ISSN 2663-0389

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ПАЁМИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

FINANCIAL AND ECONOMIC BULLETIN

№4.2(43)
2024

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS

ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№4.2 (43)
(маҷаллаи илмӣ-амалӣ)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№4.2 (43)
(научно-практический журнал)

THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№4.2 (43)
(science-practical journal)

Душанбе, 2024

Сармуҳаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А.– номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ӯзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифзода Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
тахти №242/МҶ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022
Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А– кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифзода Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содиков М.С. - доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Началник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал регистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A.– candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vise-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifzoda B.M.– Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – Doctor of Economic Sciences, associate professor, Vise-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economic Sciences, Professor, the Head of Department of the Exchange Business of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydulloev F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of Department of the International finance and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.
The journal is registed in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022
The Tajik State University of Finance and Economics, 2022
The Finance and Economic Bulletin
The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.
The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 330:37(575.6)

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МОЛИЯВӢ ДАР АСОСИ ТАШАККУЛИ СУБОТИ МОЛИЯВӢ

Абдуалимзода Ҳ.А.

Аннотатсия. *Мақола ба омӯзиши масъалаҳои мубрами таъмини амнияти молиявӣ дар асоси ташаккули суботи молиявӣ бахшида шудааст. Моҳияти суботи молиявӣ шарҳ дода шуда, муаллиф дар заминаи таҳлили сарчашмаҳои назариявӣ, хусусияти бисёрҷанбаи моҳияти суботи молиявиро нишон додааст. Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда имкони истифодаи равишҳои нави таъмини амнияти молиявӣ дар асоси ташаккули суботи молиявӣ асоснок карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки вазифаҳои муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ ин ташаккули суботи молиявӣ. Дар асоси натиљаҳои таҳқиқот суботи молиявӣ ва роҳҳои расидан ба он пешниҳод гардидааст.*

Калидвожаҳо: *амнияти молиявӣ, суботи молиявӣ, амнияти иқтисодӣ, устувории молиявӣ, сиёсати макропруденсиалӣ, сиёсати микропруденсиалӣ, рушди устувори иқтисодӣ, самаранокӣ.*

Барои иқтибос: *Абдуалимзода, Ҳ. А. Масъалаҳои мубрами таъмини амнияти молиявӣ дар асоси ташаккули суботи молиявӣ / Ҳ. А. Абдуалимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 5-13.*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Абдуалимзода Х.А.

Аннотация. *Статья посвящена исследованию актуальных вопросов обеспечения финансовой безопасности на основе формирования финансовой стабильности. Раскрывается сущность финансовой стабильности, и автор на основе анализа теоретических источников показывает многогранность сущности финансовой стабильности. На основании проведенного исследования обоснована возможность использования новых подходов к обеспечению финансовой безопасности на основе формирования финансовой стабильности. Отмечается, что одной из важных задач обеспечения экономической безопасности является формирование финансовой стабильности. На основании результатов исследования предложены пути достижения финансовой стабильности.*

Ключевые слова: *финансовая безопасность, финансовая стабильность, экономическая безопасность, финансовая устойчивость, макропруденциальная политика, микропруденциальная политика, устойчивое экономическое развитие, эффективность.*

CURRENT ISSUES OF ENSURING FINANCIAL SECURITY ON THE BASIS OF FORMING FINANCIAL STABILITY

Abdualimzoda Kh.A.

Abstract. *The article is devoted to the study of topical issues of ensuring financial security based on the formation of financial stability. The essence of financial stability is revealed, and the author, based on the analysis of theoretical sources, shows the versatility of the essence of financial stability. Based on the conducted research, the possibility of using new approaches to ensuring financial security based on the formation of financial stability is substantiated. It is noted that one of the important tasks of ensuring economic security is the formation of financial stability. Based on the results of the study, ways to achieve financial stability are proposed.*

Keywords: *financial security, financial stability, economic security, financial sustainability, macroprudential policy, microprudential policy, sustainable economic development, efficiency.*

Гузориши масъала. Дар марҳилаи муосири рушд низоъҳои геосиёсиву геоиқтисодӣ, мушкилоти тағйирёбии иқлим, истифодаи бесобиқаи таҳримҳо ва ҷангҳои тиљоратӣ дар арсаи байналмилалӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиргузор мебошанд. Равандҳое, ки айни замон дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ идома доранд, ба амнияти иқтисодӣ таъсири манфӣ расонида, дар ин замина, бо дарназардошти таҷрибаи солҳои охир, суботи молиявӣ дар меҳвари тадбирҳои таъмини амнияти иқтисодӣ қарор мегирад. Бинобар ин, яке аз вазифаҳои муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ ин ташаккули суботи молиявӣ дар кишвар мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзӯи мазкур таҳқиқот аз ҷониби олимон аз қабили Гритсай С. Е., Зотова, Е. В., Криворучко, С. В., Кротов, С. В., Крюкова, А. Д., Мошнов, А. В., Назирӣ, Г. Н., Саидова, Ҳ. У., Созаева, Ф. Х. таҳқиқ шудааст.

Мақсади мақола – ин омӯзиши масъалаҳои мубрами таъмини амнияти молиявӣ дар асоси ташаккули суботи молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Таҷрибаи бухронҳои солҳои охир ва ташхиси сабабу омилҳои онҳо нишон медиҳад, ки дар асри нав омили асосии ба вуҷуд омадани чунин ҳолат бахши молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ, ташкилотҳои муассисаҳои молиявию қарзӣ, сиёсати молиявӣ, унсурҳои инфрасохтори молиявӣ ва дар умум, равишҳои ба молия алоқаманд мебошанд. Агар дар солҳои гузашта асосан соҳаҳо ва муносибатҳои истеҳсолӣ боиси ба вуҷуд омадани бухрон мегардиданд, дар замони нав бошад, бухронҳо бештар хусусияти молиявӣ доранд. Вобаста ба ин, таъмини суботи молиявӣ омили асосии таъмини амнияти иқтисодӣ ва пешгирии бухрон мебошад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки бухрони молиявии ҷаҳонӣ, ки соли 2008 сар зад, нишон дод, ки иқтисодиёти бозорӣ наметавонад бо динамикаи худ устувор истода, дар ин ҳолат мувозинат пайдо кунад. Суботи молиявӣ як ҷузъи суботи иқтисодӣ буда, ҳамчун ҳолати доимӣ ва устувори нишондиҳандаҳои бахши молиявиро ифода мекунад. Дар баъзе таҳқиқотҳо субот ҳамчун мавҷудияти шуғли пурра, рушди устувор ва сатҳи пасти таваррум тавсиф карда мешавад. Дар чаҳорчӯбаи макроиқтисодӣ суботи молиявӣ ҳамчун таварруми пешбинишаванда ва паст, сатҳи мувофиқи фоизи воқеӣ, сиёсати устувори буҷетӣ, қурби пешгӯишаванда ва рақобатпазир ва

мутавозинии тавозуни пардохт муайян карда мешавад. Дар ин замина, ҳадафи асосии таъмини суботи молиявӣ - ин ташаккули эътимоднокии интизоми молиявӣ, суботи сиёсӣ ва татбиқи сиёсати макроиқтисодӣ мебошад. [3,55]

Дар сатҳи миллӣ суботи молиявиро метавон ҳамчун мувозинати байни даромадҳо ва хароҷоти давлатӣ муайян намуд. Вале таҳқиқот нишон медиҳад, ки чаҳорчӯби консептуалии суботи молиявӣ бо таъсири омилҳои гуногун куллан тағйир ёфтааст. Айни замон, суботи молиявӣ ҳамчун ҳолати ноил шудан ба мувозинати мақсадноки буҷет тавассути истифодаи хароҷоти давлатӣ, сиёсати андоз ва муносибатҳои молиявию қарзӣ муайян карда мешавад.

Бо дарназардошти муҳиммияти стратегии таъмини амнияти иқтисодӣ тавассути ташаккули суботи молиявӣ дар кишвар бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №331 аз 21.06.2018 Шурои миллии суботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Мақсади асосии Шуро баррасии масъалаҳои таъмини суботи молиявӣ, ошкор намудани хавфҳо дар низоми молиявӣ ва пешниҳоди тадбирҳо ҷиҳати коҳиш додани онҳо мебошад. Раиси Шуро вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун муовини раиси Шуро ва раиси Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун котиби ҳамоҳангсоз дохил мебошанд. Раиси Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ аъзои доимӣ ва инчунин, намояндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун иштирокчӣ ба ҳайси нозири мустақили Шуро баромад мекунанд.[10]

Мувофиқи низомнома, вазифаҳои асосии Шуро - ин анҷом додани арзёбии мунтазами суботи молиявӣ, ҳамоҳангсозии татбиқи сиёсатҳои макропруденсиалӣ ва микропруденсиалӣ барои бартараф намудани осебпазирии имконпазир, муайянсозӣ ва баҳодиҳии сатҳи хавфҳои ҷойдошта ва таъсири эҳтимолии хавфҳои пешомад ба устувории низоми молиявӣ, таҳияи пешниҳодҳо оид ба тадбирҳои ба барқарорсозии суботи молиявӣ равонагардида, ҳамоҳангсозии мубодилаи иттилоот дар байни иштирокчиёни Шуро, машваратдиҳӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати мутобиқати сиёсати меъёрии танзимкунанда дар доираи таъмини суботи молиявӣ, таҳия, баррасӣ ва амалисозии нақшаҳои фавқулода ҷиҳати идоракунӣ ва бартарафсозии таъсири бӯҳронҳои иқтисодию молиявӣ, баланд бардоштани дараҷаи иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар барномаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ вобаста ба таъмини суботи молиявӣ, омӯзиш ва дар амал татбиқ намудани сиёсати пешқадам дар соҳаи танзим ва назорати бахши молиявӣ мебошанд.

Ҷаласаҳои Шуро на камтар аз як маротиба дар шаш моҳ гузаронида шуда, Шуро усули арзёбии самараноки шаклҳои мухталифи дастгирии давлатии молиявиро таҳия намуда, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот пешниҳод менамояд. Дар баробари ин, дар сурати ба миён омадани ҳолати бӯҳронӣ ё ҳодисаҳои ғайричашмдошти номуътадилсозанда, Шуро бо мақсади ба қадри имкон пешгирӣ намудани онҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи фавқулода пешниҳод менамояд. Дар нақша масъалаҳои дахлдор, аз қабили тавсифи усули гузаронидани арзёбии дурусти ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва муассисаҳои дигари молиявӣ, тақсимоти хавфҳои низом ва таҳияи расмиёти истифодаи натиҷаи фишорсанҷишҳо ва низоми огоҳкунии пешакӣ, номгӯи бархамдиҳандагон ва мудирони махсуси ташкилотҳои қарзии молиявӣ баррасӣ карда мешаванд.

Дар асоси таҳқиқи анҷомшуда, ҳаминро қайд менамоем, ки суботи молиявиро метавон ҳамчун ҳолати тобовар будан ба муҳити буҳронӣ, таъмири таконҳои берунӣ ва тағйирёбии таҳдидофари шароити бозор муайян кард. Ин мафҳум на танҳо фаъолияти дурусти низоми ҷорӣ, балки таносуби оқилонаи байни хароҷот ва манбаъҳои даромадро низ дар назар дорад. Суботи молиявӣ, ки ҳам барои иқтисоди давлатҳо, барои ширкату корхонаҳо ва ҳам барои шахсони алоҳида хеле муҳим аст, дар идоракунии буҳрон нақши муҳим дорад. Дар баробари ин, бояд таъкид намоем, ки агар давлатҳо нақшаи устувории молиявиро таҳия карда бошанд, он гоҳ метавонанд даромад ва хароҷоти худро тавре ба нақша гиранд, ки тавассути идоракунии захираҳо ба ҳолати буҳронӣ муқовимат намоянд. Ноустувории молиявӣ боиси афзоиши таъсири манфии бухрон гардида, идоракунии сохтори иқтисодиётро душвор мегардонад [5,206].

Дар шароити муосир таъмини устувории молиявӣ ҳамчун унсури меҳварии суботи молиявӣ ҳадафи асосии Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати молияви Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ мебошад. Бояд эътироф кард, ки ноустувории молиявӣ метавонад барои иқтисодиёт хароҷоти зиёд эҷод кунад, зеро он боиси афзоиши ноустувории тағйирёбии нархҳо дар бозорҳои молиявӣ ва муфлисшавии муассисаҳои молиявӣ мегардад.

Тавре ки қайд гардид, кишварҳо ҳангоми татбиқи сиёсати худ бояд ба суботи молиявӣ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намоянд. Таваҷҷуҳ ба суботи молиявӣ аз ҳисоби пайдоиши омилҳои наве, ки иқтидори ноустувории молиявӣ доранд, аз ҷумла, таҳкими робитаҳои бахши молиявӣ дар байни кишварҳо ва рушди густурдаи воситаҳои мураккаби молиявӣ афзоиш меёбад. Дар ин шароит нигоҳ доштани суботи молиявӣ тавассути иҷрои қадамҳои муайян анҷом дода мешавад. Дар ин ҷо такмили раванди банақшагирӣ, аз он ҷумла, бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, ба роҳ мондани фаъолияти самараноки сармоягузорӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявии давлатӣ, таъсиси фондҳои мақсаднок ва дастгирии давлатӣ, идоракунии дурусти қарзи давлатӣ ва дигар уҳдадориҳо, ташаккули маърифати молиявӣ ва фарҳанги андозсупорӣ мебошад.

Дар шароити муосир суботи молиявӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими сиёсати фискалии давлат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, таъсири манфии буҳронҳои дохилӣ ва хориҷии эҳтимолиро ба иқтисодиёти кишвари мо танҳо тавассути анҷом додани ислоҳоти сохторӣ пешгирӣ кардан мумкин аст. Бо ислоҳоти молиявӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаи аввали асри XXI оғоз гардид, барои ташаккули заминаҳои таъмини суботи молиявӣ шароит фароҳам оварда шуд. Бо дарназардошти ҳолати ҷойдошта, бо мақсади таъмини суботи молиявӣ, бояд дар оянда ба масъалаҳои зерин - аз қабили пешгӯии хатарҳо ва осебпазириҳои системавӣ, ки метавонанд ба суботи молиявӣ ва амнияти молиявӣ таҳдид кунанд, таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Ҳамчунин, зарур аст, ки усулҳои зарурии назорат ва идоракунии самаранокии муносибатҳои молиявӣ муайян карда шуда, арзёбии таъсири меъёрҳои молиявӣ ба роҳ монда шавад. Дар ин замина, таъмини рушди устувори бахши молиявӣ ҷиҳати таъмини суботи молиявӣ тақозо менамояд, ки ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии зарурӣ дар байни муассисаҳо, ташкилотҳо ва махсусан шариконии хориҷӣ ба роҳ монда шавад.

Системаи устувор ва муассири молиявие, ки шаҳрвандон ва соҳибкорон ба он эътимод доранд, шарти зарурии рушди иқтисодӣ мебошад. Бонки миллии Тоҷикистон ба устувории молиявӣ мусоидат намуда, ба низоми молиявӣ дар иҷрои самараноки вазифаҳояш ва устувор будан ба

бухронҳо мусоидат менамояд. Мо барои кам кардани хатарҳо ба тамоми системаи молиявӣ чораҳо меандешем ва ба бонкҳо дар муқобила бо хатарҳои системавӣ кумак мерасонем. Бонки миллии Тоҷикистон воситаҳои худро барои таъмини суботи молиявӣ дар кишвар пайваста такмил медиҳад.

Бонки миллии Тоҷикистон хатарҳоро барои бахши молиявӣ ва дар маҷмуъ барои иқтисодиёт мунтазам арзёбӣ мекунад. Барои ноил шудан ба устувории молиявӣ Бонки миллии Тоҷикистон сиёсати макропруденсиалӣ амалӣ намуда, бонкҳоро дастгирӣ мекунад, ба устувории молиявии бонкҳо, пеш аз ҳама, аз ҷиҳати системавӣ мусоидат карда, назорат ба бонкҳо, низомҳои пардохт ва низомҳои ҳисоббаробаркуниҳоро анҷом медиҳад. Дар баробари ин, барои ноил шудан ба суботи молиявӣ дар якҷоягӣ бо дигар мақомот пешгирии бухронҳо ва паҳншавии онҳоро назорат намуда, рушди низоми молиявиро барои таҳкими устувории он ба бухронҳо ва рафъи оқибатхои зуҳуроти бухрониро таъмин мекунад. [7]

Яке аз шартҳои асосии таъмини суботи молиявӣ ин татбиқи босамари сиёсати макропруденсиалӣ мебошад. Сиёсати макропруденсиалӣ ҳадафи бартараф ё маҳдуд кардани хатарҳои системавӣ бо мақсади пешгирии бухронҳо ё кам кардани талафот аз онҳо мебошад. Бо татбиқи сиёсати макропруденсиалӣ Бонки миллии Тоҷикистонхатарҳоро ба суботи молиявӣ муайян ва баҳо медиҳад ва барои кам кардани онҳо чораҳо меандешад. Бо ин роҳ мо ба устувории системаи молиявӣ дар маҷмуъ саҳм мегузорем. Бонки миллии Тоҷикистонхавфҳои низоми молиявиро бо роҳи коҳиш додани бонкҳо уҳдадор мекунад:

- захираҳои иловагии сармояро дар давраи афзоиши босуръати қарзҳо ҷамъ оваранд;

- афзоиши аз ҳад зиёди қарзро дар маҷмуъ ё намудҳои алоҳидаи он маҳдуд мекунад;

- дар сурати берун рафтани маблағ захираҳои кофии пардохтпазирӣ дошта бошанд;

- талаботи иловагиро риоя намоянд, вақте ки бонк аҳамияти системавӣ пайдо мекунад.

Тавассути як силсила чорабиниҳо таваҷҷуҳи иштирокчиёни бахши молиявиро ба хатарҳо ба суботи молиявӣ ҷалб намуда, ба ин восита паҳншавии бухронҳо пешгирӣ карда мешаванд. Бонки миллии Тоҷикистонсиёсати макропруденсиалиро бо дарназардошти таҷрибаи беҳтарини ҷаҳонӣ таҳия менамояд, ки дар ин ҷо таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва тавсияҳои Кумитаи Базел оид ба назорати бонкӣ аҳамияти муҳим доранд. Сиёсати макропруденсивӣ воситаи муосири пешгирӣ аз хатарҳои системавӣ мебошад, зеро бухрони молиявӣ, ҳатто, вақте ки бонкҳои алоҳида устувор ба назар мерасанд, рух медиҳанд.

Суботи молиявӣ барои нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо ва ба ин васила, ҷиҳати фароҳам овардани заминаҳои муфид барои ноил шудан ба рушди дарозмуддати иқтисодӣ мусоидат мекунад. Устувории низоми молиявӣ ҳамчун ҳолате фаҳмида мешавад, ки дар он системаи молиявӣ вазифаҳои худро ба таври доимӣ ва самаранок иҷро мекунад, ҳатто, дар ҳолати халалдоршавии ғайричашмдошт ва номусоид дар миқёси назаррас.

Вайрон шудани фаъолияти системаи молия ва халалдор шудани самаранокии хизматрасонии миёнаравии молиявӣ ба вазъи корхонаҳо ва хонаводаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, бонкҳои марказӣ дар ин самт таҳлилу пажӯҳишҳо анҷом дода, ҳисобот оид ба суботи молиявиро нашр мекунанд. Ҳадафи ин фаъолиятҳо таҳкими суботи низоми молиявӣ тавассути пешниҳоди маълумот дар бораи омилҳои

хавф барои субот ва арзёбии устувории системаи молиявӣ ба халалдоршавӣ мебошад.

Суботи молиявӣ, бешубҳа, омилест, ки муносибати байни давлат ва бахши бонкиро муайян мекунад. Аммо, бинобар сохтори мураккаби устувории молиявӣ ва хусусияти хоси бахши бонкӣ, фаъолияти мақомоти давлатӣ дар ин самт бояд мутавозин бошад. Зеро агар мақомоти назоратӣ стратегияи назоратии худро нодуруст ба нақша гирифта бошад, вазифаи худро иҷро карда наметавонад [1.118-122].

Самаранокии муқаррароти ҳуқуқӣ на ба сохтори расмӣ ва тахминҳои қонунгузор, балки аз он вобаста аст, ки онҳо дар ин маврид аз ҷониби мақомоти мушаххасе, ки барои ин мақсад таъин шудаанд, истифода ва ё сарфи назар мешаванд. Аз ин рӯ, бо истифода аз тавзеҳоти дар боло зикршуда нисбати бахши бонкӣ мувозинати он нигоҳ дошта намешавад, то он даме ки шурои суботи молиявӣ ҳамчун мақоми назорати макропруденсиалӣ ва ҳамтои он дар сатҳи микро, яъне Бонки миллии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи истифодаи устувори воситаҳои мақбулро аз нуқтаи назари устувор ва зарурати нигоҳдории суботи молиявӣ муайян накунанд.

Дар амалия истифода аз ин абзорҳо, ки танҳо бо ҳадафи қонунӣ нигоҳ доштани суботи молиявӣ асоснок карда шудааст, боиси паст шудани рақобатпазирии бахши бонкӣ ва тавре ки дар боло зикр гардид, паст шудани самаранокии он ва дар ниҳоят, ба бухрони навбатӣ афтодан мегардад. Бо вуҷуди ин, сабукшавии пурраи душвориҳои макро ва микропруденсиалӣ боиси ҷамъшавии сатҳи хавфҳои системавӣ ва хатарҳои инфиродӣ мегардад, ки озодшавии онҳо низ боиси номутавозунӣ мегардад. Мавриди зикр аст, ки аксар кишварҳои хориҷӣ, аз он љумла, дар кишварҳои аврупоӣ назорат аз болои бахши бонкӣ ба воситаи то андозае муттаҳидсозии меъёрҳо амалӣ карда мешавад.

Дар марҳилаи муосири рушд бояд ба масъалаи суботи молиявӣ ҳамчун падидаи стратегӣ диққати ҷиддӣ дода шавад. Ду бухрони охирини иқтисодии ҷаҳонии асри 21 ин далелро тасдиқ карда, иқтисодҳои хеле пешрафта аллакай дар нимаи дуюми асри 20 хароҷоти хеле баланди бухронҳои молиявиро аз сар гузарониданд ва барои пешгирӣ аз чунин ҳодисаҳо ба бунёди низоми амнияти молиявӣ ва суботи молиявӣ таваҷҷуҳ зоҳир карданд. Чӣ тавре маълум аст, байни суботи макроиқтисодӣ ва суботи бахши молиявӣ робитаи сабабу натиҷа вуҷуд дорад. Нақши давлат, инчунин, аз муайян кардани сарчашмаҳои пешгирӣ ва нишонаҳои ноустувории молиявӣ иборат аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чӣ тавре болотар қайд шуда буд, суботи молиявӣ самти нави фаъолият буда, тадбирҳои институтсионалии зарурӣ аз соли 2018 таҳия ва мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд. Сохтори кунунии механизмҳои институтсионалӣ барои таъмини суботи молиявӣ муассисаҳои шабакаи амнияти молиявӣ ва маҷмуи меъёрҳои эҳтиётиро барои бозорҳои молиявӣ дар бар мегиранд. Ин то андозае натиҷаи тадбирҳои танзимкунандаи пас аз сар задани бухрони ҷаҳонии молиявӣ дар соли 2008 мебошад. Дар ин давра, аз ҷумла, тақсимот ба назорати макропруденсиалӣ ташаккул ёфт, талаботҳои маҳдудтари сармоя барои бонкҳо ҷорӣ карда шуданд, механизмҳои низоми муҳими молиявии ҷаҳонӣ ҳал карда шуд.

Масъулияти ниҳоӣ барои суботи молиявӣ ё ҷанбаи макропруденсиалии он одатан ба зиммаи бонкҳои марказӣ гузошта мешавад. Дар баробари ин, бонкҳои марказӣ ҳамчун қарздиҳандаи охирин барои бонкҳои тиҷоратӣ баромад мекунанд, ки мушкилоти пардохтпазирии кӯтоҳмуддат (на сохторӣ) доранд. Онҳо, инчунин, ба таври ғайримустақим устувории молиявиро

тавассути сиёсати пулию қарзӣ дастгирӣ мекунанд.

Назорати макропруденсиалӣ ҳамчун фаъолияте фаҳмида мешавад, ки барои муайян кардан, арзёбӣ ва мониторинги хавфи системавӣ, инчунин, анҷом додани фаъолиятҳое, ки хавфи системавиро бо мақсади нигоҳ доштани устувории низоми молиявӣ ва дастгирии рушди устувори иқтисодӣ маҳдуд мекунанд. Онҳо барои субъекти мушаххас таҳия нашудаанд, балки ба сегментҳои алоҳидаи бозори молиявӣ дахл доранд [3.5.6.].

Дар самти таъмини амнияти молиявӣ сиёсати макропруденсиалӣ бояд ба пешгирии афзоиши аз ҳад зиёди хавфҳо, ки аз омилҳои беруна ва нокомии бозор ба амал меоянд, амалӣ гашта, барои баланд бардоштани устувории бахши молиявӣ ва маҳдуд кардани таъсири манфии омилҳои беруна чораљўӣ намояд. Дар баробари ин, ҳавасмандгардонии таҳияи меъёрҳои молиявии умумисистемавӣ, бо мақсади фароҳам овардани муҳити муносиби корӣ барои иштирокчиёни бозор низ, аз ҷумлаи вазифаҳои асосии сиёсати макропруденсиалӣ мебошад.

Дар баробари ин, сиёсати макропруденсиалӣ бо дигар тадбирҳои устуворгардонии давлат ҳамбастагӣ дорад. Воситаи асосии назорати макропруденсиалӣ муқаррар намудани буферҳои сармояи соҳавӣ ва талаботи марбут ба он мебошад.

Таъмини амнияти молиявию иқтисодӣ, ҳамчунин, ба назорати микропруденсиалӣ вобастагӣ дорад. Назорати микропруденсиалӣ барои назорати хавфҳое, ки субъектҳои молиявии алоҳида, аз ҷумла, муассисаҳои аз ҷиҳати система муҳим қабул мекунанд, масъуланд. Аз ҷумла, таъмини сармояи ин субъектҳо (ба истилоҳ кифоятии сармоя) ва пардохтпазирии онҳо (аз ҷумла, мавҷуд набудани истифодаи номутаносиб баланд ё дарозмуддати маблағгузории бонки марказӣ) мавриди танзим қарор мегирад.

Бояд қайд кард, ки оқибатҳои ноустувории молиявӣ, ки ҳам аз омилҳои эндогенӣ барои бахши молиявӣ ва ҳам омилҳои беруна, аз ҷумла, таъсири сиёсатҳои дигари давлатӣ (масалан, барномаҳои дастгирии гаронарзиш барои корхонаҳои дар ҳолати бухронӣ қарордошта) ба вуҷуд омада метавонанд, боиси халалдоршавии хеле ҷиддии иқтисоди воқеӣ мешаванд.

Барои ҷамъбасти масъалаҳои марбут ба муайян ва арзёбии механизмҳои институтсионалӣ ва танзимкунандаи устувории низоми молиявӣ, бояд қайд кард, ки:

1. Барои нигоҳ доштани суботи низоми молиявӣ ҳам аз абзорҳои анъанавӣ ва ҳам ғайримуқаррарӣ истифода кардан зарур аст, ки бояд ба механизмҳои нави устувории ин низом дохил карда шаванд. Асоси тараққиёт бояд, пеш аз ҳама, дар доираи масъулияти дарозмуддати муассисаҳои давлатӣ (бонкҳои марказӣ, ҳукуматҳо ва дигар муассисаҳои давлатӣ) барои вазъияти иқтисодиёт љойгир карда шавад.

2. Суботи низоми молиявӣ шарти зарурии ноил шудан ба рушди дарозмуддати устувори иқтисодӣ мебошад ва аз ин рӯ, нуқтаи ибтидоии андешидани ҳама гуна тадбирҳо баррасии суботи молиявӣ ҳамчун неъмати арзишманди ҷамъиятӣ мебошад. Агар ин субот вайрон шавад, фаъолияти дигар иштирокчиёни бозор халалдор мешавад, ки метавонад боиси паст шудани фаъолияти куллии рушди иктисодии кишвар гардад.

3. Оғози кумаки давлатӣ ва истифодаи механизмҳои инфиродӣ баҳодиҳии онро тақозо мекунад.

4. Муайян намудани сатҳ ва доираи оптималии таҳия ва татбиқи меъёрҳои институтсионалию ҳуқуқии бахши бонкӣ зарур аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки рушди

бозори молиявӣ ва риояи меъёрҳо аз ҷониби бонкҳо мунтазам назорат карда шавад. Аммо, агар бигӯем, ки вазифаи назораткунанда танҳо санҷиши риояи меъёрҳои мавҷуда аз ҷониби бонкҳост, ин андеша нодуруст аст. Муҳимтар аз он аст, ки назорати миқёси дучоршавӣ ба хатарҳое, ки бонкҳо барои зуд муайян кардани таҳдидҳои эҳтимолӣ мегиранд.

5. Таҷрибаҳои пасазбухронии марбут ба роҳандозии механизмҳои устувории низоми молиявӣ муҳокимаро дар бораи зарурати ҷустуҷӯи парадигмаи нави суботи низоми молиявӣ ва механизмҳои нигоҳдории он ба таври васеъ фаҳмо ташвиқ мекунанд. Ин як иқдоми ниҳоят тавсияшаванда аст, махсусан дар шароити мушкилоти нави бозор, ки аз сатҳи баланди қарзи бахши давлатӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳамин тавр, муҳим он аст, ки хусусияти бозорҳои молиявӣ аз он иборат аст, ки сенарияи дар боло зикршуда метавонад, ҳатто, дар натиҷаи мушкилоти як муассисаи молиявӣ ба вуҷуд ояд. Набудани чораҳои ислоҳии дахлдор аз ҷониби мақомоти давлатӣ метавонад боиси коҳиши умумии эътимод ба бахши молиявӣ гардад ва тавассути таъсири сироятӣ зуд ба дигар субъектҳо паҳн шавад. Аз ин рӯ, назорати доимӣ аз болои нигоҳ доштани суботи молиявӣ дар иқтисодиёт барои таъмини амнияти молиявию иқтисодӣ хеле муҳим аст.

Адабиёт

1. Грицай, С. Е. Финансовая стабильность и политика центральных банков зарубежных стран / С. Е. Грицай, М. В. Кюльбакова // ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ науки и ОБЩЕСТВА : сборник статей Международной научно-практической конференции: в 2 частях, Новосибирск, 05 февраля 2018 года. Том Часть 1. – Новосибирск: Общество с ограниченной ответственностью "Аэтерна", 2018. – С. 118-122.
2. Зотова, Е. В. Опыт зарубежных стран при проведении центральным банком кредитно-денежной политики / Е. В. Зотова, И. А. Чернышова // Актуальные проблемы социально-экономического развития общества : Материалы Национальной научно-практической конференции научно-педагогических работников, Саранск, 21 ноября 2018 года. – Саранск: Автономная некоммерческая организация содействие научно-образовательной и литературной деятельности «Партнёр», 2019. – С. 232-237.
3. Криворучко, С. В. Деятельность центральных банков по обеспечению финансовой стабильности / С. В. Криворучко // Экономика. Налоги. Право. – 2014. – № 2. – С. 55-59.
4. Кротов, С. В. Макропруденциальная политика и обеспечение финансовой стабильности как основное направление государственного регулирования финансового рынка / С. В. Кротов, Е. С. Ряскова // Вестник науки. – 2018. – Т. 1, № 8(8). – С. 194-200.
5. Крюкова, А. Д. Роль современной макропруденциальной политики в процессе обеспечения финансовой стабильности / А. Д. Крюкова // Современные проблемы социально-экономических систем в условиях глобализации : Сборник научных трудов XVII Международной научно-практической конференции, Белгород, 27 октября 2023 года. – Белгород: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования "Белгородский государственный национальный исследовательский университет", 2023. – С. 205-209.
6. Мошнов, А. В. Финансовая стабильность и роль центральных банков: анализ действий в периоды финансовых кризисов / А. В. Мошнов // Вестник Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Серия: Экономические науки. – 2024. – № 1(39). – С. 185-194.

7. Назирӣ, Г. Н. Вазъи имрӯзаи идоракунии устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г. Н. Назирӣ, С. З. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52).
8. Саидова, Ҳ. У. Суботи молиявӣ- омили рушди устувори даврони истиқлолияти давлатӣ / Ҳ. У. Саидова // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 3(57). – P. 186-194.
9. Созаева, Ф. Х. Фрагментация мировых финансовых рынков в контексте финансовой стабильности / Ф. Х. Созаева // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2021. – Т. 2, № 4(112). – С. 118-126.
10. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон. https://www.nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/

Маълумот дар бораи муаллиф:
Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Информация об авторе:
Абдуалимзода Хакимбек Абдуалим – к.э.н., доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Information about the author:
Abdualimzoda Khakimbek Abdualim – c.e.s., Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

УДК: 339.9

СУЩНОСТЬ И МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ В СИСТЕМЕ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ

Саидмуродзода Л.Х.
Содикзода П.

Аннотация. *В статье анализируются международные экономические санкции, их сущность и механизмы реализации в системе мирохозяйственных связей. Исследование включает обзор различных определений санкций, предложенных ведущими учеными, и их интерпритацию по ключевым признакам. Основное внимание уделено стратегическим функциям санкций, таким как изменение политического поведения, сдерживание агрессии и перераспределение экономического влияния.*

Методология работы основана на системном подходе и сравнительном анализе литературы, что позволяет выявить разнообразие форм санкционного воздействия, включая торговые ограничения и финансовые запреты. Рассмотрены механизмы реализации санкций, подчеркивающие важность международной координации и правовых рамок для их эффективности.

Ключевые слова: *международные экономические санкции, классификация, механизмы реализации, мирохозяйственные связи, внешнеэкономическая политика.*

Для цитирования: *Саидмуродзода Л.Х. Сущность и механизмы реализации экономических санкций в системе мирохозяйственных связей /* Л.Х. Саидмуродзода, *П. Содикзода// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 14-25.*

МОҲИЯТ ВА МЕХАНИЗМҲОИ АМАЛИНАМОИИ ТАҲРИМҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР НИЗОМИ РОБИТАҲОИ ХОҶАГИИ ҶАҲОНӢ

Саидмуродзода Л.Х.
Содиқзода П.

Аннотатсия. *Дар мақола таҳримҳои иқтисодии байналмилалӣ, моҳият ва механизмҳои татбиқи онҳо дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ таҳлил карда шудаанд. Таҳқиқот шарҳи таърифҳои гуногуни таҳримҳои аз ҷониби олимони намоён пешниҳодшуда ва тавсифи онҳоро аз рӯи хусусиятҳои асосӣ дар бар мегирад. Таваҷҷӯҳ ба вазифаҳои стратегии таҳримҳо, аз қабили тағйир додани рафтори сиёсӣ, пешгирӣ кардани таҷовуз ва аз нав тақсим кардани нуфузи иқтисодӣ равона шудааст.*

Методологияи кор ба усули систематикӣ ва таҳлили муқоисавии адабиёт асос ёфтааст, ки имкони муайян кардани шаклҳои гуногуни ҷазо, аз ҷумла маҳдудиятҳои тиҷоратӣ ва манъи молиявиро медиҳад. Механизмҳои татбиқи таҳримҳо баррасӣ шудаанд, ки аҳамияти ҳамоҳангсозии байналмилалӣ ва чаҳорчӯби ҳуқуқиро барои самаранокии онҳо таъкид мекунанд.

Калидвожаҳо: *таҳримҳои иқтисодии байналмилалӣ, тасниф, механизмҳои татбиқ, робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ, сиёсати беруниқтисодӣ.*

ESSENCE AND MECHANISMS OF IMPLEMENTATION OF ECONOMIC SANCTIONS IN THE SYSTEM OF GLOBAL ECONOMIC RELATIONS

Saidmurodzoda L.Kh.
Sodiqzoda P.

Annotation. *The article analyzes international economic sanctions, their essence and mechanisms of implementation in the system of global economic relations. The study includes a review of various definitions of sanctions proposed by leading scientists and their classification by key features. The main attention is paid to the strategic functions of sanctions, such as changing political behavior, deterring aggression and redistribution of economic influence.*

The methodology of the work is based on a systems approach and comparative analysis of the literature, which allows us to identify a variety of forms of sanctions, including trade restrictions and financial prohibitions. The mechanisms of implementation of sanctions are considered, emphasizing the importance of international coordination and legal frameworks for their effectiveness.

Keywords: *international economic sanctions, classification, implementation mechanisms, global economic relations, foreign economic policy.*

Постановка проблемы: международные экономические санкции представляют собой многообразный и динамично развивающийся инструмент внешнеэкономического воздействия, используемый для регулирования международных отношений и управления экономическими процессами на глобальном уровне. Санкции охватывают широкий спектр мер, направленных на изменение поведения стран, экономическое давление и ограничение доступа к ресурсам и технологиям. Разнообразие форм и механизмов санкционного воздействия обусловлено их применением в различных контекстах международных отношений, от торговых барьеров до финансовых ограничений и технологических запретов.

В сложной системе мирохозяйственных связей экономические санкции играют важную роль, создавая дополнительные барьеры и ограничения для государств, что требует их классификации по различным признакам. Разработка структурированной системы классификации санкций позволяет лучше понять их особенности и механизмы воздействия, что, в свою очередь, помогает более точно оценить их влияние на национальные экономики и международные связи.

Анализ последних исследований и публикаций: современные исследования в области международных экономических санкций сосредоточены на изучении их сущности, механизмов реализации и влияния на глобальные экономические отношения. В научной литературе сформировалось множество определений экономических санкций, среди которых выделяются подходы, предложенные такими учеными, как Г. Хафбауэр и Д. Шотт, рассматривающие санкции как меры принудительного характера, направленные на изменение политического поведения целевого государства посредством ограничения его экономических возможностей. Д. Дрезнер и А. Пейп подчеркивают стратегическую функцию санкций как инструмента косвенного давления и экономического принуждения. Важным аспектом в современных исследованиях является рассмотрение санкций как элемента внешнеэкономической политики и механизма перераспределения экономического влияния в системе международных отношений, что отражено в

трудах Р. Кеохейна и Дж. Ная. В рамках российской научной школы выделяются работы А.В. Скобелевой и Л.А. Милютиной, анализирующие санкции как средство политического давления и инструмент обеспечения финансовой безопасности. Также наблюдается акцент на изучении гибридных форм санкций и их влияния на устойчивость национальных экономик. Таким образом, современные исследования подчеркивают многофункциональную природу санкций, их эволюцию как инструмента международного регулирования и значимость в контексте глобальной экономической нестабильности.

Цель статьи заключается в исследовании сущности и механизмов реализации международных экономических санкций в системе мирохозяйственных связей, а также в разработке структурированной системы их классификации. Автор стремится выявить многообразие форм санкционного воздействия и проанализировать стратегические функции санкций, такие как изменение политического поведения, сдерживание агрессии, перераспределение экономического влияния и укрепление позиций стран-инициаторов в системе мировых экономических отношений. Важным аспектом исследования является определение ключевых инструментов и методов реализации санкций, а также анализ их воздействия на экономическую устойчивость целевых стран. Статья направлена на формирование целостного представления о международных экономических санкциях как многофункциональном инструменте внешнеэкономической политики в условиях глобальной взаимозависимости экономик.

Изложение основного материала. Относительно дефиниции категории «экономические санкции» стоит отметить, что в академической литературе она обладает высокой степенью унификации, и в исследованиях преимущественно используются определения, предложенные наиболее цитируемыми авторами. В настоящее время в научной среде не наблюдается активной дискуссии, направленной непосредственно на уточнение дефиниции термина «экономические санкции». Одним из новейших исследований в данном направлении, на наш взгляд, является научная статья Бутаковой Я.С., которая рассматривает различные определения экономических санкций, предложенные в научной литературе [1, с. 37]. В контексте нашей научной статьи целесообразно представить основные определения, закрепленные в наиболее авторитетных и часто цитируемых научных трудах.

Так, по определению Г. Хафбауэра и Д. Шотта «экономические санкции — это меры принудительного характера, направленные на изменение политического поведения целевого государства путем ограничения его экономических возможностей, включая торговлю, инвестиции и финансовые операции» [2, с. 23]. Такой подход к определению подчеркивает санкции как стратегический инструмент международной политики, который позволяет воздействовать на целевые страны без применения военной силы, акцентируя внимание на нарушении экономических потоков и снижении доступности ресурсов для достижения желаемых политических целей.

Д. Дрезнер — известный американский политолог определяет экономические санкции, как «меры экономического принуждения, которые используются государствами или международными организациями для достижения политических целей путем нарушения экономических интересов целевых стран» [3, с. 30]. Это определение

преподносит санкции как метод косвенного давления. Оно отражает широкий спектр воздействия санкций, который включает влияние на экономические связи и политическое поведение.

«Санкции — это инструмент экономического давления, направленный на вынуждение правительств к изменению их политики или поведения, действующий через создание экономических затрат и ограничений» [4, с. 92]. Так определяет экономические санкции профессор политологии в Чикагском университете А. Пейп Он акцентирует внимание на экономических издержках и ограничениях, которые санкции создают для целевых государств, стимулируя их к пересмотру своей внешней или внутренней политики, что отражает прагматическую сторону санкций, фокусируясь на их роли как экономического рычага в международных отношениях и инструмента принуждения в политических конфликтах.

Американский политолог и представитель школы неолиберализма и транснационализма Р. Кеохейн определяет санкции как «меры экономического воздействия, направленные на изменение международного поведения государств через ограничения на доступ к ресурсам, торговым потокам и международным финансам» [5, с. 29]. Данное определение ученого подчеркивает важность санкций в контроле за доступом к ключевым экономическим элементам, что делает их действенным механизмом международного принуждения и регулирования поведения государств на мировой арене.

Другой американский ученый Дж. Най, известный за концепцию «мягкой силы», **отмечает, что** «экономические санкции используются как средство мягкой силы, направленное на изменение поведения государств путем создания экономических и социальных издержек для целевых правительств» [6, с. 19]. Это определение подчеркивает характер санкций как средства воздействия, которое действует не только через прямое экономическое давление, но и через косвенное влияние на социальные и политические аспекты, что делает санкции частью более широкой стратегии дипломатического принуждения.

Ф. Гюмейли – итальянский политолог, специализирующийся на изучении международных санкций, определяет их как «политически мотивированными экономическими мерами, принятыми государствами или международными организациями с целью достижения изменений в политическом курсе целевого государства» [7, с. 14]. Это определение отражает природу санкций как средства политического давления, применяемого для достижения внешнеполитических целей посредством экономического воздействия, что демонстрирует их функцию в международных отношениях как инструмента влияния на суверенные решения государств.

Норвежский ученый Й. Гальтунг отмечал, что «санкции — это действия экономического характера, направленные на принуждение государств к изменению поведения через экономические ограничения и изоляцию» [8, с. 84]. Данное его определение акцентирует внимание на принудительном характере санкций, их способности воздействовать на целевые государства, создавая условия, которые вынуждают изменить свою политику под давлением экономических факторов, что подчеркивает их роль как инструмента принуждения в международных отношениях.

Русский ученый А.В. Скобелева рассматривает экономические санкции как реактивное средство внешней политики, применяемое с целью поддержания устойчивости системы и поиска ответов на

возникающие вызовы и угрозы [9, с. 125]. Этот подход акцентирует внимание на санкциях как на механизме управления международной обстановкой, обеспечивая устойчивость и предлагая ответы на внешнеполитические вызовы, что подчеркивает их роль в поддержании международного порядка и безопасности.

Свое видение сущности экономических санкций представляет другой русский ученый Милютина Л.А.: «…сущность экономических санкций может прослеживаться двусторонне. С одной стороны, под экономическими санкциями следует понимать меры, применяемые одной страной или группой стран, являющихся членами международной торговли, по отношению к другой стране или группе стран, также являющихся членом международной торговли, с целью заставить страну или группу стран, в отношении которой применяются санкции, изменить свой политический курс» [10, с. 133]. В своем понимании экономических санкций Милютина Л.А. ограничивается сферой международной торговли, считая их основной целью изменение политики страны-мишени. По ее мнению, экономические санкции являются в большинстве случаев последствиями политических разногласий между странами. Продолжая о сущности экономических санкций, она отмечает, что «с другой стороны, экономические санкции выступают в роли финансовой безопасности, которая характеризуется стабильностью, стойкостью к внутренним и внешним отрицательным воздействиям, способностью обеспечить функционирование национальной экономической системы и стабильный экономический рост» [10, с. 133]. По нашему мнению, автор рассматривает экономические санкции, как элемент укрепления финансовой безопасности страны-инициатора, например, путем замораживания активов или запрета на финансовые транзакции с определенными лицами, компаниями или странами. К сожалению, далее автор подробно не раскрывает данную свою точку зрения, но в качестве дополнительных целей экономических санкций, кроме изменения политики, приводит разрушение потенциала страны и замедление его экономического роста.

Другой русский ученый Хоминич И.П. также считает санкции в совокупности инструментом внешней политики в руках государств, региональных и международных организаций, но использующихся для урегулирования разногласий [11, с. 4]. В ее трактовке подчеркивается роль санкций в поддержании дипломатических каналов взаимодействия и контроля над конфликтами, что акцентирует их значение в рамках международной политики и управления межгосударственными отношениями, особенно в условиях отсутствия прямых военных действий.

Урунов А.А. отмечает, что экономические санкции – это один из методов достижения как политических, так и экономических задач [12, с. 94], что подчеркивает их многоцелевую природу.

Тимофеев И.Н. вообще определяет экономические санкции как угрозу национальной безопасности для стран, подвергшиеся им, «запрещённый приём», которым злоупотребляют страны-инициаторы санкций, имеющие экономическое и технологическое превосходство [13, с. 28].

В экономическом словаре экономические санкции определены, как «меры принудительного воздействия по отношению к нарушителям правил нормального ведения хозяйственной и финансовой деятельности» [14, с. 578]. Такой подход выявляет критику санкций как

неравноправного механизма давления в международных отношениях.

Международные экономические санкции в общем являются комплексом мер экономического принуждения, координируемых государствами или международными организациями с целью воздействия на поведение целевых государств в международных отношениях и системе мирохозяйственных связей.

На основе существующих подходов к определению международных экономических санкций и мировой практики их реализации нами была составлена подробная таблица различных интерпретаций международных экономических санкций, отражающих их многообразие и значимость в системе международных экономических и политических отношений. В представленной таблице обобщены основные подходы к пониманию сущности санкций, которые сформировались в современной научной литературе (таблица 1).

Таблица 1. Интерпретации определений международных экономических санкций на основе научной литературы и мировой практики их имплементации

Краткое определение	Краткая интерпретация определения
Меры экономического принуждения	используются для изменения политического или экономического поведения целевых государств через ограничения доступа к ресурсам и рынкам
Инструмент внешнеэкономической политики	применяются для достижения внешнеполитических целей без использования военной силы, создавая экономические и социальные издержки для целевых стран
Политически мотивированные ограничения	направлены на ослабление экономического потенциала стран-нарушителей и принуждение их к соблюдению международных норм и стандартов
Средство экономической войны	используются как форма негласного конфликта, направленного на подрыв экономической устойчивости соперника без открытого военного вмешательства
Механизм наказания и изоляции	применяются международным сообществом для наказания стран за нарушения международного права и изоляции их от глобальных экономических потоков
Мера коллективного воздействия	координируются через международные организации для обеспечения соблюдения международных правил и поддержания глобальной безопасности
Форма экономического давления	создают экономические барьеры,

	ограничивая экспорт, импорт и финансовые операции с целью вынудить государство изменить свою политику
Инструмент сдерживания агрессии	предназначены для предотвращения агрессивных действий путем создания экономических и политических издержек для потенциальных агрессоров
Способ поддержания международного правопорядка	внедряются для сохранения международных норм и стандартов, обеспечивая соблюдение международных обязательств государствами
Метод принуждения к переговорам	используются для создания условий, вынуждающих государства вступать в переговоры и соглашения на менее выгодных для них условиях
Форма экономической изоляции	ограничивают участие стран в международных экономических отношениях, снижая их политическое и экономическое влияние на мировой арене
Элемент международного регулирования	являются частью системы международных норм, регулирующих поведение государств в рамках мировой экономики и политики
Средство экономической конкуренции	применяются для снижения конкурентоспособности целевых стран в международной торговле и инвестиционной деятельности
Инструмент защиты прав человека	направлены на принуждение государств к соблюдению прав человека и демократических стандартов через экономическое давление
Средство укрепления политических альянсов	позволяют инициаторам санкций укреплять свои политические позиции и альянсы за счет демонстрации решимости и поддержки международных норм
Метод перераспределения экономического влияния	влияют на глобальное перераспределение ресурсов и экономической власти, изменяя экономическую структуру международных отношений
Катализатор экономических реформ	вынуждают целевые страны адаптировать свою экономику, проводя внутренние

	реформы для снижения зависимости от международных рынков
Регулятор глобальных торговых потоков	влияют на направление и объемы международной торговли, изменяя глобальные цепочки поставок и структуры экспорта и импорта
Стимул для технологической независимости	побуждают страны развивать внутренние технологии и снижать зависимость от внешних поставок, способствуя технологической независимости
Средство усиления экономической зависимости и уязвимости	усиливают экономическую уязвимость целевых стран, ограничивая их доступ к критически важным ресурсам и технологиям

Источник: составлено автороми.

Как наглядно показывает наша таблица, международные экономические санкции имеют многообразный характер и природу, что также влияет на их цели – они не ограничиваются единственной функцией или целью. Разнообразие функций санкций подчеркивает их гибкость как средства внешнеэкономической политики, которое может адаптироваться под различные цели – от обеспечения безопасности до подрыва экономического потенциала конкурента [19, с 182]. Современные примеры использования санкций демонстрируют их эволюцию как мощного инструмента управления международными экономическими связями, что делает их неотъемлемым элементом глобального регулирования.

На основе вышеприведенной таблицы, а также обзора научной литературы, мы отметили основные, на наш взгляд, цели экономических санкций, отражающие ключевые функции и стратегические задачи, которые преследуют инициаторы санкционной политики в международной системе:

1) принуждение к изменению политического поведения и соблюдению международных обязательств;
2) сдерживание агрессивных действий;
3) наказание за нарушения международных норм и правил;
4) ослабление экономического потенциала и конкурентоспособности противника;
5) демонстрация политической решимости и силы;
6) перераспределение экономического влияния и ресурсов.

Выбор данных целей и их ранжировка по важности и значимости обоснован их ключевой ролью в современном политическом контексте. Каждая из этих целей отражает стратегические задачи, которые инициаторы санкций стремятся решить, применяя экономическое давление в качестве альтернативы военным и дипломатическим методам воздействия. Эти цели подчеркивают значимость санкций как инструмента управления и контроля, способного оказывать многоуровневое влияние на поведение государств и перераспределение экономического влияния на мировом уровне.

В рамках данной научной статьи нами была предпринята попытка приоритизации ключевых целей международных экономических санкций с акцентом на их роль и значимость в контексте системы мирохозяйственных связей (рисунок 1).

Данный выбор базируется на научном подходе, учитывающем современные реалии применения санкций, их влияние на международные экономические отношения и различные структуры мирового рынка.

Прежде всего, выбранные цели санкций и их приоритизация в таком порядке основываются на их непосредственном влиянии на международные экономические процессы, включая изменение мировых торговых потоков, доступ к стратегически важным ресурсам и перераспределение экономической власти [18, с 27]. Приоритизация целей отражает стратегическую необходимость укрепления позиций стран-инициаторов в системе мирохозяйственных связей, что достигается через ослабление конкурентоспособности стран-объектов, контроль за их технологическим развитием и перераспределение экономического влияния на мировой арене.

Такой подход позволяет странам-инициаторам не только корректировать политическое поведение государств-нарушителей, но и формировать устойчивую систему мирохозяйственных связей, соответствующую их долгосрочным экономическим интересам. Приоритизация целей санкций подчеркивает их многогранную природу: с одной стороны, они служат инструментом давления и принуждения, воздействуя на политическое поведение государств-нарушителей, а с другой – выступают важным механизмом регулирования международных экономических отношений, влияя на глобальную экономическую динамику.

Также, нами были рассмотрены ключевые инструменты и методы реализации международных экономических санкций, которые играют центральную роль в современном санкционном режиме. Эти инструменты иллюстрируют разнообразие подходов к применению санкций и их адаптивность к различным экономическим и политическим контекстам [19;20;21].

Данные инструменты и методы демонстрируют высокую гибкость санкционной политики, позволяя странам-инициаторам настраивать меры воздействия в зависимости от особенностей целевых государств и уязвимых секторов их экономики. Они создают многоуровневое воздействие на ключевые экономические процессы, нарушая международные экономические связи и снижая экономическую устойчивость целевых стран.

Совокупность этих мер формирует комплексный санкционный режим, в котором экономическое давление сочетается с ограничением доступа к критически важным ресурсам и технологиям, усиливая их кумулятивный эффект на международные экономические структуры. Реализация и эффективное действие этих мер обеспечивается правовыми рамками, международной координацией и сотрудничеством, мониторингом и контролем за соблюдением санкций, административными процедурами и информационным обеспечением.

Такие механизмы реализации санкций формируют комплексное экономическое давление, направленное на изменение структуры международных экономических взаимодействий и перераспределение экономических ресурсов. Эти меры обеспечивают многовекторное воздействие на ключевые экономические процессы, нарушают традиционные торговые и финансовые связи, ослабляют экономическую устойчивость целевых стран и создают стратегические преимущества для стран-инициаторов.

С другой стороны, санкции, несмотря на их негативное воздействие, могут выступать в качестве катализатора внутренних преобразований в странах-мишенях. Под воздействием санкционного давления страны-объекты часто вынуждены адаптироваться к новым экономическим реалиям, что стимулирует развитие внутреннего производства, технологическую независимость и диверсификацию внешнеэкономических связей. В условиях ограниченного доступа к международным рынкам и ресурсам страны-мишени могут инициировать масштабные структурные реформы, направленные на укрепление национальной экономики и снижение зависимости от внешних факторов [15, с. 40].

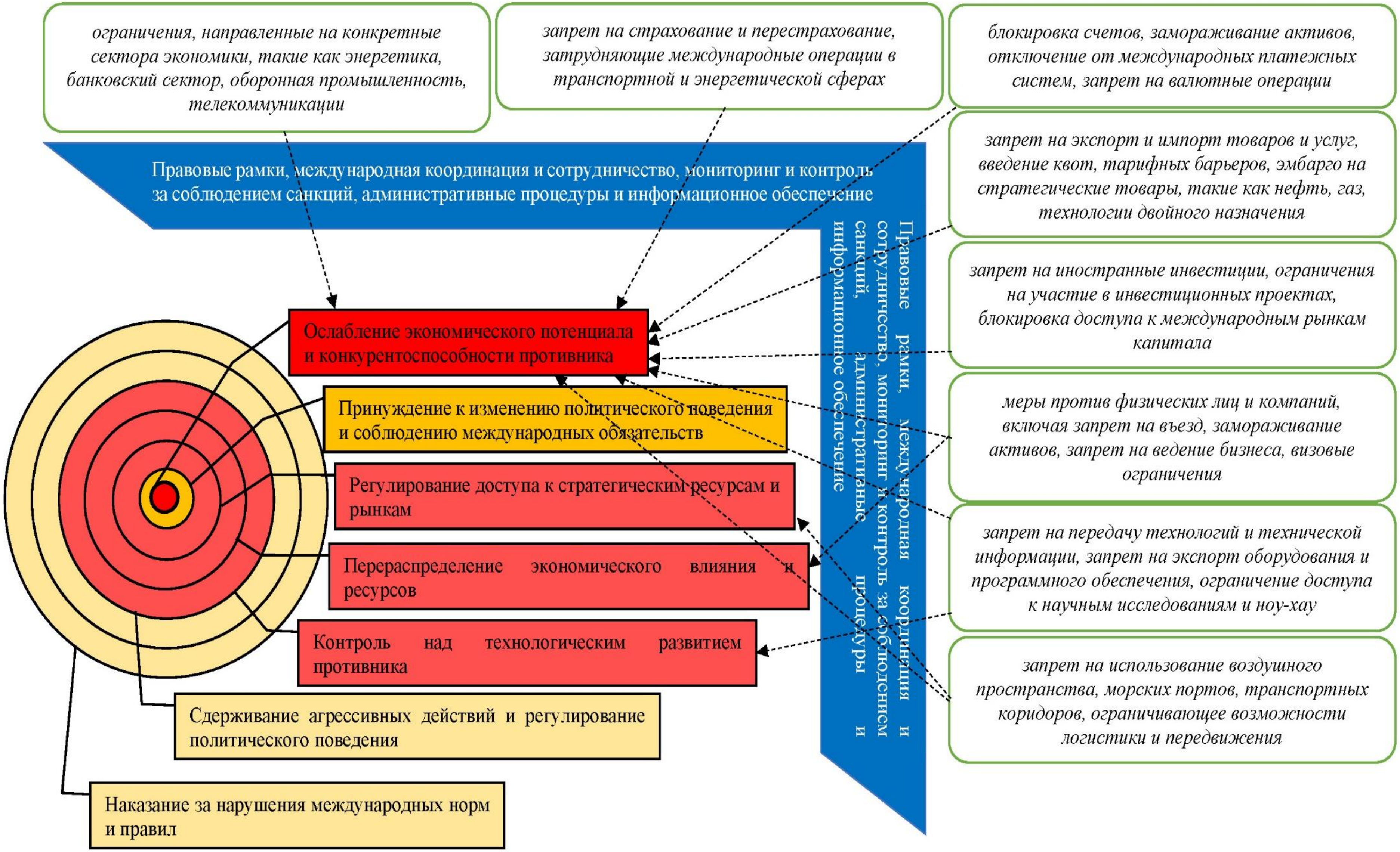

Рисунок 1. Приоритизация ключевых целей экономических санкций в контексте системы мирохозяйственных связей и механизмы их реализации

Санкции способствуют развитию импортозамещения, стимулируя рост отечественных производственных мощностей и инновационных секторов, что в долгосрочной перспективе может повысить экономическую устойчивость и конкурентоспособность стран-мишеней на глобальных рынках [16, с. 47]. Более того, изоляция от традиционных внешних партнёров часто приводит к усилению региональных интеграционных процессов и поиску новых стратегических партнёров, что расширяет возможности для экономического сотрудничества и снижает уязвимость к внешнему давлению [17, с. 83].

Так, экономические санкции, будучи инструментом давления и принуждения, одновременно могут способствовать развитию национальных экономик стран-мишеней, стимулируя их к адаптации и внутренним преобразованиям, что иногда ведет к укреплению их экономического суверенитета и повышению устойчивости в условиях глобальной нестабильности.

Необходимо отметить, что санкционные механизмы, приведенные на рисунке 1 также, несомненно, направлены на реализацию политических целей, обозначенные оранжевым цветом, но мы в первую очередь рассматриваем именно экономическую составляющую данного вопроса.

Подводя итоги, можно отметить, что международные экономические санкции являются одним из ключевых элементов современной системы мирохозяйственных связей, выполняя функции как инструмента принуждения и давления, так и механизма регулирования международных экономических отношений. Их многообразие и гибкость делают санкции эффективным средством достижения внешнеполитических целей без применения военной силы, что особенно актуально в условиях глобальной нестабильности и взаимозависимости экономик.

Литература

1. Бутакова, Я.С. Анализ определения международных экономических санкций в современной науке / Я.С. Бутакова // «Теоретическая и прикладная юриспруденция» — 2023. — № 4 (18). — С. 35-42.
2. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A. Economic Sanctions Reconsidered. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2007. 264 с.
3. Drezner D.W. The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 349 с.
4. Pape R.A. Why Economic Sanctions Do Not Work. // International Security. 1997. Vol. 22, No. 2. pp. 90-136.
5. Keohane R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 1984. 321 p.
6. Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. 191 p.
7. Giumelli F. The Success of Sanctions: Lessons Learned from the EU Experience. London: Routledge, 2013. 224 p.
8. Galtung J. A Structural Theory of Imperialism. // Journal of Peace Research. 1969. Vol. 8, No. 2. pp. 81-117.
9. Скобелева А.В. Особенности санкционной политики в условиях различных парадигм устройства международных отношений // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11, Социология: Реферативный журнал. 2018. №4. – стр. 123-133.
10. Милютина Л.А. *Экономические санкции: сущность, виды и их влияние на финансовую устойчивость российских предприятий* // Вестник университета № 1, 2018. – стр. 132-135.
11. Хоминич, И. П., Саввина, О. В. Гибридные войны и COVID-19 – новые факторы международных финансов // Финансы. Деньги. Инвестиции. – 2020. – № 3 (75). – С. 3–8.
12. Урунов А.А. Экономическая теория: критические заметки и дополнения к некоторым категориям. // Вестник Университета (Государственный университет управления). 2017. № 3. С. 93-99.
13. Тимофеев И.Н. Экономические санкции как политическое понятие // Вестник МГИМО-Университета. 2018. 2(59). С. 26-42
14. Архипов, А. И. Экономический словарь/ А.И. Архипов; отв. ред. А.И. Архипов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Проспект, 2010. – 672 с.

15. Русакович В.И. Свободные экономические зоны Ирана как механизм диверсификации национальной экономики в условиях экономических санкций / В.И. Русакович // Азия: государства в условиях глобальной нестабильности. ежегодник - 2019: сборник статей. Сер. "Азиатские исследования" Москва, 2019. С. 36-65.
16. Пролубников А.В., Плотников А.В. Направления трансформации государственной экономической и промышленной политики в условиях экономических санкций и развития процессов импортозамещения / А.В. Пролубников, А.В. Плотников// Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. 2015. № 2 (24). С. 45-50.
17. Устинович Е.С., Келеман Л.А. Политические и экономические санкции в отношении России: вопросы региональной интеграции // Е.С. Устинович, Л.А. Келеман // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: История и право. 2020. Т. 10. № 2. С. 81-88.
18. Регионы Республики Таджикистан: диагностика и методы оценки социально-экономического развития / Л. Х. Саидмуродов, Ф. М. Муминова, Х. К. Юнусзода, Б. Г. Сафаров. – Душанбе : финансово экономический университет таджикистана, 2021. – 144 с. – ISBN 978-99947-1-686-9. – EDN CXHGPV.
19. Саидмуродов, Л. Х. Стратегия устойчивого развития Таджикистана: возможности и перспективы / Л. Х. Саидмуродов // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития : Пленарные доклады / Материалы Девятого Международного форума, Москва, 29–30 октября 2020 года. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт проблем рынка Российской академии наук, 2020. – С. 181-187. – EDN RLQZCT.
20. Холбобоев, Ф. С. Влияние внешних шоков на экономику Таджикистана в современных условиях / Ф. С. Холбобоев, Д. Т. Назаров, Б. М. Шарипов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2021. – № 4(21). – С. 51-58. – EDN QGPYQD.
21. Холбобоев, Ф. С. Экономические санкции в отношении России и их влияние на экономику и банковскую систему Таджикистана / Ф. С. Холбобоев, Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 2. – С. 46-54. – EDN AJWQEI.

Сведения об авторах:
Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло – член-корреспондент НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 900 28 82 52; e-mail: lsaidmuradov@rambler.ru; почтовый индекс: 734025; адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Содиқзода Парвиз – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой мировой экономики Таджикского национального университета; старший научный сотрудник отдела развития международных и внутренних услуг Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Телефон: (+992) 98 911 93 06; e-mail: parvizis91@mail.ru; почтовый индекс: 734025; адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Маълумот дар бораи муаллифон:
Саидмуродзода Лутфулло Ҳабибулло – узви вобастаи АМИТ, доктор илмҳои иқтисод, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: (+992) 900 28 82 52; e-mail: lsaidmuradov@rambler.ru; почтовый индекс: 734025; адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Содиқзода Парвиз – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; ходими калони илмии Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Information about the authors:
Saidmurodzoda Lutfullo Khabibullo – Corresponding Member of the NAST, doctor of economic sciences, Professor of the Department of World Economy, Tajik National University. Phone: (+992) 900 28 82 52; e-mail: lsaidmuradov@rambler.ru; postal code: 734025; address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.
Sodiqzoda Parviz – candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Department of World Economy, Tajik National University; senior researcher of Economic Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 98 911 93 06; e-mail: parvizis91@mail.ru; postal code: 734025; address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

УДК:338.46

РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СФЕРЫ ТУРИЗМА В СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Солехзода А.А.
Акдодова Н.Н.

В этой статье автор упоминает, что туризм является одной из крупнейших и быстро растущих индустрий в мире и дает больше всего рабочих мест. Во многих развивающихся странах отрасль туризма находится в числе лидеров по генерируемому доходу и традиционно включается в повестку дня при разработке стратегии развития. Значение туризма для национальной экономики в то же время в силу преимуществ, которые он приносит стране, для успешного развития и, прежде всего, увеличения доходов и благосостояния населения, роста рабочих мест не только в самой отрасли, но и в соответствующих отраслях услуг велико. Но поскольку туристическая индустрия страны все еще находится в стадии становления, существуют некоторые проблемы, которые затрудняют достижение амбициозных целей. На рост бизнеса в туристическом секторе также влияют некоторые требования к развитию туризма, которые недостаточно четко определены и служат препятствием для привлечения частного сектора.

Ключевые слова: *туризм, туристический экспорт и импорт, селький туризм, инфраструктура туризма, турагентства и туристские компании, политика в сфере туризма.*

Для цитирования: *Солехзода А.А. Ресурсный потенциал сферы туризма в сельских территориях Республики Таджикистан/ А.А. Солехзода, Н.Н. Акдодова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 26-32.*

ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ СОҲАИ САЙЕҲӢ ДАР ҲУДУДИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Солеҳзода А.А.
Акдодова Н.Н.

Дар ин мақола муаллифон қайд мекунанд, ки сайёҳи яке аз соҳаи босуръат рушдёбанда буда, бештари ҷойҳои кориро таъмин менамояд. Дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба инкишоф саноати туристӣ яке аз соҳаҳои афзоиши даромади милли мебошад. Бинобар ин дар Тоҷикистон ин соҳа метавонад ба соҳаи рушдёбанда ва таъминкунандаи даромад ва чойи кори табдил ёбад.

Дар мақола ҳамзамон таҳлили омори сайёҳии кишвар гузаронида шуда, хулоса карда шудааст, ки назар ба воридшавии сайёҳони хоричи ба кишвар, ҳоло рафтани шаҳрвандони кишвар ба сифати сайёҳ ба кишвварҳои хориҷӣ афзалият дорад. Сабабҳо ва омилҳои ин ҳолат дар мақола нишон дода шуда, роҳҳои рушди соҳа дар дурнамо пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *сайёҳӣ, содирот ва воридоти сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, ширкатҳо ва агентиҳои сайёҳӣ, сиёсат дар соҳаи сайёҳӣ.*

RESOURCE POTENTIAL OF TOURISM IN RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Solehzoda A.A.
Akdodova N.N.

In this article, the author mentions that tourism is one of the largest and fastest growing industries in the world and generates the most jobs. In many developing countries, the tourism industry is among the leaders in terms of income generated and has traditionally been on the agenda when formulating a development strategy. The importance of tourism for the national economy at the same time, due to the benefits it brings to the country, for successful development and, above all, to increase the income and welfare of the population, job growth not only in the industry itself, but also in the relevant service industries is great. But since the country's tourism industry is still in its infancy, there are some challenges that make it difficult to achieve the ambitious goals. Business growth in the tourism sector is also affected by some tourism development requirements that are not well defined and serve as an obstacle to attracting the private sector.

Keywords: *tourism, tourism exports and imports, rural tourism, tourism infrastructure, travel agencies and tourism companies, tourism policy.*

Постановка проблемы: Развитие сельского туризма в Республике Таджикистан представляет собой значительный потенциал для социально-экономического роста сельских территорий. Богатое природное и культурное наследие страны, включающее уникальные ландшафты, исторические памятники, этнические традиции и гостеприимство местного населения, создает предпосылки для привлечения туристов.

Однако на пути развития сельского туризма существуют ряд проблем, среди которых:

- **Недостаточно развитая инфраструктура** – ограниченный доступ к качественным дорогам, нехватка гостиниц, недостаточное развитие туристических маршрутов.
- **Отсутствие системной государственной поддержки** и недостаточное финансирование туристических инициатив в сельской местности.
- **Низкий уровень профессиональной подготовки кадров** в сфере гостеприимства и туристического обслуживания.
- **Экологические риски** и необходимость сохранения природных ресурсов при развитии туризма.
- **Информационная изоляция** – слабая реклама и недостаточное продвижение туристического потенциала сельских территорий.

Решение данных проблем требует комплексного подхода, включающего инвестиции в инфраструктуру, поддержку малого и среднего бизнеса, обучение кадров и разработку эффективных маркетинговых стратегий.

Анализ последних исследований и публикаций. Относительно данной проблематики нами были рассмотрены работы таких ученых, как Саидмуродзода Л.Х. Арбузова К.И. Морозов М.А. Скороходов А.В. Жукова М.А. Акишина В.Н., Гончарова И.В., Клебанов А.И. Калинин, Г.И. Артёмова Е.Н., Акимова О.Е., Волков С.К. Андреев С. Ю. Абряндина В.В. Кундиус В.А., Ёрова Дж.Н., Исайнова Х.Р. М.И., Комилова С.Дж., Кодирова Д.Б., Курбонова Ш.Я.

Цель статьи. Целью настоящей статьи является анализ ресурсного потенциала для туристической отрасли в сельских районах и

его роль в системе современных экономических отношений.

Основное содержание материала. Для достижения вышеприведенной цели нашей научной статьи, посвящённой ресурсный потенциал сферы туризма в сельских территориях республики Таджикистан необходимо рассмотреть несколько элементов.

Как отдельная категория туризма, сельский туризм обладает уникальными организационными характеристиками. Традиционно сельский туризм является одним из самых экономически эффективных видов туризма. В этом виде туризма, как правило, нет особых расходов на содержание персонала, нет крупных ферм, а есть лишь незначительные затраты на сезонный ремонт и другие услуги.

В Республике Таджикистан больше всего возможностей для развития туризма. Страна обладает наибольшим потенциалом для развития туризма в Центральной Азии, а мировой рейтинг сайтов и сетей свидетельствует о том, что они оказывают благоприятное влияние на развитие туризма. В распоряжении туристической отрасли Республики Таджикистан имеется множество различных ресурсов. Таким образом, рассмотрим несколько элементов:

Во-первых, природные ресурсы — это уникальные виды природы, включая горы, леса, реки и озёра, которые привлекают туристов, а также экологически чистые места в сельской местности, которые предлагают уединение и возможность наслаждаться чистым воздухом и природой.[1]

Во-вторых, это культурные и исторические ресурсы, которые включают богатое культурное наследие, такие как музеи, исторические здания и памятники, а также проведение этнокультурных мероприятий, таких как традиционные ярмарки и фестивали, которые предлагают уникальный культурный опыт.[2]

Туризм в Республике Таджикистан на сельских территориях требует комплексного подхода, который включает поддержку властей, инвестиции в инфраструктуру, сохранение природных и культурных ресурсов и обучение местных жителей работе в сфере туризма. Разработка туристических маршрутов, образовательные инициативы, продвижение устойчивого сельского туризма и внедрение технических достижений - все это необходимо для максимального использования туристического потенциала и устойчивого развития региона.

В качестве ресурсного потенциала отрасли следует рассматривать весь потенциал ресурсов туризма, включая его инфраструктуру, финансовые, человеческие, информационные, материальные и технические ресурсы.

Инфраструктура играет решающую роль в развитии туризма и определяется как двигатель развития сельских районов.

В этом разделе представляется и анализируется информация о влиянии туризма на развитие сельской инфраструктуры в Таджикистане.

Анализ данных опроса показал, что за период 2017-2023 годов в регионах Таджикистана было построено или реконструировано 4637 объектов сельской инфраструктуры. В частности, строительство и реконструкция 1524 местных дорог, строительство и реконструкция 420 местных мостов, реконструкция и создание 52 транспортных и коммуникационных объектов, инфраструктурные объекты, строительство 539 придорожных туалетов, а также строительство и реконструкция 2102 других объектов сельской инфраструктуры, таких как системы водоснабжения и канализации, общественные бани, электроснабжение и так далее.

Что касается регионального распределения, то в РРП было построено 783 объекта сельской инфраструктуры, 1600 - в Согдийской области, 2099 - в Хатлонской области и 155 - в ГБАО.[3]

---

[1] Основные показатели сферы туризма Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. URL: https://mfa.tj/ru/berlin/view/9070/osnovnye-pokazateli-sfery-turizma-respubliki-tadzhikistan

[2] Закон Республики Таджикистан о туризме [Электронный ресурс]. URL: https://ctd.tj/ru/2023/04/10/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-

[3] Статистический ежегодник Республики Таджикистан - Душанбе, 2024.- С.183

Таблица 1. Развитие туризма и сельской инфраструктуры в регионах

№	Тип инфраструктуры	РРП	Согд	Хатлон	ГБАО	Итог
1.	Реконструкция местных дорог	265	573	649	37	1524
2.	Реконструкция местных мостов	114	65	228	13	420
3.	Транспорт и коммуникации	9	16	21	6	52
4.	Придорожные туалеты	98	178	214	49	539
5.	Другая туристическая и общественная инфраструктура	297	786	987	50	2102
	Итог	783	1600	2099	155	4637

Источник: Результаты опроса. Создано автором.

Результаты показывают, что развитие туризма вносит свой вклад в развитие сельских районов. В частности, поддержка развития местных дорог, транспортных и коммуникационных услуг и обеспечение доступа к чистой воде и общественным туалетам. Например, по данным МЭРТ (2021), доступ к чистой воде был увеличен до 55% сельского населения. Туристическая инфраструктура является одним из ключевых факторов, определяющих развитие туризма.

Анализ результатов опроса показывает, что за последние пять лет в местных регионах Таджикистана было построено более 2000 тыс. туристических объектов.

К ним относятся 97 туристических объектов, 115 туристических агентств, 149 гостиниц, 76 санаториев, 15 туристических баз и кемпингов, 2 пансионата, 806 ресторанов и столовых, 66 сувенирных лавок, 37 туристических информационных центров, 75 парков и фруктовых садов, 55 центров народных ремесел и 595 других объектов, связанных с туризмом.[4]

Таблица 2. Туристическая инфраструктура, созданная в регионах Таджикистана в течение 2017-2023 годов

№	Тип объекта	РРП	Сагд	Хатлон	ГБАО	Итог
1.	Туристические объекты	24	27	32	14	97
2.	Туристическое агентство	53	65	42	65	225
3.	Гостиница (отель, мотель)	28	58	51	12	149
4.	Санатории	31	27	13	5	76
5.	Туристическая база и кемпинг	2	9	3	1	15
6.	Пансионат	1	1	0	0	2

[4] Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года [Электронный ресурс]. URL: https://ctd.tj/ru

7.	Ресторан и столовая	211	231	313	51	806
8.	Сувенирная лавка	19	22	16	9	66
9.	Туристический центр	1	5	26	5	37
10.	Парк и фруктовые сады	21	12	25	17	75
11.	Центр народных ремесел	22	19	11	3	55
12.	Другие	76	221	242	56	595
	Итог	451	672	749	216	2088

Источник: Результаты опроса. Создано автором.

В местном региональном распределении Хатлонская область находится на первом месте с 749 строящимися туристическими объектами, или 35,9% от общего числа. На втором месте находится Согдийская область, где было построено 672 или 32,2% туристических объектов. Далее следуют РРП с 451 построенным туристическим объектом, или 21,6%, и ГБАО с 216 туристическими объектами, или 10,3% от общего числа туристических объектов, построенных в период 2017-2023 годов. Это повысило привлекательность направлений туризм в сельском месте, особенно в плане привлечения инвестиций и создания рабочих мест, что будет рассмотрено в следующих разделах.[5]

Ограниченные финансовые ресурсы являются одной из главных проблем, с которыми сталкиваются сельские районы Таджикистана. [13;14]. Поэтому одной из целей развития туризма в сельской местности является привлечение инвестиций.

Анализ потенциала и проблем сельских районов Таджикистана показал, что большинство районов и городов фактически разработали и приняли программы социально-экономического развития. Эти программы предусматривают задачи и меры по созданию новых рабочих мест и повышению уровня жизни. Однако отсутствие источников финансирования является одной из главных проблем для реализации этих программ. Чтобы компенсировать это, правительство предоставляет налоговые и таможенные преференции для привлечения частных инвестиций.

Таблица 1.3. Потоки инвестиций в туризм и сельскую инфраструктуру в 2017-2023 годах (млн. сомони)

№	Туристический объект	РРП	Согд	Хатлон	ГБАО	Итог
1	Туристические сайты	30,7	62	75,6	6	174,3
2	Отели (хостелы, мотели, гостевые дома)	38,1	39,4	82,3	36,4	196,2
3	Санатории	10	51,2	198,7	8,1	268
4	Туристические базы и компании	12,8	54,6	18,5	2,6	88,5
5	Пансионаты	1,4	0,7	0	0	2,1
6	Рестораны и столовые	19,8	160,8	128,1	9,5	318,2
7	Магазины		1,4	1,3	0,9	7
8	Информационные центры по туризму	0,8	0,5	0,6	0,1	2
9	Парки и фруктовые сады	20,9	87,1	37,9	5,2	151,1

[5] Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года [Электронный ресурс]. URL: https://ctd.tj/ru

10	Центры народных ремесл	13,9	29,9	20,1	4,6	68,5
11	Транспорт и коммуникации	57,6	58,5	83,5	5,5	205,1
12	Строительство и реконструкция дорог	256,8	589,1	880,1	64,9	1790,9
13	Строительство и реконструкция мостов	12,9	9,4	17,1	1,9	41,3
14	Другие туристические объекты водоснабжения, придорожные туалеты	379	989	1229	106	2697
	Итог	852,1	2133,6	2772,8	251,7	6010,2

Источник: Результаты опроса. Создано автором.

Такая ситуация является результатом введения преференций, особенно налоговых и таможенных льгот, предоставленных туристическому сектору, и показывает влияние развития туризма на привлечение инвестиций в сельские районы. Анализ такого распределения инвестиций по типам инфраструктуры подтверждает, что более 60% инвестиций за последние пять лет было направлено на улучшение местной и туристической инфраструктуры в туристических местах.[6]

В данном исследовании представлены эмпирические данные о роли туризма в развитии сельских районов на примере Таджикистана. Анализ показал, что деятельность по развитию туризма в сельской местности Таджикистана за последние пять лет привлекла более 6 млрд сомони (около 0,6 биллон США), способствовала строительству более 2000 туристических объектов, а также строительству или реконструкции 4637 объектов местной инфраструктуры. Эта деятельность способствовала созданию более 16,5 тысяч рабочих мест, что составляет 0,7 % от общего числа занятых. Хорошо продуманная и разработанная политика в области туризма, а также государственная поддержка, связанная с налоговые и таможенные преференции для этой отрасли являются основополагающими факторами успеха для туризма и развития сельских районов в случае Таджикистана.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О туризме».– Душанбе, 1999.
2. Соколова М.В. История туризма. – Москва: Издательский центр «Академия», 2010.
3. Стригунова Д.П. Понятие международного туризма//Юрист, 2006, №6.
4. Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма. - М.: КноРус, 2011. - 392 с.
5. Франсуа Лоран. Таджикистан-Туризм/ Исследование возможностей / МТЦ-SECO – 2014. – С.11-16.
6. Шакиров К., Туризм и устойчивое развитие в Таджикистане: Исследовательский обзор. - №3, июль 2014. – С.6-7.
7. Примкулов А., Христолюбова Д., Туризм в Таджикистане: достижения и барьеры//Электронный ресурс: https://asiaplus.tj/ru/
8. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли “О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан”. - Душанбе, 2018.

[6] Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года [Электронный ресурс]. URL: https://ctd.tj/ru

9. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года// Электронный ресурс: www.adlia.tj
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018. – 482с.
11. Саидмуродов, Л. Х. Стратегия устойчивого развития Таджикистана: возможности и перспективы / Л. Х. Саидмуродов // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития : Пленарные доклады / Материалы Девятого Международного форума, Москва, 29–30 октября 2020 года. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт проблем рынка Российской академии наук, 2020. – С. 181-187. – EDN RLQZCT.
12. Саидмуродов, Л. Х. Приватизация - действенный методуправления государственным имуществом / Л. Х. Саидмуродов, М. А. Нажмиддинов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2019. – № 2(66). – С. 42-54. – EDN NWEYAD.
13. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29. – EDN YMWVLX.
14. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 47-55. – EDN OUXPWL.

Сведения об авторах:
Солехзода (Солиев) Ашурбой Абудвохид – кандидат экономических наук, Первый заместитель министра Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Адрес: 734023, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 80. E-mail: Ashurboy@mail.ru. Телефон: (+992 37) 221-25-20
Акдодова Нилуфар - Таджикский государственый финансово - экономический университет Ph.D. докторант, ассистент кафедры мировая экономика Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе проспект Нахимова Тел: (+992) 93-466-76-36) E-mail: akdodova1992@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиффон:
Солеҳзода (Солиев) Ашурбой Абудвоҳид-номзади илмҳои иқтисод, Муовини якуми вазир Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Адрес: 734023, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 80. E-mail: Ashurboy@mail.ru. Телефон: (+992 37) 221-25-20
Акдодова Нилуфар - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон докторант, ассистенти кафедраи иқтисоди ҷаҳон Суроға: Ҷумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Наҳимов Тел: (+992) 93-466-76-36) E-mail: akdodova1992@mail.ru

Information about the authors:
Solehzoda (Soliev) Ashurboy Abudvohid - Candidate of Economic Sciences, First Deputy Minister of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan. Address: 734023, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 80. E-mail: Ashurboy@mail.ru. Phone: (+992 37) 221-25-20
Akdodova Nilufar - Tajik State University of Finance and Economics Ph.D. doctoral student, assistant of the department of world economy Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Avenue Tel: (+992) 93-466-76-36) E-mail: akdodova1992@mail.ru

УДК: 338.45

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ СОҲАҲОИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ШАҲРИ ДУШАНБЕ

Мирзоҷонзода Н.М.
Қодирзода Ш.А.

Аннотатсия: *Мақолаи мазкур ба таҳлили вазъи муосири соҳаҳои саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе бахшида шудааст. Дар таҳқиқот рушди бахшҳои асосии саноат, аз ҷумла саноати истихроҷӣ, коркард ва хӯрокворӣ баррасӣ мегардад. Муҳимтарин тамоюлҳо ва мушкилоти соҳа, аз ҷумла набудани технологияҳои муосир ва сармоягузории кофӣ, таҳлил карда мешаванд. Ба омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди саноат, аз ҷумла сиёсати давлатӣ, дастрасӣ ба захираҳои ашёи хом ва шароити иқтисодӣ, диққати махсус дода мешавад. Дар шаҳрҳои калон, махсусан Душанбе, рушди саноат бо афзоиши талабот ва инфрасохтори пешрафта алоқаманд аст. Сиёсатҳои ҳавасмандгардонӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андозӣ ва дастгирии давлатӣ, барои рушди саноат нақши муҳим мебозанд. Ҳамзамон, мушкилоти экологии вобаста ба афзоиши истеҳсолот баррасӣ шуда, пешниҳодҳо барои ҳалли онҳо оварда мешаванд. Дар таҳқиқот омори расмӣ ва таҳлилҳои иқтисодӣ истифода гардидааст. Ҳалли мушкилоти мавҷуда ва такмили стратегияҳои рушд метавонад ба болоравии рақобатпазирии саноати кишвар мусоидат намояд. Натиҷаҳои таҳқиқот барои таҳиягарони сиёсати иқтисодӣ ва сармоягузорон муҳим мебошанд.*

Калидвожаҳо: *калимаҳои калидӣ: саноат, истеҳсолот, иқтисоди миллӣ, иқтидор, талабот, захираҳои табиӣ, тиҷорат, технология, навоварӣ.*

Барои иқтибос: *Мирзоҷонзода Н.М. Таҳлили вазъи муосири соҳаҳои саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе / Н.М.Мирзоҷонзода, Ш.А. Қодирзода// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 33-43.*

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ГОРОДЕ ДУШАНБЕ

Мирзоджонзода Н.М.
Кодирзода Ш.А.

Аннотация: *данная статья посвящена анализу современного состояния отраслей промышленности в Республике Таджикистан и городе Душанбе. В исследовании рассматривается развитие основных отраслей промышленности, включая добывающую, перерабатывающую и пищевую промышленность. Анализируются важнейшие тенденции и проблемы отрасли, в том числе отсутствие современных технологий и адекватных инвестиций. Особое внимание уделяется основным факторам, влияющим на развитие промышленности, включая государственную политику, доступ к сырьевым ресурсам и экономические условия. В крупных городах, особенно в Душанбе, развитие промышленности связано с ростом спроса и развитой инфраструктурой. Стимулирующая политика, включая налоговые льготы и государственную поддержку, играет важную роль в развитии промышленности. При этом рассматриваются экологические проблемы, связанные с увеличением*

производства, и вносятся предложения по их решению. В исследовании использовалась официальная статистика и экономический анализ. Решение существующих проблем и совершенствование стратегий развития могут способствовать повышению конкурентоспособности промышленности страны. Результаты исследования важны для разработчиков экономической политики и инвесторов.

Ключевые слова: *промышленность, производство, национальная экономика, мощность, спрос, природные ресурсы, торговля, технологии, инновации.*

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF INDUSTRIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE CITY OF DUSHANBE

Mirzojonzoda N.M.
Kodirzoda Sh.A.

Annotation: *This article is devoted to the analysis of the current state of industries in the Republic of Tajikistan and the city of Dushanbe. The study examines the development of the main industries, including the mining, processing and food industries. The most important trends and problems of the industry are analyzed, including the lack of modern technologies and adequate investments. Special attention is paid to the main factors influencing the development of industry, including government policy, access to raw materials and economic conditions. In large cities, especially in Dushanbe, the development of industry is associated with increased demand and well-developed infrastructure. Incentive policies, including tax incentives and government support, play an important role in the development of industry. At the same time, environmental problems related to increased production are being considered and proposals are being made to address them. The study used official statistics and economic analysis. Solving existing problems and improving development strategies can help to increase the competitiveness of the country's industry. The results of the study are important for economic policy makers and investors.*

Key words: *industry, production, national economy, capacity, demand, natural resources, trade, technology, innovation.*

Гузориши масъала. Саноат яке аз бахшҳои муҳимтарини иқтисодиёти Тоҷикистон ба шумор меравад, ки нақши калидӣ дар таъмини рушди устувори кишвар мебозад. Аммо, бо вуҷуди афзоиши таваҷҷуҳи давлат ва сармоягузорон ба ин соҳа, ҳанӯз ҳам монеаҳои зиёде, аз ҷумла камбуди технологияҳои муосир, норасоии захираҳои молиявӣ ва мушкилоти логистикӣ мавҷуданд. Аз ин рӯ, таҳлили вазъи муосири соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан шаҳри Душанбе, барои муайян кардани тамоюлҳо, мушкилот ва дурнамои рушди он аҳамияти калон дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар солҳои охир таҳқиқоти зиёде оид ба рушди саноати Тоҷикистон анҷом дода шудаанд. Корҳои таҳқиқотӣ бештар ба масъалаҳои рушди саноати сабук, хӯрокворӣ ва кимиёӣ нигаронида шудаанд. Бонки Миллии Тоҷикистон ва Вазорати рушди иқтисод ва савдо ҳисоботҳои оморӣ оид ба нишондиҳандаҳои асосии саноат нашр мекунанд. Дар таҳқиқотҳои байналмилалӣ низ Тоҷикистон ҳамчун кишвари дар ҳоли рушд арзёбӣ мешавад, ки барои тавсеаи саноати худ ба ислоҳоти иқтисодӣ ва сармоягузориҳои хориҷӣ ниёз дорад.

Мақсади мақола. Мақсади асосии ин мақола таҳлили вазъи муосири соҳаҳои саноат дар Тоҷикистон, махсусан шаҳри Душанбе, муайян кардани мушкилоти асосӣ ва пешниҳод намудани роҳҳои ҳалли онҳо мебошад. Ин таҳқиқот ба арзёбии омилҳое, ки ба рушди саноат таъсир мерасонанд, равона шудааст.

Муҳтавои асосии мавод. Дар мақола сохтори кунунии саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бахшҳои калидии он, аз ҷумла саноати истихроҷ, коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниёзи аввалия, баррасӣ мешавад. Омилҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва идоракунӣ, ки ба рушди соҳа таъсири мустақим мерасонанд, таҳлил гардида, нақши сармоягузории давлатӣ ва хусусӣ арзёбӣ карда мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба вазъи саноат дар шаҳри Душанбе равона гардида, имкониятҳо ва монеаҳои рушди истеҳсолоти шаҳрӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Дар асоси таҳлилҳои оморӣ ва тадқиқотҳои қаблӣ мушкилоти асосии соҳа, аз ҷумла набудани инфрасохтори муосир, дастрасии маҳдуди корхонаҳо ба маблағгузорӣ ва технологияҳои нав, баррасӣ мешаванд. Барои таҳкими рақобатпазирии саноати кишвар таҷрибаи байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, роҳҳои татбиқи он дар Тоҷикистон пешниҳод мегарданд. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳодҳо оид ба рушди саноат, беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсолӣ пешниҳод мегарданд. Маҷмуан, мақола таҳлили амиқи вазъи муосир ва дурнамои рушди саноати Тоҷикистонро дар асоси таҳқиқоти илмӣ ва омори муосир дарбар мегирад.

Саноат дар сохтори ҳама гуна иқтисодиёти ҷаҳон ҷойгоҳи асосиро ишғол мекунад, агар он дар ҷойи аввал набошад ҳам, пас он бешубҳа нисбат ба дигар соҳаҳо пешсаф аст. Давлати муосир наметавонад сарватманд бошад, агар ки саноати хеле рушдёфта, пуркувват, худкифо ва бонуфуз надошта бошад. Нақши муҳимтарини саноат дар он аст, ки дар сурати рушди бомуваффақияти он, талаботи ҷомеа бо маҳсулоти баландсифат қонеъ карда шуда, вусъат додани истеҳсолот бо таҷҳизотҳои техникии замонавӣ таъмин карда мешавад.

Дар марҳилаи муосири рушд, ки бо афзалият пайдо кардани ҳалли масъалаҳои муҳимми рушди саноати миллӣ, татбиқи ҳадафи саноатикунонии босуръат, танзими гуногунсамтии иқтисодиёт ва баландбардории рақобатпазирии он тавсиф дода мешавад, ташаккул ва таъмини инфрасохтории рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ аз ҷумлаи масъалаҳои ҳалталаб ва рӯзмарра ба ҳисоб меравaнд. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки инфрасохтори инкишофёфтаи инноватсионӣ, аз он ҷумла мавҷудияти сохторҳои кластерӣ, технопарку бизнес-инкубаторҳо, марказҳои салоҳияти технологӣ ва техношаҳрҳо шарти асосии рушди инноватсионии саноат ва омили калидии баландбардории рақобатпазирии низомҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад[5].

Амалисозии муваффақонаи ислоҳоти иқтисодӣ, Консепсияи рушди саноати Тоҷикистон ва дигар ҳуҷҷатҳои барномавии давлатӣ барои ҳамгироии саноати кишвар ба сохтори саноати ҷаҳонӣ, суръатбахшии силсилаи навовариҳои технологӣ, пайдо ва устувор намудани мавкеи саноати Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ - заминаҳои мусоид фароҳам оварданд, ки Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия ва тасдиқ карда шуд[2].

Дар стратегияи мазкур қайд карда шудааст, ки дар давраи соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ даҳҳо созишномаҳои ҳамкории байниҳукуматӣ бо мамлакатҳои хориҷи дуру наздик вобаста ба таъсиси корхонаҳои нави металлургӣ, истеҳсоли семент ва дигар

намудҳои масолеҳи сохтмон, истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, ангишт, саноати кимиёӣ, мошинсозӣ, коркарди металл ва саноати хӯрокворӣ ба имзо расида, амалӣ гашта истодаанд. Бо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ садҳо корхонаҳои хурду бузурги истеҳсолӣ бо технологияи баланд ва кластерҳои саноатии дорои даври пурраи истеҳсолот – бо коркарди ашёи хом то маҳсулоти тайёр таъсис ёфта, саҳми саноатро дар иқтисодиёти кишвар зиёд намуданд[4].

Саноати Тоҷикистон дорои заминаи маҷмӯи инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ муҷаҳҳаз буда, онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот муаррифӣ менамоянд, ки ба соҳаҳои зерин мансуб мебошад:

- соҳаи истихроҷ – корхонаҳои марбут ба истихроҷ ва бойгардонии ашёи хоми маъданӣ ва ғайримаъданӣ;

- соҳаи коркард – корхонаҳои коркарди маҳсулоти саноати истихроҷ, маҳсулоти нимтайёр, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи дигар;

- истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ - инҳо унсурҳои асосии таъмини ҳаёту зиндагӣ дар мамлакат мебошанд.

Дар айни ҳол беш аз нисфи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатии Тоҷикистон ва шаҳру ноҳияҳои он ба саноати коркард рост меояд, ки дар ҷадвали 1. - сохтори соҳаҳои саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Сохтори соҳаҳои саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе (бо фоиз,%)

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023
Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Саноати коркард	57,8	61,7	57,5	61,6	60,9
Саноати истихроҷи маъдан	17,6	13,9	21,6	20,7	19,9
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	24,6	24,4	20,9	17,7	19,2
Саноати шаҳри Душанбе	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Саноати коркард	64,2	62,1	61,3	68,3	70,1
Саноати истихроҷи маъдан	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	34,2	35,3	37,2	30,2	28,5

Манбаъ: Маҷмӯаи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Саноати Тоҷикистон 2020,2021,2022,2023,2024

Тавре ки аз ҷадвали 1 бармеояд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон **соҳаи истихроҷи маъдан** соли 2019 ба 17,6% баробар буд ва дар соли 2023 то 19,9% коҳиш ёфт. Нишондиҳандаи ҳадди аксар дар соли 2021 дида мешавад, ки он 21,6% - ро ташкил медиҳад, аммо коҳиш дар солҳои охир мушоҳида мешавад[3].

Саноати коркард бошад: аз 57,8% дар соли 2019 то 60,9% дар соли 2023 афзоиш ёфтааст, ки ин аз таваҷҷӯҳи зиёд ба соҳаи мазкур шаҳодат медиҳад.

Дар самти **истеҳсол ва тақсимоти нерӯи барқ, об ва газ** коҳишёбӣ ба назар расида, аз 24,6% дар соли 2019 то 19,2% дар соли 2023 кам шудааст, ки ин аз ҳисоби афзоиши самаранокии энергия ва коҳиши микёси лоиҳаҳои инфрасохторӣ мебошад.

Дар шаҳри Душанбе, соҳаи истихроҷи маъдан аслан вуҷуд надорад,

нишондиҳандаи мазкур аз соли 2019 то 2023 - 1,5% устувор буда, бахши саноати коркард аз 64,2% дар соли 2019 то 70,1% дар соли 2023 афзоиш ёфтааст. Ин афзоиши назаррас дар байни тамоми соҳаҳо буда, аз рушди саноати пойтахт шаҳодат медиҳад.

Соҳаи истеҳсол ва тақсимоти нерӯи барқ, об ва газ дар шаҳри Душанбе низ рӯ ба коҳишёбӣ ниҳода, аз 35,3% дар соли 2019 то 28,5% дар соли 2023 расидааст. Ин соҳа тадриҷан мавқеи худро дар сохтори саноати пойтахт аз даст дода, ба соҳаи коркард ҷой медиҳад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноати коркард омили асосии рушди саноат ба шумор меравад, дар ҳоле ки ҳиссаи саноати электроэнергетика кам мешавад. Соҳаи истихроҷи маъдан бошад мӯътадил боқӣ мемонад, аммо афзоиши назаррасро нишон намедиҳад.

Сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Диаграммаи 1

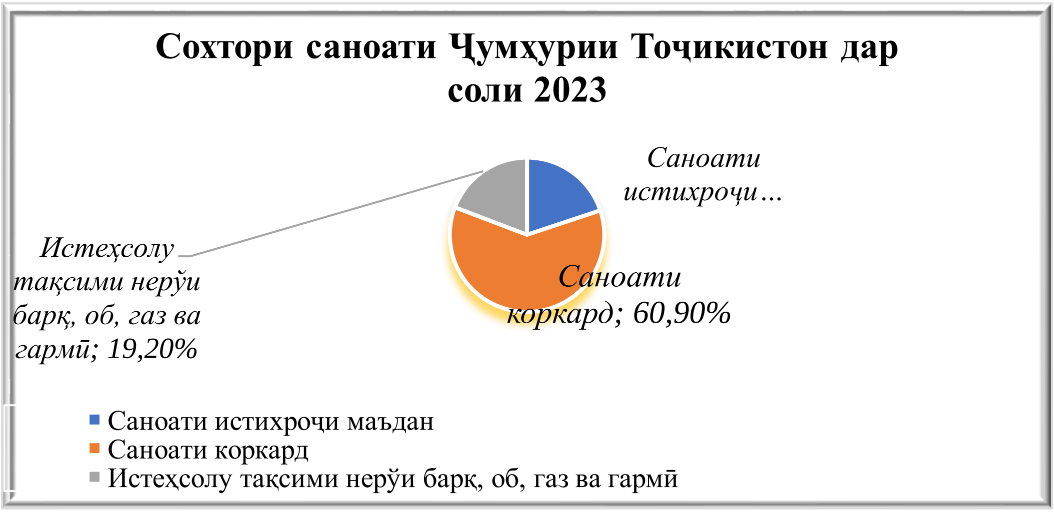

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 1.

Дар шаҳри Душанбе низ саноати коркард самти асосии рушди саноат дар пойтахт буда, дар давоми 5 соли охир мунтазам афзоиш меёбад. Ҳиссаи нерӯи барқ бошад коҳиш меёбад, ки ин метавонад аз афзалиятҳои навсозии инфрасохтор ва сарфаи энергия шаҳодат диҳад, ки инро метавон аз рӯи диаграммаи 2 мушоҳида кард.

Диаграммаи 2

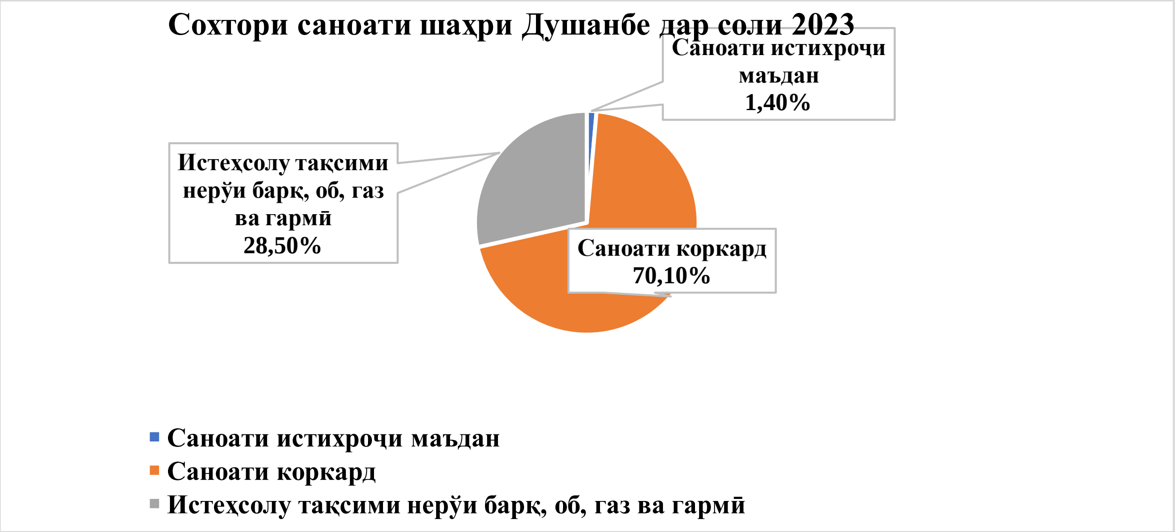

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 1.

Мувофиқи диаграммаи мазкур саноати истихроҷи маъдан 1,4% - ро ташкил дода, он аз ҳаҷми умумии истеҳсоли саноатии шаҳри Душанбе хеле кам аст ва ба норасоии конҳо ё ба коркарди ашёи хоми аз дигар минтақаҳо воридшаванда ишора мекунад.

Саноати коркард бошад 70,1% - ро ташкил медиҳад, ки қисми асосии истеҳсолоти саноатӣ ба ин категория рост меояд. Ин нишон медиҳад, ки пойтахт асосан ба коркарди ашёи хом ва истеҳсоли маҳсулоти тайёр нигаронида шудааст.

Истеъмол ва тақсимоти нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ 28,5% - ро ташкил медиҳад, ки ин ҳиссаи назаррас ва сатҳи баланди истеъмол ва тақсимоти захираҳои энергетикиро нишон дода, он бо ниёзҳои инфрасохторӣ ва коммуналии шаҳр алоқаманд аст[8].

Хуллас, саноати коркард дар шаҳри Душанбе нисбат ба ҳисоби миёна дар тамоми кишвар ҳиссаи калонтарро ташкил медиҳад. Ин ба он вобаста аст, ки шаҳри Душанбе маркази бузурги саноатӣ буда, дар он корхонаҳои коркард ва иқтидорҳои истеҳсолӣ мутамарказ шудаанд.

Ҷадвали 2. Шумораи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон					
Саноати коркард	1746	1846	1927	2318	2954
Саноати истихроҷи маъдан	250	264	291	303	315
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	168	173	179	181	184
шаҳри Душанбе					
Саноати коркард	260	454	487	601	714
Саноати истихроҷи маъдан	29	8	26	24	23
Истеҳсолу тақсими нерӯи	25	24	25	25	25

барқ, об, газ ва гармӣ					

Манбаъ: Саноати Тоҷикистон – 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - с.46-47

Дар асоси маълумоти ҷадвал, тамоюли афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе мушоҳида мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ аз 1746 дар соли 2019 ба 2954 дар соли 2023 расидааст, ки суръати рушди 69.2% - ро ташкил медиҳад. Хусусан, соҳаи саноати истихроҷи маъдан низ бо афзоиш аз 250 дар соли 2019 то 315 дар соли 2023 (26% зиёдшавӣ) пешрафт кардааст. Дар ҳамин ҳол, шумораи корхонаҳое, ки ба истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ машғуланд, дар тӯли солҳои зикршуда тағйироти ночизеро таҷриба карда, аз 168 ба 184 расидааст, ки 9,5% афзоиш мебошад.

Дар шаҳри Душанбе афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ ба назар мерасад, аз 260 корхона дар соли 2019, шумораи онҳо ба 714 дар соли 2023 расидааст, ки ин 174,6% афзоиш ёфтааст ва рушди босуръати саноати шаҳрро инъикос менамояд.

Дар маҷмӯъ, мувофиқи маълумотҳои пешниҳодшудаи ҷадвал маълум шуд, ки саноати Тоҷикистон, махсусан дар пойтахт, суръати баланди рушдро таҷриба мекунад, гарчанде ки баъзе бахшҳо мисли саноати истихроҷи маъдан дар шаҳри Душанбе каме коҳиш ёфтаанд.

Саноати хӯрокворӣ Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳими стратегии саноат мебошад. Он бояд таъмини устувори шаҳрвандони ҷумҳуриро бо маҳсулоти зарурӣ аз рӯи шумора ва сифати ғизо кафолат диҳад. Ба саноати хӯрокворӣ ҳамаи он корхонаҳое дохил мешаванд, ки маҳсулоти тайёр ва нимтайёри ғизоӣ аз ҷумла нон ва маҳсулоти нонӣ, шириниҳо, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, панирҳо, равғанҳои истеъмолӣ, нӯшокиҳои спиртдору беспирт, шарбатҳои меваю сабзавот, ғалла ва маҳсулоти ғаллагӣ, меваи тару хушк, чорво ва маҳсулоти чорво, парандапарварӣ ва маҳсулоти он истеҳсол мекунанд[10].

Ҷадвали 3. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаи саноати коркард дар ҶТ
(млн. сомонӣ, бо нархҳои солҳои дахлдор)

№	Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2019 (%)
	Саноати коркард дар умум:	**15952**	**19054**	**22313**	**26497**	**28537**	**78,89**
1.	***истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, нӯшокиҳо ва тамоку***	5399	7089	7608	10383	11621	**115,2**
2.	***истеҳсоли нассоҷӣ ва дузандагӣ***	2636	2870	4096	4720	4500	**101,1**
3.	***истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ***	3874	4978	5967	6093	6486	**167,4**

Манбаъ: Омори солонаи ҶТ (маҷмааи оморӣ) АОПҶТ, **Душанбе, 2020. – с. 272.**

Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷкистон ҳамасола рӯ ба афзоиш буда, соли 2019 ба маблағи 27613 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда шудааст, ки ин нишондод дар соли 2023 ба

маблағи 46857 млн. сомонӣ расида, нисбатан 1,7 маротиба зиёд мебошад.

Чӣ тавре, ки ба мо маълум аст, саноати коркард 60,9 % - и ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатиро ташкил дода, он яке аз соҳаҳои пешбар ҳам дар шаҳри Душанбе ва ҳам дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Саноати коркард яке аз бахшҳои асосии иқтисодиёт буда, коркарди ашёи хомро ба маҳсулоти тайёр ё нимтайёр фаро мегирад. Ин саноат бахшҳои гуногунро дар бар мегирад, ки вобаста ба намуд ва равияи истеҳсолот фарқ мекунанд. Мувофиқи ҷадвали дар боло овардашуда, бахшҳои асосии саноати коркард инҳо ба ҳисоб меравaнд:

1. Саноати хӯрокворӣ, ки ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва (гандум, меваҷот, сабзавот, гӯшт, шир) истеҳсоли консерваҳо, нон, ширинихо, нӯшокиҳо ва дигар маҳсулоти хӯрокворӣ машғул буда, дар **соли 2019 ба маблағи** 5399 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол шудааст, ки ин нишондод дар соли 2023 ба маблағи 11621 млн. сомонӣ расидааст, яъне 115,2% афзоиш ёфтааст. Саноати хӯрокворӣ 40,7 % - и соҳаи саноати коркардро ташкил медиҳад.

2. Саноати нассоҷӣ ва дӯзандагӣ бошад, ба коркарди нахи пахта, пашм, абрешим ва дигар ашёи хом барои истеҳсоли матоъ машғул буда, либос ва маснуоти гуногуни нассоҷӣ истеҳсол мекунад. Ин соҳаи саноати коркард **2019 ба маблағи 2636** млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол шудааст, ки ин нишондод дар соли 2023 ба маблағи 4500 млн. сомонӣ расидааст, яъне 101,1% афзоиш ёфта, 15,7 % - и соҳаи саноати коркардро ташкил медиҳад.

3. Саноати металлургӣ - маъданҳои металлӣ (тиллои сиёҳ, алюминий, мис ва ғайраҳо) коркард карда, аз он маҳсулоти металлӣ барои сохтмон ва техника истеҳсол мекунад. Он дар соли **2019 ба маблағи 3874** млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуда ин маблағ дар соли 2023 ба 6486 млн. сомонӣ расидааст, яъне 167,4% афзоиш ёфта, 22,7% - и соҳаи саноати коркардро ташкил медиҳад.

Ҳар як бахши саноати коркард бо истифодаи технологияҳои муосир ва равандҳои истеҳсолии махсус рушд мeёбад, ки барои эҷоди маҳсулоти рақобатпазир ва бозори дохиливу хориҷӣ аҳамияти калон дорад[11;12;13].

Саноати хӯрокворӣ дар шаҳри Душанбе низ як бахши муҳим ва калон дар иқтисодиёт мебошад, ки ба истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, бастабандӣ ва интиқол додани маҳсулоти хӯрокворӣ машғул аст. Ин соҳа барои таъмини амнияти озуқаворӣ, беҳдошти солимии мардум ва рушди иқтисодиёт дар кишвар аҳамияти калон дорад.

Мувофиқи ҷадвали 4 ҳаҷми маҳсулоти саноатиро аз рӯи соҳаи саноати коркард дар шаҳри Душанбе дида мебароем.

Ҷадвали 4. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаи саноати коркард дар ш.Душанбе

№	Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023
	Саноати коркард дар умум:	1782765,5	1655386,7	2045726,2	2415990,7	2987662,7
1.	***истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, нӯшокиҳо ва тамоку***	680343,7	652355,7	820079,0	898782,0	1194283,1
2.	***истеҳсоли нассоҷӣ ва дузандагӣ***	95575,2	128608,6	107443,8	125281,6	170736,4
3.	***истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ***	171374,4	104176,4	108416,0	200767,1	216096,8

Манбаъ: Саноати Тоҷикистон – 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - с.46-47

Мувофиқи ҷадвали мазкур, дар соли 2020, ҳаҷми умумии маҳсулоти саноати коркард коҳиши 7.15%-ро таҷриба кард, аммо дар соли 2021 он бо 23.58% афзоиш ёфт. Ин тамоюли мусбат дар солҳои минбаъда низ идома ёфт, ки соли 2022 18.10% ва соли 2023 23.66% зиёд шуд.

Истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку, низ дар соли 2020 бо 4.11% коҳиш ёфт, вале дар соли 2021 25.71% боло рафт. Ин афзоиш соли 2022 сусттар шуда, 9.60%-ро ташкил дод, аммо соли 2023 бо 32.88% рушд кард, ки баландтарин сатҳи афзоиш дар давраи таҳлил мебошад.

Дар соҳаи нассоҷӣ ва дӯзандагӣ, соли 2020 афзоиши назарраси 34.56% мушоҳида шуд, вале соли 2021 бо 16.46% коҳиш ёфт. Бо вуҷуди ин, истеҳсолот дар соли 2022 16.60% ва соли 2023 36.28% зиёд гардид, ки нишон медиҳад ин соҳа пас аз коҳиш дубора рушд кардааст.

Дар соҳаи металлургия ва маснуоти тайёри филизӣ соли 2020 коҳиши ҷиддии 39.21% ба назар расид. Аммо соли 2021 вазъият каме беҳтар шуда, афзоиши 4.07% ба қайд гирифта шуд. Соли 2022 ин соҳа бо 85.18% босуръат рушд кард, дар ҳоле ки соли 2023 афзоиши муътадили 7.64% ба назар расид.

Дар маҷмӯъ, ҳамаи соҳаҳои саноати коркард дар соли 2023 афзоиши назаррасро нишон доданд, махсусан соҳаи истеҳсоли маҳсулоти хӯрока ва нассоҷӣ, ки шарҳи онро мо дар ҷадвали 5 яъне, аз рӯи шумораи корхонаҳо дар ин соҳаҳо муфассалтар овардем.

Ҷадвали 5. Шумораи корхонаҳои саноати коркард дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон					
истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, нӯшокиҳо ва тамоку	462	501	515	634	795
истеҳсоли нассоҷӣ ва дузандагӣ	368	397	414	451	484
истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	112	115	116	131	147
шаҳри Душанбе					
истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, нӯшокиҳо ва тамоку	89	105	121	137	198
истеҳсоли нассоҷӣ ва дузандагӣ	25	27	29	31	43
истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	28	32	32	40	43

Манбаъ: Саноати Тоҷикистон – 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар тӯли солҳои 2019 то 2023, шумораи корхонаҳои саноати коркард дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе афзоиши назаррасро таҷриба кардааст, ки бо рушди соҳаҳои истеҳсолӣ, тақвияти сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин баланд бардоштани иқтидори корхонаҳои мавҷуда рабт дорад.

Аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳои соҳаи истеҳсоли

маҳсулоти хӯрока, аз он ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 333 корхона зиёд шуда, бо афзоиши 72,1% баробар аст. Ин нишондиҳанда гувоҳӣ медиҳад, ки талабот ба маҳсулоти озуқаворӣ ва рушди бозори дохилӣ сабабгори вусъатёбии истеҳсолот гардидааст.

Дар самти истеҳсоли нассоҷӣ ва дӯзандагӣ, шумораи корхонаҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ аз 368 адад дар соли 2019 ба 484 адад дар соли 2023 расида, афзоиши 31,5%-ро нишон медиҳад. Гарчанде ки рушди ин бахш назар ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ камтар бошад ҳам, афзоиши устувори он ба такмили технологияҳои истеҳсолӣ ва афзоиши талабот ба маҳсулоти нассоҷӣ рабт дорад.

Дар соҳаи истеҳсоли металлургӣ ва маснуоти филизӣ, афзоиши шумораи корхонаҳо дар ҷумҳурӣ аз 112 адад дар соли 2019 то 147 адад дар соли 2023 расида, 31,3% афзоиш ёфтааст. Ин далолат бар он мекунад, ки дар ин бахш иқтидори истеҳсолӣ тадриҷан рушд меёбад, ки бо афзоиши сармоягузориҳои инфрасохторӣ ва афзоиши талабот ба маҳсулоти филизӣ иртибот дорад.

Дар шаҳри Душанбе низ динамикаи рушди саноат ба назар мерасад. Аз ҷумла, шумораи корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, нӯшокиҳо ва тамоку дар соли 2023 нисбат ба 2019 2,2 баробар афзоиш ёфта, аз 89 ба 198 адад расидааст, ки ба афзоиши 122,5% баробар мебошад. Ин афзоиш нишон медиҳад, ки Душанбе ҳамчун маркази муҳими истеҳсолии кишвар фаъолиятро густариш дода, ба таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ мусоидат менамояд.

Соҳаи нассоҷӣ ва дӯзандагӣ дар пойтахт низ афзоиши назаррасро таҷриба кардааст. Шумораи корхонаҳо дар ин бахш аз 25 адад дар соли 2019 ба 43 адад дар соли 2023 расида, ки афзоиши 72%-ро ташкил медиҳад. Гарчанде ки ҳаҷми мутлақи корхонаҳо дар ин соҳа нисбатан кам бошад, аммо суръати афзоиш нишон медиҳад, ки таваҷҷуҳи зиёд ба рушди истеҳсоли нассоҷӣ дар пойтахт мавҷуд аст.

Дар самти металлургия ва истеҳсоли маснуоти филизӣ, Душанбе низ афзоиши устуворро таҷриба кардааст. Шумораи корхонаҳо аз 28 адад дар соли 2019 ба 43 адад дар соли 2023 расида, бо афзоиши 53,6% баробар мебошад. Ин тамоюл нишон медиҳад, ки пойтахт ҳамчун маркази саноатӣ на танҳо дар бахшҳои истеҳсоли маҳсулоти истеъмолӣ, балки дар соҳаҳои саноати вазнин низ мавқеи худро тақвият мебахшад.

Хулоса, рушди соҳаҳои гуногуни саноати коркард дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе дар давоми солҳои 2019–2023 бо суръати гуногун ҷараён гирифта, бештар дар бахши истеҳсоли маҳсулоти хӯрока тамаркуз шудааст. Дар баробари ин, афзоиши устувори шумораи корхонаҳо дар бахшҳои нассоҷӣ ва металлургия нишон медиҳад, ки ҳукумати кишвар ва бахши хусусӣ ба диверсификатсияи истеҳсолот ва рушди саноати миллии рақобатпазир таваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир менамоянд.

Адабиёт

1. Бонки Миллии Тоҷикистон, “Шарҳи рушди иқтисодӣ ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Душанбе, 2023. – 180 саҳ.
2. Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ, “Барномаи рушди саноати Тоҷикистон то соли 2030”, Душанбе, 2021. – 145 саҳ.
3. Кумитаи омори назди Ҳукумати ҶТ, “Маълумоти омории рушди саноати Тоҷикистон дар солҳои 2015-2023”, Душанбе, 2023. – 170 саҳ.
4. Каримов Ҳ., “Сиёсати саноатии Тоҷикистон: имкониятҳо ва мушкилот”, Душанбе: Пайванд, 2019. – 230 саҳ.

5. Назаров Ш., “Иқтисодиёти Тоҷикистон: рушди саноат ва роҳҳои такмили он”, Душанбе: Ирфон, 2018. – 250 саҳ.
6. Раҳмонов А., “Ислоҳоти иқтисодӣ ва рушди саноати истеҳсолӣ дар Тоҷикистон”, Душанбе: Маориф, 2017. – 190 саҳ.
7. Саидов Ҷ., “Нақши сармоягузорӣ дар рушди соҳаи саноати Тоҷикистон”, Душанбе: Сино, 2022. – 205 саҳ.
8. Ҳамроев Ф., “Рушди устувори иқтисоди миллӣ ва нақши саноат дар он”, Душанбе: Дониш, 2020. – 210 саҳ.
9. Ҷумъахонов Б., “Таҳлили иқтисодӣ ва дурнамои рушди саноати Тоҷикистон”, Душанбе: Деваштич, 2016. – 220 саҳ.
10. UNDP Tajikistan, “Industrial Development and Economic Growth in Tajikistan: Challenges and Opportunities”, Dushanbe, 2022. – 240 pages.
11. Якубзода, М. С. Имтиёзҳои андозӣ ҳамчун воситаи ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Якубзода, Ш. А. Қодирзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 228-235. – ISSN: 2663-0389.
12. Рахимов, Р. К. Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан / Р. К. Рахимов, Я. П. Довгялло, Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/3(165). – С. 113-121. – EDN UNJKDJ.
13. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики РеспубликиТаджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.

Маълумот дар бораи муаллифон:
Мирзоҷонзода Насиба Мирзоҷон – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи “Иқтисодиёт ва идора” – и Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Н. Қаробоев 63/3. Тел.: (+992) 005 05 70 24.
Қодирзода Шабнам Абдуғойиб – ассистенти кафедраи “Молия ва қарз” – и Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Н. Қаробоев 63/3. Тел.: (+992) 918 11 73 83. E-mail: sh.qodirzoda93@mail.ru.

Сведения об авторах:
Мирзоджонзода Насиба Мирзоджон – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика и управления» Технологического университета Таджикистана.
Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н.Каробоева 63/3. Тел.:(+992) 0050570 24.
Кодирзода Шабнам Абдугойиб - ассистент кафедры " Финансы и кредит” Технологического университета Таджикистана. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, х. Н. Каробоев 63/3. Тел.: (+992) 918 11 73 83. E-mail: **sh.qodirzoda93@mail.ru**.

Information about the authors:
Mirzojonzoda Nasiba Mirzodzhon – candidate of economic sciences, associate professor of the department of "Economics and management" of the Technological University of Tajikistan. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karoboev street 63/3. Tel.: (+992) 005 05 70 24.
Kodirzoda Shabnam Abdugoyib - assistantat of the Department of Finance and Credit at the Technological University of Tajikistan. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, H. N. Karoboev 63/3. Phone: (+992) 918 11 73 83. E-mail: sh.qodirzoda93@mail.ru

УДК: 314.74

ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ МУҲОҶИРАТ ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Ғоибназарзода С.М.

Аннотатсия. *Мақолаи пешниҳодшуда ба омӯзиши масъалаҳои танзими давлатии равандҳои муҳоҷират дар давраи муосир ва нақши он дар таъмии амнияти иқтисодии кишварамон бахшида шудааст. Дар мақола баъзе мисолҳо оид ба таҷрибаи байналхалқӣ дар самти муҳоҷират, рушди институтсионалии сохтори ваколатдори давлатӣ оид ба муҳоҷират ва татбиқи механизмҳо ҷиҳати танзими давлатии равандҳои муҳоҷират, ки яке аз омиҳои таъмини амнияти иқтисодӣ дар давраи муосир мебошад, мавриди омузиш қарор дода шуданд. Дар хотима муаллиф таклифҳоро ҷиҳати ҳалли душвориҳо дар ин самти афзалиятноки ҷомеа ва равона кардани иқтидори он барои рушди иқтисодии давлат, пешниҳод менамояд.*

Калидвожаҳо: *танзими давлатии равандҳои муҳоҷират, амнияти иқтисодӣ, институти муҳоҷират, сиёсати самараноки муҳоҷират, таҷрибаи байналхалқӣ.*

Барои иқтибос: *Ғоибназарзода С.М. Танзими равандҳои муҳоҷират ҳамчун яке аз омилҳои таъмини амнияти иқтисодии кишвар / С.М. Ғоибназарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 44-52.*

РЕГУЛИРОВАНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Гоибназарзода С.М.

Аннотация. *Представленная статья посвящена изучению вопросов государственного регулирования миграционных процессов в современный период и его роли в обеспечении экономической безопасности нашей страны. В статье рассматриваются некоторые примеры международного опыта в области миграции, развитие институциональной структуры государственных органов, ответственных за миграцию, а также внедрение механизмов государственного регулирования миграционных процессов, которые являются одним из факторов обеспечения экономической безопасности в современный период. В заключение автор предлагает рекомендации для решения проблем в этой важной сфере общества и направления использования ее потенциала для экономического развития страны.*

Ключевые слова: *государственное регулирование миграционных процессов, экономическая безопасность, миграционные институты, эффективная миграционная политика, международный опыт.*

REGULATION OF MIGRATION PROCESSES AS ONE OF THE FACTORS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY

Ghoibnazarzoda S.M.

Abstract*. The presented article is devoted to the study of the issues of state regulation of migration processes in the modern period and its role in ensuring the economic security of our country. The article discusses some examples of international experience in the field of*

migration, the development of the institutional structure of state bodies responsible for migration, as well as the implementation of mechanisms for state regulation of migration processes, which are one of the factors of ensuring economic security in the modern period. In conclusion, the author proposes recommendations for solving problems in this important area of society and directions for utilizing its potential for the country's economic development.

***Keywords**: state regulation of migration processes, economic security, migration institutions, effective migration policy, international experience.*

Гузориши масъала. Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи даҳсолаҳои охир ба монанди дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик, ба қатори кишвари интиқолдиҳандаи муҳоҷирон дохил мегардад ва аз душвориҳо дар ин самт холис нест. Масъалаҳо марбут ба душвориҳои идора кардани равандҳои муҳоҷират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва андешидани тадбирҳо ҷиҳати пайдо кардани роҳҳои ҳалли он, чандин маротиба аз ҷониби пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва коршиносони дохилию хориҷӣ омӯхта мешаванд ва хулосаҳои зарурӣ доир ба беҳтар намудани вазъи муҳоҷират, ба вазорату идораҳои дахлдор ва Ҳукумати мамлакат манзур мегарданд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҳалли душвориҳо дар самти муҳоҷират танзими давлатӣ ва идоракуниро пойдор месозад ва он имконият медиҳад, ки иқтидори муҳоҷират барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва рушди иқтисодии давлат равона карда шавад. Дар навбати худ, иҷрои вазифаҳои зикргардида вазъи иҷтимоии мамлакатро мӯътадил менамояд ва ин яке аз роҳҳои таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 2001 Консепсияи давлатиро дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ қабул кард ва он тасдиқи кӯшишҳои ҳукуматро дар ҳалли масъалаҳои муҳоҷират бо дарназардошти манфиатҳои иқтисоди он нишон медиҳад. Дар банди 2.6.-и Консепсия чунин дарҷ карда шудааст: "Бо дарназардошти он, ки даромади меҳнаткашони муҳоҷир чун қоида дар муқоиса бо ҷумҳурӣ бештар аст, тавсеаи содироти қувваи корӣ ба афзоиши пасандози аҳолӣ мусоидат хоҳад кард, ки метавонад манбаи муҳими инвеститсия ба иқтисоди кишвар гардад" [3].

Айни замон бошад, вобаста ба душвориҳои мавҷудбуда, кишварҳои дунё барои танзими равандҳои муҳоҷирати аҳолии байналхалқӣ тадбирҳо андешида истодаанд. Пеш аз ҳама, ин масъалаҳои вобаста ба афзоиши ҷараёнҳои муҳоҷират ва хусусиятҳои ивазшавандаи равандҳои муҳоҷират дар минтақаҳои сераҳолӣ, муайянсозии самтҳои асосӣ ва шакли муҳоҷирати аҳолӣ, маълум намудани манфиат ва камбудиҳои муҳоҷирати аҳолӣ бо кор карда баромадани механизми самараноки идоракунии равандҳои муҳоҷират ва истифода бурдани ин раванд дар рушди мамлакат ва таъмин намудани амнияти иқтисодӣ, ба ҳисоб мераванд.

Мақсади мақола. Таҳлил ва омӯзиши масъалаҳои танзими давлатии равандҳои муҳоҷират ва нақши он дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар. Мақолаи мазкур бо мақсади пешниҳоди як назария ва роҳҳои амалии танзими муҳоҷират, ки метавонанд дар ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо кӯмак кунанд, таҳия шудааст. Важно бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ, рушд ва такмили сохтори институтсионалии давлат дар самти муҳоҷират ва татбиқи механизмҳои самараноки танзим дар шароити муосир.

Муҳтавои асосии мавод. Бо мақсади танзими равандҳои муҳоҷирати аҳолӣ ва

таъмини амнияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати мамлакат дар давраи истиқлолияти давлатӣ як қатор қонунҳо ва санадҳои меъерию ҳуқуқии миллиро дар соҳаи муҳоҷирати аҳолӣ қабул намуд. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияҳои зиёди байналхалқӣ оид ба муҳоҷират, бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, ҳуқуқи инсон ва пешгирии одамрабоӣ, муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва дигарҳо шомил гардида, ӯҳдадориҳои худро ба қадри имкон иҷро менамояд.

Дар ин давра чорабиниҳои зиёди давлатӣ, байналмилалӣ ва байниидоравӣ оид ба танзими давлатии равандҳои муҳоҷират гузаронида шуданд, лекин, бо сабабҳои объективию субъективӣ қисми зиеди масъалаҳо ҳалли саривақтии худро намеебанд ва аз ин хотир, самти фаъолият халалдор мегардад. Мутаассифона, дар баъзе ҳолатҳо душвориҳои сунъӣ бо сабаби нарасидани кадрҳои болаёқату таҷрибадор дар вазорату идораҳо ва ба дараҷаи баланд надонистани соҳаи муҳоҷират, ба амал меоянд.

Коршиносони дохилӣ ва хориҷӣ дар соҳаи муҳоҷират бар чунин ақидаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои наздик шиддати муҳоҷирати меҳнатии хориҷиро паст карда наметавонад, зеро дар дохили мамлакат вазъи бозори меҳнат беҳтар намегардад ва афзоиши ҳарсолаи шумораи бекорон ба шиддатнокии муҳоҷирати беруна оварда мерасонад. Аз ин сабаб, бо мақсади татбиқи механизми идоракунии давлатӣ ва танзими ҷараёнҳои муҳоҷират дар Тоҷикистон, бояд дар кишварамон дигаргуниҳои ҷиддӣ бо истифода аз таҷрибаи пешқадами байналхалқӣ дар самти мазкур амалӣ карда шаванд.

Пеш аз ҳама, вақте расидааст, ки идораи Хадамоти муҳоҷират аз таркиби Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баровар да шуда, дар заминаи он Вазорат ё Кумитаи муҳоҷират ва диаспораҳо таъсис дода шавад. Чунин масъалагузорӣ ҳангоми сафари кории намояндагони Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон дар шаҳру вилоятҳои Федератсияи Россия, ки рӯзҳои 15 – 26 августи соли 2015 барпо гардида буд, мавриди муҳокима қарор дошт ва он аз талаботи вазъи ҳозираи ҷомеа бармеояд [5]..

Қайд кардан ба маврид аст, ки соли 2010 Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гуна пешниҳоди дурандешонаро оид ба таъсис додани мақомоти алоҳидаи давлатии муҳоҷират дар сохтори Ҳукумати мамлакат, дастгирӣ намуда буд. Чунин қарорро роҳбарияти онвақтаи вазорат бархилофи ҳамаи манфиатҳои байниидоравӣ ва нигоҳдории ваколатҳои зиёди давлатӣ қабул карда буд ва ин гуна рафтору муносибат бо дарназардошти манфиатҳои давлатӣ, қобили эҳтиром ва барои дигарон мисоли ибратбахш мебошад. Зеро роҳбарияти онвақтаи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилиҳоро дар самти муҳоҷират ба инобат гирифта, дар ҳақиқат манфиатҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро ҷиҳати зарурати ҳалли душвориҳои зиёд авлотар дониста буданд ва чунин қарори вазорат қобили эҳтироми умум мебошад.

Созмон додани ниҳоди босалоҳият ва ё калидии кишвар марбут ба масъалаҳои муҳоҷират боз аз он хотир зарур аст, ки ба ваколати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр вазифаҳои дигари афзалиятноки давлатӣ ба монанди ҳалли душвориҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, касбомӯзии шаҳрвандони ҷумҳурӣ бо дарназардошти шумораи зиёди бекорон ва муҳоҷирон, пешбурди сиёсати меҳнат, назорати қонунгузорӣ дар соҳаҳои меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ, роҳнамоии касбӣ ва дигарҳо дохил мегарданд, ки дар ин гуна шароит иҷрои саривақтии ҳамаи масъалаҳо ниҳоят душвор аст.

Ҳамчун мисол таҷрибаи хуби бисёр давлатҳои собиқ шӯравиро дар самти муҳоҷират, ба монанди Арманистон, Озарбойҷон, Туркманистон, Ӯзбекистон, Қирғизистон овардан мумкин аст, ки дар ин мамлакатҳо идораҳои ваколатдори давлатӣ оид ба муҳоҷират бо мақоми худмустақил дар сохтори Ҳукумати ин кишварҳо фаъолият доранд ва онҳо дар татбиқи сиёсати давлатии муҳоҷират, идоракунии равандҳои муҳоҷирати аҳолӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ, дар муқоиса бо кишвари мо ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидаанд.

Бо дарназардошти он ки ҷараёнҳои муҳоҷират дар миқёси ҷаҳон ва кишвари мо низ афзоиш ёфта истодаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон боз якчанд даҳсолаҳо аз ҳалли мушкилот дар ин самт дур шуда наметавонад, инчунин барои татбиқи механизми самараноки идоракунии давлатӣ дар самти муҳоҷират ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирон дар дохил ва хориҷи кишвар, таъсис додани мансаби давлатии Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати муҳоҷират зарур мебошад. Таҷрибаи чандинсолаи кишварамон дар соҳаи муҳоҷират нишон медиҳад, ки дар бисёри мавридҳо ҷиҳати пайдарҳамии иҷрои вазифаҳо ва ҳамоҳангсозии фаъолияти байниидоравию байнидавлатӣ, қарорҳои саривақтӣ қабул карда намешаванд ва маҳз дар чунин вазъият кӯшишҳои Роҳбарияти давлат ва Ҳукумати мамлакатро халалдор намуда, ба пешбурди масъалаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар чунин вазъият танҳо мансабдори бомаърифати давлатӣ дар симои Ёрдамчии Президенти мамлакат метавонад ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатии муҳоҷират, ба танзим овардани равандхои он, ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо, таъмини амнияти иқтисодии кишвар ва ҳалли саривақтии дигар мушкилиҳо дар самти муҳоҷират, ваколатдор ва саҳмгузор бошад..

Инчунин, таҷрибаи байналхалқӣ тасдиқ менамояд, ки барои такмили механизми идоракунии давлатӣ ва танзими равандҳои муҳоҷирати аҳолӣ, ташкили системаи институти муҳоҷират бо дарназардошти ҳалли он дар ҳамаи пояҳои давлатдорӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз ин хотир, мутобиқи таҷрибаи давлати Филиппин, ба ҳайати вакилони мардумӣ интихоб кардани депутатҳо аз байни муҳоҷирони меҳнатӣ, ҳамватанони бурунмарзӣ ва диаспораҳо зарур буда, ҳамзамон дар Парлумони мамлакат таъсис додани Кумита оид ба масъалаҳои муҳоҷират ба мақсад мувофиқ аст. Ин гуна амал боварии мардумро нисбати сиёсати давлатӣ дар ин самт зиёд намуда, ҳамкориҳои мутақобила ва саҳмгузории муҳоҷиронро дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварамон баланд бардошта, устувории амнияти иҷтимоию иқтисодии мамлакатро таъмин менамояд.

Барои татбиқи механизми идоракунии давлатӣ дар соҳаи муҳоҷират ва пай дар пайу мақсаднок расидан ба ҳадафҳои гузоштаушда дар ин самт, ҳамчунин тахти роҳбарии бевоситаи Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон азнавсозӣ дар фаъолияти Комиссияи байниидоравӣ оид ба масъалаҳои муҳоҷирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад. Зеро, фаъолияти Комиссияи амалкунанда дар муддати зиёда аз ду даҳсолаи охир натиҷаҳои дилхоҳ надод ва самараи он дар ҳалли мушкилиҳои муҳоҷират ниҳоят кам аст. Раисии Комиссияи номбурдаро яке аз муовинони Сарвазир бар ӯҳда дорад ва аъзоёни он аз муовинони вазирон ва муовинони роҳбарони дигар идораҳои давлатӣ иборат мебошад. Мутаассифона, таҷриба нишон медиҳад, ки дар бисёри мавридҳо қарорҳои қабулнамудаи Комиссияи мазкур иҷро намегарданд, зеро онро шахсоне ба имзо мерасонанд, ки дар асл ваколат ва салоҳияти онҳо аз тарафи вазорату идораҳо ҳукми қабулро надорад.

Дар давоми масъалаи танзими равандҳои муҳоҷирати аҳолӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ тазаккур додан лозим аст, ки рушди ҳамкориҳои давлатию хусусӣ яке аз воситаҳои аз байн бурдани мушкилиҳо дар соҳаи муҳоҷират мебошад. Айни замон дар Тоҷикистон кулли масъалаҳоро оид ба ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирон дар дохил ва хориҷи мамлакат, омӯзиши муҳоҷирон ба касбу ихтисосҳои замонавӣ ва забонҳои хориҷӣ, бурдани корҳои иттилоотию фаҳмондадиҳӣ дар маҳалҳо, нашр намудани маводҳои чопӣ бо намуди буклету плакатҳо, сафарбар намудани муҳоҷирони меҳнатӣ ба хориҷа, таъмини ҳуқуқи муҳоҷирон дар мурофиаҳои судӣ ва доир ба дигар масъалаҳои ҳалталаб асосан идораҳои давлатӣ кору фаъолият мебаранд, ки ин гуна ҳолат ба сиёсати имрӯзаи давлатҳо ҷавобгӯӣ намебошад. Барои ҷорӣ намудани механизми муосири ҳамкориҳои давлатию хусусӣ ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳоҷират, тақсимоти баробарона ва дурусти вазифаҳо бо ҷалбу иштироки фаъолонаи бахши хусусӣ дар ҳалли мушкилиҳои муҳоҷират яке аз роҳҳои ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда ва ба даст овардани муваффақият ба ҳисоб меравад.

Дар асоси маълумотхои Созмони Милали Муттахид, солхои 60-уми асри гузашта микдори мухочирони мехнатӣ дар чахон хамаги 65 млн. нафарро ташкил медод, соли 2010 шумораи онхо то 214 млн. нафар ва соли 2022 то 281 млн. нафар афзуд. Ҳамзамон коршиносони СММ дар асоси тахлил ваояндабинӣ изхор менамоянд, ки равандхои мухочират дар микеси чахон боз хам пурзур гардида, то соли 2050 шумораи мухочирон дар кишвархои чахон ба 405 млн. нафар мерасад [4;10;11]. Ба чунин тарз афзоиш ёфтани ҷараёнҳои мухочиратро ҳамаи коршиносони дунё баҳодиҳӣ менамоянд ва ин гуна афзоишёбии ҷараёнҳои мухочират пеш аз ҳама ба дигаргун гаштани вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ дар бисёри давлатҳои ҷаҳон мебошад.

Тайи солҳои охир кулли кишварҳои дунё ба бӯҳрони молиявию иқтисодӣ дучор гардидаанд, лекин ба бухрони молиявии иктисоди нигох накарда, микдори мухочирони байналмилали дар кишвархои саноатии тараккиефта сол аз сол зиед мегардад ва ин нишондиханда дар аввали асри бисту як афзоиш ёфта истодааст [9, с 125]. Ҳамзамон, баъзе кишварҳои қабули муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ кӯшиш менамоянд, ки бо назардошти ҳавасмандии молиявӣ ва истифода бурдани қувваи кории арзон, бозгашти мухочирони хоричиро халалдор менамоянд ва онҳоро ҳарчи бештар дар ҳудуди давлаташон нигоҳ доранд.

Дар ин радиф бояд қайд кард, ки дар ҳолатҳои дигар баъзе давлатҳои қабулкунандаи муҳоҷирон ҷиҳати беҳтар намудани вазъи муҳоҷирони хориҷӣ, қонунгузории худро такмил намедиҳанд ва ба Конвенсияҳои байналмилалӣ шомил намегарданд, зеро намехоҳанд ӯҳдадориҳои иловагиро бар ӯҳдаи худ дошта бошанд. Ба чунин кишварҳо Федератсияи Россия дохил мегардад ва муносибати дурушти ин давлат нисбат ба муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ тайи солҳои охир, шаҳодати сиёсати комилан номувофиқи ин мамлакат мебошад, ки бо ин сабаб шумораи зиёди муҳоҷирони хориҷӣ ин давлатро тарк мекунанд.

Таҳлилхои ду даҳсолаи охир нишон медиханд, ки мухочирати мехнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, ба истисноии баъзе солҳо, пуршиддат мегардад ва барои нигоҳ доштан ва ё кам кардани шиддати мухочират, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон ва макомотхои дахлдори давлатӣ чорахои мушаххас андешида мешаванд. Лекин, мушкилиҳои мавҷудбуда дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолии дохили кишвар имконият намедиҳанд, ки ҷараёни муҳоҷирати

меҳнатии шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа то дараҷаи дилхоҳ коҳиш дода шавад.

Ҷадвали 1. – Маълумот оид ба муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа дар давраи солҳои 2003 – 2022 [1, 6, 2].

Солҳо	Шумораи муҳоҷирони меҳнатии равонагардида (ҳазор нафар)	Аз он ҷумла занон (шумора ва %)
2003	347556	18914 (5,4%)
2004	420622	19753 (4,2%)
2005	412123	23452 (5,6%)
2006	609316	30034 (4,9%)
2007	573953	36725 (6,3%)
2008	646298	41369 (6,4%)
2009	677414	48365 (7,1%)
2010	736446	62278 (8,5%)
2011	750391	86733 (11,5%)
2012	744360	87015 (11,6%)
2013	799698	100875 (13,8%)
2014	670806	106416 (15,8%)
2015	552596	64667 (11,7%)
2016	517308	81851 (15,6%)
2017	487757	68036 (15,2%)
2018	484176	64512 (14,1%)
2019	530883	77013 (14,7%)
2020	129807	16880 (13,0%)
2021	373773	49174 (13,2%)
2022	775578	121162 (15,6%)

Аз ҷадвали боло маълум аст, ки агар соли 2003 миқдори муҳоҷирони меҳнатӣ - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 347556 нафарро ташкил дода бошад, пас ин рақам соли 2013 ба 799698 нафар расид, ки тасдиқи пуршиддат гардидани раванди муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа мебошад [7]. Баъдан, аз соли 2014 ва то соли 2020 бо сабабҳои маълум раванди муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа ба маротиб коҳиш ёфт. Сабаби асосии коҳиш ёфтани муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ, ин ҷорӣ кардани муҷозоти иқтисодии ШМА ва давлатҳои Иттиҳоди Аврупо нисбати Россия мебошад, ки дар натиҷа фаъолияти бисёри корхонаҳо паст гардид ва ё қатъ шуд.[12;13] Чунин ҳолат на танҳо бар души муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ, балки ба худи шаҳрвандони Россия низ душвориҳои зиёдро овард.

Ҳамзамон аз ҷадвали болозикр дида мешавад, ки соли 2019 тамоюли муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа боз каме афзоиш ёфтааст ва аз шумораи 484176 нафар дар соли 2018 то 530883 нафар дар соли 2019 зиёд гардид [8], ки ин нишондиҳанда тасдиқи пай дар ҳам

шиддат ёфтани ҷараёни муҳоҷирони меҳнатӣ ба хориҷа мебошад. Соли 2020 дар ҷаҳон босуръат касалии сирояткунандаи COVID-19 паҳн гардид ва дар чунин ҳолати хатарнок ба ҳаёти одамон, бисёр кишварҳо сарҳади давлатии худро бастанд ва аз ин хотир ҷараёни муҳоҷирати байналхалқӣ ба маротиб коҳиш ёфт. Лекин, аз соли 2021 инҷониб ҷараёни муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа боз маҷрои пештараи худро барқарор кард ва ин қонунияти раванди муҳоҷирати давлатҳои интиқолдиҳанда мебошад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар чунин шароити зудивазшавандаи хусусияти муҳоҷирати меҳнатӣ, кишварҳои муваффақ дар самти муҳоҷират сиёсат ва қонунгузори худро такмил медиҳанд ва он имконият медиҳад, ки равандҳои муҳоҷират ба таври мӯътадил нигоҳ дошта шаванд. Ба Тоҷикистон низ татбиқи чунин сиёсати чандир ва мақсаднок зарур мебошад, зеро он ба танзими равандҳои муҳоҷират ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат мусоидат менамояд. Дар айни замон сиёсати муҳоҷирати меҳнатии кишварамон ба вусъатбахшии бештари робитаҳои расмии Тоҷикистон бо Россия, инчунин бо минтақаҳои асосии танзимкунандаи ҷараёнҳои муҳоҷиратӣ дар ин мамлакат нигаронида шудааст. Алалхусус, робитаҳои таърихан ташаккулёфтаи самти истеҳсолӣ-иқтисодӣ ва дар баробари ин, донистани забони русӣ, заминаҳои муҳими пайдо кардани мавқеи онҳо дар ин кишвар маҳсуб меёбанд.

Дар баробари ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи танзими бозори меҳнат,таъсис додани ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда дар дохили мамлакат ва ба шуғл фаро гирифтани шаҳрвандони кишвар, ниҳоятдараҷа ҳалталаб мебошад. Зеро, саривақт ҳал нагардидани масъалаҳо дар ин самт, шумораи ҳарсолаи муҳоҷирони меҳнатиро зиёд менамояд ва чунин ҳолат ба вазъи демографии ҷомеа низ хатар дорад.

Яке аз масъалахое, ки метавонад шиддати бозори мехнати дохили кишварро паст гардонида, хамзамон ба рушди иктисодии мамлакат ва сохибкории хурду миёна таъсири мусбат расонад, ин чалби инвеститсияхо ва маблағҳои диаспораҳои тоҷик, ҷамъиятҳои тоҷикон дар хориҷа, ҳамватанони бурунмарзӣ ва мухочирони меҳнатӣ мебошад. Мутаассифона, вазорату идорахо ва макомоти ичроияи хокимияти давлатии вилоятхо ва шахру нохияхо доир ба ҳалли масъалаи мазкур ахамияти ҷиддӣ намедиханд ва дар баъзе мавридхо ба таври сунъӣ пеши рохи халли онро мегиранд. Дар ин самти фаъолият бояд аз чониби рохбарон шаффофияти корӣ ва принсипи ватанпарварӣ кафолат дода шавад, ки дастуру супоришхои Президенти мамлакат марбут ба ҳалли мушкилиҳои муҳоҷират ва ҷалби диаспораҳо ва ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди кишвар саривакт иҷро карда шаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ноил гардидан ба натиҷаҳои назаррас дар самти муҳоҷират ва кор бо диаспораҳо, 29 майи соли 2010 таҳти №277 ва 1 апрели соли 2011 таҳти № 168 «Консепсия дар бораи ҷалби ҳамватанони бурунмарзӣ ҳамчун шарикони рушди кишвар» ва Нақшаи чорабинии онро тасдиқ кард, лекин баъзе аз вазорату идораҳо ҷиҳати иҷрои Консепсия ва Нақшаи чорабинии он масъулияти баландро ҳис намекунанд. Дар ин самт низ мумкин аст аз таҷрибаи хуби давлатҳои Туркия, Ҳиндустон, Филиппин ва дигарҳо истифода бурд, зеро иқтисодиёти ин кишварҳо аз ворид намудани маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ хеле мӯътадил гардида, сатҳи бекорӣ низ чандин маротиба коҳиш ёфт.

Бо мақсади ҳалли масъалаҳо оид ба танзим ва идора кардани равандҳои муҳоҷират ва бо ин роҳ бехтар намудани вазъи амнияти иқтисодию иҷтимоии

мамлакат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст бо ҷалби ҳамаи шарикони рушд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ гуфтушунидро баргузор намояд, зеро танҳо бо қувваи ягонаи ҳукуматӣ ва бе иштироки коршиносони холису ботаҷриба, кор карда баромадани стратегияи ояндасози давлатӣ дар самти муҳоҷират ғайриимкон аст.

Айни замон, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо ҳазор нафар муҳоҷирони меҳнатии баргашта будубош доранд ва нисбати ҷалби онҳо ба фаъолияти доимии корӣ, омӯзиш ва бозомӯзӣ ба касбҳои замонавӣ, ҷудо кардани заминҳои наздиҳавлигӣ ва қарзҳои имтиёзнок, ҷалб намудани муҳоҷирон дар татбиқи лоиҳаҳои иқтисодии давлатӣ, рушди соҳибкории хурду миёна ва дигар нақшаҳои созанда дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, тадбирҳои ҷиддӣ андешидан лозим аст. Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки барои муваффақ гардидан дар ҳалли масъалаҳои танзими равандҳои муҳоҷират ва равона кардани иқтидори он дар рушди мамлакат, ки яке аз омилҳои муҳими таъмини амнияти иқтисодии кишварамон дар замони муосир мебошад, иҷрои панҷ масъалаи калидии зерин бояд мавриди амал ва назорати доимӣ қарор дода шавад:

Якум – дар сатҳи Ҳукумати мамлакат интихоб ва татбиқ намудани сиёсати мақсаднок, пайдарҳам ва самараноки муҳоҷират;

Дуюм – қабул ва такмили доимии қонунгузории миллӣ дар соҳаи муҳоҷират бо дарназардошти эътироф намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналхалқӣ;

Сеюм - рушди ҳамкориҳои байналхалқӣ ва байниидоравӣ дар соҳаи муҳоҷират, рақобатпазир будан дар бозори меҳнати байналмилалӣ;

Чорум – идоракунии сиёсати давлатии муҳоҷират тавассути созмон додани сохтори калидии давлатӣ оид ба муҳоҷират (вазорат ва ё кумита) ва таҳти ҳамоҳангсозии ин мақомот татбиқ намудани механизми идоракунии равандҳои муҳоҷират;

Панҷум – ҷалб ва истифода намудани иқтидори созмонҳои байналмилалӣ, ҷамъиятӣ, ғайридавлатӣ, муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дорои таҷрибаи хуб дар самти муҳоҷирати аҳолӣ гардидааст ва қодир аст таҳти роҳбарии Ҳукумати мамлакат мушкилиҳои мавҷудбудаи муҳоҷиратро ҳаллу фасл намояд. Бинобар ин, дар амал татбиқ намудани вазифаҳои дар боло гузошташуда имконият медиҳанд, ки Тоҷикистон ба натиҷаҳои дилхоҳ дар самти муҳоҷират ноил гардад ва дар қатори давлатҳои муваффақи дунё ҷойи худро ишғол намояд.

Адабиёт

1.Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Солонаи демографӣ. 2010.

2.Бобоев А.А. Мухочирати ахоли дар Чумхурии Точикистон, Матбааи хисоби хочагии Вазорати мехнат ва хифзи ичтимоии ахолии Чумхурии Точикистон, Душанбе, 2006.

3.Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 тасдиқ карда шудааст.

4.Маркази ахбори СММ, 29. 11. 2010.

5. Рӯзномаи «Минбари халқ», 2 сентябри соли 2015, №36 (1015).

6.Ҳисоботи Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2003- 2004, 2011- 2022.

7.Ҳисоботи Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Точикистон, солҳои 2005-2013 .

8.Ҳисоботи Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014-2019.

9. Хакимова, М. Моделирование устойчивого развития национальной экономики Республики Таджикистан: нелинейная динамика / М. Хакимова, Л. Саидмуродов. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2022. – 320 с. – ISBN 978-99985-55-48-8. – EDN JNLBSD.

10. Шарипов, Б. Роль денежных переводов мигрантов в обеспечении макроэкономической стабильности Республики Таджикистан / Б. Шарипов // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17, № 4. – С. 103-117. – EDN TENSAP.

11. Шарипов, Б. М. Роль денежных переводов в обеспечении макроэкономической стабильности экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов // Актуальные вопросы экономических наук : Материалы III Международной научной конференции : Лето, 2014. – С. 84-88. – EDN SXBLRJ.

12.Холбобоев, Ф. С. Влияние внешних шоков на экономику Таджикистана в современных условиях / Ф. С. Холбобоев, Д. Т. Назаров, Б. М. Шарипов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2021. – № 4(21). – С. 51-58. – EDN QGPYQD.

13. Холбобоев, Ф. С. Экономические санкции в отношении России и их влияние на экономику и банковскую систему Таджикистана / Ф. С. Холбобоев, Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 2. – С. 46-54. – EDN AJWQEI.

Маълумот омд ба муаллиф:

Ғоибназарзода Саид Муҳаммадназар – муовини якуми ректори Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев, д.и.и., профессор Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ, кӯчаи Шириншо Шотемура, 109. Email: ssssaid1985@mail.ru. Телефон: (+992) 988-20-45-45

Информация о авторе:

Гоибназарзода Саид Мухаммадназар – первый проректор Хорогского государственного университета имени Моеншо Назаршоева, доктор экономических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Шириншо Шотемура, 109. Email: ssssaid1985@mail.ru, Телефон: (+992) 988-20-45-45

Author Information:

Ghoibnazarzoda Said Muhammadnazar – First Vice-Rector of the Khorog State University named after Moyensho Nazarshoev, Doctor of Economic Sciences, Professor. Address: Republic of Tajikistan, city of Khorog, Shirinsho Shotemura Street, 109. Email: ssssaid1985@mail.ru Phone: (+992) 988-20-45-45

УДК: 336.3

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА РИСКАМИ ПРИ УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ВНЕШНИМ ДОЛГОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Содиков Р.Х.
Ахмедов Х.А.

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию вопросов анализа и оценки рисками, возникающие при управлении государственным внешним долгом. Отмечается, что управления рисками является важным и ключевым инструментом для выполнения стратегических целей и задач по государственному долгу. Авторами рассмотрены различные научные подходы о сущности рисков, присущих процессу управлением государственным долгом. Выявлены и охарактеризованы основные риски, связанные с управлением государственного внешнего долга. Представлены показатели рисков, связанных с государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годов. Авторам проведено анализ и оценка уровня и возможных последствий потенциальных рисков, таких как, валютный риск, риск процентной ставки, риск рефинансирования, риск условных обязательств и операционный риск. Представлено варианты альтернативных сценариев управления долгом Республики Таджикистан в контексте потенциальных рисков на 2024-2026 годов. Выявлены риски, присущие управлению государственным внешним долгом и способы их минимизации. Авторами предлагаются определенные рекомендации, направленные на совершенствование процесса анализа и оценки рисков при управлении государственным внешним долгом.*

Ключевые слова: *государственный внешний долг, риски, анализ и оценка риска, обслуживания государственного долга, валютный риск, риск процентной ставки, риск рефинансирование, минимизация риска, показатели риска, долговые обязательства.*

Для цитирования: *Содиков Р.Х. Анализ и оценка рисками при управлении государственным внешним долгом Республики Таджикистан / Р.Х. Содиков, Х.А. Ахмедов// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 53-66.*

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ХАВФҲО ҲАНГОМИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТИИ БЕРУНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Содиков Р.Х.
Ахмедов Х.А.

Аннотатсия. *Мақолаи мазкур ба тадқиқи масъалаҳои таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳо, ки ҳангоми идоракунии қарзи давлатии берунӣ ба вуҷуд меоянд, бахшида шудааст. Қайд шудааст, ки идоракунии хавфҳо воситаи муҳим ва калидии иҷрои ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ оид ба қарзи давлатӣ мебошад. Муаллифон равишҳои гуногуни илмиро оид ба моҳияти хавфҳо, ки ба ҷараёни идоракунии қарзи давлатӣ хосанд, баррасӣ кардаанд. Хавфҳои асосии ба идоракунии қарзи давлатии берунӣ алоқамандбуда муайян ва тавсиф карда шудаанд. Нишондиҳандаҳои хавфҳо, ки бо қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2026 алоқамананд, пешниҳод шудаанд. Муаллифон сатҳ ва оқибатҳои эҳтимолии хавфҳои имконпазирро, аз қабили хавфи асъорӣ, хавфи фоизӣ, хавфи бозтамвил, хавфи уҳдадориҳои шартӣ ва хавфи амалиётӣ таҳлил ва баҳогузорӣ кардаанд. Вариантҳои алтернативии*

сенарияҳои идоракунии қарз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи хавфҳои имконпазир барои солҳои 2024-2026 оварда шудаанд. Хавфҳое, ки ба идоракунии қарзи давлатии берунӣ хосанд муайян ва роҳҳои то ҳадди ақал кам кардани онҳо муайян карда шудаанд. Муаллифон тавсияҳои муайянеро пешниҳод кардаанд, ки барои такмили раванди таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳо ҳангоми идоракунии қарзи давлатии берунӣ равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *қарзи давлатии берунӣ, хавфҳо, таҳлил ва баҳодиҳии хавф, хизматрасонии қарзи давлатӣ, хавфи асъорӣ, хавфи фоизӣ, хавфи бозтамвил, кам кардани хавф, нишондиҳандаҳои хавф, ӯҳдадориҳои қарзӣ.*

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF RISKS IN MANAGING THE PUBLIC EXTERNAL DEBT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sodikov R.Kh.
Akhmedov Kh.A.

Annotation. *This article is devoted to the study of the issues of analysis and risk assessment arising in the management of the public external debt. It is noted that risk management is an important and key tool for achieving strategic goals and objectives for the public debt. The authors reviewed various scientific approaches to the nature of the risks inherent in the process of public debt management. The main risks associated with the management of the public external debt are identified and characterized. The risk indicators associated with the public debt of the Republic of Tajikistan for 2024-2026 are presented. The authors analyzed and assessed the level and possible consequences of potential risks, such as currency risk, interest rate risk, refinancing risk, contingent liability risk and operational risk. Alternative scenarios for debt management of the Republic of Tajikistan are presented in the context of potential risks for 2024-2026. The risks inherent in the management of public external debt and ways to minimize them are identified. The authors offer certain recommendations aimed at improving the process of risk analysis and assessment in the management of public external debt.*

Key words: *public external debt, risks, risk analysis and assessment, public debt servicing, currency risk, interest rate risk, refinancing risk, risk minimization, risk indicators, debt obligations.*

Постановка проблемы. Вопросы совершенствования управления государственного внешнего долга играют главную и решающую роль в макроэкономической устойчивости и финансовой стабильности государства. Государственный долг любой страны постоянно подвергается различными рисками, которые требуют их эффективного анализа и оценки. При исследовании государственного внешнего долга риску можно определить как вероятность возникновения события, которые приводят к определенным непредсказуемым последствиям экономику страны. Анализ и оценка рисков и их последствия в процессе управления государственным внешним долгом являются актуальным предметом исследования, особенно в условиях нестабильности мировых экономических отношений.

Следует отметить, что в существующем научных подходах к управлению государственным внешним

долгом недостаточно представлена проблема управления рисками. Следовательно, необходимость комплексного управления государственным внешним долгом обусловливает исследованию вопросов оценки и управления возникающими в этом процессе рисками.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические аспекты управления долгом исследованы в трудах R. Amdursky, C. Gillette, R. Lamb, S. Rappaport, Е. Безсмертной, С. Глазкова, Э. Добсона, И. Костикова, В. Никифоровой, В. Островской, С. Пахомова и других авторов.

Наиболее полнаяная информация об анализе и оценке рисков, связанных с управлением долговыми обязательствами, содержится в методиках, исследованиях и отчётах международных рейтинговых агентств Standard&Poor's, Moody's Investors Service и Fitch Ratings. Тем не менее итоговые математические модели, которые исползуются данными агентствами, имеют коммерческую тайну и не выявляются. Анализ и оценка рисков при управлении госуддарственным долгом также рассмотрена в работе Г. Колесникова и М. Соколова и в трудах других исследователей.

Вопросы анализа и оценки рисков при управлении государственным внешним долгом исследованы в научных трудах зарубежных ученых таких, как Е.Н. Бабенко, И.В. Балынина, В.В. Гамукина, А.И. Зотова, Л.Н. Ивановой, Г. Лембе, Т. Маршалла, И.В. Подпориной, С.Н. Солдаткина, А.С. Чулкова, Г. Шпринкле и т.д.

Целью данной статьи является исследование вопросов, связанных с анализом и оценкой рисками при управлении государственного внешнего долга Республики Таджикистан.

Изложение основного материала. Управление рисками в современных условиях является важным и ключевым инструментом для выполнения стратегических целей и задач по государственному долгу. Такой подход означает, что государственные ресурсы являются решающими для анализа и оценки рисками. Стратегический ориентир играет важную роль в процессе управления рисками. Контрольный показатель требует от правительства определения уровня своей допустимости рисков в отношении портфеля между запланированными издержками и рисками.

Приток и обслуживание государственного внешнего долга неизбежно связано с возникновению неопределенности и рисками. Один и причин появление таких рисков является уровень недостаточно сбалансированной временной структурой размещения государственных долговых обязательств. Главной задачей риск-менеджмента при управлении государственного внешнего долга является снижение уровня потенциальных рисков и контроль возможных непредвиденных последствий при наступлении рисковых ситуаций.

В процессе управления государственным внешним долгом необходимость управления рисками связана с различными обстоятельствами. Авторы рекомендаций по управлению государственным долгом, разработанных Международным Валютным Фондом (МВФ) и Всемирным банком (ВБ), выделили целый ряд угроз, вызывающих определенные проблемы незащищённости системы государственных финансов в связи с увеличением объема государственного долга [2, с.47]. Степень восприимчивости национальной платежной системы к отрицательному воздействию внешних факторов можно оценить посредством предрасположенности к различным видам рисков (рыночный, валютный, процентный, операционный, расчетный, кредитный и т.д.).

И.В. Подпорина отмечает, что целью управления государственным долгом является «достижения поставленных задач по финансированию нужд государства при сохранении требуемых показателей стоимости и рисков долговых обязательств» [11, с.87]. По мнению Л.Н. Ивановой основной целью управления государственного долга является «баланс между минимизацией бюджетного риска и минимизацией стоимости обслуживания долговых обязательств» [8, с.32].

На наш взгляд, анализ и оценка рисков считается одним из важных элементов в системе управления государственным долгом. Исходя из этого, И.В. Балынин [3, с.220] рассматривает минимизацию рисков в числе главных принципов управления государственным долгом.

Потенциальные риски, возникающие в процессе управления государственным внешним долгом можно разделит на внешние и внутренние по отношению к эмитенту. Такими внешними рисками могут быть политические, юридические, рыночные, финансовые, кредитные, риск рефинансирования, риск изменения процентной ставки и т.д. [1, с.136] Основными внутренними рисками, характерные процессу управления государственным внешним долгом являются риски, которые связаны с человеческим фактором, с конкретными долговыми транзакциями, риски финансовой ликвидности эмитента, наличие альтернативного выбора и т.д. Основные риски, связанные с управлением государственного внешнего долга являются (рис. 1).

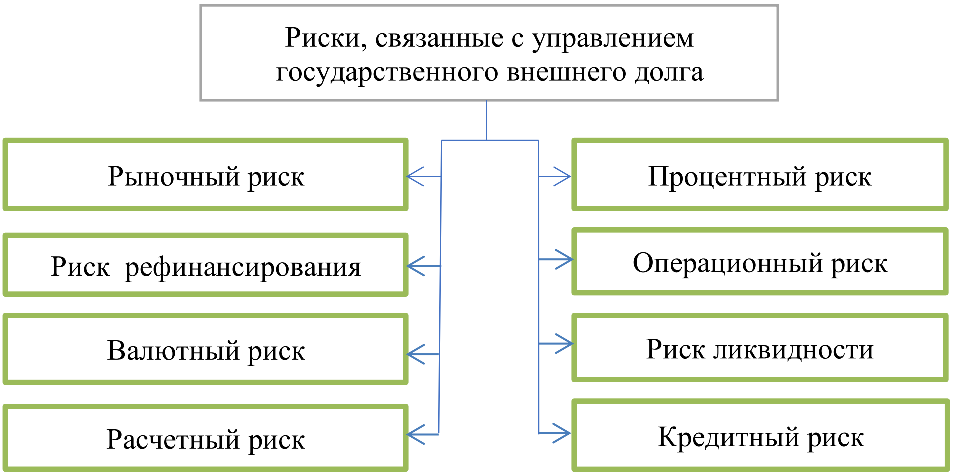

Рис. 1. Риски, связанные с управлением государственного внешнего долга
Источник: составлено авторами

Рыночный риск - это риск, возникающий в результате изменения рыночных цен (процентных ставок, обменных курсов, цен сырьевых товаров и т.д.) влияющий на стоимость обслуживания государственного долга. Задолженность с коротким сроком погашения (краткосрочная или по плавающей ставке) обычно считается более рискованной, чем долгосрочная задолженность по фиксированной ставке.

Риск рефинансирования (пролонгация) - это риск, при возникновении которого, государственный долг будет рефинансирован по слишком высокой цене или, в некоторых случаях, невозможно его рефинансировать. В результате невозможного рефинансирования и (или) чрезвычайно сильное повышение стоимости финансирования может возникат или усугубляется долговой кризис в стране.

Индексами риска считаются средний срок до погашения долга, а также процент задолженности сроком 12, 24 и 36 месяцев [5, с.128].

Валютный риск - это риск, связанный с повышением стоимости государственного долга в результате изменения курса валюты. Государственные долговые обязательства, **укрупнённые** в иностранной валюте, увеличивают изменчивость издержек на обслуживание долга, индикаторм которого является национальная валюта исходя из курсовых колебаний. Основными показателями валютного риска являются удельный вес задолженности в национальной валюте в объеме совокупного государственного долга, а также отношение краткосрочного внешнего долга к международным резервам [9, с.88].

Расчетный риск - это вероятность появления возможных потерь, в результате несвоевременного расчета контрагентом по свом обязательствам по любой причине, кроме дефолта.

Процентный риск - это риск, который связан с повышением стоимости долга в результате изменения процентных ставок. В отношении как внутреннего, так и внешнего государственного долга изменение процентной ставки влияет на стоимость обслуживания новой задолженности, когда осуществляется рефинансирование по фиксированной ставке. Такое изменение воздействует также на стоимость обслуживания старой и новой задолженности с плавающей ставкой [6, с.190]. Основными показателями или индикаторами процентного риска являются срок, среднее время до изменения процентных ставок и доля задолженности с плавающей ставкой процента в общей сумме долга.

Операционный риск включает различных разновидностей риска, в том числе операционные ошибки на разных этапах осуществления или регистрации операций; недостатки или перебои в механизмах внутреннего контроля или в системах и службах; риск имиджа; юридический риск; нарушение профессиональной тайны или стихийные бедствия, воздействующие на деловую активность [4, с.130].

Риск ликвидности в контексте управления государственным долгом связан с быстрым уменьшением объема ликвидных активов государства в результате непредвиденных денежных обязательств и (или) возможных трудностей привлечения денежных средств в короткий промежуток времени.

Кредитный риск - это риск невыполнения обязательств заемщиками по ссудам и иным финансовым активам или контрагентами по финансовым контрактам. Данный риск особенно характерен для случаев, когда в сферу управления государственным долгом входит управление ликвидными активами [7, с.125].

Вопросы анализа и оценки рисками при управлении государственного внешнего долга подробно отражены в Среднесрочной стратегии управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы (далее - Стратегия). Для реализации Стратегии требуется решения двух главных задач, которые связаны с управлению рисками:

- удовлетворение потребностей в финансировании государственного бюджета путём привлечения заёмных средств при контролируемом уровне риска и воздействии на устойчивость налогово-бюджетной политики Республики Таджикистан;
- сокращение степени риска устойчивости государственного долга путём улучшения структуры портфеля государственного долга [12].

Для достижения основных задач Стратегии необходимо обеспечит

совокупный объём государственного долга в размере не более 60% от валового внутренного продукта (ВВП) и не превышение параметров риска на 2024-2026 годы, показанных в таблице 1.

Таблица 1. - Показатели рисков, связанных с государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы

Показатели рисков	Значение
Валютный риск	
Доля внутреннего государственного долга в совокупном государственном долге (от общего объёма)	Не более 15,0%
Доля государственного долга в иностранной валюте (от общего объёма долга)	Не более 85,0%
Риск рефинансирования	
Доля государственного долга, подлежащего оплате в течение одного года (от общего объёма дохода государственного бюджета)	Не более 25,0%
Средний срок погашения долга по всему портфелю государственного долга	10-15 лет
Государственные ценные бумаги, выпущенные на первичном рынке, подлежащие оплате в течение одного года (от общего объёма выпуска)	Не более 75,0%
Риск процентной ставки	
Доля государственного долга с плавающей процентной ставкой (от общего объёма)	Не более 15,0%

Источник: Среднесрочная стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2023 года, №587. - С. 4. .

Установленные промежуток показателей рисков (таблица 1) способствует обеспечению высокого уровеня эластичности в управлении государственным долгом в целях реагирования на изменения условий финансовых рынков и представляют нужную структуру портфеля государственного долга. Допускаются небольшие отклонения от установленных лимитов при условии, если они не приводят к возникновению дополнительных финансовых рисков.

Для обеспечения контроля уровня рисков и минимального влияния на параметры устойчивости фискально-бюджетной политики Республики Таджикистан, минимальная грантовая составляющая новых заимствований не должна быть ниже 35%, и при этом средневзвешенная процентная ставка долгового портфеля должна отражать высокую степень льготности при среднегодовых пределах не выше 3% [12].

С целью обеспечения устойчивости государственного долга Республики Таджикистан необходимо детально анализировать и оценить уровень и возможных последствий потенциальных рисков (валютный риск, риск процентной ставки, риск рефинансирования, риск условных обязательств и операционный риск).

Валютный риск. Исходя из того, что доходы государственного бюджета Республики Таджикистан рассчитываются в сомони, а платежи по внешнему долгу

производятся в иностранной валюте, могут возникат риски, связанные с возможностью резкого изменения обменного курса сомони. Следовательно, объемы погашения и обслуживания государственного долга в основном зависят от минимизации рисков, которые связаны с валютной структурой государственного долга. Низкая диверсификация валютной структуры государственного долга подвергается риску возникновения финансовых потерь в результате кризиса и колебания валютных курсов. Следует отметить, что в результате девальвации национальной валюты - сомони по отношению к иностранным валютам, процесс обслуживания государственного внешнего долга может привести к дополнительным издержкам и нагрузке на расходную часть государственного бюджета.

По состоянию на 01.01.2024 года, 89% государственного долга Республики Таджикистан деноминировано в иностранной валюте (рис. 2).

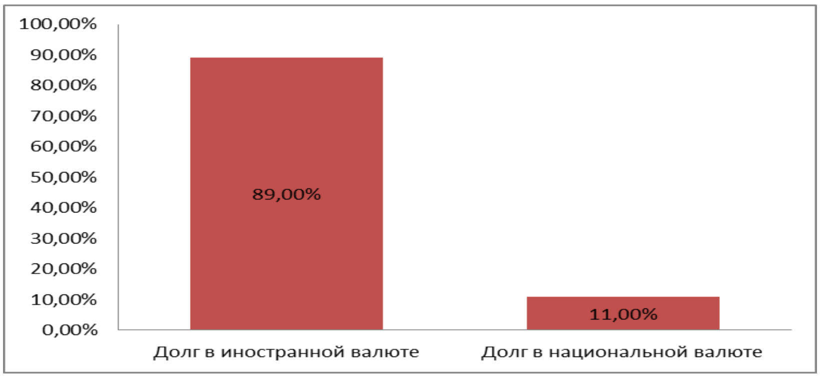

Рис. 2. Валютная композиция долгового портфеля Республики Таджикистан (за 2023 год)

Источник: составлено авторами по Отчет о состоянии государственного долга Таджикистана на 2023 год. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj

По данным Министерство финансов Республики Таджикистан в 2023 году более 55% внешнего долга приходится на доллар США, также в долговом портфеле присутствуют займы в специальные права заимствования, евро, юань и другие валюты [10].

На наш взгляд, более рациональным и эффективным способом минимизации валютного риска может быть развитие внутреннего рынка ценных бумаг и выпуск долговых обязательств в национальной валюте с рыночной конъюнктурой.

Риск процентной ставки. Риску процентной ставки подвержены обязательства, условия погашения и обслуживания, которых могут изменяться во времени в зависимости от изменения процентных ставок по действующему долгу с плавающей ставкой и по новым долговым обязательствам. Основным способом минимизации данного риска является отказ от использования заимствований, которым характерен высокий уровень риска процентной ставки, в том числе заимствований с плавающей процентной ставкой. Источником наступления риска процентной ставки являются изменения условий на рынке заимствований под воздействием экономических или других факторов.

По состоянию на 01.01.2024 года в общей структуре государственного долга Республики Таджикистан доля заимствования с фиксированной процентной ставкой составляет 90,2%, с плавающей

процентной ставкой - 9,8%, большая часть которых относятся к внутреннему долгу (рис. 3).

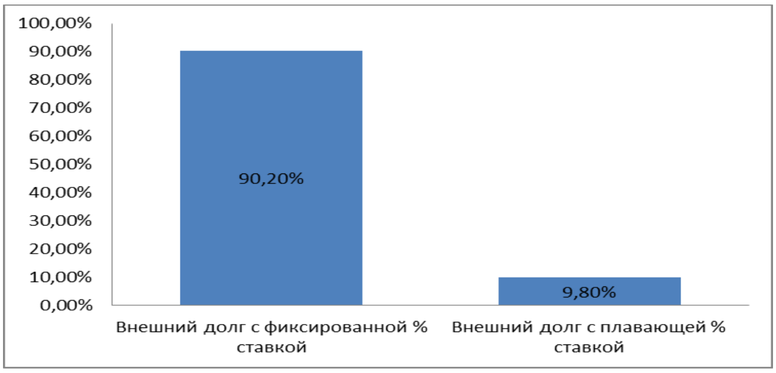

Рис. 3. Структура внешнего долга Республики Таджикистан по типу процентной ставки (за 2023 год)

Источник: составлено авторами по Отчет о состоянии государственного долга Таджикистана на 2023 год. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj

Анализ показывает, что по данным Министерство финансов Республики Таджикистан, по состоянию на 01.01.2024 года, большая часть кредитов, которые поступают в Республику Таджикистан из внешнего рынка, являются высокольготными и имеют фиксированную процентную ставку (от 0,15 до 3%). Только по займам Европейского Банка Реконструкции и Развития, Исламскиого Банка Развития, Азиатского банка инфраструктурных инвестиций, общее количество которых составляет 39 кредитов, установлен фиксированный спред сверх шестимесячной LIBOR. Таким образом, процентный риск по внешним государственным заимствованиям является менее значителным [10].

Риск рефинансирования является более важным для Республики Таджикистан, так как запланировано увеличение размера обслуживания государственного долга в среднесрочной перспективе. По прогнозу Министерства финансов Республики Таджикистан, начиная с 2025 года ожидается резкое увеличение выплат для погашения внешнего государственного долга по погашению основной суммы долга по еврооблигациям, запланированное на 2025-2027 годы, по причине завершения льготного периода по ряду кредитов Эксимбанка Китайской Народной Республики, а также начала выплаты кредита МВФ на поддержку государственного бюджета в 2025-2030 годы (ежегодно около 38 млн. долларов США) приведёт к тому, что отметка выплат для погашения долга превысит 500 млн. долларов США и достигнет пиковой отметки и достигнет пиковой отметки в 498,1 млн. долларов в 2026 году. В 2027 году ожидается снижение данного показателя до 460,7 млн. долларов США, а в 2030 году - до 226,1 долларов США (рис. 4).

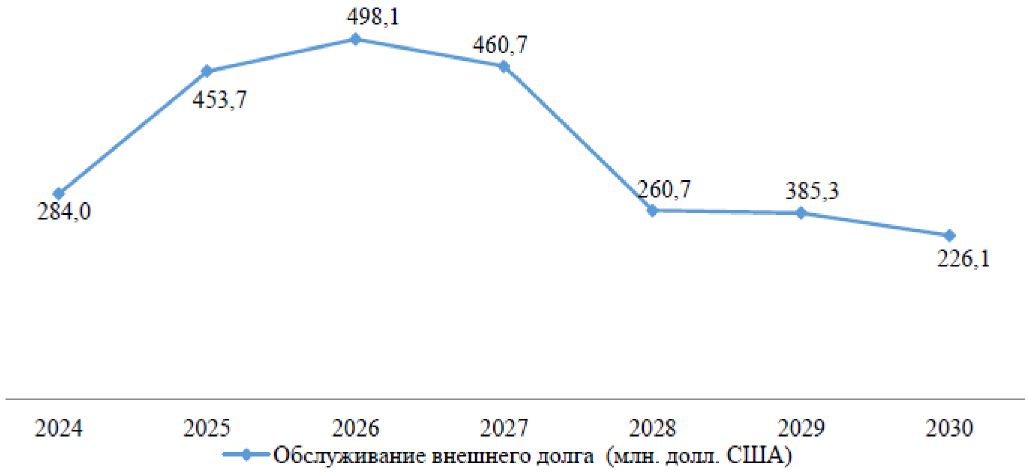

Рис. 4. Прогноз обслуживания внешнего долга Республики Таджикистан до 2030 года (млн. долларов США)
Источник: Отчет о состоянии государственного долга Таджикистана на 2023 год. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj

Кроме этого, сохранение напряжённой ситуации в регионе усиливает неопределённость среди инвесторов и может вызвать колебания спроса на государственные ценные бумаги, что характеризуется растущими процентными ставками и нестабильной рыночной конъюнктурой. Например, принимая во внимание оценки профиля погашения внутреннего государственного долга, в ближайшие годы пик погашения приходится на 2025-2027 годы, что свидетельствует о том, что внутренний государственный долг продолжает оставаться преимущественно краткосрочным [12;13]. В этой связи, первоочередной задачей Министерства финансов Республики Таджикистан на данном этапе является поиск источников погашения внешнего долга по еврооблигациям. Весь процесс должен отвечать рекомендациям партнёров по развитию в части привлечения исключительно льготных внешних заимствований. Что касается внешнего государственного долга, в результате структуры погашения кредитных договоров от международных кредиторов с льготными периодами и длительными сроками погашения, риск рефинансирования снижается [12].

Для управления риском рефинансирования Министерству финансов Республики Таджикистан необходимо продолжить политику построения ликвидных рядов на основе выпусков государственных ценных бумаг с длительными сроками погашения [12;14]. Соответственно, эти меры будут способствовать консолидации и расширению кривой доходности в сомони и в конечном итоге обеспечат снижение подверженности долгового портфеля к риску рефинансирования и ликвидности на внутреннем рынке, насколько это позволяют рыночные условия.

Риск условных обязательств. В портфеле государственного долга Республики Таджикистан потенциальным источником этого риска являются гарантированные заимствования учреждений и организаций государственного сектора, предоставляющим государственные услуги и имеющими форму государственных предприятий.

Анализ финансовых и экономических рисков вызвал обеспокоенность по поводу

плохой работы крупных государственных предприятий. Более глубокое отклонение финансовых результатов этих компаний может возложить на Правительство Республики Таджикистан бремя в среднесрочной перспективе как по субсидированию предоставляемых ими услуг, так и по принятию на себя финансовых обязательств перед внешними кредиторами.

В целях ограничения влияния риска условных обязательств будет продолжаться реализация ряда мер, таких как мониторинг финансового положения бенефициаров гарантированного государством заимствования и проведение первоначальной оценки возможности материализации существующих условных обязательств. В зависимости от оценки ожидаемых издержек и кредитных рисков Министерством финансов Республики Таджикистан будут определены применимые гарантийные взносы в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О государственном и гарантированном государством долге». Мерой управления этими рисками также служит включение гарантий в сумму совокупного долга при расчёте лимита долга к ВВП. В среднесрочной перспективе дополнительной мерой со стороны Министерства финансов Республики Таджикистан по управлению этими рисками является включение в Закон Республики Таджикистан о государственном бюджете Республики Таджикистан на соответствующий год положения о бюджетном ассигновании на убытки от гарантий в случае невозврата их основным заёмщиком.

Операционный риск. Операционный риск обусловлен тем, как организована деятельность по управлению государственным долгом. В контексте эффективного внутреннего контроля управление государственным долгом осуществляется согласно действующими или утверждёнными нормативными и правовыми положениями. Основной операционный риск, влияющий на эффективность деятельности по управлению государственным долгом связан с высокой текучестью кадров и вопросом обучения новых сотрудников.

С целью оценки уровня основных рисков, связанных с управлением государственного долга Республики Таджикистан, в Стратегии определены варианты альтернативных сценариев управления долгом Республики Таджикистан в контексте потенциальных рисков на 2024-2026 годов (таблица 2).

Таблица 2. - Варианты альтернативных сценариев управления долгом Республики Таджикистан в контексте потенциальных рисков на 2024-2026 годов

Риски индикаторов		2023 текущий	На конец 2026 года			
			C1	C2	C3	C4
Номинальный долг к ВВП (%)		31,2	23,3	23,3	23,4	23,4
Чистая стоимость долга к ВВП (%)		27,0	19,3	19,4	20,4	20,6
Процентные платежи к ВВП (%)		0,9	0,6	0,6	0,6	0,6
Подразумеваемая процентная ставка		2,8	2,3	2,4	2,9	3,0
	Задолженность в течение 1 года (к общему)	7,1	11,2	11,2	11,1	11,1
	Задолженность в течение 1 года (к ВВП)	2,4	2,6	2,6	2,6	2,6

Риск рефинансирования	Среднее время до погашения внешнего портфеля (лет)	6,8	8,8	8,7	8,6	8,4
	Среднее время до погашения внутреннего портфеля (лет)	4,6	2,7	3,0	2,7	3,0
	Среднее время до погашения общего портфеля (лет)	6,5	8,2	7,9	8,0	7,7
Риск изменения процентных ставок	Среднее время до погашения (лет)	6,0	7,0	6,7	6,8	6,5
	Погашение долга через 1 год (в % от общей суммы)	13,0	23,5	23,4	23,4	23,4
	Долг с фиксированной ставкой за 1 год (от общего %)	93,5	87,2	87,2	87,2	87,2
	Государственные казначейские векселя в % от общей суммы	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Валютный риск	Долг в валюте, % от общей задолженности	87,0	89,8	85,9	89,8	86,0

Источник: Среднесрочная стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2023 года, №587. - С. 32-33.

На основе анализа и обобщению различных методологических подходов к риск-менеджменту нами выявлены риски, присущие управлению государственным внешним долгом и способы их минимизации (таблица 3).

Таблица 3. - Риски, присущие управлению государственным внешним долгом и способы их минимизации

Риски	Способы минимизации рисков
Риск рефинансирования	Исключение из практики управления обязательствами случаев вынужденного рефинансирования
Риск процентной ставки	Отказ от использования заимствований, которым присущ высокий риск процентной ставки
Риск рефинансирования	Полный отказ от практики привлечения заимствований на условиях, не оговоренных в договоре
Риск цены выкупа	Полный отказ от привлечения заимствований, условия размещения которых отличаются от фактических планов
Риск соинвестора	- анализ финансовой устойчивости соинвесторов на стадии разработки и принятия инвестиционного проекта; - недопущение ситуации, когда имеется единственный соинвестор по всей инвестиционной программе; - ужесточение соглашений о совместном финансировании инвестиционных проектов, направленное на увеличение для сторон цены выхода из соглашения
Риск ликвидности	Повышение точности бюджетных прогнозов путем оценки долговой емкости бюджета на основе консервативных или

	пессимистичных прогнозов экономического развития и финансового состояния страны
Кредитный риск	требование залога при выдаче государственной гарантии или бюджетного кредита; - анализ кредитоспособности получателя кредита или гарантии; - постоянный контроль кредитоспособности организации на протяжении всего срока кредита или гарантии; - недопущение чрезмерной концентрации кредитных ресурсов и предоставления гарантий одной организации или в одной отрасли экономики.

Источник: составлено авторами

Риск-менеджмент предполагает разработку комплекс мероприятий, которые ориентированы на анализ и оценку потенциальных рисков, характерных определенной системе и конкретных мер, направленных на минимизации возможных отрицательных последствий возникновении рисковых ситуаций. Следотвательно, нами предлагаются определенные рекомендации, направленные на совершенствование процесса анализа и оценки рисков при управлении государственным внешним долгом:

- прогнозирование будущих расходов по обслуживанию долга в средне- и долгосрочной перспективе, исходя из допущений относительно факторов, определяющих способность страны обслуживать долг. В числе таких допущений могут быть: новые потребности в финансировании; структура сроков погашения накопленного объема государственного долга; процентные и валютные характеристики новых долговых обязательств; прогнозы относительно будущих процентных ставок и обменных курсов;

- составление «профиля долга» с учетом ключевых показателей риска по существующему и прогнозируемому портфелю долговых обязательств на охватываемую прогнозом перспективу;

- оценка рисков будущих расходов по обслуживанию долга, как в финансовом, так и реальном выражении, на основе резюме результатов стресс-тестования, составленных на базе экономических и финансовых ситуаций. Такие риски могут быть оценены, например, потенциальным ростом расходов по обслуживанию долга;

- составление итоговых сводок издержек и рисков альтернативных стратегий управления государственным портфелем долговых обязательств, исходя из которых могут быть приняты обоснованные решения относительно альтернативных вариантов финансирования в будущем.

Заключение. Один из важных проблем в процессе анализа и оценки рисков по управлению государственным внешним долгом является отсутствие необходимого методологического обеспечения. Поэтому нами рекомендуется разработать специальный документ, который не только систематизировал бы имеющие и вожможные риски управления государственным внешним долгом, но и обеспечил бы необходимый инструментарий для оценки этих рисков и уменьшения возможных негативных последствий в случае наступления рискового события. С этой целью следует создать и закрепить в штатном расписании Министерства финансов Республики Таджикистан должность риск-менеджера государственного долга. В функции риск-менеджера должно входить определение и уточнение профиля риска по всему портфелю долговых обязательств и поиск эффективных подходов и методов минимизации рисков.

Риск-менеджмент предполагает, что при определении реальной эффективности управления государственным долгом, имеют значение не только текущие параметры долговых обязательств, но и их параметры в

будущем. Исходя из этого, анализ и оценка рисков государственного внешнего долга должен предусматривать не только мониторинг текущей долговой ситуации, но и определить потенциальные угрозы в будущем, возникновение которых может привести к отрицательным отклонениям в параметрах государственного внешнего долга.

Решение проблемы минимизации рисков при управлении государственным внешним долгом будет способствовать обеспечению общей стабилизации государственных финансов как одного из основных источников устойчивого социально-экономического развития страны.

Литература

1. Алехин Б.И. Государственный долг. Учебное пособие. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2017. - 439 с.
2. Антонцева И.Г. Взаимосвязь экономической безопасности и государственного долга / И.Г. Антонцева // Молодой ученый. - 2020. - №31(321). - С. 45-52
3. Балынин И.В. Комплексный анализ долговой политики в рамках рейтинговой оценки субъектов Российской Федерации по уровню риска несбалансированности региональных бюджетов / И.В. Балынин // Экономика и предпринимательство. - 2014. - №5. - С. 217-222.
4. Бондарук Т.Г. Государственный кредит как источник финансирования государственного долга. - М.: Инфра-М. - 2020. - 321 с.
5. Гамукин В.В. Бюджетные риски: группы, виды, примеры: монография. - Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета. - 2015. -340 с.
6. Гуляева О.С. Государственный долг: сущность, последствия и возможности погашения / О.С. Гуляева, В.Г. Усманская // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. - 2022. - С. 187-195
7. Егорова Д.А. Государственный долг как фактор экономической безопасности / Д.А. Егорова, Т.В. Журавлева // Сборник Международной научно-практической конференции. - №10. - 2021. - С. 123-128.
8. Иванова Л.Н. Пути совершенствования управления государственным внутренним долгом региона / Л.Н. Иванова // Региональная экономика: теория и практика. - 2018. - №35(92). - С. 30-35.
9. Каирова Ф.А. Мировая практика управления государственным долгом: проблемы и перспективы / Ф.А. Каирова, М.М. Коцоева // МНИЖ. - 2021. - №2-2(104).- С. 87-91
10. Отчет о состоянии государственного долга Таджикистана на 2023 год. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj
11. Подпорина И.В. Современная финансовая политика Российской Федерации: учебное пособие. - М.: Издательство Московского университета. - 2022. - 320 с.
12. Среднесрочная стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2023 года, №587.- 42 с. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj
13. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 47-55. – EDN OUXPWL.
14. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29. – EDN YMWVLX.

Сведения об авторах:
Содиков Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, Телефон: (+992) 935180012.
Ахмедов Хушбахт Анварбегович – старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail info-khushbakht@mail.ru, Тел.: (+992) 907-90-00-50
Маълумот дар бораи муаллифон:
Содиков Раҳмон Хамроевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, Телефон: (+992) 935180012.
Ахмедов Хушбахт Анварбегович – муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: info-khushbakht@mail.ru, Тел.: (+992) 907-90-00-50

Information about the authors:
Sodikov Rahmon Khamroevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Financial Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nosir street, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, Phone: (+992) 935180012.
Akhmedov Khushbakht Anvarbegovich – senior lecture of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economic. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. E-mail: info-khushbakht@mail.ru, (+992) 907-90-00-50

УДК: 336

НИШОНДИҲАНДАҲОИ ТАШАККУЛЁБӢ, ХУСУСИЯТ ВА ИМКОНИЯТҲОИ БАТАНЗИМДАРОВАРИИ ТАВАРРУМ ҲАМЧУН ФИШАНГИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Давлатзода Б.Р.
Хушвахтзода Д.С.

Мақола вазъи ҳозира ва тамоюли дигаргуншавии таваррум ва таъсири онро ба иқтисодиёти миллӣ дар бар мегирад. Дар баробари ин муаллифон кӯшиш намудаанд, ки масъалаҳои идоракунии иқтидори таваррумро аз мавқеи болоравии нархҳо, татбиқи сиёсати самарабахши пулию қарзӣ, механизмҳои тадбиқи он, рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, таъсири таваррум ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Ҷараёни таваррум ва таъсири он аз ҷиҳати назариявӣ, амалӣ ва дурнамои он мавриди таҳлил қарор гирифта, пешниҳодҳои илман асоснок барои рушди иқтисоди миллӣ пешниҳод гардонида мешаванд.

Калидвожаҳо: *пайдоиши таваррум, дараҷаи таваррум, қобилияти харидории асъори миллӣ, сиёсати зиддитаваррумӣ, сиёсати пулию қарзӣ, нарх, муомилоти пуллӣ, болоравии нархҳо, механизмҳои пулию қарзӣ.*

Барои иқтибос: *Давлатзода Б.Р. Нишондиҳандаҳои ташаккулёбӣ, хусусият ва имкониятҳои батанзимдароварии таваррум ҳамчун фишанги таъмини устувории иқтисоди миллӣ/ Б.Р. Давлатзода, Д.С. Хушвахтзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 67-73.*

ПОКАЗАТЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ, ХАРАКТЕРА И ВОЗМОЖНОСТЕЙ РЕГУЛЯЦИИ ИНФЛЯЦИИ КАК РЫЧАГА ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Давлатзода Б.Р.
Хушвахтзода Д.С.

В статье освещается текущая ситуация и тенденции изменения инфляции и ее влияние на национальную экономику. При этом авторы пытались изучить вопросы управления инфляционным потенциалом с позиции роста цен, реализации эффективной денежно-кредитной политики, механизмов ее проведения, конкурентоспособности национальной экономики, влияния инфляции на макроэкономические показатели. Процесс инфляции и его влияние анализируются с теоретической, практической и перспективной точек зрения, выдвигаются научно обоснованные предложения по развитию национальной экономики.

Ключевые слова: *происхождение инфляции, степень инфляции, покупательная способность национальной валюты, антимонопольная политика, денежно-кредитная политика, цена, денежно-кредитный оборот, рост цен, денежно-кредитные механизмы.*

INDICATORS OF THE FORMATION, NATURE AND POSSIBILITIES OF INFLATION REGULATION AS A LEVER FOR ENSURING THE STABILITY OF THE NATIONAL ECONOMY

Davlatzoda B.R.
Khushvakhtzoda D.S.

The article highlights the current situation and trends in inflation and its impact on the national economy. At the same time, the authors tried to study the issues of inflationary potential management from the perspective of price growth, the implementation of effective monetary policy, the mechanisms of its implementation, the competitiveness of the national economy, and the impact of inflation on macroeconomic indicators. The inflation process and its impact are analyzed from a theoretical, practical and perspective point of view, and scientifically sound proposals for the development of the national economy are put forward.

Keywords: *origin of inflation, degree of inflation, purchasing power of the national currency, antimonopoly policy, monetary policy, Price, monetary turnover, price growth, monetary mechanisms.*

Вобаста бо мураккаб гардидан муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, таваррум ба падидаи фарогири ичтимоию иқтисодӣ табдил ёфта, омӯзиши ҳамаҷонибаи таваррум ба яке аз масъалаи муҳими назария ва амалияи илми иқтисодӣ ба шумор меравад. Дар ин замина, таваррум ҳамчун нишондиҳандаи калидии муносибатҳои молиявию иқтисодӣ дар замони муосир баромад мекунад. Тибқи ақидаи коршиносон таъсири таваррум ба ҳаёти иқтисодӣ-ичтимоии ҷомеа дар сатҳи макроиқтисодӣ ва микроиқтисодӣ хело таъсирбахш мебошад. Дар замони муосир заминаи хело боэътимоди ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии таваррум амал мекунад.

Аз ҷумла, олимони англис Лайдлер ва Паркин таваррумро ҳамчун раванди болоравии доимии нархҳо ё ки паст шудани арзиши пул таъриф додаанд [10, с. 741].

Аз ҷониби Д. Ренсон дар энсиклопедияе, ки маҷаллаи машҳури иқтисодии «Fortune» нашр кардааст, таваррум ҳамчун коҳиши қобилияти харидорӣ тавсиф меёбад, ки одатан ба афзоиши нархи молҳо ва хизматҳо вобастагӣ дорад [12, с. 211].

Ақидаҳои гуногун оид ба моҳияти таваррум аз муаммои мураккаби муносибатҳои иқтисоди бозорӣ бармеояд. Дар робита ба ин назарияшиноси норвегӣ Ранг Фриш қайд мекунад, ки «мушкилоти марбут ба таваррум на дар ҷараёни шарҳи ин зуҳурот, балки дар раванди ташаккули он ба миён меояд» [13, с.9].

Аз назари мо таърифи дар китоби «Энсиклопедияи бузурги иқтисодӣ» овардашуда, моҳияти таваррумро пурратар ошкор мекунад, ки дар он таваррум ҳамчун «тамоюли доимии болоравии динамикаи қурби миёнаи дараҷаи нархҳо дар иқтисодиёт, паст шудани пуле, ки дар натиҷаи номутаносибии такрористеҳсолкунӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба вуҷуд меояд» фаҳмида мешавад [9, с. 43].

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои аз бар намудани мазмун ва мундариҷаи таваррум дониста гирифтани шароитҳои пайдоиши он хело муҳим аст. Пештар, дар байни кишварҳои ҷаҳон таваррум дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ пайдо шуда буд. Ҷанги шаҳрвандии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (солҳои 1861-1865) боиси зиёд шудани хароҷотҳои ҳарбӣ ва касри буҷет гардида, зарурати пӯшонидани касри буҷет ҳукуматро водор сохт, ки миқдори зиёди бонкнот ва пулҳои хазинадориро ба муомилот барорад. Азбаски ҳукумат гарави ба тангаҳои тиллоӣ иваз намудани онҳоро дода наметавонист, ин

амал боиси болоравии нархҳо ва зиёд шудани пули нақд дар муомилот гардида, сабаби ба амал омадани таваррум гардид.

Имрӯзҳо тибқи ақидаи мутахассисон пайдоиши таваррум аз номутаносибӣ бар меояд. Аз ҷумла байни унсурҳои гуногуни истеҳсолоти ҷамъиятӣ аз қабили пасандоз ва истеъмолот, тақозо ва арза, даромад ва хароҷоти буҷет, миқдори пули дар муомилот буда ва талаботи аҳолӣ ба пул ифода менамоянд. Қайд кардан бо маврид аст, ки андози таваррум дар байни мамлакатҳои рӯ ба тараққии ҷаҳонӣ аз 0,1 то 30%-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар мамлакатҳои тараққикарда аз 30 то ба 70% мерасад [5, с. 18].

Дар адабиётҳои иқтисодӣ ҷараёни таваррумро аз рӯйи нишондиҳандаи дараҷаи таваррум муайян менамоянд, ки ин нишондиҳанда бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад.

$$Д_б = \frac{J_p^1 - J_p^0}{J_p^0}$$

дар ин ҷо:

$Д_б$ – дараҷаи таваррум;

J_p^1 - индекси нархҳои истеъмолӣ бо нархҳои соли ҷорӣ;

J_p^0 - индекси нархҳои истеъмолӣ бо нархҳои соли гузашта.

Барои арзёбӣ ва муайян намудани сатҳи таваррум нишондиҳандаи намояи нархҳоро (индекс цен) истифода мебаранд. Индекси нарх дар таносуби нархи як миқдор молҳои истеъмолӣ дар давраи ҳозира бар нархи ҳамин қадар молҳои истеъмолӣ дар давраи гузашта муайян карда мешавад. Қайд кардан бамаврид аст, ки зиёд шудани хароҷотҳои истеҳсолӣ боиси болоравии сатҳи нархҳо мегардад. Болоравии сатҳи нархҳо бошад, бевосита ба беқурбшавии пул оварда мерасонад. Аз ҷумла, зиёдшавии истеҳсолот ва дар раванди таваррум маҷмуи маҳсулоти дохилиро ба пастшавии сатҳи намояи нархҳо боис гардида, худи сатҳи таваррум низ паст мешавад. Камшавии истеҳсолот бошад, ҳамчун омили пастравии маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар баромад карда, сатҳи индекси нархҳоро дар бозори дохилӣ баланд мебардорад. Болоравии таваррум ба душвор кардани қобилияти харидории асъори миллӣ боис мегардад.

Афзоиши сатҳи таваррум ба ҳаҷм ва таркиби молу маҳсулот алоқаманд мебошад. Яъне дар иқтисодёти миллӣ ба таври кофӣ набудани истеҳсолоти миллӣ ин ё ке аз омилҳои тағйироти вазъи иқтисодӣ ба шумор меравад. Дар ин маврид ҳар як давлат барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии худ, молҳои зарурии ниёзи мардумро аз хориҷи кишвар ворид мекунад. Барои ворид кардани ин молҳо давлат ба асъори хориҷӣ эҳтиёҷ дорад, ки давлат онро аз аҳолӣ мехарад. Дар натиҷа миқдори пули нақди дар муомилот зиёд шуда, беқурбшавии қурби асъори миллиро ба вуҷуд меорад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нархҳои бозорӣ хусусияти мавсимӣ доранд, яъне дар аввали мавсими истеҳсолашон арзон ва баъд қиматашон боло меравад. Алалхусус дар робита ба маҳсулотҳои кишоварзӣ аз қабили нархи картошка, помидор дар зимистону баҳор нисбати тобистону тирамоҳ баландтар мебошад. Чунин амал боис мегардад, тоҷирон дар анборҳо миқдори зарурии маҳсулотҳоро нигоҳ доранд ва ё дар ҳолати зарурӣ онро аз мавзеи дигар меоранд. Албатта, нархи сабзавоти навистеҳсолшуда аз нархи сабзавоти дар анбор истода фарқ мекунад.

Дар ҷумҳурӣ то давраи ба муомилот баровардани пули миллӣ сатҳи таваррум ҳисоб карда намешуд. Бинобар ин мо хусусияти таваррумро дар кишварамон баъд аз ба муомилот баровардани пули миллии сомонӣ дида мебароем.

Дар соли 2000 инкишофи устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳким ёфтани вазъи макроиқтисодӣ идома дода шуд. Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар

соли 2000-ум бо маблағи 1806,7 млн сомонӣ, соли 2006-ум он ба маблағи 9272,2 млн сомонӣ ва дар соли 2023 ба 130 млрд – ро ташкил медиҳад. Дар ин баробар сатҳи тавварум низ дар соли 2023 ба 3,8% мерасад, ки ин нишондиҳанда дар соли 1991 7430% - ро ташкил медод (нигаред ба диаграммаи1).

Диаграммаи 1. Тағйирёбии сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои (1992-2023)

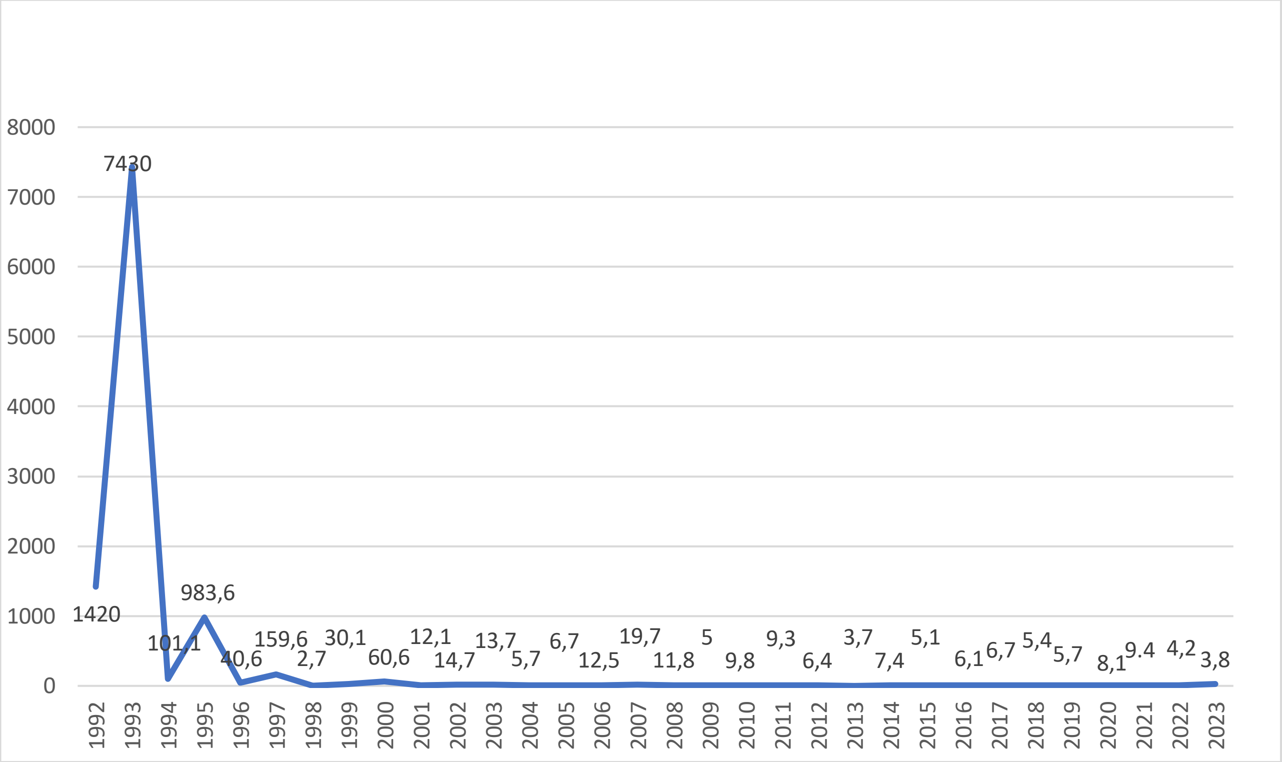

***Сарчашма**: Таҳияи муаллифон аз руйи ҳисоботи солонаи Бонки миллии Тоҷикистон, блютени омори бонкӣ соли 2024 С-23*

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо дарназардошти андешидани чораҳои зарурӣ, дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ва барои устувории қурби пули миллӣ сатҳи таваррум аз меъёри 7430%-и соли 1993, ки дар он давра дар муомилот васеъ истифода мешуд, сатҳи таваррум бошиддат ба ҳисоби миёна дар як моҳ ба андозаи 619, 16% афзоиш пайдо кард. Чунин дараҷаи зиёдшавии шакли таваррум аз ворид шудани пулҳои аз муомилот беруншудаи давлатҳои аъзои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буда мебошад. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2000 № 415 дар хусуси аз таърихи 30 октябри соли 2000 баъди ба муомилот баровардани воҳиди нави пули миллии кишвар «Сомонӣ» меъёри таваррум аз 6%-и соли 2000, дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 3,8% коҳиш дода шуд. Инчунин, дар соли 2023 аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба маблағи 8,9 миллиард сомонӣ коғазҳои қиматнок ба фурӯш баровард шуданд, ки чунин тадбирҳо ҷиҳати идоракунии сатҳи пардохтпазирии ташкилоти қарзӣ, паст кардани фишори таваррум ва баланд бардоштани фаъолият дар бозори молиявӣ мусоидаткунанда мебошад [3].

Инро чунин арзёбӣ кардан мумкин аст, ки зиёд шудани сатҳи таваррум вобаста ба солҳо, аз устувор ва ноустувор шудани қурби пули миллӣ дарак медиҳад. Яъне, чӣ қадаре, ки сатҳи таваррум дар як ҳолати муътадил нигоҳ дошта шавад, ҳамон андоза аз устувор гардидани қобилияти харидории

қурби пули миллӣ дар миқёси кишвар дарак медиҳад.

Дар соли 2023 сатҳи таварум дар кишварҳои барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шарики стратегӣ дар савдои хориҷи баҳисобрафта аз ҷумла Туркия 64,8%, Қазоқистон 9,8%, Узбекистон 8,8%, Россия 7,4%, Қирғизистон 7,3%, Беларус 5,8%, Арманистон 0,6% ва Гурҷистон 0,4% - ро ташкил дод [10].

Боиси қайд аст, ки асосҳои мукаммалгардонии сиёсати пулию қарзӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба муомилот баровардани пули миллӣ бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, идома пайдо карда, ба сатҳи устувории он диққати махсус нигаронида шудааст. Ғайр аз ин, дар миқёси иқтисодиёти давлат Бонки миллии Тоҷикистон ниҳоде мебошад, ки аз рӯйи устуворӣ ва тағйирёбии вазъи қурби пули миллӣ назорати доимӣ мебарад ва дар тамоми мавридҳо барои роҳҳои ҳалли мушкилоти бамиёномада чораҳои зарурӣ меандешад. Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистон барои риояи меъёрҳо ва талаботи зарурӣ, бо истифода аз механизм ва роҳу усулҳои гуногуни сиёсати пулию қарзӣ, асъорӣ ва бозории устувории қурби пули миллиро таъмин менамояд. Ҳангоми зарурат тавассути фишангҳои мустақил ва ғайримустақили иқтисодӣ танзим ва устувории пули миллиро таъмин менамояд.

Дар кишварҳое, ки ҳаҷми пул афзоиши суръатнок ва аз эътидол зиёд дорад, сатҳи таваррум дар онҳо нисбатан зиёд аст. Моҳияти асосии «Назарияи миқдории пул» низ собит менамояд, ки миёни тағйирёбии миқдори пули дар муомилотбуда ва сатҳи таваррум мутаносибии роста мавҷуд аст.

Ҳангоми арзёбии умумӣ дар марҳалаи ҷории рушди кишвар мавҷудияти хусусиятҳои зерини тамоюли таваррумро нишон додан мумкин аст: мавҷуд будани тағйироти ҷаҳишкунанда дар сатҳи нархҳо, раванди рукуд дар бахшҳои алоҳидаи саноатӣ, сатҳи баланди бекорӣ, мавҷудияти мушкилоти камбизоатӣ, сарбории ками иқтидорҳои истеҳсолӣ ва иқтисодиёти азнавбарқароршудаи ғайрисаноатӣ. Ҳамин тавр, чунин бармеояд, ки ҳангоми таҳияи сиёсати иқтисодӣ дар баробари чораҳои пешгирии таваррум бояд ба ҳалли мушкилоти зикршуда таваҷҷуҳи махсус дода шавад. Барои ин омӯзиши консепсияҳо, усулҳо ва таҷрибаи дар амалияи ҷаҳонӣ оид ба ҳалли мушкилоти болоравии нархҳо мавҷудбуда зарур аст.

Қонуниятҳои иқтисоди бозаргониро, ки дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ҷой доранд, ба чунин фишангҳои танзими давлатии равандҳои таваррум дохил мекунанд:

- механизмҳои пулию қарзие, ки тавассути низоми бонкӣ фаъол карда мешаванд;
- чораҳои фискалӣ, ки тавассути низоми молиявӣ ва андозию буҷетӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳамзамон, бояд таъкид кард, ки чораҳои танзими таваррумӣ аз ҷониби ҳукумат пешгирифташуда набояд ба рушди иқтисодии кишвар зарари ҷиддӣ расонанд ва боиси бад шудани некӯаҳволии иқтисодии аҳолӣ гарданд. Вобаста аз стратегияи рушд ва хусусиятҳои вазъияти муайяни иҷтимоию иқтисодӣ, ҳар як давлат бояд оид ба идоракунии воситаҳои пулию қарзӣ қарорҳои худашро таҳия ва пешниҳод кунад. [13;14]

Дар доираи механизми батанзимдароварии таваррум, яке аз омилҳои таъсирбахши ин сатҳи рушди инстутсионалии давлатҳо ба шумор меравад. Дар ин радиф олимони рус М. Ю. Малкина ва И. В. Розмаинский дар мақолаи худ бо номи «Ба ташаккули назарияи институтсионалии таваррум» қайд мекунад, ки мушкилоти ҳалнашуда аниқ пешгӯӣ кардани таваррум бештар аз нокифоя будани омилҳои институтсионалии таваррум ба шумор меравад [2, с. 70-71].

Дар ҷаҳони муосир, дар заминаи дараҷаи доимо афзояндаи ҳаҷми пул дар мамлакатҳои пешрафта Бонки марказӣ ин ягона институте ба шумор меравад, ки муносибатҳои сиёсати пулию қарзиро ба танзим медарорад, ки дар таъсири бевоситаи миқдори пули дар муомилот буда маҳдуд аст. Бонки марказӣ ҳамчун мақомоти батанзимдароранда, муҳити институтсионалиро дар он фароҳам оварда, сатҳи таваррумро ба танзим медарорад [7, с. 67]. Дар ин равнд Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун танзимгар баромад мекунад.

Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ бо мақсади таъмини сатҳи муносиби таваррум тавассути танзим ва идораи ҳаҷми пули дар муомилотбуда, сиёсати самараноки пулию қарзӣ ва асъориро роҳандозӣ менамояд. Ин бевосита барои нигоҳдории қобилияти харидории пули миллӣ, баланд гардидани эътимод ба он, афзоиши даромадҳои воқеии аҳолӣ ва самаранокии фаъолияти низоми молиявӣ мусоидат менамояд. Дар маҷмуъ, нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо барои афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо, рушди воқеии иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум заминаи мусоид фароҳам меорад.

Таҷрибаи кишвар нишон медиҳад, ки Бонки миллӣ дорои ҳуқуқи истисноии эмиссияи пули нақд мебошад, ба сифати мақсади асосии худ нигоҳдории сатҳи муътадили нархҳоро дар давраи дарозмуҳлат интихоб менамояд. Барои нигоҳ доштани сатҳи мутаъдили таваррум, амалӣ намудани механизмҳои муосир аз қабили механизми трасмиссионии сиёсати пулию қарзӣ тавассути пешбурди сиёсати фоизӣ муҳим мебошад. Аз ҷумла, меъёри бозтамвил, ки фишанги асосии сиёсати пулию қарзӣ ба ҳисоб меравад, дар асоси дурнамои хавфҳои эҳтимолӣ имконияти таҳлилӣ пайдо мекунад. Андешидани чораҳои зарурӣ дар соли 2024 имконият фароҳам овард, ки нисбатан сатҳи пасти таваррум дар кишвар дар ҳаҷми 9,25 фоизи солона нигоҳ дошта шавад [10, с.14].

Нишондиҳандаҳои ташаккулёбӣ бо дарназардошти хусусият ва имкониятҳои батанзимдароварии таваррум ходисаи мураккаби бисёрпаҳлу ҳисобида мешавал. Бо истифода аз онҳо раванди такрористехсолот тавсиф ёфта, аз ҳамин мавқеъ иконияти арзёбӣ баамал меояд. Хусусусияти батанзимдароварӣ пеш аз ҳама дар асоси шароитҳои баландшавии сатҳи нархҳо ва дар шакли болоравии арзиши нисбии тилло ва асъори хориҷи таҷассум меёбад. Яъне ин ҷараён дар ҳолате ба миён меояд,ки шароитҳои умумии такрористеҳсолот дигаргун шуда, натиҷаи он ҳамчун нишондиҳандаи ташаккулёбии хароҷоти истеҳсолӣ баромад мекунад. Ҷиҳате ҳамчун объекти батанзимдароварии тавррум баромад мекунад,ки ин бо афзоишёбии нархҳо вобаста буда, аз дигаргуншавии хароҷоти истеҳсолӣ алоқамандӣ надорад. Муайян карда мешавад,ки таваррум натиҷаи номуътадилии макроиқтисодӣ буда, дар он маҷмуи талабот аз маҷмуи таклифот зиёд аст.

Нишондиҳандаҳои мазкур имкониятҳои зиёди батанзимдаровариро бо мақсади арзёбии мувозинати талабот ва таклифот таъмин менамояд. Дар ин замина сабабҳои асосии таваррум аз вайрон шудани мувозинати макроиқтисодӣ ва мутаносубиҳои иқтисодӣ муайян гардида, дар баробари ин, ба ғайр аз дигаргуншавии мувозинати молию пулӣ, инчунин номувозинатии талабот ва таклифот арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла кейнсиониҳо таваррумро аз тарафи талабот ва неокласикон аз тарафи таклифот шарҳ медиҳанд. Таҳлили нишондиҳандаҳои таваррум аз мавқеи мувозинати макроиқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳолати муътадили иқтисодиёт дар лаҳзаи муайяни вақт бо мувозинати талаботи пардохтпазир ва ҷамъи умумии арзишҳои ҳама молҳо тавсиф меёбад. Ҳолате мавриди танзим ва назорат баҳисоб гирифта мешавад,ки тағйирёбии ҷараёнҳои иқтисодӣ ва алоқамандии онҳо аз рӯйи сабаб ва натиҷа ва таъмини самараи идоракунии ҷараёнҳои таваррум таъмин мегардад.

Ҳамин тавр, дар раванди таҳқиқ маълум мегардад, ки дар натиҷаи андешидани чораҳои таъсиррасон ҷиҳати муътадил гардонидани бозори дохилии асъор, аз ҷумла танзими нуқтаҳои мубодилаи асъор таъсирбахш мебошад. Дар ин замина аз байн бурдани фаъолияти ғайриқонунии шахсони воқеӣ, такмил додани бозори байнибонкии асъор тавассути низоми электронии савдо, тағйирёбии қурби пули миллӣ майли нисбатан устуворро дар бар мегирад.

Адабиёт

1. Малкина М. Ю., Розмаинский И.В. К формированию институциональной теории инфляции» // Журнал институциональных исследований, 2013, Том 5, №2. С. 70-71
2. Манбаъи электронӣ: https://pressa.tj/inflyacziya-v-tadzhikistane-v-2023-godu-sostavila-38/
3. Мукимов К.М. “Природа и факторы инфляционных процессов в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан)” Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, саҳ -16, худжанд -2011
4. Навой А.В. Центральный банк в глобальном хозяйстве. - М.: ГОУ ВПО «РЭУ им.Г.В.Плеханова», 2010. С.18.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023 / Маҷмуи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон , Душанбе 2024
6. Репина М. А. “Регулирование инфляции в современной России: институциональный подход” Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук, саҳ – 67, Са нкт - Петерб у рг – 20 17
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе – 2016, С-34
8. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка.- М.: Русский язык», 1999. Том 1, С. 355.; Аникин А.В. Золото: международный экономический аспект. - М.: Международные отношения, 1987. С. 43.
9. Шарҳи таваррум-таҳлили Бонки милли Тоҷикистон Душанбе-2024 С-14
10. Laidler D., Parkin M. Inflation - A Survey, Economic Journal, 1975, December 85, p. 741
11. The Fortune Encyclopedia of Economics, edited by Handerson D., A Time Warner Company, 1993, p. 211.
12. Frisch H. Theories of Inflation, Cambridge Surveys of Economic Literature, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 9.
13. Шарипов, Б. М. Роль денежных переводов в обеспечении макроэкономической стабильности экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов // Актуальные вопросы экономических наук : Материалы III Международной научной конференции : Лето, 2014. – С. 84-88. – EDN SXBLRJ.
14. Шарипов, Б. М. Проблемы развития банковской системы Таджикистана в условиях углубления интеграции финансовых рынков / Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/2(131). – С. 31-39. – EDN VBGGGT.
15. Шарипов, Б. М. Теоретические основы денежно-кредитных механизмов экономического роста / Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/6(210). – С. 130-133. – EDN XVFZKF.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Давлатзода Баҳрулло Раҳмон - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Телефон: +9920 909-22-58-58.

Хушвахтзода Дилшод Сангалӣ - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи молия. Адрес: 734067, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: 909-94-44-69. E-mail: dilshod_khushvakhtov@list.ru

Сведения об авторах:

Давлатзода Бахрулло Рахмон - кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного управления и национальная экономика Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Телефон: +9920 909-22-58-58.

Хушвахтзода Дилшод Сангали - Таджикский государственный финансово экономический университет, соискатель кафедры финансов. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 909-94-44-69. E-mail: dilshod_khushvakhtov@list.ru

Information about the authors:

Davlatzoda Bakhrulло Rahmon - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Administration and National Economics of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Phone: +992 909-22-58-58.

Khushvakhtzoda Dilshod Sangali - Tajik State Financial and Economic University, applicant for the Department of Finance. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: 909-94-44-69. E-mail: dilshod_khushvakhtov@list.ru

УДК: 334.7

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ТРАНЗИТНОЙ ЭКОНОМИКИ

Убайдов Ф.С.

В статье рассматривается сущность и структура теневой экономики в условиях транзитной экономики Республики Таджикистан. Систематизировано определения теневой экономики с точки зрений различных ученый и подходы по его сущности, в том числе сущность теневой экономики интерпретировано с точки зрений автора относительно нынешней условии.

Представлена структура теневой экономики базируясь на современной экономической литературе также отмечено, что исследователи по этому поводу имеют не однозначные мнении. Определено критерии типологизации теневой экономики по последующем раскрытие каждой критерии. Анализировано численность занятых в теневой экономике в Республики Таджикистан и объем теневой экономики в ВВП страны. И по результатам исследование определено наиболее распространенные причины возникновения теневой экономики в условиях транзитной экономики Таджикистана.

Ключевые слова: *теневая экономика, трудовые ресурсы, рабочая сила, население трудоспособного возраста, миграция, безработица, предпринимательство, частный сектор.*

Для цитирования: *Убайдов Ф.С. Сущность и структура теневой экономики в условиях транзитной экономики/ Ф.С. Убайдов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 74-82.*

МАҲФУМ ВА СОХТОРИ ИҚТИСОДИЁТИ НИҲОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ТРАНЗИТӢ

Убайдов Ф.С.

Дар мақола моҳият ва сохтори иқтисоди ниҳонӣ дар шароити иқтисоди транзити Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Мафҳумҳои иқтисоди ниҳонӣ аз нигоҳи олимони гуногун ва бархурдҳо ба моҳияти он ба низом оварда шудаанд, аз ҷумла моҳияти иктисоди ниҳонӣ аз нуқтаи назари муаллиф вобаста ба шароити имруза шарҳ дода шудааст. Сохтори иқтисоди ниҳонӣ дар асоси адабиёти муосири иқтисодӣ нишон дода шудааст, ки муҳаққиқон оид ба ин масъала андешаҳои гуногун доранд. Меъёрҳои гуногуншаклии иқтисоди ниҳонӣ бо ифшои минбаъдаи ҳар як меъёр муайян карда мешаванд. Шумораи одамоне, ки дар иқтисодиёти ниҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон машғуланд ва ҳаҷми иқтисоди ниҳонӣ дар ММД-и кишвар таҳлил карда шуданд. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот сабабҳои маъмултарини пайдоиши иқтисоди ниҳонӣ дар шароити иқтисодиёти транзитии Тоҷикистон муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёти ниҳон, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ, аҳолиии қобилияти корӣ, муҳоҷират, бекорӣ, соҳибкорӣ, бахши хусусӣ.*

THE NATURE AND STRUCTURE OF THE SHADOW ECONOMY IN THE CONDITIONS OF TRANSIT ECONOMY

Ubaidov F.S.

The article examines the essence and structure of the shadow economy in the conditions of the transit economy of the Republic of Tajikistan. The definitions of the shadow economy from the point of view of various scientists and approaches to its essence are systematized, including the essence of the shadow economy is interpreted from the point of view of the author regarding the current conditions. The structure of the shadow economy is presented based on modern economic literature, it is also noted that researchers have ambiguous opinions on this matter. The criteria for the typology of the shadow economy are determined with the subsequent disclosure of each criterion. The number of people employed in the shadow economy in the Republic of Tajikistan and the volume of the shadow economy in the country's GDP are analyzed. And based on the results of the study, the most common reasons for the emergence of the shadow economy in the conditions of the transit economy of Tajikistan are determined.

Key words: *shadow economy, labor resources, labor force, working age population, migration, unemployment, entrepreneurship, private sector.*

Введение. Теневая экономика в условиях реализации стратегических целей, краткосрочные программ развития и усиление экономической стабильности является препятствием и подрывающей эффективность деятельности государственных институтов и хозяйствующих субъектов. Поэтому, одной из серьезных угроз экономической безопасности социально-экономического развития общества на современном этапе для стран СНГ и Республики Таджикистана является развитие теневой экономики, представляющей собой многообразие форм экономической деятельности, скрытой от общественного и государственного контроля. И самое неприемлемая особенности теневой экономика в том, что быстро адоптируется в условиях цифрой экономики и внедрение искусственного интеллекта во всех жизнедеятельности современного общества.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием теневой экономики в стране в основном занимаются Агентства по статистики при Президенте Республики Таджикистан, но реальные результаты не афишируется и строга конфиденциально, на официальных изданиях не публикуется и по официальным запросам объем теневой экономики регулярно представляют менее 20%. Частные исследований показывают разные результаты. По данным исследовании Дж. Олимова в 2015 году 61 процент ВВП являлся теневой, а в 2019 году Ф. Хамрализода отметил, что этот показатель составляет до 20 процентов от ВВП. Международные организации в свою очередь объем теневой экономики в стране оценят по разному. Например, Международная финансовая корпорация после изучение коммерческую сферу Таджикистана пришли к выводу, что среднестатистический бизнесмен скрывает от налогообложения пятую часть ежегодного дохода и теневой деятельность составляет около 30% от ВВП. Всемирный банк в своих отчетах ежегодно теневую экономику показывает до 40% от ВВП страны.

Цель исследований. Научное обоснование сущности теневой экономики,

раскрыть его структуру в современном условии, анализ и оценка объемов теневой экономики относительно ВВП, теневой занятости в экономики и предложение конкретные рекомендации по его устранении.

Основной часть исследований. Теневая экономика является непосредственно существенной преградой для устойчивого развития экономики и предпринимательства в Таджикистане. Теневая экономика – деятельность экономическая, которая не видна государству, но может охватывать всю экономику и оказывать значительно негативное влияние на её функционирование. Теневая экономика - явление, до сих пор не имеющее чёткого научного определения, является предметом интереса исследователей с 30-х годов XX века. Различались как взгляды на сущность этого явления, так и количественные оценки его масштабов. В табл. 1 представлено определения теневой экономики с точки зрений различных зарубежных и отечественных ученый-исследователей.

Таблица №1. Определения теневой экономики с точки зрений различных ученый

Авторы	Определения
Э.Де Сото	Теневая экономика - это прибежище для тех, для кого издержки соблюдения соответствующих законов при ведении обычной хозяйственной деятельности превышают выгоды от достижения своих целей[10].
Буров В. Ю.	Теневая экономика это совокупность экономических отношений, является полностью или частично неправовой, не учитываемой и неконтролируемой.
Джонмамадов Ш.Б.	Теневая экономика представляет собой многообразие форм экономической деятельности, скрытой от общественного и государственного контроля.
Титов В.Н.	Теневая экономика представляет собой различные виды экономической деятельности, осуществляемые как предприятиями корпоративного сектора экономики, так и внутри домашних хозяйств и индивидуальными предприятиями, направленные на извлечение выгоды в условиях рыночных отношений[11].
Л.Х.Саидмуродов	Теневая экономика - это многообразие экономических видов деятельности, полностью или частично не подчиненных формальным нормам хозяйствования, не подкрепленных формальными контрактами и не фиксируемых статистическим учётом[12].
Ф.С.Мамадалиева	Теневая экономика представляет собой систему неформальных взаимодействий между экономическими субъектами, базирующуюся на личных отношениях и непосредственных контактах между ними и заменяющую или дополняющую формально установленный порядок организации и реализации экономических связей

---

[10] De Soto H. The Other Part // Translated by J.Abbot. N.Y.: Harper and Row, 1989.
[11] Титов В.Н. Неформальная экономика как подсистема рыночного хозяйства// Титов В.Н. М, 2008. - С.40.
[12] Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана// Вестник ТЭИ №2 – Душанбе: Ирфон, 2005.- С. 11.

Дж. Блек	Теневая экономика как «экономическая деятельность, о которой не сообщается в органы государственного обеспечения, налоговые и прочие государственные учреждения[10].
Хамидов А.Х.	Теневая экономика представляет собой совокупность законных (индивидуальная предпринимательство), вне законных (деятельность без лицензий, разрешений и сертификации, уклонений от уплата налогов), так и криминальных (контрабанда, производство наркотиков, оружий и т.д.) деятельности, которой скрыт от глаз государство и не учитывается официальной статистикой[11].
ChatGPT	Теневая экономика – это совокупность экономической деятельности, которая осуществляется вне государственного контроля и учета. Она включает как легальные, так и незаконные виды деятельности, которые скрываются от налоговых органов, статистических и других регулирующих инстанций.
Мнение автора	Теневая экономика в целом относится к финансово-хозяйственным операциям, направленным на получение материальной выгоды, которое не фиксируется в государственных органах власти.

Источник: составлено автором

Понимание теневой экономики различными ее исследователями во многом определяется выбором основного критерия отнесения экономических отношений к этой сфере. Рассматриваемое явление многообразное, имеющие различные формы проявления, а соответственно и требует различного подхода к его определению. Следует заметить, что за последнее годы наметилась развитие нескольких подходов к определению теневой экономики. В зависимости от использованных критериев в экономической литературе различаются юридический, экономический, экономико-социологический, статистический, и операционально-экономический подходы:

Таблица 2. Подходы по определению сущности теневой экономики

Подходы	Сторонники	Интерпретация
Юридический	Корягина Т.И.[12], Яковлева А.М., Сергеев А.А., Шохин А.Н.	под теневой экономикой понимается экономическая деятельность, осуществляемая вне рамок законодательства;
Экономический	Герасимов П. А., Песчанских Г., Смирнов А.А, Улыбин К. А.	теневая экономика интерпретируется, как деструктивный экономической деятельность, которая наносит вред обществу, в силу чего она пересекается с действующим законодательством;
Экономико-социологический	Латов Ю.В., Барсукова С.Ю., Радаев В.В.	рассматривают теневую экономику как более широкое понятие, которое включает в себя несколько сегментов, различающихся по степени легальности

[10] Bleke J.N. Economics and economic policy of dual societies. N.Y., 1953. P. 16.
[11] Хамидов А.Х. Состояние и объем неформального сектора в сфере услуг Республики Таджикистан//Вестник ТНУ.-Душанбе: СИНО-2016. №2\4(204) -46с.
[12] Корягин Т.И. Теневая экономика СССР. Вопросы экономики. - 1990г. - №3. – С. 23.

		хозяйственных операций;
Институциональный	Норт Д., Файг Э., Олейник А., Тамбовцев А.	под теневой экономикой понимают попытки экономических агентов специфицировать права собственности и организовать обмен нелегально, то есть без участия государства;
Статистический	Корягина Т.И., Степанов Б.Т., Рябушкин Б.Т., Чурилов Э.Ю.	трактуют теневую экономику, как деятельность, скрытую от официальной статистики, то есть деятельность, находящаяся вне системы официального учёта.
Операционально-экономический	Бокун Н.Ч., Иванов Ю.Н., Кремлев Н.Д., Суринов А.Е.	Примером проявления на практике операционально-экономического подхода является учётно-статистическая концепция, в которой основным критерием выделения теневых экономических явлений выступает их неучитываемость, то есть отсутствие фиксации органами официальной государственной статистики.[13]

Источник: составлено автором

Используя различные подходы для определения сущности явления с юридических или экономических позиций, все эти подходы объединяют, по крайне мере, один общий признак: они не отражаются в официальной статистике[14], то есть ускользают от налогообложения. Вместе с тем, до сих пор на западе отсутствует единая позиция относительно того, какие сферы экономической деятельности необходимо включать в понятие теневая экономика.

Названные подходы являются конструктивными для решения конкретных исследовательских задач, однако, они не могут рассматриваться в качестве основы для формулирования универсального определения теневой экономики, которая охватывает сегодня практически все виды рынков и экономических ресурсов.

В современной экономической литературе также структура теневой экономики представлена не однозначно [13, с 10]. Чаше всего это отношения между отдельными гражданами и неформальными объединениями, нерегистрируемая и не учитываемая государством. Основными субъектами структуры теневой экономики является квазипредприниматели (теневик), прежде всего, преследующие в основном цель получения экономической выгоды методами, противоречащими правовым нормам, общепринятым принципам здоровой конкуренции и морально-нравственным устоям общества. На рис. 1 представлено структура теневой экономики в условиях рыночной экономики.

---

[13] Мамадалиев Ф.С. Теоретические вопросы и особенности функционирования теневой экономики в переходной экономики Республики Таджикистан. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01-экономическая теория.- Душанбе. - 2011г. – С. 8-9.

[14] Райг И. Х. Нелегальная экономическая деятельность. Постижение: социология, социальная политика. Экономическая реформа / ред. И состав. Ф. Бородкин, Л. Косалс, Р. Рывкина. - М.: - 1989г. - С. 203-213.

Рис. 1. Структура теневой экономики

Как отражено на рис. 1 для систематизации структуры теневой экономики в современных условиях Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев берут три категории: их связи с «белой» («первой», официальной) экономикой, а также субъекты и объекты экономической деятельности. С их точки зрения можно выделить три сектора теневой экономики:[15]

- вторая (бело-воротничковая) экономика;
- серая (неформальная) экономика;
- черная (подпольная) теневая экономика.

Единства в терминах, с помощью которых описывают специфическое поведение на рынке, нет. В частности, говорится о неформальной, криминальной, теневой, незаконной и фиктивной экономике. В каждом случае речь идет о разном уровне обобщения.

Таблица 3. Критерии типологизации теневой экономики

Критерий	«Беловоротничковая» теневая экономика	«Серая» теневая экономика	«Черная» теневая экономика
Субъекты	Менеджеры официального («белого») сектора экономики	Неофициально занятые	Профессиональные преступники
Объекты	Перераспределение доходов без производства	Производство обычных товаров и услуг	Производство запрещенных и дефицитных товаров и услуг
Связи с «белой» экономикой	Неотрывна от «белой»	Относительно самостоятельна	Автономна

[15] Латов Ю.В., Коволев С.Н. Теневая экономика / Учебное пособие для вузов. Московский университет МВД России. Издательство НОРМА, Москва. - 2006г. – С. 14.

Исходя из вышеприведенных размышлений, становится ясно, что традиционное понимание структуры и сущности теневой экономики можно определить с разных точек зрения.

Таким образом, на сегодняшний день в Республике Таджикистан действительно появилось необходимость исследовать теневую экономику, как неотъемлемую часть переходного периода, причины развития и её масштабов, с целью проведения превентивных мер во избежание всяких экономических угроз. Влияние теневых экономических отношений в Таджикистане настолько велико, что представляет опасность для экономической безопасности и суверенитета государства в целом, что обуславливает необходимость их анализа.

По результатам нашего анализа, за исследуемый период численность занятых в теневой экономике увеличилась более чем на 1,02%, как показано в таблице 4. На основе данные таблицы 4, в результате роста численности экономически активного населения в период 2017-2022 гг. наблюдается относительно развивающаяся тенденция занятости в теневой экономике. За этот период численность экономически активного населения увеличилась на 1,05 раза.

Таблица 4. Комплекс показателей для измерения занятости в теневой экономике в 2017-2022 гг.

Показатели	**Годы**						
	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2022/ 2017**
Трудовые ресурсы - всего	**5326**	**5427**	**5521**	**5585**	**5653**	**5754**	**1,08**
Рабочая сила, тыс.чел.	2460	2478	2514	2557	2587	2600	1,05
Занятое население, тыс.чел.	2407	2426	2463	2506	2534	2545	1,05
Официально признанные безработные, тыс.чел.	53	52	51	51	53	55	1,03
Недоиспользование рабочей силы в экономике, тыс.чел.	2866	2949	3007	3068	3066	3154	1,1
Миграция, общее число выбывших тыс.чел.	41,2	45,1	54,5	42,6	40,8	39,1	-9,4
Занятость в теневом экономике	53,0	53,5	53,5	54,2	53,5	54,1	1,02

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. (официальное издание), Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2023.- 36, 75, 85 с.

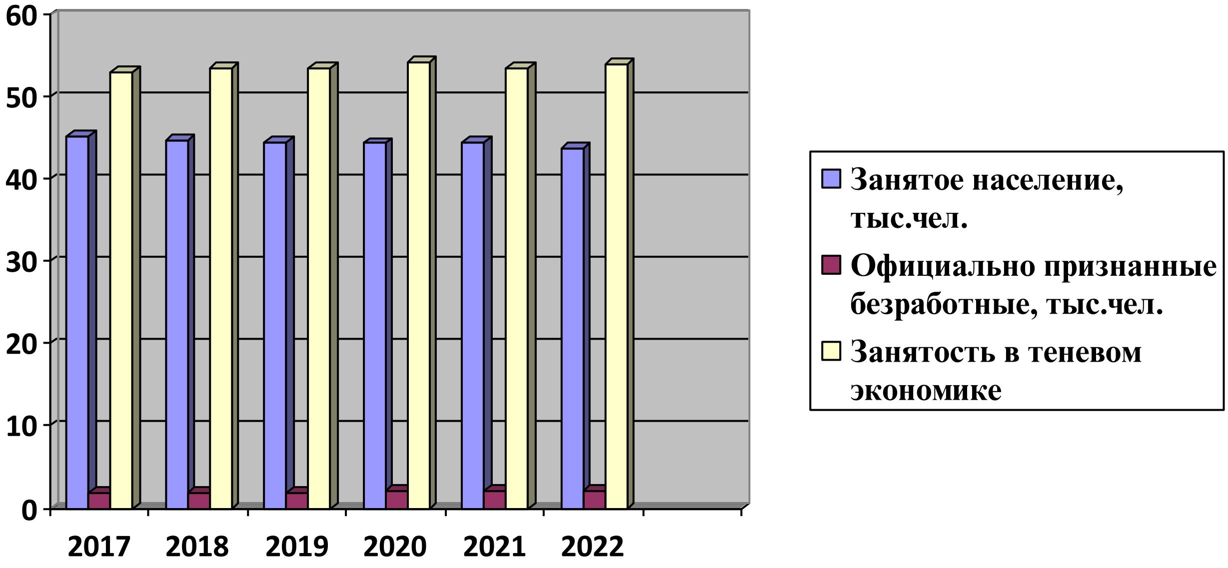

Рис. 2. Комплекс показателей для измерения занятости в теневой экономике в 2017-2022 гг.

В последующие годы в связи с некоторой активизацией экономической жизни в Таджикистане, были относительно исправлены диспропорции между экономическими возможностями страны, уровнем доходов населения, ценами на потребительские товары.[14;15] Это, бесспорно объективно сужает базу теневой экономики. Одновременно жесткое налоговое законодательство при отсутствии системы контроля за его исполнением, опять таки объективно работает на развитие теневых форм экономической деятельности, сокрытие доходов, подкуп государственных чиновников и т.д.

На основе вышеизложенного, следует констатировать тот факт, что наиболее распространенными причинами возникновения теневой экономики в условиях транзитной экономики Таджикистана являются:

- высокий уровень налогообложения, приближающийся к 65%[16] прибыли юридических лиц, который лишает предприятия стимулов к активной производственной деятельности;

- кризисное состояние экономики порождающее неуверенность в предпринимательской среде и побуждающая субъектов хозяйствования к уходу в тень, с целью создания резервных материальных возможностей для выхода из кризисной ситуации или для получения скрытых преимуществ перед конкурентами;

- неблагоприятная социальная обстановка рост безработицы который сегодня оценивается на уровне - 3214 тыс. человек[17];

- неформальная занятость на уровне - 53,8%[18], и низкая заработная плата;

[16] «Кривая Лаффера», Лопатников Л. Экономико-математический словарь М., ABF, 1996г. С. - 309.
[17] Национальный отчет по человеческому развитию. Душанбе. - 2008-2009гг. – С.21.
[18] Положение на рынке труда в Республике Таджикистан 2022 (по результатам обследования рабочей силы июнь - июле 2021 год.). – С. 92.

- коррумпированность деятельности некоторых контролирующих и правоохранительных органов, а также низкая эффективность деятельности контрольно-ревизионных органов;

- родственные отношения в государственных и правоохранительных органов власти;

- низкий профессиональный уровень государственных служащих.

Таким образом, на основе всего вышеизложенного можно прейти к выводу о том, что в зависимости от специфических особенностей переходной экономики страны причины и степень влияния различных факторов на динамику и структуру развития теневой экономики будет варьироваться. В любом случае, наиболее пагубным и трудноискоренимым последствием является развитие теневой экономики, которое будет искажать морально-этические отношения людей, влекущее массовое нарушение действующих нормативно-правовых норм.

Литература

1. Корягин Т.И. Теневая экономика СССР. Вопросы экономики. - 1990г. - №3. – С. 23.
2. «Кривая Лаффера», Лопатников Л. Экономико-математический словарь М., ABF, 1996г. С. - 309.
3. Латов Ю.В., Коволев С.Н. Теневая экономика / Учебное пособие для вузов. Московский университет МВД России. Издательство НОРМА, Москва. - 2006г. – С. 14.
4. Мамадалиев Ф.С. Теоретические вопросы и особенности функционирования теневой экономики в переходной экономики Республики Таджикистан. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01-экономическая теория.- Душанбе. - 2011г. – С. 8-9.
5. Национальный отчет по человеческому развитию. Душанбе. - 2008-2009гг. – С.21.
6. Положение на рынке труда в Республике Таджикистан 2022 (по результатам обследования рабочей силы июнь - июле 2021 год.). – С. 92.
7. Райг И. Х. Нелегальная экономическая деятельность. Постижение: социология, социальная политика. Экономическая реформа / ред. И состав. Ф. Бородкин, Л. Косалс, Р. Рывкина. - М.: - 1989г. - С. 203-213.
8. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана// Вестник ТЭИ №2 – Душанбе: Ирфон, 2005.- С. 11.
9. Титов В.Н. Неформальная экономика как подсистема рыночного хозяйства// Титов В.Н. М, 2008. - С.40.
10. Хамидов А.Х. Состояние и объем неформального сектора в сфере услуг Республики Таджикистан//Вестник ТНУ.-Душанбе: СИНО-2016. №2\4(204) -46с
11. Bleke J.N. Economics and economic policy of dual societies. N.Y., 1953. P. 16.
12. De Soto H. The Other Part // Translated by J.Abbot. N.Y.: Harper and Row, 1989.
13. Саидмуродзода, Л. Х. Инвестиции в основной капитал как условие обеспечения диверсификации экспорта в республике Таджикистан / Л. Х. Саидмуродзода, Д. А. Ишматова // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-1. – С. 9-18. – EDN SKILXQ.
14. Шарипов, Б. М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б. М. Шарипов, З. Х. Нуруллоев // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 4(70). – С. 101-109. – EDN SCKSPB.
15. Шарипов, Б. М. Теоретические основы денежно-кредитных механизмов экономического роста / Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/7(213). – С. 158-161. – EDN VMMDCK.

Сведения об авторе:

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734045, г. Душанбе ул. Нахимова 64/14, моб. (+992) 933-39-81-80, e-mail: F_Ubaidov@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14 Тел.:. (+992) 933-39-81-80, e-mail: F_Ubaidov@mail.ru

Information about the author:

Ubaidov Fakhriddin Saifiddinovich – Ph.D., Associate Professor, Head of the Economic Theory Department of FEIT. **Address:** 734045, Dushanbe, 734018, Republic of Tajikistan. Telephone: (+992) 933-39-81-80, E-mail: F_Ubaidov@mail.ru

УДК: 336

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ ХУРДУ МИЁНА

Убайдуллоев Ф.К.
Шамсов С.Ш.

Аннотатсия. *Мақолаи мазкур вобаста ба мафҳум, сохтор ва таркиби устувории молиявӣ, ҳамчун системаи молиявии корхона мавриди таҳқиқот гирифтааст. Ҳангоми таҳлили мақолаи мазкур пажуҳиши олимони хориҷӣ, усул ва равишҳои гуногун, андешаҳои мухталифу баҳсбарангез, таҳлилҳои қиёсӣ ва ҷанбаҳои назариявӣ истифода шудааст. Муҳаққиқ ҳангоми таҳлили мақолаи пешниҳодгардида, маводҳоро аз сарчашмаҳои дақиқу боварибахш ҷамъоварӣ карда, сипас таҳлил намудааст. Чунки таҳлили дурусти устувории моливии корхонаҳо метавонад, як системаи мукаммали иқтисодӣ ва молиявии як кишварро баҳо диҳад. Натиҷаи таҳлили дурусти устувории молиявии корхонаҳои хурду миёнаи кишвар, боиси ҷалби манбаъҳои иловагии молиявии дохиливу беруна гашта, кафолати фаъолияти дуру дарози он мегардад.*

Калидвожаҳо: *устувории молиявӣ, корхонаҳои хурду миёна, системаи молиявӣ, пардохтпазирӣ, ликвиднокӣ, субъектҳои соҳибкорӣ, ҳолати молиявӣ.*

Барои иқтибос: *Убайдуллоев Ф.К. Асосҳои консептуалии устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна/ Ф.К.Убайдуллоев, С.Ш. Шамсов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 83-92.*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Убайдуллоев Ф.К.
Шамсов С.Ш.

Аннотация. *В данной статье исследовано понятие, структура и состав финансовой устойчивости как финансовой системы предприятия. При анализе данной статьи были использованы исследования зарубежных ученых, разные методы и подходы, разные и противоречивые мнения, сравнительный анализ и теоретические аспекты. В ходе анализа представленной статьи исследователь собрал материалы из точных и достоверных источников, а затем проанализировал их. Потому что правильный анализ финансовой устойчивости предприятий может оценить всю экономическую и финансовую систему страны. Результат правильного анализа финансовой устойчивости малого и среднего предпринимательства страны приводит к привлечению дополнительных внутренних и внешних финансовых источников и гарантирует его долгосрочную деятельность*

Ключевые слова: *финансовая устойчивость, малый и средний предприятие, финансовая система, платежеспособность, ликвидность, субъекты предпринимательской деятельности, финансовое состояние.*

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL STABILITY OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Ubaidulloev F.K.

Shamsov S.S.

Annotation. *This article explores the concept, structure and composition of financial stability as a financial system of an enterprise. When analyzing this article, research by foreign scientists, different methods and approaches, different and conflicting opinions, comparative analysis and theoretical aspects were used. During the analysis of the presented article, the researcher collected materials from accurate and reliable sources and then analyzed them. Because a correct analysis of the financial stability of enterprises can evaluate the entire economic and financial system of the country. The result of a correct analysis of the financial stability of small and medium-sized businesses in the country leads to the attraction of additional internal and external financial sources and guarantees its long-term activities*
Keywords: *financial stability, small and medium enterprises, financial system, solvency, liquidity, business entities, financial condition.*

Гузориши масъала. Аҳамияти мавзуи интихобшуда тавассути якчанд омилҳои калидӣ таъйид мешавад. Аввалан, корхонаҳои хурду миёна (КХМ) дар рушди иқтисодии кишвар нақши муҳим мебозанд, шуғлро таъмин, навовариҳоро ҷорӣ ва рушди маҷмуи маҳсулоти дохилиро ҳавасманд мекунанд. Устувории молиявии онҳо бевосита ба субот ва рушди иқтисодиёт дар маҷмуъ таъсир мерасонад. Сонияն, корхонаҳои хурду миёна аксар вақт дар муқоиса бо ширкатҳои калон, бо мушкилоти зиёд, аз қабили дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ, нарасидани кадрҳои баландихтисос ва вобастагии бештар аз омилҳои беруна рӯ ба рӯ мешаванд. Дар шароити ноустувории иқтисодӣ ва рақобати шиддатёбанда, устувории молиявӣ барои онҳо омили муҳими бақои фаъолият мегардад.

Аз тарафи дигар, бисёре аз корхонаҳои хурду миёна ба банақшагирӣ ва идоракунии молиявӣ диққати зарурӣ намедиҳанд, ки ин боиси мушкилоти пардохтпазирӣ, қарз ва дар ниҳоят муфлисшавӣ мегардад. Тадқиқот оид ба устувории молиявии КХМ барои муайян кардани хатогиҳои маъмулӣ ва пешниҳоди воситаҳои муассир барои беҳтар кардани вазъи молиявӣ кумак мекунад. Дар шароити захираҳои маҳдуд ва рақобати баланд, КХМ ба дастгирии давлат ва муассисаҳои молиявӣ ниёз дорад. Таҳияи барномаҳои самараноки дастгирӣ, ки ба баланд бардоштани устувории молиявии КХМ нигаронида шудаанд, вазифаи муҳими сиёсати иқтисодии давлатӣ мебошад. Мушкилоти муосир ба монанди ҷаҳонишавӣ ва рақамисозӣ барои КХМ имкониятҳои нав фароҳам меоранд, аммо рақобатро низ афзоиш медиҳанд. Мутобиқшавӣ ба ин тағйиротҳо аз КХМ на танҳо чандирӣ ва навоварӣ, балки устувории молиявиро барои сармоягузорӣ ба технологияҳои нав ва рушди тиҷорат талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши устувории молиявии КХМ масъалаи муҳим ва мубрам барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт, дастгирии соҳибкорӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди тиҷорати хурду миёна маҳсуб мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ паҳлуҳои мухталифи фаъолияти корхонаҳои хурду миёна баррасӣ шудааст. Аз таҳлили таълифоти онҳо дар ин самт маълум гардид, ки дар солҳои охир бештари олимон ба корхонаҳои хурду миёна аз дидгоҳи соҳибкории хурд ва миёна баҳогузорӣ кардаанд. Аз ҷумла, масоили марбут ба таъсири маъмурикунонии андозӣ дар фаъолияти онҳо аз ҷониби Б.Султон (2024),

мукаммалгардонии андозбандии КХМ дар мисоли фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи Ҳусейнов У. (2024), соҳибкории хурду миёна дар соҳаи саноат (Лолаев З., 2023), дар соҳаи кишоварзӣ (Турсунова М.И., 2023), механизми ташкилию иқтисодии КМХ (Муллоев П., 2023), КХМ дар комплекси меҳмонхонаҳо (Қурбонов Ё.С., 2019) мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар таҳқиқоти олимони муосири русзабон масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна, дар асарҳои олимон: Савитская Г.В., Пуртова А. Ф., Абрютина М. С. ва дигарон дарҷ гардидаанд.

Аммо, масъалаи устувории молиявӣ ҳамчун унсури муҳими системаи молиявии корхонаҳои хурду миёна, асосноккунии назариявӣ ва интихоби дурусти методологияи таҳқиқи он ҳамчун объекти таҳқиқоти илмии алоҳида қарор нагирифтааст.

Муҳтавои асосии масъала. Имрӯзҳо ба осонӣ метавон мушоҳида кард, ки иқтисоди ҷаҳон ва иқтисоди миллии кишварҳои олам дар вазъияти ноорому ноустувор қарор доранд, махсусан буҳронҳо, таҳримҳои молиявӣ, инчунин тағйиротҳои ногаҳонӣ дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ тамоми бахшҳои иқтисодиётро фаро гирифтааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки тамоми проблемаҳои муосири иқтисодӣ пеш аз ҳама ин проблемаҳои молиявӣ мебошанд. Чунин вазъи номутавозинро метавонем дар бахши корхонаҳо, бахусус дар корхонаҳои хурду миёна мушоҳида намоем. Ин вазъият корхонаҳоро водор менамояд, ки барои фаъолияти минбаъдаи худ доимо рақобатпазир ва устувор боқӣ монанд. Вале, мутаассифона на ҳама корхонаҳо, хусусан корхонаҳои хурду миёна, на дар рақобат тоб оварда метавонанд ва на оқибатҳои бухронҳои иқтисодиро ба осонӣ рафъ мекунанд ва дар натиҷа қисми зиёде аз онҳо пош хӯрда, фаъолияти худро барои ҳамешагӣ қатъ менамоянд. Аз ин лиҳоз, корхонаҳоро мебояд барои фаъолияти минбаъдаи худ дар шароити иқтисоди муосири бозоргонӣ бо омилҳои дохилӣ ва берунӣ мутобиқ шуда, мушкилиҳоро ба осонӣ рафъ намоянд. Сабаби таваҷҷуҳи махсус ба чунин вазъият дар он аст, ки ҳамаи корхонаҳо нобобаста аз фаъолияташон, аввалиндараҷа системаи молиявиашонро, ки устувории молиявӣ ҷузъи асосии он ҳисобида мешавад, аз даст медиҳанд.

Системаи молиявии корхона ин маҷмуи унсурҳои бо ҳам алоқаманди муносибатҳои молиявӣ мебошад. Ҳар унсур як намуди зерсистемаро ифода мекунад, ки аз рӯи фаъолият, тақсимот ва истифодаи маблағҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Системаи молиявии корхона бояд зарурати захираҳои пулии мавҷударо назорат бурда, онҳоро ҳифз ва афзоиш намуда, устуворӣ, ҳаракатнокӣ ва чандирии вазъи молиявиро таъмин намояд. Устуворӣ-ин бехатарии вазъи молиявӣ, ки қудрати рафъи таҳдидҳои беруна ва инчунин идоракунии босалоҳият ва тақсимоти дурусти захираҳои молиявӣ мебошад [7, с. 106].

Системаи молиявии корхона ин низоми бисёрҷанба, муҳим ва мураккаб буда, барои шикаст ва барҳам нахӯрдани он, устувории онро бояд нигоҳ дошт, зеро устувории молиявӣ кафолатдиҳандаи устувории як система дар маҷмуъ ба шумор меравад.

Барои ноил гаштан ба устувории молиявӣ корхонҳо дар навбати аввал бояд устувориро соҳиб бошанд. Устуворӣ дар навбати худ ин қобилияти:

- тайёр ва фурӯши маҳсулоте, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯ аст;
- такмил ва азнавсозии сохтори ташкилию технологии он, ҷиҳати иҷрои ҳадафҳои корхона;
- фаъолияти худро бо захираҳои зарурӣ, пеш аз ҳама бо захираҳои молиявӣ (аз ҳисоби фоидаи гирифташуда, маблағҳои

қарзӣ, маблағҳои муштариён ва ғ), барои фаъолият ва тартиботи такрористеҳсолкунии омилҳои асосии истеҳсолот-меҳнат, сармоя, дониш таъмин намудан. Устувории корхонаҳо маҷмуи хусусиятҳои объективии истеҳсолӣ-технологӣ, молиявӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоии фаъолият ва вазифаҳои он маҳсуб мешавад. Яке аз ин хусусиятҳо иқтидори корхона, дигаре самаранокии истифодаи он ва ҳолати молиявии корхонаҳоро таҷассум менамояд [4, с. 33].

Дар нигоҳи аввал фаҳмиши устуворӣ ва устувории молиявии корхонаҳо шояд ҳаммаъно бошанд, чунки ҳар ду мафҳум ҷиҳати молиявии корхонаро низ ифода мекунад, вале устуворӣ назар ба устувории молиявӣ фаҳмиши васеътар аст. Зеро танҳо бо ба даст овардани устуворӣ, метавон устувории молиявии корхонаҳо пайдо кард. Яъне, дар системаи молиявии корхона дар маҷмуъ, натанҳо нишондиҳандаҳои молиявӣ, балки хусусиятҳои технологӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолӣ ва ғайра нақши ҳалкунанда мебозад.

Устувории молиявии корхона аз қобилияти иҷрои ухдадориҳои молиявии он муайян карда мешавад. Корхонаи дорои вазъи хуби молиявӣ бо устуворӣ ва қобилияти пардохт тавсиф карда мешавад, дар ҳоле ки корхонаи дорои вазъи бади молиявӣ метавонад мушкилоти даврӣ ё доимии пардохтпазириро аз сар гузаронад. Ҳатто дар сурати норасоии маблағ барои пардохти қарзҳо, баъзе корхонаҳо метавонанд пардохтпазириро тавассути фурӯши босуръати амволи худ ва гирифтани маблағҳои зарурӣ нигоҳ доранд. Аммо, на ҳама корхонаҳо ин имкониятро доранд, зеро на ҳама дороиҳо метавонанд зуд ба пули нақд табдил дода шаванд.

Дороиҳои пардохтпазиртарини корхона маблағҳои пулии он ва сармоягузории кӯтоҳмуддати молиявӣ ба коғазҳои қиматнок, пас аз он дороиҳои зуд фурӯхташаванда, ба монанди амонатҳо ва қарзҳои дебиторӣ мебошанд. Фурӯши маҳсулоти тайёр, захираҳои ашёи хом, мавод ва маҳсулоти нимтайёр вақти бештарро талаб мекунад, аз ин рӯ онҳо ба дороиҳои суст фурӯхташаванда тааллуқ доранд. Ниҳоят, замин, биноҳо ва таҷҳизот як гурӯҳи дороиҳои душвор ба фурӯшравандаро ташкил медиҳанд, ки фурӯши онҳо вақти зиёдро мегирад ва аз ин рӯ хеле кам ба амал меояд. Бинобар ин, дороиҳои корхона аз рӯи дараҷаи пардохтпазирии онҳо, яъне суръати ба пул табдил ёфтани онҳо тасниф карда мешаванд. Дар расми зер дороиҳои корхона аз рӯи дараҷаи қобилияти зуд ба пули нақд табдил ёфтанашон тасниф карда мешаванд (расми 1).

Бояд қайд кард, ки дар илми иқтисод ҳангоми маънидодкунии мафҳумҳои устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна, сохтор ва таркиби он андешаи муайяне мавҷуд нест. Олимону коршиносони ватаниву хориҷӣ ин мафҳумҳоро ба таври худ шарҳ медиҳанд ва ё шабеҳи дигар мафҳумҳо ба монанди пардохтпазирӣ, ликвиднокӣ, даромаднокӣ ва ғайраҳо меҳисобанд. Масалан, вақте мо пардохтпазирӣ, ликвиднокӣ ва ҳолати молиявӣ мегӯем, омилҳои пулиро дар назар дорем, қисми зиёди омилҳои пулии корхонаҳои хурду миёна бошад, нишондиҳандаи оморӣ ва ҷории онро дар назар дорад.

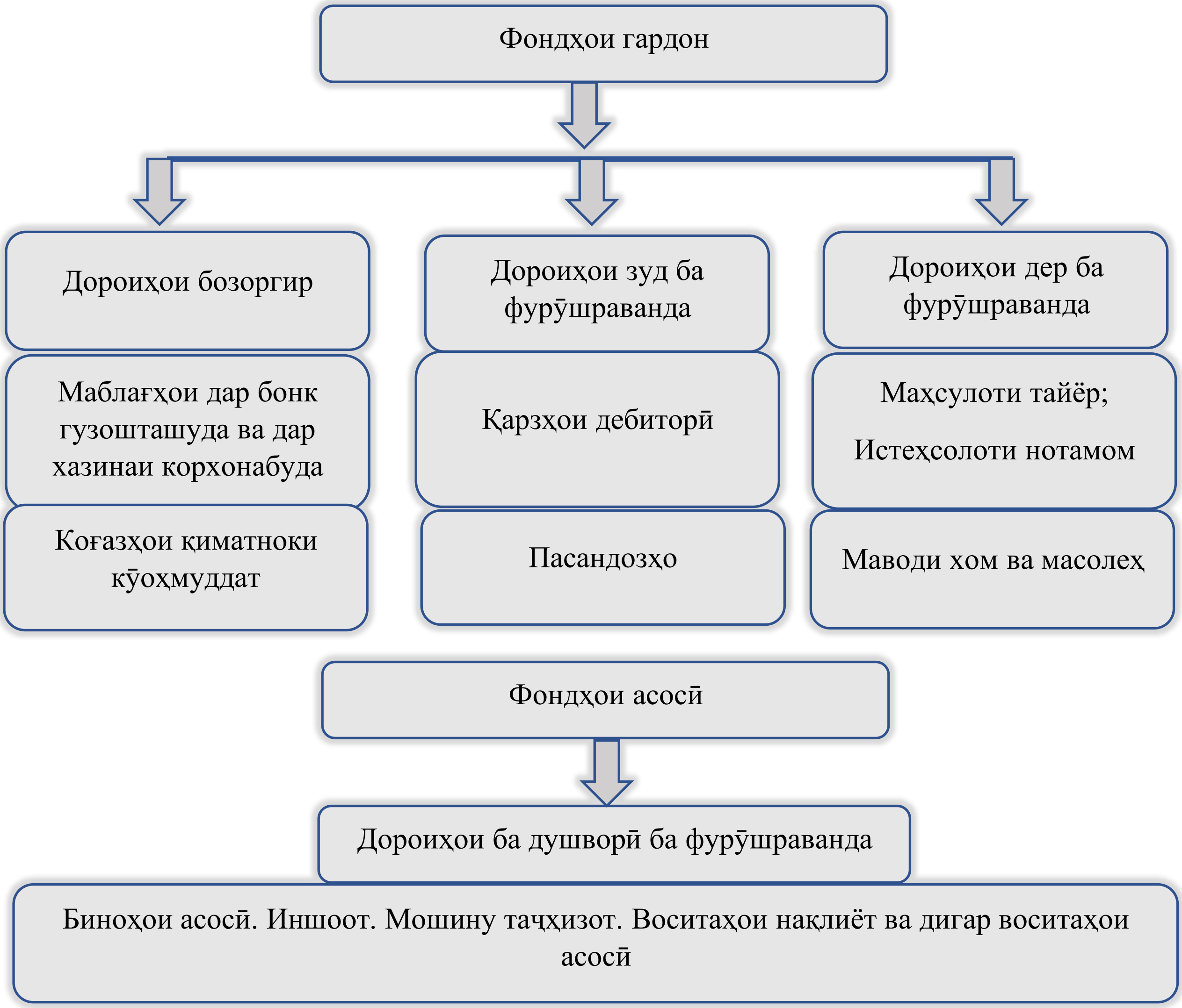

Расми 1. Таснифоти дороиҳои корхона вобаста ба қобилияти зуд ба пули нақд табдил ёфтани онҳо.

Таҳияи муаллифон

Чуноне аз расм бармеояд, барои таҳлили қобилияти пардохтпазирии корхона маълумот аз тавозуни баҳисобгирӣ истифода мешавад, ки дар он дороиҳо ва уҳдадориҳо мутаносибан аз рӯи дараҷаи пардохтпазирӣ ва мӯҳлати пардохт тасниф карда мешаванд. Таҳлили пардохтпазирии тавозун аз муқоисаи гурӯҳҳои дороиҳо бо гурӯҳҳои дахлдори уҳдадориҳо иборат аст. Дороиҳо, вобаста аз суръати табдили онҳо ба пул, ба чор гурӯҳ тақсим карда мешаванд: Д1- маблағҳои пулӣ ва сармоягузориҳои кӯтоҳмуддати молиявӣ (бозоргир, яъне пардохтпазиртарин); Д2 - қарзҳои дебиторӣ ва пасандозҳои кӯтоҳмуддат (зуд ба фурӯшраванда); Д3 - захираҳои маҳсулоти тайёр, ашёи хом ва мавод, истеҳсоли нотамом (дер ба фурӯшраванда) ва Д4 - воситаҳои асосӣ (биноҳо, таҷҳизот, нақлиёт ва ғ.), яъне ба душворӣ фурӯхташаванда.

Уҳдадориҳо, дар навбати худ, аз рӯи мӯҳлати пардохт чунин тасниф карда мешаванд: У1 - қарзи кредиторӣ (уҳдадориҳои таъхирнопазир), У2-қарзҳо ва қарзҳои кӯтоҳмуддат (уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат), У3-қарзҳо ва қарзҳои дарозмуддат, уҳдадориҳои иҷора (уҳдадориҳои дарозмуддат) ва У4- сармояи

худӣ (ба истиснои уҳдадориҳои иҷора ва қарзҳо дар назди муассисон). Пардохтпазирии тавозун аз қобилияти корхона барои пардохти уҳдадориҳои худ аз ҳисоби дороиҳо, ки метавонанд зуд ба пули нақд табдил дода шаванд, муайян карда мешавад.

Устуворӣ дар навбати худ рушди ҳамаҷонибаи корхонаҳоро дар назар дошта, боиси пайдо гаштани устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна мегардад [10, с 69]. Ҳам устувории корхонаҳои хурду миёна ва ҳам устувории молиявии он аслан хусусияти дарозмуддат дошта, ҳангоми таҳлилҳо васеъ истифода бурда мешавад.

Мафҳумҳои дигари системаи молиявии корхона як паҳлуи мушаххаси молиявии онро нишон медиҳаду халос, аммо устувории молиявӣ бошад, ҷанбаҳои васеи фаъолияти молиявии корхонаҳоро фаро мегирад.

Як нуктаи муҳимро набояд фаромӯш кард, ки вақте сухан оид ба устувории молиявии корхонаҳо меравад, ҳангоми таҳлилҳои молиявӣ, иқтисодӣ, умумииқтисодӣ, муҳосиботӣ ва ғайраҳо таҳқиқотчиён ва коршиносон ин мафҳумро гуногун шарҳ медиҳанд, яъне андешаҳо ва равишҳо ҳангоми шарҳи ин мафҳум шабеҳи якдигар нестанд.

Яке аз чунин равишҳо барои муайян намудани устувории молиявии корхона бо истифода аз нишондиҳандаҳое, ки барои баҳогузории вазъи молиявии он, яъне ба қобилияти пардохтпазирӣ, ликвиднокӣ, даромаднокӣ ва қобилияти қарзбаргардонӣ асос ёфтааст. Дар чунин ҳолат ба ақидаи иқтисодчиён А. Г. Грязнова, Е. Н. Виборова, С. Л. Ленская ва дигарон таърифи устувории молиявии корхона ба мафҳуми қобилияти пардохтпазирии он наздик аст. Устувории молиявӣ гуфта, ҷамъшавии захираҳои корхона барои иҷрои уҳдадориҳои молиявии худ то санаи муқарраршуда дар назар дошта шудааст. [5, с. 30]

Ин равиш аз он далолат мекунад, ки устувории молиявӣ нахуст бо қобилияти иҷрои талаботи пардохтпазирии корхона тавассути истифодаи оқилонаи захираҳои дар ихтиёрдошта мебошад. Вобаста ба ин равиш хулоса кардан мумкин аст, ки дар давраи кӯтоҳмуддат ва миёнамуддат корхонаҳоро асосан тавассути нишондиҳандаи дараҷаи пардохтпазирии он баҳо медиҳанд. Яъне, ҳангоми таҳлили корхонаҳои хурду миёна мафҳуми пардохтпазирӣ дар ин давраҳо (кӯтоҳмуддат ва миёнамуддат) зиёдтар истифода мегардад. Мутаассифона, фаҳмиши пардохтпазирии корхона вобаста ба давраҳои вақт маҳдуд гашта, устувории молиявӣ дар давраи дарозмуддат афзалият пайдо мекунад. Аз ин ҷост, ки устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна нисбат ба дигар нишондиҳандаҳои молиявии корхона васеътар буда, аҳамияти баландро дорост. Чунки дигар нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳо аҳамияти кӯтоҳмуддат ва миёнамуддатро соҳибанд, вале барои рушди стратегии корхонаро тавсиф кардан нишондиҳандае лозим аст, ки аҳамияти дарозмуддатро доро бошад.

Давраҳои вақт барои таҳлил ва баҳогузории ҳолати молиявии корхонаҳои хурду миёна хеле муҳим аст. Дар давраи дарозмуддат барои корхонаҳои хурду миёна ғайр аз фондҳои пулӣ, истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, шароити бозор низ нишондиҳандаи инкишофи корхонаҳои хурду миёна мегардад.

Дар охир вобаста ба ин равиш метавон гуфт, ки мафҳуми устувории молиявӣ аз нигоҳи иқтисодӣ барои корхонаҳои хурду миёна афзалиятноктар мебошад.

Ба андешаи иқтисодчӣ Н. А. Бланк устувории молиявӣ аз сохтори молиявии корхона ва инчунин аз шумораи сармоягузорон ва кредиторон вобастагӣ дорад [2, с. 140].

Ба андешаи мо назари Н. А. Бланк оид ба устувории молиявӣ қобили қабул аст, чунки дар шароити тағйирёбанда агар корхонаҳо дар баробари манбаъҳои худӣ, ба манбаъҳои беруна (сармоягузории дохилӣ ва берунӣ) такя намоянд, устувории молиявии хубро метавонанд ба даст оранд. Корхонаҳои хурду миёнае, ки танҳо ба манбаъҳои худӣ ташкил шудааст, ҳангоми хавфу хатарҳо, мушкилиҳои пешомадаро дар танҳоӣ ба душворӣ бартараф мекунанд, ё ин ки умуман рафъ карда наметавонанд. Агар дар сохтори молиявии корхона манбаъҳои молиявии сармоягузорон низ ширкат варзанд, душвориҳо ва хавфҳо метавонанд баробар тақсим шаванд ва корхонаҳо устувории молиявии худро нигоҳ доранд.

Н. А. Бланк ба ғайр аз сармоягузорон, кредиторонро низ дарҷ кардааст, аммо мо бар он назарем, ки хубтар мебуд, агар корхонаҳои хурду миёна аз кредиторон кам ё умуман вобаста набошанд (ҳарчанд ки наметавон дар шароити муосир ба кредиторон такя накард), чунки хавф ҳангоми фаъолият нисбат бо сармоягузорон бо кредиторон бештар аст. Агар корхона дар раванди фаъолияти худ ба сармояи қарзӣ майл пайдо кунад, бояд он дар як доираи муайян маҳдуд карда шавад.

Ба андешаи Г. В. Савитская устувории молиявии корхона ҳамчун қобилияти мавҷудият ва рушди субъекти соҳибкорӣ тавассути мувозинат нигоҳ доштани тамоми дороиҳо ва уҳдадориҳо дар зери таъсири омилҳои тағйирёбандаи муҳити дохила ва беруна, инчунин кафолат додани қобилияти пардохтпазирӣ ва ҷалбкунии сармоягузории он дар давраи дарозмуддат ҳангоми мавҷуд будани хатарҳо мебошад. [8, с. 179]

Мо ба хулосае омадем, ки бартарии назарияи Г. В. Савитская нисбат ба дигар муҳаққиқон дар он аст, ки бархе коршиносон ҳангоми маънидодкунӣ, танҳо қисмате аз нишондиҳандаҳои системаи молиявии корхонаро ҳамчун омили рушди устувории молиявӣ медонанд, аммо ин муҳаққиқ нисбати устувории молиявии корхонаҳо нишондиҳандаҳои зиёдро истифода бурда, давраи дарозмуддати вақтро барои ноил гаштан ба устувории молиявӣ омили муҳим мешуморад.

Ин равиш нишон медиҳад, ки ҳангоми таҳлили устувории молиявии корхонаҳо, муайян намудани ҳаҷм ва сохтори сармояи он омили муҳимтарин ба ҳисоб меравaнд. Барои муайян намудани ҳаҷм ва сохтори сармояи корхона бояд, фоида ва динамикаи дороиҳои соф ва арзиши онро муайян намоем. Чунин нишондиҳандаҳоро мувофиқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ ҳисоб менамоянд.

Фоида гуфта, мувофиқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ, агар суммаи дороиҳои софи корхона дар охири давраи ҳисоботӣ аз суммаи дороиҳои соф дар аввали давра, пас аз тарҳ кардани ҳамаи уҳдадориҳои корхона, инчунин бартараф намудани таъсири зиёди таваррум, фаҳмида мешавад. [5, с. 35]

Нуқтаи назари мо вобаста ба ин равиш чунин аст, ки ҳар қадаре ки ҳаҷми сармояи худии корхона тамоюли болоравӣ ва сохтори он мураккаб бошад, то ҳамон андоза корхона устувории молиявии худро мустаҳкам нигоҳ дошта метавонад. Такя кардан ба сармояи худӣ ифодагари он аст, ки корхонаҳо (хусусан корхонаҳои хурду миёна) кафолатдиҳандаи фаъолияти худ ва кредиторон дар оянда мешаванд.

Ба андешаи олимон В. И. Бариленко, В. В. Бердников ва Е. И. Бородина устувории молиявӣ ҳамчун ҳолати муътадили дарозмуддати молиявии ташкилот, ки ташкилот қобилияти қарзпазирӣ ва пардохтпазирӣ, бо захираҳое таъмингардидае, ки дорои сарчашмаи маблағгузорӣ мебошад, фаҳмида мешавад [3, с. 180].

М. С. Абрютиной ва А. В. Грачёва бар он назаранд, ки моҳияти устувории молиявӣ

қобилияти пардохтпазирии корхонаҳо мебошад. Инчунин новобаста аз имкони тағйирёбии шароити бозор ва рафтори шарикон, устувории молиявии корхона ин қобилияти пардохтпазирии кафолатнок мебошад. [1, с. 148]

Бояд қайд кард, ки ҳангоми ин тавсифҳо муаллифон муносибати байни устувории молиявӣ ва вазъи (ҳолати) молиявиро ба инобат нагирифтаанд, чунки пардохтпазирӣ яке аз нишондиҳандаи таъсиррасони ҳолати молиявӣ ва устувории молиявии корхонаҳо мебошад [9, с. 75].

Ба андешаи иқтисодчӣ А.Ф. Пуртова устувории молиявӣ ҳолати молиявии корхонаро аз нуқтаи назари кифоягӣ ва самаранок истифода бурдани сармояи худӣ тасвир мекунад. [7, с. 197]

Бале, шарти аввал ҳангоми таъсиси корхонаҳои хурду миёна сармояи худӣ ба ҳисоб меравад, ҳар қадаре ки корхона аз дигар сарчашмаҳо кам вобаста бошад, ҳамон кадар устувории молиявии хубро доро аст. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки аксар вақт ҳангоми таъсиси корхонаҳои хурду миёна сармояи қарзӣ нисбати сармояи худӣ зиёд ё баробар аст (СҚ≥СХ). Агар ҳангоми таъсиси корхонаҳои хурду миёна сармояи худӣ нисбат ба сармояи қарзӣ зиёд ё баробар бошад (СХ≥СҚ), он гоҳ метавон гуфт, ки корхона ба устувории молиявиро соҳиб аст. Вале, ин маънои онро надорад, ки корхона бояд фақат ба сармояи худӣ такя кунад.

Ҳангоме ки сухан дар бораи устувории молиявӣ меравад, нахуст нишондиҳандаи хуби фаъолияти молиявии корхона садо медиҳад, вале бояд зикр кард, ки корхона дар навбати худ метавонад, ҳам устувории молиявии мусбӣ ва ҳам манфиро соҳиб бошад. Устувории молиявии мусбӣ, агар корхона рушд кунад ва тамоюли болоравиро дошта бошад ($TR>TC$), устувории молиявии манфӣ гуфта, агар дар корхона тамоюлҳо манфӣ ва муфлисшавӣ ба чашм расад ($TR<TC$).

Саволе ба миён меояд, ки оё корхона метавонад дар як маврид ҳам устувории молиявии мусбӣ ва ҳам манфӣ дошта бошад? Дар амалия метавон мушоҳида кард, ки корхонаҳо дар як муддати кӯтоҳи вақт метавонанд, ҳам устувории молиявии мусбӣ ва ҳам манфиро дошта бошанд, яъне дар як муддати кӯтоҳ хусусияти худро тағйир медиҳанд. Агар корхона фаъолияташ номуътадил ва аз ҷиҳати иқтисодӣ номувофиқ ва ба ҳамкорӣ хатарнок бошад, пас чунин корхона ноустувор маҳсуб мешавад. Агар корхона устувории молиявии манфӣ дошта бошад, чунин ҳолати молиявӣ боварии сармоягузоронро кам мекунад ва ба иқтисодиёти давлат низ таъсири манфӣ мерасонад. Дар чунин ҳолат корхонаҳои хурду миёна вазифаи иҷтимоӣ (таъмини ҷойи корӣ ва аз байн бурдани бекорӣ) иҷро карда наметавонанд ва чунин раванд даромаднокии аҳолиро паст намуда, ба дигар бахшҳои иқтисодиёт низ таъсирӣ манфӣ мерасонад. Агар корхона новобаста аз давраи вақт (кӯтоҳмуддат ё ин ки дарозмуддат), ё ин ки таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ҳолати молиявии худро мусбӣ нигоҳ дошта тавонад, аз нигоҳи иқтисодӣ ин корхонаро метавонем устувор номид ва дар натиҷа чунин корхонаҳо барои иқтисодиёт самарабахш буда, имкони васеъ барои ҷалби сармоягузориро доранд. Ҳар қадаре ки корхона ба устувории молиявӣ таъмин гардида бошад, он метавонад сармоягузорони дохилӣ ва берунӣ, ташкилотҳои қарзӣ ва муассисаҳои давлатиро ба худ барои маблағгузорӣ ҷалб намояд.

Бояд қайд кард, ки сабаби асосии нокомиҳои корхонаҳо, махсусан корхонаҳои хурду миёна дар шароити муосир, пеш аз ҳама ин надоштани истиқлолияти молиявӣ, амнияти молиявӣ, устувории моливӣ, ликвиднокӣ, пардохтпазирӣ ва ғайра мебошанд, яъне системаи молиявии заифро дар ихтиёр доштан аст.

Истиқлолияти молиявии корхона он гоҳ ба даст меояд, ки агар корхона устувории молиявии пурӯзрро дар давраи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат доро бошад, яъне мо метавонем тавассути устувории молиявӣ дигар нишондиҳандаҳоро низ ба даст орем. Аслан корхонаҳои хурду миёна кӯшиш мекунанд, ки дар давраи кӯтоҳмуддат фоидаи худро ба ҳадди максималӣ расонанд, дар давраи дарозмуддат бошад, арзиши бозории сармояашонро баланд бардоранд. Фоидаи максималӣ ва арзиши баланди сармоя ин худ нишондиҳандаи устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна дар ин давраҳо ба ҳисоб меравад. Барои дар оянда ба шароитҳои ногаҳонии бозори дохилаву беруна тобовар будану фаъолияти босамарро ба роҳ мондан, корхонаҳоро лозим аст ба давраи вақт аҳамияти ҷиддӣ диҳанд.

Дар маҷмуъ устувории молиявӣ нишондиҳандае мебошад, ки сатҳи фаъолияти мусбии корхонаҳо, дараҷаи пардохтпазирӣ, ликвиднокӣ, даромаднокӣ ва ғайраро таҷассум намуда, имконият медиҳад, ки корхонаҳо барои ба вуҷуд овардани даромад, тақсиму азнавтақсимнамоии он саҳм гузошта, натиҷаи ниҳоии фаъолияти молиявиро муайян намоянд. Хулоса, устувории молиявӣ яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ҳолати иқтисодӣ-молиявии корхонаҳо мебошад.

Таъмини устувории молиявии корхона ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки омилҳои манфии дохилӣ ва беруниро ба осонӣ рафъ намуда, бо дигар корхонаҳо рақобпазир бошанд. [11;12;13]

Бо чунин хусусиятҳо устувории молиявӣ ба корхонаҳои хурду миёна имкон медиҳад, ки он на танҳо вазифаи иқтисодӣ, инчунин вазифаи иҷтимоиро низ иҷро намояд, аз қабили паст кардани сатҳи камбизоатӣ, таъмин намудани аҳолӣ бо ҷои кор ва музди меҳнат. Қобили зикр аст, ки таъмини устувории молиявӣ имконияти бештар медиҳад, ки корхонаҳои хурду миёна дар ММД-и кишвар иштирок намуда, кафолдиҳандаи воридоти андозӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет гарданд. Тавассути пардохти дивидендҳо сармоягузоронро бовар ва ҳавасманд мекунонанд, то ки дар иқтисодиёти миллии кишвар иштирок намуда, ҳамчун донорҳои асосии иқтисодиёт ба шумор раванд. Агар корхонаҳои хурду миёна ба устувории молиявӣ ноил гарданд, пас метавонанд дар тамоми бахшҳои иқтисодиёт ширкат варзида, саҳми беандозаи худро дар саноатикунонии босуръати кишвар гузоранд. Таъмини саноатикунонии босуръати кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама аз рушду инкишоф ва устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна вобаста аст.

Хулоса. Устувории молиявии корхонаҳо на танҳо аз фаъолияти худи онҳо, балки аз сиёсати пешгирифтаи Ҳукумат низ вобастагии калон дорад, чунки корхонаҳои хурду миёна устувории молиявии нозук ва заифро дар ихтиёр доранд. Барои аз байн нарафтани устувории молиявии корхонаҳо, фаъолияти босамар ва дурударози онҳо бояд таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи дунё, Ҷопон, Олмон, Амрико ва ғайраҳоро истифода бурда, барномаҳои махсуси давлатӣ, кӯмакҳои ҳамаҷониба ташкил карда шавад. Кӯчактарин тағйирот дар дохили кишвар ва дар дунё ба он таъсири ҳалкунанда мерасонад. Шояд дар нигоҳи аввал аз байн рафтани устувории молиявӣ корхона ба чашм содда расад, аммо аз байн рафтани ҳатто як корхонаи хурду миёна на танҳо ба бахши иқтисодиёт, инчунин ба бахши иҷтимоиёт низ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, ба он бояд таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, курсҳои махсус барои тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, расонидани кӯмакҳои молиявӣ, андозӣ ва ғайра намуд. Зеро тайёр кардани кадрҳои баландихтисос яке аз шартҳои муҳими рушду инкишофи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошад, ки он пайваста дар ҳар як Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон садо медиҳад.

Адабиёт

1. Абрютина М. С. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия / М. С. Абрютина, А. В. Грачёв. – М. : Дело и сервис, 2003. – С. 256

2. Базюк Н.Ю. Пути повышения финансовой устойчивости предприятия на основе оценки его финансового состояния / Н. Ю. Базюк, Г. А. Кремсал // Российское предпринимательство. 2013. - № 19 (241).-С. 146
3. Бариленко В. И. Экономический анализ: учеб. пособие / В. И. Бариленко, В. В. Бердников, Е. И. Бородина. – М. : Эксмо, 2010. –С. 352
4. Батьковский А.М., Лури А.В., Тельнов Ю.Ф. и др. Экономико-математический инструментарий финансового оздоровления российских предприятий в условиях глобализации и мирового финансового кризиса / Под ред. Батьковского А.М. – М.: МЭСИ, 2009. – С. 420
5. Батьковский А.М. Методологические проблемы совершенствования анализа финансовой устойчивости предприятия радиоэлектронной промышленности // Экономика, предпринимательство и право. – 2011. – 01. — С. 402 — http://epp.enjournal.net/article/248/
6. Горская Н.В. Сравнительный анализ методик оценки финансовой устойчивости // Молодой ученый. - 2015. - №10.2. - С. 106.
7. Пуртова А. Ф. Исследование методических подходов к определению и оценке финансовой устойчивости предприятия // Молодой ученый. — 2014. — №15. — С. 200
8. Савицкая Г.В. Экономический анализ. - М.: ИНФРА-М, 2011. - С. 536.
9. Убайдуллоев, Ф. К. Иртиботи мутақобилаи субъектҳои муносибатҳои молиявӣ ва ташаккули рафтори молиявии хонаводаҳо / Ф. К. Убайдуллоев, Б. Э. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 3(27). – P. 74-83. – EDN HZDDEX.
10. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М. А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – P. 68-81. – EDN DUPJAY.
11. Нуриддинзода, А. Асосҳои назариявии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир / А. Нуриддинзода, Б. М. Шарипов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-2. – P. 43-48. – EDN CPTLZO.
12. Назариева, Х. Г. Современные концептуальные основы банковского кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства / Х. Г. Назариева, Б. М. Шарипов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № S4.2(29). – С. 36-46. – EDN CKNHQI.
13. Назариева, Х. Г. Совершенствование кредитных продуктов для малого и среднего бизнеса в рамках клиентоориентированной цифровой модели бизнес-процессов / Х. Г. Назариева, Б. М. Шарипов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № S4.2(29). – С. 256-262. – EDN GDSOXE.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. SPIN-коди муаллиф: 6737-5230. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Шамсов Сайидо Шохрухович - докторанти PhD курси 3-юм, аз рӯйи ихтисоси иқтисодиёти корхона, кафедраи иктисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, к. С. Сафаров 16. Телефон: 888-96-15-15, e-mail: tms.10.10@mail.ru

Сведения об авторах:

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., заведующий кафедрой международные финансово-кредитные отношения Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru SPIN-код автора: 6737-5230.

Шамсов Сайидо Шохрухович – докторант PhD 3 курса, по специальности экономика предприятий, кафедры экономики предприятия и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова 16. Телефон: 888-96-15-15, e-mail: tms.10.10@mail.ru

Information about the authors:

Ubaydulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru The author's SPIN code:6737-5230

Shamsov Sayido Shokhrukhovich – 3rd year PhD doctoral student, majoring in economics at the enterprise, Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, st. S. Safarov 16. Phone: 888-96-15-15, e-mail: tms.10.10@mail.ru

УДК: 330.142.22:336.711.2

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВИИ БОНКҲО ДАР ШАРОИТИ БЕСУБОТИ МОЛИЯВИИ ҶАҲОНӢ

Бегматов А.А.
Абдулхайров Ф.М.

Аннотатсия. *Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳим – тадбиқи такмили механизми идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити ноустувории молиявии ҷаҳонӣ вазифаи муҳими таъмини суботи низоми молиявӣ ва кам кардани хатарҳоро баррасӣ ва зери таҳқиқу таҳлил қарор додааст. Дар замони ноустуворие, ки дар натиҷаи бӯҳронҳои иқтисодӣ, низоъҳои геополитикӣ, пандемия ё дигар чолишҳои глобалӣ ба вуҷуд омадаанд, бонкҳо бо хатарҳои зиёд рӯбару мешаванд, ки мутобиқсозии низомҳои идоракунии онҳоро тақозо мекунад.*

Такмили идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити ноустувории молиявии ҷаҳонӣ муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла пурзӯр намудани нақши шӯрои директорон, такмили идоракунии хавфҳо, баланд бардоштани шаффофият, ҷорӣ намудани инноватсия ва ҳамкории зич бо мақомоти танзимкунандаро тақозо мекунад. Ин тадбирҳо ба бонкҳо на танҳо аз бӯҳрон наҷот ёфтан, балки мавқеи худро дар бозор мустаҳкам намуда, устувории дарозмуддат ва эътимоди муштариён ва сармоягузоронро таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: *такмил, механизм, бонкҳои тиҷоратӣ, идоракунии корпоративӣ, шӯрои директорон, бухрони молиявии ҷаҳонӣ, бесуботи молиявӣ, саҳмдорон, шафоф, хавф, стандартҳо.*

Барои иқтибос: *Бегматов А.А. Такмили механизми идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити бесуботи молиявии ҷаҳонӣ / А.А. Бегматов, Ф.М. Абдулхайров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 93-103.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ БАНКАМИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОЙ ФИНАНСОВОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Бегматов А.А.
Абдулхайров Ф.М.

Аннотация. *В статье рассматривается и анализируется один из важных вопросов - внедрение усовершенствованных механизмов корпоративного управления в банках в условиях глобальной финансовой нестабильности, важная задача обеспечения устойчивости финансовой системы и снижения рисков. В периоды нестабильности, вызванной экономическими кризисами, геополитическими конфликтами, пандемиями или другими глобальными проблемами, банки сталкиваются с повышенными рисками, которые требуют адаптации их систем управления.*

Улучшение корпоративного управления в банках в условиях глобальной финансовой нестабильности требует комплексного подхода, включая усиление роли совета директоров, совершенствование управления рисками, повышение прозрачности, внедрение инноваций и тесное сотрудничество с регулирующими органами. Эти меры помогут банкам не только пережить кризис, но и укрепить свои позиции на рынке, обеспечив долгосрочную стабильность и доверие клиентов и инвесторов.

Ключевые слова: *совершенствование, механизм, коммерческие банки, корпоративное управление, совет директоров, мировой финансовый кризис, финансовая нестабильность, акционеры, прозрачность, риск, стандарты.*

IMPROVING THE MECHANISM OF CORPORATE GOVERNANCE OF BANKS IN THE CONTEXT OF GLOBAL FINANCIAL INSTABILITY

Begmatov A.A.
Abdulkhairov F.M.

Abstract. *The article examines and analyzes one of the important issues - the implementation of improved corporate governance mechanisms in banks in the context of global financial instability, an important task of ensuring the stability of the financial system and reducing risks. During periods of instability caused by economic crises, geopolitical conflicts, pandemics or other global problems, banks face increased risks that require adaptation of their management systems.*

Improving corporate governance in banks in the context of global financial instability requires a comprehensive approach, including strengthening the role of the board of directors, improving risk management, increasing transparency, introducing innovations and close cooperation with regulators. These measures will help banks not only survive the crisis, but also strengthen their positions in the market, ensuring long-term stability and trust of customers and investors.

Keywords: *perfection, mechanism, commercial bank, corporate governance, board of directors, global financial crisis, financial instability, shareholders, transparency, risk, standards.*

Гузориши масъала. Воқеан, дар амалияи имрӯзаи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ раванди бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ дар шароити муосир марҳила ба марҳила давлатҳои гуногуни ҷаҳонро фаро гирифта, ба рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишварҳо зарари моддӣ ва маънавӣ расонида, бесуботи молиявии ҷаҳонро ба миён овард. Бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ба низоми бонкии ҷумҳурӣ низ таъсир расонида, муаммоҳои молиявӣ пайдо намуда, сабабгори асосии паст гардидани қурби пули миллӣ, бе ҷои кор мондани аҳолӣ ва ё баръакс нокифоягии даромад гардид ва дар ин марҳила муфлисшавии як қатор бонкҳо ва корхонаҳои истеҳсолӣ ба назар расид.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Роҷеъ ба моҳияти идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити бесуботи молиявӣ дар корҳои илмӣ-таҳқиқотии иқтисодчиёни ватанӣ: Мирзозода Ф.А., Бобоев М.У. ва олимони хориҷӣ, аз ҷумла дар таълифоти илмии Авдашева С. Б., Розанова Н. М. мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Баланд бардоштани сатҳу сифати идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар шароити иқтисоди ноустувор ҷорӣ намудани воситаҳои инноватсионии баҳодиҳии хавфҳо ва мониторинги нишондиҳандаҳои молиявӣ зарур аст. Татбиқи барномаҳои баланд бардоштани тахассуси аъзои шӯроҳои роҳбарикунанда низ муҳим аст, ки имкон медиҳад, таҷрибаи пешқадам ва стандартҳои идоракунии корпоративӣ ҷорӣ карда шаванд.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Такмили механизми идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити ноустувории молиявии ҷаҳонӣ вазифаи муҳимест, ки муносибати ҳамаҷониба ва таҳлили амиқро тақозо мекунад. Мушкилоти глобалӣ, аз қабили бӯҳронҳои молиявӣ, тағирот дар талаботи танзимкунанда ва динамикаи пешрафти технологӣ аз бонкҳо тақозо мекунанд, ки дар идоракунӣ мутобиқ ва чандир бошанд. Унсури асосии идоракунии бомуваффақияти корпоративӣ эҷоди сохтори шаффоф ва ҳисоботдиҳанда мебошад, ки мувозинати манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдорро

таъмин мекунад. Ҳамкории самарабахши байни шӯрои директорон, мақомоти иҷроия ва саҳмдорон на танҳо ба афзоиши устуворӣ мусоидат мекунад, балки эътимоди муштариён ва шариконро мустаҳкам мекунад [1, с.350-360].

Бояд қайд кард, ки идоракунии корпоративӣ як низоми махсуси худидоракунии ширкат (ва ё ҷамъияти саҳомӣ) мебошад, ки он худсарии мансабдоронро пешгири намуда, ҳақиқати корро ошкор баён менамояд ва эъимоди саҳомон ва сармоягузоронро оид ба фаъолияти минбаъдаи корхона таъмин намуда, ба ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ мусоидот менамояд. Нуктаҳои овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки идоракунии корпоративӣ дар шароити муосир аҳамияти бағоят калон дорад.

Роҷеъ ба моҳияти идоракунии корпоративӣ иқтисодчиёни ватанӣ Мирзозода Ф.А., Бобоев М.У. қайд менамоянд, ки идоракунии корпоративӣ ба арзиши ширкат, ба сиёсати қарзӣ, депозитӣ, сармоягузорӣ, нархӣ ва ҳаққусаҳмӣ, инчунин ба ҷалби сармоягузорон, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, баландшавии фарҳанги корпоративӣ ва масъулияти ҳама кормандони ташкилот таъсири худро мерасонад [7; 161].

Дар таҳқиқотҳои Авдашева С.Б., Розанова Н.М. иброз доранд, ки моҳияти корпоратсия ҳамчун ҷамъияти саҳомӣ фаҳмида шуда, таваҷҷуҳи хосса ба хусусиятҳои тиҷоратӣ доштани фаъолияти он дода мешавад. Тибқи ин муқарраррот, саҳмдоронро чунин хусусиятҳои корпоратсия ба монанди мустақилияти корпоратсия ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, масъулияти маҳдуди сармоягузорон, имконияти фурӯши саҳмияҳо ба шахсони дигар ба худ ҷалб менамояд [2;].

Идоракунии корпоративӣ ин идоракунии умумии фаъолияти иқтисодии бонки тиҷоратӣ ба ҳисоб рафта, он аз тарафи маҷлиси умумии саҳмдорон, Шӯрои директорон ва дигар шахсони манфиатдор ба роҳ монда мешавад [1;352].

Расми 1. Идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ

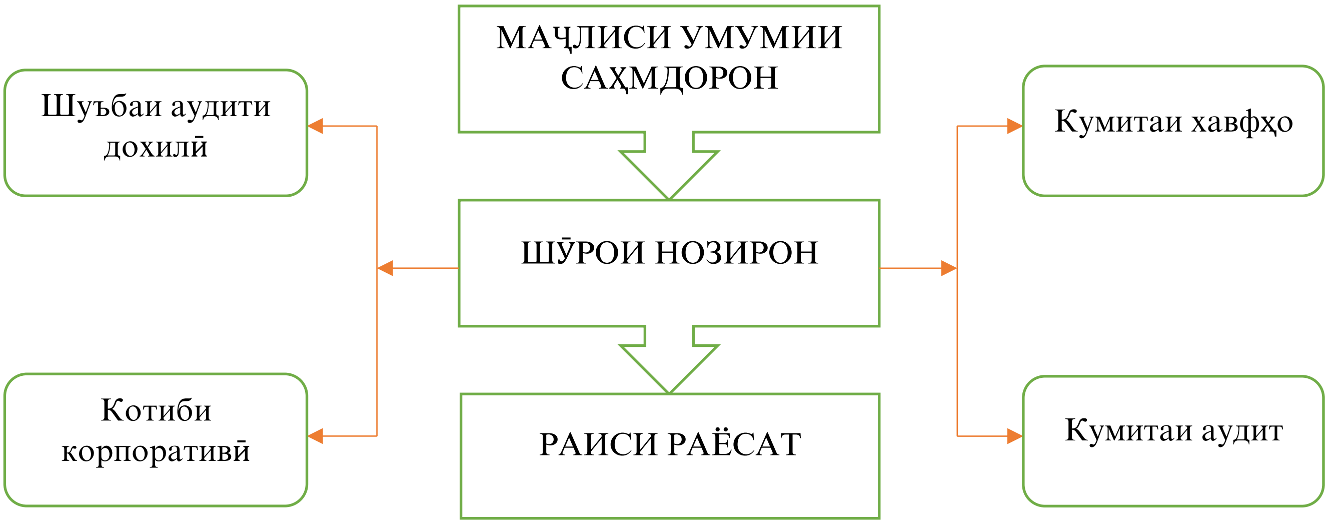

Сарчашма: *аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.*

Чи тавре, ки аз алоқамандии мантиқии унсурҳои расми 1 бар меояд, саҳми идоракунии корпоративӣ дар раванди фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз манфиат холӣ нест, чунки самаранокии фаъолияти шӯрои директорон, солимии фаъолияти бонк, ҳуқуқу ӯҳдадориҳо ва шафофиятро байни саҳмдорон ва шӯрои нозирон ба танзим медарорад.

Дар Кодекси идоракунии корпоративии ҶСК «Бонки Эсхата» оварда шудааст, ки натиҷаҳо аз идоракунии бонк бояд ба манфиати ҳама иштирокчиён нигаронида шуда, фаъолияти самараноки Шӯрои нозирон ва Раёсат ҷиҳати

ҳифзи манфиатҳои бонк ва саҳмдорон, таъмини шароити мусоид барои афзоиши устувори арзиши тиҷорат, баровардани хоҳишҳои шахсони манфиатдор, аз қабили кормандон, мизоҷони бонк, шарикон, танзимгарон, қарздиҳандаҳо, амонатгузорон равона гардад ва ба дурустӣ, шаффофият ва самараноки низоми идоракунии хавфҳо, инчунин назорати дохилӣ мусоидат намояд. Бо назардошти ин гуфтаҳо, низоми идоракунии копоративии бонкҳои тиҷоратии ватанӣ бояд дорои механизме бошад, ки дар шароити бесуботии молиявии ҷаҳонӣ ва пайомадҳои манфии он ба бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор мусбӣ арзёбӣ гардад [5;].

Бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, махсусан мавҷи дуюми он (солҳои 2014-2016) ба иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири сахт расонида, сабабгори кам гардидани қисми даромади соҳибкорон ва алалхусус бархе аз бонкҳо ва ташкилотҳои қарзию молиявии ғайрибонкӣ гардид.

Дар маҷмӯъ, тадбирҳои андешашуда дар солҳои 2014-2023 низоми бонки мамлакатро аз бӯҳрон бароварда, рушди устувории онро таъмин кард (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1.-Динамикаи нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 - 2023

Нишондиҳандаҳои арзёбӣ	**Солҳо**									
	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
1.Сатҳи кифоягии сармоя Сармояи танзимшаванда нисба ба дороиҳои бо назардошти хавфҳо ченшуда, %	14,7	16,6	13,1	17,0	22,9	22,1	19,9	18,2	19,1	17,1
2. Сифати дороиҳо										
Қарзҳои ғайрифаъол нисбат ба қарзҳои умумӣ, %	25	21,2	26,3	47,6	36,5	31,1	27,0	23,8	12,2	12,7
3.Даромаднокӣ										
Даромаднокии дороиҳо, %	-3,7	-2,5	0,8	-2,8	0,5	1,9	2,1	2,5	5,9	3,7
Даромаднокии сармоя, %	-24,2	-14,4	5,5	-21,0	1,7	7,0	7,6	9,1	28,3	19,2
4.Пардохтпазирӣ										
Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ, %	20,0	20,0	24,1	30,9	30,1	30,8	27,7	31,8	43,4	37,2
Дороиҳои пардохтпазир нисбат ба уҳдадориҳои ҷорӣ,%	71,4	75,8	70,4	83,9	73,8	72,3	70,5	87,7	94,9	81,0
5. Ҳассосият нисбат ба хавфҳои бозорӣ (Мавқеи холиси кушодаи асъорӣ нисбат ба сармояи танзимшаванда),%	1,7	1,7	-17,3	-10,0	-9,5	-9,6	-1,1	4,7	2,3	2,7
Нишондиҳандаҳои иловагии устуворӣ:										
Сармояи тавозунӣ ба дороиҳои умумӣ,%	14,8	14,8	12,1	25,5	26,6	27,0	26,3	20,9	19,5	18,3
Қарзҳои калон ба сармояи танзимшаванда, %	80,1	80,1	139,9	132,0	72,2	62,9	71,8	68,0	53,5	58,4
Амонатҳо ба сандуқи қарзӣ, %	71,2	71,2	78,6	96,4	111,8	115,4	102,5	87,2	117,0	111,5
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ ба маҷмӯи қарзҳо, %	62,5	62,5	65,3	61,0	57,2	50,5	43,2	34,0	29,0	33,2
Уҳдадориҳо бо асъори хориҷӣ ба маҷмӯи уҳдадориҳо, %	65,6	65,6	70,0	67,1	60,3	53,2	46,7	48,2	46,2	47,6

Сарчашма : Бюллетени омори бонкӣ.-2014.-12 (197) .- с.89-90; Бюллетени омори бонкӣ.-2018. 12 (281) .- саҳ. 79-80; Бюллетени омори бонкӣ.-2022. 12 (281) .- саҳ. 79-80;Шарҳи БМТ дар бораи устувории молиявии низоми бонкӣ дар солҳои дахлдор.

Маълумоти ҷадвали 1. вазъи молиявии низоми бонкии кишварро дар солҳои 2014-2023 ба таври аёнӣ нишон медиҳад. Давраи душвортарин барои низоми бонкии кишвар, тавре ки аз ҷадвали мазкур дида мешавад, дар шароити бесуботии молиявӣ солҳои 2014 - 2016 буд, ки нишондиҳандаҳои асосии арзёбии устувории молиявии низоми бонкӣ аз сатҳи меъёрии онҳо паст буданд. Аз соли 2014 инҷониб тамоюли коҳиш ёфтани сармояи низоми бонкии кишвар ба назар мерасад. Танҳо барои солҳои 2013 - 2015 аз 2590,0 миллион сомонӣ то 2417,0 млн. сомонӣ ё ба андозаи 6,7%, коҳиш ёфт ва уҳдадориҳо аз 10063 зиёд млн. сомонӣ ба 16222 млн. сомонӣ ё тақрибан 1,6 маротиба зиёд гардиданд. Сатҳи пасттарини сармоякунонии бахши бонкии кишвар дар соли 2015 ба амал омад - 11,1%, ки ин нисбат ба қимати меъёрӣ 2 маротиба камтар аст [4;]. Ин ҳолат Ҳукумат ва Бонки миллии Тоҷикистонро водор сохт, ки барои таҳкими низоми бонкӣ чораҳои фаврӣ бинанд, аз ҷумла:

- зиёд намудани пойгоҳи захиравии низоми бонкӣ аз ҳисоби дастгирии давлатии молиявӣ;
- баланд бардоштани сатҳи пардохтпазирии бонкҳо аз ҳисоби баргардонидани қарзҳои мушкилситон;
- муносибкунии усулҳои маъмурикунонӣ дар бонкҳо ва ғайра.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 барои сармоякунонии бонкҳо 3,85 миллиард сомонӣ, аз ҷумла ба ҶСК “Тоҷиксодиротбонк” 2,25 миллиард, ҶСК “Агроинвестбонк” 1,07 миллиард, ҶСП “Тоҷпромбонк” 450 миллион ва ҶСК “Фононбонк” 80 миллион сомонӣ аксияҳо аз тарафи вазорати молия пешниҳод гардид. Ин иқдоми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай дар соли 2016 самараи нек ба бор оварданд, яъне, дар тӯли як сол, сармояи бонкии кишвар ба 5 497 миллион сомонӣ ё 2,3 баробар афзоиш ёфт [10;].

Дар натиҷаи кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2015 ба ҶСК "Тоҷиксодиротбонк" 45 миллионов сомонӣ қарзҳои мушкилситон баргардонида шуд. Дар соли 2016 мӯҳлати пасандозҳои дар бонк буда тамдид карда шуда, аз рӯйи 12 ҳаз. кортҳои пардохтӣ ба аҳолӣ маблағҳо дода шуданд. Дар ҶСК "Тоҷпромбонк" 20 млн. сомонӣ қарзҳои мушкилситон баргардонида, 3 млн. сомонӣ дороиҳои бонк фурӯхта шуданд, ки ин имконият дод як қисми амонатҳои аҳолӣ баргардонида шавад. Дар натиҷа вазъияти бӯҳронӣ дар бонкҳои низомсоз то як дараҷа беҳтар шуд [3; 28].

Вале, чорабиниҳои андешида шуда бинобар аз ҳад зиёд афзоиш ёфтани қарзҳои барнагарданда, ба беҳбудии бахши бонкӣ оварда нарасонд. Танҳо дар соли 2016 ҳаҷми қарзҳои барнагарданда ба 3299 миллион сомонӣ афзоиш ёфт, ки ин нисбат ба соли 2015 2,2 маротиба зиёд буд. Махсусан, мушкилии вобаста ба қарзҳои барнагарданда дар бонкҳои низомсози кишвар – ҶСК «Тоҷиксодиротбонк» ва ҶСК «Агроинвестбонк» тезутунд гардид. Дар чунин вазъият, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон барои такмил додани низоми бонкии кишвар чораҳои қатъӣ ва фавқулодда андешиданд. Дар ин давра якбора фаъолияти ду бонк – ҶСП «Тоҷпромбонк» ва ҶСП «Фононбонк» қатъ карда шуд ва аз ду бонк – ҶСК «Агроинвестбонк» ва ҶСК «Тоҷиксодиротбонк» дархост карда шуд, ки қабули пасандозҳоро ва додани қарзҳоро қатъ кунанд. Дар ҶСК «Тоҷиксодиротбонк» ва ҶСК «Агроинвестбонк», аз соли 2016 шурӯъ карда, Бонки миллии Тоҷикистон маъмурияти муваққатиро ҷорӣ намуд. Вале, пӯрзур намудани назорат аз тарафи танзимкунанда ва дигар чорабиниҳо нисбат ба ин бонкҳо натиҷаи дилхоҳ надоданд. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 21 майи соли 2021, таҳти №88 фаъолияти ҶСК “Агроинвестбонк”ва бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 21 майи соли 2021, таҳти №89 фаъолияти ҶСК “Тоҷиксодиротбонк”қатъ карда шуд [3; 28].

Бесуботи молиявии ҷаҳонӣ ва бӯҳрони бонкҳои низомсозии кишвар, Бонки миллии Тоҷикистонро водор намуд, ки як қатор чораҳои заруриро оид ба идоракунии корпоративӣ дар рушди фаъолияти бонкҳои ватанӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба монанди "кодекси рафтори идоракунии корпоративӣ", принсипҳои идоракунии корпоративӣ ва модели милллии идоракунии корпоративиро тарҳрезӣ ва такмилдиҳии идоракунии корпоративиро дар бонкҳо боз ҳам ҷонок намоянд, то ба миссия ва рушди фаъолияти бонкҳо мусоидаткунанда бошанд.

Такмили идоракунии корпоративӣ яке аз шартҳои муҳимтарини рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва кам кардани хавфи оқибатҳои манфии таконҳои беруна ба натиҷаҳои молиявии фаъолияти онҳо ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои такмили идоракунии корпоративӣ дар шароити бесуботи молиявии ҷаҳонӣ ба таври боварибахш собит намуд, ки сӯиистифода аз боварии ҷонибҳои манфиатдор метавонад ба ҳисороти калони на танҳо иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ низ оварда расонад [9;11;12].

Лекин ба андешаи Кузнетсова Л.В. маҳз сабаби асосии бӯҳрони идоракунии корпоративӣ ин нокифоя рушд ёфтани низоми менеҷменти хавфҳо ва дар амал истифода бурдани он ба ҳисоб меравад. Моделҳои арзёбии сатҳи хавфҳо, ки дар ташкилотҳои қарзӣ истифода мешуданд, самаранок набудани худро нишон доданд. Норасоӣ дар идоракунии корпоративӣ дар он зоҳир мешуд, ки солҳои охир таваҷҷуҳи директорон асосан ба ҳисоботи молиявии дохилӣ ва беруна нигаронида шуда буд, ки низоми пешгирии хавфҳоро маҳдуд месохт [6;74]. Новобаста аз он ки оид ба низоми пешгирии хавфҳо борҳо дар ҳуҷҷатҳои байналмиллалии корпоративӣ таъкид шуда буд, аксарияти бонкҳо ба ин бепарвоӣ зоҳир менамуданд, ки боиси талафотҳои калони молиявӣ гардид. Дар шароити ҳамкории аз ҳад зич ва муттаҳидшавии алоҳида бо корпоратсияҳои ғайримолиявӣ, бонкҳо натавонистанд вазъи молиявии қарзгирандагони калонро ба таври объективӣ арзёбӣ кунанд, ки ин боиси ҷамъшавии қарзҳои беэътибор гардида, яке аз сабабҳои бӯҳрон дар низоми бонкӣ гардид (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2.-Тағйирёбии сифати сандуқи қарзии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2014 - 2023 (млн. сомонӣ)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Сандуқи қарзӣ- - ҳамагӣ	9397	10955	9592	8307	8426	8515	10 883	11 650	13 269	17 473
Аз ҷумла:										
Қолабӣ Ҳамонҳо бо % ба натиҷа	7224 76,88	6768 61,78	3894 40,60	4720 56,81	4990 59,22	5110 60,01	7 702 70,78	9 625 82,6	10 471 0,8	14 137 80,91
Қарзҳои зери назоратӣ Ҳамонҳо бо % ба натиҷа							634 5,83	434 3,7	1 178 0,1	1 109 6,35
Ғайриқолабӣ Ҳамонҳо бо % ба натиҷа	180 1,91	1305 11,91	1130 11,78	557 6,71	820 9,73	856 10,05	234 2,15	256 2,2	106 0	739 4,23
Шубҳанок Ҳамонҳо бо % ба натиҷа	100 1,06	1128 10,30	1022 10,66	537 6,47	250 2,97	127 1,50	947 8,70	36 0,3	41 657 0	293641 1,68

Хавфнок Ҳамонҳо бо % ба натиҷа	620 6,60	219 2,00	246 2,56	350 4,21	458 5,44	158 1,67	Х	Х	Х	Х
Қарзҳои беэътимод Ҳамонҳо бо % ба натиҷа	1273 13,55	1535 14,01	3299 34,40	2143 25,80	1909 22,65	2267 24,00	1 365 12,54	1 300 11,2	1 470 0,1	1 194 6,83

Сарчашма: Бюллетени омори бонкӣ.-2014.-12 (245).- С.90-101; Бюллетени омори бонкӣ.-2018. 12 (281) .- с. 79-80; Бюллетени омори бонкӣ. -2019. 4 (285) .- С. 79-81; Бюллетени омори бонкӣ. -2019. 4 (285); Бюллетени омори бонкӣ. -2020. (305) .- С. 92; Бюллетени омори бонкӣ. -2021. (316) .- С. 62;

Тавре, ки аз ҷадвали 2. дида мешавад, аз соли 2014 то соли 2017, сарфи назар аз зуҳуроти буҳронӣ дар иқтисодиёт, сандуқи қарзӣ пайваста зиёд шудааст (1,5 маротиба), ки ин маънои онро дорад, ки бонкҳо, сарфи назар аз афзоиши фоизи қарзҳои бо пули миллӣ ифодаёфта, муштариёнро бештар ҷалб мекунанд.

Ҳаҷми сандуқи қарзӣ дар солҳои 2016-2019 аз сабаби баланд будани фоизи қарзҳои бо пули миллӣ ифодаёфта ва пурзур шудани назорати Бонки миллии Тоҷикистон нисбат ба қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ коҳиш ёфтааст. Аз маълумотҳои ҷадвали 2. бармеояд, ки аз соли 2014 то соли 2016 сифати сандуқи қарзӣ коҳиш ёфтааст. Дар давраи солҳои 2014-2016 дар сохтори сандуқи қарзӣ қарзҳои шубҳанок 5,12 % то 10,66%, ва ё 2,1 маротиба афзуда, ҳиссаи қарзҳои беэътимод аз 6,11% ба 34,40% расидааст ё 5,6 баробар зиёд шудааст. Бар замми ин, илова кардан лозим аст, ки дар давраи баррасишаванда ҳиссаи қарзҳои қолабӣ аз 80,41% то 40,60% ё 2 маротиба коҳиш ёфтанд [4;].

Коҳиши сифати сандуқи қарзии низоми бонкии кишвар асосан бо фаъолияти чунин бонкҳои калон, аз қабили ҶСК «Агроинвестбонк», ҶСК «Тоҷиксодиротбонк», ҶСП «Тоҷпромбонк» ва ҶСП «Фононбонк» алоқаманд аст, ки бидуни арзёбии дурусти имкониятҳои бозгашт онҳо қарзҳои калон дода, бо ҳамин, боиси афзоиши ҳаҷми қарзҳои бесифат гардиданд. Дар солҳои 2013-2016 ҳиссаи қарзҳои калон ба сармояи танзимшаванда дар низоми бонки кишвар аз 79,1% то 139,9% ё қариб 2 маротиба афзудааст.

Сарфи назар аз он, ки дар амалияи бонкӣ арзиши ашёи гарав бояд ба маблағи қарз баробар ё аз он зиёд бошад, баъзан қарзҳое дода мешуданд, ки пурра бо гарав таъмин карда нашудаанд. Баъзан қарзҳо бо вуҷуди мавҷудияти маълумот дар бораи истифодаи нодурусти онҳо дода мешуданд. Инчунин, қарзҳо ба қишрҳои таъминнашудаи аҳолӣ дода шуданд, ки даромади асосии онҳо даромад аз муҳоҷирони меҳнатӣ мебошанд, ки хавфи барнагардонидани онҳоро зиёдтар мекард. Ҳамаи ин ба он оварда мерасонад, ки қисми зиёди дороиҳои бонк бекурб шуда, сафарбар карда намешаванд.

Бисёре аз бонкҳо, бинобар паст шудани сифати сандуқи қарзӣ, фарқияти муҳлати пардохти қарзҳо ба буҳрони пардохтпазирӣ дучор шуданд ва бонкҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои маблағгузории худ бештар аз Бонки миллии Тоҷикистон вобаста буданд. Бонкҳо инчунин пасандозҳои муҳлати истифодаашон гузашта ва фоизи онҳоро барнагардонидаанд. Ин боиси он шуд, ки эътимоди шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ - муштариён ба бонкҳо коҳиш ёфт.

Ҳамин тариқ, мухолифат байни манфиатҳои менеҷерон ва саҳмдорон, нодуруст идоракунии хавфҳои пешомада, надоштани иттилоот дар бораи вазъи бозори фондӣ, аз ҳад зиёд ҷорӣ намудани низоми ҳавасмандгардонӣ, нодуруст истифода бурдани низоми ҳисобот ва муҳосибот, беаҳамияти ба пардохтпазирӣ ва дигар омилҳо сабаби бӯҳрони молиявӣ гардида, ба андешаи мо, дар нодуруст идоракунии корпоративӣ зоҳир мегардад.

Барои дуруст ба роҳ мондани идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо чунин принсипҳои оддии идоракунии бонкҳо бояд ба инобат гирифта шаванд: муайян кардани ҳадафҳои корпоративӣ (аз ҷумла ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ барои соҳибон); идоракунии фаъолияти ҷории ширкат; ба назар гирифтани манфиатҳои тарафҳо; таъмини мутобиқати фаъолияти корпоративӣ ва рафтори корпоративии бонк ба талаботи таҷрибаи дурусти бонкӣ, қонунгузории амалкунанда ва заминаи меъёрии ҳуқуқӣ; ҳифзи манфиатҳои пасандозгузорон.

Илова бар ин, дар сохтори ташкилии худди бонк якчанд шакли назорати дохилӣ бояд ҳатман ба роҳ монда шаванд:

- ➢ назорат аз ҷониби Шӯрои директорон ё Шӯрои нозирон;
- ➢ назорат аз ҷониби шахсоне, ки ба идоракунии ҳамарӯзаи намудҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ машғул нестанд;
- ➢ назорати бевоситаи самтҳои гуногуни фаъолияти бонк;
- ➢ мавҷудияти вазифаҳои идоракунии мустақили хавфҳо ва аудити дохилӣ.

Омилҳо қайдшуда барои идоракунии дурусти корпоративӣ дар бонкҳо нигаронида шудаанд.

Дар соҳаи идоракунии корпоративӣ бояд принсипҳои зерин риоя карда шаванд:

- • хусусият ва ҳаҷми дастгирии давлат ба ҳар як ташкилоти қарзӣ бояд аз ҷиҳати самаранок будани иқтисодии он, асоснок карда шавад;
- • давлат набояд ба моликон ва роҳбарони ширкатҳое (бонкҳое), ки меъёрҳои қонунгузории корпоративӣ ва стандартҳои масъулияти иҷтимоии корпоративиро вайрон кардаанд, кӯмак расонад, наҷот додани бонкҳо бояд тавассути тағйир додани роҳбарият ва соҳибони онҳо анҷом дода шавад;
- • гузаронидани расмиёти муфлисшавии ташкилоти қарзӣ мутобиқи қонунгузории қабулшуда, бидуни гирифтани дороиҳо ва ғасби душманона, бояд анҷом дода шавад;
- • дар шароити бӯҳрон бинобар кам шудани талаботи сармоягузорӣ дастгирии давлатии ширкатҳо дар бахши сармоягузорӣ, корхонаҳои фаъоли инноватсионӣ ва ба соҳибкорон вусъат додан зарур мебояд.

Ин вазифаҳоро низоми нави институтсионалии иқтисоди ҷаҳонӣ ҳаллу фасл хоҳад кард, ки дар он нақши мақомот ва созмонҳои байналмилалӣ пурзӯр мегардад, барои мубодила ва ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ ва рушди минбаъдаи иқтисодиёт, тиҷорати байналмилалӣ, инчунин риояи стандартҳои байналмилалии идоракунии корпоративӣ, шароити мусоидтар фароҳам меорад. Дар давраи миёнамӯҳлат тамоюли таҳкими нақши давлат дар танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва муқаррар намудани қоидаҳои сахттар дар соҳаи идоракунии корпоративӣ идома хоҳад ёфт.

Бӯҳрони солҳои 1997-1998 нишон дод, ки бонкҳо мустақилона ва самаранок оид ба вазъ дар бозор, арзиши бизнес, хавфҳои дар пеш омада, пардохтпазирӣ ва дигар нишондодҳои иқтисодӣ дуруст арзёбӣ намоянд. Барои ҳалли масъалаҳои корпоративӣ баррасии ду вазифа асосӣ ҳисобида мешавад, аз ҷумла: гузариш аз муайян кардани мақсадҳо ва ҳавасмандгардонии кӯтоҳмуддат ба дарозмуддат, ки бо давомнокии давраи иқтисодӣ муқоисашаванда аст; васеъ намудани фазои муносибатҳои корпоративӣ бо фарогирӣ ба доираи онҳо ва ба инобат гирифтани манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳои асосии манфиатдор, на танҳо иштирокчиёни анъанавӣ дар шахсияти саҳмдорон ва менеҷерҳо [6;74]. Ҳамзамон, ба такмили идоракунии корпоративӣ метавон тавассути танзими як қатор масъалаҳои ҳуқуқӣ, аз қабили ҳифзи ҳуқуқи саҳмдорон, иҷрои қарордодҳо, мушаххас кардани вазифаҳои мақомоти идоракунии корпоративӣ, фароҳам овардани фазои соҳибкорӣ аз коррупсия ва ришвахорӣ, қабули қонунҳо ва низомномаҳо ва дигар тадбирҳое, ки ҳуқуқу ӯҳдадориҳои роҳбарон, кормандон ва саҳмдоронро танзим мекунанд, мусоидат кунанд. Ҳамаи ин

фаъолиятҳо метавонанд ба рушд ва такмили муҳити соҳибкорӣ ва ҳуқуқӣ мусоидат кунанд, ки идоракунии бо самари корпоративиро ҳавасманд мекунанд ва ташаббусҳои мақомотҳои назоратиро дар ин соҳа дастгирӣ мекунанд.

Ҳамин тавр, дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон такмили механизми идоракунии корпоративӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Ба ақидаи мо, яке аз шартҳои муҳими тезонидани раванди идоракунии корпоративӣ бунёди муҳити созгори ҷорикунии маърифати молиявӣ ва кодекси идоракунии корпоративӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки ҷанбаҳои асосии такмили идоракунии корпоративиро дар чунин шароит баррасӣ кунем:

- Такмили механизми идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити ноустувории молиявии ҷаҳонӣ вазифаи муҳими таъмини суботи низоми молиявӣ ва кам кардани хатарҳо мебошад.
- Баланд бардоштани нақши шӯрои директорон, таҳкими мустақилияти шӯро, директорони мустақил бояд дар қабули қарорҳои стратегӣ, махсусан дар муҳити ноустувор нақши калидӣ бозанд.
- Коршиносӣ ва салоҳият: Шӯрои директорон бояд мутахассисони дорои таҷрибаи идоракунии бӯҳронҳо, идоракунии хавфҳо ва бозорҳои байналмилалии молиявӣ бошанд.
- Арзёбии мунтазами фаъолият: Баҳодиҳии мунтазами фаъолияти шӯрои директорон ва аъзоёни он барои муайян кардани камбудиҳо ва бартараф кардани онҳо.
- Мониторинги глобалии хавф: мониторинги доимии хатарҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, сиёсӣ ва экологӣ, ки метавонанд ба фаъолияти бонк таъсир расонанд.
- Мутобиқати стандартҳои байналмилалӣ: Пайравӣ ба стандартҳо, ба монанди Базел III барои таъмини шаффофият ва эътимод аз сармоягузорон ва танзимгарон.
- Этика ва масъулияти иҷтимоии корпоративӣ: Таҳкими стандартҳои ахлоқӣ ва принсипҳои рушди устувор дар фарҳанги корпоративӣ.
- Рақамикунонӣ ва инноватсия, татбиқи технология, истифодаи зеҳни сунъӣ, (blockchain) ва маълумоти бештар барои беҳтар кардани равандҳои идоракунии корпоративӣ ва назорат.

Бояд гуфт, ки такмили идоракунии корпоративии бонкҳо дар шароити ноустувории молиявии ҷаҳонӣ муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла пурзӯр намудани нақши шӯрои директорон, такмили идоракунии хавфҳо, баланд бардоштани шаффофият, ҷорӣ намудани инноватсия ва ҳамкории зич бо мақомоти танзимкунандаро тақозо мекунад. Ин тадбирҳо ба бонкҳо на танҳо аз бӯҳрон наҷот ёфтан, балки мавқеи худро дар бозори дохилӣ ва берунӣ мустаҳкам намуда, устувории дарозмуддат ва эътимоди муштариён ва сармоягузоронро таъмин хоҳанд кард.

Адабиёт

1. Абдулхайров Ф.М., Таҷрибаи байналмилалии идоракунии корпоративии бонкҳо ва истифодабарии он дар бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.М. Абдулхайров // Паёми Молия ва иқтисод. 2023 №1 (35). С. 350-360.
2. Авдашева С. Б., Розанова Н. М. Теория организации отраслевых рынков. М.: Магистр, 1998;
3. Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ . Январ-Март 2017.-С. 28.
4. Бюллетени омори бонкӣ. – 2019. - №12 (293). - 121 с., 2020. - №12 (305). - 122 с., 2021. - №12 (315). - 98 с., 2022. - №12 (329). -103 с., 2023. - 12(341). – 104с

5. Кодекси идоракунии корпоративии ҶСК «Бонки Эсхата» (Аз ҷониби Шӯрои нозирони ҶСК «Бонки Эсхата» Пайнавишти №185, аз 1 майи соли 2021 тасдиқ карда шудааст).
6. Кузнецова Л.В. Корпоративное управление и эффективность банковской деятельности. Диссертация к.э.н. М., 2010. С. 74 (149).
7. Мирзозода, Ф.А. Понятие и сущность корпоративного управления в кредитных организациях / Ф.А. Мирзозода, М.У. Бобоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 1. – С. 161.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 12:30, шаҳри Душанбе, 2022 (http://www.prezident.tj)
9. Азизов, С. А. Методика оценки деятельности кредитных организаций и ее роль в определении коэффициентов и пороговых значений индикаторов финансовой безопасности (часть вторая) / С. А. Азизов, Б. Шарипов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 1(64). – С. 205-215. – EDN UYRCCO.
10. https://www.nbt.tj/
11. Азизов, С. А. Методика оценки деятельности кредитных организаций и ее роль в определении коэффициентов и пороговых значений индикаторов финансовой безопасности (часть первая) / С. А. Азизов, Б. Шарипов // Таджикистан и современный мир. – 2018. – № 4(63). – С. 90-98. – EDN YQDWZJ.
12. Шарипов, Б. М. Некоторые проблемы совершенствования корпоративного управления в банковской системе Таджикистана / Б. М. Шарипов, Т. А. Турсунова // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 3. – С. 38-43. – EDN OUEEVZ.

Маълумот дар бораи муаллифон:
Бегматов Ашурбой Аҳманович – профессори кафедраи молияи, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға:734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,к. Нахимов,64/4. (+992) 901-21-78-18
Абдулхайров Фахриддин Маҳмадшоевич – ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.Суроға:734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,к. Нахимов,64/4. (+992) 93-535-30-05 **E-mail: Fakhriddin0007@mail.ru**

Сведения об авторах:
Бегматов Ашурбой Ахманович - профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. (+992) 901-21-78-18
Абдулхайров Фахриддин Махмадшоевич - ассистент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. (+992) 93-535-30-05 **E-mail: Fakhriddin0007@mail.ru**

Information about the authors:
Begmatov Ashurboy Ahmanoich - Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economic. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/4. (+992) 901-21-78-18
Abdulkhairov Fakhriddin Mahmadshoevich - Assistant of the Department of Audit and Audit of the Tajik State University of Finance and Economic.Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/4. (+992) 93-535-30-05 **E-mail: Fakhriddin0007@mail.ru**

УДК: 635.332.18

МУКАМАЛГАРДОНИИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС

Ахмедов Д.Ҳ.
Аҳлиддини Ф.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур, роҳҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар КАС аз ҷиҳати илмӣ вобаста ба шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш қарор гирифта, ҳамзамон барои такмили роҳу усули равнақ додани соҳаи мазкур пешниҳодҳо гардидааст. Бояд қайд, ки дараҷаи самаранок идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки таъсири ҳаҷми маблағгузориҳо, ба лоиҳаҳои сармоягузории татбиқшаванда дар минтақаҳои кишвар ва аз захираҳои таъминнокии онҳо вобастагӣ дорад.*

***Калимаҳои калидӣ**: сармоягузорӣ, идоракуни, лоиҳа, самараноки, КАС, меъёр, маблағ, фонд, минтақа, усул, танзими давлатӣ.*

***Барои иқтибос:** Ахмедов, Д. Ҳ. Мукамалгардонии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар КАС / Д. Ҳ. Ахмедов, Ф. Аҳлиддини // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –No.4.2(43). – С. 104-109.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ В АПК

Ахмедов Д.Х.,
Ахлиддини Ф.

Аннотация. В данной статье научно исследованы методы управления инвестиционными проектами в АПК применительно к современным условиям Республики Таджикистан, и одновременно с этим даны предложения по совершенствованию путей и методов развития данной сферы. Следует отметить, что об уровне эффективности управления инвестиционными проектами можно сделать вывод, что влияние объема инвестиций на инвестиционные проекты реализуемые в регионах страны и их ресурсы снабжения. Поэтому под понятием риска следует понимать неопределенность, связанную с вероятностью возникновения в ходе реализации инвестиционного проекта.

Ключевые слова: инвестиции, управление, проект, эффективность, АПК, норматив, сумма, фонд, регион, метод, государственное регулирование.

IMPROVING THE MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Akhmedov D.H.
Ahliddini F.

Annotation. In this article, the risks and dangers of investing in agriculture are theoretically shown in relation to the current conditions of the Republic of Tajikistan, and at the same time, proposals are made to improve the methods and methods of preventing existing risks. It should be noted that the degree of risk of investment projects, it can be concluded that the

impact of the risk does not depend on the amount of funds, but on the investment projects implemented in the regions of the country and on their security resources.

Key words: investment, management, project, efficiency, Agro-industrial complex, norm, amount, fund, region, method, state regulation.

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи усули барномавӣ-мақсадноки барномарезии рушди минтақавӣ аҳамияти калон пайдо карда истодааст. Дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 барномаи дарозмӯҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳия гардидааст. Мақсадҳои дар барнома тарҳрезигардида ба туфайли коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории минтақавӣ амалӣ карда мешаванд. Лоиҳаҳои муҳими сармоягузории минтақавӣ он лоиҳаҳое маҳсуб мешаванд, ки амалишавии онҳо ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии минтақа таъсири назарраси дарозмуддат расонида метавонанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба кори мазкур таҳқиқот аз ҷониби Қудратзода П.Қ., Саидмурадов Л.Х.[7, с 142], Умаров Х.У., Бобоазиззода Ш.А., [8, с 5] ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола. Роҳҳои мукамалгардонии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар КАС маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳолати фаъолияти сармоягузориҳоро дар иқтисодиёти мамлакат суръти афзоиши нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии зерин ба таври ғайримустақим, аммо объективона тавсиф мекунанд:

- даромади миллӣ;
- МУД ва МУМ
- ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ
- ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ;
- ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ва ғайра.

Бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллии мамлакат ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ соли 2007 Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оиб ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуд, ки ба ҳайати он намояндагони мақомотҳои давлатӣ бахши хусусии ватанию хориҷӣ ва шарикони рушд шомил карда шудаанд.

Ба ақидаи Ахмедов Д.Ҳ. хавфҳои сармоягузори – ин раванди аз даст додани идоракуни сармоя, ҳангоми фаъолияти ғайриқаноатбахши лоиҳаҳои татбиқгардида мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар КАС танҳо бо низоми ҷудогонаи идоракунӣ маҳдуд нагашта, он ба сифати зернизоми умумӣ ва идоракунии амалӣ ва стратегиро низ фаро мегирад. Асоси инро, идоракунӣ хавфу хатарҳои сармоягузориии дар кишоварзӣ ба сифати зернизоми идоракунии стратегӣ ва амалии хоҷагӣ ба салоҳияти роҳбарияти онҳо мувофиқ буда, ба нишондиҳандаҳои махсуси фаъолияти амалиётӣ ва таҳлили майлкунии онҳо такя менамояд ва ба ҳамин тарз, бо низоми нишондиҳандаҳои идоракунии умумии кишоварзӣ пайвасти ҳамаҷониба дорад.

Бо ин мақсад зарур аст, ки омӯзиш, таҳлил ва баҳодиҳии тамоюлҳои асосӣ доир ба сармоягузориҳо, динамикаи онҳо, таҳлили вазъи сармоягузорӣ дар марҳалаи ҳозираи мамлакат гузаронида шаванд. Барои ин вазъи масъалаҳои зикршуда дар давоми солҳои охир дар микёси кишвар ва дар минтақаҳои он, ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, ҳаҷму самаранокии онҳо ва омода намудани пешниҳодҳо ҷиҳати идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мавҷуда, муайян кардани

роҳҳои бехтар намудани фазои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани ҳиссаи сармоягузориҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар муайян карда шаванд.

Дар ин ҳолат вазъи мушаххаси идоракунии самараноки маблағҳои сармоягузорӣ, мониторинг–усули муқоисаи мунтазами ҳолати воқеии иқтисодиёт бо ҳолате марбут мебошад. Ин ҷараён
бо ёрии нишондиҳандаҳои махсус гузаронида шуда, вазъи иқтисодиётро мавриди таҳлилу ташхис қарор медиҳад ва мувофиқи натиҷаҳои ба дастомада таклифу тавсияҳои зарурӣ пешкаш карда мешаванд. Аз ин ҷо бар меояд, ки идоракунии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат дар он ифода меёбад, ки қобилияти иқтисодиётро дар бобати таъмини дархостҳои ҷамъиятӣ дар сатҳи миллӣ ва сатҳи байналмилалӣ муайян ва инчунин, рақобатпазирӣ, кафолати бехатаргардонии онро аз ҳар гуна хавфу хатарҳо дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ таъмин намояд. Аз таҳқиқотҳои гузаронида шуда маълум гардид, ки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағгузории асосӣ эҳтиёҷи калон доранд. Гузашта аз ин, барои сатҳи баланди ҷалби сармояи асосӣ ба иқтисодиёт на танҳо ҳукумати ҷумҳурӣ, балки худи маъмурияти минтақаҳо низ бояд ҷалб карда шаванд. Аз ин рӯ, мантиқан метавон тахмин кард, ки принсипҳои асосии идоракунӣ ва механизми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва самаранокии идоракунии онҳо дар минтақаҳои кишвар бевосита аз иштироки васеи мақомоти ҳокимияти минтақаҳо дар раванди
сармоягузорӣ вобаста аст.

Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва рушди иқтисодиёт миқдори зиёди лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо сармоягузории давлатӣ, инчунин ҷалби сармоягузориҳои ватанӣ, хориҷӣ ва хусуси татбиқ мегарданд. Ҳолати кунунии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти арзёбии хавфҳои сармоягузории минтақавиро дар як қатор омилҳои калидӣ ба миён мегузорад. Дар таҳқиқотҳои худ олимони ватанӣ Саидмуродов Л.Ҳ., Муминова Ф.М., Мирбобоев Р.М. қайд мекунанд: «Аз як тараф, тафовути ҳудудии хавфи сармоягузории нишондиҳандаи хусусияти минтақаҳои алоҳида, тафовути сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳоро объективона инъикос мекунад [4].

Самаранокии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз дараҷаи арзёбии захираҳои мавҷуда сарчашма мегириад. Самтҳои асосии афзалиятҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузории дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборатанд: идоракунии иқтисодиёт, кишоварзӣ, обёрӣ ва обтаъминкунии деҳот, обтаъминкунӣ ва канализатсия, энергетика, нақлиёт, экология, маориф, тандурустӣ, рушди бахши хусусӣ, меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва дигар бахшҳои иқтисодӣ.

Бояд гуфт, ки афзалияти бахшҳои болозикр ин
соҳаҳои энергетика ва нақлиёт мебошад. Баҳодиҳие, ки барои таснифи захираҳо ва самаранокии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мешаванд, ба таври пурраги ба давлат имкон намедиҳанд, ки хароҷотҳои худии молиявию иқтисодӣ ва иҷтимоии таҳлил ва натиҷагирӣ гардида, барои таъмини баландшавии сатҳи зиндагии аҳолӣ ва муайян намудани лоиҳаҳои сармоягузории афзалиятнок равона гардад.

Дар айни замон дар ин соҳаи муҳими иқтисодиёт, ба истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ 183926 хоҷагиҳои калон, миёна ва хурд, аз онҳо 159 хоҷагиҳои давлатӣ, 59

ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, 3687 хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, 276 ҷамъияти саҳомӣ ва ҶДММ, 560 хоҷагиҳои ёрирасон дар назди корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ ва 179005 хоҷагиҳои деҳқонӣ фаъолият доранд.

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2022 - ум 37616,6 млн. сомониро (бо нархҳои муқоисавии соли 2022) ташкил намуд, аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 27447,3 млн. сомонӣ ва чорвопарварӣ 10169,3 млн. сомонӣ. Аз ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ки дар соли 2020 истеҳсол шудааст, ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 8,9 фоиз, деҳқонӣ 42,1 фоиз ва хоҷагиҳои аҳолӣ 49,0 фоизро ташкил кард.

Ҷадвали 1. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоиву иқтисодӣ

Нишондиҳандаҳо	**2015**	**2018**	**2019**	**2022**	**с.2022 нисбат ба с.2015, ба фоиз,%**
Шумораи ахолии доими, млн. нафар	8,5	9,1	9,3	9,5	111,7
ММД-и номиналӣ, млн. сомонӣ	48408,7	71059,2	79109,8	82543,0	170,5
аз он ҷумла ба ҳисоби фоиз: кишоварзӣ	22,0	19,8	20,9	22,6	102,7
Саноат	13,3	21,2	21,2	17,4	130,8
Хизматрасонӣ ва савдо	52,1	49,2	48,2	50,9	97,7
ММД ба хар сари аҳолӣ, сомонӣ	5727,8	7870,2	8580,1	8788,9	153,4
Афзоиши ММД, ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	6,0	7,6	7,4	4,5	75
Касри/фоидаи буҷети давлатӣ (ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД)	0,8	0,4	-0,4	-0,7	37,5
Индекси нархҳои истеъмолӣ, ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	105,8	103,8	107,9	108,6	102,6
Индекси нархи молҳои озуқаворӣ	106,8	102,5	111,0	111,7	104,6
Индекси нархҳои хизматрасонӣ	103,0	105,9	102,6	104,7	101,6
Қурби сомонӣ нисбат ба доллар	6,1645	9,1512	9,5301	10,3219	167,5
Сатҳи бекории расмӣ ба қайд гирифташуда (фоиз)	2,5	2,0	2,1	2,1	84
Шумораи бекорони расмӣ ба қайд гирифташуда, ҳазор нафар	51,1	47,5	49,0	50,8	99,4
ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	92,1	95,6	103,1	100,6	109,2
Музди меҳнати миёнаи ҳармоҳа (сомонӣ)	879,21	1237,47	1335,52	1393,77	158,5
ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта	107,3	107,8	107,9	104,4	97,3
Тарози(баланси) савдо(млн.доллар)	-2545,0	-2076,2	-2174,9	-1744,0	68,5

Ҳиссаи озуқаворӣ дар воридот, ба ҳисоби фоиз	23,1	19,6	20,6	24,1	104,3
Ҳиссаи озуқаворӣ дар содирот, ба ҳисоби фоиз	4,8	2,3	2,7	2,5	52,1

Манбаъ: *ҳисоби муаллифон аз рӯйи маълумотҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №4 2021.с.9-10.*

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1. бар меояд, ки соли 2022 нисбат ба соли 2015 шумораи умумии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон 11,5 фоиз, ММД 70,5 фоиз, аз ҷумла дар кишоварзӣ бошад 2,7 фоиз ва музди меҳнати миёнаи ҳармоҳа (сомонӣ) - 58,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Омили чунин афзоиш фаъолшавии функсияҳои давлат дар татбиқи мазмуни иҷтимоии ба иқтисодии бозорӣ равонашуда мебошад, ки он хоси давлати иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Аз ин ҷост, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар чаҳорчӯбаи стратегияи индустрикунонии минтақа барои паст кардани сатҳи бекорӣ тадбирҳои судбахш меандешанд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини рушд ин сармоягузории дохилӣ ё хориҷӣ мебошад. Бо ин мақсад, барои баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти мамлакат Барномаҳои давлатии сармоягузориҳо (БДС) бо ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ ва мутамарказ омода карда шудааст, ки дар чорчӯбаи молиявии воқеӣ омода гардидааст. Азбаски захираҳои молиявӣ ба қадри зарурӣ нокифояанд, БДС аз рӯи барномаҳои сармоягузорӣ афзалиятҳои миқдориро муқаррар месозад.[9] Барнома бо дарназардошти як қатор меъёрҳо баррасӣ мешавад, ки бартарияти кифоятӣ ва сифатии онҳо таъмин гардад. Бо роҳи муайян сохтани сармоягузориҳое, ки барои татбиқашон воситаҳо ҳанӯз пайдо карда нашудаанд, Барномаҳои давлатии сармоягузориҳо БДС ба сафарбар намудани захираҳои молиявии хориҷӣ имкон медиҳад.

Хулоса, масъалаи идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатии кишвар хусусияти худро дорад. Идоракунии сармоягузории ташкилотҳои хоҷагии қишлоқ аксар вақт танҳо ба нигоҳ доштани иқтидори ҷамъшудаи то ислоҳот оварда мерасонд. Агар дар бораи рушди ширкатҳо ва лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ сухан ронем, пас бӯҳрони охирини молиявию иқтисодӣ ислоҳот ворид кард: гарон шудани қарзҳо ва мураккаб шудани тартиби гирифтани онҳо ба коҳиш ва қатъи барномаҳои рушд оварда расонд.

Адабиёт

1. Қудратзода П.Қ., Д.Ҳ. Ахмедов. Хавфҳои сармоягузорӣ ва роҳои ҳалли он дар кишоварзӣ / П.Қ. Қудратзода, Д.Ҳ. Ахмедов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. *3(42). – С. 436-443;*

2. Ахмедов Д.Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ. -Душанбе -2022, №4/2. (44) саҳ. -129.

3. Ахмедов Д.Ҳ. Сармоягузори омили рушди устувори иктисодиёти Чумхурии Точикистон. Кишоварз №1(90). 2021

4. Саидмуродов, Л. Х. Регионы Республики Таджикистан: теория и методология оценки / Л. Х. Саидмуродов, Ф. М. Муминова, Р. М. Мирбобоев. – Душанбе : Ирфон, 2012. – 171 с. – ISBN 978-99947-0-497-2. – EDN INQATE.

5. Умаров Х.У. Пути совершенствования процессов минимизации финансовых рисков в Республике Таджикистан [Текст] / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: Сино, 2019. - №10. – Часть 1. - С.138.

6. Бобоазиззода Ш.А., Қудратзода П.Қ., Ахмедов Д.Ҳ. Фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи омӯзгории Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Душанбе - 2021. № 3-4 (11-12).– с. 138 - 142. – ISSN 2707-9996

7. Саидмуродов, Л. Х. Уроки мировых кризисов и принцип превентивности в обеспечении экономической безопасности страны / Л. Х. Саидмуродов // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1(1). – С. 141-154. – EDN PLBSOE.

8. Салимзода, А. Ф. Активность фотосинтетического аппарата и продуктивность у разноустойчивых к соли генотипов растений картофеля / А. Ф. Салимзода, К. Алиев // Peasant. – 2019. – № 3. – С. 4-8. – EDN BHJZBJ.

9. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики РеспубликиТаджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ахмедов Давлатали Ҳайталиевич – н.и.и., дотсент мудири шуъбаи омузиш ва мониторинги сармоягузорӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи ситемавии рушди кишоварзии АИКТ. Тел.: (+992) 93 171 11 99. davlat_1118@mail.ru;

Аҳлиддини Ф. – доктор PhD – Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Тел.904454052

Свидения об афторах:

Ахмедов Давлатали Хайталиевич – к.э.н., доцент зав.отделом изучение и мониторинг инвестиции в АПК Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. **Адрес:** 734049, г. Душанбе , ул Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

Ахлиддини Ф. – доктор PhD – Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. **Адрес:** 734049, г. Душанбе , ул Хаёти-Нав 306. Телефон: Тел.904454052

Evidence about the authors:

Akhmedov Davlatali Haytalievich - candidate of economic sciences, docent, head of the department of study and investment monitoring at IAS of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Address: Dushanbe city, Hayoti Nav 306: tel: 918-68-49-05

Akhliddini F. – PhD – Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development, Tajik Agricultural Academy. Address: 734049, Dushanbe, Khayoti-Nav street 306. Phone: Tel.904454052

УДК: 338.2

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ: КОНЦЕПЦИИ И КЛЮЧЕВЫЕ ПРИНЦИПЫ

Сулаймонзода Ш.Ф.

Аннотация. *Концепция устойчивого развития была одобрена правительствами 179 стран, включая Республику Таджикистан, на конференции «Окружающая среда и развитие», состоявшейся в ООН в 1992 году. Мнения об этой новой концепции и самом понятии «устойчивое развитие» неоднозначны. Они варьируются от прямого отрицания или сомнения в ее научной обоснованности до признания ее важности для поддержания жизни на Земле и в качестве альтернативы существующим экономическим моделям и парадигмам цивилизационного развития. Автор также определяет главную цель устойчивого промышленного развития как основу для повышения уровня и качества жизни людей за счет создания новых, экологически безопасных и инновационных бизнес-моделей, не разрушающих природные ресурсы. Автор также выделяет общие цели, основанные на факторах, влияющих на устойчивое развитие, потребностях и ограничениях общества. Цели частного сектора являются более уточненной версией общих целей и необходимы для достижения показателей устойчивого развития.*

В заключение можно сказать, что любая проблемная ситуация возникает из-за различий между желаемым состоянием дел и состоянием дел, реально существующим в объекте или предмете исследования. Поэтому, чтобы правильно диагностировать проблему, важно сначала описать желаемое состояние, затем понять текущее состояние экономического объекта и, наконец, оценить степень их различия.

Ключевые слова: *развития, концепция, устойчивость, промышленность, фактор, ВВП, принцип, микроэкономика, безопасность, окружающая среда, потенциал, стабильность, технология, экологизация, экономика, структура, эффективность.*

Для цитирования: Сулаймонзода Ш.Ф. *Теоретические факторы устойчивого промышленного развития: концепции и ключевые принципы/ Ш.Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 110-126.*

ОМИЛҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ САНОАТӢ: КОНСЕПСИЯҲО ВА ПРИНСИПҲОИ АСОСӢ

Сулаймонзода Ш.Ф.

Аннотатсия. *Консепсияи рушди устувор дар конфронси «Муҳити зист ва рушд»-и СММ соли 1992 аз ҷониби ҳукуматҳои 179 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. Андешаҳо дар бораи ин консепсияи нав ва худи мафҳуми «рушди устувор» гуногунанд: аз инкори комил ва шубҳа ба асоснокии илмии он то эътирофи аҳамияти он барои ҳифзи ҳаёт дар сайёра ва ҳамчун алтернатив ба модели мавҷудаи иқтисодӣ ва парадигмаҳои рушди тамаддун. Муаллиф зимни таҳқиқоти худ ҳадафи асосии рушди устувори саноатро ҳамчун асоси баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии одамон тавассути эҷоди моделҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза ва инноватсионии тиҷорат, ки захираҳои табииро нобуд намекунанд, муайян кардааст. Муаллиф инчунин ҳадафҳои умумиеро, ки дар асоси*

омилҳои ба рушди устувор, ниёзҳо ва маҳдудиятҳои ҷомеа таъсир мерасонанд, муайян намудааст. Ҳадафҳои бахши хусусӣ варианти дақиқтари ҳадафҳои умумӣ буда, барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои рушди устувор заруранд.

Дар хотима қайд гардидааст, ки ҳама гуна вазъияти мушкилӣ аз сабаби фарқияти байни ҳолати дилхоҳ ва ҳолате, ки воқеан дар объект ё предмети таҳқиқшаванда мавҷуд аст, ба вуҷуд меояд. Аз ин рӯ, барои дуруст ташхис кардани мушкилот аввал ҳолати дилхоҳро тавсиф кардан, баъд вазъи кунунии субъекти хоҷагидориро фаҳмидан ва дар ниҳоят дараҷаи ихтилофро арзёбӣ кардан муҳим аст.

Вожаҳои калидӣ: *рушд, консепсия, устуворӣ, саноат, омил, ММД, принсип, микроиқтисод, бехатарӣ, муҳити зист, иқтидор, субот, технология, экологиякунонӣ, иқтисод, сохтор, самаранокӣ.*

THEORETICAL FACTORS OF SUSTAINABLE INDUSTRIAL DEVELOPMENT: CONCEPTS AND KEY PRINCIPLES.

Sulaymonzoda Sh.F.

Annotation. *The concept of sustainable development was approved by the governments of 179 countries, including the Republic of Tajikistan, at the conference "Environment and Development" held at the UN in 1992. Opinions on this new concept and the very notion of "sustainable development" are ambiguous. They range from outright denial or doubt in its scientific validity to recognition of its importance for maintaining life on Earth and as an alternative to existing economic models and paradigms of civilizational development. The author also defines the main goal of sustainable industrial development as the basis for improving the standard and quality of life of people through the creation of new, environmentally friendly and innovative business models that do not destroy natural resources. The author also identifies general goals based on the factors influencing sustainable development, needs and constraints of society. Private sector goals are a more refined version of general goals and are necessary to achieve sustainable development indicators.*

In conclusion, it can be said that any problematic situation arises due to differences between the desired state of affairs and the state of affairs that actually exists in the object or subject of the study. Therefore, in order to correctly diagnose the problem, it is important to first describe the desired state, then understand the current state of the economic object and, finally, assess the degree of their difference.

Key words: *development, concept, sustainability, industry, factor, GDP, principle, microeconomics, safety, environment, potential, stability, technology, greening, economy, structure, efficiency.*

Постановка проблемы: Проблема устойчивого развития имеет научные и философские основы. Философы исследуют различные аспекты устойчивости, связанные с такими категориями, как закон и качество сохранения инвариантности, которые близки к понятию устойчивости. Устойчивость, как философская категория, отражает отношения, которые сохраняют относительное постоянство во времени, представляя собой нечто, что сохраняется в процессе изменений, при этом изменяясь, но оставаясь при этом самим собой. Таким образом, устанавливается связь между

устойчивостью и изменчивостью, поскольку устойчивость не может существовать без своей противоположности — изменчивости [8].

При исследовании устойчивого развития обычно применяются системные и синергетические подходы, а также диалектический метод. При анализе экономических явлений ученые опираются на диалектические законы, такие как переход количественных изменений в качественные, единство и борьба противоположностей, и общесистемные законы, такие как закон сохранения энергии, закон энтропии и закон внутреннего динамического равновесия. Важными понятиями в синергетике являются диссипативные структуры, бифуркация, сильные и слабые неравновесные структуры.

Методологическая особенность системного подхода заключается в том, что исследователь изучает целостность объекта и лежащие в его основе механизмы. Это предполагает выявление различных типов взаимосвязей сложных объектов и укладывание их в единую теоретическую модель [7].

Системный подход играет важную роль в концепции устойчивого развития. Это связано с пониманием взаимосвязи общества и природы, единства всех сторон общественной жизни, которое легло в основу учения В.И. Вернадского о ноуменальном мире. Она также связана с концепцией человечества, предложенной Пьером Тейяром де Шарденом, и смыслом существования человека как сознательного существа, которое одновременно является биологическим и более чем биологическим. Эти идеи стали важным источником для разработки концепции устойчивого развития.

Поскольку экономика представляет собой сложное системное образование, состоящее из множества взаимодействующих элементов, ее развитие невозможно без единого и синхронного процесса развития всех подсистем. Поэтому только системно-аналитический подход, наиболее обобщенная методология современной науки, может адекватно оценить текущее состояние экономики и сформировать эффективные рекомендации по ее целенаправленному развитию [10].

Синергетический подход к изучению взаимосвязи общества и природы применяется такими выдающимися учеными, как И.Р. Пригожин, В.Н. Турченко, Н.Н. Моисеев и А.Д. Урсул. В. Н. Турченко [14] считает, что синергетика является мощным инструментом для методологического анализа сложных систем, которые способны к самоорганизации и саморазвитию.

С точки зрения синергетики устойчивое и неустойчивое развитие можно рассматривать как два вида организованных процессов изменений. Устойчивое развитие характерно для систем, находящихся в равновесной динамике и удаленных от точек бифуркации, тогда как неустойчивое развитие относится к системам, которые связаны с сильно неравновесными структурами и приближаются к точкам бифуркации в своем эволюционном процессе.

А.Д. Урсул опираясь на синергетические принципы, полагает, что прогрессивное развитие общества в сфере информации неизбежно приведет к определенной степени деградации окружающей среды [15].

Анализ последних исследований и публикаций. Изучая общие законы развития, диалектика формирует надежную теоретическую базу для анализа экологических, социальных и экономических систем, которые объединяют такие сложные и противоречивые подсистемы, как общество, природа и сознание. Необходимость точного применения

диалектической методологии подтверждается множеством выдающихся ученых. Например, А.Д. Урсул [15], признанный эксперт в области «устойчивого развития», рассматривает общество и природу как две взаимосвязанные материальные системы, связывая их с принципом сохранения энергии, который является частью диалектического материализма и имеет общеметодологическое значение. Это подразумевает, что материя сохраняется в процессе обмена веществом, энергией и информацией между обществом и природой. Материя не исчезает, а трансформируется из одной формы в другую и из одного состояния в другое [15].

Классическое определение устойчивого развития имеет ряд серьезных недостатков. Н. Мальцева[8] высказывает обоснованное мнение, которое, во-первых, акцентирует внимание на том, что точные прогнозы о будущем невозможны, а во-вторых, указывает на парадоксальность данного определения: «...в условиях, когда современное общество не может удовлетворить потребности всех своих членов в настоящем, звучат утверждения о возможности достижения оптимального баланса между удовлетворением растущих потребностей увеличивающегося населения» как в настоящем, так и в будущем, а также о природосберегающей деятельности. Какой выдающийся ум сможет взять на себя ответственность за оценку «возможностей будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности?».

В Концепции подчеркивается, что переход к устойчивому развитию способствует гармоничному решению социально-экономических вопросов и проблем охраны окружающей среды, а также сохранения природных ресурсов, с целью удовлетворения потребностей как нынешних, так и будущих поколений [1].

С момента принятия концепции устойчивого развития появилось более 150 его определений. В основе многих из них лежит мысль о необходимости «сбалансированности», «равновесия», «объединения заботы об окружающей среде, экономической эффективности и благосостояния народов» [6].

В соответствии с этим выделяются направления для достижения устойчивого развития: а) в экологической сфере — вести жизнь, основываясь на справедливости и в пределах экологических возможностей, что подразумевает сокращение использования природных ресурсов и обеспечение стабильного круговорота веществ; б) в экономической сфере — жить в рамках доступных ресурсов и оптимизировать потребление; в) в социальной сфере — преодолеть отставание и бедность населения.

Цель статьи: В первом случае акцент делается на экологической и социальной составляющих «устойчивого развития». Можно сделать акцент на финансовой устойчивости, которая является наиболее разработанным аспектом экономической практики. Его единство заключается в разделении факторов на внешние и внутренние и интерпретации этих факторов. Под внешними факторами понимаются условия, которые экономический субъект не может изменить, но должен учитывать, поскольку они влияют на его состояние.

Изложение основного материала: Концепция устойчивого развития была утверждена на конференции «Окружающая среда и развитие», организованной под эгидой ООН в 1992 году, и получила поддержку от правительств 179 стран, включая Республику Таджикистан. Отношение к этому новому понятию и к самой концепции устойчивого развития варьируется: от полного отрицания и сомнений в научной обоснованности до признания её важности для сохранения

жизни на планете и как альтернативы существующей модели хозяйствования и парадигме развития цивилизации.

Например, ученый В.П. Казначев [5] считает термин «устойчивое развитие» бессмысленным даже на теоретическом уровне, научным парадоксом и «политизированной экологией». Некоторые ученые подчеркивают неоднозначность и относительность термина «устойчивость». В повседневном общении термин «устойчивость» используется как художественный образ отсутствия негативных явлений. Поэтому категория «устойчивое развитие» иногда рассматривается как лозунг без конкретного содержания, бесформенная утопическая идея, похожая на коммунизм. Ценность этой концепции видят в замене термина «социализм» или, что еще хуже для западного человека, «коммунизм» на нейтральный термин «устойчивое развитие» [9]. Противники концепции устойчивого развития, среди которых общественные деятели и политики, считают, что устойчивое развитие — это попытка международного финансового сообщества контролировать процесс трансформации международных экономических отношений [9]. Главный аргумент противников новой концепции заключается в том, что устойчивое развитие невозможно. Они трактуют устойчивое развитие как противоположность развитию. Это объясняется тем, что устойчивость — это отсутствие изменений, в то время как изменения неизбежны в любой системе, что подразумевает развитие.

Подобные терминологические противоречия можно легко разрешить, применив диалектический метод. Согласно диалектическому подходу, любому развивающемуся предмету присущи внутренние противоречия и тенденции (например, новое и старое, стабильное и изменчивое). Каждая сторона диалектического противоречия не может существовать без другой, одна предполагает существование другой, противоречия пронизывают друг друга. Любая развивающаяся система представляет собой диалектическое единство стабильности и изменений. С одной стороны, существует стабильность, которая позволяет системе сохранять свою сущность и качественные характеристики, отличающие ее от окружающей среды. С другой стороны, система постоянно изменяется, что не только поддерживает определенное равновесие, но и способствует его организации и уровню стабильности [14]. Таким образом, устойчивость и изменчивость — это два аспекта единого процесса развития. Устойчивость необходима для поддержания и развития ключевых характеристик системы, которые идентифицируют и позиционируют ее как отличную и независимую от других.

Тем не менее, вопрос гипер-устойчивости или постоянной устойчивости в контексте открытых систем, таких как эколого-экономическая система, не является актуальным. Вместо этого возникает необходимость в обеспечении определенной устойчивости системы, которая понимается как сохранение свойств, качественных и количественных характеристик её элементов и их взаимосвязей, что позволяет системе выполнять свои функции и противостоять дестабилизирующим факторам.

Общество и природа представляют собой открытые взаимодействующие системы, где увеличение информации (энергии, материи) в одной из них связано с ростом энтропии в другой. Синергетическая теория применяет концепцию равновесия для объяснения развития сложных взаимодействующих систем. В соответствии с синергетикой, «нормальное развитие» системы считается стабильным, когда происходит динамическое равновесие в обмене веществом, энергией и информацией

между системой, её внешней средой и её структурными элементами. При приближении к точке бифуркации сначала возникает слабое неравновесие, а затем — сильное. Эти неравновесные состояния могут ускорить переход системы к новому, более высокому качеству или привести к её саморазрушению.

Некоторые исследователи предлагают пересмотреть значение английского термина «sustainable development», который на русский язык переводится как «устойчивое развитие», и заменить слово «устойчивое» на «сбалансированное». Это связано с тем, что в классическом определении заложена концепция баланса и равновесия между экономическим ростом, повышением качества жизни людей и охраной окружающей среды.

Трудности в определении понятия «устойчивое развитие» возникают из-за его противоречивой природы. С одной стороны, устойчивость является важным аспектом развития, подразумевающим стабильность и сохранение прогресса. С другой стороны, развитие представляет собой процесс непрерывных изменений, который по своей сути включает элементы нестабильности.

Устойчивое развитие — это динамическая концепция, которая описывает процесс, направление и способность поддерживать движение в заданном направлении развития.

Сбалансированное и устойчивое развитие, которое учитывает состояние окружающей среды и принципы её охраны и использования, а также включает в себя разработку и внедрение стратегий для прогресса общества и его выживания, а также постоянное развитие цивилизации [11;].

Основой большинства определений устойчивости являются понятия «сохранение» и «равновесие». Устойчивость трактуется как: прежде всего, это связано с поддержанием системы, ее функциональной и целевой природы, а также качественных характеристик, которые отличают ее от других систем. Это включает в себя сохранение определенных состояний, необходимых для достижения заранее установленных целей. Устойчивость в этом контексте достигается путем стабилизации процессов внутри системы и сохранения ее структурной организации за счет поддержания наиболее важных параметров.

Во-вторых, речь идет о поддержании и непрерывном развитии системы. Устойчивость процесса определяется изменениями состояний и их переходами, что свидетельствует о том, что это не прерывание развития, а его поддержание. Ограничения в развитии могут быть вызваны устаревшей структурой социально-экономических отношений в обществе, а также нехваткой трудовых или инвестиционных ресурсов. Начиная со второй половины XX века, остро встала проблема истощения природных ресурсов и ухудшения состояния окружающей среды, что создает серьезные преграды для прогрессивного развития человеческой цивилизации.

В-третьих, важно поддерживать направленность и упорядоченность процесса развития, а также его пути и тенденции [3]. Учитывая, что существует также регресс, представляющий собой одну из форм развития, необходимо сохранять прогрессивные и поступательные тенденции.

Вторая группа определений устойчивого развития включает в себя идею баланса или равновесия. Основой устойчивого или сбалансированного развития является соблюдение определенных пропорций или соотношений между элементами, равновесие, которое должно существовать в рамках единой системы.

Основные направления устойчивого развития Республики Таджикистан приведены в рисунке 1.

Рисунок 1. Основные направления устойчивого развития Республики Таджикистан.

***Источник**: группировка автора.

Устойчивое развитие в Республике Таджикистан основывается на институциональной экономике, устойчивости экономической среды и финансовой устойчивости национальной экономики.

Устойчивость системы проявляется в балансе между её компонентами, самой системой и другими взаимосвязанными системами. В этом контексте устойчивость определяет способность к самоорганизации и саморегуляции в отношении внутренних элементов, а также способность адаптироваться к внешним неблагоприятным условиям или нейтрализовать их, не изменяя своих внутренних функциональных и структурных характеристик, что называется адаптивностью. Нарушение баланса между элементами системы и между внутренней и внешней средой приводит к неустойчивости. Концепция устойчивости включает в себя самосохранение субъектов развития, проявляющееся в их способности к самовоспроизводству и самоорганизации, а также их способность к саморазвитию, что является важным аспектом прогресса.

Устойчивое развитие экосистем и экономических систем требует нахождения гармонии между обществом и природой, производительными силами и производственными отношениями, спросом и предложением, накоплением и потреблением, потребностями и ресурсами, а также между перерабатывающей и добывающей промышленностью, использованием природных ресурсов и их охраной, материальными и духовными ценностями, интересами текущих и будущих поколений. Ключевым аспектом здесь является необходимость поддержания равновесия между обществом и природой, поскольку без этого невозможно сохранить физические и социальные основы для дальнейшего прогресса цивилизации. С точки зрения формационного подхода и перехода к новой технологической эпохе также важно, чтобы производительные силы соответствовали производственным отношениям. Это объясняется тем, что производительные силы отражают количественные характеристики экономической системы, в то время как производственные отношения определяют её качественные аспекты.

В результате происходит смешение стабильных и нестабильных периодов. Развитие можно описать как взаимный переход между стабильными и нестабильными состояниями.

История экономической системы включает стадии развития, разделенные периодами времени, которые сменяются одна за другой. В рамках каждой стадии устойчивости воспроизводится господствующий способ производства. Марксисты выделяют пять общественно-экономических форм как этапов постепенного развития общества: первобытный строй, рабовладельческий строй, феодальный строй, капитализм и коммунизм. Американский социолог У. Ростоу выделяет пять стадий экономического роста [2]. В индустриальной фазе некоторые авторы выделяют раннюю и позднюю индустриальные фазы.

Исходя из этого, мы считаем, что под устойчивым промышленным развитием следует понимать постепенное изменение, в ходе которого формируются производительные силы, производственные отношения и ответы на социальные потребности, образуя промышленную структуру с более высоким уровнем организации и эффективности, чем предыдущая структура.

Диалектика производительных сил и производственных отношений лежит в основе всего общественного развития.

Все крупные изменения в истории человечества определяются развитием

материального производства, появлением земледелия, животноводства, ремесел и промышленного производства. Прогресс материального производства связан с уровнем развития производительных сил и производственных отношений.

Как известно, всеобщим экономическим законом общественного развития является закон приспособления производственных отношений к характеру производительных сил. Этот закон определяет порядок, в котором сначала развиваются и изменяются производительные силы, а под их влиянием развиваются и изменяются производственные отношения. Производственные отношения должны создавать пространство для развития производительных сил, в противном случае они должны быть заменены новыми отношениями. Следовательно, революционные изменения в средствах производства означают формирование новой технологической эпохи, новой экономической структуры и новых социально-экономических отношений.

Таким образом, до конца XX века главным фактором, сдерживающим дальнейшее прогрессивное развитие материального производства, была отсталость производственных отношений и необходимость их коренной ломки и установления новых отношений, соответствующих уровню развития производительных сил. Сегодня становится все более очевидным, что материальное производство, основанное на использовании природного капитала, является не только источником социального прогресса, но и причиной деградации окружающей среды. Экологические факторы все чаще становятся сдерживающим фактором экономического развития.

История постепенных структурных преобразований в развитых странах подтверждает вывод о том, что общей тенденцией развития производительных сил является возрастание роли общественных производительных сил, то есть производительных сил, воспроизводимых трудом, которые постепенно вытесняют естественные производительные силы. Тем не менее, естественные производительные силы являются основой общественных производительных сил и продолжают оказывать влияние на общий процесс развития.

Таблица 1. Сравнительная характеристика процессов устойчивого и неустойчивого.

Характеристика	**Устойчивое развитие экономической системы**	**Неустойчивое развитие экономической системы.**
1	**2**	3
Признаки.	Производительные силы и производственные отношения, соответствующие новому технологическому укладу устойчивое природопользование повышение качества жизни	Производительные силы и производственные отношения; соответствующие старому технологическому укладу нарушение принципов устойчивого природопользования низкое качество жизни

Условия	Постоянные изменения для преодоления несбалансированности элементов «гибкая адаптивная структура экономики» сохранение потенциала развития интеграция элементов системы	Сохранение несбалансированности элементов консервация структуры экономики исчерпание потенциала развития ослабление связей между элементами, дезинтеграция
Механизм обеспечения	Рыночный-самоорганизация, саморазвитие, самовоспроизводство Государственная разработка эффективной промышленной, экологической, социальной, внешнеэкономической, политики внешнеэкономические обеспечение самодостаточности и комплексности развития экономики, экономической безопасности, выгодных позиций в международной системе разделения труда	Рыночный - нарушение принципов самоорганизации, саморазвития, само воспроизводства. Государственный ослабление регулирующей роли государства; внешнеэкономический определяющее влияние внешнеэкономической конъюнктуры, невыгодные позиции в международной системе разделения труда
Экономический рост	Интенсивный Ресурсосберегающий, на основе воспроизводимых ресурсов на базе передовых производит, сил	Экстенсивный Природоемкий, на основе невоспроизводимых ресурсов отсталые производительные силы
Реакция на дестабилизирующие факторы	сохранение системы: адаптация, погашение, предупреждение	развал системы: регресс, застой, появление новой системы
Стратегии природопользования	адаптивные	преобразовательные
Механизм структурных преобразований	модернизация - структурный сдвиг	развал системы — структурный сдвиг
Характер требующихся изменений	эволюционный	революционный

Источник: Составлено автором на основе обзора литературы.

Необходимо различать устойчивое развитие, нестабильное развитие и устойчивое состояние системы. Под устойчивым состоянием понимается

способность системы разрешать новые противоречия и противостоять нестабильным внутренним и внешним факторам без разрушения ее целостности и изменения основных свойств.

Кроме того, рост производительных сил общества наталкивается на количественные и качественные пределы его природной базы. Поступательное развитие человечества наталкивается на экологические ограничения. В этом контексте устойчивое развитие — это непрерывное развитие с появлением различных ограничений.

К внутренним влияниям относятся дисбаланс в развитии элементов системы, обострение противоречий развития. К внешним воздействиям относится влияние других систем, их элементов и структур.

Реакция системы на дестабилизирующие факторы включает: 1) адаптацию; 2) уничтожение негативных воздействий; 3) предотвращение возможных возмущений; 4) разрушение системы (развитие сверху вниз - регресс, стагнация, деградация).

Первые три реакции характерны для стабильных систем. Последняя реакция приводит к нестабильному состоянию.

Устойчивости системы способствует соблюдение определенных условий: а) постоянная смена элементов системы, их движение и развитие для преодоления дисбаланса и установления их пропорциональности; б) наличие гибких адаптивных структур, позволяющих совершенствоваться; в) сохранение потенциала развития; г) усиление взаимозависимости элементов (т.к. поскольку их интеграция способствует укреплению целостности системы и повышению ее устойчивости); д) способность к систематической или спонтанной саморегуляции.

Во многих публикациях развитие отождествляется с экономическим ростом. Многие исследователи считают, что развитие любой материальной системы в принципе может происходить без физического роста или даже с отрицательным ростом (уменьшением физических параметров) на основе качественных улучшений [14].

Многие исследователи различают рост и развитие, но в то же время подчеркивают взаимосвязь этих двух понятий. Это связано с тем, что количественный рост определяет развитие наряду с качественными изменениями, как утверждает О. Сухарев в статье «Современные концепции хозяйственного развития» [12], а развитие имеет восходящие и нисходящие ветви. По этой причине экономический рост и его разновидности служат моделью развития. В то же время не всякий рост является развитием. Неэкономический рост, потребляющий большое количество ресурсов, не только негативно влияет на экономическое развитие, но и может тормозить его. Кроме того, не стоит забывать, что количественные показатели экономики теряют свою актуальность по сравнению с качественными, например, в условиях инфляции. Если значительная часть роста прибыли может иметь инфляционную природу, то рост производства может быть связан с переоценкой основных фондов, сокращением численности работников из-за ухудшения ситуации с выходом на пенсию и обновлением персонала, а также с более эффективным использованием капитала. Увеличение доли совокупных доходов в структуре формирования ВВП по доходам может быть следствием снижения доли оплаты труда, а не повышения эффективности общественного производства. В сложившейся ситуации неравномерного распределения доходов рост

экономических показателей не обязательно ведет к повышению уровня жизни населения.

С точки зрения концепции устойчивого развития рост экономических показателей также оценивается неоднозначно. Это связано с тем, что он подразумевает усиленную эксплуатацию природных ресурсов и разрушение естественных систем жизнеобеспечения. С. Губанов называет рост, основанный на устаревших технологиях электрификации, «ростом без развития».

Примером нестабильного развития служит переходная экономика, особенно переход от командно-административной модели к рыночной. Переходные экономики отличаются сложностью социально-экономических взаимодействий, где одновременно существуют элементы старой системы и новые отношения, возникающие в ходе трансформации. Это создает уникальные особенности и сложности для процесса преобразования переходной системы, что требует разработки адекватных механизмов регулирования.

Неустойчивые системные изменения происходят одновременно во многих сферах жизни. Например, они затрагивают экономику, все уровни народного хозяйства, отношения между основными секторами общественного производства, отрасли, предприятия, непроизводственную инфраструктуру (банки, биржи, торговые компании, брокерские конторы и т. д.), структуры управления на разных уровнях, социальную структуру общества и его отдельные звенья и многое другое.

Форма и содержание возможных эволюций в переходных обществах во многом определяются борьбой политических, социальных и национальных сил, социокультурными и идеологическими факторами. Поэтому один и тот же набор реформаторских мер будет иметь разные конечные результаты.

Основные принципы, определяющие путь к устойчивому развитию, изложены, в частности, в Декларации Первой конференции ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, 1992). В то же время, принимая национальные стратегии устойчивого развития, многие страны разработали собственные принципы, учитывающие их особенности и специфические условия. В научной литературе можно найти множество мнений и предложений по основным принципам устойчивого развития. Были предложены следующие принципы устойчивого развития:

1. Принцип биосфера-центризма, который делает акцент на «биосферном» измерении бытия, а не на человеке;
2. Принципы экологической стабильности - устойчивость глобальных круговоротов вещества в биосфере, исторически сложившиеся биогеохимические циклы, сохранение природно-ресурсного потенциала;
3. Принцип рационализации деятельности - совершенствование всех форм деятельности на основе современных научно-технических решений;
4. Принцип оптимизации потребностей, заключается в способности преодолеть противоречие между ограниченными ресурсами и растущими потребностями населения;
5. Принципы справедливости в глобальном использовании ресурсов;
6. Принцип управляемости социально-природных систем, стимулирующий оптимальное природопользование;
7. Принцип преемственности развития, будущие поколения должны иметь возможность использовать потенциал природных ресурсов в той мере, в какой это необходимо.

Многие авторы [13] утверждают, что разработка национальных стратегий устойчивого развития должна основываться на следующих принципах:

- право человека «жить в экологически чистой среде»;

- сохранение окружающей среды;

- повышение качества жизни людей;

- рациональное использование природных ресурсов;

- укрепление взаимосвязи между экономикой и экосистемами;

- использование принципа предотвращения деградации окружающей среды;

- инклюзивное развитие межрегионального и международного сотрудничества для сохранения целостности экосистем;

- разработка индикаторов прогресса в области устойчивого развития;

- экологизация общественной жизни в целом;

- ведущая роль государства;

Принципы прагматизма обеспечивают реализацию теоретической модели национального экономического развития. Принцип этики определяет баланс между национальными приоритетами, целями экономического развития и обеспечением качества жизни отдельных групп, национальных групп или населения в целом.

Были предложены различные принципы, из которых можно обосновать следующие: человек - часть живого мира, биосферы, и может существовать только при условии поддержания определенного уровня экологического равновесия. Состояние и изменения природных условий влияют на самого человека. В научной литературе большое значение придается выявлению факторов, способствующих устойчивому развитию экономических систем. Тем не менее, единого и четко сформулированного мнения по этому вопросу нет. Различия во мнениях ученых во многом зависят от того, связывается ли устойчивое экономическое развитие с сохранением природной среды и решением социальных проблем, или же этот вопрос трактуется в узко экономическом смысле, то есть как способность поддерживать определенный уровень прибыли и научный цикл производства.

В первом случае акцент делается на экологической и социальной составляющих «устойчивого развития». Сторонники второго подхода делают акцент на финансовой устойчивости, которая является наиболее разработанным аспектом экономической практики. Его единство заключается в разделении факторов на внешние и внутренние и интерпретации этих факторов. Под внешними факторами понимаются условия, которые экономический субъект не может изменить, но должен учитывать, поскольку они влияют на его состояние. Внешние факторы обычно делят на две группы:

- микроэкономические факторы (факторы из других источников, прямое влияние);

- макроэкономические факторы (косвенное влияние).

Некоторые авторы делят факторы на такие группы, как международные, национальные, рыночные и случайные. Другие авторы утверждают, что основными факторами, влияющими на изменение устойчивости национальной экономики, являются численность населения, уровень потребления и уровень технологического развития. [18;19]

Мы предлагаем собственную группировку факторов устойчивого промышленного развития.

Построение классификационной схемы влияющих факторов основано на положениях теории экономических систем и других источниках информации. Согласно ей, экономическая система развивается устойчиво, если:

а) максимально долго сохраняет свое существование (не нарушаются объективные

экономические законы, прежде всего закон соответствия уровня развития производственных отношений уровню развития производительных сил);

б) приспосабливается к изменениям среды путем изменения собственной структуры (обладает гибкой структурой);

в) эффективно противодействует возмущающему воздействию внешней и внутренней среды (обеспечивает безопасность развития);

г) имеет потенциал саморазвития;

д) не разрушает природную основу своего существования (т.е. является экологичной).

Рисунок 2. Факторы устойчивого развития промышленности.

Источник: разработана автором.

В стабильной экономике технологические новшества трансформируют ключевые аспекты воспроизводственного процесса. К основным аспектам этого процесса относятся: организация и управление, планирование, контроль, а также социально-классовые отношения, что в совокупности представляет собой всю систему производства и социально-экономических взаимодействий, направленных на адаптацию к задачам более эффективного функционирования производительных сил.

Исходя из этого, факторы устойчивого развития промышленности (см. рисунок 2) можно классифицировать на следующие группы:

1. Структурные;
2. Производительные силы;
3. Производственные отношения;
4. Безопасность;
5. Экологические;
6. Потенциал саморазвития [4].

В стабильной экономике технологические новшества трансформируют ключевые аспекты воспроизводственного процесса. Основной особенностью этого процесса является способность всей производственной системы и социально-экономических отношений адаптироваться к задачам управления, организации, планирования и контроля, а также к системе социально-классовых взаимодействий, что приводит к более

эффективному использованию производительных сил.

Постепенное внедрение научно-технических инноваций в общество, проявляющееся в адаптации производственных и социальных отношений, можно считать устойчивым развитием. Система, в которой постоянно происходят адаптивные изменения в производительных силах и производственных отношениях, представляет собой экономическую систему, находящуюся в состоянии стабильности.

Увеличение противоречий между производительными силами и производственными отношениями указывает на сбой в механизме адаптации. Это свидетельствует о том, что экономическая система исчерпала свои внутренние ресурсы для саморазвития и перешла в режим неустойчивого развития.

Дальнейшее развитие человеческой цивилизации невозможно без обеспечения экологической безопасности. Для создания экологически безопасного общества недостаточно просто изменить традиционные подходы к использованию природных ресурсов. Необходимо пересмотреть основные принципы взаимодействия общества с природой, кардинально изменить потребности людей и их социальную деятельность, а также материальное производство. В последние годы в развитых странах процесс озеленения экономики происходит не столько благодаря технологическим достижениям, сколько в значительной степени благодаря изменению потребительских установок. В этой связи, помимо экологизации производства, крайне важно также экологизировать науку и образование, а также формировать новую экологическую этику.

Основные направления экологизации производства включают в себя следующие аспекты:

- Приоритетное применение технологий с низким уровнем отходов и ресурсосбережения;
- Создание производственных процессов замкнутого цикла с полным использованием отходов;
- Экологизация экономической структуры;
- Исследование новых источников энергии и разработка инновационных строительных материалов;
- Учет экологических факторов в экономических показателях;
- Улучшение экологического законодательства;
- Развитие новых форм финансирования экологических инициатив;
- Изменение сырьевой направленности экспортной политики;
- Привлечение инвестиций в сектор охраны окружающей среды.

Концепция устойчивого развития придает первостепенное значение жизни и здоровью человека. Известно, что цели и средства являются взаимосвязанными понятиями. Содержание целей во многом определяет выбор средств, а характер средств влияет на способы достижения целей. Поэтому перед разработкой механизмов реализации концепции устойчивого развития необходимо четко определить систему целей.

Цели устойчивого развития должны, во-первых, отражать потребности общества, которые необходимо удовлетворить в процессе его развития; во-вторых, учитывать ограничения, мешающие прогрессивному развитию; и, в-третьих, основываться на ключевых факторах, влияющих на развитие. Кроме того, цели устанавливают систему показателей для оценки их достижения, формируют критерии для оценки эффективности принимаемых решений и

способствуют разработке стимулов для позитивного поведения членов общества.

Экологические ограничения связаны с такими вопросами, как истощение природных ресурсов, ассимилируемая среда, переработка и утилизация отходов. Затраты на освоение природных ресурсов возрастают, когда существующие природные ресурсы истощаются и приходится осваивать новые, качественно более низкие природные ресурсы.

Снижение эффективности использования природных ресурсов и рост капиталоемкости накладывают экономические ограничения на технологическое развитие. Социальные ограничения связаны с необходимостью учета политической межэтнической и межрегиональной нестабильности, социальной напряженности, обусловленной высоким социальным расслоением, снижением качества жизни и необходимостью учета ситуаций, которые могут привести к росту заболеваемости в результате загрязнения окружающей среды.

Основные цели Республики Таджикистан в области устойчивого развития подразделяются на главные цели, общие цели и конкретные цели. Главная цель подразделяется на общие цели, которые также включают конкретные цели.

В заключение следует отметить, что основной целью устойчивого промышленного развития является повышение уровня и качества жизни людей за счет создания новых, экологически безопасных и инновационных бизнес-моделей, не разрушающих природные ресурсы. Мы определили общие цели, основываясь на факторах, влияющих на устойчивое развитие, а также на потребностях и ограничениях общества. Частные цели являются развитием общих целей и необходимы для достижения показателей устойчивого развития. Любая проблемная ситуация возникает из-за несоответствия между желаемым и реально существующим в объекте или предмете исследования. Поэтому, чтобы правильно диагностировать проблему, важно сначала описать желаемое состояние, затем понять текущее состояние экономического объекта и, наконец, оценить, насколько они отличаются друг от друга.

Литература

1. Концепции перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию Душанбе. 2007-2030гг. С.-103.

2. Postow W. How it all began Origins of the modern economy N.Y. etc., McGraw - Hill, 1975.

3. Водопьянов Л.А. Устойчивость в развитии живой природы. Минск, 1974. С-45

4. Казиева Ж.Н. Устойчивое развитие промышленности (теория и методология): Диссертация доктора экономических наук. Махачкала, 2009.

5. Казначеев В.П. Что мы гарантируем следующим поколениям? // За рубежом, 1994, № 18 С-202.

6. Лосев К.С. Экологические проблемы и перспективы устойчивого развития России в XXI веке. М., Космоинформ, 2001.

7. Лукьянчиков Н.Н., Потравный-И.М. Экономика и организация природо-пользования: Учебник для вузов- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.

8. Мальцева Н.Л. Социально-философское основание концепции устойчивого развития общества: Диссертация доктора философских наук. Волгоград, 1998. С-41.

9. Осокина Н.В., Логачев В.А., Коряков А.Г., Казанцева Е.Г. Экономическая устойчивость: теоретические и практические проблемы. Кемерово: Кузбассвуз- издат, 2000. С-8.

10. Птушенко А. К. Общество и экономика: К вопросу о понятиях и критериях эффективности экономики // Общество и экономика, 2004; № 10.

11. Сауранбаев Н.Е. Устойчивое развитие национальной экономики: теоретические положения и принципы: Препринт. -СПб: Нестор, 2003.

12. Сухарев О. Современные концепции хозяйственного развития // Экономист, 2003, № 7.

13. Татаркин А.И., Романова О.А., Ченчевич С.Г. Факторы и возможности устойчивого промышленного развития региона. Екатеринбург, 1997. С-12.

14. Турченко В.Н., Шафранов-Куцев Г.Ф. Россия: от экстремальности к устойчивости. Тюмень, 2000.

15. Урсул А.Д. Перспективы экоразвития. -М.: Наука, 1990. С-98.

16. Сулаймонзода, Ш. Ф. Рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ / Ш. Ф. Сулаймонзода, А. Н. Нурализода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-1(53). – P. 63-72. – EDN VDVVZA.

17. Сулаймонзода, Ш. Ф. Афзалиятҳои иқтисодиёти рақамӣ дар рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити муосир / Ш. Ф. Сулаймонзода, М. А. Самиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 3(27). – P. 124-130. – EDN YYIIWG.

18. Рахимов, Р. К. Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан / Р. К. Рахимов, Я. П. Довгялло, Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/3(165). – С. 113-121. – EDN UNJKDJ.

19. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.

Сведение об авторе:

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сулаймонзода Шуҳрат Фирдавс - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти биржавӣ, унвонҷӯ-доктoранти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Information about the author:

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs - Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК:338.242.32

ДАСГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Убайдуллозода Ф.У.

Солҳои охир дар таҳқиқоти иқтисодӣ ба ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ ва соҳибкории минтақаҳо таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Мақола самтҳои асосии дасгирии давлатии рушди фаъолияти соҳибкории инноватсиониро дар шароити муосир дар бар гирифта, ба ин васила баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ ва кекӯаҳволии мардум бо назардошти хусусиятҳои хоси худ ва ақидаи олимони ватанӣ мавриди омузиш қарор дода шудааст. Инчунин қайд мегардад, ки соҳибкори инноватсионӣ- дараҷаи олии фаъолияти соҳибкорӣ буда, таҳия, ҷорӣ сохтан ва истеҳсоли маҳсулоти нав барои корхона ҳамчун воситаи баланд бардоштани рақобатнокӣ ва рафъи вобастагии корхона аз мутобиқат накардани давраҳои ҳаётии маҳсулоти истеҳсолшаванда аҳаммияти хос дорад. Ҳамзамон дар мақола ба масъалаи таъмини рушди устувори минбаъдаи иқтисодиёти мамлакат, муайян намудани сиёсати нави давлати инноватсионӣ ва ояндаи устувори дарозмуҳлат диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: *соҳибкории инноватсионӣ, дастгирии давлатӣ омилҳои молиявӣ, рушди иқтисодӣ субъьктҳои хоҷагидорӣ, иқтисоди рақамӣ, равандҳои инноватсионӣ, саноатикунонии босуръат, некуаҳволии мардум, низоми андозбандӣ, имтиёзҳои андозӣ, низомҳои молиявӣ.*

Барои иқтибос: *Убайдуллозода Ф.У. Дасгирии давлатии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосир / Ф.У. Убайдуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №.4.2(43). – С.127-135.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Убайдуллозода Ф.У.

В последние годы в экономических исследованиях большое внимание уделяется формированию инновационной инфраструктуры и регионального предпринимательства. В статье рассматриваются основные направления государственной поддержки развития инновационной предпринимательской деятельности в современных условиях, способствующие повышению экономического уровня и благосостояния народа с учетом его специфических особенностей и взглядов отечественных ученых. Также отмечается, что инновационное предпринимательство является высшим уровнем предпринимательской деятельности, а разработка, внедрение и производство новой продукции имеет особое значение для предприятия как средство повышения конкурентоспособности и устранения зависимости предприятия от несоответствия жизненных условий. циклы выпускаемой продукции. При этом особое внимание в статье уделено вопросу обеспечения дальнейшего устойчивого развития экономики страны, определению новой инновационной государственной политики, долгосрочного устойчивого будущего.

Ключевые слова: *инновационное предпринимательство, государственная поддержка, финансовые факторы, экономическое развитие хозяйствующих субъектов, цифровая экономика, инновационные процессы, ускоренная индустриализация, благосостояние населения, налоговая система, налоговые льготы, финансовые системы.*

STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS

Ubaidullozoda F.U.

In recent years, much attention has been paid in economic research to the formation of innovative infrastructure and regional entrepreneurship. The article examines the main areas of state support for the development of innovative entrepreneurial activity in modern conditions, contributing to an increase in the economic level and well-being of the people, taking into account its specific features and the views of domestic scientists. It is also noted that innovative entrepreneurship is the highest level of entrepreneurial activity, and the development, implementation and production of new products is of particular importance for the enterprise as a means of increasing competitiveness and eliminating the enterprise's dependence on the discrepancy between living conditions. cycles of manufactured products. At the same time, special attention in the article is paid to the issue of ensuring further sustainable development of the country's economy, defining a new innovative state policy, and a long-term sustainable future.

Key words: *innovative entrepreneurship, state support, financial factors, economic development of business entities, digital economy, innovative processes, accelerated industrialization, welfare of the population, tax system, tax incentives, financial systems.*

Соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилонаи аз рӯи таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташудаест, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст. Ба сифати субъектҳои соҳибкорӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки мутобиқи муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қайди давлатӣ гузаштаанд, баромад менамоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамасола дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи соҳибкорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамоянд ва бахри рушду инкишофи соҳаи мазкур, ҷорӣ намудани имтиёзҳо ба соҳибкорон ва дастгирӣ намудани онҳо ба мақомоти дахлдори давлатӣ дастуру супоришҳо медиҳанд. Ва дар ин замина, Сарвари давлат дар паёмҳои ҳарсолаашон таклифу пешниҳодҳои қонунгузорӣ дар соҳаи соҳибкорӣ манзур менамоянд, ки онҳо воситаи муҳими такмили қонунгузории мамлакат дар самти мазкур мебошанд.

Аз ин рӯ, барои Тоҷикистон, ки дар ин ҷо муносибатҳои бозорӣ акнун ташаккул ёфта истодааст, сиёсати инноватсия ба нигоҳдории илмию технологии мамлакат нигаронида шудааст. Таъмини рушди устувори минбаъдаи иқтисодиёти мамлакат муайян намудани сиёсати нави давлатии инноватсияро тақозо месозад, ки он ба ояндаи устувори дарозмуҳлат нигаронида шуда бошад. Барои ин, муқррар намудани тавозуни дурусти тақсими захираҳо байни

давраҳои сикли инноватсионӣ зарур аст. Даҳсолаҳои авали асри XXI нишон медиҳад, ки дар ҷаҳони муосир табаддулоти амиқи иттилоотию технологӣ сурат гирифта, вай ба ҳама ҷабҳаҳои истеҳсолоти муосир, системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири зиёд мерасонад. Қонуниятҳои глобалии навъи рушди инноватсионии маориф ва омода кардани кадрҳо, қонуниятҳои пайдоиш ва ҷорисозии кашфиёту ихтироот ва навгониҳои техникӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ, динамикаи дараҷаи илмию техникӣ ва сифати маҳсулот проблемаҳои иқтисодиёти муосирро нишон медиҳад. Инчунин то ҳол дар Тоҷикистон қонунгузории бе воситаи марбут ба соҳибкории инноватсионӣ ё дигар барномаи мушахаси соҳибкории инноватсионӣ амалан вуҷуд надорад. Бинобар ин, зарурати қабули қонунҳо дар бораи фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ ва сиёсати давлатии соҳибкории инноватсионӣ пеш омадааст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати равандҳои ҳамгироӣ, чи дар сатҳи минтақаҳои алоҳида ва чи дар сатҳи кишварҳои алоҳида, ки дар як манзараи ҷуғрофӣ ҷойгиранд, масъалаҳои таъмини инфрасохтории татбиқсозии самараноки иқтидори тиҷорати минтақавӣ ва рушди тиҷорати байниминтақавӣ дар заминаи беҳтарсозии инфрасохтори бозорӣ аҳамияти муҳим пайдо менамоянд[1;9; 10;11].

Бояд қайд намуд, ки мутобиқи моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад. Воқеан давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ бахусус соҳибкории инноватсионӣ, ки сарчашмаи ташкили ҷойҳои нави корӣ, беҳтар намудани шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолии мамлакат аст, ҷиҳати муқаррар намудани имтиёзҳо ба соҳибкорон тамоми чораҳои ташкиливу амалиро меандешанд.

Мафҳуми «соҳибкории инноватсионӣ» ҷараёни офаридан ва истифодаи тиҷоратии техника ва технологияи навоварӣ мебошад. Инноватсия ҳамчун афзори махсуси соҳибкорӣ на барои он чизе, ки ихтироъ шудаст хизмат мекунад, балки равонасозии ташкили кофтукови чизҳои нав дар сохтори соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкори инноватсионӣ- дараҷаи олии фаъолияти соҳибкорӣ буда, ки ба муштариён муаррифии қарорҳои нав доир ба ҳалли масъала (маҳсулоти нав, хизматҳо, технологӣ ва ғайра) момӯзад. Аз ҷумла, имкониятҳои нави навоваришуда дар тиҷорати шахсӣ мебошад.

Маврид ба зикри хос аст, ки дар адабиётҳои иқтисодӣ се навъи асосии соҳибкории инноватсиониро ҷудо мекунанд.

1.Навоварии маҳсулот – раванди нав кардани фурӯши иқтидори корхона, ки устувории корхонаро нигоҳ медорад ва ҳамеша ба ин ҳаҷми фоидаи бадастовардашуда, пахнои дар бозор, нигоҳ доштани муштариён, созмон додани ҷойҳои нави корӣ ва ғайра мебошад.

2.Навоварии технологӣ – раванди иқтидори истеҳсолӣ, ки бахри баланд бардоштани истеҳсолоти меҳнат ва сарфаи энергия, ашё ва дигар захираҳо, ки дар навбати худ имкон медиҳад, ки фоидаи корхона ва таъмини бехатари он, ташкили чорабиниҳо, самаранок истифода бурдани низоми итилоотии дохили корхонавӣ ва ғайра равона карда мешавад.

3.Навоварии иҷтимоӣ – раванди умумии нақшавии бехатарии фазои гуманитарии корхона, мақбул донистани ин гуна навоварӣ, имконияти пахн шудан дар бозори қувваи корӣ, сафарбаркунии корхона оиди мақсадҳои гузошташуда, устуворгардонӣ ва боварии уҳдадориҳои

иҷтимоии корхона дар назди коргарон ва ҷамъият мебошад.

Аз намудҳои мазкур бар меояд, ки таҳия, ҷорӣ сохтан ва истеҳсоли маҳсулоти нав барои корхона ҳамчун воситаи баланд бардоштани рақобатнокӣ ва рафъи вобастагии корхона аз мутобиқат накардани давраҳои ҳаётии маҳсулоти истеҳсолшаванда аҳаммияти хос дорад. Дар шароити кунунӣ таҷдиди маҳсулот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръати нисбатан суст ҷараён мегирад. Дар солҳои охир ба амал омадани тағйироти назариявӣ дар таъмини рушди инноватсионии ҷомеа дар назар аст. Ин бо он вобаста аст, ки аксари кишварҳои ҷаҳон дар ин давра ба марҳалаи сифатан нави рушд, яъне рушди инноватсионӣ дар рушди иқтисодӣ торафт мавқеи сазоворро ба даст меоранд ва ҳиссаи маҳсулоти соҳаҳои технологияашон пешрафта дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии аксари кишварҳои мутараққӣ мунтазам меафзояд. Навъи нави иқтисодиёт ба вуҷуд омада истодааст, ки онро «иқтисодиёти нав» меноманд.Ҷорӣ намудани мафҳуми «иқтисодиёти нав» дар таҳлил ва таҷрибаи илмӣ бевосита бо ҳал гардидани проблемеҳои рушди фаъолияти инноватсия ва баҳодиҳии сифатан нави нақши илм ва равандҳои инноватсионӣ вобаста аст.

Аз ин рӯ, пурзӯр гардидани омили илмию инноватсионӣ дар ҷомеа гузариш ба навъи инноватсионӣ ба хоҷагиҳо пешниҳод менамояд, ки дар танзими давлатии иқтисодиёт нақши назаррас дошта бошанд. Дар шароити ҷаҳоникунонӣ рушди навъи инноватсионии иқтисодиёт ба сатҳу сифати маҳсулот, сатҳи зиндагии шаҳрвандон, ва кам кардани қафомони аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нигаронида шудааст, ки ин ба ҳамгироии байналминалӣ пешомадҳои тозаеро фароҳам меоварад. Дар ин маврид, вазифаи муҳимми рушди соҳибкории инноватсионӣ, афзоиши истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти технологшияшон пешрафтаи рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ мебошад, ки онҳо бинобар дар таркиби худ доштани ҳиссаи зиёди моликияти зеҳнӣ, арзиши иловашударо моликанд. Дар кишварҳои мутараққӣ 80-95 %-и маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳиссаи донишҳои нави дар техника ва технология таҷассумёфта, усулҳои ташкили меҳнат, истеҳсолот ва идора, инчунин баланд бардоштани дараҷаи таҳсилоти аҳолӣ рост меояд.

Воқеан ҳам, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар як қаттор барномаву стратегияҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқиро қабул ва роҳандозӣ намудааст, ки онҳо метавонанд барои рушди соҳа замина мусбӣ фароҳам оваранд. Дар ин замина ҳангоми ироаи Паёми имсолаи хеш қайд намуданд, ки «… Бо мақсади дастгирии минбаъдаи рушди соҳибкорӣ зарур аст, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор» бо роҳи такмил додани меъёрҳои амалкунандаи арзёбии хавфҳо шумораи санҷишҳо ва даврияти гузаронидани онҳо (ба истисноии хавфҳои андоз) боз ҳам маҳдуд карда шавад.

Қисмати муҳими паёми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин такмили низоми андозӣ ва маъмурикунонии он ба ҳисоб меравад. То имрӯз зиёда аз 170 намуди имтиёзҳо ва сабукиҳои андозию гумрукӣ пешниҳод шуда, дар соли 2024 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомони расидааст. Аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуди андоз зиёда аз 1,5 миллиард сомонӣ ҳамчун дастгирӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад. Дар натиҷа соли 2024 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ба 339 ҳазор расид, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 76 ҳазор зиёд мебошад.

Бо мақсади такмили идоракунии низоми андозии кишвар, кам кардани вақт ва

хароҷотҳои соҳибкорон тавассути сода ва сабук намудани расмиёти он пардохтҳои ҳатмӣ то 40%, ҳисоби андозӣ то 60%, ба расмиёт даровардани ҳуҷҷатҳои гумрукӣ то 30% кам карда шуда, бақайдгирии субъектҳои хоҷагидорӣ то 5-6 рӯз расонида шудааст. Бо риояи талаботи Кодекси андоз истифодаи усулҳои муосири иқтисодиёти рақамӣ ва хизматрасониҳои пешқадами электронӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ пешбинӣ гардидааст, ки бо таваҷҷуҳ ба рақамикунонии иқтисодиёт ва истифодаи технологияҳои муосири хизматрасониҳои андозӣ ба субъектҳои сохибкорӣ бештар имтиёзҳои андозӣ дода мешавад.

Ҷадвали 2. - Маълумотҳо оиди маблағҳои имтиёзҳои андозӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2015-2024, млн сомонӣ

Номгуйи андозҳо	**Солҳо**					**2024/2015, бо %**
	2015	2017	2019	2020	2024	
Андоз аз фоида	30,9	162,5	519,2	730,9	815,2	26 маротиба
Андоз аз истифодабарандагони роҳи автомобилгард	0,7	2,5	8,9	9,8	31,0	4,4 маротиба
Андози иҷтимоӣ	7,1	8,6	18,0	18,5	20,6	2,9 маротиба
Андоз аз арзиши иловашуда	2104,6	2611,2	3876,1	3896,3	5415,8	2,5 маротиба
Андози низоми содакардашуда	4,8	16,3	13,4	11,3	14,4	3,0 маротиба
Ҳамагӣ	2148,0	2801,1	4435,7	4666,9	5481,7	2,5 маротиба

Сарчашма: Омори расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тавре ки аз ҷадвали 1 бар меояд, ба субъектҳои соҳибкорӣ дар давраи баррасишаванда нисбат ба пештара 2,5 маротиба бештар имтиезҳо дода шудаанд. Дар айни замон, дар низоми соддашудаи андозбандӣ ин нишондиҳанда 3 маротиба афзудааст, аммо ин рақамҳо то ҳол хурд буда, дар маҷмӯъ зиеда аз 2,6% - ро ташкил медиҳанд.

Тавассути низоми иттилоотии муносибатҳои молию пулӣ ва таъсиси КВД "Маркази дастгирии амалиётҳои молиявии байнибуҷетӣ татбиқи ниҳоии босифату саривақтии қисматҳои автоматикунонии стратегияи мазкур пешбинӣ гардида, пурра амалӣ намудани он бо иштироки ниҳодҳои давлатӣ дар амалиётҳои молиявӣ, аз ҷумла низоми хазинадорӣ таъмин мегардад. Бо супориши Ҳукумати кишвар шабакаи ягонаи электронии иттилоотӣ барои идоракунии самараноки молияи давлатӣ дар минтақаҳои кишвар таъмин гардидааст, ки он аз раванди рақамикунонии иқтисодиёт гувоҳӣ медиҳад.

Доир ба рушди соҳибкории инноватсионӣ олимони соҳа тадқиқотҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Масалан ба ақадаи Наврузи М. «…Барои тасниф кардани объектҳои соҳибкории инноватсиони ду равиш вуҷуд дорад. Якум, равиши институтсионалӣ, ки "ба муайян кардани

хусусиятҳои муассисаҳое, ки иҷро мекунанд ё маблағгузорӣ мекунанд асос ёфтааст. Ин воҳидҳои таснифшаванда аз рӯи бахшҳои иқтисод гурӯҳбандӣ карда мешаванд, то ҳадди имкон, аз рӯи таснифоти стандартии мавҷудаи фаъолияти иқтисодӣ. Дуюм, равиши функсионалӣ, ки хусусияти инноватсияро ҳамчун «як воҳиди иҷрокунанда, на фаъолияти асосии иқтисодии он» таҳлил мекунад. Ин равиш як камбудии назаррас дорад - он таснифи навовариҳоро нисбат ба худ ва тавассути эҳтиёҷоти ба вуҷуд омадаи пешниҳоди он ба бозор ташкил медиҳад. Бозори инноватсионӣ маҷмӯи гуногунии инноватсияҳо буда, зарурати истифодаи онҳоро субъект муайян мекунад, яъне. як гурух корхонахо (саноат), истехсолот, корхонаи алохида, на худи навоварй. Бинобар ин, мо дар таҳқиқоти худ равиши институтсионалиро истифода мебарем, зеро он аз истифодаи навоварӣ дар фаъолияти иқтисодӣ оғоз меёбад, ки таснифоти миллии оморӣ аллакай дарк шудааст. Ин истифода, интихоб ва соҳиб шудан ба инноватсияро осон мекунад. Ҳадафи раванди инноватсионӣ эҷоди ҳарчи бештари навоварӣ мебошад. Дарачаи якуми шакли инноватсионии бозор – бозори инноватсиониро ташаккул дихад, то корхонахое, ки истехсолоти инноватсиониро ташкил медиханд, интихоб кунанд, ки чиро фахманд, ки чиро истехсол кардан ва кадом махсулоти инноватсиониро ба истеъмолкунанда пешниход кардан лозим аст...» [5].

Яке аз мутахассисони соҳа Бозоров Ш.Ш. дар кори худ се шакли асосии соҳибкории инноватсиониро ҷудо менамояд. «…Шакли якуми соҳибкории инноватсионӣ – маҳсулоти инноватсионӣ – раванди азнавнамоии иқтидори фурӯши корхона, зиёд шудани ҳаҷми даромад, васеъ гардидани саҳм дар бозор, нигоҳдории мизоҷон, мустаҳкам намудани мустақилият, муҳайё сохтани ҷойҳои нави кориро дар худ инъикос менамояд. Шакли дуюм – инноватсияҳои технологӣ – ин раванди таҷдиди иқтидори истеҳсолие мебошад, ки ба баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва сарфи энергия, ашёи хом ва дигар захираҳо равона шудааст. Ин имконият медиҳад, ки ҳаҷми даромади ширкат зиёд шуда, техникаи бехатарӣ мукаммал ва чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити зист амалӣ гарданд, системаи иттилоотии дохили ширкат самаранок истифода бурда шавад. Шакли сеюми соҳибкории инноватсионӣ – инноватсияҳои иҷтимоӣ – раванди умумии ба таври мунназам беҳтаршвии самти хизматрасониҳои гуманитарии корхонаро инъикос менамояд. Истифодаи чунин инноватсия имкониятҳоро дар бозори қувваи меҳнат васеъ мегардонад, кормандони корхонаро барои ноилгардӣ ба мақсадҳои гузошташуда сафарбар мекунад, боварино оид ба иҷрои уҳдадориҳои иҷтимоии корхона дар байни кормандон ва дар маҷмӯъ дар ҷомеа баланд мебардорад...» [2].

Назарова Н. бошад дар кори илмии худ қайд менамояд, ки «…соҳибкоре, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғул мебошад, бояд дар доираи се таъминот кор ва фаъолият карда тавонад, инчунин доррои донишҳои техникӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ бошад. Илова бар ин, барои нигоҳ доштани рақобат зарур аст, ки инноватсия на, як чорабинии якдафъаина ба раванди доимӣ табдил ёбад. Соҳибкории инноватсионӣ раванди эҷод ва тиҷоратикунонии инноватсияҳо мебошад. Навоварӣ бояд на танҳо барои ширкате, ки онро ҷорӣ мекунад, балки барои бозор дар маҷмӯъ нав бошад, яъне чизе, ки дар айни замон касе пешниҳод накардааст. Ҳадафи инноватсия ин ишғол намудан ва гирифтани қисми муайяни бозорҳо, инчунин васеъ кардани бозори воқеӣ, яъне ҷалб намудани муштариёни нав мебошад. Дар ҳолати 3- қадами устовор гузоштан ин кор имконпазир аст. Якум бояд ба маҳсулотҳои нави такя кард, ки то кунун

шщиркатҳои рақибон аз он бехабаранд. Дуюм, инноватсия метавонад аз ширкатҳои бузург пайдо шавад, аммо татбиқи он барои тиҷорати хурд ё ширкатҳои нав осонтар аст. Ширкатҳои инноватсионӣ дар бозорҳои хурд фаъолият мекунанд, ки ҳаҷми онҳо дар муқоиса бо бозорҳои ширкатҳои солҳои тӯлонӣ ночиз аст. Онҳо пайваста маҳсулоти худро такмил медиҳанд ва барои беҳтар қонеъ кардани интизориҳои гурӯҳи асосии истеъмолкунандагони худ сармоягузорӣ мекунанд. Сеюм, ширкатҳои инноватсионӣ бозорҳоеро эҷод мекунанд, ки дар онҳо омилҳои муваффақият аз омилҳои хоси бозорҳои ширкатҳои муқарраршуда фарқ мекунанд. Ширкат бояд пайдарпайии нави фаъолиятҳоро (занҷираи арзиш, равандҳои дохилӣ, сохторҳо ва фарҳанги корпоративӣ) қабул кунад, ки аз фаъолиятҳои дар бозорҳои анъанавӣ гирифташуда фарқ мекунанд. ...» [6,8].

Қодирзода Ш. А. дар тадқиқтҳои илмии худ қайд менамояд, ки «…Ташаккулёбии соҳибкории инноватсиониро бо шароитҳои зерин вобаста аст:

- шиддатгирии омилҳои интенсивии рушди истеҳсолот, ки ба истифодабарии тараққиёти илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ мусоидат мекунад;

- нақши муайянкунандаи илм дар баландбардории самаранокии коркард ва ҷорӣ кардани техникаи нав;

-зарурати кам кардани муҳлати ихтироъ ва аз худ кардани техникаи нав; -зарурати тараққиёти оммавии ихтироъкорон;

-зиёд шудани хароҷот ва паст шудани нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳо дар вақти аз худ кардани маҳсулоти нав:

-зуд маънаван куҳна шудани техникаву технология;

-зарурати объективии босуръат ҷорӣ кардани техника ва технология»[3,4].

Дар асоси ақидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ зарур шуморидем, ки дар расми 1. инфрасохтори дастгирии давлатии соҳибкории инноватсиониро нишон диҳем.

Расми 1. Инфрасохтори дастгирии давлатии соҳибкории инноватсионӣ

Ақидаҳои олимонро ба инобат гирифта қайд менамоем, на ҳамаи соҳибкорӣ инноватсионӣ мебошад, танҳо он соҳибкорие инноватсионӣ ҳисобида мешавад, ки дар натиҷаи ба роҳ мондани истеҳсолот, истифода ва омезиши маҳсулоти инноватсионӣ барои гирифтани даромади соҳибкорӣ имконият медиҳад. Соҳибкории инноватсионӣ дар як вақт дар худ ҳам зуҳуроти иқтисодӣ ва ҳам раванди иқтисодиро инъикос менамояд. Ба сифати зуҳуроти иқтисодӣ соҳибкорӣ, ҳамчун шакли муносибати истеҳсолӣ вобаста ба истеҳсолот ва фурӯши молу маҳсулоти мушаххас (кор, хизматрасониҳо) баромад мекунад. Ҳамчун зуҳуроти иқтисодӣ, вай тамоми системаи муносибатҳоро, ки вобаста ба муносибатҳои ҳамдигарӣ дар вақти фурӯши мол, бо таҳвилгарон, бо дигар субъектҳои хоҷагидор, кормандони кироя ва ниҳоят бо мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунӣ аз ҷониби соҳибкор ба амал меоянд, инъикос мекунад. Чӣ хеле ки маълум аст, навовариҳо яке аз функсияи соҳибкорӣ мебошад ва мутаносибан вай бояд дар фаъолияти соҳибкорӣ доимо мавҷуд бошад.

Ба андешаи мо соҳибкории инноватсионӣ – шакли бисёрҷанбаи фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Ба сифати соҳибкор шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ баромад мекунанд, ки чунин намуди фаъолияти инноватсиониро, ки ба сикли такрористеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ алоқаманд аст, амалӣ менамоянд, ба монандӣ:

- ташкили маҳсулоти инноватсионӣ (аслан соҳибкории инноватсионӣ);
- иҷрои вазифаҳои миёнаравӣ (хизматрасониҳои вобаста ба пешбарии маҳсулоти инноватсионӣ ва интиқоли он бевосита аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда);
- амалӣ намудани функсияҳои молиявӣ барои таъмини фаъолияти инноватсионӣ.

Дар оянда нисбатан мустақил будани чунин шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар самти инноватсия якдигарро пурра менамоянд, гарчанде ки метавонанд бо шакли ташкилӣ – ҳуқуқӣ, аз рӯи мазмуни амалиёт ва усулҳои амалӣ намудани онҳо фарқият дошта бошанд. Интихоби шакли корхонаи инноватсионӣ аз талош ва ҳавасмандиҳои шахсӣ, самтҳои фаъолият ва мавҷуд будани воситаҳои пулӣ вобастагӣ дорад.

Хулоса, соҳибкории инноватсионӣ ин раванди махсуси навоварии хоҷагидорӣ мебошад. Ҷустуҷӯи имкониятҳои нав, тамоюл ба инноватсия, малакаи аз дигар сарчашмаҳо гирифтани захираҳо ва истифодаи мақсаднок ва самараноки онҳо бо мақсади иҷрои вазифаҳои дар пеш гузошташуда асоси соҳибкории инноватсиониро ташкил медиҳад. Чунин шакли соҳибкорӣ бо омода будани соҳибкор бобати ихтиёрӣ ба души худ гирифтани хавфҳои амалинамоии лоиҳаи нав ё беҳтар намудани лоиҳаи амалкунанда, масъулияти молиявӣ, моддӣ ва иҷтимоӣ ба раванде, ки метавонад фоида биёрад ё қаноатмандии шахсӣ нисбати натиҷаҳои бадастомада алоқамандӣ дорад. Соҳибкории инноватсионӣ заминаи асосии тамоми соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Адабиёт

1. Ашуров, М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 130-137.
2. Бозоров Ш.Ш. Соҳибкории инноватсионӣ /Ш.Бозоров, Б.Сафаров// китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: 2020. - 376 с
3. Косимов, Ф. У. Особенности национальной инновационной системы в реализации инновационной политики государства / Ф. У. Косимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 8. – С. 172-177.
4. Қодирзода, Ш. А. Идоракунии корхонаҳои инноватсионӣ ва нақши соҳибкори инноватсионӣ дар он / Ш. А. Қодирзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – No. 2(45). – P. 203-208.
5. Наврузи, М. Баъзе масъалахои рушди сохибкории инноватсионӣ дар Точикистон / М. Наврузи // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 1(45). – P. 97-103.
6. Назарова, Н. Н. Омилҳои асосии рушди соҳибкории инноватсионӣ / Н. Н. Назарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52).
7. Убайдуллозода, Ф. У. Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ / Ф. У. Убайдуллозода, Ҷ. Н. Қурбонов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 356-366.
8. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.
9. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.
10. Шарифзода, Б. М. Банковские цифровые технологии и их вклад в обеспечении качества развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, Д. Д. Шаропов, В. Абдусатори // Проблемы и перспективы развития промышленности России : Сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции, Москва, 17 апреля 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Русайнс", 2024. – С. 188-199. – EDN CPVIFT.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, E-mail: fk.2704@mail.ru. Телефон: (+992) 918-10-10-40

Сведения об авторе:

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета, Душанбе, Республика Таджикистан, E-mail: fk.2704@mail.ru. Телефон: (+992) 918-10-10-40

Information about the author:

Ubaidullozoda Fayzullo Ubaidullo - candidate of economic sciences, head of the finance department of the Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, Republic of Tajikistan, E-mail: fk.2704@mail.ru. Phone: (+992) 918-10-10-40

УДК: 314.74, 314.743

МУҲОҶИРАТИ ОЛИМОНУ МУТАХАССИСОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ КИШВАР

Ғоибназарзода С.М.
Худойбердиев Ҷ.М.

Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеа, ки ба муҳоҷирати олимону мутахассисони кишварамон бахшида шудааст, мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Маълумотҳои оморӣ шаҳодат медиҳанд, ки рушди соҳаи илм дар Тоҷикистон беҳбудӣ талаб менамояд, чунки бо сабабҳои иҷтимоию иқтисодӣ шумораи зиёди олимону мутахассисон маҷбур шуданд кишварро тарк намоянд. Дар мақола таҷрибаи байналхалқӣ оид ба ҷалби муҳоҷирони меҳнатӣ ва аз он ҷумла олимону мутахассисон аз тарафи давлатҳои тараққикардаи дунё оварда шудааст, ки ин гуна татбиқи сиёсати самараноки муҳоҷиратӣ вазъи иқтисодию иҷтимоии кишварҳои ҷалбкунандаи муҳоҷиронро беҳтар мегардонад ва ҳамзамон ба кишварҳои интиқоли муҳоҷирон зарар меорад. Тоҷикистон дар самти муҳоҷират таҷрибаи хуб дорад ва барои нигоҳ доштани ҷараёни муҳоҷирати олимону мутахассисон ба хориҷа, бояд Консепсия ва Барномаҳои муосири рушди илми миллиро бо истифода аз усулҳои ҳавасмандгардонӣ қабул карда дар амал татбиқ намоянд.

Калидвожаҳо: *муҳоҷирати меҳнатӣ, фирори зеҳнҳо, олимону мутахассисон, таҷрибаи байналхалқӣ, ҷалб ва ҳавасмандгардонии олимон, рушди соҳаи илм, тарбияи олимони ҷавон, муҳоҷирати меҳнатӣ.*

Барои иқтибос: *Ғоибназарзода С.М. Муҳоҷирати олимону мутахассисон ва таъсири он ба амнияти иқтисодию иҷтимоии кишвар/ С.М. Ғоибназарзода, Ҷ.М. Худойбердиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 136-142.*

МИГРАЦИЯ УЧЕНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ

Гоибназарзода С.М.
Худойбердиев Дж.М.

В статье изучается одна из актуальных тем общества, которая посвящена иммиграции ученых и специалистов страны. Статистические данные подтверждают, что развитие науки в Таджикистане желает лучшего, ибо по социально-экономическим причинам большая численность ученых и специалистов быда вынуждена покинуть строану. В статье приводится международная практика по привлечению трудовых мигрантов и в том числе ученых и специалистов со стороны развитых государств мира, где такого рода реализация эффективной миграционной политики улучшает социально-экономическое положение привлекаемых мигрантов стран, и в то же время наносит ущерб странам происхождения мигрантов. Таджикистан имеет хороший опыт в сфере миграции и для предотвращения процесса иммиграции ученых и специалистов за рубеж, необходимо принимать и реализовывать современные Концепции и Программы развития науки страны с использованием стимулирующих методов.

Ключевые слова: *трудовая миграция, утечка мыслей, ученые и специалисты, международная практика, привлечение и стимулирование ученых, развитьие сферы науки, воспитание молодых ученых.*

MIGRATION OF SCIENTISTS AND SPECIALISTS AND ITS IMPACT ON THE SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY

Ghoibnazarzoda S.M.
Khudoyberdiev J.M.

The article examines one of the current topics of society, which is devoGed to the immigration of scientists and specialists of the country. Statistical data confirms that the development of science in Tajikistan leaves much to be desired, because for socio-economic reasons a large number of scientists and specialists are forced to leave the country. The article presents international practice in attracting labor migrants, including scientists and specialists, from developed countries of the world, where this kind of implementation of effective migration policies improves the socio-economic situation of the countries attracting migrants, and at the same time causes damage to the countries of origin of migrants. Tajikistan has good experience in the field of migration and to prevent the process of immigration of scientists and specialists abroad, it is necessary to adopt and implement modern Concepts and Programs for the development of science in the country using stimulating methods.

Key words: *labor migration, thought drain, scientists and specialists, international practice, attracting and stimulating scientists, development of the field of science, education of young scientists.*

Гузориши масъала. Омӯзиши масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва омилҳои мусбату манфии таъсирбахши он ба ҷомеаи шаҳрвандӣ нишон медиҳад, ки дар ҳолати аз тарафи давлат интихоб ва татбиқ намудани сиёсати мақсаднок, пайдарҳам ва самараноки муҳоҷират, иқтидори илмии кишвар нигоҳ дошта мешавад ва илова бар он тавассути ҷалб намудани олимони бурунмарзӣ, мумкин аст ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Чунин муносибати оқилона имконият медиҳад, ки рушди устувори соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва амнияти иқтисодию иҷтимоии мамлакат таъмин карда шавад [10, с 17].

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки “фирори зеҳнҳо” дар ҳамаи давру замон вуҷуд дошт, аммо тайи даҳсолаҳои охир бо дарназардошти авҷ гирифтани омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ дар миқёси ҷаҳон ва ба шакли глобалӣ мубаддал гаштани равандҳои муҳоҷират дар дунё, масъалаи “фирори зеҳнҳо” дар ҷараёни муҳоҷирати аҳолии байналхалқӣ ҷойи намоёнро ишғол кард ва он босуръат афзоиш ёфта истодааст.

Вобаста ба ин, масъалаи мазкур яке аз афзалиятҳои давлатӣ дар сиёсати беруна ва дохилии бисёр кишварҳои ҷаҳон ва пеш аз ҳама давлатҳои тараққикардаи дунё ба ҳисоб меравад. Барои расидан ба чунин мақсадҳо, давлатҳои ҷалбкунандаи зеҳнҳо сиёсати ҳавасмандона ва қонунгузории либералиро татбиқ намуда, ҳамзамон нақшаю барномаҳои созандаро барои рушди доимии кишварашон амалӣ менамоянд.

Ба ин гуна давлати ҷалбкунандаи зеҳнҳо пеш аз ҳама ШМА дохил мегардад, ки ин кишвар аз давраи ташкилшавиаш

мамлакати муҳоҷирон ба ҳисоб меравад. Аз солҳои 90-уми асри гузашта то соли 2010, яъне тақрибан дар муддати бист сол ба ШМА аз қаламрави кишварҳои собиқ Иттифоқи Советӣ ва давлатҳои Аврупо зиёда аз 500 ҳазор нафар олимону матахассисон кӯчида рафтанд. Зиёда аз 90%-и натиҷаҳои тадкиқотҳои илмӣ ва ихтирооти инженерии ба даст овардашуда ва татбиқи он дар истеҳсолот, аз тарафи олимону мутахассисони муҳоҷиршуда ба ин кишвар мавриди амал қарор дода мешаванд [1, 109].

Мақсади мақола. Таҳлил ва омӯзиши масъалаҳои муҳоҷирати олимон ва мутахассисон, таъсири он ба амнияти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ва роҳҳои беҳтар намудани танзими муҳоҷират дар шартҳои муосир. Мақолаи мазкур бо мақсади нишон додани зарурати рушди илми миллӣ ва ҷалби олимон ва мутахассисон ба кишвар, инчунин тадбирҳои амалии барои нигоҳ доштани онҳо дар дохили кишвар ва истифодаи имкониятҳои байналмилалӣ таҳия шудааст.

Муҳтавои асосии мавод. Дар Федератсияи Россия бошад, саҳми арзандаи муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ ба иқтидори молиявии соҳаи нафти мамлакат баробар карда шудааст, ки он даҳҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Соли 2012 саҳмгузории муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ дар иқтисодиёти Россия ниҳоят бузург буда, худи ҳамон сол тақрибан 400 млрд. доллари амрикоиро ташкил кард, ки ин ба 15-20%-и маҳсулоти умумии дохилӣ дар ин кишвар баробар мебошад [1, 109].

Давлати Туркия ба он кишварҳо мансуб аст, ки дар асоси татбиқи сиёсати мақсаднок ва самаранок дар соҳаи муҳоҷират, тавонист аз давраи нимаи дуюми асри XX то аввали асри XXI аз давлати суст тараққикарда ба давлати пуриқтидору тараққикардаи дунё табдил ёбад. Дар нимаи дуюми асри гузашта ҳар сол тақрибан 4-5 миллион нафар муҳоҷирони меҳнатии Туркия дар ҳудуди кишвари Олмон ва дигар мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо фаъолияти кориро анҷом медоданд ва бо ин роҳ ҳам дастгирии моддии оилаҳои худ ва ҳам сармоягузории соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакатро таъмин мекарданд. Сиёсати дурандешу натиҷабахшро дар соҳаи муҳоҷират татбиқ намуда, Туркия аз ҳисоби ворид намудани технологияҳои муосир ва оқилона ҷалб кардани маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва туркони бурунмарзӣ тавассути иҷрои барномаҳои гуногун, дар як муддати начандон дарози таърихӣ ба яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон мубаддал гашт. Бо ин роҳ Туркия аз давлати интиқолдиҳандаи муҳоҷирон ба давлати қабулкунандаи муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ табдил ёфтааст ва айни замон ҳар сол ба ҳудуди ин мамлакат дар доираи 2,5 млн. нафар [2, 122] муҳоҷирони меҳнатӣ аз хориҷа барои амалӣ намудани фаъолияти корӣ равона мегарданд.

Мисли ШМА, Россия ва Туркия дигар давлатҳои тараққикардаи дунё низ олимону мутахассисонро ба кишвари худ бо мақсади рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва мустаҳкам намудани заминаи моддию техникӣ ва ҳарбӣ ҷалб менамоянд. Бо ин роҳ давлатҳои тараққикарда аз як тараф амнияти кишвари худро таъмин менамоянд ва аз тарафи дигар, иқтидори зеҳнии кишварҳои интиқолдиҳандаи олимону мутахассисонро боз ҳам паст мегардонанд, ки ин гуна вазъият рушд ва амнияти кишварҳои интиқолдиҳандаро душвор мегардонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди дигар давлатҳои собиқ Шӯравӣ ба мушкилиҳои ҷараёни муҳоҷирати аҳолӣ ва ба хориҷи кишвар кӯчида рафтани шумораи зиёди олимону мутахассисон, оғоз аз давраи солҳои 90-уми асри гузашта дучор гардидааст. Гарчанде, ҳадафи олии давлат ва Ҳукумати мамлакат ба мунтазам баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишварамон равона шуда бошад ҳам, аммо

бо вуҷуди ин корхои то имруз амалигардидаи мақомоти дахлдори давлатӣ басанда нестанд ва Тоҷикистон ба мушкилиҳо оид ба нигоҳдории олимону мутахассисон дучор гардидааст. Бо сабаби паст будани музди меҳнат, ниҳоят баланд будани нархи маҳсулоти хӯрока ва лавозимоти аввалиндараҷа барои рӯзғор, инчунин вазъи мушкили иҷтимоию иқтисодии кишвар, шумораи зиёди олимон ва мутахаасисони соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишварамон тарки ватан карданд ва мутаассифона ин раванд то ҳоло давом дорад, ки оқибатҳои он барои ҷумҳурӣ хисороти калони ақлию зеҳнӣ меоварад ва рушди устувори мамлакатро халалдор менамояд.[11;12]

Дар вохӯрии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо олимони кишвар рузи 18 марти соли 2020 таъкид карда шуд, ки "барои баланд бардоштани назорат ҷиҳати азхуд кардани донишҳои замонавӣ, ҳавасмандии ҷавонон дар хониши адабиёти бадеӣ ва илмӣ, мустаҳкам намудани иқтидори эҷодии ҷавонон ва равон кардани диққати онҳо ба омузиши фанҳои табиӣ, дақиқ ва математика тадбирҳои ҷиддӣ андешидан зарур мебошад" [3]. Бинобар ин, муассисаҳои илмии ҷумҳурӣ бояд барои рушди иқтидори илмии кишвар чорабиниҳои гуногуни натиҷабахшро мавриди амал қарор диҳанд ва оид ба тарбияи олимони ҷавон ташаббускор бошанд, зеро то айни замон шумораи зиёди олимони ватанӣ ва аз он ҷумла ҷавонон бо ҳар гуна сабабҳо ба раванди муҳоҷират шомил гардиданд.

Инчунин, ҳангоми мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар 30 майи соли ҷорӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки "олимони кишвар дар таҳияи ҳуҷҷати муҳимми давлатӣ - Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саҳми арзишманд гузоштанд ва онҳо минбаъд низ бояд барои расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат, таъмини рушди босуботи кишвар, пешрафти соҳаҳои мухталифи он, хусусан, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ва паст кардани шиддати муҳоҷирати меҳнатӣ саҳмгузор бошанд" [4].

Тадқиқоти сотсиологӣ, ки аз тарафи Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 гузаронида шуд, собит менамояд, ки 46,9%-и пурсидашудагон аз байни олимону мутахассисони ботаҷриба бо сабаби кам будани музди меҳнат ба муҳоҷират рӯ овароанд, 14,4% бо сабаби бо ҷойи кор таъмин нагардидан, 13,8% бо сабаби дастгирии нокифояи олимону мутахасссон, 7,9% барои набудани талабот дар бозори меҳнат, 5,4% барои шароити номусоиди корӣ, 5,2% бо сабаби нуфузи баланд доштани кор дар хориҷа, 3,9% аз сабаби бекорӣ ва 2,5% бо дигар сабабҳо кишвари худро тарк кардаанд [5, 263].

Дар баробари ин қайд кардан лозим аст, ки тайи солҳои 2013-2019 мутобиқи Барномаи давлатӣ оид ба мусоидат намудан ба кӯчидани ихтиёрии ҳамватанон ба Федератсияи Россия, дар ин давра аз Тоҷикистон зиёда аз 25 ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон барои зисти доимӣ ба Россия сафарбар гардиданд, ки зиёда аз 60%-и онҳоро ҷавонон ва мутахассисони соҳаҳои илм, маориф ва тандурустӣ ташкил медиҳад. Мутаассифона чунин раванд идома дорад ва мамлакатро кадрҳои болаёқат тарк карда истодаанд [6, 247].

Мутобиқи маълумот аз Барномаи давлатии кӯчидани ҳамватанон ба Россия, ба таври мисол муқоисаи солҳои 2016 ва 2017-ро дар бораи муҳоҷиршавии олимони кишварамон овардан мумкин аст, ки дар асоси он моҳи январи соли 2016 ҳамагӣ 5 нафар олимони кишварамон дар Барномаи

зикргардида иштирок намуданд, ки аз он 1 нафар доктори илмҳо ва 4 нафар номзади илмҳо буданд. Моҳи январи соли 2017 низ 5 нафар олимон дар ин Барнома иштирок карданд, ки аз байнашон 1 нафар доктори илмҳо ва 4 нафари дигар номзади илмҳо буданд. Дар шашмоҳаи соли 2016 бошад шумораи олимони муҳоҷиршуда ба 40 нафар расид, ки аз он 4 нафар доктори илмҳо ва боқимонда 36 нафар номзадони илмҳо буданд. Натиҷаи шашмоҳаи соли 2017 дар муқоиса бо шашмоҳаи соли 2016 то 30 нафар коҳиш ёфт, ки аз он 3 нафар доктори илмҳо ва боқимонда 27 нафар номзадони илм буданд. Аз шумораи умумии иштирокчиёни барномаи кӯчидан ба Россия - 84% маълумоти олӣ, 11% маълумоти миёнаи касбӣ-техникӣ ва 5% маълумоти миёна доштанд [7, 104, 15].

Мутаассифона, баъзе нафарони камфикр чунин ҳисоб мекунанд, ки он тоҷикистониёне, ки аз кишвар баромада рафтанд, дигар ҳуқуқи ба ватан баргаштанро надоранд ва онҳоро ҳатто то "хоини миллат" ном мегиранд. Ин гуна суханон аз тарафи қисми ками шахсон гуфта мешавад, лекин пеши роҳи чунин нафарони аз илму маърифат бехабарро гирифтан лозим аст, зеро маҳз чунин одамон ба миллат зарар оварда онро ба қисмҳо ҷудо мекунанд. Илова бар он бояд тазаккур дод, ки ақлу фаҳмиши ин гуна шахсон дар сатҳи миллат ҳоло ташаккул наёфтааст ва мавқеи онҳоро ислоҳ кардан лозим мебошад. Дар дигар давлатҳо муносибат ба ҳаммиллату ҳамватан аз нуқтаи назари рушди ҳамкориҳо ва қадрдонии якдигар ба роҳ монда шудааст. Ба таври мисол кишвари Ҳиндустонро овардан мумкин аст, ки дар ин мамлакат ҳар сол Форуми ҳиндуёни ҷаҳон таҳти сарпарастии Ҳукумат гузаронида мешавад. Дар ин Форум бо интихоби адолатона 45-нафарӣ донишҷӯёни беҳтарини лаёқатманд – ҷавонони Ҳиндустон, ки дар дохили мамлакат зиндагӣ ва таълим мегиранд, инчунин ҷавонони бурунмарзии ҳинду, ки шаҳрвандони дигар кишварҳоли дунё мебошанд, якҷоя сарҷамъ мешаванд [1, 166-167]. Мақсади гузаронидани чунин Форуми ҳарсола иборат аз он аст, ки риштаҳои пайвандии ҳиндуҳои ҷаҳон канда нашавад ва он баҳри рушди иқтисодию иҷтимоии ватани аҷдодиашон саҳмгузор бошад.

Тоҷикистон низ метавонад ин гуна чорабинии давлатиро лар доираи васеътар, яъне бо иштироки тоҷикистониёни ватандусту баобрутарин аз дохили кишвар ва берун аз он баргузор намояд, ки ба он собиқ ва ҳозира ходимони давлатӣ, олимону зиёиён, соҳибкорону сармоягузорон, ҷавонони боистеъдод ва дигар табақаҳои ҷамъиятро даъват кардан мумкин аст. Боварии комил дорем, ки баргузории чунин форуми пайвандии миллат бар манфиати ҳамаи тарафҳо мебошад ва он обрӯю эътибори Ҳукумати мамлакат ва миллати тоҷиконро баланд мебардорад. Дар барномаи кории ин гуна форум масъалаҳои гуногунро доир ба рушди устувори ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон, ки он дар маҷмӯъ амнияти иқтисодию иҷтимоии мамлакатро таъмин менамояд, мавриди баррасӣ қарор додан ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз ин хотир, истифода бурдани таҷрибаи байналхалқӣ бо дарназардошти рушди кишвар ва баланд бардоштани некуаҳволии шаҳрвандон, танҳо бар манфиати давлат мебошад.

Бисёр давлатҳои ҷаҳон сиёсати созандаро дар самти муҳоҷират татбиқ намуда, нақшаю барномаҳои гуногунмуҳлатро ҷиҳати ҷалби ҳамватанон – олимону мутахассисони бурунмарзӣ дар рушди кишварашон амалӣ менамоянд. Бо ин роҳ ҷойҳои кории арзанда таъсис дода, шаҳрвандонро бо шуғли пурмаҳсул таъмин менамоянд ва ин яке аз нақшаҳои созандаи паст кардани сатҳи бекорӣ дар мамлакат ва

баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад.

Олимону коршиносон қайд менамоянд, ки бо дарназардошти ҷаҳонишавии равандҳои байналхалқии муҳоҷирати меҳнатӣ ва таъсири он ба иқтидори илмии кишвар арзёбӣ кардан мумкин аст, ки баромада рафтани қувваи кории беихтисос аз мамлакат шиддати сатҳи бекориро дар бозори меҳнати дохили кишвар паст мегардонад. Аммо, муҳоҷирати оммавии олимону мутахассисон мушкилиҳои иловагиро барои бозори меҳнати кишварҳои интиқолдиҳанда ба амал меоварад, ки онҳо аз кадрҳои болаёқату бомаърифат маҳрум мегарданд [8, 106-110].

Ҳукумати мамлакат бо мақсади рушди соҳаи илм ва баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи шаҳрвандон тадбирҳои ҳамаҷониба меандешад, лекин барои расидан ба натиҷаҳои дилхоҳ бояд корҳои зиёди ҳавасмандгардонӣ ба анҷом расонида шаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 ҳамагӣ 65 ададро ташкил медоданд ва он дар соли 2010 то 56 адад коҳиш ёфта, дар соли 2022 то 80 адад зиёд карда шуд. Шумораи кормандони фаъолияти асосӣ, яъне илмӣ-техникӣ соли 1991 8501 нафарро ташкил медод ва соли 2010 то 5756 нафар ва соли 2022 то 4496 нафар кам гардид. Аз ҷумла, шумораи доктори илм соли 1991 – 226 нафарро ташкил медод ва солҳои 2010 – то 334 нафар ва соли 2022 – то 320 нафар афзоиш ёфт. Шумораи номзадони илм бошад, соли 1991 – 1835 нафар буд ва баъдан соли 2010 то 896 нафар кам гардида, соли 2022 то 913 нафар афзоиш ёфт [9, 68-74].

Барои омода намудани олимону мутахассисони баландихтисос дар кишварамон аз ҳисоби ҷавонон, баъзе мушкилиҳое ба вуҷуд омадаанд, ки онҳо солҳои тулонӣ давом доранд ва ҷиҳати рушди ояндаи илми Тоҷикистон моро қаноатманд карда наметавонанд. Сухан дар бораи ҷалб ва омузиши ҷавонон дар аспирантура меравад, ки рақамҳои расмӣ чунин мебошанд: Шумораи хонандагони аспирантура соли 1991 – 439 нафар, соли 2010 – 1553 нафар ва соли 2022 – 142 нафарро ташкил дод. Аз ин шумора мутаносибан аспирантураро хатм карданд, соли 1991 – 140 нафар (32%), соли 2010 – 287 нафар (19%) ва соли 2022 – 39 нафар (27%) [9, 68-74]. Чунин вазъият ташвишовар мебошад ва барои рафъи камбудиҳои ҷойдошта ва ҷалбу ҳавасманд намудани ҷавонони Тоҷикистон дар роҳи омузиши илму дониш, баланд бардоштани малакаю тахассус бо мақсади таъмин намудани амнияти иқтисодию иҷтимоии кишвар ва мустаҳкам кардани иқтидори илми миллии Тоҷикистон тадбирҳои ҷиддӣ андешидан лозим мебошад.

Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки барои омода намудани олимону мутахассисони баландихтисос аз ҳисоби ҷавонон, ки ба талабот ва рақобати замони илми муосир ҷавобгӯй бошанд, бо ҷалби коршиносони ватанию байналхалқӣ ва шарикони рушд Консепсия ва Барномаҳои муосири рушди илми миллиро бо истифода аз методҳои ҳавасмандгардонӣ қабул кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ҳалли масъалаҳо оид ба омода намудани олимон мутобиқ ба касбу кори гуногун вобаста ба талаботи бозори меҳнати дохили мамлакат, аз рӯи ихтисос ва қобилияти корӣ бо роҳи одилонаю шаффоф ба кор қабул кардани олимони ҷавон, ташкил кардани шароити мусоиди корӣ ва ҳавасмандгардонии олимон бо маоши арзанда ва дигар усулҳои ҷалбкунанда метавонанд барои рушди илми кишвар аҳамияти калон дошта бошанд.

Инчунин, бо мақсади паст кардани сатҳи муҳоҷирати олимон ва мутахассисони баландихтисос ба хориҷа, инчунин дастгирӣ ва ҳамаҷониба ҳавасмандгардонии онҳо дар

дохили кишвар, ба роҳбарони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо якҷо бо Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ чораҳои мушаххас андешидан зарур мебошад. Азхуд намудани таҷрибаи дигар кишварҳои пешқадами дунё ва татбиқи амалии он имконият медиҳад, ки танзиму ислоҳоти соҳаи илм ва истифодаи самараноки неруи кадрӣ ҷиҳати таъмини амнияти зеҳнии мамлакат, мавриди амал қарор дода шавад.

Адабиёт

1. А.А. Бобоев. Равандҳои муосири муҳоҷирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилиҳо ва роҳҳои ҳалли он. Монография. Душанбе. 2022. – С. 109.
2. Маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”-и Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017. №2(57). – С. 122.
3. Аз вохурии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо олимони кишвар рузи 18 марти соли 2020.
4. Мулоқоти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо аҳли илм ва маорифи кишвар, ки 30 майи соли 2024 барпо гардид.
5. Назирова М.Н. Муҳоҷирати зеҳнҳо дар муҳити ҷомеаи зеҳнии кишвар. // маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имруза”-и Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. №1 (85). Душанбе. 2024. – С. 263.
6. Бобоев А.А. Таъсири вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар ба муҳоҷиршавии кадрҳои соҳаҳои маориф ва тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон. //маҷаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имруза”-и Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. №3 (83) 2023. Душанбе. 2023. – С. 247.
7. Хорошун А.В. Диссертация и автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук по теме «Совершенствование механизма межстрановой трудовой миграции» от 15 марта 2019 года. Душанбе. 2019. – С. 104, - С. 15.
8. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция. М., 2005. – С. 106-110.
9. Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмуи оморӣ). //Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2011. – С. 130-140; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. //Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2023. – С. 68-74
10. Рахимзода, Ш. М. Амсилаҳои дурнамосозии рушди дарозмуддати соҳаҳои иқтисоди миллӣ / Ш. М. Рахимзода, Л. Х. Саидмуродзода, Ф. М. Муминова. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 225 p. – EDN QTFGFF.
11. Чураев, Б. М. Маърифати молияви / Б. М. Чураев, Б. М. Шарипов. – Душанбе : Международный университет туризма, 2016. – 168 с. – EDN HQMJPU.
12. Sharipov, B. Remittances and economic development in the republic of tajikistan: Impact on macroeconomic stability / B. Sharipov // Central Asia and the Caucasus. – 2013. – Vol. 15, No. 4. – P. 94-107. – EDN YVZKWM.

Маълумот омд ба муаллиф:

Ғоибназарзода Саид Муҳаммадназар – муовини якуми ректори Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев, д.и.и., профессор Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ, кӯчаи *Ширинщо Шотемура, 109*. Email: ssssaid1985@mail.ru. Телефон: (+992) 988-20-45-45

Худойбердиев Ҷаҳонгир Маҳмуродович – унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон, ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: jaha_1992@list.ru

Информация о авторе:

Гоибназарзода Саид Мухаммадназар – первый проректор Хорогского государственного университета имени Моеншо Назаршоева, доктор экономических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Ширинщо Шотемура, 109. Email: ssssaid1985@mail.ru, Телефон: (+992) 988-20-45-45

Худойбердиев Джахонгир Махмуродович - соискатель кафедры мировой экономики, ТГФЭУ. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Республика Таджикистан, E-mail: jaha_1992@list.ru

Author Information:

Ghoibnazarzoda Said Muhammadnazar – First Vice-Rector of the Khorog State University named after Moyensho Nazarshoev, Doctor of Economic Sciences, Professor. Address: Republic of Tajikistan, city of Khorog, Shirinsho Shotemura Street, 109. Email: ssssaid1985@mail.ru Phone: (+992) 988-20-45-45

Khudoyberdiev Jahongir Makhmurodovich - applicant of the Department of World economy, TSUFE. Address: Dushanbe, Nakhimov street, 64/14, Republic of Tajikistan. Email: jaha_1992@list.ru

УДК: 331.08

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АЛГОРИТМОВ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ

Низамитдинов А.И.

Аннотация. *В статье рассматриваются современные методы управления человеческими ресурсами с помощью алгоритмов искусственного интеллекта, в частности алгоритмами машинного обучения. Приводятся теоретические основы управления человеческими ресурсами и примеры практического использования алгоритмов машинного обучения для подбора и оценки персонала. Отмечено, что в контексте развития цифровой экономики и внедрения инновационных решений для управления различных бизнес-процессов, внедрение систем управления человеческими ресурсами с алгоритмами искусственного интеллекта становится наиболее актуальным для снижения текущих расходов и своевременного выявления оттока сотрудников. Современный уровень развития информационно-коммуникационных технологий, доступность интернета позволяют автоматизировать сбор, хранение и обработку данных потенциальных и текущих работников, предоставлять оценку работы и предоставлять постоянный доступ к учебным материалам для повышения квалификации работников. В заключении, рекомендованы использование систем управления человеческими ресурсами с алгоритмами искусственного интеллекта, которые включают в себя различные модели оценивания и прогнозирования которая должна контролироваться менеджером по персоналу и ИТ-менеджером организации.*

Ключевые слова: *человеческие ресурсы, искусственный интеллект, алгоритмы машинного обучения, системы управления, оценка персонала*

Для цитирования: *Низамитдинов А.И. Современные методы управления человеческими ресурсами с использованием алгоритмов машинного обучения/ А.И. Низамитдинов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 143-149.*

УСУЛҲОИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ БО ИСТИФОДАИ АЛГОРИТМҲОИ ОМӮЗИШИ МОШИНӢ

Низамитдинов А.И.

Аннотатсия. *Усулҳои муосири идоракунии захираҳои инсонӣ бо истифода аз алгоритмҳои зеҳни сунъӣ, аз ҷумла алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ баррасӣ мешаванд. Асосҳои назариявии идоракунии захираҳои инсонӣ ва мисолҳои истифодаи амалии алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ барои интихоб ва баҳодиҳии кадрҳо оварда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ва ҷорӣ намудани қарорҳои инноватсионии идоракунии бизнес равандҳои гуногун ҷорӣ намудани низомҳои идоракунии захираҳои инсонӣ бо алгоритмҳои зеҳни сунъӣ барои кам кардани хароҷоти ҷорӣ ва ошкор кардани саривақтии хориҷшавии кормандон аҳамияти бештар пайдо мекунад. Сатҳи кунунии рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва мавҷудияти Интернет имкон медиҳад, ки ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маълумот аз кормандони эҳтимолӣ ва ҳозира автоматикунонида шавад, баҳодиҳии фаъолият ва дастрасии доимӣ ба маводи таълимӣ барои баланд бардоштани тахассуси кормандон таъмин карда шавад. Дар хулоса тавсия дода мешавад, ки системаҳои идоракунии*

захираҳои инсонӣ бо алгоритмҳои зеҳни сунъӣ истифода шаванд, ки моделҳои гуногуни арзёбӣ ва пешгӯиро дар бар мегиранд, ки бояд аз ҷониби менеҷери кадрҳо ва менеҷери иттилоотии ташкилот назорат карда шаванд.

***Вожаҳои калидӣ**: захираҳои инсонӣ, зеҳни сунъӣ, алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ, системаҳои идоракунӣ, арзёбии кадрҳо*

RECENT METHODS OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT USING MACHINE LEARNING ALGORITHMS

Nizamitdinov A.I.

Annotation. *The article discusses recent methods of human resource management using artificial intelligence algorithms, in particular machine learning algorithms. Theoretical foundations of human resource management and examples of practical use of machine learning algorithms for personnel selection and assessment are given. It is noted that in the context of the development of the digital economy and the introduction of innovative solutions for managing various business processes, the introduction of human resource management systems with artificial intelligence algorithms is becoming the most relevant for reducing current costs and timely detection of employee churn. The current level of development of information and communication technologies, the availability of the Internet make it possible to automate the collection, storage and processing of data of potential and current employees, provide performance assessment and provide constant access to training materials for improving the skills of employees. In conclusion, the use of human resource management systems with artificial intelligence algorithms is recommended, which include various models of assessment and forecasting, which should be controlled by the HR manager and IT manager of the organization.*

Key words: *human resource, artificial intelligence, machine learning algorithms, management systems, personnel assessment.*

Постановка проблемы. В условиях формирования цифровой экономики и постоянного внедрения инноваций в сфере информационно-коммуникационных технологий, а также снижения текущих затрат организаций на управление за счет автоматизации различных рабочих процессов, автоматизация управления персоналом становится особенно актуальной, поскольку сотрудники организации являются ее основным капиталом. Современная система управления человеческим капиталом использует специализированное программное обеспечение, автоматизирующее учет рабочего времени, обработку отчетов и предоставление аналитической информации, что обеспечивает принятие оптимальных управленческих решений и существенно сокращает время на обработку, передачу и анализ информации. Выявив основные особенности информационной системы управления человеческим капиталом предприятия, были определены основные этапы автоматизации бизнес-процессов и системы управления человеческими ресурсами предприятия в условиях цифровой экономики. Целью данной статьи является рассмотрение примеров использования алгоритмов машинного обучения в систему управления персоналом

предприятия в условиях цифровой экономики.[8]

Анализ последних исследований и публикаций. С появлением персональных компьютеров на предприятиях начались разработки автоматизированных систем управления человеческими ресурсами предприятий на основе программного обеспечения для учета заработной платы и других выплат, связанных с премиями, а также бюджетных расчетов и других денежных выплат. Дальнейшее развитие автоматизации управления персоналом на предприятиях создало следующие возможности:

1) своевременная подготовка различных аналитических отчетов и принятие на их основе обоснованных управленческих решений в отношении персонала организации;

2) оптимизация процесса управления человеческими ресурсами за счет сокращения затрат, в первую очередь за счет устранения дублирования отдельных задач, выполняемых различными подразделениями организации;

3) создание базы данных сотрудников организации, на основе которой осуществляется анализ и планирование эффективности процессов[1].

Для разработки информационной системы управления человеческим капиталом предприятия необходимо определить задачи программного обеспечения. На рисунке 1 показаны основные функции информационной системы управления персоналом предприятия 1].

Рисунок 1. - Основные функции системы управления персоналом

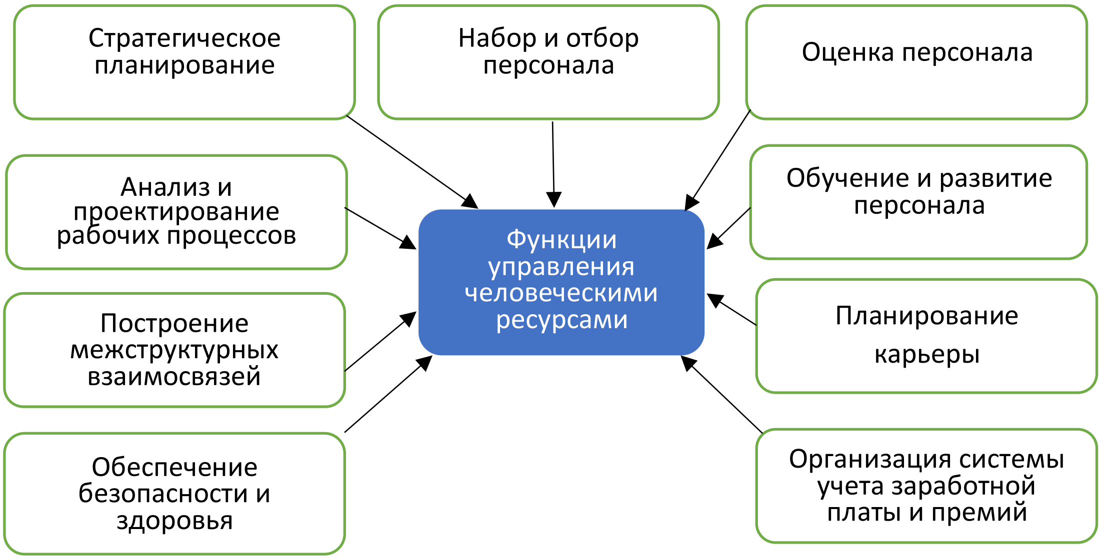

Источник: Разработка автора

С развитием технологий искусственного интеллекта информационные системы нового поколения, такие как интеллект, имитирующий человека, стали ключевым фактором трансформации информационной системы управления человеческим капиталом предприятий в условиях цифровой экономики [2]. Алгоритмы искусственного интеллекта, также известные как алгоритмы машинного обучения, представляют собой междисциплинарную науку, моделирующую интеллектуальные

способности и поведение человека. Элейн Рич даёт определение как «Искусственный интеллект — это наука о том, как заставить компьютеры выполнять задачи, которые в конечном итоге станут лучше, чем люди» [10]. В процессе моделирования обработки информации искусственным интеллектом, алгоритм может хранить информацию, быстро обрабатывать базы данных, эффективно реагировать на запросы пользователей и предоставлять наилучший ответ. Теория и технологии искусственного интеллекта также развиваются, и многие программные обеспечения искусственного интеллекта, такие как искусственные нейронные сети, интеллектуальные системы принятия решений и нечеткие множества, используются в различных областях [5]. Среди них применение искусственного интеллекта в сфере управления человеческими ресурсами все еще находится на начальной стадии разработки [11].

Цель статьи. Статья рассматривает современные подходы к управлению человеческими ресурсами, ориентируясь на внедрение алгоритмов машинного обучения.

Особое внимание уделено экономическим аспектам, таким как снижение издержек, повышение продуктивности и минимизация финансовых рисков.

Алгоритмы искусственного интеллекта позволяют значительно сократить временные и финансовые затраты на подбор персонала. Автоматизированные системы, анализируя резюме и профили кандидатов, могут отбирать наиболее подходящих специалистов, тем самым снижая затраты на привлечение и адаптацию новых сотрудников.

Одной из ключевых экономических проблем управления персоналом является текучесть кадров, которая приводит к увеличению затрат на поиск, обучение и адаптацию персонала. В статье представлено использование алгоритмов машинного обучения для прогнозирования уровня удовлетворенности сотрудников, корпоративную культуру и внешние экономические факторы.

Для разработки информационной системы управления человеческим капиталом с использованием алгоритмов искусственного интеллекта необходимо сначала разработать надежную инфраструктуру сбора и хранения данных. Эта инфраструктура предназначена для сбора, интеграции и анализа широкого спектра данных о сотрудниках, включая структурированные данные, например, демографические данные, показатели эффективности, информацию о сотрудниках и неструктурированные данные, такие как поведенческие индикаторы, обратная связь. Современное управление и обработка этих данных имеют решающее значение для того, чтобы модели машинного обучения предоставляли информацию и ответы на эти модели с высокой степенью точности и надежности. Персонал на предприятиях имеют различные подходы к развитию и разделена по признаку разного уровня стремлений и стилей обучения, что требует более персонализированных и адаптивных стратегий подготовки. Более того, эта инфраструктура сопоставима с созданием индивидуально-ориентированной, основанной на данных экосистемы управления талантами, которая будет учитывать уникальные потребности каждого сотрудника, используя возможности искусственного интеллекта.

После создания инфраструктуры хранения данных разрабатываются

определенные модули для системы управления человеческим капиталом с использованием алгоритмов искусственного интеллекта [9;13;14;15]. Каждая подпрограмма направлена на решение определенного аспекта управления человеческим капиталом. Разработанные модули служат для выполнения следующих операций.

Рекрутинг лучших кандидатов на рабочее место. Использование комплексных алгоритмов машинного обучения для предиктивного найма и отбора сотрудников. Такие алгоритмы выбирают лучшего кандидата на вакансию на основе широкого спектра данных: от резюме до записей собеседований и даже личностных качеств. В этом модуле используются алгоритмы распознавания голоса, определение поведения на основе анализа голоса и поведения личности. Разработанные модели помогают выявлять тенденции и предоставлять персонализированные рекомендации, повышая эффективность процесса подбора персонала в различных областях.

Оптическое распознавание символов используется для идентификации рекомендаций сотрудников и изображений на бумажных носителях, а также для использования методов обработки больших данных с целью фильтрации электронных резюме, анализа резюме, объединения характеристик резюме и извлечения текстовой информации посредством сопоставления, корреляции и статистического анализа. Базу данных можно преобразовать в структурированное резюме за считанные секунды, а резюме кандидата можно точно и быстро передать в компанию. В то же время, анализируя резюме и соответствие должности, информационная система может рекомендовать кандидатам подходящие должности, особенно для некоторых наиболее талантливых людей. В этом процессе алгоритмы искусственного интеллекта способны выбирать кандидатов без предвзятости.

Индивидуальная оценка эффективности работы сотрудников. Традиционные методы оценки эффективности обычно не учитывают нюансы и субъективность поведения сотрудников. Этот модуль предназначен для обучения методам обработки естественного языка с помощью анализа настроений, чтобы он мог в полной мере использовать информационные ресурсы, полученные посредством текстовых обзоров производительности, отзывов и других качественных источников по этой проблеме. Это поможет сформировать целостное или интегрированное представление об эффективности работы сотрудников и найти более подходящие инструменты для согласования планов развития и стратегий продвижения.

Методы распознавания лиц используются для определения пригодности кандидата для документа, тем самым предотвращая возможность сдачи экзамена кандидатом вместо него [6]. Использование технологии обработки естественного языка исключает необходимость набора текста, а преобразование речи в текст не занимает много времени, что значительно повышает эффективность и точность работы нанимателя. Кроме того, информационная система может также выбирать интеллектуальные интервью, используя методы голосового скрининга для проведения эффективного подбора персонала.

Адаптивное обучение и развитие знаний сотрудников. Данный модуль уникален с точки зрения потребностей в обучении и развитии сотрудников. Этот модуль реализует алгоритмы машинного обучения и использует соответствующие

данные сотрудников об оценке навыков, предпочтительных стилях обучения и карьерных целях для создания индивидуальных путей обучения и возможностей развития. Это направлено на повышение вовлеченности сотрудников в непрерывное обучение и развитие знаний сотрудника, что полностью соответствует целям развития организации.

В процессе обучения технология искусственного интеллекта может помочь в квалификации сотрудников и регистрировать данные самостоятельного обучения. Наглядные данные, демонстрирующие масштаб и влияние обучения сотрудников, экономят время менеджеров по обучению и позволяют им быстро узнавать о результатах обучения. Кроме того, компании могут использовать голосовые технологии, базы данных обучающего контента и базовые алгоритмы для достижения быстрого и эффективного процесса обучения. Алгоритмы искусственного интеллекта способны не только повысить качество образования и эффективность преподавания, но и значительно упростить функционирование и управление онлайн- и офлайн-образованием. Преподаватели на базе искусственного интеллекта становятся всесторонним помощником: от сбора статистики до создания высококачественных отчетов об обучении; от управления процессом обучения до автоматизированного рейтинга сотрудников.

Планирование и оптимизация рабочей силы. Модуль оптимизации предназначен для планирования рабочей силы, которое синхронизирует потенциал человеческого капитала организации со стратегическими целями. На этом этапе создаются динамические, временные, адаптивные методы прогнозирования рабочей силы на основе широкого спектра источников данных, включая тенденции рынка труда, демографические изменения и показатели эффективности деятельности организаций. Все эти идеи приносят управленческие преимущества специалистам по кадрам в вопросах, связанных с подбором, удержанием и распределением талантов.

Выявление талантов. Данный модуль позволяет выявить нужных специалистов для выявления сотрудников с высоким потенциалом, что имеет решающее значение для успеха любого бизнеса. Для прогнозирования потенциала каждого человека в будущем рекомендуются модули, объединяющие данные о показателях эффективности работы сотрудников, поведенческих показателях и прогрессе. Это создает инфраструктуру, посредством которой стратегии управления талантами, согласованные с основными организационными компетенциями, позволяют предприятию сосредоточить свои инвестиции на развитии рабочей силы и планировании персонала.

Заключение. Таким образом, информационные системы управления человеческими ресурсами с использованием алгоритмов искусственного интеллекта могут способствовать в развитии предприятия посредством планированием человеческих ресурсов, интеллектуальным анализом данных и быстротой обработки данных. Процесс найма объединен с технологиями распознавания лиц и обработки естественного языка для создания системы собеседования. В процессе обучения и развития интеллектуальные роботы и технологии визуального сканирования могут помочь сотрудникам учиться и развивать свои компетенции. Модули управления эффективностью можно использовать совместно с технологией интеллектуального анализа данных для создания интеллектуальной системы стимулирования сотрудников на развитие и повышение квалификации. Управление взаимоотношениями между сотрудниками может поддерживаться робототехникой и технологиями голосового взаимодействия для создания корпоративной консультационной системы.

Литература

1. Dave Ulrich et al. HR from the outside: Six Competencies for the future of human resources, McGrawHill: 1st Edition, 2012, 336 p.
2. Ertel, Wolfgang. Introduction to Artificial Intelligence. 2nd ed., Springer International Publishing, 2018, 356 p.
3. Hasan Arslan, Ali Akdemir, Mehmet Durdu Karsli, How human resource operations work in higher education institutions, Procedia-Social and Behavioral Sciences 99, 2013, p.742–751
4. Jain, Anil K., and Stan Z. Li. Handbook of Face Recognition. 2nd ed., Springer, 2011, 699 p.
5. Kovach, K. A., & Cathcart Jr, C. E. Human resource information systems (HRIS): Providing business with rapid data access, information exchange and strategic advantage. Public Personnel Management, 28(2), 1999, p.275-282.
6. Lippert, S. K., & Michael Swiercz, P. Human resource information systems (HRIS) and technology trust. Journal of Information Science, 31(5), 2005, p.340-353.
7. Pannu, A. Artificial intelligence and its application in different areas. Artificial Intelligence, 4(10), 2015, p.79-84
8. Rich, E. Users are individuals: individualizing user models. International journal of man-machine studies, 18(3), 1983, p.199-214.
9. Sheila, L. M., Steven G., Chad M., and Mayank G. The New Age: Artificial Intelligence for Human Resource Opportunities and Functions. Ernst & Young LLP, 2018,p.1-8.
10. Бабкин А.В., Буркальцева Д.Д., Костень Д.Г., Воробьев Ю.Н. Формирование цифровой экономики в России: сущность, особенности, техническая нормализация, проблемы развития // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2017. Т. 10, № 3. С. 9—25
11. Грачев, С. А. Человеческий капитал как ресурс инновационного развития региона / С. А. Грачев, О. А. Доничев, Т. Б. Малкова // Экономический анализ: теория и практика. - 2016. - № 5. - С. 64-77.
12. Добрынин Л.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. СПб.: Наука, 1999. - 309 с.
13. Шарифзода, Б. М. Банковские цифровые технологии и их вклад в обеспечении качества развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, Д. Д. Шаропов, В. Абдусатори // Проблемы и перспективы развития промышленности России : Сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции, Москва, 17 апреля 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Русайнс", 2024. – С. 188-199. – EDN CPVIFT.
14. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.
15. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.

Сведения об авторе:

Низамитдинов Ахлитдин Илёситдинович – доктор философии (Ph.D), и.о. доцента кафедры цифровой экономики Худжандского политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони 226. Тел.927130055. E-mail: ahlidin@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф:

Низамитдинов Ахлитдин Илёситдинович – доктори фалсафа (Ph.D), и.в. дотсенти кафедраи иқтисоди рақамии Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хуҷанд. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Исмоили Сомонӣ 226. Тел. 927130055. E-mail: ahlidin@gmail.com

About the author:

Nizamitdinov Akhlitdin Ilyositdinovich – Doctor of philosophy (Ph.D), associate professor at the Digital economy department, Polytechnic institute of Tajik technical university named after academician M.S.Osimi. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Ismoili Somoni avenue 226, Phone. 927130055. E-mail: ahlidin@gmail.com

УДК: 339.9.338.24

РАВАНДҲОИ МУОСИРИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВИИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Сафаров Б.Г.

Аннотатсия. *Ҷаҳонишавӣ раванди объективии ҳаракати ҳочагии ҷаҳонӣ буда, ҳодисаҳои иқтисодиеро ба миён оварда истодааст, ки онҳоро дар назария ва консепсияҳои мавҷуда асоснок намудан имконнопазир аст. Махсусан раванди ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ, ки дар заминаи асосҳои моддии ҷаҳонишавӣ ба вуҷуд омада истодааст, назария ва консепсияҳои мавҷудаи ҳамгироии иқтисодиро васеъ намуда, шароитҳои нави ҳамкориро дар арсаи ҷаҳон ба вуҷуд оварда истодаанд. Чунин ҳамгироии иқтисодиро дар сатҳи мезоиқтисод омӯхта, дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки раванди муосири ҳамгироӣ, яъне минтақаи дорои имконияти ҳамгироӣ (интеграционный мезарегион) ошкор ва асоснок карда шавад.*

Калидвожаҳо: *ҷаҳонишавӣ, иқтисоди ҷаҳон, шабакаҳои тиҷоратӣ, микроиқтисод, макроиқтисод, мезоиқтисод, ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ, фирма, соҳа, рақобат, соҳибкор, инноватсия.*

***Барои иқтибос**: Сафаров Б.Г. Равандҳои муосири ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ/ Б.Г. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 150-156.*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Сафаров Б.Г.

***Аннотация**. Глобализация-объективный процесс глобального хозяйственного движения, приводящий к экономическим событиям, которые невозможно обосновать в существующих теориях и концепциях. В частности, процесс региональной экономической интеграции, возникающий на основе материальных основ глобализации, расширяет существующие теории и концепции экономической интеграции и создает новые условия сотрудничества на мировой арене. Изучая такую экономическую интеграцию на уровне мезоэкономики, в данной статье делается попытка выявить и обосновать современный процесс интеграции, то есть регион с возможностью интеграции (интеграционный мезарегион).*

***Ключевые слова:** глобализация, мировая экономика, бизнес-сети, микроэкономика, макроэкономика, мезоэкономика, региональная экономическая интеграция, фирма, отрасль, конкуренция, предприниматель, инновации.*

MODERN PROCESSES OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Safarov B.G.

***Annotation**. Globalization is an objective process of the global economic movement that generates economic events that cannot be justified in existing theories and concepts. In particular, the process of regional economic integration, which arises on the basis of the material foundations of globalization, expands existing theories and concepts of economic integration and creates new conditions for cooperation on the world stage. By studying such economic integration at the mesoeconomics level, this article attempts to identify and justify the modern integration process, that is, a region with the possibility of integration (integration mesaregion).*

***Keywords**: globalization, world economy, business networks, microeconomics, macroeconomics, mesoeconomics, regional economic integration, firm, industry, competition, entrepreneur, innovation.*

Дар назарияи ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ ҳамгироиҳо бештар дар ду сатҳ микро ва макроиқтисод омӯхта шудааст. Дар сатҳи микро асосан муносибатҳои давлатҳо дар доираи ҳамгироии иқтисодӣ то сатҳи фирма омӯхта шуда, дар сатҳи соҳа нарасида ба анҷом мерасад. Яъне, микроҳамгироӣ ҳамкории корхона, фирмаҳо ва дар ин асос муносибатҳои иқтисодиро дар сатҳи ҳамкории байни корхона ва фирмаҳоро меомӯзад.

Сарҳади омӯзиши микроиқтисод дар ин маврид дар сатҳи рақобати то соҳавӣ ба анҷом мерасад. Яъне, як фирма дар қисмати алоҳидаи соҳа вуҷуд дошта, дар як соҳа пурра рақобатпазир буда наметавонад. Ба ғайр аз ин, фирма дар сатҳи микроиқтисод ҳануз тамоил ва раванди иқтисодиро муайян накарда, ҷузъиёти хос мебошад. Дар натиҷаи якранга фаъолият кардани фирмаҳо, ки аллакай гуруҳи фирмаҳои якхеларо ташкил медиҳанд, мезоиқтисод ба вуҷуд омада, тадриҷан характери онҳо расмӣ гашта, институтсионализатсия мегардад ва фаъолияти онҳо дар сатҳи ҳуҷҷатҳои расмӣ қабул гардида, ба макроиқтисод табдил меёбад. Дар ин маврид, фирмаҳои дар як соҳа самаранок фаъолияткунанда мавқеъ пайдо карда, сатҳи макроиқтисодиро ташкил медиҳанд. Ба мисоли инҳо метавон кластерҳои истеҳсолӣ ё тиҷоратиро номбар кард, ки фирмаҳо ба фаъолияти гуногун машғул буда, як соҳаро муаррифӣ мекунанд. Дар натиҷа соҳа инкишоф ёфта, характери умумиқтисодӣ мегирад ва он дар сатҳи макроиқтисодӣ омӯхта мешавад.

Дар сатҳи макроҳамгироӣ бошад, ҳамкориҳо дар доираи ташкили сохтории бозори умумӣ, иттиҳоди гумрукӣ, асъори ягона, умуман 5-сатҳи ҳамгироӣ, ки аз тарафи Балласа пешниҳод шудааст, омӯхта мешавад.

Дар ин маврид, ҳамкориҳои иқтисодие, ки байни соҳаҳо, минтақаҳо ва дар доираи шартномаю гуфтушунидҳои байни давлатҳои аъзои гуруҳи ҳамгироӣ оид ба ин ё он масъалаҳои иқтисодӣ ба миён омада, ба рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбӣ мерасонанд, аз таҳлил ва омӯзиш дур мондаанд. Бояд изҳор дошт, ки яке аз самтҳои оядаи баҳсҳои илмӣ дар назарияи ҳамгироии иқтисодӣ метавон он бошад, ки оё имкониятҳои мавҷудаи назарияи ҳамгироии минтақавӣ дар шароити имрӯза, ки байни давлатҳо шартномаҳои ҳамкории зиёд дар шакли ташкили шабакаҳои истеҳсолию тиҷоратӣ ба вуҷуд омада истодааст ва таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ аз «мобилӣ» ба «шабакавӣ» майл дорад, инчунин ташкили шабакаҳо иқтисодиёти минтақавиро ба иқтисодиёти ҳудудӣ такон медиҳад, як қатор ҳодисаҳои якдигарро бурранда ба вуҷуд омада истодааст, ба монанди формати васеи «минтақаҳои озоди иқтисодӣ байни гуруҳҳои ҳамгиро бо давлатҳои алоҳида ё дигар гуруҳҳои ҳамгироӣ», «иттифоқҳои гумрукии берун аз гуруҳҳои ҳамгироӣ ба вуҷуд омада» ва «СУС +» [9.15.], метавонад боқӣ монад ё инкишоф ёбад?

Албатта дар ин маврид зарурияти васеъ ва ташаккул додани назарияи классикии ҳамгироии иқтисодӣ ба миён меояд, ки он тағйиротҳои куллие, ки дар хоҷагии глобализатсионии ҷаҳонӣ ба вуҷуд овардааст, бояд дар худ ҳазм намояд. Дар илми иқтисод ин шакли таҳлилро синтез меноманд, ки дар он ҳодисаҳо дар алоҳидагӣ омӯхта шуда, тадриҷан ҷузъиёти умумӣ муайян карда шуда, сипас объекти муайяни хусусияти умумидошта ошкор карда мешавад. Пас аз муайян кардани табиати дохилии объект, ки ҳаракати ҷузъиётҳоро дар бар гирифта, зиддиятҳоро муайян мекунад, зиддиятҳои дохилӣ бартараф карда шуда, рушди диалектикӣ таъмин карда мешавад. Яъне, дар натиҷаи муаяйян кардани табиати ҷузъиётҳои дохилӣ камбудиҳои садди роҳи рушд бартараф карда шуда, инкишоф таъмин карда мешавад.

Дар ин маврид бояд қайд намуд, ки барои таҳқиқи мезосатҳи ҳамгироии иқтисодӣ ва ё инкишофи хоҷагии ҷаҳонӣ мо бояд аз методи абстраксияи илмӣ истифода карда, иқтисодиёти ҷаҳон ё гуруҳҳои ҳамгироиҳои минтақавии иқтисодиро

ҳамчун низоми ягона ва мукаммал, дорои хусусиятҳои хос ва бисёрсатҳаю бисёрэлемента тасаввур намоем. Дар ин маврид, ҳам иқтисоди ҷаҳон ва ҳам гуруҳҳои ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ ҳамчун низом иборат аз сатҳи микро, мезо ва макро, ҳатто мегаиқтисод, мебошанд.

Чӣ хеле, ки дар боло қайд намудем, муносибатҳои иқтисодӣ дар сатҳи микро, макро ва ҳатто мегаиқтисод дар назарияи ҳамгироии иқтисодӣ ва хоҷагии ҷаҳонӣ ба таври кофӣ омӯхта шудааст. Аммо, сатҳи мезоиқтисод ҳануз дар арафаи омӯзиш қарор дошта, то имрӯз «чун микро ва макроиқтисод мавқеи илмии худро дар илми иқтисод пайдо накардааст» [8.314].

Бояд қайд намуд, ки мезоиқтисод дар илми иқтисод аз давраи пеш омӯхта шудааст. Аммо он ҳамчун мезоиқтисод ном гирифта намешуд. Мезоиқтисод асосан ба муносибатҳои иқтисодие, ки дар сатҳи байни соҳаҳо ва дохилисоҳаҳо ба вуҷуд меоянд, равона гардидааст. Мисоли олии он мувозинати байнисоҳавии М.В. Леонтев ва назарияи тиҷорати байналхалқии байнисоҳавӣ ва дохилисоҳавӣ мебошад, ки дар илми иқтисод аллакай ба таври васеъ омӯхта шуда, дар таҷриба хеле зиёд истифода гаштаанд. Мисоли дигари он шуда метавонад назарияи "маҳви созанда" (созидательное разрушение) - И. Шумпетер, ки дар рушди соҳибкории инноватсионӣ накши бузургро дорад. Тибқи назарияи мазкур дар доираи соҳибкорон гуруҳи соҳибкороне ба вуҷуд меоянд, ки ҷузъиётҳои инноватсионии истеҳсолиро ба роҳ монда, тадриҷан ба намунаи самараноки фаъолияти истеҳсолӣ мубаддал мегарданд. Таҷрибаи онҳо ба дигар соҳибкорон низ интиқол гардида, гуруҳи соҳибкорони инноватор ба вуҷуд меоянд, ки фаъолияти онҳо дар сатҳи давлат ба расмият шинохта шуда, ҳамчун фаъолияти самараноки истеҳсолӣ дастгирӣ меёбанд. Гуруҳи соҳибкорони инноватор, ки аз байни корхонаҳо (сатҳи микро) ба вуҷуд меоянд, мезосатҳро ташкил намуда, тадриҷан ҳамчун сохторҳои инноватсионии кишвар (сатҳи макро) шинохта мешаванд.

Мисоли рушди мезосатҳи иқтисодӣ хеле зиёд аст ва ба мушаххасоти зиёд дода нашуда, танҳо қайд кардани ҳастем, ки дар шароити мураккаб ва бисёрсамтаи низоми хоҷагидории ҷаҳонии муосир талабот ба омӯзиши мезоиқтисод афзоиш ёфта, тадриҷан ин равияи илмӣ инкишоф ёфта, бештар олимону муҳаққиқон ҷиҳати омӯзиши ҷузъиётҳои рушди иқтисоди миллӣ ба он рӯ меоваранд.

Мезоиқтисод ҳамчун методи омӯзиши таркиби равандҳои муосири инкишофи хоҷагии ҷаҳонӣ, махсусан дар зернизоми он, яъне дар доираи назарияи ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ, зарур аст. Зеро, чӣ хеле, ки дар боло дар боло қайд намудем, маҳз ҳамин сатҳи низоми хоҷагии ҷаҳонӣ худро аз ҷиҳати мусбӣ нишон дода истодааст.

Мувофиқи ақидаи Е.Ф. Борисов шакли зуҳуроти мезаҳамгирой ин Гуруҳҳои молиявию саноатӣ ГМС (ФПГ) мебошанд, ки онҳо аз ҳамгирой дар сатҳи микро бо чунин аломатҳо фарқ мекунанд:

1. ГМС дар маҷмӯъ, ташкилотҳо ва корхонаҳои гуногунсоҳаро ба ҳам мепайвандад. Дар ин сохти ташкилии иқтисодӣ корхонаҳои саноатӣ, ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ, тиҷоратӣ, институтҳои таҳқиқотию конструкторӣ байни худ ҳамкории зичро ба роҳ монда, дар натиҷа кооператсияи байнисоҳавии меҳнати бузург ба вуҷуд меояд;

2. ГМС аз хоҷагидории яксатҳа (яъне байни фирмаҳо якхела) бо он фарқ мекунад, ки дар он шакли дигари моликиятдорӣ мавҷуд аст ва ин аст, ки ҳар як аъзои гуруҳ ҳиссае дар тақсимоти натиҷаи истеҳсолот ба даст меорад. Дар ин корхонаи азим сатҳи нисбатан баланди умумигардонии (ҷамъиятигардонии) дороиҳо (имущество) дар шакли консернҳои гуногунҷабҳа, ассосиатсияҳои хоҷагидорӣ, гуруҳи корхонаҳо аст, ки дар асоси принсипи бозорӣ пакети саҳмияашон ба ҳам омаданд;

3. Дар низоми мезоиқтисодиёт то андозае муносибатҳои бозорӣ маҳдуд мегарданд. Яъне дар ин сатҳи иқтисодиёт муносибатҳои иқтисоди бозорӣ нисбат ба муносибатҳои бозорие, ки дар сатҳи ҳамкориҳои байни корхонаҳои хурд ва хоҷагии хонаводагӣ аст, то андозае фарқ дорад.

Корхона ва ташкилотҳое, ки ба ГМС дохил мешаванд, ба ғайр аз муносибатҳои тиҷоратӣ дар дигар муносибатҳо низ

муносибатҳои бозориро истифода мебаранд. Барои ана ҳамин, дар муқоиса ба микроиқтисодиёт, ки дар он афзоиши шумораи корхонаҳо ба васеъ шудани фазои бозорӣ оварда мерасонад, ҳангоми зиёд шудани шумораи ГМС фазои бозорӣ маҳдуд мешавад. Зеро, дар доираи ГМС байни корхонаҳо муносибатҳои алоқаҳои нохости (спонтанный) бозорӣ ба вуҷуд наомада, онҳо дар асоси шартнома фаъолият мекунанд. Ин шартномаҳои байниҳамдигарӣ, ки байни корхонаҳои ГМС баста мешавад, водор месозад, ки корхонаҳо ба якдигар маҳсулотро сари вақт дастрас намоянд. Дар натиҷаи бастани ин шартномаҳо иқтисодиёти шартномавӣ ба вуҷуд омада, устувории муносибатҳои бозориро таъмин менамоянд. Зеро, аз назарияи иқтисодиёти шартномавӣ маълум аст, ки он ба иқтисодиёти бозорӣ хос буда, на дар доираи банақшагирӣ - нақшавӣ балки дар асоси муносибатҳои бозорӣ – талабот ва пешниҳод баста мешавад. Яъне он категорияи иқтисоди бозорӣ аст;

4. Ташкили мезоиқтисод шакли нави идоракунии истеҳсолотро ба вуҷуд меорад. Дар муқоиса ба бизнеси хурд ва хоҷагии хонаводагӣ, ки маҷбур аст ба таъсири стихиявии бозорӣ худро мутобиқ созад, хоҷагиҳои калон (ГМС) дар асоси худидоракунии нақшавӣ фаъолият намуда, устувории доимии истеҳсол ва фурӯши молро таъмин месозанд [2.467].

Аз гуфтаҳои Борисов бармеояд, ки мезоиқтисод, дар мисоли ГМС, ки дар иқтисоди ҷаҳон хеле зиёд гардидаанд, шакли муосири ҳамгироии муносибатҳои байнисоҳавӣ мебошад, ки дар муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ мавқеи калон дошта, ҳамгироиҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, махсусан муносибатҳои коллективонаи соҳавиро дар низоми иқтисоди бозорӣ ифода мекунад. Дар ин маврид, ГМС ҳамчун объекти омӯзиши мезоиқтисоди байналмилалӣ, муносибатҳои ҳамгироии байнисоҳавиро дар байни минтақаҳо ва кишварҳои ҷаҳон ифода менамояд.

Дар доираи назарияи ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ асосан дар таҳқиқоти муҳаққиқон ба сифати объекти мезоиқтисод ҳамгироиҳо дар сатҳи минтақаҳои кишварҳо дар назар дошта мешаванд ва онҳо низ ҳамгироии байнисоҳавии минтақаҳоро ифода менамоянд.

Олими рус Абдулманапов С. Г. ҳамгироии истеҳсолию техникиро дар доираи ҳамгироиҳои минтақавии иқтисодӣ баррасӣ намуда мезосатҳи ҳамгироиро дар «ҳамкории соҳаҳои комплекси минтақавӣ дар доираи якчанд минтақаҳои наздисарҳадӣ» [4.122.] ишора менамояд.

Нуктаи ҷолибро С.И. Рекорд қайд менамояд, ки «мезосатҳи ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ ин ҳамкории байнисоҳавӣ ва дохилисоҳавӣ дар шакли низоми кластерҳои байналхалқӣ мебошад, ки микро ва макросатҳи ҳамгироии иқтисоди миллиро ба ҳам мепайвандад [9.18].

Ҳамин равиши методологӣ аз тарафи олими ватанӣ Қандиёрова Д.О. дар мисоли ташкили кластерҳои фаросарҳадии аграрӣ дар доираи АвруОсиё (ЕврАзЭС) қайд гардидааст [6.89]. Ба ақидаи Қандиёрова Д.О. «барои самаранок истифода бурдани захираҳои замин дар давлатҳои АвруОсиё «мезосатҳи ҳамгироӣ» бояд мустаҳкамтар шавад, зеро дар шароити ҷаҳониишавӣ субъектҳои асосӣ «сохторҳои мезоиқтисодӣ-хоҷагиҳои муттаҳиди байнисоҳавӣ, ки онҳо сикли пурраи коркард ва истеҳсоли моли аз ҷиҳати технологӣ мураккабро ба роҳ монда, онро то истеъмолкунандагон мерасонанд» мебошанд» [6.90]. Аксар олимони ИДМ ба сифати объекти мезоиқтисод минтақаҳоро дар назар дошта, ҳамгироии онҳоро ҳамчун муносибатҳои мезосатҳи ҳамгироӣ нишон медиҳанд [9.18].

Метавон хулоса намуд, ки дар асоси таҳқиқоти мезосатҳи ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ мафҳуми нави минтақагароӣ «минтақаҳои дорои имконияти ҳамгироӣ» (мезорегион) ба вуҷуд омадааст, ки ба он асосан кишварҳо, минтақаҳои наздисарҳадӣ мансуб диониста мешаванд, ки имконияти васеи ташкили сохторҳои истеҳсолию тиҷоратии муттаҳидро дошта, бо ин васила метавонанд дар тақсимоти байналхалқии меҳнат ширкат варзида, субъекти мустақили ҷаҳонишавӣ гарданд. Ба ин гуна минтақаҳо муҳаққиқон асосан кишварҳо, минтақаҳои наздисарҳадиро мансуб медонанд, ки дорои захираи табиӣ-иқтисодии умумӣ, таърих ва фарҳанги ягона, инчунин гузаштаи таърихии муносибатҳои иҷтимоию иқтисодидошта

буда, бо ҳам имконияти ҳамкориро доранд [10.]. Яъне, майли интиҳоии ташаккули муносибатҳои иқтисодии байналхалқии кишварҳо, минтақаҳои наздисарҳадӣ бо илова ба умумияти иқтисодӣ дар асоси умумиятҳои зерин ба вуҷуд меоянд:

- робитаҳои нисбатан зичи иҷтимоӣ (дар соҳаҳои фарҳанг, варзиш, маориф, илм);
- аксар вақт - мавҷудияти инфрасохтори умумӣ ё ҳамоҳангшуда (нақлиёт, энергетика);
- аксар вақт - мавҷудияти номи маъмулан қабулшудаи минтақа (минтақаи Балтика, минтақаи Баҳри Миёназамин, минтақаи Алп, Балкан, Евроминтақа);
- баъзан - шабоҳати этникӣ;
- баъзан - мавҷудияти сарнавишти умумии таърихӣ ё унсурҳои он.

Минтақаҳои мазкур метавонанд дар сатҳи трансмиллӣ (дар рафти ҳамгироии иқтисодии давлатҳо дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ), аз ҷумла ду ва зиёда давлатҳо ташкил карда шаванд ва аксаран ташаккул меёбанд. Дар чунин мавридҳо низоми ҳудудии транссарҳадӣ ташкил карда мешаванд (масалан, «секунҷаҳои афзоиш» дар Аврупо).

Фарқияти минтақаҳои дорои имконияти ҳамгироӣ (интеграционный мезорегион) аз минтақаҳои наздисарҳадии оддӣ дар он аст, ки онҳоро на танҳо ҳудуди муайяни сарҳадӣ, инчунин умумияти имконияти ҳамгироишавӣ (истифодаи якҷояи захираҳои табиию иқтисодии умумӣ ва долонҳои нақлиётӣ) ба ҳам мепайвандад. Мисоли он шуда метавонад Минтақаи Балтика, зеро дар ин ҷо ҳамаи давлатҳоро Баҳри Балтика (Россия, Норвегия, Белоррусия ва дигарон) ҳамчун соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ ба ҳам мепайвандад. Ҳамкориҳоро Шӯрои кишварҳои соҳили Балтика (CBSS), ки дар он вазирони корҳои хориҷии кишварҳои макроминтақа намояндагӣ мекунанд, ҳамоҳанг мекунад. Дар ин Шӯро ҳамзамон дар бораи экология, инкишоф додани алоқаҳои иқтисодӣ ва маданӣ қарорҳо қабул карда мешаванд.

Аз ин рӯ, минтақаи назди Балтикаро метавон ҳамчун минтақаи ҳамгироишавандаи (мезорегион) сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ баррасӣ кард, гарчанде ки ба қадри кофӣ муттаҳид нашудааст.

Минтақаи ҳамгироишавандаи (мезорегион) метавонад ду ва зиёда қисмати кишварҳо - воҳидҳои маъмурию ҳудудии онҳоро (масалан, Балтикаи Ҷанубу Шарқӣ) дар бар гирад. Дар баъзе мавридҳо, унсурҳои чунин минтақаҳо метавонанд кишварҳои хурд бошанд: Минтақаи ҳамгироишавандаи (мезорегион) Балтика, ки аз се кишвар иборатанд.

Дар Аврупо бошад Евроминтақаҳои «Неман», «Лина-Лава, «Сауле» минтақаи ҳамгироишавандаро (мезорегион) ташкил менамоянд.

Раванди ташаккули минтақаи ҳамгироишаванда (мезорегион) хеле мураккаб буда, сарҳади минтақаҳои як сатҳро бурида метавонад, яъне як кишвар баъзан метавонад ба якчанд минтақаҳои мега ва макроминтақа, инчунин сохторҳои маъмурӣ-ҳудудӣ ва маҳаллӣ - дар якчанд минтақа ба вуҷуд ояд.

Минтақаҳои ҳамгироишаванда (мезорегион) низоми ҳудудӣ буда, мақсади асосии онҳо аз оқилона истифода бурдани захираҳои умумии табиӣ, туристӣ ва дигар (масалан, меҳнатӣ); ташаккули низоми ягонаи истеҳсолӣ, баланд шудани қобилияти рақобати тарафҳои ҳамкорӣ ва умуман, минтақа дар рақобати байналхалқӣ, баланд шудани дараҷа ва сифати зиндагии аҳолӣ, иборат мебошад.

Чунин минтақасозӣ аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо бо мақсади таҳкими ваҳдати дохилии кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо фаъолона дастгирӣ карда мешавад. Бартараф кардани сарҳадҳои байни давлатҳо ба минтақаҳои наздисарҳадии Аврупо имкон дод, ки захираҳои мушаххаси минтақаҳои наздисарҳадӣ барои ташаккули низомҳои нави истеҳсолӣ ташаккул ёфта, фарқиятҳои хеле назарраси истеҳсолии қаламравҳои дар паҳлӯҳои гуногуни сарҳад ҷойгиршуда бартараф карда шуда, бо ин васила конвергенсияи даромад дар қаламравҳои давлатҳои аъзо таъмин карда шавад. Ин, масалан, дар сарҳади Олмону Полша, вақте ки захираҳои меҳнатии қаламравҳои сарҳадии Полша дар корхонаҳои дар Олмон воқеъбуда истифода мешаванд (ҳам аз ҳисоби паҳншавии рафтуомад ва ҳам аз

ҳисоби ба шаҳрҳои Олмон кӯчонидани шаҳрвандони Полша), равшан зоҳир мегардад.

Чунин шакли ташклии минтақасозӣ барои минтақаҳои наздисарҳадии ҳамсояи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо имкониятҳои хуби рушди ҳамкориҳои фаромарзӣ ва байниминтақавӣ бо кишварҳои хориҷиро низ ба вуҷуд овард. Айни замон Иттиҳоди Аврупо ба рушди чунин шаклҳои нави фазоии ҳамгироии байналмилалии иқтисодӣ, аз қабили Евроминтақаҳо, «минтақаҳои калон», «секунҷаҳои афзоиш» ҳавасманд мебошад.

Минтақаҳои Русия дар ҳамкориҳои наздисарҳадӣ дар соҳили Балтика - Санкт-Петербург, вилояти Псков, Ҷумҳурии Карелия ва махсусан дар Калининград фаъолона иштирок мекунанд, зеро ҳама ҳамсояҳои он минтақаҳои кишварҳои хориҷӣ, Полша ва Литва мебошанд.

Давраи муосири рушди хоҷагии ҷаҳонӣ аз инкишофи муносибатҳои ҷаҳонишавӣ иборат буда, бо ворид гаштани кишварҳои зиёди курраи замин ба ин раванд миқёс ва характери ин муносибатҳо васеъ ва мураккаб гардида истодааст. Агар васеъшавии муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ натиҷаи бештар ворид гардонидани иқтисодҳои миллии кишварҳо ба ин раванд бошад, мураккабшавии ин муносибатҳо аз он иборат аст, ки ин иқтисодҳои миллӣ дорои сатҳи гуногуни рушд, низоми гуногуни хоҷагидорӣ ва сиёсӣ, инчунин манфиату ҳадафҳои гуногун буда, хоҷагии ҷаҳонии бисёрсамта ва бисёрқутбаро ташкил менамоянд.

Рақобат байни кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон шадидтар гашта, муносибатҳои рақобатӣ ҳатто аз доираи муносибатҳои иқтисодӣ берун рафта, ба мунокиша ва ҷангҳои дохилӣ, байнисарҳадӣ ва минтақавӣ табдил ёфт. Бештари кишварҳои рӯ ба тараққӣ характери кушодагиии иқтисодиёти худро тезонида, баръакси он, кишварҳои пешрафта кушиш намуданд, ки иқтисодиёти худро пушида, хароҷоти ҷаҳонишавиро камтар ба ухда гиранд.

Чунин вазъи гуногунсамти ва гуногуншаклии муносибатҳои иқтисодии сиёсии хоҷагии ҷаҳонӣ ба он оварда расонд, ки бухронҳои системавӣ паи ҳам ва ботакрор ба вуҷуд омада, суръати рушди умумии иқтисоди ҷаҳон боз дошта шуд ва тафриқаи байни кишварҳои қафомонда ва пешсаф боз ҳам афзунтар гашт. Барои каму беш коҳиш додани оқибатҳои манфии ҷаҳонишавӣ, дар ҷаҳон модели минтақагароӣ истифода гардида, бо ин роҳ кишварҳои ҷаҳон кушиш намуданд, ки дастаҷамона сатҳи рушдро таъмин намуда, ба рақобат тобовар шаванд. Аммо, модели «ғарбии» минтақагароӣ бо стандартҳои мавҷудаи худ ба ин ҳолат тоб наёварда, ИА натавонист аз ҷараёни пастравии иқтисоди ҷаҳонӣ худро наҷот диҳад [9.27.]. Яъне, иқтисоди сиёсии ҷаҳонӣ дар ин давраи таҳаввулот ба бухрон рӯ ба рӯ гашта, назарияи иқтисодӣ дар рӯ ба рӯйи ба миён омадани назарияи нави рушд, ки он муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонии бисёрқутба ва бисёрсамтаро бо назардошти минтақагароии «баъдиғарбӣ» [1.37] танзим карда тавонад, қарор дорад.

Донишҳои мавҷуда вобаста ба мезоиқтисодиёт имкон медиҳанд, ки «минтақаи дорои имконияти ҳамгироӣ" ҳамчун категорияи иқтисодӣ баррасӣ гашта, дар доираи ҳамгироиҳои минтақавии иқтисодӣ ҳамчун раванди мустақили ҳамгироии сатҳи мобайнии микро ва макро муайян ва омӯхта шавад.

Маҳз ҳамин фазои (ҳудуди) иқтисодӣ, ки мо онро «минтақаи дорои имконияти ҳамгироӣ» номидем, тамоили мусбиро дар иқтисоди ҷаҳонӣ нишон дода, таносуби манфиатҳои иқтисоди миллии кишварҳои гуногунро ифода намуда истодааст. Муҳиммияти чунин минтақасозӣ (фазоҳои мезоиқтисодӣ [3.11.], сохторҳои мезоиқтисодӣ [6.89.]) аз он иборат аст, ки самараи синергетикии истифодаи захираҳои умумии иқтисодӣ, омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба вуҷуд омада, ин минтақаҳо ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии минтақа ва кишвар мусоидат намуда, аз ҳама асосӣ, раванди ҷаҳонишавии минтақаҳои алоҳидаи кишварҳоро тезонида, муносибатҳои иқтисодии ҳамгироишавӣ, бисёрҷониба ва ба манфиати ҷонибҳо бударо ифода мекунад.

Масалан бо воситаи лоиҳаи бузурги Роҳи Арешим "Як камарбанд-Як роҳ" ҶМЧ мехоҳад фазои мезоиқтисодии Осиё ва Аврупою Америкаро дар ҷаҳон ташкил намуда, бо ин роҳ қафомонии минтақаҳои шимолии худро бартараф намояд. Россия бошад бо лоиҳаҳои сохтмони роҳҳои наклиётии дохилӣ ва минтақавӣ бо Осиё ва Аврупо, инчунин хатҳои интиқоли гази Сибир ба дохил (Ҷанубу шарқии Россия) ва дигар минтақаҳои ҷаҳон (Аврупо) Россияро ба фазоҳои мезоиқтисодӣ (Транссибир, Трансукёнусиором, Трансатлантика) пайваст намуда истодааст, ки бо воситаи онҳо рушди федератсияҳо, вилоятҳо ва умуман минтақаҳои қафомондаи Россия таъмин карда мешаванд [1.49]. Лоиҳаҳои наклиётию коммуникатсионии ЦАРЕС дар минтақаи Осиё минбаъд метавонад фазои мезоиқтисодии муносибро ташкил намуда, Осиёро ба "минтақаи дорои имконияти ҳамгироӣ"-и (мезорегион) бузург табдил диҳад. Ҳатто, кушишҳои ба ҳам пайваст намудани "минтақаҳои дорои имконияти ҳамгироӣ"

(мезорегион) низ аз тарафи кишварҳои алоҳидаи ҷаҳон ва доираҳои илмӣ ба назар мерасанд, ки он аз майли ҳамгироии минтақаҳо ва кишварҳои дорои иқтисоди кушод (чӣ иқтисоди хурди кушод ва чӣ иқтисоди кушоди калон) ба ҳамгироии минтақавӣ (масалан Формати Осиё+, (яъне 5 кишвари Осиё ва Америка) ва ғайра) шаҳодат медиҳад [7;15;16].

Ба фикри мо, дар шароити муосир барои кишварҳои рӯ ба тараққии дорои иқтисоди кушоди хурд, ба монанди Тоҷикистон, чунин минтақасозӣ ва ворид шудан ба чунин фазоҳои мезоиқтисодию сохторҳои мезоиқтисодӣ омили муҳими рушди иқтисодиёт мебошад.

Адабиёт

1. А.Д. Воскресенский. Трансрегиональные и региональные проекты в условиях «постзападной» международной реальности// Киреев А.А. Колдунова Е.В.Киреева А.А. Воскресенский А.Д. Журнал. Сравнительная полика и геополитка.- М., 2017.-№ 2 (8). – С.37-57.
2. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: Учебное пособие – М. Юрайт. 1998.- С 303 – 467.
3. Волошина А. Ю. Эволютсия пространства мегаэкономики на современном этапе. Автореферат . д.и.и..- Волгоград-2014.- С. 13. Волошина А. Ю. Волошина А. Ю. Мегаэкономика: онтологический и гносеологический аспекты анализа / А. Ю. Волошина // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3. Экономика. Экология. – 2012. – № 2 (21). – С. 5–11.
4. Г. С.Абдулманапов. Межрегиональная экономическая интеграци: Мировой опыт и перспективы развития на Северном Кавказе// Абдулманапов С.Г. Вестник Дагестанского научного центра. – 2012.- С. 127-132.
5. Евразийская интеграция: экономика, право, политика. 2016. № 2 (20). С. 50–62. Лебедева Н. Б. Китайские инициативы экономического пояса Шелкового пути и Морского Шелкового пути vs индийские проекты “Mausam”, “Spice Road”, “Sagar Mala” и “Cotton Routes” (проблемы,перспектив, реакция) // Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. 2015. Выпуск XXVI.№ 26. С. 26–57.
6. Кандиярова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономики: теория, методология, практика.- Душанбе. Изд. «Ирфон».- 2006.-С. 88-96.
7. Ли Цзинчен. Состояние и перспективы взаимодействия Евразийского экономического союза и Великого Шелкового пути // Россия в глобальном мире. 2017. № 10 (33). С. 408–418. Кефели И. Ф. Императивы взаимодействия ЕАЭС, ШОС и БРИКС в глобальной геополитике //
8. Мезоэкономика: состояние и перспективы: Монография/ Под редакции В.И. Маевского. С.Г. Кирдиной – Чендлер, М.А. Дерябиной. – М., ИЭ РАН.- 2018.-314 с.
9. Рекорд СИ. Мезоэкономический синтез концепции кластерного развития и международной экономической интеграций. Автореферат дисс. д.э.н. Санкт-Петрбург .- 2013 г. С. 15.
10. Ю. М. Пасовец. Теоретико-методологические основания рассмотрения мезорегиона как объекта социологического анализа. Кузнецов, С. В. Макрорегион Северо-Запад: проблемы пространственного развития / С. В. Кузнецов // Север и рынок: формирование экономического порядка. – 2012. – Т. 3. № 31. – С. 22–29.
11. Константиниди Х.А. Стратегирование развития региональной экономической системы в условиях ускорения остиндустриальных преобразований. – М.: Издательство «Спутник +», 2015. – 247 с.
12. Кропинова Е.Г. Трансграничные туристско-рекреационные регионы на Балтике. Монография. монография / Е. Г. Кропинова. — Калининград : Изд-во БФУ им. И. Канта, 2016. — 272 с.
13. Сафаров, Б. Г. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузории хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-2(34). – P. 34-42. – EDN BSYDQP.
14. Сафаров, Б. Г. Динамика и структура привлечения иностранных инвестиций в открытую экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Экономика Таджикистана. – 2019. – № 2. – С. 65-70. – EDN YHCHVK.
15. Шарифзода, Б. М. Международный опыт интеграции банковских систем: две модели развития / Б. М. Шарифзода, В. Абдусаттори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 159-168. – EDN MULLHZ.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Сафаров Бахром Гулматович - д.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел..: 985000515. E-mail: bahrom_1975@list.ru

Сведения об авторах:

Сафаров Бахром Гулматович-д.э.н., доцент, проректор по международным отношениям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул Нахимова 64/14. Телефон: +(992) 985 000 515. E-mail: bahrom_1975@list.ru.

Information about the authors:

Safarov Bahrom Gulmatovich - Doctor of Economic Sciences, Vice-Rector for international relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14. Tel: 985000515, bahrom_1975@list.ru.

УДК: 338.1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Ходжаев П.Д.
Сулаймонзода Ш.Ф.

Аннотация. *Одной из ключевых задач устойчивого экономического развития является формирование материально-технической, организационной, правовой, теоретической и практической основы для промышленного сектора. Исследование и анализ теоретических и методологических аспектов оценки устойчивого развития в этой области имеют большое значение, и авторы в своей научной статье уделили внимание основным аспектам данного вопроса.*

Следует подчеркнуть, что в своем анализе авторы классифицировали экономические показатели устойчивого развития, представленные в исследовании, на шесть категорий в зависимости от факторов, влияющих на устойчивое развитие. Эти категории включают структурные элементы, производительные силы, производственные отношения, безопасность, экологический потенциал и развитие. В статье также представлены и оценены ключевые параметры устойчивого развития промышленности, стратегии адаптации к изменениям в промышленности, а также матрица целей устойчивого развития Республики Таджикистан, иллюстрированные с помощью рисунков и таблиц.

В ходе научного исследования авторы установили, что суть цели адаптации в организации производственных процессов, которые имеют тесную связь с природой, способствует увеличению эффективности эколого-экономической деятельности.

Ключевые слова: *развития, устойчивость, промышленность, фактор, ВВП, ООН, принцип, адаптация, основным, стратегия, исследование, параметры, оценки, разработка, окружающая среда, потенциал, стабильность, технология, экологизация, экономика, структура, эффективность.*

Для цитирования: *Ходжаев П.Д.Теоретико-методологические аспекты оценки устойчивого развития в сфере промышленности /П.Д. Ходжаев, Ш.Ф. Сулаймонзода// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 157-170.*

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ АРЗЁБИИ РУШДИ УСТУВОР ДАР СОҲАИ САНОАТ

Хоҷаев П.Д.
Сулаймонзода Ш.Ф.

Аннотатсия. *Яке аз масъалаҳои муҳими рушди устувори иқтисодиёт ин фароҳам овардани заминаҳои модию техникӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, назариявӣ ва амалии соҳаи санот маҳсуб меёбад. Омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии арзёбии рушди устувор дар соҳаи саноат бениҳоят муҳиб буда, муаллифон зимни таҳқиқ дар мақолаи худ паҳлуҳои асосии онро арзёби намудаанд.*

Маврид ба зикр аст, ки дар таҳлили худ муаллифон нишондиҳандаҳои иқтисодии рушди устувор, ки дар таҳқиқоти мазкур пешниҳод шудаанд, вобаста ба омилҳои ба рушди устуворӣ таъсиркунанда ба шаш категория ҷудо намуданд. Аз он ҷумла сохторӣ, нерӯҳои истеҳсолкунанда, муносибатҳои истеҳсолӣ, бехатарӣ, нерӯи экологӣ ва рушд. Ҳамзамон дар мақолаи мазкур масъалаҳои параметрҳои асосии рушди устувори саноат, стратегияҳои мутобиқшавӣ ба рушди саноат, матритсаи ҳадафҳои рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути расмҳо ва ҷадвалҳо пешиҳод гардида, мавриди арзёбӣ қарор дода шудааст.

Дар хотимаи таҳқиқоти илмии худ муаллифон хулоса намуданд, ки моҳияти ҳадафи мутобиқшавӣ дар ташкили равандҳои истеҳсолие, ки ба табиат алоқамандии зич дорад, ба самаранокии фаъолияти экологию иқтисодӣ мусоидат менамояд.

***Вожаҳои калидӣ**: рушд, устуворӣ, саноат, омил, ММД, СММ, принсип, мутобиқшавӣ, асосӣ, стратегия, тадқиқот, параметрҳо, арзёбӣ, ташкилнамоӣ, муҳити зист, иқтидор, субот, технология, кабудизоркунӣ, иқтисод, сохтор, самаранокӣ.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF ASSESSING SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE INDUSTRIAL SECTOR

Khojaev P.D.
Sulaymonzoda Sh.F.

***Annotation.** One of the key tasks of sustainable economic development is the formation of a material, technical, organizational, legal, theoretical and practical basis for the industrial sector. Research and analysis of theoretical and methodological aspects of assessing sustainable development in this area are of great importance, and the authors in their scientific article paid attention to the main aspects of this issue.*

It should be emphasized that in their analysis, the authors classified the economic indicators of sustainable development presented in the study into six categories depending on the factors influencing sustainable development. These categories include structural elements, productive forces, industrial relations, safety, environmental potential and development. The article also presents and evaluates the key parameters of sustainable industrial development, strategies for adaptation to changes in industry, as well as the matrix of sustainable development goals of the Republic of Tajikistan, illustrated with figures and tables.

During the scientific research, the authors established that the essence of the goal of adaptation in the organization of production processes that have a close connection with nature contributes to an increase in the efficiency of ecological and economic activities.

***Key words:** development, sustainability, industry, factor, GDP, UN, principle, adaptation, main, strategy, research, parameters, assessments, developing, environment, potential, stability, technology, greening, economy, structure, efficiency.*

Постановка проблемы. После объявления семнадцати целей устойчивого развития на 70-й сессии ООН, эта тема стала одной из самых важных для развития национальных экономик. В Республике Таджикистан успешно решаются задачи, связанные с этой проблемой. В Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года учтены все ключевые цели устойчивого развития. В рамках этой стратегии определено 232 целевых индикатора, из которых 201 можно измерить. Таким образом, на сегодняшний день важной задачей является разработка конкретных индикаторов, которые позволят оценить состояние развития национальных экономик.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретический и методологический анализ исследования представлен в ряде научных трудов отечественных ученых Мирсаидова А.Б., Низомовой Т., Ходжаева П.Д., Кудратова Р.Р., Ш. Рахимзода, Б.М. Шарифзода и зарубежных ученых А.Д. Урсул, Н. Мальцева, В.П. Казначей и У. Ростов. Вышеуказанные ученые в своих научных статьях специально исследовали вопрос оценки устойчивого экономического развития и дали оценку своим выводам в ходе анализа.

Цель статьи: Основной целью данного исследования является анализ и изучение теоретических и методологических аспектов оценки устойчивого развития в промышленном секторе с учетом мировой экономической ситуации, стратегических

целей страны, а также практического и теоретического опыта зарубежных стран.

Изложение основного материала. На сегодняшний день существует несколько предложенных целевых индикаторов. Однако из-за организационных и методологических трудностей, связанных со сложностью расчетов, нехваткой информации и проблемами преобразования экологических данных в денежные показатели, до сих пор не удалось определить универсальные индикаторы, принятые во всем мире. Множество различных индикаторов, которые постоянно обновляются и улучшаются, создает определенные сложности в расчетах. Поэтому разработка адекватных индикаторов для устойчивого развития остается важной задачей.

В создании индикаторов участвуют не только признанные международные организации, такие как ООН, Всемирный банк и **Организация экономического сотрудничества,** но и отдельные ученые и эксперты. Например, Комиссия ООН по устойчивому развитию составила рабочий список индикаторов, который делится на четыре категории: социальные, экономические, экологические и институциональные. Эти индикаторы в основном актуальны на национальном и региональном уровнях (1995). Предложенные индикаторы можно классифицировать по следующим критериям: а) важность (основные и дополнительные); б) уровень обобщения (комплексные и те, что отражают отдельные аспекты устойчивости); в) объект измерения (экономические, экологические и социальные); г) единицы измерения (натуральные, стоимостные, объемные, штучные, абсолютные и индексные); д) уровень иерархии (глобальный, национальный, региональный, отраслевой и корпоративный).

Ведется работа по поиску индикаторов, которые могли бы охарактеризовать каждую подсистему в рамках системы «природа-общество-экономика», а также по созданию комплексных показателей. Индикаторы, основанные на макроэкономических данных, таких как валовой внутренний продукт (ВВП), валовой национальный доход (ВНД) и национальный доход (НД), подвергались критике еще до появления концепции устойчивого развития. Новая парадигма развития еще более ярко выявила недостатки традиционных экономических оценок.

Были предприняты попытки улучшить эти показатели, которые не учитывали экологические затраты, путем их экологической модификации. В результате был разработан интегральный показатель, который комплексно отражает экономическую устойчивость с учетом экологического ущерба и истощения природных ресурсов. Среди таких интегральных показателей можно выделить новые макроэкономические индикаторы, такие как «зеленый» ВВП, чистое внутреннее производство с учетом экологических затрат, истинные сбережения и индекс человеческого развития.

«Зеленый» ВВП представляет собой валовой внутренний продукт, скорректированный с учетом экологических факторов. Обычно он рассчитывается путем вычитания из валового внутреннего продукта общего ущерба от загрязнения окружающей среды, а также с учетом образования, грамотности и реального ВВП на душу населения.

На уровне государства ключевым показателем устойчивого развития считается объем ВВП на душу населения, который учитывает экологический ущерб от загрязнения и других антропогенных воздействий. Чистое внутреннее производство с учетом экологических затрат на душу населения определяется путем вычитания экологических издержек из чистого внутреннего производства и деления полученного значения на общее число жителей страны. Показатель «истинных сбережений», разработанный Всемирным банком, представляет собой результат корректировки валовых сбережений с учетом экологических аспектов. Он демонстрирует реальную норму накопления национальных сбережений, принимая во внимание ущерб, причиняемый истощением природных ресурсов и загрязнением окружающей среды.

Экологические корректировки, известные как «зеленые счета», позволяют сопоставить темпы экономического роста с экологическим ущербом, вызванным экономической деятельностью. Обычно такие корректировки приводят к значительному снижению экономических показателей. Чтобы учесть социальные последствия глобальной экологической деградации, Программа развития ООН разработала специальный индекс человеческого потенциала, который отражает качество жизни. В этот индекс входят такие показатели, как средняя продолжительность жизни, уровень образования, грамотность и реальный ВВП на душу населения.

Разработка комплексных показателей устойчивого развития остается актуальной, поскольку в одном универсальном показателе трудно учесть все разнообразие процессов и результатов экономической деятельности. Каждая группа таких показателей может количественно охарактеризовать ключевые аспекты устойчивого развития за определенный период. Система взаимодополняющих количественных и качественных показателей предоставляет более полное представление о текущей ситуации, что позволяет объективно анализировать и оценивать процесс развития и принимать обоснованные решения.

Индикаторы, выбранные для оценки устойчивости, должны соответствовать следующим ключевым требованиям: а) они должны быть «подходящими» для применения на национальном макроуровне; б) объединять экологические, социальные и экономические аспекты; в) быть легко воспринимаемыми для принимающих решения и позволять однозначную интерпретацию; г) иметь возможность количественного представления; д) основываться на существующих национальных статистических системах и не требовать значительных затрат на сбор и обработку данных; е) быть репрезентативными для международного сравнения; ё) поддаваться оценке во времени и иметь ограниченное количество.

Экономические индикаторы устойчивого развития, предложенные в данном исследовании, делятся на шесть категорий в зависимости от факторов, влияющих на устойчивость: структурные, производительные силы, производственные отношения, безопасность, экологические и потенциал развития.

Эти индикаторы представляют собой новый подход к оценке экономической деятельности и могут быть использованы для общей оценки процессов устойчивого развития как на макроуровне, так и на уровне отрасли и предприятия. Каждый набор индикаторов, охватывающий экономические, экологические и социальные аспекты устойчивого развития, взаимодополняет друг друга и предоставляет более полное представление о состоянии «природной, социальной и экономической» системы. Эти индикаторы имеют количественное выражение и включены в национальные статистические базы данных, что позволяет избежать значительных затрат на сбор и обработку информации.

Хотя выделены ключевые показатели, это не ограничивает выбор других индикаторов для анализа. В некоторых случаях, в зависимости от изменений в социально-экономической ситуации, состав используемых показателей может быть скорректирован, чтобы отразить актуальные проблемы определенного периода. После выбора и расчета индикаторов необходимо провести сравнение фактических данных с установленными нормативами.

Рисунок 1. Ключевые параметры устойчивого промышленного роста.

Важно отметить, что к основным индикаторам устойчивого промышленного развития относятся также показатели, которые рассчитываются на уровне национальной экономики. Это объясняется тем, что общее состояние системы значительно влияет на состояние её отдельных подсистем. Промышленность выступает как целостная система по отношению к своим элементам, а также как подсистема в рамках единого народнохозяйственного комплекса, и, показателей. Для быстрого анализа можно сократить количество показателей и выделить базовый показатель для каждой группы (см. рисунок 1.).

Ясная связь между экономическим и социальным развитием и возможностями улучшения состояния окружающей среды подчеркивает системный характер экологических проблем. Рациональная промышленная и социальная политика являются важными элементами экополитики. Эффективная экополитика должна учитывать противоречивое взаимодействие экономической, социальной и экологической систем, когда увеличение нагрузки на природу связано с экономическим ростом, экономическими кризисами и бедностью населения.

Рациональная политика в области охраны окружающей среды должна основываться на экологически устойчивом экономическом росте, соответствующих структурных и технологических изменениях, а также на различных социальных инициативах, таких как борьба с бедностью, образование, мотивация, формирование ценностей, изменение стереотипов производственного и потребительского поведения, радикальная перестройка образа жизни и приоритет духовных потребностей над материальными.

Экологические стратегии можно разделить на две категории: «стратегии трансформации», которые направлены на адаптацию природы к нуждам человека, и «стратегии адаптации», которые предполагают согласование производственной деятельности с замкнутыми циклами биосферы. следовательно, она не может игнорировать состояние национальной экономики.

Для оценки сложных многофакторных показателей, которые трудно количественно измерить (например, показатели безопасности), можно использовать балльный метод, основанный на экспертных оценках. Комплексные оценки могут быть рассчитаны как среднее арифметическое баллов с учетом или без учета весовых коэффициентов значимости отдельных

Исследователи отмечают, что общество до сих пор развивалось нерационально, игнорируя экологические принципы в процессе своего развития.

Поэтому необходимо разработать новые адаптивные подходы к взаимодействию с природой. В природе одни организмы используют органические вещества и метаболиты как источник энергии и питания, в то время как для других они становятся веществами, которые полностью перерабатываются. В результате в здоровых экосистемах биомасса, «отходы» и побочные продукты не накапливаются, а перерабатываются до простейших минеральных соединений. В человеческой хозяйственной деятельности, однако, отсутствует цель последовательной утилизации таких продуктов и отходов.

Адаптация человека к окружающей среде осуществляется не через изменения в генетическом коде или через приобретение или утрату функций, как это наблюдается у животных и растений, а через взаимодействие с природой, включая её использование и преобразование [5 с.3]. Таким образом, решение экологических проблем связано с изменением основ ведения хозяйства.

Суть адаптационных стратегий заключается в организации производственных процессов, аналогичных тем, что происходят в природе. Иными словами, предполагается создание замкнутых производственных циклов. Перспектива адаптивного технологического развития заключается в интеграции производства в природную систему, превращая его в биотехнологический «орган», который

является важной частью природных циклов веществ и энергии. Это развитие должно происходить не только за счёт экономического роста, но и в соответствии с законами функционирования и эволюции всей экосистемы Земли.

Адаптивные стратегии помогают решать две основные задачи [5 с.3]: улучшать качество жизни людей, не нанося вреда окружающей среде, и поддерживать баланс между экономическими и экологическими интересами общества (табл. 1.).

В качестве таких стратегий мы выделяем экологизацию, интенсификацию, инновационное развитие и информатизацию компенсации. Наиболее эффективные эколого-экономические мероприятия — это те, которые объединяют эти стратегии. Компенсационные стратегии предполагают добавление восстановления природной среды к двум другим видам воспроизводства — средствам существования и самому человеку.

Компенсационные стратегии включают в себя следующие элементы: а) создание и внедрение законов, направленных на защиту окружающей среды; б) действия по восстановлению утраченных природных ресурсов; в) введение штрафов для предприятий за нарушение экологических норм; г) использование систем поощрения для поддержки природоохранной деятельности; д) регулярный экологический мониторинг. Эти стратегии опираются на правовые инструменты и в основном основываются на прямом административном контроле за экологическими процессами.

Ключевыми инструментами данной стратегии являются экологические нормы, экологические налоги, строгие санкции, в основном в виде штрафов, а также различные методы очистки и утилизации отходов, разработка химических и технических решений для предотвращения или устранения вредных отходов.

Стратегия интенсификации включает в себя набор технических, технологических, организационных и управленческих мер, направленных на сокращение использования природных ресурсов и земельных площадей за счет их более эффективного применения.

Таблица 1. - Адаптационные стратегии для промышленного развития.

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Название стратегии	Суть стратегии	Инструменты
Стратегия компенсации	Восстановление утраченных природой свойств	Экологические законы, нормативы, налогообложение, санкции, методы обеззараживания, утилизации отходов и т.д.
Стратегия интенсификации	Снижение вовлеченности в экономические процессы за счет полного использования природных ресурсов и территории.	Оптимизация трудовых процессов и производственной деятельности, а также повышение квалификации сотрудников. Реорганизация действующих предприятий и увеличение уровня технического оборудования
Стратегия инновационного развития	Проектирование, производство и внедрение новых типов экологически чистых и малоотходных товаров, технологий, источников энергии, способов организации производства и синтетических материалов	Продвижение базовой науки и прикладных исследований, внедрение разработок в коммерцию, создание рынка инновационных товаров, улучшение научно-исследовательской инфраструктуры, а также образование и переподготовка населения.
Стратегия экологизации	Распространение экологических принципов и более тщательное соблюдение экологических требований и норм во всех областях человеческой деятельности	Экологический мониторинг принимаемых решений; внедрение технологий, направленных на сохранение ресурсов и минимизацию отходов при переработке вторичных материалов; применение альтернативных источников энергии и так далее
Стратегия информатизации	Разработка, внедрение и применение информационных технологий и оборудования в различных областях жизни с целью ускорения обработки и обмена информацией	Информационно-коммуникационные технологии и мировые информационные сети

***Источник:** группировка автора

Проекты, основанные на экстенсивных подходах, таких как разработка новых месторождений, освоение земель и увеличение добычи ресурсов, противоречат принципам устойчивого развития. Необходимо сосредоточиться на более рациональном использовании уже освоенных ресурсов, глубокой переработке и утилизации отходов.

В современных условиях возможности для дальнейшего экономического роста за счет экстенсивных факторов практически исчерпаны, и перспективы увеличения материальных ресурсов ограничены. Концепция устойчивого развития однозначно нацеливает на интенсификацию экономического роста, достигаемого за счет повышения производительности труда, снижения ресурсозатратности, улучшения использования производственных мощностей и увеличения их отдачи.

Суть экологизации заключается в интеграции экологических стандартов и законодательства во все аспекты человеческой деятельности. Этот процесс требует системных преобразований, которые охватывают не только использование и защиту природных ресурсов, но и формирование нового образа жизни, более гармоничного с природой, а также воспитание общества в духе моральных и нравственных ценностей.

Как правильно подчеркивают исследователи, переход к экологизированной экономике представляет собой задачу, которая выходит за рамки как экономики, так и экологии. Для реализации такого перехода человечество должно само эволюционировать, иначе всеобъемлющая трансформация экономики останется лишь неосуществимым проектом [3 с.18].

В своей основной сути процесс экологизации производства можно рассматривать как переход от промышленной структуры экономики, в которой преобладают отрасли, эксплуатирующие природные ресурсы и зависящие от таких факторов роста, как природные богатства и низкоквалифицированный труд, к постиндустриальной системе, в которой акцент делается на инновационных действиях, не связанных с использованием природных ресурсов.

Качественное преобразование хозяйственной деятельности, способствующее достижению устойчивости, требует разработки и внедрения новых видов энергетических технологий, а также экологически чистых и малоотходных изделий, которые не истощают ресурсы окружающей среды.

В современном мире экологическая эффективность экономики, наряду с её конкурентоспособностью, все больше зависит от её инновационной активности. Экономика, базирующаяся на инновациях и развитии прогрессивных, наукоемких отраслей, не связанных с использованием природных ресурсов, способствует решению экологических проблем и улучшению качества жизни.

Инновационная деятельность тесно связана с развитием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и процессом информатизации общества. Информатизация стала заметным результатом быстрого распространения ИКТ как в производственной сфере, так и в сфере домашнего потребления.

Большинство специалистов уверены, что формирование устойчивой экономики невозможно без развития нравственных принципов и экологического сознания. Создание глобальных информационных сетей предоставляет доступ к информации, позволяя целенаправленно воздействовать на различные социальные группы с целью формирования у общественности императивов экологической безопасности.

Ключевым признаком устойчивого развития промышленности является быстрое освоение перспективных производств, формирующих новые технико-технологические парадигмы, а также создание соответствующих организационных, управленческих и инфраструктурных механизмов.[17;18]

Устойчивое развитие промышленности является важной частью общего устойчивого развития общества,

которое также требует устойчивого социального прогресса и охраны окружающей среды. Устойчивое развитие общества подразумевает сбалансированные и последовательные изменения в экономической, социальной и природной сферах, способствующие прогрессу и сохранению биосферы. Это означает, что, во-первых, производственные процессы должны учитывать экологические нормы, требуя создания новой экологически безопасной модели хозяйствования, где экономическая деятельность интегрируется в природные циклы. Во-вторых, устойчивое развитие промышленности требует социальной справедливости, устранения бедности, более равномерного распределения доходов, развития человеческого капитала и повышения качества жизни, а также сохранения природных ресурсов для будущих поколений.

Важно различать устойчивое и неустойчивое развитие, а также устойчивое состояние системы. Устойчивое состояние подразумевает способность системы справляться с возникающими противоречиями и сопротивляться дестабилизационным внутренним и внешним воздействиям, сохраняя свою целостность и основные характеристики. Состояние, при котором наблюдается относительное соответствие между производительными силами и производственными отношениями, соответствующее уровню зрелости технико-технологического уклада, можно считать устойчивым состоянием промышленной системы. Неустойчивое развитие характеризуется прерывностью процессов, нарушением определенного порядка и трендов, а также возможностью регресса.

Нарушение баланса между элементами системы, а также между внутренней и внешней средой, приводит к появлению неустойчивых состояний. Для достижения устойчивого развития промышленной системы необходимо обеспечить баланс между её элементами, такими как производительные силы и производственные отношения, спрос и предложение, накопление и потребление, а также между обрабатывающими и добывающими отраслями. К внешним воздействиям относятся влияние других систем, их компонентов и структуры. Примеры таких влияний включают взаимодействие с другими отраслями национальной экономики и зарубежными странами, а также факторы, такие как глобализация, мировая финансовая система, экономическая конкуренция, международная политическая ситуация и вооруженные конфликты.

Структурные изменения в устойчиво развивающейся системе принимают форму модернизации. В контексте неустойчивого развития результаты таких изменений могут быть неопределёнными, существует вероятность как регресса и деградации системы, так и застоя старой структуры, либо же появления новой, что обозначает структурный сдвиг. В результате этого сдвига формируется новая система, которая более организована, упорядочена и сбалансирована по сравнению с предыдущей, успешно решающей свои внутренние противоречия с учётом существующих ограничений.

Таким образом, устойчивое развитие характерно для систем, которые постоянно модернизируются. Если же модернизация не позволяет сохранить систему в равновесии и устойчивом состоянии, это создаёт необходимость для структурного сдвига и формирования новой системы. Эта новая система, возникающая в результате структурного сдвига, должна развиваться устойчиво, чтобы утвердить положительные тренды и эффективно выполнять свои задачи и функции.

Согласно рисунку 2, матрица целей устойчивого развития республики показывает, что уточнение общих целей поможет достичь показателей устойчивого развития. Основные направления включают в себя следующее: обеспечение занятости; повышение квалификации; этические аспекты, бизнеса; инновации и управление рисками; эффективное использование ресурсов; совершенствование правовых

институтов; инвестиции в некоммерческие организации; контроль за изменениями климата; сохранение биоразнообразия; политика нулевых отходов и экологическая справедливость.

Система промышленности развивается устойчиво при соблюдении следующих условий: во-первых, не должны нарушаться объективные экономические законы, особенно закон, по которому уровень развития производственных отношений должен соответствовать уровню развития производительных сил; во-вторых, система должна адаптироваться к изменениям во внешней среде путем перестройки своей структуры, то есть быть гибкой; в-третьих, она должна эффективно противостоять негативным факторам со стороны внутренней и внешней сред, обеспечивая безопасность своего развития.

Цели устойчивого развития должны, во-первых, учитывать потребности общества, во-вторых, принимать во внимание ограничивающие факторы, препятствующие прогрессивному развитию, а в-третьих, основываться на ключевых факторах, влияющих на динамику развития. Эти цели, в свою очередь, определяют систему показателей, по которым можно оценить степень их достижения, формируя критерии оценки эффективности принятых решений и влияя на разработку стимулов, способствующих их достижению участниками общества.

Рисунок 2. Матрица целей устойчивого развития Республики Таджикистан

***Источник:** группировка автора на основе 17 целей устойчивого развития променянных на 70 сессии ООН 2015 года.

Основные цели, достижение которых поможет стране продвигаться к устойчивому развитию, можно разделить на генеральные, общие и частные.

Уточнение общих целей позволяет выявить частные цели и достичь показателей устойчивого развития. В мировой практике ещё не определены общепризнанные показатели устойчивого развития. Сейчас ищут как интегральный показатель, так и показатели, которые характеризуют каждую из подсистем системы «природа — общество — экономика».

В этом исследовании предложены показатели устойчивого развития промышленности, которые определяют:

- устойчивость структуры (воспроизводственной, отраслевой, социальной, собственности, территориальной, внешнеэкономической);
- состояние производительных сил (техники, технологий, науки, производственного персонала);
- производственные отношения (собственности, экономической политики, конкуренции, распределения доходов, управления);
- безопасность развития (структурную, экологическую, внешнеэкономическую, социальную, технологическую, оборонную, энергетическую, информационную, общественно-политическую, демографическую);
- экологические показатели (состояние природы, ресурсоёмкость промышленности);
- потенциал развития (экономический, трудовой, научно-технический, финансовый, производственный).

Исходный методологический принцип устойчивого развития — тезис о единстве экономики и экологии. Экономика — часть экосистемы, и деградация природных систем связана с хозяйственной деятельностью человека.

Поэтому промышленное производство должно соответствовать экологическим законам. Необходимо создать новую экологически безопасную модель хозяйствования.

Чтобы обеспечить промышленность ресурсами, нужно сформировать экономический механизм, который:

- мотивирует к природоохранной деятельности и рациональному использованию природных ресурсов;
- стимулирует экологизацию производства;
- способствует развитию безотходного производства без использования первичных ресурсов на базе замкнутых производственно-экологических циклов.

В заключение подводя итоги надо, подчеркнут, что суть адаптивных стратегий заключается в организации производственных процессов, аналогичных тем, что существуют в природе, то есть предполагает организацию производства по замкнутым циклам. В такой системе отходы одной отрасли становятся сырьем для другой, превращаясь во вторичное сырье. На наш взгляд, к адаптивным стратегиям можно отнести такие направления, как экологизация, интенсификация инновационного развития, информатизация и компенсация. Наиболее результативной эколого-экономической деятельностью станет комбинация этих стратегий.

Основными инструментами этой стратегии являются экологические нормы, экологическое налогообложение, строгие санкции, в основном в виде штрафов, а также различные методы обеззараживания и утилизации отходов, включая разработку химических и технологических решений для предотвращения или устранения вредных отходов.

Стратегия интенсификации подразумевает комплекс технических, технологических, организационных и управленческих решений, которые помогают сократить использование природных ресурсов в хозяйственных процессах за счет более глубокой переработки и утилизации отходов.

Концепция устойчивого развития нацелена на повышение скорости экономического роста через увеличение производительности труда, уменьшение ресурсоемкости, улучшение использования

основных производственных фондов, увеличение фонд о отдачи. обеспечение полной загрузки мощностей и

Литература

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. С.87.
2. Postow W. How it all began Origins of the modern economy N.Y. etc., McGraw -Hill, 1975.
3. Биктимирова 3.3. Безопасность в концепции развития человека // Общественные науки и современность, 2002, № 6. С-18
4. Водопьянов Л.А. Устойчивость в развитии живой природы. Минск, 1974. С-45
5. Доклад о развитии человека 2005. Международное сотрудничество на перепутье: помощь, торговля и безопасность в миренеравенства / Пер. с англ.-М.: Весь мир, 2005. С-3
6. Казиева Ж.Н. Устойчивое развитие промышленности (теория и методология): Диссертация доктора экономических наук. Махачкала, 2009.
7. Лосев К.С. Экологические проблемы и перспективы устойчивого развития России в XXI веке. М., Космоинформ, 2001.
8. Лукьянчиков Н.Н., Потравный-И.М. Экономика и организация природопользования: Учебник для вузов- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
9. Мальцева Н.Л. Социально-философское основание концепции устойчивого развития общества: Диссертация доктора философских наук. Волгоград, 1998. С-41.
10. Осокина Н.В., Логачев В.А., Коряков А.Г., Казанцева Е.Г. Экономическая устойчивость: теоретические и практические проблемы. Кемерово: Кузбассвуз- издат, 2000. С-8.
11. Сауранбаев Н.Е. Устойчивое развитие национальной экономики: теоретические положения и принципы: Препринт. -СПб: Нестор, 2003.
12. Татаркин А.И., Романова О.А., Ченчевич С.Г. Факторы и возможности устойчивого промышленного развития региона. Екатеринбург, 1997. С-12.
13. Турченко В.Н., Шафранов-Куцев Г.Ф. Россия: от экстремальности к устойчивости. Тюмень, 2000.
14. Урсул А.Д. Перспективы экоразвития. -М.: Наука, 1990. С-98.
15. Сулаймонзода, Ш. Ф. Афзалиятҳои иқтисодиёти рақамӣ дар рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити муосир / Ш. Ф. Сулаймонзода, М. А. Самиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 3(27). – P. 124-130. – EDN YYIIWG.
16. Сулаймонзода, Ш. Ф. Фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун воситаи асосии татбиқи стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / Ш. Ф. Сулаймонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 4(24). – P. 129-137. – EDN CZAWOI.
17. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.
18. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29. – EDN YMWVLX.

Информация об авторах: Ходжаев Парвиз Давронович - доктор экономических наук, профессор, зав. отдела НИИ туризма и предпринимательства МУТиПРТ, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5, Республика Таджикистан; тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: Хоҷаев Парвиз Давронович - доктор илмҳои иқтисодӣ, профессор, Мудири шуъбаи таҳқиқоти соҳибкории Иститути илмии таҳқиқотии сайёҳи ва соҳибкории ДБССТ, 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти биржавӣ, унвонҷӯ-докторанти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Information about the authors: Khojaev Parviz Davronovich - Doctor of Economics, Professor, Head of Department, Research Institute of Tourism and Entrepreneurship, 734055, Dushanbe, Borbada Ave., 48/5, Republic of Tajikistan; Tel.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК: 330.332

ҶОЙГИРКУНИИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР СОХТОРҲОИ КОРПОРАТИВӢ

Саидаҳмадов Ф.Б.
Сафаров А.А.

Аннотатсия. *Дар мақола зарурияти ҳолати кунунии сармоягузорӣ, ҷойгиркунии захираҳои сармоягузории минтақавӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Инчунин таҳлили назариявии тақсимоти захираҳои сармоягузории корхонаҳои корпаративӣ дар вилояти Хатлон баррасӣ гардидааст.*

Қайд гардидааст, ки раванди рушди сармоягузорӣ дар минтақа ба соҳаи инфрасохтор ва нақлиёт, кишоварзӣ, энергетика ва туризм таъсири калидӣ мерасонад. Дар ҳалли масъалаҳо ҷалби ҳарчи бештари сармоягузориҳои хориҷиву берунӣ ба соҳаҳои асосӣ барои ба куллӣ дигаргун намудани субъектҳои дахлдор васеъ карда шудааст ва ба рафъи камбудиҳои марказонидашудаи аз ҳад зиёди идоракунӣ мусоидат намуда, рушди ташаббуси молистеҳсолкунандагон, тақвияти ҳавасмандгардонии онҳо ва татбиқи усулҳои пешқадамро тақозо намуд.

Калидвожаҳо: *пасандозҳои пулӣ, иқтисоди минтақа, сармоягузории минтақавӣ, захираҳои сармоягузорӣ, меъёри бозтамвил, бақияи пасандозҳо.*

Барои иқтибос*: Саидаҳмадов Ф.Б. Ҷойгиркунии захираҳои сармоягузории минтақавӣ дар сохторҳои корпоративӣ /Ф.Б.Саидаҳмадов, А.А. Сафаров// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 171-177.*

РАЗМЕЩЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В КОРПОРАТИВНЫХ СТРУКТУРАХ

Саидахмадов Ф.Б.
Сафаров А.А.

Аннотация*. В статье рассматривается текущая инвестиционная ситуация и необходимость распределения региональных инвестиционных ресурсов. Также рассмотрен теоретический анализ распределения инвестиционных ресурсов корпоративных предприятий Хатлонской области.*

Отмечено, что процесс развития инвестиций в регионе оказывает ключевое влияние на инфраструктурный и транспортный секторы, сельское хозяйство, энергетику и туризм. При решении этих проблем было расширено привлечение как можно большего объема иностранных и внутренних инвестиций в ключевые сектора с целью кардинального преобразования соответствующих структур и содействия устранению недостатков чрезмерно централизованного управления, развития инициативы производителей, усиления их стимулов и внедрения передовых методов.

Ключевые слова*: денежные депозиты, региональная экономика, региональные инвестиции, инвестиционные ресурсы, ставка рефинансирования, баланс депозитов.*

PLACEMENT OF REGIONAL INVESTMENT RESOURCES IN CORPORATE STRUCTURES

Saidahmadov F.B.
Safarov A.A.

Abstract. *The article examines the current investment situation and the need to distribute regional investment resources. It also examines the theoretical analysis of the distribution of investment resources of corporate enterprises in the Khatlon region. It is noted that the process of investment development in the region has a key impact on the infrastructure and transport sectors, agriculture, energy and tourism. In solving these problems, the attraction of as much foreign and domestic investment as possible in key sectors was expanded in order to radically transform the relevant structures and help eliminate the shortcomings of overly centralized management, develop the initiative of producers, strengthen their incentives and introduce advanced methods.*

Key words: *cash deposits, regional economy, regional investments, investment resources, refinancing rate, deposit balance.*

Гузориши масъала. Ҳар як минтақаи Тоҷикистон ҳам аз рӯйи сатҳи рушди иқтисодиаш ва ҳам аз ҷиҳати таъмини захираҳои муайяне, ки ин рушди иқтисодиро таъмин карда метавонад, гуногунанд. Ҳамин тариқ, дар асоси якхела будани рушд вазифаи ҳар як минтақа ҷалби захираҳои сармоягузорӣ, инчунин таъмини истифодаи самараноки онҳо мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Захираҳои инвеститсионӣ ва истифодаи онҳо ба тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа мусоидат намуда, имконият медиҳад, ки нисбат ба он проблемаҳои иқтисодие, ки умуман хоҷагии халқ дучор мешаванд, нисбатан мустақил бошад.

Мақсади мақола – Арзёбии ҷалби сармоягузории мустақим, маблағгузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ баҳри баланд бардоштани рушди иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла сохторҳои корпоративӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба рушди фарҳанги корпоративӣ, чорабиниҳои корпоративӣ, арзишҳои корпоративӣ, инчунин ба ҷараёнҳои гуногун шомиланд, мусоидат мекунанд.

Муҳтавои асосии мавод. Ташаккули захираҳои сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ яке аз вазифаҳои асосии мақомоти маҳаллӣ мебошад. Аз бисёр ҷиҳат ҷолибияти сармоягузории як минтақа аз фаъолияти самараноки мақомоти минтақавӣ, инчунин, дар натиҷаи ин, ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисоди минтақа вобаста аст.

Адабиёти иқтисодӣ, чун қоида, захираҳои сармоягузориро чунин муайян мекунад: захираҳои сармоягузорӣ дар шакли пули накд ё дороиҳои дигар, ки барои сармоягузорӣ ба объектҳои сармоягузорӣ ҷалб карда мешаванд, ифода меёбад. Дар асоси гуфтаҳои боло ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба ғайр аз шакли пулӣ метавонад шаклҳои алтернативии зерин дошта бошад[19]:

- сарватҳои табиӣ, ки канданиҳои фоиданок, захираҳои об ва замин мебошанд;
- захираҳои меҳнатие, ки дар шакли қувваи корие, ки ба синни қобили меҳнат мувофиқ аст, ифода ёфтаанд;
- захираҳои моддию техникие, ки дар шакли фондҳои асосии истеҳсолӣ ва маблағҳои муомилот пешниҳод карда мешаванд;
- захираҳои иттилоотӣ. Ин намуди захираҳо хизматрасониҳои иттилоотии зеҳнӣ, инчунин объектҳои R&D-ро дар бар мегиранд.

Чун қоидаи умумӣ, захираҳои сармоягузорие, ки шаклҳои алтернативӣ доранд, ҳиссаи камро ташкил медиҳанд. Қисми асосии захираҳои сармоягузорӣ дар шакли пулӣ сафарбар карда мешаванд.

Дар адабиёти иқтисодӣ захираҳои сармоягузорие, ки дар шакли пулӣ ҷалб карда мешаванд, манбаи маблағгузории сармоягузорӣ номида мешаванд. Бисёр иқтисодчиён манбаъҳои зерини маблағгузории асосиро чунин муайян кардаанд:

- захираҳои молиявии худи сармоягузор ва захираҳои дохилихоҷагӣ (фоида, хурдашавии воситаҳои асосӣ, пасандозҳои пулӣ ва пасандозҳои шаҳрвандони шахсони ҳуқуқӣ, маблағҳои аз ҷониби мақомоти суғуртавӣ дар шакли ҷуброн пардохташуда, зиён аз садама, офатҳои табиӣ ва ғайра);
- маблағҳои қарзӣ аз сармоягузорон ё маблағҳои ба онҳо додашуда (қарзҳои бонкӣ ва буҷетӣ, эмиссияи вомбаргҳо ва дигар маблағҳо);
- захираҳои молиявии сармоягузор (аз ҳисоби фурӯши саҳмияҳо ва дигар ҳиссаҳо аз аъзоёни коллективҳои меҳнатӣ, шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ гирифта мешавад);
- маблағҳои фондҳои ғайрибуҷетӣ;
- маблағҳои сармоягузорони

[19] Управление инвестициями. В 2-х томах / В.В. Шеремет, В.М. Павлюченко, В.Д. Шапиро и др. - М.: Высшая школа, 2013.

хориҷӣ.

Мукамалнамоии таснифоти захираҳои сармоягузории минтақа дар дастури маълумотномаи «Идоракунии сармоягузорӣ» таҳти таҳрири умумии В.В. Шеремет овардашудааст.

Дар ин ҷо гурӯҳбандӣ аз рӯйи якчанд меъёрҳо, аз ҷумла: аз рӯйи муносибатҳои моликият; аз рӯйи намуди моликият; аз рӯйи сатҳи соҳибӣ.

Аз рӯйи муносибатҳои моликият захираҳои сармоягузорӣ ба инҳо тақсим мешаванд:

- худӣ;
- ҷалбнамои;
- қарзӣ.

Вобаста ба намудҳои моликият, захираҳои сармоягузорӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

- ба гурӯҳи якум одатан захираҳои сармоягузорие, ки моликияти давлатӣ мебошанд, дохил мешаванд. Ба ин гурӯҳи захираҳои сармоягузорӣ маблағҳои буҷетӣ ва фондҳое, ки ба фондҳои ғайрибуҷетӣ тааллуқ доранд, хосанд. Инчунин, қарзҳое, ки аз ҷониби давлат амалӣ карда мешаванд, маблағҳои муомилотӣ ва саҳмияҳои моликияти давлат дохил мешаванд;

- ба гурӯҳи дуюм захираҳои сармоягузорие, ки ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони воқеӣ ва сармоягузорони хориҷӣ тааллуқ доранд, низ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд. Бояд қайд кард, ки захираҳои молиявие, ки ба субъектҳое тааллуқ доранд, ки фаъолияташон ҳам аз ҷиҳати тиҷоратӣ ва ҳам ғайритиҷоратӣ иборатанд, ба ин гурӯҳ дохил мешаванд. Захираҳои зикргардида барои сармоягузорӣ маблағҳои қарзӣ ва шахсии ба корхонаҳо тааллуқдошта, инчунин сармоягузорони коллективӣ, ки фондҳои сармоягузорӣ ва ширкатҳоро дар бар мегиранд;

- ба гурӯҳи сеюм захираҳои сармоягузорие, ки ба сармоягузорони хориҷӣ тааллуқ доранд, дохил мешаванд. Инҳо метавонанд захираҳои давлатҳои хориҷӣ, институтҳои байналмилалии молиявӣ ва сармоягузорӣ, корхонаҳои алоҳида, сармоягузорони институтсионалӣ, бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ бошанд.

Пас аз анҷом додани чунин тақсимот, метавон равишҳои мувофиқро таҳия кард, то самтҳои истифодаи захираҳо дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ карда шавад ва инчунин ҳангоми татбиқи муносибатҳо манфиатҳое, ки ба ҳамаи соҳибони захираҳо дахл доранд, ба назар гирифта шаванд. Ҳангоми татбиқи ин гурӯҳбандӣ, захираҳои пулӣ-инфрасохторӣ мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, захираҳо аз оғози раванди сармоягузорӣ ба таври оптималӣ тақсим шаванд.[10;11;12]

Фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръати муътадил инкишоф меёбад, аммо ин барои нигоҳ доштани болоравии устувори иқтисоди кишвар ҳанӯз кофӣ нест.

Барои сохтори сармоягузории хориҷӣ дар Тоҷикистон ҳамчунин тақсимоти нобаробари он байни минтақаҳои ҷумҳурӣ хос аст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Сохтори минтақавии сармоягузории хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 (%)

Номгӯи минтақаҳо	Сармоягузории хориҷии андӯхташуда	Аз ҷумла		
		СМХ	Сармоягузории портфелӣ	Сармоягузории боқимонда
ҳамагӣ	100,00	24,00	0,00	75,99
Аз ҷумла				
вилояти Суғд	31,75	41,93	0,00	58,04
вилояти Хатлон	4,50	64,78	0,00	35,22
ВМКБ	0,00	100,00	0,00	0,00
ш. Душанбе	62,36	11,08	0,00	88,92
НТҶ	1,39	61,61	0,00	38,39

Сарчашма: Дар асоси маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. С.245

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар соли 2022 сармоягузории хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе ворид шудааст. Ба ҳиссаи фоизи вилояти Хатлон 4,5, Суғд 31,75 НТҶ – 1,39 фоизи арзиши сармоягузории андӯхташуда рост меояд. Дар ВМКБ сармоягузории хориҷӣ амалан истифода намешавад.

Ташаккули захираҳои инвеститсионӣ бо имкониятҳои мавҷудаи тараққиёти иқтисодиёти вилояти Хатлон зич алоқаманд аст. Ин масъалаи истифодаи оқилонаи иқтидори инвеститсиониро ба миён мегузорад. Захираҳои сармоягузории минтақа дар зери таъсири омилҳои зиёди сохтори ташаккулдиҳандаи рушди иқтисоди минтақа ташаккул меёбанд, ки дурнамои равандҳои сармоягузориро муайян мекунанд. Ҳамзамон, ташаккул ва рушди захираҳои сармоягузории минтақа муносибати маҷмӯӣ ба арзёбии имкониятҳоро бо дарназардошти иқтидори макроиқтисодии минтақа, пур шудани ҳудуд аз омилҳои истеҳсолӣ, сатҳи хавфҳои сармоягузорӣ, қонеъ намудани талаботи истеъмолкунандагони аҳолии минтақа ва ғайра.

Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои сераҳолии Тоҷикистон буда, дар қисми ҷанубу ғарбии кишвар бо зиёда аз 3 миллион нафар аҳолӣ ҷойгир буда, 36,0%-и аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Минтақа 24,7 ҳазор километри мураббаъро ишғол мекунад, ки 17% масоҳати умумии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Дар вилоят 4 шаҳр, 24 ноҳияҳои маъмурӣ, 133 қишлоқ ва 22 маҳаллаҳои ба шаҳракҳо монанд мавҷуданд. Барои ҷалби сармоягузорони эҳтимолӣ минтақа имкониятҳои бузург дорад: шароити мусоиди хоку иқлим, мавҷудияти захираҳои об, иқтидори бозори хориҷӣ (дар ҷануб — Афғонистон, дар ғарб — Ӯзбекистон). Дар вилоят МОИ «Данғара» ва «Панҷ» фаъолият доранд.

Таҳлили вазъи ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки дар вилоят дар солҳои 2021-2022 дар доираи татбиқи "Барномаи рушди иқтисодию иқтисодӣ барои солҳои 2021-2025" устуворона рушд кард. Баъзе аз нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ чунинанд:

1. ММД ва истеҳсоли маҳсулот:

○ Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2022 ба 24 миллиард сомонӣ расид, ки ин нисбат ба соли 2021 тақрибан 1,5 миллиард сомонӣ зиёд аст. Ин нишон медиҳад, ки бахши кишоварзӣ, яке аз соҳаҳои калидии минтақа, рушд кардааст.

2. Маблағгузорӣ:

○ Соли 2022 дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, бахусус сармоягузориҳои давлатӣ, дар вилоят зиёда аз 40 лоиҳа амалӣ гардиданд. Арзиши умумии ин лоиҳаҳо ба чандин миллиард сомонӣ мерасад.

3. Ҷойҳои корӣ ва даромадҳо:

○ Тақрибан 54 ҳазор ҷойи нави корӣ таъсис ёфта, даромади буҷети вилоят ба 1,86 миллиард сомонӣ расид, ки нақшаи солона 102,5% иҷро шудааст.

Инчунин, рушди соҳаҳои савдо, кишоварзӣ ва инфрасохтор низ бо суръат идома дорад, ки ба беҳтар шудани сатҳи зиндагии сокинони вилоят мусоидат мекунад.

Суръати ММД ва маблағгузории асосӣ дар солҳои 2021-2022 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ зиёд мешавад.

Аз маълумотҳои оморӣ бар меояд, ки дар соли 2022 ММД нисбат ба соли 2021 қариб, ки 7 фоиз ва маблағгузорӣ нисбати соли 2021 ба зиёда аз 13 фоиз зиёд шудааст.

ММД дар вилояти Хатлон асосан аз ҳисоби кишоварзӣ ва истеҳсолот таъмин мешавад, ки ҳиссаи онҳо дар маҷмӯъ зиёд шудааст. Маблағгузорӣ бошад, аз манбаъҳои дохилӣ ва хориҷӣ иборат буда, барои лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва иҷтимоӣ равона шудааст.

Дар панҷ соли охир (2016-2022) дар вилояти Хатлон, ки як минтақаи калидии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ тавассути чандин барнома ва лоиҳаҳои давлатӣ, хусусӣ ва байналмилалӣ тахти таваҷҷӯҳ қарор гирифтааст. Дар давраи мазкур, ҳукумати

Тоҷикистон як қатор иқдомҳоро барои беҳтар кардани инфрасохтор ва рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ, аз ҷумла кишоварзӣ, саноат, энергетика ва туризм амалӣ кард (ҷадвали 2).

Дар соли 2016 сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ тақрибан 2 миллиард сомонӣ буд, ки дар солҳои баъдӣ тадриҷан афзуд ва дар соли 2022 ба 3.2 миллиард сомонӣ расид. Сармоягузорӣ дар ин соҳа асосан барои рушди пахтакорӣ, картошка, мева, ва сабзавот равона шуда буд.

Сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика дар тӯли панҷ сол каме афзоиш ёфт. Дар 2016 сармоягузорӣ 150 миллион сомонӣ ва дар соли 2022 - 500 миллион сомонӣ шуд. Ин сармояҳо ба сохтмони нерӯгоҳҳои хурд, таҷдиди инфрасохтори баркӣ ва беҳтар кардани таъминот бо энергияи барқ равона гардиданд.

Ҷадвали 2. Сармоягузорӣ ба соҳаҳо дар вилояти Хатлон дар солҳои 2016-2022 (млн. дол.)

солҳо	Бахши кишоварзӣ	Саноат ва истеҳсолот	Энергетика	Инфрасохтор ва нақлиёт	Туризм
2016	150	200	150	300	50
2017	180	250	200	350	60
2018	200	300	250	400	70
2019	220	350	300	450	80
2020	240	400	350	500	90
2021	260	450	400	550	100
2022	280	500	500	600	120
Ҷамъ:	**1530**	**2450**	**2150**	**3150**	**570**
				Ҷамъ дар умум:	**9850**

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои оморӣ.

Сармоягузорӣ дар инфрасохтор ва нақлиёт, ки барои сохтмон ва таъмири роҳҳо, пулҳо, ва системаи нақлиётӣ равона шуд, дар соли 2016 - 800 миллион сомонӣ буд, ки тадриҷан зиёд шуда, дар соли 2022 ба 1.6 миллиард сомонӣ расид.

Сармоягузорӣ дар соҳаи туризм дар минтақаи Хатлон, ки манзараҳои табиӣ ва таърихии ҷолиб дорад, дар тӯли панҷ сол афзуд. Вале ҳаҷми сармоягузорӣ дар соҳаи туризм нисбатан камтар аст, ки аз 50 миллион сомонӣ дар соли 2016 ба 150 миллион сомонӣ дар соли 2022 расид.

Дар маҷмӯъ, сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2022 дар бахшҳои гуногун ба 5.45 миллиард сомонӣ расид, ки нишон медиҳад, ки дар тӯли панҷ сол афзоиши назаррас дар сармоягузорӣ ба соҳаҳои иқтисодии муҳими вилоят ба амал омадааст.

Усули дигари асосии сармоягузорӣ ба рушди иқтисоди минтақа қарздиҳии бонкӣ буда, захираи асосии қарзии бонкҳо пасандозҳои аҳолӣ мебошад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Динамикаи захираҳои асосии қарзии бонкҳо дар соли 2022

Моҳ	Бақияи пасандозҳо (млн. сомонӣ)	Тағйирот (%) нисбат ба моҳи гузашта
Январ	500	-
Феврал	520	+4.0%
Март	540	+3.0%
Апрел	535	-0.9%
Май	550	+2.8%
Июн	560	+1.8%
Июл	570	+1.8%
Август	590	+3.5%
Сентябр	600	+1.7%
Октябр	610	+1.7%
Ноябр	620	+1.6%

Декабр	640	+3.2%
Ҷамъ:	**6835**	

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои оморӣ.

Ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии пасандозҳо дар соли 2022 - 6835 млн. сомониро ташкил додааст, ки нисбати соли 2021 - 6.7% зиёд мебошад. Ин зиёдшавӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки эътимод ба низоми бонкӣ тадриҷан меафзояд.

Роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии рушди бахши бонкӣ ва мушаххас карда шудааст, ки фаъолсозии равандҳои сармоягузорӣ дар минтақа бештар аз рушди низоми бонкӣ вобаста аст. Ҳамин тариқ, барои таъмини суботи молиявӣ ва эътимоднокии сифати сандуқи қарзии бонкҳо истифодаи тадбирҳои зерин нисбат ба бонкҳои тиҷоратӣ зарур дониста мешавад: ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ; таҷдиди сохтор (кам кардани филиалҳои зараровар, воҳидҳои амалиётӣ); маҳдудияти муваққатии хароҷоти муайян (яъне, идоракунии оқилонаи хароҷот), аз ҷумла сохтмон, таъмири асосӣ, хариди мошинҳои хидматӣ ва ғайра; қисман кам кардани додани қарзҳои калон бо дараҷаи баланд хатарҳо; пурзӯр намудани чораҳои зарурӣ ва таъхирнопазир оид ба ситонидани қарзҳои мушкилот; фурӯши гарав ва ғайра.

Дар шароити муосир сатҳи рушди нерӯи сармоягузорӣ ва молиявии вилоят асосан аз фаъолият ва қобилияти мақомоти ҳокимияти давлатии вилоят дар муайян намудани афзалиятҳо ва таҳияи барномаҳои сармоягузорӣ, ташкили механизми самараноки ҷалб ва истифодаи захираҳои молиявӣ, дастгирӣ ва рушди он муайян карда мешавад. шабакаи минтақавии бонкӣ. Ҳамзамон, рушди инфрасохтори молиявию қарзӣ, ки ба ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа ҷавобгӯ мебошад, зарур аст, ки ба ташаккул ва рушди ҳамаҷонибаи иқтидори сармоягузории минтақа ва кишвар ҳамчун як том. Асоснок карда мешавад, ки ҳангоми фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, ҷалби сармоя ва дастгирии бахши хусусӣ дар минтақа бояд ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ афзалият дода шавад.

Лоиҳаи сармоягузорӣ ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳо ва ҳуҷҷати (лоиҳаи) тиҷоратии таҳияшуда пешниҳод карда мешавад, ки қисми муҳим ва зарурии ибтидоӣ ва муҳими сармоягузорӣ буда, дар асоси он соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар (минтақа) ба вуҷуд меоянд. маблағгузорӣ ва инкишоф дода мешавад. Дар ҳоли ҳозир бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ, аз қабили гидроэнергетика, истихроҷи маъдан, инфрасохтор, саноати сабук, кишоварзӣ, бахши иҷтимоӣ ва сайёҳӣ аз ҳама самтҳои фоидаовар барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ маҳсуб мешаванд. Механизмҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ созишномаҳои сармоягузорӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, барномаҳо, грантҳо ва ғайра мебошанд. механизми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории минтақавӣ, ки маҷмӯи усулҳои татбиқи барномаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими рушд дар асоси ҷалби сармоя ба бахшҳои афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. иқтисодиёти вилоят. Аз ин рӯ, ҷиҳати такмили механизмҳои татбиқи сармоягузории минтақавӣ як қатор тадбирҳо пешниҳод гардиданд лоиҳаҳо, аз ҷумла: коҳиш додани хатарҳои сармоягузорӣ бо роҳи фароҳам овардани заминаҳои ташкилию ҳуқуқӣ; таъмини кори муътадил ва афзоиши мутаносиби соҳаҳои саноат; тавассути лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷиҳати ҳавасмандгардонии бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёти минтақавӣ; таъсиси ҷойҳои нави корӣ; маблағгузорӣ ва дастгирии лоиҳаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва татбиқи натиҷаҳои онҳо дар истеҳсолот дар минтақаҳо; кори фаъолонаи ҳамоҳангсозии мақомоти маҳаллӣ бо сектори хусусӣ ва ғайра.

Вилояти Хатлон иқтидори бузурги сармоягузорӣ дорад. Барои рушд ва баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории он лоиҳаҳои минтақавии сармоягузориро таҳия кардан лозим аст, ки метавонанд мушкилоти мушаххаси онро ҳал кунанд.

Ҳамин тариқ, ҳалли масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтидори сармоягузории минтақа муносибати маҷмӯӣ ва омӯзиши муфассали системаи омилҳо, таҷрибаи ҷаҳонӣ, истифодаи самараноки захираҳои сармоягузорӣ, таҳияи сиёсати ҳамаҷонибаи сармоягузорӣ ва ташаккули фазои сармоягузорӣ, ки дар якҷоягӣ метавонад ба рушди иқтисоди кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он мусоидат намояд. Аз сӯйи дигар, Тоҷикистон ба таҷдиди бахшҳои иқтисодӣ, таҷдиди иқтидори илмию истеҳсолии худ, пур кардани бозори истеъмолӣ бо молҳои хушсифат, рушд ва таҷдиди сохтори иқтидори содиротии худ ва истифодаи таҷрибаи пешқадами идоракунӣ манфиатдор аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем ба хулосае ояд, ки захираҳои сармоягузории

минтақавӣ одатан ба захираҳои ибтидоӣ, ки ҳангоми татбиқи як ё якчанд даврахои истеҳсолӣ ивазнашавандаанд ва дуюмдараҷа, ки такроршаванда мебошанд, тақсим карда мешаванд. Ба категорияи якум Захираҳои табий дохил мешаванд. Категорияи дуюм маҷмӯи захираҳои моддиест, ки моликияти давлатӣ, моликияти минтақаҳо ё моликияти субъектҳои хоҷагидорӣ мебошанд.

Пас аз анҷом додани чунин тақсимот, метавон равишҳои мувофиқро таҳия кард, то самтҳои истифодаи захираҳо дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ карда шавад ва инчунин ҳангоми татбиқи муносибатҳо манфиатҳое, ки ба ҳамаи соҳибони захираҳо дахл доранд, ба назар гирифта шаванд. Ҳангоми татбиқи ин гурӯҳбандӣ, захираҳои пулӣ инфрасохторӣ мебошанд. Онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки онҳоро пеш аз оғози раванди сармоягузорӣ ба таври оптималӣ тақсим кунед.

Адабиёт

1. Управление инвестициями. В 2-х томах / В.В. Шеремет, В.М. Павлюченко, В.Д. Шапиро и др. - М.: Высшая школа, 2013.
2. Управление инвестициями. В 2-х томах / В.В. Шеремет, В.М. Павлюченко, В.Д. Шапиро и др. - М.: Высшая школа, 2013.
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21-уми январи соли 2021.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷм. оморӣ. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023.
5. Сомонаи расмии Институти иқтисодиёти кишоварзии Тоҷикистон АИКТ. URL: http://tniieosp.tj/index.html
6. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоикистон // Маҷмӯаи оморӣ. - Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.
7. Бахшҳои I, II (B) ва III-и лоиҳа, ки аз ҷониби Муассисаи давлатии «Рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ» амалӣ карда мешуд, ба анҷом расида, аз феҳрист хориҷ карда шуд.
8. [Захираи электронӣ]: https: // tj.sputniknews.ru / country / 20170505 / 1022205182 / tadzhikistan-grazhdanskaya-voina.html.
9. [Захираи электронӣ] http://www.president.tj/ru/node/13747
10. Шарипов, Б. М. Некоторые проблемы совершенствования корпоративного управления в банковской системе Таджикистана / Б. М. Шарипов, Т. А. Турсунова // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 3. – С. 38-43. – EDN OUEEVZ.
11. Финансирование инновационного развития как фактор индустриализации экономики Республики Таджикистан/Д. Т. Назаров, Б. М. Шарифзода, Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 276 с. – EDN RMTKWN.
12. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сайдаҳмадов Ф.Б. – н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: (+992) 901405340, e_mail: farukh.2020@mail.ru.

Сафаров А.А. – муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: (+992) 909081617, e_mail: abdumalik_198605@mail.ru.

Информация об авторах:

Саидахмадов Ф.Б. – к.э.н., старший преподаватель кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел.: (+992) 901405340, e_mail: farukh.2020@mail.ru.

Сафаров А.А. – старший преподаватель кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14, тел.: (+992) 909081617, e-mail: abdumalik_198605@mail.ru.

Information about the authors: Saidahmadov F.B. – PhD, Senior Lecturer, Department of Financial Management, Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, tel.: (+992) 901405340, e_mail: farukh.2020@mail.ru.

Safarov A.A. – Senior Lecturer, Department of Financial Management, Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, tel.: (+992) 909081617, e_mail: abdumalik_198605@mail.ru.

УДК: 330.46

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ ГОРНЫХ РЕГИОНОВ: НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Попов Н.А.
Якубова К.Г.

Аннотация: *Данная статья представляет собой обзор развития цифровой экономики в сфере туризма, и то цифровая трансформация широко затрагивает горные регионы Республики Таджикистан, привлекая тем самым в страну иностранных туристов, а также разнообразить досуг граждан Таджикистана, давая возможность узнать и прочувствовать все природные красоты страны, в которой родились.*
Исходя из выше сказанного, авторами была проанализирована вся важность развития цифровой экономики в сфере туризма, где ключевым фактором является привлечения внимания к горным регионам Таджикистана и создание возможности для их устойчивого экономического роста.
Ключевые слова: *цифровые технологи, туризм, модернизация, туристические услуги, турист, цифровизация, туристическая отрасль, цифровая платформа, горные регионы, онлайн-агрегатор.*
Для цитирования: *Попов Н.А. Развитие цифровой экономики в туристической сфере горных регионов: на примере Республики Таджикистан/ Н.А. Попов, К.Г. Якубова// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 178-188.*

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ САЙЕҲИИ МИНТАҚАҲОИ КӮҲӢ: ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Попов Н.А.
Якубова К.Г.

Аннотасия. *Мақолаи мазкур шарҳи рушди иқтисоди рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ буда, трансформатсияи рақамӣ ба манотиқи кӯҳистонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ таъсир расонида, ба ин васила ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба кишвар ва инчунин фарогирии вақтҳои фароғатии шаҳрвандонро гуногун месозад. Тоҷикистон, имкон медиҳад, ки тамоми зебоиҳои табиии кишваре, ки дар он зода шудааст, омӯзанд ва эҳсос кунанд. Дар асоси гуфтаҳои боло, муаллифон аҳамияти рушди иқтисоди рақамиро дар бахши сайёҳӣ, ки омили асосӣ ҷалби таваҷҷӯҳ ба манотиқи кӯҳистонии Тоҷикистон ва фароҳам овардани имкониятҳо барои рушди устувори иқтисодии онҳост, таҳлил кардаанд.*
Калидвожаҳо: *технологияҳои рақамӣ, сайёҳӣ, модернизатсия, хидматрасонии сайёҳӣ, сайёҳӣ, рақамикунонӣ, саноати сайёҳӣ, платформаи рақамӣ, минтақаҳои кӯҳӣ, агрегатори онлайн.*

THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE TOURISM SECTOR OF MOUNTAIN REGIONS: THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Popov N.A.
Yakubova K.G.

Abstract: *This article is an overview of the development of the digital economy in the field of tourism, and the digital transformation widely affects the mountainous regions of the Republic of Tajikistan, thereby attracting foreign tourists to the country, as well as diversifying the leisure time of Tajik citizens, giving the opportunity to learn and experience all the natural beauties of the country in which they were born. Based on the above, the authors analyzed the importance of the development of the digital economy in the field of*

tourism, where the key factor is to draw attention to the mountainous regions of Tajikistan and create opportunities for their sustainable economic growth.

***Keywords**: digital technologies, tourism, modernization, tourist services, tourist, digitalization, tourism industry, digital platform, mountain regions, online aggregator.*

Постановка проблемы: В последние десятилетия цифровая трансформация охватила различные отрасли, включая туризм, значительно изменив подходы к организации путешествий, предоставлению услуг и взаимодействию с клиентами. Туристическая отрасль на сегодняшний день является одним из самых динамично развивающихся секторов мировой экономики и внедрение цифровых технологий создало новые возможности для роста и модернизации, особенно в странах с уникальными природными ресурсами и туристическим потенциалом, таких как Республика Таджикистан.

Цифровая экономика позволяет расширить доступность туристических услуг, сделать их более персонализированными, удобными и доступными для туристов. Это особенно важно для горных регионов, которые часто являются удалёнными и трудно доступными для массового туризма. С помощью цифровых инструментов, таких как онлайн-платформы, мобильные приложения, социальные сети и технологии виртуальной реальности, можно улучшить взаимодействие с туристами на всех этапах путешествия: от планирования и бронирования до получения обратной связи.

Анализ последних исследований и публикаций в области развития цифровой экономики в туристической сфере горных регионов Республики Таджикистан подчеркивает важность этой темы и ее актуальность для современной экономики. Исследованию развитие цифровой экономике посвящены труды многих ученых, таких как: Мавлонов, А. М., Махкамов, Ф. Х., Солиева Л.Ф., Саидов, Р. К., Шарипов И. А., Шарифзода Б.М.

Целью статьи является анализирование развитие цифровой экономики и ее влияние на туристическую сферу горных районов страны.

Изложение основного материала: Туризм - это стратегически важная отрасль экономики, обладающая значительным эффектом, выполняющая ряд важнейших функций по обеспечению комплексного развития территории [7, С.81]. Именно цифровизация туристической сферы способна вывести ее на новый уровень развития согласно современным реалиям.

На сегодняшний день цифровая экономика способствует повышению конкурентоспособности туристических направлений, что особенно важно для таких уникальных, но относительно малоизученных регионов, как горные районы Таджикистана. В этих регионах расположены природные и культурные объекты мирового значения, однако из-за недостаточной инфраструктуры и информации многие туристы остаются неосведомлёнными о возможностях для путешествий в этих местах.

Значение цифровой экономики в туристической сфере заключается в её способности расширять географические границы туризма, повышать его доступность и удобство для пользователей. Цифровые платформы, предлагающие бронирование туров, трансфера, проживания, а также информационные ресурсы о местных достопримечательностях, играют ключевую роль в том, чтобы сделать горные регионы более привлекательными для туристов. Благодаря таким инструментам даже отдалённые уголки страны могут быть представлены на международном уровне, что открывает новые перспективы для роста и развития.

Особое внимание в данной статье будет уделено «горным регионам» Таджикистана, так как они представляют собой одно из ключевых направлений для экотуризма и приключенческого туризма. Уникальные ландшафты, такие как, Памирские горы, которые привлекают внимание любителей природы и активных путешественников. Однако без современных цифровых решений трудно наладить эффективную работу по привлечению

туристов и организации их пребывания в условиях сложной горной местности. Именно цифровизация может решить ряд проблем, связанных с доступностью информации, логистикой и сервисом, что позволит полностью раскрыть потенциал этих регионов для глобального туристического рынка.

Цифровая экономика представляет собой экономическую деятельность, основанную на использовании цифровых технологий для создания, распределения и потребления товаров и услуг. В узком смысле она включает в себя интернет-технологии, электронную коммерцию и цифровую инфраструктуру, которая обеспечивает возможность мгновенного обмена информацией, проведения онлайн-транзакций и доступа к различным услугам через цифровые каналы. В более широком контексте цифровая экономика охватывает практически все отрасли, где применяются информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), влияя на процессы производства, распределения и потребления.

Цифровая экономика изменила традиционные бизнес-модели и открыла доступ к новым рынкам, ускорив обмен информацией и взаимодействие между различными субъектами экономики. Ключевыми характеристиками цифровой экономики являются высокая степень автоматизации процессов, глобальная взаимосвязанность, быстрая адаптация к изменениям и возможность использования больших объёмов данных для принятия решений [1.].

Цифровые технологии оказали значительное влияние на различные сферы экономики, трансформируя традиционные бизнес-процессы и создавая новые пути для экономического роста. Рассмотрим несколько примеров:

1.**Производственный сектор.** Благодаря цифровизации производственные процессы стали более автоматизированными, что позволяет увеличить производительность, снизить затраты и повысить качество продукции. Использование искусственного интеллекта (ИИ), интернета вещей (IoT) и технологий машинного обучения привело к появлению умных фабрик, которые работают на основе анализа данных в реальном времени. [12;13;14]

2.**Финансовый сектор.** Банковские и финансовые услуги претерпели серьёзные изменения с внедрением цифровых платформ. Платежи в режиме онлайн, криптовалюты и блокчейн-технологии стали важными составляющими финансовых систем, что обеспечило удобство и безопасность финансовых транзакций для миллионов людей по всему миру. [15]

3.**Здравоохранение.** В медицине цифровые технологии используются для телемедицины, дистанционного мониторинга состояния пациентов и управления медицинскими данными. Это повышает доступность медицинских услуг, особенно в удалённых регионах, и улучшает качество диагностики и лечения.

4.**Образование.** Сфера образования переживает трансформацию благодаря онлайн-платформам, которые предоставляют доступ к обучению для людей по всему миру. Виртуальные классы, онлайн-курсы и интерактивные образовательные ресурсы позволяют получить знания и навыки вне зависимости от местоположения.

В туристической сфере цифровизация играет ключевую роль в организации поездок, улучшении клиентского опыта и продвижении туристических направлений. Цифровые технологии позволяют туристам планировать своё путешествие, бронировать билеты, проживание и экскурсии, а также получать подробную информацию о местах отдыха. Цифровые платформы, такие как онлайн-агрегаторы (Booking.com, Airbnb, TripAdvisor), сделали возможным доступ к глобальному туристическому рынку, предлагая путешественникам удобные инструменты для организации поездок.

Кроме того, технологии виртуальной и дополненной реальности создают возможность для предварительного «погружения» в место назначения, что особенно полезно для продвижения уникальных и труднодоступных регионов, таких как горные районы Таджикистана. Виртуальные туры и 3D-визуализации позволяют туристам заранее ознакомиться с ландшафтами, достопримечательностями и

культурными объектами, делая их более доступными и привлекательными.

Цифровая инфраструктура является основой для функционирования цифровой экономики и включает в себя следующие ключевые элементы:

1. **Интернет и широкополосные сети.** Высокоскоростной интернет является одним из важнейших компонентов цифровой инфраструктуры. Он обеспечивает доступ к информации, онлайн-сервисам и цифровым платформам, что критично для туристической индустрии. В горных регионах Таджикистана наличие стабильного интернет-соединения является вызовом, однако его развитие является важным шагом на пути к цифровизации туризма.

2. **Мобильные приложения**. Современные мобильные технологии предоставляют пользователям возможность планировать поездки, бронировать услуги, получать информацию о местных достопримечательностях и оставлять отзывы через мобильные приложения. Это делает процесс организации путешествия более удобным и быстрым. Например, приложения для трекинга и навигации помогают туристам ориентироваться в горной местности, а приложения с гидами предоставляют информацию о местах, которые стоит посетить.

3. **Онлайн-платформы**. Цифровые платформы, такие как сервисы бронирования и туристические агрегаторы, играют важную роль в туристической индустрии. Они позволяют объединять предложения от различных поставщиков услуг и предоставлять их на одном ресурсе, что упрощает доступ к туристическим продуктам и услугам для конечных пользователей. Такие платформы, как Booking.com или Airbnb, дают возможность туристам выбирать жильё и планировать свои маршруты на основе отзывов и рекомендаций других пользователей.

4. **Социальные сети и цифровой маркетинг**. Социальные сети стали мощным инструментом для продвижения туристических направлений. Туристические агентства и индивидуальные путешественники активно используют платформы, такие как Instagram, Facebook и YouTube, для обмена впечатлениями, советами и фотографиями. Это создаёт органическую рекламу для регионов, что особенно важно для продвижения таких уникальных мест, как горы Таджикистана.

5. **Цифровая безопасность и защита данных**. В условиях активного использования цифровых технологий в туризме защита данных клиентов и обеспечение безопасности онлайн-транзакций играют важную роль. Платёжные системы и платформы должны обеспечивать надёжную защиту персональных данных, что повышает доверие пользователей и стимулирует развитие онлайн-услуг в туристической сфере.

Развитие цифровой инфраструктуры способствует расширению туристических возможностей и улучшению качества предоставляемых услуг. Внедрение цифровых технологий в туризм позволяет эффективно управлять туристическими потоками, улучшать логистику и предоставлять путешественникам более индивидуализированный опыт, что особенно актуально для отдалённых и труднодоступных регионов, таких как горные районы Таджикистана.

Если говорить о туристическом потенциале горных регионов Республики Таджикистан, то хотелось бы отметить, что наше государство расположено в самом сердце Центральной Азии, привлекающее внимание путешественников со всего мира своими живописными горными ландшафтами и уникальной природой. Около 93% территории страны занимают горы, что делает её идеальным направлением для любителей экотуризма, альпинизма, треккинга и активных путешествий. Наибольший интерес для туристов представляют такие горные регионы, как Памир и Фанские горы, которые обладают не только природными богатствами, но и культурными достопримечательностями.

Одним из самых известных горных массивов Таджикистана является **Памир**, который заслуженно называют "Крышей мира" за его величественные высоты и суровую красоту. Памирские горы, расположенные на юго-востоке страны,

включают в себя одни из самых высоких пиков мира, таких как пик Исмоила Сомони (7495 м) и пик имени Абу Али ибн Сино (7134 м). Этот регион представляет собой настоящий рай для альпинистов и экстремальных туристов.

Памир предлагает уникальные туристические маршруты для тех, кто ищет приключения и новые горизонты. Одним из самых популярных маршрутов является знаменитый **Памирский тракт** – автомобильная дорога, пересекающая горные перевалы и соединяющая Таджикистан с Кыргызстаном и Китаем. Туристы, путешествующие по этому маршруту, могут наслаждаться потрясающими видами на горные хребты, ледники, высокогорные озёра, такие как Каракуль и Булункуль, а также знакомиться с культурой памирских народов, живущих в условиях суровой горной природы.

Кроме того, Памир является домом для уникальных природных объектов, таких как **плато Мургаб**, представляющее собой высокогорную пустыню на высоте около 3600 метров. Это место привлекает любителей дикой природы, наблюдателей за птицами и фотографов. Памир также славится термальными источниками, такими как горячие источники Гармчашма, которые обладают лечебными свойствами и могут стать частью оздоровительного туризма.

Расположенные на юге Таджикистана в Муминабадского района Хатлонской области большой скалистый горный массив в виде силуэтов сорока девушек (долина Чилдухтарон), которые по легенде пожертвовали собой ради сохранения чести и достоинства, чтобы не достаться врагам. Это очень красивое и живописное место, которое пользуется популярностью, как у туристов, так и таджикистанцев. Там произрастает более 60 видов флоры, 22 из которых входят в «Красную книгу» Средней Азии.

Расположенные на западе Таджикистана - **Фанские горы**, являются ещё одним уникальным горным регионом, обладающим высоким туристическим потенциалом. Это часть Зеравшанского хребта, известная своими величественными вершинами, кристально чистыми озёрами и альпийскими лугами. Наиболее известными вершинами Фанских гор являются пик Чимтарга (5489 м) и пик Энергия (5120 м), которые привлекают альпинистов и любителей активного отдыха.

Одной из главных природных достопримечательностей Фанских гор является озеро **Искандеркуль**, которое считается одним из самых красивых озёр Центральной Азии. Расположенное на высоте 2195 метров над уровнем моря, это озеро окружено горами и славится своими бирюзовыми водами. Легенда гласит, что это место было названо в честь Александра Македонского, который, согласно преданиям, останавливался здесь во время своих походов.

Озёра Алауддин и **Куликалон, Саразм, Маргузор (семь озер)** – ещё одни жемчужины Фанских гор, привлекающие туристов своей природной красотой. Эти высокогорные озёра, окружённые снежными вершинами, стали популярными местами для треккинга и кемпинга. Здесь можно насладиться прогулками по живописным горным тропам, увидеть каскадные водопады и полюбоваться удивительными панорамами.

Фанские горы также представляют интерес для любителей культуры и истории. Здесь можно посетить древние крепости и руины, а также увидеть традиционные таджикские деревни, жители которых сохраняют старинные обычаи и образ жизни. Туристы могут познакомиться с местными ремёслами, попробовать национальную кухню и принять участие в традиционных праздниках.

Горные регионы Таджикистана предлагают путешественникам широкий спектр активностей: от экстремальных восхождений и горных походов до более спокойных прогулок по природным паркам и историческим маршрутам. Туристическая инфраструктура в этих регионах постепенно развивается, однако остаётся ряд вызовов, с которыми сталкиваются как путешественники, так и туристические операторы.

Основные преимущества горного туризма в Таджикистане включают:

- **Уникальная природа и экосистемы**. Горные регионы Таджикистана предлагают природные ландшафты, которые редко встречаются в других уголках мира. Здесь можно увидеть как альпийские луга, так и суровые пустынные плато, величественные ледники и чистейшие горные озёра.
- **Богатое культурное наследие**. Горные регионы населены этническими меньшинствами, которые сохраняют свои традиции и обычаи. Туристы могут познакомиться с уникальной культурой и гостеприимством местных населения.
- **Доступность для экстремального туризма**. Высокие пики и сложные горные маршруты привлекают альпинистов и туристов, ищущих приключений и новых вызовов.

Тем не менее, существует ряд вызовов, связанных с развитием горного туризма:

- **Ограниченная туристическая инфраструктура**. Многие горные районы остаются труднодоступными из-за нехватки развитой инфраструктуры, включая дороги, гостиницы и информационные центры для туристов.
- **Слабое развитие цифровой инфраструктуры**. Низкая доступность интернета и других цифровых услуг затрудняет планирование поездок и получение информации туристами в режиме реального времени.
- **Экологические вызовы**. Увеличение туристических потоков может негативно сказаться на экосистемах горных регионов. Необходима разработка стратегии устойчивого развития туризма для минимизации воздействия на природу.

Таджикистан имеет огромный потенциал для развития горного туризма, особенно в условиях цифровизации и глобализации, когда удалённые и труднодоступные регионы могут быть представлены на мировом туристическом рынке с помощью цифровых технологий. Развитие инфраструктуры, улучшение доступа к интернету и внедрение цифровых решений помогут Таджикистану привлечь больше туристов и раскрыть весь потенциал его горных регионов.

Цифровая экономика оказывает глубокое влияние на туристическую индустрию, трансформируя способы, с помощью которых туристы планируют свои поездки, взаимодействуют с туристическими агентствами и получают информацию о местах, которые собираются посетить. Внедрение цифровых технологий помогает значительно расширить туристический потенциал удалённых и труднодоступных регионов, таких как горные районы Таджикистана, делая их более привлекательными и доступными для путешественников.

Цифровые технологии способны значительно повысить привлекательность горных регионов для туристов, предоставляя доступ к информации и услугам, упрощая логистику и делая планирование путешествий более удобным и персонализированным. Но при всем перечисленном имеются проблемы связанных с доступом к информации, т.е., нехватка информации о маршрутах, достопримечательностях и доступных услугах.

Цифровые технологии помогают решить эту проблему через создание веб-сайтов, мобильных приложений и онлайн-платформ, где собрана вся необходимая информация. Такие ресурсы могут включать интерактивные карты, гайды по трекинговым маршрутам, советы по безопасности и отзывы других путешественников.

Упрощение в планировании и бронировании туров позволит туристам заблаговременно бронировать жильё, транспорт и экскурсии через онлайн-платформы, что значительно облегчит дальнейший процесс организации путешествия. Это особенно важно для горных регионов с ограниченной инфраструктурой, где традиционные способы бронирования могут быть труднодоступными. Например, туристы, планирующие поездку на Памир или

Фанские горы, могут заранее забронировать туры, трансфер и гидов через специализированные онлайн-платформы.

Используя аналитику больших данных и искусственный интеллект, цифровые системы могут предлагать путешественникам персонализированные маршруты и услуги на основе их интересов и предыдущего опыта. Для горных регионов, где важно учитывать уровень подготовки и физическую форму туристов, такие решения могут стать ключевыми для успешной организации путешествия.

Также, мобильные приложения для навигации, такие как Google Maps, Maps.me или специализированные трекинговые приложения, могут позволить туристам более эффективно планировать свои маршруты и не потеряться в сложной горной местности. Это важно для безопасных путешествий в таких регионах, как Памир, Дарваз, Муминабад, Варзоб или Фанские горы, где тропы могут быть малоизвестными и слабо обозначенными.

Создание и развитие специализированных веб-сайтов и онлайн-платформ для туристов стало ещё одним шагом в цифровизации туристической отрасли Таджикистана. На таких сайтах, как **VisitTajikistan.com**, туристы могут найти информацию о достопримечательностях, туристических маршрутах, национальных парках и культурных объектах. Также на платформах можно забронировать гостиницы, экскурсии и туры, что значительно упрощает процесс планирования путешествий [9].

Одной из особенностей таких онлайн-платформ является возможность прямого общения с местными туристическими операторами и гидами, что позволяет получить персонализированные услуги и заблаговременно организовать все детали путешествия. В контексте горных регионов Таджикистана эти платформы могут стать эффективным инструментом для привлечения большего числа путешественников и упрощения организации поездок.

Для того чтобы облегчить сложности с поиском нужных туров и экскурсий онлайн-платформы позволяют туристическим агентствам предлагать свои услуги напрямую клиентам, минуя посредников. Например, туристические компании, работающие в Памире, могут предложить онлайн-бронирование туров по Памирскому тракту, организовать альпинистские восхождения или культурные экскурсии по регионам, обеспечивая удобство как для клиентов, так и для операторов, также платформы, такие как Booking.com и Airbnb, позволяют туристам находить и бронировать жильё даже в самых удалённых уголках мира. В горных регионах Таджикистана, где гостиничная инфраструктура может быть ограниченной, такие сервисы могут предоставлять информацию о гостевых домах, частных квартирах и юртах, которые сдают местные жители [9].

Благодаря внедрению онлайн-платежей, туристы могут легко и безопасно оплачивать свои услуги через интернет. Это особенно важно для международных туристов, которым сложно использовать наличные деньги в отдалённых горных районах. Внедрение цифровых платежей также способствует увеличению доверия со стороны клиентов.

Как, уже ранее было отмечено, социальные сети и онлайн-платформы играют решающую роль в популяризации туристических направлений и маршрутов. В эпоху цифровизации они стали основными каналами для обмена информацией, отзывами и визуальными впечатлениями, что особенно важно для продвижения горных регионов Таджикистана на международном уровне, например:

1. **Instagram** - Эта платформа визуального контента стала одним из ключевых инструментов продвижения туризма. Путешественники делятся фотографиями и видео из своих поездок, что создает мощный эффект "сарафанного радио". Красочные снимки гор Памира, озёр Фанских гор или старинных городов могут вдохновить других пользователей на посещение этих мест. Также туристические агентства могут использовать Instagram для продвижения своих услуг и

взаимодействия с потенциальными клиентами через рекламные кампании.

2. **Facebook** - В отличие от Instagram, Facebook предоставляет больше возможностей для публикации более детализированной информации, такой как советы, маршруты и предложения от туристических компаний. Группы и сообщества путешественников в Facebook часто обмениваются опытом и полезной информацией о горных регионах Таджикистана, что помогает расширять аудиторию и привлекать больше туристов.
3. **TripAdvisor** - Эта платформа с отзывами и рейтингами от реальных путешественников оказывает значительное влияние на выбор туристических направлений. Высокие оценки и положительные отзывы о горных маршрутах, гостиницах и сервисах в Памире и Фанских горах могут привлечь внимание туристов, которые ищут качественные услуги и положительный опыт. Туристические операторы также могут активно использовать TripAdvisor для продвижения своих туров и получения обратной связи от клиентов.

Цифровые технологии, социальные сети и онлайн-платформы значительно расширяют возможности для продвижения горных регионов Таджикистана, делая их более доступными для международных туристов. Цифровизация туристической отрасли является одним из приоритетных направлений для многих стран, и Таджикистан не стал исключением. Благодаря развитию цифровых технологий, туристическая сфера республики постепенно модернизируется, а доступ к информации о туристических маршрутах и услугах становится проще для путешественников. В горных регионах, где традиционная инфраструктура может быть слабо развита, цифровые проекты играют ключевую роль в привлечении туристов и упрощении их пребывания[4].

В последние годы Таджикистан активно внедряет мобильные приложения, специально разработанные для туристов. Одним из примеров является мобильное приложение "TOUP.tj", запущенное в 2024г., которое предоставляет актуальную информацию о туристических маршрутах, гостиницах, ресторанах, а также включает карты и советы для путешественников. Приложение также содержит гиды по различным направлениям, таким как Памир, Фанские горы, и другие популярные туристические зоны страны.

Мобильные приложения также помогают в планировании путешествий, предлагая интерактивные карты, которые работают в офлайн-режиме, что особенно важно для горных регионов, где может отсутствовать доступ к интернету. Эти цифровые инструменты становятся неотъемлемой частью туристического опыта и значительно упрощают логистику и передвижение по стране.

Один из сравнительно новых подходов в исследовании Таджикистана являются виртуальные туры, они уже продемонстрировали свою эффективность в продвижении туристических направлений.

Технологии виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR) открывают новые горизонты для туристической индустрии, предлагая пользователям погружение в виртуальные путешествия и предварительное знакомство с туристическими направлениями. Для горных регионов Таджикистана эти технологии могут стать важным инструментом продвижения и привлечения туристов. Технологии виртуальной реальности позволяют потенциальным туристам «посетить» регион до фактической поездки. Это может быть виртуальный тур по Памирскому тракту, трекинг в Фанских горах или исследование высокогорных озёр. Благодаря VR-путешествиям туристы могут оценить уровень сложности маршрутов, увидеть природные красоты и принять решение о поездке. Это особенно полезно для активных путешественников, которым важно заранее понять, подходят ли им предложенные маршруты по уровню физической подготовки.

Дополненная реальность может использоваться для создания интерактивных

гидов, которые будут помогать туристам в реальном времени. Например, путешествуя по горным тропам, туристы могут использовать мобильное приложение с AR-функцией, чтобы получать дополнительную информацию о природных объектах, исторических памятниках или культурных достопримечательностях. Это делает посещение региона более познавательным и увлекательным[6. С. 49].

В местных музеях или на археологических памятниках горных регионов Таджикистана могут быть установлены AR-инсталляции, которые помогут оживить историю региона. Туристы смогут использовать свои смартфоны, чтобы «видеть» реконструкции древних построек или узнать больше о жизни и культуре народов, населявших эти территории.

Развитие цифровой экономики в туристической сфере Таджикистана невозможно без тесного взаимодействия государства и частного сектора. Государство играет ключевую роль в создании условий для цифровизации туризма, предоставляя законодательную поддержку и развивая IT-инфраструктуру. В Таджикистане был создан Комитет по развитию туризма, который занимается координацией и продвижением туристических проектов, включая цифровые инициативы [6, С.52].

Частные компании, со своей стороны, активно внедряют цифровые решения, такие как онлайн-платформы для бронирования и мобильные приложения, которые делают путешествия по стране более доступными.

По статистическим данным за первое полугодие 2024 года, республику посетили 748 000 иностранных граждан, из них 580 450 — иностранные туристы. Из стран дальнего зарубежья прибыло 60 500 человек, а из стран СНГ — 688 000 туристов. Эти показатели подчеркивают важность цифровых технологий для упрощения организации и обслуживания туристов [10].

Цифровизация туристической сферы в горных регионах Таджикистана сталкивается с рядом сложных проблем, которые требуют комплексного подхода для их решения. Одной из главных проблем является ограниченная доступность высокоскоростного интернета. В отдалённых горных районах, таких как Памир и Фанские горы, интернет-покрытие либо отсутствует, либо предоставляется с очень низкой скоростью, что затрудняет использование онлайн-платформ и мобильных приложений для туристов. Для успешной цифровизации необходимо развивать интернет-инфраструктуру, включая установку базовых станций и развитие широкополосной связи.

Также важным вызовом является финансовая и технологическая недоступность. Многие местные компании и туристические операторы не обладают достаточными финансовыми ресурсами для внедрения передовых цифровых технологий. Закупка оборудования, создание и поддержка онлайн-платформ требуют значительных вложений, что особенно актуально для малого и среднего бизнеса, работающего в сфере туризма. Кроме того, горные регионы из-за сложных географических условий могут столкнуться с трудностями в установке и обслуживании инфраструктуры.

Недостаток квалифицированных кадров в IT-сфере также тормозит развитие цифровой экономики в туристической отрасли. Местные специалисты часто не имеют необходимых знаний и навыков для работы с современными цифровыми технологиями, что приводит к зависимости от внешних IT-компаний. Кроме того, в туризме в целом наблюдается нехватка сотрудников, способных эффективно использовать цифровые инструменты для продвижения и обслуживания туристов.

Не менее важным аспектом являются экологические и культурные вызовы. Внедрение цифровых технологий может оказать влияние на хрупкие экосистемы горных регионов и культурное наследие местных сообществ. Увеличение туристических потоков через цифровые платформы может привести к деградации природных ресурсов и изменению культурных традиций. Для предотвращения этих последствий необходимо разрабатывать экологически устойчивые решения и учитывать интересы местных жителей при цифровизации туризма.

Несмотря на существующие вызовы, перспективы для дальнейшего развития

цифрового туризма в Таджикистане остаются значительными. Во-первых, развитие IT-инфраструктуры в горных регионах является приоритетной задачей. Внедрение высокоскоростного интернета и создание стабильного покрытия мобильной связи позволит туристам более эффективно планировать свои поездки, использовать цифровые карты и бронировать услуги онлайн. Также важно развивать инфраструктуру, которая сможет поддерживать использование современных технологий, таких как виртуальная и дополненная реальность.

Для преодоления финансовых барьеров, одной из стратегий является привлечение иностранных инвестиций. Государство и частный сектор должны работать над созданием благоприятных условий для международных инвесторов, заинтересованных в развитии туристического потенциала Таджикистана. Это может включать налоговые льготы, субсидии и программы совместного финансирования проектов. Также важны государственные программы поддержки цифровизации туризма, которые будут способствовать снижению издержек для местных предприятий и развитию IT-сервиса в регионах.

Один из ключевых аспектов — это обучение кадров [11, с 135]. Важно развивать образовательные программы, направленные на повышение IT-грамотности работников в туристическом секторе. Создание курсов по использованию цифровых инструментов для продвижения и обслуживания туристов, а также программы подготовки специалистов в области IT помогут значительно повысить уровень профессионализма в индустрии [7, С.88].

Наконец, необходимо активное продвижение цифровых технологий на государственном уровне. Это может включать информационные кампании о преимуществах цифровизации для местных бизнесов, а также активное участие государства в создании платформ и мобильных приложений, которые будут интегрированы в туристическую инфраструктуру страны. Такие меры помогут ускорить процесс цифровизации и привлечь больше туристов, готовых использовать современные цифровые инструменты.

Выводы. В данной статье мы рассмотрели значимость цифровизации туристической сферы в горных регионах Республики Таджикистан, так как цифровизация туристической отрасли играет ключевую роль в развитии горных регионов Таджикистана. В условиях современной глобализации цифровые технологии могут значительно повысить привлекательность республики для международных туристов, упрощая доступ к информации, бронированию и организации путешествий. Внедрение цифровых решений, таких как онлайн-платформы, мобильные приложения и виртуальные туры, способствует улучшению туристического сервиса и созданию новых возможностей для роста местной экономики.

Однако успешное развитие цифрового туризма требует комплексного подхода и тесного сотрудничества всех заинтересованных сторон — государства, частного сектора и международных партнёров. Важно не только инвестировать в IT-инфраструктуру и улучшать интернет-доступ в горных регионах, но и решать проблемы нехватки квалифицированных специалистов и учитывать культурные и экологические особенности региона при внедрении технологий.

Будущее туризма в горных районах Таджикистана во многом зависит от того, насколько эффективно будут использоваться цифровые возможности для привлечения туристов и повышения уровня сервиса. Вовлечение всех участников в процесс цифровизации станет ключом к успешному и устойчивому развитию туристической сферы в республике.

Литература

1.Концепция цифровой экономики в Республики Таджикистан от 30.12.2019г, № 642., С.31.

2.Всемирный банк. Туризм и цифровая экономика в Центральной Азии: Потенциал для устойчивого роста. Вашингтон: Всемирный банк. 2021г.

3.Махкамов, Ф. Х. Развитие цифровой инфраструктуры в горных регионах Таджикистана: Проблемы и решения. Душанбе 2021г.: Национальная академия наук Таджикистана.

4.Мавлонов, А. М., Саидов, Р. К. Цифровая трансформация экономики Таджикистана: Вызовы и перспективы. Душанбе 2022г.: Издательство Таджикского государственного университета.

5.Солиева Л.Ф. Цифровизация экономики РТ: состояние, перспективы и дивиденды. Российско-Таджикский славянский университет. Душанбе 2024.

6.Шарипов, И. А. Инновационные технологии в туризме: примеры стран Центральной Азии. Центральноазиатский экономический журнал.2023, №5(2), С. 45-67.

7.Чхотуа И.З. Стратегическое направление развития туристической отрасли в цифровой экономике. Управленческое консультирование. 2021; (4): С.81-96.

8.Министерство экономики Республики Таджикистан. Отчет по цифровизации туристической отрасли. Душанбе, 2023.

9.Официальный сайт **VisitTajikistan.com** – платформа для путешественников по Таджикистану. www.visittajikistan.com (дата обращения 23.10.24г)

10 Официальный сайт Комитета по развитию туризма при правительстве Республики Таджикистан. www.tourism.tj (дата обращения 20.10.24г.)

11 Саидмуродов, Л. Х. Стратегические цели и принципы развития Республики Таджикистан на период до 2030 года / Л. Х. Саидмуродов // Евразийский юридический журнал. – 2021. – № 7(158). – С. 134-139. – EDN UGUGZL.

12. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.

13. Назариева, Х. Г. Совершенствование кредитных продуктов для малого и среднего бизнеса в рамках клиентоориентированной цифровой модели бизнес-процессов / Х. Г. Назариева, Б. М. Шарипов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № S4.2(29). – С. 256-262. – EDN GDSOXE.

14. Назариева, Х. Г. Современные концептуальные основы банковского кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства / Х. Г. Назариева, Б. М. Шарипов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № S4.2(29). – С. 36-46. – EDN CKNHQI.

15. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.

Информация об авторах:

Попов Николай Анатольевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансовый менеджмент» Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14

Якубова Каринэ Георгиевна - к.э.н., старший преподаватель кафедры «МФКО» Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14

Information about the authors:

Popov Nikolay Anatolyevich- Candidate of Economy class, Associate Professor of the department of «Financial management» of the Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14

Yakubova Karine Georgievna - Ph.D., senior lecturer of the department of "IFKCR" of the Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Попов Николай Анатальевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи "Менеҷменти молиявӣ"-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14.

Якубова Каринэ Георгиевна - н.и.и., муаллими калони кафедраи «ММКБ»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14.

УДК: 336.71

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИИ СТРАХОВОГО И БАНКОВСКОГО БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Хусейнова Д.К.

Аннотация. *В данной статье анализируется вопросы интеграции банковского сектора и страхового рынка страны. Особенно в условиях рыночной экономики эти вопросы стали особо актуальными для экономики Таджикистана, так как от форм и направлений интеграции этих секторов экономики во многом зависит эффективность работы предпринимательского сектора республики. В этой связи вопросы определения направлений совершенствования механизма интеграции страхового и банковского сегментов на национальном финансовом секторе, выявление и решение имеющихся проблем в данных сферах, приведение в движение всех экономических факторов развития интеграции данных сегментов рынка является актуальной и своевременной задачей экономической науки.*

Ключевые слова: *банковский сектор, страховой рынок, интеграция, предпринимательство, финансовый сектор, банковский кризис, страхование, финансовые ресурсы, банковские риски, страховые продукты.*

Для цитирования: *Хусейнова, Д. К. Совершенствование интеграции страхового и банковского бизнеса в Таджикистане: актуальность, вызовы и перспективы / Д. К. Хусейнова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2 (43). – С. 189-195.*

МУКАММАЛГАРДОНИИ ИНТЕГРАТСИЯИ СУҒУРТАКУНӢ ВА ТИҶОРАТИ БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: МУБРАМИЯТ, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Хусейнова Д.К.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур ҳамгироии бахши бонкӣ ва бозори суғуртавии кишвар таҳлил гардидааст. Хусусан дар шароити иқтисоди бозорӣ ин масъалаҳо барои иқтисодиёти Тоҷикистон хеле муҳим арзёбӣ мегарданд, чунки самаранокии бахши соҳибкории ҷумҳурӣ аз шаклҳо ва самтҳои ҳамгироии ин бахшҳои иқтисодиёт вобаста аст. Вобаста ба ин, масъалаҳои муайян намудани самтҳои мукаммалсозии механизми ҳамгироии бахшҳои суғуртавӣ ва бонкии бахши молиявии миллӣ, муайянсозӣ ва ҳалли муаммоҳои мавҷудаи онҳо ва истифодаи тамоми омилҳои иқтисодӣ барои рушди ҳамгироии ин сегментҳои бозор вазифаи муҳим ва саривақтии илми иқтисодӣ мебошад.*

Калимаҳои асосӣ: *бахши бонкӣ, бозори суғуртавӣ, ҳамгироӣ, соҳибкорӣ, бахши молиявӣ, бӯҳрони бонкӣ, суғурта, захираҳои молиявӣ, хавфҳои бонкӣ, маҳсулоти суғуртавӣ.*

IMPROVING THE INTEGRATION OF INSURANCE AND BANKING BUSINESS IN TAJIKISTAN: RELEVANCE, CHALLENGES AND PROSPECTS

Huseinova D.K.

Annotation. *This article analyzes the integration of the banking sector and the country's insurance market. Especially in the conditions of a market economy, these issues have become especially relevant for the economy of Tajikistan, since the effectiveness of the business sector of the republic largely depends on the forms and directions of the integration of these sectors. In this regard, issues of determining the directions of improving the mechanism of integration of insurance and banking segments on the national financial sector, identifying and solving existing problems in these areas, and putting in motion of all economic factors in the development of the integration of these market segments is an urgent and timely task of economic science.*

Key words: *banking sector, insurance market, integration, entrepreneurship, financial sector, banking crisis, insurance, financial resources, banking risks, insurance products.*

Экономическое развитие Таджикистана характеризуется переходом к развитой рыночной модели экономики. Важную роль в этом процессе играет совершенствование финансового сектора страны, включая ее банковский и страховой сектора. Однако события банковского кризиса 2015–2018 годов выявили глубокие структурные проблемы, такие как низкий уровень доверия населения к финансовым институтам, недостаточная ликвидность банков на фоне слабого развития страхового сектора на фоне ускоренных темпов национальной экономики. На фоне этих вызовов тема интеграции страхового и банковского бизнеса становится особенно актуальной, учитывая наличие дополнительных внутренних возможностей для перехода к более динамичным темпам роста национальной экономики как основы для повышения уровня жизни населения, снижения ее зависимости от внешних факторов. Целью данной статьи является анализ проблем, возможностей и перспектив интеграции страхового и банковского бизнеса в Таджикистане, как нового фактора экономического развития с учетом современного состояния экономики и международного опыта.

Страхование является важнейшим элементом финансовой системы от налаженной деятельности, которой наряду с другими факторами во многом зависят темпы экономического роста страны в целом [3].

В условиях развития экономики рыночного типа, сопряженной с переходом от командно-административных методов управления к рыночным, основанной на действии множества разнообразных рыночных факторов, в том числе, разнонаправленного действия, образования большого количества новых организационных структур, преобладающие в виде малых и средних предприятий, дехканских хозяйств, отсутствия у большинства из них самостоятельного опыта работы в новых условиях хозяйствования, связанная с преобладающим действием фактора вероятности, чем стабильности, слабой системой управления экономикой в целом и индивидуального бизнеса, слабое экономического образования управленческого персонала , включая и государственные органы, а соответственно отсутствия у большинства субъектов бизнеса достаточных теоретических знаний для адекватного и быстрого реагирования на изменения конъюнктуры рынка, ограниченные возможности к быстрому доступу к дополнительным факторам производства, и особенно к финансовым ресурсам, осуществления своей предпринимательской деятельности, как на внутреннем, так и на внешнем рынках с жесткой конкуренцией, обуславливает наличие объективно высоких рисков отечественного предпринимательства на первоначальном этапе развития экономики.

Самой природе бизнеса в рыночных условиях присущи высокие риски и их выявление и предупреждение, минимизация их последствий является важнейшим элементов успешного ведения дела, включая функционирование на международных рынках, где работают компании с большим опытом работы и налаженной страховой деятельностью, в большинстве субъектах, в их организационной структуре нет функциональных подразделений, оценивающих всевозможные риски, соответственно риски в процессе бизнеса очень высоки.

Сама природа предпринимательской деятельности, основной целью которой является получение максимальной прибыли является рискованной и объективно требует от каждого предпринимателя резервирования части своих финансовых средств, в том числе в виде страхования своей деятельности от возможного негативного воздействия различных факторов [4, с. 25].

Высокие риски в бизнесе становиться фактором того, что большинство из начинающих предпринимательскую деятельность сталкиваться с разнообразными факторами, делающими невозможным

успешное продолжение собственного бизнеса, а соответственно приходят к банкротству, потере рабочих мест, источников получения доходов, оттоку сбережений и невозможности выплаты полученных долговых обязательств, в конечном итоге росту социальной напряженности в обществе. Соответственно остается высоким уровень безработицы, отток квалифицированных кадров за рубеж, высокая миграция населения, сохраняется социальная напряженность в обществе. Как свидетельствуют результаты исследований Мирового банка из 1000 новых предпринимателей по итогам деятельности за год только 5 % продолжают свой бизнес, а остальные 95 % становятся банкротами. Именно с этих позиций необходимо рассматривать роль страхования в решении проблем и ускорения темпов экономического роста.

Большие компании согласно законодательства имеют возможность самостоятельно формировать свои фонды, которые могут стать фактором стабилизации их деятельности. Хотя данные фонда как бы выходят их активного оборота и не приносят большего дохода или прибыли, вместе с тем они играют огромную роль в деле стабилизации и маневрирования ими в сложных условиях бизнеса. Их аккумулирование на отдельных счетах в банках, в настоящее время тоже может обеспечить получение соответствующего дохода и прибыли так как на остатки таких денежных средств на счетах в банке, тем более при их постановки на срочные депозиты, банками предусмотрены начисления процентов согласно договоров на обслуживание соразмерные получаемым доходам от различных направлений бизнеса.

Данные депозиты могут служить и основой для получения больших кредитов на пополнение оборотных средств самих предпринимателей под их же гарантию. Отечественные банки охотнее кредитуют и финансируют те компании и предпринимателей, которые в своей деятельности учитывают свои риски и осознают их путем страхования своей деятельности. Такой подход к собственному бизнесу позволит создать солидные по объемам страховые фонды и финансовые возможности для широкого использования услуг страховых компаний и тем самым частично обезопасить свой бизнес [5, с. 30].

Страховой сегмент является составным элементом финансового сектора страны. На нем предметом купли-продажи являются страховые продукты, которые отличаются потребительскими свойствами от других финансовых инструментов (кредитов, ценных бумаг, валюты и т.д.). Специфика функционирования данного сегменте связана с тем, что организация страховой деятельности связана с формированием страхового фонда в денежной форме, используемого традиционно для выполнения функции по компенсации потерь субъектов рынка-населения, финансовых и нефинансовых предприятий и учреждений, государства и ее организаций при наступлении страховых событий (случаев) в виде выплаты страховых взносов (премий). В современных условиях, помимо традиционной функции, значительная часть свободных денежных ресурсов страхового фонда активно используется для инвестирования виде размещения в разного рода активы, как финансовые, так и реальные, с целью получения дополнительной прибыли, в том числе банковском секторе.

Как показывает мировой опыт, этому способствует налаживание устойчивых и долгосрочных финансовых отношений страхового сегмента с остальными сегментами финансового рынка, особенно с банковским сектором, где страховые организации могут временно размещать свободные страховые резервы. Это обеспечивает им диверсификацию каналов доходов и получения дополнительной прибыли, рост рентабельности и повышение финансовой устойчивости, увеличение собственного капитала и страховых резервов. Соответственно, это обеспечивает им способность привлечения дополнительных инвестиций на собственное развитие, увеличение размеров страховых премий для субъектов, тем самым расширяя доступность и охват страховыми продуктами большей части субъектов рынка, особенно производственных предпринимателей,

инновационная деятельность которых связана с широким разнообразием рисков.

Это особенно актуально в условиях Таджикистана, когда большую долю в экономике составляют функционирование большого количества малых и средних предприятий, которые не имеют возможности для самостоятельного создания страховых фондов соответствующего размера, которые позволили бы учитывать и минимизировать свои риски. Малые предприятия быстро реагируют на изменение конъюнктуры рынка и это позволяет им получать более высокую прибыль, но одновременно они могут стать и жертвой жестких рыночных факторов, и в конечном счете банкротства. В этих условиях большую роль должна сыграть именно страховые компании, которые имеют возможности создания на национальном масштабе финансовые фонды для поддержки предпринимателей.

В этой связи совершенствование механизма интеграции страхового и банковского сегментов на национальном финансовом секторе, выявление и решение имеющихся проблем, приведение в движение всех факторов развития интеграции данных сегментов рынка является актуальной и своевременной задачей [6;11;12;13].

Последнее имеет весьма существенное значение для устойчивого развития национальной экономики Таджикистана, основанного на обеспечении инновационного развития субъектов реального сектора. Это связано с тем, что процесс внедрения инноваций, включая новые технологии и технику на предприятиях реального сектора сопровождается наличием разнообразия рисков, которые связаны с потенциальными финансовыми потерями, оттоками денежных ресурсов и их дефицитом, ведут к сдерживанию реализации инновационных проектов при условии отсутствия действенных механизмов и инструментов по их минимизации. Поэтому важнейшей задачей для условий Таджикистана является необходимость развития интеграции страхового и банковского сегментов, расширения перечня оказываемых интегрируемых страховых и банковских инструментов, направленных на минимизацию рисков всех видов субъектов рынка, связанных с поддержкой и развитием инновационной активности в экономике. С другой стороны, важным является обеспечение эффективного использования свободных финансовых ресурсов, аккумулируемых на страховом сегменте национального финансового рынка посредством их инвестирования на цели инновационного развития отечественного реального сектора посредством банковского посредничества.

Не располагая достаточным капиталом, а также, не имея в перечне оказываемых страховых услуг современных страховых инструментов по минимизации и хеджированию операционных, рыночных, кредитных, валютных и иных видов рисков, низкий уровень финансового состояния страховых компаний препятствует принятию ответственности за страхование не только крупных, но и средних и меньших рисков, особенно среди субъектов реальной экономики. Так, анализ показал, что из всей совокупности видов обязательного и добровольного страхования, только ограниченное число страховых компаний оказывают услуги по страхованию предпринимательской деятельности. Среди них, такие виды как [7, с. 100]:

- страхование инвестиций от политических и коммерческих рисков;
- страхование депозитов;
- страхование финансовых гарантий;
- страхование рисков потери ликвидности;
- страхование внешних кредитов.

То есть, независимо от динамичного роста, финансовые возможности страховых компаний и перечень оказываемых ими страховых услуг являются ограниченными, имеющие высокую стоимость облуживания, что ограничивает их доступность, и соответственно не адекватны, чтобы эффективно выполнять основные функции как важнейший сегмент финансового рынка. С одной стороны, недостаточный потенциал страхования рисков предпринимательской, особенно инновационной деятельности страховыми компаниями, ограничивает

возможности для роста объемов долгосрочных кредитных вложений банков для финансовой поддержки развития предприятий реального сектора, где сосредоточены совокупность рисков. С другой – отечественные банки для компенсации рисков при кредитовании предприятий реального сектора, вынуждены повышать процентные ставки, в том числе для формирования внутренних резервов. Это ограничивает доступность кредитов для предприятий реального сектора экономики, что в конечном счете, сдерживает темпы экономического развития страны.

В условиях Таджикистана важно обеспечить эффективную реализацию функции по страхованию рисков, особенно связанных с предпринимательской и инновационной деятельностью, обеспечению аккумулирования и трансформации свободных сбережении и накоплений в денежной форме в инвестиционные ресурсы на цели инновационного развития реального сектора и снижения их рисков. Соответственно, необходимо обеспечить интеграцию страхового и банковского сегментов финансового сектора Таджикистана. в перспективе параллельно с сегментом обращения ценных бумаг, особенно его вторичного подсегмента обращения корпоративных ценных бумаг.

Вышеперечисленное и наличие еще множества дополнительных доводов и факторов позволяет с уверенностью отметить, что интеграция страхования и банковской деятельности является реальной движущей силой развития экономики в целом, потенциал которого еще не осознан и используется в неполной мере.

Экономика Таджикистана сталкивается с рядом вызовов, включая ограниченность финансовых ресурсов, низкий уровень доверия к банковской системе, а также слабую диверсификацию финансового рынка. Банковский кризис, достигший пика в 2015-2018 годах, вызвал массовое банкротство банков, заморозку вкладов и отток капитала [8, с. 32]. В то же время страховой сектор остаётся слаборазвитым, его доля в ВВП составляет около 1 %, а охват населения страховыми продуктами крайне низок.

Интеграция банковского и страхового секторов способна создать синергетический эффект, способствуя:

- Увеличению ликвидности банков через привлечение страховых резервов.
- Повышению устойчивости финансовой системы за счёт диверсификации рисков.
- Расширению спектра услуг для населения и бизнеса.

Системная интеграция позволит лучше распределять риски между участниками финансового рынка, что является ключевым условием устойчивого экономического роста.

Интеграция банковского и страхового бизнеса способствует укреплению финансовой устойчивости страны. Страховые компании, обладая значительными финансовыми резервами, могут направлять их на депозиты или инвестиционные продукты банков, тем самым увеличивая их ликвидность. Например, страхование кредитов может обеспечить банкам частичное покрытие возможных убытков, связанных с дефолтом заемщиков.

Кроме того, банки могут предложить своим клиентам комбинированные продукты, такие как:

- **Страхование кредитов**: защита банка и клиента от рисков невозврата.
- **Страхование вкладов**: повышение доверия населения к банковской системе.
- **Инвестиционное страхование жизни**: долгосрочные накопительные продукты, которые способствуют привлечению капитала.

Такие меры помогут снизить системные риски и укрепить позиции как банков, так и страховщиков в финансовом секторе [1; 2; 3].

Интеграция страхового и банковского бизнеса имеет значительный социальный потенциал. Она позволяет:

- Повысить доступ населения к финансовым услугам, особенно в сельской местности.
- Разработать микрофинансовые продукты, ориентированные на малообеспеченные слои населения, включая микрострахование здоровья и имущества.

- Создать механизмы защиты заемщиков, такие как страхование жизни и трудоспособности, что особенно важно в условиях высокой миграции трудоспособного населения.

Кроме того, обязательное страхование вкладов в банках укрепит доверие населения к финансовой системе, что приведёт к увеличению сбережений и активизации кредитования.

Для реализации интеграции требуется совершенствование нормативно-правовой базы. На текущий момент в Таджикистане отсутствует чёткая регламентация взаимодействия между страховыми компаниями и банками. Необходимы:

- Разработка законодательных актов, регулирующих создание финансовых групп и холдингов, объединяющих страховой и банковский бизнес.
- Установление стандартов и норм для перекрестного владения активами.
- Усиление контроля за управлением рисками в интегрированных финансовых структурах.

Эти меры помогут минимизировать риски, связанные с возможным перекрестным субсидированием или неэффективным управлением финансовыми ресурсами.

Государственная поддержка играет важнейшую роль в процессе интеграции. Основные направления политики должны включать:

- **Стимулирование финансовой грамотности населения**: проведение образовательных программ, направленных на понимание страховых и банковских продуктов.
- **Поддержка цифровизации**: создание единой цифровой платформы для предоставления финансовых услуг.
- **Развитие инфраструктуры**: расширение сети филиалов банков и страховых компаний в регионах.

Государство также может выступать инициатором совместных программ для малого и среднего бизнеса (МСП), таких как кредитование с одновременным страхованием предпринимательских рисков.

Международная практика показывает, что интеграция банковского и страхового бизнеса успешно реализована в ряде стран, таких как США, Германия и Китай. Например, концепция **Bancassurance** (банковское страхование) широко применяется в Европе, где банки предлагают страховые продукты через свои сети.

Этот опыт можно адаптировать для Таджикистана, учитывая следующие особенности:

- Низкий уровень доходов населения требует разработки доступных страховых и кредитных продуктов.
- Высокая доля сельского населения предполагает необходимость мобильных решений, таких как страхование через мобильные приложения.
- Ограниченность финансовых ресурсов делает важным использование международной технической помощи для развития интеграции.

Цифровизация финансового сектора может стать драйвером интеграции. Современные финтех-решения открывают новые возможности для взаимодействия между банками и страховщиками, включая:

- Внедрение блокчейна для повышения прозрачности и защиты транзакций.
- Разработку мобильных приложений для комбинированных продуктов.
- Автоматизацию процессов страхования и кредитования.

Эти технологии позволят снизить издержки и повысить качество обслуживания клиентов.

Совершенствование интеграции страхового и банковского бизнеса в Таджикистане является важным шагом на пути к укреплению финансовой системы и повышению её устойчивости. Это направление требует комплексного подхода, включающего:

- Развитие нормативно-правовой базы.
- Государственную поддержку и стимулирование интеграции.
- Внедрение инновационных технологий.

Таким образом, интеграция страхового и банковского бизнеса позволит создать более устойчивую финансовую систему, удовлетворяющую потребности национальной экономики при переходе к динамичным и устойчивым темпам ее роста, включая удовлетворение инновационных запросов населения и бизнеса, что особенно важно в условиях нестабильности и высоких рисков на внешних рынках капитала и товаров. Следовательно, развитие интеграции банковского и страхового бизнеса может стать важным импульсом для реализации инновационной стратегии развития Таджикистана на ближайшие годы.

Литература

1. Бортников Г.П. Стресс-тестирование в банках: модели ЕС и США / Г.П.Бортников. // Международные банковские операции. - 2013. - № 3. - С. 27 - 35.
2. Иноземцев, В.В. Скоринговые модели для оценки рисков обесценения финансовых инструментов / В.В.Иноземцев, М.В. Корнеев, М.А.Кудряшов // МСФО и МСА в кредитной организации. - 2013. - № 3. - С. 72 – 87.
3. Кодирзода, Д.Б. Мониторинг развития банковской системы Республики Таджикистан в условиях цифровизации экономики / Д.Б. Кодирзода, Ф. Махмудов // Финансово-экономический вестник. – 2023. - № 2 (36). – С. 34-40.
4. Кодирзода, Д.Б. Тенденции внедрения инноваций в коммерческих банках Республики Таджикистан в современных условиях / Д.Б. Кодирзода, Ф.И. Махмудов // Финансово-экономический вестник. – 2023. - № 3 (37). – С. 22-33.
5. Кодирзода, Д.Б. Теоретические основы исследования банковских инноваций и инновационных банковских услуг в условиях цифровизации экономики / Д.Б. Кодирзода, Ф.И. Махмудов // Вестник РТСУ. - № 2 (80). – 2023. – С. 24-35.
6. Кодирзода, Д.Б. Роль и место банков в развитии финансовой системы Республики Таджикистан / Д.Б. Кодирзода, Д.К. Хусейнова / Мат. Межд. научно-практ. конф.: «Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы». – Душанбе: 02.05.2023. – С. 19-24.
7. Махмудов Ф.И. Институциональные аспекты развития инновационного механизма предоставления банковских услуг коммерческими банками в условиях цифровизации экономики / Ф.И. Махмудов / Мат. XXX Межд. научно-практ. конф. «Актуальные направления фундаментальных и прикладных исследований». 7-8 ноября 2022 г. - Bengaluru, India. 2022. – С. 99-105.
8. Хайрзода, Ш. Развитие банковской системы Республики Таджикистан в условиях финансовой нестабильности (теория, методология и практика) / Ш. Хайрзода. Автореферат диссертации на соиск. уч. ст. д.э.н. по специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит. – Душанбе: 2021. – 101 с.
9. Халимов, Л.М. Совершенствование механизма банковского ценообразования (на материалах коммерческих банков Республики Таджикистан): автореф. дис. … кан. экон. наук / Л.М. Халимов. – Душанбе: 2020. – 51 с.
10. Шаипова, С. А. Формирование рыночной стоимости бизнеса на основе модели управления брендом / С.А. Шаипова // Российское предпринимательство. - 2008. - № 7. Вып. 2 (115). - С. 80-84.
11. Шарифзода, Б. М. Международный опыт интеграции банковских систем: две модели развития / Б. М. Шарифзода, В. Абдусаттори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 159-168. – EDN MULLHZ.
12. Финансирование инновационного развития как фактор индустриализации экономики Республики Таджикистан/ Д. Т. Назаров, Б. М. Шарифзода, Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 276 с. – EDN RMTKWN.
13. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.

Сведения об авторе: Хусейнова Дилбар Каримджоновна - к.э.н., доцент ТНУ, Республика Таджикистан, г. Душанбе, 734024, пр. Рудаки, 17, Моб.: + 992 900 19 2222.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳусейнова Дилбар Каримҷоновна - н.и.и., дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: + 992 900 19 2222.

Information about the author: Huseinova Dilbar Karimjonovna - Ph.D., Associate Professor TNU, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 734024, Rudaki Ave., Mob.: + 992 900 19 2222.

УДК: 330.564.4.012.23

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ТАЪСИРИ МУЗДИ МЕҲНАТ БА РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Яқубзода М.С.

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаҳои робитаи истеҳсолот, истеъмоли шахсӣ ва сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва сармояи ғайримоддӣ баррасӣ шудаанд. Яққатор омилҳо, ки сатҳи пасти сармоягузорӣ ба иқтисодиётро муайян мекунанд, таҳқиқ гардидаанд. Инчунин, қайд шудааст, ки фарқияти ғайриқобили қабул байни музди меҳнати ҳадди ақал ва ҳадди аксар вуҷуд дорад, дар ин замина барои бартараф кардани мушкилоти сатҳи пасти пардохти музди меҳнат яққатор пешниҳодҳои илман асоснок пешкаш карда шудааст, ки амали шудани онҳо натиҷаҳои назаррасро хоҳад дод.*

Калидвожаҳо: *музди меҳнат, хароҷоти истеъмолӣ, рушди истеҳсолот, техника ва технологияи инноватсилнӣ, сармоягузорӣ, даромадҳои аҳолӣ.*

Барои иқтибос: *Яқубзода М.С. Таҳлил ва баҳодиҳии таъсири музди меҳнат ба рушди инноватсионии иқтисодиёти ҷумҳурии тоҷикистон / М.С. Яқубзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 196-203.*

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ВОЗДЕЙСТВИЯ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Якубзода М.С.

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы связи производства, личного потребления и инвестиций в основной и нематериальный капитал. Исследованы ряд факторов, определяющих низкий уровень инвестиций в экономику. Также отмечено наличие неприемлемого различия между минимальной и максимальной заработной платой, в связи с чем предложено несколько научно обоснованных рекомендаций для устранения проблемы низкого уровня оплаты труда, реализация которых даст значительные результаты.*

Ключевые слова: *заработная плата, потребительские расходы, развитие производства, инновационные технологии, инвестиции, доходы населения.*

ANALYSIS AND EVALUATION OF THE IMPACT OF WAGES ON THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Yakubzoda M.S.

Annotation. *The article discusses the issues of the connection between production, personal consumption, and investment in both tangible and intangible capital. Several factors that determine the low level of investment in the economy are explored. It is also noted that there is an unacceptable gap between the minimum and maximum wages, and a number of scientifically grounded proposals are made to address the issue of low wage levels. The implementation of these proposals is expected to produce significant results.*

Keywords: *wages, consumer spending, production growth, innovative technology, investment, income of the population.*

Гузориши масъала. Истеҳсолот ва истеъмол яке аз омилҳое мебошанд, ки боҳам робитаи объективии хеле зич дошта, якдигарро пурра мекунанд ва аз ҳамдигар вобастагии калон доранд. Кам шудани истеъмолот, ки қисми асосии маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад, боиси кам гаштани ҳавасмандӣ ба сармоягузорӣ аз ҷониби аҳолӣ ва рушди истеҳсолот мегардад.

Истеъмолотро наметавон ҷудо аз истеҳсолот ва сармоягузорӣ баррасӣ кард. Истеъмолоти шахсӣ ҳамчун як унсури муҳими такрористеҳсоли сармоя баромад менамояд, чӣ қадаре ки сармояи истеъмол зиёд бошад, ҳамон қадар сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва минбаъд сармояи ғайримоддӣ афзоиш меёбад ва вобастагии рушди иқтисодиёт аз истеъмолот бештар мегардад.

Аз руйи таҷриба иқтисодиёти давлатҳои пешрафта, дар кишварҳое, ки ҳиссаи хароҷоти давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ чӣ қадаре, ки зиёд бошад, ҳамон дараҷа динамикаи манфии иқтисодӣ дар муддати кӯтоҳтар бартараф шуда, рушди минбаъдаи иқтисодӣ зудтар таъмин мегардад. Инчунин ислоҳоти гузаронидаи Олмон пас аз ҷанги дуюми ҷаҳон нишон доданд, ки бе афзоиши талаботи истеъмолӣ ва истеъмолоти аҳолӣ, бартараф кардани ҳолатҳои буҳрони иқтисодӣ, рушди истеҳсолот ва фаъолгардонии раванди сармоягузорӣ имконнопазир аст.

Мақсади мақола аз муайян кардани робитаи истеҳсолот, истеъмоли шахсӣ ва сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва ғайримоддӣ иборат мебошад. Дар он омилҳои асосии маҳдудкунандаи сатҳи сармоягузорӣ ба иқтисодиёт мавриди таҳқиқ қарор гирифта, таъсири онҳо ба рушди иқтисодӣ баррасӣ шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба масъалаҳои истеъмолот, пасандоз, ташаккули даромадҳои аҳолӣ ва сармоягузориҳои аҳолӣ бисёр асарҳои илмӣ бахшида шудаанд. Дар таҳқиқотҳои илмии олимони ватанӣ масъалаҳои музди меҳнат, харочоти истеъмолӣ даромадҳои аҳолӣ, ташаккул, истифода ва тақсимоти онҳо таҳқиқ карда шудаанд. Дар ин самт асарҳои илмии иқтисодчиён ба монанди М.Н. Тошматов, Д.Б. Қодиров, Н.Ҳ. Фақеров, Ҳ.У. Умаров, А.А. Мирзоалиев, И. Р. Иброҳимов, Н.А. Авгонов, Ф.Ш. Оқилҷонов, Г.М. Раҳимов А.А. Солеҳзода, Г.В. Кошлаков, Г.М. Узакова, Б.М. Ҷӯраев, Б.М. Шарифзода, Н.М. Дадоҷонова, Ё.Э. Тилабовва дигаронро қайд кардан бамаврид аст. Дар ин замина, солҳои охир вобаста ба табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ, ташаккули сарчашмаҳои сармоягузорӣ, муаммоҳои ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад.

Муҳтавои асосии мавод. Коҳишдиҳии талаботи истеъмолот яке аз сабабҳои асосии номувафақӣ ислоҳоти иқтисодӣ дар давлатҳои собиқ шуравӣ мебошад. Дар кишварҳои Аврупоӣ зимни гузариш ба иқтисоди бозорӣ, афзоиши хароҷоти истеъмолӣ омили асосии рушди иқтисодӣ гашта, дар ин давра танзими на танҳо ҳаҷми пул, балки бахше аз нархҳо ва даромадҳои шахсӣ низ татбиқ шудааст[2]. Дар муқоиса, иқтисоди давлатҳои собиқ шуравӣ махсусан ҷумҳурии мо асосан тавассути содироти ашёи хом ва манбаъҳои энергетикӣ фаъол аст, дар ҳоле ки сармоягузорӣ ва талаботи истеъмолии дохилӣ тамоюли коҳишёбӣ доранд.

Аз руи нишондиҳандаҳои оморӣ робитаи талаботи истеъмолӣ ва сармоягузорӣ ба истеҳсолот ва таҳқиқот дар сатҳи ҷумҳурӣ дар ҷадвали 1 таҳлил намудем, ки миёни ММД ва даромади аҳолӣ робитаи қавӣ мавҷуд аст, зеро болоравии нишондиҳандаи умумии иқтисодӣ бо беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардум алоқамани дорад. Афзоиши назарраси ММД дар соли 2021 (+20.39%) бо сабаби фаъол гардидани бахшҳои муҳими иқтисодӣ ва барқароршавии истеҳсолот боиси баландшавии даромади аҳолӣ (+23.20%) гардид, ки ин нишон медиҳад, ки афзоиши истеҳсолот ва хизматрасониҳо ба даромадҳои шахсони воқеӣ таъсири мусбат расонидааст.

Ҷадвал 1. Робитаи талаботи истеъмолӣ ва сармоягузорӣ ба истеҳсолот ва таҳқиқот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2019-2023 (млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023
1.	**ММД**	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4	130800,1
2.	**Хароҷоти истеъмолӣ**	41880,7	7710,5	86050,0	102049,7	135088,6

3.	**Даромади пулии аҳолӣ**	47986,3	65347,0	80508,8	95124,6	120715,1
4.	**Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ**	12517,7	11775,5	15124,9	16655,2	20699,8
5.	**Сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ**	76,4	82,8	99,7	119,6	143,5

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, (маҷмааи оморӣ) 2024. саҳ, 10-295 ҳисоб шудаанд.

Алоқамандии байни даромади аҳолӣ ва хароҷоти истеъмолӣ бисёр қавӣ буда, тағйирот дар яке аз ин нишондиҳандаҳо бевосита ба дигаре таъсир мерасонад, аммо омилҳои берунӣ метавонанд ин равандро халалдор созанд. Соли 2020, новобаста аз он ки даромади аҳолӣ бо суръати баланд (+36.18%) рушд кард, хароҷоти истеъмолӣ, баръакс, ба таври назаррас коҳиш ёфт (-81.59%), ки сабаби асосии он пандемияи COVID-19 ва маҳдудиятҳои шадиди иқтисодӣ буданд. Вале дар соли 2021, бо сабаби нарм гардидани чораҳои маҳдудкунанда ва барқароршавии иқтисодӣ, хароҷоти истеъмолӣ босуръат афзоиш ёфт (+1016%), ки нишондиҳандаи баргардониши фаъолияти иқтисодӣ ва эҳёи бозори истеъмолӣ мебошад.

Сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва истеҳсолот, ки ба рушди иқтисодӣ таъсири амиқ дорад, нишон медиҳад, ки ҳаҷми маблағгузорӣ ба ин соҳаҳо метавонад сабабгори тағйироти куллӣ дар ММД гардад**.** Соли 2020, вақте ки сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ каме коҳиш ёфт (-5.93%), ин раванди манфӣ боиси суст гардидани рушди иқтисодӣ шуд, ки тавассути афзоиши пасти ММД (+6.13%) мушоҳида гардид. Вале дар соли 2021, бо афзоиши назарраси сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва истеҳсолот (+28.44%), иқтисодиёт низ босуръат рушд намуда, ММД ба сатҳи баланди афзоиш (+20.39%) расид, ки ин нишон медиҳад, ки маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои муҳими давлатӣ ва хусусӣ яке аз муҳаррикҳои аслии рушди иқтисодӣ мебошад.

Сармоягузорӣ ба илм ва таҳқиқоти навоварона, гарчанде дар муқоиса бо дигар бахшҳои иқтисодӣ ҳаҷман хурд бошад ҳам, тамоюли устувори афзоишро нишон медиҳад ва метавонад дарояндаи дарозмуддат ба рушди иқтисодӣ ва тавсеаи инноватсионӣ таъсири мусбат расонад [5]. Аз соли 2019 то 2023, маблағгузорӣ ба илм бо суръати миёнаи 20% дар як сол рушд намуда, дар маҷмуъ 87.8% афзоиш ёфтааст, ки ин нишон медиҳад, ки таваҷҷӯҳ ба пешрафти илмӣ ва таҳқиқоти амалӣ дар кишвар афзудааст. Гарчанде ки таъсири он ба ММД дар кӯтоҳмуддат на он қадар возеҳ аст, дар дарозмуддат ин раванд метавонад ба баланд шудани сатҳи рақобатпазирии иқтисодӣ, инноватсия ва таъмини рушди устувор мусоидат намояд.

Музди меҳнати паст ва коҳиши хароҷоти истеъмолӣ ин аз даст додани шарти асосие мебошад, ки метавонад рушди иқтисоди дохилиро таъмин кунад. Иқтисоди бозор, пеш аз ҳама, як иқтисоди истеъмолӣ мебошад, агар афзоиши истеъмолот дар қисми зиёди аҳолӣ таъмин нашавад, имкониятҳо барои рушди истеҳсолот бениҳоят маҳдуд мешаванд [3].

Дар чараёни ислоҳоти иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳишёбии доимии қобилияти харидории қисми зиёди аҳолӣ мушоҳида мешавад, дар диаграмаи 1 аз шумораи умумии аҳолӣ ва аҳолии қобили меҳнат ҳиссаи аҳолии дорои шуғли пурмаҳсулро меайян кардем.

Диаграммаи 1. Ҳиссаи аҳолӣ бо шуғли пурмаҳсул фарогир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, (маҷмааи оморӣ) 2024. саҳ, 25, 130 ҳисоб шудаанд.

Тавре, ки маълум аст, шумораи умумии аҳолии Тоҷикистон аз 9,3 миллион дар соли 2019 то 10,3 миллион дар соли 2023 афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи аҳолии дорои шуғли пурмаҳсул нисбат ба шумораи умумии аҳолӣ аз 26,5% (2019) то 25,4% (2023) кам шудааст, ки коҳиши 1,1%-ро нишон медиҳад. Ҳиссаи аҳолии дорои шуғли пурмаҳсул нисбат ба шумораи аҳолии қобили меҳнат аз 42,5% (2019) то 45,2% (2023) афзоиш ёфта, 2,7% зиёд шудааст. Ин нишон медиҳад, ки шумораи ҷойҳои кори пурмаҳсул дар байни аҳолии қобили меҳнат афзоиш ёфтааст, аммо афзоиши умумии аҳолӣ бо суръати баландтар идома дорад. Барои таъмини шуғли пурмаҳсул бояд ҷойҳои нави корӣ бештар таъсис дода шаванд, соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ рушд ёбанд ва барномаҳои касбомӯзӣ мутобиқ ба талаботи бозор такмил дода шаванд.

Дар партави иҷрои вазифаҳое, ки аз Паёми охирини Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеоянд, дар назди кормандони муассисаҳои илмӣ вазифаҳои нав гузошта шудааст. Маврид ба таъкид аст, ки Муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ” барои давраи солҳои 2022-2026 мавзуи илмии “Асосҳои иҷтимоӣ-меҳнатии таъмини шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро интихоб намудааст [1].

Дар ин замина, таҳқиқоти илмӣ ба омилҳои асосии таъсиррасон ба бозори меҳнат, равандҳои муҳоҷират ва тадбирҳои самараноки ҳавасмандгардонии шуғли пурмаҳсул равона карда мешаванд. Инчунин, тадқиқотҳои анҷомёфта барои такмили механизмҳои танзими бозори меҳнат, баланд бардоштани сатҳи тахассусии қувваи корӣ ва мусоидат ба шуғли аҳолӣ дар шароити рушди иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим мебозанд.

Илова бар ин, таваҷҷуҳи хоса ба рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, касбомӯзии калонсолон ва ҳамгироии илм бо амалияи бозори меҳнат дода мешавад. Ин иқдомот ҷиҳати беҳтар намудани сифати

қувваи корӣ ва мутобиқати он ба талаботи бозори меҳнат мусоидат мекунад.

Бо дарназардошти аҳамияти илмӣ ва амалӣ доштани ин мавзӯъ, аз кормандони пажӯҳишгоҳ интизор меравад, ки бо истифода аз таҳлили амиқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, пешниҳодҳои муосир ва самаранокро барои рушди бозори меҳнат ва таъмини шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намоянд.

Бе сармоягузорӣ, навсозии воситаҳои истеҳсолот, маблағгузорӣ ба маркетинг, васеъ кардани гуногунии (диверсификатсияи) молҳо, ҳавасманд кардани соҳибкории истеҳсолӣ дар марҳилае аз рушди худ маҳдуд мешавад. Камбизоатӣ ва паст шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ ба рушди истеҳсолот монеа мешавад. Манбаъҳои рушди истеҳсолот дар солҳои охир маҳдуд ва асосан кӯтоҳмуддат мебошанд. Яке аз чунин манбаъҳо девалватсияи шадиди пули буд, ки шароити мусоид барои эҳёи содироти давлатҳо фароҳам оварда, рақобатпазирии молҳои воридотиро дар бозори дохилӣ коҳиш дод.

Дар доираи таҳқиқот, ҷадвали музди миёнаи меҳнатро дар кишварҳои Осиё таҳия кардем (ниг. ҷад. 2).

Ҷадвал 2. Музди меҳнати миёнаи моҳона дар баъзе кишварҳои Осиё (дар солҳои 2022-2023)

№	**Кишвар**	**Музди миёнаи моҳона (бо асъори миллӣ)**	**Бо доллари ИМА $**
1.	Чин	7876,5 CNY	1109,5 USD
2.	Қазоқистон	382 300 KZT	817 USD
3.	Озарбойҷон	934 AZN	549 USD
4.	Ӯзбекистон	5 800 000 UZS	471 USD
5.	Қирғизистон	36 546 KGS	411 USD
6.	Эрон	11 261 873 IRR	266 USD
7.	Тоҷикистон	2 592 TJS	242 USD
8.	Афғонистон	17 800 AFN	242 USD
9.	Ҳиндустон	17 166 INR	206 USD
10.	Покистон	44 300 PKR	158 USD

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои гуногун (URL: https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/display /book/9798400222443/9798400222443. URL: https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/112/. URL: pdf https://alau.kz/zarplaty-v-rk-ostajutsja-samymi-vysokimi-v-centralnoj-azii/. URL: https://mfa.tj/az/baku/view/9955/emomali-rakhmon-i-30-let-gosudarstvennoi-nezavisimosti. URL: https://index.minfin.com.ua/labour/salary/world/china/?utm_source=chatgpt.com

Музди меҳнати миёна дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Қирғизистон ва Эрон дар сатҳи мӯътадил қарор дорад. Гарчанде ки ин кишварҳо иқтисоди нисбатан рушдёфта доранд, таваррум ва қурби асъор ба сатҳи музди меҳнати аҳолиашон таъсиррасон мебошад [7,8,9].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон дар байни кишварҳои дорои пасттарин музди миёна қарор доранд. Дар ин кишварҳо вазъи иқтисодӣ, набудани сармоягузории кофӣ ва рушди сусти саноат боиси маоши паст мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон музди миёнаи пасттаринро дар Осиёи Марказӣ дорад. Бо

242 доллар дар як моҳ, ин нишондиҳанда аз Қазоқистон, Қирғизистон ва Ӯзбекистон ба таври назаррас пасттар аст, ки ба сатҳи зиндагии аҳолӣ таъсири манфӣ мерасонад. Сабабҳои фарқияти музди миёна дар кишварҳо гуногун буда, ба сатҳи рушди иқтисодӣ, сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок, қурби асъор ва таваррум вобастаги дорад [10].

Барои баланд бардоштани музди меҳнат дар кишварҳое мисли Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон сармоягузорӣ ба соҳаисаноат яъне саноатикунонии босуръати кишвар, ки ҳадафи чоруми миллӣ дар асоси Стратегияи миллии рушд барои 2030 мебошад, зарур аст. Ин метавонад боиси беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ ва коҳиши муҳоҷирати меҳнатӣ гардад.

Низоми мавҷудаи пардохти меҳнат дар Тоҷикистон, аз ҷумла низоми андозбандӣ, то ҳол натавонистааст афзоиши назарраси даромадҳои коргаронро таъмин кунад ва сатҳи зиндагии баландро фароҳам оварад. Демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ, гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва васеъ кардани ҳуқуқҳои коллективҳои меҳнатӣ талаб мекунад, ки танзими пардохти меҳнат дар сатҳҳои гуногун пурзӯр карда шавад. [11;12;13]. Дар акси ҳол, ин раванд ба афзоиши муҳоҷирати меҳнатии кадрҳои баландихтисос, халалдор шудани мувозинати иқтисодӣ ва паст шудани сатҳи зиндагӣ оварда мерасонад [4].

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта (ИМА, Фаронса, Германия, Шветсия, Ҷопон ва Чин) нишон медиҳад, ки танзими музди меҳнат шаклҳои зеринро дар бар мегирад:

- **Танзими давлатӣ**: Муайян кардани музди меҳнати ҳадди ақал, маҳдуд кардани афзоиши он дар давраи таваррум, сиёсати андозбандӣ.
- **Танзими коллективӣ**: Дар сатҳи миллӣ ва соҳавӣ, мувофиқсозии индексиатсияи даромадҳо, шаклҳо ва системаи музди меҳнат, пардохтҳои иҷтимоӣ ва кӯмакпулиҳо.
- **Созишномаҳои дохилии ширкатҳо**: Муайян кардани тарифҳо, иловапулиҳо, низоми иштирок дар фоида.
- **Бозори меҳнат**: Муайян кардани сатҳи миёнаи музди меҳнат.

Шаклҳои зикршудаи танзими пардохти музди меҳнат бо ҳам алоқамад буда, якдигарро пурра мекунанд ва як механизми ягонаи танзими музди меҳнатро ташкил медиҳанд. Дар шароити паст будани музди меҳнати ҳадди ақал фарқи байни музди меҳнати кормандони категорияҳои олӣ ва поёнӣ дар бахши хусусӣ беш аз 60 ва бахши давлатӣ беш аз 35 маротиба аст. Барои муқоиса, дар ширкатҳои бузурги ИМА ва Ҷопон ин фарқият хеле камтар мебошад.

Музди миёнаи воқеии коргарон дар ҷумҳурӣ назар ба кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон хеле паст аст. Бо назардошти сатҳи музди миёнаи моҳона дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қурби ҷории асъори миллт, кишвар дар радабандии ҷаҳонӣ дар даҳгонаи сеюм яъне 24 ҷойгир аст. Ҷадвали 3 маълумоти муқоисавӣ дар бораи сатҳи музди меҳнати кормандонро дар кишварҳои Осиё нишон медиҳад.

Ҷойгоҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ сатҳи пасти пардохти музди меҳнатро дар корхонаҳо нишон медиҳад. Ҳангоми ба назар гирифтани он, ки коргарон 14 - 17% даромади умумии худро ҳамчун андоз месупоранд, самаранокии низоми ҳавасмандгардонӣ дар кишвар хеле суст ба назар мерасад. Барои ба даст овардани 1 сомонӣ даромад, ҳар як коргар маҷбур аст, ки қувваи фикрӣ, ҷисмонӣ ва соҳибкории худро тақрибан ду маротиба бештар сарф кунад.

Илова бар ин, сатҳи пасти музди меҳнат на танҳо талаботи истеъмолии аҳолиро ба маҳсулоти истеҳсолкардаи соҳибкорони ватани коҳиш медиҳад, балки монеа барои истифодаи техника ва технологияи инноватсионии баландмаҳсул дар истеҳсолот низ мегардад. Ҳамзамон ин раванд боиси коҳиши ҳосилнокии меҳнат, паст шудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда, суст гардидани пешрафти илмӣ-техникӣ ва дар ниҳоят ақибмонии кишвар аз давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта мегардад.

Сатҳи пасти пардохти меҳнат на танҳо мушкилоти иҷтимоиро эҷод мекунад, балки рушди иқтисодиётро ба таври куллӣ маҳдуд мекунад. Ҳалли ин мушкилот тавассути баланд бардоштани музди меҳнат, ҷалби сармоягузорӣ ба техникаву технологияи нав

ва ҳавасмандгардонии пайвастаи кормандон метавонад ба афзоиши талаботи дохилӣ, рушди истеҳсолот ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат кунад.

Барои бартараф кардани мушкилоти сатҳи пасти пардохти меҳнат ва таъсири манфии он ба иқтисодиёт ва ҷомеа, як қатор чораҳои мукаммали иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ заруранд:

1. Баланд бардоштани музди меҳнати ҳадди ақал. Музди меҳнати ҳадди ақал ҳамчун кафолати ҳадди ақали зиндагии аҳоли амал мекунад. Бо назардошти имкониятҳои маҷуда муайян кардани музди меҳнати баландтари ҳадди ақал ва ҳарсола индексатсияи музди меҳнати ҳадди ақал бо назардошти сатҳи таваррум ва тағйирёбии нархҳои амалкунандаи бозори истеъмолӣ мувофиқ мақсад бошад.

2. Ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба техника ва технологияи инноватсионӣ. Ҷорӣ кардани **техника ва технологияи** нав самаранокии меҳнатро афзоиш медиҳад. Дар ин самт ҷорӣ кардани субсидияҳо ва имтиёзҳо аз тарафи давлат барои корхонаҳое, ки ба таҷдиди таҷҳизоти нави истеҳсолӣ ва сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсионӣ машғуланд, имконпазир мебошад. Ҳамзамон ин раванд ба баланд бардоштани маблағгузорӣ ба корҳои таҳқиқотӣ, рушди илму техника ва ҳавасмандгардонии воридоти таҷҳизоти технологияи навин тавассути кам кардани боҷҳои гумрукӣ мусоидат менамояд.

3. Рушди бозори меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ. Бозори устувори меҳнат метавонад адолати иҷтимоӣ ва шуғли пурмаҳсулро таъмин кунад. Барои расидан ба ин ҳадаф пажуҳишгоҳҳои омӯзишӣ барои такмили ихтисос ва омодасозии кадрҳои баландихтисосро такми дода, таъмини кафолати ҳифзи иҷтимоӣ, аз ҷумла кӯмакпулиҳо ва нафақа барои аҳолии бекор ва дастгирии иҷтимоӣ барои аҳолии ниёзмандро вусат бахшидан лозим аст. Инчунин такмили механизмҳои муҳофизати ҳифзи манфиатҳо ва ҳуқуқии коргарон тавассути иттифоқҳои касаба дар ин самт мувофиқи мақсад аст.

4. Ҷорӣ кардани низоми одилонаи пардохт. Низоми пардохти одилона дар асоси фаъолияти шахсӣ ва саҳм ба истеҳсолот метавонад ҳавасмандии кормандонро зиёд кунад. Ин масъала ҳангоми ҷорӣ кардани низомҳои гуногуни пардохти меҳнат азҷумла вақтбай, корбай, ҳаҷмбай, саҳмбай, натиҷабай ки саҳми шахсии кормандро дар истеҳсолот ба назар мегиранд. Ин намудҳои пардохтҳо метавонанд бо мақсади ҳавасмандии кормандон ва беҳтар кардани натиҷаҳои меҳнат истифода шаванд.

5. Рушди соҳаҳои стратегӣ ва технологияҳои навин. Соҳаҳои стратегӣ аз ҷумда саноатикунонии босуъат, рақамикунонии иқтисодиёт ва автоматикунонии соҳаҳо метавонанд барои мутахасисонӣ рақобатпазир ҷойҳои кории бо маоши баландро муҳайё созад. Сармоягузорӣ ба соҳаҳои инноватсионӣ, IT, биотехнология ва энергетикаи сабз, инчунин ташвиқи ҳамкории давлатӣ бо бахши хусусӣ барои рушди технологияҳои инноватсионӣ мақсаднок мебошад.

Чораҳои пешниҳодшуда метавонанд ба беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолӣ, афзоиши талаботи дохилӣ ва баланд шудани самаранокии меҳнат мусоидат кунанд. Ҷорӣ кардани системаи мукаммали танзими пардохти меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ метавонад рушди устувори иқтисодиётро таъмин кунад ва кишварро ба сатҳи кишварҳои пешрафта наздик кунад. Ҳангоми ҷори гаштани пешноҳодҳои дарҷшуда натиҷаҳои зеринро дар ин самт интизор шудан имконпазир аст:

- баландшавии қобилияти харидории аҳолӣ;
- афзоиши талаботи дохилӣ ба молу маҳсулот;
- баланд шудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда;
- баланд шудани самаранокии меҳнат ва ҳавасмандии кормандон;
- коҳишёбии сатҳи бекорӣ;
- афзоиши самаранокии умумии корхонаҳо;
- баланд бардоштани боварии кормандон ба низоми меҳнат;
- ташкили ҷойҳои нави корӣ бо музди меҳнати баланд;
- баланд шудани сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024с. ш.Душанбе. URL: https://www.president.tj/event/missives/49225
2. Дракер П.Ф. Управление, нацеленное на результаты / Пер. с англ. М: Технологическая школа бизнеса, 1994.
3. Львов Д.С. Экономика развития. М.: Экзамен, 2002. 512 с.
4. Удалов О.Ф., Иванов Б.В. Взаимосвязь между оплатой труда и инновационным развитием экономики // Вестник ННГУ. 2010. №5-1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-mezhdu-oplatoy-truda-i-innovatsionnym-razvitiem-ekonomiki
5. Якубзода, М. С. Имтиёзҳои андозӣ ҳамчун воситаи ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Якубзода, Ш. А. Қодирзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №4-1(38). – P. 228-235. – ISSN: 2663-0389.
6. https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/display /book/9798400222443/9798400222443.
7. https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/112/.
8. https://alau.kz/zarplaty-v-rk-ostajutsja-samymi-vysokimi-v-centralnoj-azii/.
9. https://mfa.tj/az/baku/view/9955/emomali-rakhmon-i-30-let-gosudarstvennoi-nezavisimosti
10. https://index.minfin.com.ua/labour/salary/world/china/?utm_source=chatgpt.com
11. Финансирование инновационного развития как фактор индустриализации экономики Республики Таджикистан/ Д. Т. Назаров, Б. М. Шарифзода, Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 276 с. – EDN RMTKWN.
12. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.
13. Назаров, Д. Т. Анализ опыта развитых стран в контексте ускоренной индустриализации в Республике Таджикистан / Д. Т. Назаров, Б. М. Шарипов // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 192-195. – EDN YZTPGE.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Яқубзода Маъруф Садруддин – доктори (PhD) молия, дотсенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч.Н.Қарабоев 63/3, тел.:(+992) 907.86.63.63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

Сведения об авторе:
Якубзода Маруф Садруддин - доктор (PhD) по специальности финансы, доцент кафедры финансов и кредита Технологического университета Таджикистана, 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н.Карабоева 63/3, тел.: (+992) 907.86.63.63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

Information about the author:
Yaqubzoda Maruf Sadruddin - Doctor of Philosophy (PhD) in Finance, Associate Professor of the Department of Finance and Credit Technological University of Tajikistan, 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karaboev str. 63/3, Tel.: (+ 992) 907.86.63.63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

УДК:336.774.3

МЕТОДИКАИ АУДИТИ АМАЛИЁТИ ҚАРЗӢ ДАР БОНКҲО

Оев А.Д.

Аннотатсия. *Аз фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бармеояд, ки қарздиҳӣ амалиёти асосӣ ва анъанавии онҳо маҳсуб меёбад. Бо воситаи қарз такрористеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ ва гардиши воситаҳои пулӣ таъмин гардида, қарздиҳӣ дар низоми иқтисодӣ заминаи мусоиди рушдро фароҳам меорад. Бонкҳо ва ҳам низоми бонкӣ ба таъмини самаранок ва дурусти фаъолияти қарзӣ аҳамияти муҳим медиҳанд, ки барои арзёбии ин самти фаъолият, махсус санҷиш, яъне санҷиши аудиторӣ амалӣ карда мешавад.*

Муаллиф қайд менамояд, ки сифати сандуқи қарзӣ ба ҳамаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти бонк, аз қабилӣ сармоя, мавқеи пардохтпазирӣ, даромаднокӣ ва натиҷаи молиявӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, бояд ба санҷиши ин фасли ҳисоботи молиявӣ диққати кофӣ дода шавад. Санҷиши амалиёти қарзӣ барои аудити дохилӣ ва берунӣ ҳатмист, дар баробари ин аудити амалиёти қарзӣ раванди заҳматталаб ва муҳими аудити ҳисоботи молиявӣ мебошад, ки мутобиқи талаботи СБҲМ тартиб дода шудааст. Ин ҳама, аз мубрамии мавзуи таҳқиқшаванда шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: *бонк, қарз, амалиёти қарзӣ, сандуқи қарзӣ, аудит, фонд, хавфи қарзӣ.*

Барои иқтибос: *Оев А.Д. Методикаи аудити амалиёти қарзӣ дар бонкҳо / А.Д. Оев// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 204-211.*

МЕТОДОЛОГИЯ АУДИТА КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЙ В БАНКАХ

Оев А.Д.

Аннотация. *Из деятельности кредитных организаций следует, что кредитование является их основной и традиционной деятельностью. Посредством кредита обеспечивается воспроизводство хозяйствующих субъектов и обращение денежных средств, а кредитование в экономической системе создает благоприятную основу для развития. Банки и банковская система придают большое значение обеспечению эффективности и правильности кредитной деятельности, а для оценки этой сферы деятельности проводятся специальные проверки аудита.*

Автор отмечает, что качество кредитного портфеля влияет на все основные показатели деятельности банка, такие как капитал, ликвидность, прибыльность и финансовый результат. Поэтому изучению этого раздела финансовой отчетности следует уделить достаточное внимание. Проверка кредитных операций является обязательной при внутреннем и внешнем аудите, и в то же время аудит кредитных операций является трудоемким и важным процессом проверки финансовой отчетности, подготовленной в соответствии с требованиями МСФО. Все это свидетельствует об актуальности изучаемой темы.

Ключевые слова: *банк, кредит, кредитная сделка, кредитный портфель, аудит, фонд, кредитный риск.*

METHODOLOGY OF AUDIT OF CREDIT OPERATIONS IN BANKS

Oev A.D.

Annotation. *It follows from the activities of credit institutions that lending is their main and traditional activity. Credit ensures the reproduction of economic entities and the circulation of funds, and lending in the economic system creates a favorable basis for development. Banks and the banking system attach great importance to ensuring the efficiency and correctness of lending activities, and special audit checks are carried out to assess this area of activity. The author notes that the quality of the loan portfolio affects all*

the main indicators of the bank's activities, such as capital, liquidity, profitability and financial results. Therefore, sufficient attention should be paid to the study of this section of financial statements. Verification of credit transactions is mandatory in internal and external audits, and at the same time, the audit of credit operations is a labor-intensive and important process of checking financial statements prepared in accordance with the requirements of IFRS. All this indicates the relevance of the topic under study.

Key words: *bank, credit, credit transaction, credit portfolio, audit, fund, credit risk.*

Гузориши масъала. Қарз дар рушди иқтисодиёт хеле нақши муҳим мебозад ва он метавонад аз ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣ таъсиррасон бошад. Дар шароити кунунии рушди иктисодӣ, қарз вазифаҳои худро, ба монанди пурзӯр намудани ҷараёнҳои мутамарказ ва таҷаммуъи сармоя, кам кардани хароҷоти амалиёт иҷро мекунад. Аз ин рӯ, нақши қарз аз нуқтаи назари иктисодӣ аз он иборат аст, ки ба туфайли вазифаҳои қарз захираҳои пулӣ ҳарчи бештар самаранок истифода гардида, муттасилии ҷараёнҳои такрористеҳсолӣ ба таври васеъ таъмин карда мешавад. Аз иҷрои вазифаҳои қарз субъектҳои хоҷагидорӣ самараи истеҳсолотро баланд бардошта, ҷараёни тезонидани рушди ММД ва афзоиши даромади умумиро ба амал меоранд. [15;16;17]

Бо дарназардошти аз самтҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баромад намудани амалиёти қарзӣ, зарурати арзёбии объективонаи пешбурди ин раванд ва баҳисобгирии ин амалиёт ҳангоми аудит, муҳим мебошад ва он тақозои услуби мукаммалро талаб менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Аз ҷониби муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ дар мавриди таҳқиқи муносибатҳои ба қарз алоқаманд дар фаъолияти бонкҳо корҳои зиёде ба анҷом расидаанд. Аммо, дар самти омӯзиши аудит ва назорати ин самт таҳқиқотҳо камшуморанд. Сарфи назар аз ин, дар корҳои олимони ватанию хориҷӣ аз қабили Хушвахтзода Қ.Х., Шарифзода Б.М., Низомов С.Ф., Орзуев П.Ҷ., Казакевич Е.С., Тинкельман С.Б., Курныкина О.В. масоили марбута таҳқиқ шудаанд.

Мақсади мақола ин аз пешниҳоди равиши мукаммали аудити амалиёти қарзӣ ва сандуқи қарзии бонкҳо иборат аст, ки он дар заминаи муқаррароти санадҳои меъёрии амалкунанда ва талаботи стандартҳои соҳавӣ бармеояд ва ба рушди ин самти фаъолияти бонкҳо мусоидат менамояд.

Муҳтавои асосии мавод. Маълум аст, ки пешниҳоди қарз аксаран аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ таъмин карда мешавад. Дар фаъолияти анъанавии бонкӣ пешниҳоди қарз амалиёти асосии бонкӣ мебошад, ки даромаднокӣ ва устувории фаъолияти бонкҳоро таъмин менамояд. Муҳимияти амалиёти қарзиро бисёр ҳолатҳо муайян мекунанд, масалан, бартарии онҳо дар амалиёти фаъоли бонкҳо, истифодабарӣ ҳангоми ҳисоби нишондиҳандаҳои асосии танзими фаъолияти бонк, хавфи баланд ва даромаднокӣ ба ҳисоб мераванд. Дар бонкҳо барои таъмини самаранокии фаъолият аз рӯи амалиёти қарзӣ санҷишҳои аудиторӣ мавқеи муҳим доранд.

Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти аудиторӣ" аудит чунин шарҳ ёфтааст, "аудит - санҷише, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад" [6].

Лозим ба қайд аст, ки аз рӯи таснифбандӣ аудит бу ду гурӯҳ, - дохилӣ ва беруна, инчунин дар навбати худ аудити беруна ба ҳатмӣ ва ташаббусӣ ҷудо мегардад.

Дар фаъолияти бонкӣ тартиби гузаронидани аудит тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти бонкӣ" ва худи қонуни асосӣ дар бораи аудит сурат мегирад.

Бо такя ба шарҳи институтсионалии аудит, мақсади аудити бонкиро метавон чунин баён кард - ин муайян кардани

дурӯстӣ, пуррагӣ ва эътимоднокии ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ бо қонунгузории амалкунанда, стандартҳо инчунин баҳодиҳии касбии иттилооти иқтисодӣ, соддагардонии қарорҳои иқтисодиву молиявӣ ва бартарафкунии хавфҳои эҳтимолӣ мебошад.

Аудит дар бонк, ин унсури асосии идоракунии корпоративии бонк баромад менамояд, ки ин масъала дар кори муҳаққиқи ватанӣ ба таври васеъ омӯхта шудааст [1].

Санҷиши амалиёти қарзӣ барои аудити дохилӣ ва берунӣ ҳатмист. Дар рафти аудити берунӣ ҳангоми тасдиқи ҳисоботи молиявии солона амалиёти қарзӣ бечунучаро санҷида мешавад. Ҳамзамон, ҳангоми иҷрои супориши махсуси аудитӣ ин амалиёт баррасӣ мешавад.

Аудити амалиёти қарзӣ раванди заҳматталаб ва муҳими аудити ҳисоботи молиявӣ мебошад, ки мутобиқи талаботи СБҲМ тартиб дода шудааст. Албатта, аз он сабаб муҳим аст, ки натиҷаи молиявии (фоида ё зарар) ташкилотҳои қарзӣ дар ҳисоботи молиявии мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ таҳияшуда бештар аз амалиёти фаъоли бонкҳо вобаста аст, ки дар байни онҳо мавқеи асосиро амалиёти қарзӣ ишғол мекунад.

Заминаҳои меъёрии аудити амалиёти қарзиро чунин санадҳо ташкил медиҳанд:

- Қонуни ҶТ-он “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, №524;
- Қонуни ҶТ-он “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” ш. Душанбе, 25 марти соли 2011, №702;
- Қонуни ҶТ-он “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” ш. Душанбе, 22 июли соли 2013, №993;
- СБҲМ, СБҲМ-9 “Воситаҳои молиявӣ”;
- Дастурамали №255 “Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ” Қарори Раёсати БМТ аз 30 декабри соли 2022, №157;
- Дастурамали №247 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” Қарори Раёсати БМТ аз 19 ноябри соли 2021, №168;
- Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” Қарори Раёсати БМТ аз 13 апрели соли 2016, №50;
- Қоидаҳои ҳисобдории муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ. Феҳристи ҳисобҳои тавозунӣ. Қарори Раёсати БМТ аз 08 ноябри соли 2017, №149;
- Сиёсати ҳисобдории ташкилоти қарзӣ ва ғайра.

Ба сифати сарчашмаи иттилоот барои гузаронидани аудити ин самт, ба аудитор дастрасии чунин манбаҳо ҳатмӣ мебошанд: оинномаи бонк, сиёсати қарзии бонк, маълумот аз рӯи сандуқи қарзӣ, қарзҳо аз рӯи таснифот, пешниҳоди қарз дар давра, маълумоти қарзҳо аз рӯи ҳисобҳои таҳлилӣ ва таркибӣ, ҳуҷҷати қарзии қарзгирандагон, маълумот аз рӯи қарзҳои батаъхирафтода, ташаккули фонд аз рӯи қарзҳои батаъхирафтода, тавозуни муҳосибӣ, ҳисобот оид ба фоида ва зарар.

Мутахассисон Е.С. Казакевич ва С.Б. Тинкельман аудити амалиёти қарзиро ба якчанд марҳила гурӯҳбандӣ намудаанд, ки аз чунин қисмҳо иборат мебошанд [4, с.96]:

- таҳияи дархост барои ҳама маълумоти таҳлилӣ оид ба қарзҳо ва қарзҳои дебиторӣ, ки барои таҳлили минбаъда заруранд;
- ҷамъоварии маълумот ва баҳодиҳии эътимоднокии онҳо аз рӯи қарзҳо ва қарзҳои дебиторӣ;
- таҳлили маълумоти боэътимоди таҳлилӣ барои қабули хулосаҳои касбӣ мутобиқи СБҲМ;
- баҳодиҳии андозаи сабтҳои тасҳеҳӣ;
- санҷиши сабтҳо оид ба қарзҳо ва қарзҳои дебиторӣ дар ҳисоботи молиявӣ, ки тибқи талаботи СБҲМ таҳия шудаанд.

Дар баробари марҳилаҳои қайдшуда метавон чунин қисмҳоро низ илова намуд, санҷиши қонунӣ ва дурӯстии амалиёт, арзёбии таъсири эҳтимолияти зарар аз рӯи қарз, баҳодиҳии хавфи қарзӣ ва баҳодиҳии дараҷаи сатҳи идоракунии бонк барои анҷомдиҳии амалиёти фаъол. Ғайр аз ин, самтҳои зерини муносибатҳои байни ташкилоти қарзӣ бо мизоҷон бояд санҷида шаванд: ташкили кори шуъбаи қарзӣ;

тақсимоти вазифаҳои кормандони масъул аз рӯи амалиёти қарзӣ, ки ба сиёсати қарзии бонк мувофиқ аст; маҳдудияти дастрасӣ ба ҳуҷҷатҳо (кумитаи қарзӣ, ҳуҷҷатҳои гарав ва ғ.); тартиби баррасии дархости қарз; методикаи ташаккули захираи талафоти имконпазир.

Пас аз шиносоии пешакӣ бо вазъи фаъолияти қарзии бонк, аудитор бояд оид ба усули гузаронидани санҷиш (давомдор ё интихобӣ) мавқеъи худро муайян намояд.

Тартиби раванди қарзро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард, ки дар зинаи аввал, пешниҳоди қарзу барасмиятдарории он ва баъдан, баргардонидани (пардохти) қарз ва фоизи он мебошад.

Барои баҳодиҳии амалиёти қарзӣ аз нуқтаи назари мувофиқат ба принсипҳои қарздиҳӣ фаъолияти бонкро дар самтҳои асосии зерин баррасӣ кардан, лозим меояд: риояи тартиби мониторинги қарз, истифодаи мақсадноки қарз, иҷрои шартҳои пардохти қарз; риояи тартиби ҳисоб кардан ва ситонидани фоизҳо аз рӯи қарз; дурустии инъикоси амалиёт дар баҳисобгирӣ ва ситонидани фоизҳо; асоснокии мансубияти қарз ба суратҳисобҳо барои баҳисобгирии қарзи тамдидшуда; сари вақт баҳисобгирии қарзҳои таъхирафтода.

Илова бар ин, дар аудити дохилӣ самти санҷиши технологияи иттилоотӣ, ки он метавонад низоми амнияти барномавию иттилоотиро дарбар гирад муҳим мебошад, оид ба чунин навъи аудит дар кори муҳаққиқони ватанӣ тафсилоти бештар қайд шудааст [12, с.99].

Баҳодиҳии умумии ҳолати сандуқи қарзӣ ва аудити иҷрои шартҳои қарздиҳӣ имкон медиҳад, ки амалиёти қарзӣ муфассалтар таҳқиқ шуда, ба онҳо на танҳо аз нуқтаи назари эътимоднокии инъикос дар ҳисобҳои муҳосибӣ, инчунин мувофиқати бақияи суратҳисобҳои қарзӣ ба имконияти баргардонидани онҳо баҳо дода шавад. Имконияти пардохти қарз дар давраи азёбии қобилияти пардохтпазирии мизоҷ муайян карда мешавад.

Дар амалияи муосири ҷаҳонӣ методологияи ягонаи арзёбии қобилияти пардохтпазирии қарзгирандагон вуҷуд надорад. Он метавонад бо усулҳои низоми зарибҳои молиявӣ, аз рӯи сохтор ва самти селаҳои пулӣ, моделҳои омории баҳодиҳии пардохтпазирӣ, омилҳои 5С ва ғайра ба роҳ монда шаванд [9, с.74]. Дар кишварҳои ИДМ бештар аз рӯи методҳои низоми зарибҳои молиявӣ ва омилҳои 5С арзёбии пардохтпазирии қарзгиранда муайян карда мешавад.

О. В. Курникина унсури муҳими методологияи баҳисобгирии қарзҳои додашударо аз санҷиши саривақтӣ ва пурраи баргардонидани қарзҳо мебинад [5, с.59]. Аз ин нуқтаи назар, қобилияти баргардонидани қарз ва пардохти фоизҳои саривақтии қарзгиранда хавфи қарзиро ифода мекунад, ки дар паст шудани фоидаи бонк, пардохтпазирӣ ва эътимоднокии он зоҳир мешавад. Баҳодиҳии хавфи амалиёти қарзии бонкӣ ин арзёбии имкони баргардонидани саривақтии қарз, пардохти фоизҳои он ва эҳтимолияти зарар аз рӯи ин амалиётро ифода менамояд.

Баҳодиҳии хавфи амалиёти қарзӣ таҳлил ва санҷиши зеринро дар бар мегирад: омилҳое, ки ба хавфи қарзӣ таъсир мерасонанд ва баррасии онҳо дар сиёсати қарзии бонк; истифодаи шаклҳои гуногуни ҷуброни хавфи қарзӣ; дурустии ба гурӯҳи муайяни хавфи қарзӣ вобаста кардани қарз; бехато ҳисоб кардани захираи махсус барои пӯшонидани талафоти эҳтимолии дороиҳои бонк, ки ба хавфи қарзӣ дучор шудаанд; саривақтӣ ва пуррагии ташаккули захира барои пӯшонидани талафоти эҳтимолии дороиҳои бонк, ки ба хавфи қарзӣ дучор шудаанд, барои зиён аз рӯи қарзҳои шубҳанок; истифодаи дурусти маблағҳои аз ҳисоби захира ташкилшуда барои пӯшонидани талафоти имконпазири дороиҳои бонк, ки ба хавфи қарзӣ дучор шудаанд.

Нишондиҳандаи маъмултарин барои баҳодиҳии сандуқи қарзӣ таносуби сифати сармоягузориҳои қарзӣ ё таносуби қарзҳои мушкилситон мебошад, ки ҳамчун таносуби маблағи қарзҳои таъхирафтода ва тамдидшуда ба ҳамаи қарзҳо муайян карда мешавад. Дар ҷараёни аудити сандуқи қарзӣ дурустии маълумот дар бораи қарзҳо ба шахсони вобаста, қарзҳои калоне, ки аз ҷониби бонк дода мешавад, тафтиш карда мешавад. Бонк вазифадор аст, риояи ҳадди ниҳоии хавфро барои як муштарӣ ҳангоми

анҷом додани амалиёт назорат кунад. Бо дарназардошти ҳамаи тасдиқҳо оид ба қарзҳои калон маблағи умумии қарзҳои калон тасдиқ ва бо андозаи меъёри муқарраршуда муқоиса карда мешавад. Ҳангоми баҳодиҳии риояи ҳаҷми ниҳоии хавф барои як муштарӣ, инчунин хавф барои муштарии вобаста ва инсайдерҳо (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) таҳқиқ карда мешавад.

Дар санҷиш, одатан аудитор маълумоти давраи гузаштаро низ талаб менамояд. Масалан, аудитор ҳангоми баҳодиҳии сандуқи қарзӣ аз рӯи диверсификатсияи он, чунин тарзӣ таснифоти қарзро аз рӯи соҳаҳо истифода менамояд (ниг. ба ҷад.1.). Қобили зикр аст, ки амалиёти қарзӣ аз рӯи намудҳои мизоҷон дар Нақшаи ҳисобҳои тавозунии бонкҳо тибқи ҳисобҳои гурӯҳи 10900 «Қарзҳо» инъикос ёфтааст [8] ва ҳангоми таснифоти қарҳо истифода мегардад.

Ҷадвали 1. Қарзҳо аз рӯи соҳаҳо

Соҳаҳо	31.12.2024	31.12.2023
Кишоварзӣ		
Саноат		
Сохтмон		
Нақлиёт		
Хӯроки ҷамъиятӣ		
Хизматрасонӣ		
Савдои хориҷӣ		
Миёнаравии молиявӣ		
Истеъмолот		
Дигар		

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чунин таснифбандии таҳияшуда аз рӯи талаботе, ки бонкҳо ба мақоми ваколатдор ҳисобот пешниҳод менамоянд, ҷой дорад. Дар баробари ин таснифбандӣ метавонад аз рӯи маҳсулотҳои қарзии бонк гурӯҳбандии қарзҳоро тартиб дод, ки дар ҷадвали 2 намунаи он овардашудааст.

Намудҳои маҳсулоти қарзӣ

Самтҳои қарздиҳӣ	**31.12.2024**	**31.12.2023**
Шахсони ҳуқуқӣ		
Қарзҳои тиҷоратӣ		
Қарздиҳӣ ба тиҷорати хӯрд		
Шартномаҳои хариду фурӯш		
Дигарҳо		
Шахсони воқеӣ		
Қарзҳои истеъмолӣ		
Қарзҳои ипотекӣ		
Овердрафт (изофабардошт)		
Кортҳои кредитӣ		
Дигарҳо		
Ҷамъ: қарзҳо ва қарздориҳои дебиторӣ		
тарҳи таъминот барои бекурбшавӣ		
Ҷамъ: қарзҳо ва қарзҳои дебиторӣ, нетто		
кутоҳмуддат		
дарозмуддат		

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чунин тартиби таснифот, ки дар ҷадвали 2 овардашудааст метавонад гуногун

бошад, муҳим он аст, ки баҳодиҳии сандуқи қарзӣ ба роҳ монда шавад ва он натиҷа диҳад.

Баҳодиҳии сандуқи қарзӣ ба таври миқдорӣ ва сифат ба ҷо оварда мешавад, ки баҳодиҳии миқдории сандуқи қарзии бонк дар бораи таркиб, сохтор ва динамикаи намудҳои алоҳидаи қарзҳо барои қарзгирандагони гуногун бо назардошти риояи шартҳои қарздиҳӣ маълумот медиҳад. Дар баҳодиҳии сифатӣ нишондиҳандаи фаъолияти бонк ба инобат гирифта мешавад, ки ба санҷишгар имкон медиҳад, то риояи принсипҳои қарздиҳӣ, дараҷаи хавфи амалиёти қарзӣ, дурнамои пардохтпазирии бонкро муқаррар намояд.

Таҳлили сармоягузориҳои қарзӣ вобаста ба сифати онҳо бо назардошти омилҳои гуногуни хавф ба назар гирифта мешавад. Дар баробари ин, риояи меъёрҳои шартҳои қарздиҳӣ ва сифати таъмини иҷрои ухдадориҳои пардохти қарзҳо низ омӯхта мешавд. Чуноне дар оғоз оид ба хусусияти амалиёти қарзӣ қайд карда будем, яке аз ҷонибҳои фарққунандаи ин амалиёт, хавфи баланди он мебошад. Аз ин рӯ ҳангоми аудит ба дараҷаи хавфи қарзии бонк таваҷҷӯҳ карда мешавад ва оид ба воситаҳои пасткунии таъсири он ба фаъолияти бонк аудитор метавонад маълумот талаб намояд. Яке аз роҳҳои пасткунии таъсири хавфи қарзӣ ин ташаккули фонд аз рӯи қарзҳо мебошад, ки дар ин самт талаботи меъёрӣ ҷой дорад (ниг. ба ҷад. 3.).

Ҷадвали 3. Ташаккули Фонди пушонидани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо

Қарзҳо аз рӯи таснифбандӣ 31.12.2024		**Таъминот аз рӯи ФПТИ**		**Талаботи ташаккули ФПТИ бо%**		
		Бо маблағ	Бо фоиз	аз рӯи рӯзҳои батаъхирафтода	бо пули миллӣ	бо асъори хориҷӣ
Қолабӣ				то 8 рӯз	2%	3%
Зери назорат				аз 8 то 30 рӯз	5%	10%
Ғайриқолабӣ				аз 30 то 90 рӯз	30%	40%
Шубҳанок				аз 90 то 180 рӯз	75%	85%
Беэътимод				аз 180 рӯз зиёд	100%	100%

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Дастурамали №215 БМТ "Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо"

Дар ҷадвали боло зикр таснифоти қарз мувофиқи талаботи амалкунандаи низоми бонкӣ ва тибқи стандарт гурӯҳбандӣ шудааст, ки аз рӯи он ташаккули фонд барои қарзҳои батаъхирафтода нишон дода шудааст. Таъхири қарз ин хавфи қарзиро нишон медиҳад, ки дар ҳолати наандешидани чораҳои зарӯрӣ метавонад ба бонк таъсири худро расонад. Қарзҳои батаъхирафтода, ки сатҳи хавфи қарзиро инъикос мекунанд, бояд ҳамчун зиёни эҳтимолии бонк, таҳдиди аз даст додани пардохтпазирӣ ва қобилияти пардохтпазирии он баррасӣ шаванд. Мавҷудияти қарзҳои ба қадри кофӣ таъминнашуда ва мӯҳлаташ гузашта, инчунин муайян намудани қарзгирандагон бо аломатҳои бадшавии вазъи молиявии онҳо бонкро вазифадор мекунад, ки барои пӯшонидани талафоти эҳтимолии дороиҳои бонк, ки ба хавфи қарзӣ дучор шудаанд, захираи махсус таъсис диҳад. Захира барои амалиёти фаъоли бонк, ки моҳияти иқтисодии худ қарзӣ мебошанд, дар асоси ҳатми ташкил карда мешавад. Маблағи захира аз маблағи қарзи дороиҳо, инчунин аз гурӯҳи хавфи қарзӣ, ки онҳо бояд ба он вобаста карда шаванд, алоқаманд аст. Ҳангоми баҳодиҳии сатҳи хавфи қарзии бонк аудитор ба ҳаракати захира аз рӯи бекурбшавии қарз таваҷҷуҳ менамояд ва ҳолати онро дар давраи санҷишӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ҷадвали 4. Ҳаракати захира оид ба беқурбшавӣ аз рӯи самтҳои қарздиҳӣ

31.12.2024	**Аз рӯи самтҳои қарздиҳӣ**	
	Шахсони ҳуқуқӣ	**Шахсони**

		воқеӣ
Захира барои бекурбшавӣ дар санаи 1 январ:		
Баргардонидани захира барои бекурбшавӣ дар давоми сол		
Пардохт барои бекурбшавӣ дар давоми сол		
Маблағҳое, ки дар давоми сол ҳамчун беэътимод ҳисоб карда шудаанд		
Баргардонидани маблағе, ки қаблан ҳамчун беэътимод ҳисоб шудаанд		
Захира барои бекурбшавӣ дар санаи 31 декабр		

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аҳамияти маълумоте, ки дар ҷадвал қайд мешавад барои натиҷагирӣ оид ба қарзҳои таснифшуда муҳим мебошад. Чунки, бо ин усул метавон оид ба ҳаракати захираи бекурбшавии қарз маълумоти дақиқ пайдо кард.

Дар баробари ин аудитор оид ба истифодаи талаботи СБҲМ 9 “Воситаҳои молиявӣ” дар самти баҳисобгири амалиёти қарзии бонк мароқ зоҳир менамояд, ки ин стандарт модели нави арзёбии бекурбшавии қарзро дарбар мегирад. Ба монанди ин меъёрҳои мушаххасе, ки бонк ҳангоми таснифи дороиҳо аз рӯи дараҷаи эътимоднокӣ истифода мебарад, инчунин тартиби қабул ва иҷрои қарорҳо оид ба ташаккул ва истифодаи фонд бояд бо ҳуҷҷатҳои дахлдори бонк, ки онро муайян мекунад, дар сиёсати баҳисобгирӣ ва равишҳои татбиқи он муқаррар карда шавад.

Дар маҷму, аудити амалиёти қарзӣ ва сандуқи қарзии бонк ҷараёни мураккаб ва меҳнатталаб мебошад. Аз ин рӯ дар ин раванд арзиши таҳрифот ва хатоиҳо метавонанд бо дараҷаи хеле баланд мавҷуд бошанд. Хатоӣ ва таҳрифҳои эҳтимолӣ дар ҷараёни аудити амалиёти қарзӣ ва сандуқи қарзӣ зиёд мебошанд, аммо маъмултарини онҳоро қайд менамоем:

- сари вақт ба ҳисобҳо нагузаронидани қарзҳо барои баҳисобгирии қарзҳои батаъхирафтода ё ба таври автоматӣ ба роҳ намондани он;
- нодуруст ҳисоб кардани фоизҳои ҳисобшуда, таҳрифҳо дар сабти онҳо;
- ба сифати гарав қабул намудани амвол бо арзиши тавозунӣ, ки нархи фурӯши имконпазирро инъикос намекунад;
- вайрон кардани тарзи иҷрои ухдадориҳо дар инъикоси ҳисобҳои ғайритавозунӣ ва тавозунӣ;
- номувофиқиҳо дар ташаккули ФПТИ аз рӯи қарзҳо ва ба монанди инҳо;

Сифати сандуқи қарзӣ ба ҳамаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти бонк аз қабилӣ сармоя, мавқеи пардохтпазирӣ, даромаднокӣ ва натиҷаи молиявӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, бояд ба санҷиши ин фасли ҳисоботи молиявӣ диққати кофӣ дода шавад. Барномаи аудит бояд тамоми нозукиҳои муносибати қарзиро дар давраи ҳисоботӣ дарбар гирад. Тартиби мубрамии банақшагирии чорабиниҳои аудиторӣ ба аудитор ва бонки санҷидашаванда ёрӣ мерасонад, то санҷиш бо сифати баланд гузаронида шуда, сатҳи хавф паст ва натиҷаи боэътимоди молиявӣ инъикос ва тасдиқ гардад.

Адабиёт

1. Абдулхайров, Ф. М. Нақш ва мақоми аудит дар низоми мониторинги сифати идоракунии корпоративии бонкҳо / Ф. М. Абдулхайров // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № 4-1(29). – С. 178-187.
2. Дастурамали №247 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” Қарори Раёсати БМТ аз 19 ноябри соли 2021, №168;

3. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” Қарори Раёсати БМТ аз 13 апрели соли 2016, №50;
4. Казакевич, Е.С. Аудит кредитных операций. Е.С. Казакевич, С.Б. Тинкельман / МСФО и МСА в кредитной организации. № 1 (47) \ 2013 С. 96 -110.
5. Курныкина, О. В. Аудит учета кредитных операций банка при применении международных стандартов / О. В. Курныкина // Учет. Анализ. Аудит. – 2023. – Т. 10, № 3. – С. 58-64.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” ш. Душанбе, 22 июли соли 2013, № 993;
7. Қонуни ҶТ-он “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, №524;
8. Қоидаҳои ҳисобдории муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ. Феҳристи ҳисобҳои тавозунӣ. Қарори Раёсати БМТ аз 08 ноябри соли 2017, №149;
9. Махмадов, О. С. Методика оценки кредитоспособности заемщика в современных условиях / О. С. Махмадов, Б. М. Шарипов // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2018. – № 3(99). – С. 72-82.
10. Низомов С.Ф. Стандартҳои байналмилалии аудит [матн]: китоби дарсӣ /С.Ф. Низомов, Н.М. Собирзода, Ш.Қ. Бадалов, Зарринаи М.; зери назари Низомов С.Ф. Душанбе: Нашриёти ДМТ, 2024 – 304 с.
11. Оев, А. Д. Аудити бонкӣ / А. Д. Оев. – Душанбе : Муассисаи таълимии "Донишгоҳи давлатии молия ва иктисоди Точикистон", 2023. – 173 р.
12. Хушвахтзода, Қ. Х. Аудити технологияҳои иттилоотӣ ва мафҳумҳои асосии он дар иқтисодиёт / Қ. Х. Хушвахтзода, П. Ҷ. Орзуев, Т. А. Алимардонзода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – № 4(88). – С. 95-112.
13. Саидов, Р. Н. Оценка жизнеспособности источников формирования доходов населения в Республике Таджикистан / Р. Н. Саидов // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 122-129. – EDN GIXLKN.
14. Саидов, Р. Н. Пути уменьшения безработицы и снижения инфляции в Республике Таджикистан / Р. Н. Саидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/4(204). – С. 114-121. – EDN WROZBF.
15. Шарипов, Б. М. Пути усиления вклада банковского сектора в обеспечение ускоренной индустриализации экономики Таджикистана / Б. М. Шарипов, Ф. А. Курбонова, А. Ж. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 12. – С. 205-211. – EDN AZDSKW.
16. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.
17. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 47-55. – EDN OUXPWL.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Оев Анис Давлатович-номзади илмҳои иқтисодӣ, котиби корпоративӣ дар ҶДММ ТАҚХ ЛОЛС “Молия” Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Дехи боло 180. Телефон: 992 934 51 11 12; E-mail: oev.anis.d@mail.ru
Информация об автора:
Оев Анис Давлатович-кандидат экономических наук, Корпоративный секретарь ООО МДО ЛОЛС «Молия» Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехи Боло, 180. Тел.: 992 934 51 11 12; E-mail: oev.anis.d@mail.ru
Information about the author:
Oev Anis Davlatovich, candidate of economic sciences, Corporate Secretary of LLC MDO LOLC "Moliya" Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dekhi Bolo Street, 180. Tel.: 992 934 51 11 12; E-mail: oev.anis.d@mail.ru

УДК:339.727

САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ САБЗ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Ғуломова Х.А.

Аннотатсия. *Фазои сармоягузорӣ маҷмӯи омилҳоеро ташкил менамояд, ки хусусияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, фискалӣ, табиӣ, ҷуғрофиро мусоидат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои ҷолибтар барои сармоягузорон асосан соҳаҳои энергетика, саноати кӯҳ, саноати химиявӣ, сохтмон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук ва хӯрокворӣ, кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, нақлиёт ва коммуникатсия ва сайёҳӣ мебошанд.*

Соҳаи кишоварзи яке аз соҳаҳои афзалятноки иқтисоди миллии мамлакатамон баҳисоб рафта баҳри таъмини амнияти озуқаворрии кишвар нақши ниҳоят муҳимро мебозад. Аз ин лиҳоз фикр менамоям, ки ҷалби сармоягузориро махсусан сармоягузории сабзро дар рушди ин соҳаи афзалятноки мамлакатамон бароҳ мондан лозим мебошад.

Калидвожаҳо: *сармоягузории сабз, кишоварзӣ, иқтисодӣ миллӣ, амнияти озуқаворӣ, рушди сабз, самарнокии иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, молиявӣ, рушди кишоварзӣ, дастгирии сармоягузорӣ.*

Барои иқтибос*: Ғуломова Х.А. Сармоягузории хориҷӣ ҳамчун омили рушди иқтисоди сабз дар соҳаи кишоварзӣ / Х.А. Ғуломова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С.212-215.*

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА.

Гулямова Х.А.

Аннотация. *Инвестиционный климат представляет собой совокупность факторов, которые определяют правовые, политические, экономические, финансовые, фискальные, природные и географические характеристики.*

В Республике Таджикистан наиболее привлекательными отраслями для инвесторов являются в основном энергетика, горнодобывающая, химическая промышленность, строительство и производство строительных материалов, легкая и пищевая промышленность, сельское хозяйство, переработка сельскохозяйственной продукции, транспорт и связь, туризм.

Аграрный сектор считается одним из приоритетных секторов народного хозяйства нашей страны и играет чрезвычайно важную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны. В этой связи считаю, что необходимо продолжить привлечение инвестиций, особенно «зеленых», в развитие этой приоритетной отрасли нашей страны.

Ключевые слова: *зеленые инвестиции, сельское хозяйство, национальная экономика, продовольственная безопасность, зеленое развитие, экономическая эффективность, инвестиционная привлекательность, сельскохозяйственная продукция, финансы, развитие сельского хозяйства, поддержка инвестиций.*

FOREIGN INVESTMENT AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY IN AGRICULTURE.

Gulomova K. A.

Annotation. *The investment climate is a set of factors that determine legal, political, economic, financial, fiscal, natural and geographical characteristics.*

In the Republic of Tajikistan, the most attractive sectors for investors are mainly energy, mining, chemical industry, construction and production of building materials, light and food industry, agriculture, processing of agricultural products, transport and communications, tourism.
The agricultural sector is considered one of the priority sectors of the national economy of our country and plays an extremely important role in ensuring the country's food security. In this regard, I believe that it is necessary to continue attracting investments, especially "green" ones, into the development of this priority sector of our country.
Key words: *green investments, agriculture, national economy, food security, green development, economic efficiency, investment attractiveness, agricultural products, finance, agricultural development, investment support.*

Гузориши масъала: Фазои сармоягузории комплекси агросаноатӣ як хела буда, бо алоқаи дутарафа муайян карда мешавад. Сармоягузориҳо аз як тараф суръати рушди соҳаҳоро муайян мекунанд, аз тарафи дигар, ҳаҷми сармоягузориро бештар аз ҷиҳати ҷолибияти соҳа барои сармоягузорон муайян мекунад. Иқтидори сармоягузории корхонаҳо аз ҳафт иқтидорӣ хусусӣ иборат аст, ки ҳар кадоми онҳо дар навбати худ бо як гурӯҳи тамоми нишондиҳандаҳо тавсиф мешаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба мавзуъ як қатор олимон тадқиқотҳои илми гузаронидаанд пеш аз ҳама ҳамасола Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба самти сармоягузори суханрони менамояд. Инчунин як қатор марузаҳои илми доир ба ин самти афзалятнок оз ҷониби олимон муҳақиқон мавриди омузиш қарор дода шудааст. Аз он ҷумла Ахмедов Д.Ҳ., Давлатзода А.Д., Шарифзода Б.М. ва дигарон дар марузаҳои илми мавриди омузиш бароҳ монда шудааст.

Мақсади мақола. Омузиш ва муайян намудани нақш ва мақоми сармоягузори дар рушди иқтисоди сабз, ва соҳаи кишоварзии мамлакат.

Муҳтавои асосии мавод. Барои расидан ба ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар "Стратегияи милии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" оварда шудааст, ҷалби сармоягузорӣ муҳим мебошад. Ҳамзамон, ноил шудан ба рушди устувори соҳаҳои иҷтимоӣ- иқтисодии мамлакат, ташкили ҷойҳои нави корӣ, таъсиси корхонаҳои нави саноатӣ, баланд бардоштани сатҳи даромади аҳолӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ бе ҷалби сарягузории хориҷӣ душвор мебошад **[6].**

Одатан сармоягузорӣ – ин захираи муҳим ва нисбатан маҳдуде мебошад, ки истифодабарии он ба рушди самарнокии истеҳсолот ва рақобатпазирии корхона, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардории шуғли аҳолӣ, ва сатҳи некуаҳволии мардум мусоидат менамояд.

Мафҳуми "сармоягузорӣ" хеле васеъ буда дар адабиётҳои иқтисодӣ он ҳам ба маънои васеъ ва ҳам ба маънои маҳдуд истифода мешавад. Мафҳуми он ягранг набуда, бо шаклҳои зиёд оварда шудааст, ки моҳияти онро ягранг муайян кардан хеле душвар аст. Дар бахшҳо гуногуни илми иқтисод, инчунин дар робита ба соҳаҳои гуногуни истифодаи он вобаста ба хусусятҳои соҳа ва обектҳои татбиқи онҳо маъноҳои гуногун дода мешаванд.

Унсури асосии фаъолияти сармоягузориро мафҳуми калимаи "investment" ташкил медиҳад. Худи калимаи сармоягузорӣ аз калимаи олмонии " Investition" ва лотинии "invesion" гирифта шуда , ҳамчун воситаҳои пулӣ, қоғазҳои қиматнок, маблағгузории дарозмудат ба саноат, соҳаи кишоварзӣ, нақлёт ва дигар дороиҳо маънидод карда мешавад. [1;14;15] **.**

Иқтисоди сабз яке аз самтҳои муосири илми иқтисод буда, тайи ду даҳсолаи охир ба арсаи илм ворид гардидааст ва дар доираи он бахшҳои дигари иқтисод, ки аз ҷузъҳои табиати муҳити атроф вобастагӣ доранд, баррасӣ мешаванд. Аз ин рӯ, солҳои охир ибораи иқтисоди сабз гирди забони олимон,

сиёсатмадорон, муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои ҳифзи муҳити зист, кишоварзӣ, энергетика, иқтисод ва ҳоказо мечархад. Консепсияи иқтисоди сабз ғояҳои мухталифи улуми иқтисод ва фалсафа, аз ҷумла иқтисоди феминистӣ, иқтисоди захиравӣ, иқтисоди экологӣ, иқтисоди муҳити зист, постмодернистӣ, зиддиистеъмолот, муқобил ба ҷаҳонишавӣ, анархияи сабз, сиёсати сабз ва назарияи муносибатҳои байналмилалиро дарбар мегирад. Ҳамин аст, ки барои амиқан ифода кардани иқтисоди сабз то ҳанӯз фаҳмиши ягонаю умумӣ вуҷуд надорад.

Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 (минбаъд – Стратегия) аз 30 сентябри соли 2022 № 482 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидааст. Дар ин стратегия амалӣ намудани иқтисоди «сабз» ҳамчун як низоми томи хоҷагидорӣ, истифодаи воситаҳои муайянро тақозо мекунад, аз ҷумла:

– афзоиши сармоягузории давлатӣ ба инфрасохтори бо принсипи рушди устувор асосёфта (аз ҷумла нақлиёти ҷамъиятии барқӣ, манбаъҳои барқароршавандаи энергия, бунёди биноҳои аз ҷиҳати истифодаи энергия босамар) ва сармояи табиӣ бо мақсади барқарорсозӣ, нигоҳдорӣ ва афзоиш додани ҳаҷми он;

– дастгирии давлатии мақсадноки таҳқиқот ва корҳои илмие, ки ба истифодаи технологияҳои тозаи экологӣ марбутанд;

– нархгузории ба принсипҳои рушди устувор мутобиқ, аз ҷумла даст кашидан аз мусоидати молиявии (субсидияҳои) бесамар, дуруст муайян намудани арзиши захираҳои табиӣ ва андозбандии захираҳое, ки истихроҷи онҳо ба муҳити зист зарар мерасонад;

– татбиқи сиёсати хариди давлатӣ нисбат ба субъектҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти экологӣ ва истифодабарандаи усулҳои истеҳсол, ки ба принсипҳои рушди устувор мутобиқ мебошанд. **[7] .**

Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии
Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 тибқи талаботи Конститутсия, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатӣ» ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои байналмилалии эътирофнамудаи
Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои ҷолибтар барои сармоягузорон асосан соҳаҳои энергетика, саноати кӯҳ, саноати химиявӣ, сохтмон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук ва хӯрокворӣ, кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, нақлиёт ва коммуникатсия ва сайёҳӣ мебошанд.

Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкории зич бо дигар мақомотҳои давлат ва хусусии Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёдеро оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва пешбурди сармоя амалӣ карда истодааст. Бо ин мақсад рӯйхати лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти Тоҷикистон мунтазам аз нав таҳия ва таҳрир гардида, манзури сармоягузорон ва шарикони потенсиалӣ карда мешавад. Барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амали намудани тадбирҳои зерин ба манфиат арзёбӣ мешавад:

- ҷорӣ намудани фишангҳои ҳуқуқии суғуртакунӣ ва ҳимояи ҳаёту саломатии сармоягузорон, моликияти онҳо (бо шомили моликияти зеҳнӣ), инчунин тақсими хавфҳо ҳангоми соҳибкории муштарак;
- баланд бардоштани сатҳи фаъолнокӣ, салоҳиятнокӣ, шаффофӣ ва таснифоти ваколатҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;
- мавҷуд будани санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ;
- додани ҳуқуқу имкониятҳои баробар барои иштироки сармоягузорони ватаниву хориҷӣ дар масъалаи хусусигардонии амволи давлатӣ;
- баланд бардоштани дараҷаи озод будани савдои хориҷӣ ва танзими нархҳо барои содирот;
- ташкили шароит барои дастрасии гирифтани қарзҳо бо меъёри фоиз;
- беҳтар намудани ҳолати инфрасохтори истеҳсолӣ ҳангоми татбиқи Лоиҳаҳои Сармоягузорӣ (таъминоти барқ, роҳҳо, алоқа, нақлиёт) ва инфрасохтори соҳаи хизматрасонӣ (алоқа, меҳмонхонаҳо, хӯроки умумӣ ва ғ.);
- мутобиқ намудани низоми муҳосибавии миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ;
- дастгирии давлатии сармоягузорон ва ғ.

Кишоварзӣ яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳими мамлакат баҳисоб рафта дар таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар нақши калидиро мебозад. Ҷумҳурии Тоҷикистон мамлакати шароити беҳтарини иқлим ва табиати хуби кишоварзи дошта, ки шоёни офтобу оби фаровон, инчунин водиҳои ҳосилхез барои парвариш намудани меваю сабзавотҳои ҷолиб аз ҷиҳати сифат ва таъми хуб имконият медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷиро барои рушди ин соҳа бештар равона намоянд.

Ки, мо метавонем самтҳои афзалиятноки рушди хоҷагии кишоварзиро

сармоягузори намоем, ки инҳо мебошанд: коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди пашм ва пахтакорӣ; боғдори ва сабзавоткорӣ; (маҳсулоти аз ҳисоби экологӣ тоза); чорводорӣ ; замбурпарварӣ; аз худкунии заминҳои нав ва ғара баҳисоб меравад.

Хулоса, марҳилаҳои муҳимтарини рушд ва фаъолияти бомувафақияти корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ин ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ба ҳисоб рафта, дар айни замон давлат ва бахши хусусӣ дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва дурнамои рушди ҳамкориҳои дуҷониба бо бахши хусусӣ дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ фаъолият намуда истодааст. Бо мақсади мӯътадил гардонидани вазъи иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои кишоварзию саноатӣ, мустақилияти молиявӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолият, зиёд кардани фоида, пешгирӣ талафоти маҳсулот, муфлисшавӣ, банақшагирии сармоягузории онҳо дар шароити муосир диққати бештар додан зарур аст.

Адабиёт

1. Арабов Ф. Асосҳои сармоягузорӣ .- Душанбе: 2022.
2. Ахмедов Д.Ҳ./ Сармоягузорӣ ҳамчун омили баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти боғдорӣ. -Душанбе -2022, №4/2. (44) саҳ. -129.
3. Ахмедов Д.Ҳ. Сармоягузори омили рушди устувори иктисодиёти Чумхурии Точикистон. Кишоварз №1(90). 2021
4. Базаров Ш.Ш., Эргашев А**.** Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи сармоягузориҳо дар соҳаи кишоварзӣ.- Душанбе: НАСИП-КАС, 2009.
5. Старик Д.Э. «Как рассчитать эффективность инвестиций» - М.: АО «Финстатинформ, 1996г.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.27.
7. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037-Душанбе 2022.
8. Қудратзода П.Қ., Д.Ҳ. Ахмедов. Хавфҳои сармоягузорӣ ва роҳои ҳалли он дар кишоварзӣ / П.Қ. Қудратзода, Д.Ҳ. Ахмедов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 3 (42). – С. 436-443
9. Расширение сфер внедрения информационных технологий в условиях цифровой экономики / О. К. Фарайдунов, С. Д. Темурбекова, М. М. Аламшоева, А. Б. Гулов // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 120-136. – EDN DGSSZB.
10. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.
11. Сафаров, Б. Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б. Г. Сафаров, Д. К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 2(27). – С. 70-78. – EDN NUWFLJ.
12. Сафаров, Б. Г. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузории хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-2(34). – P. 34-42. – EDN BSYDQP.
13. Ҳамроев, М. И. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар низоми муосири муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 425-437. – EDN JEUAMM.
14. Финансирование инновационного развития как фактор индустриализации экономики Республики Таджикистан/ Д. Т. Назаров, Б. М. Шарифзода, Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 276 с. – EDN RMTKWN.
15. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғуломова Хуршеда Амонулоевна – муаллими калони кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ. Тел.:933200286

Информация об автора: Гулямова Хуршеда Амонулоевна- старший преподаватель кафедры экономика и управления Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, район Дангара, улица Центральная. Тел: 933200286.

Information about the author: Gulomova Khursheda Amonulloevna – Senior Lecturer, Department of economic, Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, region Dangara, Central street. Tel: 933200286.

УДК: 336

БАЪЗЕ МАСЪЛАҲОИ НАЗАРИЯВИ ТАШАКУЛЁБИИ СИЁСАТИ ПУЛИВУ ҚАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Иброҳими Ҳ.Ҳ.

Аннототсия. *Дар мақола ҷанбаҳои назариявии сиёсати пулию қарзӣ, ва нақши он дар рушди бозори молиявӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Инчунин таъкид шудааст, ки сиёсати пуливу қарзӣ яке аз муҳимтарин масъалаҳои иқтисодии давлат буда, дар самти рушди фъолияти хоҷагидории кишвар мавқеъи муҳимро ишғол менамояд. Диққати асоси ба ақидаҳои олимони ватаниву хориҷӣ оиди ташаккулёбии сиёсати пуливу қарзӣ дар марҳиаҳои гуногуни рушди соҳа иҷро шуда, дар асоси консепсияҳои мухталиф самтҳои афзалиятноки рушди сиёсати пуливу қарзӣ дар кишвар асоснок гаридаанд.*

Вожаҳои калидӣ: *Стратегияи миллии, сиёсати пулию қарзӣ, бозори молиявӣ, танзими пулию қарзӣ, интервенсияи асъорӣ, муомилоти пул, бозори асъор, молия, таваррум, массаи пул, фаъолияти бонкӣ.*

Барои иқтибос*: Иброҳими Ҳ.Ҳ. Баъзе масъалаҳои назарияви ташакулёбии сиёсати пуливу қарзӣ дар шароити бозор / Ҳ.Ҳ. Иброҳими// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 216-222.*

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИК В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Иброхими Х.Х.

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические аспекты денежно-кредитной политики и ее роль в развитии финансовых рынков и экономической активности. Также было подчеркнуто, что денежно-кредитная политика является одним из важнейших экономических вопросов государства и занимает важное место в развитии экономической деятельности страны. Основное внимание уделено взглядам отечественных и зарубежных ученых на формирование денежно-кредитной политики на разных этапах развития отрасли, а также на основе различных концепций обоснованы приоритетные направления развития денежно-кредитной политики в каждой стране.*

Ключевые слова. *Национальная стратегия, денежно-кредитная политика, финансовый рынок, денежно-кредитное регулирование, валютная интервенция, денежное обращение, валютный рынок, финансы, инфляция, денежная масса, банковская деятельность.*

SOME THEORETICAL ISSUES OF FORMATION OF MONETARY POLICIES IN MARKET CONDITIONS

Ibrohimi H.H.

Annotation. *The article examines the theoretical aspects of monetary policy and its role in the development of financial markets and economic activity. It was also emphasized that monetary policy is one of the most important economic issues of the state and occupies an important place in the development of economic activity of the country. The main attention is paid to the views of domestic and foreign scientists on the formation of monetary policy at different stages of the industry development, and on the basis of various concepts, priority areas for the development of monetary policy in each country are substantiated. Key words National strategy, monetary policy, financial market, monetary regulation, currency intervention, money circulation, foreign exchange market, finance, inflation, money supply, banking.*

Key words: *National strategy, monetary policy, financial market, monetary regulation, currency intervention, money circulation, currency market, finance, inflation, money supply, banking activity.*

Гузориши масъала. Дар шароити руши муносибатҳои молиявӣ яке аз самтҳои афзалиятнок барои рушди фаъолияти хоҷагидории кишвар сиёсати пуливу қарзӣ ба ҳисоб рафта, дар таҳкими муносибатҳои молиявии кишвар нақши муҳиморо иҷро мекунад. Самаранок ба роҳ мондани сиёсати пуливу қарзӣ инчунин барои иштирокчиёни бозор шароити муфиди молиявӣ муҳайё намуда, дар баланд бардоштани сатҳи рақобатзирии корхонаҳои ватанӣ мусоидат мекнад. Бинобар ин таҳқиқи муаммои баррасишаванда барои илми иқтисодӣ ар шароити кунунӣ саривақтӣ ва мубрам мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Асосҳои илмии сиёсати пулию қарзӣ дар асарҳои иқтисодчиёни ғарб А. Даниленко, А. Береславский, Е. Бесараб, С. Буковинский, Д. Василик, В.А.Слепов ва ғ. тадқик шудааст. Ҷанбаҳои мухталифи ин масъла дар асарҳои олимони тоҷик, Р.К.Рахимов, Саидмуродов Л.Х., Х. Умаров., Ш. Раҳимзода., М. Муртазоқулов., Б.М. Шарипов., Т.А. Саъдуллоев., Хайрзода Ш. Қ ва дигарон корҳои тадқиқотӣ гузаронидаанд.

Асарҳои олимони дар боло зикршуда низ оиди сиёсати пулию қарзӣ дар адабиётҳои илмӣ ақидаҳои гуногуни масъалаи муосири мазкурро баррасӣ намудаанд. Бояд қайд кард, ки баъзе паҳлӯҳои асосии татбиқи сиёсати монетари, ки дар бозори молиявии мамлакт бо назардошти мушкилотҳои имрӯза, ки зери таъсири бӯҳрони молиявӣ-иқтисодии ҷаҳонӣ қарор гирифтааст, таҳқиқи навро тақозо менамояд.

Мақсади мақола. Дар он аст, ки мактаби иқтисодӣ ва олимони ватаниву хориҷӣ оиди сиёсати пулию қарзӣ ақидаҳои мухталифро эътироф карда, дар ташаккулёбии масъалаҳои назариявии сиёсати иқтисоди дар самти масъалаҳои таҳкими муносибатҳои пулию қарзӣ заминаи васеъи илмӣ гузоштаанд ва ин барои беҳтар намудани татбиқи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди самтҳои афзалиятноки марбути он ёри мерасонанд.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ аз дуруст ба роҳ мондани сиёсати пуливу қарзӣ рушди бозори молиявӣ ва умуман фаъолияти хоҷагидории кишвар вобастагии калон дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки сиёсати пуливу қарзӣ ба сатҳи таваррум, меъёри бозтамвил, шуғли пурмаҳсул ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ таъсир расонида, барои таъмини тараққиёти босуръат мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз сиёсати пулию қарзӣ яке аз самтҳои афзалиятноки танзими давлатии муносибатҳои молиявӣ ва иқтисодӣ ба шумор меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 қабул гардид, ки самтҳои асосии рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла бахши бонкии кишварро муайян мекунад. Дар ин ҳуҷҷати стратегӣ қайд карда мешавад, ки дар низоми бонкӣ, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии бонкӣ ба аҳолӣ мушкилоте, ки аз ҷумлаи сатҳи пасти сармояи ташкилотҳои молиявии мавҷуда (бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузории хурд, ширкатҳои суғуртавӣ ва ғайра), ки доираи танги маҳсулоти молиявӣ асосан хусусияти кӯтоҳмуддат доранд, бояд ҳал шаванд [7, 128с].

Татбиқи самтҳои асосии рушди соҳаи иқтисодиёт ва ҳалли мушкилотҳое, ки дар соҳаи фаъолияти бонкӣ мавҷуд мебошанд, бе истифодаи самараноки сиёсати пулию қарзӣ дар шароити рушди муносибатҳои муосири молиявӣ имконопазир мегардад. Бинобар ин танзими давлатии муносибатҳои пулию қарзӣ барои илми иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидории кишвар самти афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ ба шумор меравад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки танзими пулию қарзӣ ин таъсири ҳамаҷонибаи давлат ба фаъолияти ташкилотҳои молиявию қарзӣ бо мақсади ноил шудан ҳадафҳои рушд, аз ҷумла, ба таъмини нишондиҳандаҳои пулию қарзӣ ва

дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар дар шароити муосир ба шумор меравад.

Барои бонкҳо танзими пулию қарзӣ яке аз усулҳои идоракунии фаъолияти онҳо аз ҷониби бонки марказӣ ба ҳисоб меравад. Функсия ва аҳамияти иҷтимоӣ ва ҷамъиятии танзими пулию қарзӣ аз он иборат аст, ки барои рушди иқтисодии давлат шароити зарурӣ ва мувофиқ фароҳам оварда, таъсири номусоиди берунӣ ва дохилиеро, ки аз марҳилаҳои рушди иқтисодӣ ба вуҷуд омадаанд, бехатар намояд [4, 3с].

Дар адабиёти иқтисодӣ оиди сиёсати пулию қарзӣ ақидаҳои гуногун мавҷуд буда махсусият, нақш ва моҳияти иқтисодии он муайян гардидааст. Таърихи афкори иқтисодӣ нишон медиҳад, ки аз давраҳои пеш сиёсати пулию қарзӣ дар низоми фаъолияти хоҷагидории кишвар арзи вуҷуд дошта, бо такомули илми назарияи иқтисодӣ аз тарафи пайравони мактабҳои иқтисодии гуногун рушд ёфтааст.

Масалан, аллакай дар асри 16 маълум шуд, ки аз як кишвар ба мамлакати дигар ворид шудани тилло ё нукра метавонад боиси зиёд шудани микдори пули муомилот гардад, ки дар натиҷа нархҳо баланд шуда, қурби пул паст мешавад. Моҳияти мисоли дигар аз он иборат аст, ки Томас Мун, муаррихи англис дар асарҳои худ навиштааст: «Дар салтанат мавчуд будани маблағи калон боиси баланд шудани нархи молҳои Англия гардид».

Ҳамин тариқ, Д.Рикардо дар асарҳои илмии худ оид ба изҳороти Томас Мун ин нуқтаро асоснок кардааст: «Агар дар ин ё он кишвар ба ҷои кушодани кон дар он бонке ба мисли Бонки Англия бо ҳуқуқи ба муомилот баровардани пулҳои худ ҳамчун воситаи муомилот таъсис диҳад, он гох барориши микдори зиёди пулҳо ба ҳамон натиҷаи кушода шудани кон оварда мерасонад [5, 49-50с].

Тавре маълум аст, дар назарияи иқтисодӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушд ҷойи як мактабро мактаби дигар гирифт, ки дар натиҷа мафҳуми назарияи сиёсати пулию қарзӣ тағйир ёфт. Масалан, моҳияти назарияи Ҷ.М. Кейнс ин буд, ки сиёсати пулию қарзӣ бояд дар сатҳи макро барои бартарафи мушкилоти асоси яъне аз байн бурдани бекорӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар нигаронида шавад. Ин фарзияро Кейнс Ҷ.М. ки дар асоси бухрони иктисодии чахонй, ки дар ибтидои асри 20 ба амал омада буд, ошкор карда буд.

Бинобар ин, сиёсати пулию қарзӣ бояд ба маънои васеъ ва маҳдуд баррасӣ шавад. Ба маънои васеъ он ба муборизаи зидди таваррум ва бекорй, ноил шудан ба суръати устувори тараққиёти иқтисодиёт тавассути танзими муомилоти пул дар муомилот, пардохтпазирии низоми бонки ва меъёри фоизии дарозмуддат нигаронида маънидод шудааст. Ба маънои маҳдуд бошад, чунин сиёсат барои ноил шудан ба қурби оптималии асъор тавассути интервенсияи асъорӣ, сиёсати ҳисобдорӣ ва дигар усулҳои танзими меъёрҳои фоизии кӯтоҳмуддат нигаронида шудааст [6, 13-15с].

Умуман, проблемаҳои назариявии сиёсати пулию қарзӣ мавзуи мубоҳисаи мактабҳои гуногуни иқтисодӣ мебошанд. Муносибати принсипиалии намояндагони мактаби кейнсгароӣ тавре, ки дар боло қайд кардем вуҷуд дорад, ки идеяи истифодаи оперативии пулро ҳамчун воситаи идоракунии шароити иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ баён мекунанд. Пайравони мактаби монетаристӣ, баръакс, чунин танзими муомилоти пулро истиқбол намекунанд.

Дар натиҷаи мубоҳисаҳои намояндагони ин назарияҳо (Ҷ. Кейнс ва М. Фридман) омили монетарии рушди иқтисодӣ ва зарурати истифодаи фаъолонаи воситаҳои пулию қарзӣ дар сиёсати иқтисодӣ дар назарияи иқтисодии ҷаҳонӣ ва танзими ҳуқуқӣ эътироф гардид. Бо вуҷуди ин, шумораи нисбатан ками иқтисодчиён ба ақидаҳои кейнсӣ ё монетаристӣ пайравӣ мекунанд ва аксари моделҳои назариявӣ шакли синтезшуда доранд [1, 18с].

Ба ақидаи М.Фридман ва пайравони ӯ, сиёсати пулию қарзӣ бояд маҷмӯи амалҳои ҳамоҳангшуда ва мақсадноки мақомоти давлатӣ оид ба танзими ҳаҷми муомилоти пул дар иқтисодиёт бошад. Дар навбати аввал устувории нарх яке аз мақсадҳои макроиқтисодии чунин сиёсат

қайд карда шуд. Сиёсати пулию қарзӣ, қайд менамояд М. Фридман, бояд фақат ба пешгирӣ кардани тавррум нигаронида шавад.

Инчунин, сиёсати пулию қарзӣ бояд афзоиши тадриҷии мӯътадили ҳаҷми пулро ба андозаи 3-5 фоиз (қоидаи пулӣ), устувории фоизҳо, шуғли баланд, рушди иқтисодӣ, устувории бозори асъор ва молия, кам шудани хароҷоти давлатиро таъмин намояд [8, 880с].

Бо иртибот ба мавзуи таҳқиқот қайд кардан зарур аст, ки хулосаҳои аввалини назарияи монетаризм натиҷаҳои тадкиқоти таҷрибавӣ дар соҳаи талаботи пул ба таҳлил асос ёфтаанд. Аммо, аллакай дар миёнаи солҳои 70-ум ин самт ба консепсияи алоҳидаи назариявии молиявӣ, ки ҳамчун асос дар фаъолияти бисьёр кишварҳо истифода шудааст. Дар рушд ва инкишофи минбаъдаи асосҳои назариявии монетаризм саҳми бузурги илмии Фридман, К.Бруннер, А.Мельцер, А.Швартс ба шумор меравад. Ҳамин тавр, дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ якчанд консепсияҳои танзими пулию қарзӣ ташаккул ёфтааст.

Гуруҳи муаллифон ба монанди А. Даниленко, А. Береславский, Е. Бесараб, С. Буковинский, Д. Василик сиёсати пулию қарзиро ҳамчун як қисми сиёсати иқтисодии системаи тадбирҳои давлат, ки ҳаҷми пулҳои дар муомилот бударо ба танзим медарород, эътироф мекунанд. Инҳо аз ҷумла рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани дараҷаи шуғл, устувории нарх ва қурби пули миллӣ иборат мебошанд [9, 271с].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати пулию қарзӣ вобаста ба махсусияти фаъолияти хоҷагидории кишвар ба низоми иқтисодиёт таъсири мухталиф дорад. Дар ҳолати самаранок ба роҳ мондани сиёсати пуливу қарзӣ он метавонад барои рушди низоми иқтисодӣ заминаи устувори молиявӣ гузорад ва дар акси ҳол ба рушди иқтисодиёт таъсири манфи мерасонад. Аз ин лиҳоз, оиди сиёсати пулию қарзӣ мактабҳои мухталифи иқтисодӣ ақидаҳои гуногунро пешниҳод мекунанд.

Ҷадвали 1-Таълимоти асосии сиёсати пулию қарзӣ дар мактабҳои гуногуни иқтисодӣ

Назарияи иқтисодӣ	Муқарароти асосӣ
Классикӣ	Микдори пули дар муомилот буда аз тағйирёбии микдор металлҳои қиматбаҳо вобаста аст.Меъёри фоиз аз рӯи таносуби кам шудани талабот ва таклиф ба пасандозхо муайян карда мешавад.Тағйир дар микдори пули дар муомилот буда ба нарх ва дараҷаи фаъолияти тиҷоратӣ таъсир мерасонад. Қурби асъор аз рӯи нархи тилло муайян карда мешавад. Нархҳо озод тағйир меёбад ва мувозинати иқтисодӣ аз руи маҷмӯи қонунҳои иқтисодӣ амалӣ мегарданд. Сатҳи нарх аз микдори пули дар муомилот буда вобаста аст.
Неоклассикӣ	Идеяи асосӣ ин аст, ки тағирот дар ҳаҷми пул ё пешниҳоди пул ба тағирёбандаҳои воқеии иқтисодӣ дар давраи дарозмуддат таъсир намерасонад. Аз ин рӯ, дар давраи дарозмуддат сиёсати пешниҳоди пул наметавонад ба сатҳи истеҳсолот ё шуғли аҳолӣ таъсир расонад.
Институтсионалӣ	Иқтисоди институтсионалӣ эътироф мекунад, ки низоми пулӣ ва институтҳои молиявӣ ба фаъолияти иқтисодӣ таъсири назаррас доранд. Муассисаҳо дар ин маврид сохторҳои ҳуқуқӣ ва ташкилиро дар бар мегиранд, ки фаъолияти бонкҳои марказӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, бозорҳои молиявӣ ва дигар муассисаҳои молиявиро танзим мекунанд.
Кейнсгароӣ	Муносибатхои бозори озодро мустахкам кардан ва танзим кардан лозим аст, ки бо дахолати бевоситаи давлат таъсири нав ба сатҳи фоизҳо, шуғл ва ҳаҷми пул дар муомила барпо карда шавад.

	Сатҳи қурби асъор бояд устувор бошад ва талаботи иқтисодиётро конеъ гардонанд. Танзими давлатӣ дар муайян намудани сиёсати пуливу қарзӣ нақши калидӣ дорад.
Монетаристӣ	Бозори озод бидуни маҳдудият ё дахолати давлат. Микдори пулӣ дар муомилот буда омили асосии сатҳи нарх нест. Назорати таваррум вазифаи асосии иқтисодиёт мебошад. Меъёри фоиз аз рӯи миқдор муайян карда мешавад. Пул дар муомилот ва талабот ба онхо объекти танзими давлатӣ шуда наметавонад. Қурби асъор наметавонад объекти сиёсати иқтисодии давлат буда, бинобар ин бо муносибати байни талабот ва таклиф муайян карда мешавад. Амали бозор аз руи механизмҳои дараҷаи зарурии истеҳсолот ва шуғл муайян мегардад.

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои Филиппова, Ю. А. Теоретические аспекты денежно-кредитной политики государства / Ю. А. Филиппова // Друкеровский вестник. – 2019. – № 2(28). – С. 161-169; Взгляды неоклассической школы и институциальной экономики на денежно-кредитной политики государств. URL:https://nai.com/c/b904e512-6f1b-4ecd-9b2a-83fc64e37e75. Санаи мурочиат 12.03.2024.

Тавре аз ҷадвали1 бармеояд, ҳар як мактаби иқтисодӣ оиди сиёсати пулию қарзӣ ақидаҳои мухталифро пешниҳод карда, дар ташаккулёбии масъалаҳои назариявии сиёсати иқтисоди дар самти масъалаҳои таҳкими муносибатҳои пулию қарзӣ заминаи устувор гузоштаанд. Масалан, пайравони мактаби Кейнс бар он ақида будаанд, ки давлат бояд тамоми фаъолияти хоҷагидории кишварро танзим намояд. Онҳо истифодабарии сиёсати пулию қарзиро барои таъмини рушди устувор ба воситаи паст намудани сатҳи таваррум ва меъёри қарзӣ маънидод мекарданд.

Монетаристон бошад, сиёсати пулию қарзиро воситаи асосии назорати массаи пул дар иқтисодиёт мешумориданд. Онҳо таъкид намудаанд, ки таваррум натиҷаи афзоиши массаи пул мебошад ва барои танзими ҷиддии он ва таъмини нархи муътадил тавсияҳо пешниҳод мекарданд. Инчунин неоклассикҳо низ дар рушди масъалаҳои консептуалии сиёсати пулию қарзӣ саҳми калон гузоштаанд. Онҳо таъкид намудаанд, ки бозор худаш дар тақсимоти дурусти захираҳо нақши калон дорад ва танзими маҳдуди давлатиро тарафдорӣ намудаанд.

Намояндагони мактаби австриягӣ Людвиг фон Мизес ва Фридрих Хайек нақши талабот ва пешниҳоди пулро эътироф карда, бар зидди назорати ҷиддии бонкҳои марказӣ баромад намудаанд. Ба ақидаи онҳо низоми пулию қарзӣ бояд чунин иқтидор дошта бошад, ки васеъи сунъии массаи пулро пешгирӣ карда тавонад.

Бояд қайд кард, ки ҳамаи мактабҳои иқтисодӣ нақши сиёсати пулию қарзиро дар иқтисодиёти муосир эътироф намуда, вобаста ба вазъу ҳолати иқтисодиёти кишварҳои алоҳида моҳияи иқтисодии онро ҳар хел маънидод кардаанд. Новобаста аз мавҷудияти ақидаҳои гуногун оиди сиёсати пулию қарзӣ ҳамаи намояндагони мактабҳои иқтисодӣ дар даврони мураккаб шудани муносибатҳои байналмилалии молиявӣ барои дуруст ба роҳ мондани сиёсати мазкур чораҳои мушаххасро амалисозӣ намудаанд.

Ҳамин тариқ сиёсати пуливу қарзӣ аз давраи пайдоиш марҳилаҳои гуногуни рушдро тай намуда, имруз дар низоми молиявии кишвар нақши муҳимро иҷро мекунад. Дуруст дарк кардан лозим аст, ки сиёсати пулию қарзӣ бо пайдошавии бонкҳо алоқамандӣ дорад. Маҳз бо пайдоиш ва ташаккулёбии фаъолияти бонкӣ сиёсати пулию қарзӣ чун ҷузъи низоми молиявӣ дар рушди иқтисодиёти миллии кишварҳо таъмини босуботи рушди молияро амалӣ намуд.

Чунон ки В.А.Слепов хеле дуруст қайд мекунад, таърихан сиёсати пулию қарзӣ бо таъсис ва инкишофи кишварҳои дорои бонкҳои марказӣ ба миён омадаанд [10, 23-29с].

Ин раванд дар соли 1844 бо муттаҳидшавӣ оғоз ёфта, вазифаи эмиссияи

Бонки Англия бо таъсиси марказҳои эмиссияи пулҳои монополистӣ дар Олмон, Италия, Русия, Фаронса, Ҷопон идома ёфт ва дар натиҷаи ташаккули системаи федералии захиравӣ дар ИМА соли 1913 ба анҷом расид.

Омилҳои асосии эволютсионии сиёсати пулию қарзӣ бо пайдоиши барандагони нави муносибатҳои пулӣ (намудҳои пул); баланд бардоштани аҳамияти танзими муомилоти пул ва фоиз; васеъ намудани мақсадҳои сиёсати пулию қарзӣ, ки қонунгузории мамлакатҳои тараққикарда муайян кардааст; рушди институтсионалии инфрасохтори миллии низоми бонкӣ ва бозори молиявӣ; интенсификатсияи мубодилаи байналхалқӣ ва афзудани аҳамияти сектори асъор; пайдоиши воситаҳои нави сиёсати пулию қарзӣ; глобализатсияи иктисодиёт ва афзудани аҳамияти координатсияи сиёсати пулию қарзии мамлакатҳои тараққикарда алоқамандӣ пайдо кард [11,16;17;18].

Таҳқиқот ошкор месозад, ки бо таърифи худи мафҳуми сиёсати пулию қарзӣ олимони гуногун муносибатҳои гуногун доранд. Инак, мувофиқи таърифи Э.Долана, сиёсати пулию қарзӣ ин консепсияи тамоми амалҳои ҳукуматро дар бар мегирад, ки ба миқдори пули дар муомилот буда, таъсир мерасонанд [2, 405с]. Олимони дигар сиёсати пулю қарзиро дар таъсири давлат ба омилҳои рушди устувори бозори молиявӣ маънидод мекунанд.

Масалан, В.Попов таъсири давлатро ба сиёсати пулию қарзӣ ба воситаи таъмини устувории нарх, шуғл, ва дар зери мафҳуми танзими муносибатҳои пулию қарзӣ бошад, маҷмӯи чорабиниҳои мушаххасе, ки бонки марказӣ бо тадбирҳои мушаххас амалӣ мегардонад [3, 66-75с].

Вобаста ба мавзуи таҳқиқот қайд кардан зарур аст, ки оиди сиёсати пулию қазӣ олимони тоҷик низ корҳои зиёдро ба анҷом расонидаанд. Новобаста аз он, ки бо рушди муносибатҳои молиявӣ дар низоми сиёсати пулию қарзӣ омилҳои гуногуни рушди соҳа пайдо шуда бошанд, олимони ватанӣ барои таҳкими онҳо ва инчунин дар самти пешгирии хавфҳои муосир пояи устувори илмӣ гузоштаанд.

Хулоса. Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлилҳои дар боло гузаронидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки сиёсати пулию қарзӣ дар шароити кунунӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявию иқтисодии кишвар ба шумор меравад. Сиёсати пуливу қарзӣ метавонад ба сатҳи таваррум, меъёри бозтамвил ва ба равандҳои рушди устувори иқтисодӣ таъсир расонида, барои таъмини тараққиёти босуръат мусоидат мекунад. Татбиқи афзалиятҳои асосии фаъолияти хоҷагидории кишвар ва ҳалли мушкилотҳое, ки дар соҳаи хизмтрасонии молиявию бонкӣ мавҷуд мебошанд, бе истифодаи самараноки сиёсати пулию қарзӣ имконопазир мегардад.

Бо мурури замон ва рушди муносибатҳои муосири молиявию иқтисодӣ сиёсати пулию қарзӣ низ ташаккул ёфта, дар рушди минбаъдаи ҳар як кишвар мавзуи мубрам ва рузмарра боқӣ мемонад. Новобаста аз он ки, проблемаҳои назариявии сиёсати пулию қарзӣ яке аз мавзуи мубоҳисаи олимон маҳсуб ёбад ҳам, дар умум он барои рушди муносибатҳои молиявию қарзии давлат ва умуман барои таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ заминаи устувор мегузорад.

Адабиёт

1. Азизбаев Р.А. Роль инструментов денежно-кредитного регулирования в обеспечении экономического роста (на материалах Республики Таджикистан). Р.А. Азизбаев . дисс…к.э.н. 08.00.10. Душанбе 2020. С. 18
2. Олан Э. Дж. Макроэкономика [Текст] : учебник / Э.Дж. Долан, Д.Е. Линдсей ; пер. с англ. – СПб.: Санкт–Петербург оркестр, Литера плюс, 1994. – 405 с.
3. Попов В.Ю. Монетарная политика в реалиях украинской экономики [Текст] / В.Ю. Попов // Финансы Украины. – 2011. – № 12. – С. 66-75.
4. Сакало Е.Ю. Модернизация механизма денежно-кредитного регулирования в Российской Федерации. Е.Ю. Сакало. автореферат дисс... к.э.н. Москва 2016. С.3.
5. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения./ Пер. с англ. -М.: Дело, 1959. - С. 49-50.
6. Комилов А.К. Денежно-кредитное регулирование и его влияние на экономику./А.К.Комилов. Экономика, социология и право. - 2017. - № 2. – С. 14. (С. 13-15.)
7. Киличева М.М. Совершенствование инструментов управления развитием рынка банковских услуг населению (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 128.
8. Friedman, M. Monetary History of the United Staes / M. Friedman, A. J. Schwartz // Princeton, 2007. – 880 p
9. Смовженко. Т.С. Формирование монетарной экономики и монетарной политики Национального банкаУкраины в контексте развития мировой экономической теории [Текст]: монография. / Авт. кол. ; за наук. ред. Т. С. Смовженко. – М.: УБС НБУ, 2010. – 271 с.
10. Слепов В. А., Ларцев М. И. Динамика денежно-кредитной политики развитых стран //Финансовый вестник: финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет. – 2010. – № 1. –С. 23–29
11. Федюнин, Д. В. Теоретические аспекты и задачи формирования современной денежно-кредитной политики / Д. В. Федюнин., Г.В. Плеханова // Вестник Российского экономического университета имени. – 2012. – № 3(45). – С. 46-50.
12. Саидмуродзода, Л. Х. "Китаб-ал-харадж" - книги об управлении государственными финансами / Л. Х. Саидмуродзода, Ф. К. Убайдуллоев // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 4(28). – С. 7-18. – EDN XSXZHK.
13. Содиқов, М. С. Таҷрибаи Ҷаҳонии ташаккулёбӣ ва рушди сармоягузории мустақими хориҷӣ / М. С. Содиқов, А. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – No. 9. – P. 228-233. – EDN QBPOJA.
14. Содиков, М. С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 137-145. – EDN XVXDNI.
15. Ҷумаев, И. Қ. Асосҳои назариявии фоизҳои бонкӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ / И. Қ. Ҷумаев, С. Ҷ. Махшулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 4-1(29). – P. 199-205. – EDN EDMWNV.
16. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.
17. Шарипов, Б. М. Финансовые ресурсы и факторы экономического развития Таджикистана / Б. М. Шарипов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2017. – № 4(5). – С. 69-79. – EDN PFJAVP.
18. Шарипов, Б. М. Теоретические основы денежно-кредитных механизмов экономического роста / Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/6(210). – С. 130-133. – EDN XVFZKF.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иброҳими Ҳасани Ҳакимзода- ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 888 80 19 63.

Сведения об авторе: Иброхими Хасани Хакимзода - ассистент кафедры биржового дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992 888 80 19 63.

Information about the author: **Ibrohimi Hasani Hakimzoda -** assistant of the department of stock exchange activity of Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 888 80 19 63

УДК: 005.511+338.43 (045)/(575.3)

НИШОНДИҲАНДАҲОИ БАҲОДИҲӢ БА САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ БИЗНЕС – ИНКУБАТОР

Тошматов М.Н.
Арбобов С.С.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти бизнес – инкубатор, низоми нишондиҳндаҳои баҳогузории самара ва самаранокии фаъолияти бизнес – инкубаторҳо оварда шудааст. Қайд карда шудааст, ки вазифаи бизнес – инкубатор ин фароҳам овардани шароит ба корхонаҳои хурд ва навтаъсис барои баланд бардоштани устовории молиявии онҳо ба ҳисоб меравад.*

Калимаҳои калидӣ: *бизнес- инкубатор, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, инноватсия, бизнес – нақша, консалтингӣ.*

Барои иқтибос: *Тошматов, М. Н. Нишондиҳандаҳои баҳодиҳӣ ба самаранокии фаъолияти бизнес – инкубатор / М. Н. Тошматов, С. С. Арбобов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 223-227.*

ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИЗНЕС-ИНКУБАТОРА

Тошматов М.Н.
Арбобов С.С.

Аннотация. *В статье представлена роль и значение бизнес-инкубаторов, а также система показателей оценки эффективности и результативности деятельности бизнес-инкубаторов. Отмечается, что миссия бизнес-инкубатора – создать условия новым малым предприятиям для повышения их финансовой устойчивости.*

Ключевые слова: *бизнес-инкубатор, государственно-частное партнерство, инновации, бизнес-план, управленческий консалтинг, малое предпринимательство.*

INDICATORS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF BUSINESS INCUBATOR ACTIVITIES

Toshmatov M.N.
Arbobov S.S.

Annotation. *The article presents the role and importance of business incubators, as well as a system of indicators for assessing the effectiveness and efficiency of business incubators. It is noted that the mission of a business incubator is to create conditions for new small businesses to increase their financial sustainability.*

Key words: *business incubator, public-private partnership, innovation, business plan, management consulting, small business.*

Гузориши масъала. Дар низоми инноватсионии муосир объектҳои инфросохтори инноватсионӣ, ки бизнес-инкубатрҳои ҷузъи онҳо мебошанд мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар диораи мавзуи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Д.Г. Родионов, Ю.В. Цыпкин, С.С. Синельникова, Каганов В.Ш., Рыбин М.В., Романович М.А., Евтушенко Е.И., Романович Л.Г., Оспищев П.И.,Тошматов М.Н., Шарифзода Б.М. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола – ин омӯзиши самаранокии фаъолияти бизнес-инкубатор ва нишондиҳандаҳои баҳодиҳии он ба ҳисоб меравад.

Мӯҳтавои асосии мавод. Бизнес – инкубатор – ин «ташкилотест, ки барои рушди ибтидоии ширкат ва корхонаҳои хурд шароит (муҳит) – и мусоид фароҳам месозад» [1].

Тибқи шарҳи Маъмурият оид ба бизнеси хурди ИМА бизнес – инкубатор – ин биное мебошад, ки дар он метавонанд як чанд корхонаҳо бо пардохти имтиёзноки иҷорапулӣ фаъолият намоянд. Бинои инкубаторҳо имконияти дастраси ба хизматрасониҳо ва таҷҳизотҳои истифодаи умумро фароҳам меоранд. Бизнес – инкубаторҳо метавонанд аз ҷониби донишгоҳҳо, шахсони воқеӣ ва ташкилотҳои ҷамъияти дар асоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода шаванд [5].

Вазифаи бизнес – инкубатор ин фароҳам овардани шароит ба корхонаҳои хурд барои баланд бардоштани устовории молиявии онҳо ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаи кишварҳои рушдёфта нишон медиҳад, ки инкубатор ба аъзоёни худ – корхонаҳои хурд номгӯи хизматрасониҳои муайян, аз он ҷумла иҷораи биноҳои офисӣ (ҳангоми зарурат биноҳои истеҳолӣ) бо шартҳои имтиёзнок пешниҳод мекунад. Ба ғайр аз ин бизнес – инкубаторҳо чунин хизматрасониҳоро ба монанди гузаронидани таткиқоти маркетингӣ, таҳияи бизнес-нақша, консалтинги идоравӣ, пешбурди ҳисобдории муҳосибӣ, хизматрасониҳои ҳуқуқӣ ва ғайраҳо пешниҳод менамоянд [6;8;9;10].

Ширкати навтаъсисе, ки дар инкубатор фаъолият менамояд (одатан 3 – 5 сол) дар шароити «гармхонавӣ» яке аз мураккабтарин қисматҳои даври ҳаётии худро пасисар намуда ба фаъолияти мустақилона дар бозор омода мегардад, бизнес – инкубатор бошад, вазифаи асосии худ – «сабзонидани» корхонаҳои навро иҷро менамояд.

Корхонаҳое, ки дар бизнес – инкубатор кор мекунанд пас аз муддати муайян онро тарк менамоянд. Нишондиҳандаҳои муваффақият барои бизнес – инкубатор гуногунанд: аз ҳиссаи корхонаҳои дар раванди инкубатсия инкишофёбанда то андозаи даромади ин корхонаҳо ҳам дар давраи фаъолият дар бизнес – инкубатор ва ҳам баъди он [4].

Яке аз масалаҳои мубрам дар фаъолияти бизнес – инкубаторҳо мавҷуд набудани низоми ягонаи нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии онҳо мебошад, ки имконияти баҳогузорӣ ба натиҷаи кори онҳоро фароҳам орад.

Таҳлилҳои адабиётҳои ба ин самт бахшида шуда собит сохт, ки ақидаи ягона оид ба чи тавр муайян намудани самаранокии фаъолияти бизнес – инкубаторҳо мавҷуд нест [4]. Ин ҳолат бо гуногун рангии шакл, ҳадаф ва самтҳои фаъолияти онҳо маънидод карда мешавад. Баъзе муҳаққиқон қайд менамоянд, ки бинобар сабабҳои ҳадафҳои гуногун доштани бизнес – инкубаторҳо таҳия намудани низоми ягонаи баҳогузорӣ ба самаранокии онҳо ғайри имкон аст [4].

Самаранокии бизнес – инкубатор бояд дар маҷмуъ аз муқоисаи натиҷаҳои фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ ва манфиатҳои умумӣ - иқтисодие муайян гардад, ки иштироки фаъоли бизнес – инкубатор дар инфрасохторӣ дастгирии корхонаҳои навбунёди минтақа ба миён меорад.

Коршиносон аҳмияти муҳим доштани мониторингӣ фаъолияти бизнес – инкубаторҳоро исбот намуда се самти баҳодиҳии самаранокии онро ҷудо менамоянд: [7].

- хизматрасони ба резидентҳои инкубатор;
- бозгашти сармоягузориҳои муассисон;
- самараи иҷтимоию иқтисодӣ.

Барои амали намудани мониторингӣ хусусиятҳои равандҳои инкубатсия, расидан ба ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти ширкатҳои инкубатсия бояд низоми нишондиҳандаҳои мушаххас таҳия карда шаванд, ки миқёсӣ фаъолияти инкубаторро аз рӯи нишондиҳндаҳои зерин баҳогузори намоянд:

- теъдоди резидентҳо (ширкатҳои инкубатсияшаванда);
- теъдоди хизматрасониҳое, ки аз ҷониби инкубатор пешниҳод мешаванд;
- теъдоди кормандони бизнес-инкубатор ва ғайра.

Бо назардошти гуфтаҳои боло низоми нишондиҳандаҳои баҳогузорӣ чунин намудро гирифта метавонад:

Ҷадвали 1. - Низоми нишондиҳандаҳои баҳогузории самаранокии фаъолияти бизнес – инкубаторҳо

Нишондиҳандаҳои самара	Нишондиҳандаҳои самаранокӣ
1. Нишондиҳандаҳои самаранокии мақсаднок	
Теъдоди умумии ширкатҳо – «хатмкунанда» - ҳои инкубатор, адад	Ҳиссаи ширкатҳои дар бозори инноватсияҳо «зиндамонда» дар шумораи умумии корхонаҳое, ки аз инкубатор баромаданд, бо %
2. Нишондиҳндаҳои самаранокии буҷетӣ	
Даромадҳои андози ба буҷети сатҳи дахлдор, ҳаз. сомонӣ	Даромадҳои андозии дисконтии буҷет, ки ба ҳар як сомонӣ сармоягузориҳои буҷетӣ ба бизнес – инкубатор равона шуда рост меоянд, бо сомонӣ
3. Нишондиҳандаҳои самаранокии инвеститсионӣ	
Ҳаҷми сармоягузориҳои соф, ки резидентҳо ҷалб намудаанд, сомонӣ	Даромаднокии миёнаи сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои ширкатҳо – резидентҳо дар давра, %
4. Нишондиҳандаҳои самаранокии иҷтимоӣ	
Миқдорӣ ҷойҳои корӣ таъсисёфта, адад	Таносуби музди меҳнати миёнамоҳонаи кормандони ширкатҳо – резидентҳо ва музди меҳнати миёнамоҳона дар минтақа
5. Нишондиҳандаҳои самаранокии резидентӣ	
Теъдодӣ муроҷиатӣ резидентҳо ба хизматрасониҳои инкубатор	Суръати миёнаи рушди дороиҳо (гардиш) – и ширкатҳои инкубатсияшанванда

Низоми мазкур ба зудбаҳодиҳии самаранокии фаъолияти бизнес – инкубаторҳо нигаронида шуда номгӯи маҳдудӣ нишондиҳандаҳои баробарарзишро дар бар мегирад, ки бе шубҳа, бо назардошти ҳадафи баҳогузорӣ дар ҳолати мушаххас метавонад пурра карда шавад.

Дар умум омилҳои муваффақияти фаъолияти бизнес – инкубатор дастгирии давлат, ташкилотҳои ғайри тиҷоратӣ ва мавҷӯдияти донишгоҳҳо бо захираҳои зарурӣ – лабараторияҳо, таҷҳизот, олимон, донишҷӯён ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Бизнес – инкубатор муваффақиятро кафолат надода танҳо барои рушди бизнес шароитҳои умумӣ фароҳам меорад ва шумораи нобароориҳоро дар рушди соҳибкории хурд, хусусан соҳибкории инноватсионӣ кам мегардонад. Муваффақияти лоиҳаҳои мушаххас аз чунин омилҳо, ба монанди мавҷудияти технология ё маҳсулоти ояндадор, бозор, дастаи лоиҳа ва ғайра вобастаги дорад.

Ҷадвали 2. - Омилҳои дохила ва берунаи муваффақияти бизнес – инкубатсия

Омил	Аҳмияти стратегӣ
Дохилӣ	
Интихобӣ ҷиддии резидентҳо	Истифодаи меъёрҳои мувофиқ ҳангоми интихобӣ ширкатҳо ба монанди қобили хёт будани лоиҳа, маҳсулот/технологияи тайёр дастаи пурқувват ва омодаги ба фаъолияти ҷоннок оид ба пешбарии лоиҳа дар бозор
Дастаи лоиҳа	Мавҷудияти дастаи соҳибтахассус, бо таҷриба, ба ҳамкориҳои даста равона шуда, ки барои кор ва рушд додани бизнес дар ҳудуди минтақа омода аст.
Технология/маҳсулоти тайёр	Аксар вақт маҳс ҳамин омил ҳангоми ҷойгир намудани ширкат дар бизнес – инкубатор боздоранда ба шумор меравад: ширкатҳо, маҳсулот/технологияи тайёр надошта танҳо дар зиннаи ғоя ё таҳияи он қарор доранд
Менторинг (мураббӣ – наставник)	Ба кори инкубатор ҷалб намудани соҳибкорони бо таҷриба, ҳуқуқшиносон, сармоягузорон, олимон ва мураббиён аз дигар

	бахшҳо равандӣ мубодилаи таҷрибаро бо резидентҳо ҷоннок намуда, ба ширкатҳои нав дар бадаст овардани донишҳои нав, беҳтар мутобиқ шудан ба муҳити нави бизнес ва баланд бардоштани самаранокии мутобиқшавӣ ба фарҳангӣ бизнес кумак менамояд.
Фарҳангӣ бизнес ва бурдани гуфтушунидҳо	Доштани санъати бурдани бизнес, гузаронидани гуфтушунид ва вохуриҳои корӣ мутобиқи фарҳангӣ бизнеси кишвар, фаҳмиши сатҳи хавфи қобили қабул барои сармоягузорон, дарки масъулият барои обрӯи инкубатор, донишгоҳ ва ғайра зарур аст.
Берунӣ	
Шарики ва бозорҳои ояндадор	Гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ ва ҷустуҷӯи шарикон аз ҷамъиятҳои илмӣ ва бизнес дар зинаи омодагӣ ба ҷойгиркунии ширкат дар бизнес – инкубатор рушди минтаъдаи лоиҳаро муайян менамояд: дар ҳолати мавҷуд набудани талабот ба лоиҳа ё шарикони зарурӣ он ба нокомӣ маҳкум мебошанд.
Талаботи ташаккулёфта ба навоварӣ (маҳсулот/технология)	Таркиби асосии чунин талаботро низоми рушд кардаи робитаҳои шарикӣ байни илм ва бизнес, оммавигардонии авзалиятҳои кор бо бизнеси хурди технологӣ ба шумор меравaнд. Аммо барои ҷори намудани ширкати мушаххас бояд бовари ҳосил намуд, ки маҳз навоварии он дар бозор серталабот мегардад ва имконияти пурра қонеъ намудани дархостҳои истеъмолкунанда мавҷуд аст.
Таъсиси шабакаи робитаҳои корӣ (Networking)	Тиҷоратикунонии технологияҳо ва рушди бизнес шарики ва ҳамкориро пешбини менамоянд.таъсис ва бастгирии шабакаи робитаҳои корӣ бо сохторҳои илми ва таҳқиқотӣ, бахшҳои саноатӣ ва молиявӣ дар аксар ҳолатҳо асоси муваффақият баҳисоб меравад. Хизматрасониҳои шабакавии рушдкарда ноуҳдабароии дастаи лоиҳаро дар бахшҳои фаъолияти лоиҳа ҷуброн менамоянд.
Омодагии донишгоҳ ба ҳамкорӣ	Шарикии рушдкардаи илм ва бизнес ба донишгоҳҳо имконият медиҳад, ки ба ҳамкори бо ширкатҳои хориҷи дар бахши таҳияи муштарак ва ҷори намудани навовариҳо омода бошан. Барои ин хусусияти лоиҳа бояд ба самтҳои асосии таҳқиқотҳои донишгоҳ мувофиқат намояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло қайд намудан мумкин аст, ки бизнес – инкубаторҳо ба сифати унсури дастгирии рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар минтақа баромад мекунанд. Дар онҳо сохторҳои тадқиқотии корхонаҳо ҷойгир мешаванд, аз ҳисоби шартҳои имтиёзноки дастрасӣ ба инфрасохтор, таҷҳизот, иҷораи майдонҳо, инчунин аз ҳисобӣ робитаҳои мустақим бо донишгоҳҳо ва робитаҳои шабакавии дохилӣ бизнес – инкубаторҳо имконият медиҳанд то ҳаҷми хароҷотҳои инвеститсионӣ ва амалиётӣ коҳиш дода шаванд.

Дар маҷмӯъ бизнес-инкубаторҳо барои Тоҷикистон судманд хоҳанд буд: иқтидори илмию техникӣ, истеҳсолӣ ва содиротӣ афзоиш меёбад; сатҳи фаъолияти сармоягузорӣ ва интиқоли технологияҳои олӣ баланд мешавад; соҳибкории инноватсионӣ инкишоф ёфта, сатҳи зеҳнии маҳсулоти ватанӣ баланд мешавад; сифати тадқиқоти фундаменталию амалӣ ва концентрацияи мутахассисони баландихтисос беҳтар мегардад; дар бозори меҳнат ҷойҳои иловагӣ ба вуҷуд оварда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосири Тоҷикистон раванди пайдоиш ва рушди бизнес-инкубатор хеле зарур буда, яке аз роҳҳои расидан ба ҳадафҳои стратегии

кишвар – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, роҳи баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунонии мамлакат мебошад. Аз ин лиҳоз, маҳз бизнес-инкубаторҳо ҳамчун василаи эҳёи иқтисод амал карда, ба мо имкон медиҳанд, ки иқтисодро навсозӣ кунем, ба роҳи рушди инноватсионӣ гузоштани иқтисодиёт саҳм мегузорад ва муваффақияти фаъолияти оянда бизнес – инкубаторҳо аз низоми афзалиятҳои кишвар ва пайдарпайии амалҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҳад буд.

Адабиёт

1. Д.Г. Родионов, Ю.В. Цыпкин, С.С. Синельникова - эффективность функционирования технопарков и бизнес-инкубаторов. аучно-техническиейведомостий СПбГПУ 4 2012. Экономическиейнауки.Каганов В.Ш., Рыбин М.В. Как создать и сделать успешным бизнес-инкубатор? URL: http://nsbi.org/assets/files/КакСоздатьИСделать УспешнымБИ.pdf
2. Романович М.А., Евтушенко Е.И., Романович Л.Г., Оспищев П.И. Государственная поддержка инновационного предпринимательства молодых ученых на базе вузов России и Белгородской области // Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова, 2012, №2, с. 117-120.
3. Рамаева Т.И. - бизнес-инкубатор как форма поддержки малого и среднего бизнеса. [Электронный ресурс]. URL: http://www.nauka.org.ru/wp-content/uploads
4. Тошматов М.Н., Мирзорахимов Н.Т. Теоретические аспекты инноватсионного развития Республика Таджикистан. Монография, Душанбе. «Ирфон», 2022. – с. 138-141.
5. Тошматов М.Н., Мирзорахимов Н.Т. Технологический парк как важный инструмент в формировании инновационной экономики Республики Таджикистан, Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований №4, 2016-с.442-446.
6. Шичкина М.И., Кокошин А.А., Тормышева Т.А., Бычков В.А. Мониторинг деятельности бизнес-инкубатора. URL: http://rair-info.ru/publication/publication2/.
7. Radosevic, S. Between vision and reality:Promoting innovation through technoparks in an emerging economy [Text] / S. Radosevic, M. Myrzakhmet // Technovation. – 2009. – № 29. – P. 645–656.
8. Финансирование инновационного развития как фактор индустриализации экономики Республики Таджикистан/ Д. Т. Назаров, Б. М. Шарифзода, Я. П. Довгялло, Ф. С. Холбобоев. – Душанбе : Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 276 с. – EDN RMTKWN.
9. Исследование вопросов инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Я. П. Довгялло, М. Т. Каримова, Д. Т. Назаров [и др.]. – Душанбе : Институт экономики и демографии НАНТ, 2024. – 629 с. – ISBN 978-99985--9494-4. – EDN VNOLDB.
10. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тошматов Маҳмуд Неъматович - номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессор, Мушовири ректор оид ба сифати таълим ва аккредитатсияҳои байналмилалӣ. Тел. (+99237)2344757; E-mail: t.makhmud@mail.ru

Арбобов Субҳиддин Саидмуҳаммадович – муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва идораи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. Тел.: +992935648800, E-mail: s.arbobov.90@gmail.com

Сведение об авторах: Тошматов Махмуд Неъматович - кандидат экономических наук, и.о. профессора, Советник ректора по качеству образования и международным аккредитациям Тел. (+99237)2344757; E-mail: t.makhmud@mail.ru

Арбобов Субхиддин Саидмухаммадович – старший преподаватель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана. г.Душанбе, Республика Таджикистан. Тел. +992935648800, E-mail: s.arbobov.90@gmail.com

Information about the authors: Toshmatov Mahmud Nematovich - candidate of economic sciences, professor, Advisor to the Rector on quality of education and international accreditations Тел. (+99237)2344757; E-mail: t.makhmud@mail.ru

Arbobov Subhiddin Saidmuhammadovich – senior lecturer at the department of economics and management of the Technological University of Tajikistan. Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel. +992935648800, E-mail: s.arbobov.90@gmail.com

УДК: 378.22

НИЗОМИ МУОСИРИ ТАҲСИЛОТ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИДОРИ ИНСОНӢ ВА ТАДБИҚИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Азизова Н.Х.

Дар мақола қайд гардидааст, ки рушди иқтисодиёти инноватсионӣ ва интихоби роҳи нави инкишофи низоми маориф водор месозад, ки оиди муаммои иқтидори инсонӣ аз нигоҳи нав назар андозем. Моҳияти нишондоди мазкур имкон медиҳад, ки омодагии ҷомеаи имрӯзаи миллати тоҷикро барои омодаги ба дигаргуниҳо баҳо диҳем. Дар асоси таҳлил муайян карда шудааст, ки яке аз ҷузъҳои асосии иқтидори инсонӣ ин таҳсилот мебошад.

Тибқи таҳлили динамикӣ муайян карда шудааст, ки азнавсозии соҳаи маориф ва рушди низоми Болония дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам меоварад, ки шохиси рушди инсониро дар раддабандии ҷаҳонӣ сифатан тағйир диҳад.

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон ва гузаронидани таҳлили синтезӣ муайян карда шудааст, ки дар шароити муосир маблағгузорӣ ба рушди иқтидори инсонӣ дар муқоиса бо дигар самтҳо, аз қабили давомнокии умр, сатҳи таҳсилоти бадастомада, некӯаҳволии аҳолӣ, ки бо нишондиҳандаҳои мувофиқи ҳисобшуда ифода ёфтаанд, самараноктараст.

Муайян карда шудааст, ки индекси рушди инсонӣ имкон медиҳад, ки на танҳо рушди иқтисодӣ, балки рушди иҷтимоии кишварҳо, сифати зиндагии аҳолӣ низ ба назар гирифта шавад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки ба арзиши шохиси рушди инсонӣ таъсир мерасонад, сатҳи маълумотнокии аҳолӣ мебошад.

Собит гардидааст, ки гузариш ба низоми нави таҳсилоти олӣ иқтисодиёти инноватсионӣ барои табдили нерӯи мавҷуда ба сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад. Дар ҳамин ҳол, шарти муайянкунандаи ҷамъшавии сармояи инсонӣ маҳз иқтидори инсонӣ мебошад, зеро сармояи инсонӣ аз он ташаккул меёбад.

Калидвожаҳо: Низоми таҳсилоти Болония, иқтидори инсонӣ, шохиси рушди инсон, дараҷаи бакалавр, таҳсилоти олӣ, низомии думарҳилагӣ;рақобатпазири;маориф, мутахассис, дараҷаи бакалавр, таҳсил, донишҷӯ, магистратура, аспирантура

Барои иқтибос: *Азизова Н.Х. Низоми муосири таҳсилот ҳамчун омили рушди иқтидори инсонӣ ва тадбиқи он дар иқтисодиёти инноватсионӣ / Н.Х. Азизова// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С.228-235.*

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ В ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Азизова Н.Х.

В статье отмечается, что развитие инновационной экономики и выбор нового пути развития системы образования заставляют по-новому взглянуть на проблему человеческого потенциала. Суть этого показателя позволяет оценить готовность сегодняшнего общества к переменам. На основе анализа установлено, что одним из ключевых компонентов человеческого потенциала является образование.

По результатам динамического анализа определено, что реформирование сферы образования и развитие Болонской системы в Республике Таджикистан позволит качественно изменить индекс человеческого развития в мировом рейтинге.

На основе изучения опыта развитых стран мира и проведения синтетического анализа определено, что в современных условиях инвестиции в развитие человеческого потенциала существенно ниже, чем в другие сферы, такие как продолжительность жизни, уровень образования, и благосостояние населения, выраженное в соответствующих расчетных показателях, которые более эффективные.

Установлено, что индекс человеческого развития позволяет учитывать не только экономическое развитие, но и социальное развитие стран, качество жизни населения. Одним из основных показателей, влияющих на значение индекса человеческого развития, является уровень образования населения.

Доказано, что переход к новой системе высшего образования инновационной экономики создает условия для трансформации имеющегося потенциала в человеческий капитал. Между тем определяющим условием накопления человеческого капитала является именно человеческий потенциал, поскольку из него формируется человеческий капитал.

Ключевые слова: Болонская система образования, человеческий потенциал, индекс развития человеческого потенциала, бакалавриат, высшее образование, двухцикловая система; конкурентоспособность; образование, специалист, бакалавриат, образование, студент, магистр, аспирантура

THE MODERN EDUCATION SYSTEM AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN POTENTIAL AND ITS IMPLEMENTATION IN AN INNOVATIVE ECONOMY

Azizova N.Kh.

The article notes that the development of the innovative economy and the choice of a new path for the development of the education system make us look at the problem of human potential from a new perspective. The essence of this indicator allows us to assess the readiness of the modern Tajik society to prepare for changes. Based on the analysis, it was determined that one of the main components of human potential is education.

According to the dynamic analysis, it was determined that the modernization of the education sector and the development of the Bologna system in the Republic of Tajikistan will allow us to qualitatively change the human development index in the global ranking.

Based on the study of the experience of developed countries of the world and conducting a synthetic analysis, it was determined that in modern conditions, investing in the development of human potential is more effective than in other areas, such as life expectancy, level of education, and well-being of the population, which are expressed in the corresponding calculated indicators.

It has been established that the human development index allows us to take into account not only economic development, but also the social development of countries, the quality of life of the population. One of the main indicators that affects the value of the human development index is the level of education of the population.

It has been proven that the transition to a new system of higher education of an innovative economy creates conditions for the transformation of existing potential into human capital. At the same time, the determining condition for the accumulation of human capital is precisely human potential, since human capital is formed from it.

Keywords: Bologna education system, human potential, human development index, bachelor's degree, higher education, two-stage system; competitiveness; education, specialist, bachelor's degree, education, student, master's degree, postgraduate study

Гузориши масъала. Яке аз хусусиятҳои асосии марҳилаи нави инкишофи мутамаддини ҷомеаи муосир ин бамаротиб афзун гардидани нақши иқтидори инсонӣ мебошад, ки зарурати азнавсозии амиқи рушди иқтисодии самти иҷтимоӣ доштаро тақозо менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид месозанд, ки "... рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намудани ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад." [1]

Мутаассифона вазъи кунунии истифодаи мақсадноки иқтидори инсонӣ дар низоми маорифи кишвар то ҳол ба

талаботҳои муосири низоми Болонӣ ҷавобгӯ нест. Аз ин рӯ бо мақсади онки ҳамаи талаботҳои инсониро аз ҷумла талабот ба худинкишофдиҳӣ, ки дар як вақт мақсади асосии истеҳсолот ва шарти асосии рушди босубот мебошад, ҳама ҷониба ба инобат гирифта, қонеъ гардонем. Нахуст ин таъмини нисбатан пурраи рушд ва тадбиқи иқтидори инсонӣ, ки қобилияти зеҳнии аҳолиро бо назардошти ҳамаи боигариҳои маънавӣ аз қабилӣ, дониш, малака, қобилият, хусусиятҳои шахсӣ, ки дар раванди фаъолияти меҳнатӣ сармоягузори мегардад, аст.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои назаривии низоми муосири таҳсилот ҳамчун омили рушди иқтидори инсонӣ ва тадбиқи он дар иқтисодиёти инноватсионӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ аз қабилӣ Шоев Н.Н., Миралиён Қ.А., Ятимов С., Хуррамова М.Ф., Комилов С.Ч., Муқаддасзода Ф.М., Шарифзода Б.М., Филипенко И., Марочкина И., Карпенко О.М., Бершадская М. Д., ва Вознесенская Ю. А. мавриди омӯзиш қарор додааст.

Мақсади мақола. Дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назаривӣ ва амалӣ муайян намудани моҳияти низоми таҳсилоти Болония дар рушди соҳаи маориф, иқтидори рушди иқтисодӣ, шартҳои асосии муваффақияти шахсӣ ва некӯаҳволии шаҳрвандон

Мӯҳтавои асосии мақола. Дар паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид гардидааст, ки: “Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад.” [1]

Воқеан инсон табиатан дар маркази низоми иҷтимоию иқтисодии давлат буда, ҳамчун нишонаи азнавсозӣ ва рушди иқтисодиёт маҳсуб меёбад.

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар шароити муосир маблағгузорӣ ба рушди иқтидори инсонӣ дар муқоиса бо дигар самтҳо, аз қабили давомнокии умр, сатҳи таҳсилоти бадастомада, некӯаҳволии аҳолӣ, ки бо нишондиҳандаҳои мувофиқи ҳисобшуда ифода ёфтаанд, самаранoктараст. Шохиси рушди инсонӣ (ШРИ) барои муқоисаи кишварҳо таҳия шуда, дар баромадҳои солонаи Барномаи Рушди СММ аз соли 1990 инҷониб нашр мешавад. Баҳисобгирии РИИ аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин ба роҳ монда мешавад: давомнокии умр, сатҳи таҳсилоти бадастомада, некӯаҳволӣ, шумораи аҳолии калонсол аз рӯи шохиси мувофиқи ҳисобшуда (расми 1).

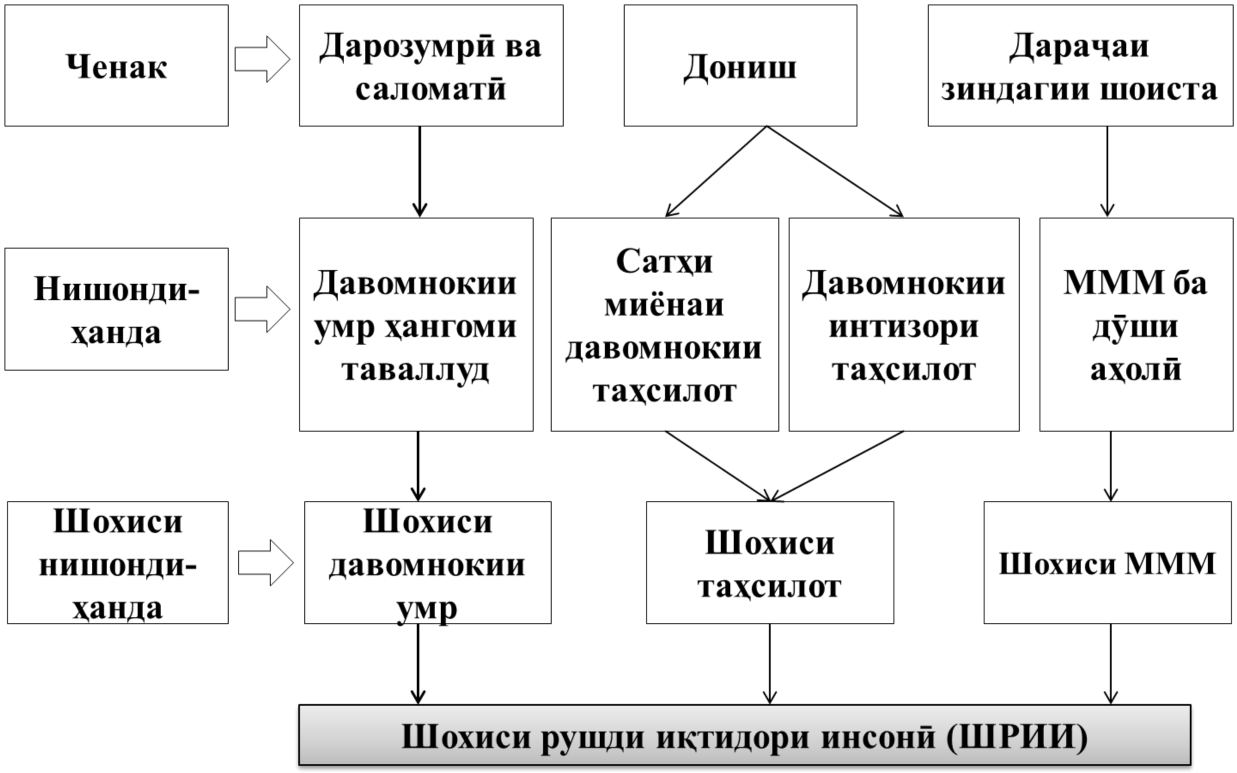

Расми 1. Нишондиҳандаҳои таркибии “Индекси рушди иқтидори инсонӣ”

Сарчашма: Доклад о развитии человека 2023-2024. https://hdr.undp.org/system/files /documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf

Ҳадди ниҳоии рушди иқтидори инсонӣ 0,800 аст. Ҳама кишварҳо дар ин шохис ба се гурўҳ тақсим шудаанд. Гурўҳи аввал аз кишварҳое иборат аст, ки шохиси 0,700 ё бештар аз он аст. Гурўҳи дуюм аз кишварҳое иборат аст, ки шохиси аз 0,450 то 0,699 доранд. Дар ниҳоят, гурўҳи сеюм аз кишварҳое иборат аст, ки шохиси то 0,449 аст. Соли 2023 дар раддабандии кишварҳо аз рўи шохиси рушди инсонӣ Швейтсария (0,962) мақоми 1-умро ишғол намуда, Норвегияро (0,961) ба ҷойи 2-юм, Исландия (0,959) дар ҷойи 3-юм қарор доданд. Тоҷикистон дар соли 2023 дар зинаи 122-ум қарор гирифт ва дар ҷои аввал қарор дорад гурўҳи сеюм бо индекси 0,685 [6].

Рейтинги кишварҳо аз рўи нишондоди рушди инсонӣ сол то сол фарқ мекунад, аммо кишварҳои хеле пешрафтаи “7” табиист, ки аз рўи нишондодҳои рушди инсонӣ дар байни “20”-и аввал қарор доранд (ниг. ба ҷадвал 1).

Динамикаи рейтинги давлатҳо ба ИРИИ в 2019-2023 с.

Давлат	Рейтинги солҳо				
	2019	2020	2021	2022	2023
Норвегия	1	1	1	2	2
Ирландия	4	3	2	7	8
Швейтсария	2	2	2	1	1
Гонконг	7	4	4	4	4
Исландия	6	6	4	3	3
Олмон	5	4	6	6	9
Шветсия	7	8	7	5	7
Австралия	3	6	8	10	5
Нидерланд	10	10	8	10	10
Тоҷикистон	127	125	125	126	122

Источник: Human Development Index (HDI) // Human development composite indices //https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf

Тавре мушоҳида мешавад, Тоҷикистон дар ин нишондод аз пешсафӣ дур нест. Тибқи ин рейтинг, Тоҷикистон дар минтақаи кишварҳои дорои сатҳи миёнаи рушд қарор дорад ва мавқеъаш тайи даҳ соли охир (аз соли 2019 то соли 2023) ба таври ҷиддӣ тағйир наёфтааст. Роҳбарон барои солҳои 2022 ва 2023 Швейтсария (ҷои 1) ва Норвегия (ҷои 2) буданд. Ҳонконг пайваста дар раддабандии 4-ум қарор дорад.

Сабаби асосии ин мақоми кишвари мо дар раддабандӣ хеле паст будани давомнокии умри шаҳрвандони мост. Шохиси рушди инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ибтидо аз даҳаи 1990 поин рафтааст, ки сабаби асосии он ҷанги шаҳрвандӣ, кам шудани ММД ва афзоиши фавт арзёбӣ мегардад. Тайи чанд соли охир динамикаи шохиси рушди инсонӣ то андозае тағйир ёфта, солҳои 2002-2006. шохиси рушди инсонӣ аз 0,636 то 0,657 боло рафт. Ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 0,685 расидааст, ки нисбат ба солҳои қаблӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст [6].

Индекси рушди инсонӣ имкон медиҳад, ки на танҳо рушди иқтисодӣ, балки рушди иҷтимоии кишварҳо, сифати зиндагии аҳолӣ низ ба назар гирифта шавад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки ба арзиши шохиси рушди инсонӣ таъсир мерасонад, сатҳи маълумотнокии аҳолӣ мебошад. Дар соли 2023 Тоҷикистон аз лиҳози сатҳи маърифати аҳолӣ дар қатори кишварҳои мутараққии миёна қарор дошт. Ба шарофати маориф Тоҷикистон имрӯз аз рӯи нишондиҳандаи рушди инсонӣ (RDI) дар ҷаҳон ҷои 122-юмро ишғол мекунад, зеро кишвари мо аз рӯи дигар ҷузъҳои шохиси рушди инсонӣ – даромад ба ҳар сари аҳолӣ ва давомнокии миёнаи умр хеле пасттар аст [2]. Низоми пешрафтаи маориф иқтидори рушди иқтисодӣ, шартҳои асосии муваффақияти шахсӣ ва некӯаҳволии шаҳрвандон мебошад.

Соҳаи маориф яке аз соҳаҳое мебошад, ки ба таври васеъ эҷоди фазои инноватсионӣ ва рақобатпазирии иқтисодиётро дар маҷмӯъ муайян мекунад.[6;7;8;9;10]

Низоми таҳсилоти Болония - низоми думарҳилагӣ буда, аз барномаҳои бакалаврӣ ва баъдидипломӣ дар асоси равиши салоҳият иборат мебошад. Ҳарчанд расман шурӯъ аз солҳои 2005-2006 дар қисме аз донишгоҳҳои ҷумҳурӣ барномаҳои навро татбиқ намуда буданду, ҳудуди 20 сол инҷониб Донишгоҳҳои амалкунандаи кишвар бо низоми таҳсилоти Болония фаъолият дошта бошанд, ҳам, баҳсҳои бешумор оиди мувофиқати ин навоварӣ идома доранд.

Дар байни афзалиятҳои низоми таҳсилоти Болония, пеш аз ҳама дараҷаи бакалавр аст, ки бешубҳа ҳамвазни маълумоти олӣ мебошад. Коҳиш додани мӯҳлати таҳсил ҳанӯз сабаби рад кардани мансубияти дараҷаи бакалавр ба низоми таҳсилоти олӣ нест. Масалан, олими рус Марочкина И мақолаи хеш қайд менамояд, ки «самаранокии таълим на аз замон, балки аз роҳи таълим вобаста аст. Вазифаи таълимии дараҷаи бакалавр, ки таҳсилоти олии комилҳуқуқ ба ҳисоб меравад, аз ташаккули асосҳои фарҳанги касбӣ ва салоҳиятҳои асосии фаъолият иборат аст Шахсоне, ки дараҷаи бакалавр доранд, барои кори касбӣ ҳамчун технолог, роҳбари хати истеҳсолот омода хоҳанд шуд» [4].

Бо ин мазмун муҳаққиқи ватанӣ Шоев Н.Н. мегуяд, ки: “Таҳсил танҳо раванди ба даст овардани дониш аз рӯи ихтисоси интихобшуда набуда, балки муносибатҳои байни одамон дар ҷомеаро фаро мегирад. Таҳсил на фақат қобилиятҳои рӯҳӣ, балки маданияти тарбияи инсон буда, арзиш ва ганҷинаи ҳаёт аст, ки ба шарофати он шахс метавонад мавқеи худро дар ҷомеа соҳиб шавад.” [7, 9].

Дар тӯли солҳо, бакалаврҳо мустақилияти бештар пайдо мекунанд: ба ҷои омӯзиши амиқи тамоми фанҳои барномаи таълимӣ, бакалаврҳои оянда, бар хилофи мутахассисон, фанҳои интихобӣ доранд - донишҷӯ худ мустақилона интихоб мекунад, ки кадом фанро бояд омӯзад ва кадомеро не. Дар давоми ду соли аввал, омӯзиш дар профили васеъ гузаронида мешавад - донишҷӯён фанҳои умумиро азхуд мекунанд ва мегузаранд ва дар соли сеюм,

бакалаврҳои оянда бояд пурра фанҳои тахассусиро омӯзанд.

Сониян, хатмкунанда бо доштани дараҷаи бакалавр метавонад ба осонӣ дар хориҷи кишвар кор пайдо кунад, масалан, дар Аврупои Ғарбӣ мафҳуми ихтисос вуҷуд надорад ва дипломҳои маҳаллӣ аксар вақт корфармоёни хориҷиро “ба ҳайрат” меоварад. Дараҷаи бакалаврие, ки дар Тоҷикистон гирифта мешавад, бояд ба дипломҳои Аврупои Ғарбӣ баробар карда шавад. Ғайр аз ин дар баъзе донишгоҳу донишкадаҳои олӣ имкони якбора гирифтани ду диплом мавҷуд аст.

Масалан, барномаи бакалаврии ДДҲБСТ-ТФИ ба донишҷӯёни тоҷик ва узбек имкон медиҳад, ки ду дараҷаи бакалаврӣ гиранд: Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ва Донишкадаи молияи шаҳри Тошканд. Донишҷӯён дар доираи барномаи муштараки донишгоҳ таҳсил мекунанд ва имкон доранд, ки ҳангоми таҳсил дар шаҳрҳои Хуҷанд ва Тошканд курси пурраи барномаро бишнаванд.

Сеюм, бакалаврҳо метавонанд таҳсили худро дар зина магистратура барои гирифтани дараҷаи олии илмӣ идома диҳанд ё фавран ба фаъолияти илмӣ машғул шаванд (дараҷаи бакалавр дараҷаи аввалини академӣ мебошад).

Дар ибтидо вазифаи асосии ин низом дар бозори меҳнат талабгор гардонидани хатмкунандагон буд. Аммо бисёре аз ректорон, коршиносон ва омӯзгорон бар ин назаранд, ки сифати таҳсиле, ки донишҷӯён дар барномаҳои бакалаврӣ мегиранд, нисбат ба зинаи мутахассис ба маротиб поинтар аст. Онҳо чунин мепиндоранд, ки бакалавр 4 сол таҳсил менамояд ва нисбат ба мутахассис (5-6 сол) камтар таҳсил намуда, дониши кофӣ низ намегирад. Ихтисор намудани ихтисосҳо боиси паст шудани сифати таълим мешавад ё не, пешгуй кардан ғайриимкон аст. Барои муқоисаи сатҳи мутахассисон ва бакалаврҳо муҳлати муайяне зарур аст, ки баҳодиҳӣ намоем.

Камбудии дигар дар он аст, ки низоми таҳсилоти Болония дорои равиши ба салоҳият асосёфта мебошад. Арзёбии сатҳи дониши донишҷӯён ба кредитҳо ё холҳо асос ёфтааст. Аз ин рӯ, аксарияти донишҷӯёне, ки дар дараҷаи бакалавр таҳсил менамоянд, маълумоти пурра ва ҷаҳонбинии васеъ надоранд. Илова бар ин дар раванди интихоби озоди фанҳои тахассусӣ онҳо мустақилона интихоб карда наметавонанд, аз ин рӯ раванди мазкурро мебояд идора намуд. Гузашта аз ин, танҳо ҳудуди 10-15% аз шумораи умумии онҳое, ки марҳилаи аввали таҳсилро хатм кардаанд, метавонанд ба зинаи магистратура дохил шаванд. Ҳамин тариқ, ақидаҳое мавҷуданд, ки инкишофи хатми бештари зинаи бакалавриат, ҳамчун «мутахассисони нимтайёр» метавонад боиси коҳиши умумии сатҳи таҳсилоти олӣ ва коҳиш ёфтани иқтидори инсонӣ гардад.

Мушкилоти дигари хатмкунандагони зинаи бакалавриат ин дарёфти ҷойи корӣ мебошад. Аксар корфармоён ба ақидае одат кардаанд, ки бакалавр шахси дорои маълумоти олии нопурра буда, кор кардан бо чунин хатмкунандагон то андозае мушкилтар мешавад. Ба ақидаи корфармоён чунин хатмкунандагон дар рушди иқтисоди инноватсионӣ рақобатпазир нестанд, гарчанде аксари маврид на диплом ва маълумоти олӣ, балки аз сифатҳои шахсӣ ва маҳорати касбии довталаб вобаста аст.

Онҳое, ки дар зинаи аввали таҳсилоти бакалаврӣ таваққуф мекунанд, эҳтимолияти зиёди имкони дар як қатор вазифаҳои мақомоти давлатӣ кор кардан, дар донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дарс доданро пайдо намекунанд. Фаъолияти илмӣ низ мушкил мегардад: бакалавр ҳуқуқ надорад баъди хатми донишгоҳ ба аспирантура таҳсил кунад ва рисола ҳимоя кунад.

Муҳлати панҷсолаи тайёр кардани мутахассисон дар мактабҳои олӣ барои омоданамоӣ ва ба камол расидани хатмкунандагон ҳамчун мутахассиси дорои маълумоти олӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Бале, ва корфармоён ба "қадр"-и муқаррарии мутахассис бештар эътимод доранд. Ҳамин тариқ, онҳо дар кишвари мо ҳангоми муроҷиат ба кор нисбат ба бакалавр бартарӣ доранд.

Чуноне, ки Миралиён Қиёмиддин дар мақолаи хеш қайд менамояд: «низомҳои Болонӣ ва кредитии таҳсил ба ҳам монандӣ доранд, аммо ба назари мо онҳо дар алоҳидагӣ гуногунҷанба мебошанд, низоми

Болонӣ хоси сиёсати маорифи Аврупо буда, низоми кредитиро ҳамчун барномаи муосири таҳсил, аз ҷумла таҳсили рақамӣ тақозои ҷомеаи ҷаҳон хоси ҳамаи кишварҳо арзёбӣ карда мумкин аст.» [8]

Камбудии дигари ин низом асосан баҳогузорӣ мебошад. Дар низоми таҳсилоти Болония донишҷӯён на баҳои муқаррарӣ, балки холҳои ҳатмӣ мегиранд. Нуктаҳои боқимонда ихтиёрӣ мебошанд. Азбаски дар тӯли тамоми давраи таҳсил миқдори муайяни холҳо ҷамъоварӣ карда мешаванд, донишҷӯ метавонад роҳи камтарин муқовиматро пеш гирад. Оё донишҷӯ дар натиҷа курсҳои осонтаринро интихоб намекунад? Оё ӯ дар ҷойҳое дохил мешавад, ки профессорҳо талаботи баланд доранд? Дар натиҷа донишҷӯ метавонад фақат ба таври қисман аз рӯи принсипи нав курсҳоро интихоб карда, донишро аз худ кунад. Аз ин рӯ, гузаштан ба низоми таҳсилоти Болония ба сатҳи таҳсилот ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ хоҳад дошт.

Ғайр аз ин, низоми Болония ба омӯзгор сифати нав — коргари кироя медиҳад. Агар донишҷӯён ба фанни таълимие, ки омӯзгор дарс мегӯяд, номнавис нашаванд, ӯ метавонад аз кор маҳрум шавад.

Яъне низоми Болония муассисаҳои таълимиро ҳатман ба зинаҳо тақсим мекунад. Ба таври идеалӣ низоми таҳсилоти Болония ҳудуди даҳ донишгоҳи пуриқтидорро дар бар мегирад. Аммо дар айни замон даҳҳо ҳазор Муассисаҳои олии касбӣ ба ҳайси донишгоҳ бо ин низом фаъолият менамоянд.

Илова бар ин, дар Муассисаҳои таҳсилоти Олии касбӣ шумораи ихтисосҳо ихтисор гардидааст, ки ин танҳо ба ихтисосҳои соҳаи тиб дахл дорад, зеро донишгоҳҳои тиббӣ нақша панҷсолаи таҳсилро нигоҳ медоранд. Ақидаи ихтисорнамоӣ ба таври оддӣ шарҳ дода мешавад, яъне донишҷӯи бакалавр ихтисоси умумӣ гирифта, дар барномаи зинаи магистрӣ онро амиқтар меомӯзад.

Оиди ҳаракати маъруфи шаҳрвандон дар минтақаи ягонаи таҳсилоти олии аврупоӣ, гуфта мешавад, ки дар асл шумораи хеле ками донишҷӯён аз аврупо барои таҳсил ба дигар кишварҳои ҷаҳон сафар мекунанд. Яъне аврупоиҳо бештар таҳсил намуданро дар ҳудуди аврупо авлотар мешуморанд. Вале имрӯзҳо таҳсил дар ИМА маъруфияти бештар пайдо кардааст. Чуноне, ки аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ҳоло дар Иёлоти Муттаҳида 1,126,690 ҳазор донишҷӯ таҳсил мекунанд, ки ин дар навбати худ ба иқтисоди Амрико даромади хуб (тақрибан 40 миллиард доллар) меоварад. Дар байни донишҷӯёне, ки барои таҳсил ба кишварҳои хориҷа мераванд, чиниҳо дар ҷои аввал қарор доранд. Танҳо дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико шумораи донишҷӯёни чинӣ ҳар сол 30% меафзояд. Дар маҷмӯъ, беш аз 290,000 чинӣ дар донишгоҳҳои мухталифи берун аз кишварашон таҳсил мекунанд. Дар ҷои дуюм Ҳиндустон (260,000) ва баъд аз он Кореяи Ҷанубӣ (100,000) меистад. [3]

Мувофиқи маълумоти ЮНЕСКО, аз нигоҳи донишҷӯён дар саросари ҷаҳон танҳо шаш давлати маъмултарине, ки Донишгоҳи бонуфӯз дорад: тақрибан 30% донишҷӯён Олмонро интихоб мекунанд, 10% - ИМА, Британияи Кабир ва Фаронса, 3% - Канада ва Финландия [5].

Маъруфтияти донишгоҳҳои Олмон дар он аст, ки дастгирии давлатии соҳаи маориф дар Олмон аз ҳама беҳтарин маҳсуб меёбад.Яъне таҳсил ройгон буда, дар аксар ҳолат донишҷӯ дар як нимсола тақрибан 400 евро пардохт мекунад. Хобгоҳҳои донишгоҳҳои Олмон аз ҳама арзонтарин мебошад. Тақрибан нисфи донишҷӯёни хориҷӣ аз DAAD - Хадамоти мубодилаи академии Олмон идрорпулӣ мегиранд.

Хулоса. Гузариш ба низоми нави таҳсилоти олӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ барои табдили иқтидори мавҷуда ба сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад. Ҳамин тавр, шарти муайянкунандаи ғуншавии сармояи инсонӣ маҳз иқтидори инсонӣ мебошад, зеро сармояи инсонӣ аз он ташаккул меёбад. Маориф бошад, ҳамчун «сармоягузор», сифати иқтидори инсониро баланд бардошта, рақобатпазирии онро дар бозори меҳнат беҳтар мекунад.

Модернизатсияи кишвар бидуни навсозии низоми маориф ғайриимкон аст. Вале татбиқи низоми таҳсилоти Болония ин маънои пурра даст кашидан аз низоми анъанавии таҳсилоти олӣ нест, балки Моро зарур аст, ки роҳи беҳтари ҳамоҳангсозии низоми таҳсилоти анъанавӣ ва аврупоиро ҷустуҷӯй намоем.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ// 28.12.2023, шаҳри Душанбе// маводи электронӣ. Усули дастрасӣ: https://www.president.tj/event/missives/36370 (санаи муроҷиат 28.09.2024)

2. Карпенко О. М., Бершадская М. Д., Вознесенская Ю. А. Показатели уровня образования населения в странах мира: анализ данных международной статистики // Электронная версия бюллетеня «Население и общество». URL: http://www. demoscope.ru/weekly/2009/0375/analit02.php.

3. Кто и куда едет учиться за границу // URL:http://skypestudy. ru/index. php/aboutus/news/85-where-study-abroad. html.

4. Марочкина И. Навстречу бакалавриату: за и против // URL: http://www. ucheba. ru/vuzarticle/12349.html.

5. Филипенко И. Круговорот студентов в Европе // Газета «День». URL: http://www. day. kiev.ua/282021.

6. Human Development Index (HDI) // Human Development Reports. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf

7. Шоев Н.Н. Вариативные воспитательно-образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школе / Н.Н. Шоев. – Душанбе: «Ирфон», 2004. 310с.

8. Миралиён Қ. А. Афзалиятнокии низоми муосири таҳсил дар шароити рушди устувори соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Номаи Донишгоҳ №3(76) 2023, Хуҷанд, 2023, - 59 – 67.

9. Чураев, Б. М. Маърифати молияви / Б. М. Чураев, Б. М. Шарипов. – Душанбе : Международный университет туризма, 2016. – 168 с. – EDN HQMJPU.

10. Исследование вопросов инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Я. П. Довгяллo, М. Т. Каримова, Д. Т. Назаров [и др.]. – Душанбе : Институт экономики и демографии НАНТ, 2024. – 629 с. – ISBN 978-99985—9494-4. – EDN VNOLDB.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Азизова Наргис Хуршедовна - муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хуҷанд. e-mail: nargisazizova@mail.ru. телефон: (+992)92-710-00-25

Сведение об авторе:

Азизова Наргис Хуршедовна - старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд. e-mail: nargisazizova@mail.ru. телефон: (+992) 92-710-00-25

Information about the author:

Azizova Nargis Khurshedovna – Senior Lecturer, Department of Management, Tajik State University of Law, Business and Politics. Republic of Tajikistan, Sughd Region, Khujand. e-mail: nargisazizova@mail.ru. phone: (+992) 92-710-00-25

УДК: 336

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАРКЕТИНГИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Қурбонова Г.Н.

Аннотатсия: *Дар мақола нахуст нақш ва аҳаммияти ташаккул намудани фаъолияти маркетингӣ дар муассисаҳои бонкӣ баррасӣ гардидааст. Дар ин радиф нисбат ба таърихи огози маркетинги бонкӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ, инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ақидаҳо баён шудааст. Моҳияти иқтисодӣ-иҷтимоии маркетинги бонкӣ дар асарҳои илмии олимони иқтисоддон мавриди таҳлил қарор қарор гирифта, дар асоси баррасӣ нуқтаи назари муаллиф оид ба моҳияти мафҳуми маркетинги бонкӣ пешниҳод гардидааст. Заминаҳои илмии ташаккули фаъолияти маркетинги бонкӣ дар шароити муосир гурӯҳбандии заминаҳои илмӣ ба амал оварда шуда мундариҷаи онҳо аз нуқтаи назари муаллиф асоснок карда шудааст. Ҷанбаҳои назариявии маркетинги бонкӣ натиҷагирӣ гардидааст.*

Калидвожаҳо: *маркетинг, бонк, маркетинги бонкӣ, таҳқиқоти бозор, хизматрасониҳои бонкӣ, стартегияи бонк, иқтисодиёти миллӣ, рафтори мизоҷон, ҳавасмандии талабот, нархгузорӣ.*

Барои иқтибос: *Қурбонова Г.Н. Масъалаҳои назариявии маркетинги бонкӣ дар шароити муосир/ Г.Н. Қурбонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 236-242.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ БАНКОВСКОГО МАРКЕТИНГА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Курбонова Г.Н.

Аннотация: *В статье рассматриваются роль и значение маркетинговой деятельности в банковских учреждениях. Исследовано истории возникновения и развития банковского маркетинга в экономической науке, а также становления маркетинга в учреждениях банка Республики Таджикистан. Изучено социально-экономическая сущность банковского маркетинга в научных трудах ученых экономистов, на основе которого представлена авторская подход к сущности банковского маркетинга. Определенго необходимости и научные предпосылки банковской маркетинговой деятельности в современных условиях, произведено их группировка. Дано научное обоснование теоретико-практических аспектов развития банковского маркетинга в национальной экономике Таджикистана.*

Ключевые слова: *маркетинг, банк, банковский маркетинг, исследование рынка, банковские услуги, стратегия банка, национальная экономика, поведение клиентов, стимулирование спроса, ценообразование.*

THEORETICAL ISSUES OF BANK MARKETING IN MODERN CONDITIONS

Kurbanova G.N.

Abstract: *The article examines the role and importance of developing marketing activities in banking institutions. This article expresses opinions on the history of bank marketing in the global economy, as well as in the Republic of Tajikistan. The economic and social essence of bank marketing is analyzed in the scientific works of economists and, based on the review, the author's point of view on the essence of the concept of bank marketing is presented. Scientific foundations for the development of bank marketing activities in modern conditions, a grouping of scientific foundations is carried out and their content is substantiated from the author's point of view. The results of the theoretical aspects of bank marketing are summarized.*

Keywords: *marketing, bank, bank marketing, market research, banking services, bank strategy, national economy, customer behavior, demand stimulation, pricing.*

Дар ташаккулёбии муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ ниҳодҳои молиявӣ-қарзӣ, инчунин низоми бонк нақши муҳим дорад, зеро пеш аз ҳама иқтисодиёти бозорро ҳамчун иқтисодиёти шартномаҳо байни субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар самти таҳвили молу маҳсулот, хизматрасониҳои гуногун мефаҳманд, ки муносибатҳо байни онҳо оид ба хариду фурӯш, савдоӣ - тиҷоратӣ бо тавассути амалиётҳои пулии молӣ амалӣ мегардад. Дар ин муносибат бонк ҳамчун инфрасохтори бозор барои самаранок амалӣ гаштани муносибатҳо бо тавассути принсипҳо ва механизмҳои бонкӣ мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз, низоми бонк ҳамчун низоми махсус дар амалӣ намудани амалиётҳои пулию молӣ нақши калидӣ дорад.

Ташаккулёбӣ ва беҳтар намудани хизматрасониҳои бонкӣ, ки ҳам барои мизоҷон - шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам барои мизоҷон - шахсони воқеӣ равона гардидааст, аз бисёр замимаҳои гуногун вобастааст. Дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ ба чунин замимаҳо амалҳои зерро ворид кардан мумкин аст:

- таҳқиқоти бозор, яъне талабот ва таклифот барои хизматрасониҳои бонкӣ;
- омӯзиши пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ, сатҳи фурӯш ба дарёфти муаммоҳо;
- муайян намудани натиҷаҳои амалишавии сиёсати бонкӣ дар муҳлатҳои муайян;
- коркарди сиёсати кадрӣ дар бонкҳо барои ҷавобгӯ будан ба талаботҳои бозорӣ;
- коркарди стартегияи бонк барои таъмини устуворӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва васеъ намудани ҳудудҳои фаъолият;
- заминаҳои мазкур танҳо бо воситаи ҳамаҷониба саҳеҳ ва илман асосноккардашудаи сиёсати маркетингӣ имконпазир мегардад. Зеро бо воситаи он бо тарзи максималӣ рафтору кирдори мизоҷон дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян гардида, он талаботи мизоҷоне, ки бояд аз ҷониби бонк қонеъ гардонида шавад, муайян хоҳад гардид.

Боиси зикр аст, ки маркетинги бонкӣ аз маркетинги дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ куллан фарқ менамояд. Асоси фарқиятро хусусиятҳои маҳсулоти бонкӣ ба миён меорад. Маҳсулоти бонкӣ, дар ҳақиқат, хусусияти хос дошта, дар шароити муосир бо рушди технологияи инноватсионӣ характери гуногунҷабҳаро дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккулёбӣ ва рушди маркетинги бонкӣ чун дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт дар шароити душвор, мураккаб ба амал омада истодааст, зеро дар ин самт дар иқтисодиёти миллӣ таҷрибаи кофӣ мавҷуд нест. Бинобар ин, дар коркард ва амалӣ намудани сиёсати маркетингӣ бештар ба таҷрибаи кишварҳои хориҷа, ки дар низоми бонкӣ муваффақиятҳои калон дорад, назар менамоем.

Илова бар он, аз нуқтаи назари илмӣ дастури методии коркардшуда низ роҷеъ ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд нест. Инчунин, мутахассисони касбӣ, муҳити иттилоотии зарурӣ барои ҳар як бонкҳои алоҳида ҳоло пурра ташаккул наёфтааст, бинобар ин дар шароити муосир ҳар як бонки алоҳида бо тарзи мустақилона дар асоси истифодабарии усули “Озмоиш ва хато” фаъолияти маркетингии худро амалӣ намуда истодааст. Новобаста аз ин, боиси таъкид аст, ки муносибатҳои рақобатӣ дар байни бонкҳо, муассисаҳои молиявӣ-қарзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт (саноат, кишоварзӣ ва ғайра) бештар рушд ёфта истодааст. Замина дар ин масъала ташаккулёбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми дусатҳии бонкӣ мебошад. Зеро бо гузариш ба ин низом дар ҷумҳурӣ хеле зиёд бонкҳои тиҷоратӣ таъсис дода шуд ва ҳоло амалӣ намуда истодааст. Алалхусус, ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 14-адад бонкҳои тиҷоратӣ, бонки исломӣ 1 адад, мавҷуд мебошад. Илова бар он, чун дар дигар кишварҳое, ки асоси иқтисодиётро муносибатҳои бозорӣ ташкил медиҳад, дигар намудҳои ниҳодҳои ғайрибонкӣ низ афзоиш ёфта истодааст. Алалхусус, ташкилотҳои амонатии қарзии хурд 19 адад, ташкилотҳои қарзии хурд 3 адад, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ 1 адад, фондҳои қарзии хурд 25 ададро ташкил дода, фаъолият менамояд. Дар умум ташкилотҳои қарзии молиявӣ 63 адад мебошад [17].

Боиси зикр аст, ки дар асоси ҳадафи ободкорию созандагии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва инчунин сиёсати хирадмандонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати дарҳои боз ба иқтисодиёти миллӣ филиалҳои бонкҳои хориҷӣ низ ворид гардидааст. Ҳоло дар ҷумҳурӣ як бонки хориҷӣ ҶСММ "Бонки кишоварзии Чин" низ фаъолият доранд. Дар ин асос бо боварӣ гуфта метавонем, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташаккул ёфта, бо тарзи мунтазам тамоили рушдро дорад. Аз ин лиҳоз, байни муассисаҳои бонкӣ дар ин бозор рақобати шадид низ инкишоф дорад. Дар ин муҳит танҳо он бандҳо ба муваффақият ноил мегардад, ки афзалиятҳои рақобатии худро муайян созад, онро рушд диҳад ва талаботи бозори дохила ва хориҷа сиёсати бонкии худро мутобиқ созад, маҳсулоти нави бонкиро эҷод намояд ва онро ба бозор пешниҳод карда тавонад.

Бинобар ин, дар шароити муосир барои ҳар як бонке, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дорад, коркард ва амалӣ намудани консепсияи махсуси худии маркетинги бонкӣ зарурати аввалиндараҷа дорад. Бо тавассути он низоми маҷмуавии истеҳсол ва пешниҳоди маҳсулоти бонкӣ барои қонеъ намудани талаботи мизоҷон ба онҳо ва дастраси фоида таъмин хоҳад гардид. [4;18;19;20].

Оид ба аҳаммияти коркарди сиёсати маркетингӣ дар низоми бонкӣ дар илми иқтисодӣ чунин омадааст: "маркетинги бонкӣ имкон медиҳад, ки бо тарзи максималӣ мизоҷонро муайян намояд, инчунин таркиби эҳтиёҷоти онҳоро дарёфт намуда, сариваҷт фаъолияти бонкро барои қонеъ намудани талаботи мизоҷон равона месозад ва маҳсулоти навро пешниҳод менамояд[1]."

Дар ин бора дар сарчашмаи дигар омадааст, ки маркетинги бонкӣ ҳамчун фишанги идоракунӣ аз нуқтаи бадастоварии фоида бозорҳои фурӯши молу маҳсулоти бонкиро дар асоси талаботи мизоҷ муайян менамояд. Ҳадафҳои аниқ, роҳҳои ташаккул ва дастрасии мақсадҳои гузошташуда дар асоси коркарди чораҳои саҳеҳ ба нақша гирифта мешавад[2].

Ҳадафи асосӣ дар фаъолияти бонк дар самти ташаккули сиёсати маркетингӣ чӣ тавре ки дар адабиёти илмӣ омадааст: "таъмини фаъолияти маҳсулнок ва устувории низоми бонк барои давраи минбаъда" мебошад [3. с. 47].

Боиси таъкид аст, ки зарурати маркетинг дар фаъолияти бонкӣ дар иқтисодиёти миллӣ ҳанӯз аз зуҳуроти нав мебошад, яъне аз оғози ҳазорсолаҳои нав ба миён омадааст. Вале дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ташаккули маркетинги бонкиро аз солҳои 50-уми асри гузашта ба ҳисоб мегиранд. Аввал дар Амрико ва пас аз он солҳои 60-ум дар кишварҳои Аврупо [4. с. 19].

Дар ин радиф пеш аз баррасӣ намудани функсияҳои маркетинги бонкӣ мехостем ба мафҳуми маркетинги бонкӣ равшанӣ андозем. Дар ин радиф боиси таъкид аст, ки дар байни олимон ақидаи ягона оид ба масъалаи мазкур мавҷуд нест. Новобаста аз он мо як-ду нуктаро иброз менамоем, зеро таҳлили мафҳуми маркетинги бонкӣ ба мақсади асосии мақолаҳои мазкур намебошад.

Ҷадвали 1. Ақидаҳои олимон оид ба моҳият ва мафҳуми маркетинги бонкӣ

Сарчашма	Моҳият ва мафҳуми маркетинги бонкӣ
Финансово-кредитный энциклопедический словарь [5.,с.11]	«Маркетинги бонкӣ ин низоми илмии идоракунии фаъолияти бонкӣ ва кадрҳо дар шароити иқтисодиёти бозор буда, ҳадафи асосӣ зарурати мутобиқ намудани фаъолияти бонкӣ ба муҳити зудтағйирёбандаи иқтисодиёти бозор мебошад.»
Николаева, Т.П. [6. с. 14]	«Маркетинги бонкӣ ин стратегияи бозории бонк оид ба ташаккул, пешбурд ва фурӯши маҳсулоти бонкӣ мебошад.»
Галин Т.Ф. [7. с. 177]	«Маркетинги бонкӣ ин усули махсус оид ба дарёфти қарорҳои нави идоракунӣ оид ба истеҳсоли маҳсулотҳои нави бонкӣ, гурӯҳбандӣ ва пешбурди онҳо ба бозор, инчунин таъмини самаранокии фаъолияти

	рекламавии корхона мебошад».
Пакова О.Н., Саакян А.В. [8. с. 42]	«маркетинги бонкӣ ин стратегия ва тактикаи ақидаҳо, ки бояд бо тарзи ҳамаҷониба саҳеҳ ва аниқ коркард шуда, барои таҳлили саҳеҳи фаъолияти ҳамаи сохтор ва шуъбаҳои бонк (аз поён то боло), ки бевосита барои интихоби миҷоз таъсир мерасонад, мебошад. »
Березин, И. [9. с. 157]	«Маркетинги бонкӣ ин фаъолияте мебошад, ки барои омӯзиши ҳамаҷонибаи манфиатҳо ва талаботи истеъмолкунандагони хизматрасонии бонкӣ».
Солдатенкова Инна. [10.]	«Маркетинги бонкӣ – ин соҳаи илм мебошад, ки ҷараёни коркард ва ба амал ҷорӣ намудани чораҳо оид ба дарёфти ниёзи бозор, мизоҷ, муайян намудани сиёсати нархгузорӣ, фурӯш ва пешниҳоди маҳсулот аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ мебошад.»
Стародубсева Е.Б. [11. с. 405]	«Маркетинги бонкӣ – ин низоми ташаккул ва фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси ба инобат гирифтани талаботи воқеии истеъмолкунандагон бо мақсади гирифтани фоида мебошад.»
Кокин А.С. , Галин Т.В. [12. с. 270-273]	«Маркетинги бонкӣ – ин функсияи махсуси идоракунӣ барои мутобиқ гардонидани фаъолияти молиявии тиҷоратии сармоягузору фурӯшанда ба шароити зудтағйирёбандаи бозори бонкӣ мебошад.»
Русских А.В. [13. с. 36]	«Маркетинги бонкӣ – ин ҷараёни мунтазами такмили фаъолияти бонкӣ барои баланд бардоштани он бо тавассути маҷмуаи фишангҳо дар чорчӯбаи консепсияи маркетинг ва дар асоси ба инобат гирифтани ақидаҳо, хоҳиш ва талаботи истеъмолкунанда ва стратегияи бозор мебошад.»
Крилов В. К. [14. с. 33-37]	«Маркетинги бонкиро ҳамчун фишанг барои дарёфти фурӯши маҳсулоти бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси ба инобат гирифтани талаботи мизоҷон мебошад.»
Уткин Э.А. [15. с. 304]	«Маркетинги бонкиро ҳамчун ҷараёни дарёфт ва истифодабарии аз он маҳсулоте мебошад, ки пурра ба талаботи воқеии мизоҷон мутобиқат менамояд. Ҳадафи мазкур талаб менамояд, ки аз ҷониби бонк мақсадҳои аниқ ва роҳҳои дастрасии он ба нақша гирифта шуда, амалӣ гардад.»
Сарев А.В. [16. с. 87-90]	«Маркетинги бонкӣ – чунин низоми идоракунии бонк мебошад, ки тағйирёбии ҷараёнҳоро дар бозори сармоя, инчунин дар соҳаи бонк, низоми қарздиҳӣ ва бозори коғазҳои қиматнок дар бар мегирад.»

Умуман, равияи маркетингӣ дар ташаккули фаъолияти бонкӣ дар шароити муосир ба масъалаи мубрами рӯз мубаддал гаштааст. Новобаста аз он ки дар байни олимон, мутахассисони соҳа ақидаҳои гуногун оид ба моҳияти маркетинги бонкӣ хеле зиёд аст, онҳо аҳаммияти бузург, нақш ва зарурати ба амал ҷорӣ намудани маркетинги бонкӣ эътироф менамояд. Зеро бо воситаи ба амал татбиқ намудани стратегияи маркетингӣ бонкҳо метавонад дар муътадил ва беҳтаргардонии низоми муносибатҳои пулии қарзӣ ва бо ин васила дар таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ ҳиссаи худро афзоиш диҳанд.

Дар ҳақиқат ҳадаф аз ба амал татбиқ намудани фаъолияти маркетингӣ дар бонкҳо хеле гуногун аст, ки онҳоро ҳамчун мавқеи авлавиятдошта иброз менамоем:

-молу маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ бояд пурра барои қонеъ намудани талаботи мизоҷон аз рӯи ҳаҷм, сохтор ва сифат мутобиқ бошад;

- дар шароити муосире, ки рақобати шадид ва муҳити номуайян ҳукмфармо аст, самаранокии фаъолияти бонк бояд таъмин карда бошад;

- рақобатпазирии бонк дар асоси таъмини устувории молиявӣ нигоҳ дошта шавад;

- бонк ҳамчун инфрасохтори бозор барои рушди мусосибатҳои бозорӣ, иқтисодиёти он минтақаҳое, ки ҷойгир аст, мусоидат намояд.

Баҳри дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои дар боло зикргардида ҳар як бонки алоҳида, дар маҷмуъ функсияи маркетингии худро бояд амалӣ намояд.

Умуман, гуфтан мумкин аст, ки бонкҳо ҳамчун субъектҳои хоҷагидории тиҷоратӣ асосан бо ҷалб ва ҷойгиркунии маблағҳои мизоҷон, хизматрасонӣ оид ба амалиётҳои пардохтӣ, нигоҳдорӣ ва идораи активҳо бо мақсади дарёфти фоида машғул мебошанд.

Аз ин лиҳоз, роҳбарони бонк, инчунин ҳама сохторҳои он барои афзоиш додани доираи амалиётҳои бонкии худ, яъне афзоиши бозори фурӯши маҳсулоти бонкӣ равона менамоянд.

Дар шароити муосир дар фаъолияти бонкҳои ҳамаи кишварҳои ҷаҳонӣ, алалхусус дар иқтисодиёти миллӣ амалиёти маркетингии бонкӣ фаъол гардида истодааст, ки ин имконияти баланд бардоштани даромаднокии бонкҳо ва ба коҳиш додани хавфҳои бонкиро бояд мустаҳкам намояд. Принсипҳо, фишангҳо ва механизмҳои маркетинг ҳамчун механизми бозории идоракунии фаъолияти бонкӣ дар шароити муосир дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ давра ба давра, қадам ба қадам дар низоми бонкии ҷумҳурӣ ҳоло васеъ истифода бурда шуда истодааст, ки зарурати асоснок намудани истифодабарии консепсияи идоракунии маркетингии бонкҳоро талаб менамояд. Зеро ҳоло хеле зиёд заминаҳои илмӣ-амалӣ оид ба зарурати тадбиқи консепсия маркетингро дар соҳаи бонк тақозо менамояд, мавҷуд мебошад. Онҳоро метавонем ба ду гурӯҳ, яъне дохила ва беруна ҷудо намоем.

Гурӯҳи заминаҳои беруна аз инҳо иборат аст:

- тибқи принсипҳои иқтисодиёти бозор, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкии дусатҳа, ки сатҳи дуввум теъдоди зиёди бонкҳои тиҷоратӣ, намояндагони он дар минтақаҳо ва субъекти алоҳидаи молиявӣ-қарзии хурд ва ғайраҳо;

- бо бадастории соҳибистиқлолӣ гузаронидани сиёсати иқтисодии дарҳои боз, ки иқтисодиёти миллиро барои воридшавӣ ба ҳамгирой ва ҷаҳонишавӣ оварда расонд. Дар натиҷа воридоти асъори хориҷӣ, сармояи хориҷӣ дар фаъолияти бонкӣ дигаргуниҳои ҷиддиро талаб менамояд;

- ворид намудани иқтисодиёти миллӣ, ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ-қарзӣ, бонкҳои сатҳи ҷаҳонӣ ва бонкҳои кишварҳои алоҳида бо кушодани намояндагии худ дар дигар кишварҳо.

Гурӯҳи заминаҳои дохила аз инҳо иборат аст:

- ташаккули иқтисодиёти миллӣ низоми бисёршумораи муассисаҳои ғайрибонкие, ки хизматрасониҳои молиявӣ-қарзиро пешниҳод менамоянд;

- рушди технологияи иттилоотии коммуникатсионӣ, техникаву технологияи нави бонкӣ имконияти васеъ намудани доираи фаъолияти ниҳодҳои бонкиро ба миён гузошт;

- гуногунҷабҳагии фаъолияти молиявӣ-қарзии муассисаҳои бонкӣ ва ғайрибонкӣ бо мақсади бештар ҷалб намудани мизоҷон ва забти бозор;

- дар ниҳодҳои молиявӣ-қарзӣ васеъ ба роҳ мондани сиёсати диверсификатсияи маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ ва инчунин, истифодабарии услубҳои ғайрибонкӣ (барориши саҳмия, вомбарг, облегатсияҳо ва ғайра), ҷалби воситаҳои пулӣ.

Бо тарзи схема заминаҳои дар боло зикр гардидаро чунин ифода намудан мумкин аст:

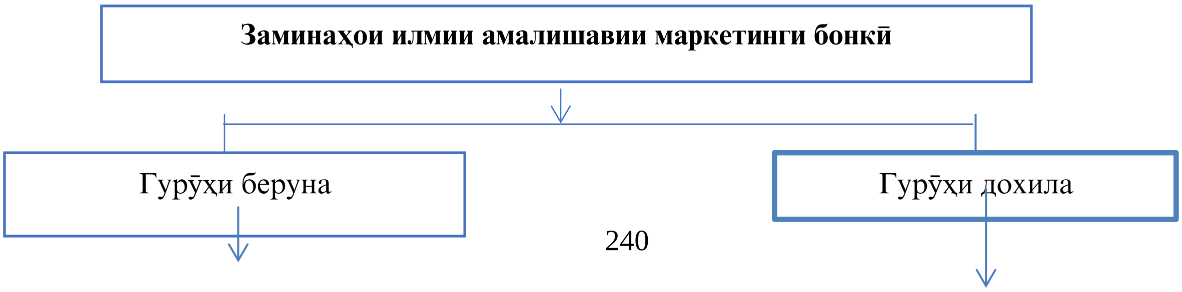

- амалишавии сиёсати дарҳои боз;
- ташаккули низоми бонкии дусатҳа;
- афзоиши теъдоди бонкҳои тиҷоратӣ ва ниҳодҳои молиявӣ-қарзии хурд;
- воридшавии бонкҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналхалқии молиявӣ ва бозори молиявии миллӣ.

- ташаккули низоми маҷмуавии хизматрасониҳои бонкӣ;
- рушди технологияи иттилоотӣ дар бонкҳо;
- универсализатсияи фаъолияти бонкӣ;
-диверсификатсияи маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ.

Заминаҳои мазкур байни низоми бонкӣ (дар байни бонкҳо), инчунин байни бонкҳо ва дигар ниҳодҳои ғайрибонкӣ рақобатро шадид гардонид. Аз ҳама муҳим рақобати бонкӣ ба сатҳи ҷаҳонӣ баромад, яъне вақте ки намояндагони бонкҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ ворид гаштанд, рақобат байни бонкҳои хориҷӣ ва ватанӣ дар самти ҷалби мизоҷон, ҷалби воситаҳои пулӣ, хизматрасонии қарзӣ, иҷрои амалиётҳои пулӣ-қарзӣ рақобат афзоиш ёфтааст.

Аз ин бармеояд, ки дар шароити муосир маркетинг натанҳо фишанг барои ҷалби мизоҷ, афзоиши фоида мебошад, ҳоло он бояд узви ҷудонашавандаи менеҷменти бонкӣ шавад, зеро дар ташкил ва амалӣ намудани идоракунии фаъолият дар бонкҳои тиҷоратӣ иҷрои функсияи маркетинг бояд дар мадди аввал гузошта шавад. Бо тавассути коркарди нақшаҳои маркетингӣ бонкҳо бояд ба шароити зудтағйирёбандаи муҳити беруна фаъолияти худро мутобиқ намоянд ва бо ин васила дар мубориҳаҳои рақобатӣ ғолиб оянд.

Чун хулоса, дар асоси омӯзиш ва таҳлили ақидаҳои олимони мазкур мо кӯшиш намудем, ки ақидаи худро оид ба мафҳуми таҳқиқшаванда иброз намоем: "Маркетинги бонкӣ – консепсияи нави идоракунии бонкӣ, услуби низомии-маҷмуавӣ оид ба таҳқиқи илмии бозори маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ, рафтори мизоҷон, ҳавасмандии талабот, нархгузорӣ, таҷдиди хизматрасонии бонкӣ баҳри мустаҳкам ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии бонк мебошад"

Рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир нисбат ба дигар соҳаҳо бештар назаррас аст. Яъне, музди маоши кормандони молиявӣ-қарзӣ аз дигар соҳаҳо ва аз сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ баланд аст. Иттилоот оид ба масъалаи мазкур дар ҷадвали зер оварда шудааст.

Новобаста аз он, барои муваффақ фаъолият доштани низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷорӣ ва амалӣ намудани усул ва фишангҳои маркетинг ниёз дорад. Шадидии рақобати бонкҳо байни худ ва дигар муассисаҳои ғайрибонкӣ зарурати ба анҷом расонидани амалиётҳои молиявӣ-қарзӣ берун аз ҳудудҳои иқтисодиёти миллӣ, густариш додани амалиётҳои депозитӣ (ҷалби маблағҳо), ҷавобгӯ будан ба ҳадафҳои созандагию ободкории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷбур месозад, ки дар ҳар як бонк технологияи муосири маркетингӣ истифода барад.

Дар низоми идоракунии бонкҳои тиҷоратӣ ҷорӣ намудани стратегияи маркетинг барои такмили фаъолият, ҳис намудани талаботи бозор, афзоиши даромаднокӣ ва коҳишёбии хавфҳои бонкиро муосидат менамояд. Аз ин лиҳоз, метавонем, таъкид намоем, ки коркарди стартегияи маркетинг ва истифодабарии он аз ҷониби унсурҳои таркибии низоми бонкӣ кафили муваффақият барои давраи оянда мебошад.

Адабиёт

1. Особенности банковского финансового маркетинга [Электронный ресурс] // Бизнес портал Alti.ru. – Режим доступа: www. alti.ru/finance/marketing-1.html.
2. Содержание банковского маркетинга и его специфика [Электронный ресурс] // Информационный бизнес портал. – Режим доступа: www.marketpages.ru/bankmark/3.html.
3. Уткин Э. А. Банковский маркетинг/ Э. А. Уткин. – М.: ИНФРА-М. 2013. – с. 47
4. Николаева, Т.П. Банковский маркетинг/ Т.П. Ни-колаева. – М.: Изд. центр ЕАОИ. 2010. – с.19.
5. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под ред. А.Г. Гряз-новой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – С. 11.
6. Николаева, Т.П. Банковский маркетинг / Т.П. Николаева. – М.: Изд.центр ЕАОИ. 2010. – с.14
7. Галин Т.Ф. Содержание банковского финансового маркетинга и его специфика. современные тенденции в экономике и управлении. 2009. с-177
8. Пакова О.Н., Саакян А.В. Особенности современного банковского маркетинга. // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ).,/ Экономические науки. – 2014. № VIII. –С. 42.
9. Березин, И. Маркетинг и исследования рынков/ И. Березин. – М.: Издательство Юрайт. 2012. – с.157
10. Солдатенкова Инна. Банковский маркетинг. // https://www.banki.ru/wikibank/bankovskiy_marketing (Санаи мурочиат 12.03.2024)
11. Стародубцева Е.Б. Банковское дело: учебник / под ред. Е.Б. Стародубцевой. – М.: ИД ФОРУМ: НИЦ ИНФРА-М, 2014. – С. 405
12. Кокин А.С., Галин Т.В. Банковский финансовый маркетинг / А.С. Кокин, Т.Ф. Галин // Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лобачевского. -2011.-№ 1. –С. 270-273
13. Русских А.В. Типы и особенности маркетинга банковских услуг. Российское предпринимательство, № 10 (232) / 2013. С. 36
14. Крылов В. К. Сущность банковского маркетинга // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 45. – С. 33–37. – URL: http://e-koncept.ru/2016/76350.htm.
15. Уткин Э.А. Банковский маркетинг / Э.А. Уткин. – М.: ИНФРА-М, 2016.- 304с.
16. Царев А.В. Особенности организации маркетинговой деятельности банка // Наука и бизнес: пути развития. – 2015. - № 2. – С. 87-90.
17. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 30 сентябри соли 2024 // https://nbt.tj/tj/banking_system/banks.php. (санаи муроҷиат: 15.12.2024 с.)
18. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.
19. Комилова, К. Н. Тамоюли инкишофи маркетинги бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. Н. Комилова, Б. Р. Шарипов, Б. М. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 243-252. – EDN EDTYLM.
20. Комилова, К. Н. Развитие банковского маркетинга в Республике Таджикистан в период пандемии COVID-19 / К. Н. Комилова, Б. М. Шарипов, Ф. А. Курбонова // Финансовый вестник. – 2022. – № 1(56). – С. 13-19. – EDN EOKNOX.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонова Гулноза Насимовна - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроғаи электронӣ: noza_777@mail.ru

Информация об авторе: Курбанова Гульноза Насимовна - соискатель Таджиксого государстевенного университета права, бизнеса и политики. Электронный адрес: noza_777@mail.ru

Information about the author: Kurbanova Gulnoza Nasimovna - applicant for degree of Tajik State University of Law, Business and Politics. Email address: noza_777@mail.ru

УДК: 336.564.2

ТАҲЛИЛИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ГУМРУКӢ БА СОҲАИ ПАРРАНДАПАРВАРӢ ВА МЕТОДИКАИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲО

Ашурзода Ш.М.

Аннотатсия. *Дар ин мақола муаллиф яке аз масъалаҳои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва таъмини талаботи истеъмолии аҳолиро дар таҳкими механизми ҳавасмандгардонии соҳаҳои мухталиф, тақвият додани саҳми бахши хусусӣ ва истифодаи таҷрибаи муосири байналмилалӣ нақши муассир медонад.*

Муаллиф аз як тараф имтиёзҳо ва сабукиҳои пешбинишударо ба беҳтаргардонии фазои соҳибкорию сармоягузорӣ ва кам кардани монеаҳои маъмурӣ пешниҳод намуда, дар сурати ғайримақсаднок истифода шудан, бинобар маҳдудияти сарчашмаҳои андозбандӣ ва дар ин радиф бавуҷудоии мушкилоти молиявӣ дар тавозуни буҷети давлатӣ сарбории иловагиро эҷод менамояд, таҳлил намудааст.

Дар мақола вазъи кунунии имтиёзҳои андозию гумрукиро дар соҳаи парандапарварӣ таҳлил намуда, хусусиятҳои хоси ин масъаларо дар паст намудани арзиши маҳсулоти истеҳсолшаванда, зиёд намудани музди меҳнати кормандон, қонеъ намудани талаботи аҳолӣ бо меъёрҳои ҳадди ақали маҳсулоти ғизоӣ ва таъмини фаровонии бозори истеъмолӣ, бо истифода аз имтиёзҳои андозию гумрукӣ пурра фароҳам овардани заминаи истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво, инчунин ба роҳ мондани сехҳои инкубатсионӣ дар дохили кишвар медонад.

Калидвожаҳо: *методикаи баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳо, андози ягона, кишоварзӣ, замин, даромад, хароҷот, меъёр, парандапарварӣ, моҳипарварӣ, хӯроки чорво, хизматрасонии техникӣ, сӯзишворӣ, истеҳлок, хароҷотҳои мобайнӣ, мтиёзҳои андозию гумрукӣ, баҳидиҳии самарнокӣ.*

Барои иқтибос: *Ашурзода Ш.М. Таҳлили самаранокии имтиёзҳои андозию гумрукӣ ба соҳаи паррандапарварӣ ва методикаи баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳо/ Ш.М. Ашурзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 243-253.*

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВЫХ И ТАМОЖЕННЫХ ЛЬГОТ В СЕКТОРЕ ПТИЦЕВОДСТВА И МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛЬГОТ

Ашурзода Ш.М.

Аннотация. *В данной статье автор рассматривает один из вопросов обеспечения устойчивого развития национальной экономики и удовлетворения потребительских потребностей населения через укрепление механизма стимулирования различных отраслей, усиление вклада частного сектора и использование современного международного опыта.*

Автор, с одной стороны, предлагает налоговые и таможенные льготы и преференции для улучшения предпринимательского и инвестиционного климата, а также для снижения административных барьеров, но, с другой стороны, отмечает, что их нецелевое использование может создать дополнительную нагрузку на баланс государственного бюджета из-за ограниченности налоговых ресурсов и, как следствие, привести к финансовым трудностям.

В статье проанализировано текущее состояние налоговых и таможенных льгот в секторе птицеводства. Рассмотрены особенности влияния этих льгот на снижение себестоимости производимой продукции, повышение заработной

платы работников, удовлетворение потребностей населения в минимальных нормах продовольственных товаров и обеспечение изобилия на потребительском рынке. Также подчеркивается необходимость использования налоговых и таможенных льгот для создания базы по производству комбикормов для птиц и животных, а также организации инкубационных цехов внутри страны.

Ключевые слова: *методика оценки эффективности льгот, единый налог, сельское хозяйство, земля, доход, расходы, норма, птицеводство, рыбоводство, корм для животных, технические услуги, топливо, потребление, промежуточные затраты, налоговые и таможенные льготы, оценка эффективности.*

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF TAX AND CUSTOMS BENEFITS SECTOR AND THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF BENEFITS

Ashurzoda Sh. M.

Annotation. *This article examines one of the key issues in ensuring the sustainable development of the national economy and meeting the population's consumer needs through strengthening the mechanism of stimulating various sectors, enhancing the contribution of the private sector, and utilizing modern international practices.*

The author suggests that tax and customs benefits and preferences can improve the business and investment climate and reduce administrative barriers. However, their misallocation may create additional burdens on the state budget balance due to limited tax resources, potentially leading to financial difficulties.

The article analyzes the current state of tax and customs benefits in the poultry sector. It examines the specific impact of these benefits on reducing production costs, increasing employee wages, meeting the population's minimum food requirements, and ensuring market abundance. The article also emphasizes the importance of leveraging tax and customs benefits to establish a foundation for producing mixed feeds for poultry and livestock and organizing incubation facilities within the country.

Keywords: *methodology for assessing the effectiveness of benefits, unified tax, agriculture, land, income, expenses, standard, poultry farming, fish farming, animal feed, technical services, fuel, consumption, intermediate costs, tax and customs benefits, effectiveness assessment.*

Гузориши масъала. Дар робита ба зиёд шудани талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва баҳри дар амал татбиқ намудани стратегияи рушди устувори иқтисодӣ ва ба роҳ мондани истеҳсолоти маҳсулоти ватании ба рақобат тобовар ва ба ин роҳ афзун намудани иқтидори содиротии кишвар тақозо мегардад, ки фишангҳои молиявие, ки ба ин раванд таъсири мусбӣ мерасонад такмил дода шаванд ва роҳу усулҳои муассири пешниҳоди механизмҳо мавриди коркард қарор гиранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Имтиёзҳои гумрукию андозӣ ба соҳаи паррандапарварӣ ва шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад хусусияти истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ, инчунин аҳамияти умумии миллии он барои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда, ба баландбардории нақши танзимкунандаи давлат, пеш аз ҳама танзими молиявии бозорҳои озуқавориро ба вуҷуд орад.

Мақсади мақола- Яъне, шаклу услуб ва тартиби ба низом даровардашудаи имтиёзҳои гумрукию андозӣ дар соҳаи паррандапарварӣ умуман дар соҳаи кишоварзӣ метавонад, ки сатҳи рақобатпазирӣ, даромаднокӣ ва пардохтпазирии хоҷагии қишлоқро баланд бардошта, доираи истеъмолкунандагонро васеъ созад. Зеро имтиёзҳои гумрукию андозӣ аз инструменти асосие ба шумор мераванд, ки тариқи он афзоиши тиҷорати соҳа татбиқ карда мешавад, даромаднокӣ таъмин мегардад ва талаботи аҳолӣ қонеъ карда мешавад.

Мухтавои асосии мавод. Таҳқиқот фарогири ҷанбаҳои назариявии низоми имтиёзҳои гумрукию андозӣ дар шароити муосири иқтисодӣ буда, вобаста ба такмилёбии имтиёзҳои гумрукию андозӣ ва шарикии давлат ва бахши хусусӣ пешниҳодҳои муфид тавсия намудаанд, ки истифодаи онҳо дар соҳаи кишоварзӣ аз манфиат холӣ нест.

Воқеан имрӯз дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, ки «Дар самти таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат пешбурди ислоҳоти аграрӣ, таъмини дастрасии иқтисодӣ ва физикии озуқа дар заминаи рушди устувори бахши агросаноатӣ, диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ ва баланд бардоштани ҷолибияти соҳа, бахусус барои хоҷагиҳои деҳқонӣ аз ҳисоби ташаккул ва таҳким додани занҷирҳои арзиши иловашуда» [11, с. 10]. ба радифи муҳимтарин тадбирҳои барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии мамлакат пешбинӣ шудааст. Вобаста ба ин дар айни замон, ҳангоми нокифоя будани таъминоти бахши аграрӣ бо захираҳои истеҳсолӣ, якбора бад гардидани вазъи молиявии истеҳсолкунандагони молу маҳсулот, таҳия ва татбиқи низоми ҳамаҷониба, тадбирҳое, ки ба устуворӣ ва рушди минбаъдаи самаранокии соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудаанд, аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ аҳамияти аввалиндараҷа додашуда роҳҳои ҳавасмандии ин бахшро такмил додаистодаанд.

Меҳвари асосии механизмҳои молиявии ҳавасмандгардонии истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ дар низоми механизми молиявии рушди иқтисодӣ инъикос мегардад[14;16;17]. Аз ин нуқтаи назар, ба мо муносиб аст, то ки оид ба нақш ва моҳияти имтиёзҳо дар низоми механизми молиявӣ ҳарф занем. Низоми механизми молиявии рушди иқтисодиро метавон дар ду ҷанбаҳои ба ҳам алоқаманд муаррифӣ кард: монетарӣ, ки таҳти таъсири бевоситаи механизмҳои пулӣ амалӣ карда мешавад ва ғайримонетарӣ, ки бо амали механизмҳои буҷетӣ муайян карда мешаванд. Ин раванд тадбиқи сиёсати молиявӣ ва сиёсати пуливу қарзиро бо ҳам наздик намуда, ҳадафҳои гузоштаашуда дар рушди иқтисодиёт амалӣ мегардад. Аз лиҳози хусусиятҳои миллӣ инъикосгари низоми молиявӣ ин механизми молиявӣ ба ҳисоб равфта, аҳамият ва мубрам будани он возеҳу равшан мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри дар амал татбиқ намудани стратегияи рушди устувори иқтисодӣ ва ба роҳ мондани истеҳсолоти маҳсулоти ватании рақобаттобовар ва ба ин роҳ афзун намудани иқтидори содиротии кишвар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои назаррас андешида шудааст. Яке аз фишангҳои молиявие, ки ба ин раванд таъсири мусбӣ мерасонад ин имтиёзҳои амалкунандаи қонунгузории андоз ва гумрук ба ҳисоб меравад.

Ҳолатҳои хароҷоти давлатиро ҳангоми амалисозии имтиёзҳо ба тариқи гуногун баҳогузорӣ менамоянд. Ба ақидаи Ҷеймс С. як қатор ташкилотҳо ба имтиёзҳои андозӣ бо роҳҳои гуногун соҳиб мешаванд, ки раванди сарбории аз андоз озод гардиданро дар чунин ҳолат мебинад, яъне дар канорагирӣ кардан аз тариқи интиқоли фоида аз филиали корхонае, ки аз имтиёзҳо бархӯрдор намебошад, ба филиале, ки нисбат ба он имтиёзи андозӣ татбиқ мешавад [1].

Ба ин раванд хароҷоти расмиёти маъмурӣ, ки аз расмиёти мушкили пешниҳоди имтиёзҳо ва мониторинги минбаъдаи онҳо вобастагӣ дорад, дохил мешавад [2].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки муҳаққиқон ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи базаи андозиро омӯхта, чунин таърифи иқтисодӣ пешниҳод менамояд. Ҳангоми тақсимоти захираҳо байни бахшҳое, ки бо дарназардошти тағйирёбии вазъият аз имтиёз бархӯрдор мегарданд, дар ҳоле, ки корхонаҳои дар ин бахш таъсисёфта, чун қоида дар ҳимояи манфиатҳо назар ба корхонаҳои навтаъсисёфта муваффақтар мебошанд [3].

Маълум аст, ки мақсади асосии пешниҳоди имтиёзҳо таъмини ҳавасмандгардонии молиявию иқтисодии андозсупорандагон ҷиҳати рушд додан ва васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои

афзалиятнок, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани фонди музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон, фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот ва ҷалби сармоя, инчунин дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоидошта маҳсуб меёбад.

Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 оид ба масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ қайд шудааст, ки «мақсади стратегие, ки ба ташкили ҷойҳои корӣ ва афзоиши иқтидори содироти мамлакат бевосита таъсир мерасонад, таъмини амнияти озуқаворӣ тавассути рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад»[1]. Рушди соҳаи кишоварзӣ бошад, аз оқилона ва самаранок истифода дастгириҳои молиявӣ вобастагӣ дорад. Натиҷаи ҳамин аст, ки дар тақсимоти идоравӣ 57 ададро имтиёзҳои андозӣ ва 47 ададро имтиёзҳои гумрукӣ ташкил дода, имтиёзҳои мавриди таҳлил қарордодашуда, дар маҷмӯъ 45 фоизи шумораи умумии имтиёзу сабукиҳои дар қонунгузории амалкунанда муқарраршударо дар бар мегирад. Зеро, чунин имтиёзҳо ҳамчун хароҷоти андозӣ эътироф гардида, ҳиссаи онҳо аз рӯи хароҷот нисбатан назаррас мебошад.

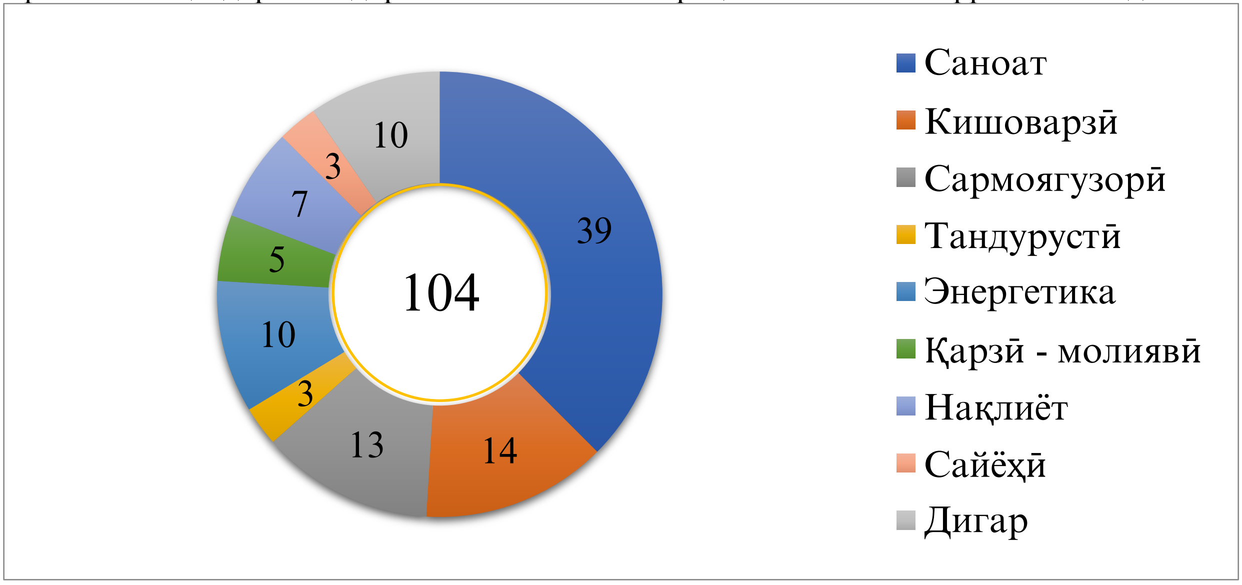

Расми 1.- Вазъи тақсимоти имтиёзҳои андозию гумрукӣ аз рӯи соҳаҳо.

Дар умум таҳлил карда бароем, аз тавсифи умумии имтиёзҳо бармеояд, ки дар тақсимоти соҳавӣ ба бахши саноат 39 имтиёз, кишоварзӣ 14 имтиёз, сармоягузорӣ 13 имтиёз, тандурустӣ 3 имтиёз, энергетика 10 имтиёз, қарзӣ - молиявӣ 5 имтиёз, нақлиёт 7 имтиёз, сайёҳӣ 3 имтиёз ва дигар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт 10 имтиёз рост меояд.

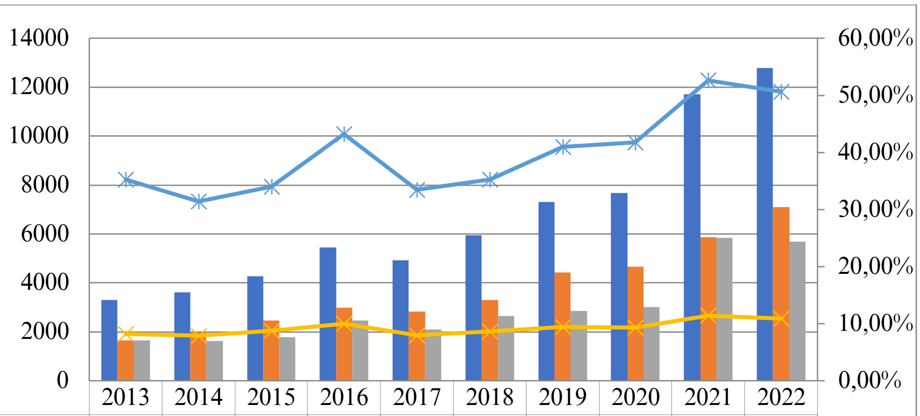

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Имтиёзҳо дар маҷмуъ	3306,5	3603,1	4260,3	5456,1	4911,1	5937	7301,3	7678,2	11702,3	12781,7
Имтиёзҳои андозӣ	1645	1992,8	2470,1	2990,8	2822,5	3293,3	4435,7	4666,9	5860,3	7104,9
Имтиёзҳои гумрукӣ	1661,5	1610,3	1790,2	2465,3	2088,6	2643,7	2865,6	3011,3	5842	5676,8
Нисбат ба ММД	8,20%	7,90%	8,80%	10,00%	8,00%	8,60%	9,40%	9,30%	11,40%	10,90%
Нисбат ба даромадҳои ҷорӣ	35,20%	31,40%	34,00%	43,20%	33,40%	35,20%	41,00%	41,80%	52,60%	50,60%

Расми 2. имтиёзҳои андозию гумрукӣ, вазни қиёсии онҳо нисбат ба ММД ва даромадҳои ҷории буҷети давлатӣ (бо млн сомонӣ)

Дар давраи солҳои 2013-2022 маблағи имтиёзҳои ба субъектҳои соҳибкорӣ татбиқшуда, дар маҷмӯъ ба 67,0 млрд сомонӣ баробар гардида, аз ин 37,3 млрд сомониро имтиёзҳои андозӣ ва 29,7 млрд сомониро имтиёзҳои гумрукӣ (тарифӣ) ташкил медиҳанд [13].

Маблағи имтиёзҳои андозию гумрукии ба субъектҳои соҳибкорӣ дар соли 2013 татбиқшуда 3,3 млрд сомонӣ, вазни қиёсии он 8,2 фоизи ММД ва 35,2 фоиз даромадҳои ҷории буҷети давлатиро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 12,8 млрд сомонӣ баробар ба 10,9 фоизи ММД ва 50,6 фоизи даромадҳои ҷории буҷети давлатӣ баробар гардида, дар соли 2022 нисбат ба соли 2013-ум 3,9 маротиба зиёд гардида, дар давраи таҳлилшаванда вазни қиёсии он нисбат ба ММД 2,7 фоиз ва нисбат ба даромадҳои ҷории буҷети давлатӣ 15,4 фоиз афзоиш ёфтааст.

Ҳукумати ҷумҳурӣ бо мақсади таъмини амнияти озуқавории кишвар рушди соҳаи парандапарварӣ, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ватании воридотивазкунанда ва ба ин васила бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 феврали соли 2018, №1511 «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррароти низоми мазкур такмил дода шуда, аз он шартҳои пешбинишуда оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ ва (ё) қарзи бонкҳои хориҷӣ дар ҳаҷми на камтар аз 16 миллион доллари ИМА хориҷ ва мӯҳлати татбиқи имтиёзҳо аз 12 ба 6 сол кам гардида, корхонаҳои мазкур аз супоридани андозҳои зерин озод карда шудаанд:

- андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ;
- андоз аз арзиши иловашуда;
- андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- андозҳо аз объектҳои ғайриманқул (андоз аз молу мулки ғайриманқул ва андози замин).

Пас аз такмил ёфтани шартҳои татбиқи низоми имтиёзнок шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар бахши парандапарварӣ фаъолияткунанда дар давраи солҳои 2017-2022 зиёд гардида, аз 65 адади соли 2017 ба 218 адад дар соли 2022 баробар гардидааст, ки 3,4 маротиба афзоиш ёфтааст[13]. Дар натиҷа саршумори паранда 4,3 маротиба афзоиш ёфта, аз 1,8 млн сар дар соли 2017 ба 7,8 млн сар дар соли 2022 баробар гардидааст, нигаред ба расми 3.

Расми 3. Шумораи корхонаҳои парандапарварӣ ва саршумори паранда дар солҳои 2013-2022

Дар нитҷаи ин дастгириҳои ҳукумат солҳои 2017-2022 истеҳсоли тухми паранда 6,3 маротиба зиёд гардида, бо натиҷаи татбиқи имтиёзҳо воридоти он 12,5 маротиба коҳиш ёфтааст. Яъне, агар дар соли 2017 дар ҷумҳурӣ 162,6 млн дона тухм истеҳсол гардида, ба ҷумҳурӣ 194,4 млн дона тухм ворид шуда бошад, пас ин нишондиҳандаҳо дар соли 2022 мутаносибан ба 1029,1 млн дона ва 15,6 млн дона баробар гардидааст.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки новобаста аз татбиқи имтиёзҳо ба бахши парандапарварӣ арзиши миёнаи тухми паранда сол аз сол тамоюли зиёдшавӣ дошта, агар дар соли 2017 арзиши миёнаи 10 дона тухми паранда 8,2 сомониро ташкил медод, пас он дар соли 2022 ба 11,1 сомонӣ баробар гардида ё 35,4 фоиз афзоиш ёфтааст, ниг. ба расми 4.

Расми 4. Истеҳсол, воридот ва арзиши тухми паранда дар солҳои 2013-2022

Бояд қайд намуд, ки дар ин солҳо истеҳсоли гӯшти паранда дар вазни зинда 47,4 маротиба афзоиш ёфта, воридоти он 20,2 маротиба коҳиш ёфтааст, ки инро мо дар соли 2017 дида метавонем, ки дар ҷумҳурӣ 0,9 ҳазор тонна гӯшти паранда

истеҳсол гардида, ба ҷумҳурӣ 44,4 ҳазор тонна гӯшти паранда ворид шуда бошад, пас ин нишондиҳандаҳо дар соли 2022 мутаносибан 42,7 ҳазор тонна ва 2,2 тоннаро ташкил дода, дар маҷмӯъ 482 тонна гушти паранда содирот карда шудааст. Аммо новобаста аз зиёд гардидани истеҳсоли гӯшти паранда дар дохили кишвар арзиши миёнаи он тамоюли зиёдшавӣ дорад. Агар, дар соли 2017 арзиши миёнаи 1 кг гӯшти паранда 17,7 сомониро ташкил медод, пас он дар соли 2022 ба 30,9 сомонӣ баробар гардида, дар маҷмуъ 74,6 фоиз ё ба ҳисоби миёна ҳамасола 12,4 афзоиш ёфтааст, нигаред ба расми 5.

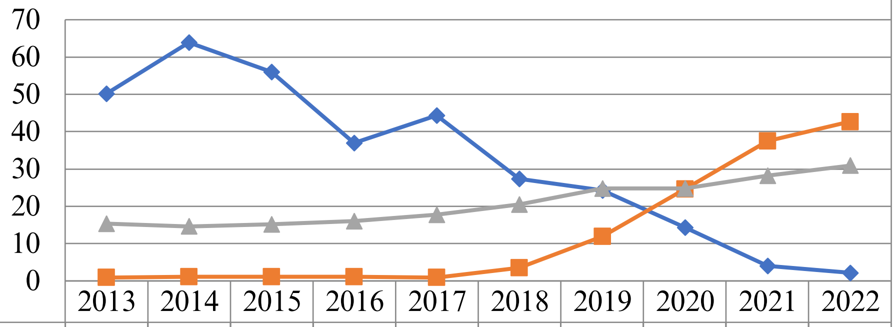

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Воридоти гушт (ҳазор тонна)	50,2	63,9	56,1	37	44,4	27,4	24,2	14,3	4	2,2
Истеҳсоли гушт (ҳазор тонна)	0,9	1,2	1,1	1,2	0,9	3,5	11,9	24,6	37,5	42,7
Арзиши гушт (бо сомонӣ)	15,4	14,6	15,2	16,1	17,7	20,5	24,8	24,8	28,2	30,9

Расми 5. Истеҳсол, воридот ва арзиши гӯшти паранда дар солҳои 2013 ва 2022

Бояд гуфт, ки дар соли 2022 аз ҷониби корхонаҳои соҳа истеҳсоли тухми паранда 1029,1 млн дона ва гӯшти паранда 42,7 ҳазор тоннаро ташкил дода, ба сари аҳолӣ мутаносибан 108 дона ва 4,5 кг дар як сол рост меояд. Дар ҳоле, ки тибқи меъёрҳои физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумхурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018, №451 тасдиқ гардидааст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳар сари аҳолӣ дар як сол истеъмоли 180 дона тухм ва 7,32 кг гӯшти паранда тавсия дода шудааст.

Дар натиҷаи ин муваффақиятҳо дар соли 2017 шумораи коргарони кироя дар маҷмӯъ дар ҳамаи субъектҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво 2872 нафар ва фонди музди меҳнат 26,2 млн сомониро ташкил додааст, ки ин рақамҳо дар соли 2022 ба 2911 нафар ва 36,6 млн сомонӣ фонди музди меҳнат баробар гардида, дар давоми 6 сол афзоиши он мутаносибан 39 коргар ва 10,4 млн сомонӣ фонди музди меҳнатро ташкил медиҳад. Дар ин асно дар соли 2017 музди миёнаи моҳона барои як коргар дар соҳаи мазкур 759 сомониро ташкил дода, он дар соли 2022 ба 884 сомонӣ баробар гардидааст, ки афзоиши он ҳамагӣ 125 сомонӣ ё 16,5 фоизро ташкил медиҳад. Аммо бояд як чизи хеле муҳимро дар ин ҷо қайд намоем, новобаста аз он, ки дар соли 2022 шумораи умумии кормандон нисбат ба соли 2017 зиёд гардида бошад ҳам, аммо он аз рӯи солҳо тамоюли камшавӣ дорад. Агар дар соли 2020 шумораи умумии кормандон субъектҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво ҳамагӣ 3634 нафарро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 2746 нафар ва дар соли 2022 ба 2911 нафар баробар гардидааст, шарҳи васеи онро дар ҷадвали 1 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ барои солҳои 2018-2022 дар шакли ҷадвал чунин мебошад.

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	Шумораи умумии кормандон (нафар)	2872	3213	3510	3634	2746	2911
2	Фонди музди меҳнат (млн сомонӣ)	26,2	32,1	35,7	38,2	30,0	36,6
3	Музди миёнаи меҳнат (сомонӣ)	759	833	848	879	818	884

Хӯроки омехтаи паранда ва чорво бошад дар соли 2017 даромади умумии онҳо дар маҷмӯъ 148,9 млн сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 2651,1 млн сомонӣ баробар гардида, нисбат ба соли 2017 ба маблағи 2502,2 млн сомонӣ ё 17,8 маротиба зиёд гардида, Фоидаи корхонаҳои парандапрарварӣ дар соли 2017 9,5 млн сомониро ташкил дода, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 ба 102,9 млн сомонӣ баробар гардидааст, ки 10,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз рӯи ҳисоботҳои пешниҳодгардида, дар соли 2022 даромаднокии (рентабелности) соҳаи мазкур 3,9 фоизро ташкил дода, он нисбат ба соли 2017 (6,4 фоиз) 2,5 фоиз коҳиш ёфт.

Дар натиҷаи ин пешравиҳо арзиши воситаҳои асосии субъектҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво дар соли 2017 маблағи 484,3 млн сомониро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 793,5 млн сомонӣ баробар гардидааст, ки дар маҷмӯъ 63,8 фоиз афзоиш ёфта, сол аз сол рушди соҳаро нишон медиҳад.

Маблағи ҳисобшудаи андозҳои соҳаи мазкур 3 маротиба афзоиш ёфта, аз 9,5 млн сомонии соли 2017 ба 28,8 млн сомонӣ дар соли 2022 баробар гардидааст, ки новобаста аз он, ки дар соли 2022 маблағҳои ҳисобшуда нисбат ба соли 2017 зиёд гардида бошад ҳам, аммо он аз рӯи солҳо тамоюли камшавӣ дорад. Агар дар соли 2018 маблағи ҳисобшудаи андозҳо аз ҳисоби субъектҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво ҳамагӣ 32,6 млн сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2019 ба 20,1 млн сомонӣ, дар соли 2020 ба 16,3 млн сомонӣ, дар соли 2021 ба 28,9 млн сомонӣ ва дар соли 2022 ба 28,8 млн сомонӣ баробар гардидааст.

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои молиявӣ барои солҳои 2017-2022 дар шакли ҷадвал чунин мебошад.

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	Арзиши воситаҳои асосӣ (млн сомонӣ)	484,3	512,4	583,7	677,1	639,6	793,5
2	Даромади умумӣ (млн сомонӣ)	148,9	283,1	727,7	1185,7	1491,9	2651,1
3	Фоида/зарар (+/-) (млн сомонӣ)	9,5	33,9	83,3	66,5	45,0	102,9
4	Даромаднокӣ (рентабелност) (фоиз)	6,4	12,0	11,5	5,6	3,0	3,9
5	Маблағи андозҳои ҳисобшуда (млн сомонӣ)	9,5	32,6	20,1	16,3	28,9	28,8

Маврид ба зикр аст, ки аз имтиёзҳои пешниҳодшуда ба бахши парандапарварӣ, истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво даромади буҷети давлатӣ бетаъсир намонда, мувофиқи маълумоти пешниҳоднамудаи Кумитаи андоз ҳамагӣ маблағи андозҳои дохилии ба буҷети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби

татбиқи имтиёзҳо ба бахши парандапарварӣ дар соли 2018-ум 27,8 млн сомонӣ, дар соли 2019-ум 67,5 млн сомонӣ, дар соли 2020-ум 57,8 млн сомонӣ дар соли 2021-ум 276,0 млн сомонӣ ва дар соли 2022-ум 412,8 млн сомониро ташкил додааст.

Ҷадвали 3. Маблағи андозҳои дохилии ба буҷети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо ба бахши мазкур дар буриши андозҳо чунин мебошад.

№	Андозҳои озодкардашуда	Талафоти буҷети давлатӣ дар буриши солҳо (бо млн сомонӣ)				
		2018	2019	2020	2021	2022
1	Андоз аз фоида (андози низоми соддакардашуда)	4,4	13,9	12,7	5,8	13,4
2	Андоз аз арзиши иловашуда	22,0	52,1	43,5	268,5	397,7
3	Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	2,0	5,1	8,3	0,0	0,0
4	Андози замин	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
5	Андоз аз объектҳои ғайриманқул	1,2	1,3	1,4	1,5	1,5
	Ҳамагӣ	27,8	67,5	57,8	276,0	412,8

Дигар даромадҳо ба буҷети давлатӣ воридшаванда ин пардохтҳои гумрукӣ мебошад, ки мувофиқи маълумоти пешниҳоднамудаи Хадамоти гумрук дар маҷмӯъ маблағи пардохтҳои гумрукии ба буҷети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо ба бахши парандапарварӣ, истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво дар соли 2018 маблағи 38,9 млн сомонӣ, дар соли 2019 маблағи 115,3 млн сомонӣ, дар соли 2020 маблағи 236,5 млн сомонӣ, дар соли 2021 маблағӣ 519,7 млн сомонӣ ва дар соли 2022 маблағи 882,0 млн сомониро ташкил медиҳад, шарҳи пурраи онро дар ҷадвали 4 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 4. Таҳлили маблағи пардохтҳои гумрукии ба буҷети давлатӣ вориднагардида аз ҳисоби татбиқи имтиёзҳо ба бахши парандапарварӣ, истеҳсолкунандаи хӯроки омехтаи паранда ва чорво дар солҳои 2018-2022

№	Номгӯй	Талафоти буҷети давлатӣ дар буриши солҳо (бо млн сомонӣ)				
		2018	2019	2020	2021	2022
1	Шумораи субъектҳои аз имтиёз бархӯрдоршуда, аз ҷумла (адад)	65	120	168	183	166
1.1	-соҳибкорони инфиродӣ	0	8	15	13	6
1.2	-шахсони ҳуқуқӣ	65	112	153	170	160
2	Арзиши гумрукӣ (бо млн доллари ИМА)	18	51,7	95,8	189,6	376,8
3	Пардохтҳои гумрукии озодшуда, аз ҷумла (бо млн сомонӣ)	38,9	115,3	236,5	519,7	882,0
3.1	-ААИ	30,8	90,1	185,8	402,6	649,7
3.2	-боҷи гумрукӣ	8,1	25,2	50,6	117,1	232,3

Дар асоси муайянкунии методикаи баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳо, ки 6 номгӯи имтиёзҳои ба бахши парандапарварӣ, истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво муқарраршуда қисман самаранок буда, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва молиявии корхонаҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои ба истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво машғулбуда, дар давраи солҳои 2017-2022 дар қисме аз нишондиҳандаҳо тамоюли зиёдшавӣ ва дар қисми дигари онҳо бошад тамоюли коҳишёбӣ дорад. Инро мо дар натиҷаи таҳлил муайян намудем, ки дар

солҳои 2017-2022 шумораи субъектҳои соҳаи парандапарварӣ, истеҳсоли хурокӣ омехтаи парранда ва чорво дар давоми 6 сол аз 65 адад ба 218 адад, яъне 153 адад зиёд гардидааст, аммо шумораи умумии кормандон дар соли 2020-ум 3634 нафар, соли 2021-ум 2742 нафар ва дар соли 2022-ум 2911 нафар кам гардидааст, ки камшавии шумораи кормандони корхонаҳои соҳаи мазкур 723 нафарро ташкил медиҳад.

Бо баробари истеҳсоли гушти паранда дар соли 2017 дар ҷумҳурӣ 0,9 ҳазор тоннаро ташкил дода, арзиши он 17,7 сомониро барои як кг дар ҳамон давра дар бар гирифта, ин нишондиҳанда дар соли 2022-ум 42,7 ҳазор тонна истеҳсол карда шуда, нархи он барои 1 кг ба 30,9 сомонӣ баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 2017-ум 74,6 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳоло он ки бо зиёд гардидани истеҳсоли гушти паранда бояд нархи он дар бозор паст ё муътадил нигоҳ дошта мешуд.

Дар баробари ин, истеҳсоли тухми паранда дар соли 2017 дар ҷумҳурӣ 162,6 млн дона ташкил дода, нархи он барои 10 дона 8,2 сомонӣ буд, ки ин нишондод дар соли 2022-ум 1029,1 млн дона истеҳсол карда шуда, арзиши он 11,1 сомонӣ барои 10 дона баробар гардидааст, ки арзиши нархи тухм дар муқоиса ба соли 2017-ум 35,4 фоиз афзоиш ёфтааст.

Ҳамзамон, омӯзиши воридоти гандум дар фаъолияти субъектҳои парандапарварӣ нишон дод, ки дар соли 2022 барои эҳтиёҷоти корхонаҳои парандапарварӣ ва истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво дар ҳаҷми 580,3 ҳазор тонна гандум ворид гардидааст ва дар соли 2022 дар баробари гандум 137,6 ҳазор тонна хӯроки омехтаи паранда (комбикорм) тариқи имтиёзнок ворид гардидааст.

Дар баробари чунин имтиёзҳо зарур мешуморем, ки ҳамроҳшавии давлат ба иқтисодиёт дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шарикии давлат ва бахши хусуси таъмин карда шавад ва қисман вазифаи давлат ба бахши хусуси вогузор карда мешавад, ки ҳамин ҳадаф хусусияти истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин аҳамияти умумии миллии он барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баландбардории нақши танзимкунандаи давлат, пеш аз ҳама танзими молиявии бозорҳои озуқавориро талаб мнеамояд.

Таҳлили муносибатҳои кредитию молиявии субъектҳои истеҳсоли озуқаворӣ як қатор омилҳоеро ошкор намуд, ки рушди системаи миллии кредиткунии кишоварзиро бозмедоранд:

- набудани ҳамкории ниҳодҳои таъминкунандаи молия ва кредит барои бахши озуқаворӣ;

- аз даст рафтани дараҷаи лозимаи гирдоварии пул дар доираи барномаву лоиҳаҳои мақсаднок, ки як қатор фондҳои ватанӣ, хориҷӣ ва муштарак амалӣ менамоянд.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронидашуда ҷиҳати додани имтиёзҳои андозию гумрукӣ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии давлат ҷиҳати таъмини озуқаворӣ, амалигардонии тавсияҳои зерин аз ҷониби корхонаҳои парандапарварӣ ва корхонаҳои ба истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво машғулбуда, тавассути роҳнамоӣ ва пайгирии мақомотҳои ваколатдори давлатӣ дар соҳаи саноат ва кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. Додани имтиёзи андозию гумрукӣ барои вориди хуроки чорвою парранда.

2. Боз ҳам зиёд намудани музди меҳнати кормандони соҳа.

3. Қонеъ намудани талаботи аҳолӣ бо меъёрҳои ҳадди ақали маҳсулоти ғизоӣ ва таъмини фаровонии бозори истеъмолӣ.

4. Паст намудани арзиши маҳсулоти истеҳсолшаванда.

5. Тавсия дода мешавад, ки дар рӯйхати воридоти техникаи кишоварзӣ ва таҷҳизоти технологӣ, аз андози арзиши иловашуда, боркашонӣ, таҷҳизот, технологияи сабзавот, ашёи хом ва маводҳо барои истеҳсоли бастабандӣ истифода баранд. Ин тағйирот дар қонунгузории андоз ба андешаи мо ба рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкорӣ ва афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар инфрасохтори бозори озуқаворӣ мусоидат мекунад.

Бо истифода аз имтиёзҳои андозию гумрукӣ пурра фароҳам овардани заминаи истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво, инчунин ба роҳ мондани сеххои инкубатсионӣ дар дохили кишвар. Зеро, новобаста аз зиёд гардидани истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво дар дохили кишвар, дар давраи солҳои 2017-2022 воридоти он низ ба таври назаррас зиёд гардидааст. Инчунин то ба ҳол тухмҳои инкубатсионӣ, бо мақсади парвариши минбаъдаи чӯҷаи мурғ аз ҷониби корхонаҳои парандапарварӣ аз хориҷи кишвар ворид гардида истодааст.

Адабиёт

1. Джеймс С. Налоговые и неналоговые льготы и инвеститции: свидетельства и последствия для политики. Консультативная служба по иностранным инвестициям. Всемирный банк. – Вашингтон, округ Колумбия, 2009.

2. Калаков Р.Н. К вопросу об эффективности налоговых льгот: анализ современной практики» (https://docviewer.yandex.ru /view/0/?*=N3Jk2skALXBzwHUdL49em0ek).

3. Махзани маълумотҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2022.

4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 год. – Душанбе, 2016. – С. 41.

5. Қурбонов А.К. Назирзода Н.И. Роль налоговых льгот в сфере туризма и ее влияние в развитие нацинальной экономике // Экономика Таджикистана. – 2020. – №4(1).

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» аз 31 декабри соли 2020, №670 11. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 17.09.2012, №901.

7. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 декабри соли 2004 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2004. – № 12.

8.Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021, №1844. "С. 31

9. Дастурамал дар бораи хисоб ва пардохт намудани андози ягонаи кишоварзӣ», ки дар Вазорати адлия аз 01.02.2022, №1125.

10.Дастурамал оид ба андозбандии фаъолияти парандапарварӣ, мохдпарварӣ ва исте^соли хуроки омехтаи паранда ва чорво. Дар Вазорати адлия аз 04.02.2022, №1130 ба кайд гирифта шуд

11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2013». – 2022. – №1469.

13. Таҳлили самаранокии имтиёзҳои андозӣ ва гумрукии амалкунанда, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2023.

14. Кошонова, М. Р. Модели регрессионии арзёбии иқтидори сармоягузорӣ ва роҳҳои такмили он дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ / М. Р. Кошонова, Ҷ. И. Зубайдов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 18-28. – EDN SUOUEY.

15. Маъдиев, С. Зарурати таҳлили оморию эконометрикии ташаккули иқтидори инвеститсионии минтақаҳо дар Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН / С. Маъдиев, Ҷ. И. Зубайдов // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 1(21). – P. 54-62. – EDN IJOZGB.

16. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 47-55. – EDN OUXPWL.

17. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашурзода Шоҳмурод Мирзомурод - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734005, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 918-16- 13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

Сведение об авторе: Ашурзода Шохмурод Мирзомурод - кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Национального университета Таджикистана. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-16-13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

Information about the author: Ashurzoda Shohmurod Mirzomurod- candidate of economic sciences, associate professor of the department of customs activities, Tajik National University. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-16-13-55. E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

УДК: 336

РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФОСИЛАВӢ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Одинаев С.П.
Ғаюров Ғ.Ҳ.

Аннотатсия. *Дар мақола масоили таҳкими хизматрасониҳои фосилавӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон рушди хизматрасониҳои бокиро бо ташаккули иқтисодиёти рақамӣ алоқаманд медонанд ва асоснгк гардидааст, ки густариши муносибатҳои молиявӣӣ, рушди технологияи инноватсионӣ метавонад, ки бозори хизматрасониҳои фосилавиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият бахшад. Вобаста ба ин, дар мақола омилҳои ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ таъсиррасон баррасӣ гардида, рушди минбаъдаи ин хизматрасониҳо тавсия дода шудааст.*

Калидвожаҳо: *низоми бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, Бонки миллии Тоҷикистон, хизматрасониҳои бонкӣ, маҳслуотҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ.*

Барои иқтибос: *Одинаев С.П. Рушди хизматрасониҳои фосилавӣ дар низоми бонкии ҷумҳурии тоҷикистон / С.П. Одинаев, Ғ.Ҳ. Ғаюров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4.2(43) С. 254-260.*

РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННЫХ УСЛУГ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Одинаев С.П.
Гаюров Г.Х.

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы развития дистанционного обслуживания в банковской системе Республики Таджикистан. Авторы связывают развитие дистанционных услуг со становлением цифровой экономики и утверждают, что расширение финансовых отношений и развитие инновационных технологий могут развивать рынок дистанционных банковских услуг в Республике Таджикистан. В связи с этим в статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие банковских услуг, и даются рекомендации по дальнейшему развитию этих услуг.*

Ключевые слова: *банковская система, кредитные организации, Национальный банк Таджикистана, банковские услуги, банковские продукты, дистанционное обслуживание, рынок банковских услуг.*

DEVELOPMENT OF REMOTE SERVICES IN THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Odinaev S.P.
Gayurov G.H.

Abstract. *The article discusses the development of remote services in the banking system of the Republic of Tajikistan. The authors associate the development of remote services with the formation of the digital economy and argue that the expansion of financial relations and the development of innovative technologies can develop the market of remote banking services in the Republic of Tajikistan. In this regard, the article considers the factors influencing the development of banking services and provides recommendations for the further development of these services.*

Keywords: *banking system, credit institutions, National Bank of Tajikistan, banking services, banking products, remote services, banking services market.*

Гузориши масъала. Рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ боиси ба вуҷуд овардани иқтисодиёти рақамӣ гардид. Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар бахшҳои асосии иқтисодёт, дигаргуниҳои куллиро ба миён овард. Таъсис ва рушди интернет боиси пайдоиши иттиҳоди бузурги шабакаҳо дар муассисаҳои молиявӣ ва хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ (ХФБ) гардид, ки имконияти дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ аз ҳама ҷо ва дар вақти мувофиқро фароҳам овард. Аз ҳамин хотир, бонкҳои тиҷоратӣ кӯшиш менамоянд, ки бо дарназардошти тамоми имконоти мавҷуда ба мизоҷони худ хизматрасониҳои наву замонавиро пешниҳод намоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ, тақвияти хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккулёбии хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ таҳқиқотҳои зиёде дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷ аз он анҷом ёфтаанд, ки зимни омӯзиши масъалаи мазкур мавриди истифода қарор гирифтаанд. Махсусан, таҳлили ҳолати муосири рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар ҷараёни таҳқиқоти мазкур заминаи муносибро фароҳам оварда аст.

Мақсади мақола. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур аз баррасии ҷанбаҳои назариявӣ-амалии рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва коркарди тавсияҳои илман асоснок ҷиҳати тақвияти хизмтрасониҳои фосилавӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити муосир яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои қарзи рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ دониста мешавад, ки ин аз мубрамияти мавзуи таҳқиқшаванда шаҳодат медиҳад.

Лозим ба ёдоварист, ки оиди моҳияти хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ аз ҷониби олимони соҳаи иқтисодӣ дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ ақидаҳои мухталиф пешниҳод гардидааст. Масалан Маҳмадов О.С. қайд менамояд, ки «хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ – ин низоми технологияҳое мебошад, ки имконияти пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳоро ба мизоҷон дар шакли фосилавӣ медиҳад» [1, С.3]. Тибқи ақидаи Бурмистрова П.Д. моҳияти хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар худхизматрасонии муштариён эҳсос мегардад. Худхизматрасонӣ як намуди ҳамкории технологии байни бонк ва мизоҷон мебошад, ки имконияти истифодаи хизматрасониҳоро новобаста аз кормандони бонк медиҳад [2, С.4].

Моҳият ва аҳамияти хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар таҳқиқотҳои Зяблицкая Н.В. дида мешавад. Ӯ моҳияти ХФБ чунин шаҳр медиҳад: «ХФБ –ин анҷомдиҳии хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси фармоишҳое, ки мизоҷ бидуни ташриф ба филиалҳои бонк ё бо истифода аз дастгоҳҳои худхизматрасонии бонк ирсол кардааст мебошад» [3, С.5].

Яке аз иқтисодшиноси дигар Э.А. Уткин қайд менамояд, ки хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ин «таъмини маҳсулоти бонкӣ (хизматрасонии бонкӣ) берун аз ҳудуди ҷойгиршавии бонк, бе тамоси бевоситаи муштарӣ бо кормандони бонк мебошад» [4, С.17]. Тибқи ақидаи Уткин Э.А. «хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ба воситаи расонидани хизмат ба муштарӣ дар масофаи дур аз бонк, бе ташрифи мизоҷ ба идораи бонк, бе тамоси мустақим бо кормандони бонк – аз хона, ҷойи кор, мошин ва ғайра амалӣ карда мешавад».

Вобаста ба гуфтаҳои боло метавон қайд намуд, ки дар шароити муосир аксарияти хизматрасониҳое, ки аз ҷониби бонкҳо пешниҳод мегарданд хислати иттилоотӣ доранд. Дар ин радиф, хизматрасониҳои фосилавӣ амалан тамоми ҷанбаҳои асоси фаъолияти бонкро дар бар мегирад. Хизматрасониҳои фосилавӣ ҳамчун як шабакаи ғайрианъанавии пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ амал карда, ҷиҳати мутобиқ шудан ба дархост ва талаботи муштариён мунтазам бо вазифаҳои нави хизматрасонӣ пурра карда мешавад.

Дар таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ аксар вақт истилоҳи «home banking» истифода бурда мешавад, ки барои пеш бурдани амалиёти бонкӣ дар хона ҳамчун шакли

мустақили хизматрасонии бонкӣ ба аҳолӣ маънидод карда мешавад. Раванди истифодаи хизматрасонии мазкур бо технологияҳои электронӣ асос ёфтааст. Дар шароити рушди баланди технологияҳои иттилоотӣ, пуррагардии бозор ва талаботҳои баланди истеъмолгарон аз ҷониби бонк пешниҳоди чунин хизматрасониҳо шарти зарурии нигоҳ доштани рақобатпазирии бонк ба шумор меравад.

Технологияи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, оғози солҳои 80-уми асри ХХ дар ИМА пайдо шудааст. Яке аз сабабҳои пайдоиши он, ин мавҷудияти маҳдудиятҳо барои кушодани филиал дар дигар штатҳо аз ҷониби бонкҳо буд [5, С.7]. Дар аввал системаи пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо телефон ва модем ба вуҷуд омад, айни замон бошад, рушди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути интернет сурат мегирад. Солҳои охир имконият ва зарурати пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифодаи шабакаи Интернет ба вуҷуд омад. Ҳамин тавр, моҳи октябри соли 1995 Security First Network таъсис ёфт ва ин якумин бонке ба шумор мерафт, ки хизматрасониро тавассути интернет пешниҳод намуд. Баъдан бонки Австриягии Bank fur Arbeit and Wirtshaft ва бонки Британии Royal Bank of Scotland чунин хизматрасониро пешниҳод намуд [6, С.4].

Хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истилоҳи «бонки электронӣ» (e- bank) ва «бонки виртуалӣ» зич алоқаманд аст [11, С.3]. Бонки электронӣ ё ин ки виртуалӣ гуфта, одатан бонкеро меноманд, ки офиси расмӣ надошта, муштариёнро тавассути телефон, интернет ва дар мавриди зарурат тариқи почта хизматрасонӣ мекунад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон қайд кард, ки анҷомдиҳии амалиёт ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ аз масофаи дур ба амал баровадра мешавад, чунки маҳсулот, воситаҳои гузаронидани амалиёт ва воситаҳои истифодаи хизматрасониҳои бонкӣ фосилавӣ хоҳанд буд.

Бояд қайд кард, ки баъзе иқтисоддонҳо хизматрасонии фосилавии бонкиро ҳамчун низоми мукаммал меҳисобанд. Масалан, Г.А.Титаренко қайд мекунад, ки низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ «маҷмӯи усулҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ бо истифода аз воситаҳои телекоммуникатсионӣ, ки дар он ҳузури худи муштарӣ ба бонк лозим нест» [7, С.27]. Табиист, ки ҳар як низом дорои унсурҳои ба худ хос мебошад. Низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ низ дорои унсурҳои таркибии худ мебошад (ниг. ба расми 1).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои дар гардиши илмӣ қарор дошта

Расми №1 Таснифи унсурҳои низоми хизматрасонии фосилавии бонкӣ

Маълумотҳои расми 1 нишон медиҳанд, ки хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифода аз банкоматҳо, бонкиги агентӣ, интернет-бонкинг, маркази тамос, бонкинги мобилӣ ва ҳамёни электронӣ амалӣ гардонида мешавад, яъне инҳо роҳҳои

асосии пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ ба ҳисоб мераванд. Банкомат – яке аз дастгоҳҳои асосӣ ва аз ҳама маъмулӣ мебошад, ки барои накд кардани маблағ, дар баъзе мавридҳо барои пардохти хизматрасонии гуногун низ муқаррар гардидааст. Ба воситаи бонкинги агентӣ (POS-терминалҳо) бонкҳо дар мағозаҳо ва марказҳои савдои муайян ба мизоҷонашон хизматрасонӣ мекунанд. Марказҳои тамос – яке аз роҳҳои дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ буда, айни замон дар аксари ҳолатҳо номгӯи хизматрасониҳо хеле маҳдуд карда шудааст, аммо дар ҳолатҳои пайдоиши мушкилот бо кортҳо (гум кардан, дуздидан, рад кардани корт ва ғайраҳо) хеле муфид аст. Интернет-бонкинг бошад ин низоми технологияҳои муосирест, ки ба идора намудани суратҳисобҳои бонкӣ ба таври онлайн тавассути шабакаи интернет имкон медиҳад.

Даршароити кунунӣ, ки истифодаи телефонҳои мобилӣ оммавӣ гардидааст, бонкинги мобилӣ яке аз роҳҳои осони дастрасӣ ба хизматрасонии фосилавии бонкӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи бонкинги мобилӣ ба мизоҷон имкони пайдо кардани маълумотро вобаста ба ҳолати суратҳисобҳо, кортҳо, қарзҳо ва пасандозҳо медиҳад, инчунин барои анҷом додани пардохтҳо, интиқоли маблағҳо ва дигар амалиётҳо бо истифода аз телефони мобилӣ созгор аст. Бонкинги мобилӣ барои истифодабарӣ мусоид мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки амалиётҳои молиявӣ дар ҳар вакт ва дар ҳар ҷо гузаронида шавад.

Истифодаи ҳамёни электронӣ ба муштариён имкон медиҳад, ки маблағи хизматрасонии коммуналӣ, хизматрасонии алоқаро пардохт намояд, харидҳои гуногунро дар интернет-мағозаҳо анҷом диҳад, маблағҳои пулиро аз кортҳои пластикӣ ба ҳамён ва баръакс интиқол диҳад, маблағи қарзро пардохт намояд ва дигар амалиёти бонкиро тариқи фосилавӣ гузаронанд.

Дар шароити кунунӣ технологияи пешниҳод ва истифодаи хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо суръати баланд пеш рафта истодааст, зеро, татбиқи васеи ХФБ ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам барои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ афзалиятҳои зиёдро доро мебошад (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.- Афзалиятҳои истифодаи технологияи хизматрасонии фосилавии бонкӣ дар шароити муосир

БАРОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОНИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ	
Қулайнокӣ	Имконияти истифодабарии хизматрасонӣ аз ҳар гӯшаи ҷаҳон
Фаврият	Пардохти хизматрасонӣ ба воситаи роҳҳои фосилавии хизматрасонӣ фавран амалӣ мегардад
Дастрасӣ	Арзиши истифодабарии хизматрасонии фосилавӣ кам буда, аксаран ройгон пешниҳод карда мешавад.
Бароҳатӣ	Барои анҷоми амалиёт аз рӯи суратҳисоб ва истифода хизматрасонӣ лозим нест, ки мизоҷ ҳар мудом ба бонк биёяд, метавонад амалиётро аз кучое, ки хоҳад иҷро намояд ва дар ҳар лаҳза иттилооти воқеӣ доир ба ҳолати суратҳисоби худ дастрас намояд.
БАРОИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ-МОЛИЯВӢ	
Рақобатпазирии назарраси бонк.	Яъне нисбати дигар бонкҳое, ки то ҳол низоми хизматрасонии фосилавиро дар худ татбиқ накардаанд, мақоми хосса доштан. Инчунин хизматрасонии бонкҳое, ки бе истифодаи технологияи фосилавӣ пешниҳод мегарданд, дар ҳудуди муайян маҳдуд мегарданд. Истифодаи ХФБ ба бонк имкон медиҳад, ки доираи васеъи муштариёнро берун аз ҳудуди ҷойгиршавии

	воҳидҳои сохторияш ва хориҷиёнро низ хизматрасонӣ намояд.
Коҳишёбии хароҷотҳои бонк	Татбиқи хизматрасонии фосилавӣ дар фаъолияти бонк боиси коҳишёбии хароҷотҳо барои ташкили воҳидҳои сохтории нав ва хароҷотҳои амалиётӣ мегардад.
Сарфаи вақт	Сарфаи вақт барои кормандони бонк ва кам кардани сарбории онҳо.
Афзоиши даромади умумии бонк	Зиёд шудани даромад аз хисоби зиёд шудани базаи мизоҷон ва ба даст овардани даромади иловагии комиссионӣ аз рӯи бақияи суратҳисобҳо.
Болоравии мақоми бонк	Дар баробари хизматрасониҳои анъанавии бонкӣ, инчунин хизматрасониҳои наву босифати мувофик ба талаботи мизоҷон пешниҳод мегардад, ки ин боиси мақоми хосса пайдо кардани бонк дар миёни рақобон мегардад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси нишондодҳои ҷадвали 1 метавон гуфт, ки истифодаи технологияи хизматрасонии фосилавии бонкӣ дар низоми бонкӣ, ҳам барои ташкилотҳои қарзию молиявӣ ва ҳам барои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ бартариятҳои зиёдро дорост.

Низоми хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, ки дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз даҳ сол мешавад ҷорӣ гардидааст, айни замон низоми мазкур марҳилаи дигаргунсозии сифатиро аз сар мегузаронад. Дар ин самт ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун субъекти асосӣ бояд заминаи зарурӣро фарҳам оранд, то ки на танҳо хизматрасониҳои фосилавӣ рушд ёбад, балки сифати он таҳким ёфта, дастрасии аҳолӣ бе мамоният роҳандозӣ карда шавад. Бояд қайд кард, ки солҳои охир истифодаи ҳамёни электронӣ ба тарзи назаррас афзудааст. – ин хизматрасониест, ки ба шумо барои нигоҳ доштани маблағи электронӣ ва анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳои виртуалӣ бе кушодани суратҳисоби бонкӣ имкон медиҳад. Тавассути ҳамёни электронӣ истифодабаранда

Шаффофияти фаъолияти иқтисодии бонкро метавон бо роҳи такмил додани технологияи хизматрасониҳо ва механизмҳои назорати дохилӣ амалӣ намуд. Рушди технологияи назорати иттилооти бонкӣ яке аз омилҳои инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ буда, дар шаффофтар гардидани фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ нақши муҳим мебозад. Назорати самаранок дар ташкилотҳои қарзӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ ба коҳишёбии хавфҳои амалиётӣ ва пурзургардии амнияти иттилоотӣ боис мегардад. [14;15;16;17]

Бо ин мақсад бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бояд [8, С.2]:

– санадҳои дохилии худро, ки тартиб ва шартҳои пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкиро муқаррар менамоянд, таҳия ва тасдиқ намоянд;

– ба сиёсати амнияти иттилоотии худ бо сабаби пешниҳод намудани хизматрасонии фосилавии бонкӣ тағйиру иловаҳои дахлдор ворид намоянд.

Барои таъмини мушаххаскунии муштариёни худ, ки хизматрасонии фосилавии бонкиро истифода мебаранд, ташкилотҳои қарзӣ бо назардошти хавфҳои имконпазир бояд чораҳои заруриро татбиқ намоянд. Татбиқи усулҳои дахлдори мушаххаскунӣ дар раванди баҳодиҳии хавфҳо бояд муқаррар гарданд (ниг. ба расми 2).

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон № 201 “Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ”

Расми 2. Тартиби мушаххаскунии муштарӣ-истифодабарандаи хизматрасонии фосилавии бонкӣ

Ташкилотҳои қарзӣ бояд аз технологияҳои нави мушаххаскунии муштарӣ огоҳ буда, онҳоро баҳо диҳанд ва татбиқ намоянд, инчунин вобаста аз намуди амалиёт ва сатҳи дастрасӣ бо назардошти хавфҳои мавҷудбуда дохил намудани тағйиротҳои дахлдорро ба низоми мушаххаскунии муштарӣ ба роҳ монанд [8, С.3]. Агар баҳодиҳии хавфҳо сатҳи пасти бехатариро ҳангоми истифодаи тадбирҳои мушаххаскуние, ки аз омилҳои сода асос ёфтаанд (масалан, гузарвожа/рамз), муайян намояд, он гоҳ ташкилоҳои қарзӣ бояд тадбирҳои бисёромилаи мушаххаскунӣ, масалан гузарвожа/рамз/рамзи яккарата, рақами корт ва рақами мушаххаскунандаи шахсиро истифода намоянд. Бо мақсади кам кардани хавфҳои имконпазир ташкилотҳои қарзӣ метавонанд низоми бехатарии бисёрсатҳаро (масалан, хизматрасонӣ бо компютери муайян, фосилаи муайяни вақт барои хизматрасонӣ ва ғайра) истифода намоянд [8, С.4].

Бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ ва савдои электронӣ кушодани суратҳисобҳои нави бонкиро мутобиқи қоидаҳои маъмули “муштарии худро бидон”, ки ҳузури бевоситаи муштариро ҳангоми кушодани суратҳисоб талаб менамояд, бояд амалӣ намояд. Бонки тиҷоратӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии фосилавии бонкӣ бояд дорои низоми мониторинг бошанд, ки он вазифаи аудитро иҷро карда, барои ошкор намудани амалиётҳои беиҷозат дар низомҳои иттилоотӣ қодир бошад.

Ҳамин тавр, хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ аз самтҳое маҳсуб меёбанд, ки дар оянда барои рушди муносибатҳои иқтисодӣ, таҳкимёбии суръати гардиши пул, рушди низоми бонкӣ ва афзоишёбии доираи маҳсулотҳои нави бонкӣ заминаи муносиб фароҳам оварда, самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро таҳким бахшанд.

Адабиёт

1. Гаюров Г.Х., Махмадов О.С. Дистанционное банковское обслуживание и его роль в развитии банковского сектора Республики Таджикистан. Вестник ТГУПБП №3-серия экономоческие наук. 2017 - С. 95-106.

2. Бурмистрова П.Д., Шаталова Е.П. Дистанционное банковское обслуживание как средство модернизации банковских услуг // финансы и банковского дело. Вестник ГУУ №11, 2018- С.159-163.

3. Зяблицкая Н., Барыло Е.В., Шакирова К.В. Развитие дистанционного банковского обслуживания. сравнительная характеристика интернет-банкинга и мобильного банкинга /Региональные проблемы преобразования экономики// (DOI:10.26726/1812-7096-2020-06-101-109), №6 - 2020 С. 102-109.

4. Резник И.А. Электронный банкинг: Монография / И.А. Резник. – М.: Метаинформ, 2009. – 252 с.

5. Никонец О.Е., Попова К.А. Дистанционное банковское обслуживание как элемент экосистемы современного банка // Вестник ВУиТ. 2020. №1 (45). [Электронный ресурс]. https://cyberleninka.ru/article/n/distantsionnoe-bankovskoe-obsluzhivanie-kak-element-ekosistemy-sovremennogo-banka/viewer, (санаи муроҷиат 13.10.2024).

6. Бурулина Т.А., Юденков Ю.Н. Дистанционное банковское обслуживание // Символ науки. 2019. № 8. С. 24.

7. Титаренко Г.А. Компьютеризация банковских операций: учебно-практическое пособие / Г.А. Титаренко. – М.: Вузовский учебник, 2005. – 140 с. / В.М. Усоскин. – М.: Изд. «Все для вас». 2009. – 340 с.

8. Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон № 201 "Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ", аз 26 сентябри с. 2013, №235.

9. Одинаев С.П. Бонкҳои тиҷоратӣ: нақш, мақом ва аҳамияти онҳо дар муносибатҳои иқтисодии муосир. [Матн] / Одинаев С.П. // Ахбори АИ ҶТ (ISSN 2076-2569) – Душанбе 2019, №4 (257). – С.143-148.

10. Одинаев С.П. Таҳлили рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ-сохтории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (ISSN-2308-054X) №4/2(50) – Душанбе 2023. – С. 298-309.

11. Козлов, С.В. Некоторые аспекты правового регулирования дистанционного банковского обслуживания / С.В. Козлов // Банковское право, 2014. – № 3. – С. 57–65. – ISSN отсутствует. Ситник, А.А. Финансовые технологии: понятие и виды / А.А. Ситник // Актуальные проблемы российского права. – 2019. – № 6 (103). – С. 27–31. – ISSN 1994-1471.

12. Жданович, В.В. Стратегии и модели банковской деятельности в условиях развития цифровых технологий / В.В. Жданович // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 2 (115). – С. 838–841. – ISSN 1999-2300.

13. Одинаев С.П. Таҳқиқи фаъолияти бонкҳо ва самтҳои асосии рушди онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П., Қурбонов А.К. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). – Душанбе 2020, №9. – С.91-98.

14. Шарифзода, Б. М. Банковские цифровые технологии и их вклад в обеспечении качества развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, Д. Д. Шаропов, В. Абдусатори // Проблемы и перспективы развития промышленности России : Сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции, Москва, 17 апреля 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Русайнс", 2024. – С. 188-199. – EDN CPVIFT.

15. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.

16. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.

17. Комилова, К. Н. Тамоюли инкишофи маркетинги бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. Н. Комилова, Б. Р. Шарипов, Б. М. Шарифзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 243-252. – EDN EDTYLM.

Маълумот дар бораи муаллифон: Одинаев Сафарали Пулодхонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи кори бонкӣ. **Суроға**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: **s.odinaev90@mail.ru** Телефон: **(+992) 918-76-76-61.**

Ғаюров Ғайрат Ҳакимович - н.и.и., дотсенти кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru. Телефон: (+992) 904-46-68-68.

Сведения об авторах: Одинаев Сафарали Пулодхонович - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры банковского дела. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Телефон: (+992) 918-76-76-61.

Гаюров Гайрат Хакимович - к.э.н., доцент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru Тел: (+992) 904-46-68-68.

Information about the authors: **Odinaev Safarali Pulodkhonovich** - Tajik National University, Assistant of the Department of Banking. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: s.odinaev90@mail.ru Phone: (+992) 918-76-76-61.

Gayurov Gayrat Khakimovich - Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Banking, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru, Phone: (+992) 904-46-68-68.

УДК: 336

МУШКИЛОТИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ ИЛМӢ-ТЕХНИКИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Ҳабибуллозода Ш.М.
Ятимов А.Ҷ.

Муаллифон дар мақолаи худ масъалаи мушкилоти асосии ташаккули иқтидори илмӣ-техникии инноватсионӣ дар вилояти Хатлонро мавриди таҳлил қарор додаанд. Дар рафти таҳқиқот муаллифон мушкилотҳои таъминоти нокифояи моддиву техникии илм, ақибмонии ташаккули заминаи муосири иттилоотӣ дар соҳаи илм ва техникаи инноватсионӣ, норасоии кадрҳои илмӣ дар вилояти Хатлон, набудани ҳамгироӣ (интегратсия)-и зарурии илм ва маориф, мутамарказгардонии сусти неруи илмӣ ба самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ ва рушди иҷтимоиву иктисодии вилоят, набудани робитаи зарурии илм бо истеҳсолот, сатҳи нокифояи ҳамкориҳои илмӣ-техникии байналхалқиро дар вилояти Хатлон ошкор намудаанд.

***Калидвожаҳо**: илм, инноватсия, таҳқиқоти илмӣ, нерӯи илмӣ, истеҳсолот, илмӣ-техникӣ, таъминот, техникаи инноватсионӣ, иқтисод.*

***Барои иқтибос**: Ҳабибуллозода Ш.М. Мушкилоти асосии ташаккули иқтидори илмӣ-техникии инноватсионӣ дар вилояти хатлон / Ш.М. Ҳабибуллозода, А.Ҷ. Ятимов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С.261-271.*

ОСНОВНАЯ ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Хабибуллозода Ш.М.
Ятимов А.Дж.

Авторы в своей статье проанализировали основные проблемы формирования инновационного научно-технического потенциала Хатлонской области. В ходе исследования авторы выявили проблемы недостаточного материально-технического обеспечения науки, задержки формирования современной информационной базы в области науки и инновационных технологий, нехватки научных кадров в Хатлонской области, нехватки научных кадров в Хатлонской области. необходимой интеграции науки и образования, слабой концентрации научных сил на приоритетных направлениях научного и социально-экономического развития региона, отсутствия необходимой связи науки и производства, недостаточного уровня научно-технического сотрудничества. международный в Хатлонской области.

***Ключевые слова**: наука, инновации, научные исследования, научная мощь, производство, научно-техническое, снабжение, инновационные технологии, экономика.*

THE MAIN PROBLEMS OF FORMING SCIENTIFIC AND TECHNICAL INNOVATIVE POTENTIAL IN KHATLON REGION

Habibullozoda Sh.M.
Yatimov A.J.

The authors analyzed the main problems of forming scientific and technical innovative potential in Khatlon region in their article. In the course of the study, the authors revealed the problems of insufficient material and technical support for science, the lag in the formation of a modern information base in the field of science and innovative technology, the shortage of scientific personnel in Khatlon region, the lack of the necessary integration

of science and education, the weak concentration of scientific potential in priority areas of scientific research and socio-economic development of the region, the lack of the necessary connection of science with production, and the insufficient level of international scientific and technical cooperation in Khatlon region.

***Keywords**: science, innovation, scientific research, scientific potential, production, scientific and technical, support, innovative technology, economy.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ бухрони ҷамъиятиву сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ, ки ба асари воқеаҳои ибтидои солҳои 90-ум ба амал омад, илм дар сатҳи кофӣ мавқеъ дошт. Дар институтҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, муассисаҳои дигари илмӣ-таҳқиқотӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он барои анҷом додани таҳқиқоти илмӣ заминаи моддиву техникӣ ба вуҷуд оварда шуда буд. Дар бисёре аз самтҳои илм кадрҳои илмӣ тайёр карда шуда, мактабҳои аслии илмӣ ташаккул ёфта буданд. Таҳқиқот дар ҳамоҳангӣ бо институтҳои Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва марказҳои дигари илмии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ анҷом дода мешуданд.

Пас аз истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиши зиёд ба ҳифз ва дастгирии нерӯи илмӣ, ислоҳоти илм ва ба ҳалли масъалаҳои муҳимми мамлакат нигаронидани илм равона шуда буд. Дар айни замон раванди ислоҳоти илм идома дорад. Муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оҳиста-оҳиста ба фаъолият дар шароити нав мутобиқ шуда истодаанд. Давлат дастгирӣ ва таҳкими нерӯи илмиро барои пешрафти бомуваффақияти мамлакат бо роҳи рушди устувор яке аз самтҳои стратегӣ донистааст.

Дар иртибот ба ҳамин, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонун, стратегия, барномаҳо, консепсияҳо ва қарорҳое қабул гардидаанд, ки сиёсати миллиро дар соҳаи илм ва техника муайян намуда, ба дастгирии неруи илмӣ ва рушди таҳқиқоти илмӣ нигаронида шудаанд (ҷадвалӣ 1).

Ҷадвали 1. - Санадҳои танзимкунандаи илмӣ-техникии инноватсионӣ аз соли 2010 то соли 2021 [11].

№	Нишондиҳанда	Сол	Рақами қарор
	ҚОНУНҲО		
1	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника»	5.03.2015	№802
2	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ»	16.04.2012	№ 822
3	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи парки технологӣ»	21.07.2010	№ 629
4	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи илмӣ ва илмӣ-техникӣ»	12.01.2010	№593
	СТРАТЕГИЯҲО		
1	Стратегияи миллии рушди Ҷумҳури Тоҷикистон барои давраи то соли 2030	2015	-
2	Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030	29.09.2010	№526
	Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020	30.06.2012	№334
3	Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020	30.05.2015	№ 354
4	Стратегияи миллии инкишофи моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020	2014	-
5	Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология	2010	-

	барои солҳои 2011- 2015		
БАРНОМАҲО			
1	Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020	30.04.2011	№ 227
2	Барномаи рушди нерӯ ва моликияти зеҳнии инсон дар давраи то соли 2020	3.12.2012	№ 687
ҚАРОРҲОИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИ ТОҶИКИСТОН			
1	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани Шӯрои ҳамоҳангсозии экспертӣ оид ба идоракунии татбиқи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-202»	2.11.2011	№ 553
2	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ»	12.02.2013	№ 38
3	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби бақайдгирии давлатӣ, ташкилу гузаронидани ташхис ва озмунҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ»	3.06.2013	№ 252
4	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби ҷамъоварӣ ва ҷойгир кардани иттилоот дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ ва объектҳои моликияти зеҳнӣ дар Интернет - портали муттаҳидаи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 ва Барномаи рушди нерӯ ва моликияти зеҳнии инсон дар давраи то соли 2020»	2.12.2014	№762
5	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷудо кардани грантҳои хурд ҷиҳати ҷалби донишҷуён ба таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва кашфиёту ихтироъкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»	1.08.2015	№ 496
6	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи таъсиси Муассисаи давлатии илмии «Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нав»-и назди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоӣикистон	26.08.2011	№394
7	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Низомномаи Шӯрои ҳамоҳангсозии экспертҳ оид ба идоракунии татбиқи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020	3.04.2012	№ 145
КОНСЕПСИЯҲО			
1	Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Йумҳурии Тоҷикистон	3.03.2014	№ 144
2	Консепсияи Иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	3.12.2019	№642

Манбаъ:https://maorif.tj/asosi/strategiya-va-barnomao, https://www.innovation.tj/index.php/tj/strategiya-i-natsionalnye-programmy-razvitiya/sanadhoi-merii-hukuki-dar-sohai-faoliyati-innovatsioni/mili (санаи дастрасии маълумот 26.07.2021) Таҳияи муаллиф.

Чуноне ки аз маълумоти ҷадвали 1 маълум мегардад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, тадбирҳои аввалини қонунгузорӣ ва дастгирии давлатӣ барои беҳтар намудани иқтидори илмӣ-техникии инноватсионӣ бо мақсадҳои рушди соҳа аз соли 2010 то инҷониб 4 қонун, 5 стратегия, 2 барнома, 7 қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 консепсия қабул карда шудааст

Санадҳои меъёрриву ҳуқуқии танзимкунандаи дар боло овардашуда далели он аст, ки, ки дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон айни замон базаи муайяни меъёрию ҳуқуқӣ мавҷуд аст, ки вазъи кунунии сиёсати давлатиро дар соҳаҳои фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ инъикос мекунад.

Ҳамаи хусусиятҳои дар боло овардашудаи барои рушди минтақаҳои вилояти Хатлон, ки ба дурнамои татбиқи консепсияи рушди устувор дар кишвар таъсири назаррас мерасонанд, дар таҳияи стратегияҳои минтақавӣ ва андешидани чораҳои дахлдорро ба таври кофӣ талаб мекунанд. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки рушди минтақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти муайяне, ки ҳам дар натиҷаи ташаккули муносибатҳои бозорӣ ва ҳам ташаккули иқтисодиёти дониш бо дарназардошти тамоюлҳои буҳрони иктисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он вобаста аст. Проблемаҳои зерини рушди минтақаҳои вилояти Хатлон муайян кардан мумкин аст, ки ба самаранокии гузариш ба рушди устувор таъсир мерасонанд ё ин ки пешрафти илм ва саҳми он дар рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлонро аз бисёр ҷиҳат ба ҳалли саривақтии як қатор масъалаҳо вобаста мебошад, аз ҷумла:

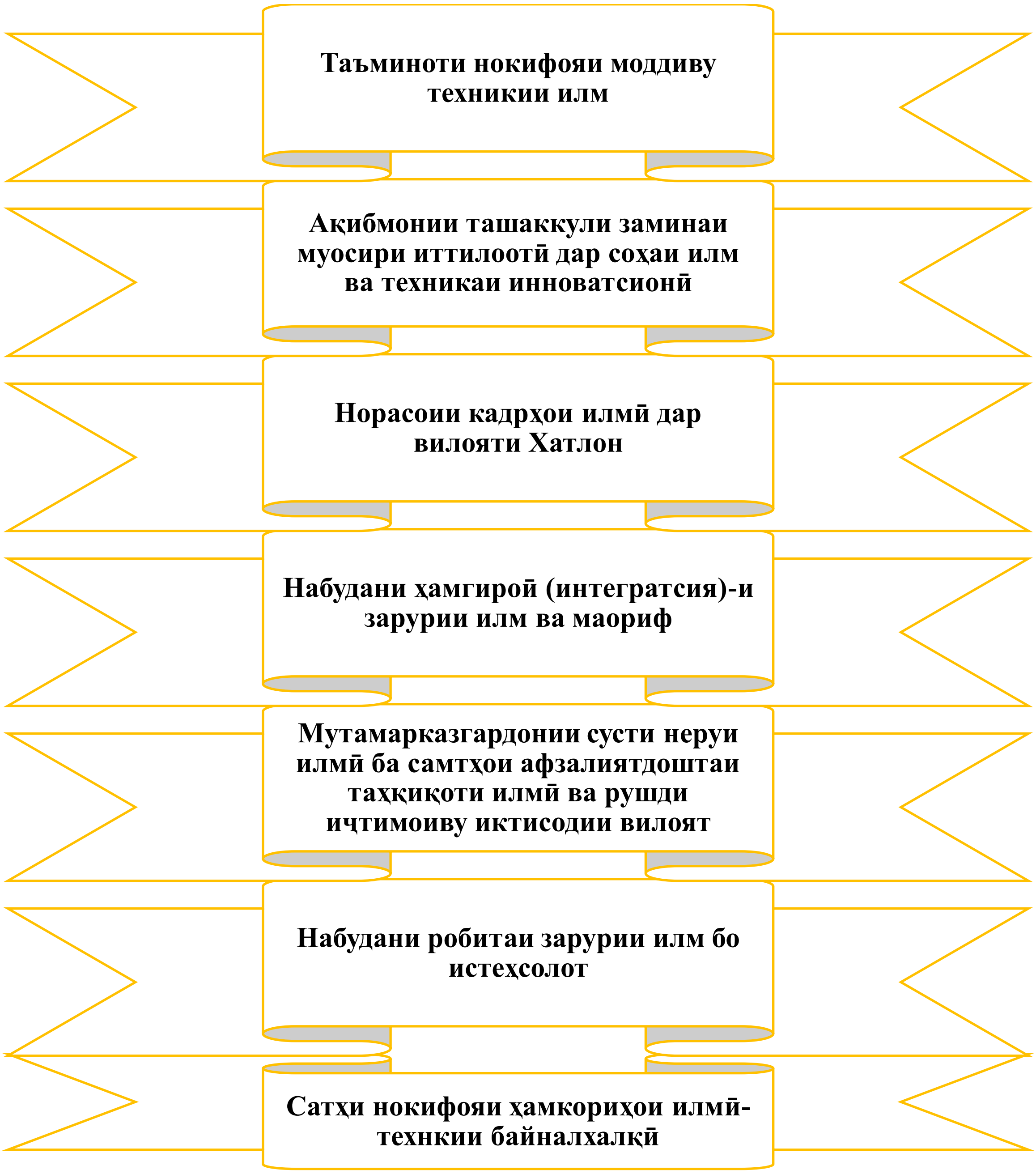

Расми 1. Мушкилоти асосии ташаккули иқтидори илмӣ-техникии инноватсионӣ дар вилояти Хатлон

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Таъминоти нокифояи моддиву техникии илм

Самаранокии таҳқиқоти илмӣ, рақобатпазирии дастовардҳои олимон ва таҳияи самтҳои ҷустуҷӯии муосир бештар аз мавҷудият ва ҳолати заминаи моддию техникӣ вобаста аст. Саривақт таъмин намудани муҳаққиқон бо навтарин асбобҳо ва дастгоҳҳои илмӣ, мунтазам навсозӣ ва пур кардани парки асбобҳои илмӣ, таъмини реагентҳои кимиёвӣ, доруҳо ва ғайра, шароити зарурии таҳияи самтҳои муосири таҳқиқот мебошанд.

Дар маҷмӯъ, таъминоти моддию техникии соҳаи илми муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят нокифоя мебошад, зеро заминаи моддиву техникӣ барои анҷом додани таҳқиқоти илмӣ беҳад кӯҳнаву фарсуда гардида, дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва ноустувории иҷтимоиву иқтисодӣ қисман вайрон карда шуданд. Таҷҳизот ва асбобҳои илмӣ қисман ва рӯҳан фарсуда шуда, ба талаботи муосири илму техника ҷавобгӯй нестанд. Мо имрӯз камчинии мошину таҷҳизоти ҳозиразамонро, ки барои бунёди корхонаҳо заруранд, дар бозори дохилии вилоят низ мушоҳида мекунем. Зеро шумораи корхонаҳои истеҳсолкунандаи мошину таҷҳизоти ҳозиразамон, дастгоҳҳое, ки таҷассуми илму техникаи ҳозиразамон бошанд, дар вилоят ангуштшуморанд, сонияն чунин ҳолатро метавонем аз нуктаи назари амали унсурҳои механизми бозорӣ маънидод намоем. Ба андешаи мо, арзаи молҳои таъиноти истеҳсолӣ вақте афзоиш мекунад, ки тақозои бозорӣ ба онҳо зиёд бошад. Мавҷудияти чунин тақозо ва нотавонии истеҳсолкунандагони дохилӣ оид ба қонеъсозии он боиси воридшавии чунин молҳо аз хориҷӣ кишвар мегардад ва сиёсати ҳавасмандсозандаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба он кумак мерасонад. Мушоҳидаи воридотӣ боз нишон медиҳад, ки ҳиссаи чунин молҳо дар воридот ночизанд, ҳарчанд ба бозори вилоят аз хориҷа асосан маҳсулоти таъиноти истеҳсоли техникӣ дохил мешавад. Маҳз, ҳамин омилҳо ба ақибмонӣ ва нокофии технологии заминаи моддию техникии вилояти Хатлон, коҳиш ёфтани иқтидори истеҳсолӣ дар натиҷаи фарсуда шудани таҷҳизоти технологӣ (бо самаранокии нокифояи механизмҳои маблағгузории навсозӣ ва системаи номукаммали андозбандӣ) оварда расонд. Ин бешубҳа ба сатҳи пасти рушди неруи илмӣ-техникӣ, ноустувории фаъолияти системаи истеҳсолӣ ва иқтисодиёти минтақаҳои вилоят, ба монанди зиёд шудани хавфи садамаҳо, таъсири манфӣ ба табиат ва ҷомеа, рақобатпазир набудани маҳсулоти минтақа дар бозорҳои байниминтақавӣ ва байналмилалӣ оварда мерасонад.[12;13]

Ба фикри Мирзораҳимов Н.Т. барои беҳтар кардани вазъияти ин соҳа базаи моддию техникиро нав кардан лозим аст. Имрӯз танҳо давлат бо ёрии механизми шарикии давлат ба бахши хусусӣ қодир аст вазъро дар ин соҳа беҳтар созад, бо захираҳои зарурии молиявӣ ва дигар захираҳо таъмин намояд. Дар ин ҳолат тарҳҳои амортизатсионӣ воситаи муҳим буда метавонанд. Таҷрибаи истифодаи тарҳҳои амортизатсионӣ, пеш аз ҳама ба таҷдид ва рушди заминаи моддию техникии соҳаи илм нигаронида шудааст, ки дар навбати худ ба сифати натиҷаҳои таҳқиқот таъсир мерасонад [4,с.81].

Ҳамин тариқ, самаранокии КИТТК ва рақобатпазирии коркарди таҳқиқот бевосита аз сатҳи заминаи моддию техникии муассисаҳои илмӣ вобаста аст. Саривақт таъмин намудани олимон бо таҷҳизоти замонавӣ, мунтазам навсозӣ ва пур кардани базаи моддию техникӣ талаботи зарурии рушди инноватсионии иқтисодиёт мебошад.

Пеш аз ҳама, барои рушди соҳаи таҳқиқоти илмӣ, базаи моддию техникӣ, нав кардани парки асбобҳо ва таҷҳизот, захираҳои кофии молиявӣ лозиманд[6,с.144]. Чунки маблағгузории нокифоя ба равандҳои сусти навсозии заминаи моддию техникӣ ва дар навбати худ ба сифати натиҷаҳои таҳқиқот таъсир мерасонад.

Ақибмонии ташаккули заминаи муосири иттилоотӣ дар соҳаи илм ва техникаи инноватсионӣ

Яке аз сабабҳои рушди сусти иқтидори илмӣ-техникии инноватсионӣ дар вилояти Хатлон, ақибмонӣ дар ташаккули

инфрасохтори муосири иттилоотӣ, ки ба истифодаи технологияҳои навтарини иттилоотиву коммуникатсионӣ асос ёфтааст, мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ, кафедраҳо ва озмоишгоҳҳои мактабҳои олӣ ва миёнаи касбӣ бо техникаи компютерӣ нисбат ба шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд хеле кам муҷаҳҳаз гардонида шудаанд.

Ҷадвали 2-Нишондиҳандаҳо оид ба техникаи компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилояти Хатлон дар соли таҳсили 2020-2021 [3,с.208-209]

Номгӯи муассисаҳо	**Миқдори компютер**	**Компютерҳои дар корӣ синфхонаҳои компютерӣ**	**Компютерҳо дар утоқи корӣ**	**Ба интернет пайваст**	**Синфхонаҳои компютерӣ**	**Компютерҳои таъмирталаб**	**Озмоишгоҳ**	
							Таълимӣ	**Илмӣ-методӣ ва технопаркҳо**
МТОК вилояти Хатлон	2224	1099	567	676	55	192	87	15
Бо %	100	100	100	100	100	100	100	100
ДДБ ба номи Носири Хусрав	831	384	202	180	18	85	18	7
Бо %	37,0	35,0	35,6	26,0	33,0	44,0	21,0	47,0
ДДК ба номи А.Рӯдакӣ	570	250	60	120	15	60	16	3
Бо %	26,0	23,0	10,0	18,0	27,0	31,0	18,0	20
Донишкадаи энергетикии Тоҷикистон	137	87	50	25	2	20	24	1
Бо %	6	8	9	4	4	10,0	28,0	6,6
Донишкадаи технологӣ ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб	181	103	78	25	6	23	10	2
Бо %	8	9	14	4	11	13,0	11,0	13,2
Донишгоҳи давлатии Данғара	335	176	110	276	10	-	15	2
Бо %	15	16	19	41	18	0,0	17,0	13,2
Донишгоҳи давлатии тибии Хатлон	170	99	67	50	4	4	4	-
Бо %	8,0	9,0	12,0	7,0	7,0	2,0	5,0	-

Манбаъ: Маҷмуи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2. - Душанбе, 2021. - С. 208-209.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) маҷмуи усулҳо, усулҳо ва алгоритмҳои гуногуни ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, пешниҳод ва интиқоли иттилоот барои ҳалли масъалаҳои амалӣ мебошанд. Технологияҳои иттилоотӣ технологияҳое мебошанд, ки ба коркард ва табдил додани иттилоот нигаронида шудаанд. Ҷорӣ намудани ТИК дар соҳаи фаъолияти ҳукумат ба рушди раванди

иттилоотии ҷаҳонӣ, бахусус дар соҳаи маориф ва илм мусоидат мекунад. ТИК дар саросари ҷаҳон ҳамчун технологияҳои калидии асри 21 эътироф шудааст ва дар даҳсолаҳои оянда онҳо калиди рушди иқтисод ва муҳаррики асосии пешрафти илмӣ-техникӣ хоҳанд буд[5,с.303].

Дар соли 2000 дар ҷумҳурӣ шабакаи таълимӣ - TARENA таъсис дода шуд. Ин ташкилоти ҷамъиятии ғайритиҷоратӣ мебошад, ки дар доираи он 9 кишвари ширкаткунанда (Озарбойҷон, Арманистон, Афғонистон, Гурҷистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон, Ӯзбекистон) дастрасии баландсуръат ба интернетро бо нархҳои арзон дастрас кунанд. Ҳадафи асосии ин мусоидат ба афзоиши мубодилаи иттилоот байни муассисаҳои таълимии Қафқоз ва Осиёи Марказӣ мебошад.

Дар ҳоли ҳозир ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят ба шабакаи TARENA дастрасӣ надоранд.

Танҳо Душанбе ба минтақаи хидматрасонии Интернет аз TARENA шомил аст. Қисми боқимондаи донишгоҳҳо аз ҷумла дар вилояти Хатлон ба ширкатҳои Babylon-T, Мегафон, Tcell пайваст мебошанд.

Айни ҳол рушди инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилоят бе истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, майдони итилооти ҷаҳони виртуалӣ (маҷозӣ) ғайриимкон аст. Зеро захираҳои иттилоотӣ ва қобилияти истифодаи он чун захираи таҳсилотиву иқтисодӣ дар раванди таълим барангезандаи равандҳои инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад [9,с.112]. Аммо раванди компютеркунонӣ ва таҷҳизоти технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба меъёр ва талаботи замони муосир ҷавобгӯ нест. Чунон ки аз рақамҳои ҷадвали 3 бармеояд, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилояти Хатлон айни ҳол 39 синфи компютерӣ ва миқдори компютерҳо дар ин синфхонаҳо 719 ададро ташкил додааст. Миқдори компютерҳо дар утоқҳои кории муассисаҳо 351 ададро ташкил додааст. Ҳамин тариқ, миқдори умумии компютерҳо 1258 адад мебошад. Аз миқдори умумии компютерҳо танҳо 197 адад бо шабакаи Интернет пайваст асту халос (15,6%). Адади компютерҳои таъмирталаб беш аз 101 адад мебошад.

Ҷадвали 3- Нишондиҳандаҳои ҷиҳати таъмин бо техникаи компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2020-2021 [3,с.124]

Номгӯй	Ҳамагӣ		ВМКБ		Вилояти Суғд		Вилояти Хатлон		Шаҳри Душанбе		НТҶ	
	адад	%	адад	%	адад	%	адад	%	адад	%	адад	%
Синфи компютерӣ	159	100	-	-	60	37,7	39	25,4	34	21,4	26	16,3
Миқдори компютерҳо	2895	100	-	-	856	29,5	719	24,8	774	26,7	546	18,9
Миқдори компютерҳо дар утоқҳои корӣ	1219	100	-	-	350	28,7	351	28,8	271	22,2	247	20,2
Миқдори умумии компютерҳо	5083	100	-	-	1479	29,0	1258	24,7	1328	26,1	1018	20,0
Ба интернет	1216	100	-	-	515	42,3	197	16,2	379	31,2	170	14,0

пайваст аст												
Компютерҳои таъмирталаб	423		-		120	28,3	101	23,9	93	21,9	109	27,5

Манбаъ: Маҷмуи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2. - Душанбе, 2021. С. 124.

Таҳия ва ҳисобҳои муаллиф.

Аз нигоҳи нишондиҳандаҳои болозикр, афзалият дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе мушоҳида мешавад. Соли 2020 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии вилоят 39 синфи компютерӣ ташкил карда шудааст, ки нисбат ба сатҳи ҷумҳурӣ 25,45-ро ташкил медиҳад. Ҳамин нишондиҳанда дар вилояти Суғд 37,7-ро ташкил медиҳад. Миқдори умумии компютерҳо 1258 адад ё 24,7% мебошад.

Ҳамин тариқ, ташаккули инфрасохтори муосири иттилоотӣ дар ин муассисаҳо нав дар ташаккулёбӣ қарор дорад. Ба андешаи Бурҳонзода З.С. таъмини шароит барои рушди инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии мамлакат хеле зарур аст. Зеро маҳз онҳо бо масраф намудани маблағи начандон калони ҷомеа метавонанд мутахассисони ҳалқаи миёнаи иқтисодиёти мамлакатро, ки нуфузашон хеле баланд аст, таъмин намояд ва талаботи бозори меҳнатро қонеъ созанд [1,с.83].

Ба андешаи мо, бе истифодаи технологияҳои муосири иттилоотиву коммуникатсионӣ илмро қафомонӣ домангир буда, ба вуҷуд овардани технологияҳои қобили рақобат ва истифодаи онҳо дар амал имкон надорад.

Дигар ин ки мавҷудияти чунин мушкилот ба нашри шумораи ками монографияҳо, маҷаллаҳои илмӣ, маҷмуи мақолаҳо оварда расонда, коркард ва таҳқиқоти олимони вилояти Хатлон баромади саривақтиро ба фазои ҷумҳуриявӣ, байналхалқии илмиву иттилооотӣ намеёбанд, комёбиҳои илмӣ афзалияти худро гум мекунанд, ки ин албатта ба сатҳ, сифат ва самаранокии таҳқиқоти анҷомшаванда таъсири манфӣ расонида метавонад.

Дар ҳамин ҳол, дониш, иттилоот заминаи заруриро барои рушди устувори минтақа фароҳам меоранд, ки ин манбаи инноватсия мебошанд.

Норасоии кадрҳои илмӣ дар вилояти Хатлон

Агар иқтидори илмию техникии вилояти Хатлонро нигарем дарк карда метавонем, ки онҳо бо проблемаҳои калон бархурдор шудаанд. Пеш аз ҳама, ин норасоии кадрҳои илмӣ ва сармоя барои тайёр намудани онҳо мебошад. Ин масъала аз бисёр ҷиҳат ба нокифоя будани маблағгузорӣ ба илм алоқаманд мебошад. Ҷиддияти масъала ҳамчунин бо он маънидод карда мешавад, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар вилояти Хатлон ва ноустувории вазъияти бисёре аз кормандони илмӣ ва мутахассисон аз вилоят берун рафтанд ва ҳоло пурра кардани норасоӣ дар кадрҳои илмӣ, хусусан доир ба ихтисосҳои илмҳои дақиқ, табиатшиносӣ ва техникӣ муяссар намешавад[7,с.109]. Норасоии мутахассисон дар чунин самтҳои илм, мисли сейсмология, технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ, энергетика, металлургия, биологияи молекулярӣ, генетика, селексия, биотехнология, биохимия, экология, вирусология, иммунология, генетикаи тиббӣ, мантиқ ва методологияи илм, онтология ва гнесология, этика, эстетика, сотсиология, ҳуқуқи байналхалқӣ, таърих ва назарияи забоншиносӣ, демография, ҷуғрофия эҳсос мешавад.

Бехтарини иқтисодчиён бо он ақида розианд, ки маҳз захираҳои инсонӣ хусусият ва даврҳои тараққиёти иқтисодию иҷтимоии инкишофро муайян мекунанд, на ин ки сармоя ва боигариҳои табиӣ.

Ба ақидаи профессори Донишгоҳи Принстон Фредирик Харбисон: «Захираҳои инсонӣ боигарии асосии кишварҳост. Сармоя ва манобеи табиӣ – омилҳои пассиви истеҳсолот мебошанд; одамон бошанд қисми фаъол (сармояро андӯхт менамоянд, манобеи табиатро истифода мебаранд, ташкилотҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро бунёд

мекунанд ва раванди тараққиётро ба пеш мебаранд. Аён аст, ки давлате ки дониш ва қобилияти одамонро инкишоф дода наметавонад ва ба самаранок истифода бурдании онҳо қодир нест ба нокомиҳо, бебарориҳо дар тамоми корҳо мувоҷеҳ мегардад» [11,с.3].

Ба андешаи мо воситаи асосии инкишофи дониш ва қобилиятҳои инсон системаи расмии илм, техникаи инноватсионӣ ва маориф хизмат менамояд. Қисми бештари кишварҳои ҷаҳон бовар мекунонанд, ки чи қадаре, ки аҳолӣ аз илму маориф бештар бархурдор бошад, раванди тараққиёт ҳамон қадар тезтар мебошад. Бинобар ҳамин, ҳам аксари шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар назди худ мақсад гузоштанд, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин тамоми аҳолиро бо барномаҳои маърифатӣ баҳраманд гардонанд.

Набудани ҳамгироӣ (интегратсия)-и зарурии илм ва маориф

Яке аз омилҳои муҳимтарини баланд бардоштани самаранокии тайёр кардани кадрҳои илмӣ, истифодаи заминаи илмиву таҷрибавии муассисаҳои академӣ дар раванди таҳсил ва баланд бардоштани сатҳи таҳқиқоти илмӣ дар мактабҳои олӣ ва миёнаи касбӣ ҳамгироии илм ва маориф мебошад[7,с.105]. Набудани ҳамгироии зарурии илми академӣ ва сохторҳои таҳсилоти неруи рушд ва саҳми онҳоро дар ислоҳоти иқтисодиёт ва ҷамъият паст мекунад.

Неруи илмии муассисаҳои илмии соҳавӣ, мактабҳои олӣ ва миёнаи касбӣ ҳоло ба мақсади муттаҳид кардани қувва ва захираҳо барои тайёр кардани кадрҳои тахассуси олӣ ва мутахассисон дар соҳаи илмӣ ва илмиву технологӣ, истифодаи муштараки заминаи илмиву таҷрибавии бахшҳои академӣ, соҳавӣ ва мактабҳои олии илм, дар равандҳои таҳқиқотӣ ва таълимӣ ба қадри зарурӣ муттаҳид карда нашудаанд.

Мутамарказгардонии сусти неруи илмӣ ба самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ ва рушди иҷтимоиву иктисодии вилоят

Таҳқиқоти илмӣ доир ба самтҳои гуногуни илмӣ бурда мешаванд, ки баъзе аз онҳо бо кадрҳои илмӣ таъмин нагардидаанд. Банақшагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ эҳтиёҷ ба такмили минбаъда дорад[8,с.20]. Неруи илмӣ ҳоло ба дараҷаи зарурӣ ба ҳалли масъалаҳои афзалиятдоштаи илм ва рушди иқтисодиву иҷтимоии вилояти Хатлон мутамарказ гардонида нашудааст, ки дар ин бобат суст будани фаъолият ҷиҳати ташаккул ва таҳияи барномаҳои комплексӣ ва мақсадноки илмӣ ва илмӣ-техникӣ шаҳодат медиҳад.

Набудани робитаи зарурии илм бо истеҳсолот.

Коркардҳои илмӣ-техникӣ ва тавсияҳои амалӣ на ҳамеша ба сатҳи рушди технологияҳои муосир ҷавобгӯ мебошанд. Ҷустуҷӯи шаклҳои нави таъсири мутақобили илм бо истеҳсолот суст ба роҳ монда шудааст.

Дархост ба натиҷаҳои таҳиқоти илмӣ аз тарафи истеҳсолот дар сатҳи паст қарор дорад, гузариши соҳаҳои илм ва технология ба роҳи инноватсионии рушд хеле суст аст.

Сатҳи нокифояи ҳамкориҳои илмӣ-технкии байналхалқӣ

Дар солҳои охир робитаҳои илмии олимони вилояти Хатлон хеле густариш ёфт. Бо вуҷуди ин, сатҳи ҳамкориҳои илмии байналхалқиро қаноатбахш эътироф кардан мумкин нест. Новобаста ба миқдори зиёди шартномаву созишномаҳои басташуда дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи илм ва технология, самаранокии амалишавии онҳо ба қадри назаррас баланд нест ва беҳбудӣ мехоҳад.

Дар замони ҳозира рушд ва тавсияи паҳнои иртибототии иқтисодии байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароите ба амал меояд, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ, пеш аз ҳама, дар заминаи технологияҳои иттилоотӣ бештар неру пайдо мекунад. Аз ин рӯ, тавсияи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва илмӣ-техникии ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ, махсусан бо давлатҳои пешрафта зарурати эҷоди замина барои ташаккул ва рушди бахши инноватсионӣ- иттилоотии иқтисодиёт ё донишҳои иқтисодиро ба вуҷуд меоварад [4,с.40].

Вазъи баамаломадаи корҳо ва масъалаҳои мавҷуда дар соҳаи илм зарурати таҳия ва қабули маҷмуи чораҳоро доир ба дастгирии давлатӣ ва рушди илм тақозо

дорад, ки амалисозии онҳо бояд таъсири неруи илмиро ба рушди иқисодиву иҷтимоии вилоят, рушди маориф ва фарҳанг ба қадри назаррас тақвият дода, барои комёб гардидан ба мақсадҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 мусоидат намояд.

Ба андешаи мо яке аз афзалиятҳои миллӣ эътироф кардани илм мебошад, ки бе така ба он муваффақ шудан ба сатҳи баланди неруи ақлонии ҷамъият тасаввурнопазир аст.

Амалигардонии иқтидори илмию техникӣ бо истифода аз шаклҳои муомилоти байналхалқии технологияҳо сурат мегирад.

Раванди муомилоти технологияҳо аз якчанд давра иборат мебошад.

Ин пеш аз ҳама:

- интихоб ва харидани технология;
- аз худ кардани технология ва аз санҷиш гузаронидани технологияҳои харидашуда;
- такмил додани технология ва истифода бурдани он дар соҳаҳои ба ҳам наздики илм ва техника.

Асосан чунин намудҳои мубодилаи техникӣ вуҷуд доранд:

- нашрияҳои илми техникӣ;
- гузаронидани намоишҳо, ярмаркаҳо ва симпозиумҳо;
- аз як ҷо ба ҷои дигар кӯчонидани мутахассисони баландихтисос;
- фаъолияти ташкилотҳои байналхалқӣ дар ҳамкорӣ дар соҳаи илм, техника ва ғайра буда метавонанд.

Мубодилаи технологӣ дар маънои маҳдудаш, маъмулан дар намуди тиҷоратӣ, ба амал бароварда мешавад.

Ин шаклҳо чунинанд:

- аз рӯи шартҳои шартномаҳои байналхалқӣ додани ҳуқуқи истифода бурдани маълумоти илмӣ техникии ба маҷмуъ дароварда шуда, ба монанди дастовардҳои ихтирокорӣ, патентҳо:
- дар асоси ихтироъкориҳои нави техникӣ-технологӣ сохтани мошин ва таҷҳизот;
- тайёр кардани қувваҳои кории ихтисоснок;
- хизматрасониҳои мутобиқаткардашуда;
- қарордодҳои роҳбарикунӣ (идоракунӣ) ва ғайра.

Сатҳи бюрократия, коррупсия монеаҳои маъмурӣ

Дараҷаи назарраси бюрократизатсияи иқтисодиёти вилояти Хатлон, коррупсия ва сатҳи баланди монеаҳои маъмурӣ (тартиби нисбатан мураккаби литсензия ва интиқоли моликият, экспертиза, сертификатсия ва танзими техникӣ мебошад, ки ин омилҳо раванди бозорӣ ва ислоҳоти инноватсиониро суст мекунад, устувории иқтисодӣ ва рушди минтақаро коҳиш дода, аз татбиқи босуръат ва самарабахши шаклҳои прогрессивии ташкил ва технологияи истеҳсолот ҷилавгирӣ мекунад.

Нокифоягии маълумотҳои оморӣ

Самаранок набудани системаи баҳисобгирӣ ва мониторинги минтақавӣ, аз ҷумла нопурра ва нокифоягии маълумот дар асоси системаи омори солонаи вилояти Хатлон, ки аз ҷониби Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон омода карда мешавад оид ба масъалаи илм ва инноватсия маълумот ҷойгир карда нашудааст. Ҳоло он ки ин масъала ҳамасола дар омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Ба андешаи мо, дар омори солонаи вилояти Хатлон ҷойгир намудани маълумоти илм ва инноватсия ба манфиати кор хоҳад шуд. Набудани системаи ягонаи баҳодиҳии илмӣ-техникӣ ва устувории минтақаҳо. Дар ҳамин ҳол, арзёбии сатҳи рушди инноватсионӣ ва устувории минтақа муҳимтарин ҷузъи механизми гузариш ба чунин рушд буда, он имкон медиҳад, ки ҳадафҳо, вазифаҳо ва воситаҳои онро барои тақвияти ин раванд танзим намояд.

Умуман, ҳамаи мушкилоти сершумори рушди минтақавӣ, ки дар ин ҷо оварда шудаанд, ба дараҷаи муайян ба устувории иқтисодиёти вилояти Хатлон таъсир мерасонанд ва талаб мекунанд, ки дар асоси шароит ва захираҳои мавҷуда андешидани баъзе чораҳо муайян карда шавад. Пеш аз ҳама, бояд системаи муассири муносибатҳои илмӣ-техникии инноватсионӣ, мустақилияти минтақаҳо дар татбиқи сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ, молиявӣ ва буҷавӣ, сармоягузорӣ,

инноватсионӣ ва муҳити зисти онҳо, инчунин ҳамбастагӣ ва ҳамоҳангсозии муассир бо мақсади татбиқи консепсияи устувор, ки бо эволютсия мухолифат накунад, бо дарназардошти хусусиятҳои мушаххаси минтақавӣ ва имконоти мавҷуда таъсис дода шавад.

Адабиёт

1. Бурҳонзода З.С. / Такмили механизми ташкилию иқтисодии таъмини рушди иноватсионии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ/ диссертатсияи илмӣ. -Душанбе 2020. - С.83.
2. Маҷмуи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2. - Душанбе, 2021. - С. 124, 208-209.
3. Мирзораҳимов Н.Т. / Теоретические аспекты инновационного развития национальной экономики / диссертатсияи илмӣ. - Душаанбе -2020. - С. 81.
4. Мирсаидов А.Б. Таджикистан: Новые горизонты социально-экономического развития // Вестник Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики (Научно-теоретический журнал) - Худжанд 2012, № 1(45). - С. 40.
5. Файзуллоев М.К. Проблемы развития инновационных процессов в аграрной сфере // Формирование кластерной политики как основы инновационной ориентированности и конкурентоспособности региона: Сборник научных статей. -Душанбе: КГУ, 2018. -303с.
6. Шодиев Ф.Т. Роль инновационной деятельности в увеличении доходности предприятия сферы услуг/ Ф.Т. Шодиев, П.Д. Ходжаев //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук – Душанбе: «СИНО», 2016. №2/10(219), -С.144.
7. Ятимов А.Ҷ. - Ташаккул ва такмили иқтидори илмӣ-техникии инноватсионии минтақа дар шароити муосир / диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе – 2022.- С.105
8. Ятимов А.Ҷ. - Ташаккул ва такмили иқтидори илмӣ-техникии инноватсионии минтақа дар шароити муосир / Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе – 2022.- С.20
9. Ятимов А.Ҷ. Роҳҳои баланд бардоштани иқтидори илмию техникии иноватсиони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми ДМТ №7 2018, с.112. ISSN 2413-5151
10. Frederik H.Harbison, Human Resources as The Wealth of Nations (N.Y:Oxford University)- 2002. P.3
11. :https://maorif.tj/asosi/strategiya-va-barnomao, https://www.innovation.tj/index.php/tj/strategiya-i-natsionalnye-programmy-razvitiya/sanadhoi-merii-hukuki-dar-sohai-faoliyati-innovatsioni/mili (санаи дастраси маълумот 26.07.2021)
12. Исследование вопросов инновационного развития экономики Республики Таджикистан / Я. П. Довгялло, М. Т. Каримова, Д. Т. Назаров [и др.]. – Душанбе : Институт экономики и демографии НАНТ, 2024. – 629 с. – ISBN 978-99985—9494-4. – EDN VNOLDB.
13. Шарифзода, Б. М. Оценка влияния финансового механизма на инновационное развитие промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 72-85. – EDN DVRQEW.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳабибуллозода Шоҳрамазон Муҳибулло – докторанти Phd- назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел 900-94-17-00

Ятимов Амирхон Ҷурахонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, декани факултети иқтисод ва молияи филиали Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. Тел: 907-58-54-65.

Сведения об авторах: Хабибуллозода Шохрамазон Мухибулло – кандидат экономических наук Дангаринского государственного университета. Телефон: 900-94-17-00

Ятимов Амирхан Джурахонович - кандидат экономических наук, декан факультета экономики и финансов филиала Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в Хатлонской области.

Information about the authors: Habibullozoda Shohramazon Muhibullo – PhD candidate in economic theory at Dangara State University. Tel: 900-94-17-00

Yatimov Amirkhon Jurakhonovich - candidate of economic sciences, dean of the Faculty of Economics and Finance of the branch of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan in Khatlon region.

УДК: 336.77

МУШКИЛОТИ ҚАРЗДИҲИИ ИМТИЁЗНОКИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

Тохтаров И.Х.

Аннотатсия. *Кишоварзӣ имрӯз соҳаи муҳимтарин ва афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ буда, саҳми он дар таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти хӯрока ва амнияти озуқаворӣ назаррас аст. Корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун истеҳсолкунандаи ҳиссаи бештари неъматҳои моддӣ ба баланд шудани сатҳи зиндагии ҷомеа мусоидат карда, ҳамзамон соҳаҳои гуногуни саноати коркардро бо ашёи хоми табиӣ таъмин менамоянд. Маҳсулоти тайёри кишоварзӣ ва маҳсулоти саноатӣ, ки аз ашёи хоми кишоварзӣ истеҳсол мешаванд, ҳиссаи аз ҳама зиёди бозори молҳои истеъмолиро дар мамлакат ташкил медиҳанд. Вале барои рушди муносиби соҳаи кишоварзӣ маблағҳои назаррас лозим мебошанд. Хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, ки бо хавфи зиёд алоқаманд аст, инчунин тӯлонӣ будани даври истеҳсолии он зарурати фароҳам овардани шароити махсусро барои қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ ба миён меоварад. Дар натиҷа бонкҳои тиҷоратӣ маҷбур мешаванд, ки қарзҳои худро ба соҳаи кишоварзӣ бо меъёрҳои баланди фоиз пешниҳод кунанд, худи раванди қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ тӯлонӣ ва душвор буда, барои қарзгиранда мушкилиҳои зиёд ба миён меорад. Вобаста ба ин, бонкҳои тиҷоратӣ ба қарздиҳии субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи зиёд надоранд. Мақолаи мазкур ба омӯзиши мушкилоти қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ ва дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо бахшида шудааст.*

Калидвожаҳо: *истеҳсолоти кишоварзӣ, қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ, қарзҳои бонкӣ, таъминоти қарз, кӯмаки молиявӣ, дастгирии қарзии корхонаҳои кишоварзӣ, вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ.*

Барои иқтибос: *Тохтаров И.Х. Мушкилоти қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо / И.Х. Тохтаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4.2(43)– С. 272-278.*

ПРОБЛЕМЫ ЛЬГОТНОГО КРЕДИТОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Тохтаров И.Х.

Аннотация. *Сегодня сельское хозяйство является важнейшей и приоритетной отраслью национальной экономики, и его вклад в обеспечение населения страны продуктами питания и продовольственной безопасности значителен. Сельскохозяйственные предприятия, как производители наибольшей доли материальных благ, способствуют повышению уровня жизни общества и одновременно обеспечивают различные отрасли перерабатывающей промышленности натуральным сырьем. Готовая сельскохозяйственная продукция и промышленная продукция, произведенная из сельскохозяйственного сырья, составляют наибольшую долю рынка потребительских товаров страны. Однако для адекватного развития аграрного сектора необходимы значительные средства. Особенности сельскохозяйственного производства, которое связано с высоким риском, а также его длительный производственный цикл обуславливают необходимость создания специальных условий для кредитования сельскохозяйственных предприятий. В результате коммерческие банки вынуждены предлагать свои кредиты аграрному сектору под высокие процентные ставки, процесс кредитования сельскохозяйственных предприятий является длительным и сложным и создает множество проблем для заемщика. В связи с этим коммерческие банки не очень заинтересованы в кредитовании субъектов сельскохозяйственного*

бизнеса. Данная статья посвящена исследованию проблем льготного кредитования сельскохозяйственных предприятий и поиску их решения.

Ключевые слова: *сельскохозяйственное производство, кредитование сельскохозяйственных предприятий, банковские кредиты, обеспечение кредита, субсидия, кредитная поддержка сельскохозяйственных предприятий, финансовое положение сельскохозяйственных предприятий.*

PROBLEMS OF PREFERENTIAL CREDIT FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES AND WAYS TO SOLVE THEM

Tokhtarov I.Kh.

Abstract. *Today, agriculture is the most important and priority sector of the national economy, and its contribution to providing the country's population with food and food security is significant. Agricultural enterprises, as producers of the largest share of material goods, contribute to raising the standard of living of society and at the same time provide various branches of the processing industry with natural raw materials. Finished agricultural products and industrial products made from agricultural raw materials make up the largest share of the country's consumer goods market. However, significant funds are needed for adequate development of the agricultural sector. Features of agricultural production, which is associated with high risk, as well as its long production cycle, necessitate the creation of special conditions for lending to agricultural enterprises. As a result, commercial banks are forced to offer their loans to the agricultural sector at high interest rates, the process of lending to agricultural enterprises is long and complex and creates many problems for the borrower. In this regard, commercial banks are not very interested in lending to agricultural business entities. This article is devoted to the study of the problems of preferential lending to agricultural enterprises and the search for their solutions.*

Keywords: *agricultural production, lending to agricultural enterprises, bank loans, credit security, subsidy, credit support for agricultural enterprises, financial situation of agricultural enterprises*

Гузориши масъала. Имрӯз соҳаи кишоварзӣ бахши муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар он маҳсулоти ҳаётан муҳим барои аҳолӣ, инчунин ҳиссаи назарраси ашёи хом барои корхонаҳои саноати коркард истеҳсол карда мешавад. Ҳамчунин дар соҳаи кишоварзӣ иқтидори иқтисодии бештар барои рушди иқтисодиёти миллӣ мавҷуд аст. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазъи молиявӣ ва фаъолияти босамари корхонаҳои кишоварзӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти ватании соҳаи молия дсолҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои умумии қарздиҳӣ зиёд шудааст. Паҳлуҳои гуногуни масъалаи қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар интишороти олимони ватанӣ – З. Аҳмади [4], Г.М. Давлатова [3], Б.Ҳ. Каримов [4; 5; 6; 7], Г.С. Латипова [8], С.Ҷ. Махшулов [9], Қ.А. Ҳаёев [7], Шарифзода Б.М. [12;13;14] баррасӣ шудаанд.

Мақсади мақола таҳқиқи хусусиятҳои қарзи кишоварзӣ, ошкор кардани мушкилоти қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ ва дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Рушди соҳаи кишоварзӣ, афзоиши минбаъдаи саҳми он дар иқтисодиёти миллӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳолии кишвар бо озуқаворӣ ва фаъолияти самараноки корхонаҳои саноати коркард аз вазъи молиявӣ ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, таъмин будани онҳо бо воситаҳои гардон ва таҷҳизоти истеҳсолӣ вобаста аст. Низоми бонкӣ дар таъмини корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ бо воситаҳои гардон ва таҷҳизоти истеҳсолӣ бо истифода аз усулҳои пешқадам ва самараноки қарздиҳӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ нақши муҳим мебозад.

Бояд қайд кард, ки истеҳсолоти кишоварзӣ бинобар вобастагии зиёд доштан аз шароити табиию иқлимӣ даромаднокии худро дар сатҳи муносиб, чун истеҳсолоти саноатӣ ва соҳаҳои хизматрасонӣ таъмин карда наметавонад. Фаъолияти кишоварзӣ мисли ҳама гуна дигар намудҳои соҳибкорӣ дар шароити хавф сурат мегирад, вале дараҷаи хавф дар он нисбат ба дигар соҳаҳои тиҷорат баландтар аст. Хавфҳои маъмул дар соҳаи кишоварзӣ хавфҳои марбут бо шароити обу ҳаво ва иқлим, рақобат дар бозор, хавфҳои молиявӣ, технологӣ, хавфи ба фурӯш нарафтани маҳсулот мебошанд. Ин хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин тӯлонӣ будани даври истеҳсолӣ зарурати фароҳам овардани шароити махсусро барои қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ ба миён меоварад. Вобаста ба ин, бонкҳои тиҷоратӣ ба қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ таваҷҷуҳи зиёд надоранд.

Ба андешаи мо, сабаби асосии ба қарздиҳии кишоварзӣ таваҷҷуҳ надоштани бонкҳои тиҷоратӣ ин сатҳи пасти даромаднокии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Аз ҳолати ногувори натиҷаҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ маълумоти дар ҷадвали 1 овардашуда гувоҳӣ медиҳад. Дар ҷадвали мазкур ба хотири қиёспазирӣ маълумот дар бораи сатҳи даромаднокии корхонаҳои соҳаҳои дигари иқтисодиёт низ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Натиҷаи молиявӣ (+ фоида, - зарар)-и корхонаҳои соҳаҳои иқтисодиёт, млн. сомонӣ

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кишоварзӣ	-25,0	-1,9	-64,1	-51,7	-21,4	3,3	1,8	43,7
Саноат	-760,4	-711,8	572,4	1137,4	-3807,6	5525,9	8351,1	983,4
Сохтмон	100,3	126,9	949,0	149,3	-47,3	262,0	-40,0	232,0
Савдо	120,1	183,9	413,6	633,8	358,0	638,3	773,5	1040,33
Нақлиёт ва алоқа	41,6	100,8	-263,8	191,6	-69,2	491,8	1110,8	725,9
Дигар соҳаҳо	12,57	140,4	163,2	-71,5	261,5	270,9	750,6	868,0

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [10, с. 304; 11, с. 83]

Тавре аз ҷадвали 1 ба назар мерасад, дар давраи таҳлилӣ натиҷаҳои молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ нисбат ба натиҷаҳои молиявии корхонаҳои соҳаҳои дигари иқтисодиёт номатлубтар мебошанд. Фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар умум аз соли 2016 то соли 2020 асосан зараровар буда, онҳо танҳо дар солҳои 2021-2023 фоида ба даст овардаанд. Корхонаҳои соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, ки дар давраи таҳлилӣ танҳо ба натиҷаҳои мусбат ноил гардидаанд, ба соҳаи савдо мансуб мебошанд. Корхонаҳои сохтмонӣ ба истиснои солҳои 2020 ва 2022, корхонаҳои нақлиёт ва алоқа ба истиснои солҳои 2018 ва 2020, корхонаҳои саноатӣ ба истиснои солҳои 2016, 2017 ва 2020 дар давраи таҳлилӣ аз натиҷаи фаъолияти худ фоида гирифтаанд. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки сабаби асосии зараровар будани фаъолияти кишоварзӣ ин нарасидани маблағҳои зарурии барои рушди соҳа сафарбаршаванда мебошад.

Акнун таҳқиқ мекунем, ки маблағҳои қарзии аз ҷониби бонкҳо сафарбаршуда ба соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ чӣ гуна тақсим шудаанд. Ба ин хотир, маълумот дар бораи тақсимоти маблағҳои қарзии бонкҳо ба соҳаҳои иқтисодиёт дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Тақсимоти қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳо (бақия дар интиҳои давра), млн. сомонӣ

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кишоварзӣ	1036,8	832,4	770,8	154,3	764,4	83,3	84,7	113,3
Саноат	2424,8	2613,5	2530,0	6705,6	2997,0	97,8	92,3	171,3
Сохтмон	1037,1	639,6	529,8	350,2	1313,9	107,7	67,1	49,9
Нақлиёт	509,3	233,1	276,4	73,0	227,2	2,3	129,8	11,6
Хӯроки ҷамъиятӣ	22,9	16,1	16,0	2,4	34,9	0,3	1,0	1,0
Хизматрасонӣ	251,5	220,6	233,4	57,5	343,5	141,5	46,2	67,6
Савдои хориҷӣ	1562,8	1221,3	1231,1	150,1	1373,0	144,9	58,7	264,7
Миёнаравии молиявӣ	130,3	134,1	146,6	4,6	3,8	-	-	-
Истеъмолот	846,0	795,4	863,2	67,6	1686,2	485,9	556,0	630,6
Дигар соҳаҳо	408,8	207,0	103,5	99,3	159,6	111,1	19,4	300,8
Ҳамагӣ, қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳо	8230,3	6913,1	6700,8	7664,6	8903,5	1174,8	1055,2	1610,8

Сарчашма: таҳияи муалиф дар асоси [2]

Аз ҷадвали 2 мушоҳида мешавад, ки дар давраи таҳлилӣ қарзҳои бонкӣ бештар ба соҳаҳои саноат, сохтмон, кишоварзӣ, савдои хориҷӣ, истеъмолот ва нақлиёт сафарбар карда шудаанд. Дар солҳои аввали давраи таҳлилӣ, аниқтараш дар солҳои 2016-2018 ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар сохтори қарзҳои бонкии ба соҳаҳои иқтисодиёт сафарбаршуда нисбатан бештар аст: дар соли 2016 – 12,6%, соли 2017 – 12,0% ва соли 2018 – 11,5%. Вале дар солҳои минбаъда ин нишондиҳанда паст шуда, дар соли 2022 – 8,0% ва дар соли 2023 – 7,0%-ро ташкил додааст. Қариб ҳамин хел тамоюл дар вазъи қарздиҳӣ ба тамоми дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ мушоҳида мешавад: ҷамъи тамоми қарзҳои ба соҳаҳои иқтисодиёт сафарбаршуда дар соли 2023 нисбат ба соли 2016 ба андозаи зиёда аз 5 маротиба кам шудааст. Ин вазъ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар пасманзари пастшавии умумии қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт таваҷҷуҳи бонкҳои тиҷоратӣ барои қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ тамоюл ба камшавӣ дорад.

Сабаби чунин таваҷҷуҳи ками бонкҳои тиҷоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ, дар баробари вазъи молиявии ногувори корхонаҳои соҳа инчунин надоштани таъминоти муносиби қарз - амволи ғайриманқули дорои арзиши назаррас

мебошад. Зеро шартҳои асосие, ки бонкҳои тиҷоратӣ барои гирифтани қарз ба муштариён пешниҳод мекунанд, ин доштани гарав ва замонат мебошад. Бе доштани гарав ва замонат ягон бонки тиҷоратӣ ба муштарӣ қарз намедиҳад. Ҳамчунин пойгоҳи ҳуқуқии тасдиққунандаи ҳуқуқи моликият ба амвол, усулҳои асоснокқунӣ ва арзёбии арзиши он номукаммал мебошанд. Хавфи ҳангоми минбаъд бадтар шудани вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, ки қарз мегиранд, баргардонида натавонистани маблағҳои қарзӣ бонкҳои тиҷоратиро водор мекунад, ки шартҳои барои онҳо вазнин муқаррар кунанд.

Мушоҳидаи маълумоти дар ҷадвали 3 овардашуда якчанд аломатҳои қарзи кишоварии имрӯз ба муштариёни бонкҳои тиҷоратӣ пешниҳодшавандаро ошкор менамояд:

- пеш аз ҳама ба назар мерасад, ки бо зиёд шудани мӯҳлати қарз мутаносибан меъёри фоизои қарз низ меафзояд, яъне маълум мешавад, ки барои бонкҳои тиҷоратӣ хавфҳои пешниҳоди қарзҳои дарозмуҳлат ба корхонаҳои кишоварзӣ бештар мебошанд;
- фоизҳои қарз, ки бонкҳои тиҷоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ пешниҳод мекунанд, қариб баробари меъёри миёнаи қарзҳои ба соҳаҳои иқтисодиёт пешниҳодшаванда мебошанд, бинобар ин дар онҳо ягон хел хусусияти имтиёзӣ дида намешавад;
- талаботи қатъии бонкҳои тиҷоратӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ барои таъминоти қарз – доштани гарав (амволи манқул ё ғайриманқул) мебошад, ки аксаран арзиши он аз арзиши маблағи қарз бештар аст. Инчунин баъзе бонкҳо бар иловаи гарав боз доштани зоминро аз қарзгир талаб мекунанд;
- азбаски бозори суғурта дар мамлакат рушд накардааст, қарзгирон ба суғуртаи маблағҳои қарзи бонкӣ эътимод надоранд ва ҳангоми бастани шартномаи қарзӣ онҳо аз ин намуди суғурта даст мекашанд.

Ҳамаи ин аломатҳо дар якҷоягӣ бо вазъи молиявии номатлуби корхонаҳои кишоварзӣ зарурати дахолати давлатро ба дастгирии қарзии корхонаҳои кишоварзӣ ба миён меоранд. Бинобар ин, роҳандозӣ намудани тадбирҳо барои мукаммаслсозии низоми қарздиҳии кишоварзӣ ва ҷорӣ намудани қарзи имтиёзнок ба ин соҳаи муҳими иқтисодиёти миллӣ зарур аст.

Қарзи бонкӣ бояд барои тамоми корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дастрас бошад. Ба ин хотир, бояд низоми қарзӣ-молиявӣ ва муомилоти пулӣ дар мамлакат муътадил гардонида шавад. Бинобар ин, бояд дар сатҳи давлатӣ қарорҳои дахлдор ҷиҳати ташаккул ва ҷорӣ намудани қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ қабул карда шаванд. Давлат бояд вазифаҳои қарздиҳии дарозмуҳлати корхонаҳои кишоварзиро бо пешниҳоди фоизҳои мақбул ба зиммаи худ гирад, зеро вазъи имрӯзаи бонкҳои тиҷоратӣ, ки худ дар ҳолати ногувори молиявӣ қарор доранд, барои пешниҳод кардани қарзҳои имтиёзнок, аз ҷумла қарзҳои мӯҳлаташон аз 1 сол зиёд ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон намедиҳад. Ҳамчунин давлат бояд усулҳои босамари қарздиҳии лизингӣ ва қарздиҳӣ дар шакли молиро барои корхонаҳои кишоварзӣ ба кор барад. Барои фаъол гардонидани қарздиҳии кишоварзӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба гирифтани қарз, зарур аст, ки меъёри фоизи қарзи бонкӣ барои соҳаи кишоварзӣ аз меъёри миёнаи фоидаи корхонаҳои кишоварзӣ хеле паст бошад. Ин ба корхонаҳои кишоварзии қарзгир имкон медиҳад, ки фоизҳои қарзро саривақт ва бе мушкилии молиявӣ пардохт кунанд.

Имрӯз қарздиҳии имтиёзнок яке аз манбаъҳои муҳимтарини таъмини пойгоҳи моддию техникӣ ва асоси рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Аммо дар натиҷаи таҳқиқи шароити фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ маълум гардид, ки ҳангоми дархости онҳо барои қарз ва пешниҳоди он аз ҷониби бонкҳо мушкилоти ҷиддие ба миён меоянд, ки сабаби асосии онҳо набудани гарави лозимӣ барои таъмини қарз мебошад.

Барои рушди қарздиҳии имтиёзноки бонкҳои тиҷоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат роҳандозӣ намудани механизми қарздиҳие зарур аст, ки пешниҳоди қарзро ба корхонаҳои кишоварзӣ бо меъёри солонаи ақаллан 12-15% таъмин кунад. Дар ин маврид бояд ҷуброни норасоии даромади бонкҳо, ки мувофиқи вазъи имрӯзаи бозор 10-12%-ро ташкил медиҳад, аз ҷониби буҷети давлатӣ тавассути пешниҳоди кӯмаки

молиявӣ амалӣ карда шавад. Лекин бояд қайд кард, ки вазифаҳои давлат ҳангоми дастгирии қарзи кишоварзӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ пеш аз ҳама бояд дар назорати қатъии истифодаи ҳадафноки маблағҳои қарзии корхонаҳои кишоварзӣ зоҳир ёбад. Ҳамзамон бо таҳкими назорати давлатӣ (буҷетӣ) бояд масъулияти ҷонибҳо – бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун миёнарав ва худи корхонаҳои кишоварзии қарзгир баланд бардошта шавад. Ҳамаи ин масъулият бояд дар доираи шартномаи қарзӣ пешбинӣ шуда ва ба танзим дароварда шавад. Ҳангоми риоя нашудани шартҳои мазкур давлат набояд масъулияти қарзгирро ба зиммаи худ гирад ва маблағи пардохтнакардаи онро аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ҷуброн кунад, дар ин ҳолат тамоми масъулият ба уҳдаи худи қарзгир мемонад.

Барои татбиқи механизми қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат қабул кардани барномаи қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ тавсия дода мешавад. Инчунин таъсиси бонки тиҷоратии махсусгардонидашуда барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ бо иштироки давлат зарур аст. Вобаста ба ин метавон фаъолияти бонки дар раванди муфлисшавӣ қарордоштаи ҶСК «Агроинвестбонк»-ро бо дастгирии давлатӣ барқарор ва ба зиммаи он вазифаҳои бонки тиҷоратии махсусгардонидашудаи қарздиҳии кишоварзиро вогузор кард. Зеро дар шароити имрӯзаи низоми қарздиҳӣ, инчунин бо назардошти хавфҳои мавҷудаи низоми қарздиҳии кишоварзӣ ба бахши хусусӣ такя намудан ғайриимкон аст. Таҷрибаи пешини ҳолатҳои қарздиҳӣ ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, ки дар аксари мавридҳо корхонаҳо қарзро баргардонида натавониста, ба бадшавии ҳолати молиявии бонкҳо боис мешуданд, инро тасдиқ мекунад. Бинобар ин, танҳо бо дастгирии давлатӣ ва сафарбар кардани сармояи давлатӣ таъсиси бонки тиҷоратии махсус барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ имкон дорад. Амалкунии чунин ниҳоди молиявӣ имконпазир аст, агар хавфҳои эҳтимолӣ дуруст муайян карда шаванд ва стратегияи муносиби идоракунии онҳо аз ҷониби низоми менеҷмент ва роҳбарияти бонк интихоб карда шавад.

Дар шароити муосири иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла барои рушди воқеии соҳаи кишоварзӣ яке аз намудҳои муҳимтарини қарзи бонкӣ ин қарзи дарозмуҳлат барои харид ё сохтмони воситаҳои асосӣ мебошад. Лекин бонкҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла бонки давлатии КВД БА ҶТ «Амонатбонк» низ ба қарздиҳии дарозмуҳлати соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳ надоранд. Дар корхонаҳои кишоварзӣ маблағҳои худӣ барои сохтмони бино ва иншооти истеҳсолӣ, харид ва насби техника ва технологияи кишоварзӣ намерасад, аз ҷониби давлат низ маблағгузорӣ ба сохтмони асосии соҳаи кишоварзӣ назаррас нест. Ҳамаи ин омилҳо ба набудани фаъолнокии сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ меоварад. Ба андешаи мо, сабаби паст будани фаъолнокии сармоягузорӣ ба сохтмони асосии соҳаи кишоварзӣ ин мушкилот дар дастрасии корхонаҳои кишоварзӣ ба қарзи дарозмуҳлат мебошад.

Маблағгузории бонкҳо барои муҷаҳҳазгардонӣ ва нав кардани таркиби техника, таҷҳизот ва технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ, бунёди фермаҳои нави чорводорӣ, коргоҳҳо барои коркарди маҳсулоти аввалии кишоварзӣ, сохтмони гармхонаҳо, анборҳо, яхдонҳо ва дигар иншооти техникии инфрасохтори кишоварзӣ самаранокии иқтисодии фаъолияти корхонаҳои кишоварзиро хеле баланд мебардорад, арзиши аслии маҳсулоти кишоварзиро паст карда, ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва даромаднокии он мусоидат мекунад. Имрӯз қарздиҳӣ ба лоиҳаҳои сармоягузории дар доираи барномаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда бояд ба яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ мубаддал гардад.

Ҳамин тавр, бо вуҷуди таваҷҷуҳи зиёди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи кишоварзӣ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои дастгирии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, маблағгузории қарзии бонкҳо бо истифода аз имконияти пешниҳод кардани қарзҳои имтиёзнок барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ мушкил аст. Имрӯз низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон қодир нест, ки худ мустақилона, бе дастгирии давлатӣ мушкилоти таъмини молиявии фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои кишоварзиро бартараф кунад. Барои ноил

шудан ба фаъолияти даромадоваранда ва вазъи молиявии устувори корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин таъмин кардан ва нигоҳ доштани вазъи молиявии мусоид, ба андешаи мо, дастгирии бештари давлатӣ ва танзими низоми қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ зарур аст.

Адабиёт

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 / Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 282 с.
2. Бюллетени омори бонкӣ. Бонки миллии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bullet
3. Давлатова Г.М., Одинаева М.Ш. Таҳия ва асоснокунии самтҳои такмили шаклҳои дастгирии давлатӣ дар самти субсидияи сармоягузориҳои қарзӣ / Г.М. Давлатова, М.Ш. Одинаева // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. - № 4-1. – С. 65-74
4. Каримов Б.Ҳ., Аҳмади З. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4 (49). - С. 236-243
5. Каримов Б.Ҳ., Тохтаров И.Х. Дастгирии давлатии қарздиҳии кишоварзӣ / Б.Ҳ. Каримов, И.Х. Тохтаров // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 12. – С. 139-148
6. Каримов Б.Х., Тохтаров И.Х. Особенности формирования системы льготного кредитования предприятий аграрного сектора Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов, И.Х. Тохтаров // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем. Сборник статей по материалам LXVIII Международной научно-практической конференции (Москва, 10 февраля 2023 года). – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2023. – С. 17-25
7. Каримов Б.Ҳ., Ҳаёев Қ.А. Таъмини устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити буҳрони молиявӣ / Б.Ҳ. Каримов, Қ.А. Ҳаёев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 4. – С. 97-105
8. Латипова Г.С. Такмили механизми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ / Г.С. Латипова // Дисс. барои дарёфти дараҷаи илм. номз. илм. иқт.: 08.00.07 / Латипова Гуландом Сайҳомидовна. – Душанбе, 2022. – 185 с.
9. Махшулов С.Ҷ., Хоҷаев Б.Б., Латипова Г.С. Нақши қарзҳои бонкӣ дар самаранокии истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ / С.Ҷ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Г.С. Латипова // Кишоварз. – 2018. № 2. – С. 98-102
10. Молияи Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 445 с.
11. Молияи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 121 с.
12. Рахимов, Р. К. Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан / Р. К. Рахимов, Я. П. Довгялло, Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/3(165). – С. 113-121. – EDN UNJKDJ.
13. Шарипов, Б. М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б. М. Шарипов, З. Х. Нуруллоев // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 4(70). – С. 101-109. – EDN SCKSPB.
14. Шарипов, Б. М. Основные тенденции и проблемы финансирования развития экономики Республики Таджикистан в условиях нестабильности внешних финансовых рынков / Б. М. Шарипов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2013. – № 1(40). – С. 91-96. – EDN RCTPVZ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тохтаров Искандар Холаҳмадович – Донишгоҳи давлатии Данғара, унвонҷӯи кафедраи молия ва фаъолияти бонкӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735320, вилояти Хатлон, ш. Данғара, кӯчаи Марказӣ 25. E-mail: **tokhtaroviskandar@gmail.com.**

Сведения об авторе: Тохтаров Искандар Холахмадович - Дангаринский государственный университет, соискатель кафедры финансов и банковской деятельности. **Адрес:** Республика Таджикистан, 735320, Хатлонская область, г. Дангара, улица Маркази 25. E-mail: **tokhtaroviskandar@gmail.com.**

Information about the author:
Tokhtarov Iskandar Kholahmadovich - Dangara State University, applicant for the Department of Finance and Banking. **Address:** Republic of Tajikistan, 735320, Khatlon region, Dangara, Markazi street 25. E-mail: **tokhtaroviskandar@gmail.com.**

УДК: 336

СИНТЕЗИ МАФҲУМИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ БО МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ

Ҷӯразода К.К.

Дар мақола гуногунии шарҳи назариявии мафҳуми “ҳамгироии иқтисодӣ”, зинаҳо ва сатҳи ин раванд мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Таҳлил нишон дод, ки ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ (глобалӣ), минтақавӣ в ё байнидавлатӣ бо мақсади ноил шудан ба мақсадҳои умумӣ ташаккул ёфта, дар натиҷа манфиатҳои кишварҳои иштирокчиёни ин раванд бархурдор ва бо ҳам “омехта” мешаванд. Таъкид гардидааст, ки дар даҳсолаҳои охир иқтисодиёти ҷаҳонӣ таҳаввулоти бузурги сифатиро аз сар гузаронидааст, ки дар натиҷа низоми нави иқтисодӣ пайдо шудааст. Ҳамгироии иқтисодӣ ҳамчун раванди объективӣ ва самтнок барои наздикшавии иқтисодиёти кишварҳо, ташаккули сохторҳои муштараки истеҳсолӣ ва идоракунии якҷоя, инчунин таъмини манфиатҳои иқтисодии онҳо арзёбӣ мегардад. Ин раванд бо тақсимоти байналмилалии меҳнат, ҳаракати сармоя ва ташаккули инфрасохтори умумӣ алоқаманд аст. Ҳамгироӣ дар сатҳҳои гуногун - аз байналмилалӣ то минтақавӣ барои ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ ва баланд бардоштани қобилияти рақобатӣ аҳамияти калон дорад.

Инчунин, дар мақола ба ақидаи муҳаққиқон такя карда шудааст. Аз ҷумла таъкид гардидааст, ки муҳаққиқон ба масъалаҳои гуногуни ҳамгироии иқтисодӣ, аз қабили номувофиқатии сиёсӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки ҳамгироӣ бояд ба манфиатҳои ҳамаи кишварҳои иштироккунанда мувофиқ бошад, то самараи синергетикӣ ба даст оварда шавад. Барои кишварҳои рӯ ба инкишоф, ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва мустақилияти иқтисодӣ аҳамияти калон дорад. Дар натиҷа, ҳамгироӣ бояд ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва ташаккули бозори ягона оварда расонад, аммо бояд ба шароити махсуси кишварҳо ва манфиатҳои онҳо ҳамчун асос назар карда шавад.

Вобаста ба натиҷаҳои ҳамгироии иқтисодӣ ин мафҳум бо мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” синтез карда шудааст. Хулоса карда шудааст, ки манфиатҳои миллӣ дар раванди иштироки кишвар дар гурӯҳи ҳамгироии иқтисодӣ афзалият дорад.

Калимаҳои калидӣ: *ҳамгироӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, ҳамгироии байналмилалӣ, ҳамгироии минтақавӣ, гурӯҳҳои ҳамгироӣ, иттиҳодияҳои ҳамгироӣ, манфиатҳои миллӣ, минтақагароӣ, ҷаҳонишавӣ, фазои ягонаи иқтисодӣ, мактабҳои илмии иқтисодӣ.*

Барои иқтибос: *Ҷӯразода К.К. Синтези мафҳуми ҳамгироии иқтисодӣ бо манфиатҳои миллӣ / К.К. Ҷӯразода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 279-286.*

СИНТЕЗ ПОНЯТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ С НАЦИОНАЛЬНЫМИ ИНТЕРЕСАМИ

Джуразода К.К.

В статье анализируется многообразие теоретических трактовок понятия «экономическая интеграция», этапы и уровни этого процесса. Анализ показал, что международная (глобальная), региональная или межгосударственная экономическая интеграция формируется с целью достижения общих целей, и в результате интересы стран, участвующих в этом процессе, взаимовыгодны и «смешиваются» друг с другом. В зависимости от результатов экономической интеграции это понятие синтезировалось с понятием «национальные интересы». Сделан вывод о том, что национальные интересы имеют первостепенное значение в процессе участия страны в экономическом интеграционном объединении. Подчеркивается,

что за последние десятилетия в мировой экономике произошли серьезные качественные изменения, приведшие к формированию новой экономической системы. Экономическая интеграция рассматривается как объективный и целенаправленный процесс сближения экономик стран, формирования совместных производственных структур и совместного хозяйствования, а также обеспечения их экономических интересов. Этот процесс связан с международным разделением труда, движением капитала и формированием общей инфраструктуры. Интеграция на различных уровнях — от международного до регионального — имеет большое значение для формирования единого экономического пространства и повышения конкурентоспособности.

Статья также опирается на мнения исследователей. В частности, подчеркивается, что исследователи уделяют внимание различным вопросам экономической интеграции, таким как политическая несовместимость, обеспечение экономической безопасности, защита национальных интересов. Они подчеркивают, что интеграция должна отвечать интересам всех стран-участниц для достижения синергетического эффекта. Для развивающихся стран защита национальных интересов и экономической независимости имеет большое значение. В результате интеграция должна привести к повышению уровня жизни населения и формированию единого рынка, но при этом за основу должны быть взяты конкретные условия стран и их интересы.

Ключевые слова: *интеграция, экономическая интеграция, международная интеграция, региональная интеграция, интаграционная группа, интеграционное объединение, национальные интересы, регионализм, глобализация, единое экономическое пространство, научно-экономические школы.*

SYNTHESIS OF THE CONCEPT OF ECONOMIC INTEGRATION WITH NATIONAL INTERESTS

Jurazoda K.K.

The article analyses the diversity of theoretical interpretations of the concept of 'economic integration', stages and levels of this process. The analysis shows that international (global), regional or interstate economic integration is formed with the aim of achieving common goals, and as a result, the interests of countries involved in this process are mutually beneficial and 'blended' with each other. Depending on the results of economic integration, this concept has been synthesised with the concept of 'national interests'. It is concluded that national interests are of paramount importance in the process of a country's participation in the economic integration association. It is emphasised that in recent decades the world economy has undergone serious qualitative changes that have led to the formation of a new economic system. Economic integration is considered as an objective and purposeful process of convergence of the economies of countries, formation of joint production structures and joint economic management, as well as ensuring their economic interests. This process is associated with the international division of labour, capital movement and the formation of a common infrastructure. Integration at various levels - from international to regional - is of great importance for the formation of a common economic space and increasing competitiveness.

The article also draws on the views of researchers. In particular, it is emphasised that researchers pay attention to various issues of economic integration, such as political incompatibility, ensuring economic security, and protecting national interests. They emphasise that integration should be in the interest of all member countries to achieve synergies. For developing countries, the protection of national interests and economic independence is of great importance. As a result, integration should lead to higher living

standards and a single market, but it should be based on the specific conditions of the countries and their interests.

Keywords: *integration, economic integration, international integration, regional integration, intagration group, integration association, national interests, regionalism, globalization, common economic space, scientific and economic schools.*

Барои иқтисодиёти ҷаҳони якчанд даҳсолаи охир дигаргуниҳои назарраси сифатӣ хос аст, ки ба шарофати онҳо ин низом хусусияти нав пайдо кардааст. Раванди иштироки кишварҳо дар танзими иқтисоди ҷаҳонӣ ва мубодилаи байналмилалии молу хизматрасонӣ, ташкили инфрасохтори умумӣ, ташкили мақомоти байналмилалӣ бо захираҳои молиявӣ, аз ҷумла сармоя бо мақсади кӯмак барои рушд, ташаккули гурӯҳҳои ҳамгироӣ дар самти савдо, низоми ягонаи пардохту асъорӣ, ҳарбию сиёсӣ ва ғайра, инкишоф ва таҳкими нақши корпоратсияҳои байналмилалӣ, ягонакунии стандартҳои истеҳсоливу оморӣ ва баҳисобгирӣ фаъол гардидааст.

Асоси ташкилию иқтисодии тамоми ҳодисаҳои нави иқтисодиёти ҷаҳонро ва ба сифати омили ҳалкунандаи муносибатҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дар замони муосир раванди инкишофи ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ ташкил медиҳад, ки бо ҷараёни тақсимоти байналмилалии меҳнат вобаста мебошад. Раванди ҳамгироии иқтисодӣ дар замони муосир аз мубодилаи оддии мол ба савдои устувори бузурги минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҳаракати байналмилалии сармоя ба ташаккули соҳаҳои муштараки истеҳсолию саноатӣ ва идоракунии якҷоя мубаддал гардидааст. Дар натиҷа иқтисодиёти кишварҳо бо ҳам ҳамгиро шуда, бо якдигар «мепечанд» ва низоми ягонаи дохилиҳамгироӣ ташкил меёбад.

Мафҳуми «ҳамгироии байналмилалии иқтисодӣ»-ро метавон ҳамчун раванди объективӣ, бошуурона ва самтноки наздикшавӣ, мутобиқшавӣ ва муттаҳидшавии мутақобилаи низоми иқтисоди миллии ду ва зиёда кишварҳо номид, ки иқтидори худтанзимкунӣ ва худинкишоф пайдо намуда, мақсади ҳифз ва пешбурди манфиати иктисодии субъектҳои иқтисодии онҳо ва самара гирифтан аз тақсимоти байналхалқии меҳнатро дорад. Ин раванд раванди стихиявии бозорӣ ба ҳисоб намеравад ва бештар бо қарорҳои сиёсии давлатҳо алоқаманд мебошад. Дар натиҷаи ҳамгироии иқтисодӣ самараи синергетикӣ ба даст оварда мешавад.

Ин раванд аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ ба таври гуногун арзёбӣ ва шарҳ дода мешавад.

Чи тавре ки М. Исмаилов ва М.М.Абдуллаев қайд менамоянд «интегратсия (аз лот. integer - бутун) - маънои муттаҳидшавии субъектҳои хоҷагидорӣ, амиқтар шудани ҳамкории онҳо, инкишофи робитаҳои байни онҳоро дорад» [4, саҳ.13-14]. Аммо дар чунин шарҳи мафҳум ҳамгироӣ ҳам дар сатҳи кишварҳо ва ҳам субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ муттаҳид карда шудааст, ки ба фикри мо баҳснок аст. Дар ин ҷо мақсадҳо гуногун буда метавонанд. Ба ишораи академик Қаюмов Н.Қ. дар натиҷаи ҳамгироии минтақавӣ кишварҳои алоқаманд барои тоб овардан ба фишори ҷаҳонишавӣ ба гурӯҳҳо ва блокҳо муттаҳид мешаванд ва чун натиҷа манфиати ҳамдигарро ё корпоративиро ҳифз менамоянд [6, саҳ.103-105].

Кононенко Р.В. ҳамгироии иқтисодиро дар самти соҳибкорӣ таҳқиқ намудааст ва наздик будани мақсадро дар ин раванд шарҳ додааст. Ба ақидаи ӯ ҳамгироии иқтисодӣ дар соҳаи соҳибкорӣ раванди наздикшавии манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, инкишофи ҳамкории мутақобилаи ду ва ё зиёда субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки дар натиҷа манфиатҳои иқтисодии онҳо ба ҳам наздик шуда, низоми иқтисодии ба мақсаду роҳи ноилшавии ягона асосёфта ташаккул меёбад [8, саҳ.15]. Дар ин ҷо албатта хулоса метавон кард, ки самтҳои ҳамгироӣ вобаста ба соҳаҳо гуногун буда метавонанд вале мақсаду манфиати иштирокчиёни ин раванд бо ҳам «мепечанд» [13, саҳ.110-111].

Мирбобоев Р.М. категорияи «ҳамгироӣ»-ро бо «ҳамгироии иқтисодӣ» вобаста ба мазмун ва равия гуногунмаъно баён намуда, таъкид намудааст, ки ҳамчун

категорияи иқтисодӣ мазмуни мафҳуми «ҳамгироии иқтисодӣ» аз қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ сарчашма мегирад. Ҳавасмандии кишварҳо оид ба иштирок дар раванди ҳамгироии иқтисодӣ бо гирифтани самара ё манфиат аз он алоқаманд мебошад. Яъне хулоса карда шудааст, ки ягон давлат бе манфиат ба ин раванд шомил намегардад [12].

Ҳамгироии иқтисодӣ дар таълимоти мактабҳои илмии иқтисодӣ чун раванди ташаккули сохтори муносиби (оптималии) иқтисодӣ бо истифода аз механизмҳои гуногуни иқтисодӣ шарҳ дода мешавад. Тавсифи умумии назариявии заминаҳои ҳамгироии иқтисодӣ, бахусус минтақавӣ ҳамчун падидаи динамикӣ, гуногунсатҳӣ ва мураккаб шарҳ дода мешавад, ки ба ҳам наздик шудани манфиатҳои иштирокчиёни ин раванд ва қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти гуногуни онҳоро таъмин месозад. Дар ин асно, як қатор олимон ҳамгироии иқтисодиро дар сатҳи байналмилалӣ, байниминтақавӣ ва дохилиминтақавӣ ҳамчун раванди ба ҳам наздик меҳисобанд. Ин раванд дар ҳама шаклҳо раванди дарозмуҳлат ба ҳисоб меравад [15, саҳ. 71-72, 19, саҳ. 59-60].

Дар ин ҷо бояд қайд намуд, ки мафҳумҳои ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ (глобалӣ), минтақавӣ ва дохилиминтақавӣ ба ақидаи мо ҳам аз рӯи миқёс, мақсад, равия ва хусусият аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Раванди ҳамгироии байналмилалӣ бо мақсади муттаҳид шудани як гуруҳ кишварҳо, ки на ҳама вақт ҳамсарҳад мебошанд ташаккул меёбад. Ин кишварҳо бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҳамдигар, дар як қатор маврид расонидани фишори иқтисодӣ ба рушди дигар кишварҳо ҳамгиро шуда, дар умум бо ҳам низ дар таҷриба рақобат менамоянд. Илова бар ин, ба ақидаи як қатор олимон ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ (глобалӣ) барои ҳалли масъалаҳои онҳо дар доираи созмонҳои иқтисодии байналмилалӣ ташаккул меёбад [14, саҳ.39-40]. Чунин мисолҳо дар арсаи глобалӣ зиёд мебошанд.

Ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ, бар хилофи ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ (глобалӣ) бо мақсади ташкили фазои ягонаи иқтисодӣ, бартараф намудани монеаҳо, оқилона истифода намудани захираҳои мавҷуда, баланд бардоштани қобилияти рақобати иқтисоди миллии иштирокчиёни раванд, ба даст овардани самараи синергетикӣ, дастгирии кишварҳои минтақа, бахусус рушди минтақаҳои нисбатан сустараққӣ ва дигар мақсадҳо ташаккул меёбад. Илова бар ин, ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ барои ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва тоб оварда тавонистан ба шароити ҷаҳонишавӣ равона карда мешавад.

Як қатор олимон қайд менамоянд, ки ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ин раванди наздикшавӣ ва ба ҳам пайвастани иқтисодиёти кишварҳои ҳамгирошуда бо шароити наздики иҷтимоию иқтисодӣ мебошад [18, саҳ.11].

Аммо бояд қайд намоем, ки дар таҷриба на ҳама вақт чунин ҳамгироӣ бо шароити якхелаи иҷтимоию иқтисодии рушди иштирокчиёни он сурат мегирад. Ҳамзамон, олимони ватанӣ қайд менамоянд, ки татбиқи имкониятҳои ҳамкории мутақобилан судманд аз сатҳи рушди бахши хусусӣ дар ҳар як кишвари ҳамгирошудаистода ва имконоти рушди он да миқёси нисбатан калон низ вобаста аст [5, саҳ.155-156].

Ҳамзамон олимон қайд менамоянд, ки тамоюлҳои ҳамгироии кишварҳои ру ба инкишоф ба назар мерасанд, ки мақсади онҳо бартараф намудани қафомонии иқтисодиву иҷтимоӣ, технологӣ ва маданӣ, инчунин беҳтар намудани мавқеи кишварҳо дар тақсимоти байналмилалии меҳнат ва наздик шудан ба сатҳи инкишофи кишварҳои мутараққӣ ба ҳисоб меравад [23, саҳ.14-15]. Ба ақидаи мо, чи хеле ки таҷриба нишон дода истодааст, на ҳама вақт сатҳи тараққиёти кишварҳои рӯ ба инкишоф ба ҳам наздик ҳастанд (аз нуктаи назари инфрасохтор, саноат, сохтори иқтисодӣ ва ғайра), бинобар ин самараи ҳамгироии онҳо нисбатан суст аст.

Николаева Т.И., Гаянова Г.М. се мафҳуми асосии тавсифдиҳандаи ҳамгироиро ҷудо намуданд, ки бо ақидаи дар боло овардашуда каме наздик аст: “ҳамгироӣ ҳамчун шакли ҳамкорӣ, ҳамчун раванди иқтисодӣ, ҳамчун иттиҳодияи ширкатҳо”. Аммо маҳаки равияи чунин гуруҳбандӣ ҳам сатҳ ва ҳам шакли онро дарбар мегирад, ки

мазмуни ҳамгироиро каме коста мегардонад [13, саҳ.109-110].

Либман А.М. дар модели «ҳамгирой аз поён»-ро аз ҷиҳати назариявӣ ва амалияи он дар Осиёи Марказӣ шарҳ додааст. Чунин шакли ҳамгирой дар минтақагарой (регионализм) асос ёфта, дар ин раванд ҳамкории институтҳои ғайридавлатии наздисарҳадӣ дар шаклди ташкил шабакаҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорию истеҳсолӣ сурат мегирад. Ду модели чунин ҳамгирой ҷудо карда шудааст. Якум, модели ба “сармоягузорӣ” асосёфта, ки дар он ширкатҳои фаромиллӣ бо сармоягузории мустақим фаъолияти худро ҷоннок менамоянд ва чунин модел ба кишварҳои нисбатан мутараққӣ дахл дорад. Дуюм, бо ташаккули савдои “ғайрирасмӣ”-и наздисарҳадӣ алоқаманд буда, барои кишварҳои нисбатан сусттараққӣ дахл дорад [11, саҳ.12-15]. Модели «ҳамгирой аз поён» ба равияи дар боло қайдшуда наздиктар буда, дар маҷмӯъ хусусияти ҳамгироиро дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ ва соҳибкорӣ инъикос менамояд.

Мо дар таҳқиқоти минбаъда ин модели ҳамгироиро дар амал дида мебароем, чунки яке аз омилҳои пешбарандаи ин раванд ба ҳисоб рафта, назар ба ҷараёни мувофиқасозии байнидавлатии санадҳои умумӣ ва амалинамоии онҳо тезтар сурат гирифта метавонад ва ба қонунҳои иқтисоди бозорӣ такя менамояд.

Байни олимон нуктаи назари дигар низ паҳн гардидааст, ки аз ҳолатҳои солҳои охири бӯҳронӣ дар ҷаҳон сарчашма мегирад. Ташаккули иттиҳодияҳои ҳамгироии иқтисодии байнидавлатӣ дар маҷмӯъ барои паст кардани шиддати ҷангхоҳӣ дар ҷаҳон мусоидат мекунад. Аммо дар амал бошад, як гуруҳ олимон дар таҳқиқоти худ тасдиқ мекунанд, ки раванди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ аз камбудӣ холӣ нест: гуруҳи ками кишварҳои абарқудрат дар гирди худ кишварҳои нисбатан сусттараққиро муттаҳид менамояд ва онҳоро “истисмор” менамояд. Фарқияти дар сатҳи даромад ва рушд байни кишварҳо боз ҳам зиёд мешавад, ки ба номувозинатӣ дар савдо, тавозуни пардохт ва дигар нишондиҳандаҳо дар доираи гуруҳи ҳамгироии иқтисодӣ оварда мерасонад. Ширкатҳои фаромилалӣ, ки то ташаккули иттиҳод резиденти кишвари абарқудрат буданд, дар доираи гуруҳи ҳамгирой мавқеи инҳисории худро пурзӯр карда, “заминаҳо” ё “пойдевор”-и иттиҳоди ҳамгироиро мустақиман ва ғайримустақим муайян менамоянд [24, саҳ.241-244].

Шаповалова А.М. доир ба характери сиёсӣ доштани ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ишора менамояд ва сатҳи онро дар микро ва макроиқтисодӣ мебинад. Дар сатҳи микро агар ин раванд тавассути таъсири мутақобилаи сармояи субъектҳои хоҷагидории алоҳидаи (корхонаҳо, фирмаҳо) кишварҳои ҳамсоя сурат гирад, дар сатҳи макро, яъне байнидавлатӣ бошад, ҳамгирой дар асоси ташкил ёфтани иттиҳодияи иқтисодии давлатҳо ва мутобиқнамоии сиёсати миллии онҳо амалӣ мегардад [22, саҳ.152]. Албатта, дар сатҳи байнидавлатӣ чи хеле дар боло қайд гардид, раванди мутобиқсозии сиёсати миллӣ ва мувофиқасозии сиёсати умумии коркардшуда ниҳоят душвор мебошад.

Профессор Саидмуродов Л.Ҳ. қайд менамоянд, ки дар сурати ба инобат нагирифтани манфиатҳои кишварҳои ҳамгирошудаистода он самараи дилхоҳ намедиҳад. Дар робита ба ҳамгироии минтақавии кишварҳои пасошӯравӣ, баҳодиҳии гуногун вуҷуд дошта, ҳатто онро инкор менамоянд. Аз нуктаи назари ӯ доктринаи иқтисодии гуруҳҳои ҳамгирошудаистода бояд манфиатҳои ин кишварҳоро ба инобат гирад ва ба боварӣ ба арзишҳои муайян асос ёфта бошад, баъдан сиёсати умумии иқтисодӣ дар доираи он бояд ташаккул ёбад. Гуруҳи ҳамгироии иқтисодӣ мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои умумиеро дошта бошад, ки ноил нагардидан ба он таҳдиди умумӣ дорад. Пеш аз ҳама манфиатҳои умумӣ бо роҳи татбиқи сиёсати пешгирикунанда ҳифз карда мешавад ва дар доираи гуруҳи ҳамгирой ташаккули фазои умумии иқтисодӣ ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад [17, саҳ.195-196].

Дар ин ҷо масъалаи таъмини амнияти иқтисодӣ ва ташаккули сиёсати ягона дар ин самт дар доираи кишварҳои ҳамгирошудаистода афзалият пайдо мекунад. Олимон вобаста ба мушкилоти таъмини амнияти иқтисодӣ бидуни гуруҳи ҳамгирой дар шароити бӯҳронҳои глобалии

иқтисодӣ, таҳримҳо, ҷангҳо дар шароити имрӯза таҳлилҳо гузаронида, зарурати таъмини амнияти иқтисодиро дар доираи раванди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ асоснок менамоянд [24, саҳ.239-244].

Аммо дар баробари масъалаҳои таъмини мушатаркаи амнияти иқтисодӣ, ҳамзамон масъалаи номутобиқатии сиёсии кишварҳо ба раванди ҳамгироӣ монеа шуда метавонад. Чунин масъала мураккаб буда, дар ҳолати гуногун будани идеология, сохтори давлатдорӣ, низоми сиёсӣ ва давлатдории кишварҳои ҳамгирошуда, новобаста аз қабули қарори сиёсӣ оид ба ҳамгиро шудан раванди мазкурро тулонӣ мегардонад [21, саҳ.48]. Албатта чунин масъала равияи илман асоснокшуда ва қабули қарорҳои дурусти иқтисодиро дар раванди ҳамгироии минтақавӣ тақозо менамояд.

Дар баробари ин олимон ҳамгироиро ҳамчун суръатбахшандаи (катализатори) ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ на танҳо дар сатҳи байнидавлатӣ, балки дар дохили кишвари алоҳида меҳисобанд. Дар раванди ҳамгиро шудан ҷараёни ҳамкориҳо ва кооператсияи истеҳсолӣ аз соҳа ба соҳа мегузарад ва сатҳи ҳамгироӣ баланд мешавад [3, саҳ.41-42]. Албатта, чунин ақида боз ҳам аз фаъолнокии сатҳи ширкатҳо дар раванди ҳамгироӣ вобастагӣ дошта, ташаккули механизми сатҳи "болоӣ" ва "поёнӣ"-ро дар ҳамоҳангӣ тақозо менамояд, то ки самараи синергетикӣ ба даст оварда шавад ва манфиатҳои умум ҳифз карда шаванд.

Натиҷаи ҳамгироии иқтисодӣ дар васеъшавии робитаҳои технологӣ, истифодаи муштараки захираҳо, муттаҳидшавии сармояҳо, сода гардонидани расмиёти савдо ва бархурдории имтиёзҳо инъикос меёбад. Танҳо дар ин ҳолат дар оянда ин раванд ба ташаккули бозори ягона оварда мерасонад, ки ба алоқаҳои устувори иқтисодӣ ва фарҳангию иҷтимоӣ асос меёбад [10, саҳ.80-83].

Дар ин асно бояд қайд намуд, ки натиҷаи ҳамкориҳои мутақобила дар ҳолати якҷо сурат гирифтани раванди ҳамгироӣ "аз боло" ва "аз поён" самаранок буда метавонад. Бинобар ин шарти муҳими ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ё байнидавлатӣ дар рушди мутавозини иқтисоди миллии кишварҳо, таъмини афзоиши даромаду истеҳсол дар сатҳи нисбатан баробар дар онҳо ва кам кардани нобаробарии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Мо бо ақидаи як қатор олимон розӣ ҳастем, ки манфиатҳои миллии кишварҳо бо мурури замон дар раванди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ дар динамика такмил ва тасҳеҳ меёбанд [1, саҳ.72-73, 20, саҳ.67-68, 16, саҳ. 73-74]. Яъне ба маънои дигар дар ин ҷараён манфиатҳои кишварҳои ҳамгирошудаистода бо ҳам бархурдор мешаванд ва бо гузашти вақт ва рушди унсурҳои пайвасткунандаи он наздик мегарданд. Ба ақидаи мо ин омил ҳамон вақт амали худро пайдо мекунад, вақте ки самараи иқтисодию иҷтимоии ҳамгироӣ баланд бошад ва сатҳи зиндагии аҳолии гурӯҳи ҳамгирошудаистода беҳтар гардад. Ҳамзамон дар ҳолати истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда, бахусус захираҳои энергетикӣ бевосита манфиатҳои кишварҳо бо ҳам наздик мегарданд.

Дар як қатор ҳолатҳо амали минтақагароӣ (регионализм) бо таъсири кишвар(ҳо)-и нисбатан абарқудрат дар доираи гурӯҳи ҳамгироӣ метавонад ба тағйири сохтори иқтисодӣ дар доираи тамоми гурӯҳ ва ҳамзамон дар кишварҳои нисбатан сусттараққӣ ва такмили манфиатҳо оварда расонад. Аммо таърих ва таҷриба нишон медиҳад, ки чунин гурӯҳҳои ҳамгироӣ метавонад бо мурури замон ба бархурди манфиатҳо ва ҳисси ҷудохоҳӣ оварда расонад. Дар таҷриба инчунин моделҳои самараноки минтақагароӣ низ вуҷуд доранд, ки дар он муносибатҳои байнидавлатӣ бо роҳҳои маъмул ташаккул меёбанд ва чун натиҷа дар байни кишварҳои ҳамгирошудаистода номуайяниро маҳдуд ва интизориро муътадил мегардонад (мисол кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ) [9, саҳ.6-13].

Албатта ақидаҳои дар боло овардашуда дар асоси таҳқиқоти илмию таҷрибавӣ коркард шудаанд. Бо вуҷуди ин, баҳсҳо дар бораи созмонҳои минтақавӣ ё гурӯҳҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ метавонанд ба таҳаввулоти ҳувият ва ғояҳои минтақавӣ таъсир расонанд.

Дар ин ҷо савол ва ё тасдиқот ба миён меояд, ки манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ дар доираи кишвари алоҳида, новобаста аз иштирок дар гурӯҳи ҳамгирой дар ҷои аввал меистад?

Чуноне ки дар таҳлили мафҳуму мазмуни ҳамгироии иқтисодӣ дида баромадем ин раванд бисёр ҳам гуногунчанба буда, олимон ба як ақидаи умум вобаста ба ин раванд наомадаанд. Дар аксари таҳқиқот ақидаронӣ ва хулосаҳо бо як мафҳум алоқамандӣ пайдо мекунанд: "манфиати миллӣ" ва ҳифзи он дар доираи як кишвар ё мувофиқасозии манфиатҳо байни кишварҳо.

Бахусус барои кишварҳои рӯ ба инкишоф, ки дар як қатор ҳолатҳо нисбатан хурд мебошанд, ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва ҳимояи бозори дохилӣ (на танҳо ин, балки фарҳангу забон, ҳуввият, ҷойҳои корӣ, захираҳои табиӣ) аз оқибатҳои манфии ҷаҳонишавӣ, минтақагарой ва рақобати кишварҳои мутараққӣ ё дигар кишварҳои рӯ ба инкишоф дар ҷои аввал меистад. Барои чунин кишварҳои рӯ ба инкишоф манфиат дар он аст, к бо ҷалби технологияи муосир ва омода намудани мутахассисони маҳаллӣ захираҳо самаранок истифода шуда, ба занҷираи арзиши иловашудаи ҷаҳонӣ ҳамроҳ шаванд, боигарии милии худро афзун намоянд, мустақилияти иқтисодии худро ба ҳадди аксар нигоҳ доранд, содироту маҳсулоти тайёрро афзоиш диҳанд ва дар маҷмӯъ ба ҳадафи ниҳоӣ – баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ ноил гарданд. Агар гурӯҳи ҳамгирой ин афзалиятҳоро таъмин карда натавонад, пас алтернативаи он таҳкими муносибатҳои тиҷоративу иқтисодӣ бо кишварҳои дигари мутараққӣ ба ҳисоб меравад, ки дар амалия мо чунин ҳолатро дар мисолҳо дида метавонем.

Дар натиҷа чунин хулоса кардан мумкин, ки агар хароҷоти кишвар барои таъмини амнияти иқтисодӣ, мутобиқсозии иқтисоди миллӣ ба шарту шароити гурӯҳи ҳамгирошудаистода назар ба бурди эҳтимолӣ аз шомилшавӣ ба он зиёдтар бошад, пас барои ин кишвар ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии ҳамкорӣ, ки ба манфиати вай мувофиқ аст, интихоби дуруст мебошад, ва баръакс. Гузаронидани таҳқиқоти алоҳида дар ин самт вобаста ба ҳифзи манфиатҳои Тоҷикистон ва самараи иштирок дар гурӯҳҳои ҳамгирой муҳим арзёбӣ мегардад.

Адабиёт

1. Авезова М.М. Влияние внешнеторговых факторов на структурную трансформацию экономики Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2013. - №2(54). С.71-76.;
2. Ашуров М.Н., Садриддинов М.И. Региональные интеграционные процессы как фактор развития инфраструктуры приграничных районов Республики Таджикистан //Таджикистан и современный мир. - 2020. - №. 4. - С. 173-185.;
3. Искаков С.Е., Мекин М.А. Экономическая интеграция страны в условиях структурной модернизации экономики // Символ науки: международный научный журнал. - 2018. - №6. - С.40-44.
4. Исмаилов М., Абдуллаев М.М. Сущность и особенности экономической категории "интеграция"//Terra Economicus. - 2010. - Т. 8. - № 1-2. - С.13-29.
5. Каримова М.Т., Адолати К. Экономическая интеграция стран Центрально-Азиатского региона// Таджикистан и современный мир. - 2022. - № 2 (78). - С. 150-158.
6. Каюмов Н.К. Влияние внутрирегиональных интеграционных процессов на социально-экономическое положение Центрально-Азиатского региона//Экономика региона. - №3. - 2011. - С.103-110.
7. Каюмов Н.К. Интеграционные ресурсы Таджикистана // Reforma. - Т. 3. - №35. - С. 71-76.;
8. Кононенко Р.В. Экономическая интеграция - потенциал устойчивого развития кооперативного сектора экономики// Вестник Сибирского университета потребительской кооперации. - 2019. - № 3 (29). - С.14-18.
9. Корабоев И. От региональной интеграции Центральной Азии к Евразийскому интеграционному пространству? Меняющаяся динамика постсоветского регионализма// Евразийская экономическая интеграция. - 2010. - №3(8). - С.5-32.

10.Кудряшов В.С. Международная экономическая интеграция: теоретические аспекты и мировая практика// Ученые записки Тамбовского отделения РоСМУ. - 2019. - №14. - С.78-89.

11.Либман А.М. "Интеграция снизу" в Центральной Азии// Евразийская экономическая интеграция. - 2009. - №1. - С.6-26.

12.Мирбобоев Р.М. Развитие экономической интеграции в современных условиях (на примере Республики Таджикистан)/ диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Душанбе, 2002.

13.Николаева Т.И., Гаянова Г.М. Экономическая интеграция и особенности ее развития в торговле// Известия Уральского государственного экономического университета. - 2009. - № 1 (23). - С.109-115.

14.Распопов С.В. Глобальная экономическая интеграция: направления и формы // Актуальные проблемы социально-гуманитарного и научно-технического знания. - 2015.- №1(4). - С.39-41.

15.Садриддинов М.И. Эволюция научных подходов к проблеме региональной экономической интеграции//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2022. - № 1 (90). - С. 69-77.;

16.Сафаров Б.Г. Асосҳои институтсионалии рушди мезосатҳи ҳамгироии минтақавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир. Паёми молия ва иқтисод. 2023 с. № 2 (36). С. 70-82.

17.Саидмуродов, Л. Х. Приватизация - действенный метод управления государственным имуществом / Л. Х. Саидмуродов, М. А. Нажмиддинов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2019. – № 2(66). – С. 42-54. – EDN NWEYAD.

18.Султанов З., Шарипова А.Г. Региональная экономическая интеграция и трудовая миграция как важнейшие факторы стабильного и устойчивого роста экономики// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2022. - № 1 (76). - С. 9-19.

19.Тимофеев А.В. Теоретические аспекты и тенденции развития региональной экономической интеграции // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2012. - №3 (42). – С. 58-63.

20.Урунов А.А. Факторы и условия экономической интеграции России и Таджикистана// Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2020. - №2(15). - С.63-69.

21.Чудакова С.А. Международная экономическая интеграция// Международный журнал теории и научной практики. - 2019. – Т.2. - № 3. - С.47-49.

22.Шаповалова А.М., Столбун Е.Е. Межгосударственное сотрудничество в целях обеспечения национальной безопасности// Социально-гуманитарные знания. - 2018. - № 7. - С.152-161.

23.Шкваря Л.В., Захарова Е.В. Экономическая интеграция развивающихся стран в условиях глобализации мирового хозяйства// Сервис plus. - 2007. - № 4. - С.14-32.

24.Юмаев Е.А. Региональная экономическая интеграция и экономическая безопасность государств в условиях кризисного развития// Динамика систем, механизмов и машин. - 2016. - №3. - С.239-246.

25.Аламшоев, А. К. Конкурентоспособность субпотенциальных регионов с позиций синергетического эффекта / А. К. Аламшоев, М. С. Содиков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9(218). – С. 207-211. – EDN YHMETD.

Маълумот оид ба муаллиф: Ҷӯразода Кабир Каримҷон - унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори Институти Ҳамкориҳои иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (CAREC Institute), шаҳри Душанбе, кӯчаи Пушкин, х.8/13, ут. 32, тел: (+992)918-654-600

Сведения об авторе: Джуразода Кабир Каримджон - соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, Республика Таджикистан, директор Института регионального экономического сотрудничества Центральной Азии (CAREC Institute), город Душанбе, улица Пушкина, х.8/13, ут. 32, тел.: (+992)918-654-600

Information about the author: Jurazoda Kabir Karimjon - the applicant at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Republic of Tajikistan, Director of the Institute for Regional Economic Cooperation of Central Asia (CAREC Institute), 32 Pushkin Street, Dushanbe, tel.: (+992)918-654-600

УДК: 336

ХИЗМАТРАСОНИИ САЙЁҲӢ ХАМЧУН ОМИЛХОИ АСОСИИ ЗИЁД ШУДАНИ ТАВАҶУҲ БА БОЗОРИ САЙЁҲӢ

Носиров С.Н.

Аннотатсия. *Дар мақола нақши хидматрасонии сайёҳӣ дар баланд бардоштани ҷолибияти бозори сайёҳӣ, табдил додани воситаи асосии ҷалби муштариён ва эҷоди симои мусбати минтақа ё кишвар баррасӣ шудааст. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ гуногунрангӣ ва сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ ба омилҳои муайянкунандае табдил меёбанд, ки ба рақобатпазирии самтҳои сайёҳӣ таъсир мерасонанд. Ҳар қадар хизматрасонӣ гуногун ва босифат бошад, ҳамон қадар имконияти минтақа ё кишвар барои ҷалб ва нигоҳ доштани сайёҳон зиёд мешавад. Дар мақола намудҳои гуногуни хизматрасониҳои сайёҳӣ, таъсири онҳо ба рушди бозор ва баланд бардоштани ҷолибияти самтҳои сайёҳӣ баррасӣ мешавад. Тамоюлҳои муосир низ таҳлил карда мешаванд, аз ҷумла таъсири технологияҳо, аз қабили платформаҳои фармоиши онлайн ва барномаҳои мобилӣ, инчунин тағирот дар ниёзҳои сайёҳӣ, ба монанди талабот ба сайёҳии устувор ва пешниҳодҳои фардӣ. Таҷрибаҳои бомуваффақияти кишварҳое, ки дар бахши сайёҳӣ инноватсия ва ташаббусҳои экологиро фаъолона ҷорӣ мекунанд, муаррифӣ гардида, барои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҷолибияти онҳо барои сайёҳон тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд.*

Калимаҳои калидӣ: *Хизматрасонии сайёҳӣ, ҷолибияти бозори сайёҳӣ, рақобатпазирӣ, бозори сайёҳӣ, технологияҳо дар сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ, талаботи сайёҳон, сифати хизматрасонӣ, стратегияҳои сайёҳӣ, рақобати ҷаҳонӣ.*

Барои иқтибос*: Носиров С.Н. Хизматрасонии сайёҳӣ хамчун омилхои асосии зиёд шудани тавачуҳ ба бозори сайёҳӣ / С.Н. Носиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 287-293.*

ТУРИСТИЧЕСКИЕ УСЛУГИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР РОСТА ИНТЕРЕСА К ТУРИСТИЧЕСКОМУ РЫНКУ

Носиров С.Н.

Анатация. *В статье рассматривается роль туристических услуг в повышении привлекательности туристического рынка, становящихся основным средством привлечения клиентов и создания положительного имиджа региона или страны. В условиях глобальной конкуренции разнообразие и качество туристических услуг становятся определяющими факторами, влияющими на конкурентоспособность туристских направлений. Чем разнообразнее и качественнее услуги, тем больше у региона или страны возможностей привлекать и удерживать туристов. В статье рассматриваются различные виды туристических услуг, их влияние на развитие рынка и повышение привлекательности туристских направлений. Также анализируются современные тенденции, в том числе влияние таких технологий, как платформы онлайн-бронирования и мобильные приложения, а также изменения в потребностях в поездках, такие как спрос на экологически чистые путешествия и персонализированные предложения. Представлен успешный опыт стран, активно внедряющих инновационные и экологические инициативы в сфере туризма, а также даны рекомендации по улучшению качества туристических услуг с целью повышения их конкурентоспособности и привлекательности для туристов.*

Ключевые слова: *туристические услуги, привлекательность туристического рынка, конкурентоспособность, туристический рынок, технологии в туризме, развитие туризма, потребности туристов, качество услуг, туристические стратегии, глобальная конкуренция.*

TOURISM SERVICES AS THE MAIN FACTOR IN THE GROWTH OF INTEREST IN THE TOURISM MARKET

Nosirov S.N.

Abstract. *The article examines the role of tourism services in increasing the attractiveness of the tourism market, becoming the main means of attracting customers and creating a positive image of a region or country. In the context of global competition, the diversity and quality of tourism services are becoming the determining factors affecting the competitiveness of tourist destinations. The more diverse and high-quality the services, the more opportunities a region or country has to attract and retain tourists. The article examines various types of tourism services, their impact on market development and increasing the attractiveness of tourist destinations. It also analyzes current trends, including the impact of technologies such as online booking platforms and mobile applications, as well as changes in travel needs, such as the demand for green travel and personalized offers. Successful experiences of countries actively implementing innovative and environmental initiatives in the tourism sector are presented, and recommendations are given for improving the quality of tourism services in order to increase their competitiveness and attractiveness to tourists.*

Keywords: *tourism services, attractiveness of the tourism market, competitiveness, tourism market, technologies in tourism, tourism development, tourist needs, quality of services, tourism strategies, global competition.*

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ соҳаи сайёҳӣ ба сатҳи баланди рақобат дучор меояд. Барои ҷалби сайёҳон, минтақаҳо ва кишварҳо бояд на танҳо сарватҳои нодири табиию фарҳангиро пешниҳод кунанд, балки сатҳи баланди хидматрасонии сайёҳиро пешниҳод кунанд. Хизматрасонии сайёҳӣ унсури муҳимтаринест, ки ба рақобатпазирии бозори сайёҳӣ таъсир расонида, ҷолибияти минтақаро барои сайёҳон муайян мекунад.

Хизматрасонии сайёҳӣ як пешниҳоди ҳамаҷонибаест, ки ҷузъҳои зиёди гуногунро дар бар мегирад, ки барои фароҳам овардани истироҳати бароҳат, ҷолиб ва фаромӯшнашаванда барои сайёҳон нигаронида шудааст. Инҳо метавонанд аз хидматҳои стандартӣ ба монанди нақлиёт, меҳмонхона ё ҷойгиронии меҳмонхонаҳо то пешниҳодҳои махсус, аз қабили экскурсияҳо, турҳои мавзӯӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, варзиш ва чорабиниҳои берунӣ, барномаҳои солимгардонӣ ва ҳатто таҷрибаи беназири гастрономӣ фарқ кунанд. Ҳамаи ин ҷузъҳо якҷоя таҷрибаи беназири сайёҳиро ташкил медиҳанд, ки вобаста ба минтақа, макони таъинот ва шунавандагони мақсаднок метавонанд ба таври назаррас фарқ кунанд.

Сифати ин хадамот барои он муҳим аст, ки сайёҳон аз сафари худ қаноатманд бошанд ва омодаанд макони таъинот ё ширкатро ба дӯстону шиносони худ тавсия диҳанд. Хидмати паст, набудани шароити мусоид ё мушкилоти дастрасӣ метавонад ба эътибори умумии макон таъсири манфӣ расонад, ки дар навбати худ боиси коҳиши маъруфият ва талабот мегардад. Дар бозори ҷаҳонии саёҳат, ки афзояндаи рақобатпазир аст, муҳим аст, ки ҳар як макон хидматрасонии худро мунтазам такмил диҳад ва барои қонеъ кардани ниёзҳои доираи гуногуни сайёҳон саъй кунад. [1]

Омили муҳими ҷолибияти макони сайёҳӣ на танҳо мавҷудияти ин хидматҳо, балки гуногунрангӣ, нотакрорӣ ва дараҷаи фардикунонии онҳо мебошад. Масалан, сайёҳон метавонанд таътилро афзалтар донанд, ки ба экотуризм, саёҳати ё ғанисозии фарҳангӣ нигаронида шудаанд ва ҳар қадаре ки макони таъинот чунин имконоти беназир ва гуногунро пешниҳод кунад, ҳамон қадар рақобатпазиртар дар бозор аст. Илова бар ин, ин хадамот барои сайёҳон ҳар қадар дастрас ва қулай бошад, эҳтимоли бозгашти онҳо дар оянда ба ҳамон минтақа ё ширкат зиёд мешавад.

Бисёре аз ширкатҳо ба сайёҳон имкони брон кардани хидматҳои онлайнро фароҳам меоранд, инчунин барномаҳои мобилӣ ва платформаҳоро барои содда кардани раванди интихоб ва ташкили истироҳат пешниҳод мекунанд. Илова ба усулҳои анъанавӣ, чунин навовариҳо ба таври назаррас беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ, суръат бахшидан ба равандҳои фармоиш ва коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ барои сайёҳон мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар шароити рақобати ҷаҳонӣ ва тағйирёбии доимии бозори сайёҳӣ, муваффақияти ҳар як макони сайёҳӣ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза босаводона ва диверсификатсияи хизматрасониҳо, то чӣ андоза баланд будани сифати ин хизматрасониҳо, инчунин аз он, ки то чӣ андоза осон ва қулай аст, ва он барои сайёҳон барои дастрас кардани маълумоти зарурӣ ва фармоиш аст. [2]

Барои баланд бардоштани рақобатпазирии самтҳои сайёҳӣ, таваҷҷӯҳ ба хидматрасониҳои анъанавӣ ва инноватсионӣ муҳим аст. Масалан, хизматрасониҳои нақлиётӣ бояд ҳангоми сафар бароҳат ва меҳмонхонаҳо бояд сатҳи баланди хизматрасонӣ ва шароити муосирро таъмин намоянд. Барномаҳои экскурсиявӣ бояд ҷолиб ва тарбиявӣ бошанд, бо таваҷҷӯҳ ба вижагиҳои беназири фарҳангӣ ва таърихии минтақа. Муҳим он аст, ки ҳар як хидмати туристӣ ба қонеъ гардонидани талаботи категорияҳои гуногуни сайёҳон нигаронида шуда, ба ҷалби доираи васеи сайёҳон мусоидат мекунад.

Бо рушди технология ва тағйирёбии ниёзҳои сайёҳон, хидматрасонии сайёҳӣ тағироти назаррасро аз сар мегузаронад. Сайёҳони муосир бештар ба роҳатӣ, дастрасӣ ва фардикунонии хидматҳоро таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Технологияҳо аз қабили фармоиши онлайн, барномаҳои мобилӣ, турҳои виртуалӣ ва системаҳои идоракунии маълумот метавонанд таҷрибаи сайёҳонро дар ҳар марҳилаи сафарашон беҳтар созанд - аз банақшагирӣ то бозгашт ба хона.

Яке аз тамоюлҳои муҳимтарин ва муосири сайёҳии муосир рушди сайёҳии устувор мебошад. Ин консепсия на танҳо ғамхорӣ дар бораи сифати хидматрасониро дар бар мегирад, балки таваҷҷӯҳ ба амнияти экологӣ, таъсири иҷтимоӣ ва ҷанбаи ахлоқии ташкили фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Солҳои охир сайёҳон таваҷҷӯҳи бештар ба он зоҳир мекунанд, ки истироҳати онҳо на танҳо ба онҳо лаззат бахшад, балки “аз ҷиҳати экологӣ тоза”, аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъулиятнок бошад ва дар ҳифзи сарватҳои табиӣ ва фарҳангӣ саҳм гузорад. [3]

Сайёҳии устувор ба ҳадди ақалл кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва рушди ҷомеаҳои маҳаллӣ нигаронида шудааст, дар ҳоле ки он омезиши мутаносиби манфиатҳои сайёҳон, сокинони маҳаллӣ ва табиатро дар бар мегирад. Ин равиш ҷанбаҳои зиёдеро дар бар мегирад, аз ҷумла коҳиш додани изофаи карбон, истифодаи технологияҳо ва захираҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва дастгирии ташаббусҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ.

Коҳиш додани изофаи карбон барои бисёре аз ширкатҳои сайёҳӣ ба ҳадафи муҳим табдил меёбад, зеро онҳо мекӯшанд, ки таъсири амалиёти худро ба тағирёбии иқлим коҳиш диҳанд. Инро тавассути оптимизатсияи хатсайрҳои нақлиёт, ҷорӣ намудани мошинҳои электрикӣ ва гибридӣ, кам кардани истеъмоли энергия ва об, истифодаи мавод ва бастаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ба даст овардан мумкин аст. Бисёре аз меҳмонхонаҳо ва осоишгоҳҳо ба гузаштан ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз қабили панелҳои офтобӣ ё турбинаҳои бодӣ шурӯъ мекунанд , ки метавонанд партовҳои газҳои гулхонаӣ ба таври назаррас коҳиш диҳанд.[4]

Истифодаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза низ дар ташкили сайёҳии устувор нақши калидӣ дорад. Масалан, ширкатҳои сайёҳӣ ҳарчи бештар технологияро барои коркарди партовҳо истифода мебаранд, системаҳои истифодаи самараноки об ва энергияро ҷорӣ мекунанд ва кӯшиш мекунанд, ки таъсири манфиро ба экосистема ба ҳадди ақал расонанд. Баъзе кишварҳо имконоти нақлиёти аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз қабили автобусҳои электрикӣ, роҳҳои велосипедронӣ ва минтақаҳои пиёдагардонро фаъолона таҳия карда, ба коҳиш додани ифлосшавии ҳаво ва

садо дар минтақаҳои сайёҳӣ мусоидат мекунанд.

Дастгирии ҷамоатҳои маҳаллӣ қисми ҷудонашавандаи сайёҳии устувор мебошад. Ширкатҳои сайёҳӣ бо истеҳсолкунандагони маҳаллӣ, косибон ва деҳқонони маҳаллӣ бештар ҳамкорӣ мекунанд ва инчунин ташаббусҳои фарҳангии маҳаллиро дастгирӣ мекунанд. Ин на танҳо ба иқтисодиёти минтақа мусоидат мекунад, балки ба нигоҳ доштани анъанаҳо, урфу одатҳо ва арзишҳои фарҳангии маҳаллӣ низ мусоидат мекунад. Муҳим аст, ки сайёҳон нақши худро дар дастгирии рушди устувор ва эҳтиром ба мероси фарҳангӣ дарк кунанд, ки ин метавонад ба рафтори масъулиятноктар ва огоҳонаи истеъмолкунандагон мусоидат кунад.[5]

Илова бар ин, сайёҳии устувор аксар вақт бо консепсияи таълими экологӣ ва фарҳангӣ алоқаманд аст . Ширкатҳои сайёҳӣ бештар ба мизоҷони худ барномаҳои таълимӣ ва экскурсияҳоро пешниҳод мекунанд, ки ба онҳо барои фаҳмидани аҳамияти ҳифзи табиат ва мероси фарҳангӣ кӯмак мекунанд. Ин метавонад, масалан, омӯзиши тарзи рафтор дар боғҳои табиӣ, иштирок дар чорабиниҳои экологӣ ё шиносоӣ бо анъанаҳо ва фарҳанги маҳаллӣ бошад.

Ҳар сол шумораи бештари сайёҳон бартарӣ ба самтҳо ва хидматҳоеро изҳор мекунанд, ки ба ҳифзи муҳити зист ва эҳтиром ба ҷомеаҳои маҳаллӣ нигаронида шудаанд. Ин тамоюл на танхо ба бехтар шудани сифати сайёҳӣ мусоидат мекунад, балки барои ба вучуд овардани муносибати бошуурона ба саёҳат умуман ёрй мерасонад. Таҷрибаҳои устувори экологӣ як бартарии муҳими рақобатӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ мегарданд, ки мехоҳанд на танҳо муштариёнро ҷалб кунанд, балки дар ҳифзи сайёра барои наслҳои оянда саҳм гузоранд. [6]

Технологияҳои муосир ба рушди соҳаи сайёҳӣ таъсири калон мерасонанд. Системаҳои фармоишии онлайн, замимаҳои мобилӣ ва платформаҳои виртуалӣ ба сайёҳон имкониятҳои нави интихоб ва пардохти хидматҳоро фароҳам меоранд. Масалан, бо истифода аз замимаҳои мобилӣ шумо метавонед меҳмонхона фармоиш диҳед, нақлиёт фармоиш диҳед, тарабхона пайдо кунед, дар бораи тамошобоб будани маҳал маълумот гиред ва ҳатто экскурсияро фармоиш диҳед. Ин раванди банақшагирии сафарро хеле осон мекунад ва роҳати корбаронро зиёд мекунад.

Илова бар ин, истифодаи технология ба мо имкон медиҳад, ки хидматҳои бештар фардӣ ва чандирро пешниҳод кунем. Маълумоти калон ва таҳлилҳо фаҳмиши беҳтари афзалиятҳои сайёҳонро фароҳам меоранд ва имкон медиҳанд, ки ба манфиатҳо ва ниёзҳои онҳо пешниҳодҳои бештар мутобиқ карда шаванд. Масалан, ширкатҳои сайёҳӣ метавонанд турҳои фармоишии мувофиқи эҳтиёҷоти ҳар як муштариро пешниҳод кунанд ё хидматҳои дархостиро пешниҳод кунанд, ки таҷрибаи муштариёнро ба таври назаррас беҳтар мекунанд.

Баъзе кишварҳо аллакай таҷрибаҳои бомуваффақиятро оид ба беҳтар намудани хизматрасонии сайёҳӣ ва баланд бардоштани ҷолибияти онҳо фаъолона татбиқ мекунанд. Масалан, кишварҳои аз ҷиҳати экологӣ бой ба монанди Зеландияи Нав, Коста-Рика ва Швейтсария ба сайёҳон таҷрибаи беназири захираҳои табииро бо таваҷҷӯҳ ба устуворӣ пешниҳод мекунанд. Ин кишварҳо сайёҳиӯии экологиро инкишоф медиҳанд, ки барномаҳоеро дар бар мегирад, ки ба ҳифзи табиат мусоидат мекунанд ва ҷомеаҳои маҳаллиро дастгирӣ мекунанд. Ин ҷалби сайёҳонро ба ҷашнҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки қисми муҳими сафари онҳо мегардад, ҷалб мекунад.[7]

Мисоли дигари таҷрибаҳои муваффақ ин ҷорӣ намудани технология ба сайёҳӣ дар кишварҳое чун Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ мебошад. Истифодаи қарорҳои баланди технологӣ дар фармоиш, ҳамлу нақл ва идоракунии фароғат ба ин кишварҳо имкон медиҳад, ки ба сайёҳон бароҳатӣ пешниҳод кунанд, ки таҷрибаи сафари онҳоро ба таври назаррас беҳтар мекунад.

Дар зер ҷадвале оварда шудааст, ки дар он тавсияҳои асосӣ оид ба беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ оварда шудаанд, ки метавонанд ба баланд бардоштани ҷолибияти бозори сайёҳӣ мусоидат кунанд. Ҳар яке аз чораҳои пешниҳодшуда ҷанбаҳои гуногуни саноати

сайёҳӣ, аз инфрасохтор ва технология то маҳорати кормандон ва сайёҳии устуворро дар бар мегирад. Такмили инфрасохтор, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, рушди сайёҳии устувор, баланд бардоштани тахассуси кормандон ва эҷоди пешниҳодҳои фардӣ барои сайёҳон – ҳамаи ин унсурҳо дар эҷоди самтҳои рақобатпазир ва ҷолиби сайёҳӣ нақши муҳим доранд. Татбиқи ин тавсияҳо барои баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, қонеъ кардани ниёзҳои сайёҳи муосир ва ҷалби таваҷҷӯҳ ба минтақа ё кишвар дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Ҷадвали 1. Хизматрасонии сайёҳӣ ҳамчун омили асосии баланд бардоштани ҷолибияти бозори сайёҳӣ

Тавсияҳо	**Тавсифи**
1. Беҳтар кардани инфрасохтор	Рушди шабакаи нақлиёт, фароҳам овардани шароити мусоид ва дастрас барои ҷойгиронӣ, рушди хизматрасонии замонавӣ дар меҳмонхонаҳо ва экскурсияҳо.
2. Ба технология сармоягузорӣ кунед	Ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ барои фармоиши онлайн, эҷоди замимаҳои мобилӣ, истифодаи маълумоти калон барои фардикунонии хидматҳо.
3. Рушди туризми устувор	Бо дарназардошти ҷанбаҳои экологӣ ва иҷтимоӣ, пешниҳоди турҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва масъул.
4. Баланд бардоштани ихтисоси кормандон	Омӯзиши кормандон оид ба стандартҳои хизматрасонӣ, малакаҳои забон ва фарҳанги меҳмоннавозӣ.
5. Эҷоди пешниҳодҳои фардӣ	Бо дарназардошти афзалиятҳо ва манфиатҳои инфиродии сайёҳон барои эҷоди маҳсулоти беназири туристӣ.

Дар натиҷаи татбиқи тавсияҳои дар ҷадвал пешниҳодшударо метавон интизор шуд, ки сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ хеле беҳтар шавад, ки ин ба афзоиши ҷолибияти бозори сайёҳӣ бевосита таъсир мерасонад. Такмили инфрасохтор ва рушди технология роҳат ва дастрасии хадамотро беҳтар намуда, ҷорӣ намудани принсипҳои сайёҳии устувор масъулияти экологӣ ва аҳамияти иҷтимоии сайёҳиро таъмин мекунад. Баланд бардоштани малакаи кормандон ва эҷоди пешниҳодҳои инфиродӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои гуногуни сайёҳони муосир, мусоидат ба қаноатмандӣ ва садоқати онҳо мусоидат мекунад. Ҳамаи ин тадбирҳои якҷоя андешидашуда ба минтақаҳо ва кишварҳо имкон медиҳанд, ки рақобатпазирии худро дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ тақвият бахшанд, сайёҳони навро ҷалб кунанд ва ба рушди устувори саноати сайёҳӣ мусоидат кунанд [8].

Хизматрасонии сайёҳӣ омили муҳимтаринест, ки ба ҷолибияти бозори сайёҳӣ таъсир мерасонад. Дар арсаи рақобатпазири байналмилалӣ, хидматрасонии босифат ва инноватсионӣ калиди муваффақият ва рушди самтҳои сайёҳӣ мегардад. Мақомоти минтақавӣ ва ширкатҳои сайёҳӣ бояд барои баланд бардоштани сифат ва навъҳои хизматрасонӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва татбиқи таҷрибаҳои устувори ҷалб ва нигоҳ доштани сайёҳон фаъолона кор кунанд. Ин, дар навбати худ, ба баланд шудани рақобатпазирӣ ва ҷолибияти минтақа дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Дар шароити кунунии иҷтимоию иқтисодӣ пешниҳоди хизматрасонии босифати сайёҳӣ муҳим аст. Бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ ҳамчун шакли муомилоти моли маҳсулоти зеҳнӣ ва технологияи раванди маърифатӣ амал мекунад. Агар бозори хизматрасониҳои сайёҳиро аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои бозорӣ баррасӣ кунем, пас мафҳумҳои нави бозор ҳамчун маҷмӯи харидорон ва фурӯшандагони инноватсия ё ягон гурӯҳи одамоне, ки ба муносибатҳои

зичи тиҷоратӣ дохил мешаванд ва оид ба ҳама гуна сайёҳӣ муомилот мебананд, хизматрасонӣ ҳамчун маҳсулоти нав ба миён меоянд.. «Бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ» барои фаҳмидани он ҳамчун унсури такрористеҳсоли маҳсулоти бозорӣ ва сармояи инсонӣ васеъ карда мешавад. Бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ ҳамчун системаи муносибатҳои ҷамъиятии байни субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ – истеҳсолкунандагони хизматрасонии сайёҳӣ ва сайёҳон баррасӣ мешавад. [9]

Бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ шакли иҷтимоии ташкил ва фаъолияти маҳсулоти сайёҳӣ дар иқтисодиёт буда, ҳамкории мутақобилаи истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти сайёҳиро бо ёрии муассисаҳои миёнарав, ки фаъолияти сайёҳиро ҳамчун истеҳсолкунандагони инноватсия ва истеъмолкунандагони инноватсияҳо танзим мекунанд, таъмин менамояд. корфармоён. Аз ин рӯ, бозори хизматрасонии сайёҳӣ муносибатҳои хариду фурӯши навоварӣ, инчунин муносибатҳои иҳтимоию иқтисодӣ дар шакли моликият, истеҳсол, тақсим ва истеъмолро дар бар мегирад.

Бозори хизматрасонии сайёҳӣ ҳамчун системаи мубодилаи мол ва маҷмӯи фурӯшандагон ва харидорон, ҳамчун шакли муносибатҳои иқтисодии байни сайёҳӣ дар шакли моликияти зеҳнӣ ва харидори ҳуқуқи моликият, истифода ва ихтиёрдорӣ фаҳмида мешавад. ки дар хамаи сохахои иктисодиёт пешбарӣ ва фурухтани махсулоти нави сайёҳӣ ба амал меояд. Тағйироти нишондиҳандаҳои мушаххасоти техникӣ дар соҳаи сайёҳӣ таҳти таъсири технологияҳои муосири компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ сурат мегирад, аз ин рӯ, дар шароити рушди бозор модели нави фаъолияти сайёҳӣ ташаккул меёбад, ки шаклҳои анъанавӣ ва дигар шаклҳои ташкилиро муттаҳид мекунад. . Татбиқи хадамоти сайёҳӣ муайян кардани системаи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии онҳоро дар бар мегирад. Меъёрҳо ҳамчун кафили объективӣ, эътимод, масъулият ва эътимоднокии кафолати сифат амал мекунанд. [10]

Хулоса метавон гуфт, ки хидматрасонии сайёҳӣ яке аз омилҳои муҳимтарини ҷолибият ва рушди бозори сайёҳӣ мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавии муосир ва рақобати шадид дар сатҳи ҷаҳонӣ сатҳи баланд ва гуногунии хизматрасониҳои сайёҳӣ на танҳо муҳим, балки як воситаи зарурии ҷалби сайёҳон, эҷоди симои мусбати минтақа ё кишвар, инчунин баланд бардоштани ракобати умумӣ дар арсаи байналхалкӣ мебошад.

Сайёҳӣ ҳамчун соҳа маҷмӯи беназири омилҳои гуногун, аз ҷумла хизматрасонии нақлиётӣ, ҷойгиронӣ, барномаҳои экскурсиявӣ, чорабиниҳои фароғатӣ ва ғайра мебошад. Ҳамаи ин ҷанбаҳо бояд ба як системаи ягона, ки бароҳатӣ ва қаноатмандии сайёҳонро таъмин мекунанд, ҳамоҳанг ва муттаҳид карда шаванд. Сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ бевосита ба таҷрибаи меҳмонон таъсир мерасонад, ки дар навбати худ ба обрӯи минтақа ё кишвар ва қобилияти ҷалби сайёҳони нав таъсир мерасонад.

Тамоюлҳои ҳозираи сайёҳӣ, аз қабили ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, таваҷҷуҳ ба сайёҳии устувор ва хоҳиши қонеъ кардани ниёзҳо ва афзалиятҳои инфиродии сайёҳон аз соҳаи сайёҳӣ пайваста навсозӣ, мутобиқсозӣ ва такмилро талаб мекунанд. Масалан, рақамикунонии хизматрасониҳои сайёҳӣ, истифодаи платформаҳои бронкунии онлайн, ҷорӣ намудани интеллекти сунъӣ барои эҷоди пешниҳодҳои сайёҳӣ – ҳамаи ин ба ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти самараноки ширкатҳои сайёҳӣ табдил ёфта истодааст. Илова бар ин, сайёҳии устувор, ки ба коҳиш додани таъсири муҳити зист, дастгирии ҷомеаҳои маҳаллӣ ва пешбурди сайёҳӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъул нигаронида шудааст, маъруфият пайдо мекунад. Сайёҳон торафт бештар самтҳо ва ширкатҳоеро интихоб мекунанд, ки на танҳо истироҳати бароҳат пешниҳод мекунанд, балки ташаббусҳои экологӣ ва иҷтимоиро дастгирӣ мекунанд.

Барои таъмини муваффақияти дарозмуддат дар шароити тағйирёбии тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва афзалиятҳои сафар, соҳа бояд барои беҳбуди инфрасохтор, эҷоди маҳсулот ва хидматҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани малака ва касбии кормандон сармоягузорӣ кунад. Ин аз рушди

бахши меҳмонхонаҳо, беҳбуди инфрасохтори нақлиётӣ, таъсис ва дастгирии маршрутҳои нави сайёҳӣ ва омӯзиши кормандони соҳа ба стандартҳои баланди хизматрасонӣ иборат аст. Ин равиш на танҳо ба афзоиши ҷараёни сайёҳӣ, балки ба эҷоди ҷолибияти дарозмуддат барои сайёҳон мусоидат мекунад.

Илова бар ин, фардикунонии таҷрибаи сайёҳӣ як ҷанбаи муҳим аст. Сайёҳони муосир бештар дар ҷустуҷӯи таҷрибаҳои беназир ва фардӣ мебошанд, ки ба манфиатҳо ва ниёзҳои онҳо мувофиқанд. Ин метавонад аз сайёҳии махсусгардонидашуда (масалан, экотуризм, турҳои хӯрокворӣ, фаъолиятҳои берунӣ) то таҳияи бастаҳои фардӣ, ки афзалиятҳои фарҳангӣ ва афзалиятҳои инфиродии сайёҳонро ба инобат мегиранд, фарқ кунад. Интегратсияи технологияҳо аз қабили зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумоти калон имкон медиҳад, ки афзалиятҳои сайёҳон пешгӯӣ карда шаванд ва ба онҳо хидматҳои мувофиқтарин пешниҳод карда шаванд.

Ҳамин тариқ, стратегияи муассири рушди сайёҳӣ дар асоси инноватсия, сайёҳии устувор ва хидматрасонии босифат омили асосии рушди соҳаи сайёҳӣ дар бозори ҷаҳонӣ мегардад. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав, таваҷҷуҳ ба экология ва масъулияти иҷтимоӣ, инчунин мунтазам такмил додани инфрасохтор ва сифати хизматрасонӣ на танҳо барои сайёҳон муҳити ҷолиб фароҳам меорад, балки ба рушди устувор ва мутаносиби соҳаи сайёҳӣ дар оянда низ мусоидат мекунад.

Дар ниҳояти кор, рушд ва пайваста баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ омили ҳалкунандаи нигоҳ доштани рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мебошад. Ин на танҳо ба ҷалби сайёҳони нав мусоидат мекунад, балки сатҳи қаноатмандии муштариёни мавҷударо афзоиш медиҳад, ки дар навбати худ ба рушди дарозмуддат ва устувории сайёҳӣ ҳамчун ҷузъи муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Азар В.И. Экономика и организация туризма. М., 1972.
2. Айзеенштат Б.А. Тепловой баланс и микроклимат основных ландшафтов Средней Азии и некоторые вопросы климатологии. Автореферат докторской диссертации.-М., 1969.
3. Александрова А. Ю. География мировой индустрии туризма. М., 1998.
4. Александрова А.Ю. Экономика и территориальная организация международного туризма. М., 1996.
5. Александрова М.Ю. Экономика и туризм (по материалам книги Ж. Гибилато "Экономика туризма"). // Проблемы и программы туристско рекреационного использования природного и историко-культурного потенциала в регионах России. -М, 1995.
6. Александрова Н. Раздел приключенческого туризма - главная новость Mitt'2001 // Рос.турист, газета. - 2000. - № 49 (84).
7. Александрова Т. Д. Понятия и термины в ландшафтоведении. - М., 1986
8. Александрова, Т.Д. Оценочные исследования в отечественной географии /Т.Д. Александрова, Л.В. Максимова // География и природные ресурсы. - 2004. -№3. -С. 28-34.
9.Алиев С.М. История Ирана. XX век. – М.: Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2004. – 608 с.
10.Альпы-Кавказ. Современные проблемы конструктивной географии горных стран. Научные итоги франко-советских полевых симпозиумов в 1974 и 1976 г.г.-М., 1980.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носиров Сафиаллоҳ Насрулоевич - ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва меҳмондории Донишгоҳи байналмилали сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел: 900888378

Информация об авторе: Носиров Сафиаллах Насрулоевич - ассистент кафедры туризма и гостеприимства Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 900888378

Information about the author: Nosirov Safialloh Nasruloevich - assistant, Department of Tourism and Hospitality Business, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: 900888378

УДК:336

ШАКЛҲОИ ХУРД ВА МИЁНАИ СОҲИБКОРӢ ШАРОИТИ МУСОИД БАРОИ ИСТИФОДАИ СУДМАНДИ НАВОВАРИҲО

Бобозода К.О.
Шомуродов А.М.

Дар мақола собит шудааст, ки шаклҳои хурд ва миёнаи соҳибкорӣ шароити мусоид барои истифодаи судманди навовариҳо таъмин менамоянд. Собит шудааст, ки дар шароити муосир рушди соҳибкории хурду миёна дар нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни дастгирии ҳамаҷонибаи давлатӣ дар якҷоягӣ бо барномаҳои аллакай мавҷудбуда оид ба соҳаҳои алоҳида ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ғайриимкон аст. Бо назардошти хусусияти мушкилоти муайяншудаи соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ дар мақола самти ҳалли масъалаҳои истифодаи навовариҳо муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *рақобат, навовариҳои хориҷӣ, корхонаҳои хурд ва миёна,соҳибкорӣ, инноватсия.*

Барои иқтибос: *Бобозода К.О. Шаклҳои хурд ва миёнаи соҳибкорӣ шароити мусоид барои истифодаи судманди навовариҳо /К.О. Бобозода, А.М. Шомуродов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 294-302.*

МАЛОЕ И СРЕДНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА УСЛОВИЙ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИЙ

Бобозода К.О.
Шомуродов А.М.

В статье доказано, что малое и срегее предпринимательство является эффективным условием дла использования инноваций.Установлено, что в современные условиях малое и среднее предпринимательство на автомобильном транспорте Республики Таджикистан без государственной поддержки совместно с уже существующими программами по отдельным отраслям и и направлениям экономики невозможно. С учетом имеющимися проблемами в области малое и среднее предпринимательство на автомобильном транспорте в стетье предложен направления использования инноваций.

Ключевые слова: *конкуренция, инностарнные нововедения, малое и средное предприятие,, предпринимательства, инновация.*

SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES CREATE FAVORABLE CONDITIONS FOR PROFITABLE USE OF INNOVATIONS

Bobozoda K.O.
Shomurodov A.M.

The article proves that small and medium-sized forms of entrepreneurship provide favorable conditions for the beneficial use of innovations. It is proved that in modern conditions, the development of small and medium-sized businesses in the road transport of the Republic of Tajikistan is impossible without comprehensive government support in combination with existing programs in certain sectors and types of economic activity. Taking into account the specifics of the identified problems of small and medium-sized enterprises in the field of motor transport, the article identifies ways to solve the problems of using innovations.

Keywords: *competition, foreign innovations,small and medium-sized enterprises, entrepreneurship, innovation.*

Таҳлили рушди нақлиёти автомобилӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои муайяне аст, ки бо сиёсати макроиқтисодии давлат, сатҳи таъминоти техникӣ, вазъи фазои сармоягузорӣ, захираҳои инсонӣ, бо маводи моддию техникӣ ва захираҳои техникии иқтисодиёт алоқаманданд.

Соҳибкории хурду миёна (соҳибкорӣ) яке аз шартҳои асосии ташкилии рушди

инноватсия дар системаи нақлиёт мебошанд, ки дар ҳаҷми ҳамлу нақли бор ва мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ саҳми калонро ташкил медиҳанд.

Аз маълумоти ҷадвали 1 дар системаи нақлиёт 78,2 фоизи корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ амал мекунанд, ки қариб 100 фоизи онҳоро корхонаҳои хурду миёна ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки аз шумораи умумии корхонаҳои амалкунанда 18,7 фоизашро корхонаҳои давлатӣ, ки зиёда аз 90 фоизи онҳоро корхонаҳои нақлиёти автомобилии хурду миёна ташкил медиданд.

Дар системаи нақлиёт 19 корхонаи хориҷӣ ё бо иштироки хориҷӣ мавҷуд аст, ки 18-тои онҳо корхонаҳои хурду миёна мебошанд, ки 3,2 фоизи шумораи умумии корхонаҳои хурду миёнаро ташкил медиҳанд. Онҳо манбаи муҳими афзоиши рақобат ва паҳн шудани навовариҳои хориҷӣ дар системаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Маълумоти ҷадвал 1 нишон медиҳад, ки аз 603 корхонаи нақлиёти автомобилии амалкунанда 112 корхона моликияти давлатӣ (18,6 фоиз), 472 корхона хусусӣ ва коллективӣ (78,2 фоиз) мебошанд. Аз 591 адад (98,0% корхонаҳои хурду миёна) тақрибан 86,3% корхонаҳои хурду миёнаи моликияти хусусӣ ва коллективӣ буда, барои татбиқи инноватсияҳо дар системаи нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтидори хеле баланд доранд.

Ҷадвали 1 - Тавсифи умумии корҳонаю ташкилотҳои нақлиёт ва нигоҳдории бор дар соли 2020

Фаъолияти нақлиёт ва нигоҳдории мол	Ҳамагӣ фаъол	Давлатӣ	Шахсӣ ва коллективӣ	Хориҷӣ ва омехта (бо иштироки хориҷӣ)
Хамагӣ	603	112	472	19
то 30 нафар	547	69	461	17
аз 30 то 200 нафар	44	32	11	1
зиёда аз 201 нафар	12	11	-	1

Манбаъ: Тоҷикистон: 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021.-С.356.

Бояд гуфт, ки фаъолияти корхонаҳои хурд, аз ҷумла дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ имкон медихад, ки як қатор мушкилоте, ки ба рушди инноватсионии соҳа вуҷуд доранд, ҳал карда шаванд:

- махсусгардонӣ, аз ҷумла бо роҳи озод кардани корхонаҳои калон аз истеҳсоли ҳаҷми ками маҳсулот ё расондани ҳаҷми ками хизматрасонӣ амиқтар карда шавад;

- баланд бардоштани чандирии истеҳсолот ва қобилияти зуд мутобиқ кардани маҳсулот ё хидматҳои пешниҳодшуда аз ҳисоби камтар беэътиноӣ дар фаъолияти корхонаҳои хурд, ҳаракати бештар ва идорашавандаи онҳо;

-суръати инкишофи зерсоҳаҳои баъзе намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, ки бо фаъолияти корхонаҳои калон алоқаманд нестанд, тезонида шавад;

- тезонидани ҷалби васеи аҳолӣ ба сохибкорӣ ва ба амал баровардани фаъолияти аз ҷихати иқтисодӣ фаъол дар шароите, ки барои онҳо қулай аст.

Дар баробари ҳалли ин мушкилот рушди инноватсионии корхонаҳои хурд ба ҳалли масъалаҳои зерини иҷтимоӣ мусоидат мекунад:

- тадриҷан ба вуҷуд овардани табақаҳои васеи моликони хурд, ки некуаҳволии онҳо шарти муҳимтарини таъмини тараккиёти устувори иҷтимоию иқтисодии давлат мебошад;

-соҳибкории хурд як роҳи муҳими кушодани иқтидори шахси воқеӣ мебошад;

-дар шароити падидаҳои бӯҳронии иқтисодиёт ва таҷдиди сохтори ширкатҳои калону миёна маҳз соҳаи соҳибкории хурд барои шаҳрвандон ба фаъолияти мустақили иқтисодӣ мубаддал мегардад;

-соҳаи корхонаи хурд шуғли аҳолӣ дар ҳудуди мазкурро зиёд намуда,
ба ин васила сатҳи бекорӣ ва шиддати иҷтимоиро паст мекунад;

-оммавигардонӣ ва муарифигардонии соҳибкории хурд шароити тагйир додани муносибатхои иҷтимоӣ ва тағйир додани роҳнамои ҳаётии шаҳрвандон мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки рушди фаъолияти соҳибкорӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди устувор ва ҳамгироӣ ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ дар асоси истифодаи технологияҳои инноватсионӣ мебошад. Муайян карда шудааст, ки усули аз ҳама самараноки истифодаи онҳо ҳамкории соҳибкории калон ва хурд мебошад, ки ба рушди босуръати технологияҳои инноватсионӣ мусоидат мекунад ва дар ниҳоят ба суръати устувори рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Бояд гуфт, ки ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС имкониятҳо ва дурнамои нави кишварро дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ пешакӣ муайян кард. Дар ин шароит бояд стратегияи ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ таҳия карда шавад, ки он аз миқёси корхона вобаста
аст, дар ҳоле ки:

-корпоратсияҳо (калон ва миёна) дар бозорҳои байналмилалӣ тавассути таҳияи технологияҳои баланд бо интернатсионализатсияи минбаъдаи онҳо иштирок мекунанд;

- намояндагони соҳибкории миёна асосан ба талаботи бозори дохилӣ нигаронида шуда, дар ҳоле, ки бештар ба сиёсати иқтисодии давлат вобастаанд;

-корхонаҳои хурд дар фаъолияти худ бештар ба шароити маҳаллии минтақавӣ вобастаанд, ки қариб ҳамаи соҳаҳои истеҳсоли мол ва хизматрасониро дар сатҳи минтақа муайян мекунанд.

Шарти муҳими фаъолияти корхонаҳои хурд чандирии баланд ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбандаи бозор тавассути рушди босуръат ва гузаштан ба технологияҳои нави истеҳсолот, ки барои корпоратсияҳои калон душвориҳо ба амал меоварад. Дар баробари ин, самаранокии соҳибкории хурди инноватсионӣ аён аст, ки бар хилофи ташкилотҳои калони илмӣ нишондиҳандаҳои хеле баландтари самаранокии раванди таҳқиқотро дорад.

Бояд гуфт, ки таносуби шумораи рационализаторон ба шумораи коркунони илмӣ бештар аз 4 баробар, шумораи навоварӣ ба 1 доллари хароҷот аз 24 баробар зиёд аст. Масалан, дар ИМА корхонаҳои хурд нисбат ба корхонаҳои калон 13 маротиба бештар инноватсияҳоро ба ҳар як корманд таҳия мекунанд.

Маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда нишон медиҳад, ки соҳибкории хурду миёна то 100% шумораи кормандонро дар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ташкил мекунанд.

Ҷадвали 2 - Ҳиссаи кормандон дар корхонаҳои хурду миёна аз рӯи соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар кишварҳои ҷаҳон,%

Кишвар	Истеҳсол, %	Хизматҳо,%	Сохтмон,%
1	2	3	4
Австрия	52	72	83
Бельгия	56	72	91
Бразилия	51	68	55
Болгария	68	82	87
Чехия	58	75	90
Дания	53	66	85
Эстония	75	78	92
Финландия	52	63	81
Франция	55	63	85
Германия	47	66	93
Греция	81	88	95
Венгрия	56	76	92

Ирландия	53	73	93
Италия	77	79	97
Япония	100	100	100
Корея	80	90	83
Латвия	76	78	93
Литва	70	78	86
Мексика	55	64	80
Нидерланды	69	65	80
Новая Зеландия	64	69	83
Норвегия	60	69	85
Польша	59	74	86
Португалия	80	77	87
Руминия	55	74	81
Россия	18	39	36
Словакия	54	76	93
Словения	59	77	95
Испания	71	73	87
Швеция	52	68	80
Швейцария	59	66	88
Великобритания	59	50	78
США	37	43	77

Источник:Entreptreneurship st a Glance 2015. Value added by enterpride size //OECD Library. [Электронный ресурс].

Дар сохтори умумии тиҷорати хурду миёна дар ҷаҳон ҳиссаи бештари корхонаҳоро (аз 77 то 100%) саноати сохтмон ишғол мекунад. Ҷойи дуюмро корхонаҳои хурду миёна дар бахши хизматрасонӣ (43-100%) ишғол мекунанд. Дар соҳаи истеҳсолот умуман корхонаҳои хурду миёна ҳиссаи зиёди соҳаҳои истеҳсолотро ишғол мекунанд.

Дар бахшҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва сохтмонии Ҷопон 100% корхонаҳои хурду миёнаро ишғол мекунанд, яъне дар ин кишвар корхонаҳои калон амалан вуҷуд надоранд.

Дар маҷмӯъ, дар ҳамаи кишварҳои дар боло зикргардида корхонаҳои хурду миёна дар иқтисодиёти онҳо қисми зиёди корхонаҳои онҳоро ишғол мекунанд, ки манбаи муҳими рушд ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ мебошанд.

Маълумоти ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар бисёр давлатҳои хориҷӣ ҳиссаи арзиши иловашуда аз фаъолияти корхонаҳои хурду миёна аз 31,4 фоиз (дар Япония) то 64,7 фоиз (дар Люксембург) ба даст меоянд

Бояд гуфт, ки дурнамои рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурд бевосита бо имкониятҳои ташаккули робитаҳои зичи кооперативии корхонаҳои хурду миёна муайян карда мешавад.

Ҷадвали 3-Ҳиссаи арзиши иловашудаи фаъолияти корхонҳои хурд ва миёна дар ҳаҷми мумии арзиши иловашуда дар баъзе аз кишварҳои аврупоӣ, %

Кишвар	Ҳиссаи соҳибкории хурд дар арзиши иловашудаи умумӣ,%	Кишвар	Ҳиссаи сиҳибкории хурд дар арзиши иловашуда умумӣ ,%
Люксембург	64,7	Нидерланды	40,6
Италия	50,8	Финландия	38,8
Испания	45,6	Австрия	38,6
Норвегия	43,2	Великобритания	35,1

Франция	42,5	Германия	34,0
Дания	41,1	Швейцария	33,2
Швеция	40,9	Япония	31,4

Источник:Entreptreneurship st a Glance 2015. Value added by enterpride size //OECD Library. [Электронный ресурс].

Ҳамин тариқ, А.В.Виленский чунин мешуморад, ки меъёри дастгирӣ соҳибкории хурду миёна ба шаклҳои гуногуни ҳамкории сохторҳои хурду калон дар истеҳсолот, фурӯш, илм, техника ва дигар соҳаҳо мувофиқат мекунад. Гумон меравад, ки дар ин маврид тиҷорати калон нақши муҳити беруна барои тиҷорати хурдро мебозад, зеро он дар муҳити бозор имконияту

иқтидори бештар дорад, ки ба рушду дастгирии соҳибкории хурд мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, ноил шудан ба фаъолияти мутақобила самарабахши соҳибкории хурд дар асоси муайян кардани манфиатҳои мутақобилан судманд шарти зарурӣ ва кофии рушди инноватсионии иқтисодиёт мегардад.

Дар боло гуфта шуд, ки яке аз омилҳои асосии таъмини рушди босуръати иқтисодӣ истифодаи технологияҳои инноватсионӣ мебошад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки татбиқи сиёсати дахлдори инноватсионӣ аз ду омили асосӣ вобаста аст:

-таҳияи шароити мувофиқ барои татбиқи рушди инноватсионӣ;

- ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар байни субъектҳо.

Бояд гуфт, ки омили якум марҳалаҳои ташаккули фаъолияти инноватсиониро ҳамчун бахши мустақили фаъолияти иқтисоди муайян мекунад. Омили дигар вобаста ба дараҷаи рушди соҳибкорӣ дар кишвар ҳавасмандӣ мебошад, ки дар он манфиатдорӣ ба такмили истеҳсолот зухур меёбад.

Умуман, давраи гузариш гувоҳӣ медиҳад, ки навъҳои гуногуни фаъолияти мутақобилаи сохторҳои хурду калон мавҷуд аст.

Дар бораи дар заминаи корхонаҳои калон шаклҳои зерини ҳамкории байни фаъолияти соҳибкорӣ ва сохторҳои калон вуҷуд дошта метавонанд:

- ташкили коллективи муваккатӣ барои ноил шудан ба мақсади ба миён гузошташуда, ки барои баланд бардоштани дараҷаи техникии корхонаи калон (дохилшарикӣ) зарур аст;

-таъсиси корхонаҳои хурд (инкубаторҳо);

-ташкили корхонаҳои хурд, ки бо корхонҳои калон ҳамкории зич (шакли моҳворaӣ), аз ҷиҳати ҳуқуқи мустақил, вале аз ҷиҳати молиявӣ зич алоқаманд ва ғайра доранд

Асосноксозии муфассали марҳилаҳои ташаккул ва рушд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои мукаммали фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёт яке аз шартҳои асосии рушди босамари инноватсионии

соҳаи нақлиёти автомобилӣ мебошад. .

Тавре ки таҳлил нишон дод, дар шароити муосир рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз намудҳои нақлиёт ва сегментҳои бозори хизматрасонии нақлиётӣ ба таври ҷиддӣ тафовут дорад, ки муносибати тафриқаро барои муайян намудани самтҳои асосии рушди хар як намуди алоҳидаи нақлиётро тақозо менамояд.

Бояд гуфт, ки айни замон соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ ба бахши асосии рушди дарозмуддати хизматрасонии нақлиётӣ табдил ёфта истодааст. Дар баробари ин, татбиқи пурраи иқтидори инноватсионии ин сегмент бо сабабҳои зерин ба даст оварда нашудааст:

-мукаммал набудани заминаи меъёрию хуқуқӣ ва сатҳи нокифояи соҳаи нақлиёт.

-ҳифзи манфиатҳои намояндагони соҳибкории хурду миёна дар ин ҷо бо далели мавқеи «назди сарҳадии» соҳаи нақлиёт, ки танзими он ба доираи

ваколат ва салоҳиятҳои мақомоти иҷроияи давлатҳои гуногун тааллуқ дорад, мушкили хоса ба миён меорад;

- дастрасии нокифояи соҳибкории хурду миёна ба механизмҳо ва захираҳои молиявию қарзӣ барои таъмини сармояи гардон, навсозии парки таркиби

ҳаракаткунанда ва сармоягузорӣ ба рушди худи онҳо;

- дастрасии маҳдуди соҳибкории хурду миёна ба инфрасохтори нақлиётӣ;

- ҳолати техникаи нақлиётии бисёр корхонаҳо имкон намедиҳад, ки дараҷаи дурусти сифат ва самараи боркашонӣ таъмин карда шавад;

- набудани маълумоти муфассали оморӣ ва механизмҳои мониторинги фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ[1].

Лозим ба ёдоварист, ки рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо бо мушкилоти алоҳида, балки бо монеаҳои мавҷуда дар роҳи рушди тамоми системаи нақлиёт рӯбарӯ мегардад. Аз рӯи ин масъала маҳдудиятҳои мавҷуда дар соҳаи рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёт, пеш аз ҳама, ба мавҷуд набудани системаи ягонаи нақлиёт дар ҷумҳурӣ вобаста аст. Ҳалли ин масъала истифодаи равиши барномавиро талаб мекунад, ки бо омилҳои зерин муайян карда мешавад:

- хусусияти мураккаби мушкилот бинобар сохтори мураккаби системаи нақлиёти кишвар, ки ба ягона муттаҳид шудааст комплекси навъҳои гуногуни нақлиёт, нақши махсуси инфрасохтори нақлиёт дар тараққиёти иҷтимоию иқтисодии давлат;

- иштироки фаъолонаи давлат дар рушди онҳо;

-сармояғунҷоиши баланд ва мӯҳлатҳои тӯлонии бозпардохти рушди иншооти инфрасохтори нақлиётӣ, ки онҳоро барои сармоягузорони калон ҷолиб намегардонад;

- идоракунии барномавии мақсадноки рушди соҳаи нақлиёт имкон медиҳад, ки захираҳо ба вазифаҳои афзалиятнок мутамарказ карда шаванд, то муносибати мунтазам ба ҳалли мушкилот ва фароҳам овардани шароит барои рушди маҷмӯии намудҳои асосии нақлиёт барои кишвар таъмин карда шаванд;

- истифодаи равиши системавӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки ҳамоҳангсозии онҳоро аз рӯи мӯҳлат ва захираҳои сарфшуда дар бар мегирад, имкон медиҳад, ки соҳа самара ба даст оварад, инчунин боиси натиҷаҳои мусбати иҷтимоию иқтисодӣ дар маҷмӯъ мегардад;

- равиши барномавии мақсаднок ҳамкории самарабахши мақомоти ҳокимияти иҷроия ва пеш аз ҳама Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дигар сохторҳо таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир рушди соҳибкории хурду миёна дар нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни дастгирии ҳамаҷонибаи давлатӣ дар якҷоягӣ бо барномаҳои аллакай мавҷудбуда оид ба соҳаҳои алоҳида ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ғайриимкон аст. Ин, пеш аз ҳама, фароҳам овардани шароити қонунгузорӣ, аз ҷумла, қонунгузории андоз дар робита ба фароҳам овардани механизмҳои ҳавасмандгардонии рушди босуръати соҳибкорӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ мебошад. Бояд гуфт, ки дар қонунгузории амалкунандаи андоз (дар доираи Кодекси андоз, ки соли 2013 дар таҳрири нав ворид шудааст) як қатор мушкилоти вобаста ба муайян намудани манбаи андоз барои сохторҳои соҳибкорӣ мавҷуд аст.

Мавриди зикр аст, ки дар матбуот борҳо чунин ақида баён кардаанд, ки сарбори андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ҳозира хеле баланд аст, ки ин аз натиҷаҳои муқоисаи байналмилалии пешбурди тиҷорат шаҳодат медиҳад. Дар ҷадвали 2.13 тавсифи муқоисавии муҳити андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар минтақаҳои ҷаҳон аз рӯи таҳқиқи байналмилалӣ, ки аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ гузаронида шудааст, оварда шудаанд.

Ҷадвали 4 – Тавсифи қиёсии нишондиҳандаҳои асосии муҳити андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, кишварҳои Аврупо ва Осиёи Марказӣ ва давлатҳои мутараққӣ, дар соли 2022

Нишондиҳандаҳо	Тоҷикистон	Аврупо ва Осиёи Марказӣ	Кишварҳои рушдёфта
Шумораи пардохтҳо дар як	28	19,2	11,1

сол, воҳид			
Вақти барои таҳия, пешниҳод ва пардохти (ё нигоҳ доштани) андозҳо сарф шуда	276	232,7	176,6
Маблағи умумии пардохтҳои андоз (ба ҳисоби фоизи фоида),%, умумӣ	81,8	34,8	41,2
Аз ҷумла: -андоз аз даромад,% - андози меҳнат ва саҳмҳо,% - андозҳои дигар,%	 17,7 28,5 35,6	 10,8 20,4 3,1	 14,9 24,1 1,7

Источник:Paying Taxes/Doing Business . The World Bank Group. [Электронный ресурс].

Маълумоти пешниҳодшуда ақидаҳои бартариятдоштаро дар бораи гаронии андоз ба соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунанд. Тоҷикистон аз рӯи ҳаҷми умумии андоз аз нишондиҳандаҳои шабеҳи кишварҳои Аврупо ва Осиёи Марказӣ 2,4 маротиба ва нисбат ба кишварҳои пешрафта қариб 2 маротиба зиёдтар аст.

Танҳо 18,2 фоизи фоида барои рушди соҳибкории хурду миёна дар бахшҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мондааст, дар ҳоле ки 65,2 фоиз дар Аврупо ва Осиёи Марказӣ ва 58,8 фоиз дар кишварҳои пешрафта ҷой дорад.

Аз ин рӯ, бояд хулоса кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари пардохтҳои андоз ба андозҳои роҳу нақлиёт (33,6%) рост меояд, ки дар рушди соҳибкорӣ дар соҳаи боркашонӣ ва мусофиркашонӣ саҳми дахлдори харобиовар мегузорад.

Дар соҳаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иҷозатномадиҳӣ низ камбудиҳои муайян мавҷуданд. Бояд қайд кард, ки қонунгузории иҷозатномадиҳӣ пешниҳоди хизматрасонии васеи нақлиёти автомобилиро танзим намуда, рӯйхати муайяни санадҳои қонунгузориро дар бар мегирад:

-Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақлиёт» аз 29 ноябри соли 2000 № 22, ки мақсади он ташаккули заминаи қонунгузорӣ барои танзими фаъолияти боркашонҳо дар навъҳои гуногуни нақлиёт бо мақсади фароҳам овардани шароит барои фаъолияти самараноки системаи нақлиёт дар асоси механизми бозорӣ ва ҳавасмандгардонии рушди хизматрасонии нақлиёти камхарҷ мебошад.;

-Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004, № 37 намудҳои фаъолиятеро, ки бояд иҷозатнома дода шаванд, муайян намуда, асосҳои ҳуқуқии додани иҷозатномаҳоро ба ҳуқуқи машғул шудан бо баъзе намудҳои фаъолият ва ба таъмини риояи стандартҳо ва талаботи тахассусӣ оид ба таъмини ҳифзи манфиатҳо ва амнияти шахс, ҷомеа ва давлат нигаронида шудааст, муқаррар менамояд.

- Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2020, ки муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тартиби амалигардонии фаъолиятро дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ танзим менамояд.

-Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳ», аз 25 июни соли 2021, № 1794., ки асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии фаъолияти роҳ, рушди шабакаи роҳҳои автомобилгард, тартиби истифодабарии онҳоро муайян мекунад ва ба танзим ва идораи фаъолияти роҳ нигаронида шудааст.

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 ноябри соли 2000 № 458 «Дар бораи тасдиқи Низомнома дар бораи хизматрасонии нақлиётию экспедиторӣ дар нақлиёти автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки масъалаҳои асосии ташкили хизматрасонии нақлиётию экспедиториро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби хизматрасонӣ ва ҳамкории корхонаҳои нақлиётию экспедиторӣ, ҳуқуқ, ӯҳдадориҳо ва масъулияти онҳо дар муносибат бо контрагентҳо ва байни худ, инчунин муқаррар намудани асосҳои танзими давлатии фаъолияти нақлиётию экспедиторӣ муайян менамояд.;

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 октябри соли 1999 № 441 «Дар бораи тасдиқи Тартиби бақайдгирии давлатии воситаҳои нақлиёт ва прицепҳо», ки қоида ва принсипҳои бақайдгирии воситаҳои нақлиёт ва ядакҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд;.

Таҳлили ин санадҳои қонунгузорӣ аз мавҷудияти баъзе тафовутҳои байни онҳо, такрори ҳамдигар, ба таври кофӣ ба инобат нагирифтани шароит ва талаботи муосири рушди соҳибкорӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, тибқи андешаи одилонаи пажӯҳишгарон, барои танзими ҳуқуқии рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилиҳои зерин ба вуҷуд меоянд, ки ба фаъолшавии рушди инноватсионии он таъсири манфӣ мерасонанд[1]:

- мавҷуд набудани заминаи озод ва ягонаи ҳуқуқии рушди соҳибкорӣ дар ҳама самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ;

-нигилизми ҳуқуқӣ, ки ба татбиқи пурраи қонунҳо ва меъёрҳои дар кишвар амалкунанда халал мерасонад.

Бояд тазаккур дод, ки таҳлили хусусиятҳои муқоисавии бақайдгирии ташкилотҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки он аз нишондиҳандаҳои миёнаи давлатҳои Аврупо ва Осиёи Марказӣ ба таври назаррас баланд ва ҳатто нисбат ба давлатҳои пешрафтаи дунё баландтар аст. (ҷадвали 5).

Маълумотҳоии ҷадвали 5 шароити хеле душвори бақайдгирии корхонаҳои хурдро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, бо назардошти хусусияти мушкилоти муайяншудаи соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ бояд масъалаҳои зерин ҳал карда шаванд:

1. Эҷоди заминаи барномавӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ;
2. Таҳияи механизмҳои махсуси дастгирии молиявии корхонаҳои хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ.

Ҷадвали 5 - Тавсифи қиёсии шартҳои бақайдгирии сохторҳои соҳибкорӣ

Кишвар	Тоҷикистон	Аврупо ва Осиёи Марказӣ	Кишварҳои рушдёфта
Шумораи расмиёт	4	4,7	4,7
Вақт, рӯзҳо	11	10	8,3
Арзиши бақайдгирӣ ҳамчун ҳиссаи даромад ба ҳар сари аҳолӣ,%	21,2	4,8	3,2

Сарчашма: Tajikistan. Doing Business 2016 data// Doing Business. The World Bank Grup. (Эл.рес.)

3. Таҳияи механизмҳои дастгирии иттилоотӣ ва машваратӣ ба соҳибкорон.
4. Ҷорӣ намудани механизмҳои мониторинги оперативӣ ва назорати самаранокии тадбирҳои дар соҳаи рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ.
5.Ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар инфрасохтори роҳҳои автомобилгарди нақлиёти автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Адабиёт

1. Джумаев Б.М., Джурабаев Г.Д. Актуальные вопросы развития торговли товарами и услугами в условиях вступления Республики Таджикистан в ВТО.-Душанбе, Ирфон,2012.-С.56
2. Мирзобеков Х.Д. Развитие малых и средних форм предприниматеьской деятельности в сфере транспортных услуг Республики Таджикистан.//Диссертация.на соиск. уч.ст.к.э.н. по спец.08.00.05.-Душанбе,2016.- С.111-112
3. Багаев А.А. Критерии выбора перспективных инновационных проектов в практике венчупного финансирования // Формирование стратегии и выбор приоритетов научно-технического развития США.-М.: ВНИИСИ, 1988,Вып.8.-С.67.

4. Ясин Е. Экономический рост как цель и как средство (современная ситуация и перспективы российской экономики)// Вопросы экономики.-М,2001.-№9.-С.89-94.
5. Бортник И. 10 лет развития малого инновационного предпринимательства в России.// Инновации.-М.,2004.-№1.-С.2-13.
6. Мирзобеков Х.Д.Развитие малых и средных форм предпринимательской деятеьности в сфере танспортных услуг Республики Таджикистан. /Диссертация на соиск.к.э.н. по спец.08.00.05. Дешанбе, 2016.- С.39.
7. Предпринимательство и инновации:региональные приоритеты и перспективы развития /В.В.Чермянина, С.П.Лякишев.-Барнаул: Азбука,2012.-С.210; Виленский А. Этапы развития малого предпринимательства в России // Вопросы экономики.-М.,1996, №7.- С.30-38.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобозода Комил Олимҷон – н.и.и., дотсент ИИД АМИТ.

Шомуродов Абдуллохон Маҳмадмуродович - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Информация об авторах:

Бобозода Комил Олимджон – к.э.н., доцент, ИЭД НАНТ.

Шомуродов Абдуллохон Махмадмуродович *– соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14.*

Information about the authors:

Bobozoda Komil Olimjon - c.e.s., associate professor, IED NAST.

Shomurodov Abdullokhon Mahmadmurodovitch - applicant at the Tajik State University of Finance and Economics.Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14.

УДК: 38.124

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сохибназаров Г. Х.
Файзуллоев Т. Т.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур масъалаҳои такмили механизми сармоягузории хориҷӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Дар натиҷаи таҳлили амиқ натиҷагирӣ шудааст, ки дар баробари муваффақиятҳои назаррас дар самтҳои рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ камбудиҳо низ мавҷуданд. Инчунин, дар мақола таъкид мегардад, ки кишоварзӣ соҳаи меҳнатталаб ва маблағталаб ба шумор меравад ва имрӯзҳо новобаста аз муваффақиятҳо, истеҳсолоти агросаноатӣ ҳануз ҳам талаботи аҳолии мамлакатро бо маводи озуқаворӣ таъмин карда наметавонад. Бо ин мақсад, муаллифон тақвияти таҳияи лоиҳаҳои минтақавии сармоягузорӣ ва мониторинги пайвастаи онҳо ҷонибдорӣ намуда, механизми ҳавасмандгардонии рушди сармоягузориро пешниҳод намудаанд.*

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, сармояи хориҷӣ, кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, амнияти озуқаворӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, , инноватсия.*

Барои иқтибос: *Сохибназаров, Г. Х. Такмили механизми ҳавасмандгардонии ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г. Х. Сохибназаров, Т. Т. Файзуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4.2 (43). – С. 303-308.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА СТИМУЛИРОВАНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В АГРАРНЫЙ СЕКТОР РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сохибназаров Г. Ч.
Файзуллоев Т. Т.

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования механизма привлечения иностранных инвестиций в аграрный сектор Республики Таджикистан. В результате глубокого анализа сделан вывод о том, что наряду со значительными успехами в развитии сельскохозяйственной отрасли и агропромышленного комплекса имеются и недостатки. В статье также подчёркивается, что сельское хозяйство является трудоёмкой и капиталоёмкой отраслью, и сегодня, несмотря на достигнутые успехи, агропромышленное производство все еще не в состоянии обеспечить потребности населения страны в продовольствии. С этой целью авторы предлагают усилить развитие региональных инвестиционных проектов и обеспечить их постоянный мониторинг, а также предлагают механизм стимулирования инвестиционного развития.*

Ключевые слова: *инвестиции, иностранный капитал, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, продовольственная безопасность, сельскохозяйственное производство, инновации.*

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF STIMULATING FOREIGN INVESTMENTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sohibnazarov Gh.Kh.
Fayzulloev T. T.

Annotation. *This article examines the issues of improving the mechanism for attracting foreign investment in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. As a result of a*

deep analysis, it was concluded that along with significant successes in the development of the agricultural sector and the agro-industrial complex, there are also shortcomings. The article also emphasizes that agriculture is a labor-intensive and capital-intensive industry, and today, despite the successes achieved, agro-industrial production is still unable to meet the needs of the country's population for food. To this end, the authors propose to strengthen the development of regional investment projects and ensure their constant monitoring, and also propose a mechanism for stimulating investment development.

Keywords: *investments, foreign capital, agriculture, agro-industrial complex, food security, agricultural production, innovation.*

Гузориши масъала. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон кишоварзӣ яке соҳаҳои калидии инкишофи иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, он дар таъмини шуғл, афзоиши содирот, рушди дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва баландбардории некуаҳволии мардум нақши назаррас дорад. Илова бар ин, даст ёфтан ба ҳадафи стратегии кишвар, яъне таъмини амнияти озуқаворӣ мустақиман аз истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқот аз ҷониби Арабов Ф. П., Бахтиери И. М., Бахтиери И. М., Тагоев Д. Х. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола – ин такмили механизми ҳавасмандгардонии ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳукумати кишвар тайи солҳои охир бо дарназардошти дигаргуншавии иқлим, хушксолӣ, болоравии нархи маводи ғизои дар ҷаҳон ва афзоиши босуръати аҳолӣ ба масъалаи рушди истеҳсолоти кишоварзӣ диққати махсус дода, чораҳои назаррасро дар ин самт амалӣ менамояд. Аз ин ҷост, ки дар соли 2024 ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ба 73 млрд. сомони расидааст ва он нисбат ба соли 2019 ба маблағи 34 млрд. сомони зиёд мебошад. Яъне дар тули панҷ соли охир ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишваорзӣ 46,5 фоиз ва ё 1,9 баробар афзоиш ёфтааст.

Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз аз тамоюли назарраси рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ҳанӯз ҳам, набудани инфрасохтори муосир, (ирригатсия, шабакаҳои логистикӣ, дастрасӣ бо энергияи арзон) ва истифодаи инноватсияву технологияҳои нав садди рушди босуръату самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ маҳсуб меёбанд. Унсури муҳиммтарине, ки метавонад дар бартарафсозии проблемаҳои мавҷудаи ин соҳа кумак кунад ҷалби сармоягузорӣ, махсусан сармоягузории хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Таҳлили сохтори соҳавии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳиисаи сармоягузорӣ ба ин соҳа хеле ночиз мебошад (ниг. диаграммаи 1).

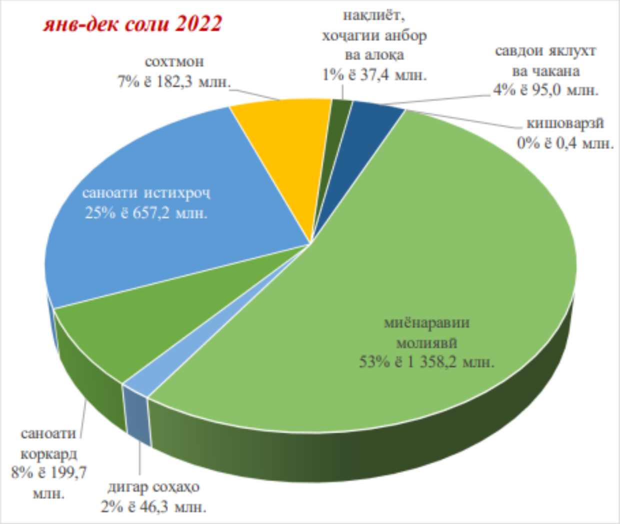

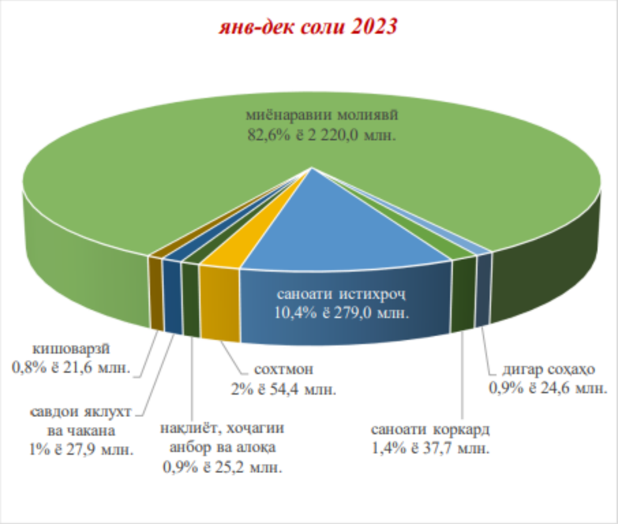

Диаграммаи 1. - Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022 – 2023 аз рӯи соҳаҳо (млн. доллар)

Аз маълумоти оморӣ аён мегардад, ки дар давоми соли 2022 ба соҳаи кишоварзӣ ҳамагӣ 400 ҳаз. доллар сармоягузорӣ шудааст, ки ин нишондиҳанда ҳиссаи камтарин миёни соҳаҳои таҳлилшудаи иқтисоди миллӣ, маҳсуб меёбад. Ҳарчанд соли 2023 воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 690,4 млн. долларро ташкил дода, нисбат соли 2022 ба ҳаҷми 113,6 млн. доллар ё 4,4 фоиз зиёд мебошад, вале ҳиссаи он ба соҳаи кишоварзӣ 0,8 фоизро ташкил медиҳад, ки ин барои рушди босуръату самараноки соҳаи кишоварзӣ кифоя намебошад.

Яке аз мушкилоти ҷалби сармоягузорӣ дар кишвар фаъол набудани минтақаҳои кишвар дар масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми соли 2023 аз 2 690,4 млн. доллар сармояи хориҷии воридшуда, 2112,2 млн. доллар ва ё 78,5 фоизи онҳо танҳо ба шаҳри Душанбе рост меояд (ниг. диаграммаи 2).

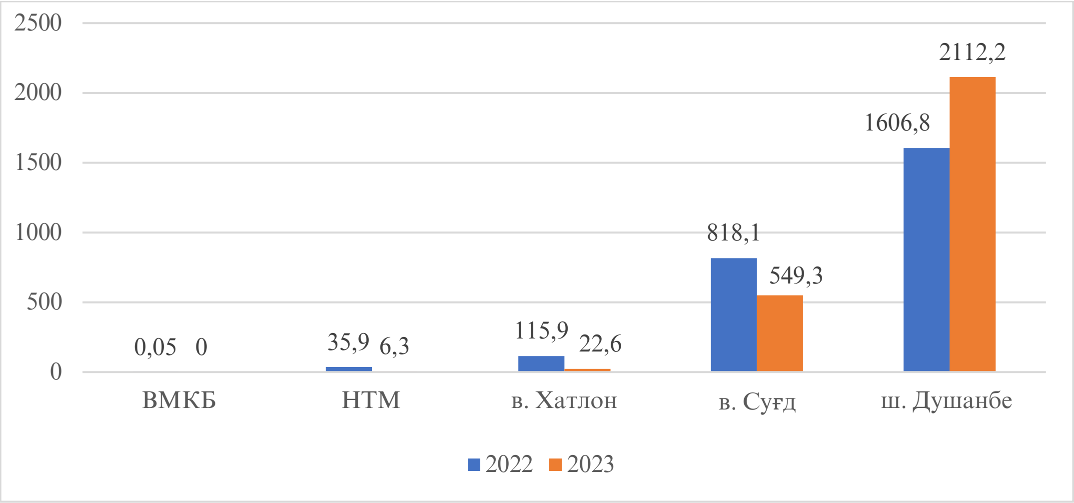

Диаграммаи 2. - Воридоти сармояи хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022-2023 (млн. доллар)

Тавре аз маълумоти омории диаграммаи 2 аён мегардад дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 сармояи хориҷӣ асосан ба шаҳри Душанбе ворид гардида, нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 505,3 млн. доллар ё 31,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Ба вилоятҳои Суғд – 549,3 млн. доллар ва Хатлон – 22,6 млн. доллар ворид гардида, ин нишондод мутаносибан нисбат ба соли гузашта дар ҳаҷми 268,8 млн. доллар ё 32,9 фоиз ва 93,2 млн. доллар ё 80,5 фоиз кам мебошад. Ба шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар ин давра ҳамагӣ 6,3 млн. доллар сармояи хориҷӣ ворид гардида, нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 дар ҳаҷми 29,6 млн. доллар ё 82,6 фоиз коҳиш ёфтааст. Ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ки дар миқёси он 12 корхона бо саҳми хориҷӣ фаъолият дорад, дар ин давра воридоти сармояи хориҷӣ дида намешавад [3].

Аз таҳлили маълумоти оморӣ бар меояд, ки барои ҷалби бештари сармояи хориҷӣ равиши минтақавии ҷалби срмоя бояд дар ҷои аввал истад. Ҳамчунин, тақвияти таҳияи лоиҳаҳои минтақавии сармоягузорӣ ва мониторинги пайвастаи онҳо метавонад дар афзоиши воридшавии сармоя ба минтақаҳои кишвар, ки аксаран ноҳияҳои кишоварзӣ мебошанд, кумак кунад.

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз шартҳои асосии ҷалби бештари сармоя ба соҳаи кишоварзии мамлакат ин беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ба андешаи мо, барои беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ бо мақсади ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ, амалисозии чораҳои зерин зарур мебошанд:

- ислоҳоти ҳуқуқӣ, такмили қонунгузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи сармоягузорон ва шафоф кардани раванди сармоягузорӣ;
- сода кардани расмиёти маъмурӣ, махсусан барои сармоягузорони соҳаи кишоварзӣ, шароити мусоид фароҳам овардан бо мақсади харчи зудтар ба даст овардани иҷозатнома ва дигар ҳуҷҷатҳои зарурӣ;
- таҳияи барномаҳои сармоягузории ҷолиби диққат, ки ба рушди соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудаанд ва татбиқи саривақтии онҳо;

Бояд қайд кард, ки беҳтар кардани муҳити сармоягузорӣ ба ҷалби бештари сармоя, махсусан ҷалби сармояи хориҷӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, рушди соҳаи кишоварзии мамлакат ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷудаи соҳаро таъмин менамояд. Аз тарафи дигар, дар шароити афзоиши аҳолӣ ва тағйирёбии иқлим, рушди босуботи кишоварзӣ метавонад дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар нақши босазо гузорад.

Таъмини рушди сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ вазифаи муҳими стратегӣ ба ҳисоб рафта, тавассути он таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди босуботи иқтисодӣ-иҷтимоии ҳар як давлат ба роҳ монда мешавад. Табиати иқтисодии таъмини сармоягузорӣ аз муносибатҳои ғайримустақими бавуҷудомада дар байни иштирокчиёни раванди сармоягузорӣ дар мавриди ташаккул ва истифодаи захираҳои сармоягузорӣ бо мақсади васеъкунӣ ва ташаккули истеҳсолот иборат аст. Аз ин ҷост, ки таъмини сармоягузории рушди соҳаи кишоварзӣ низоми чорабиниҳо ва механизмҳоест, ки ба ҷалби захираҳои молиявӣ ва истифодаи самараноки онҳо барои азнавсозӣ ва рушди истеҳсолоти кишоварзӣ равона карда шудаанд.

Рушди сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ масъалаи муҳими самти иқтисодӣ мебошад ва ҳар як кишвар барои ҷалби бештари сармоя ба соҳаи кишоварзӣ аз механизм ва роҳу воситаҳои гуногун истифода мебарад. Мо низ аз таҳқиқи мавзуи баррасишаванда, механизми ҳавасмандгардонии ҷалби сармояи хориҷиро ба соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ пешниҳод намудем, ки дар расми 1 ба таври муфассал оварда шудааст (ниг. расми 1).

Расми 1. - Механизми ҳавасмандгардонии ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъол намудани механизми таъмини рушди сармоягузории кишоварзӣ омили расидан ба таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Рушди минбаъдаи соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ аз сатҳи имкониятҳои сармоягузорӣ ва ҷолибияти сармоягузории соҳа вобаста буда, аз муҳиммияти таъмини сармоягузорӣ дар кишоварзӣ дарак медиҳад.

Таъмини устувории рақобатпазирӣ ва рушди босуботи кишоварзӣ дар шароити вусъатёбии ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодҳои миллӣ ҳамон вакт амалӣ карда мешавад, ки модели инноватсионӣ ва ба талаботи муосир ҷавобгуи ҷалби сармоя роҳандозӣ шавад.

Дар бораи муҳиммияти сармоягузориҳо ба истеҳсолоти кишоварзӣ ва КАС, ки дар боло зикр гардид, дар стратегияву барномаҳои давлатии рушди иқтисодиёти мамлакат низ (аз ҷумла Консепсияи рушди инноватсионии КАС, ки барои давраи то соли 2030 таҳия гардидааст), муфассал таъкид шудааст. Аз ҷумла, дар консепсияи болозикр дар баробари дигар таҳдидҳои ба рушди инноватсионии КАС монеъшаванда инҳо низ номбар шудаанд: 1) Заминаи сусти моддию техникӣ ва суръати пасти таҷдиди фондҳои асосии истеҳсолӣ, ки ба коркарди саривақтии ашёи хом ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда таъсири манфӣ расонида, имконият намедиҳанд, ки бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ пурра таъмин гардад; 2) Модернизатсияи саноати хӯрокворӣ ва коркард дар асоси таҷҳизоти хориҷӣ амалӣ мегардад, ки барои рушди соҳа таҷдидҳои зиёд ба вуҷуд меоварад. Идома ёфтани қафомонии техникию технологии истеҳсолоти агросаноатӣ, рушд накардани системаи инноватсионии комплекси агросаноатӣ, заъфи истеҳсолоти кишоварзӣ, махсусан саноати хӯрокворӣ ва коркард, инчунин дигар соҳаҳои саноат, аз ҷумла соҳаи хизматрасонии истеҳсолии бахши аграрӣ аз омилҳои асосии монеъшаванда ба афзоиши маҳсулнокии меҳнат, рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣи ватанӣ мебошанд [4;8].

Қобили қайд аст, ки ҳалли мушкилоти номбурда, пеш аз ҳама, ба норасоӣ ва истифодаи ғайрисамараноки сармоягузориҳои асосӣ дар кишоварзӣ ва КАС алоқаманд аст. Аз ин рӯ, авлавияти механизми молиявӣ-иқтисодӣ дар татбиқи сиёсати инноватсионӣ дар кишоварзӣ ва КАС калидӣ буда, ба назари эътибор гирифтани чунин имконятҳо ба мақсад мувофиқ аст:

- истифодаи маблағгузории такрории таҳияи илмию техникӣ, инчунин кӯмакҳои давлатӣ, субсидия ва грантҳо;

-дастгирии барномаҳои байнимининтақавии технологияҳои баланди инноватсионӣ;

- мукаммал намудани базаи қонунгузорӣ;

- инкишоф додани лизинги технологияҳои илмӣ ва таҷҳизоти нодир;

- дастгирии фаъолияти патентӣ ва ихтироотӣ, мусоидат намудан барои ҳимояи моликияти зеҳнӣ, ҳифзи ҳуқуқи онҳо дар ҷумҳурӣ ва хориҷа;

- фаъолгардонии тарҳрезии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба минтақаҳои алоҳида ва мониторинги ҷолибияти сармоягузории минтақаҳои кишвар.

- пешниҳод намудани ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳибкории хурди инноватсионӣ ҳангоми эълон намудани озмоиш барои татбиқи лоиҳаҳои илмию техникӣ ва инноватсионӣ.

Хулоса. Ба андешаи мо, амалисозии тадбирҳои пешниҳодшуда метавонанд муҳити сармоягузориро дар соҳаи кишоварзӣ беҳтар намоянд ва воридшавии сармояро ба истеҳсолоти кишоварзии ҷумҳурӣ зиёд гардонанд. Мо чунин меҳисобем, ки бинобар сабаби мавҷудияти иқтидори азим дар минтақаҳои ҷумҳурӣ равиши минтақавии ҷалби сармояи хориҷӣ ва таҳияи лоиҳаҳои минтақавӣ бояд фаъол гардонида шавад. Минтақаҳои кишвар, ки аксаран ноҳияҳои кишоварзӣ мебошанд равиши минтақавии ҷалби сармояи хориҷи метавонад ҳолати истеҳсолоти кишоварзиро ба тавриназаррас беҳтар кунад. Азбаски бештар аз 70 фоизи аҳолии кишварро аҳолии деҳот ташкил

медиҳанд, ин тадбир метавонад боиси афзоиши назарраси истеҳсолоти кишоварзӣ ва беҳтаршавии сатҳи некуаҳволии мардум гардад. Ҳамин тавр бо ҷалби сармояи хориҷӣ проблемаҳои инфрасохтории соҳа бартараф шуда, ҳосилнокӣ баланд, маҳсулоти истеҳсолшуда рақобатпазир ва истифодаи босамари захираҳо таъмин мегардад.

Адабиёт

1. Арабов, Ф. П. Механизмҳои таъмини сармоягузориҳо ба рушди экологӣ-иқтисодии соҳаи кишоварзӣ: таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ / Ф. П. Арабов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – No. 2(86). – P. 186-199.
2. Бахтиери И. М. Развитие индустриализации сельскохозяйственного производства в рамках государственной политики страны / И. М. Бахтиери, Д. Х. Тагоев // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 307-313.
3. Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ: https://investcom.tj/uploads/post_docs/506/vhJ5VP8rlDgU.pdf]
4. Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 3 марти 2014 №144. – Душанбе, 2014. - С.20.
5. Сохибназаров Г.Х. Предпринимательство в сельском хозяйстве Республики Таджикистан: состояние и его потенциал в обеспечении продовольственной безопасности / Г.Х. Сохибназаров // Сборник научных статей XIII Международной научно-практической конференции по вопросам финансовой и банковской экономики «Банковская система: устойчивость и перспективы развития» Полесский государственный университет, г. Пинск, Республика Беларусь, 28 октября 2022 г. часть I. – 232-236 с.
6. Тагоев, Д. Х. Повышение эффективности управления инвестиционными проектами на предприятиях агропромышленного комплекса / Д. Х. Тагоев, Т. Т. Файзуллоев. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2022. – 168 с. – ISBN 9789998536104.
7. Файзуллоев, Т. Т. Активизация инвестиционной деятельности в АПК Таджикистана / Т. Т. Файзуллоев // Современные научные исследования: исторический опыт и инновации: Сборник материалов XIX Международной (политематической) научно-практической конференции, Краснодар, 09–10 февраля 2023 года. – Краснодар: Академия маркетинга и социально-информационных технологий - ИМСИТ (г. Краснодар), 2023. – С. 335-340.
8. Шарипов, Б. М. Теоретико-методологические аспекты стимулирования инновационного развития экономики РеспубликиТаджикистан / Б. М. Шарипов, Д. Т. Назаров // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2020. – № 4(17). – С. 50-59. – EDN KGBFWU.

Маълумот дар бораи муаллифон: Соҳибназарзода Ғаюр Холиқназар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукӣ. Суроға: 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 918-34-20-34. E-mail: Ghayur_s@mail.ru

Файзуллоев Толибҷон Тоҳирович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисод ва идораи КАС. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 93-600-14-00. E-mail: tolib-89@inbox.ru.

Сведения об авторах: Сохибназаров Гаюр Холикназарович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности. Адрес: 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-34-20-34. E-mail: Ghayur_s@mail.ru

Файзуллоев Толибджон Тохирович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и управления АПК. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 93-600-14-00. E-mail: tolib-89@inbox.ru.

Information about the authors: Sohibnazarov Ghayur Kholiknazarovich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Customs Activities. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-34-20-34. E-mail: Ghayur_s@mail.ru

Fayzulloev Tolibjon Tokhirovich – Tajik National University, research fellow, associate professor of the Department of Economics and Management of the Agro-Industrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 93-600-14-00. E-mail: tolib-89@inbox.ru.

УДК: 334.012.23

ТАБДИЛИ РАҚАМИИ ИҚТИСОДИЁТ: МАФҲУМҲОИ АСОСӢ ВА МАРҲИЛАҲО

Одиназода К.С.
Раҳмонов Ф.М.

Аннотатсия. *Мақола ба таҳлили раванди табдили рақамии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, таҳқиқи мафҳумҳои асосӣ, марҳилаҳо ва дурнамои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро дар бахшҳои гуногуни мамлакат дар бар мегирад. Ҳам дигаргуниҳои технологӣ, ҳам таъсири онҳо ба сохтори иқтисодӣ, равандҳои идоракунии давлатӣ ва соҳаи иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Ба марҳилаҳои рақамикунонӣ, аз бунёди инфрасохтори зарурӣ барои рақамикунонӣ то татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ, саноат, маориф ва хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин таҳлил ва беҳинасозии онҳо бо истифода аз технологияҳои пешрафта таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Мушкилоте, ки мамлакат дар раванди табдили рақамӣ ба онҳо рӯбарӯ мешавад, аз қабили мушкилоти дастрасӣ ба интернети баландсуръат, саводнокии рақамии аҳолӣ, нарасидани мутахассисон ва рушди сусти инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ дар маҳаллҳои дурдаст тавсиф шудааст. Нақши технологияи блокчейн, инчунин таъсири технологияҳои зеҳни сунъӣ, маълумоти калон ва роёниши абрӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакат баррасӣ мешавад. Аҳамияти танзими давлатӣ ва ташаббусҳои таҳсилотӣ барои рақамикунонии муваффақи иқтисодиёт ва баланд бардоштани устуворӣ ба таҳдидҳои берунӣ таъкид шудааст.*

Калидвожаҳо: *иқтисодиёти ҷаҳонӣ, рақобатпазирии мамлакатҳо, технологияҳои рақамӣ, инноватсияҳо, инфрасохтори рақамӣ, зеҳни сунъӣ, маълумоти калон, Интернети ашё, роёниши абрӣ.*

Барои иқтибос: *Одиназода К.С. Табдили рақамии иқтисодиёт: мафҳумҳои асосӣ ва марҳилаҳо/ К.С.Одиназода, Ф.М. Раҳмонов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4.2 (43). – С. 309-316.*

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ: ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ЭТАПЫ

Одиназода К.С.
Рахмонов Ф.М.

Аннотация. *Статья посвящена анализу процесса цифровой трансформации экономики Республики Таджикистан и включает рассмотрение основных концепций, этапов и перспектив внедрения цифровых технологий в различные отрасли страны. Обсуждаются как технологические изменения, так и их влияние на экономическую структуру, процессы государственного управления и социальную сферу. Особое внимание уделено этапам цифровизации, от создания необходимой инфраструктуры для цифровизации до внедрения инновационных технологий в сельское хозяйство, промышленность, образование и сферу государственных услуг, а также их анализу и оптимизации с использованием передовых технологий. Описаны вызовы, с которыми сталкивается страна в процессе цифровой трансформации, включая проблемы доступа к высокоскоростному интернету, цифровую грамотность населения, недостаток специалистов и слабое развитие инфраструктуры цифровой экономики в удаленных местностях. Обсуждается роль технологии блокчейн, а также влияние технологий искусственного интеллекта, больших данных и облачных вычислений на повышение конкурентоспособности страны. Подчеркивается важность государственного регулирования и образовательных инициатив для успешной цифровизации экономики и повышения устойчивости к внешним угрозам.*

Ключевые слова: *мировая экономика, конкурентоспособность стран, цифровые технологии, инновации, цифровая инфраструктура, искусственный интеллект, большие данные, Интернет вещей, облачные вычисления.*

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY: BASIC CONCEPTS AND STAGES

Odinazoda K.S.
Rahmonov F.M.

Abstract. *The article analyzes the process of digital transformation of the economy of the Republic of Tajikistan and includes consideration of the main concepts, stages and prospects for the introduction of digital technologies in various sectors of the country. Both technological changes and their impact on the economic structure, public administration processes and the social sphere are discussed. Particular attention is paid to the stages of digitalization, from the creation of the necessary infrastructure for digitalization to the introduction of innovative technologies in agriculture, industry, education and public services, as well as their analysis and optimization using advanced technologies. The challenges faced by the country in the process of digital transformation are described, including problems of access to high-speed Internet, digital literacy of the population, lack of specialists and poor development of digital economy infrastructure in remote areas. The role of blockchain technology is discussed, as well as the impact of artificial intelligence, big data and cloud computing on increasing the country's competitiveness. The importance of government regulation and educational initiatives for the successful digitalization of the economy and increasing resilience to external threats is emphasized.*

Key words: *global economy, competitiveness of countries, digital technologies, innovations, digital infrastructure, artificial intelligence, big data, Internet of things, cloud computing.*

Гузориши маъала. Имрӯз табдили рақамии иқтисодиёт яке аз омилҳои асосии рушди устувор дар шароити дигаргуниҳои ҷаҳонӣ гардидааст. Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои васеъро, аз ҷумла барои такмили идоракунии давлатӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибкорӣ ва беҳбуди сифати зиндагии аҳолӣ фароҳам меорад. Аммо раванди рақамикунонӣ бо як қатор мушкилот, аз қабили дастрасии маҳдуд ба интернети баландсуръат, нарасидани мутахассисони соҳибкасб дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ рӯбарӯ аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Табдили рақамии иқтисодиёт мавзуи таҳқиқоти сершумор дар сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ мебошад. Дар солҳои охир олимони ватанӣ низ ба ин мавзуъ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Мақолаҳои илмии У.С. Асрорзода [1], Б.Ҳ. Каримов [4; 5], З.С. Султонов [8], М.М. Холматов [9], Ф.Р. Шаропов [10], Шарифзода Б.М. [11;12;13;14] аз зумраи интишороте мебошанд, ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Дар баробари ин мушкилоти асосӣ сатҳи нокифояи саводнокии рақамии аҳолӣ, инфрасохтори заиф ва кам будани сармоягузорӣ дар бахши технологияҳои иттилоотӣ боқӣ мемонанд. Ҳамчунин норасоии таҳқиқоти ба хусусиятҳо ва мушкилоти табдили рақамии иқтисодиёти миллӣ бахшидашуда мушоҳида мешавад.

Мақсади мақола. Мақсади мақола таҳлили раванди табдили рақамии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян кардани мушкилот ва марҳилаҳои асосии рушд, инчунин арзёбии имконият ва дурнамои он дар шароити дигаргуниҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар солҳои охир табдили рақамии иқтисодиёт омили асосии рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакатҳо гардидааст. Дар шароити дигаргуниҳои босуръати иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки бо рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ алоқаманд аст, равандҳои рақамикунонӣ тамоми соҳаҳои ҷомеаро аз идоракунии давлатӣ то соҳибкорӣ дар бахши хусусӣ фаро мегиранд. Аз ҷумла, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ як ҳадафи муҳими стратегӣ буда, барои таҷдиди иқтисодиёт,

баланд бардоштани устувории он ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳолии мамлакат имкониятҳои нав фароҳам меорад.

Дар баробари ин, сарфи назар аз бартариҳои возеҳи технологияҳои рақамӣ, мамлакат бо як қатор мушкилот, аз ҷумла инфрасохтори нокифояи рақамӣ, нарасидани мутахассисони соҳибкасб, инчунин мушкилоти марбут ба саводнокии нокифояи аҳолӣ дар самти рақамикунонӣ рӯбарӯ аст.

Табдили рақамии иқтисодиёт раванди ҳамгироии технологияҳои рақамӣ ба сохторҳои иқтисодӣ, аз ҷумла истеҳсолот, менеҷмент, маркетинг, молия ва иртибот бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ, навоварӣ ва рақобатпазирии онҳо мебошад. Ин раванд ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, аз қабили зеҳни сунъӣ (artificial intelligence), роёниши абрӣ (cloud computing), маълумоти калон (big data), блокчейн (blockchain), Интернети ашё (Internet of things), инчунин амсилаҳои анъанавии тиҷоратӣ ва падидаҳои иҷтимоиро дар бар мегирад ва «ба натиҷаҳои автоматикунонии равандҳо асос ёфта, дар рақамикунонии ҳамаҷонибаи тамоми дороиҳои ҷисмонӣ ва ҳамгироии онҳо ба экосистемаи рақамӣ дар асоси майдони рақамӣ ё маҷмуи майдонҳои рақамӣ ифода меёбад» [7, с. 22].

Табдили рақамӣ ба тамоми ҷанбаҳои иқтисодиёт таъсир мерасонад. Он ба ташкили амсилаҳои нави тиҷоратӣ, беҳтар шудани сифати молҳо ва хизматрасониҳо, пайдошавии манбаъҳои нави даромади корхонаҳо ва давлат мусоидат мекунад. Муҳим он аст, ки ин раванд на танҳо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, инчунин дигаргуниҳо дар фарҳанги ташкилӣ, равишҳои идоракунӣ ва ҳамкорӣ бо мизоҷон ва шариконро низ дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, табдили рақамӣ ҳамчун як унсури ҷудонашавандаи рақобатпазирии мамлакат дар арсаи байналмилалӣ ва омили муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ маҳсуб меёбад.

Тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи табдили рақамии иқтисодиёт рушд меёбанд ва мамлакатҳои гуногун технологияҳои рақамиро ба низомҳои иқтисодии худ ворид мекунанд. Дар мамлакатҳои пешрафта, ба монанди ИМА, Чин, Олмон ва Ҷопон, рақамикунонӣ бахшҳои калидии иқтисодиёт, аз қабили истеҳсолоти саноатӣ, кишоварзӣ, молия ва тандурустиро фарогир шудааст. Татбиқи бобарори технологияҳои муосири инноватсионӣ, аз қабили зеҳни сунъӣ, Интернети ашё, роёниши абрӣ, шаҳри ҳушманд ва дигарҳо дар ин мамлакатҳо мушоҳида мешавад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти рақамӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекунад, зеро он барои пешравиҳо ва рушди устувор имкониятҳои навро фароҳам меорад.

Бо вуҷуди ин, рақамикунонӣ як қатор мушкилот, аз қабили амнияти иттилоотӣ, дахолатнопазирии иттилооти хусусӣ ва устуворӣ ба таҳдидҳои иттилоотиро ба миён меорад. Дар ин шароит яке аз вазифаҳои муҳим барои мамлакатҳо на танҳо рушди технологӣ, балки бунёди механизмҳои самарабахши қонунгузорӣ ва танзими ҳифзи манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Технологияҳои рақамӣ дар таҷдиди иқтисодиёт нақши калидӣ мебозанд, зеро онҳо барои ташаккули усулҳои нав ва нисбатан самараноки истеҳсолот, идоракунӣ ва ҳамкориҳои субъектҳои иқтисодӣ замина фароҳам меоранд. Ба андешаи мо, самтҳои асосии таъсири технологияҳои рақамӣ ба иқтисодиёт инҳо буда метавонанд:

- автоматикунонии истеҳсолот ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат (ҷорӣ намудани роботҳо ва зеҳни сунъӣ метавонад хароҷоти истеҳсолотро хеле кам, самаранокӣ ва чандирии онро зиёд кунад ва истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои навро тезонад);
- амсилаҳои нави тиҷоратӣ ва технологияҳои инноватсионӣ (рақамикунонӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки амсилаҳои нави тиҷоратӣ ба монанди иқтисодиёти хизматрасонӣ, майдонҳои онлайн, тиҷорати фосилавӣ ва маблағгузориҳои дастаҷамъии маҷозиро мутобиқ кунанд);
- коҳиш додани хароҷоти додугирифт ва беҳтар кардани иртибот (технологияҳои рақамӣ ба монанди блокчейн ва майдонҳои онлайн метавонанд хароҷоти марбут ба табодули иттилоот, анҷом додани аҳдҳои тиҷоратӣ ва пайгирии занҷираҳои таҳвили маҳсулот ва хизматрасониҳоро ба таври назаррас коҳиш диҳанд);
- рушди инфрасохтор ва инноватсияҳои устувор (ҷорӣ намудани

технологияҳои рақамӣ ба рушди инфрасохтори муосир, аз ҷумла нақлиёт, энергетика ва телекоммуникатсия мусоидат мекунад; инноватсияҳои устувор дар соҳаҳои шаҳри ҳушманд, манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва экосистемаҳо дар заминаи Интернети ашё ба коҳиш додани партовҳои карбон ва беҳтар кардани сифати зиндагии аҳолӣ мусоидат мекунанд).

Ҳамин тариқ, рақамикунонӣ ба таҷдиди иқтисодиёти миллӣ таъсири ҳамаҷониба расонида, имкониятҳои навро барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории он дар шароити дигаргуниҳои иқтисодии ҷаҳонӣ фароҳам меорад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ як қадами муҳим барои ташаккули иқтисодиёти бештар муассир, инноватсионӣ ва устуворест, ки қодир ба мутобиқшавӣ ба таҳдидҳои дохилию берунии асри 21 мебошад.

Вобаста ба шароити муосири рушди иқтисодиёти миллӣ метавон арз кард, ки табдили рақамии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якчанд марҳила сурат хоҳад гирифт:

1. Марҳилаи омодагӣ. Ин марҳила бунёди инфрасохтори заруриро барои рақамикунонӣ дар бар мегирад. Тадбирҳои муҳим, аз ҷумла таҷдид ва тавсеаи инфрасохтори интернет, беҳтар намудани дастрасӣ ба интернети баландсуръат ва ташкили майдонҳо барои таъмини ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, омодасозӣ ва такмили ихтисоси мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ мебошанд. Дар ин марҳила дар мамлакат барои татбиқ ва рушди минбаъдаи технологияҳои рақамӣ заминаҳо фароҳам оварда мешавад.

Мувофиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, марҳилаи аввалӣ давраи то соли 2025-ро дар бар гирифта, дар он як қатор ташаббусҳо ва тадбирҳои калидӣ амалӣ карда мешаванд, ки ба таҳкими пояҳои ғайрирақамии рушди иқтисодиёти рақамӣ, таҳияи заминаҳои ҳуқуқӣ барои равандҳои асосии иқтисодиёти рақамӣ, аз қабили мушаххассозӣ, таъмини махфият, назорати маълумоти шахсӣ, танзими равандҳои табодули иттилоот, танзими пойгоҳҳои кушодаи маълумот ва дигар масъалаҳои амнияти иттилоотӣ нигаронида шудаанд [6]. Ҳамчунин, дар ин марҳила омодасозии кормандони соҳибтахассус ва ҳайати идоракунанда барои амалисозии лоиҳаҳои рақамӣ, таъсиси низоми донишгоҳии омодасозии кормандон ва рушди малакаҳои рақамӣ дар байни аҳолӣ пешбинӣ шудааст. Бояд қайд кард, ки дар доираи ин марҳила дар заминаи Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии шаҳри Кӯлоб, бо супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ҳангоми ироаи Паёми солона ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 28 декабри соли 2024 баён гардид, Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ таъсис дода мешавад. Ба ин донишгоҳ мақоми пойгоҳи асосии омода намудани мутахассисони самти иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дода шуда, ҳамзамон дар ҳама муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат факултетҳо ва кафедраҳои дахлдор таъсис дода мешаванд.

2. Марҳилаи татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои асосии иқтисодиёт. Ин марҳила солҳои 2026-2030-ро дар бар гирифта, дар он таъмини фарогирии васеи интернети фарохмаҷро, амнияти иттилоотӣ ва ҷорӣ намудани технологияи роёниши абрӣ дар назар дошта шудааст. Ҳамчунин равона намудани кӯшишҳо ба таконбахшии инноватсияҳои рақамӣ ва соҳибкории рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ва истеҳсолот тавассути таҳияи воситаҳои молиявӣ барои соҳибкорон, роҳандозӣ намудани сиёсати самарабахши ҳавасмандкунии тиҷорат тавассути бартараф кардани монеаҳо ва маҳдудиятҳои молиявӣ дар назар дошта шудааст. Дар ин марҳила технологияҳои рақамӣ ба соҳаҳои калидӣ, аз қабили саноат, кишоварзӣ, бонкдорӣ ва дигарҳо ҷорӣ карда мешаванд.

3. Марҳилаи таҳкими минбаъдаи пояҳои ғайрирақамӣ ва рақамӣ. Ин марҳила солҳои 2031-2040-ро дар бар гирифта, ҷорӣ намудани лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаҳои калидии фаъолияти иқтисодӣ (саноат, кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва нақлиёт, савдо) ва иҷтимоӣ (фарҳанг, маориф, тандурустӣ), инчунин беҳинасозии

онҳоро бо истифода аз технологияҳои пешрафта дар назар дорад. Масалан, дар саноат автоматикунонӣ ва роботикунонии равандҳои истеҳсолӣ ҷорӣ карда мешаванд, ки ба такмили идоракунии истеҳсолот ва баланд шудани самараи он мусоидат мекунад. Дар соҳаи кишоварзӣ низомҳои пайгирии ҳосили зироатҳо ва беҳинасозии равандҳои агробизнес бо истифода аз технологияи Интернети ашё рушд мекунанд. Дар бахши бонкӣ пардохтҳои электронӣ ва хизматрасониҳои рақамии молиявӣ таҳким меёбанд. Ҳамчунин ин марҳила истифодаи технологияҳои пешрафта (маълумоти калон, зеҳни сунъӣ, блокчейн)-ро барои беҳтар кардани шаффофият, амният ва самаранокии тиҷорат дар бар мегирад. Истифодаи зеҳни сунъӣ имкон медиҳад, ки равандҳои қабули қарорҳо дар асоси таҳлили иттилоот муносиб карда шаванд, технологияҳои блокчейн эътимоднокӣ ва амнияти аҳдҳои тиҷоратӣ ва молиявиро таъмин мекунанд. Ҷанбаи муҳим инчунин бунёди майдонҳои рақамӣ барои ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот дар вақти воқеӣ мебошад, ки барои қабули қарорҳои дақиқ ва саривақтӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, табдили рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бунёди иқтисодиёти устувор ва инноватсионии қодир ба рақобат дар арсаи байналмилалӣ нигаронида шудааст.

Табдили рақамии иқтисодиёт дар таъмини рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба таҷдиди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва баланд бардоштани самаранокии онҳо мусоидат мекунад. Рақамикунонӣ барои соҳибкории хурду миёна имкониятҳои навро ҷиҳати беҳинасозии равандҳои истеҳсолӣ, тавсеаи бозорҳои фурӯш ва беҳтар кардани хизматрасонӣ ба мизоҷон фароҳам меорад. Воситаҳои тиҷорати электронӣ ва автоматикунонии равандҳои тиҷорат ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки хароҷотро ба таври назаррас коҳиш дода, рақобатпазирии фаъолияти худро афзоиш диҳанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ, технологияҳои рақамӣ ба беҳтар кардани идоракунии захираҳо, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва коҳиш додани хатарҳои экологӣ мусоидат мекунанд. Истифодаи технологияҳо барои пайгирии шароити иқлим ва беҳинасозии обёрӣ ба истифодаи самараноки захираҳои об ва кам кардани талафоти истеҳсолӣ ва ҳосил мусоидат мекунад.

Рақамикунонӣ барои идоракунии давлатӣ сатҳи шаффофиятро баланд бардошта, дастрасии аҳолӣ, муассисаҳо ва корхонаҳоро ба хизматрасониҳои давлатӣ беҳтар мекунад ва ба ин васила ба истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлатӣ мусоидат мекунад. Аз нигоҳи иҷтимоӣ, ҷорӣ намудани технологияҳо инчунин ба беҳтар шудани сифати зиндагии аҳолӣ, коҳиши сатҳи фасод ва афзоиши эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Ҷанбаҳои экологии нафъи рақамикунонӣ дар кам кардани партовҳои карбонӣ ба табиат, коҳиш додани истифодаи коғаз ва беҳинасозии хароҷоти энергия ифода меёбад. Инчунин рақамикунонӣ ба шаффофияти фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ низ таъсир мерасонад, сатҳи баланди он ба ҷонибҳои манфиатдор имкон медиҳад, ки «иттилооти заруриро дар бораи фаъолияти ширкат осонтар ва зудтар ба даст оваранд ва ҳамин тариқ, шаффофияти иттилоот, дар навбати худ, номутаносибии иттилоотро байни тарафҳо коҳиш медиҳад ва ба қабули қарорҳои оқилона мусоидат мекунад» [3, с. 124].

Имрӯз табдили рақамии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилот ва таҳдидҳое рӯбарӯ аст, ки ҳалли онҳо муносибати ҳамаҷонибаро тақозо мекунад. Яке аз мушкилоти асосӣ рушди нокифояи инфрасохтори рақамӣ, бахусус дар маҳаллҳои деҳот ва маҳаллҳои дурдасти мамлакат мебошад. Ин дастрасӣ ба хизматрасониҳои интернетиро маҳдуд карда, дар татбиқи технологияҳои рақамӣ монеа ба миён меорад ва имкониятҳои рушди соҳибкорӣ ва маорифро коҳиш медиҳад. Амалисозии бобарори табдили рақамӣ сармоягузории назаррасро ба бунёди шабакаҳои баландсуръат, беҳбуди алоқаи мобилӣ ва фарогирии васеи интернети фарохмаҷро талаб мекунад.

Боз як мушкилоти муҳим нарасидани кормандони баландихтисос дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Нарасидани мутахассисон аз қабили

барномасозҳо ва муҳандисон суръати ҷорӣ намудани технологияҳои навро суст карда, рақобатпазирии иқтисодиётро коҳиш медиҳад. Барои ҳалли ин мушкилот рушди барномаҳои таҳсилотӣ, баланд бардоштани тахассуси кормандон ва дастгирии стартапҳо дар соҳаи технологияҳои рақамӣ зарур аст. Бояд қайд кард, ки маориф яке аз нуқтаҳои муҳимтарини табдили рақамӣ мебошад, ки «ҳам аз ҷиҳати шакл, бо ворид намудани унсурҳои технологияи бозӣ ва ҷалби он ба равандҳои воқеии тиҷорат тавассути кор бо равиши лоиҳавӣ ва услуби кейсии азхудкунии салоҳиятҳо, ҳам бо доштани унсурҳои дорои хосияти фосилавӣ ва муносибати фардӣ ба ташаккули роҳҳои таълим тағйир меёбад» [2, с. 87].

Бо афзоиши истифодаи технологияҳои рақамӣ хавфи таҳдидҳо ва масъалаҳои амнияти иттилоотӣ ба миён меояд. Хавфи ҳифзи нокифояи иттилоот ва осебпазирии нармафзор барои низомҳои давлатӣ ва хусусӣ зиёд аст. Таъмини амнияти пойгоҳҳои маълумот беҳтар намудани ҳифзи иттилоот, таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи амнияти иттилоотӣ ва густариши ҳамкориҳои байналмилалиро дар самти амнияти иттилоотӣ талаб мекунад. Ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ намудани технологияҳои нав қонунҳои дахлдорро таҷдиди назар намуда, равандҳои бақайдгирии соҳибкорӣ ва андозбандиро содда ва монеаҳои маъмуриро бартараф кардан зарур аст. Инчунин баланд бардоштани шаффофияти мақомоти давлатӣ бо мақсади суръат бахшидан ва содагардонии робита бо соҳибкорон ва аҳолӣ муҳим аст. Равиши маҷмуӣ дар ҳалли ин мушкилот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки табдили рақамиро самаранок амалӣ намуда, рушди устувори иқтисодиро таъмин намояд.

Дурнамои рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ метавонад омили асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ дар мамлакат гардад. Стратегияи табдили рақамӣ бояд ба таҷрибаҳои бобарори мамлакатҳои пешрафта асос ёфта, ба хусусиятҳои хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шавад.

Дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ метавон якчанд самтҳоеро муайян кард, ки ба рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас хоҳанд расонид. Аввалан, таҷрибаҳои муваффақи мамлакатҳое чун Эстония ва Сингапур нишон медиҳанд, ки ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ ва хизматрасониҳои давлатии рақамӣ шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатиро афзоиш дода, фасодро коҳиш медиҳад ва сифати зиндагии аҳолиро беҳтар мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад хизматрасонии электронии давлатиро рушд дода, ҳамкориҳои байни аҳолӣ ва мақомоти давлатиро содатар кунад ва ба низомҳои электронии ҳамтосозӣ ва идоракунии ҳуҷҷатҳо сармоягузорӣ кунад.

Дуюм, мисолҳои муваффақ аз мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рӯ ба рушд, аз қабили Ҳиндустон ва Кения нишон медиҳанд, ки чӣ гуна рақамикунонӣ ба корхонаҳои хурду миёна дар дастрасӣ ба бозорҳои нав ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ кӯмак мекунад. Бунёди майдонҳои тиҷорат ва хизматрасониҳои электронӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд, ки назорат ва идоракунии равандҳои логистика, маркетинг ва молияи онҳоро хеле беҳтар мекунанд, муҳим аст. Ин Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо занҷираҳои рақамии ҷаҳонии таҳвили маҳсулот ва хизматрасониҳо ҳамгиро карда, монеаҳоро дар роҳи ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ коҳиш медиҳад.

Дар соҳаи кишоварзӣ, таҷрибаҳои мамлакатҳое чун Исроил ва Ҳолланд нишон медиҳанд, ки чӣ гуна технологияҳои рақамӣ метавонанд самаранокии истифодаи захираҳои табииро беҳтар созанд, усулҳои обёриро такмил диҳанд, ҳосили зироатҳоро афзоиш ва хавфҳои экологиро коҳиш диҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад технологияҳои пайгирии шароити хок, истифода аз ҳавопаймоҳои бесарнишин барои корҳои кишоварзӣ ва беҳинасозии обёриро ҷорӣ кунад, ки ҳосилнокии кишоварзиро бо расонидани зарари камтарин ба табиат афзоиш медиҳанд.

Дар робита бо татбиқи бобарори ҳадафҳои табдили рақамӣ, метавон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин тавсияҳоро пешниҳод кард:

- рушди инфрасохтор (сохтмон ва беҳтар намудани инфрасохтори рақамӣ, аз ҷумла дастрасӣ ба интернети баландсуръат дар саросари мамлакат, бахусус дар маҳаллҳои

дурдаст. Ин барои дастрасии баробар ба хизматрасониҳои рақамӣ шароит фароҳам меорад ва рушди тиҷорат ва таҳсилоти онлайнро таъмин мекунад);

- таҳсилот ва такмили ихтисос (саъю кушишро ба омодасозии мутахассисони соҳаи технологияҳои инттилоотӣ равона кардан муҳим аст. Барномаҳои таълим ва бозомӯзии кормандон бояд ба эҳтиёҷи бозор нигаронида шуда, барои шуғл дар соҳаи технологияҳои рақамӣ имконият фароҳам оранд);

- дастгирии давлатии инноватсияҳо (фароҳам овардани шароити мусоид барои стартап ва лоиҳаҳои инноватсионӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, грантҳо ва мусоидати молиявии буҷетӣ барои татбиқи технологияҳои нав. Ҷанбаи муҳим ташкили инкубаторҳо ва паркҳои технологӣ мебошад, ки иҷрои лоиҳаҳои инноватсиониро таъмин мекунанд);

- амнияти иттилоотӣ (таҳияи як барномаи фарогир барои ҳифзи пойгоҳҳои маълумот ва мубориза бо таҳдидҳои иттилоотӣ. Муҳим аст, ки чораҳои амниятӣ дар ҳама сатҳҳо - аз ҳифзи маълумоти шахсӣ то таъмини амнияти инфрасохтор пурзӯр карда шаванд);

- таъсиси муҳити танзим (мутобиқсозии қонунгузорӣ ба воқеияти рақамӣ, аз ҷумла танзими тиҷорати электронӣ, ҳифзи маълумот ва моликияти зеҳнӣ, инчунин ҷорӣ намудани стандартҳои хизматрасониҳои молиявии рақамӣ);

- ҳамкории байналмилалӣ (рушди шарикӣ бо созмонҳо, корхонаҳо ва коршиносони байналмилалӣ барои табодули таҷрибаи ҳамдигарӣ ва татбиқи таҷрибаи пешқадам дар табдили рақамӣ муҳим аст).

Муносибати бонизом ба татбиқи технологияҳои рақамӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисодиёт ва ҳаёти ҷомеа ба Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо беҳбуди рақобатпазирӣ, инчунин бунёди механизмҳои устуворро барои рушд дар шароити иқтисодиёти ҷаҳонии рақамӣ фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, табдили рақамии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадами муҳим дар роҳи рушди устувори иқтисодӣ ва беҳбуди сифати зиндагии аҳолии мамлакат мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногун, аз идоракунии давлатӣ то кишоварзӣ ва тиҷорат имкониятҳои навро барои баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва рақобатпазирии мамлакат дар арсаи байналмилалӣ фароҳам меорад. Бо вуҷуди ин, барои татбиқи бобарори ҳадафҳои табдили рақамӣ як қатор мушкилот, аз қабили рушди нокифояи инфрасохтори рақамӣ, баланд бардоштани донишу малакаи кормандон ва таъмини ҳифзи маълумотро бартараф кардан лозим аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки рақамикунонӣ калиди рушди иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд на танҳо таҷрибаҳои беҳтарини мамлакатҳои дигарро ба шароити худ мутобиқ созад, балки инчунин амсилаи иқтисодиёти рақамии худро бо дарназардошти хусусиятҳои хоси иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бунёд кунад.

Татбиқи ҳадафҳои табдили рақамӣ як равиши ҳамаҷонибаеро тақозо мекунад, ки рушди инфрасохтор, омӯзиши кормандон, такмили пойгоҳи қонунгузорӣ ва таҳкими чораҳои амнияти иттилоотиро дар бар мегирад. Ин ягона роҳест, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз иқтидори технологияҳои рақамӣ барои ноил шудан ба рушди устувор ва баланд бардоштани некӯаҳволии аҳолии мамлакат бештар баҳра бардорад.

Адабиёт

1. Асрорзода, У.С., Каримов, Б.Ҳ. Низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт / У.С. Асрорзода, Б.Ҳ. Каримов // Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити муосир: маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 28 марти соли 2023). – Душанбе: ДБССТ, 2023. – С.3-6

2. Викторова, Е.В. Цифровая экономика: вызовы и возможности для достижения целей устойчивого развития / Е.В. Викторова, Д.А. Горулев, Д.А. Петренко // Инновации. – 2019. - № 9 (251). – С. 85-88

3. Гудкова, Т.В., Синицын, С.А. Цифровизация как фактор устойчивого развития компании / Т.В. Гудкова, С.А. Синицын // Государственной управление. Электронный вестник. – 2022. - № 93. – С. 121-133

4. Каримов, Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ: сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 51-54

5. Каримов, Б.Ҳ. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (37). - С. 115-119

6. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, № 642 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://medt.tj/images/news/2019/KCERT.pdf

7. Ларионов, В.Г. Трансформация терминологии, компетенций и знаний в условиях цифровой экономики / В.Г. Ларионов, Е.Н. Шереметьева, Е.П. Баринова // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. – 2019. - № 4. – С. 21-28
8. Султонов, З.С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства / З.С. Султонов, М.М. Мариншоев, С.С. Амонов // Таджикистан и современный мир. – 2021. - № 4 (76). – С. 252-160
9. Холматов, М.М. Цифровая экономика в автоматизированной системе управления / М.М. Холматов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. - № 10-2. – С. 272-277
10. Шаропов, Ф.Р. Ташаккул ва рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана / Ф.Р. Шаропов, М.Д. Лутфулоев, Қ.М. Кабутов, С.С. Амонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. - № 1 (35). – С. 112-123
11. Шарифзода, Б. М. Возможности использования банковских цифровых технологий в контексте обеспечения качественного развития промышленности Таджикистана / Б. М. Шарифзода, В. Абдусатори, Д. Д. Шаропов // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 1. – С. 88-94. – EDN KQFXSC.
12. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.
13. Назариева, Х. Г. Совершенствование кредитных продуктов для малого и среднего бизнеса в рамках клиентоориентированной цифровой модели бизнес-процессов / Х. Г. Назариева, Б. М. Шарипов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № S4.2(29). – С. 256-262. – EDN GDSOXE.
14. Вализода, Ш. Ш. Проблемы и тенденция развития безналичной платежной системы в Республики Таджикистан / Ш. Ш. Вализода, Б. М. Шарипов // Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики : Материалы международной научно-практической конференци, Душанбе, Таджикистан, 10 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 101-110. – EDN GTBBHL.

Маълумот дар бораи муаллифон: Одиназода Комрон Саидаброр – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент мудири кафедоаи соҳибкорӣ ва иқтисодиёти соҳавӣ Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон: телефон (+992) 905-55-46-46 E-mail: Odinakomron@mail.ru
Раҳмонов Фаридун Мадисломович – Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, докторанти PhD кафедраи назарияи иқтисодӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел.: +992 905699797. E-mail: faridunrahmonov@mail.ru
Сведения об авторах: Одиназода Комрон Саидаброр – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой предпринимательства и отраслевой экономики, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана: телефон (+992) 905-55-46-46 E-mail: Odinakomron@mail.ru
Рахмонов Фаридун Мадисломович - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, докторант PhD кафедры экономической теории. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: +992 905699797. E-mail: faridunrahmonov@mail.ru
Information about the authors: Odinazoda Komron Saidabror - candidate of economic sciences, associate professor, manager of the department of entrepreneurship and sectoral economy, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan: phone (+992) 905-55-46-46 E-mail: Odinakomron@mail.ru
Rahmonov Faridun Madislomovich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, PhD student of the Department of Economic Theory. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. Tel.: +992 905699797. E-mail: faridunrahmonov@mail.ru

УДК: 330.3

ТАКМИЛИ БОЗОРҲОИ НАЗДИСАРҲАДӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ РУШДИ ИДОРАКУНИ МАРКЕТИНГИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Раҳмонзода Д.Р.

Аннотатсия. *Дар мақола вобаста ба мавзуи такмили бозорҳои наздисарҳадӣ ҳамчун механизми рушди идоракунии маркетинги маҳсулоти кишоварзӣ маълумот оварда шудааст.*

Дар мақола таъкид мегардад, ки ҳамасола миқдори зиёди сабзавот, картошка, сабзавот, мева ва ангур бо усули қочок берун аз сарҳад баровардa мешавад. Бо ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ имконияти идораи содироти ин молҳо пайдо мешаванд. Барои ҳавасмандии иштирокчиёни бозорҳо онҳо бояд аз ҳама гуна пардохтҳои гумрукию андозӣ озод карда шаванд.

Муаллиф дар мақолаи худ баъд аз таҳқиқи муносибатҳои байни Тоҷикистон ва мамлакатҳои ҳамсарҳад хулосабарорӣ намудааст, ки дар бораи вазъ дар тамоми марзи Тоҷикистон бо мамлакатҳои ҳамсоя ҳанӯз ҳам маълумоти илмӣ ва ҳам таҳлилӣ намерасад. Тадқиқотҳо бояд ба муносибатҳои байнисарҳадии байни аҳолии кишварҳои ҳамсоя таваҷҷуҳ зоҳир кунанд. Аниқ муайян кардани ҷойҳое, ки дар он ҷо ҳамдигарфаҳмии комил вуҷуд дорад, инчунин минтақаҳои мушкилот метавонад барои ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ замина эҷод намоянд.

Калидвожаҳо: *такмил, бозорҳои наздисарҳадӣ, такмили идоракунӣ, маркетинг, маҳсулотҳои кишоварзӣ, корхонаҳои калон, коркард, самаранокӣ, рақобатпазирӣ.*

Барои иқтибос: *Раҳмонзода, Д. Р. Такмили бозорҳои наздисарҳадӣ ҳамчун механизми рушди идоракуни маркетинги маҳсулоти кишоварзӣ / Д. Р. Раҳмонзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 317-327.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРИГРАНИЧНЫХ РЫНКОВ КАК МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОМ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Рахмонзода Д.Р.

Аннотация. *В статье приводится информация по теме совершенствования приграничных рынков как механизма развития управления маркетингом сельскохозяйственной продукции.*

В статье подчеркивается, что ежегодно большое количество овощей, картофеля, овощей, фруктов и винограда вывозится за границу контрабандным путем. С созданием приграничных рынков появляется возможность управлять экспортом этих товаров. Чтобы заинтересовать участников рынков, они должны быть освобождены от любых таможенных и налоговых платежей.

В своей статье автор, изучив отношения между Таджикистаном и приграничными странами, пришел к выводу, что по ситуации на всей границе Таджикистана с соседними странами до сих пор отсутствует как научная, так и аналитическая информация. Исследования должны обратить внимание на трансграничные отношения между населением соседних стран. Четкое определение мест, где существует полное взаимопонимание, а также проблемных зон, может создать основу для создания трансграничных рынков.

Ключевые слова: *улучшение, трансграничные рынки, улучшение управления, маркетинг, сельскохозяйственная продукция, крупные предприятия, переработка, эффективность, конкурентоспособность.*

IMPROVING CROSS-BORDER MARKETS AS A MECHANISM FOR DEVELOPING AGRICULTURAL PRODUCT MARKETING MANAGEMENT

Rahmonzoda D.R.

Annotation. *The article provides information on the topic of improving cross-border markets as a mechanism for developing marketing management of agricultural products.*

The article emphasizes that every year a large number of vegetables, potatoes, vegetables, fruits and grapes are smuggled abroad. With the creation of cross-border markets, it becomes possible to manage the export of these goods. In order to interest market participants, they must be exempt from any customs and tax payments.

In his article, the author, having studied the relations between Tajikistan and the bordering countries, came to the conclusion that there is still no scientific or analytical data on the situation on the entire border of Tajikistan with neighboring countries. Research should pay attention to cross-border relations between the populations of neighboring countries. A clear definition of the places where there is complete mutual understanding, as well as problem areas, can create the basis for the creation of cross-border markets.

Keywords: *improvement, cross-border markets, management improvement, marketing, agricultural products, large enterprises, processing, efficiency, competitiveness.*

Гузориши масъала. Бо ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ имконияти васеи содироти молу хизматрасонӣ барои мамлакатҳо пайдо мешаванд.

Тиҷорати наздисарҳадӣ – бахши муҳими сиёсати иқтисодиву тиҷоратии давлат ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи хоҷагидории замони муосир шаҳодат медиҳад, ки агар потенсиали тиҷорати назди сарҳадӣ оқилона истифода шавад, воқеан барои кишварҳои бо ҳамдигар ҳамсояву дӯст, дар навбати аввал, аз нигоҳи пешбурди фаъолияти иқтисодӣ, тиҷоратӣ, иҷтимоӣ, ташкили мубодилаи афкор, арзишҳои фарҳангию маданӣ нақши муассир мегузорад. Ташаккул ва рушди тиҷорати наздисарҳадӣ робитаҳои тиҷоратии давлатро тавсеа бахшида ҳамзамон метавонад ба сифати яке аз омилҳои муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои алоҳидаи сарҳадӣ хизмат намояд [8].

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба мавзуи мазкур муаллиф аз як қатор барнома ва ҳисоботҳои оморӣ аз қабили стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва ҳисоботҳои оморӣ истифода намудааст.

Мақсади мақола – ин омӯзиш ва такмилдиҳии бозорҳои наздисарҳадӣ ҳамчун механизми рушди идоракуни маркетинги маҳсулоти кишоварзӣ маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Асосҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии таъсиси нуктаҳои савдои наздисарҳадиро қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2016, №238 «Дар бораи тартиби амалӣ намудани савдои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян мекунад. Тибқи бандҳои 6 ва 7 тартиби мазкур нуқтаи савдои наздисарҳадӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, масъалаҳои лоиҳакашӣ ва ташкили фаъолияти чунин нуқтаҳо дар асоси қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар мувофиқа бо вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, кишоварзӣ, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, Кумитаи меъморӣ ва сохтмон ва Хадамоти гумрук амалӣ мегарданд.

Тибқи қарори дар боло номбаршуда танҳо дар гузаргоҳҳои чор ноҳияи ВМКБ бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ин бозорҳо ташкил шуда буданд. Дар солҳои фаъолияти худ дар ин бозорҳо зиёда аз 3 млн долл. ИМА мол савдо шудааст, ки аз он 43 фоизаш молҳои озуқаворӣ ва 5,4 фоизаш маҳсулотҳои кишоварзӣ мебошанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Гардиши савдои хориҷӣ дар бозорҳои наздисарҳадӣ бо Ҷумҳурии Афғонистон дар солҳои 2017-2019

Номгӯи молҳо	Воҳиди	2017	2018	2019	Ҳамагӣ

	чenak				
Нон ва маҳсулоти нонӣ	Кг	2799	2299	820	13298
Картошка	Кг	4250	6472	2030	12752
Сабзавот	Кг	7252	9681	2985	13388
Мева	Кг	26276	22704	19615	68595
Гӯшт	Кг	3374	1617	376	5367
Шир	Литр	2108	2152	1174	5434
Тухм	Дона	14780	17960	14203	46943
Ҳамагӣ маҳсулоти кишоварзӣ	X	X	X	x	165777
Ҳамагӣ молҳои озуқаворӣ	Сомонӣ	609591	485942	226738	1322271
Тамоми молҳо	Сомонӣ	1920314	785529	367883	3073726
Ҳиссаи молҳои озуқаворӣ	%	31,7	61,9	61,6	43,0
Ҳиссаи маҳсулот кишоварзӣ	%	X	X	x	5,4

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи Ҳисоботҳои омории бозорҳои сарҳадӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои мухталиф.

Бояд тазаккур дод, ки дар соли 2019 нишондиҳандаҳои савдои бозорҳои наздисарҳаӣ танҳо моҳҳои январ-сентябрро дар бар мегирад, аз ин ҷо рақамҳо нисбатан паст аст.

Ёдовар бояд шуд, ки бо Афғонистон 4 бозори наздисарҳадии амал менамуд. Бозори «Рузвай»-и ноҳияи Дарвоз барои 150 ҷойи нишаст, «Хумроғи»-и ноҳияи Ванҷ барои 120 ҷойи нишаст, «Ишкошим»-и ноҳияи Ишкошим барои 150 ҷойи нишаст ва «Тем»-и шаҳри Хоруғ барои 170 ҷойи нишаст таъсис ва ҳафтае як рӯз амал мекарданд. Бинобар сабаби паҳншавии бемории сироятии коронавирус «COVID-19» ва вазъи ҳарбию сиёсӣ дар минтақаҳои фаромарзии Афғонистон фаъолияти бозорҳои наздисарҳадӣ муваққатан боздошт ва баъдан манъ карда шуд.

Дар ин бозорҳо асосан маҳсулотҳои ниёзи мардум, ки ғайриаксизӣ мебошанд ба савдо барповарда мешуданд. Идораи ин бозорҳо ба Ҷамъияти "Тоҷикматлубот" вогузошта шуда буд. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли оморие таҳия намуда буд, ки тибқи он бозорҳои номбаршуда ҳисобот оиди гардиши мол, нархи миёнаи онҳо маълумот пешниҳод менамуданд. Дар давраи амали ин бозорҳо дар ин бозорҳо дар маҷмӯъ зиёда аз 3,1 млн. сомонӣ маҳсулот фурӯхта шудааст. Аз ҷумла молҳои озуқаворӣ 1,3 млн. сомониро ташкил намудааст, ки 41,9 фоизи савдои наздисарҳадиро ташкил менамояд. Дар ин давра дар ин бозорҳо 5,9 т нон ва маҳсулоти нонӣ, 12,7 т картошка, 19,9 т сабзавот, 68,6 т мева, 5,4 т гӯшт, 5,4 т шир, 46,9 ҳаз. дона тухм фурӯхта шудааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Гирдгардиши мол дар бозорҳои наздисарҳадӣ бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар солҳои 2017-2019

Номгӯи молҳо	Воҳиди ченак	Миқдори молҳои фурӯхташуда	Нархи миёна, сомонӣ	Гардиши мол, сомонӣ
2017				
Нон ва маҳсулоти нонӣ	Кг	2799	13,5	21976
Картошка	Кг	4250	3,60	15425
Сабзавот	Кг	7252	3,6	25850
Мева	Кг	26276	5,10	156545
Гӯшт	Кг	3374	16,2	54581
Шир	Литр	2108	4,60	9690
Тухм	Дона	14780	1,00	14131
Ҳамагӣ молҳои озуқаворӣ	Сомонӣ			609591

Тамоми молҳо	Сомонӣ			1920314
2018				
Нон ва маҳсулоти нонӣ	Кг	2299	6,58	8395
Картошка	Кг	6472	2,77	17926
Сабзавот	Кг	9681	2,03	19653
Мева	Кг	22704	4,84	115119
Гӯшт	Кг	1617	19,24	31112
Шир	Литр	2152	4,75	10225
Тухм	Дона	17960	0,84	15082
Ҳамагӣ молҳои озуқаворӣ	Сомонӣ			485942
Тамоми молҳо	Сомонӣ			785529
2019				
Нон ва маҳсулоти нонӣ	Кг	820	6,15	5042
Картошка	Кг	2030	2,36	4800
Сабзавот	Кг	2985	3,18	9506
Мева	Кг	19615	5,55	108833
Гӯшт	Кг	376	22,55	8479
Шир	Литр	1174	4,77	5595
Тухм	Дона	14203	0,89	12591
Ҳамагӣ молҳои озуқаворӣ	Сомонӣ			226738
Тамоми молҳо	Сомонӣ			367883

Сарчашма: Ҳисоботҳои омории бозорҳои сарҳадӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои мухталиф.

Миқдори маҳсулоти фурӯхташуда дар ҳаҷми савдои байнидавлатӣ начандон зиёд бошад ҳам, вале дар таҳкими муносибат бо Афғонистон чун механизми амалкунада баромад мекард.

Хушбахтона, тибқи маълумоти Қӯшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллӣ ва Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз 2 сентябри соли 2023 фаъолияти бозорҳои наздисарҳадӣ дар гузаргоҳҳои сарҳадии «Рузвай» воқеъ дар ноҳияи Дарвоз, «Хумроғӣ» дар ноҳияи Ванҷ, «Тем» дар шаҳри Хоруғ ва «Ишкошим» дар ноҳияи Ишкошими ВМКБ барқарор карда шуда, рӯзҳои шанбеи ҳар ҳафта фаъолият доранд.

Тибқи маълумотҳо дар бозорҳои наздисарҳадӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон 5498 нафар ва аз Афғонистон 1877 нафар иштирок намуда, соҳибкорони тоҷик 8200 кг ва тоҷирони Афғонистон 8095 кг маҳсулоти ниёзи аввалро ба фурӯш бароварданд. Нархи маҳсулоти ба фурӯш бароварда шуда аз нархҳои бозори дохилӣ аз 30 фоиз то 1 маротиба кам мебошад.

Сокинон ва тоҷирони ҳарду тарафи марз барои ташкил намудани фаъолияташон, дар ду рӯз ҳар ҳафта фаъол шудани бозорҳоро зарур арзёбӣ карданд.

Бояд тазаккур дод, ки мутаассифона имкониятҳои мавҷудаи ташкили савдои наздисарҳадӣ дар Тоҷикистон қариб ки истифода намешаванд. Савдои минтақаҳои дар марзи кишвар қарордошта асосан бо таври қочоқ ва иваз намудани мол ба амал меоянд.

Имконияти ташкили чунин бозорҳо бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон мавҷуд аст, зеро дарозии сарҳади муштараки ду кишвар 1332 километр буда, дар баробари он 18 постгоҳи сарҳадӣ ҷойгир аст. Илова бар ин, дар қаламрави Ӯзбекистон анклави Сарвак мавҷуд аст, ки ба қаламрави ноҳияи Ашти Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад.

Қабл аз иваз шудани ҳокимият дар Ӯзбекистон равобит бо Тоҷикистон муташанниҷ буд, ки бо низоми раводид миёни ду давлат, ки як замон дар ҳайати як кишвар ва то соли 1929 як ҷумҳурии дохили СССР буданд, таҷассум мешуд.

Дарозии умумии марзҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон, ки

1332 километрро ташкил медиҳад. Аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ӯзбекистон ноҳияи Шаҳритуси вилоятҳои Хатлон, шаҳри Турсунзода, ноҳияҳои Мастчоҳ ва ш. Конибодоми вилояти Суғд ҳамсарҳаданд. Сарҳад дорои 18 гузаргоҳҳо мебошад. Аз ҷониби Ӯзбекистон вилоятҳои Сари Осиё бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамсарҳаданд.

Агар расман байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон бозорҳои наздисарҳадӣ таъсис наёфта бошад ҳам, вале савдои байни аҳолии дар марз зиндагикунанда қатъ нагаштааст. Режимҳои ҳуқуқӣ дар бозорҳои ду кишвар гуногунанд. Дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ низ савдои наздисарҳадӣ қатъ нагашт, зеро дар вилояти Сариосиёи Ӯзбекистон сӯзишворӣ арзонтар буда, аз Ӯзбекистон ба шаҳри Турсунзодаи Тоҷикистон ворид мегардид. Аз Тоҷикистон бошад имконияти хариди молҳои озуқаворӣ ва ба вилояти Сариосиё содир намудан бештар ба чашм мерасид.

Бо вуҷуди дахолати зуд-зуди мақомоти расмӣ ба тиҷорати наздисарҳадӣ, ҳаҷм ва миқёси он пурра аз байн рафта буд. То ҳоло бозорҳои наздисарҳадии расмӣ байни Ӯзбекистон ва Тоҷикистон вуҷуд надоранд. Вале савдои ғайрирасмии байни аҳолӣ қариб, ки қатъ нагашта буд. Вале, хисоб кардани ҳаҷми дақиқи савдо душвор аст, зеро фаъолияти савдои наздисарҳадӣ дар омори савдои хориҷӣ инъикос намеёбанд. Мақомоти Ҷумҳурии Ӯзбекистон борҳо манъи убури воситаҳои нақлиётро аз гузаргоҳи сарҳадӣ ба хотири коҳиш додани гардиши молҳои истеъмолӣ аз бозорҳои Тоҷикистон, ки дар назди сарҳад ҷойгир аст, ҷорӣ кардаанд. Тоҷирон, аз одамон ба мол талабнома кабул карда, ба таври ғайриқонунӣ аз сарҳад гузашта савдо мекарданд. Қочоқ то ҳоло идома дорад ва зарурати ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ ҳам ба фоидаи Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва ҳам барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Яке аз роҳҳои қочоқ гузаргоҳҳои мавҷуда буд, ки марзбонон ба таври сунъӣ сохтаанд. Онҳо муҳофизати хатти сарҳадҳои давлатиро ба ҷо меоранд. Чунин гузаргоҳҳо бе риояи тартиби муқарраркардаи қонун ташкил карда шудаанд.

Баъзан сарҳадчиён расман «феҳристи убури сарҳад»-ро пеш мебаранд ва ҳуҷҷатҳоро барои гузаштан аз сарҳад месанҷанд посбонҳо ҳамчун «роҳнамо» амал мекунанд, ки одамонро ғайриқонунӣ аз сарҳад роҳнамоӣ мекунанд.

Баъди ба сари қудрат омадани Шавкат Мирзиёев дар Ӯзбекистон равобити байни ҷумҳуриҳо ба таври қобили мулоҳиза беҳтар шуд. Режими раводид лағв шуд, ки ба рушди сайёҳӣ ва тиҷорат, аз ҷумла тиҷорати фаромарзӣ таъсири судманд расонд. Масъалаи поксозии марзи Ӯзбекистону Тоҷикистон ҳал шуд. Ҳарду ҷониб ҳамчунин дар мавриди таъйини 20 дарсади марзи муштарак ба мувофиқа расиданд. Аз ин ҷост, ки савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар солҳои 2018-2022 тамоюли афзоишро касб намуд, ки ҳиссаи он аз 6,8 фоизи соли 2018 то 7,6 фоиз дар соли 2022 расид (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар солҳои 2018-2022 ва дурнамо то соли 2030, млн долл. ИМА

	2018	2019	2020	2021	2022	2025	2030
Ҳамагӣ	**4224,3**	**4523,7**	4557,8	6359,1	7309,5	10671,0	14032,4
Содирот	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	2568,7	3393,3
Воридот	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	6614,4	7685,9
Аз он ҷумла, Ӯзбекистон	288,5	333,7	362,2	447,8	555,4	1027,4	1308,9
Ҳисса, %	6,8	7,3	8,0	7,0	7,6	9,6	9,3
Содирот	155,3	83,1	172,0	129,6	178,3	219,3	238,2
Ҳисса, %	14,5	5,9	14,6	6,0	8,3	8,5	7,0
Воридот	133,2	250,2	190,2	318,2	377,0	590,4	858,4
Ҳисса, %	4,2	7,9	5,7	7,6	7,3	8,9	11,2

Сарчашма: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2023. –С.6-23.

Ҳиссаи Ӯзбекистон дар сохтори содироти Тоҷикистон дар соли 2022 ба 178,3 млн долл. ИМА баробар буд, ки 8,3 фоиз ва дар сохтори воридот 377,0 млн долл. ИМА ба 7,3 фоиз баробар буд. Савдои хоиричи Тоҷикистон манфӣ арёбӣ карда шуда дар соли 2022 содирот нисбат ба воридот 198,7 млн долл. ИМА кам буд.

Бо Ӯзбекистон ташкил намудани бозорҳои наздисарҳадӣ метавонад гиргардиши молро якчанд маротиба зиёд намояд, зеро дар 18 гузаргоҳ метавон чунин бозорҳоро созмон дод. Самаранокии иқтисодии ин бозорҳо баланд буда, аз як тараф муносибати байни аҳолии минтақаҳои сарҳадиро мустаҳкам намуда, аз тарафи дигар дар иваз фурӯш ва хариди маҳсулотҳои кишоварзӣ ва ниёзи мардум мададгор шавад.

Вазъи ҳамкориҳои иқтисодии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон дар муқоиса бо дигар кишварҳои ҳамсояи Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир мушкилтарин аст. Сарфи назар аз муносибатҳои басо мӯътадил дар сатҳи сарони давлатҳо, новобаста аз тағйири қудрат дар Қирғизистон, низоъҳое, ки дар анклави Ворух зуд-зуд ва пайваста авҷ мегиранд, то имрӯз ҳалнашуда боқӣ мондаанд. Задухӯрдҳо дар минтақаҳои наздисарҳадии Исфара ва Бодканд аз замони дар ҳайати СССР будани ҷумҳуриҳо ба амал меоянд. Бо вуҷуди ин, бояд қайд кард, ки низоъҳо танҳо дар сатҳи аҳолӣ рух медоданд, ки ин бо набудани назорати қатъии сарҳадӣ байни субъектҳои ҳудудии шӯравӣ шарҳ дода мешавад.

Дар замони Шӯравӣ ин баҳс ба далели ҷомеаи ҳуқуқии ҷумҳуриҳо ҳалли худро ёфта наметавонист, вале бо ба даст овардани истиқлолият масъалаи аломатгузории марз дар ин минтақа ба миён омад.

Ҳарду ҷониб кӯшиш мекунанд, ки назорати сарҳадро пурзӯр кунанд, ки ин танҳо вазъияти мунокишаро шадидтар мекунад. Ҳарду ҳукумат дар ҳалли онҳо бо истифода аз равишҳои фарогир таҷриба надоранд ва авлавият додан ба чораҳои сахтро афзал медонанд. Дар натиҷаи ин равиш, шумораи ками минтақаҳои умумӣ мавриди танзим қарор гирифта, як гурӯҳро нисбат ба гурӯҳи дигар дар норасоӣ мегузорад.

Дар баробари ин, тамоюли ба назар намоёне ба назар мерасад, ки дар тамоми давра мунокиша тадриҷан ба марҳилаҳои шадидтари рушди худ гузашт. Агар дар аввал ин даргириҳо дар сатҳи ҳамарӯза сурат мегирифт, пас аз соли 2014 ҳадамоти сарҳадӣ ба задухӯрдҳо ҷалб карда шуданд. Баъдан иттиҳомоти ҷониби Тоҷикистон алайҳи", гурӯҳҳои муайян дар Қирғизистон" шунида шуд ва ҳамчунин изҳороти сардори Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон дар вилояти Суғд низ садо дод, ки тақрибан ба ҷанҷол оварда расонд. Афзудани мунокишаҳои сарҳадӣ ба кам шудани гиргардиши мол байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии қирғизистон гардид (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қирғизистон солҳои 2018-2022 ва дурнамо то соли 2030, млн долл. ИМА

	2018	2019	2020	2021	2022	2025	2030
Ҳамагӣ	**4224,3**	**4523,7**	4557,8	6359,1	7309,5	10671,0	14032,4
Содирот	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	2568,7	3393,3
Воридот	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	6614,4	7685,9
Аз он ҷумла, Қирғизистон	62,3	54,2	36,5	25,1	15,1	3,8	1,0
Ҳисса, %	1,5	1,2	0,8	0,4	0,2	0,04	0,0
Содирот	14,1	11,4	9,6	5,3	1,2	1,0	0,2
Ҳисса, %	1,3	1,0	0,7	0,2	0,1	0,0	0,0
Воридот	48,2	42,8	27,2	20,5	13,8	2,8	0,8
Ҳисса, %	1,5	1,3	0,9	0,5	0,3	0,0	0,0

Сарчашма: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2023. –С.6-23.

Дар давоми панҷ соли охир ҳаҷми гиргардиши мол бо Қирғизистон 4,1 маротиба, аз ҷумла содироти мол ба 11,8 маротиба, воридот бошад 3,5 маротиба коҳиш ёфтааст. Эҳтимолоти то соли 2025 кам шудани гиргардиш то 0,04 ва то соли 2030 ба сифр баробар шудани он таҳдид менамояд.

Беҳтар шудани вазъи сиёсии байни ду давлат метавонад боиси ташкил намудани бозорҳои сарҳадӣ гардад, зеро ташкили ин бозорҳо омили асосии беҳтар намудани ҳам муносибатҳои сиёсӣ ва ҳам иқтисодӣ гардад.

Аммо нақшаи татбиқи табодули мутақобилаи ҳудудҳоро пеш аз ҳама бо аҳолии маҳаллӣ бо тамоми ҷузъиёти зикршуда мувофиқа кардан лозим аст, зеро ҳалли нотамом метавонад боиси боз ҳам бештари баҳсҳо дар байни аҳолии ҳарду ҷониб шавад. Яке аз чанд роҳи ҳалли умедбахше, ки аз ҷониби ҷомеаи коршиносон бармеояд, зарурати гузаронидани тадқиқоти шаффоф ва татбиқи равиши илмӣ дар шарҳи сабабҳои муноқиша ва омилҳои марбут ба он мебошад. Тафовутҳои асосии байни вазъ дар ин қитъаи сарҳадро муайян кардан лозим аст.

Дигар давлате, ки бо Тоҷикистон ҳамсарҳад аст, Ҷумҳурии Мардумии Чин ба ҳисоб меравад, ки муносибатҳои иқтисодию сиёсӣ дар ҳоли равнақ қарор доранд. Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар ҳамсояҳо бо Чин кӯтоҳтарин марз дорад. Танҳо як гузаргоҳи Кулма-Қарасу мавҷуд аст, ки дарозиаш 494 километр буда, вилояти Мурғоби Тоҷикистон ва ноҳияи Кошғари вилояти мухтори Шинҷон-Уйғурро мепайвандад. Муддати тӯлонӣ ин қитъаи сарҳад устувортарин буд, аммо солҳои тӯлонӣ ҳалли масъалаҳои демаркатсия ба ин оварда расонд.

Чин муносибатҳои худро дар марҳилаҳои аввал маҳз бо ҳадафи ҳалли баҳсҳои сарҳадӣ бунёд кард. Кишварҳо барои хотима бахшидан ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон тавассути имзои Шартнома дар бораи эътимоди мутақобилаи ҳарбӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ дар моҳи сентябри соли 1996, ки асоси таъсиси СҲШ гардид, вориди гуфтушунид шуданд. Пас аз қадами аввал дар ҳалли баҳсҳои марзӣ пас аз се сол, дар соли 2011 созишнома оиди ба Чин додани 1000 кв. км аз ҳудуди ноҳияи Мургоб ба тасвиб расидаанд. Муносибати байни давлатҳо дар ҳоли беҳтар шудан қарор гирифт.

Дар давоми солҳои 2018-2022 савдои хориҷии Тоҷикистон бо Чин қариб 1,9 маротиба афзудааст. Аз ҷумла содирот бо Чин 6,5 маротиба ва воридот 1,4 маротиба афзудааст (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. - Савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар солҳои 2018-2022 ва дурнамо то соли 2030, млн долл. ИМА

	2018	2019	2020	2021	2022	2025	2030
Ҳамагӣ	**4224,3**	**4523,7**	4557,8	6359,1	7309,5	10671,0	14032,4
Содирот	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	2568,7	3393,3
Воридот	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	6614,4	7685,9
Аз он ҷумла, Хитой	651,2	660,9	472,8	839,3	1210,0	2076,3	2595,0
Ҳисса, %	15,4	14,6	10,4	13,2	16,6	19,5	18,4
Содирот	57,1	55,4	34,4	159,6	368,3	475,1	779,1
Ҳисса, %	5,3	4,7	2,4	7,4	17,2	18,4	23,0
Воридот	594,1	605,5	438,4	680,0	841,7	1601,2	1815,9
Ҳисса, %	18,9	18,1	13,9	16,1	16,3	24,2	23,6

Сарчашма: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2023. –С.6-23.

Ҳиссаи Чин ҳамчун шарики стратегӣ дар савдои хориҷии кишвар дар соли 2022 18,4 фоизро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2018 3 банди фоизӣ зиёд аст. Тибқи таҳқиқи мо ҳиссаи Чин савдои хориҷии Тоҷикистон дар соли 2030 то 2595 млн.долл. ИМА баробар мешавад, ки 18,4 фоизи ҳаҷми савдои хориҷиро ташкил менамояд.

Яке аз самтҳои асосии равнақи савдои хориҷии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Чин метавонад ташкили бозори сарҳадӣ гардад. Вале бинобар дур ҷой гирифтани сарҳад аз ҷои истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ, ташкили ин бозор метавонад самаранок набошад.

Ба ин тартиб, дар ҳоли ҳозир Чин ба як шарики муҳими Тоҷикистон дар масоили амниятӣ табдил ёфтааст. Бар хилофи дигар шариконе, ки барои баланд бардоштани малакаи марзбонон кор мекунанд, Чин инфрасохторро таъмин мекунад. Барои Тоҷикистон ин вариант метавонад қобили қабул бошад, зеро аввалан, дар марз бо Афғонистон инфрасохтори кофӣ вуҷуд надорад. Сониян, Чин як давлати бузургест, ки комплекси низомии пешрафта дорад. Саввум, наздикии ҷуғрофии ду кишвар метавонад ба таҳкими ҳамкориҳои амниятӣ муассир таъсир расонад.

Боз дар ин ҷо саволи вобастагии Тоҷикистон аз фаъолони байналмилалӣ ба миён меояд. Гузашта аз ин, дар мавриди Чин, вобастагӣ амиқтар аст, зеро сармоягузориҳои чинӣ ҳоло дар иқтисоди Тоҷикистон нақши калидӣ доранд. Чин кайҳо боз як трамплини сармоягузорӣ ва инфрасохториро барои манфиатҳои тиҷоратии худ сохтааст. Нақши фаъоли Пекин дар масъалаҳои амниятӣ, аз ҷумла дар сарҳадро метавон ҳамчун кӯшиши таъмини амнияти қаламрави худ, балки сармоягузорӣ дар Тоҷикистон арзёбӣ кард.

Афғонистон, ҳамсояи ҷанубии Тоҷикистон ҳамвора ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун омили хатар арзёбӣ мешуд. Хавфи вуруди гурӯҳҳои тундрав ба қаламрави Тоҷикистон ва мушкили қочоқи маводи мухаддир то имрӯз ҳам аҳамияти худро дорад. Сарҳад бо Афғонистон ҳам аз лиҳози техникӣ ва ҳам бо назардошти шароити табиӣ ноустувортарин ва суст танзимшаванда аст, зеро баъзе қитъаҳо аз манотиқи кӯҳистонӣ мегузарад.

Имрӯз марзи Тоҷикистон бо Афғонистон 1344 километрро ташкил намуда, дар он ҳафт гузаргоҳи сарҳадӣ мавҷуд аст, мувофиқан, эътимоднокии сарҳад хеле камтар аст. Бозор дар марзи Тоҷикистону Муносибатҳои ду кишвар аз авоили солҳои 90-ум дар пасманзари ҷанги шаҳрвандӣ дар Афғонистон ба роҳ монда шудааст. Ҳукумати кишвар ба ниятҳои Толибон, ки дар охири ҷанг дар Тоҷикистон дар Кобул ба сари қудрат омада буданд, боварӣ надош. Табиист, ки набуди ягон манобеъ барои назорат бар вазъ дар марз ба тарсу ҳарос дар Душанбе таъсир расонд. Бо таваҷҷуҳ ба ин омилҳо, Тоҷикистон Афғонистонро ҳамчун таҳдид қабул кард. Пас аз иваз шудани қудрат дар Кобул равобити ин ду давлат хуб нест.

Тоҷикистон танҳо имкони таъмини амнияти марз бо Афғонистонро надорад. Вале солҳои охир савдои хориҷи бо Афғонистон дар ҳоли рушд қарор гирифтааст (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. - Савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар солҳои 2018-2022 ва дурнамо то соли 2030, млн долл. ИМА

	2018	2019	2020	2021	2022	2025	2030
Ҳамагӣ	**4224,3**	**4523,7**	4557,8	6359,1	7309,5	10671,0	14032,4
Содирот	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	2568,7	3393,3
Воридот	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	6614,4	7685,9
Аз он ҷумла, Афғонистон	72,4	98,1	70,7	84,1	111,0	153,4	225,6
Ҳисса, %	1,7	2,2	1,6	1,3	1,5	1,4	1,6
Содирот	72,1	97,9	69,8	81,1	106,0	136,7	199,6
Ҳисса, %	6,7	8,3	5,0	3,8	4,9	5,3	5,9
Воридот	0,3	0,2	0,9	2,9	5,0	16,7	26,0
Ҳисса, %	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,3	0,3

Сарчашма: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2023. –С.6-23.

Дар давраи зери таҳқиқот қароргирифта савдои хориҷии Тоҷикистон бо Афғонистон тадриҷан рушд ёфта, нисбат ба соли 2018-ум 53,3 фоиз афзудааст. Дар ин давра содирот ба 106 млн долл. ИМА ва воридот то 4,9 млн.долл. ИМА расидааст, ки мутаносибан 47,0 ва 16,7 маротиба зиёд аст. Ҳиссаи Афғонистон дар савдои хориҷии Тоҷикистон нисбатан кам шуда бошад ҳам, вале яке аз давлатҳоест, барои Тоҷикистон дар содироти мол шарики хуб шуда метавонад. Имконияти равнақи савдо, хусусан савдои сарҳадӣ бо Афғонистон то омадани толибон ба сари қудрат хеле равнақ ёфта буд.

Тибқи маълумоти Хадамоти гумрук дар сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон мувофиқи созишномаҳои дуҷониба 7 адад дидбонгоҳи гумрукии наздисарҳадӣ мавҷуд буда, аз онҳо 4 ададаш дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва 3 адади дигар дар вилояти Хатлон ҷойгир шудаанд. Айни замон аз теъдоди умумии дидбонгоҳҳои наздисарҳадии гумрукии қайдгардида дидбонгоҳҳои гумрукии «Панҷи Поён» ва «Кокул» фаъолият намуда истода, дидбонгоҳи гумрукии «Рузвай» асосан барои интиқоли молҳои транзитӣ истифода мегардад. Боқимонда дидбонгоҳҳои гумрукии наздисарҳадӣ бинобар баста будани Сарҳади давлатӣ бо Афғонистон фаъолият накарда истодаанд.

Бояд тазаккур дод, ки фаъолияти бозорҳои наздисарҳадӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон бо мақсади густариши робитаҳои иқтисодию тиҷоратӣ дар асоси манфиатҳои мутақобила ва муносибатҳои дӯстонаи байни аҳолии минтақаҳои наздисарҳадӣ роҳандозӣ шудааст. Тибқи таҷриба фаъолияти нуктаҳои бозорҳои наздисарҳадӣ ҷиҳати афзун намудани ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ ва муомилоти мол дар бозорҳо, фурӯши чакана ва хизматрасониҳои пулакӣ мусоидат намуда, нақши онҳо дар таъмин намудани соҳибкорон бо ҷои кори иловагӣ ва таъмини аҳолии ду тарафи сарҳад бо маводҳои ниёзи аввал дар фасли зимистон назаррас мегардад. Илова ба ин амали мазкур имконият медиҳад, ки зиёда аз 2000 нафар сокинони ҳар ду ҷониби марз дар ҳар як рӯзи фаъолияти бозор ба хариду фурӯши молу маҳсулот ҷалб гардида, ба беҳбуд бахшидани сатҳу сифати зиндагии аҳолии минтақаҳои наздисарҳадӣ мусоидат намоянд.

Вобаста ба нуктаҳои қайдгардида ва хулосаи вазорату идораҳои дахлдор Вазорати рушди иқтисод ва савдо масъалаи кушодан ва барқарор намудани бозорҳои наздисарҳадиро, қобили таваҷҷӯҳ ва дастгирӣ ҳисобида, амалӣ шудани онро бо риояи қонунгузории амалкунанда ва таъмини амнияти миллӣ саллоҳ шуморидааст. Ба назари мо ҳанӯз ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ, ки дар чор ноҳияи ВМКБ бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон амал менамоянд хеле каманд, зеро имконияти ташкили он дар 7 гузаргоҳи сарҳадии мавқеъ дар қаламрави вилояти Хатлон, 8 –то дар вилояти Суғд ва 1 гузаргоҳ дар шаҳри Турсунзода, 1 –то дар ноҳияи Лахш бозори наздисарҳадӣ надоранд. Дар ҳолати ташкил намудани ин бозорҳо адади он ба 23 мерасанд. Имконияти ташкили як бозори дигар дар ВМКБ бо Ҷумҳурии Халқии Хитой дар ноҳияи Мурғоб, 8 бозор дар вилояти Хатлон (Шӯрообод, Хамадонӣ, Фархор, Панҷ, Ҷайҳун, Кубодиён, Шаҳртус ва Н.Хусрав), дар вилояти Суғд (Истаравшан, Шаҳристон, Зафаробод, Мастчоҳ, Ашт, Конибодом, Б.Ғафуров, Исфара) ва НТҶ (ш.Турсунзода, Лахш) ва гиргардиши мол дар соли 2025-ум 1900 ҳаз. сомониро ташкил хоҳад дод (ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. - Имкониятҳои ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷумҳуриҳои ҳамсоя ва рушди савдои хориҷӣ дар солҳои 2025-2030

Минтақаҳо	Шумораи бозорҳо		Савдои хориҷӣ, ҳаз.долл. ИМА					
	Адад	Ҷои нишаст,	2025	2026	2027	2028	2029	2030

		нафар						
ВМКБ- Афғонистон, Хитой	5	2500	100,0	110,0	121,0	133,1	146,4	161,0
Вилояти Хатлон Афғонистон (6) ва Ӯзбекистон (1)	8	4000	800,0	880,0	968,0	1064,8	1171,3	1288,4
Вилояти Суғд (Ӯзбекистон ва Қирғизистон	8	4000	800,0	880,0	968,0	1064,8	1171,3	1288,4
НТҶ-Ӯзбекистон ваҚирғизистон	2	1000	200,0	220,0	242,0	266,2	292,8	322,1
Ҳамагӣ	23	11500	1900,0	2090,0	2299,0	2528,9	2781,8	3059,9

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф

Мо барои ҳисоб имконияти истеҳсолии танҳо ноҳияҳои наздисарҳадиро ба эътибор гирифтем. Дар ҳолати ҳамасола 10 фоиз рушд ёфтани иқтидори ин бозорҳо дар соли 2026 савдои хориҷи дар ин бозорҳо ба 2090 ҳаз. долл. ИМА, соли 2027 ба 2299,0, соли 2028 ба 2528,9, соли 2029 ба 2781,8 ва соли 2030 ба 3059,9 ҳаз. долл. ИМА хоҳад расид. Дар сурати ташкил намудани 500 ҷои нишаст аз ду тараф дар як сол дар ин бозорҳо 11500 нафар аҳоли машғул ба тиҷорат меафзояд. Асосан ин бозорҳо мавсимӣ амал менамоянд, вале дар шароити идораи самаранок онҳо метавонанд доимоамалкунанда гарданд.

Пӯшида нест, ки ҳамасола микдори зиёди сабзавот, картошка, сабзавот, мева ва ангур бо усули қочок берун аз сарҳад бароварда мешавад. Бо ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ имконияти идораи содироти ин молҳо пайдо мешаванд. Барои ҳавасмандии иштирокчиёни бозорҳо онҳо бояд аз ҳама гуна пардохтҳои гумрукию андозӣ озод карда шаванд.

Таҳқиқи муносибатҳои байни Тоҷикистон ва мамлакатҳои ҳамсарҳад имконият дод, ки чунин хулосабарорӣ намоем:

1. Муносибат бо Ӯзбекистон дар замони муосир хеле равнақ ёфта, ҳиссаи Ӯзбекистон дар сохтори савдои хориҷии Тоҷикистон тамоюли бемайлони афзоишро касб намуда, зарурати ташкили бозорҳои байнисарҳадӣ расидааст. Дар сурати ташкили ин бозорҳо савдои хориҷӣ бо ин кишвар метавонад то соли 2030 то 1,3 млрд.долл. ИМА баланд гардад.

2. Масъалаҳои баҳсии марзи муносибатҳои иқтисодиро фалаҷ карда, ҳиссаи онро дар савдои хориҷии Тоҷикистон то сатҳи нестӣ расонид. Дар ҳолати ҳалли масъалаҳо ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ бо ин кишвар низ омили асосии рушди савдои хориҷии Тоҷикистон гардад.

3. Бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳам муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ бесобиқа баланд рафта, онро ба мамлакати стратегӣ барои Тоҷикистон табдил дод. Ташкили бозори наздисарҳадӣ дар ноҳияи Мурғоб барои фурӯши маҳсутоҳои кишоварзӣ самаранок набошанд, ҳам дар он метавонад дигар маҳсулотҳои ниёзи мардум ба фурӯш бароварда шаванд.

4. Амнияти марз, аз ҷумла марзи Тоҷикистону Афғонистон дар шароити муосир авлавият дорад, зеро ҳамкории иқтисодӣ бо ҳукумати нави Афғонистон ба роҳ монда нашудааст, вале савдои хориҷии Тоҷикистон бо ин кишвар дар ҳоли рушд қарор дошта, то солҳои 2030 метавонад густариш ёбад. Барқароршавии бозорҳои наздисарҳадӣ барои Тоҷикистон як манбаи фурӯши маҳсулотҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, зеро ба маҳсулотҳои кишоварзии Тоҷикистон харидор дар бозорҳои Покистон, ки тавассути Афғонистон дастрас аст зиёд аст.

5. Дар бораи вазъ дар тамоми марзи Тоҷикистон бо мамлакатҳои ҳамсоя ҳанӯз ҳам маълумоти илмӣ ва ҳам таҳлилӣ намерасанд. Тадқиқотҳо бояд ба муносибатҳои байнисарҳадии байни аҳолии кишварҳои ҳамсоя таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд. Аниқ муайян кардани ҷойҳое, ки дар он ҷо

ҳамдигарфаҳмии комил вуҷуд дорад, барои ташкили бозорҳои наздисарҳадӣ инчунин минтақаҳои мушкилот метавонад замина эҷод намоянд.

Адабиёт

1. Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» таҳия ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №169 аз 30 апрели соли 2021

2. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2023. –С.6-23

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2016, №238 «Дар бораи тартиби амалӣ намудани савдои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар бораи тарифҳои неруи барқ ва гармӣ. аз 29 ноябри соли 2023, №546

4. Маркетинговый анализ рынка: виды, этапы, методы - компания VVS. Интернет ресурсы. https://vvs-info.ru/helpful_information /poleznaya-informatsiya/marketingovyy-analiz-rynka/. Санаи мурочиат: 7.06.2024

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

6. Ҳисоботҳои омории бозорҳои сарҳадӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

7. Шартнома дар бораи эътимоди мутақобилаи ҳарбӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ дар моҳи сентябри соли 1996

8. Щербакова Н. А. Факторы экономического развития приграничных регионов России // Экономика. Профессия. Бизнес. Серия Социальная и экономическая география, Барнаул. -2018. -№1. –С. 94-98

Маълумот дар бораи муаллиф:
Раҳмонзода Диловар Раҳмон - муаллими калони кафедраи иқтисоди миллии Академияи идораи давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 989.11.87.85., E-mail: dr.rakhmonzoda@gmail.com

Информация об авторе:
Рахмонзода Диловар Рахмон - старший преподаватель кафедры народного хозяйства Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Тел: (+992) 989.11.87.85. E-mail: dr.rakhmonzoda@gmail.com
Information about the author:
Rahmonzoda Dilovar Rahmon - Senior Lecturer at the Department of National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan Tel: (+992) 989.11.87.85. E-mail: dr.rakhmonzoda@gmail.com

УДК. 336

АРЗЁБИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ СОҲАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Умаров А.Ш.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур таҳлили рақобатпазирии бахши кишоварзӣ ва бахши хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Дар солҳои охир дар иқтисодиёти кишвар тағйироти ҷиддии иҷтимоию иқтисодӣ ба амал омад, ки бо равандҳои ғайридавлатӣ ва хусусигардонии корхонаҳои кишоварзӣ ва коркард, инчунин соҳаи хизматрасонӣ алоқаманд аст. Ин дигаргуниҳо боиси ба вуҷуд омадани иқтисодиёти серсохти аграрӣ, аз ҷумла шаклҳои гуногуни моликият, аз қабили хусусӣ, ягона ва муштарак гардид. Бо вуҷуди тағйироти мусбат, рақобатпазирии маҳсулоти Тоҷикистон дар муқоиса бо маҳсулоти хориҷӣ поинтар боқӣ мемонад.*

Соҳаи кишоварзӣ ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад, вале бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ аст. Тағйирёбии иқлим аз сабаби осебпазирии муҳити кӯҳӣ ва мутобиқшавии сусти деҳқонон ба кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонад. Рушди бахши кишоварзӣ дар шароити бӯҳронҳои системавӣ ва афзоиши рақобат дар бозорҳои байналмилалӣ сурат мегирад. Тавассути диверсификатсия ва ҳамгироии соҳаҳои мухталифи саноат ҷорӣ намудани инноватсия ва рушди бартариҳои рақобатӣ муҳим аст. Нақши стратегии содирот ҳамчун омили муътадилгардонии иқтисодиёт ва манбаи асъори хориҷӣ таъкид шудааст.

Бахши хизматрасонӣ барои таъмини рақобатпазирӣ қарорҳои оқилонаи идоракуниро талаб мекунад. Ҳангоми арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ бояд хусусиятҳои фаъолияти онҳо ва ҷанбаҳои ғайримоддӣ ба назар гирифта шаванд. Аксари корхонаҳои ин соҳа хурду миёна буда, арзёбии миқёси рақобатпазирро душвор мегардонанд. Истифодаи усулҳои содда ва фаҳмо дар баҳодиҳӣ муҳим аст. Дар мақола методологияе пешниҳод шудааст, ки барои ширкатҳои сайёҳӣ мутобиқ карда шудааст, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, фаъолияти инноватсионӣ, имиҷ ва эътибори корӣ, инчунин сифати хизматрасониро ба назар мегирад.

Таҳия ва татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ нигаронида шудаанд, калиди рушди устувори иқтисодӣ мебошанд. Ташаккули асосҳои назариявӣ ва методологии зиёд кардани бартарии рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ ва соҳаи хизматрасонӣ муносибати комплексӣ ва иштироки мақомоти давлатиро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: *рақобатпазирӣ, бахши кишоварзӣ, бахши хизматрасонӣ, рушди иқтисодӣ.*

Барои иқтибос: *Умаров А.Ш. Арзёбии рақобатпазирии соҳаҳои кишоварзӣ ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон / А.Ш. Умаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 328-339.*

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕКТОРА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И УСЛУГ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Умаров А.Ш.

Аннотация. *В данной статье проводится анализ конкурентоспособности аграрного сектора и сферы услуг Республики Таджикистан. В последние годы в экономике страны произошли серьёзные социально-экономические изменения, связанные с негосударственными процессами и приватизацией сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, а также сферы услуг. Эти изменения привели к возникновению высокоструктурированной аграрной экономики, включающей различные формы собственности, такие как частная, совместная и*

государственная. Несмотря на положительные изменения, конкурентоспособность таджикской продукции остаётся ниже по сравнению с зарубежной продукцией.
Аграрный сектор занимает важное положение как внутри страны, так и в Центральноазиатском регионе, но сталкивается с рядом проблем. Изменение климата оказывает негативное влияние на сельское хозяйство из-за уязвимости горной среды и недостаточной адаптации фермеров. Развитие аграрного сектора происходит в условиях системных кризисов и усиления конкуренции на международных рынках. Важно внедрять инновации и развивать конкурентные преимущества за счёт диверсификации и интеграции различных отраслей. Подчеркивается стратегическая роль экспорта как фактора стабилизации экономики и источника иностранной валюты.
Сектор услуг требует разумных управленческих решений для обеспечения конкурентоспособности. При оценке конкурентоспособности предприятий сферы услуг следует учитывать особенности их деятельности и нематериальные аспекты. Большинство предприятий в этой сфере являются малыми и средними, что затрудняет проведение масштабных конкурентных оценок. Важно использовать простые и понятные методы оценки. В статье представлена адаптированная для туристических компаний методика, учитывающая использование информационных технологий, инновационную деятельность, имидж и деловую репутацию, а также качество обслуживания.
Разработка и реализация стратегических целей, направленных на повышение конкурентоспособности, являются залогом устойчивого экономического развития. Формирование теоретико-методологических основ для повышения конкурентоспособности аграрного сектора и сферы услуг требует комплексного подхода и участия органов государственной власти.
Ключевые слова: *конкурентоспособность, аграрный сектор, сфера услуг, экономическое развитие.*

ASSESSMENT OF COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL AND SERVICES SECTORS IN TAJIKISTAN

Umarov A.Sh.

Annotation. *This article analyzes the competitiveness of the agricultural and services sectors of the Republic of Tajikistan. In recent years, the country's economy has undergone significant socio-economic changes associated with non-state processes and the privatization of agricultural and processing enterprises, as well as the service sector. These changes have led to the emergence of a highly structured agricultural economy, including various forms of ownership, such as private, joint, and state. Despite the positive changes, the competitiveness of Tajik products remains lower compared to foreign products.*
The agricultural sector occupies an important position both within the country and in the Central Asian region but faces several problems. Climate change has a negative impact on agriculture due to the vulnerability of the mountain environment and the lack of adaptation of farmers. The development of the agricultural sector occurs in the context of systemic crises and increased competition in international markets. It is important to introduce innovations and develop competitive advantages through diversification and integration of various industries. The strategic role of exports as a factor in stabilizing the economy and as a source of foreign currency is emphasized.
The service sector requires reasonable management decisions to ensure competitiveness. When assessing the competitiveness of service enterprises, it is necessary to take into account the specifics of their activities and intangible aspects. Most enterprises in this area are small and medium-sized, which complicates large-scale competitive assessments. It is important to use simple and understandable assessment methods. The article presents a

methodology adapted for travel companies that takes into account the use of information technology, innovation, image and business reputation, as well as service quality.
The development and implementation of strategic goals aimed at increasing competitiveness are key to sustainable economic development. The formation of theoretical and methodological foundations for increasing the competitiveness of the agricultural sector and services requires an integrated approach and the participation of government bodies.
Keywords: *competitiveness, agricultural sector, services, economic development.*

Гузориши масъала. Асоси рушди устувори иқтисоди миллӣ рақобатпазирии соҳаҳои алоҳидаи он, аз ҷумла рушди бартариятҳои рақобатии кишоварзии минтақавӣ, сайёҳии байналмилалӣ мебошад, ки яке аз муҳимтарин вазифаҳои иқтисоди бозорӣ дар айни ҳол ба ҳисоб меравад. Рақобатпазирӣ дар системаи омилҳои муҳити беруна ва дохилии соҳибкорӣ баррасӣ мешавад, ки дар сатҳи минтақаҳои алоҳида таҳия ва татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди соҳаҳо ва комплексҳои алоҳидаро дар назар дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Солҳои охир оид ба рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон чандин пажӯҳиш ва нашрияҳо анҷом дода шудаанд. Дар мақолаи мазкур дигаргуниҳоии кулли соҳаи кишоварзӣ, вазъи кунуни соҳа хизматрасонӣ дар мисоли ширкҳои туристӣ баррасӣ шуда, бо такя бо Стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030 тамоюлҳои рушди соҳа таҳлил карда шудааст.

Мақсади мақола – ин пеш аз ҳама гузаронидани арзёбии ҳамаҷонибаи рақобатпазирии соҳаи кишоварзӣ ва хизматрасонӣ дар Тоҷикистон, муайян намудани омилҳои асосии ба рушди онҳо таъсиркунанда ва пешниҳоди стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо мебошад.

Муҳтавои ассоси мавод. Соҳаи кишоварзӣ: Дар солҳои охир дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои назарраси иҷтимоию иқтисодӣ ба амал омаданд, ки бо тағйир додани муносибатҳои моликиятдорӣ тавассути равандҳои ғайридавлатӣ ва хусусигардонии корхонаҳои кишоварзӣ, коркард, хизматрасонӣ ва иттиҳодияҳои гуногуни онҳо алоқамананданд. Ин равандҳо омилҳои муайянкунандаи ташаккули иқтисодиёти бисёрсохти аграрӣ аз ҷумла шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии моликият: муштарак, хусусӣ, давлатӣ, ҷамъиятҳои саҳомии намудҳои гуногун, кооперативҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) гардиданд. Комплекси агросаноатии мамлакат дар шароити мустакилияти нисбӣ ва рақобати шадид ба кор шуруъ кард, ки ин ба тараққиёти соҳаҳои он такони калон бахшид. Аммо, сарфи назар аз тағйироти мусбат, рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ ҳанӯз ҳам аз истеҳсолоти хориҷӣ хеле пасттар аст.

Соҳаи кишоварзии Тоҷикистон, ки ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад, ҳоло ҳам бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ аст. Тағйирёбии иқлим аз сабаби осебпазирии муҳити кухсори ва баланди табиӣ ва имкониятҳои нокифояи деҳқонон ва бахши давлатӣ барои мутобиқ шудан ба ин тағйирот ба соҳаи кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонад. Рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити душворе ҷараён дорад, ки дар натиҷаи бӯҳронҳои системавӣ, мушкилоти ислоҳоти иқтисоди кишвар, мушкилот дар муносибатҳои байни соҳаҳо ва сохторҳои саноатӣ, афзоиши рақобат дар бозорҳои хориҷӣ барои маҳсулоти кишоварзӣ ба вуҷуд омадааст. Корхонаҳои кишоварзии минтақавӣ дар фаъолияти истеҳсолӣ ва маркетингии худ ба мушкилоти марбут ба тағйирот дар фазои иқтисодии кишвар ва ҷаҳон дучор мешаванд.

Айни ҳол иқтисодиёти кишвар дар роҳи гузариш ба рушди инноватсионӣ ва ташаккули фазои ягонаи иқтисодӣ қарор дорад. Дар ин ҷо бояд ба фикри профессор Ф.Г. Газизуллин рози шуд, ки чунин қайд мекунад, ки “...ки як ҳолати дигарро нодида гирифтан мумкин нест: пурзур шудани омилҳои дигар дар баробари шароитҳои ҳалкунандаи иқтисодӣ ба самаранокӣ ва ракобатпазирии корхона таъсир мерасонад. Инҳо хусусиятҳо ва муҳимияти замони

хозира, моҳияти ҷамъиятию сиёсӣ ва технологии он мебошанд. Ҳамаи ин дар илми иқтисодиёт, моделҳои тараккиёти иқтисодии ҷамъият инъикос наёфта наметавонад.

Асоснокозии самтҳои стратегӣ бо мақсади баланд бардоштани бартариҳои рақобатӣ ва ноил шудан ба рақобатпазири истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси диверсификатсия ва ҳамгирои соҳаҳои алоҳида аҳамияти хоса дошта, ташаккули асосҳои назариявӣ ва методии онҳо на танҳо вазифаи аввалиндараҷаи ҷузъҳои таркибии комплекси агросаноатии як минтақаи муайян , балки ба манфиатҳои ҳамаи звеноҳои ҳокимияти давлатӣ дахл дорад. Аҳамияти содирот ҳамчун омили ба эътидол овардан ва нигоҳ доштани истеҳсолоти хоҷагии қишлоқи минтақавӣ, инчунин манбаи ворид шудани асъори хориҷӣ барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти дохилии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Нақши стратегии содирот аз он иборат аст, ки он бояд як абзори баланд бардоштани ҳам бартариҳои мавҷуда ва ҳам эҳтимолии рақобатпазирии иқтисоди минтақа, бахусус бахши кишоварзии он гардад, ки бо иқтидори захираҳои табиӣ ва мавҷудияти бартариҳои рақобатпазир метавонад ба нуктаҳои афзоиши структураи территориявии хоҷагии халқ оварда расонад.

Маълумот дар бораи содироти маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ, картошка ва меваю сабзавот дар солҳои 2017-2023 ва моҳи августи соли 2024

(тонна)

	Номгӯи махсулотҳо	Соли 2017	Соли 2018	Соли 2019	соли 2020	соли 2021	соли 2022	*Соли 2023*	Январ августи 2024
1	Бодиринг	38,9	46,7	24,7	-	8,1	0,8	1,7	2,1
2	Сабзӣ, шалғам, лаблабу	580,9	942,9	269,0	134,9	697,9	6653,2	324,9	733,0
3	Карам	1069,5	695,0	512,8	298,5	1206,1	3013,5	403,0	600,7
4	Пиёз ва сирпиёз	53070,4	82101,5	83119,7	90204,0	95957,3	66784,0	59751,4	25937,1
5	Картошка	664,0	17,4	23,9	-	-	-	56,8	88,0
6	Помидор	268,7	116,5	58,7	0,2	-	3,5	11,4	13,2
7	Меваи хушк	29977,2	19505,4	14090,1	17034,2	41397,8	50037,3	81109,2	50811,6
8	Чормағз, бодом	2091,2	1411,2	388,9	270,1	1108,2	1050,1	469,8	612,7
9	Зардолӯ, олуболӯ, гелос, шафтолӯ ва олӯ	4906,5	6101,5	7367,9	6904,6	7366,6	9393,0	13639,4	10197,8
9.1	*Зардолӯ*	*242,5*	*2673,7*	*4038,4*	*3751,4*	*2156,3*	*3562,0*	8921,5	4773,8
9.2	*Гелос ва олуболу*	*300,7*	*418,6*	*394,7*	*418,0*	*1193,4*	*591,4*	962,2	1093,8
9.3	*Шафтолӯ*	*172,4*	*190,6*	*343,3*	*456,3*	*1382,9*	*900,5*	419,1	627,3
9.	*Олу*	*2008,9*	*2818,6*	*2591,5*	*2278,9*	*2570,4*	*4338,2*	3336,6	3702,8

	Номгӯи маҳсулотҳо	**Соли 2017**	**Соли 2018**	**Соли 2019**	**соли 2020**	**соли 2021**	**соли 2022**	***Соли 2023***	**Январ августи 2024**
4									
9.5	*Дигарҳо*	-	-	-	-	*63,3*	*0,9*	-	-
10	Себ, нок, биҳӣ	136,5	126,4	216,9	303,5	699,8	665,8	445,4	139,6
11	Меваҳои ситрусӣ	108,0	140,0	169,2	357,9	684,3	1359,3	2494,6	472,4
12	Хурмо, анҷир	26,0	0,1	93,0	-	14,3	59,8	3,2	0,8
13	Настаран (хуч)	161,7	107,2	165,3	10,6	18,4	31,1	30,0	19,2
14	Тарбуз ва харбуза	482,0	151,0	163,0	96,1	1106,1	615,6	986,6	473,2
15	Ангур	20027,6	18898,8	9086,4	9230,5	52163,5	41979,2	12209,1	3058,1
16	Донагиҳо ва мағзи мева	608,2	832,5	1091,9	2237,3	1255,1	1060,1	2758,0	1288,2
17	Чормағзи заминӣ (Арахис)	3180,5	2547,1	970,7	737,1	2427,9	3953,4	1508,6	931,5
18	Дигар сабзавот ва меваҳо	1208,9	3158,5	632,0	1144,2	1848,4	2639,8	900,9	381,1
	Ҳамагӣ	**118606,7**	**136900,2**	**118446,2**	**128963,7**	**207959,8**	**189299,5**	**177104,0**	**97782,1**

Ҳангоми баҳодиҳии такмили комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси усули таҳлили SWOT самтҳои зерини стратегиро қайд кардан бамаврид аст:

1. Бо роҳи соддагардонии санадҳои қонунгузорӣ ҷалби сармоягузорони хориҷӣ ва дохилӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ;
2. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои дастгирии давлатӣ тавассути баланд бардоштани сифати лоиҳаҳо ва кам кардани пардохтҳои андоз;
3. Инкишофи лизинг (ба воситаи фирмаҳои лизинги ҷумҳурӣ) ва кам кардани фоизи қарз барои мустаҳкам намудани базаи моддию техникии хоҷагиҳо;
4. Таҳияи стратегӣ ва суғуртаи хавфҳои кишоварзӣ;
5. Таъсиси минтақаҳои махсуси иқтисодии типи кишоварзӣ;
6. Дастгирии давлатӣ дар таъмини рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ дар Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат;
7. Дар базаи корхонаҳои калони саноатӣ бо иштироки корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ташкил намудани кластерҳои иқтисодӣ;
8. Ба даст овардани параметрҳои амнияти иқтисодӣ ва озуқаворӣ дар натиҷаи таъсири синергетикӣ дар соҳаи кишоварзӣ;
9. Истифодаи усулҳои навтарини обёрӣ (усули қатрагӣ) барои ба даст овардани ҳосили зиёд ва ташкили минтақаҳои гармхонаҳо барои маҳсулоти муҳими кишоварзӣ;
10. Баланд бардоштани сифати маҳсулоти кишоварзӣ ба сатҳи стандартҳои байналмилалӣ бо истифода аз усулҳои инноватсионии интихоб, парвариш, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории тухмӣ;

11. Таъсиси марказҳои назорати хизматрасонии маркетингӣ дар комплексҳои агросаноатӣ.

Дар таҳлил боло зикршуда бо истифода аз таҳлили SWOT ҳам ҳодисаҳои мусоид ва ҳам номусоид муайян карда шуда, дар асоси баҳодиҳии ҳамаҷонибаи шароити фаъолияти онҳо коэффисиенти тағирёбӣ – тағирёбӣ ва якрангии истеҳсоли маҳсулот муайян карда шудаст.

Стратегияи рушди устувори кишоварзӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии он инҳоро дар назар дорад: таҳия ва татбиқи маҷмӯи чорабиниҳо вобаста ба: пурзӯр намудани дастгирии давлатӣ ва танзими кишоварзӣ, гузаронидани навсозии техникӣ ва технологии соҳаи кишоварзӣ, такмил додани шаклҳои ташкилии идоракунӣ (кластеркунӣ, диверсификасия, интеграсия, махсусгардонӣ ва кооперасия ва ғайра), инчунин такмил додани системаи таъминоти кадрҳои хоҷагии кишлоқи вилоятҳои кишвар. Танҳо истифодаи оқилонаи имкониятҳои потенсиалии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва таҳқиқи талаботи оянда ба маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади асоснок кардани стратегия ва тактикаи фаъолияти онҳо (бароиояндаи наздик) метавонад ба рушди комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Соҳаи хизматрасонӣ: Таъмини рақобатпазирии соҳаи хизматрасонӣ раванди мураккаб, динамикӣ ва муттаҳид буда, қабули қарорҳои оқилонаи идоракуниро талаб мекунад. Чунин қарорҳо бояд ба арзёбии ҳолати воқеии рақобатпазирии соҳа асос ёбанд, ки барои муайян кардани мушкилоти асосии фаъолият ва муайян кардани роҳҳои ҳалли онҳо имкон медиҳад.

Арзёбии рақобатпазирии соҳаи хизматрасонӣ бо хусусиятҳои фаъолияти чунин корхонаҳо ва мавҷудияти ҷанбаҳои назарраси ғайримоддии фаъолияти онҳо мушкил аст. Илова бар ин, аксари корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ асосан ба соҳибкории хурду миёна тааллуқ доранд ва захираҳои калони молиявӣ ва кадрӣ барои анҷом додани чорабиниҳои васеъмиқёси арзёбии рақобат надоранд. Вобаста ба ин, зарурати эҷоди методологияи арзёбии рақобатпазирӣ ба миён меояд, ки аз як тараф, хусусияти фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизматрасониро ба инобат гирад, аз тарафи дигар, барои фаҳмидан осон ва истифода бурдани асбобхои мураккаби математики ва тадкикоти гаронбаҳоро ва талаб накунад.

Ба максад мувофик аст, ки методологияи баҳодиҳии рақобатпазирии корхонаҳои хизматрасонӣ роҳандози карда шавад, ки хусусиятхои фаъолияти ҳамин самтро ба назар гирифта, осон истифода бурда шавад ва харочоти зиёди модди талаб накунад. Бо дарназардошти он, ки вижагиҳои фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ вобаста ба сегменти соҳа метавонанд хеле фарқ кунанд, баъзе индикатор ва нишондиҳандаҳои рақобатпазирӣ низ гуногун хоҳанд буд. Аз ин рӯ, ҳамчун намуна методологияеро пешниҳод мекунам, ки барои ширкатҳои сайёҳӣ мутобиқ карда шудааст. Аммо онро дар ҳар як корхонаи дигари соҳаи хизматрасонӣ бо роҳи тағйир додани баъзе индикатор ва нишондиҳандаҳо мувофиқи хусусиятҳои фаъолият истифода бурдан мумкин аст. Бояд раванди арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои хизматрасониро ба якчанд марҳила тақсим кунем. Пас аз қабули қарор оид ба арзёбии сатҳи рақобатпазирии корхонаи соҳаи хизматрасонӣ, баҳодиҳии вазъи умумии муҳити рақобат ва ҷолибияти бозор зарур аст. Барои гузаронидани ин таҳлил дар соҳаи сайёҳӣ, пешниҳод менамоям, ки маълумоте, ки дар натиҷаи татбиқи усули мониторинги рақобатпазирии мавзеъҳои сайёҳӣ гирифта шудааст, истифода шавад.

Вобаста ба максади баходиҳӣ нишондихандахои иловагиро илова кардан мумкин аст. Акнун, ҳолати захираҳои асосии афзалиятҳои устувори рақобатии корхонаи соҳаи хизматрасониро арзёбӣ карда мебароем. Таркиби нишондиҳандаҳо ва методологияи баҳодиҳии онҳоро муфассалтар таҳлил мекунем.

1. **Технологияи иттилоотӣ.** Вазъи имрӯзаи бахши хизматрасонӣ дар маҷмӯъ ва махусусан соҳаи сайёҳӣ васеъ намудани истифодаи технологияи иттилоотиро дар фаъолияти корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ хеле муҳим месозад. Барои арзёбии ин нишондод ва

арзёбии рақобатпазирии корхонаҳои сайёҳӣ нишондиҳандаҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст: мавҷудияти шабакаҳои маҳаллӣ (иттилоотӣ) дар корхона, истифодаи захираҳои тиҷорати электронӣ ва бронкунии онлайн, мавҷудият ва мунтазам нав кардани маълумот вебсайти корхона.

2. **Нишондиҳандаҳои фаъолияти инноватсионии корхона.** Ба ин гуруҳи нишондиҳандаҳо инҳо дохил мешаванд:[20]
   - тадқиқоти дохилӣ ва корҳои таҷрибавӣ - фаъолияти эҷодие, ки дар асоси мунтазам дар дохили корхона, аз ҷумла тадқиқоти фундаменталӣ амалӣ карда мешавад;
   - шумораи ҳуқуқҳои ба даст овардашуда оид ба истифодабарии патентҳо ва ихтирооти ғайрипатентнашуда, тамғаҳои молӣ, ноу-хау ва ғайра;
   - тарҳрезӣ, банақшагирии пешниҳоди навъҳои нави турҳо, таваҷҷӯҳ ба навъҳои нави туризм, ихтироъ ва истифодаи каналҳои нав барои пешбурди турҳо;
   - мавҷудияти барномаҳои таълим ва такмили кадрҳо, ки бо таҳия ва татбиқи инноватсияҳо алоқаманданд;
   - планкашӣ ва ҷорӣ намудани усулҳои нави идоракунӣ;
   - мавҷудияти шароити корӣ барои кадрҳо, ки ба рушди инноватсия мусоидат мекунанд.
3. **Имидҷ ва обруи тиҷоратии корхона**. Ба андеши ман, симои корхона дар соҳа пеш аз ҳама бо маҷмӯи тасаввуроти истеъмолкунандагон дар бораи фаъолияти корхона дар маҷмӯъ ва аз ҷумла хидматҳои он муайян карда мешавад. Нуқтаи асосӣ он аст, ки симои корхонаро идора кардан, инкишоф додан ва ба омма фурухтан мумкин аст.[21] Аз ин рӯ, ҳангоми арзёбии имиҷи корхонаи хидматрасонӣ бояд маъруфияти он ва андешаи муштариёни онро баҳо дод. Ташаккули симои мусбӣ ба рақобатпазирии корхонаи хидматрасонӣ таъсири назаррас мерасонад. Нишондиҳандаи асосии симои корхона дар бахши хизматрасонӣ ва бахусус дар туризм, садоқат ва боварии истеъмолкунанда ва тавсия додани ин корхона ба дигар мизоҷони эҳтимолӣ мебошад. Барои арзёбии боварии истеъмолкунандагон, тавасути усули индекси дастгирии холис ё NPS-ро ҳисоб кардан мумкин аст. Бартарии ин усул дар он аст, ки он ба шумо имкон медиҳад, ки манбаъҳои асосии рақобатпазириро арзёбӣ кунед ва муайян кунед, ки онҳо дар байни сатҳҳои идоракунии ширкат чӣ гуна тақсим карда мешаванд, то фаҳманд, ки ҳангоми кор барои таъмини рақобатпазирии корхона ба кадом манбаъҳо таъсир расонидан лозим аст.
4. **Нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонӣ.** Ин нишондиҳандаҳо дар зери таъсири системаи идоракунии сифат дар корхона ташаккул меёбанд, ки манбаи муҳими афзалиятҳои устувори рақобатии корхона дар соҳаи хизматрасонӣ мебошад.

[20] Скульмовская Л.Г., Кудинова О.С. Исследование инновационной активности персонала как одной из составляющих кадрового потенциала сферы гостеприимства // Фундаментальные исследования. — 2013. — №10.

[21] Москвина И.А., Моисеева Н.К. Репутация и имидж предприятия как объекта управления в системе маркетинга (теоретические аспекты) // Маркетинг услуг. — 2007. — №2(10). — С. 130–139.

Арзёбии сифати хизматрасонии корхонаи соҳаи сайёҳӣ бояд бо истифода аз усулҳои ҳамаҷонибаи арзёбӣ анҷом дода шавад. Дарн ин ҷо пешниҳод менамоям, ки методологияи *«вазннокшудаи SERVQUAL»*[22], ки барои сегменти мушаххаси соҳаи хизматрасонӣ мутобиқ карда шудааст, истифода шавад. Дар он аз муштарӣ хоҳиш карда мешавад, ки аввал интизориҳои худро оид ба сифати хизматрасонӣ ва баъд дарки воқеиро арзёбӣ кунад. Сифати хизматрасонӣ пас аз он тавассути тарҳ кардани холҳои интизорӣ аз холҳои дарк ҳисоб карда мешавад. Гузашта аз ин, агар натиҷаи тарҳ рақами мусбат бошад, он гоҳ сифати хидмат хуб арзёбӣ мешавад. Натиҷаҳои наздик ба сифр сифатро қаноатбахш арзёбӣ мекунанд. Манфӣ ҳамчун ғайриқаноатбахш. Илова бар ин, муштарӣ аҳамияти як омили мушаххасро барои ба даст овардани қаноатмандӣ аз сифати хидмат арзёбӣ мекунад.[23]

5. **Нишондихандахои дараҷаи инкишофи маданияти ташкилии корхона.** Бояд гуфт, ки нишондихандаҳое, ки маданияти ташкилии корхонаи хизматрасониро тавсиф мекунанд, метавонанд ба нишондиҳандаҳои моддӣ ва ғайримодди беҳтар шудани фаъолияти ташкилот, нишондиҳандаҳои рафтори кормандон ва нишондиҳандаҳои муносибатҳои иҷтимоии кормандон тақсим шаванд. Баъзе аз ин нишондодҳо аллакай дар бандҳои қаблӣ баррасӣ шуда буданд, бинобар ин мо ба нишондиҳандаҳои тағирёбии рафтор ва муносибатҳои иҷтимоӣ таваҷҷӯҳ мекунем. Барои омухтани онхо як гуруҳи томи коэффисиентҳоро пешниҳод кардан мумкин аст.

- сатҳи ҷойивазкунии кадрҳо;
- дараҷаи интизоми меҳнат;
- сатҳи ба кор дермонӣ, ё наомадани кормандон;
- сатҳи низоъ мобайни кормандон;
- дараҷаи ҳавасмандгардонӣ (аз ҷумла дараҷаи ҳосилнокии меҳнат);
- дараҷаи сахтгирии кадрҳо;
- дараҷаи боварии кадрҳо ба идоракунӣ;
- давраи миёнаи мутобиқшавии кормандон;
- сатҳи эҷодкорӣ(креативност).

Дар ин баробар нишондиҳандаҳои дигареро метавон муайян кард, ки динамикаи тағиротро дар ҷанбаҳои муайяни фарҳанги созмон додани корхона инъикос мекунанд. Вале, ба фикри мо, нишондиҳандаҳои номбаршуда барои корхонаҳои сохаи хизматрасонӣ муҳимтаринанд.

[22] Parasuraman A., Zeithaml V., Berry L. (1988). SERVQUAL: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality // Journal of Retailing, Vol. 64, No. 1, pp. 12–40.(Парасураман А., Зейтамл В., Берри Л. (1988). SERVQUAL: многоэлементная шкала для измерения восприятия потребителями качества обслуживания // Журнал розничной торговли, т. 64, № 1, стр. 12–40.)

[23] Новаторов Э.В., Новицкая В.Д. Модификация и эмпирическая проверка методики измерения качества услуг SERVQUAL применительно к банковским услугам // Маркетинг в сфере финансовых и страховых услуг. — 2012. — № 1. — С. 22–32

Бо такя бо омори сайёҳии кишвар вазъи кунуни ва дурнамои онро таҳлил мекенем:

Нишондиҳандаҳои асосии омори соҳаи сайёҳӣ (туризм) дар солҳои 2017-2022 ва моҳҳои январ-декабри солҳои 2022-2023

Номгӯй	*соли 2017*	*соли 2018*	*соли 2019*	*соли 2020*	**соли 2021**	**соли 2022**	*соли 2023*	*соли 2023 бо фоиз нисбат ба соли 2022*
Ҷамъи шаҳрвандони хориҷӣ, ки сарҳади давлатиро убур намуданд (бо назардошти вуруду хуруҷ) *(ҳаз. нафар)- ҳамагӣ*	937,9	2162,8	2519,5	774,4	1329,6	2195,3	2509,0	105,1
аз ҷумла:								
ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд*(ҳаз.нафар)*	490,0	1154,5	1319,2	410,1	517,6	1151,9	1358,0	117,9
аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд*(ҳаз.нафар)*	447,9	1008,3	1200,3	364,3	822,0	1043,4	1151,0	110,3
Теъдоди шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ (тибқи талаботи Созмони умумиҷаҳонии туризм СУТ) ба ҷумҳурӣ ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд*(ҳаз.нафар)*	431	1034,7	1257,3	350,6	296,3	999,3	1201,0	120,2
Теъдоди сайёҳони хориҷие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд*(нафар)*	4413	6699	7791	416	953	5771	12077	2,1бар
Ҷамъи шаҳрвандони дохилие, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд*(ҳаз.нафар)*	1185,9	1666,4	2257,3	740,2	1235,3	2649,7	3297,5	124,4
Теъдоди сайёҳони дохилие, ки тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба хориҷа сафар намуданд*(нафар)*	14420	9167	8531	1939	1766	3892	9045	2,3бар
Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳони аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ (бе назардошти андоз аз арзиши изофа) *(ҳаз.сомонӣ)*	9076,3	16928,1	24497,9	7677,0	12789,9	22818,8	30464,4	133,5
Ҳиссаи соҳаи сайёҳӣ дар ММД (бо фоиз)	4,7	3,8	4,3	2,4	3,4	3,4	3,0**	
Шумораи ширкатҳои сайёҳии ба қайд гирифта шуда, *адад*	91	146	161	224	235	242	225	92,9
аз он ҷумла : фаъолияткунанда	x	X	x	21	48	74	82	110,8

Нишондиҳандаҳои асосии омори соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 ҷамъи шаҳрвандони хориҷӣ, ки сарҳади давлатиро убур кардаанд (бо назардошти воруду хуруҷ) 105,1% зиёд шудааст. Вазъи сайёҳи кишвар аз соли 2018 инҷониб ру ба инкишоф аст. Ба ин пеш аз ҳама эълон шудани соли 2018 ҳамчун Соли рушди сайёҳи ва ҳунарҳои мардуми, таваҷуҳи бевоситаи ҳукумати кишвар ба ин самт дастгириҳои молиявӣ, озод кардани ширкатҳои сайёҳи ва эҳёгарони ҳунарҳои мардумӣ аз як қатор уҳдадориҳои андозӣ таъсири мусбат расонидааст. Соли 2020-2021 вориди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар ба маротиб кам шуддаст , ки ба вазъи ҳамон вақтаи ҷаҳон ба вабои ҳамагири Covid-2019 маҳкам шудаши сарҳадҳои кишварҳои ҷаҳон вобаста мебошад. Теъдеди сайёҳони дохилие, тавасути ширкатҳои сайёҳӣ ба хориҷи кишвар сафар кардан дар соли 2023 нисбати соли 2022 2,3 баробар зиёд шуддаст. Ин нишондиҳанда дар солиҳои 2017, 2018 ва 2019 зиёд мебошад. Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ дар соли 2023 нисбати соли 2022 133,5 фоиз зиёд шуддаст. Вобаста ба фаъолияти субъектҳои хизматрасонии сайёҳи дар ҷадвали баъди пурра маълумот оварда шудааст.

Маълумот дар бораи фаъолияти субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ аз рӯи минтақаҳо барои моҳҳои январ-декабри солҳои 2022-2023

Нишондиҳандаҳо	Ҳамагӣ		ВМКБ		Суғд		Хатлон		ш. Душанбе		НТҶ	
	с. 2022	*с.2023*	*с. 2022*	*с.2023*	*с. 2022*	*с.2023*	*с. 2022*	*с.2023*	*с. 2022*	*с.2023*	*с. 2022*	*с.2023*
Шумораи меҳмонхонаҳо (воҳид)	187	190	33	36	61	60	43	44	35	36	15	14
Хостелҳо, мотелҳо ва дигар намуди меҳмонхонаҳо (воҳид)	29	34	9	16	3	3	1		10	9	6	6
Осоишгоҳҳо (воҳид)	52	52	6	6	17	18	8	8	0	0	21	20
Осоишгоҳҳои кӯдакона ва лагерҳои солимгардонӣ	6	5	0	0	4	4	0	0	0	0	2	1
Марказҳои мулоиҷавӣ ва дармонгоҳҳои солимгардонӣ (воҳид)	7	8	0	0	6	6	1	1	0	0	0	1
Хонаҳои истироҳатӣ (воҳид)	8	10	0	0	2	2	2	2	0	0	4	6
Панисонат (воҳид) ва кемпинг	1	3	0	0	0		0	0	0	0	1	3
Базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ (воҳид)	5	4	0	0	2	2	0	0	0	0	3	4
Шумораи ҳуҷраҳо	8625	8850	544	674	2989	3109	1293	1253	1891	1925	1908	1889

(воҳид)												
Масоҳати умумии хуҷраҳо (м.мурабаъ)	205984,7	218295,8	8311,0	13942,9	65431,9	65227,8	28488	27375,0	66311,4	70715,8	37442,4	41034,3
Шумораи катҳо (воҳид)	18816	19551	1057	1471	7203	7377	2503	2516	3537	3720	4516	4467
Шумораи миёнаи кормандон	4204	4446	146	228	1876	1793	428	462	842	811	912	1152
Шумораи сайёҳоне, ки ба онҳо хизмат расонида шудааст (нафар)	411876	434398	2954	9478	116974	129085	40409	30139	112014	115344	139525	150352
аз он ҷумла:												
сайёҳони хориҷӣ	87431	99736	1368	2777	13902	20227	865	994	64085	49001	7211	9395
сайёҳони дохилӣ	324445	334642	1586	6701	103072	108858	39544	29145	47929	66343	132314	140957
Ҳаҷми умумии даромади субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ, (ҳаз. сомонӣ)	280352,1	366552,5	1335,1	3302,6	77221,6	81741,4	9121,4	20569,3	162220,5	221848,3	30453,5	39090,9
аз ҷумла:												
бевосита аз хизматрасонӣ	14864,7	25573,8	51,8	274,2	1786,4	3191,3	1365,8	796,4	11642,6	21292,7	18,1	19,1
дигар намуди даромадҳо	295216,8	392126,2	1386,9	3576,8	79008,0	84932,7	10487,2	21365,7	173863,1	243141,0	30471,6	39110,0

Ҷадвали мазкур нишон медиҳад соҳаи сайёҳи кишвар дар солҳои охир наон қадар рушд карда истодаст. Дар байни солҳои 2022 то соли 2023 зиёд шудани як ду адад меҳмонхона ва осоишгоҳ ва дар баъзе минтақаҳои кишвар кам гаштани ҳамин шумора аз рушди ноустувори соҳа шаҳодат медиҳад. Ҳарчанд тибқи ҷадвали қаблан овардашуда шумораи сайёҳоне, ки аз Тоҷикистон дидан менамоняд сол то сол зиёд шуда истодааст. Ҳатто солҳои 2022-2023 вобаста ба вазъи сиёсии кишвари Россия шумораи зиёди шаҳрвандони Россия ва Украина ба шаҳри Душанбе сафар карданд. Аксарияти шаҳрвандони ба Тоҷикистон омода аз сабаби кам будани меҳмонхонаҳо, хостелҳо ва хонаҳои иҷоравии мардум макони истиқомати хуб пайдо накарданд ва дар муддати кутоҳ Тоҷикистонро тарк карданд. Аз фурсад ҳамсоя кишварҳои мо манфи хуби молиявӣ ба даст оварданд. Маълум мешавад то андозае шаҳр барои бардошти шумораи зиёди сайёҳони хориҷи шароити зарури надорад.

Адабиёт

1. Комилов С.Дж. Развитие инновационного потенциала в условиях формирования конкурентоспособной национальной экономики // Известия Таджикского отделения Международной академии наук высшей школы. — 2013. с. 36–41.

2. Костин И.М., Фасхиев Х.А. Измерение конкурентоспособности предприятий // Менеджмент организации XXI века: Тезисы докл. Междунар науч.-практ. конф. — Наб. Челны: КамПИ, 2001. — с. 115–117
3. Москвина И.А., Моисеева Н.К. Репутация и имидж предприятия как объекта управления в системе маркетинга (теоретические аспекты) // Маркетинг услуг. — 2007. — №2(10). — с. 130–139.
4. Новаторов Э.В., Новицкая В.Д. Модификация и эмпирическая проверка методики измерения качества услуг SERVQUAL применительно к банковским услугам // Маркетинг в сфере финансовых и страховых услуг. — 2012. — № 1. — с. 22–32
5. Газизуллин Ф.Г. Проблемы воспроизводства общественного продукта в эволюции экономической теории // Проблемы современной экономики. — 2014. с. 64.
6. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан // Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 14, 315–360.
7. Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе, Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 334, 338–342.
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — с. 302.
9. Рассчитано по: Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — с.131–141.
10. Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — с. 141, 154.
11. Рассчитано по: Сельское хозяйство в Республике Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2015. — С. 154.
12. Сомонаи расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон https://www.stat.tj/
13. Сомонаи расмии Бонки милли Тоҷикистон https://www.nbt.tj/tj/
14. Сомонаи расмии Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволии давлатии ҶТ https://investcom.tj/

Маълумот дар бораи муаллиф:
Умаров Атобой Шерафганович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи молиявию иқтисодӣ. Суроға: 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+**992) 100-69-22-22.** E-mail: atoboyumarov@gmail.com
Сведения об авторе:
Умаров Атобой Шерафганович – Таджикский национальный университет докторант Ph.D кафедры мировой экономики. **Адрес:** 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+**992) 100-69-22-22.** E-mail**:** atoboyumarov@gmail.com
Information about the author: Umarov Atoboy Sherafganovich - Tajik National University Ph.D doctoral student at the Department of World Economics. **Address**: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+**992) 100-69-22-22.** E-mail: atoboyumarov@gmail.com

УДК: 33 (573.3) - 5

ОБЩЕСТВЕННОЕ СОГЛАСИЕ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Машокиров Ш.У.

Аннотация. *В статье анализируется значимость общественного согласия как важного элемента при формировании стратегий социально-экономического развития на уровне регионов. Подчеркивается, что эффективность этих стратегий во многом зависит от учета интересов и мнений различных социальных групп. Рассматриваются подходы и методы, способствующие достижению общественного консенсуса, такие как активное участие граждан в процессе планирования, открытые обсуждения и консультации. Описание успешных примеров из разных регионов иллюстрирует, как вовлечение общественности способствует повышению эффективности и устойчивости стратегий. В заключении делается вывод о необходимости интеграции принципов общественного согласия в процесс разработки и реализации местных стратегий для обеспечения более сбалансированного и гармоничного социально-экономического развития.*

Ключевые слова: *общественный консенсус, социально-экономическое развитие, региональные стратегии, участие граждан, методы планирования, социальные категории, результативность стратегий, устойчивое развитие, консультационные процессы, социальные практики.*

Для цитирования: *Машокиров Ш.У. Общественное согласие как ключевой фактор стратегического развития в социально-экономической сфере/ Ш.У. Машокиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 340-350.*

МАҚОМИ РИЗОИЯТИ ҶАМЪИЯТӢ ЧУН ОМИЛИ КАЛИДИИ РУШДИ СТРАТЕГИИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

Машокиров Ш.У.

Аннотатсия: *Дар мақола аҳамияти ризоияти ҷамъиятӣ ҳамчун унсури муҳим дар таҳияи стратегияҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар сатҳи минтақаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки самаранокии ин стратегияҳо дар бисёр ҳолатҳо аз таваҷҷуҳ ба манфиатҳо ва андешаҳои гурӯҳҳои иҷтимоии гуногун вобаста аст. Роҳҳо ва усулҳо, ки барои ба даст овардани тавофуқи ҷамъиятӣ кӯмак мерасонанд, чун иштироки фаъолонаи шаҳрвандон дар раванди тарҳрезӣ, муҳокимаҳои озод ва машваратҳо баррасӣ шудаанд. Тавсифи намунаҳои муваффақ аз минтақаҳои гуногун нишон медиҳад, ки чӣ гуна иштироки аҳолӣ дар тақвияти самаранокии стратегияҳо кӯмак мекунад ва устувории онҳоро афзоиш медиҳад. Дар натиҷа, интегратсияи принсипҳои розигии ҷамъиятӣ дар равандҳои таҳия ва иҷрои стратегияҳои маҳаллӣ барои таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии баробар ва ҳамоҳанг зарур аст.*

Вожаҳои калидӣ: *тавофуқи ҷамъиятӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, стратегияҳои минтақавӣ, иштироки шаҳрвандон, усулҳои банақшагирӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, самаранокии стратегияҳо, рушди устувор, раванди машваратӣ, амалҳои иҷтимоӣ.*

PUBLIC CONSENT AS A KEY FACTOR OF STRATEGIC DEVELOPMENT IN THE SOCIAL AND ECONOMIC SPHERE

Mashokirov Sh.U.

Abstract. *The article analyzes the importance of public consensus as an important element in the formation of strategies for socio-economic development at the regional level. It is*

emphasized that the effectiveness of these strategies largely depends on taking into account the interests and opinions of various social groups. Approaches and methods that contribute to achieving public consensus are considered, such as active participation of citizens in the planning process, open discussions and consultations. A description of successful examples from different regions illustrates how public involvement contributes to increasing the effectiveness and sustainability of strategies. In conclusion, a conclusion is made about the need to integrate the principles of public consensus into the process of developing and implementing local strategies to ensure a more balanced and harmonious socio-economic development.

Keywords: *public consensus, socio-economic development, regional strategies, citizen participation, planning methods, social categories, effectiveness of strategies, sustainable development, consultation processes, social practices.*

Постановка проблемы. В условиях глобальных экономических и социальных изменений, стремительных технологических преобразований и повышения социальной неопределенности, обеспечение устойчивого и сбалансированного развития становится одной из главных задач для государств и общества в целом. Одним из ключевых факторов достижения этой цели является общественное согласие**,** которое представляет собой согласование интересов различных социальных групп, бизнеса, государства и гражданского общества. Отсутствие или ослабление общественного согласия может привести к дезинтеграции общества, усилению социальных конфликтов и политической нестабильности, что, в свою очередь, ставит под угрозу долгосрочное стратегическое развитие. В то же время, развитие эффективных механизмов для достижения общественного согласия может стать основой для успешного социально-экономического прогресса, создания условий для устойчивого роста и повышения качества жизни населения.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования в области экономической теории подчеркивают, что общественное согласие играет ключевую роль в создании благоприятных условий для экономического роста. Согласно ряду исследований, устойчивые социально-экономические стратегии возможны только в условиях, когда существует доверие между государством, бизнесом и гражданами, а также когда присутствует механизм урегулирования конфликтов и распределения ресурсов. Другим важным аспектом является взаимосвязь между общественным согласием и социальной устойчивостью. Работы в этой области акцентируют внимание на том, что именно согласие между различными социальными группами и государством способствует снижению социальных рисков и нестабильности.

Цель статьи заключаться в анализе роли общественного согласия как важнейшего фактора, влияющего на стратегическое развитие в социально-экономической сфере.

Методологические подходы к созданию стратегий регионального развития могут значительно различаться в зависимости от страны. Одной из ключевых характеристик исследуемой методологии является инкрементальный подход, который заключается в поэтапной разработке и корректировке стратегий социально-экономического развития регионов.

Инкрементализм рассматривается как широко распространенный подход в стратегическом планировании, поскольку он способствует достижению консенсуса и снижает вероятность принятия субъективных или иррациональных управленческих и стратегических решений. Такой подход позволяет постепенно внедрять изменения, адаптироваться к изменяющимся условиям и минимизировать неопределенность. В контексте стратегического планирования социально-экономического развития региона инкрементализм представляет собой особенно подходящий метод.

Регионы Республики Таджикистан имеют свои уникальные подходы и особенности при формулировании стратегий

социально-экономического развития. Эти различия объясняются отсутствием единых стандартов разработки стратегий, неравномерностью развития регионов и муниципалитетов, а также необходимостью применения разнообразных механизмов стратегического управления для устранения дисбалансов и адаптации к изменениям в пространственной организации экономической деятельности. Эти процессы и проблемы являются характерными для нашей страны.

В последние годы процесс планирования и прогнозирования социально-экономического развития регионов становится предметом пристального внимания как отечественных, так и зарубежных ученых. Их работы вносят значительный вклад в улучшение методов и практики стратегического планирования. Особенно актуальными являются следующие аспекты:

Формирование стратегии социально-экономического развития включает несколько ключевых аспектов:

Концептуальная основа: Этот аспект определяет основные принципы и цели стратегии. Включает анализ текущего состояния региона, выявление ключевых вызовов и возможностей, а также разработку долгосрочного видения его развития.

Структура стратегии: Включает несколько основных разделов, таких как введение, анализ текущей ситуации, SWOT-анализ, постановка целей и задач, формулировка стратегических направлений и мер, а также создание системы мониторинга и оценки реализации стратегии.

Создание команды разработчиков: Важным элементом является формирование команды, состоящей из представителей правительства, бизнеса, научных кругов и граждан. Не менее значимо уточнение ролей и обязанностей каждого члена команды, что обеспечит эффективную работу и взаимодействие между различными заинтересованными сторонами.

1. Реализация стратегии: Этот этап включает в себя процесс воплощения стратегии в жизнь, что включает формулирование конкретных проектов и мероприятий, выделение необходимых ресурсов, а также постоянный мониторинг и корректировку планов в случае изменения ситуации или появления новых вызовов.

2. Преимущества и стратегические факторы: При разработке стратегии социально-экономического развития важно учитывать целый ряд факторов, процессов и местных особенностей. Среди них ключевую роль играют следующие аспекты:

Устойчивое развитие: Исследования таких ученых, как академик Р.К. Рахимов, способствовали глубокому изучению моделей устойчивого развития, которые интегрируют социальные, экономические и экологические аспекты. Основной целью этих моделей является удовлетворение потребностей как нынешнего, так и будущих поколений, с учетом долгосрочных интересов общества и планеты.

Экологическая составляющая: Включает меры по охране окружающей среды, рациональному использованию природных ресурсов, а также снижение негативного воздействия на экосистемы. Это важно для обеспечения экологической безопасности и сохранения природных богатств для будущих поколений.

Экономическая составляющая: Сосредоточена на развитии местной экономики, поддержке малых и средних предприятий, привлечении инвестиций и создании новых рабочих мест. Это способствует созданию устойчивой экономической базы для региона и улучшению жизненного уровня его населения.

Социальная составляющая: Направлена на улучшение качества жизни населения через развитие социальной инфраструктуры, образования и здравоохранения. Особое внимание уделяется улучшению социальных условий и обеспечению доступности базовых услуг для всех слоев общества.

Демографические процессы: Профессор Азимов А.Дж. акцентирует внимание на значении демографических факторов, таких как миграция, рождаемость, смертность и изменение возрастной структуры населения, для устойчивости регионального развития. Для обеспечения сбалансированного развития региона

необходимо учитывать эти процессы, так как они напрямую влияют на трудовые ресурсы, спрос на услуги и общественное благосостояние.

Примеры реализации стратегий:

Примеры из разных стран и регионов демонстрируют успешные подходы к разработке и реализации стратегий социально-экономического развития:

1. Финляндия (муниципалитет Лахти): В Лахти был использован опыт интеграции городской стратегии с генеральным планом через итерационный процесс. Это позволило гибко адаптировать стратегию в зависимости от меняющихся условий и потребностей региона. Такой подход обеспечил возможность своевременной корректировки стратегии, что повысило ее эффективность в долгосрочной перспективе.

2. Нидерланды (Роттердам): Роттердам реализует комплексный подход к устойчивому развитию, охватывающий экологические, социальные и экономические аспекты. Этот подход позволил создать сбалансированную и гармоничную городскую среду, способствующую устойчивому росту и высокому качеству жизни. Применение таких принципов в градостроении помогает поддерживать устойчивость города к внешним вызовам.

Также в научных исследованиях отечественных ученых, таких как Ризозода Т.Р. и Бойматов А.А., отмечается активное использование концепций циркулярной экономики и зеленой экономики в контексте устойчивого развития. Эти ученые подчеркивают, что устойчивое развитие невозможно достичь за счет изолированных мер — оно требует комплексного системного подхода, основанного на стратегическом планировании, которое учитывает все аспекты социальной, экономической и экологической устойчивости региона.

Понятие «устойчивость» тесно связано с такими терминами, как «стабильность», «долговечность» и «прочность».

Устойчивость — это ключевая характеристика, определяющая способность системы сохранять свою целостность и функциональность в условиях внешних и внутренних изменений.

В контексте стратегического планирования, устойчивость представляет собой важный аспект, который обеспечивает стабильность и долговечность системы, одновременно поддерживая её гибкость и адаптивность. Это позволяет эффективно реагировать на неопределенности и вызовы, с которыми сталкивается современный мир, сохраняя при этом способность к долгосрочному развитию.

Международные исследователи предложили различные теоретические подходы и терминологические рамки для объяснения новой местной социально-экономической системы. Эти подходы включают такие ключевые понятия, как устойчивость, устойчивое развитие и долгосрочные практические возможности. Эти термины помогают более глубоко понять, как местные сообщества могут адаптироваться к изменениям, обеспечивать устойчивый рост и использовать свои ресурсы для достижения устойчивого развития в долгосрочной перспективе.

Методологические аспекты разработки стратегии пространственного развития были глубоко исследованы рядом ученых, включая Дж.А. Алиджанова. Его работы охватывают широкий спектр вопросов, таких как определение приоритетов пространственного развития и разработка практических методов, направленных на эффективное использование территориальных ресурсов. [1] В свою очередь, А.А. Бойматов также уделяет внимание этим вопросам, обсуждая различные подходы и методы, которые могут быть использованы для достижения успешного и устойчивого пространственного развития.[1]

Исследования российских ученых в области формирования и развития умных городов освещают важнейшие аспекты, оказывающие значительное влияние на современную градостроительную политику. В частности, работы Б.А. Ерзункяна, К.А. Фонтана [2], Е.В. Попова и К.А. Семячкова предлагают ценные научные выводы и практические рекомендации, касающиеся проектирования, строительства и устойчивого развития умных городов, ориентированных на интеграцию технологий

для повышения качества жизни горожан и оптимизации городских процессов.[2]

Исследования указанных ученых подчеркивают критическую роль передовых цифровых технологий и инноваций в процессе создания и развития умных городов. Эти научные выводы и практические рекомендации могут сыграть важную роль в поддержке городских и региональных властей при разработке эффективных стратегий урбанистического развития, а также в улучшении качества жизни горожан через внедрение умных и устойчивых решений в городской инфраструктуре.

Все эти процессы, характеристики и факторы играют ключевую роль и должны быть обязательно учтены при разработке стратегий социально-экономического развития. Тщательное внимание к ним позволяет создать комплексные и устойчивые стратегии, которые смогут эффективно реагировать на вызовы времени и обеспечить долгосрочное развитие региона.

При разработке региональной стратегии социально-экономического развития Республики Таджикистан важно учитывать не только существующие методологии, но и внедрять дополнительные подходы, способствующие повышению эффективности формулирования стратегии. Это включает адаптацию передовых практик и использование инновационных инструментов, которые помогут более точно определить приоритеты и эффективно реагировать на специфические вызовы и потребности каждого региона страны.

Анализ опыта разработки стратегий социально-экономического развития в различных регионах Республики Таджикистан выявляет ряд особенностей и недостатков существующих методов и подходов. В ходе анализа рассмотрены примеры из нескольких регионов, выявлены как общие тенденции, так и различия в стратегическом планировании. Эти различия могут быть связаны с уникальными социально-экономическими условиями каждого региона, а также с различным уровнем зрелости управленческих механизмов и степени внедрения инновационных подходов. [3]

Региональные особенности стратегического планирования Согдийская область

- Методологический подход: В Согдийской области разработан методологический подход, основанный на комплексном анализе социально-экономической ситуации региона. Этот подход включает SWOT-анализ, исследование конкурентных преимуществ и определение приоритетных направлений для развития. Такой подход позволяет глубже понять текущие вызовы и возможности для роста региона.

- Вовлечение заинтересованных сторон: В процессе разработки стратегии активно участвуют представители местного бизнеса, органов государственной власти и научных учреждений. Это позволяет учитывать широкий спектр мнений и опыта, что способствует созданию более всесторонней и реалистичной стратегии.

- Вызовы и недостатки: Несмотря на активное участие различных групп, остается проблема недостаточной координации между ними. Это приводит к временному дублированию усилий и ресурсов, что снижает эффективность стратегии и замедляет процессы ее реализации. Необходима лучшая интеграция усилий всех заинтересованных сторон для повышения общей эффективности.

Хатлонская область: особенности стратегического планирования

- Методологический подход: В Хатлонской области стратегия развития ориентирована на укрепление сельскохозяйственного сектора и агропромышленного комплекса, что является основой экономики региона. В рамках стратегии также акцентируется внимание на развитии инфраструктуры и социальных услуг, что должно способствовать улучшению жизненных условий населения.

Вовлечение заинтересованных сторон: Участие гражданского общества и бизнеса в процессе стратегического планирования ограничено, а основной акцент делается на мнение местных и государственных органов власти. Это может

приводить к недостаточной вовлеченности и учету интересов всех заинтересованных сторон, особенно в контексте реализации более комплексных и долгосрочных инициатив.

Вызовы и недостатки**:** Основная проблема заключается в том, что процессы стратегического планирования часто сосредоточены на краткосрочных целях, что снижает внимание к долгосрочному видению и потребностям региона. В результате, стратегии могут не учитывать все аспекты устойчивого развития и не обеспечивать адекватного реагирования на будущие вызовы.

Горно-Бадахшанская автономная область (ГБАО): особенности стратегического планирования

- Методологический подход: Региональная стратегия ГБАО ориентирована на устойчивое развитие, с акцентом на экологическую устойчивость. Включает проекты, направленные на развитие туризма и эффективное использование природных ресурсов, что способствует экономическому росту при сохранении экологического баланса.

- Вовлечение заинтересованных сторон: В процессе разработки стратегии активно участвуют международные организации и НПО, что помогает привлечь дополнительные ресурсы и опыт. Также ведется активное взаимодействие с местным населением, что способствует более глубокому пониманию потребностей региона и поддержке стратегии на местах.

- Вызовы и слабые стороны: Одной из главных проблем является недостаток финансовых ресурсов и высокая зависимость от внешней помощи. Это может ограничивать возможности для реализации стратегического плана и снижать его долгосрочную устойчивость. Для успешной реализации стратегии требуется диверсификация источников финансирования и развитие внутреннего потенциала региона.

Общие тенденции и проблемы в стратегическом планировании регионов Республики Таджикистан:

1. Отсутствие единых методологических стандартов. В Республике Таджикистан нет единых методологических стандартов для разработки стратегий социально-экономического развития регионов, что приводит к различиям в качестве и полноте стратегических документов. Это затрудняет их интеграцию и применение на уровне национальной и региональной политики.

2. Отсутствие координации и согласованности. В сельских районах часто наблюдается отсутствие координации между различными уровнями власти и участниками процесса разработки стратегии. Это приводит к дублированию усилий, неэффективному распределению ресурсов и снижению общей эффективности реализации стратегии.

3. Ограниченное участие заинтересованных сторон. В некоторых регионах процесс разработки стратегии ограничивается участием исключительно органов власти и государственных учреждений, что означает недостаточное вовлечение местного населения, бизнеса и гражданского общества. Это ограничивает полноту анализа потребностей региона и снижает поддержку стратегии на местах.

4. Нехватка финансовых и человеческих ресурсов. Одной из основных проблем является нехватка финансовых и человеческих ресурсов, что ограничивает возможности для полноценной реализации стратегических целей и планов. Отсутствие достаточного числа квалифицированных специалистов и финансирования тормозит выполнение намеченных инициатив.

5. Краткосрочная ориентация. Многие стратегические планы ориентированы на решение краткосрочных задач, что мешает учету долгосрочных потребностей и перспектив региона. Недостаточное внимание к долгосрочной перспективе может привести к игнорированию будущих вызовов и замедлению устойчивого развития в будущем.

Рекомендации по совершенствованию стратегического планирования в регионах Республики Таджикистан

1. Разработка единых методологических стандартов. Важно внедрить единые методологические

стандарты для разработки стратегий социально-экономического развития, а также разработать подробные рекомендации по формированию региональных стратегий. Это поможет унифицировать подходы и повысить качество стратегического планирования на всех уровнях.

2. Усиление координации между уровнями власти. Необходимо создать координационный орган и механизмы для обеспечения согласованности действий между различными уровнями власти. Это поможет избежать дублирования усилий, оптимизировать использование ресурсов и повысить эффективность реализации стратегий, обеспечивая взаимодействие между центральными и местными властями.

3. Расширение участия заинтересованных сторон. Включение более широкого круга заинтересованных сторон в процесс разработки и реализации стратегий, включая местные сообщества, бизнес, научные круги и гражданское общество, обеспечит более глубокое и всестороннее понимание потребностей региона. Это повысит легитимность и устойчивость принимаемых решений.

4. Обеспечение долгосрочного направления стратегии. В процессе разработки стратегии необходимо уделить должное внимание долгосрочным потребностям региона, а также разработать механизмы для регулярного пересмотра и обновления стратегии. Это позволит стратегии быть гибкими и адаптируемыми к меняющимся условиям, обеспечивая устойчивое развитие региона в долгосрочной перспективе.

5. Увеличение финансирования и совершенствование человеческих ресурсов. Для успешной реализации стратегий необходимо привлекать дополнительные финансовые ресурсы и повышать квалификацию специалистов, вовлеченных в процесс стратегического планирования. Обучение и развитие кадров обеспечат эффективность и устойчивость процесса планирования и реализации стратегий, а также улучшат способность реагировать на новые вызовы.

Сравнительный анализ опыта Республики Таджикистан по разработке стратегий социально-экономического развития в различных регионах страны выявляет ключевые особенности и проблемы, которые необходимо учесть для улучшения процесса стратегического планирования. Важнейшими шагами для повышения эффективности разработки стратегий являются внедрение единых методологических стандартов, усиление координации между уровнями власти, расширение участия заинтересованных сторон, акцент на долгосрочные перспективы развития и увеличение финансовых и человеческих ресурсов. Эти меры помогут создать более сбалансированные и устойчивые стратегии, которые будут способствовать всестороннему и гармоничному развитию регионов в долгосрочной перспективе.

Таблица 1. Сравнительное исследование опыта разработки стратегий социально-экономического развития в различных регионах Республики Таджикистан

Стандарты	ГБАО	Хатлонская область	Согдийская область	РРП
Географические особенности	Горная местность, труднодоступность	Равнины, хорошие дороги	Выход к водоёмам	Высокогорье, ограниченность ресурсов
Природные ресурсы	Минералы, вода	Сельское хозяйство	Энергетические ресурсы	Лесные ресурсы
Человеческий капитал	Низкий уровень образования	Средний уровень образования	Высокая квалификация	Низкая квалификация
Инфраструктура	Недостаточная	Развита	Ограниченная	Устаревшая
Государственна	Ограниченная	Активная	Поддержка	Поддержка

я поддержка		поддержка	среднего уровня	низкого уровня
Капитал	Низкий уровень	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень
Методы оценки	Качественные исследования	Количественные данные	Опрос населения	Анализ данных
Обратная связь от населения	Ограниченная	Высокая	Средняя	Низкая

Составлено автором

Состав региональной стратегии определяется особенностями региона, его уровнем развития, а также целями и задачами, которые перед ним стоят. В большинстве методических рекомендаций по разработке региональных стратегий представлены модели индикаторов или перечни секторов, которые должны быть включены в стратегию. Проанализировав такие модели, можно выделить основные элементы, которые обычно встречаются в стратегиях социально-экономического развития:

1. **Анализ текущей ситуации**

- **Экономический анализ:** изучение текущего состояния экономики региона, включая ключевые отрасли, уровень занятости и инвестиционный климат.
- **Социальный анализ:** оценка таких социальных сфер, как демографические показатели, уровень образования, здравоохранение, социальная защита и другие.
- **Анализ инфраструктуры:** оценка состояния инфраструктуры региона, включая транспорт, телекоммуникации и информационно-коммуникационные технологии.
- **Экологический анализ:** оценка состояния природных ресурсов и уровня загрязнения региона.

2. **SWOT-анализ**

- **Сильные стороны:** выявление основных конкурентных преимуществ региона.
- **Слабые стороны:** определение ключевых проблем и ограничений.
- **Возможности:** оценка перспективных путей развития.
- **Угрозы:** анализ внешних и внутренних факторов риска.

3. **Определение целей и задач**

- **Стратегические цели:** формулировка долгосрочных целей, направленных на улучшение социально-экономических условий региона.
- **Цели и приоритеты:** установление конкретных задач для достижения стратегических целей.

4. **Стратегические направления и мероприятия**

- **Экономическое развитие:** мероприятия, направленные на развитие ключевых отраслей экономики, привлечение инвестиций и развитие малого и среднего бизнеса.
- **Социальное развитие:** проекты, направленные на улучшение качества жизни, включая здравоохранение, образование и социальную защиту.
- **Развитие инфраструктуры:** проекты по модернизации и расширению местной инфраструктуры.
- **Экологическое развитие:** меры по охране окружающей среды и эффективному использованию природных ресурсов.

5. **Ожидаемые результаты и показатели оценки**

- **Ожидаемые результаты:** описание предполагаемых изменений в социально-экономической ситуации региона после реализации стратегии.
- **Показатели оценки:** конкретные критерии для мониторинга хода и эффективности реализации стратегии.

6. **Механизмы реализации стратегии**

- **Организационные механизмы:** определение структур и учреждений, ответственных за внедрение стратегии.
- **Финансовые механизмы:** источники финансирования, бюджетирование и привлечение инвестиций.
- **Управление и мониторинг:** установление процедур мониторинга, оценки

хода реализации и корректирующих действий.

Недостатки действующих руководящих принципов

Анализ текущих методических рекомендаций по разработке региональных стратегий показывает, что они часто сосредоточены на анализе текущей ситуации и формулировке целей, однако не достаточно акцентируют внимание на следующих ключевых аспектах:

1. **Региональное развитие**

- Не хватает подробных рекомендаций по улучшению регионального развития, включая вопросы пространственного планирования и межрегионального сотрудничества.

2. **Отраслевая структура экономики**

- Не уделяется должного внимания совершенствованию отраслевой структуры экономики региона, а также необходимым мерам по диверсификации экономики и развитию новых производств.

3. **Адаптивность и гибкость**

- Стратегии недостаточно адаптируются к изменяющимся условиям и непредсказуемым ситуациям, что ограничивает их гибкость и способность эффективно реагировать на вызовы.

Рекомендации по улучшению управления

1. **Разработка единых стандартов**

- Создать единые стандарты и рекомендации, которые учитывают специфические особенности каждого региона и обеспечивают интегрированный подход к стратегическому планированию.

2. **Фокус на региональном развитии**

- Уделить больше внимания развитию региона, включая вопросы пространственного планирования и улучшение координации между различными регионами для стимулирования их взаимодействия и синергии.

3. **Диверсификация экономики**

- Включить в стратегический план меры по диверсификации экономики, поддержке новых и перспективных отраслей, а также созданию условий для развития инновационных секторов.

4. **Гибкость стратегии**

- Разработать стратегию с высокой степенью гибкости, которая будет адаптироваться к меняющимся экономическим, социальным и экологическим условиям, а также к новым вызовам и неопределенности.

5. **Вовлечение заинтересованных сторон**

- Активно привлекать местные сообщества, предпринимателей и другие заинтересованные стороны на всех этапах разработки и реализации стратегии для обеспечения их участия и поддержки.

6. **Обеспечение ресурсами**

- Привлечь дополнительные финансовые и человеческие ресурсы для эффективной разработки и реализации стратегии, обеспечив необходимую поддержку на всех уровнях.

Предложенные меры будут способствовать более эффективному процессу формирования стратегии и адаптации социально-экономического развития, учитывая как текущие реалии, так и возможные изменения в будущем, а также окажут влияние на устойчивое развитие региона Республики Таджикистан.

Что касается сроков разработки стратегии социально-экономического развития, то они не имеют жестких ограничений и могут варьироваться в зависимости от специфики региона и его целей. На основе анализа различных методологических рекомендаций можно предположить, что оптимальный период для разработки стратегии может составлять от 6 до 20 лет.

Региональные программы играют ключевую роль в реализации стратегий социально-экономического развития, и использование стратегического проектного подхода в Согдийской области подтверждает его значительные преимущества. Этот метод включает несколько важных элементов, способствующих эффективному развитию региона. Преимущества внедрения проектного подхода в стратегическое планирование заключаются в возможности привлечения внебюджетных средств, повышении эффективности расходования бюджетных средств и создании условий для активного вовлечения предприятий в

процесс регионального развития. Такой подход способствует не только устойчивому экономическому росту, но и формированию партнерств между государственными и частными структурами, что в свою очередь улучшает координацию усилий и повышает общую результативность реализации стратегий. [5]

В большинстве методических рекомендаций подчеркивается важность гармонизации муниципальных стратегий социально-экономического развития с аналогичными региональными стратегиями и прогнозно-плановыми документами, разработанными на разных уровнях. Однако процесс достижения этой гармонизации сталкивается с рядом проблем. Среди них можно выделить различия в приоритетах и целях на муниципальном и региональном уровнях, несоответствие данных и методик, используемых для прогнозирования и планирования, а также ограниченные ресурсы для реализации стратегии на более низких уровнях управления. Эти проблемы требуют разработки единых подходов и механизмов координации между различными уровнями власти для обеспечения согласованности действий и эффективной реализации стратегий. [7]

Результаты анализа регионального опыта в области интеграции и оптимизации процесса стратегического планирования социально-экономического развития региона Республики Таджикистан выявили следующие общие проблемы:

1. **Отсутствие конкретных критериев отбора участников**. В методологических документах обозначены лишь возможные группы разработчиков, но не представлены четкие параметры для отбора представителей каждой группы. Это создает неопределенность и субъективизм при выборе участников процесса разработки стратегии.

2. **Нехватка проработанных механизмов распределения задач и взаимодействия между группами разработчиков**. Неопределенность в распределении обязанностей между участниками и отсутствие эффективных коммуникационных механизмов приводят к слабой координации и интеграции усилий различных групп на всех этапах разработки стратегии.

3. **Отсутствие конкретного перечня целевых индикаторов** для оценки социально-экономического развития. В разных регионах используются различные индикаторы, что затрудняет их сравнение и объективную оценку эффективности стратегий.

4. **Отсутствие апробированных методик для оценки эффективности** разработки и реализации стратегий. Без таких методов становится сложно осуществлять мониторинг прогресса, а также принимать своевременные корректирующие меры для улучшения реализации стратегий.

Рекомендации по преодолению выявленных проблем

1. **Разработка конкретных критериев отбора участников разработки стратегии**. Для обеспечения объективности и высокого качества процесса разработки стратегии следует определить четкие и прозрачные критерии для отбора представителей различных групп. Это поможет минимизировать субъективизм и повысить профессионализм участников.

2. **Определение и распределение задач между группами разработки**. Необходимо создать четкие механизмы для распределения задач и установления взаимодействия между различными группами разработчиков на каждом этапе стратегического планирования. Это улучшит координацию и согласованность действий, что, в свою очередь, повысит эффективность процесса.

3. **Гармонизация перечня целевых индикаторов для оценки социально-экономического развития**. Следует разработать единый и универсальный перечень целевых индикаторов, который будет применяться во всех регионах. Это упростит процесс оценки и сравнения результатов, а также сделает мониторинг более прозрачным и систематичным.

4. **Внедрение методов оценки эффективности разработки и реализации стратегии**. Для контроля за процессом реализации стратегии необходимо разработать и внедрить конкретные методы оценки ее эффективности. Это позволит

отслеживать прогресс, выявлять проблемы на ранних этапах и своевременно вносить необходимые корректировки в стратегии.

Таким образом, для успешной интеграции и оптимизации процесса стратегического планирования социально-экономического развития региона Республики Таджикистан необходимо решить выявленные проблемы. К ним относятся формулирование конкретных критериев отбора участников, четкое определение и распределение задач между разработчиками, гармонизация целей и внедрение методов оценки эффективности. Эти меры позволят значительно повысить качество и эффективность стратегического планирования, а также окажут положительное влияние на устойчивое развитие региона, обеспечивая более скоординированную и результативную реализацию стратегий.

Литература

1. Ахмадов Д. Экономическое развитие и общественное согласие: теория и практика, Душанбе, 2018, С. 300.
2. Ерзнкян Б. А., Фонтана К. А. Потенциал циркулярной экономики и «природных решений» – возможность достижения устойчивого развития // Экономический анализ: теория и практика. 2022. Т. 21, № 4(523). С. 616–642; Ерзнкян Б. А., Фонтана К. А. Циркулярная экономика и устойчивое развитие городов // Региональные проблемы преобразования экономики. 2021 № 7(129). С. 7–22.
3. Ибодов А. Социально-экономическое развитие Таджикистана: вызовы и стратегии. Душанбе: Адабиёт, 2020, С.200.
4. Каримов Б. Общественное мнение и его влияние на экономическую политику. Душанбе, 2019, С.150.
5. Назаров М. Социальные аспекты развития и согласия в Таджикистане. Душанбе, 2022. С.250.
6. Попов Е. В., Семячков К. А. Семь приоритетов развития «умных» городов // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2020. Т. 16, № 2. С. 200–216.
7. Султонов Т. Институты общественного согласия в Таджикистане: вызовы и перспективы, Душанбе, 2023, С. 220.

Сведения об авторе:

Машокиров Шухратжон Усмонжонович – доцент кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992927007276, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Машокиров Шухратҷон Усмонҷонович - дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Институти иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Хуҷанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992927007276, почтаи Электронӣ: shuhrat-2015@mail.ru.

About the author:

Mashokirov Shukhratjon Usmonjonovich - Associate professor at the Department of Management and Marketing at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce. Khujand. Republic of Tajikistan. Phone: +992927007276, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru

УДК: 336.114

РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ДАВРАҲОИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ РАҚАМИКУНОНИИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҚАРНИ XX ВА XXI

Икромӣ Ф.Н.
Лолахонов А.Э.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур баъзе равишҳои назариявӣ ва амалии давраҳои ташаккули низоми рақамикунонии буҷети давлатӣ дар қарни XX ва XXI оварда шудааст. Дар асоси фикру мулоҳизаҳои олимони ватанӣ ва хорҷӣ собит гадид, ки ҳадафи асосии рақамикунонии буҷет дар кишварҳои гуногун кам кардани коррупсия, баланд бардоштани шаффофият ва кӯмак ба арзёбии дурусти хароҷоти давлатӣ мебошад. Бо истифода аз технология, ҳамаи ҷараёнҳои марбут ба тақсимот ва сарф кардани маблағҳо ба осонӣ пайгирӣ ва таҳлил мешаванд. Ин ҳолат ба раванди қабули қарорҳо кӯмак мекунад ва имконияти шахсиро барои манфиатҳои хос кам мекунад. Дар интиҳои мақола муаллифон нуқтаҳои муҳими худро бобати равишҳои назариявӣ ва амалии давраҳои ташаккули низоми рақамикунонии буҷети давлатӣ баён намудаанд.*

Калидвожаҳо*: рақамикунонӣ, буҷет, буҷети давлатӣ, технология, рақамикунонии буҷет, давраҳои буҷеи, ташаккули буҷет, шаффофияти буҷет.*

Барои иқтибос: *Икромӣ, Ф.Н. Равишҳои назариявӣ ва амалии давраҳои ташаккули низоми рақамикунонии буҷети давлатӣ дар қарни XX ва XXI / Ф. Н. Икромӣ, А. Э. Лолахонов // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4.2 (43) – С. 351-359.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПЕРИОДАМ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В XX И XXI ВЕКАХ

Икроми Ф.Н.
Лолахонов А.Э.

Аннотация. *В статье представлены некоторые теоретические и практические подходы к периодам становления системы цифровизации государственного бюджета в XX и XXI веках. На основе мнений отечественных и зарубежных ученых доказано, что основной целью цифровизации бюджета в разных странах является снижение коррупции, повышение прозрачности и помощь в точной оценке государственных расходов. Используя технологии, все процессы, связанные с распределением и расходованием средств, можно легко отслеживать и анализировать. Это облегчает процесс принятия решений и снижает вероятность проявления личных интересов. В конце статьи авторы высказывают важные положения относительно теоретических и практических подходов к этапам формирования системы цифровизации государственного бюджета.*

Ключевые слова: *цифровизация, бюджет, государственный бюджет, технологии, цифровизация бюджета, бюджетные циклы, формирование бюджета, прозрачность бюджета.*

THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO THE PERIODS OF FORMATION OF THE SYSTEM OF DIGITALIZATION OF THE STATE BUDGET IN THE XX AND XXI CENTURIES

Ikromi F.N.
Lolakhonov A.E.

Annotation. *The article presents some theoretical and practical approaches to the periods of formation of the system of digitalization of the state budget in the XX and XXI centuries.*

Based on the opinions of domestic and foreign scientists, it has been proven that the main goal of budget digitalization in different countries is to reduce corruption, increase transparency and help in accurately assessing government spending. Using technology, all processes related to the distribution and spending of funds can be easily monitored and analyzed. This facilitates decision-making and reduces the likelihood of self-interest. At the end of the article, the authors express important provisions regarding theoretical and practical approaches to the stages of forming a system of digitalization of the state budget.

Key words: *digitalization, budget, state budget, technologies, budget digitalization, budget cycles, budget formation, budget transparency.*

Гузориши масъала. Рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ як раванди муҳими технологӣ мебошад, ки дар натиҷа роҳҳои пешбурди ҳисоботдиҳӣ, идоракунӣ ва назорати буҷети давлатиро беҳтар мекунад. Ин раванде, ки тавассути истифодаи технологияҳои муосир амалӣ мешавад, ба давлатҳо имконият медиҳад, ки дар сатҳи миллӣ ва маҳаллӣ раванди идоракунии молия ба таври самаранок ва шаффофтар ба роҳ монда шавад.

Қадами аввал дар рақамикунонии низоми буҷетӣ табиати иқтисодии инфрасохтори рақамӣ ва таҳия кардани барномаҳои муосири информатсионӣ маҳсуб мешавад. Барои иҷрои ин амал, муҳим аст, ки созмонҳо ва муассисаҳои марбута бо якдигар ҳамкорӣ кунанд, то таъмини ҳамоҳангӣ дар тасҳеҳи системаҳо ба даст ояд [3].

Ҳадафи асосии рақамикунонии буҷет дар кишварҳои гуногун кам кардани коррупсия, баланд бардоштани шаффофият ва кӯмак ба арзёбии дурусти хароҷоти давлатӣ мебошад. Бо истифода аз технология, ҳамаи чараёнҳои марбут ба тақсимот ва сарф кардани маблағҳо ба осонӣ пайгирӣ ва таҳлил мешаванд. Ин ҳолат ба раванди қабули қарорҳо кӯмак мекунад ва имконияти шахсиро барои манфиатҳои хос кам мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар масоили рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ муҳаққиқони тоҷик таҳқиқот гузаронидаанд, ки бештари онҳо дар такия ба таҷрибаи давлатҳои хориҷа оварда шудаанд. Масалан, оид ба масоили мазкур мақолаҳои Ахмедова Д.Ҳ., Бобошерова Ф.Г., Иброҳимзода И.Р., Имомов М.К., Исматов А.Ф., Курбонов А.К., Сабуров Д.Ҷ., Сафаров Ф.Г., Табарзода О.С., Шамсов И.С. ва дигарон бештар назаррас вонамуд мегарданд.

Таҳқиқотҳо собит намуд, ки бештари таҳқиқгарони соҳаи рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ ин олимони Ғарб, аз қабили Роберт С. Хан (Robert S. Han), Мэриан Шмайдт (Marianne Schmidt), Доналд Кой (Donald Koy), Ҳанс-Георг Греф (Hans-Georg Gref), Юлия М. Холт (Julia M. Holt), Ларс И. Вагнер (Lars I. Wagner) ва дигарон мебошанд.

Мақсади мақола аз таҳқиқ намудани равишҳои назариявӣ ва амалии давраҳои ташаккули низоми рақамикунонии буҷети давлатӣ дар қарни XX ва XXI иборат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Моҳияти иқтисодии рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ бо ислоҳи чараёнҳои молиявии давлат ва беҳтар кардани идоракунии маблағҳои умумии кишвар алоқаманд аст. Рақамикунонии буҷет барои рушди самаранокии низоми молияи давлат ва тақвияти назорати буҷетии соҳаҳо зарур ҳисобида мешавад. Дар замони муосир, ки технологияи иттилоотӣ дар ҳаёти ҳаррӯза нақши муҳим дорад, рақамикунонии низоми буҷет як ҳодисаи табиист, ки барои устувор ва шаффоф сохтани идоракунии молиявӣ хеле муассир мебошад.

Яке аз самтҳои муҳим дар раванди рақамикунонии буҷет, дастрасӣ ба маълумоти дақиқ ва фаврӣ мебошад. Бо истифода аз барномаҳои иттилоотии муосир, давлатҳо метавонанд тамоми равандҳои молиявиро, аз қабили воридоти андозҳо, хароҷоти давлатӣ, тақсимот ва назорати маблағҳоро бо камтарин хатогиҳо ва вақти ками зарурӣ пайгирӣ кунанд. Ин ҳолат ба раванди қабули қарорҳои дуруст ва фаврӣ барои тағйироти иқтисодии давлат кӯмак мекунад.

Рақамикунонии буҷет нисбат ба

низоми анъанавии коғазӣ ҳамоиш ва имкониятҳои зиёдро барои ташкилотҳо ва мақомоти давлатӣ фароҳам меорад. Он имкон медиҳад, ки иттилоот дар бораи буҷет дар шакли электронӣ ҷамъ оварда шавад, ки дар натиҷа тасҳеҳот ва ислоҳоти пурра дар буҷет эҳсос мегардад[9]. Муҳим, ки ин низоми электронӣ қобилияти таҳлил ва мониторинги дуруст ва шаффоф дошта бошад, то ки дар ҳамаи мавридҳо нақши маблағҳо ва ҳиссаи хати ҷории буҷет мавриди арзёбӣ қарор гирад.

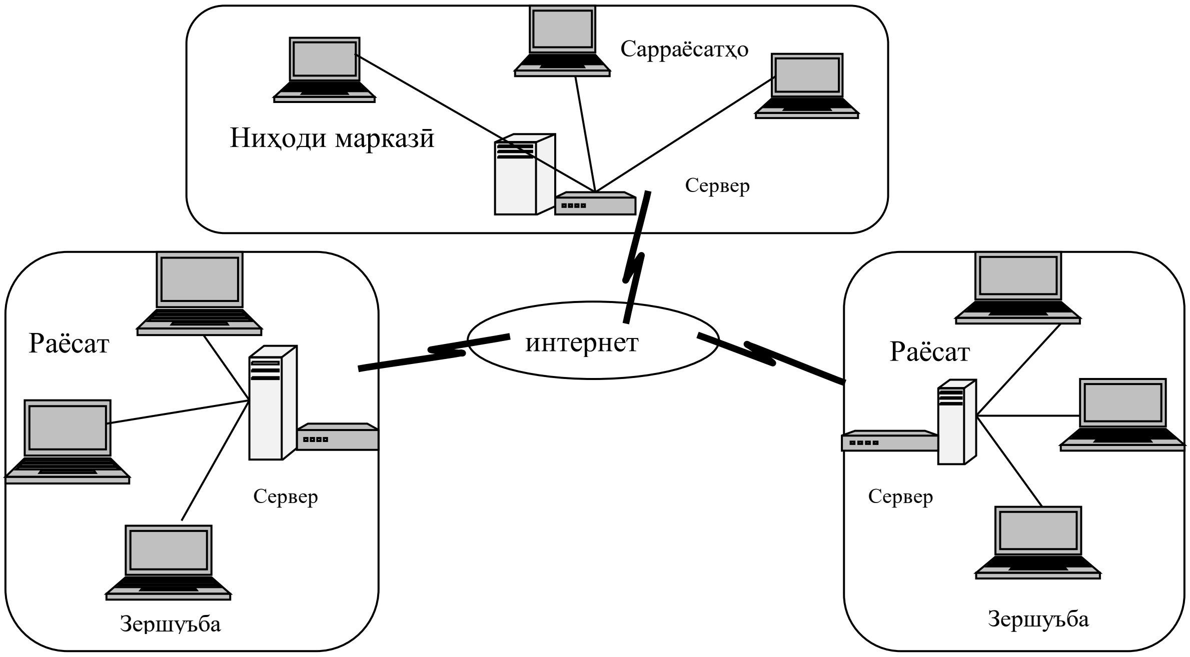

Расми 1. Механизми тақсими воситаҳои буҷетӣ тавассути технологияи рақамӣ

Аз расми мазкур бармеояд, ки ба давлатҳо ба воситаи низоми рақамикунонии мазкур манбаъҳои молиявиро дуруст тақсим ва ба самар мерасонанд, ки натиҷаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии назаррас ба бор меоварад. Рақамикунонии буҷет ҳалли бисёр масъалаҳои коррупсионӣ ва иқтисодии давлатҳоро таъмин менамояд, ки ба давлат дар роҳи ислоҳот ва беҳтарсозии муассисаҳои давлатӣ кӯмак мерасонад. Ба ҳамин тариқ, ин технологияи электронӣ барои кам кардани хароҷоти умумии давлатӣ ва беҳтар кардани пайгирии амалҳои буҷетии марбут бо соҳаҳои мухталиф хеле муҳим мебошад.

Қобили зикр аст, ки рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ на танҳо дар беҳтар кардани таҷриба ва технологияи идоракунӣ мусоидат мекунад, балки ба афзоиши сатҳи шаффофият ва кам кардани хатогиҳо дар ҳисоботгузорӣ низ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, ин раванд ба шаҳрвандон ва дигар корбарон имкон медиҳад, ки дастрасии фаврӣ ба маълумоти буҷетии давлатиро дошта бошанд, ки боиси баланд рафтани сатҳи эътимод ва шарикии онҳо бо давлат мегардад.

Барои амалишавии ин раванди рақамӣ, муҳим аст, ки ҳама сохторҳои давлатӣ ва муассисаҳо омода ба истифодаи системаҳои электронӣ бошанд ва дар раванди қабул кардани қарорҳои буҷетӣ дар тамоми сатҳҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ҳамоҳангӣ дошта бошанд. Дар муқоиса бо низомҳои анъанавии буҷет, рақамикунонии буҷет арзишҳои бештарро таъмин мекунад ва барои давлат имкони паст кардани хатарҳои молиявӣ, аз ҷумла хароҷоти нодуруст ва таъхирҳо дар таъмини маблағҳоро медиҳад.

Маҳз бо роҳи истифодаи иттилоот ва таъмини мубодилаи он дар шакли рақамӣ, таҳлил ва монитори буҷет дигаргуниҳои назаррасро дар раванди буҷетии давлат фароҳам меорад. Ин амалиёт дар натиҷа метавонанд ба мутобиқсозии буҷет ва ҳамоҳангсозии арзёбии дуруст кӯмак расонанд. Дар ин замина, рақамикунонии буҷет таҳаввулоти калон дар соҳаи иқтисод ва молия бо эҳтимолияти кам кардани

хатогиҳо, баланд бардоштани самаранокии идоракунии иқтисодӣ ва маблағгузорӣ ба манфиати давлат ва шаҳрвандон мешавад.

Ҳоло бошад, мо дар идомаи таҳқиқоти худ бобати ҷанбаҳои муҳими таърихи таҳаввули рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ назар намуда, онҳоро бо даварҳои ба худ хос ҷудо менамоем.

Таърихи таҳаввули рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ ба оғозишудаи замонҳои муосир бармегардад, ки бо рушди технология ва талаботи ислоҳоти молиявӣ дар кишварҳо пайваст аст. Объекти ниҳоии мавзуъ ва равандҳои рақамикунонии буҷет дар муқоиса бо гузаштаи таърихӣ ба таври назаррас тағйир ёфтаанд, ва ҳар як марҳила аз рушди технологӣ ва сиёсӣ маншаъ мегиранд.

Давраи аввали таҳаввулоти рақамикунонии буҷет (солҳои 1960- 1970). Рақамикунонии низоми буҷетӣ дар ҷаҳони муосир дар асл бо истифодаи компютерҳо ва барномаҳои аввалини мошинҳои ҳисоббарор (машинҳои ҳисоб) оғоз ёфт. Вақте ки компютерҳо ва мошинҳои ҳисоббарор барои ҷамъоварии маълумот ва таҳлилҳои молиявӣ дар аҳди 1960-1970 пайдарпай тараққӣ ёфтанд, ниёз ба гузариш ба низоми электронӣ бештар эҳсос шуд. Бо пайдо шудани мошинҳои ҳисоб дар муассисаҳои давлатӣ ва иқтисодӣ, ин низомҳо барои таҷзия ва таҳлили маълумоти буҷетӣ ба таври самараноктар амал мекарданд.

Даври дуюми таҳаввулот дар солҳои 1980-1990: Истифодаи барномаҳои компьютерӣ ва шабакаҳои электронӣ. Дар солҳои 1980-1990, бо рушди барномаҳои компютерӣ, аввалин маротиба кишварҳо қарор доданд, ки буҷетҳоро ба шакли электронӣ таҳия ва идора кунанд. Ин барномаҳо асосан барои ҳисоботдиҳӣ ва таҳлили хароҷотҳои давлатӣ истифода мешуданд. Яке аз аввалин чунин системаҳое, ки дар солҳои 1980-1990 амалӣ шуд, системаи *Computerized Budgeting Systems* буд, ки дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва баъзе кишварҳои Аврупо барои коҳиш додани бюрократия ва хатогиҳо дар таҳияи буҷет истифода мешуд.

Ҳамзамон бо ин, таҷрибаи давлатҳои Аврупо ва Амрико нишон дод, ки имкониятҳои рақамикунонии буҷет дар баланд бардоштани шаффофият ва кам кардани хатогиҳо дар ҳисоботдиҳӣ хело муҳим аст. Кишварҳо ба усулҳои муосир ва автоматизатсияшудаи таҳлили молиявӣ рӯ овардaнд.

Даври сеюми таҳаввулот дар солҳои 1990-2000: Поягузории системаи идоракунии молия. Дар солҳои 1990-2000, кишварҳо як қадам дигар ба пеш гузоштанд ва системаҳоро барои идоракунии молиявии давлатӣ такмил доданд. Дар ин давра, истифодаи шабакаҳои интернетӣ ва технологиҳои иттилоотии нав, ба хусус дар ташкилоти байналмилалии молиявӣ (масалан, IMF, ВАО ва дигар сохторҳои ҷаҳонӣ), барои баланд бардоштани шаффофият ва таъмин намудани менеҷменти дурустии молиявӣ ва буҷетӣ боло рафт. Баъзе кишварҳо низ роҳҳои баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷетро дар самти маҳалҳои кӯчак ва минтақавӣ ҷорӣ карданд, ки ин амалӣ шудани давраи рақамикунонии чараёнҳои давлатиро муяссар сохт.

Даври чоруми таҳаввулот дар солҳои 2000-2010: Ҳадафҳои глобалӣ ва мутобиқсозии технология. Дар солҳои 2000-2010, рақамикунонии буҷети давлатӣ дар як вақт бо талаботҳои глобалӣ, аз ҷумла тавсияҳои созмонҳои байналмилалӣ барои ислоҳоти молиявӣ ва беҳтар кардани идоракунии молияҳои давлатӣ такмил ёфт. Системаи автоматизатсияшудаи буҷет дар кишварҳои гуногун ба кор гирифта шуд. Бо вуҷуди истифодаи аввалини барномаҳои соҳа, дар ин давра акнун кишварҳо метавонанд тамоми чараёнҳои молиявии худро дар як система пайгирӣ кунанд.

Дар кишварҳои рушдкунанда, бо вуҷуди мушкилоти инфрасохторӣ, рақамикунонии низоми буҷет дар аввал ба марҳалаҳои таҳияи баёнҳо ва маълумоти буҷетӣ мерасид. Масалан, дар кишварҳои Африқо, ба истифода гирифтани барномаҳои соҳа дар самти қабули қарорҳо ва мувофиқсозии маблағгузориҳо роҳи нави ислоҳот ва трансформатсияи молиявӣ ба вуҷуд овард. Давлатҳои рушдкунандаи Осиё, ба монанди Чин ва Ҳиндустон, низ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ дар самти мубориза бо коррупсия ва кам кардани дахолат дар бахши молиявӣ ба натиҷаҳои

назаррас ноил шуданд.

Даври пачуми таҳаввулот аз соли 2010 ва то ин чониб: Рақамикунонии пурра ва системаи электронӣ. Дар солҳои 2010 ва минбаъд, рақамикунонии низоми буҷет ба як ҳодисаи ҷаҳонӣ табдил ёфт. Бештари кишварҳо барои беҳтар кардани раванди буҷет ва мониторинг истифодаи системаҳои иттифоқии онлайн ва шабакаҳои мобилӣ барои барномасозии ҳисоботҳо ва таҳлили маълумотҳои молиявиро оғоз намуданд. Дар солҳои охир, таҷрибаҳои кории кишварҳои аврупоии шиддатнок дар раванди назорат ва мониторинг нишонаҳои хуби амалӣ кардани ин равандҳо буданд.

Муқоиса бо низомҳои пешинаи кағазӣ ва механикии идоракунии молиявии давлатӣ, рақамикунонии буҷет як қадам ҷаҳонӣ ва умедворкунанда аст. Дар мавриди қарори буҷетии давлатӣ барои роҳандозии иқдомҳои муҳими рақамикунонии буҷет, таваҷҷуҳ ба зиёд кардани маҳорати идоракунӣ ва таҷрибаи муосири ҳисоботдиҳии буҷет мавриди назар қарор гирифтааст.

Таҳқиқ ва ба давраҳои хос ҷудо намудани таърихи ташаккулёбии рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ ва тасҳеҳи ин система бо истифода аз технологияҳои муосир ва идоракунии электронӣ нишон медиҳад, ки рушди соҳа ба амалҳои муҳими иқтисодӣ, ислоҳоти молиявӣ ва мубориза бо коррупсия бо истифодаи системаи шаффоф ва дуруст мусоидат мекунад. Рақамикунонии буҷет на танҳо усули баҳогузорӣ ва мониторинги амалҳо дар соҳаи молия мебошад, балки бо имкониятҳои иртиботӣ ва дастрасии фаврӣ ба маълумоти дуруст барои қабули қарорҳои дуруст дар ҳама сатҳҳои давлат кӯмак мерасонад.

Дар масоили рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ муҳаққиқони тоҷик низ саҳм дошта, онҳо бештар такия ба давлатҳои хориҷа менамоянд. Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки бештар такия ба ақидаҳои олимони Ғарб намоем. Масалан, оид ба масоили мазкур мақолаҳои Ахмедова Д.Ҳ., Бобошерова Ф.Г., Иброҳимзода И.Р., Имомов М.К., Исматов А.Ф., Курбонов А.К., Сабуров Д.Ч., Сафаров Ф.Г., Табарзода О.С., Шамсов И.С. ва дигарон бештар назаррас вонамуд мегарданд.

Мақсади таҳқиқоти муҳақиқони мазкур ин афзалиятҳо дар раванди ҷорикунии технологияи иттилоотии рақамӣ, инчунин муайян ва ҳалли мушкилоти фаъолияти он мебошад. Бе ташкили низоми муосири иқтисоди рақамӣ, ки ба принсипҳои бозор мутобиқ карда шудааст, ҳалли мушкилоти ба фаъолияти самараноки иқтисоди бозорӣ таъсири манфӣ мерасонанд, ғайриимкон аст, таҷрибаи хориҷӣ дар муносибатҳои сиёсати буҷетиву андозӣ инро исбот менамояд.

Бори аввал истифодаи истилоҳи «иқтисодиёти рақамӣ», ки маънои истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ ва телекоммуникатсиониро дошт, соли 1995 аз ҷониби олими амрикоӣ Николас Негропонте пешниҳод карда шудааст [9].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амалигардонии «Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои солҳои 2018-2020», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31 августи соли 2018, таҳти №519 тасдиқ гардидааст, Консепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи рушди маъмурикунонии андоз, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва таҷҳизоти муосир, доду гирифт ва коркарди маълумотро ба роҳ монда, кӯшиш дорад, ки сатҳ ва сифати хизматрасониро ба андозсупорандагон ва шаҳрвандон давра ба давра беҳтар намояд.

Ба назар мерасад, ки ақидаҳои олимон дар мавзуи рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ дар тӯли солҳои зиёд ба як маҳорати муҳим дар таҳлил ва идоракунии молиявӣ ва иқтисодӣ табдил ёфтааст. Бештари таҳқиқгарони соҳаи рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ ин олимони Ғарб, аз қабили Роберт С. Хан (Robert S. Han), Мэриан Шмайдт (Marianne Schmidt), Доналд Кой (Donald Koy), Ҳанс-Георг Греф (Hans-Georg Gref), Юлия М. Холт (Julia M. Holt), Ларс И. Вагнер (Lars I. Wagner) ва дигарон мебошанд.

Маслан, профессор Роберт С. Хан (Robert S. Han), як мутахассиси шӯҳратёри иқтисод ва молия, дар таҳлилҳои худ ба

масъалаи шахсият ва иштироки технология дар беҳтар кардани самаранокии буҷетҳо диққат медиҳад. Ӯ қайд мекунад, ки рақамикунонии низоми буҷет ба давлатҳо имконият медиҳад, ки маълумотро дар бораи хароҷот ва даромад дар вақти воқеӣ ҷамъоварӣ ва таҳлил кунанд, ки ин ҳолат ба назорати қарори давлатӣ кӯмак мерасонад. Ба ақидаи Хан, як системаи рақамии дуруст на танҳо хатогиҳоро кам мекунад, балки натиҷаҳои дурусти молиявиро таъмин мекунад, ки барои идоракунии буҷетии самаранок лозим аст.

Таҳқтқотчии дигар профессор Мэриан Шмайдт (Marianne Schmidt) дар муҳокимаҳои худ бар он таъкид мекунад, ки рақамикунонии буҷети давлатӣ метавонад як усул барои ба роҳ мондани шаффофият ва кам кардани коррупсия дар низоми идоракунӣ бошад. Вай таҳлил мекунад, ки дар кишварҳое, ки технологияи электронӣ барои мониторинг ва таҳлил дар низоми буҷетӣ истифода мешавад, сатҳи коррупсия хеле паст аст ва ҳангоми кам кардани хатогиҳо дар амалҳои молиявӣ ва даромадҳо, давлатҳо ба таври самараноктар дар роҳи иҷрои мақсадҳои миллии худ ҳаракат мекунанд. Ӯ пешниҳод мекунад, ки барои рушди муассиртар, системаҳои рақамӣ бояд дар ҳамаи сатҳҳои давлат фаъолона амалӣ шаванд.

Доналд Кой (Donald Koy), як мутахассиси соҳаи таҳлили иқтисодӣ, ба нақши рақамикунонии буҷет дар мутахассисони молиявии давлатӣ ва ислоҳоти тартиботи молиявии давлатҳо эътибор медиҳад. Ба ақидаи ӯ, рақамикунонии буҷет як усули муассир аст, ки барои беҳтар кардани ташкили нақши молиявӣ дар ҷомеа ва равандҳои қабули қарорҳо кӯмак мекунад. Вай ба он ишора мекунад, ки кишварҳо бо истифода аз системаҳои электронӣ метавонанд ҳар як бахши буҷети давлатро бо диққат ва бо интиқод таҳлил кунанд.

Олими дигар профессор Ҳанс-Георг Греф (Hans-Georg Gref), мутахассиси самти рақамикунонии низомҳои иқтисодӣ иброз медорад, ки "...*таҳаввулоти рақамикунонии низоми буҷет ва таъсири он ба мубориза бо коррупсия ва кам кардани хатогиҳо дар таҳияи ҳисоботҳои молиявӣ кӯмак мекунад*". Ӯ таъкид мекунад, ки рақамикунонии буҷет на танҳо дар шаффофият, балки дар баланд бардоштани эътимод байни давлат ва шаҳрвандон нақши муҳим мебозад. Ба назар мерасад, ки бо истифода аз технологии муосир, тамоми ҷараёнҳои молиявӣ ва буҷетӣ метавонанд осонтар ва шаффоф ба амал оянд.

Доктор Юлия М. Холт (Julia M. Holt) дар таҳлилҳои худ ба нақши рақамикунонии буҷет дар беҳтар кардани ҳамоҳангии буҷетҳо ва самаранокии тақсимоти молиявӣ таваҷҷуҳ мекунад. Ба ақидаи ӯ, "...*рақамикунонии буҷет барои давлатҳо кӯмак мекунад, ки манбаъҳои молиявиро дуруст тақсим ва истифода кунанд*". Вай бовар дорад, ки системаи рақамии буҷетӣ метавонад нақши муҳим дар беҳтар кардани ҳадафҳои иқтисодӣ ва рушди устувор дошта бошад, зеро ин система имкони таҳлил ва пайгирии хароҷотҳоро бе раванди дастӣ ва бюрократии маъмулӣ фароҳам меорад.

Профессор Ларс И. Вагнер (Lars I. Wagner) дар таҳлили худ нақши рақамикунонии буҷети давлатиро дар боло бурдани самаранокии идоракунӣ ва тағйирот дар соҳаи иқтисод ба таври илмӣ муарифӣ мекунад. Ба ақидаи ӯ, рақамикунонии буҷет метавонад як ҷузъи муҳими тамоми ислоҳот дар самти идоракунии иқтисодӣ бошад. Вай афзуд, ки ин раванд метавонад на танҳо як усули муфид барои баланд бардоштани самаранокии буҷет бошад, балки ба коҳиш додани вақт ва хароҷот дар ҷараёнҳои молиявӣ низ кумак мекунад.

Аз таҳқиқи олимони Ғар бармеояд, ки рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ барои беҳтар кардани идоракунии молиявӣ, кам кардани хатогиҳо ва шаффофият дар амалҳои молиявӣ хеле муҳим аст. Аз рӯи пешниҳодоти онҳо, давлатҳо бояд стратегияи дуруст ва ҳамоҳангшудаи амали рақамикунонии буҷетро роҳандозӣ кунанд, то ки натиҷаҳои мусбӣ дар соҳаи молия ва иқтисод ба даст оранд.

Албатта, қайд кардан ба маврид аст, ки равандҳои ҷаҳонишавии рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ дар асри 21 яке аз муҳимтарин масъалаҳо дар рушди иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад. Бо суръат расидани ин равандҳо дар замони ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва рушди

технологияҳои иттилоотӣ, давлатҳо ба зарурати мутобиқ кардани низомҳои буҷетии худ ба талаботи нав пай бурдаанд. Рақамикунонӣ як абзор барои ислоҳи самаранокии идоракунии давлатӣ, пурра кардани маълумот дар вақти ҳақиқӣ ва беҳтар кардани қароргириҳоро пешкаш мекунад.

Ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии низоми буҷетии давлатӣ имконият медиҳанд, ки давлатҳо на танҳо барномаҳои буҷетиро самараноктар созанд, балки инчунин имкони таҳлил ва пешгӯии муносибатҳои молиявӣ ва иқтисодиро барои оянда дошта бошанд. Барои кишварҳои дар таҳаввул, ин равандҳо ба яке аз роҳҳои асосии ворид кардани таҷрибаҳои муваффақи байналмилалӣ ва адаптатсияи онҳо ба шароити миллӣ табдил ёфтааст. Бо истифодаи технологияҳои муосир, ҳукуматҳо метавонанд равандҳои буҷетиро автоматизатсия кунанд, ки ин ба паст шудани хатогиҳо ва дурустии ҳисобот дар натиҷаи фаъолияти давлатӣ мусоидат мекунад.

Аксар кишварҳо дар ҷаҳонишавии рақамикунонӣ як қадам ба сӯи шаффофият ва масъулиятпазирии молиявӣ мегузоранд. Ба воситаи платформаҳои рақамӣ, маълумоти буҷетӣ, ки қаблан бо мушкилот дастрас мешуданд, акнун ба шаҳрвандон ва олимон осонтар дастрас мешаванд. Рақамикунонии буҷетӣ ба давлатҳо имкон медиҳад, ки сиёсати фискалӣ ва буҷетиро дар асоси маълумоти дақиқ ва таҳлилҳои замонии байналмилалӣ ба роҳ монанд. Бо истифодаи чунин технологиҳо, давлатҳо метавонанд таъсири муассиртаре дар ҷалби сармоягузорон ва инчунин ҳамкории иқтисодӣ бо кишварҳои дигар дошта бошанд.

Ин равандҳо ба манфиати ҳамаи ҷанбаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла буҷет, хароҷот, даромадҳо, ва омори молиявӣ мебошанд. Бо истифодаи системҳои рақамии муосир, ҳам ҳукуматҳо ва ҳам шаҳрвандон метавонанд муомилаҳо ва қарорҳо ба таври шаффоф ва дуруст анҷом диҳанд. Ҳамзамон, равандҳои рақамикунонӣ ба давлатҳо кӯмак мерасонанд, ки ба талаботи муосир дар таъмини хидматҳои давлатӣ, назорати молиявӣ ва амалишавии муҳити рақамии навгонӣ ҷавобгӯ бошанд.

Дар баробари он ки ин равандҳо як қадами муҳим дар рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инчунин рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад, онҳо инчунин масъалаҳои нави сиёсӣ ва иҷтимоиро ба миён меоранд. Барои мисол, масъалаи ҳифзи маълумот ва махфияти иттилоот, ки дар низомҳои рақамии давлатӣ барои шаҳрвандон эҳтиёҷ дорад, як ҷолиши ҷиддӣ мебошад. Ҳарчанд рақамикунонии буҷетӣ ва ҷаҳонишавӣ кӯмак мекунад, ки малакаи идоракунии давлатҳо такмил ёбад, вале муаммоҳои нав дар заминаи дарёфт ва истифодаи маълумотҳои иҷтимоӣ ба миён омаданаш аз эҳтимол дур нест.

Ҳамзамон, ба назар мерасад, ки чандин кишварҳо наметавонанд ин равандҳоро бо суръати зарурӣ амалӣ кунанд, зеро ба технологияи муосир ва низомҳои ҳамоҳангшударо барои таҳияи низомҳои буҷетӣ дар чунин муҳитҳо дарозмуддат зарурати озмоиш ва омодагии омӯзишии мустақим доранд. Бо вуҷуди ин, ба назар мерасад, ки омода кардани мутахассисон, мутобиқ кардани заминаи ҳуқуқии зарурӣ ва истифодаи шабакаи рақамии муосир ва шаффоф як қадами асосии ҷалби ҳамкории байналмилалӣ ва таъсиси низоми мукаммал мебошад.

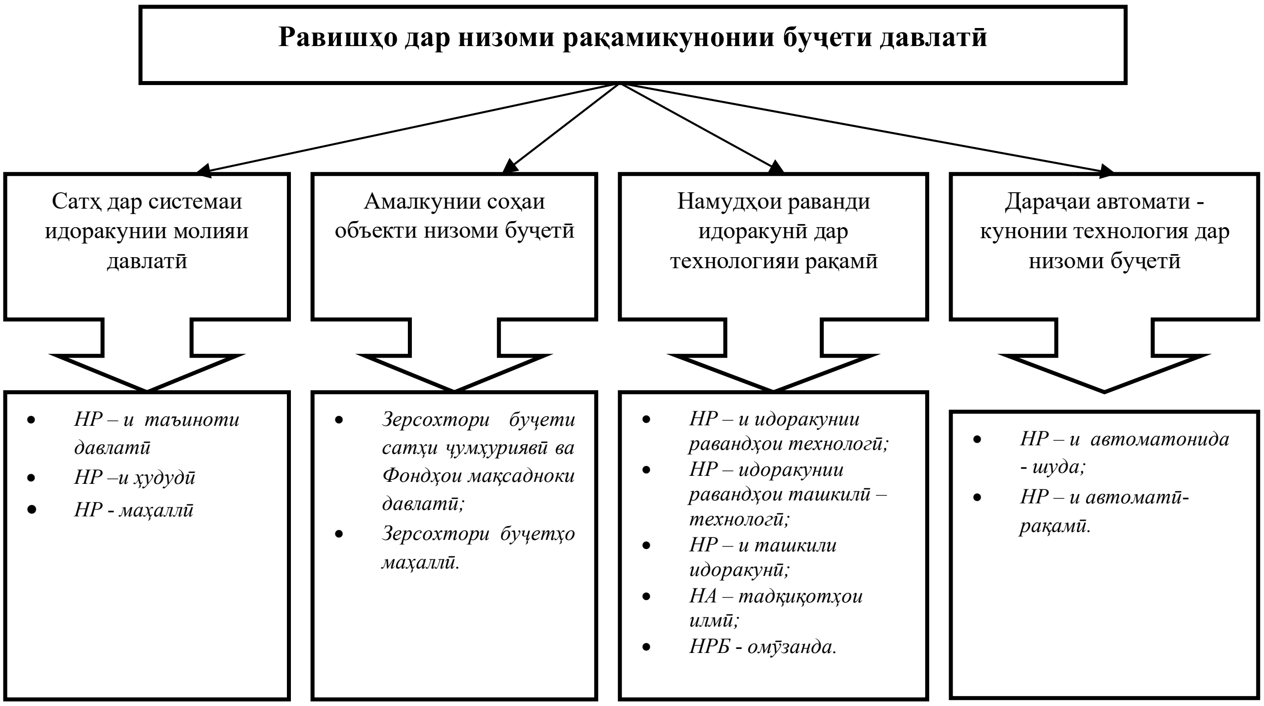

Расми 2. Гуруҳбандии низоми равишҳои рақамикунонии буҷети давлатӣ.

Ба назар мерасад, ки рушди системаи рақамикунонии буҷетии давлатӣ, хусусан дар кишварҳои рушдёбанда, ба зиёд шудани ҳамкориҳои байналмилалӣ ва инчунин беҳтар намудани риояи ҳуқуқҳои инсон ва шаффофияти иттилоотӣ мусоидат мекунад. Ба таваҷҷуҳ ба он, ки буҷет як манбаи калидӣ барои рушди миллӣ ва татбиқи стратегияҳои фискалӣ мебошад, ин раванд ба масоили ҳисобот ва мониторинг дар ҳолати таҷдиди низомҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ таъсир мерасонад. Вақте ки ниёз ба маълумот ва таҳлилҳо ба талаботи ҷамъиятӣ тобеъ мешавад, ин раванд имконияти пурра ба истифодабарии сохторҳои нави иқтисодӣ ва иҷтимоиро фароҳам меорад.

Таҳқиқи масоили назарияи рақамикунонии низоми буҷети давлатӣ чунин натиҷагирӣ намудан ба маврид аст, ки ин масоил дар асри 21 ҳамчун як ҷузъи муҳими инкишофи иқтисодӣ ва технологӣ ҳисобида мешавад. Табиисти иқтисодии рақамикунонӣ ба манзури беҳтар кардани самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ ва баланд бардоштани шаффофият мебошад. Рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки ниҳодҳои муҳими Тоҷикистон маблағҳоро дар замони воқеӣ мониторинг ва таҳлил кунанд, ки ин ба қарорҳои дуруст ва сарфаи захираҳо кумак мекунад.

Хулоса. Таҳқиқотҳои мо ва олимони соҳа собит намуд, ки таърихи таҳаввул ва инкишофи низоми буҷетии рақамӣ бо рушд ва тараққиёти технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд аст. Дар оғоз, буҷетҳои давлатӣ танҳо бо воситаи қолабҳои анъанавӣ ва маъмул коркард мешуданд, ки дар онҳо хатогиҳо ва вақтхорӣ зиёд буд. Бо мурури вақт, рушди интернет, хидматҳои облакӣ ва платформаҳои рақамӣ ба инкишофи буҷетҳои рақамии муосир мусоидат карданд.

Равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки ба васеъшавии робитаҳои глобалӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ дахл доранд, низоми буҷетии давлатҳоро маҷбур карданд, ки ба рақамикунонӣ таваҷҷуҳ зоҳир кунанд. Ин равандҳо инчунин кишварҳоро водор карданд, ки ба таҷрибаи байналмилалӣ ва мизони ҷаҳонишавии иқтисодӣ мутобиқ шаванд. Қабул ва амали кардани низомҳои буҷетии рақамӣ дар ҳукуматҳо ва муассисаҳои молиявӣ то як дараҷа ба талаботҳои муосир ва идоракунии электронӣ алоқаманд шудааст.

Назарияи рақамикунонии буҷети давлатӣ аз ҳамгироии технология ва сиёсатҳои молиявӣ шакл мегирад, ки барои беҳсозии самаранокии буҷет ва мутобиқсозии иттилоот дар муҳити муосир зарур аст. Дар айни замон, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии низоми буҷетӣ ба таъмини шаффофият,

масъулиятпазирӣ ва таҳлили дуруст мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Алимов А.А. Налоговая реформа и налоговое бремя в условиях переходной экономики Таджикистана / А.А. Алимов, А.М. Маъмуров // Научное обозрение. Серия 1: Экономика и право. – 2011. – №6. – С. 278-284.
2. Икромӣ Ф.Н. Масъалаи арзёбии хароҷоти буҷети давлатӣ барои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромӣ Ф.Н., Шарифзода Б.Х. // В сборнике: Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. Душанбе, 2024. С. 97-106.
3. Икромӣ Ф.Н. Усулҳои ҳисоб намудани андоз аз даромади шахси воқеӣ-резидент дар муассисаҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ / Икромӣ Н.Қ., Икромӣ Ф.Н., Шарифзода Б.Х. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 12. С. 280-286.
4. Икромов Ф.Н. Муаммоҳои раванди маблағгузории буҷети давлатӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х., Изатуллоев М.Н.// Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 3 (32). С. 290-297.
5. Икромов Ф.Н. Динамика дефицита государственного бюджета и вопросы источников его финансирования / Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х. // В сборнике: Индустриализация национальной экономики: современное состояние, проблемы и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 2023. С. 182-188.
6. Икромов Ф.Н. Масоили назариявию амалии фонди нафақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Давлатмуродов Ш.М., Икромов Ф.Н. // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). С. 87-94.
7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 декабри соли 2021, №1844. – Душанбе: Шарқи озод, 2022. – 395 с
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.12.2016, №636 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2016. – 99 с. [манбаи электронӣ]. URL: https://investcom.tj/uploads/strateg 2030.pdf [санаи муроҷиат: 02.06.2022 с].
9. Шамсов И.С. Аҳамияти технологияҳои иттилоотӣ дар рушди фаъолияти мақомоти андоз / Шамсов И.С. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2024. № 1 (51).
10. Мирсаидов, А. Б. Институциональные аспекты трансформации земельных отношений и повышение эффективности аграрного землепользования в Республике Таджикистан / А. Б. Мирсаидов, С. А. Мирсаидов // Формирование финансово-кредитных механизмов обеспечения стабильности и экономического роста с учетом перспектив развития интеграции в ЕАЭС : Материалы международной научно-практической конференции, Москва, 25–26 февраля 2016 года. – Москва: Центральный экономико-математический институт РАН, 2016. – С. 79-84. – EDN WGAUUL.

Маълумот дар бораи муаллифон: Икромӣ Фазлиддин Нуриддин – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: fazliddin-91-91@mail.ru. Тел.: (+992) 981-07-67-67

Лолахонов Абдуманон Эшонқулович – докторанти фалсафа (PhD) дар кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: abdu-manon1999@mail.ru

Информация об авторах: Икром Фазлиддин Нуриддин – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: fazliddin-91-91@mail.ru. Тел.: (+992) 981-07-67-67

Лолахонов Абдуманон Эшонкулович – докторант (PhD) кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: abdu-manon1999@mail.ru

Information about the authors: Ikromi Fazliddin Nuriddin - Doctor of philosophy (PhD), Associate Professor, Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: fazliddin-91-91@mail.ru. Tel.: (+ 992) 981-07-67-67

Lolakhonov Abdumanon Eshonkulovich - Doctoral student (PhD) of the Department of Customs Activities of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: abdu-manon1999@mail.ru

УДК: 336.225

МОНЕАҲОИ РУШДИ МИНТАҚА ВА РОҲҲОИ БАРТАРАФ НАМУДАНИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Эмомов М.Н.

Дар мақола оид ба рушди минтақа сухан рафта, роҳҳои пешрафти онро аз қабили беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ, шароит фароҳам овардан баҳри истифодаи захираҳои маҳаллӣ ҷиҳати пешрафти иқтисодиёт, мусоидати ҳамаҷониба барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ муайян намудааст. Инчунин, қайд гардидааст, ки ҳамаи омилҳои дар боло овардашуда метавонад ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмин намудани хизматрасонии босифати иҷтимоӣ ба аҳолӣ саҳмгузор бошанд.

Муаллифи мақола дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тавонистааст, ки монеаҳои ба рушди минтақаҳо таъсиррасонро пурра муайян намояд ва роҳҳои бартараф намудани онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст.

Дар хулосаи мақола муаллиф мушаххас намудааст, ки дар ҳолати бартараф намудани ин монеаҳо минтақаҳо босуоъат рушд менамоянд.

Калидвожаҳо:*монеаҳо, соҳибкории тиҷоратӣ, самтҳои афзалиятнок, рушди минтақа, рушди устувор, стратегияҳои давлатӣ, субъектони иқтисодӣ, сохтори минтақа, БМРҶТ, хавфҳои сармоягузорӣ.*

Барои иқтибос: *Эмомов М.Н. Монеаҳои рушди минтақа ва роҳҳои бартараф намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ М.Н. Эмомов// Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4.2 (43) – С. 360-367.*

ПРЕПЯТСТВИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Эмомов М.Н.

В статье говорилось о развитии региона и определены пути его развития, такие как улучшение бизнес-среды, создание условий для использования местных ресурсов для развития экономики, всесторонняя поддержка привлечения инвестиций и создания новых рабочих мест. Также отмечается, что все вышеперечисленные факторы могут способствовать снижению уровня бедности и предоставлению качественных социальных услуг населению.

Автору статьи на основе исследования экономической литературы и нормативно-правовых документов удалось в полной мере выявить препятствия, влияющие на развитие регионов, и предложить пути их преодоления в Республике Таджикистан.

В заключении статьи автор указал, что в случае преодоления этих препятствий регионы будут развиваться быстрыми темпами.

Ключевые слова: *препятствия, коммерческое предпринимательство, приоритетные направления, региональное развитие, устойчивое развитие, государственные стратегии, экономические субъекты, региональная структура, СПР, инвестиционные риски.*

OBSTACLES OF REGIONAL DEVELOPMENT AND WAYS OF OVERCOMING THEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Emomov M.N.

The article talked about the development of the region and defined the ways of its development, such as improving the business environment, creating conditions for the use of local resources for the development of the economy, comprehensive support for

attracting investment and creating new jobs. Also, it is noted that all the above factors can contribute to reducing the level of poverty and providing high-quality social services to the population.

The author of the article, based on the research of economic literature and regulatory legal documents, was able to fully identify the obstacles affecting the development of regions and proposed ways to overcome them in the Republic of Tajikistan.

In the conclusion of the article, the author specified that in case of overcoming these obstacles, the regions will develop rapidly.

Keywords: *obstacles, commercial entrepreneurship, priority directions, regional development, sustainable development, state strategies, economic subjects, regional structure, MDP, investment risks.*

Гузориши масъала. Яке аз мақсадҳои асосӣ ва афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллӣ ин таваҷҷуҳ намудани тамоми қишри ҳокимияти давлатӣ ба рушди минтақаҳо мебошад, ки бо равона намудани таваҷҷуҳ ба он масъалаҳои асосии иқтисоди миллӣ роҳи ҳалли худро ба осонӣ пайдо менамояд. Пеш аз ҳама барои бартараф намудани мушкилоти аввалиндараҷа дар иқтисодиёт ин муайян ва ҳал намудани мушкилотҳои минтақаҳои алоҳидаи кишвар мебошад. Яъне, ҳангоми банақшагирии рушди иқтисодиёт ба назар гирифтани мушкилотҳои минтақа ва роҳҳои бартараф намудани он афзалиятҳои рушди малакатро боз ҳам зиёдтар мегардонад. Бинобар ин, рушди минтақа асоси рушди иқтисодиёти кишварро таъмин намуда, бе он пешравии иқтисодиёти миллиро тасаввур намудан ғайриимкон аст.

Ҳар яке аз субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ, аз қабили корхонаҳои истеҳсолию хизматрасонӣ, ки бе маблағгузорӣ ва сармоягузории дохилию беруна фаъолияти мунтазаму самаранок дошта наметавонанд, дар раванди маблағгузорӣ ба монеаҳо дучор мегарданд. Бинобар ин, пайдо намудани роҳҳои бартараф намудани он зарур буда, дар акси ҳол ба пешравии назаррас ноил гаштанашон ғайриимкон мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Рушди минтақаҳо ва норасоии маблағгузории он, ҳамчун монеаи рушди иқтисодиёт буда, аз ин бармеояд, ки дар доираи асоси назариявӣ ва таҳлилӣ роҳҳои бартараф намудани он ба таври гуногун пешниҳод шудааст.

Ҳамаи ин ро ба инобат гирифта иқтисодшиносони ватанию хориҷӣ доир ба маблағгузорӣ ба минтақа ва таъмини рушди он корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ гузаронида, рушди минтақаро яке аз омили асосии пешбарандаи иқтисоди миллӣ медонанд. Бинобар ин олимони машҳури соҳаи иқтисод Л.Ҳ. Саидмуродов, М.Н. Худоиев, Д.О. Қандиёрова, Т.Н. Назаров, А. Зелль, А.Б. Крутик, М.М. Хайкин сармоягузорӣ ва маблағгузориро ҳамчун омили муҳимтарини рушди тамоми соҳа аз он ҷумла рушди минтақа меҳисобанд.

Дар доираи ин масъала таҳқиқотчиёни зиёди ватанию хориҷӣ корҳои таҳқиқотӣ гузаронидаанд, аммо ин натавонистааст, ки ҳалли масъаларо пурра инъикос намояд. Бо сабаби пешрафти иқтисодиёт ҷараёнҳои нав пайдо мегардад, ки он талаб мекунад то роҳҳои нави рушди минтақа ва ҳалли проблеммаҳои он пайдо карда шавад.

Аз рӯи барномаву стратегияҳои давлатӣ муайян намудан мумкин аст, ки ҳамеша тавассути ҷалби бахши хусусӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ суръати рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла рушди иқтисодиёти минтақаҳои алоҳидаи мамлакатро таъмин намудан имконпазир мегардад. Инчунин, зарур аст ки барои бартарафсозии мушкилоти мавҷуда дар сатҳи минтақа, яъне беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ, шароит фароҳам овардан баҳри истифодаи захираҳои маҳаллӣ ҷиҳати пешрафти иқтисодиёт, мусоидати ҳамаҷониба барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расондан зарур аст. Ҳамаи ин метавонад ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмин намудани хизматрасонии босифати иҷтимоӣ ба аҳолӣ саҳмгузор бошад.

Мақсади мақола. Маблағгузорӣ ҳамчун маҷмӯи захираҳои молиявӣ дар рушди минтақа накши назаррас дошта, аз ҷумла дар соҳаҳои афзалиятноки он саҳмгузор мебошад. Дар баробари ин якчанд омилҳои таъсиррасоне мавҷуданд, ки дар раванди ҷалби маблағгузорӣ ба он монеа эҷод менамоянд.

Дар ҳақиқат агар мушкилотҳои дар сатҳи минтақабуда ҳал карда шуда, рушди он ба қадри кофӣ таъмин карда шавад, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки иқтисодиёти мамлакат низ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидааст. Чунки, минтақа ҳамчун ячейкаи мамлакат ва иқтисодиёти минтақа бошад зерсохтори иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин манбаъҳои иқтисодии минтақа асоси иқтисодиёти миллиро ташкил медиҳанд.

Муҳтавои асосии мавод. Бояд қайд намуд, ки барои рушди иқтисодиёти минтақа захираҳо ва имкониятҳои дохилӣ бояд самаранок ва оқилона истифода бурда шавад. Чунки самаранок истифода намудани захираҳои дохилии минтақа ба баланд бардоштани иқтидорҳои истеҳсолӣ заминагузор буда, барои ҳал намудани мушкилотҳои мавҷудаи минтақа аз қабили кам будани ҷойҳои кории холӣ, сифати пасти хизматрасонии иҷтимоӣ, баланд будани сатҳи камбизоатӣ ва ғайра саҳми арзандаи худро мегузорад.

Тибқи ақидаи Велкова В.А. рушди минтақавӣ – ин режими фаъолияти минтақа мебошад, ки ба динамикаи мусбати тамоми параметрҳои асосии сатҳи зиндагӣ нигаронида шудааст, ки бо такрористеҳсоли устувор ва мутавозини иқтидори хоҷагидорӣ, захиравӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ таъмин карда мешавад[4].

Дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 оварда шудааст, ки "Манбаъҳои иқтисодии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, ҷангал, оламӣ набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ, ки дар воҳидҳои марзию маъмурии дахлдор воқеанд, ҳамчунин моликияти коммуналӣ ва дигар шаклҳои моликият низ, ки сарчашмаи даромади мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоию иқтисодии аҳолии воҳидҳои марзию маъмурии дахлдор мебошанд, ташкил медиҳанд" [8].

Чи тавре ки Каримова М.Т иброз медорад: "Тақсимоти кунунии иқтидори иқтисодӣ дар Тоҷикистон ба талаботе, ки барои таъмини рушд ва рушди устувори кишвар ҳамчун низоми мустақили иқтисодӣ заруранд, бинобар мавҷудияти деформатсия дар сохтори иқтисоди миллӣ ҷавобгӯ нест"[7].

Ба ҳамаи ин, яъне, оқилона ва самаранок истифода намудани захираҳо сатҳ ва сифати дониши мутахассисони маҳаллӣ нақши асосӣ дорад. Тадбирҳои андешидашуда баҳри боз ҳам хубтар намудани шароити зисти аҳолӣ, ташкил ва таъсис додани корхонаҳои нави истеҳсолию хизматрасонӣ, баланд намудани сифати хизматрасониҳо, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатии аҳолӣ равона гардидааст.

Вобаста ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, ки "Дар давраи минбаъда рушди сармояи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бахши иҷтимоӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва тавсеаи шуғли пурмаҳсул, рушди «иқтисоди сабз» ва иқтисоди рақамӣ ҳамчун ҳадафу афзалиятҳои рушди иқтисоди кишвар муайян гардидаанд" [1].

Боиси қайд аст, ки дар солҳои минбаъда дар назди бахши иқтисодӣ вазифаҳои зиёде гузошта шудааст, ки дар ҳолати саривақт иҷро намудани он ба ҳадафҳои дар пешгузошташуда мерасад. Дар ҳақиқат баланд бардоштани рақобатнокии иқтисоди миллӣ ва таъмин намудани рушди устувор вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, ҳадафҳои боқимонда аз қабили афзоиш додани ҳиссаи табақаи миёнаи аҳолӣ ва расидан ба сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии кишварҳои даромадашон миёна, дар натиҷаи иҷрои саривақтии вазифаи аввал таъмин карда мешаванд.

Барои расидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои дарпешгузошта, инчунин ҳадафҳои дар барномаҳои махсуси соҳавӣ дарҷшуда ҳар як масъулинро зарур аст, ки ба омилҳои таъсиррасони беруна ва дохилӣ

аҳамияти хоса зоҳир намуда, хусусиятҳои мусоидаткунанда ва маҳдудкунандаи рушдро дақиқ муайян намоянд. Ин гуна муайянкунӣ тавассути SWOT- таҳлил доир ба самтҳои асосии рушд ба амал баровварда мешавад, ки онро дар ҷадвали 1 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Таҳлили вазъият дар минтақаҳо (SWOT)

Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои заиф
− Мавҷуд будани захираҳои табиӣ, аз ҷумла канданиҳои фоиданок; − Шароити хуби иқлими барои рушди зироатҳои растанипарварӣ ва боғдорӣ; − Мавҷуд будани талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ дар бозори дохилию берунӣ; − Мавҷуд будани захираҳои меҳнатии озод дар шаҳр; − Мавҷуд будани мавзеъҳои диққатҷалбкунанда; − Вуҷуд доштани ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ; − Дастрас будани инфраструктураи аввалиндараҷа; − Мавҷуд будани коммуникатсияи роҳи оҳан ва ҳавоӣ бо бозорҳои бузург; − Иқтидори нигоҳдошташудаи қувваи кории соҳибихтисос; − Мавҷуд будани қувваи кории соҳибихтисос; − Захираҳои замин; − Қувваи кории нисбатан арзон;	− Маҳдуд будани имконият барои омӯзиш ва коркарди захираҳои табиӣ; − Ба иқтидори пурра кор накардани корхонаҳои саноатӣ ва шумораи маҳдуди корхонаҳои хурду миёна; − Набудани ҷойҳои кории зарурӣ ва музди меҳнати ночиз; − Сатҳи баланди бекорӣ; − Ҳиссаи ночизи соҳаҳои инноватсионии саноат дар сохтори иқтисод; − Сатҳи пасти рақобатпазирии маҳсулоти бештари истеҳсолшаванда; − Дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявӣ − Фоизи баланди захираҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ; −Фарсуда ва корношоям будани таҷҳизотҳои корхонаҳои саноатию КАС; −Дар ҳолати бад қарор доштани роҳҳои дохилӣ, дастрас набудан ба интернет, нарасидани барқ; −Норасогии оби нӯшокӣ ва полезӣ; −Норасогии инфрасохтори муосири сайёҳӣ.
Имкониятҳо	**Хатарҳо**
− Васеъ намудани заминҳо ва бунёди боғҳои нав аз ҳисоби заминҳои назди соҳилӣ; − Дар доираи барномаҳои соҳавӣ беҳтар намудани инфрасохтори соҳаҳои иҷтимоӣ; − Ташкили шароити мусоид барои рушди соҳибкории хурду миёна; − Ҷалби сармояи хориҷӣ дар доираи Созишномаҳои байниҳукуматӣ; − Ҳаҷми назарраси интиқоли маблағ аз ҷониби муҳоҷирон; − Захираҳои назарраси фароғатӣ; − Дастгирии ислоҳот ва барномаҳо аз ҷониби ҳамёрони рушд дар соҳаҳои афзалиятнок; − Беҳтар шудани муҳити сармоягузорӣ дар минтақа ва афзоиши мутаносиби соҳибкорӣ.	− Баста шудани сарҳад ва ба миён омадани мунокишаҳои наздисарҳадӣ; − Обхезии дарёҳо ва шуста шудани заминҳои назди соҳил, таъсири офатҳои табиӣ; − Таъсири бӯҳрони молиявию иқтисодӣ ба рушди корхонаҳо; −Аз бозорҳои калон ва марказҳои логистикӣ дур будани минтақаҳо; −Хароҷоти калони нақлиётӣ ҳангоми ҳамлу нақли дохилӣ; −Вобастагӣ аз воридоти нерӯ; −Таҳдид ба амнияти озуқаворӣ (вобастагӣ аз воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ); −Рафтани кадрҳои соҳибихтисос; −Офатҳои табиӣ; −Кам шудани интиқоли сармоя аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Барномаи миёнамӯҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2016-2020, Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2017-2020, Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Панҷакент барои солҳои 2016-2020, Вазъи иҷтимоию иқтисодии шаҳри Кӯлоб.

Аз рӯи ҷадвали муайян намудан мумкин аст, ки дар минтақаҳои гуногуни кишвар тарафҳои қавӣ ва имкониятҳо зиёд буда, барои рушд додани соҳаи иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа ва мамлакат саҳмгузор шуда метавонанд. Аммо бар замми ин тарафҳои заиф ва хатару таҳдидҳо низ зиёд ба чашм мерасанд, ки бартараф кардани онҳо метавонад ба фоидаи кор бошад. Масъалаҳое, ки ба тарафҳои қавӣ оварда шудаанд, асосан ба самти кишоварзӣ, саноат, сайёҳӣ, сармоягузорӣ, молиявӣ ва ғайра тааллуқ доштa, дар он ҷо имкониятҳои истифодаи онҳо низ оварда шудааст. Масъалаҳои тарафи заиф ва хатарҳо бошад ба монанди тарафи қавӣ ҳаст, аммо дар он ҷо камбудиҳои ин самт бо хатарҳои он муайян карда шудааст.

Бо вуҷуди он ки сатҳи иқтисодию иҷтимоии мамлакат рӯз аз рӯз боло рафта истодааст, аммо масъалаҳои ҳалношуда ва қисман ҳалшуда дар ин сатҳ то ба ҳол боқӣ мондааст. Яке аз масъалаи муҳим ин дар сатҳи муайян баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ мебошад, ки ин на танҳо аз дастгирии давлатӣ вобаста аст, балкӣ ташкили соҳибкории хурду миёна ва ташкили ҷойҳои кории холӣ низ ба ин таъсири бевосита расонида метавонад.

Дар баробари ин дигар масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ низ вуҷуд доранд, ки онҳо бахри ҳал ба дастгирии давлатӣ ва сармоягузорӣ ниёз доранд. Ба ин масъалаҳо беҳтар гардонидани нишондиҳандаҳои тандурустӣ ва маориф, таъмини рушди устувори иқтисодӣ, суръат бахшидан ба рушди бахшҳои алоҳидаи афзалиятнок, ҳифзи муҳити зист ва ғайра дохил мешаванд.

Монеаи асосие, ки ба паст шудани суръати афзоиши иқтисодиёти мамлакат таъсири амиқи худро расонида метавонад, ин иқтисодиёти ҷаҳон мебошад. Чунки паст шудани суръати афзоиши он ба пастшавии суръати рушди иқтисодии мо низ бетаъсир намемонад. Ин таҷрибаро дар солҳои охир аксарияти давлатҳои ҷаҳон мушоҳида намуданд ва ба онҳо ҳушдор дод то аз чораҳои муҳофизатӣ истифода намуда, бештар ба сармоягузории дохилӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд. Бар замми ҳамаи ин таъсири иқтисодиёти ҷаҳон ба баъзе масъалаҳои иқтисодӣ аз қабили аз давлат баромадани захираҳои молиявӣ, коҳиш ёфтани интиқоли маблағ аз хориҷа, боло рафтани фоизи қарзи бонкҳо ва ғайра бетаъсир намемонад.

Ҳоло рушди минтақаҳои кишвар нобаробар амалӣ шуда истодааст, ки сабабҳои асосии он ҷойгиршавии нобаробари захираҳои табиӣ, фарқият дар шароити иқлимӣ, ҳаҷми ҷалби сармоя ва сармоягузорӣ, даромади аҳолӣ, мавқеи минтақаҳо дар иқтисодиёти миллӣ ва шохиси рушди неруи инсонӣ ба ҳисоб меравандi[3].

Дар ҳақиқат ба сохтори минтақа омилҳои гуногун таъсири худро расонида метавонанд, ки ба инҳо пеш аз ҳама ҷойгиршавии минтақа аз ҷиҳати ҷуғрофӣ, соҳаҳои иқтисодии махсуси ба ҳамин минтақа вобасташуда, шароити мусоиди минтақа оид ба ягон самти истеҳсолӣ ё хизматрасонӣ ва ғайраро дохил намудан мумкин аст.

Чи тавре ки дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 қайд гардидааст: "Рушди минтақаҳои мамлакат яке аз самтҳои бунёдии пешбурди ислоҳоти иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун заминаи устувор дар таъмини дараҷаи зарурии амнияти энергетикӣ ва озуқаворӣ, рушди имкониятҳои инфрасохторию коммуникатсионии мамлакат ва фарогир кардани шуғли пурмаҳсул дар саросари кишвар арзёбӣ мегардад" [3].

Асоси сохтори имрӯзаи иқтисодиёти минтақаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан соҳаи кишоварзӣ ташкил менамояд. Ҳарчанд ки самти иқтисодиёти имрӯзаи мо ба аграрию саноатӣ равона карда шудааст, аммо то ба ҳол самти аграрӣ бартарии зиёдро дорост. Аммо, саноат низ бо маром рушд намуда истодааст, ки ин асосан дар самти саноати истихроҷи маъдан бартарии бештар дорад. Чунки захираҳои табиии кишвар ба андозаи зарурӣ кофӣ буда, ҳатто он барои таъмини талаботи минтақа ва ҷаҳон равона карда мешавад.

Дар аксарият соҳаҳои дар шароити минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ амалкунанда, новобаста аз он ки он ба истеҳсолот, хизматрасонӣ ё ягон фаъолияти дигар машғул аст, нарасидани технологияҳои инноватсионӣ мушоҳида мегарданд. Дар

шароити имрӯза, ки рушди босуръати иқтисодиёт дар ҷараён аст, технологияи инноватсионӣ метавонад заминагузор ва омили асосии рушди он бошад. Чунки, дар солҳои охир таваҷҷуҳи ҳукумати мамлакат ба саноатикунонии босуръат равона гардидааст ва ҳамаи ин талаботро ба технология боз ҳам зиёд мегардонад. Дар акси ҳол фаъолияти ин соҳаҳоро ба талабот ва вазъи бозори дохилӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ҷавобгӯй намудан мушкил аст.

Ба ақидаи Горбова И.Н. шарти муҳими самаранокӣ ва таъмини устувории иқтисодии давлат мавҷудияти фазои ягона дар иқтисодиёт мебошад. Барои рушд, нигоҳдорӣ ва ташаккули он мақомоти минтақавӣ ва марказӣ вазифадоранд, ки ҷиҳати таъмини амнияти дохилии бозор, низоми умумии пулии давлат ва тамоми шабакаҳои инфрасохторӣ маҷмӯи тадбирҳо андешанд. Инҳо системаҳои гуногуни алоқа, нақлиёт ва энергетикиро дар бар мегиранд[5].

Дар ҳақиқат андешидани тадбирҳо оид ба иқтисодиёти миллӣ ва иқтисодиёти минтақавӣ ва тақвият додани он аз тарафи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ фазои мусоидро ба тамоми соҳибкорон, сармоягузорон ва ташаббускорон ба вуҷуд меорад. Субъектони номбаршуда метавонанд дар зери тадбирҳои андешидашуда ҳамчун шахсони ташаббускор баромад намуда, барои истифодаи имкониятҳои минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ кӯшиш ба харҷ диҳанд ва дар ин замина ташкили ҷойҳои кории бештарро ба вуҷуд оранд.

Бо максади мунтаззам нигоҳ доштани вазъияти муътадили иқтисодию иҷтимоӣ дар минтақа пеш аз ҳама таъмин намудани он ҷо бо маводи озукаворӣ ва махсулоти нимтайёру тайёр лозим буда, инчунин низоми молиявиро низ дар сатҳи баланд нигоҳ доштан зарур мебошад.

Яке аз проблеммаи асосӣ ва назаррас ин дар сатҳи махал ба қадри зарурӣ рушд наёфтани соҳибкории истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ мебошад, ки баҳри ҳал намудани ин ҳатман дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз ҷумла самтҳои афзалиятноки он дар маҳалҳо зарур мебошад. Яъне, дар сатҳи маҳал соҳибкории тиҷоратӣ ба қадри зарурӣ рушд намудааст ва бояд қайд намуда, ки онро бевосита шахсони алоҳида бе дастгирии давлатӣ низ метавонанд ба роҳ монанд. Аммо, махсусан барои ташкил намудани соҳибкории истеҳсолӣ ҳатман дастгирии давлатӣ зарур мегардад. Чунки, давлат метавонад ба воситаи додани имтиёзҳои андозӣ, дастгирии молиявӣ ба воситаи маблағгузориҳои буҷавӣ, ташкили фондҳои махсус барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва додани имтиёзҳо барои қарз ба рушди ин таъсиргузор бошад.

Чи тавре ки маълум аст, соҳибкории истеҳсолӣ ин фаъолияти иқтисодие, ки ба субъектҳои иқтисоди бозорӣ манфиати зиёд оварда, ба болои нархи мол арзиши иловаро зам мегардонад. Мақсади асосии он истеҳсоли мол буда, барои ба даст овардани даромади зиёд ба истеъмолкунандагон пешниҳод карда мешавад. Бинобар ин, тамоми сармоягузорон барои сармоягузорӣ намудани соҳибкории истеҳсолӣ ҳавасмандии бештар доранд. Давлат низ барои пешрафт ва тараққиёти иқтисодиёти худ, аз ҷумла дар сатҳи минтақа ба ин намуди соҳибкорӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд.

Талаботи замони муосир, ки вобаста ба шароит иқтисодиёти бозаргонӣ ташкил карда мешавад, аз ҳар як низоми идоракунӣ талаб менамояд, ки низоми самарабахши рушди иқтисодиётро ба амал бароранд. Дуруст ба роҳ мондани ин низом аз рушди минтақаҳои кишвар вобастагии зиёд дошта, дар навбати худ он метавонад ба рушди минтақаҳо заминаи устувор гузорад. Вобаста ба ин зарур аст ки хусусиятҳои хоси ҳар як минтақаи алоҳидаи кишвар, инчунин имкониятҳо ва бартариятҳои онҳо ба инобат гирифта шавад. Яъне, ҳангоми алоқаи байниякдигарии иқтисодиёти миллӣ бо иқтисодиёти минтақаҳо пешбурди ҳамаҷонибаи иқтисодиётро таъмин намудан мумкин аст.

Дар баробари ин рушди ноустувор ва истифодаи бесамари механизмҳои батанзимдарории иқтисодиёти бозаргонӣ ва диверсификатсияи сусти истеҳсолот метавонад ба таъсири манфӣ расонад.

Новобаста аз ин, ҳоло ҳам хавфҳои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ҳанӯз дар сатҳи баланд боқӣ мемонанд. Аксари вақт соҳибкорон бо мушкилоти асосии зерин рӯ ба рӯ мешаванд:

- норасоии захираҳои молиявӣ, мукаммал набудани механизмҳои дастгирии молиявию қарзӣ ва суғуртаи хавфҳои соҳибкорӣ, шароитҳои номусоиди қарздиҳӣ, рушди нокифояи механизми лизинг;
- дастрасии маҳдуди субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба корхонаҳои истеҳсолӣ ва биноҳои бекорхобидаи корхонаҳо;
- номукаммалии қонунгузории андоз, самарабахш набудани назорати андоз;
- баланд будани фоизи қарзҳои бонкӣ ва кӯтоҳ будани мӯҳлати баргардонидани онҳо (махсусан дар самти соҳибкории истеҳсолӣ);
- мушкилоти алоқаманд бо таъмини боэътимоди корхонаҳои истеҳсолӣ бо нерӯи барқ ва дигар захираҳои нерӯ, бахусус дар фасли зимистон.
- сатҳи баланди ришвахӯрӣ ва монеаҳои назаррас дар системаи иҷозатномадиҳӣ;
- хусусияти ҷазодиҳандагӣ доштани расмиёти тафтишҳо;
- кам будани бизнес - инкубаторҳо;
- мавҷуд набудани ҳифзи иҷтимоии боэътимод ва амнияти соҳибкорон[2].

Ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ аз бисёр омилҳо вобаста аст, аз қабили таъмини нерӯи барқи минтақа, иқтидори бозори дохилӣ, таъмини инфрасохтори минтақа, мавҷудияти шабакаи васеи коммуникатсионӣ (нақлиёт, алоқа, технология), мавқеъи ҷуғрофӣ (масалан, вазъи сарҳадии минтақа), истеҳсолӣ, иқтидори молиявӣ, вазъи демографии минтақа, сатҳи маърифат ва фарҳангии аҳолӣ, фароҳам овардани заминаи устувори ҳуқуқӣ, ташаккули андозу қарзи мусоид, муҳити зист (дар назар дорад, ки омилҳои номбаршуда ба омилҳое монананд, ки дар маҷмӯъ фазои сармоягузории кишварро тавсиф мекунанд) [9].

Мушкилоти асосии рушди фазои ягонаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бартараф кардани бӯҳрони ҷаҳонии молиявию иқтисодӣ, тағйирёбии низоми пулӣ, таъмини устувории пули миллӣ мебошад. Рушду ташаккули бозори меҳнат ва танзими шуғли аҳолӣ дар байни минтақаҳо низ аҳамияти хоса пайдо мекунад[5].

Ба ақидаи Гранберг А.Г. хусусиятҳои асосии сифатии минтақаҳои мушкилотдор инҳоянд:

1. Бӯҳрони мушаххасе, ки дар зуҳуроти ин ё он проблемаи асосӣ ба вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар, суботи сиёсӣ ва мувозинати иқтисодӣ таҳдид мекунад;
2. Мавҷуд будани потенсиали захиравӣ (истеҳсолӣ, илмию техникӣ, меҳнатӣ, табиӣ), ки истифодаи онҳо барои хоҷагии халқ махсусан муҳим аст;
3. Аҳамияти махсуси мавқеъи геополитикӣ ва геоиқтисодии минтақа барои манфиатҳои стратегии кишвар;
4. Набудани захираҳои молиявии худ барои ҳалли мушкилоти дорои аҳамияти миллӣ ва ҷаҳонӣ[6].

Ҳалли масъалаҳои мазкур, ки ба баланд бардоштани сатҳи рушди минтақа вобаста ҳастанд, аз доираи салоҳият ва имкониятҳои минтақа берун баромада, дастгирӣ ва маблағгузории он дар сатҳи давлатӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Бо назардошти ин, масъалаҳо ҳалталаб бо ҷалб ва сафарбаркунии маблағгузориҳои давлатӣ ва хориҷӣ дар сатҳи минтақавӣ роҳи ҳалли худро метавонанд пайдо намоянд.

Инчунин дар як қатор минтақаҳои Тоҷикистон бо сабаби минтақаи кӯҳӣ будан аз оддитарин имкониятҳои рушд бархурдор набуда, ҳатто ба он монеа низ эҷод мекунанд. Ба ин мисол шуда метавонад ҷойгиршавии минтақаҳои аҳолинишин дар баландкӯҳҳо, ки ин дастрасиро ба бозор ва инфрасохтори гуногун маҳдуд месозад. Дар баробари ин иқлими ноустувори кӯҳӣ низ метавонад ба тараққиёти бисёр соҳаҳои афзалиятнок дар ин минтақаҳои аҳолинишини кӯҳӣ халал расонад. Ин минтақаҳо асосан минтақаҳои деҳотнишин буда, дар онҷо одатан сатҳи бекорӣ ва камбизоатӣ баланд мебошад. Бинобар ин аҳолии дар ин минтақа истиқоматкунанда дар бисёр ҳолат ба хизматрасониҳои тиббӣ, маориф ва дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ дастрасии маҳдуд доранд.

Аксарияти камбудиҳои ҷойдошта дар минақаҳои мазкур ин ба хизматрасонии нақлиётӣ ва дар ҳолати хуб қарор надоштани роҳҳо вобастагии зиёд дорад. Чунки, дар ҳолати хуб қарор надоштани роҳ ин ба ҳаракати одамон ва интиқоли молу

маҳсулоти зурурӣ ба ин митақаҳо мушкилӣ меорад.

Дар баробари мушкилотҳои ҷойдошта норасоии барқ низ яке аз проблемаҳои асосӣ дар минтақаҳои номбаршуда мебошад, ки он дар замони муосир метавонад ба рушди аксарияти соҳаҳои афзалиятнок монеаи асосӣ бошад. Зеро ки аксарияти хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба қувваи барқ вобаста буда, бе он ташкил намудани нуқтаҳои хизматрасонӣ дар минтақаҳо ғайриимкон аст.

Ин мушкилотҳои ҷойдошта на танҳо ба аҳолии деҳот таъсири манфии худро мерасонанд, балки ҳавасмандии сармоягузоронро нисбат ба сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ коста гардонида, барои соҳибкорони маҳаллӣ низ мушкилӣ эҷод менамоянд. Ҳамаи ин ба Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва буҷети мамлакат ва дар маҷмуъ ба пешрафти иқтисодии мамлакат таъсири манфии худро мерасонад.

Адабиёт

1. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. [захираи электронӣ]. - URL:https://prezident.tj/event_by_theme/internal_politics/national_ develop ment_council/37754 (санаи мароҷиат: 20.08.2024).
2. Барномаи миёнамӯҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2016-2020, С.23.
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025, Душанбе – 2021.-С.23.
4. Велкова В.А. Региональное развитие и управление комплексным социально-экономическим развитием дотационного региона// Вестник Чувашского университета. 2009. — №4. Стр.105.
5. Горбова И.Н. Региональные проблемы развития и пути их решения в Российской Федерации. Вестник государственного и муниципального управления №1, 2013 г. С.108.
6. Гранберг А.Г.Основы регионарной экономики: учебник для вузов / 2 изд. М.: «ГУ ВШЭ», 2001.
7. Каримова, М. Т. Проблемы региональной дифференциации в Республике Таджикистан / М. Т. Каримова. - Текст : непосредственный // Актуальные вопросы экономических наук : материалы III Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2014 г.). - Т. 0. - Уфа : Лето, 2014. - С. 146-148. - URL: https://moluch.ru/conf/econ/archive/95/5723/
8. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №5, мод. 339; соли 2006, №11, мод. 472; соли 2009, №12, мод.814, с.2010, №12, қ. 1 мод.800, ҚҶТ аз 19.03.2013с. №960; ҚҶТ аз 22.07.2013с. №1012), Маҷлиси намояндагон 3-юми марти соли 2004 қабул кардааст Маҷлиси миллӣ 29-уми апрели соли 2004 ҷонибдорӣ намудааст. С.9.
9. Павлов К. В. Территориальные особенности развития предпринимательства в разных регионах России. 5(32) – 2006. Региональная экономика: теория и практика. С.31.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Эмомов М.Н. – доторанти (Phd) кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Информация об авторах:

Эмомов М.Н. - докторант (PhD) кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14.

Information about the authors:

Emomov M.N. - assistant professor (PhD) of the Department of Finance of Tajikistan State University of Finance and Economy. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 339.727.3: 339.726

АҲАМИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗДИҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА АРЗЁБИИ ТАРКИБИ ГРАНТИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Тағоев М.Р.

Аннотатсия. *Дар мақола муаллиф оид ба мафҳуми қарзи байналмилалӣ, хусусият ва аҳамияти иқтисодии он дар шароити муосир шарҳи мухтасар додааст. Қабл аз ҳама дар мақола ҷанбаҳои таърихии ташаккулёбии муносибатҳои қарзӣ низ ифода карда шудаанд. Дар мақола инчунин нақши институтҳои байналмилалии молиявию қарзӣ дар такмили низоми қарздиҳии байналмилалӣ кушода шудаанд. Вобаста ба ин муаллиф аз нақши созгори чанде аз созмонҳои байналмилалӣ ишора кардааст. Ҳамзамон, муаллиф ба сохтори қарзи байналмилалӣ таваҷҷуҳ карда, аҳамияти унсури грантиро дар раванди қарздиҳӣ дар шароити муосир ба риштаи таҳлил кашидааст. Дар ин ҳошия, аз ҷониби муаллиф усули асосии ҳисоби таркиби грантии қарзи байналмилалӣ шарҳ дода шудааст. Таҳлили муаллиф оид ба истифодаи грант ва аҳамияти он дар ҳалли норасоии захираҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вижагиҳои мақолаи илмӣ маҳсуб ёфта, аҳамияти калонро соҳиб мебошад.*

Калидвожаҳо: *қарзи байналмилалӣ, қарздиҳандагон, қарзгирандагон, квота, таркиби грантӣ, кумаки расмӣ, меъёрҳои фоизӣ, созмонҳои молиявӣ, иқтисоди миллӣ.*

Барои иқтибос: *Тағоев М.Р. Аҳамияти иқтисодии қарздиҳии байналмилалӣ ва арзёбии таркиби грантии он дар шароити муосир/ М.Р. Тағоев // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4.2 (43) – С. 368-376.*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ОЦЕНКА ЕГО ГРАНТОВОГО СОСТАВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Тагоев М.Р.

Аннотация. *В статье автор даёт краткое разъяснение понятия международного долга, его характеристик и экономического значения в современных условиях. В статье, прежде всего, описываются исторические аспекты формирования долговых отношений. В статье также исследуется роль международных финансово-кредитных институтов в совершенствовании системы международного кредитования. В этой связи автор указывает на координирующую роль ряда международных организаций. При этом автор уделяет особое внимание структуре международного долга и анализирует значение грантового элемента в процессе кредитования в современных условиях. В данной статье автор излагает основной метод расчёта грантовой составляющей международного долга. Авторский анализ использования грантов и его значения в решении проблемы нехватки финансовых ресурсов в Республике Таджикистан является одной из особенностей научной статьи и имеет большое значение.*

Ключевые слова: *международный долг, кредиторы, заёмщики, квота, структура грантов, официальная помощь, процентные ставки, финансовые организации, национальная экономика.*

ECONOMIC SIGNIFICANCE OF INTERNATIONAL LENDING AND ASSESSMENT OF ITS GRANT COMPOSITION IN MODERN CONDITIONS

Tagoev M.R.

In the article, the author gives a brief explanation of the concept of international debt, its characteristics and economic significance in modern conditions. The article, first of all, describes the historical aspects of the formation of debt relations. The article also examines the role of international financial and credit institutions in improving the system

of international lending. In this regard, the author points out the coordinating role of a number of international organizations. At the same time, the author pays special attention to the structure of international debt and analyzes the significance of the grant element in the lending process in modern conditions. In this article, the author presents the main method for calculating the grant component of international debt. The author's analysis of the use of grants and its significance in solving the problem of lack of financial resources in the Republic of Tajikistan is one of the features of the scientific article and is of great importance.

Keywords: *international debt, creditors, borrowers, quota, grant structure, official aid, interest rates, financial institutions, national economy.*

Гузориши масъала. Дар шароити нобаробарии захираҳои молиявӣ дар иқтисодиёти ҷаҳони муосир зарурати ҳамкории тарафайни субъектҳои хоҷагидорӣ ва махсусан давлатҳо тобиши нав пайдо карда истодааст. Ҳамин аст, ки тайи даҳсолаҳои охир ҳаркати сармояи қарзӣ яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкории байни давлатҳо пазируфта шуда, дар ҳошияи он қарзи байналмилалӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ зуҳур мекунад. Дар ин робита, тарафҳои иштирокчии ин раванд бар он мекушанд, ки аз як тараф барои қонеъ кардани талаботи худ захираҳои қарзиро ҷалб намоянд, аз тарафи дигар соҳибони захираҳои қарзӣ ба гирифтани даромади иловагӣ ноил гарданд. Тамоили нав дар рушди додугирифтҳои қарзӣ муайянсозии таркиби грантии қарзҳо ба ҳисоб меравад. Грант ҳачун унсури таркибии қарзи байналмилалӣ ҳамчун унсури дастгирикунандаи қарзгирандагон эътироф мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҳамаи инро ба инобат гирифта иқтисодшиносони ватанию хориҷӣ доир ба қарздиҳии байналмилаӣ мақолаҳои илмию оммавӣ эҷод карда, ҷалби захираҳои берунии қарзиро яке аз омили асосии рушдбахшии иқтисоди миллӣ медонанд. Дар ин ҷода, як қатор олимони машҳури соҳаи иқтисод Қаюмов Н.Қ., Султонов З.С., Раҳимзода Ш.М., Саидмуродов Л.Ҳ., Исайнов Ҳ.Р., Болоннин Н.Н., Киреев А.П., Красавина Л.Н. қарзгирии байналмилалиро ҳамчун омили муҳимтарини рушди тамоми соҳаҳо аз он ҷумла рушди иқтисоди миллӣ ҳисобида, истифодаи мақсадноки онро шарти муҳим арзёбӣ менамоянд. Бо вуҷуди ин тарафҳои алоҳидаи қарздиҳии байналмилалӣ ва мураккабшавии шартҳо ва таркиби қарзи байналмилалиро мавриди таҳқиқи амиқ қарор додан зарур мебошад.

Мақсади мақола. Тахия ва пешниҳоди стратегияҳои мукаммали идоракунии қарзи берунии мамлакат, ки ҷузъи таркибии қарзи байналмилалӣ маҳсуб меёбад, яке аз шартҳои асосии баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои қарзӣ маҳсуб меёбад. Дар ин робита муайянсозии андоза ва механизми истифодаи грантҳо низ аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои қарздиҳанда шарти асосӣ баромад мекунад.

Муҳтавои асосии мавод. Муносибати байналмилалии қарзӣ яке аз шаклҳои васеи ҳамкории мутақобилаи байни давлатҳо буда, бо додугирифти ду тараф, қарздиҳандагон, аз тарафи якум ва қарзгирандагон, аз тарафи дуюм пайдо мешавад. Феълан, қарзгирӣ ва қарздиҳии байналмилалиро бо натиҷаи рушди бозори дохилии қарзии давлатҳои мутараққии ҷаҳон ва ҳамчун ҷавоб ба зарурати маблағгузории савдои байналмилалӣ фаҳмидан мумкин аст. Мусаллам аст, ки бозори дохилии давлатҳои рушдкарда бо ҳаҷми баланди пасандозгузорӣ ва бозори давлатҳои рӯ ба инкишоф бошад, бо ҳаҷми ками захираҳои молиявӣ (сатҳи пасти пасандозгузориҳо) ба шарикии байниҳамдигарӣ ниёз пайдо менамоянд [4, с.31].

Аз нуктаи назари таърихӣ қарзи байналмилалӣ дар асрҳои XIV-XV дар натиҷаи рушди савдои байналмилалӣ байни Аврупо, Осиё ва баъдан Амрикою Африқо (минтақаҳои шимолӣ) пайдо гаштааст. Чунки маҳз дар ин давра истифодаи васеи роҳҳои баҳрӣ ва хушкӣ ба суръатёбии ҳаҷми боркашонӣ таъсир расонида, ҳамкориҳои зичи истеҳсолии байни давлатҳоро ба вуҷуд овард. Ин ҳолат аз нигоҳи мо, яке аз «фишангҳои асосии аввалини»

сафарбарнамоии сармоя дар байни давлатҳо мебошад.

Аз нуқтаи назари эволютсионӣ, асоси объективии инкишофи муносибатҳои қарзиро бо афзоиши истеҳсолот, суръатёбии равандҳои байналмилалигардонӣ, фаромилаликунонӣ, махсусгардонӣ, кооператсия, дастовардҳои беназири илмию техникӣ, тиҷорати ҷаҳонӣ ва суръатёбии ҷаҳонишавӣ алоқаманд намудан дуруст меояд.

Амалан, ба субъектҳои муносибатҳои байналмилалии қарзӣ қарздиҳандагон ё худ фурушандагони сармояи қарзӣ ва қарзгирандагон-харидорони сармояи қарзиро дохил менамоянд. Қарздиҳандагон ва қарзгирандагони сармояи қарзии байналмилалӣ ғайрирезидент эътироф мешаванд, чунки онҳо дар бозорҳои байналмилалии сармояи қарзӣ амалиёти қарзиро анҷом медиҳанд. Одатан, муносибатҳои қарзии байналхалқӣ ва субъектҳои онҳо манфиатҳои асосии миллиро пайгирӣ намекунанд. Мақсади асосии онҳо, чун қоида, ба даст овардани фоидаи максималӣ мебошад ва аз ин рӯ, муносибатҳои қарзии байналмилалӣ дар шароити беҳтарини имкониятҳои фоидаовар – дар бозорҳои байналмилалии сармояи қарзӣ ташаккул меёбанд. Мақсади қарзи байналмилалӣ бевосита аз субъект вобаста аст. Аз ин рӯ, дар баробари фоида ё ҳатто илова бар он, ҳадафҳо метавонанд сиёсӣ, гуманитарӣ ва ғайра бошанд [2, с.345].

Қарзи байналмилалӣ аслан як намуди категорияи «қарз» буда, амалан дар раванди ҳаракати молҳо, хизматрасониҳо, сармоя, воситаҳои молиявӣ байни субъектони алоҳидаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ “миёнаравӣ” мекунад. Қарзи байналмилалӣ бо дигар категорияҳои иқтисодӣ, аз қабили: - фоида, нарх, асъор, қурби асъор, баланси пардохт, касри буҷет ва тамоми маҷмӯи дигар қонунҳои иқтисодии бозор алоқамандии зичу ногусастанӣ дорад [2, с.345].

Одатан, аксари давлатҳои рӯ ба инкишоф дар муносибатҳои қарзӣ бештар ҳамчун қарзгиранда ва давлатҳои мутараққӣ бошанд, ҳамчун қарзгирдиҳанда иштирок менамоянд. Дар радифи омилҳои дар боло зикршуда, як сабаби асосии қарзгирӣ ин кофӣ набудани захираҳои дохилии молиявии давлатҳо барои пешбурди сиёсати иқтисодӣ ва татбиқи барномаю стратегияҳои миллӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, давлатҳо барои гирифтани маблағҳои қарзӣ ба манбаъҳои хориҷӣ рӯ меоваранд. Дар таҷрибаи муосир, маблағгузории берунии давлат аз пайвандҳои муҳими зерин иборат мебошад: - маблағгузории байналмилалӣ - қарзҳо дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ (барориши евробондҳои мустақил); - қарзҳои ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ (ХБА, гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ, фондҳои минтақавӣ ва бонкҳои минтақавии рушд); - қарзҳои дуҷониба ва бисёрҷониба аз дигар давлатҳо, бонкҳо ва ширкатҳои хориҷӣ (маблағгузории лоиҳаҳо ва ғ.); - сармоягузории хориҷӣ (мустақим ва портфелӣ) дар бозори миллӣ (фурӯши амволи давлатӣ, барориши вомбаргҳои давлатӣ дар бозори миллӣ); - кӯмаки молиявӣ (грантҳо барои рушди соҳаҳо ва ғ.) [1, с.48]

Дар амалия, инчунин зарурати дигари дар сатҳи байнидавлатӣ пайдо шудани қарздиҳӣ ба рӯйпӯш намудани тавозуни манфии пардохтҳои байналмилалӣ ё худ тавозуни пардохт вобастагӣ дорад.

Қарзи байналмилалӣ дар татбиқи талаботи қонуни асосии иқтисодӣ, фароҳам овардани шароит барои фоидаи субъектҳои бозор нақши калонро мебозад. Қарзи байналмилалӣ ҳамчун унсури таркибии қонуни арзиш, арзиши ҳақиқии молҳоро нисбат ба арзиши ҷамъиятие, ки аз татбиқи таҷҳизоти воридотии тариқи қарз харидоришуда пайдо мешавад, кам менамояд. Қарзи байналмилалӣ бо қонуни сарфаи вақти корӣ, меҳнати зинда ва таҷассумшуда алоқаманд аст, ки дар сурати самаранок истифода бурдани маблағҳои қарзӣ ба афзоиши боигарии миллӣ мусоидат мекунад [4, с.27].

Амалан,а сарчашмаҳои асосии қарзи байналмилалӣ инҳоро дохил менамоянд: - қисмати барзиёдии буҷети давлатӣ; - қисми сармояе, ки дар шакли пулӣ аз корхонаҳо (ширкатҳо) дар ҷараёни муомилот муваққатан озод мондаанд; - пасандозҳои пулии давлат ва бахши хусусӣ, ки бо воситаи бонкҳо тақсим карда мешаванд.

Феълан, ҳаракати сармояи қарзӣ байни мамлакатҳо тавассути механизмҳои бозори ҷаҳонии сармояи қарзӣ амалӣ карда

мешавад, ки сохтори онҳо мувофиқан қисматҳои зеринро дар бар мегирад:

• бозори ҷаҳонии пулӣ;
• бозори ҷаҳонии сармоя;
• бозори ҷаҳонии молиявӣ.

Бозори ҷаҳонии сармояи қарзӣ бевосита ҳамчун маҷмуи талабот ва пешниҳод ба сармояи қарзӣ аз қарзгирандагон ва қарздиҳандагон дар давлатҳои гуногун амал мекунад [2, с.289]. Ба сармояи қарзӣ табдил додани маблағҳои калон ва аз нав таксим кардани онҳо дар байни мамлакатҳо ба воситаи механизми бозорӣ дигаргуниҳои сохтории иқтисодиёти ҷаҳонро тезонида, раванди байналмилалигардонии истехсолотро пурзур менамояд. Бозори ҷаҳонии сармояи қарзӣ сохтори институтсионалии худро дорад. Он аз ҷониби иштирокчиёни касбии бозор, ки ҳамчун миёнарав байни қарзгирандагони ниҳоӣ ва қарздиҳандагон дар мамлакатҳои гуногун амал мекунанд, ташкил карда мешавад. Ба ин гуруҳи иштирокчиён, бонкҳои фаромиллалӣ, ширкатҳои молиявӣ, биржаҳои фондӣ ва дигар муассисаҳои молиявию қарзии иштирокчӣ дохил мешаванд. Онҳо маблағҳои зиёдеро, ки ба бозори ҷаҳонии сармоя ворид мешаванд, аз муассисаҳои расмӣ, фирмаҳои хусусӣ, бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои нафақа ва ғайра ҷамъ мекунанд.

Қарзи байналмилалӣ аз қарзи дохилӣ бо хусусияти ҳаракати байнидавлатӣ ва муттаҳидшавии ин манбаъҳои анъанавӣ бо ҷалби онҳо аз як қатор кишварҳо фарқ мекунад. Дар вақти такрористеҳсолкунӣ дар соҳаҳои алоҳида, дар шароите, ки захираҳои дохилӣ нокифоягӣ менамоянд, эҳтиёҷоти объективии қарзи байналмилалӣ ба миён меояд.

Гарчи қарзи байналмилалӣ дар ҳаракати берунии молҳо, хизматрасониҳо ва сармоя миёнарав мешавад, ҳаракати сармояи қарзи дар хориҷа нисбат ба молҳое, ки бо маблағҳои қарз гирифта шудааст, нисбатан мустақил аст. Ин аз ҳисоби фоидаи истифодаи маблағҳои қарзи корхона, инчунин бо мақсадҳои ғайритиҷоратӣ истифода бурдани қарз баргардонидани қарз мебошад. Одатан, қарзи байналмилалӣ аз ҷониби корхонаҳо ва муассисаҳои молиявии як давлат ба корхонаҳо, муассисаҳои молиявии давлати дигар бо шартҳои баргардонидан, таъхирнопазирӣ ва пардохтӣ дар шакли захираҳои асъорӣ ва молӣ пешниҳод кардан мебошад. Қарздиҳанда ва қарзгир намояндагони ду давлати гуногун мебошанд. Манбаъи маблағгузории қарзи тиҷоратӣ ва интиқоли захираҳои асъорӣ дар ин ҳолат ҳамеша бозори миллии сармоя буд. Дар шароити муосир ба ғайр аз бозорҳои миллии сармоя, муҳимтарин манбаи захираҳои қарзӣ худи бозори байналхалқии сармоя гардид, ки бевосита ягон мансубияти миллӣ надорад.

Аз ҷониби дигар, афзоиши суръатноки гирдгардиши захираҳои қарзии байналмилалиро ҳодисаи саҳл ва оддӣ қабул кардан дуруст нест. Зеро, чунин суръатёбии афзоиши ҳаҷми қарзи байналмилалӣ метавонад, ки хатарзо бошад. Аз таҳлили Хазинаи Байналмилалии Асъор бараъло маълум аст, ки қарзи давлатии байналмилалӣ дар сатҳи хеле баланд қарор дорад. Интизор меравад, ки он то охири соли 2024 аз 100 трлн. долл. амрикоӣ ё 93% маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳонӣ убур кунад ва то соли 2030 ба 100% ММД-и ҷаҳонӣ наздик шавад. Ин ҳатто, назар ба соли 2019, яъне пеш аз пандемия 10 банд аз ММД-и ҷаҳонӣ зиёд аст. [10]

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки сабаби чунин шакл гирифтани вазъи қарздорӣ, аслан бо афзоиши ҳаҷми хароҷотҳои буҷетӣ, ки аслан характери сиёсӣ доранд, алоқамандии зич дорад. Илова бар ин, давлатҳои ҷаҳонро лозим омадааст, ки барои ҳалли мушкилоти пиршавии аҳолӣ, масъалаҳои ҳифзи сиҳатии омма, гузариш ба "иқтисоди сабз" ва мутобиқшавӣ ба тағирёбии иқлим, таъмини амнияти худ, масъалаҳои энергетикӣ, дифоъ аз худ дар шароити афзоиши танишҳои геополитикӣ, аз буҷетҳои худ аз пештара бештар харҷ кунанд.

Бо вуҷуди ин, динамикаи тағири ҳаҷми қарз дар мамлакатҳо ба таври назаррас фарқ мекунад. Зиёда аз 90% афзоиши ҳаҷми қарзи давлатии ҷаҳониро дар соли 2020, ки мутаносибан ба 28 трлн. доллар баробар буд, ба иқтисодҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ва Чин мансуб медонанд. Ин кишварҳо тавонистанд қарзи бахши давлатӣ ва хусусии худро дар давраи пандемия ба шарофати меъёрҳои пасти фоизҳо, тадбирҳои бонки

марказӣ (аз ҷумла хариди зиёди қарзи давлатӣ) ва бозорҳои хуби молиявӣ афзоиш диханд. Бо вуҷуди ин, аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар тарафи дигари нобаробарии молиявӣ қарор доранд, ки бо дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ ва аксаран хароҷоти баланди қарзҳо рӯ ба рӯ ҳастанд. Мушоҳида гардид, ки иқтисодҳои пешрафта афзоиши якбораи касри буҷетиро ба қайд гирифтанд. Зеро ин гуруҳи давлатҳо диданд, ки даромад бо сабаби таназзули иқтисодӣ коҳиш ёфтааст ва барои рафъи паҳншавии COVID-19 чораҳои азими фискалиро андешиданд [7, с.155].

Қарзи давлатии ҷаҳонӣ дар соли 2024 ба 102 триллион доллар баробар гаштааст, ки он аслан ба афзоиши қарзи давлатии ИМА ва Чин алоқамандии зич дорад. Ин нишондиҳанда танҳо нисбат ба соли 2023 беш аз 5 триллион доллар зиёд аст. Дар оянда, интизор меравад, ки сатҳи қарз нисбат ба пештара зудтар боло равад, зеро сиёсати Ҳукуматҳо дар шароити пиршавии аҳолӣ ва афзоиши хароҷоти соҳаи тандурустӣ хатари балани қарзро рафъ намекунад. Бо назардошти ҳамаи ин, афзоишу шиддатёбии бархурдҳои геополитикӣ метавонад боиси афзоиши хароҷоти мудофиа гашта, ба буҷетҳо фишори иловагиро ворид кунад. Аз тарафи дигар ин сабаби афзоиши қарзи давлатӣ мегардад [8, с.141].

Ҷадвали 1. - Раддабандии давлатҳои ҷаҳон вобаста ба вазъи қарздорӣ

№	**Мамлакат**	**Ҳаҷми умумии қарз (бо млрд. долл.)**	**Ҳисса дар ҳаҷми қарзи ҷаҳонӣ (бо фоиз)**	**Таносуби қарз бо ММД (бо фоиз)**
1.	ИМА	35,293.0	34.6	121.0
2.	Чин	16,464.3	16.1	90.1
3.	Ҷопон	10,224.1	10.0	251.2
4.	Британияи Кабир	3,652.1	3.6	101.8
5.	Фаронса	3,564.5	3.5	112.3
6.	Италия	3,253.4	3.2	136.9
7.	Ҳиндустон	3,231.9	3.2	83.1
8.	Олмон	2,953.2	2.9	62.7
9.	Канада	2,349.9	2.3	106.1
10.	Бразилия	1,917.1	1.9	87.6
11.	Испания	1,771.3	1.7	102.3
12.	Мексика	1,066.4	1.0	57.7
….	**….**	**….**	**….**	**….**
62	Қазоқистон	72.6	0.1	24.8
79	Ӯзбекистон	38.6	0.0	34.3
136	Қирғизистон	6.6	0.0	41.8
145	Тоҷикистон	4.0	0.0	27.7
146	Туркманистон	3.9	0.0	4.6

Сарчашма: Маълумоти расмии омории ХБА. October, 2024. World Economic Outlook **[10]**

Дар қарздиҳии байналмилалӣ институтҳои байналмилалӣ ва минтақавии молиявӣ нақши калидиро иҷро менамоянд. Аввалан, фаъолияти онҳо имкон медиҳад, ки дар фаъолияти муносибатҳои асъорӣ ва ҳисоббаробаркунӣ принсипҳои зарурии танзим ва устувории муайян ҷорӣ карда шаванд. Сониян, онҳо барои барқарор намудани муносибатҳои асъорӣ ва ҳисоббарории байни мамлакатҳо ҳамчун форум хизмат мекунанд ва ин вазифа доимо мустаҳакам мегардад. Сеюм, аҳамияти созмонҳои байналмилалӣ ва минатқавии асъорӣ, молиявӣ ва қарзӣ дар соҳаи омухтан, таҳлил ва ҷамъбасти маълумот оид ба тамоюлоти рушд ва пешниҳоди тавсияҳои мушаххас оид ба масъалаҳои муҳимтарини иқтисоди минтақавию ҷаҳонӣ меафзояд. Дар ин самт, самаранокии фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии асъорӣ, молиявӣ ва қарзӣ бештар аз ҳамкорӣ бо ҳукуматҳо ва ташкилотҳои давлатии давлатҳои иштирокчӣ вобастагӣ дорад.

Ҳамин тариқ, фаъолияти сармоягузории созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии асъорӣ, молиявӣ ва қарзӣ ҳамкории зич бо агентиҳои қарзии содиротии давлатиро дар бар мегирад, ки суғурта ва идоракунии хавфҳоро барои лоиҳаҳои бузурги байналмилалӣ таъмин менамоянд. Мусалламан, дар низоми танзими муносибатҳои байналмилалии асъор ҷойи аввалро Хазинаи Байналмилалии Асъор (ХБА) ишғол мекунад, ки ҳамчун асоси институтсионалии низоми муосири пулию қарзӣ хизмат мекунад ва мақоми муассисаи махсуси СММ-ро низ касб кардааст. Он барои танзими муносибатҳои асъорӣ ва ҳисоббаробаркунӣ байни мамлакатҳои узв ва расонидани кумаки молӣ дар сурати мушкилоти асъорӣ тавассути додани қарз бо асъори хориҷӣ фаъолият менамояд [10]. ХБА дар фаъолияти худ шартҳоеро ба роҳбарӣ мегирад, ки мувофиқи онҳо давлати аъзо танҳо ба шарте аз он қарз гирифта метавонад, ки сиёсати муайяни иктисодиро ба зимма гирад. Ба сифати чунин шарт ХБА маъмулан коҳиши касри буҷет, коҳиши суръати афзоиши ҳаҷми пул ва болоравии фоизи қарзҳоро аз сатҳи таваррум пеш мегузорад. Мусаллам аст, ки ХБА инчунин ба равандҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути татбиқи барномаҳои эътидоли молиявӣ ва ислоҳоти тавозуни пардохт таъсири худро мерасонад.

Тайи солҳои охир, барои самаранок гаштани раванди қарздиҳии созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавии молиявӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи давлатҳои қарзгиранда грант ҳамчун механизми асосӣ ба таври васеъ татбиқ гашта истодааст.

Грант-элемент (аз англисии «grant-element» - унсури грантӣ) - ин нишондиҳандаи умумие мебошад, ки дараҷаи имтиёзнокии қарзро инъикос мекунад. Дар омори байналмилалӣ унсури грантӣ барои муқоисаи шартҳои додани қарзҳо истифода мешавад. Шартҳои ҳар як қарз бо 3 параметр: - давраи имтиёзнок, мӯҳлати додани қарз ва меъёри фоизӣ тавсиф карда мешаванд. Унсури грантӣ фарқиятҳои ҳамаи се параметрро барои муқоисашавандаи амалиётҳои қарзӣ ба назар мегирад. Грант нишон медиҳад, ки қарздиҳанда аз ҳисоби пардохти қарз бо сабаби шартҳои мусоидтари пешниҳодшуда нисбат ба шартҳои қарзи оддии тиҷоратӣ чӣ қадар маблағ (фоида) - ро аз даст медиҳад [9, с.85].

Унсури грантӣ дар сурати кумаки бебозгашт ба 100% баробар дониста шуда, 0% ҳангоми пардохт бо пули нақд ва агар қарз бо меъёри ба қурби муқоисавӣ баробар бошад, дониста мешавад. Асоси ҳисоб кардани унсури грантиро муқоисаи бузургии муосири пардохтӣ ва пардохти фоизӣ аз рӯи арзиши номиналии қарз ташкил меккунад. Ба сифати қурби муқоисашаванда, меъёри фоизии барои депозитҳои дарозмуҳлат истифодашаванда мавриди истифода қарор мегирад. Тайи солҳои охир меъёри бозории он 10%-ро ташкил менамояд. Ҷиҳати тағйир додани ин меъёр ва меъёри фоизии қарзҳои содиротӣ ба созмонҳои иқтисодию молиявии байналмилалӣ, аз қабили Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва тараққиёт ва Хазинаи байналмилалии асъор [10] давра ба давра таклифҳо пешниҳод карда мешаванд, ки то ҳол расман тасдиқ нагардидаанд. Дар таҷрибаи муосир, унсури грантӣ (бо фоиз) дар асоси формулаи зерин ҳисоб карда мешавад [9]:

$$\mathbf{G_{(T,L,i)}} = \Big[\Big(\mathbf{1} - \frac{\mathbf{i}}{\mathbf{q}}\Big) \times [\mathbf{e^{-qL}} - \mathbf{e^{-qT}})/\mathbf{q} \times (\mathbf{T} - \mathbf{L})\Big] \times \mathbf{100}$$

Дар ин ҷо: $G_{(T,L,I)}$ - унсури грантии маблағи қарз бо мухлати пардохти T, давраи имтиёзии L ва бо меъёрии фоизии **i** додашуда (бо фоиз); **i** –меъёри фоизӣ дар шакли касрӣ; **q** - меъёрии муқоисавӣ (дисконтӣ) дар шакли касрӣ; **e** - асоси логарифми натуралӣ [10].

Дар ин робита, аз таҳлилу омӯзишҳо бармеояд, ки дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзи давлатӣ ва қарзи аз ҷониби давлат кафолатдодашуда», «Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои мушаххас», "Нақшаи солонаи қарзгирӣ барои соли мушаххас" ва дигар санадҳои танзимкунандаи самти муносибатҳои қарзӣ аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани меъёри таркиби грантии қарзҳои берунӣ пайваста роҳандозӣ карда мешавад [8, с.141].

Солҳои охир тамоюли афзоиши қарзҳои дуҷониба дар сандуқи қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мегардад, ки ин бештар бо пешниҳоди **маблағҳои грантӣ** аз ҷониби чунин шарикони рушди анъанавии бисёрҷониба, ба монанди Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёии Рушд алоқаманд аст. Ин маблағҳо бо мақсади амалисозии лоиҳаҳои барои кишвар муҳим оид ба сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори роҳ ва энергетикӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ ҷудо карда мешаванд [6, с.1].

Ҳамин аст, ки дар «Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2024-2026» ҳадафи асосии идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини эҳтиёҷоти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағгузорӣ тавассути ҷалби маблағҳои қарзӣ бо хароҷотҳои камтарин дар дурнамои миёнамуҳлат ва дарозмуддат бо дараҷаи оқилонаи хавф, иҷрои ӯҳдадориҳои евробондҳо, ки пардохти онҳо ба солҳои 2025-2027 рост меояд, ба ҳисоб меравад [8, с.142]. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар боло зикргардида чораҳои зерин андешида мешаванд:

- ҷалби қарзҳои имтиёзнок бо нигоҳ доштани ҳадди ниҳоии қарзи давлатӣ ва риояи **унсури грантӣ**;
- иҷро намудани ӯҳдадориҳои қарзи давлатӣ аз ҷумла иҷрои қарз аз рӯйи евробондҳо аз ҳисоби созишномаҳои зерқарзӣ ва ғайра.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои мақсадноки устувории қарзи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2024-2026

НИШОНДИҲАНДА	2023	2024	2025	2026
Қарзи давлатӣ нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (бо %)	на зиёдтар аз 60%	на зиёдтар аз 60%	на зиёдтар аз 60%	на зиёдтар аз 60%
Хизматрасонии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба содироти молу хизматрасонӣ	на зиёдтар аз 15%	на зиёдтар аз 15%	на зиёдтар аз 15%	на зиёдтар аз 15%
Хизматрасонии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба даромадҳои буҷети ҷумҳуриявӣ	на зиёдтар аз 25%	на зиёдтар аз 25%	на зиёдтар аз 25%	на зиёдтар аз 25%
Сатҳи ҳадди ақалли имтиёзнокии қарзгирии беруна **(аз ҷумла грантҳо)**	**35%**	**35%**	**35%**	**35%**
Додани кафолатҳои давлатӣ (бо сомонӣ)	0	0	0	0
Ҷойгиркуниивекселҳои давлатии хазинавӣ дар асоси музояда	67%	100%	100%	100%
Вазни қиёсии векселҳои давлатии хазинавӣ дар сохтори умумии бориши коғазҳои қиматноки давлатӣ	динами - каи мусбат	динами - каи мусбат	динами - каи мусбат	динами - каи мусбат

Сарчашма: «Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2024-2026»

Аз ҷадвали мазкур бараъло мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар радифи муайянсозии меъёрҳои ҳади ақали нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, инчунин меъёри ҳади ақали имтиёзноки қарзгирии беруна муқаррар карда шудааст. Аз ин ҷо, гуфтан мумкин аст, ки ба инобат гирифтани таркиби грантии қарзҳои берунӣ яке аз шартҳои сабукгардонии вазъи қарздории мамлакат ва аз ҷониби дигар, дастгирии қарзгирандагон, ба шумор меравад. Тавре мушоҳида мешавад, дар қиёс ба солҳои қаблӣ ин меъёр дар «Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2024-2026» то ба 35% расонида шудааст [5].

Аз таҳлили қисмати даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 мушоҳида карда мешавад, ки дар асоси қонун аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ барои қисмати даромади буҷет 11410431 ҳазор сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки аз ин 6767251 ҳазор сомониро маблағҳои грантӣ ташкил менамоянд[3, с.1].

Таҳлили сохтори қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки маблағҳои қарзӣ ва грантҳои аз манбаъҳои хориҷӣ гирифташуда, ба таври афзалиятнок ба соҳаҳои маориф (чопи китобҳо, бунёди мактабҳо), беҳсозии инфрасохтори маҳаллӣ (роҳҳо, купрукҳо), хоҷагии деҳот (ирригастия, дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ), энергетика, ислоҳоти бахши идоракунии маҳаллӣ, беҳсозии вазъи бо оби нушокӣ таъмин кардани аҳолӣ ва корҳои дигари коррезӣ, соҳаи тандурустӣ (насби таҷҳизотҳои нави тиббӣ), пур кардани қисмати даромади буҷети давлатӣ, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва ғайра равона карда шудаанд [7, с.154]

Амалан, коркарди унсури грантӣ дар сатҳи байналмилалӣ (дар самти муайян кардани шароит ва ҳаҷми кумаки иқтисодӣ, ки аз ҷониби кишварҳои мутараққӣ ба мамлакатҳои қафомонда расонида мешавад) аз солҳои 60-уми асри XX оғоз ёфтааст. Аз нимаи аввали солҳои 70-ум бошад, унсури грантӣ дар амалия васеъ истифода мешавад. Бо ёрии унсури грантӣ имтиёзнокии ҳам захираҳои молиявии дар шакли кумаки расмии рушд пешниҳодшуда (маблағҳоро дар он сурат ба кӯмаки расмӣ барои рушд мансуб медонанд, ки агар унсури грантӣ аз 25% зиёд бошад) ва ҳам имтиёзнокии қарзҳои бо талаботи бозорӣ додашуда арзёбӣ мешаванд [7, 158].

Бо назардошти он ки қарзи байналмилалӣ дар мамлакатҳои пешрафта ҳам аз зарурати маблағгузории сатҳи баланди истеҳсолоти воқеии миллӣ ва ҳам аз нақши геополитикии он баҳогузорӣ карда мешавад, аз ин рӯ, барои таъмини самарнокии он ба меъёри унсури грантии ин қарзҳо таваҷҷуҳи хоса дода мешавад. Ҳамин аст, ки муайян кардани меъёри унсури грантӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун давлати рӯ ба инкишоф дар ҳуҷҷатҳои барномавӣ ва стратегии идораи қарзи давлатӣ, ки аз ҷониби Ҳукумат таҳия мешаванд, ифода меёбад[5].

Дар маҷмӯъ, қарзи байналмилалӣ механизми имконпазири рушди иқтисоди миллӣ ва хусусан бахши воқеӣ дар шароити норасоии манбаъҳои дохилӣ мебошад. Он бояд танҳо барои такрористеҳсолкунии васеъ, яъне барои рушд истифода шавад. Истифодаи он барои нигоҳ доштани фаъолияти соҳа, ширкат ё лоиҳаи оғозшуда ғайримақсаднок аст. Инчунин бояд дар назар дошт, ки қарзи байналмилалӣ танҳо омили иловагӣ аст, на омили асосии рушди иқтисодӣ, ки дар марҳилаҳои болоравӣ ё коҳиши шадиди иқтисодиёт ба назар гирифта мешавад. Ва ҳатто агар қарз байналмилалӣ бошад ҳам, он қарз боқӣ мемонад. Дар асоси он манфиатҳои иқтисодӣ мавҷуданд, аммо тобишҳои сиёсӣ танҳо дуюмдараҷа мебошанд, ки танҳо резидентсияи субъектҳоро тавсиф мекунанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ нест карда мешаванд.

Адабиёт

1. Горда А.С. Функционирование международных финансовых организаций в условиях глобальной экономической нестабильности // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. Москва: – 2020, - № 2 (51), - С. 47–55.
2. Киреев А.П. Международная экономика. /Учебное пособие/. - Москва, - «Международные

отношения», - 2003, - 488 стр.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷет давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024» https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/653
4. Рудый К. Международный кредит: сущность и факторы развития. Журнал Национального банка Беларусь "Банковский вестник". - Минск, - 2005, - №34/327. - С.25-30
5. Стратегияи миёнамуҳлати идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2026. // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2023, №587 тасдиқ шудааст;
6. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 31 январи соли 2020, №1446.) [Манбаи электронӣ]. http://www.moliya.tj/tj
7. Тағоев М.Р. Нақши Гуруҳи Бонки Ҷаҳонӣ дар самти пешгирӣ ва бартарафсозии пайомадҳои COVID-19 /М.Р.Тағоев// Маҷаллаи "Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз". Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: - ҶДММ «Аржанг», - 2021, - №3(75), - С.153-163. https://mts.tj/wp-content/uploads/2021/12/Tochikiston-va-chahoni-imruz-1NAV-1.pdf
8. Тағоев М.Р. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии қарзи давлатӣ ва механизми такмили он дар шароити бухронӣ (илмҳои табиӣ риёзӣ) // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ // Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. - Душанбе: 2022, №4(16), С.138-144. http://esn.tgpu.tj/doc/2022/n4/%E2%84%964_(16)_2022.pdf
9. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. /Под общей редакции А.Г.Грязновой/ - Москва: - Финансы и статистика, - 2002г.
10. https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2024/10/15/global-public-debt-is-probably-worse-than-it-looks

Маълумот дар бораи муаллиф:
Тағоев Маҳадмумин Раҳимович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел. моб.: (+992) 918744465, e-mail: mahadjon@mail.ru

Информация об авторе:
Тагоев Махадмумин Рахимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Таджикский национальный университет. Тел. моб.: (+992) 918744465; e-mail: mahadjon@mail.ru

Author information:
Tagoev Mahadmumin Rahimovich – candidate of economic sciences, associate professor of the department World Economy, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Buni Khisorak, Tajik National University. Tel. mob.: (+992) 918744465; e-mail: mahadjon@mail.ru

УДК: 657.6

ФАКТОРЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ПРОЗРАЧНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

Давлатзода М.Х.

Аннотация. *Республика Таджикистан в последние годы сталкивается с рядом вызовов, связанных с необходимостью оптимизации бюджетных расходов, борьбой с коррупцией и повышением уровня доверия граждан к государственным институтам. В связи с этим вопросы эффективности и прозрачности бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств приобретают особую значимость. Существующие проблемы в этой сфере требуют научного осмысления и выработки практических рекомендаций, направленных на улучшение финансового управления и повышение устойчивости национальной экономики.*

В статье исследуются и анализируются факторы, обеспечивающие прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств. Проводится анализ и оценка текущих подходов к бухгалтерскому учету и аудиту бюджетных средств в Республике Таджикистан. Выявляются ключевые факторы, влияющие на прозрачность и эффективность этих процессов. Разрабатываются предложения по улучшению прозрачности и эффективности бухгалтерского учета и аудита средств государственного бюджета Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *глобализация, бюджетные средства, прозрачность, эффективность, бюджетный учет, кассовый учет, учет по обязательствам, учет на основе метода начисления.*

Барои иқтибос: *Давлатзода М.Х. Факторы, обеспечивающие прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств/ М.Х. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 377-385.*

ОМИЛҲОИ ТАЪМИНКУНАНДАИ ШАФФОФИЯТ ВА САМАРАНОКИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ

Давлатзода М.Х.

Аннотатсия. *Дар солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор мушкилот вобаста ба зарурати беҳинасозии хароҷоти буҷет, мубориза бо коррупсия ва баланд бардоштани сатҳи эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ рӯ ба рӯ шудааст. Вобаста ба ин, масъалаҳои самаранокӣ ва шаффофияти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Мушкилоти мавҷудаи ин соҳа дарки илмӣ ва кор карда баромадани тавсияҳои амалиро талаб мекунанд, ки ба такмили идоракунии молиявӣ ва баланд бардоштани устувории иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудаанд.*

Дар мақола омилҳое, ки шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетиро таъмин мекунанд, баррасӣ ва таҳлил карда шудаанд. Таҳлил ва арзёбии равишҳои ҷорӣ дар баҳисобгири муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Омилҳои асосие, ки ба шаффофият ва самаранокии ин равандҳо таъсир мерасонанд, муайян карда шудаанд. Барои баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳо таҳия карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *ҷаҳонишавӣ, маблағҳои буҷетӣ, шаффофият, самаранокӣ, баҳисобгирии буҷетӣ, баҳисобгирии хазинавӣ, баҳисобгирии уҳдадориҳо, баҳисобгирӣ дар асоси усули ҳисобузамкунӣ.*

FACTORS ENSURING TRANSPARENCY AND EFFICIENCY OF ACCOUNTING AND AUDIT OF BUDGETARY FUNDS

Davlatzoda M.Kh.

Abstract. *In recent years, the Republic of Tajikistan has faced a number of challenges related to the need to optimize budget expenditures, combat corruption and increase the level of public confidence in government institutions. In this regard, the issues of efficiency and transparency of accounting and audit of budget funds are of particular importance. Existing problems in this area require scientific understanding and development of practical recommendations aimed at improving financial management and increasing the sustainability of the national economy.*

The article examines and analyzes the factors that ensure the transparency and efficiency of accounting and audit of budget funds. The analysis and assessment of current approaches to accounting and audit of budget funds in the Republic of Tajikistan is carried out. Key factors influencing the transparency and efficiency of these processes are identified. Proposals for improving the transparency and efficiency of accounting and audit of state budget funds of the Republic of Tajikistan are developed.

Key words: *globalization, budget funds, transparency, efficiency, budget accounting, cash accounting, liability accounting, accrual accounting.*

Постановка проблемы. Прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств играют ключевую роль в обеспечении устойчивого финансового управления в Республике Таджикистан. Однако в текущих условиях наблюдаются несколько проблем, препятствующих достижению этих целей. Недостаточная цифровизация и автоматизация учета, неэффективная координация между государственными органами, ограниченная независимость аудиторских структур, а также низкий уровень профессиональной подготовки кадров снижают эффективность контроля за расходами. Проблемы в нормативно-правовой базе, коррупционные риски и недостаток общественного контроля также сдерживают улучшение финансовой прозрачности. Для решения этих проблем требуется комплексный подход, включающий совершенствование законодательства, внедрение технологий и повышение квалификации специалистов.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы в научной литературе наблюдается рост интереса к вопросам бухгалтерского учета и аудита. Однако большинство существующих публикаций, включая работы таких авторов, как И.А. Бобиев [1], М.Б. Каримиён [2; 3], Б.Х. Каримов [4; 5; 6; 7], Г.Т. Кодирова [8], Х.К. Курбонализода [9], Б.А. Набиев [11], С.Ф. Низомов [12], К.Х. Хушвахтзода [13], в основном фокусируются на изучении вопросов бухгалтерского учета и аудита в частном секторе экономики. В то же время вопросы бухгалтерского учета и аудита в государственном секторе остаются недостаточно исследованными, что свидетельствует о наличии значительных пробелов в научной и практической разработке данной области.

Цель статьи. Цель статьи заключается в анализе факторов, влияющих на прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан, а также в разработке рекомендаций для совершенствования системы финансового контроля, повышения квалификации специалистов и внедрения цифровых технологий в эти процессы.

Изложение основного материала. В условиях современных вызовов, связанных с глобализацией экономики, финансовыми кризисами и необходимостью эффективного использования ограниченных бюджетных ресурсов, обеспечение прозрачности и эффективности учета и аудита бюджетных средств становится одним из ключевых факторов устойчивого развития государств. Бюджетные средства, являясь основным источником финансирования

государственных программ и инициатив, должны эффективно использоваться, а их учет и аудит должны быть прозрачными и доступными для общественного контроля.

Особое значение этот вопрос имеет для развивающихся стран, в том числе для Республики Таджикистан, где эффективное управление государственными финансами критически важно для обеспечения социально-экономической стабильности, привлечения инвестиций и борьбы с коррупцией. Проблемы, связанные с недостаточной прозрачностью и низкой эффективностью учета и аудита бюджетных средств, приводят к нерациональному использованию государственных ресурсов, коррупционным рискам и снижению доверия граждан к государственным институтам. В связи с этим, разработка методов улучшения учета и аудита бюджетных средств, а также факторов, способствующих их прозрачности и эффективности, является крайне актуальной.

На текущий момент в Республике Таджикистан существует ряд проблем, связанных с недостаточной прозрачностью и неэффективностью бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств. Одной из главных проблем является низкий уровень автоматизации и цифровизации процессов бухгалтерского учета и аудита, что затрудняет контроль за расходованием бюджетных средств и снижает оперативность реакции на выявленные нарушения. Как отмечает К.Х. Хушвахтзода, «Опыт и научные исследования последних лет показывают, что государственный финансовый контроль становится важнейшей функцией государственного управления. В современных условиях, при продолжающемся процессе перехода государственной политики в цифровую сферу, использование и развитие цифровых технологий в различных отраслях экономики Республики Таджикистан создают условия для внедрения многих идей и инноваций. Именно процессы цифровизации экономики определяют тенденции развития государственного финансового контроля» [14, с. 6].

Кроме того, система государственного аудита в стране сталкивается с недостаточной независимостью и ограниченными ресурсами, что ограничивает возможности ее эффективного функционирования. Влияние экономических факторов на процесс бухгалтерского учета также остается значительным, что может создавать угрозы для объективности и точности аудиторских заключений.

Необходимо отметить и проблему низкого уровня профессиональной подготовки специалистов в области финансового контроля, что влияет на качество аудита и учетных процедур. Также важным аспектом является ограниченный уровень общественного контроля, что ведет к недостаточной вовлеченности граждан в процессы мониторинга государственных расходов. Таким образом, все эти проблемы требуют комплексного подхода и разработки рекомендаций, направленных на улучшение системы учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан.

Бухгалтерский учет бюджетных средств — это система организации, регистрации и контроля за поступлением, использованием и распределением государственных финансов, предназначенных для выполнения государственных программ и обеспечения функционирования государственных органов. Основной целью бухгалтерского учета является обеспечение точности, полноты и своевременности учета и отчетности по бюджетным операциям, а также предоставление информации о финансовом состоянии государственного сектора.

Таким образом, бухгалтерский учет бюджетных средств (бюджетный учет) «представляет собой упорядоченную систему сбора, регистрации, группировки и обобщения информации в форме финансовой отчетности в денежном выражении о состоянии и движении активов, обязательств и финансовых результатов экономических субъектов бюджетной сферы» [10, с. 9].

Бухгалтерский учет бюджетных средств осуществляется в следующих видах:

- кассовый учет: фиксирует все операции по поступлению и расходованию

средств в момент их фактического поступления или выплаты;

- учет по обязательствам: учитывает обязательства государства, возникающие на основе контрактов или обязательств по выполнению обязательств перед третьими сторонами, даже если средства еще не поступили или не были выплачены;

- учет на основе метода начисления: отражает все операции, связанные с начислением доходов и расходов, независимо от фактического поступления или выплаты средств;

- синтетический и аналитический учет: синтетический учет предполагает обобщение всех операций по бюджетным средствам, в то время как аналитический - детализацию этих операций по отдельным статьям расходов и доходов.

Эти виды учета являются основой для составления бюджетных отчетов и анализа эффективности использования бюджетных средств.

Аудит в системе финансового контроля Республики Таджикистан играет ключевую роль в обеспечении правильности, законности и целевого использования бюджетных средств. Он представляет собой независимую проверку и оценку деятельности государственных органов и организаций, занимающихся управлением государственными средствами. Аудит позволяет выявлять нарушения, ошибки и нецелевое использование бюджетных средств, а также оценивать соответствие деятельности государственных структур установленным нормам и стандартам.

Роль аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан заключается в следующем:

- повышение доверия к государственным финансам: аудит помогает гражданам и международным организациям удостовериться в том, что государственные средства расходуются эффективно и целенаправленно;

- обеспечение соблюдения законодательства: аудит помогает выявить нарушения в соблюдении бюджетного законодательства, что способствует предотвращению финансовых махинаций и коррупции;

- улучшение качества бюджетного планирования: на основе результатов аудита можно выявить слабые места в бюджетном процессе и предложить пути их улучшения.

Прозрачность и эффективность являются основными элементами устойчивого финансового управления, способствующими улучшению качества государственного управления и повышению доверия граждан к государственным институтам. Прозрачность означает доступность информации о бюджетных процессах, включая доходы, расходы и результаты, которые позволяют гражданам и другим заинтересованным сторонам отслеживать использование государственных средств. Эффективность подразумевает, что средства бюджета расходуются на основе объективных и обоснованных критериев, направленных на максимизацию социальных и экономических выгод при минимальных затратах. Высокий уровень прозрачности и эффективности в учете и аудите бюджетных средств обеспечивает: минимизацию рисков нецелевого использования средств; улучшение управления государственными финансами; увеличение качества предоставляемых государственных услуг; снижение коррупционных рисков и повышение общественного доверия.

Таким образом, для устойчивого финансового управления крайне важным является создание системы, где как бухгалтерский учет, так и аудит будут способствовать объективному и открытому процессу распределения государственных ресурсов.

В теории бухгалтерского учета и аудита выделяются различные модели, подходы и методики, направленные на повышение эффективности управления государственными средствами. Основные теоретические подходы включают:

- модель кассового учета (применяется в странах, где учет и отчетность в основном ориентированы на фактическое поступление и расходование средств, что упрощает процессы контроля);

- модель бюджетного учета по обязательствам (более гибкая модель, которая позволяет государственным органам

заранее учитывать обязательства, обеспечивая более полное представление о финансовых потоках);

- модели на основе принципа программно-целевого бюджетирования (предполагает использование системы, ориентированной на результат, где все средства должны быть обоснованы на основе заранее определенных целей);

- модели внутреннего аудита и контроля (фокусируются на разработке механизмов внутреннего аудита, обеспечивающего контроль за соблюдением всех норм и стандартов на уровне каждого государственного учреждения).

Многие страны мира, включая развитые государства, уделяют большое внимание улучшению прозрачности и эффективности учета и аудита бюджетных средств. Вот некоторые из ключевых практик, которые могут быть полезны для Республики Таджикистан:

- интернет-платформы для публичного доступа к информации о расходах: в таких странах, как США, Великобритания, Канаду, активно используются онлайн-платформы для публикации отчетности о расходах, что позволяет гражданам в реальном времени отслеживать использование бюджетных средств;

- международные стандарты бухгалтерского учета и аудита: такие как стандарты IPSAS (Международные стандарты бухгалтерского учета для государственного сектора) и ISA (Международные стандарты аудита), обеспечивающие высокое качество финансовой отчетности и аудита;

- программы общественного контроля: в ряде стран (например, Индия, Южная Корея) разработаны эффективные механизмы общественного контроля за расходами, такие как открытые форумы, где граждане могут задавать вопросы органам власти по поводу использования средств бюджета.

Адаптация международного опыта в Республике Таджикистан, в частности внедрение систем цифрового контроля и развитие независимого общественного контроля, будет способствовать повышению эффективности учета и аудита бюджетных средств, что в свою очередь повысит финансовую устойчивость и улучшит управление государственными финансами.

В таблице 1 приведены факторы, влияющие на прозрачность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств.

Таблица 1. Факторы, влияющие на прозрачность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств

Факторы	Изложение влияния фактора
Организационные факторы	Организационные факторы играют ключевую роль в обеспечении прозрачности бухгалтерского учета и аудита. В Республике Таджикистан важным аспектом является структура государственных органов, ответственных за финансовое управление, учет и аудит. Недостаточная координация между различными государственными учреждениями, а также ограниченные ресурсы и кадровые проблемы, с которыми сталкиваются контролирующие органы, оказывают влияние на эффективность аудита и учета. Важным фактором является также независимость аудиторских органов и степень вовлеченности гражданского общества в процессы контроля.
Технологические факторы	Внедрение современных информационных технологий в бухгалтерский учет и аудит является одним из важнейших факторов повышения их прозрачности. В Республике Таджикистан процесс цифровизации находится на стадии развития. Применение автоматизированных систем учета, электронных платформ для мониторинга бюджетных расходов и других цифровых решений способствует улучшению точности, своевременности и

	доступности финансовой информации. Однако уровень цифровизации остается ограниченным, что влияет на оперативность и полноту аудиторской проверки.
Нормативно-правовые факторы	Законодательство Республики Таджикистан играет важную роль в обеспечении прозрачности бухгалтерского учета и аудита. Нормативно-правовые акты, регулирующие финансовую деятельность, необходимо регулярно обновлять, чтобы соответствовать международным стандартам и учитывать текущие экономические условия. Важно, чтобы законодательные акты четко определяли правила бухгалтерского учета и аудита, обеспечивали независимость аудиторских органов и предотвращали коррупционные риски. Недостаточное соблюдение законодательства и пробелы в регулировании могут снижать уровень прозрачности в управлении государственными финансами.
Социальные и культурные факторы	Социальные и культурные факторы также оказывают влияние на прозрачность бухгалтерского учета и аудита в Таджикистане. Уровень образования и профессиональной подготовки кадров в области бухгалтерского учета и аудита, а также степень осведомленности граждан о финансовых процессах, напрямую влияют на качество учета и аудиторской проверки. Важным аспектом является культура открытости и ответственности государственных органов перед обществом. В странах с низким уровнем общественного контроля и недоверием граждан к государственным институтам возможны проблемы с коррупцией и нецелевым использованием бюджетных средств

Источник: составлена автором

Таким образом, для улучшения прозрачности бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан необходимо развитие как организационных, так и технологических, нормативно-правовых и социальных механизмов, способствующих открытости и эффективности в управлении государственными финансами.

В результате проведенного исследования были выявлены ключевые проблемы, сдерживающие прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств. Среди них можно выделить следующие: недостаточный уровень цифровизации и автоматизации процессов, что приводит к замедлению операций и снижению точности отчетности; неэффективная координация между государственными органами, что препятствует своевременному обмену информацией и повышению качества финансового контроля; ограниченная независимость аудиторских органов, которая снижает объективность и беспристрастность аудиторских заключений. Также выявлены проблемы, связанные с низким уровнем профессиональной подготовки сотрудников бухгалтерских служб и государственных аудиторов, что ограничивает качество и глубину проведения проверок. Серьезными препятствиями для повышения прозрачности являются пробелы и неопределенность в законодательстве, а также высокие коррупционные риски. Наконец, недостаток общественного контроля и неэффективность в распределении бюджетных средств также негативно влияют на общий уровень финансовой устойчивости и доверия к государственным финансовым институтам.

В стране наблюдается недостаточный уровень внедрения информационных технологий в систему учета и аудита бюджетных средств. Отсутствие автоматизированных систем учета затрудняет оперативный контроль за расходованием средств, увеличивает риски ошибок и снижает прозрачность финансовых процессов. Существуют проблемы в координации работы различных государственных органов, отвечающих за финансовый контроль и аудит. Это приводит

к дублированию функций, а также снижает эффективность проведения аудиторских проверок и обмена необходимой информацией.

Влияние экономических факторов на деятельность аудиторских органов может снижать их независимость и объективность. Это увеличивает риски для проведения честных и всесторонних проверок, а также препятствует формированию доверия общества к результатам аудита. Недостаточная квалификация специалистов в области бухгалтерского учета и аудита является одной из значительных проблем. Это влияет на качество выполнения бухгалтерского учета и аудиторских проверок, особенно в государственном секторе, где требуется высокая степень ответственности.

Законы и нормативно-правовые акты, регулирующие бухгалтерский учет и аудит бюджетных средств, требуют совершенствования и регулярного обновления. Пробелы в законодательной базе или несоответствие международным стандартам могут ограничивать возможности для более эффективного контроля за государственными расходами.

Недостаточная прозрачность и отсутствие активного гражданского контроля способствуют высокому уровню коррупционных рисков. Проблемы с доступом общественности к информации о расходах и аудиторских заключениях снижают доверие граждан к государственным финансовым институтам. Распределение бюджетных средств часто не соответствует приоритетам, что снижает эффективность государственных расходов. Недостаточное внимание к результативности расходования средств также сказывается на общей эффективности бюджетного процесса.

Таким образом, для повышения прозрачности и эффективности учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан необходимо принять комплексный подход, включающий улучшение координации между государственными органами, внедрение современных цифровых технологий, повышение квалификации кадров и совершенствование нормативно-правовой базы. В связи с этим, нами разработан ряд мероприятий, направленных на улучшение системы бухгалтерского учета и аудита. Эти меры включают: совершенствование законодательной базы, развитие цифровых технологий в области учета и аудита, повышение профессиональной квалификации специалистов, усиление общественного контроля и вовлечения граждан, а также совершенствование работы аудиторских организаций, что в совокупности позволит повысить эффективность финансового управления и усилить доверие к государственным институтам.

Одной из ключевых мер для повышения прозрачности и эффективности бухгалтерского учета и аудита является обновление и усовершенствование законодательства, регулирующего финансовую деятельность и контроль. Важным шагом является: адаптация международных стандартов бухгалтерского учета и аудита, таких как IPSAS (Международные стандарты бухгалтерского учета для государственного сектора) и ISA (Международные стандарты аудита), в законодательство Республики Таджикистан. Это обеспечит соответствие национальной практики международным требованиям и повысит прозрачность финансовых операций. Регулярный пересмотр законодательства для устранения пробелов и неактуальных норм поможет улучшить контроль за расходованием бюджетных средств. Укрепление правовых норм, обеспечивающих независимость аудиторских органов и создание механизма защиты от внешнего давления повысит доверие к результатам аудиторских проверок.

Цифровизация процессов учета и аудита является важным шагом для повышения прозрачности и эффективности. Для этого необходимо внедрение автоматизированных систем учета и контроля, которые позволят эффективно отслеживать расходование бюджетных средств в режиме реального времени. Это улучшит точность, уменьшит количество ошибок и ускорит процессы отчетности. Также можно использовать технологии

искусственного интеллекта и больших данных для анализа бюджетных потоков, выявления возможных рисков и прогнозирования финансовых последствий. Создание платформ для онлайн-контроля и публичной отчетности обеспечит доступ граждан к информации о расходовании государственных средств и улучшит общественный контроль.

Одной из важнейших мер является улучшение подготовки и повышения квалификации специалистов в области бухгалтерского учета и аудита. Это включает:

- разработка образовательных программ для подготовки высококвалифицированных специалистов в сфере государственного финансового управления, учета и аудита;
- проведение регулярных курсов повышения квалификации для государственных служащих, работающих в сфере учета и аудита, с учетом новых методов и технологий;
- поддержка профессиональных ассоциаций и институтов для повышения стандарта профессиональной подготовки и этики специалистов в области аудита и бухгалтерского учета.

Для улучшения прозрачности и повышения доверия к государственным институтам необходимо усилить общественный контроль за использованием бюджетных средств. Для этого необходимо создание механизмов для вовлечения гражданского общества в процессы учета и аудита. Это может включать создание независимых общественных наблюдательных советов или гражданских комиссий, которые будут следить за расходованием государственных средств. Публикация отчетности в открытых источниках и на платформах, доступных для анализа гражданами усилит участие общественности в контроле за бюджетными расходами.

Для повышения эффективности работы аудиторских организаций необходимо укрепление независимости аудиторских органов, что позволит им более объективно и беспрепятственно проводить проверки государственных расходов. Для этого важно развивать правовые и организационные механизмы, обеспечивающие автономность аудиторских органов. Внедрение стандартов качества работы аудиторских организаций и мониторинг их деятельности на регулярной основе может гарантировать соблюдение принципов независимости и объективности. Необходимо также повышение взаимодействия между государственными и частными аудиторскими организациями с целью обмена опытом и повышения эффективности аудиторских проверок.

Внедрение этих мер позволит значительно улучшить прозрачность и эффективность бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан. В результате будет достигнута высокая степень доверия граждан и международных партнеров к финансовой системе страны, а также укреплена экономическая стабильность и устойчивость.

Литература

1. Бобиев И.А., Каримов Н.С. Ҷанбаҳои таърихии пайдоиш ва рушди баҳисобгирии идоракунӣ / И.А. Бобиев, Н.С. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 2 (61). – С. 71-79

2. Каримиён М.Б. Хусусиятҳои воситаҳои асосӣ ва тартиби баҳисобгирии онҳо тибқи стандартҳои байналмилалӣ / М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. - № 3 (37). – С. 108-114

3. Каримиён М.Б. Шароити корбурди стандартҳои байналмилалӣ дар баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ / М.Б. Каримиён // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (58). – С. 160-170

4. Каримов Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ: сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 51-54

5. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён //

Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156

6. Каримов Б.Ҳ. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). - С. 15-21

7. Каримов Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34

8. Қодирова Г.Т. Заминаҳои рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 6. – С. 92-99

9. Қурбонализода Ҳ.Қ., Шоймардонов С.Қ. Баҳисобгирии истеҳсолӣ ҳамчун унсури баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ / Ҳ.Қ. Қурбонализода, С.Қ. Шоймардонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 8. – С. 14-23

10. Минеева Н.Н. Основы бухгалтерского учета в органах государственной власти / Н.Н. Минеева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2017. – 68 с.

11. Набиев Б.А., Ҳофиззода Ҳ.А. Ҷанбаҳои таърихии ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ / Б.А. Набиев, Ҳ.А. Ҳофиззода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 10-2. – С. 97-105

12. Низомов С.Ф., Каримиён, М.Б. Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 5. – С. 14-24

13. Хушвахтзода Қ.Х., Каримов Б.Ҳ. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 10. – Қисми 2. - С. 66-71

14. Хушвахтзода Қ.Х., Орзуев П.Ҷ. Хусусиятҳои аудити самаранокии истифодабарии воситаҳои буҷет: пайдоиш, инкишофи назария ва амалияи он / Қ.Х. Хушвахтзода, П.Ҷ. Орзуев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 12. – С. 5-15

Информация об авторе:
Давлатзода Мехроджиддин Хайриддин – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 986-11-70-70. E-mail: davlatzoda.86@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:
Давлатзода Мехроҷиддин Хайриддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. Суроға: 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 986-11-70-70. E-mail: davlatzoda.86@mail.ru

Information about the author:
Davlatzoda Mehrodzhiddin Khayriddin – Tajik National University, PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Accounting. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 986-11-70-70. E-mail: davlatzoda.86@mail.ru

УДК: 33.001.76

НАВОВАРИҲО ДАР БИЗНЕСИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳусайнов М.Н.
Обидов У.Ф.
Давлатов Н.А.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур муаллифон доир ба навовариҳо дар бизнеси байналхалқӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври мушаххас баррасӣ гардидааст. Таъсиси низоми инноватсионӣ, пойгоҳи техникию технологии фаъолияти инноватсионӣ раванди беҳад мураккаб ва дарозмуддате мебошад ва аввалан ба неруи кадрӣ вобаста аст. Ҳавасмандгардонии истифодабарии навовариҳо дар истеҳсолот бо муаммои интихоби дурусти онҳо вобастагӣ дорад. Мушкилиятҳои интихоб барои ба истеҳсолот ҷорикунии қарорҳои аз ҷониби ин ё он илм ва техника пешниҳодшаванда аввало дар гуногуншакии таъсири эҳтимолии ҳар як қарори мазкур ба истеҳсолот ифода худро меёбад.*

Дар иқтисодиёти Тоҷикистон тамоюли тағйири рушди иқтисодиро хусусиятҳои сохтории мамлакат муайян мекунанд, ки дар он вобастагӣ аз воридот ва содироти захираҳо таъсири калон дорад. Пешрафти иқтисодӣ асосан аз тараққии истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳисоби истифодаи амиқи меҳнати дастӣ, афзоиши қарзи хориҷӣ дар сохтмони роҳҳо, нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва истифодаи экстенсивии иқтидорҳои захиравӣ вобаста аст, айни замон ба методҳои интенсивӣ, ки рушди инноватсиониро пешбинӣ мекунад, диққати лозимӣ дода намешавад.

Калидвожаҳо: *инноватсия, бизнеси байналхалқӣ, фаъолияти инноватсионӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёти муосир, тараққиёти истеҳсолот, мушкилоти соҳа, ва ҳавасмандгардонии истифодабарии навовариҳо.*

Барои иқтибос: *Ҳусайнов М.Н Навовариҳо дар бизнеси байналхалқӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон/ М.Н.Ҳусайнов, У.Ф.Обидов, Н.А. Давлатов // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4.2 (43) – С. 386-392.*

ИННОВАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ БИЗНЕСЕ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Хусайнов М.Н.
Обидов У.Ф.
Давлатов Н.А.

Аннотация. *В данной статье авторы подробно рассмотрели об инновациях в международном бизнесе и их влиянии на экономику Республики Таджикистан. Создание инновационной системы, технико-технологической базы инновационной деятельности является чрезвычайно сложным и длительным процессом и в первую очередь зависит от кадрового потенциала. Мотивация использования инноваций в производстве связана с загадкой их правильного выбора. Проблемы выбора для внедрения в производство решений, предлагаемых той или иной наукой и техникой, выражаются прежде всего в многообразии возможных воздействий каждого данного решения на производство.*

В экономике Таджикистана тенденцию к изменению экономического развития определяют структурные особенности страны, где зависимость от импорта и экспорта ресурсов оказывает большое влияние. Экономический прогресс в значительной степени обусловлен развитием сельскохозяйственного производства за счет углубленного использования ручного труда, увеличением внешнего долга

при строительстве дорог, гидроэлектростанций и экстенсивным использованием резервных мощностей, в настоящее время не уделяется должного внимания интенсивным методам, предусматривающим инновационное развитие.

***Ключевые слова**: инновации, международный бизнес, инновационная деятельность, экономическое развитие, современная экономика, развитие производства, отраслевые проблемы, и стимулирование использования инноваций.*

INNOVATIONS IN INTERNATIONAL BUSINESS AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Husaynov M. N.
Obidov U. F.
Davlatov N. A.

In this article, the authors discussed in detail the innovations in international business and their impact on the economy of the Republic of Tajikistan. The creation of an innovation system, a technical and technological base for innovation is an extremely complex and lengthy process and primarily depends on human resources. The motivation for using innovations in production is related to the mystery of their correct choice. The problems of choosing solutions proposed by a particular science and technology for the introduction into production are expressed primarily in the variety of possible impacts of each given solution on production.

In Tajikistan's economy, the trend towards changing economic development is determined by the structural features of the country, where dependence on imports and exports of resources has a great impact. Economic progress is largely due to the development of agricultural production due to the increased use of manual labor, increased external debt in the construction of roads, hydroelectric power plants and extensive use of reserve capacities, currently not paying due attention to intensive methods involving innovative development.

***Keywords:** innovation, international business, innovation, economic development, modern economy, production development, industry problems, and stimulating the use of innovation.*

Гузориши масъала. Пешрафти иқтисодӣ асосан аз тараққии истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳисоби истифодаи амиқи меҳнати дастӣ, афзоиши қарзи хориҷӣ дар сохтмони роҳҳо, нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва истифодаи экстенсивии иқтидорҳои захиравӣ вобаста аст, айни замон ба методҳои интенсивӣ, ки рушди инноватсиониро пешбинӣ мекунад, диққати лозимӣ дода намешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Фаъолнокии инноватсионии муосир дар корхонаҳои мамлакатҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон аз давраи шӯравӣ фарқи бунёдӣ дорад. Агар дар давраи шӯравӣ инноватсияҳо дар дохили корхона бо ҷалби пажӯҳишгоҳҳои илмӣ коркард шаванд, алҳол аксарияти субъектҳои иқтисодиёт афзалиятро ба истифодаи маҳсулоти тайёри инноватсионӣ, ки аз хориҷа гирифта шудааст, медиҳанд. Вале ба сабаби гаронии қимат технологияю техникаи воридотӣ суст ҷорӣ карда мешаванд, ки дар ниҳояти кор боиси коҳиши рақобатпазирии корхонаҳо мегардад.

Мақсади мақола- Рушди инфрасохтори инноватсионӣ, дар ниҳояти кор, тақозои таъмини ҳамкории зичи илм бо истеҳсолот, ҷорӣ намудани хулосаҳои илмии тадқиқоти бунёдӣ ва амалӣ дар таҷриба мебошад. Маҳз дар ҷанбаҳои мазкур дар иқтисодиёти Тоҷикистон норасоиҳо ба чашм мерасанд, яъне илми мо, муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва бахши истеҳсолӣ ҳар кадом ба сари худ инкишоф мекунанд, муносибатҳои зичи мутақобила надоранд.

Муҳтавои асосии мавод. Таҳқиқот фарогири ҷанбаҳои назариявии навовариҳо

дар бизнеси байналхалқӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври мушаххас баррасӣ гардидааст. Таъсиси низоми инноватсионӣ, пойгоҳи техникию технологии фаъолияти инноватсионӣ раванди беҳад мураккаб ва дарозмуддате мебошад ва аввалан ба неруи кадрӣ вобаста аст. Ҳавасмандгардонии истифодабарии навовариҳо дар истеҳсолот бо муаммои интихоби дурусти онҳо вобастагӣ дорад.

Таъсиси низоми инноватсионӣ, пойгоҳи техникию технологии фаъолияти инноватсионӣ раванди беҳад мураккаб ва дарозмуддате мебошад ва аввалан ба неруи кадрӣ вобаста аст. Ҳавасмандгардонии истифодабарии навовариҳо дар истеҳсолот бо муаммои интихоби дурусти онҳо вобастагӣ дорад. Мушкилиятҳои интихоб барои ба истеҳсолот ҷорикунии қарорҳои аз ҷониби ин ё он илм ва техника пешниҳодшаванда аввало дар гуногуншакии таъсири эҳтимолии ҳар як қарори мазкур ба истеҳсолот ифода худро меёбад.

Дар иқтисодиёти Тоҷикистон тамоюли тағйири рушди иқтисодиро хусусиятҳои сохтории мамлакат муайян мекунанд, ки дар он вобастагӣ аз воридот ва содироти захираҳо таъсири калон дорад. *«Мо инкишофи устувори минбаъдаи кишварро дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ карда, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираву имкониятҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ талош менамоем ва ҷиҳати роҳ надодан ба осебпазирии иқтисоди миллии кишвар дар давраи дарозмуҳлат тадбирҳои алоҳидаро амалӣ карда истодаем».*[1].

Дар инҷо мавқеи Тоҷикистонро аз рӯи динамикаи фаъолнокии инноватсионӣ, ки дар ҳисоботи Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ дар байни мамлакатҳои ИДМ (World Intellectual Property Organization, WIPO) чоп шудааст, баррасӣ мекунем.

Ҷадвали 1. Рейтинги рушди инноватсионии баъзе мамлакатҳои фазои пасошӯравӣ дар соли 2018

Кишварҳо	Рушди инноват. (хол)	Рейтинг дар миқ.ҷаҳ.	Гурӯҳбандӣ аз рӯи даромад	Мавқеи манотиқ
Эстония	50.51	24	Баланд	Аврупо
Латвия	43.18	34	Баланд	Аврупо
Литва	41.19	40	Баланд	Аврупо
Украина	38.52	43	Поён аз миёна	Аврупо
ФР	37.90	46	Болотар аз миёна	Аврупо
Молдова	37.63	48	Поён аз миёна	Аврупо
Арманистон	32.81	68	Поён аз миёна	Осиёи ғарбӣ
Казоқистон	31.42	74	Болотар аз миёна	Осиёи марказӣ
Озорбойҷон	30.20	82	Болотар аз миёна	Осиёи ғарбӣ
Беларус	29.35	86	Болотар аз миёна	Аврупо
Қирғизистон	27.56	94	Поён аз миёна	Осиёи марказӣ
Тоҷикистон	26.51	101	Поён аз миёна	Осиёи марказӣ

Хисоби муаллиф аз сарчашма: The Global Innovation Index 2018. Energizing the World with Innovation. - Geneva, Switzerland; World Intellectual Property Organization (WIPO), 2018. – P.261-370;

Аз ҷадвал маълум аст, ки байни давлатҳои ИДМ Тоҷикистон бо 26,1 балл ҷои охирин (дар рейтинг ҷои 101-ум)-ро ишғол мекунад, ки ҷои аз ҳама пасттарин аст. Байни сабабҳои ин ҳолат, ба назари мо, сабаби асоситарин ҳавасмандии пасти моддӣ аст. Набудани ҳавасмандии моддӣ боиси илмро тарк кардани кадрҳои ҷавон ва коҳиши

обрӯю эътибори касби олим дар ҷамъияти тоҷикон мегардад.

Ҷадвали 2. Музди кори номиналӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҳисоби миёна дар як моҳ

	Воҳиди ченак	Солҳо						
		1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018
Илм ва хизматрасонии илмӣ	Сомонӣ	0,76	16,37	105,7	278,67	710,69	892,02	938,48
	Долл	7,3	8,9	33,9	63,6	115,9	104,3	102,6
Соҳаи корбарии молиявӣ	Сомонӣ	2,13	76,72	351,0	1269,6	2320,6	2892,84	3203,93
	Долл	20,4	41,9	112,6	289,9	376,5	338,4	350,1
Таносуби музди меҳнат ва корбарии молиявӣ	Бо %	35,8	21,2	30,1	21,9	30,7	30,8	29,3

Манбаъ: Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Солномаи омор. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016. – С.133-137; Солномаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2013. – Душанбе: Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С.121-122.

Музди кори миёнаи номиналӣ дар як моҳ ба 938,48 сомонӣ баробар аст, ки муодили 102,6 доллари ИМА мебошад. Ба ин маблағ ҳатто корманди илми муҷаррад, яъне бе зану фарзанд дар шароити иқтисодиёти бозорӣ зиндагӣ карда наметавонад. Агар музди кори кормандони илмро бо моҳонаи ашхосе муқоиса кунем, ки дар соҳаи миёнаравии молиявӣ кор мекунанд, возеҳу равшан мегардад, ки фарқ хеле калон аст. Масалан, соли 2019 музди кори корманди илмӣ ҳамагӣ 29,3% музди кори корманди молияро ташкил кард. Метавон гуфт, ки дар шароити муосир ҳавасмандии асосии корманд – музди кор – дар соҳаи илм чун ангезаи ҷаззобият ба меҳнат маънояшро гум кардааст [2].

Сабаби дигар камии захираҳои молиявии мамлакат мебошад, ки ба амалигардонии лоиҳаҳоии инноватсионӣ равона карда мешаванд ва он аз номусоидии муҳити инвеститсионӣ дар хоҷагии миллӣ сарчашма мегирад. Бизнес-муҳити мусоид ба ҷалби техникаю технологияи сатҳи нисбатан баланд имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Алҳол Тоҷикистон дар рейтинги байни 150 мамлакатҳои ҷаҳон ҷои 120-умро ишғол мекунад, ки хеле нигаронкунанда аст. Аз ин нуқтаи назар дар марҳилаи ҷории тараққии Тоҷикистон андешидани тадбирҳо оид ба беҳтар кардани бизнес-муҳит метавонад марҳилаи якуми стратегияи сохтмони иқтисодиёти инноватсионӣ дар хоҷагии миллии мамлакат бошад.

Дар чунин ҳолатҳо амалигардонии бисёр санадҳои меъёрии ҳуқуқии оид ба рушди инноватсионии иқтисодиёт қабул шуда низ рӯи коғаз мемонад ва татбиқи амалии худро намеёбад. Дар ин бобат бояд низоми инноватсионии минтақавӣ ташкил карда шавад, ки дар оянда дар рушди иқтисодиёт нақши пешбарро бозида метавонад. Дар ин самт таҷрибаи Русия хеле ҷолиб аст, ки дар он ҷо дар минтақаҳои алоҳида илмкадаҳо, аз ҷумла илмкадаҳо-шаҳрҳои Дубна, Королев, Реутов, Фриязино, Жуковский ва ғайра ташкил карда шудаанд.

Ҷадвали 3. Шумораи ташкилотҳои амалкунандае, ки корҳои илмӣ-техникиро иҷро мекунанд

	2013		2015		2017		2018	
	Воҳид	бо %	Воҳид	бо %	Воҳид	бо %	Воҳид	бо %
Дар ҷумҳурӣ:	60	100	66	100	80	100	82	100
ш. Душанбе	45	75	51	72.3	64	80	66	80,5
Вилояти Суғд	5	8.3	6	9.1	7	8.8	7	8,5
Вилояти Хатлон	5	8.3	4	6.1	4	5	4	4,9
ВМБК	3	5	3	4.5	3	3.75	3	3,7

НТМ	2	3.3	2	3.3	2	2.5	2	2,4

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ҷории рушд вазни қиёсии ташкилоте, ки бо фаъолияти тадқиқоти илмӣ машғуланд, хело ночиз аст. Тавсифи миқдории ташкилоти мазкур дар ҷадвали 6 оварда шудааст.

Дар андозагириҳои ҳарсола теъдоди муассисаю ташкилотҳое, ки корҳои илмӣ-тадқиқотиро иҷро мекунанд, тамоюл ба афзоиш дорад. Масалан, соли 2013 теъдоди онҳо 60 адад буд, соли 2018 бошад ба 82 адад расидааст, ки афзоиш 1,37 баробарро ташкил мекунад. Чунин тамоюл дар дигар минтақаҳои мамлакат низ ба назар мерасад, ба истиснои вилояти Хатлон, ки дар он ҷо ихтисор мушоҳида мешавад. Таъсиси кластерҳои инноватсионӣ яке аз самтҳои муассири ҳалли масъалаи муносибатҳои мутақобилаи илм бо амалия мебошад. Чунин механизми рушди инноватсионӣ дар бисёр мамлакатҳои хориҷӣ бомуваффақият амал мекунад. Вале дар иқтисодиёти Тоҷикистон на танҳо бизнес-инкубаторҳо, балки алҳол кластерҳои инноватсионӣ низ таъсис наёфтаанд. Дар ин самт аввал ташаккул додани фондҳои молиявӣ, таъсиси марказҳои миллии тадқиқотӣ зарур аст, ки ба коркард ва дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ мусоидат хоҳанд кард.

Дар назар доштан зарур аст, ки ҳиссаи маблағгузорӣ ба илм дар Тоҷикистон нисбат ба бисёр мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар муқоиса бо мамлакатҳои алоҳидаи ИДМ паст аст. Баъзе додаҳо, ки хароҷоти маблағгузории корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-тарҳрезиро тавсиф мекунанд, дар ҷадвали 4 оварда шудаанд.

Ҷадвали 4. Рейтинги мамлакатҳо аз рӯи сатҳи хароҷот ба КИТТК

Мавқеи рейтинг	Кишвар	Харҷ бо % нисбат ба ММД	Мавқеи рейтинг	Кишвар	Харҷ бо % нисбат ба ММД
1	Изроил	4.40	24	Эстония	1.62
2	Финляндия	3.88	32	Россия	1.16
3	Куриёи ҷанубӣ	3.74	36	Украина	0.86
4	Шветсия	3.40	38	Латвия	0.80
5	Ҷопон	3.36	48	Литва	0.60
6	Дания	3.06	64	Арманистон	0.27
7	Швейтсария	2.99	66	Озорбойҷон	0.25
8	ИМА	2.90	69	Қазоқистон	0.23
9	Олмон	2.82	74	Қирғизистон	0.16
10	Австрия	2.75	81	Тоҷикистон	0.097

Манба: Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР. Гуманитарная энциклопедия (электронный ресурс). Центр гуманитарных технологий, 2018 (последняя редакция 17.12.2018).

Дар асоси нишондодҳои ҷадвал давлатҳои пешрави ҷаҳон, ки аз рӯи вазни қиёсии хароҷот ба маблағгузорӣ ба КИТТК ба сегонаи пешвоён дохил мешаванд, Исроил, Финляндия, Кореяи Ҷанубӣ ба ҳисоб мераванд. Аз рӯи нишондиҳандаи сатҳи хароҷот ба КИТТК Тоҷикистон соли 2018 бо вазни қиёсии 0,09% аз ММД ҷои 81-умро гирифта, дар гурӯҳи мамлакатҳои ИДМ сатри охиринро ишғол кард. Бинбар ин масъалаи таҷдиди назари маблағгузорӣ ба КИТТК дар самти ба вуҷуд овардани иқтидори устувор ё пойдевор барои ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ ба миён меояд [5]..

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ хароҷот ба як муҳаққиқ яке аз нишондиҳандаҳое мебошад, ки сатҳи фаъолияти инноватсиониро тавсиф мекунад. Бузургии мазкурро дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар муқоиса бо баъзе мамлакатҳои хориҷии дигар баррасӣ мекунем.

Ҷадвали 5. Ҳиссаи хароҷот ба як муҳаққиқ ва ба коркарди КИТТК дар ташкилотҳои илмии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	АИ ҶТ		АИТ ВТ ва ҲИ ҶТ		АИКТ		МТО		ТИТС	
	ҳаз. сомони	бо %	ҳаз. сомони	бо %	ҳаз. сомони	бо %	ҳаз. сомони	бо%	ҳаз. сомони	бо %
Хароҷотҳои умумӣ ба тадқиқот (I+II)	23980,2	100	3229,1	100	12596,7	100	26301,9	100	4944,1	100
I. харҷҳои ҷории дохилӣ:	23971,7	99,9	3229,1	100	12566,7	99,7	26301,9	100	4750,7	96
- маош бо ҳиссаҷудокуни ба суғуртаи иҷтимоӣ	18659,2	77,8	2227,7	69	9869,4	78,3	24464,2	93	3273,6	66,2
- харҷ барои таҷҳизот	688,5	2,87	138,8	4,2	408,2	3,2	974,2	3,7	236,6	4,7
- дигар намуди харҷ	3352,6	14	624,4	19,3	1764,6	13	719,6	2,7	1153,8	23,3
- гуногун	1261,5	5,2	238,0	7,3	473,9	3,7	143,7	0,54	76,5	1,5
харҷи капиталӣ	9,7	0,04	-	-	49,9	3	-	-	10,0	0,2
II. харҷи беруна барои тадқиқот	8,5	0,03	-	-	30,0	0,02	-	-	193,4	3,9

*Манбаъ: Ҳисоби муаллифон

Сохтори хароҷоти ташкилотҳое, ки бо корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғуланд, беҳбудиро талаб мекунад, зеро дар ҳамаи муассисаҳо моддаи музди кор бо пардохт ба суғуртаи иҷтимоӣ қимати афзалиятнок дорад. Аз ҷумла, дар Академияи илмҳои (АИ) Ҷумҳурии Тоҷикистон - 77,8%, дар Академияи илмҳои тиббӣ (АИТ)-и Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон - 69%, дар Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон (АИКТ) - 78,3%, дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ - 93%, дар ташкилотҳои илмӣ-тадқиқотии соҳавӣ (ТИТС) - 66,2%. Ҳамаи ин маънои афзоиши хароҷоти ҷориро дорад, дар ҳоле, ки хароҷоти асосӣ, ки барои тадқиқоти илмӣ аҳамияти калон дорад, бузургии ночиз – 0,04 - 3%-ро ташкил мекунад. Вазъият фаҳмо аст: ба сабаби маҳдудияти ҳаҷми маблағгузорӣ ба илм, хароҷот ба хариди таҷҳизоти нав ва технологияҳои инноватсионӣ имконнопазир мегардад.

Адабиёт

1. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ солҳои 2019-2024
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2007.- №4.
3. Негашев Е.В. Анализ финансов предприятия в условиях рынка / М.: Высшая школа, 2003. – 186 с. – ISBN 5-8586-49-3
4. Международная экономика/Н.П. Фигурнова – М: Омега – Л, 2005 стр.19.
5. Zhichkin k.a., Zhichkina l.n., Morkovkin d.e., Rudenko l.g., Husaynov m.n., Sharipov f.f. Use of remote positioning technologies to determine damage in case of misuse of agricultural land. В сборнике: proceedings of spie. Proceedings of spie - the international society for optical engineering. Bellingham, 2022. С. 12296oj.

6. Хусайнов М.Н., Шарипов У.А. Анализ инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистана: проблемы и пути их решениее. ndless light in science. 2023. № 1-1. с. 234-239.
7. Хусайнов М.Н. Методика экономического анализа эффективности садово-виноградарческого кластера в Республике Таджикистан/ В сборнике: Актуальные проблемы общества, экономики и права в контексте глобальных вызовов. Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции. Редколлегия: Л.К. Гуриева [и др.]. Москва, 2022. С. 294-299.
8. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия/ Минск: ООО «Новое знание», 1999. – 688 с. – ISBN 5-8586-49-3
9. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник – 6-е изд. М.: Изд-во «Перспектива», 2010 год – 656с

Маълумот дар бораи муаллифон:
Ҳусайнов Манучеҳр Нуруддинович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи молия ва суғурта. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17. Телефон: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru
Обидов Умедҷон Фозилович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, устоди кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявию иқтисодии ДМТ, декани факултети молиявию иқтисодии ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17. Телефон: +992.908-82-50-00.
Давлатов Навруз Амиршоевич- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва суғуртаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17. Телефон: +992.987-54-52-53

Сведение об авторах:
Хусайнов Манучехр Нуруддинович- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук., доцент, заведующий кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru
Обидов Умеджон Фозилович- Таджикский национальный университет, преподавтели кафедры мировая экономика финансово-экономического факультета ТНУ, декан финансово-экономического факультета ТНУ Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.908-82-50-00.
Давлатов Навруз Амиршоевич- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старщий преподователи кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.987-54-52-53

Information about the authors:
Husaynov Manuchehr Nuruddinovich- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Insurance Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru
Obidov Umedjon Fozilovich - Tajik National University, teachers of the Department of World Economy of the Financial and Economic Faculty of TNU, Dean of the Financial and Economic Faculty of TNU Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992.908-82-50-00.
Davlatov Navruz Amirshoevich - Tajik National University, PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance and Insurance. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992.987-54-52-53

УДК: 657.6

АСОСҲОИ МЕТОДИИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР ТАШКИЛОТҲО

Маҷидзода Ш.Х.

Мақола ба таҳқиқи асосҳои методии аудити дохилӣ дар ташкилотҳо бахшида шудааст. Дар ибтидои матни мақола мубрамии таҳқиқи мавзуъ оварда шудааст, ки дар ин самт муаллиф ба муқаррароти «Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ» ва зарурати воқеии такмили методикаи аудити дохилӣ такя кардааст. Рушди заминаҳои методологии аудити дохилӣ аз солҳои 40-уми асри XX то кунун дар заминаи се марҳила таҳқиқ гардидааст. Хусусияти методикаи комили аудити дохилӣ муайян карда шудааст, ки муҳимтарини он вобаста будани рушди низоми назорати дохилӣ аз хадамоти аудити дохилӣ мебошад. Дар баробари вазифаҳои умумие, ки дар санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии танзими аудити дохилӣ оварда шудаанд, муаллиф вазифаҳои нисбатан мушаххаси онро таҳия кардааст. Муаллиф ба дигар унсури калидии методикаи аудити дохилӣ, яъне принсипҳо низ такя намуда, ворид намудани дигар принсипҳои муҳимро аз қабили мукаммалӣ, ботартибӣ, саривақтӣ, мақсаднокию натиҷанокӣ ва оқилона ба қонунгузории соҳа зарур шуморидааст. Аз тақиқоти гузаронидашуда марҳилаҳои такмили методикаи аудити дохилӣ дақиқ карда шуда, онҳо бо пайдарпайии мантиқӣ ба низоми муайян дароварда шудаанд. Дар қисмати ҷамъбастии мақола хулоса ва пешниҳодҳои муаллиф ҷиҳати такмили асосҳои методии аудити дохилӣ дар ташкилотҳо таҳия гардидаанд.

Калидвожаҳо: *аудити дохилӣ, методикаи аудити дохилӣ, методология, идоракунӣ, санҷиш, назорати дохилӣ, ҳисобдорӣ, самаранокӣ, назорати давлатии молиявӣ, аудити давлатӣ, супоришҳои санҷишӣ – машваратӣ.*

Барои иқтибос: *Маҷидзода Ш.Х. Асосҳои методии аудити дохилӣ дар ташкилотҳо/ Ш.Х. Маҷидзода // Паёми молия ва иқтисод.- 2024 №4.2 (43) – С. 393-400.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Маджидзода Ш.Х.

Статья посвящена исследованию методических основ внутреннего аудита в организациях. В начале статьи представлена актуальность тема исследования, в котором автор опирается на положения «Инструкции о порядке проведения внутреннего аудита в бюджетной секторе» и реальную необходимость совершенствования методологии внутреннего аудита. Развитие методологических основ внутреннего аудита с 1940-х годов по настоящее время изучается в три этапа. Определены характеристики совершенной методики внутреннего аудита, важнейшей из которых является зависимость развития системы внутреннего контроля от службы внутреннего аудита. Наряду с общими задачами, изложенными в нормативно-правовых документах, регламентирующих внутренний аудит, автором разработаны более конкретные задачи. Автор также опирается на другой ключевой элемент методологии внутреннего аудита — принципы и считает необходимым включение в законодательство отрасли других важных принципов, таких как полнота, упорядоченность, своевременность, целенаправленность, эффективность и рациональность. В результате проведенного исследования были уточнены этапы совершенствования методики внутреннего аудита и их систематизированы в логической последовательности. В заключительной части статьи представлены выводы и предложения автора по совершенствованию методических основ внутреннего аудита в организациях.

Ключевые слова: *внутренний аудит, методика внутреннего аудита, методология, управление, проверка, внутренний контроль, учет, эффективность, государственный финансовый контроль, государственный аудит, аудиторско-консультационные задания.*

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INTERNAL AUDIT IN ORGANIZATIONS

Majidzoda Sh.Kh.

The article is devoted to the study of the methodological foundations of internal audit in organizations. At the beginning of the article, the relevance of the research topic is presented, in which the author relies on the provisions of the "Instruction on the procedure for conducting internal audit in the budget sector" and the real need to improve the methodology of internal audit. The development of the methodological foundations of internal audit from the 1940s to the present is studied in three stages. The characteristics of the perfect methodology of internal audit are determined, the most important of which is the dependence of the development of the internal control system on the internal audit service. Along with the general objectives set out in the regulatory documents governing internal audit, the author has developed more specific objectives. The author also relies on another key element of the internal audit methodology - principles and considers it necessary to include other important principles in the legislation of the industry, such as completeness, orderliness, timeliness, purposefulness, efficiency and rationality. As a result of the study, the stages of improving the methodology of internal audit were clarified and systematized in a logical sequence. The final part of the article presents the author's conclusions and proposals for improving the methodological foundations of internal audit in organizations.

Key words: *internal audit, internal audit methodology, methodology, management, verification, internal control, accounting, efficiency, state financial control, state audit, audit and consulting assignments.*

Гузориши масъала. Аудити дохилӣ унсури калидии низоми идоракунии ташкилот мебошад, бинобар ин, мукаммал будани методикаи он шарти асосии устувории мавқеи аудити дохилӣ маҳсуб меёбад. Дар баробари он, ки аудити дохилӣ дар ташкилотҳо тибқи методикаи муайян амал менамояд, лекин на ҳама унсурҳои таркибии он барои гузаронидани санҷишҳои саривақтию додани машваратҳои эътимоднок мусоидат менамоянд. Нуқтаҳои қайдгардида мукаммал гардонидани методикаи аудити дохилиро дар ташкилотҳо талаб менамоянд. Методикаи комили аудити дохилӣ имконият медиҳад, то вазифаҳои дар назди аудиторон гузошташуда сари вақт иҷро шаванд, чораҳои санҷишию машваратӣ сари вақт, мақсаднок, натиҷанок ва ба таври оқилона роҳандозӣ гарданд ва пешрафти ҳамаҷонибаи ташкилот таъмин шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи фаъолияти аудити дохилӣ ва методикаи он дар таълифоти илмии иқтисодчиёни ватанӣ, ба монанди Низомов С.Ф., Шарифов З.Р., Орзуев П.Ҷ., Шоймардонов Ҳ.Қ., Саидов Р.Н. ва дигарон ба чашм мерасад.

Мақсади мақола аз муайян ва ошкоркунии шароиту имкониятҳои такмили методикаи аудити дохилӣ дар ташкилотҳо иборат мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Мушкил гардидани раванди идоракунӣ аз қабули қарорҳои идоракунии носаҳеҳ ва беэътимод вобаста мебошад. Дар навбати худ, дараҷаи саҳеҳии қарорҳои идоракуниро фаъолияти воқеию босамари аудити дохилӣ таъмин менамояд. Аз ин рӯ, комил будани методикаи аудити дохилӣ шарти асосии рушди ташкилот мебошад. Методикаи мукаммал доштани сохторҳои аудити дохилӣ дар ташкилотҳо кафолати истифодаи самараноки ҳама гуна захираҳои иқтисодӣ, фаъолияти қонунии кормандони муҳосибот, саҳеҳии сабтҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва

эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Дар ҳар давру замон ва дилхоҳ бахши иқтисодиёт дараҷаи манфиатнокии фаъолияти аудити дохилӣ аз мукаммалии методикаи он вобаста мебошад. Таҷриба исбот кардааст, ки танҳо хадамоти аудити дохилии дорои методикаи комил метавонад дар дилхоҳ шароит барои таъмини эътимоднокии нишондиҳандаҳои низоми ҳисобдорӣ, маҳдудкунии хавфҳо, таъмини риояи қонунҳо ва дигар меъёрҳои амалкунанда ва дар ниҳоят, рушди ташкилот мусоидат намояд. Дар «Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ» низ амали аудитори дохилӣ нисбати истифодаи методикаи комили санҷишӣ бо тартиби зерин оварда шудааст: *аудитор то оғози иҷрои супориш, бояд ба қароре ояд, ки кадом техника, усул ва тартиботи санҷиш бо назардошти мақсадҳои санҷиши аудиторӣ ва ҳама корҳои қаблан гузаронидашудаи аудиторӣ нисбатан мувофиқ аст [1, с.3].* Бо назардошти нуктаҳои қайдшуда, таҳқиқи асосҳои методии аудити дохилӣ дар ташкилотҳо мубрам дониста мешавад.

Яке аз мушкилоти асосии методии аудити дохилӣ нисбатан номуайян будани вазифаҳои мушахаси он мебошад, аз ин рӯ, муайян намудани вазифаҳои асосӣ, принсипҳои заминавӣ ва марҳилаҳои рушди аудити дохилӣ дар ташкилотҳо амри зарурӣ мебошад. Дигар мушкилии ҷойдошта низоми нисбатан нокомили хадамоти аудити дохилӣ мебошад. Ҳадаф аз ишораи вазифаҳо ва низоми хадамоти аудити дохилӣ аз он иборат аст, ки онҳо унсурҳои методии аудити дохилӣ мебошанд. Муҳимияти низоми комили аудити дохилӣ ба он асоснок карда мешавад, ки сатҳи манфиатнокии хадамоти мазкур ба сохтори муташаккил ва устувор доштани он вобаста аст.

Методикаи аудити дохилӣ маҷмӯи принсипҳо ва роҳҳои ташкили фаъолияти назариявию амалӣ мебошад. Предмети аудити дохилӣ бошад, чун аудити берунӣ низоми ҳисобдорӣ, аз ҷумла ҳисоботи молиявӣ баромад менамояд. Методҳои аудити дохилӣ ва фаъолияти назоратӣ маҷрои ягонаи рушд доранд, лекин ҳар як марҳилаи рушди аудити дохилӣ роҳу равиши методологии худро дорад. Дар тӯли таърих, яъне шуруъ аз солҳои 40-уми асри XX то кунун аз мавқеи тағйири мақсад ва вазифаҳои аудити дохилӣ метавон се марҳилаи асосии рушди онро муайян намуд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.- Рушди заминаҳои методологии аудити дохилӣ

	Марҳилаҳои рушд		
	Солҳои 40-50-уми асри XX	Охири солҳои 50 ва солҳои 90 –уми асри XX	Охири солҳои 90-уми асри XX то замони муосир
Мақсади аудити дохилӣ	– эътимоднокии иттилооти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ; – назорати нигоҳдории дороиҳо; – ошкоркунии қоидавайронкуниҳо.	– эътимоднокии иттилооти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ; – назорати нигоҳдории дороиҳо; – самаранокии низоми назорат; – иттилоотдиҳӣ ба моликон; – ошкоркунии қоидавайронкуниҳо.	– баҳодиҳии самаранокии низоми назорат, идоракунии таваккал ва идоракунии корпоративӣ; – пешниҳоди машваратҳои мустақил ва ба даст овардани боварии моликон нисбати фаъолияти низоми назорат; – пешгирии қоидавайронкуниҳо.

Субъектҳои аудити дохилӣ	– менеҷмент	– менеҷмент; – моликон.	– моликон
Объекти аудити дохилӣ	– амалиётҳо; – кормандон.	– амалиётҳо; – кормандон; –воситаҳои назорат.	– низоми идоракунии тавакалҳо; – назорати дохилӣ; – низоми идоракуни корпоративӣ.
Методҳои аудити дохилӣ	– санҷиш; – назорати давлатии молиявӣ.	– санҷиш; –назорати давлатии молиявӣ; – баҳодиҳӣ.	– санҷиш; –назорати давлатии молиявӣ. – баҳодиҳӣ; – таҳлил; – мониторинг.

Сарчашма: Муаллиф дар асоси адабиёти 6 тартиб додааст.

Аз маълумоти ҷадвали 1. бар меояд, ки рушди заминаҳои методологии аудити дохилӣ дар ҳар як давра хусусияти хосро дорад. Яъне дар ҳар як давра таркибдиҳандагони методологияи аудити дохилӣ миқдоран зиёд карда шуда, онҳо бо назардошти талаботи давраи муайян устувор гардонида шудаанд.

Яке аз самтҳои бартаридоштаи такмили методикаи аудити дохилӣ – ин ҳамкории хадамоти аудити дохилӣ бо мақоми олии аудити бахши давлатӣ мебошад. Ин мавқеъро иқтисодчии ватанӣ Саидов Р.Н. ҷонибдорӣ намуда, қайд менамояд, ки бояд ҳамкории воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ амалан ташкил ва ҷиҳати устувор гардонидани он шароити мусоид фароҳам оварда шавад [5, с.61,63]. Аз нигоҳи ӯ мақоми олии аудити давлатӣ бояд ба сатҳи мукаммалии методҳои аудити дохилӣ баҳогузорӣ намояд.

Аз нигоҳи мо, методикаи аудити дохилӣ мукаммал ҳисобида мешавад, агар он барои расидан ба мақсадҳои зерин мусоидат намояд:

1.Баҳодиҳии самаранокӣ ва устувории низоми идоракунии таваккалҳо, назорати дохилӣ, аз ҷумла назорати молиявии дохилӣ, инчунин пешниҳоди тавсияҳо баҳри мукаммалгардонии низомҳои зикршуда. Фаҳмиши аудити дохилӣ, ки дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ» бо чунин мазмун: аудити дохилӣ – фаъолияти мустақил ва объективӣ оид ба гузаронидани санҷиш, баҳодиҳӣ, машваратдиҳии низомҳои идоракунӣ ва дигар низомҳо мебошад, ки бо мақсади мусоидат намудан ба фаъолияти қонунӣ, самаранок ва натиҷабахши ташкилотҳои бахши давлатӣ анҷом дода мешавад, оварда шудааст, исботи гуфтаҳои боло мебошад [2].

2.Баҳодиҳии устувории назорати молиявии дохилӣ дар рафти омодакунии ҳисоботҳо ва мувофиқати фаъолият бо тартиботи муайяншуда, методология ва стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин коркарди тавсияҳо оиди мукаммалгардонии қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисобот.

3.Коркарди пешниҳодҳо оиди баландбардории сарфанокию натиҷанокии истифодабарии захираҳои иқтисодӣ.

Таҷриба тасдиқ менамояд, ки бо назардошти дигаргуниҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва муносибатҳои амалӣ баъзе мавридҳо методикаи амалкунандаи аудити дохилӣ вазифаи худро иҷро карда наметавонад. Вобаста ба шароити пайдогардида, зарурати такмили методикаи аудити дохилӣ пеш меояд. Аз нигоҳи мо, методикаи комили аудити дохилӣ бояд ҷиҳати таъмини ҳолатҳои зерин мусоидат намояд:

1.Таъмини самаранокии фаъолият, устуворӣ ва дурнамои рушди ташкилот дар шароити авҷгирии рақобат.

2.Нигоҳдорӣ ва самаранок истифодабарии захираҳо ва нерӯи ташкилот.

3.Сари вақт ошкор намудан ва ба ҳадди ақал расонидани хавфҳои тиҷоратию молиявӣ, ки ба низоми идоракунии ташкилот таъсир мерасонад.

4.Ташаккули шароити бунёди низоми иттилотӣ, ки тавонад мутобиқшавии фаъолияти ташкилотро вобаста ба тағйирёбии муҳити дохилию берунӣ таъмин намояд.

Самаранокии фаъолияти аудити дохилӣ аз вазифаҳои мушаххас, ки дар асоси роҳу равиши амалкунанда, аз ҷумла, стандартҳои қабулгардида иҷро карда мешаванд, вобаста мебошад. Низомов С.Ф., Юсупов У.С. вазифаҳои зерини сохтори аудити дохилиро муайян кардаанд: – гузаронидани аудити дохилӣ ва маълумотдиҳӣ ба шӯрои директорон, роҳбарияти иҷроия оид ба хавфҳои муҳим ва муайян намудани масъалаҳои муҳими назоратӣ; – мусоидат ба идоракунӣ, назорати воҳидҳои ташкилии кормандон дар таҳияи нақшаҳои чорабиниҳо, такмили низомҳои назорат ва идоракунии хавфҳо; – ҳамоҳангсозии фаъолият бо аудитори беруна бо мақсади кам кардани хароҷоти умумии аудит; – иҷрои дигар вазифаҳо ва иштирок дар лоиҳаҳо тибқи дархости шӯрои директорон [3, с.136]. Бояд қайд намуд, ки дар санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва амалияи аудити дохилӣ вазифаҳои сохтори мазкур дар сатҳи зарурӣ мушаххас карда нашудаанд. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки хадамоти аудити дохилии ташкилотҳо бояд вазифаҳои муайянро иҷро намояд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.-Вазифаҳои аудити дохилӣ

Вазифаҳо	Шарҳи вазифаҳо
Тасдиққунӣ	Аудитори дохилӣ бояд ҷиҳатҳои қонунӣ ва эътимоднокии иттилооти ҳуҷҷатию воқеиро тасдиқ намояд.
Иттилоотӣ	Аудити дохилӣ бояд низоми идоракунии дохилии ташкилотро бо маълумоти эътимоднок, муносиб ва муфид таъмин намояд.
Таҳлилӣ	Яке аз вазифаҳои муҳими аудити дохилӣ мебошад, ки ба аудитор имконият медиҳад, то он таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ ва сармоягузорию молиявиро гузаронад.
Лоиҳавӣ – методӣ	Ин вазифа дар шароити кунунӣ муҳим буда, омодакунии лоиҳаҳоеро аз ҷониби аудитор дар назар дорад, ки ба асосноккунии қарорҳои идоракунӣ, бизнес – нақшаҳо, харҷномаҳо, тавсияҳои методӣ, низомномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ нигаронида шудаанд.
Ҳифзи ҳуқуқӣ	Дар асоси ин вазифа аудити дохилӣ бояд манфиатҳои амволии муассисони ташкилотро дар рафти баҳсҳои молиявӣ – хоҷагидорӣ ҳимоя намояд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2 бар меояд, дар сурати иҷро гардидани вазифаҳо тавсияшуда аҳамияти сохтори аудити дохилӣ дар ташкилотҳо бо маротиб афзоиш меёбад. Чунки агар вазифаҳои мазкур нерӯи қонунӣ пайдо намоянд, онгоҳ иҷрои пурра ва саривақтии онҳо саҳеҳии иттилооти идоракуниро таъмин менамояд, махзани комили иттилоотиро ба вуҷуд меорад, одитарин ҷузъиёти ба нишондиҳандаҳои фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ ва сармоягузорию молиявиии ташкилот таъсиррасон арзёбӣ мегардад, асоснокии маълумоти тамоми ҳуҷҷатҳои зарурӣ таъмин карда мешавад ва дар ниҳоят, манфиатҳои молу амволии муассисони ташкилот ҳимоя карда мешавад.

Дигар унсури методии аудити дохилӣ, принсипҳо мебошанд, ки риояи онҳо сатҳу сифати санҷишҳоро баланд бардошта, эътимоднокии натиҷаҳои аудитро таъмин менамояд. Аз нигоҳи мо, фаъолияти аудити дохилӣ дар баробари принсипҳое, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян

кардааст, бояд ба принсипҳои зерин низ такя намояд:

1.Мукаммалӣ, тибқи талаботи ин принсип низоми аудити дохилӣ бояд пурра ба ҳадафҳои ҷараёнҳои идоракунии ташкилот ва ба талаботи иттилоотии фаъолияти самараноки унсурҳои таркибии механизми хоҷагидории ташкилот ҷавобгӯй бошад.

2.Ботартибӣ, яъне фаъолияти аудити дохилӣ бояд дар мувофиқа бо нақша ва барномаи санҷиши объектҳо амалӣ карда шавад. Ҳамчунин ҳисоботҳо, маълумотномаҳо санадҳо ва лоиҳаҳои қарорҳои идоракунӣ оид ба стратегияи рушди ташкилот бо тартиби мантиқӣ омода ва пешниҳод гарданд.

3.Саривақтӣ, принсипе мебошад, ки сари вақт гузаронидани қоидаҳои мушаххаси санҷишӣ, ошкор намудани норасоиҳо ва фавран бартараф намудани онҳоро дар назар дорад.

4.Мақсаднокӣ ва натиҷанокӣ, яъне аудити дохилӣ бояд ба самти коркарди чораҳои мушаххас оид ба бартарафкунии норасоиҳо ва огоҳнамоӣ ҷиҳати пешгирии зарар нигаронида шавад.

5.Оқилона, ин принсип маънои аслии аудити дохилиро ифода менамояд, яъне дараҷаи баланди манфиатнокии аудити гузаронидашуда нисбат ба хароҷоти ташкил ва гузаронидани он.

Ба ақидаи мо, риояи принсипҳои зикршуда боиси таъмини ҳамоҳангии назорати аудити дохилӣ ва низоми идоракунӣ, назаррас гардидани таъсири хадамоти аудити дохилӣ ба рушди ташкилот, ба вуҷуд омадани раванди фаврии иҷрои супоришҳои санҷишию машваратӣ, бартарафгардии эродҳои ошкоршуда, маҳдудшавии мушкилоти объектҳои санҷидашаванда, инчунин пешгирии ҳолатҳои номуайян ва баланд гардидани эҳтиёҷот ба хадамоти аудити дохилӣ мегардад.

Ба инобат гирифтани талаботи заминавӣ, ки ба самти мукаммалгардонии асосҳои ташкил, баргузорӣ ва ҷамъбасти санҷишҳо нигаронида шудаанд, барои такмили методикаи аудити дохилӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, аз нигоҳи мо, ҷиҳати устувор гардонидани мавқеи аудити дохилӣ дар низоми назорати дохилӣ талаботи зеринро ба инобат гирифтан зарур мебошад:

1.Муайян намудани объектҳое, ки таҳти назоратӣ умумӣ қарор доранд ва мушаххасгардонии объектҳои аудити дохилӣ.

2.Гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ дар сатҳи баланди касбӣ.

3.Рушди фаъолияти тиҷоратии ташкилотҳо бо мақсади пайдоиши зарурати гузаронидани санҷишҳо ва баланд бардоштани нуфузи аудиторони дохилӣ. Иқтисодчиёни ватанӣ Шарифов З.Р., Саидов Р.Н. чунин мавқеъро ҷонибдорӣ намуда, қайд менамоянд, ки дар баробари рушди мунтазами соҳаҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва дар ин замина, афзоиши буҷети давлатӣ зарурати такмили пайвастаи методологияи аудити бахши давлатӣ пеш меояд [7, с.51];

4.Пешбурди корҳо дар хадамоти аудити дохилӣ бо истифодаи техникаҳои рақамӣ – инноватсионӣ.

5.Ташаккули махзани иттилоотӣ дар хадамоти аудити дохилӣ, ки тавонад ҷиҳати санҷишу арзёбии дилхоҳ объектҳо мусоидат намояд.

6.Ба хадамоти аудити дохилӣ ҷалб намудани аудиторони баландихтисос ва соҳибкасб, ки дорои малакаи истифодабарии имкониятҳои инноватсионӣ мебошанд. Масъалаи мазкур тарафдорони зиёд дошта, пайваста аз такмили ихтисос гузаронидани аудиторон бо мақсади дар сатҳи баланди касбӣ истифода намудани методикаи навини аудити бахши давлатӣ низ муҳим ҳисобида мешавад [7, с.51];

7.Муносибати дурандешона, бодиққатона ва ҷиддӣ доштани аудиторони дохилӣ дар рафти санҷиши объектҳо.

Риояи талаботи болозикр ҷиҳати мушаххасгардонии объекти аудити дохилӣ, баланд гардидани сатҳу сифати санҷишҳо, афзоиши шумораи супоришҳои аудиторӣ, иҷрои саривақтии супоришҳои санҷишӣ – машваратӣ, дастрасии фаврии кормандони хадамоти аудити дохилӣ бо маълумоти зарурӣ, таъмини устувории нерӯи кадрӣ ва ташаккули дурнамои рушди аудити дохилӣ мусоидат менамояд.

Дар натиҷаи омӯзиши маводи илмӣ – методӣ ва асосҳои методологии аудити дохилӣ муайян гардид, ки такмили

методикаи аудити дохилӣ якчанд марҳиларо паси сар менамояд. Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати ба даст овардани самараи назаррас дар доираи ҳар як марҳила бояд корҳои мушаххас анҷом дода мешавад (ниг. ба расми 1).

МАРҲИЛАҲОИ ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ АУДИТИ ДОХИЛӢ

- Омӯзиши методикаи амалкунандаи аудити дохилӣ ва арзёбии самаранокии он
- Муайяну ошкоркунии норасоиҳои методикаи амалкунандаи аудити дохилӣ ва бартарафкунии онҳо
- Ташхиси ҷанбаҳои ташкилӣ, унсурҳои методӣ, техникӣ ва натиҷавии методикаи амалкунандаи аудити дохилӣ
- Муайянкунии заминаҳои рушди аудити дохилӣ
- Роҳандозии фаъолияти самараноки хадамоти аудити дохилӣ дар шароти иқтисоди рақамӣ, ки ба таҷрибаи пешрафта такя намояд

Расми 1.- Марҳилаҳои такмили методикаи аудити дохилӣ.
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Аз марҳилаҳои дар расми 1 овардашуда дида мешавад, ки онҳо бо назардошти пайдарпайии мантиқӣ ба низоми муайян даровария шудаанд. Масалан, дар асоси таҳқиқи методикаи амалкунанда норасоиҳои дар он мавҷуда бартараф карда мешаванд ва ҷиҳати такмили он тағйиротҳои зарурӣ ворид мегардад. Аммо дар ҳолати ба пуррагӣ ҷавобгӯй набудани методикаи мазкур ҳама унсурҳои таркибии он такмил дода мешаванд ва ё аз нав бунёд мегарданд. Ҳамчунин мушкилоти дар натиҷаи ташхис ошкоргардида бартараф карда шуда, ҷанбаҳои ташкилӣ – методӣ, техникӣ ва натиҷавии методикаи амалкунандаи аудити дохилӣ комил гардонида мешаванд.

Дар марҳилаи дигар аз тариқи такмили асосҳои институтсионалӣ ва рушди амалия заминаҳои рушди аудити дохилӣ муайян карда мешаванд. Дар асоси ҷорикунии афзалиятҳои иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина, баланд бардоштани сатҳи касбияти аудиторони дохилӣ бозоргирии хадамоти аудити дохилиро таъмин кардан имконпазир мебошад. Роҷеъ ба аҳамияти касбияти аудиторони дохилӣ дар рушди соҳа ва баланд бардоштани нуфузи хадамоти аудити дохилӣ иқтисодчиёни зиёд нуктаи назари илмӣ доранд. Барои дар сатҳи зарурӣ гузаронидани аудит, аудиторони дохилиро зарур аст, ки дорои донишҳои кофии соҳавӣ бошанд [5, с.60]. Ҳамчунин дигар муҳаққиқони ватанӣ Орзуев П.Ҷ., Шоймардонов Ҳ.Қ. нин чунин мешуморанд, ки гузаронидани аудити баландсифат аз мутахассисони соҳа донишҳои муайяни касбӣ ва донистани хусусиятҳои объектҳои санҷидашавандаро талаб менамояд [4, с.192].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи маводи гирдовардашуда ба мо муяссар шуд, то хулоса ва пешниҳодҳои зеринро ҷиҳати такмили асосҳои методии аудити дохилӣ дар ташкилотҳо таҳия намоем:

1.Мутобиқ гардонидани фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ ба талаботи стандартҳо ва дар ин замина, коркарди методикаи мукаммали аудити дохилӣ.

2.Пайваста мукаммал намудани роҳу равишҳои методии аудити дохилӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбияти аудиторон бо мақсади дар шароитҳои гуногун таъмин намудани фаъолияти пурсамари хадамоти аудити дохилӣ.

3.Ташкили банақшагирии саривақтӣ ва таҳлили натиҷаҳои санҷишҳои аудити дохилӣ бо мақсади ошкоркунии норасоиҳо ва қоидавайронкуниҳо.

4.Зарурати коркарди тавсияҳо оиди мукаммалгардонии низоми идоракунии таваккалҳо ва назорати дохилӣ, инчунин бартарафкунии норасоиҳо ва қоидавайронкуниҳои ошкоршуда.

5.Машваратдиҳии роҳбарони сохторҳои ташкилот, мутахассисон, кормандони мутасаддии масъалаҳои мукаммалгардонии назорати дохилӣ, қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва баландбардории самаранок истифодабарии дороиҳо.

Адабиёт

1.Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ. – Душанбе: 2013. – 16 с.

2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ», 21.07.2010, № 631.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: http:www.mmk.tj

3.Низомов С.Ф. Алоқамандии низоми назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ / С.Ф.Низомов, У.С.Юсупов // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2023. № 4-2 (55). С. 133-140.

4.Орзуев П.Дж. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля / П.Дж.Орзуев, Х.К.Шоймардонов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2022. № 3-2 (38). С. 189-194.

5.Саидов Р.Н. Афзалиятҳои ҳамкории воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ / Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024.– № 3 (42). С.58-65.

6.Сонин, А.М. Внутренний аудит: Современный подход. / А.М. Сонин – М.: Финансы и статистика, 2007. – С. 7-13.

7.Шарифов З.Р. Аудити давлатӣ ва роҳҳои такмили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З.Р.Шарифов, Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. 2021.– № 4 (28).С.46-52.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Маҷидзода Шоҳмурод Холмурод-докторанти доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050800-Баҳисобгирӣ ва аудит дар кафедраи баҳисобгирии муҳосибии факултети баҳисобгирӣ ва иқтисоди рақамии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: 93-104-80-00; E-mail: sh.majidzoda@moliya.tj

Информация об автора:

Маджидзода Шохмурод Холмурод - *докторант доктора философии (PhD) - доктор по специальности 6D050800-Учета и аудита кафедры бухгалтерского учета факультета учет и цифровая экономика Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.* Телефон: 93-104-80-00; E-mail: sh.majidzoda@moliya.tj

Information about the author:

Majidzoda Shokhmurod Kholmurod - PhD candidate - doctor in the specialty 6D050800-Accounting and auditing of the accounting department of the faculty of accounting and digital economy of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 93-104-80-00; E-mail: sh.majidzoda@moliya.tj

УДК: 336.14

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В РАЗВИТИЕ МЕСТНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Бобоева Н.К.

Аннотация. *Государственный бюджет является основным источником развития крупных отраслей. Однако в отношении местной промышленности это не рассматривается как основной источник финансового формирования, так как в областях крупных промышленных предприятий не существует и не уменьшает частные и корпоративные источники.*

В статье автор в ходе исследования пришел к выводу, что в ряде случаев не только местный бюджет, но и республиканский бюджет способствует развитию промышленных предприятий местного значения, хотя такой вклад меньше, чем у местных бюджетных учреждений.

В статье доказано, что бюджет республики может помочь в формировании местной промышленности, если эти заводы будут иметь высокое значение для края и края, а не от этого они в основном потребляют потребление. При этом также должна быть конкретизирована сумма вклада республиканского и местных бюджетов.

Данная статья написана для студентов и преподавателей высших учебных заведений экономической направленности, сотрудников министерств экономического блока Правительства и сотрудников научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: *промышленность, местная промышленность, государственный бюджет, республиканский бюджет, местные бюджеты, промышленные предприятия, сельскохозяйственная промышленность, индустриализация, экономика, кооперация, мировой рынок, производство, ресурсы.*

Для цитирования: *Бобоева Н.К. Роль государственного бюджета в развитие местной промышленности/ Н.К. Бобоева // Финансово-экономический вестник. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 401-406.*

НАҚШИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ САНОАТИ МАҲАЛЛӢ

Бобоева Н.К.

Аннотатсия. *Буҷети давлатӣ манбаи асосии рушди саноати калон мебошад. Аммо нисбати саноати маҳаллӣ он ҳамчун манбаи асосии ташаккули молиявӣ ба ҳисоб намеравад, зеро дар маҳалҳо корхонаҳои бузурги саноатӣ арзи вуҷуд намекунанд ва бештар аз манбаҳои хусусӣ ва корпоративӣ баҳра мебаранд.*

Дар мақола муаллиф зимни тадқиқот ба хулосае омадааст, ки дар баъзе ҳолатҳо барои рушди корхонаҳои саноатии аҳамияти маҳаллидошта, на танҳо буҷаи маҳаллӣ, балки буҷаи ҷумҳурӣ низ ҳиссагузорӣ мекунанд, агарчанде, ки чунин ҳиссагузорӣ нисбат ба ниҳодҳои маҳаллии буҷавӣ камтар мебошанд.

Дар мақола исбот карда шудааст, ки буҷаи ҷумҳурӣ дар ҳамон сурат ба ташаккули корхонаҳои саноати маҳалл кӯмак мерасонад, ки агар ин корхонаҳо дорои аҳамияти баланди рушди минбаъда бошанд ва дар оянда маводи истеҳсолкардаи онҳо берун аз марзҳои ноҳия ва вилоят фурӯхта шаванд ва ба ғайр аз ин, асосан аҳамияти истеъмолӣ дошта бошанд. Дар чунин ҳолат ҳам бояд байни ҳиссагузориҳои буҷаҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мувофиқати мушаххасе вуҷуд дошта бошад.

Мақолаи мазкур барои донишҷӯён ва устодони мактабҳои олии равияи иқтисодӣ дошта, коркунони вазоратҳои блоки иқтисодии Ҳукумат ва кормандони муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ навишта шудааст.

Калидвожаҳо: *саноат, саноати маҳаллӣ, буҷети давлатӣ, буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷети маҳаллӣ, корхонаҳои саноатӣ, саноати хоҷагии халқ, иқтисодиёт, кооператсия, бозори ҷаҳонӣ, истеҳсолот, захираҳо.*

THE ROLE OF THE STATE BUDGET IN THE DEVELOPMENT OF LOCAL INDUSTRY

Boboeva N.K.

Annotation. *The state budget is the main source of development of large industry. But for the local industry, it is not considered as the main source of financial formation, because large industrial enterprises do not exist in the localities and benefit more from private and corporate sources.*

In the article, the author came to the conclusion during the research that in some cases, not only the local budget, but also the national budget contributes to the development of industrial enterprises of local importance, although such contribution is less than that of local budget institutions.

The article proves that the budget of the republic helps in the formation of local industrial enterprises, if these enterprises have a high importance for further development and in the future the materials produced by them will be sold outside the borders of the district and region, and in addition, they are mainly of consumer importance. In such a case, there should be a specific agreement between the contributions of the republican and local budgets.

This article is written for students and teachers of higher schools with an economic orientation, employees of the ministries of the economic block of the Government and employees of scientific and research institutions.

Keywords: *industry, local industry, state budget, republican budget, local budget, industrial enterprises, national economy, economy, cooperation, world market, production, resources.*

Малые и средние промышленные предприятия, которые развиваются преимущественно в малых городах, рабочих поселках и сельских населенных пунктах играют очень важную роль в повышение уровня индустриального развития Республике Таджикистан.

Индустриализация экономики не может быть сведена лишь к развитию крупных промышленных предприятий в больших городах. Она по своей природе носит комплексный характер и предполагает размещение промышленности по всей территории страны. Это означает, что четвертая задача Стратегии развития Таджикистана (СРТ) должна быть решена в комплексной форме. Она должна включать в себя и развитие крупных предприятий, и развитие средних и малых предприятий, а также формирование крупных агропромышленных кластеров, которые наряду с сельскохозяйственным составляющим включает в себя и развитие промышленности по переработке сельскохозяйственного сырья.

Мировой опыт показывает, что в сельских местностях, а также в малых городских поселениях целесообразным представляется размещение следующих типов промышленных предприятий:

а) промышленное составляющее АПК. Чем ближе такие предприятия будут размешаться к сырьевым источником, тем выше будет их экономическая и социальная эффективность. Безусловно, продукция таких предприятий будет отличаться также свежестью и высокими качественными показателями;

б) развитие филиалов крупных городских предприятий. Эти предприятия также будут размешены с учетом близости к сырьевым источникам, которые способны обеспечить промышленные предприятия на постоянной основе.

в) предприятия местной промышленности – это особая группа предприятий, которые отличаются своими небольшими объёмами производства и функционируют для того, чтобы удовлетворить местные производственные и

продовольственные потребности. В рамках местной промышленности могут получить широкое развитие и народные художественные промыслы, которые ориентированы на использование творческих возможностей людей, обладающих художественным талантом.

В советские времена филиалы городских промышленных предприятий и организации народных художественных промыслов в Таджикистане и в других регионах Советского Союза получали интенсивное развитие. Их продукция отличалась высоким качеством и находило своих потребителей не только на сельских территориях, но и в городских местностях Таджикистана, включая большие и крупные города, а также в зарубежные страны.

Как было отмечено выше на сельских территориях функционируют промышленные предприятия, которые непосредственно ориентированы на удовлетворение местных потребностей. К таким предприятиям, прежде всего, относятся небольшие производства, выпускающие материалы для строительства жилья, хозяйственных объектов, социально-культурных учреждений. Речь идет о таких разновидностях продукции как сырые и жженные кирпичи, обработанные камни для строительства, фундаментов и стен зданий, цемблоки, газоблоки, щебень, речные пески, гашеная известь и гипс для внутренней и внешней отделки зданий и т.д.

В досоветские и советские времена в сельских местностях и малых городских поселениях производили ковры, ковровые дорожки, шерстяные ткани из грубой и полугрубой шерсти, хлопчатобумажные ткани типа «алоча», пуховые и хлопковые принадлежности.

Кроме того, в каждом селе работали кузнечные мастерские, которые постоянно функционировались на базе современного оборудования. Они производили целую гамму металлоизделий, которые использовались при возведении сельских строительных объектов. В советские времена почти все отмеченные разновидности производства являлись объектами государственной собственности. Многие из них получали дотации из государственного бюджета. Целый ряд таких производств работали в качестве «планово-убыточных предприятий». Это означало, что продукция произведенная ими должна была быть реализована на местном рынке по дешевым, твердым государственным ценам. Государство поощряло производственную деятельность таких предприятий и в зависимости от их размеров и значимости перечисляла им дотации либо из республиканского, либо из местного, либо из обоих бюджетов.

Планово – убыточные предприятия были атрибутами рынка носящий плановый характер. С распадом Советского Союза рынок функционирующий на основе плана также распался. В наше время сельский рынок составляет часть общенационального рынка и практически не регулируется государством, поэтому в таком рынке не может быть место планово-убыточным предприятиям. Убыточные предприятия не поддерживаются государством, и в случае продолжительного сохранения убыточности подлежат самоликвидации. Нужно отметить, что в сельских местностях, а также в рабочих поселках и малых городах основная доля производственного сектора принадлежит частному сектору экономики.

В Республике Таджикистан только 3% промышленных предприятий в сельских местностях принадлежат кооперативам. Это либо кооперативы, которые производят строительные материалы, занимаются ремонтом и техническим обслуживанием машин и оборудования. Другая часть сельской промышленности производит продукцию на базе овощного и фруктового сырья и в свою очередь делится на продукцию выпускаемую частным сектором и кооперацией. В этой области государственный сектор почти полностью отсутствует. Государство заинтересовано в наращивании продукции промышленными предприятиями в сельских местностях и в малых городских поселениях. Такая заинтересованность вызвана тем, что данный сегмент сельской экономики вносит свой вклад в реализацию государственных программ по индустриализации экономики. Кроме того, интересы государства в этой области связаны и со значительной ролью

малого сельского сектора промышленности в сужении размеров безработицы и повышения уровня занятости. Такая занятость характеризуется достаточно высоким уровнем применения квалифицированного труда, а следовательно относительно высоким уровнем заработной платы. Согласно нашим расчетам в этом сегменте промышленности средняя заработная плата составляет около 2250 сомони, что выше по сравнению со средней заработной платой работников сельскохозяйственных предприятий.

В отличие от советских времен в настоящее время местный бюджет не принимает участия в финансировании малого сектора экономики. Это во многом объясняется отсутствием в государственном секторе малого сектора экономики, хотя средства местных бюджетов испытывают постоянную нехватку денежных ресурсов и около половины районных бюджетов нуждаются в дотациях из республиканского бюджета.

Потребность в развитие промышленности в сельских территориях остается достаточно большой, и в то же самое время, местные бюджеты неспособны на должном уровне поддерживать этот сегмент промышленности. В течении обозримой перспективы не представляется возможным радикальное изменение описанной ситуации, что означает неспособность муниципального бюджета в ускорение темпов индустриализации местной, и в особенности, сельской экономики. В этом плане имеются и определенные рекомендации. Однако такие рекомендации требуют активную поддержку со стороны местной власти. Одним из реальных предложений по развитию малого сектора промышленности на местах является обеспечение ускоренного развития промышленной кооперации. Кооперация по сравнению с частным сектором располагает более широкими возможностями для создания не только малых, но и средних предприятие в таких количествах, которые могли бы полностью удовлетворять производственные и продовольственные потребности в сельских территориях. Кроме того, кооперативы могут получить определенные финансовые ресурсы со стороны международных финансово-экономических организаций. По сравнению с негосударственным сектором промышленности они располагают более широкими возможностями для получения банковских кредитов, хотя такие кредиты сильно тяготеют к тому, чтобы обанкротить их получателей.

В этой связи необходимо отметить, что местная власть может приобрести значительное укрепление, авторитет и экономическую мощь, если организационно-экономические основы развития в сельских территориях будут претерпевать существенные по своей глубине реформы.

Прежде всего, необходимо повысить роль кооперативов в социально-экономическом развитии сельских территорий. Первым шагом в этом плане является преобразование малоимущих дехканских (фермерских) хозяйств в кооперативе. Только такое направление укрепления сельскохозяйственных производителей приведёт к ускорению темпов развития села и небольших городских поселений, расположенных в сельских территориях.

Кооперативы пользуются большим доверием у банков, у микрофинансовых организаций и у международных финансово-экономических организаций. Все кооперативы, включая таджикские, объединены в Международный Кооперативный Союз, который защищает их интересы на мировом рынке и способствует росту объемов производства и расширению их социальной деятельности.

Надо иметь виду, что кооперативы по своей природе представляются не только организационными формами экономической деятельности. Это – институты, которые заботятся, прежде всего, о развитие человека, о совершенствовании социальной среды на местах, в регионах и в масштабе страны в целом. Их деятельность ориентирована на увеличение роста доходов, расширение и совершенствование структуры потребления членов кооперативов.[24]

[24] Ленин В.И., Полн. собр. соч., т. 45, с.376. Источник:https://leninism.su/lenin-now/4188-lenin-v-sovremennom-mire-2011.html?start=3

Самым лучшим примером заботы кооперативов о развитие экономики и об улучшения социального положения своих членов являются израильские Кибуцы. Они действуют в территории еврейского государства в течении более чем 120 лет и смогли добиться повышения уровня жизни населения, соответствующее общепринятым социальным нормативом.[25]

Настало время для того, чтобы начинать такую реформу в Республике Таджикистан, имея ввиду, что это не только сельско-хозяйственные предприятия. Пример израильских Кибуц говорит о том, что они являются многоотраслевыми предприятиями. В их рамках успешно развиваются растениеводческие и животноводческие подразделения, предприятия по переработке произведенной им продукции, производственные единицы, которые опираются на местные несельскохозяйственные виды сырья. В последние десятилетия израильские Кибуцы стали развивать научные исследования, которые ведутся на базе созданных единиц способных вести НИОКР. На первое время кооперативы в сельских территориях Таджикистана могли бы объединить не только сельскохозяйственную деятельность, но и те производственные единицы, которые не имеют сельскохозяйственное значение – предприятия по ремонту техники, производства строительных материалов, дорожной инфраструктуры, народных художественных промыслов.

Такой реформенный сдвиг привело бы к значительному укреплению ресурсов местных бюджетов, и в особенности, бюджетов органов местного самоуправления. К тому же, сельские территории весьма серьезно нуждаются в возобновлении и проведении научных оценок территорий. В этом отношении, Таджикистану необходимо брать пример у стран Западной Европы, где каждый клочок земли оценен не только с позиций продуктивности почв, но и с позиции наличия подземных богатств, а также рекреационного и биоклиматического потенциала.

Применение такого подхода в Таджикистане приведет к выявлению огромных ресурсов, которые содержаться на местах, к реальному возрастанию масштабов национального богатства республики. По примеру стран Западной Европы необходимо внести изменения в земельном Кодексе с учетом всей совокупности ресурсов, которые содержится на отдельных территориях. Нет сомнения в том, что этот подход приведет к выявлению ресурсов, которые имеют не только местное значение, но и обладают общегосударственным значением. В пределах территорий, которые принадлежат каждому отдельному органу местного самоуправления, то есть сельским джамоатам и махаллинским советам, необходимо в течении среднесрочной перспективы выявить ресурсы, дать им оценку и отнести к соответствующим уровням по вертикалу. Это объясняется тем, что на каждой территории имеются ресурсы или запасы ресурсов, которые имеют местное значение, то есть имеет значение для местных общин, ресурсы районного значения, ресурсы республиканского значения и ресурсы, которые имеют стратегическое, с позиции интересов государства, значение.

Органы местного самоуправление призваны привлечь финансовые ресурсы частного сектора и кооперативов для того, чтобы дать оценку реальным объемам ресурсов, которые размещены на их территориях. Если какие то ресурсы уже используются, то при помощи местных экспертов надо дать оценку уровням эффективности их использования. Например, кооператив выращивает хлопчатник и получает с каждого гектара 20ц данной разновидности сырья. Эксперты должны установить какой максимальный урожай можно выращивать на соответствующих земельных участках при создании всех благоприятствующих условий и использование всех факторов производства, а также, четком сопоставлении того, что у них имеется и производится, с соответствующими данными зарубежных стран.

Например, почвы Западного берега реки Иордан, где израильтяне выращивают хлопчатник, являются не только бедными относительно минерального состава и содержание гумуса, но и песчано-каменистими. Такие земли широко распространены в ряде районов Согдийской области (Аштский, Бободжон Гафуровский, Канибадамский районы). Однако в названных районах Таджикистана в 2024 году получили не более 22ц с 1 гектара земли, в то время как израильтяне в землях с такими качественными показателями получают по 55-60ц тонковолокнистого хлопчатника, а в Таджикистане остальная часть хлопкосеющих регионов характеризуются почвами, которые по своим качеством превосходят земли Западного берега реки Иордан в несколько раз. Специалисты считают, что эти земли несопоставимы. К тому же в Вахшской долине биоклиматические условия в

[25] А.В. Федорченко «Экономика Израиля» / М.: 2004, стр. 89

большей степени благоприятствуют получению высоких урожаев, чем израильские земли.

Хлопчатник как основное сырье для производства одежды и более 400 разновидностей конечной продукции высоко котируется на мировом рынке. Для Таджикистана с учетом неиспользованных возможностей он имеет стратегическое значение. Поэтому на местах, и представители властных структур и финансовые органы районов и областей, и местные органы самоуправления должны серьезно продумать вопрос о повышении продуктивности этих земель, рационального размещения сельскохозяйственных культур, повышении уровня научно-технического обеспечения хлопководства с тем, чтобы обеспечить рост доходов с учетом интересов не только местных товаропроизводителей, но и местного и республиканского бюджетов.

Здесь были приведены примеры только по одной продукции – хлопку-сырцу, хотя каждый клочок сельских территорий кроме хлопка характеризуются возможностями производства и реализации многих других разновидностей продукции.

В настоящее время на мировых рынках ощущается бум в отношении редких и рассеянных металлов. Прогнозы советских геологов показывают, что в Таджикистане, в особенности, в горных районах такие металлы в значительных объемах находятся в составе полиметаллических руд. Месторождения полезных ископаемых до сих пор осваиваются с позиции производства одного или двух металлов, химических материалов или самоцветных камней. Основная часть продукции, которая вырабатывается на базе месторождения полезных ископаемых экспортируется в виде полуфабрикатов.

Настало время для того, чтобы они получали форму готовой продукции включающая в себя самое ценное, что содержится в них. Такой подход позволяет местным органам власти извлечь дополнительные выгоды для своих бюджетов и отказаться от дотации от республиканского бюджета. Применение такого подхода означает мощный импульс в процессе индустриализации экономики страны, которая производится снизу, а не сверху. Поэтому есть все основания для того, чтобы этот вопрос стал предметом интенсивных обсуждений на уровне сельских общин и местной власти с последующей разработкой плана по комплексному изучению местных ресурсов и внедрению новых методов их эксплуатации.

Литература

1. .А.В. Федорченко Экономика Израиля/ М. 2004.
2. Булгаков, Д.С. Государственный бюджет и проблема его сбалансированности / Д.С.Булгаков. − М.: Лаборатория книги, 2012.
3. Шафраник Ю.К. Приоритеты развития и инвестиционная политика минерально-сырьевого комплекса России // Горная Промышленность. 2013. №1.
4. Файзиев Ф.А. Автореферат «Рудно-формационные типы, минералогия, закономерности размещения и генезис серебряных и серебросодержащих месторождений северного и центрального Таджикистана» на соискание ученой степени доктора геолого-минералогических наук по специальности Геология, поиска и разведка твердых полезных ископаемых, минерагения. Душанбе, 2024.
5. Ленин В.И., Полн. собр. соч., т. 45
6. Официальный сайт Министерства финансов Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – URL: http://moliya.tj −Загл. с экрана.

Информация об авторе:

Бобоева Нигина Комиловна - начальник отдела науки и внешних связей Душанбинского технологического колледжа, соискатель кафедры финансов и страхования ТНУ.Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобоева Нигина Комиловна – сардори раёсати илм ва робитаҳои хориҷии Коллеҷи технологии шахри Душанбе, унвонҷӯи кафедраи молия ва суғуртаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Information about the author: Nigina Boboeva - Head of the Department of Science and External Relations at the Dushanbe College of Technology, Candidate of Finance and Insurance at TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

УДК: 338.12

ҶАНБАҲОИ ИЛМИИ ФАРЗИЯИ «ИҚТИСОДИ САБЗ» ДАР ШАРОИТИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ

Тағоев Б.Д.
Сайдализода С.А.

Аннотатсия. *Ҷанбаҳои илмӣ ва назариявии фарзияи «иқтисоди сабз» бо назардошти тағйирёбии омилҳои табиӣ ва бозорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Зарурият ва муҳиммияти гузариш ба «иқтисоди сабз» вобаста ба имкониятҳои захиравии мамлакат дар асоси рушди устувори иқтисодиёт муайян ва асоснок карда шудааст. Ақидаҳои назариявии муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ вобаста ба маънидод намудани мафҳуми «иқтисоди сабз», инчунин заминагузори ба паҳлӯҳои назариявии он таҳқиқ гардида, тафсилоти онҳо шарҳ дода шуда аст. Муайян карда шудааст, ки «иқтисоди сабз» натанҳо паҳлӯҳои назариявии истеҳсоли маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза ва истифодаи оқилонаи захираҳои табииро таҳқиқ менамояд, балки «иқтисоди сабз» дар низомҳои иқтисодӣ ҳамчун ҳамоҳангкунандаи равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ муаррифӣ мегардад. Равишҳои назариявӣ-методологии «иқтисоди сабз» бо таваҷҷӯҳ ба баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, ташкили истеҳсолоти даврагӣ ва баландбардории сатҳи иҷтимоии аҳолӣ асоснок карда шудааст. Дар асоси ақидаҳои матраҳшавандаи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, мафҳумгузории муаллиф пешниҳод гардида, асоснок карда шудааст, ки «иқтисоди сабз» ҳамчун таъминкунандаи равиш ва усулҳои нави рушди босуботи иқтисодӣ мебошад.*

Калидвожаҳо: *иқтисоди сабз, истеҳсолот, иҷтимоӣ, экология, назария, фарзия, захираҳои табиӣ, самаранокӣ, маҳсулоти босифат, оқилона истифодабарии захираҳо****.***

Барои иқтибос: *Тағоев Б.Д. Ҷанбаҳои илмии фарзияи «иқтисоди сабз» дар шароити рушди устувори иқтисодӣ/ Б.Д. Тағоев, С.А. Сайдализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 407-413.*

НАУЧНЫЕ АСПЕКТЫ ГИПОТЕЗЫ “ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ” В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Тагоев Б.Д.
Сайдализода С.А.

Аннотация. *Обсуждены научно-теоретические аспекты гипотезы «зеленой экономики» с учетом изменения природных и рыночных факторов. Определены и обоснованы необходимость и важность перехода к «зеленой экономике» исходя из ресурсного потенциала страны на основе устойчивого экономического развития. Изучены теоретические феномены отечественных и зарубежных исследователей, связанные с трактовкой понятия «зеленая экономика», а также основы ее теоретических аспектов и разъяснены их сущность. Определено, что «зеленая экономика» не только изучает теоретические аспекты производства экологически чистой продукции и рационального использования природных ресурсов, но «зеленая экономика» представлена в экономических системах как координатор экономических, социальных и экологических процессов. Теоретико-методологические подходы «зеленой экономики» обоснованы ориентацией на повышение эффективности использования природных ресурсов, организацию циклического производства и повышение социального уровня населения. На основе соответствующих мнений отечественных и зарубежных исследователей предложено и обосновано авторское понимание того, что «зеленая экономика»*

является разработчиком новых подходов и методов обеспечения устойчивое развитие экономики.

Ключевые слова: *зеленая экономика, производство, социальная, экология, теория, гипотеза, природные ресурсы, эффективность, качество продукции, рациональное использование ресурсов.*

SCIENTIFIC ASPECTS OF THE "GREEN ECONOMY" HYPOTHESIS IN CONDITIONS OF STEADY ECONOMIC GROWTH

Tagoev B.D.
Saidalizoda S.A.

Abstract. *The scientific and theoretical aspects of the hypothesis of the "green economy" are discussed taking into account changes in natural and market factors. The necessity and importance of the transition to a "green economy" based on the resource potential of the country on the basis of sustainable economic development are determined and substantiated. The theoretical phenomena of domestic and foreign researchers related to the interpretation of the concept of "green economy" are studied, as well as the foundations of its theoretical aspects and their essence is explained. It has been determined that the "green economy" not only studies the theoretical aspects of the production of environmentally friendly products and the rational use of natural resources, but the "green economy" is presented in economic systems as a coordinator of economic, social and environmental processes. The theoretical and methodological approaches of the "green economy" are based on the focus on increasing the efficiency of using natural resources, organizing cyclical production and raising the social level of the population. Based on the relevant opinions of domestic and foreign researchers, the author's understanding is proposed and substantiated that the "green economy" is the developer of new approaches and methods for ensuring sustainable economic development.*

Keywords: *green economy, production, social, ecology, theory, hypothesis, natural resources, efficiency, product quality, rational use of resources.*

Гузориши масъала. Ҷанбаҳои илмӣ ва назариявии фарзияи «иқтисоди сабз» бо назардошти тағйирёбии омилҳои табиӣ ва бозорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ақидаҳои назариявии муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ вобаста ба маънидод намудани мафҳуми «иқтисоди сабз», инчунин заминагузори ба паҳлӯҳои назариявии он таҳқиқ гардида, тафсилоти онҳо шарҳ дода шуда аст.

Мақсади мақола. Зарурият ва муҳиммияти гузариш ба «иқтисоди сабз» вобаста ба имкониятҳои захиравии мамлакат дар асоси рушди устувори иқтисодиёт муайян ва асоснок карда шудааст.

Мухтавои асосии мавод. Дигаргуншавии мунтазами вазъи бозорҳо, бахусус бозори истеъмолӣ, ки дар асоси таъсиррасониҳои омилҳои гуногун, ба монанди афзоиши табии аҳолӣ ва ҳаҷми истеъмолоти онҳо пайдо мегардад, маҷрои асосии рушди устувори низоми иқтисодиёти миллиро тағйир медиҳад. Ин масъалаҳо барои таҳия ва татбиқи муваффақи консепсияҳои навини рушди иқтисодиёти мамлакат монеа гардида, ҳамзамон водор менамоянд, ки вобаста ба захираҳои мавҷуда модели «иқтисоди сабз» коркард карда шавад. Масъалаҳои рушди иқтисоди сабз дар рӯзномаи созмонҳои байналмилалӣ, иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ, инчунин дар масири рушди стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам гардида истода, равишҳои нави илмӣ-таҳқиқотиро тақозо менамоянд.

Вобаста ба таҳаввулоти босуръати ҷаҳони имрӯза ва таъсири манфии онҳо Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки фаъолияти худро дар самти муқовимат ба таҳдиду бухронҳо, ташаккули имкнияту захираҳои молиявии ба рушд нигаронидашуда, таъмин намудани гуногунсамтии иқтисодиёт, густариши

раванди рақамикунонӣ, дастрасии молиявию дастгирии соҳибкорӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳолии кишвар, омодагӣ ба пайомадҳои тағйирёбии иқлим ва гузариш ба «иқтисоди сабз» тақвияти бештар бахшад [1,15].

Низомҳои иқтисодӣ ҳамчун маҷмӯи соҳаҳои бо ҳам алоқаманде, ки дар асоси фаъолияти дастаҷамъона-муносибатҳои иқтисодии якҷоя, самти истеҳсолии муайян, мубодила ва қонеъгардонии дастаҷамъонаи талаботи аҳолӣ як модели иқтисодии ягонаро ташкил медиҳанд, маҳз ба мақсадҳои ниҳоии иқтисоди сабз рабт дорад. Аз ин сабаб, ташкил ва ташаккули «иқтисоди сабз» ҳамчун консепсияи таъминкунандаи рушди босуботи иқтисодиёт арзёбӣ гардида, фарогири масъалаҳои ҳамоҳангсозии равандҳои истеҳсолиро бо сохторҳои идоракунандаи фаъолияти иқтисодӣ таъмин менамоянд. Вобаста ба ташаккули «иқтисоди сабз» соҳаҳои истеҳсолии мамлакат, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ, саноат, коркард, экология ва дигарҳо фаъолияти худро дар шакли занҷиравӣ ё бо ҳам алоқаманди дошта, роҳандозӣ менамоянд.

Вобаста ба тамоюлҳои манфии ҳаҷми захираҳои табиӣ, таҳдидҳои иқтисодӣ ва экологӣ, роҳандозии шакл ва усулҳои истеҳсолоти ғайримуқаррарӣ, инчунин норасогии захираҳои энергетикӣ «иқтисоди сабз» ҳамчун масъалаи фаромилалӣ аз солҳои 1950 мавриди баррасӣ ва таҳқиқи васеъи доираи илмӣ гардидааст. Бахусус конференсияи Созмони Милали Муттаҳид (СММ) оид ба рушди устувор «Рио+20», ки соли 2013 дар Бразилия баргузор гардида буд, ба таҳияи механизмҳои муайян, низоми сохторӣ ва ҷузъиёти таркибӣ, самту масоил, бахусус паҳлуҳои илмию назариявии «иқтисоди сабз» заминаи калидӣ гузошта буд.

Дар адабиёти иқтисоди мафҳуми илмии «иқтисоди сабз» ба таври гуногун маънидод гардида, тавассути равишҳои гуногуни илмию методологӣ моҳияти асосии он шарҳу тавсиф дода шуда, муайян карда мешавад. Ҳамзамон «иқтисоди сабз» ҳамчун фарзияи илмии ташкил ва ташаккули истеҳсолоти аз нигоҳи экологӣ тоза, самаранокии баланди истифодаи захираҳои табиӣ, ташкили истеҳсолоти кампартов мавриди муҳокима ва баҳсҳои илмӣ қарор дода мешавад.

«Иқтисоди сабз» дар фаҳмиши умумӣ ҳамчун гузариш ба шакли нави иқтисодиёте мебошад, ки дар он ҳалли масъалаҳои истеҳсолоти моддӣ, экологиякунонии фаъолияти иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи самаранокии захираҳои табиӣ ва иҷтимоӣ бо ҳамдигар дар талъаманд. Аз ҷумла, дар СММ мафҳуми «иқтисоди сабз» чунин тавсиф дода шудааст: «…ин иқтисодиёти ба афзоиши сатҳи некуаҳволии аҳолӣ таъсиркунанда буда, бояд коҳишдиҳии хавфҳои муҳити атрофро таъмин намояд. Ба сифати тавсифҳои умумии «иқтисоди сабз»-оқилона ва самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ, кам намудани ҳаҷми партовҳои гулхонаи ва татбиқи технологияҳои нави «сабз»-ро ҷудо менамоянд» [2,60].

Маълум мегардад, ки мафҳумгузорӣ дар чунин равиши илмӣ ба «иқтисоди сабз» натанҳо бо ҳам алоқамандии як чанд соҳаҳои асосии хоҷагии халқ ва сатҳу сифати зиндагонии аҳолиро дар бар мегирад, балки дар талъам будани низомҳои иқтисодиро дар раванди татбиқи рушди устувори иқтисодиёти мамлакат тасвир менамояд.

Дар шароити имрӯза консепсияи рушди устувор назарияи афзоиши иқтисодиро иваз намуда истодааст. Хатарҳои ҷаҳонӣ, бахусус бухронҳои экологӣ ва мушкилоти озуқаворӣ, бознигарии фаврии вазъи мавҷудаи соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва этикӣ-маънавиро тақозо менамояд. [3,64]

Қобили қайд аст, ки фарзияи асосии ташаккули «иқтисоди сабз» маҳз дар пайдошавии бухрону хатарҳои ҷаҳонӣ, инчунин дар қабули қарорҳои муфид ҷиҳати камхарҷу бехатар бо назардошти оқилона истифодабарии захираҳои табиӣ дар раванди таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолӣ зуҳур меёбад. Дар чунин мафҳумгузорӣ назарияи илмии «иқтисоди сабз» дар масири рушди устувори иқтисодӣ равшан гардида, ҳамзамон паҳлӯҳои назариявии мутобиқгардонии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, ниҳодҳои иҷтимоӣ, бахши экологӣ бо назардошти хусусиятҳои миллӣ, минтақавӣ ва урфу одатҳои аҳолии мамлакат муайян мегардад.

Консепсияи «иқтисоди сабз» ақидаҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки ба масъалаҳои рушди устувор алоқаманданд. Агар рушди устувор робитаи зичи байни се зерсистема – иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро дар назар дошта бошад, пас консепсияи «иқтисоди сабз» ҳамоҳангӣ ва мувофиқати ин ҷузъҳоро, ки барои ҳамаи кишварҳо, новобаста аз марҳилаи рушди иқтисодии онҳо-рушдёфта, рушдёбанда, инчунин мамлакатҳои дар раванди иқтисодиёти гузариш қарордоштаро даъват менамояд [4,83].

Қобили қайд аст, ки дар чунин назари илмӣ, мафҳуми «иқтисоди сабз» ҳамчун майдончаи бо ҳам омадани фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ буда, тамоми мамлакатҳои дунёро, ки дар сатҳи гуногуни рушди иқтисодӣ қарор доранд тақозо менамояд. Маълум аст, ки дилхоҳ фаъолияти иқтисодӣ ҷиҳати беҳтаргардонии вазъи иҷтимоӣ, чӣ дар шахсияти инфиродии як нафар ва чӣ дар ягон ҷомеаи бузург ба роҳ монда мешавад. Аммо аз дигар нуқтаи назари илмӣ, ҳамагуна фаъолияти иқтисодӣ, ки барои бунёди неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ равона карда мешавад, бе таъсиррасонӣ ба ҷузъиёти экологӣ тасаввурнопазир аст. Дар ин маврид, «иқтисоди сабз» ҳамчун назарияи илмиву бунёдии ҳамоҳангкунандаи ҳамаи чараёнҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ пайдо гардида, ба ташкили модел ё консепсияи навини рушди иқтисодӣ замина мегузорад. Чунин тасаввуроти илмӣ оид ба фаҳмиши «иқтисоди сабз» дар шароити муосир, ҳангоме, ки уфуқҳои рушди иқтисодиёт дар асоси татбиқгардонии бошиддати технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, фаъол гардидани рақамикунонии моделҳои иқтисодӣ ва тағйирёбии кулли сохтори бозори меҳнат дигаргун мегардад, «иқтисоди сабз» ба ташкилу ташаккули паҳлӯҳои дигари фаъолияти нави иқтисодӣ заминаҳои калидӣ мегузорад. Аз ҷумла, назарияи «иқтисоди сабз» дар баробари ҳамоҳангсозии се соҳаи калидии иқтисодиёти миллӣ уфуқҳои муосири рушди устувори иқтисодиётро дар асоси таъсисёбии шаклҳои нави моликият, шуғл, меъёр ва навъҳои талаботи аҳолӣ як модели иқтисодии нави мунтазам ва ба таври занҷиравию даврагӣ ҳаракаткунандаро тасвир менамояд.

Айни замон дар адабиёти иқтисодии давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ва дигар мамлакатҳои ғарб фаҳмиши «иқтисоди сабз»-ро ҳамчун фарзияи асосии ташкили иқтисодиёти бепартов низ маънидод менамоянд. Аз ҷумла, ба ақидаи мутахассисони фонди «ellen macarthur foundation» иқтисодиёти даврагӣ мушкилоти тағйирёбии иқлим ва дигар масъалаҳои аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисоди доштаро ҳаллу фасл намуда, барои нигоҳдории гуногуниҳои биологӣ, истеҳсолоти бепартов, инчунин тозанигоҳдории муҳити атроф тавассути маҳдудгардонии фаъолияти иқтисодӣ аз истифодаи барзиёди захираҳои табиӣ шароитҳои зарурииро таъмин менамояд.

Гузашта аз ин, модели нави рушди иқтисодӣ, «Circular economy» иқтисодиёти даврагӣ ном гирифта рушди иқтисодиро аз истифодаи захирҳои табиии маҳдудбуда ҷудо намуда, инчунин дар асоси самаранокии истифодаи ҳамагуна захираҳо устувории иқтисодиётро шиддатнок ва рақобатпазир мегардонад. Гарчанде солҳои охир чунин ақида на танҳо дар доираҳои илми иқтисодӣ, балки дар рӯзномаи кории мақомотҳои давлатӣ, ширкатҳо ва ҷамъиятҳои гуногунфаъолият мавриди таваҷҷӯҳи хоса қарор дода шуда истодааст. «Ин модел дар худ алтернативаи бисёрнатиҷаро дар иқтисодиёти анъанавӣ таҷассум намуда, ба коҳишдиҳии ҳаҷми истеъмол ва истифодаи барзиёди захираҳо, ҷиҳати таъсиррасонии мусбӣ ба экосистемаи сайёра кӯмак менамояд» [5,28].

Маълум мегардад, ки фарзияи «иқтисоди сабз» дар таҳияи назарияҳои илмӣ, ҳамзамон таҳияи чорабиниҳо, механизмҳо ва меъёрҳои гуногуни муайянсозӣ ё мониторингу арзёбии моделҳои нави рушди босуботи иқтисодӣ ҳамчун заминаи бунёдии моделҳои муосири рушди иқтисодиёт истифода бурда мешавад. Албатта имрӯзҳо дар доираҳои илмӣ, фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ва ширкатҳои гуногунсатҳ мубоҳисаи кам кардани истифодаи ҳамагуна захираҳо, ҳисоб ё ба низом даровардани меъёрҳои муайянсозии ҳаҷми талабот, инчунин таҳияи методҳои истифодаи самараноки онҳо

ҷиҳати таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ рафта истодааст. Аз ин сабаб, назарияи илмии «иқтисоди сабз» тақозо менамояд, ки ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт дар доираи як доктрина, консепсия ё барномаи мушахасс вобаста ба самти муайян, мақсадҳои асосӣ, принсипҳои дахлдор, механизмҳои ташаккул ва мониторинги самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ бо назардошти талаботҳои рушди устувори иқтисодӣ роҳандозӣ гардад. Агар мафҳуми илмии фарзияи «иқтисоди сабз»-ро дар ҳамин фаҳмиш маънидод намоем, пас маълум мегардад, ки гузаштан ба модели нисбатан нави рушди иқтисодӣ барои мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан маблағталаб буда, муҳлати тулонӣ ва ташкилу ташаккули системавиро тақозо менамояд. Гарчанде, иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба модели интихоб гардидаи рушди иқтисодӣ, аллакай дар ҳамин гуна модел қарор дорад [6,8].

Аз ҷумла, яке аз истеҳсолоти соҳаҳои таҳдидкунанда ва ташвишдиҳандаи «иқтисоди сабз» ин комплекси сӯзишворӣ ё соҳаи энергетика мебошад, ки имрӯз истихроҷ ва истифодаи масолеҳи нефту гази дар Тоҷикистон чандон нишондиҳандаи калон надоранд ва зиёда 95% истеҳсоли нуруи барқ аз нурӯгоҳҳои барқи обӣ аз нигоҳи экологӣ тоза ба даст оварда мешавад. Гарчанде дар мамолики хориҷа, бахусус мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо барои истеҳсоли неруи барқ ва гармӣ неругоҳҳои ҳастаӣ, сӯзишвории дизелӣ ва ғайраҳо истифода намуда истодаанд ва дар ин замина ҷиҳати гузаштан ба «иқтисоди сабз», равиши давра ба давра гузаштанро интихоб намудаанд, ки хароҷоти молиявии зиёдро тақозо менамояд.

Қайд намудан бомаврид аст, ки иқтисодиёти даврагӣ, ки ба рушди устувори навин равона гардидааст, бояд дар се принсипи асосӣ-бартарафсозии партовҳо ва ифлоскунандаҳо, муболиаи маҳсулот ба ашё ва барқарорсозии табиат зоҳир гардад. Гузаштан ба «иқтисоди сабз» дар асоси татбиқ ва риояи самараноки ин принсипҳои заминавӣ, низоми гузариш ба истифодабарии сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия, иқтисоди даврагӣ ҳамчун низоми муфид барои бахши бизнес, муҳити зист ва одамон тасвир мегардад. Муҳақиқони ғарбӣ McDonough W ва Braungart M. қайд менамоянд, ки «ақидаи заминавии иқтисоди даврагӣ фарқияти равишҳо ва вариантҳои тавсифдиҳандаи консепсияҳои истифодабарии табиатро дигаргун намуда, дар асоси иқтисодиёти бепартов афзалиятҳои рушди давраҳои биологиро тақвият бахшид» [7,40].

Бояд қайд намуд, ки иқтисодиёти даврагӣ дар ҳамаи занҷираи давраи ҳаётии молу маҳсулот тағйироти куллиро аз таҳияи тасвири асосӣ то бизнес-моделҳо тақозо намуда, инчунин ба ташаккули одатҳои истеъмолии одамон замина мегузорад. Дар ҳолати зарурати истеҳсоли маҳсулоти нав таваҷҷӯҳ бештар ба таҳияи давраи ҳаёти истеҳсолот ва интихоби ашёи хом ва маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза, сифат, муҳлати дарози истифодабарӣ, имкониятҳои таъмир ё ивазкунӣ, коркарди дуюмбора, истифодаи такрорӣ зоҳир мегардад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи натиҷаи асарҳои илмии ватанӣ ва хориҷӣ собит менамоянд, ки ҷанбаҳои илмии фарзияи «иқтисоди сабз» дар шароити рушди устувори иқтисодӣ гуногунпаҳлӯ ва гуногунмаънӣ буда, асоси онро маҳз таъмини самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, ки принсипи асоси рушди босуботи иқтисодӣ мебошад, инчунин истеҳсолоти кампартов ва маҳсулоти рақобатапазири аз нигоҳи экологӣ тозаи таъминкунандаи сатҳу сифати баланди зиндагии аҳолӣ, ташкил медиҳад. Вобаста ба шарҳу тафсилоти мафҳуми илмии фарзияи «иқтисоди сабз», ақидаи нав таҳия мегардад, ки ба назари мо «иқтисоди сабз»-ин чунин шакли иқтисодиёте мебошад, ки бо назардошти манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологии насли оянда тақвият додани ҳамоҳангии истеҳсолот, иҷтимоиёт ва экология ҷиҳати таъмини талаботи аҳолӣ бо молу маҳсулоти босифат мебошад. Чунин мафҳумгузорӣ моҳияти асосии дарки «иқтисодиёти сабз»-ро васеъ гардонида, дар таҳияи назарияи муайян, ҳамзамон татбиқи ақидаҳои назариявӣ дар истеҳсолот заминаи асосӣ гузошта метавонад.

Вобаста ба чунин мафҳумгузорӣ ва ошкорсозии моҳияти асосии он, ҷанбаҳои назариявӣ-методологии таҳқиқи «иқтисоди сабз»-ро метавон тавассути ду равиши илмӣ-

истеҳсоливу технологӣ ва истеҳсоливу маънавӣ мавриди таҳқиқ қарор дод. Албатта дар маҷмӯъ, инҷо дар фаҳмиши падидаи умумии ҳаёти одамон ва мутобиқии онҳо бо табиат, ки дар он истеҳсоли аввалиндарачаи ашё хоми истеҳсолоти «иқтисодиёти сабз» оғоз мегардад, муайян мегардад. Равиши якум, пешниҳод менамояд, ки ба вуҷуд овардани фаъолиятҳои гуногун барои нигоҳдории табиат, беҳдошти муҳити зисти одамон бо назардошти тозагардонии ҳаво, об ва замин равона карда мешавад. Дар назар дошта мешавад, ки барои иҷрои ин гуна чорабиниҳо одамон сабабҳои пайдошавии таҳдидҳои экологиро ҷустуҷӯ намуда ва барои истифодабарии технологияи навин, ки метавонад натиҷаҳои манфии таъсиррасониҳои истеҳсолиро ба муҳити зист коҳиш дода, инчунин пайдошавӣ ва бартарафсозии фаврии оқибатҳои онҳоро бартараф намоянд.

Равиши дуюм бошад, дар фаҳмиши «иқтисоди сабз» дар раванди истеҳсолот татбиқ намудани ахлоқи маънавӣ ва падидаҳои эҳтиромгузории одамон ба захираҳо табиӣ ва муҳити атрофро бо таваҷҷӯҳ ба танзими инфиродии ҳаҷми истеъмоли худиро дар назар дорад. Тавассути ин равиши илмӣ дар зери мафҳуми «иқтисоди сабз» на танҳо сабзгардонии маҷрои иқтисодиёт, балки дигаргунсозии ақида, назар ва муносибати одамонро ба неъматҳои табиат маънидод карда мешавад.

Ҳамин тариқ, назарияи «иқтисоди сабз» ҳамчун таъминкунандаи равиш ва усулҳои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ буда, на танҳо масъалаи баҳсталаби мамлакатҳои ҷаҳон, балки яке аз вазифаҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, маҷрои рушди иқтисоди миллиро ба самти сабзи рушди гардонида, афзалиятҳои таъмини пурраи сабзгардонии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бештар мегардонад. Захираҳои мавҷудаи молиявӣ ва табиӣ, афзоиши талаботи истеҳсолот ва аҳолӣ ба захираҳои табиӣ, дастрасии технологияҳои сабз ва дигар омилҳои мусоид, афзалиятҳои таъмини рушди устувори иқтисодии мамлакатро бештар мегардонад. Дар ин самт, зарур аст, ки тавассути ақидаҳои назариявӣ, инчунин ташаббусҳои инноватсионӣ «иқтисоди сабз» метавонад дар ҳалли масъалаҳои таъмини самаранокии истифодаи захираҳои об дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, мушкилоти энергетикӣ, татбиқи технологияҳои сабз, ҷалби сармоягузориҳои сабз барои баландбардории нишондиҳандаҳои ҳосилнокии зироатҳо, устуворгардонии иқтидори содиротӣ, баландбардории маҳсулнокии захираҳои замин ва таъмини бехатарии озуқавории Тоҷикистон нақши калидӣ гузорад.

Адабиёт

1. Ануфриев В. П., Кулигин А. П. Низкоуглеродная экономика, энергоэффективности, устойчивое развитие. Дискуссия. Журнал научных публикаций. 2011. №10 (18). – С. 14-19.
2. Бобилёв С., Захаров В, «Зеленая» экономика и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития. Бюллетень Института устойчивого развития Общественной палаты РФ. №60. 2012.www.ekopolisy.ru/upload.
3. Бочко В. С. Зеленая экономика: вторая вечная проблема человечества. Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. 2014. №3. – С.113-119.
4. Валько Д. В. Циркулярная экономика: основные бизнес-модели и экономические возможности. Журнал экономической теории. 2020, № 17(1). –С. 156-163.
5. Кимсанов У.О., Давлятова М.М. Теоретические аспекты понятия «зелёная экономика»//Вестник технологического университета Таджикистана. 2017. № 3 (30). – С. 83-87.
6. Национальный обзор на пути к «зелѐной» экономике в Таджикистане Составлен в рамках подготовки к Международной конференции ООН по устойчивому развитию (РИО+20), Душанбе – 2012 – 72с
7. Одинаев Х.А. Сохранение региональных экосистем: проблемы и приоритеты//Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики/Материалы международной научно-практической конференции (27 февраля 2020г.). - Душанбе, Типография ТНУ, 2020. - С.64-68.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.01.2021. ш. Душанбе. Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон http://president.tj/node/25005
9. Introduction to the Circular Economy. Measuring the circular economy in Europe: Big differences among countries, great opportunities to converge. https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular.
10. McDonough W, Braungart M (2002) Cradle to cradle: Remaking the way we
11. make things. North Point Press, New York.
12. Тагоев, Б. Д. Сайдализода С.А. Теоретические основы «зеленой экономики» в новой экономической системе / Б. Д. Тагоев, С. А. Сайдализода // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 248-252. – EDN OYZWHX.
13. Трифонова П. С. Оценка экологической ситуации муниципальных образований как основа индивидуализации стратегий. Вестник университета. 2022.№11. –С. 103-112.

Маълумот дар бораи муаллифон:
Тағоев Бахром Дустмаҳмадович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони Рудакӣ 17, тел.: 939269999, E- mail: behruzt84@mail.ru
Саидализода Сунатулло Аҳлиддин, докторанти PhD-и кафедраи иқтисоди миллӣ ва амнияти иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, проспект. Рӯдакӣ 17, тел.: +992 93 9403545

Сведения об авторов:
Тагоев Бахром Дустмахмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета, г. Душанбе проспект Рудаки 17, тел.: 939269999, E- mail: behruzt84@mail.ru.
Сайдализода Сунатулло Ахлиддин – докторант PhD кафедры национальной экономики и экономической безопасности Таджикского национального университета. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: +992 93 9403545

Information about the author:
Tagoev Bakhrom Dustmakhmadovich - candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Department of National Economy and Economic Security of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, tel.: 939269999, E- mail: behruzt84@mail.ru
Saidalizoda Sunatullo Ahliddin – PhD student at the Department of National Economy and Economic Security of the Tajik National University. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: +992 93 9403545.

УДК: 336.774.5 (575.3)

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОККИИ ИМТИЁЗҲОИ ГУМРУКӢ ДАР РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Ҷураев Ш.Н.

Мақола ба таҳлили таҷрибаи берунии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ барои ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани самаранокии он бахшида шудааст.Муаллиф ба ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, механизмҳои назорат ва мониторинги истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ ва мушкилоте, ки соҳибкорон ҳангоми татбиқи онҳо дучор меоянд, диққат медиҳад. Тавсияҳо оид ба мутобиқ кардани таҷрибаи байналмилалӣ ба шароити иқтисоди миллӣ барои беҳтар кардани самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод карда шуданд.

Калимаҳои асосӣ: *имтиёзҳои гумрукӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, тиҷорати байналмилалӣ, танзими гумрукӣ, рақобатпазирӣ, сиёсати иқтисодӣ, сиёсати тиҷоратӣ.*

Барои иқтибос: *Ҷураев Ш.Н. Таҷрибаи хориҷии баландбардории самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ/ Ҷураев Ш.Н. // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 414-420.*

ВНЕШНЯЯ ПРАКТИКА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТАМОЖЕННЫХ ЛЬГОТ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Джураев Ш.Н.

Статья посвящена анализу внешней практики применения таможенных льгот для стимулирования предпринимательской деятельности и повышения ее эффективности. Автором акцентируется внимание на правовых аспектах, механизмах контроля и мониторинга использования таможенных льгот, а также на проблемах, с которыми сталкиваются предприниматели при их применении. Предложены рекомендации по адаптации международного опыта к условиям национальной экономики для улучшения эффективности таможенных льгот и стимулирования предпринимательской активности.

Ключевые слова: *таможенные льготы, предпринимательская деятельность, международная торговля, таможенное регулирование, конкурентоспособность, экономическая политика, торговая политика.*

EXTERNAL PRACTICE OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF CUSTOMS BENEFITS IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Juraev Sh.N.

The article is devoted to the analysis of the external practice of applying customs privileges to stimulate entrepreneurial activity and increase its efficiency. The author focuses on legal aspects, mechanisms for controlling and monitoring the use of customs privileges, as well as on the problems faced by entrepreneurs when applying them. Recommendations on the adaptation of international experience to the conditions of the national economy are proposed to improve the effectiveness of customs benefits and stimulate entrepreneurial activity.

Keywords: *customs privileges, entrepreneurial activity, international trade, customs regulation, competitiveness, economic policy, trade policy, business promotion, customs privileges.*

Гузориши масъала. Таҷрибаи хориҷии баланд бардоштани самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ аксар вақт бо мушкилоти тағйирёбандаи қоидаҳои андоз ва гумрукӣ рӯ ба рӯ мешавад. Аз сабаби ноустувории қонунгузорӣ, соҳибкорон метавонанд ба дарозумрии имтиёзҳо боварӣ надошта бошанд, ки ҳавасмандии сармоягузориро коҳиш медиҳад. Имтиёзҳои гумрукӣ метавонанд бо расмиёти маъмурии вақтталаб алоқаманд бошанд. Ин зарурати пешниҳоди ҳуҷҷатҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки ба талаботи қатъӣ ҷавобгӯ мебошанд, ки раванди гирифтани имтиёзҳоро барои тиҷорати хурд ва миёна хеле душвор ва гарон мекунад. Дар бисёр кишварҳо имтиёзҳо метавонанд бо тиҷорати хориҷӣ ё таҳримҳои байналмилалӣ маҳдуд карда шаванд. Тағйирот дар созишномаҳои байналмилалӣ ё таҳримҳои иқтисодӣ метавонанд ба имконияти истифодаи имтиёзҳо таъсири назаррас расонанд. Барои баланд бардоштани самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ, такмил додани ҷузъи ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, таъмини шаффофият, рушди системаҳои мониторинг ва назорат ва расонидани хидматҳои босифати машваратӣ барои тиҷорат муҳим аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Имтиёзҳои гумрукӣ ҷанбаи муҳими фаъолияти иқтисодии хориҷиро ифода мекунанд ва метавонанд ба иқтисодиёти кишвар таъсири назаррас расонанд. Дар асарҳои доир ба низомҳои гумрукӣ ва истифодаи онҳо дар корҳои илмии олимони ватанӣ ба монанди: Раҷабов Р.К., Факеров Х.Н., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. ва дигарон. Мавзуи истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ дар соҳибкорӣ хеле хуб таҳия шудааст, аммо омӯзиши минбаъда ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйиребандаи бозор ва қонунгузорӣ талаб мекунад.

Мақсади мақола. Мақсади мақола ин таҳлили механизми иқтисодию ташкилӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ дар заминаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ равона шудааст, ки ба ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, беҳтар намудани рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва мусоидат ба ҳамгироӣ ба бозорҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Муҳтавои асосии мавод. Имтиёзҳои гумрукӣ ҳамчун як унсури сиёсати тиҷоратӣ истифода мешаванд, ки метавонанд дар таҳкими муносибатҳои байналмилалӣ нақши муҳим бозанд. Кишварҳо барои таҳкими робитаҳои тиҷоратӣ бо якдигар ба баъзе имтиёзҳои гумрукӣ розӣ мешаванд. Имтиёзҳои гумрукӣ воситаи муҳими сиёсати тиҷорати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд. Ин имтиёзҳо ҳамчун сабукиҳо ё коҳиш дар пардохтҳои гумрукӣ барои воридот ва содироти молҳо пешниҳод мешаванд ва одатан дар асоси созишномаҳои байнидавлатӣ ё созмонҳои тиҷоратӣ муқаррар мегарданд.

Ҳангоми таҳлили ҳадафҳои истифодаи имтиезҳои гумрукӣ, бояд ба ҳадафҳои стратегии мақомоти гумрук такя кард, ки яке аз ҳадафҳои асосӣ мусоидат ба рушди савдои хориҷӣ дар сатҳи байналмилалӣ мебошад, ки дар он мақомоти гумрук ба иштирокчиени фаъолияти иқтисодии хориҷӣ имконият медиҳанд, ки имтиезҳои дахлдори гумрукиро истифода баранд ва гиранд [3, с.202].

Дар доираи ин, тағир додани имтиезҳои гумрукӣ ба амал меояд, зеро онҳо ҳамчун воситаи қонеъ кардани манфиатҳои субъектҳое, ки ба ҳифзи иҷтимоӣ (истеҳсолкунандагони ватанӣ) ниез доранд ва ҳамчун воситаи фаъолсозии фаъолияти судманди ҷамъиятии корхонаҳои ватанӣ ва ҳамчун механизме, ки таъсири иқтисодиро аз фаъолияти иқтисодии хориҷӣ таъмин мекунад, амал мекунанд. [2, с.65].

Дар доираи дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншаклии истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва содагардонии расмиёти савдо дар кишвар корҳои амалӣ идома доранд.

Бо мақсади таҳкими истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридот-ивазкунанда, фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, таъмини

рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти содиротӣ ва коҳиш додани ҳиссаи молҳои истеъмолӣ дар ҳаҷми умумии воридот «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ҷамъбаст ва «Барномаи давлатии рушди содирот барои солҳои 2021-2025» таҳия ва қабул шудааст.

Бо натиҷагирӣ аз амалҳои пешбинишуда ба мақсади таъмини иҷрои ҳадафи чоруми миллӣ-саноатикунонии босуръати кишвар дар самти истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда, ба кор андохтани иқтидорҳои нав, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазири ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, густариши иқтидори содиротии кишвар як силсила тадбирҳо амалӣ гардидаанд.

Новобаста ба вазъияти мураккаби бамиёномада бинобар паҳншавии бемории сироятии коронавируси COVID-19, ки вазъияти молиявии давлатҳои ҳамшарики тиҷоратӣ ва воридоти молу маҳсулотро маҳдуд намудааст дар соли 2020 гардиши савдои хориҷӣ тамоюли афзояндаро нигоҳ дошт.

Мувофиқи маълумоти оморӣ гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2020-ум 4557,8 млн. долларро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2019-ум 0,8 фоиз ё 34,1 млн. доллар афзоиш ёфтааст. Дар ин давра гардиши савдои хориҷӣ бо кишварҳои аъзои ИДМ ба 2357,9 млн. доллар баробар гардид, ки ин нишондиҳанда 51,7 фоизи гардиши савдои хориҷии ҷумҳуриро ташкил медиҳад.

Диаграммаи 1. Ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ дар солҳои 2018-2020 (млн. доллар)

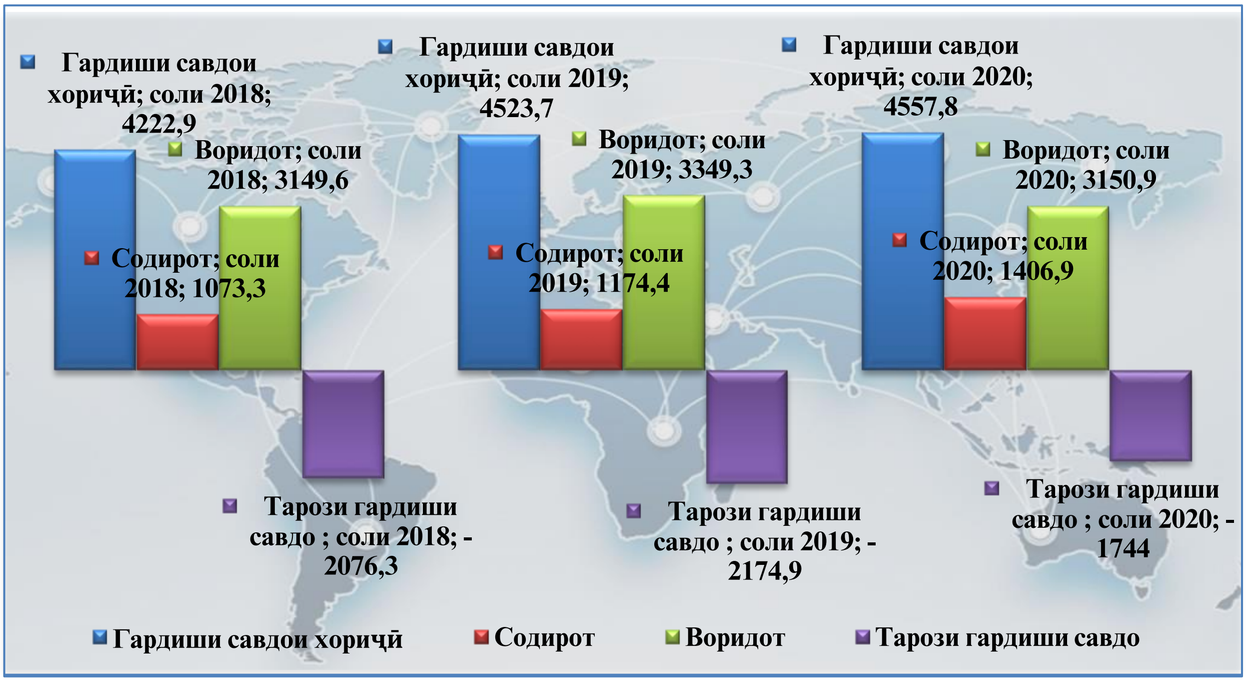

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе,2022 -саҳ.355

Шарикони асосии тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 кишварҳои Россия (21,4 фоиз), Қазоқистон (20 фоиз), Швейтсария (15,3 фоиз), Хитой (10,4 фоиз), Ӯзбекистон (7,3 фоиз), Туркия (7,1 фоиз), Германия (2 фоиз), Афғонистон (1,6 фоиз), Эрон (1,3 фоиз), Ҷопон (1,1 фоиз), Корея (1,2 фоиз), Италия (0,8 фоиз) ба ҳисоб меравад. Ҳиссаи содирот дар ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ аз 26 фоизи соли 2015 то 31 фоиз дар соли 2020 афзоиш ва ҳиссаи воридот аз 74 фоизи соли 2015 то 69 фоиз дар соли 2020 коҳиш ёфт.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда ва татбиқи имтиёзҳои қайдгардида дар ҷумҳурӣ дар соҳаҳои гуногун корхонаҳои истеҳсолӣ бо технологияи муосир таъсис дода шуд, ки ҳаҷми истеҳсоли молҳои ниёзи аввал афзоиш ёфта, талаботи бозори дохилӣ таъмин ва сохтори содирот бо тадриҷ васеъ мешавад. Дар соли 2020 истеҳсоли маҳсулоти ниёзи аввал ба таври мунтазам рушд ёфта истодааст, ки ҷавобгӯ ба ҳадафи Ҳукумати кишвар дар самти истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда мебошад. Тибқи ҳисобҳои пешакӣ маҳсулоти воридотивазкунии асосӣ дар ҳаҷми тақрибан 9,5 млрд. сомонӣ истеҳсол шудааст.

Вазни хоси содиротии кишвар асосан аз ҳисоби фурӯши металлҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо 49 фоиз, нахи пахта 12,4 фоиз, маъдану консентратҳо 11,2 фоиз, алюминийи аввалия 10 фоиз, семент 4,3 фоиз, қувваи барқ 4 фоиз, дигар металлҳои нимқиматбаҳо (сурма) 2,3 фоиз, меваю сабзавот 1,3 фоиз, либос ва қисмҳои он 1,2 фоиз ташаккул ёфтааст. Содироти мол дар соли 2020, 1406,9 млн. долларро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2019-ум 19,8 фоиз ё 232,5 млн. доллар афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 2. Сохтори содирот дар солҳои 2019-2020

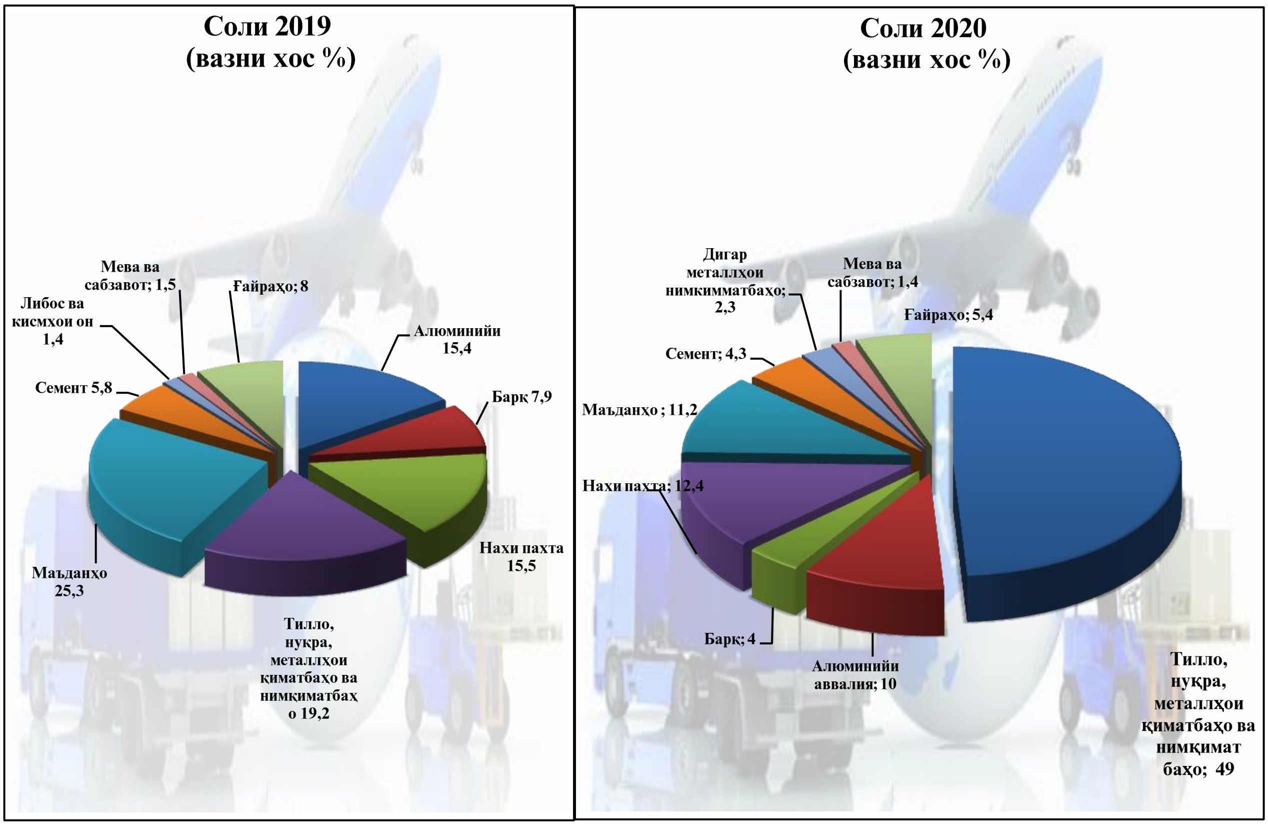

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе,2022 -саҳ.355

Яке аз таҷрибаҳои муваффақи кишвар дар самти истеҳсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда аз он иборат аст, ки ҷумҳурӣ дар як муддати кӯтоҳ аз кишвари воридоткунанда ба кишвари содироткунандаи семент табдил ёфта, дар соли 2020 истеҳсоли он ба 4242,3 ҳазор тонна расонида шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон эҳтиёҷоти дохилии худро то солҳои 2013 асосан аз ҳисоби сементи воридотӣ таъмин менамуд. Дар ҷумҳурӣ 20 корхона ба истеҳсоли семент машғул аст, ки таъминоти аҳолӣ ва талаботи соҳаҳои

сохтмон ва саноатро бо сементи ватанӣ пурра таъмин намуда истодаанд.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки имтиёзҳои гумрукӣ яке аз механизмҳои муассир барои рушди соҳибкорӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ мебошанд. Бисёр кишварҳо бо роҳандозии сиёсати имтиёзнок дар соҳаи гумрук тавонистаанд фазои иқтисодиро фаъол гардонанд ва рушди соҳибкориро ташвиқ кунанд. Ин таҷрибаҳо метавонанд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ибратбахш бошанд.

ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои воридоти таҷҳизоти технологияи баланд имтиёзҳои гумрукӣ пешниҳод мекунанд, ки ба ширкатҳо имкон медиҳад технологияи нав ворид кунанд ва сатҳи рақобатпазирии худро баланд бардоранд. Ин барномаҳо махсусан барои корхонаҳои истеҳсолии навоварӣ дар соҳаҳои саноати вазнин, биотехнология ва маълумоти рақамӣ кӯмак мерасонанд. Барномаҳои коҳиши андозҳо ва имтиёзҳои гумрукӣ барои дастгирии воридот ва истифодаи технологияҳои нав дар бисёр кишварҳо ҳамчун воситаи ҳавасмандкунӣ истифода мешаванд. Ин барномаҳо барои пешбурди инноватсия, рушди иқтисодӣ ва коҳиши хароҷотҳои марбут ба технологияҳои нав пешниҳод мегарданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ як қатор барномаҳо ва тадбирҳо барои ҳавасмандгардонии воридот ва истифодаи технологияҳои инноватсионӣ пешниҳод шудаанд, ки метавонанд ба коҳиш додани хароҷот ва ҳавасмандии корхонаҳо мусоидат кунанд.

Имтиёзҳои маъмул барои технологияҳои нав:

1. Коҳиши андоз аз арзиши иловашуда (ААИ): Бисёр кишварҳо андоз аз арзиши иловашударо барои технологияҳои воридотӣ коҳиш медиҳанд ё аз он озод мекунанд, то нархи хариди технологияи навро кам кунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои маҳсулоти технологияҳои нав чунин имтиёзҳо мавҷуд мебошанд.

2. Имтиёзҳои гумрукӣ: Кишварҳо метавонад бо воридоти технологияҳои нав имтиёзҳои гумрукиро ба роҳ монанд, ки боиси коҳиши нархи ин маҳсулот дар дохил мегардад. Ин тадбир барои пешрафт ва такмил додани соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт мусоидат мекунад.

3. Коҳиши андоз барои таҳқиқот ва коркард: Бисёр кишварҳо барои ширкатҳое, ки ба таҳқиқот ва рушди технологияҳо машғуланд, имтиёзҳои андозӣ пешниҳод мекунанд, ки дар натиҷа хароҷоти таҳқиқотӣ коҳиш меёбад.

4. Барномаҳои грантӣ ва қарзҳои имтиёзнок: Барномаҳои грантӣ ё қарзҳои бо шартҳои имтиёзнок барои воридот ва истифодаи технологияҳои нав низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо метавонад роҳандозӣ шаванд. Ин намуди дастгирӣ имконият медиҳад, ки корхонаҳо ва шахсони алоҳида бо шароити осонтар технологияҳои навро харидорӣ ва истифода намоянд.

5. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ: Дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ имтиёзҳои зиёде барои воридоти технологияҳои нав, аз ҷумла озодӣ аз андоз ва гумрук вуҷуд доранд, ки боиси сармоягузории бештар ба ин минтақаҳо мегардад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ минтақаҳои озоди иқтисодӣ дорад, ки метавонанд чунин имкониятҳоро фароҳам оранд.

Барои истифода аз ин имтиёзҳо, ширкатҳо ва соҳибкорон бояд:

- Ба вазоратҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон (масалан, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Ҳадамоти гумрук) муроҷиат намуда, оиди мавҷудияти чунин имтиёзҳо маълумот гиранд.

- Тартиби гирифтани имтиёзҳо ва шаҳодатномаҳои махсус барои воридот ва истифодаи технологияҳои навро донанд.

- Ба марказҳои дастгирии соҳибкорӣ ва дигар ниҳодҳои дахлдор барои кӯмак ва машварат муроҷиат кунанд.

Ин барномаҳо ва имтиёзҳо имкон медиҳанд, ки истифодаи технологияҳои нав дар кишвар бештар шуда, рушди иқтисодӣ суръат гирад.

Масалан, Кореяи Ҷанубӣ бо додани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозбандии сабук барои ширкатҳои навтаъсис ва хурд тавонистааст як экосистемаи пурқуввати стартапҳо ва соҳибкорӣ созад. Ин имтиёзҳо боиси ташкили ҷойҳои корӣ, рушди зеҳни соҳибкорӣ ва ташвиқи соҳибкорӣ байни ҷавонон гардиданд.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Корея дар ташвиқи соҳибкорӣ яке аз намунаҳои муваффақ дар пешбурди иқтисод ба ҳисоб меравад. Кореяи Ҷанубӣ дар давоми даҳсолаҳои охир тавонист бо истифода аз якчанд стратегияҳо ва сиёсатҳои дастгирии соҳибкорӣ ба яке аз кишварҳои мутараққии ҷаҳон табдил ёбад. Таҷрибаи Корея дар ин самт чанд хусусияти хос дорад:

1. Дастгирии ҳукумати Корея ба рушди соҳибкорӣ

Ҳукумати Корея бо истифода аз як қатор барномаҳо ва ташаббусҳо барои рушди соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам овард. Онҳо маблағгузориҳои бузургеро ба соҳибкорони нававвар ва стартапҳо равона карда, дастрасӣ ба маблағгузорӣ ва қарзро барои ширкатҳои навбунёд осон карданд. Дар солҳои 1960-ум ва 1970-ум Ҳукумат бо роҳи сармоягузорӣ дар соҳаҳои стратегии саноатӣ ба рушди ширкатҳо мусоидат кард.

2. Иҷрои сиёсатҳои омӯзиш ва тайёр намудани кадрҳои соҳибкорӣ

Ҳукумати Корея барои рушди соҳибкорӣ ва малакаҳои касбӣ тавассути барномаҳои таълимӣ ва омӯзишӣ аҳамияти зиёд дод. Бо фароҳам овардани шароитҳои таълимӣ дар донишгоҳҳо ва ташкилотҳои таълимӣ, ҷавонон имконияти омӯхтани малакаҳои соҳибкориро пайдо карданд. Барномаҳои омӯзишӣ барои стартапҳо ва малакаҳои нави технологӣ васеъ роҳандозӣ шуданд.

3. Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ.Яке аз ташаббусҳои муҳим дар рушди соҳибкорӣ ин таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва паркҳои саноатӣ мебошад. Ин минтақаҳо шароити махсус доранд, ки ба ширкатҳо имтиёзҳои андозӣ ва дастрасӣ ба инфрасохтори муосир медиҳанд. Ин гуна минтақаҳо ба афзоиши шумораи ширкатҳои технологӣ ва инноватсионӣ мусоидат карданд.

4. Дастгирии инноватсия ва технологияҳои нав. Корея ба рушди технологияҳои нав, аз қабили IT ва электроника, таваҷҷуҳи зиёд кард. Бо сармоягузории фаъол дар таҳқиқоти илмӣ ва технологӣ, ширкатҳои бузурги креативӣ ва инноватсионӣ мисли Samsung, LG ва Hyundai тавонистанд рақобатпазирии байналмилалии худро афзоиш диҳанд. Ҳукумат инчунин барои рушди зеҳнӣ ва таҳқиқот имтиёзҳо ва грантҳо медиҳад.

5. Дастгирии молиявӣ ва қарзҳои имтиёзнок. Барои дастгирии соҳибкорон, махсусан ширкатҳои хурду миёна, Ҳукумати Корея механизмҳои дастгирии молиявиро, ба монанди қарзҳои имтиёзнок ва грантҳо, ташкил кард. Бонкҳои махсус, мисли Бонки рушди Корея, бо пешниҳоди қарзҳои дорои фоизи паст ба соҳибкорони навбунёд мусоидат мекунанд.

Бо шарофати ин тадбирҳо, Корея тавонист иқтисоди худро аз кишвари аграрӣ ба як иқтисоди саноатӣ ва технологӣ табдил диҳад. Рушди бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ дар Корея ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат намуд.

Ин таҷрибаи Корея метавонад барои дигар кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, барои ташвиқи соҳибкорӣ ва пешбурди иқтисод дарси муҳиме бошад.

Барномаи имтиёзҳои гумрукӣ дар Иттиҳоди Аврупо мумкин аст, ки мисол биёрем. Иттиҳоди Аврупо барои кишварҳое, ки бо он тиҷорат мекунанд ва ба талаботи муайяни экологӣ ва иҷтимоӣ ҷавобгӯ мебошанд, барномаи имтиёзҳои гумрукӣ пешниҳод мекунад. Ин барнома имкон медиҳад маҳсулот бе боҷ ба бозори калонтарини ҷаҳон ворид карда шавад, ки ин ба соҳибкорон имконияти густариши содиротро фароҳам меорад. Барномаи имтиёзҳои гумрукӣ дар Иттиҳоди Аврупо (ИА) як механизми сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки барои дастгирии кишварҳои дар ҳоли рушд ва ҳамкорӣ бо кишварҳои шарик таҳия шудааст. ИА тавассути ин барномаҳо имтиёзҳои гумрукӣ ва тиҷоратиро барои содироти молу маҳсулот аз ин кишварҳо таъмин мекунад. Ин гуна барномаҳо имконият медиҳанд, ки кишварҳои шарик ба бозори ИА дастрасии соддатар дошта бошанд, ки ин метавонад ба рушди иқтисоди онҳо мусоидат кунад.

Баъзе аз барномаҳои асосии имтиёзҳои гумрукӣ дар ИА чунинанд:

1. Низоми умумиҷаҳонии афзалиятҳо (GSP), ин барнома барои кишварҳои дар ҳоли рушд имконияти кам кардани боҷи гумрукӣ ё дар баъзе мавридҳо пурра озод шудани молу маҳсулотро ҳангоми содирот

ба ИА фароҳам меорад. Дар доираи ин низом, кишварҳое, ки ба талаботҳои махсус ҷавобгӯянд, метавонанд аз ин имтиёзҳо баҳравар шаванд.

2. GSP+ ин барномаи иловагӣ барои кишварҳое, ки қонунҳо ва конвенсияҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, меҳнат, муҳити зист ва идоракуниро иҷро мекунанд, пешниҳод карда мешавад. Ин кишварҳо метавонанд аз боҷҳои гумрукӣ барои воридоти молҳои хос аз кишварҳои худ ба ИА пурра озод шаванд.

3. Иттиҳоди иқтисодии мавсимӣ (Everything But Arms, EBA) – Ин барнома барои кишварҳои аз ҳама камбизоат пешбинӣ шудааст ва ба онҳо имкон медиҳад, ки бе ягон боҷи гумрукӣ (ба истиснои молҳои хатарнок, аз ҷумла силоҳ) молу маҳсулоти худро ба ИА содир кунанд.

Хулоса: Барномаҳо на танҳо барои таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ, балки барои рушду ривоҷи устувори кишварҳои дар ҳоли рушд равона шудаанд. Татбиқи таҷрибаҳои хориҷӣ дар баландбардории самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ метавонад ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон низ мусоидат кунад. Дар шароити бозории Тоҷикистон, таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ, барномаҳои имтиёзнок барои воридот ва содирот, инчунин ташвиқи соҳибкорӣ бо роҳҳои дастгирии давлатӣ метавонанд роҳҳои самаранок барои рушди иқтисодиёт бошанд.

Адабиёт

1. Алексеева Т.О. Система тарифных преференций в условиях Евразийского экономического союза: особенности применения и проблемы функционирования / Т.О. Алексеева // Финансы и кредит. - 2017. - № 16(736). - с. 958-972.
2. Боброва К.С. Направления совершенствования единой системы тарифных преференций ЕАЭС с учетом мировой практики / К.С. Боброва //Особенности государственного регулирования внешнеторговой деятельности в современных условиях. Материалы III всероссийской научно-практической конференции: Ростов: Российская таможенная академия, Ростовский филиал, 2016. С. 64-71.
3. Быковская И.В. Практика применения единой системы тарифных преференций Евразийского экономического союза /И. В. Быковская // Экономика и управление: проблемы, решения. 2016. Т. 2. № 4. С. 201-206.
4. Васильева Я.С. Анализ проблем практической реализации таможенных льгот // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2019. №. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-problem-prakticheskoy-realizatsii-tamozhennyh-lgot, санаи муроҷиат: 30.10.2024
5. Раҷабов Р.К., Факеров Х.Н., Хикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Танзими гумрукӣ-тарифии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ / Р.К.Раджабов, Х.Н. Факеров, С.И. Хикматов, Н.Р. Раҷабова. – Душанбе: Ирфон, 2008.-190с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷураев Шохрух Неъматович- омӯзгори калони кафедраи фаъолияти гумрук, сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Борбад 48/5, тел:918-78-10-78, E-mail: shohrukh@mail.ru

Сведения об авторе:

Джураев Шохрух Нематович- старший преподаватель кафедры таможенной деятельности, начальник отдела кадров и специальных дел Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Борбад 48/5, тел:918-78-10-78, E-mail: shohrukh@mail.ru

Information about the author:

Juraev Shokhrukh Nematovich - a senior lecturer at the Department of Customs, Head of the Personnel and Special Affairs Department at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Ave., tel:918-78-10-78, E-mail: shohrukh@mail.ru

УДК: 336

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ

Бигова Ф.О.

Аннотатсия. *Дар мақолаи илмӣ муаллиф асосҳои назариявию методии низоми молиявиро, ки заминаи асосии ташаккул ва азнавтақсимнамоии захираҳои молиявиро ташкил медиҳанд, мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муайян карда шудааст, ки масоили нақши низоми молиявӣ дар хоҷагии ҷамъиятӣ ҳамеша яке аз ҷойҳои намоёнро дар таҳқиқотҳои иқтисодӣ ишғол намуда, вале оид ба моҳияти низоми молиявӣ ягон нуқтаи назари ягона ҳосил нагардидааст. Аз ин рӯ, мафҳумҳои назариявии моҳияти низоми молиявӣ, ки дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи илми молия ташаккул ёфтаанд, таҳқиқ ва хулосабарорӣ гардидаанд.*

Ошкор карда шудааст, ки хусусиятҳои хоси низоми молиявӣ як қатор тавсифҳоеро фаро мегиранд, ки амалнамоӣ ва ҳамкории онро бо дигар унсурҳои иқтисодиёт муайян месозанд. Қайд карда шудааст, ки мақсад ва вазифаҳои низоми молиявӣ ба таъмини устувории иқтисодиёт, азнавтақсимнамоии самараноки захираҳо, ҳифзи манфиатҳои иштирокчиёни бозор ва фароҳам овардани шароитҳо барои рушди иқтисодӣ дарояндаи дарозмуддат равона карда шудаанд. Муаллиф баён намудааст, ки субъект ва объекти низоми молиявӣ унсурҳои калидие мебошанд, ки дар ҳошияи равандҳои молиявӣ ҳамкории муттақобила намуда, амалнамоии тамоми низомро таъмин месозанд.

Калидвожаҳо: *низом, низоми молиявӣ, механизмҳои низоми молиявӣ, унсурҳои низоми молиявӣ, субъекти низоми молиявӣ, объекти низоми молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ, воситаҳои молиявӣ.*

Барои иқтибос: *Бигова Ф.О. Ҷанбаҳои назариявӣ-методии ташаккул ва рушди низоми молиявӣ / Ф.О. Бигова // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №4.2 (43)- С.421-427.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕССКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

Бигова Ф.О.

Аннотация. *В научной статье автор рассматривает теоретико-методические основы финансовой системы, которые составляют основную базу формирования и перераспределения финансовых ресурсов. Определено, что вопросы роли финансовой системы в общественном хозяйстве всегда занимали одно из видных мест в экономических исследованиях, однако единой точки зрения на сущность финансовой системы не сформировано. В связи с этим были изучены и обобщены теоретические представления о сущности финансовой системы, сформировавшиеся на разных этапах развития финансовой науки. Выявлено, что специфика финансовой системы охватывает ряд характеристик, определяющих ее функционирование и взаимодействие с другими элементами экономики. Отмечено, что цели и задачи финансовой системы направлены на обеспечение экономической стабильности, эффективное перераспределение ресурсов, защиту интересов участников рынка, создание условий для экономического роста в долгосрочной перспективе. Автор утверждает, что субъект и объект финансовой системы являются ключевыми элементами, которые взаимодействуют в рамках финансовых процессов и обеспечивают функционирование всей системы.*

Ключевые слова: *система, финансовая система, механизмы финансовой системы, элементы финансовой системы, субъекты финансовой системы,*

объекты финансовой системы, финансовые отношения, финансовые инструменты.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM

Bigova F.O.

Abstract. *In the scientific article the author considers the theoretical and methodological foundations of the financial system, which constitute the main basis for the formation and redistribution of financial resources. It is determined that the issues of the role of the financial system in the public economy have always occupied one of the prominent places in economic research, but there is no single point of view on the essence of the financial system. In this regard, the theoretical ideas about the essence of the financial system, formed at different stages of development of financial science, were studied and generalized. It was revealed that the specificity of the financial system encompasses a number of characteristics that determine its functioning and interaction with other elements of the economy. It is noted that the goals and objectives of the financial system are aimed at ensuring economic stability, effective redistribution of resources, protecting the interests of market participants, creating conditions for economic growth in the long term. The author argues that the subject and object of the financial system are key elements that interact within the framework of financial processes and ensure the functioning of the entire system.*

Key words: *system, financial system, financial system, mechanisms of financial system, elements of financial system, subjects of financial system, objects of financial system, financial relations, financial instruments.*

Гузориши масъала. Низоми молиявӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти мо ва иқтисодиёт дар умум ба ҳисоб рафта, ҳамчун замина ҷиҳати он, ки маблағҳо чи тавр гардиш ва ҳаракат мекунанд баромад мекунад. Барои одамон, низоми молиявӣ дастрасӣ ба захираҳоеро фароҳам меорад, ки дар акси ҳол онҳо метавонистанд дастнорас бошанд. Масалан, агар шумо орзуи соҳиби хонаи шахсиро дошта бошед, вале маблағи заруриро ҷамъоварӣ накарда бошед, бонк метавонад ба шумо қарз диҳад, ки ба шумо имкон фароҳам меорад, то онро харидорӣ намуда, арзиши онро бо мурури замон пардохт намоед. Ба ҳамин монанд, донишҷӯён метавонанд тавассути қарз таҳсилро идома дода, оилаҳо имкон пайдо мекунанд тавассути кӯмаки молиявӣ бо ҳама гуна хароҷотҳои ғайричашмдошт мушкилиҳои худро бартараф созанд.

Барои тиҷорат низоми молиявӣ – як воситаи ҳаётан муҳим аст. Тасаввур кунед, ки қаҳвахонаи хурде, ки мехоҳад бо илова намудани ҷойҳои нав ё таҷҳизоти нав васеъ гардад. Бидуни қобилияти гирифтани қарз ё ҷалби сармоягузорон, қаҳвахона метавонист дар ҳолати пештарааш бимонад ё ҳатто бо мушкилиҳо рӯ ба рӯ гардад. Бо фароҳам овардани дастрасӣ ба сармоя, низоми молиявӣ рушди тиҷоратро ҳавасманд сохта, барои таъсиси ҷойҳои кории нав ва ҷорисозии инноватсияҳо мусоидат мекунад. Низоми молиявӣ инчунин, чунин воситаҳоро, ба монанди суғуртакунонӣ ё хизматрасониҳои мубодилаи асъор фароҳам меорад, ки ба ширкатҳо имконият фароҳам меоранд, то хатарҳоро идора намуда, фаъолияти худро дар сатҳи байналмиллалӣ пеш баранд.

Дар миқёси васеътар, низоми молиявӣ фаъолияти иқтисодиро таъмин намуда, кафолат медиҳад, ки пулҳо маҳз ба ҷойе, ки нисбат ба онҳо ниёзи бештар аст сафарбар карда шаванд. Вақте, ки пулҳо ба суратҳисоби бонкӣ гузошта мешаванд, онҳо беҳуда дар он ҷо нигоҳ дошта намешаванд. Бонк онҳоро ҳамчун қарз ба одамон ё ширкатҳое, ки бо лоиҳаҳои маҳсулнок – масалан, сохтмони роҳ ё ба кор андохтани корхонаҳо кор мекунанд медиҳад. Ин гардиши мунтазами пулҳо имкониятҳои навро фароҳам оварда, иқтисодиётро қавӣ месозад.

Ҳатто дар давраҳои бӯҳронӣ низоми молиявӣ нақши муътадилсозиро иҷро мекунад. Вақте, ки офатҳои табиӣ рух медиҳанд ё иқтисодиёт бо мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешавад, ҳукумат ва бонкҳои марказӣ, тавассути додани қарзҳо, танзимнамоии таваррум ва дастгирии тиҷорат кӯмаки худро мерасонанд. Масалан, ҳангоми пандемия кӯмаки молиявии фаврӣ ба одамон кӯмак мекунад, то иҷрапулиро пардохт намуда ё қатъ гардидани фаъолияти ширкатро пешгирӣ намоянд, ки имконият фароҳам меорад то ҷомеа ба рушди худ идома диҳад.

Низоми молиявӣ инчунин ҷаҳонро ба ҳам мепайвандад. Ҳар дафъае, ки шумо аз кишвари дигар чизе мехаред ё ба хориҷа пул мефиристед, низом равандҳои мураккаби мубодилаи асъор ва таъмини пардохтҳои бехатарро ба ӯҳда мегирад. Бидуни он тиҷорати байналхалқӣ ва муносибатҳои ҷаҳонӣ мураккабтар мегардиданд.

Дар ниҳоят, низоми молиявӣ на танҳо ба иқтисодчиён ё бонкирон – балки он ба ҳар яки мову шумо ва ҳамарӯза лозим аст. Аз хариди маҳсулотҳои хӯрокворӣ тавассути корти қарзӣ то маблағгузории лоиҳаҳои муҳим – яъне, низоми молиявӣ дастрасӣ, амният ва гардиши мунтазами пулҳоро кафолат дода, ба беҳтаршавии ҳаёт ва дастгирии рушд мусоидат менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масоили таҳқиқи низоми молиявӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ: Ҷ. Ван Хорн, Н.Г. Мэнкю, Р. Мертон, М. Кинг, Й. Шумпетер, Т. Пикетти, Дж.А. Хадсон, П. Хонахан, Ҷ. Маджнони Л. А. Дробозина, Г.Б. Поляк, В. А. Лебедев, Н.П. Полтораднева, Д.А. Завялова, С.И. Лушин, В.А. Слепов, А.М. Бабич, Л.Н. Павлова, О.Н. Горбунова, М.В. Романовский, Г.Н. Белоглазова, Ю.В. Пятковская ва дигарон, инчунин олимони ватанӣ У.О. Коситова, Ҳ.А. Абдуалимзода, Д. М. Исмоилова, Р.А. Ҳафизова, Н.Р.Мӯминова, Ш.Қ. Хайрзода, Б.И.Каримов, Шарифзода Б.М. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шуда бошад ҳам, масоили назариявию методии ташаккул ва рушди низоми молиявӣ таҳқиқоти минбаъдаро талаб менамояд.

Мақсади мақола. Дар назария ва амалияи хориҷӣ ва ватанӣ ҷанбаҳои алоҳидаи низоми молиявӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд, ки асосан аз нуқтаи назари институтсионалӣ онро маънидод намудаанд, ки таркиби унсурҳои он дорои хусусиятҳои ғайри мустаъмал (архаичные черты) мебошанд, ки дар замони иқтисодиёти фармонравоию-маъмурӣ истифода мегардиданд. Маҳз омили баёнгардида муаллифро водор намудааст, ки ба таҳқиқи асосҳои назариявию методи низоми молиявӣ, ки заминаи асосии ташаккул ва азнавтақсимнамоии захираҳои молиявиро дар шароити муосир ташкил медиҳад пардозад.

Муҳтавои асосии мавод. Марҳилаи муосири навсозии низоми иқтисодӣ, ки бо гузариш аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ алоқамандӣ дорад, фаррох ва амиқсозии афкорро оид ба низоми молиявӣ ва ниҳодҳое, ки ба фаъолияти он таъсир мерасонанд, тақозо месозад. Ба ибораи дигар, низоми молиявӣ дар давраи иқтисодиёти нақшавӣ дорои чунин сохтори институтсионалие буд, ки талаботҳоро танҳо дар замони мавҷудияти худ қонеъ намуда, вале бо гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ниҳодҳои наве рӯи кор меоянд, ки низоми молиявиро ба шароити зарурӣ мутобиқ мегардонанд.

Дар адабиёти илмии муосир мафҳуми низоми молиявиро метавон бештар аз нуқтаи назари институтсионалӣ дучор гардид, ки таркиби унсурҳои он дорои хусусиятҳои ғайри мустаъмал (архаичные черты) мебошанд, ки дар замони иқтисодиёти фармонравоию-маъмурӣ истифода мегардиданд. Маҳз омили баёнгардида муаллифро водор намудааст, ки ба таҳқиқи масоили назариявии ташакул ва рушди низоми молиявӣ аз нуқтаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ пардозад, ки масоили баёнгардидаро дар низомҳои иқтисодии давраи гузариш ва бозорӣ ошкор сохтаанд.

Омӯзиши адабиёти илмӣ ва таълимӣ муайян намуд, ки барои шарҳ додани мафҳуми “низоми молиявӣ” равишҳои гуногун мавҷуданд. То андозае, ин бо он алоқамандӣ дорад, ки мафҳуми ибтидоии «низом» дорои мазмуну тобишҳои зиёд мебошад. Дар луғати забони русӣ, таҳти муаллифии С.И. Ожегова таҳти мафҳуми низом - “ҳам «шакли таъсиси чизе», ва ҳам «маҷмӯи ташкилотҳое, ки аз рӯи вазифаҳои

худ мушобеҳ, ё муассисаҳое, ки аз ҷиҳати ташкилӣ дар як шакли мукаммал муттаҳид гардида, ё шакли сохти ҷамъиятӣ» ва ғ.ра фаҳмида мешавад” [1, с.525].

Вале, нахуст зарур мешуморем, ки қабл аз шарҳи вожаи «низоми молиявӣ», ба шарҳи мазмуни вожаи «молия» пардозем.

Ҳамин тавр, вожаи “молия”, ки таҳкурсии мафҳуми “низоми молиявӣ”-ро ташкил медиҳад, одатан ҳамчун шакли пулии сармоя, воситаҳои пулӣ ё пешниҳоди воситаҳои пулӣ баррасӣ мешавад [2, с.263]. Дар курсҳои асосӣ аз фанни молия қайд карда мешавад, ки «молия (finance) – ин илм дар бораи он, ки одамон чи тавр хароҷотҳо ва даромадҳои захираҳои пулии норасоро дар тӯли муддати муайян идора мекунанд мебошад.

Дар луғати Оксфорд молия ҳамчун «сармояе шарҳ дода мешавад, ки дар ягон лоиҳа иштирок менамояд; пеш аз ҳама сармояе, ки барои оғози тиҷорати нав бояд ба даст оварда шавад» [3, с.321]; дар луғати American Heritage – ҳамчун «илми идоракунии пул ва дигар дороиҳо; идоракунии пулҳо, фаъолияти бонкӣ, сармоягузориҳо ва қарзҳо; захираҳои пулӣ; фондҳо, тақсимнамоии фондҳо ва сармоя» маънидод карда мешавад [4, с.125].

Муттаносибан, шарҳи низоми молиявӣ дар адабиёти илмию таълимии Ғарб ба маҷмӯи муассисаҳое ташбеҳ дода мешавад, ки бо назардошти арзёбии дороиҳо ва идоракунии хавфҳо воситаҳои пулиро ҷамъоварӣ ва пешниҳод намуда, бо ин васила иҷрои қарорҳои молиявиро таъмин месозанд маънидод карда мешавад (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Шарҳи асосии мафҳуми “низоми молиявӣ ” аз ҷониби олимони хориҷӣ

МУАЛЛИФОН	МАФҲУМ
Роберт Мертон	"Низоми молиявӣ — ин шабакаи ниҳодҳое мебошад, ки азнавтақсимнамоии захираҳоро миёни пасандозгузорон ва қарзгирандагон таъмин намуда, ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд"[9, с.5].
Мервин Кинг	"Низоми молиявии мамлакат — ин механизмест, ки суботи муомилоти пулиро таъмин намуда, шароитҳоро барои сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ фароҳам меорад"[10, с.46].
Йозеф Шумпетер	"Низоми молиявӣ — ин маҷмӯи ниҳодҳое мебошад, ки ҷараёнҳои пулиро идора намуда, бозоргиро таъмин намуда, хавфҳоро барои иқтисодиёт коҳиш медиҳанд"[11, с.103].
Сергей Глазьев	"Низоми молиявии мамлакат — ин воситаест, ки ба ҷамъоварӣ ва тақсим намудани захираҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои иҷтимоию-иқтисодӣ имкон фароҳам меорад"[12, с.57].
Томас Пикетти	"Низоми молиявӣ — ин инфрасохторест, ки ҳамкориро миёни бозорҳои сармоя, бонкҳо ва давлат барои нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ таъмин менамояд"[13, с.212].

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маводи омӯхташуда.

Ҳамин тариқ, Р. Голдсмит низоми молиявиро ҳамчун маҷмӯи воситаҳои молиявӣ, бозорҳо ва ниҳодҳо [5, с.456], Ҷ. Ван Хорн – ҳамчун силсилаи муассисаҳо ва бозорҳо, ки хизматрасониҳои худро ба ҳукумат, фирмаҳо ва шаҳрвандон пешниҳод месозанд [6, с.345], Н.Г. Мэнкю – ҳамчун маҷмӯи ниҳодҳои иқтисодие, ки барои интиқол додани захираҳои шахсоне, ки мехоҳанд пасандоз кунанд, барои онҳое, ки ба маблағҳои қарзӣ дар шакли сармоягузорӣ ниёз доранд кӯмак мерасонанд [7, с.548], Ҷ. Тобин – ҳамчун созишномаҳои муайяни институтсионалие, ки табдили пасандозҳоро ба сармоягузориҳо амалӣ намуда, захираҳоро миёни истифодабарандагони алтернативӣ дар доираи бахши саноат тақсим менамоянд маънидод месозад [8, с.245].

Ҳамин тариқ, бо назардошти гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, низоми молиявиро ҳамчун шакли ташкили муносибатҳои пулӣ миёни ҳамаи субъектҳои

раванди такрористеҳсолӣ, ки аз рӯи вазифаҳояшон якхела буда, бо ташаккул ва истифодаи фондҳои воситаҳои пулӣ дар раванди тақсимот ва азнавтақсимкунии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади умумии дар ихтиёр буда, аз ҷониби муассисаҳои дахлдор идора карда мешавад, маънидод намудан қобили қабул мебошад.

Хусусиятҳои хоси низоми молиявӣ як қатор тавсифҳоеро фаро мегиранд, ки амалнамоӣ ва ҳамкории онро бо дигар унсурҳои иқтисодиёт муайян месозанд. Аз ҷумла:

1. Сохтори бисёрсатҳа. Низоми молиявӣ аз сатҳҳои гуногун иборат аст: сатҳи макро (молияи давлатӣ, бонкҳои марказӣ, ташкилотҳои молиявии байналмиллалӣ) ва сатҳи микро (молияи корхона, хонавода, миёнаравони молиявӣ). Ин имкон фароҳам меорад, то ҳамоҳангӣ миёни иштирокчиёни гуногун таъмин карда шавад ва равандҳои азнавтақсимнамоии даромадҳои молиявӣ муносиб гардонида шаванд.

2. Тақсимнамоии даромадҳои молиявӣ. Низоми молиявӣ нақши калидиро дар азнавтақсимнамоии захираҳо ишғол намуда, сармояҳоро ҷамъоварӣ месозад ва ба он самтҳое, ки онҳо самарабахш мебошанд сафарбар месозад, хоҳ тариқи қарз, сармоягузорӣ ё хароҷотҳои давлатӣ.

3. Хавф ва номуайянӣ. Низоми молиявӣ дар шароити хавф ва номуайянӣ амал менамояд, ки бо тағйирёбии шароитҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ алоқамандӣ дорад. Ин ба қабули қарорҳои иштирокчиёни низом, аз ҷумла бонкҳо, сармоягузорон ва мақомотҳои давлатӣ таъсир мерасонад.

4. Ҳамгироӣ бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ. Низоми молиявии муосир бо иқтисодиёти байналмиллалӣ алоқамандии зич дорад. Селаи сармояҳо, амалиётҳои асъорӣ, бӯҳронҳои ҷаҳонии молиявӣ ва сиёсати иқтисодии хориҷӣ ба вазъи дохилии низоми молиявии ҳар як мамлакат таъсир мерасонанд.

5. Амалнамоии бозорҳои молиявӣ. Хусусияти муҳим мавҷудияти бозорҳои молиявии гуногун мебошад, аз қабили бозори фондӣ, бозори асъор, бозори ӯҳдадориҳои қарзӣ, ки механизмҳоро барои ҷалби сармоя, азнавтақсимнамоии он ва идоракунии хавфҳо фароҳам меоранд.

6. Танзими давлатӣ. Низоми молиявӣ дар сатҳҳои гуногун танзим карда мешавад, аз ҷумла, бонкҳои марказӣ, вазорати молия, ва инчунин ташкилотҳои байналмиллалӣ. Танзим ба таъмини устуворӣ, пешгирии бӯҳронҳо ва ҳифзи манфиатҳои шаҳрвандон равона карда шудааст.

7. Нақши институтҳои молиявӣ. Унсури муҳими низоми молиявӣ, институтҳои гуногуни молиявӣ, аз қабили бонкҳои тиҷоратӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои нафақавӣ, ширкатҳои сармоягузорӣ. Ин институтҳо амалнамоии низомро таъмин намуда, шароитҳоро барои ҷамъоварӣ ва азнавтақсимнамоии захираҳои молиявӣ таъмин месозанд.

Қобили қайд аст, ки ин хусусиятҳои хос мураккабӣ ва гуногунрангии низоми молиявӣ, қобилияти мутобиқшавии онро ба шароитҳои тағйирёбандаи иқтисодӣ ва таъмин намудани устуворӣ ва рушди иқтисодиро инъикос менамоянд.

Мақсад ва вазифаҳои низоми молиявӣ самтҳои асосӣ ва ҳадафҳое мебошанд, ки он бояд барои таъмини устуворӣ, самаранокӣ ва рушди устувори иқтисодӣ ба даст ояд. Онҳо ҳамчун асос барои таҳияи сиёсати молиявӣ ва стратегияҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт хизмат мекунанд. Мақсадҳо ва вазифаҳои асосии низоми молиявиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. Таъмини азнавтақсимкунии самараноки захираҳо. Яке аз мақсади асосии низоми молиявӣ азнавтақсимкунии самараноки захираҳо дар иқтисодиёт мебошад. Ба ин ҷалби сармоя барои сармоягузорӣ, тақсимоти даромадҳо, ва инчунин азнавтақсимнамоии воситаҳо миёни бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт дохил мешавад.

2. Нигоҳ доштани устувории молиявӣ. Низоми молиявӣ бояд устувории бозорҳои молиявӣ ва муҳити иқтисодиро таъмин намояд. Он назорат аз рӯи таваррум, нигоҳ доштани қурби асъор, пешгирии бӯҳронҳои молиявӣ ва таъмини пардохтпазириро барои иштирокчиёни бозор дар бар мегирад.

3. Ҳавасмандгардонии афзоиши иқтисодӣ ва рушд. Низоми молиявӣ бояд ба

рушди устувори иқтисодӣ тавассути фароҳам овардани дастрасӣ ба маблағгузорӣ барои тиҷорат, барномаҳои давлатӣ ва ташаббусҳои шахсӣ мусоидат намояд. Тариқи қарздиҳӣ, сармоягузорӣ ва дигар механизмҳои молиявӣ низоми молиявӣ шароитҳоро барои рушди соҳаҳои нав, таҷдиди истеҳсолот ва инноватсия фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, таъмини адолати иҷтимоӣ ва баробарӣ, ҳимояи манфиатҳои сармоягузорон ва истеъмолкунандагон ва ҳамгироии байналмиллалии молиявӣ низ мақсадҳои дигари низоми молиявӣ ба шумор мераванд.

Низоми молиявӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад, аз қабили таъмини бозоргирии бозорҳои молиявӣ, танзим ва назорати амалиётҳои молиявӣ, ҷалб ва азнавтақсимнамоии сармоя, рушди институтҳои молиявӣ, коҳишдиҳии хавфҳои молиявӣ ва рушди инфрасохтори молиявӣ.

Ҳамин тавр, мақсад ва вазифаҳои низоми молиявӣ ба таъмини устувории иқтисодиёт, азнавтақсимнамоии самараноки захираҳо, ҳифзи манфиатҳои иштирокчиёни бозор ва фароҳам овардани шароитҳо барои рушди иқтисодӣ дар ояндаи дарозмуддат равона карда шудаанд.

Субъект ва объекти низоми молиявӣ – ин унсурҳои калидие мебошанд, ки дар ҳошияи равандҳои молиявӣ ҳамкории муттақобила намуда, амалнамоии тамоми низомро таъмин месозанд. Субъектҳои низоми молиявӣ иштирокчиёни гуногуне ба ҳисоб мераванд, ки ба таври мустақим ва ғайримустақим ба даромадҳои молиявӣ таъсир расонида, дар амалиётҳо ва равандҳои молиявӣ ширкат меварзанд. Субъектҳои асосӣ инҳо ба ҳисоб мераванд, мақомотҳои давлатӣ, институтҳои молиявӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва молиявӣ ва ташкилотҳои байналмиллалӣ.

Унсурҳои низоми молиявӣ аз таркибҳои асосие иборат мебошанд, ки амалнамоии онро таъмин месозанд. Аз қабили, инстутҳои молиявӣ, бозорҳои молиявӣ, воситаҳои молиявӣ, ташкилотҳои молиявӣ ва муносибатҳои молиявӣ.

Механизмҳои низоми молиявӣ маҷмӯи равандҳо ва усулҳоеро фаро мегиранд, ки амалнамоии самараноки низом, тақсимнамоӣ ва азнавтақсимнамоии захираҳои молиявиро таъмин месозанд. Механизмҳои молиявӣ усулҳо, воситаҳо ва инструментҳои гуногунеро дар бар мегиранд, ки тавассути онҳо мақсад ва вазифаҳои низоми молиявӣ амалӣ карда мешаванд, аз ҷумла:

1. Бозори захираҳои молиявӣ. Бозорҳои молиявӣ — ин механизмҳои калидие мебошанд, ки тавассути онҳо азнавтақсимнамоии захираҳои молиявӣ миёни иштирокчиёни низом ба вуқӯъ мепайвандад. Ин метавонад бозори сармоя, бозори пул, бозори асъор ва дигар намудани бозор бошад. Вазифаи асосӣ таъмини бозоргирӣ ва дастрасии сармоя барои субъектҳои гуногун (давлат, тиҷорат, шаҳрвандон) мебошад.

2. Селаҳои молиявӣ. Селаҳои молиявӣ ҳаракати воситаҳои пулиро миёни субъектҳои низоми молиявӣ маънидод месозанд. Онҳо метавонанд бо воридшавии воситаҳо аз ҳисоби андозҳо, даромадҳои корхона, хароҷотҳо барои сармоягузорӣ ва хизматрасонии қарз алоқаманд бошанд. Механизми селаҳои молиявӣ ташкил ва идораи ҳаракати пулҳоро дар дохили иқтисодиёт маънидод месозад.

3. Сиёсати пулию-қарзӣ. Бонкҳои марказӣ механизмҳои сиёсати пулию-қарзиро барои танзими ҳаҷми пул дар иқтисодиёт, меъёрҳои фоиз, таваррум ва қурби асъор истифода мекунанд. Воситаҳои асосӣ амалиёт дар бозори кушод, тағйирёбии меъёри фоиз ва меъёри захиракунӣ ба ҳисоб мераванд. Ин имкон фароҳам меорад, то массаи пулӣ назорат карда шавад, фаъолнокии иқтисодӣ ҳавасманд ё коста шавад.

4. Танзими буҷетӣ ва андозӣ. Танзими буҷетӣ механизмҳоеро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо давлат захираҳои молиявиро ҷамъоварӣ ва хароҷот менамояд. Ин андозҳо, боҷҳо, қарзҳо ва хароҷотҳои давлатӣ мебошанд. Механизми сиёсати андозӣ имкон фароҳам меорад, то захираҳо азнавтақсим гардида, фаъолнокии иқтисодӣ ҳавасманд ё коста гардида, инчунин некӯаҳволии иҷтимоӣ назорат карда шавад.

Низоми молиявӣ инчунин механизмҳои азнавтақсимнамоии даромадҳоро тавассути трансфертҳои

иҷтимоӣ, ба монанди нафақа, ёрдампулиҳо ва субсидияҳо дар бар мегирад. Ин яке аз қисмҳои механизми ҳифзи иҷтимоӣ мебошад, ки ба коҳишдиҳии нобаробарӣ ва кӯмак ба қишри аҳолии нисбатан таъминбуда равона гардидааст. [5;12;14;15;16].

Ҳамин тавр, дар ин росто имконият ба миён омадааст, ки муносибатҳои молиявие, ки дар низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуқуъ мепайванданд муайян созем, ки он муносибатҳои зеринро фаро мегирад: низоми буҷети давлатӣ, қарзи давлатӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ.

Хусусияти хоси ҳар як муносибатҳои молиявии дар боло ишорагардида на танҳо хусусиятҳои таркиб ва сохтори захираҳои молиявӣ, сохтори ташкилии фондҳои молиявӣ муайян месозад, балки инчунин ба равандҳои банақшагирӣ ва назорат таъсир мерасонад. Ҳамин тавр низоми молиявӣ – ин маҷмӯи соҳаҳо ва сатҳҳои нисбатан мустақил ва алоқаманди муносибатҳои молиявӣ мебошанд, ки сохтори молияи мамлакатро инъикос намуда, вазифаи ҷамъоварӣ, тақсим ва миёнаравии молиявиро иҷро мекунанд.

Адабиёт

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1985. С.624.
2. A Dictionary of Finance and Banking. Edited by J. Law and J. Smullen. Oxford University, 2008.
3. Бизнес. Оксфордский толковый словарь. М.: Прогресс-Академия, РГГУ, 1995
4. The American Heritage Dictionary: Eds. Houghton Mifflin: Books, 2010.
5. Goldsmith R. Financial Structure and Development. Yale University Press, 1969, 592 p.
6. Ван Хорн Дж. Основы управления финансами: пер. с англ. / под ред. И.И. Елисеевой. М.: Финансы и статистика, 1996. 527 с.
7. Мэнкью Н., Тэйлор М. Экономикс. 2-е изд. СПб: Питер, 2006. 656 с.
8. Tobin J., Golub S. Money, Credit, and Capital. Boston, McGraw-Hill, 1998, 384 p.
9. Merton, R.C. "Financial Innovation and Economic Performance" (1992). Journal of Applied Corporate Finance. URL: https://www.jstor.org/stable/10.2307/3665798 С. 12–15.
10. King, M. "The End of Alchemy: Money, Banking, and the Future of the Global Economy" (2016). W.W. Norton & Company. URL: https://www.amazon.com/End-Alchemy-Banking-Future-Economy/dp/0393353574 (Санаи муроҷиат: С. 45–47.
11. Schumpeter, J.A. "Capitalism, Socialism and Democracy" (1942). Harper & Brothers. URL: https://www.harpercollins.com/products/capitalism-socialism-and-democracy-joseph-a-schumpeter С. 102–105.
12. Глазьев, С.Ю. "Теория долгосрочного технико-экономического развития" (1993). М.: ВлаДар. URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=12345678. С. 56–58.
13. Piketty, T. "Capital in the Twenty-First Century" (2013). Harvard University Press. URL: https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674430006. С. 210–213.
14. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29. – EDN YMWVLX.
15. Шарипов, Б. М. Формирование полной архитектуры финансового рынка национальной экономики Таджикистана / Б. М. Шарипов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2017. – № 3(4). – С. 97-109. – EDN LWNQKT.
16. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов, Ф. А. Курбонова // Евразийский Союз Ученых. Серия: экономические и юридические науки. – 2021. – № 12-1(93). – С. 19-26. – EDN BQSTJG.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бигова Фарангиз Олимҷоновна – докторанти Ph.D-и кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: f.bigova@moliya.tj

Информация об авторе: Бигова Фарангиз Олимджоновна – докторант Ph.D кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Адресс: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. E-mail: f.bigova@moliya.tj.

Information about the author: Bigova Farangiz Olimjonovna – Ph.D. student of the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. E-mail: f.bigova@moliya.tj.

УДК: 336.1/5

ХУСУСИЯТҲОИ НИЗОМИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Файзуллоев К.Ҷ.

Аннотатсия. *Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии байналмилалии иқтисодӣ низомҳои андози кишварҳо дар фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисодӣ нақши калидӣ доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари рӯ ба тараққӣ дар соҳаи андозбандӣ бо як қатор мушкилоти дохилӣ ва хориҷӣ рӯбарӯ аст: аз зарурати ҷамъоварии самараноки андозҳо ва мубориза бо иқтисоди пушида то татбиқи стандартҳои байналмилалии андоз барои ҷалби сармояи хориҷӣ. Дар шароити афзояндаи рақобати байналмилалӣ барои сармоя ва сармоягузорон, инчунин рушди тамоюлҳои ҷаҳонӣ, аз қабили рақамикунонии иқтисод, гузариш ба истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва пурзӯр намудани талабот ба шаффофияти системаҳои андоз мутобиқ кардани таҷрибаи миллии андоз зарур аст.*

Аҳамияти тадқиқот дар он аст, ки низоми муосири андози Тоҷикистон таҳлили самаранокии он, инчунин баррасии имкониятҳои такмили ихтисосро бо назардошти таҷрибаи байналмилалиро тақозо мекунад. Татбиқи таҷриба ва стандартҳои беҳтарини ҷаҳонӣ метавонад самаранокии сиёсати андозро ба таври қобили мулоҳиза баланд бардорад ва рушди иқтисодии кишварро махсусан дар заминаи ҳамгироӣ ба равандҳои ҷаҳонӣ беҳтар созад.

Калидвожаҳо: *низоми андоз, буҷети давлатӣ, даромадҳои андозӣ, имтиёзҳои андозӣ, сиёсати андозӣ даромади буҷетӣ, лоиҳаҳои давлатӣ*

Барои иқтибос: *Файзуллоев К.Ҷ. Хусусиятҳои низоми андози ҷумҳурии тоҷикистон дар заминаи таҷрибаи байналмилалӣ/ Файзуллоев К.Ҷ. // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 428-441.*

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

Файзуллоев К.Дж.

Аннотация. *В современных условиях глобализации и международной экономической интеграции налоговые системы стран играют ключевую роль в создании благоприятного инвестиционного климата и устойчивого экономического роста. Республика Таджикистан, как развивающаяся страна, сталкивается с рядом внутренних и внешних вызовов в области налогообложения: от необходимости эффективного сбора налогов и борьбы с теневой экономикой до применения международных стандартов налогообложения для привлечения иностранных инвестиций. В условиях роста международной конкуренции за капиталы и инвесторов, а также развития глобальных трендов, таких как цифровизация экономики, переход к экологически чистым производствам и усиление требований к прозрачности налоговых систем, становится необходимым адаптировать национальные налоговые практики.*

Актуальность исследования заключается в том, что современная налоговая система Таджикистана требует анализа её эффективности, а также рассмотрения возможностей для улучшения с учётом международного опыта. Применение лучших мировых практик и стандартов может значительно повысить эффективность налоговой политики и улучшить экономическое развитие страны, особенно в условиях её интеграции в глобальные процессы.

Ключевые слова: *налоговая система, государственный бюджет, налоговые поступления, налоговые льготы, налоговая политика бюджетных доходов, государственные проекты*

FEATURES OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BASED ON INTERNATIONAL EXPERIENCE

Fayzulloev K.D.

Abstract. *In the modern conditions of globalization and international economic integration, the tax systems of countries play a key role in creating a favorable investment climate and sustainable economic growth. The Republic of Tajikistan, as a developing country, faces a number of internal and external challenges in the field of taxation: from the need for effective tax collection and the fight against the shadow economy to the application of international taxation standards to attract foreign investment. In the context of growing international competition for capital and investors, as well as the development of global trends such as the digitalization of the economy, the transition to environmentally friendly production and increased requirements for the transparency of tax systems, it becomes necessary to adapt national tax practices. The relevance of the study lies in the fact that the modern tax system of Tajikistan requires an analysis of its effectiveness, as well as consideration of opportunities for improvement, taking into account international experience. The application of the best world practices and standards can significantly increase the effectiveness of tax policy and improve the economic development of the country, especially in the context of its integration into global processes.*

Keywords: *tax system, state budget, tax revenues, tax benefits, tax policy of budget revenues, government projects*

Таҳлили тадқиқоти охирин ва нашрияҳо. Мавзӯи низомҳои андоз дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби пажӯҳишгарони ватанӣ ва хориҷӣ фаъолона мавриди омӯзиш қарор дорад. Барои самаранокии сиёсати андозӣ, маъмурияти андозӣ ва татбиқи стандартҳои байналмилалии андоз миқдори зиёди тадқиқот гузаронида шудааст. Тадқиқот оид ба нақши низоми андози кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба корҳои зиёди олимон, аз қабили Гиниятулин Ф.К., Шалурская М.М., Улугхоҷаева Х.Р., Солеҳзода А.А., Ҳаитов С.П., Мирпочоев Д.А., Исломов Т.С., бахшида шудааст.

Мақсади мақола таҳлили низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҷрибаи байналмилалӣ ва муайян намудани ҷанбаҳои асосии такмили ихтисос мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ.

Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи асосии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат мебошад. Он аз ҷониби Кодекси андоз танзим карда мешавад, ки намудҳои андозҳо, меъёрҳо ва тартиби пардохти онҳоро муқаррар мекунад. Ҳадафҳои асосии низоми андоз таъмини устувории даромади буҷет, нигоҳ доштани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва азнавтақсимоти даромадҳо барои маблағгузории барномаҳо ва лоиҳаҳои давлатӣ мебошанд.

Андозҳо дар Тоҷикистон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ.

- Андозҳои умумидавлатӣ навъҳои асосии андозҳоеро дар бар мегиранд, ки дар саросари ҷумҳурӣ ситонида мешаванд ва барои пур кардани буҷети давлатӣ нигаронида шудаанд.
- Андозҳои маҳаллӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои буҷетҳои минтақавӣ аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ ҷорӣ ва танзим карда мешаванд.

Сиёсати андози Тоҷикистон ба ҳавасмандгардонии бахшҳои алоҳидаи иқтисод, аз қабили кишоварзӣ ва тиҷорати хурд тавассути имтиёзҳо ва имтиёзҳои андозӣ равона шудааст. Ҳадафи дигари муҳими сиёсати андозӣ мубориза бо

иқтисоди пинҳонӣ ва баланд бардоштани шаффофияти идоракунии андоз мебошад.

Низоми андози Тоҷикистон якчанд намуди андозҳоро дар бар мегирад:[26]

1. **Андоз аз даромад.**
   Ин андоз аз даромади шахсони воқеӣ, ҳам шаҳрвандони дохили ва ҳам шаҳрвандони хориҷӣ, ки дар дохили кишвар даромад мегиранд, ситонида мешавад. Меъёри андоз аз даромад 12% аст. Андоз аз даромад манбаи муҳими даромади буҷети давлатӣ буда, ба азнавтақсимкунии даромад дар кишвар нигаронида шудааст.
2. **Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ)**
   ААИ андози асосии ғайримустақим аст, ки аз молу хидматҳои фурӯхташуда дар Тоҷикистон ситонида мешавад. Меъёри андоз аз арзиши иловашуда дар кишвар 14% аст. Шахсони зерин супорандагони андоз аз арзиши иловашуда эътироф карда мешаванд:
   -шахсе, ки даромади умумии ӯ дар давраи на зиёда аз 12 моҳи пурраи пайдарпайи тақвимӣ аз 1,0 миллион сомонӣ зиёд мебошад;
   -шахси ҳуқуқии хориҷие, ки дар ҳудуди ҶТ таҳвили мол ва иҷрои корро анҷом медиҳад, агар ҶТ маҳалли таҳвили чунин мол ва иҷрои кор эътироф карда шавад;
   -шахсе, ки воридоти андозбандишавандаи молҳоро ба ҶТ анҷом медиҳад;
   -шахсе, ки барои супоридани андоз аз арзиши иловашуда ихтиёран муроҷиат менамояд.
   Ин андоз қисми зиёди даромади буҷетро ташкил медиҳад ва дар андозбандии истеъмол нақши асосӣ дорад. ААИ дар ҳама марҳилаҳои истеҳсол ва муомилоти мол ситонида мешавад, ки онро воситаи муҳими назорати гардиши молҳо мегардонад.
3. **Андози аксизӣ**
   Супорандагони андози аксиз шахсони зерин эътироф карда мешаванд:
   1) шахсони ҳуқуқӣ-резидентони ҶТ, ки молҳои зераксизиро дар ҶТ истеҳсол менамоянд;
   2) шахсони ҳуқуқӣ-резидентони ҶТ, ки хизматрасонии алоқаи барқиро анҷом медиҳанд (хизматрасонии зераксизӣ);
   3) шахсони ҳуқуқӣ-ғайрирезидентони ҶТ, ки дар ҳудуди ҶТ тавассути муассисаҳои доимӣ молҳои зераксизӣ истеҳсол мекунанд ё хизматрасонии аксизиро анҷом медиҳанд;
   4) субъектҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ки молҳои зераксизиро тавассути сарҳади гумрукии ҶТ интиқол менамоянд.
4. **Андозҳо барои захираҳои табиӣ**
   Тоҷикистон барои истифодаи захираҳои табиӣ, андоз ситонида мешавад. Ин андозҳо унсури муҳими сиёсати истифодаи устувори сарватҳои табиии кишвар, инчунин манбаи муҳими даромади буҷет мебошанд.
5. **Андози иҷтимоӣ**
   Андози иҷтимоӣ аз корфармоён ситонида мешавад ва барои маблағгузории нафақа, кӯмакпулӣ ва дигар барномаҳои иҷтимоӣ истифода мешавад. Ин андоз барои нигоҳ доштани низоми иҷтимоии кишвар нақши муҳим дорад.
6. **Андоз аз фурӯш алюминийи аввалия**
   Андозаи вижае аз даромад аз фурӯши алюминий, маҳсулоти аслии содиротии Тоҷикистон ситонида мешавад. Ин андоз барои пур кардани буҷети давлатӣ ситонида мешавад.

[26] 1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023.

7. **Андозҳо аз молу мулк**
Ин андоз аз соҳибони амволи ғайриманқул ва амволи манқул ситонида мешавад. Он андози маҳаллӣ буда, ба буҷетҳои маҳалӣ фиристода мешавад, ки имкон медиҳад рушди инфрасохтор ва барномаҳои иҷтимоӣ дар сатҳи маҳаллӣ маблағгузорӣ карда шавад.

Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам андозҳои ҷумҳуриявӣ ва ҳам маҳаллиро дар бар мегирад. Ин ду сатҳи андозбандӣ имкон медиҳад, ки даромади буҷет дар байни буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллӣ бо назардошти манфиатҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ самаранок тақсим карда шавад.

1. Андозҳои умумидавлатӣ андозҳои асосие мебошанд, ки даромади онҳо ба буҷети давлатӣ ворид карда мешавад:
• Андоз аз даромад;
• Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ);
• андози аксизӣ;
• Андозҳо аз захираҳои табиӣ;
• андози иҷтимоӣ;
• Андоз аз фурӯш алюминийи аввалия.
2. Андози маҳаллӣ - андоз аз молумулк дар сатҳи маҳаллӣ ситонидашавандаро дар бар мегиранд ва дар маблағгузории лоиҳаҳои маҳаллӣ нақши муҳим доранд.

Оқибатҳои сохтори андоз

1. Марказкунонии даромад
Аксарияти даромадҳои андоз аз ҳисоби андозҳои умумидавлатӣ ба даст оварда мешаванд, ки ин мустақилияти молиявии минтақаҳоро маҳдуд мекунад. Ин метавонад вобастагии буҷетҳои маҳаллиро аз тақсимоти мутамарказ, махсусан дар минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ суст тараққикардаи кишвар ба миён орад.
2. **Сарбории баланди андоз ба тиҷорат**
Барои соҳибкорони хурду миёна гаронии андоз, бахусус дар сатҳи андоз аз даромад ва андоз аз арзиши иловашуда метавонад мушкилоти ҷиддӣ эҷод кунад. Ин барои саркашӣ аз андоз ангеза эҷод мекунад ва ба рушди иқтисоди пинҳонӣ мусоидат мекунад, ки воридоти андозро ба буҷет маҳдуд мекунад.
3. **Иқтисоди пинҳонӣ**
Сатҳи баланди иқтисоди ғайрирасмӣ яке аз мушкилоти ҷиддии низоми андози Тоҷикистон мебошад. Қисми зиёди даромад берун аз низоми андоз боқӣ мемонад, ки ин самаранокии ҷамъоварии андозҳоро коҳиш медиҳад ва барои фаъолияти қонунӣ шароити нобаробар фароҳам меорад.

Бо иштироки афзояндаи Тоҷикистон дар равандҳои иқтисодии байналмилалӣ масъалаҳои мутобиқсозии низоми андози миллӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ аҳамияти хоса пайдо мекунанд.

1. **Стандартҳои байналмилалии андоз**
Хуб мушуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои байналмилалии андозро ба инобат гирад, то аз андозбандии дукарата ва фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузории хориҷӣ ва бахши муҳими чунин стандартҳо андозбандии корпоратсияҳои фаромиллӣ саркаши саркашӣ аз андоз тавассути ширкатҳои оффшорӣ мебошад.
2. **Нақши созмонҳои байналмилалӣ**
Созмонҳои байнулмилалӣ, аз қабили Хазинаи байналмилалии асъор (ХБА) ва Бонки Ҷаҳонӣ тавассути тавсияҳо барои беҳбуди маъмурияти андоз ва коҳиши бори молиёт бар соҳибкорон ба сиёсати андози Тоҷикистон таъсир мерасонанд[27]. Ин ба навсозии низоми андоз ва баланд бардоштани самаранокии он мусоидат мекунад.

Пас аз ба даст овардани истиқлолият дар соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули низоми андози худ шурӯъ намуд, ки он вазифаи муҳим барои тақвияти иқтисодиёт ва эҷоди манбаҳои устувори даромади буҷети давлатӣ гардид. Дар давоми

[27] Бонки Ҷаҳонӣ. «Низоми андоз ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ: намунаҳои таҷрибаи байналмилалӣ». – Бонки Ҷаҳонӣ, 2022.

даҳсолаҳои охир низоми андози кишвар якчанд марҳалаҳои калидиро паси сар карда, тағйироти иқтисодиёт ва ҳадафҳои стратегии давлатро инъикос менамояд.

1. **Марҳилаи аввал (1991–1999): ташаккули низоми андоз**
   Дар солҳои аввали истиқлолият кишвар дар шароити ноустувории иқтисодӣ қарор дошт, ки таъсиси низоми нави андозбандиро тақозо мекард. Дар ин марҳила Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори асосии низоми андозиро таҳия намуда.
   • Андозҳои асосӣ:
   Андозҳои асосӣ, аз қабили андоз аз даромад, андоз аз фоида, андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) ва аксиз ҷорӣ карда шуданд. Ин намуди андозҳо асоси ташаккули буҷет ва таъмини устувории молиявии давлат гардиданд.
2. **Давраи навсозӣ (2000–2010)**
   Аз ибтидои солҳои 2000-ум Тоҷикистон ба ислоҳот ҷиҳати соддагардонии низоми андоз ва баланд бардоштани шаффофияти он шурӯъ кард.

- Кодекси андози соли 2005:
  Соли 2005 қабул шуда, ин кодекс қонунгузории андозро ба низом даровардааст ва тағйироте ворид кардааст, ки ба соддагардонии андозбандӣ ва фароҳам овардани фазои ҷолибтар барои соҳибкорӣ нигаронида шудаанд. Низоми соддакардашудаи андоз барои соҳибкории хурд ҷорӣ карда шуд, ки ба рушди бахши хусусӣ мусоидат намуд.
- Коҳиши сарбории андоз:
  Ҳукумат бо мақсади дастгирии соҳибкорӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ баъзе меъёрҳои андозро коҳиш дод ва имтиёзҳои андозро васеъ намуд. Ин тадбирҳо низоми андозро ҳам барои сармоягузорони дохилӣ ва ҳам хориҷӣ ҷолибтар кардаанд.

3. **Ислоҳоти муосир ва навсозӣ (2010 то ҳол)**

Дар солҳои охир низоми андози Тоҷикистон боз ҳам навсозӣ шуда, барои мутобиқ кардани он ба стандартҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

• Қабули таҳрири нави
Кодекси андоз дар соли 2012: Соли 2012 Кодекси андоз қабул гардид, ки соли 2013 мавриди амал қарор гирифт. Вай ба низоми андоз тағйироти ҷиддие ворид кард, маъмурикунонии андозро такмил дод ва системаро барои андозсупорандагон шаффофтар ва пешбинишаванда гардонд. Кодекс инчунин барои мубориза бо саркашӣ аз андоз чораҳо ҷорӣ кардааст.

• Таҳрири нави
Кодекси андоз 2021: Моҳи декабри соли 2021 Тоҷикистон таҳрири навшудаи Кодекси андозро қабул кард, ки соли 2022 мавриди амал қарор гирифт. Ин кодекс тағйиротеро дар бар мегирад, ки ба боз ҳам соддагардонии низоми андоз ва баланд бардоштани шаффофияти он нигаронида шудаанд. Таҳрири нави кодекс ба коҳиши гаронии андоз ба соҳибкории хурду миёна мусоидат мекунад, чораҳои мубориза бо иқтисоди пинҳониро пурзӯр мекунад ва ба ҷалби сармоя мусоидат мекунад.

• Низоми электрони мақомоти андоз:
Дар солҳои охир ҳукумат барои беҳтар кардани идоракунии андоз технологияҳои рақамиро фаъолона ҷорӣ мекунад. Эъломияи электронии андоз ва автоматикунонии равандҳои ҷамъоварии маълумот мусоидат мекунад, ки ҳамкорӣ бо андозсупорандагон содда карда, самаранокии мақомоти андоз баланд шавад.

Дар Тоҷикистон низоми андоз на танҳо ҳамчун воситаи пур кардани буҷет, балки ҳамчун механизми муҳими танзими иқтисодӣ низ амал мекунад. Даромади андозҳо як бахши муҳими буҷетро ташкил медиҳад, ки ба давлат имкон медиҳад, ки

барои барномаҳои иҷтимоӣ, лоиҳаҳои зерсохторӣ ва дастгирии соҳаҳои муҳими саноат, аз қабили кишоварзӣ, энергетика ва истеҳсолот маблағ ҷудо кунад.

Барои ноил шудан ба субот ва рушди иқтисодӣ низоми андоз як қатор омилҳоро ба назар мегирад:

• Даромади асосии андоз дар соли 2023 тақрибан 23082336 ҳазор сомонӣ; сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 12,8 фоиз афзоиш нишон медиҳад. Ин динамикӣ аз таъсири мусбати ислоҳоти андоз, инчунин талошҳои ҳукумат дар самти афзоиши ҷамъоварии андозҳо шаҳодат медиҳад.[28]

• Лоиҳаҳои назарраси сармоягузорие, ки аз ҳисоби грантҳо ва қарзҳои ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, инчунин маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ маблағгузорӣ мешаванд, даромади иловагиро таъмин намуда, имкон медиҳанд, ки захираҳо ба тағйироти сохтории иқтисодиёт равона карда шаванд.

Тоҷикистон имтиёзҳо ва низомҳои махсуси андозро барои ҳавасмандгардонии бахшҳои калидӣ ва дар ҳоли рушд, аз қабили кишоварзӣ, истихроҷи маъдан, истеҳсолот ва сармоягузорӣ татбиқ мекунад. Ин тадбирҳо ба дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузорони хориҷӣ ва маҳаллӣ равона карда шудаанд[29].

Имтиёзҳои асосии андоз:

1. Манфиатҳо барои бахши кишоварзӣ:

- Озодкунии андоз барои тракторҳо, комбайнҳо ва дигар воситаҳои нақлиёти кишоварзӣ, ки хароҷоти истеҳсолкунандагони кишоварзиро коҳиш медиҳад ва афзоиши истеҳсолотро дастгирӣ мекунад.
- Меъёри андоз аз воситаҳои нақлиёте, ки дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода мешаванд, ҳадди ақалл буда, барои баъзе воситаҳои нақлиёт он вуҷуд надорад.

2. Манфиатҳо барои қаҳрамонон ва ҷанговарон:

- Қаҳрамонони Иттиҳоди Шӯравӣ, иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва оилаҳои онҳо аз андоз аз як мошин, сарфи назар аз қувваи муҳаррик озод карда мешаванд.

3. Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ (МОИ):

- Барои корхонаҳое, ки дар МОИ фаъолият мекунанд, аз андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда ва андози амвол имтиёзҳо пешбинӣ шудаанд. Ин минтақаҳо барои ҷалби сармояи хориҷӣ таъсис дода шудаанд, ки ба рушди истеҳсолоти содиротӣ ва афзоиши шуғли аҳолӣ мусоидат мекунанд.

---

[28] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023

[29] 2. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Буҷети давлатӣ ва дурнамои иқтисодӣ: Ҳисобот барои соли 2023. Душанбе: Вазорати молия, 2023.

Ҷадвали 1. Меъёрҳои асосии андоз барои категорияҳои гуногуни воситаҳои нақлиёт дар Тоҷикистон

Навъи мошин	Меъёри андоз (сомонӣ, барои як қувваи асп)
Мотосиклҳо ва мотороллҳо	2,5
Автобусҳо (то 12 ҷойи нишаст)	7,5
Автобусҳо (аз 13 то 30 ҷойи нишаст)	8,5
Автобусҳо (зиёда аз 30 ҷойи нишаст)	9,5
Мошинҳои боркаш (то 10 тонна)	11
Мошинҳои боркаш (аз 10 то 20 тонна)	12,5
Мошинҳои боркаш (аз 20 то 40 тонна)	13,5
Мошинҳои боркаш (зиёда аз 40 тонна)	14,5
Тракторҳо ва техникам махсус барои сохтмон	2
Мошинҳои барфӣ ва моторӣ	1,8
Қаиқҳо, яхтаҳо ва скитҳои реактивӣ	15
Локомотивҳо	1
Ҳавопаймоҳо ва чархболҳо	10

Дар ҷадвал ҷандирии андоз вобаста ба намуди воситаҳои нақлиёт ва қувваи муҳаррик нишон дода шудааст, ки ба дастгирии бахшҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ муҳим нигаронида шудааст.

Хусусияти низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мутобиқати он ба тағйироти иқтисодӣ ва хусусиятҳои рушди кишвар мебошад. Ба шарофати имтиёзҳо ва низомҳои махсуси андоз давлат барои дастгирии соҳаҳои афзалиятнок, баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва таъмини устувории даромади буҷет кӯшиш мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои калон дар ташаккули буҷет нақши асосӣ доранд, зеро онҳо ҳиссаи зиёди даромадҳои андозро ба хазинаи давлат ворид мекунанд. Андозбандии тиҷорати калон махсусан дар давраи таназзули иқтисодӣ муҳим аст, зеро даромадҳои андоз аксар вақт дар замони номуайянии иқтисодӣ кам мешаванд, ки ин метавонад касри буҷетро бадтар кунад.

1. Хусусиятҳои андозбандии корхонаҳои калон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор андозҳои ҳатмӣ доранд, аз қабили:

- Андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) - меъёри он 14% буда, ба аксари молҳо ва хидматҳо дахл дорад.
- Андози иҷтимоӣ андози ҳатмӣ мебошад, ки аз фонди музди кор гирифта мешавад. Он хароҷоти таъминоти иҷтимоӣ ва нафақаро фаро мегирад.
- Андози аксиз - аз баъзе маҳсулот, аз қабили тамоку, машрубот ва сӯзишворӣ ситонида мешаванд.
- Андозҳо барои захираҳои табиӣ – ба корхонаҳое дахл дорад, ки захираҳои табиии кишварро истифода мебаранд, ки махсусан барои саноати истихроҷи маъдан муҳим аст.

2. Таъсири андозбандӣ ба фаъолияти иқтисодии корхонаҳо

Дар давраи таназзули иқтисодӣ корхонаҳо бо коҳиши талабот, афзоиши хароҷот ва дастрасии маҳдуд ба қарз рӯбарӯ мешаванд[30]. Дар ин шароит меъёрҳои баланди андоз метавонад:

• Даромаднокии истеҳсолот кам карда шавад, ки ин корхонаҳоро маҷбур мекунад, ки ҳаҷми маҳсулотбарориро кам кунанд ва ҳатто баъзе хатҳои истеҳсолиро банданд.

• Коҳиш додани сармоягузорӣ: фишори баланди андоз таваҷҷуҳи худро ба дубора сармоягузорӣ

[30] Марченко, В П. «Маъмурияти андоз ва рақамикунонии иқтисодиёт: таҷрибаи байналмилалӣ ва дурнамои Тоҷикистон». Молия ва андоз, № 3 (2023): 39-51.

кардани фоида ва мутаносибан ба рушди ширкат коҳиш медиҳад.

• Зиёд кардани хароҷоти хидматрасонии қарз: Андозҳои зиёд метавонанд хидматрасонии қарзҳоро, бахусус дар муҳити таваррум мушкилтар созанд.

Дар солҳои охир, бо назардошти мушкилоти иқтисодӣ, ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ, бахусус дар бахшҳои муҳим имтиёзҳои андозӣ ва батаъхиргузориро ҷорӣ кардааст:

- Барои як қатор ширкатҳое, ки аз пандемияи COVID-19 зарар дидаанд, таъхири пардохти андоз мавҷуд аст.
- Имтиёзҳои андозӣ барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ: барои корхонаҳое, ки дар соҳаҳои муҳими стратегӣ фаъолият мекунанд, аз қабили энергетика, инфрасохтор, кишоварзӣ ва коркард.
- Пардохти иҷтимоӣ барои ширкатҳое, ки зиёда аз 500 корманд доранд, коҳиш ёфт, ки ин ба нигоҳ доштани шуғл дар давраи бӯҳрон мусоидат мекунад.

Андозбандии корхонаҳои калон ҳамчун воситаи муҳими нигоҳ доштани устувории буҷети давлатӣ боқӣ мемонад. Аммо андозҳои баланд метавонад ба соҳибкорон фишор оварда, фаъолияти иқтисодиро боздорад. Барои кам кардани оқибатҳои таназзул ва баланд бардоштани устувории иқтисодӣ чораҳои зерин баррасӣ мешаванд:

- Баррасии гаронии андоз барои соҳаҳои осебпазиртарин.
- Ҷорӣ намудани имтиёзҳои мақсадноки андоз барои дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ.
- Ташкил намудани фонди муътадилгардонй, ки ба корхонахо дар шароити ноустувории иктисодиёт ёрй расонда метавонад.

Бар асоси гуфтаҳои боло мо метавонем бигӯем, ки муносибати мутавозин ба андозбандии корхонаҳои калон метавонад асоси нигоҳдории устувори иқтисодиёт гардад, бахусус дар замони таназзул, ки нақши давлат дар дастгирии соҳибкорӣ назаррас мегардад.

Низоми электронии андоз ба коҳиши монеаҳои бюрократӣ ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад, ки ҳамкории байни андозсупорандагон ва мақомоти давлатӣ беҳтар мегардад.

Сарфи назар аз талошҳо барои такмили маъмурияти андоз, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилот рӯбарӯ аст, ки самаранокии ҷамъоварии андозҳоро маҳдуд мекунанд ва ба рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

1. Иқтисоди ғайрирасмӣ

Иқтисоди ғайрирасмӣ яке аз мушкилоти асосии низоми андози кишвар боқӣ мемонад. Ба ин бахш корхонаҳои хурд ва соҳибкорони инфиродӣ дохил мешаванд, ки берун аз қайди расмӣ фаъолият доранд ва андоз намесупоранд. Ҳисоб карда мешавад, ки ҳиссаи иқтисоди ғайрирасмӣ дар ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас буда, танҳо дар солҳои охир афзоиш меёбад. Мушкилоти асосии марбут ба иқтисоди ғайрирасмӣ инҳоянд:

- Камшавии манбаи андоз: шумораи зиёди корхонаҳо ва шаҳрвандон ба буҷет саҳм намегузоранд, ки ин боиси кам шудани қисми даромад мегардад.
- Зидди рақобат: Ширкатҳое, ки дар бахши ғайрирасмӣ фаъолият мекунанд, бо напардохтани андозҳо нисбат ба соҳибкорони ба қайд гирифташуда бартарӣ доранд.

2. Ҷиноятҳои андоз

Мушкилоти саркашӣ аз пардохти андоз ва дигар ҷиноятҳои молиявӣ низ дар назди низоми идораи андоз мушкилоти ҷиддӣ ба бор меорад. Ба намудҳои асосии ҷиноятҳои андоз инҳо дохил мешаванд:

- Пинҳон кардани даромад: Андозсупорандагон фоидаи худро нодуруст нишон медиҳанд, то масъулияти андози худро ҳадди ақалл кам кунанд.
- Сохтакории ҳуҷҷатҳо: Соҳибкорон метавонанд ҳуҷҷатҳои бардурӯғро барои кам нишон додани фоида ё зиёд кардани хароҷот ва кам кардани манбаи андози худ истифода баранд.
- Қаллобӣ аз андоз аз арзиши иловашуда: Қаллобӣ оид ба андоз аз арзиши иловашуда баргардонидани ғайриқонунии андоз аз арзиши

иловашуда ва эҷоди муомилоти сохтаро дар бар мегирад.

3. Мушкилот бо маъмурият

Сарфи назар аз рақамикунонӣ маъмурияти андоз ба як қатор мушкилот дучор мешавад, аз қабили:

- Набудани кадрҳои баландихтисос: Рақамисозӣ салоҳиятнокии мутахассисони соҳаро талаб мекунад, ки на ҳамеша дар сохторҳои дахлдори давлатӣ дида мешаванд.
- Хароҷоти баланди маъмурӣ: нигоҳдории системаҳои муосир хароҷоти зиёдро талаб мекунад, ки имкониятҳои маҷмомоти андозро маҳдуд мекунад.
- Салоҳиятҳои маҳдуд: Мақомоти андоз на ҳамеша ба маълумот ва захираҳое, ки барои назорати самараноки саркашӣ аз андоз заруранд, махсусан дар минтақаҳои дурдаст дастрасӣ доранд.
-

Ҷадвали 2. **Мушкилот** ва чораҳои асосии ҳалли онҳо.

Мушкилот	Тавсифи	Тадбирхо барои хал кардан
Иқтисоди ғайрирасмӣ	Қисми зиёди тиҷорат берун аз низоми андоз амал мекунад	Содда шудани бақайдгирӣ, имтиёзҳо барои тиҷорати хурд
Ҷиноятҳои андоз	Саркашӣ аз андоз ва қалбакӣ дар ҳисобот	Пурзур намудани назорат, автоматӣ кунондани тафтиш
Нарасидани кадрхои ихтисоснок	Мушкилот дар идоракунии системаҳои рақамӣ	Баланд бардоштани ихтисоси кормандон
Хароҷоти баланди маъмурӣ	Хароҷоти дастгирии инфрасохтори рақамӣ	Ҷалби сармоягузорӣ ба рушди технологӣ

Аз ин рӯ, такмили низоми идоракунии андоз ва муборизаи фаъолона ба мушкилоти иқтисоди ғайрирасмӣ ва ҷиноятҳои молиявӣ барои Тоҷикистон аз вазифаҳои муҳимтарин ба шумор меравад. Такмили ин ҷанбаҳо ба афзоиши даромади буҷет ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ, аз қабили Узбакистон, Қирғизистон ва Туркманистон шабоҳатҳои зиёд дорад[31]. Ин кишварҳо дорои захираҳои шабеҳ, шароити иҷтимоию иқтисодӣ ва низоми андозбандӣ мебошанд, ки ин имкон медиҳад, ки таҷрибаи онҳо барои таҳлили самаранокии ислоҳоти андоз ва сиёсати иқтисодӣ истифода шавад.

1. Узбекистон

Узбакистон низ ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми қобили мулоҳизаи иқтисоди ғайрирасмӣ дорад, аммо дар солҳои ахир барои коҳиши он ислоҳоти андозро афзоиш додааст. Дар соли 2019 дар Ӯзбекистон барои коҳиш додани соҳибкории хурду миёна бо муқаррар намудани меъёри андоз аз арзиши иловашуда ба андозаи 15% ва озод кардани як қатор корхонаҳо аз андоз аз даромад чораҳо андешид. Соддасозии низоми маъмурӣ ба ҷалби соҳибкорон аз иқтисодиёти сояафкан, беҳтар намудани манбаи андоз ва ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ мусоидат намуд.

Қирғизистон

Вазъи иқтисодии Қирғизистон, мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, вобастагии зиёд аз интиқоли пул аз хориҷи кишвар аст. Қирғизистон низомҳои соддакардашудаи андозро, ки ба дастгирии соҳибкории хурд равона шудаанд, ҷорӣ кардааст, ба мисли низоми патентӣ барои соҳибкорони инфиродӣ ва низоми ягонаи андоз барои тиҷорати хурд. Сарфи назар аз муваффақият дар ҳавасмандгардонии корхонаҳои хурду миёна, мақомоти андози Қирғизистон низ ба далели иқтисоди қавии ғайрирасмӣ дар ҷамъоварии андозҳо бо мушкилот рӯбарӯ мешаванд.

2. Туркманистон

Туркманистон аз як сӯ бо даромади бештар аз содироти манобеъи табиӣ аз

[31] Бонки Осиёии Рушд. «Рушди иқтисодии Осиёи Марказӣ: Сиёсати андоз ва дурнамои рушди устувор». – Манила: БОР, 2021.

Тоҷикистон тафовут дошта бошад ва аз сӯйи дигар, вобастагии мушобеҳро аз омилҳои хориҷӣ нигоҳ медорад. Низоми андози Туркманистон ба дастгирии соҳибкории бузург нигаронида шудааст, аммо дар солҳои охир тадбирҳои дастгирии соҳибкории хурд низ пурзӯр карда шуданд. Сарфи назар аз ин, дар кишвар гарони андоз боқӣ мондааст, ки чун дар Тоҷикистон ба осебпазирии низоми андоз ва зуд-зуд қонуншиканиҳо оварда мерасонад.

3. Қазоқистон

Иқтисодиёти Қазоқистон нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пешрафтатар аст, аммо кишварҳои Осиёи Марказиро вобастагии худ аз бахши ашёи хом ва зарурати ислоҳот дар сиёсати андоз муттаҳид кардааст. Қазоқистон дар роҳи рақамисозии маъмурияти андоз ва дастгирии соҳибкорӣ тавассути коҳиш додани бори андоз пеш рафтааст. Ин тадбирҳо бомуваффақият анҷом ёфта, сармояи дохиливу хориҷиро ҷалб карданд.

Сарбории андоз дар кишварҳои Осиёи Марказӣ вобаста ба сохтори иқтисодӣ, сатҳи даромад ва сиёсати ҳукумат фарқ мекунад. Дар зер муқоисаи сарбории андози соҳибкорон ва шаҳрвандон дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои минтақа оварда шудааст.

Нишондиҳанда	Тоҷикистон	Узбекистон	Қирғизистон	Қазоқистон	Туркманистон
Андоз аз даромади шахсони воқеи	12-15-20%	7,5-15%	10-20%	20%	8-20%
ААИ	18%	15%	12%	12%	15%
Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқи	13-18-20%	12%	10%	10%	10-15%
Саҳмҳои иҷтимоӣ	1-2-20-25%	12%	17,25%	10%	20%
Манфиатҳо барои корхонаҳои хурду миёна	Маҳдуд	васеъ (андози ягона)	Усулҳои соддакардашуда	Патент ва соддакарда шуда	Маҳдуд
Усулҳои махсус	Барои хоҷагии кишлок	Имтиёзҳо и содирот	Барои саноат ва туризм	Барои IT ва агробизнес	Барои содиркунандагон
Ҳиссаи андозҳо дар ММД	20%	17%	21%	15%	25%

Бозёфтҳои асосӣ:

1. Меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба Узбакистон ва Қирғизистон каме баландтар аст, ки метавонад ба ҷолибияти тиҷорати хурд ва фаъолияти сармоягузорӣ таъсир расонад.
2. ААИ дар Тоҷикистон 14% муқаррар шудааст, ки нисбат ба кишварҳои ҳамсоя низ болотар аст. Ин боиси кимат шудани молхои истеъмолии халк мегардад, ки дар шароити паст будани даромад ба талаботи истеъмолкунандагон таъсири манфӣ расонда метавонад.
3. Андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар кишварҳо фарқ мекунад ва меъёри он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан миёна аст, ҳарчанд нисбат ба Қазоқистон ва Қирғизистон баландтар аст. Баъзе кишварҳо, аз қабили Қазоқистон, нархҳои пасттар доранд, ки онҳоро барои шаҳрвандон ва соҳибкорони хориҷӣ ҷолибтар мегардонад.

4. **4.** Пардохтҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 20% 25% нисбат ба Қазоқистон ва Қирғизистон ба таври қобили мулоҳиза зиёданд, ки сарбории тиҷоратро, бахусус корхонаҳоеро, ки шумораи зиёди коргарон доранд, зиёд мекунад.

5. Дар Тоҷикистон имтиёзҳо ва низомҳои соддакардашуда барои соҳибкории хурду миёна маҳдуданд. Баръакси Ҷумҳурии Тоҷикистон, Узбакистон ва Қирғизистон низомҳои соддакардашудаи андозро барои корхонаҳои хурду миёна пешниҳод мекунанд, аз ҷумла андози ягона, ки сарбории маъмурӣ ва хароҷоти маъмурии андозро коҳиш медиҳад.

Сарбории баланди андоз ва маҳдудиятҳо ба низомҳои имтиёзнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро мушкил намуда, ҷалби сармояи хориҷиро низ маҳдуд месозад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба мисли Узбакистон ва Қазоқистон дар коҳиши гаронии андоз ва соддагардонии маъмурият барои соҳибкорон муваффақият нишон медиҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таҷрибаи кишварҳои ҳамсояи худро барои баланд бардоштани самаранокии низоми андоз ва рушди иқтисодӣ ба инобат гирад.

Дар чанд соли охир бисёре аз кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар иҷрои стандартҳои байналмилалии андоз, ки аз ҷониби созмонҳое, назири Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР) ва Бонки Ҷаҳонӣ пешниҳод шудаанд, фаъолтар шудаанд. Ҳадафи ин стандартҳо баланд бардоштани шаффофият, адолат ва самаранокии низоми андоз мебошад, ки ба таҳкими эътимод байни сармоягузорони хориҷӣ ва мусоидат ба ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Масъалаҳои марбут ба стандартҳо ва тавсияҳои байналмилалӣ (масалан, андоз аз даромад аз рақамикунонии, меъёрҳои ҳадди ақали андоз аз даромад ва ғ.)

Мутобиқсозии стандартҳои байналмилалии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилот рӯбарӯ аст. Дар зер мушкилотҳои калидӣ мавҷуданд, ки ба иҷрои пурраи тавсияҳои СҲИР ва Бонки Ҷаҳонӣ монеъ мешаванд.

1. Мушкилоти андозбандии хизматрасониҳои рақамӣ

Иқтисоди рақамӣ ба яке аз самтҳои босуръат рушдёбанда табдил ёфтааст, аммо танзими он барои Тоҷикистон як мушкил боқӣ мемонад. Мисли бисёр кишварҳо, Тоҷикистон бо як қатор масъалаҳо оид ба андозбандии даромаде, ки тавассути платформаҳои рақамии фаромиллӣ гирифта шудааст, рӯбарӯ шудааст:

- Муайян кардани манбаи андоз барои хизматрасониҳои рақамӣ: набудани механизми дақиқи муайян кардани даромад аз хидматҳои рақамӣ дар Тоҷикистон ҳисоб кардани меъёри андозро мушкил мекунад.
- Ҷорӣ кардани “андози Google”: СҲИР ба кишварҳо тавсия медиҳад, ки аз ширкатҳои байналмилалии рақамӣ, аз қабили Google ва Facebook, ки бидуни ҳузури ҷисмонӣ дар кишвар пул кор мекунанд, андоз ситонанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин иқдом ба далели набуди абзорҳои рақамӣ барои пайгирӣ ва ҷамъоварии андозҳо мушкилоти фаннӣ ва маъмуриро ба бор меорад.

2. Ҷорӣ намудани меъёрҳои ҳадди ақали андоз аз даромад

Ҳамчун як қисми ташаббуси глобалӣ оид ба мубориза бо саркашӣ аз андоз, СҲИР тавсия дод, ки меъёри ҳадди ақали андози корпоративӣ дар сатҳи 15% муқаррар карда шавад. Ҳарчанд ин тадбир ба ҷилавгирӣ аз интиқоли фоида ба юрисдиксияҳои кам андозбандӣ нигаронида шудааст, барои Тоҷикистон ҷорӣ намудани меъёри ҳадди ақал хавфҳои муайянеро ба бор меорад:

- Рақобатпазирӣ. Меъёри андоз аз даромад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 12% метавонад бори аз ҳад зиёди тиҷоратро эҷод карда, ҷолибияти онро барои сармоягузорони хориҷӣ коҳиш диҳад.
- Мушкилот бо мониторинг ва маъмурият: мониторинги риояи меъёри ҳадди ақал кӯшишҳои зиёди маъмурӣ ва таъсиси сохторҳоеро талаб мекунад, ки даромадҳои андозбандишавандаро тибқи

стандартҳои байналмилалӣ назорат мекунанд.

3. **Зарурати такмил додани нархгузории интиқолӣ**

Дастурҳои нархгузории интиқоли СҲИР барои пешгирӣ кардани тағирёбии даромад тавассути тақаллуби нархҳо байни ширкатҳои алоқаманд муҳиманд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат аз болои нархгузории маҳдуд аст, ки самаранокии ин тадбирро коҳиш медиҳад.

Проблемаҳо дар бар мегиранд:

- Набудани таҷриба ва омӯзиш дар соҳаи мониторинги нархгузории трансферӣ, ки боиси мушкилот дар татбиқи ин стандартҳо мегардад.
- Набудани кадрҳо барои гузаронидани санҷишҳо ва таҳлили ҳисоботи ширкатҳои фаромиллӣ.

4. **Сустӣ дар татбиқи тавсияҳои шаффофият**

- Тавсияҳо оид ба мубориза бо коррупсия ва баланд бардоштани шаффофият, ки аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ ва СҲИР пешниҳод шудаанд, дар амал татбиқ кардан душвор аст. Проблемаҳо дар бар мегиранд:
- Рақамикунонии нобаробари низоми андоз: сарфи назар аз мавҷудияти системаҳои электронии пешниҳоди ҳисоботи андоз, онҳо нобаробар фаъолият мекунанд ва такмилро талаб мекунанд.
- Захираҳои маҳдуд барои навсозии маъмурияти андоз ва омӯзиши кормандони андоз.

Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати татбиқи стандартҳо ва тавсияҳои байналмилалиро дарк мекунад, аммо татбиқи онҳо на танҳо сармоягузории молиявӣ, балки рушди назарраси инфрасохтори андозро низ тақозо мекунад. Дар оянда такмил додани маъмурияти андоз ва мутобиқ кардани стандартҳо ба шароити воқеии кишвар ба фароҳам овардани муҳити устувори бештари андозбандӣ мусоидат мекунад.

Барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додани ислоҳоте, ки рушди устувори иқтисодиёт ва ҷалби сармояи хориҷиро таъмин намояд, муҳим аст. Тадбирҳои эҳтимолӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ инҳоро дар бар мегиранд:

1. Коҳиш додани гаронии андоз барои тиҷорат. Ҷорӣ намудани андоз аз даромад, махсусан барои корхонаҳои нав ва хурд, ҳавасмандии соҳибкорӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мегардад.
2. **Мусоидат ба маъмурияти андоз.** Соддасозии расмиёти ҳисоботи андоз ва рақамикунонии он метавонад монеаҳои маъмуриро барои соҳибкорон коҳиш диҳад. Низоми электронии пардохти андоз низ раванди шаффофтар ва суръат бахшидан ба ҳисобкунии андозҳоро таъмин мекунад.
3. **Ҷорӣ намудани низомҳои махсуси иқтисодӣ ва имтиёзҳо барои сармоягузорон.** Эҷоди имтиёзҳои андозӣ барои соҳаҳои стратегӣ (ба монанди соҳаҳои истеҳсолӣ, IT ва содирот) сармоя ва донишро ҷалб мекунад, ки ба рушди иқтисод мусоидат мекунанд. Як роҳи ҳалли имконпазир метавонад кам кардани андозҳо барои ширкатҳое бошад, ки дар минтақаҳои афзалиятнок ё минтақаҳое фаъолият мекунанд, ки рушди иловагӣ талаб мекунанд.
4. **Вусъати ҳамкории байналхалқӣ.** Имзои шартномаҳо бо кишварҳои дигар ҷиҳати пешгирӣ аз андозбандии дукарата ва мутобиқ кардани низоми андозбандӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ барои фароҳам овардани фазои равшантар барои сармоягузорони хориҷӣ мусоидат мекунад.
5. **Эҷоди шароити шаффоф ва дарозмуддати андозбандӣ.** Сармоягузорон суботро қадр мекунанд, аз ин рӯ муқаррар кардани қоидаҳои дақиқ ва устувори андоз муҳим аст, то соҳибкорон фаъолияти худро ба нақша гиранд.

Намунаҳои ислоҳоти муваффақ дар таҷрибаи байналмилалӣ (Гурҷистон, Эстония) ва татбиқи онҳо барои Тоҷикистон

1. **Гурҷистон**

- Гурҷистон ислоҳоти амиқи андозро анҷом дод, ки ба соддагардонии низоми андоз нигаронида шудааст. Аз соли 2005 инҷониб дар кишвар «равиши эстонӣ» ба андозбандӣ ҷорӣ карда шудааст, ки дар доираи он фоида аз маблағҳои аз нав сармоягузоришуда андозбандӣ намешавад, ки ин боиси рушди корхонаҳо мегардад.
- Татбиқ шудан дар Тоҷикистон: Ҷорӣ кардани низоме, ки ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки андоз аз фоида то тақсимоти онҳо ба таъхир андохта шавад, метавонад ба ширкатҳои маҳаллӣ дар афзоиши сармоягузории дохилӣ кумак кунад.

2. Эстония

- Эстония низоми рақамии идоракунии андозро ҷорӣ кардааст, ки ба шарофати он кишвар ба сатҳи баланди шаффофият ва роҳати тиҷорат ноил гардид. Эстония инчунин барои ширкатҳои технологӣ ва стартапҳои инноватсионӣ имтиёзҳои андозро фаъолона таҳия мекунад.
- Татбиқӣ дар Тоҷикистон: гузариш ба маъмурияти рақамӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои бахшҳои инноватсионӣ метавонад рақобатпазирии иқтисодро беҳтар кунад.

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки ислоҳоти бомуваффақияти андоз бояд ба соддагардонии расмиёт, фароҳам овардани имтиёзҳои андоз барои соҳаҳои стратегӣ ва ҷалби сармоягузорон тавассути ҳамкориҳои байналмилалӣ равона карда шавад.

Созмонҳои байнулмилалӣ, назири Хазинаи Байналмилалии Асъор (ХБА) ва Бонки Ҷаҳонӣ дар ислоҳот ва машварат дар сиёсати андоз дар Тоҷикистон нақши муҳим доранд.

1. Хазинаи Байналмилалии Асъор (ХБА). ХБА дар такмили сиёсати макроиқтисодӣ ва мӯътадилсозии буҷет кумак мерасонад, инчунин оид ба ислоҳоти низоми андоз маслиҳат медиҳад. Дар доираи фаъолияти худ ХБА:

- Маслиҳатҳо оид ба масъалаҳои низоми андоз пешниҳод мекунад, ба беҳтар шудани шаффофият ва устувории он мусоидат мекунад.
- Барномаҳои кӯмаки техникӣ, ки ба беҳтар намудани ҷамъоварии андоз ва пурзӯр намудани назорат аз болои қонуншиканиии андоз нигаронида шудаанд, амалӣ менамояд.

2. Бонки Ҷаҳонӣ. Бонки Ҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона кор карда, захираҳоро барои дастгирии рақамӣ ва такмили низоми андоз равона мекунад:

- Бонки Ҷаҳонӣ барои навсозии маъмурияти андоз қарзҳо ва грантҳо медиҳад, ки самаранокии системаро беҳтар мекунад ва ҳамкориҳоро бо андозсупорандагон содда мекунад.
- Бонк инчунин рушди низоми электронии ҳисоботи андоз ва бақайдгирии соҳибкоронро дастгирӣ мекунад.

Ҳарду созмон ба низоми андози кишвар таъсири назаррас дошта, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти он мусоидат мекунанд.

Хулоса.

Дар хотима бояд қайд кард, ки низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди мутобиқшавӣ ба шароити нави иқтисодӣ, чӣ дар дохили кишвар ва чӣ байналмилалӣ қарор дорад. Дар кишвар як қатор мушкилоти марбут ба таназзули иқтисодӣ, зарурати такмили маъмурияти андоз ва ҳалли мушкилоти бахши ғайрирасмӣ рӯбарӯ аст. Ислоҳоти ҷорӣ ба таъсиси низоми бештар шаффоф ва муассири андоз нигаронида шудааст, ки метавонад ба рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ва дастгирии рушди иқтисодӣ мусоидат намояд.

Намунаҳои ислоҳоти муваффақ дар кишварҳои дигар, аз қабили Гурҷистон ва Қазоқистон нишон медиҳанд, ки низоми андоз метавонад як василаи тавонои ҷалби сармоягузорон ва мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ бошад. Татбиқи таҷрибаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабили имтиёзҳои андоз барои соҳаҳои стратегӣ ва такмили маъмурият метавонад ба

беҳтар шудани рақобатпазирии он ва баланд бардоштани эътимоди соҳибкорон ба ниҳодҳои андоз мусоидат кунад.

Дар раванди ислоҳоти андоз дар кишвар созмонҳои байнулмилалӣ, аз қабили СБП ва Бонки ҷаҳонӣ таъсири назаррас доранд. Таҷриба ва дастгирии техникии онҳо дар такмили низоми андоз ва ба стандартҳои ҷаҳонӣ расонидани он нақши муҳим мебозад. Дар баробари ин, тамоюлҳои рақамикунонӣ ва андозбандии экологӣ, ки ба шаффофтар ва замонавии низоми андоз мусоидат мекунанд, махсусан муҳим мешаванд.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ислоҳотро барои эҷоди як низоми нисбатан устувор, одилона ва барои сармоягузории ҷолиби андоз идома диҳад. Тақвияти сиёсати молиявӣ ва баланд бардоштани мутобиқшавии он ба ҷолишҳои нав ба рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани некуахволии шаҳрвандони кишвар таъсири мусбат мерасонад.

Адабиёт

1. Бонки Осиёии Рушд. «Рушди иқтисодии Осиёи Марказӣ: Сиёсати андоз ва дурнамои рушди устувор». – Манила: БОР, 2021.
2. Бонки Ҷаҳонӣ. «Рақамизатсияи маъмурияти андоз: таъсир ба шаффофият ва ҷамъоварии андоз». Гузориши Бонки Ҷаҳонӣ 2022.
3. Бонки Ҷаҳонӣ. «Низоми андоз ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ: намунаҳои таҷрибаи байналмилалӣ». – Бонки Ҷаҳонӣ, 2022.
4. Вазорати молияи Чумхурии Точикистон. Буҷети давлатӣ ва дурнамои иқтисодӣ: Ҳисобот барои соли 2023. Душанбе: Вазорати молия, 2023.
5. Дорошенко, А.Н ва Н.Ю. Лебедева. «Муносибатхои муосири ислохоти системахои андоз дар мамлакатхои ИДМ». Маҷаллаи тадқиқоти иқтисодӣ, № 4 (2022): 15-28.
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023.
7. Марченко, В П. «Маъмурияти андоз ва рақамикунонии иқтисодиёт: таҷрибаи байналмилалӣ ва дурнамои Тоҷикистон». Молия ва андоз, № 3 (2023): 39-51.
8. СҲИР (Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд). "Омори даромад дар кишварҳои Осиё." Нашри СҲИР, Париж, 2022.
9. Управлениям Марказии Статистикии РСС Точикистон. Солномаи омори Тоҷикистон барои соли 2022. Душанбе: CSB, 2023.
10. Хазинаи байналмилалии асъор. «Сиёсати андоз ва маъмурияти Тоҷикистон». Ҳуҷҷати кории ХБА, Вашингтон, DC, 2023.
11. Воҳидов, У. М. Маъмурикунонии андоз асоси танзими муносибатҳои андозбандии соҳибкории хурду миёна / У. М. Воҳидов, Б. С. Файзуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 124-136. – EDN OWMRQT.
12. Саидаҳмадов, Ф. Самтоҳи асосии такмили низоми давлатии фаъолияти андозбандӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ / Ф. Саидаҳмадов, Ф. Б. Муродова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 167-174. – EDN GPBXFW.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Файзуллоев Комилҷон Ҷумъаевич — ассистенти кафедраи менеҷменти молиявӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Точикистон, шахри Душанбе, кучаи. Нахимова 64/14 +(992)985313191.
Сведения об авторе:
Файзуллоев Комилджон Джумаевич - ассистент кафедры финансового менеджмента Таджикский государственный финансово-экономический университет, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14+ (992) 985313191
Information about the author:
Fayzulloev Komildzhon Djumaevich - assistant of the financial management department Tajik State University of Finance and Economics, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14+ (992) 985313191

УДК: 330.12

ЗАРУРИЯТИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Рофизода С.Ҳ.

Аннотатсия. *Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои муҳими бахши фарҳанг ҳамчун захира ва воситаи рушди иқтисодӣ инъикос гаштааст. Таъкид шудааст, ки дороиҳои фарҳангӣ асоси бунёдии шаҳрҳои инноватсиониро ташкил медиҳанд, ки миёни онҳо рушди соҳаҳои эҷодӣ, варзиш ва фарогат, инчунин ҳолат ва дастрасии мероси фарҳангӣ ва ҷозибаҳои табиӣ ба инсон арзёбӣ мешаванд. Ташаккулу рушди иқтисоди таасурот дар замони муосирро оид ба тағйироти сохторие, ки дар рафтори истеъмолии насли навин рӯи майдон омадааст, арзёбӣ намуда, чо навъи таасуротро тавсиф намудааст. Баъдан аз рӯи нишондиҳандаи хизматрасонии пулакӣ ҳолати муосири бахши фарҳанг баҳодиҳӣ гардида, зарурияти минбаъдаи рушди он асоснок шудааст.*

Калидвожаҳо: *бахши фарҳанг, инноватсия, технологияи иттилоотӣ, иқтисоди таассурот, нерӯи инсонӣ, сармоягузорӣ, бахши хусусӣ.*

Барои иқтибос: *Рофизода, С. Ҳ. Зарурияти рушди хизматрасониҳои фарҳангӣ дар шароити муосир/ С. Ҳ. Рофизода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 442-446.*

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ УСЛУГ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рофизода С.Х.

Аннотация. *В научной статье приводятся важные факторы сферы культуры как ресурсы и средства экономического развития. Подчеркивается, что культурные ценности составляют фундаментальную основу инновационных городов, среди которых ценится развитие творческих сфер, спорта и отдыха, а также состояние и доступность культурного наследия и природных достопримечательностей для человека. В стаье дается оценка формированию и развитию экономики образования по структурным изменениям в современную эпоху, которые произошли в потребительском поведении нового поколения и характеристики типа образования. Впоследствии по показателю платных услуг было оценено современное состояние сектора культуры и обоснована необходимость его дальнейшего развития.*

Ключевые слова*: сектор культуры, инновации, информационные технологии, экономика впечатлений, человеческий потенциал, инвестиции, частный сектор.*

NECESSITY DEVELOPMENT CULTURAL SERVICES IN MODERN CONDITIONS

Rofizoda S.H.

Annotation. *The scientific article presents important factors of the cultural sphere as resources and means of economic development. It is emphasized that cultural values form the fundamental basis of innovative cities, among which the development of creative spheres, sports and recreation, as well as the condition and accessibility of cultural heritage and natural attractions for people. The article assesses the formation and development of the education economy based on the structural changes in the modern era that have occurred in the consumer behavior of the new generation and the characteristics of the type of education. Subsequently, the current state of the cultural sector was assessed in terms of paid services and the need for its further development was justified.*

Key words: *cultural sector, innovation, information technology, Impression economy, human potential, investment, private sector.*

Гузориши масъала. Дар шароити муосир бахши фарҳанг яке аз дороиҳои стратегии рушид ҳар як давлати алоҳида баромад мекунад. Дастрасии хизматрасониҳои фарҳангӣ ба қишрҳои ҷомеа шарти муҳими таъмини сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ мебошад. Бинобар он фаъолгардии иштироки аҳолӣ дар ҳаёти фарҳангӣ на танҳо баланд бардоштани сатҳи фарҳангии шаҳрвандон, балки такмилёбии нерӯи зеҳнии инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Мақсади мақола асосҳои илмию амалии бахши фарҳангӣ ва муайян намудани ва муайян намудани ҷойгоҳи он дар марҳалаи нави рушди иқтисодии кишвар мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои асосӣ ва нашриёт. Таҳқиқотчиёни рус ба монанди Т.В. Абанкина, А.И. Димников, Г.П. Иванова дар ташаккул ва асосҳои иқтисодии бахши фарҳангӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ чунин муҳаққиқон-иқтисодчиёни ватанӣ: Факеров Ҳ.Н., Саидмуродов Л.Х., Раҷабов Р.К., Мирсаидов С.А. оид ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мавқеи он дар баланд бардоштани иқтидори эҷодии ҷамъият таҳқиқот бурдаанд.

Дар баробари ин асосҳои иқтисодии хизматрасониҳои фарҳангӣ ва зарурияти таҳкими он дар минбаъда, кам таҳқиқгардида боқӣ мондааст, ки дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор гирифт.

Муҳтавои асосии мавод. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 солҳои 2026-2030 марҳилаи ба анҷом расонидани индустриализатсияи босуръат ва ташаккули иқтидорҳо барои рушд дар асоси дониш ва навовариҳо пешбинӣ шудааст. “Ислоҳот дар ин давра бо баланд бардоштани дараҷаи инноватсионии соҳаҳои ташаккулдиҳандаи сармояи инсонӣ алоқаманд мебошанд” [7, С.28]. Ва ё ин, ки мутобиқ ба консепсия ва барномаҳо ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои рушд аз чунин қисматҳо иборат аст: тақвияти нерӯи инсонӣ, такмили низоми идораи давлатӣ, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбудии вазъи бозори меҳнат мебошад [3, С.410]. Дар ин ҷода бахши фарҳанг ва хизматрасониҳои фарҳангиву эҷодӣ ҷойгоҳи муҳим пайдо менамояд. Зеро, пайваста бо таҳавуллоту рушди ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ тасаввуроту ақидаҳо дар бораи технология ва захираҳои рушду инкишоф хеле тағийр меёбанд, ки дар инкишофи фарҳанги инноватсионии мамлакат такон мебахшад.

Аз ин лиҳоз зарурарти омӯзишу арзёбии иқтидори соҳаҳои хизматрасониҳои фарҳанги ва тамоюлоти рушди он дар замони муосир, аниқатараш дар марҳалаи нави рушди кишвар ба миён меорад. Агар дар марҳилаи ба анҷом расонидани индустриализатсияи босуръат ва рушди иқтисоди саноатии мамлакат ҷойиркунии ва ё тамаркузи истеҳсолоти саноатӣ ва бозорҳои истеъмолӣ дар наздикии манбаҳои ашё ва истеъмолкунандагон зарур аст, аммо дар марҳалаи рушди инноватсионии мамлакат масаълаҳои ба назаргирии иқтидори фарҳангиву маърифатӣ ва ҷойгиршавии қишри зеҳнии ҷомеа дар мадди аввал қарор мегирад. Ин раванди созанда афзоиши иқтидору иқтисодиёти фарҳангию фароғатиро тақозо менамояд, ки дар баробари самараҳои иқтисодӣ афзоиши нишондиҳандаҳои сифати зиндагӣ ва рушди устуворро дар пояи баланд бардоштани арзишҳои фарҳангӣ ва маънавӣ ҳамчун нерӯи таконбахши нерӯи созандагии мардум, бевосита муаяйн менамояд. Ширкати консалтингии амрикоии McKinsey ҳанӯз соли 2006 дар гузориши худ ба муҳимияти иқтидори эҷодии аҳолӣ таваҷӯҳ дода, таъкид намуда буд, ки беш аз 40% ҷойҳои кории Амрико ба одамони эҷодкор ниёз доранд ва ҳатто бештар аз он, ки онҳо инчунин барои зиёда аз 70% ҷойҳои нави корӣ заруранд. [4, С.12].

Ҷаҳони муосир низоми иҷтимоииву иқтисодии кишварҳои мутароқӣ, ки дар зинаи иктисодиёти пас аз индустриявӣ қарор доранд, сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии онҳоро танҳо бо истифода аз системаи мавҷудаи нишондихандаҳои оморӣ арзёбиву чен кардан имконнопазир аст. Бинобар он арзёбӣ бо индикаторҳои сифатӣ, пеш аз ҳама баҳо бо истифода аз индексҳои махсус гузаронида мешавад. Дар ин росто яке аз нишондиҳандаҳои эътирофшудаи рақобатпазирии ҷаҳониро индекси шаҳрҳои инноватсионӣ (InnovationCities™Index),

мебошад, ки аз ҷониби ширкати «thinknow» [5, С.8]. таҳия шудааст. Ин индекс, ки иқтидори эҷодкардаи шаҳрҳо ва шароити рушди иқтисоди инноватсиониро ифода менамояд, дар 500 шаҳри ҷаҳон ҳисоб карда шудааст. Индекси зикршуда се омили арзёбиро, ки асосан раванди рушди инноватсиониро муайян мекунанд, дар бар мегирад: дороиҳои фарҳангӣ; мусоид ва ё қулай будани инфрасохтор барои рушди сармояи инсонӣ; дохил шудан ба бозорҳои шабакавӣ, ки шароит ва робитаҳои асосиро барои рушди инноватсия ташкил медиҳанд. Дороиҳои фарҳангӣ асоси бунёдии шаҳрҳои инноватсиониро ташкил медиҳанд, ки миёни онҳо рушди соҳаҳои эҷодӣ, варзиш ва фароғат, инчунин ҳолат ва дастрасии мероси фарҳангӣ ва ҷозибаҳои табиӣ ба инсон арзёбӣ мешаванд. Қулаии инфрасохтор барои рушди сармояи инсонӣ пардаи якумро ташкил медиҳад, ки аз дороиҳои фарҳангӣ ғизо мегирад. Дохилшавӣ ба бозорҳои шабакавӣ ва алоқаҳои пуршиддати муштариён, ки рушди инноватсияҳоро таъмин карда мешавад, мутаносибан, чун парда ва ё қабати сатҳи дуюм аз ҳисоби дороиҳои фарҳангӣ ва сармояи инсонӣ инкишоф меёбад. Ёдовар мешавем, ки Душанбе низ тадриҷан ба «Шаҳри зеҳнӣ» пайваста бо татбиқу истифодаи технологияи итилооти муосир ба яке аз марказҳои инноватсионии байналмилалӣ шомил ҳам шуда истодааст[11]. Гарчанде, ки пойтахти кишвари мо мавқеъи муаяйнро дар миёни шаҳрҳои ИДМ ишғол мекунанд, аммо барои суръати гузариши он ба иқтисодиёти инноватсионӣ ҳоло нокифоя аст. Зеро, ки мушкилоти иқтисодии шаҳр, умуман мамлакат, дар марҳилаи кунунӣ тамоюлҳои хуруҷи мутахассисони ҷавони баландихтисос ба кишварҳое, ки дар он ҷо барои шуғл бастан дар соҳаҳои эҷодӣ ва худрушдёбӣ вуҷуд доранд, ба миён меоянд.

Вобаста ба ин масаълаи арзёбии иқтидори иқтисодии бахши фарҳангу фароғати мамлакат дар муқоиса бо дигар кишварҳо, ба назари мо вазифаи таъхирнопазир мебошад. Иқтидори иқтисодиву молиявии бахши фарҳангро мо аз руӣ равандҳои динамикаи хароҷоти хонаводаҳо барои ташкили истироҳат ва чорабиниҳои фарҳангӣ ҳаҷм ва динамикаи дастгирии давлатии соҳаҳои фарҳанг, таъмини ҳавасмандгардонии талабот ва дастрасии хизматрасониҳои фарҳангӣ ва иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ, арзёбӣ менамоем.

Ин равандҳо ва ё ҷанбҳаи таъкишуда, ки ҷараёни молиявиро низ иъикос менамояд, иқтидори иқтисодии соҳаҳои хизматрасониҳои фарҳангиро нишон медиҳад. Муҳимияти таҳқиқи иқтидори иқтисодиву иҷтимоии соҳаи фарҳанг ва хизматраониҳои он дар он аст, ки дар асри равон пайваста бо рушди воситаҳои ахбори омма ва шабакаҳои итилоотии инетрнетӣ, яъне тавсеаи нақши технологияҳои иттилоотӣ, рушди коммуникатсияҳои маркетингӣ ва тамоюли афзояндаи истеъмоли маҳсулот ва хизматрасониҳои фарҳангию фароғатӣ назарияи синергетикии таъсири коммуникатсия ташаккул ёфт.

Вобаста бо ин тамоюлот дар адабиёти иқтисодиву иҷтимоии хориҷӣ [5, С.34] муқаррарот доир падидаи нави иқтисодӣ – иқтисоди таассурот ва ё эҳсосот (впечатление, experience economy), ки афзоиши эволютсионии ҳиссаи тассавуроту эҳсосотро (завқро) дар ҳаҷми умумии пешниҳодҳо дар бозори истеъмолӣ пешгӯӣ менамояд, ворид карда шуд. Бинобар он таъкид карда мешавад, ки таъасурот ва ё эҳсосот пешниҳоди чоруми иқтисодӣ аст. Вай дар баробари мол ва хизматрасониҳои бозорӣ ба истеъмолгарон таъасурот ва ё эҳсосоти фаромӯшнашавандаро медиҳад. Иқтисодиёти таассурот маҳсули муосири инкишофи соҳаҳои фарҳангу фароғат мебошад. Бояд қайд намуд, ки воқеан ҳам таассурот, асоси рушди соҳаҳои фарҳангро ва ташакуллу инкишофи шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои фарҳангиро муаяйн менамояд ва ҳамрадифи раванди истеҳсол ва истеъмоли ҳама гуна маҳсулоту хизматрасониҳои фарҳангӣ ҳам мебошад. Аз ин ҷост, ки аҳамияти иштироки мустақиму ғайримустқими инсон дар рушди иқтисоди тaасурот ва фарҳанг меафзояд.

Пас истеҳсолу пешниҳоди хизматрасониҳои фарҳангӣ на танҳо ба истеъмолкунандаи абстрактӣ, балки ба рафтор ва ҳолати эмотсионалӣ, эҳсосотии он зимни истеъмоли мол низ бояд нигаронида шуда бошад. Дар замони рушду

дигаргуниҳои бемайлони тамоюлҳои муосири низоми иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа, касб намудани сифати ҷомани постиндустриалӣ, иқтисодиёти мол ва хизматрасонӣ ба мадди дуюм гузашта истодааст. Онро тадриҷан иқтисоди таасссурот иваз карда истодаат, ки он на танҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои муштариён ба фурӯши мол ва хизматрасониҳо машғул аст, балки дар бозор пешбурди мол ё хизматрасониҳо бо истифода аз таассуроту эҳсосот сурат мегирад, охирин бо молу хизматҳо робитаи зич пайдо мекунад.

Иқтисоди таассурот ба истифодаи методҳои гуногуни равонӣ ба хотири эҷод кардани эҳсосоту таассуроти нав барои истеъмолкунандагон ҳам зимни харид ва ҳам зимни истифодаи маҳсулоту хизматҳо такя менамояд. Воқеан ҳам инсон бидуни эҳсосоту таасуррот зиндагӣ карда наметавонанд ва омодаанд барои таассуроти худ пардохт кунанд. Ин муносибат объективӣ заминаи бунёдии рушди иқтисодиёти фарҳангро муайян менамояд. Ҳамин аст, ки дар замони муосир пайваста бо густариши хусусияти инсонӣ, иқтисодиёти таассурот ва фарҳанг маъруфияти худро васеъ мекунад. Ташаккулу рушди иқтисоди таасурот дар замони муосир оид ба тағйироти сохторие, ки дар рафтори истеъмолии насли навин рӯи майдон омадааст, шаҳодат медиҳад. Назарияи иқтисоди муосир чор намуди таассуротро дар иқтисодиёти фарҳанг муайян менамояд. (Расми 1.)

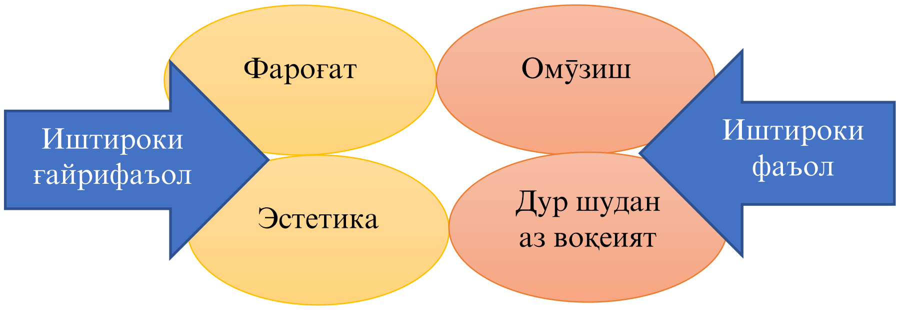

Расми 1. Соҳаҳои таасурот дар иқтисодиёти фарҳанг
(Манбаъ: Пайн Б.Д. Гилмор Д.Х. Экономика впечатлений: работа - это театр, а каждый бизнес — сцена. М.: Издательский дом Вильямс, 2005)

Чуноне, ки аз расм 1 аён аст, дар истеҳсолу пешниҳоди хизматрасониҳои фарҳангӣ иштироки истеъмолкунандагонро метавон ба сатҳои ғайрифаъол ва фаъол ҷудо намуд. Дар мавриде, ки истеъмолкунанда бевосита дар раванди истеҳсолу пешниҳоди маҳсулоти фарҳангӣ таъсир намерасонад иштироки ғарифаъол ном дорад. Масалан, зимни тамошои филм ва ё саҳнаи театрии дӯстдошта истеъмолгар аз он ҳарчанд ҳиссиёти мусбат гирад ҳам, аммо дар он иштирок намекунад. Дар мавриде, ки истеъмолкунанда бевосита ба рӯйдодҳо таъсир мерасонад, пас вай иштироки фаъол дорад. Масалан инсон дар раванди кашидани расми рассом ва ё эпизотҳои филмбардорӣ иштирок мекунад, яъне худаш, ки дар ин равандҳо иштирок мекунад ва дар рафти он таассуроти худро намоиш медиҳад. Дар ин раванд иштироки фаъол сурат мегирад.

Рушди фарҳанги инноватсионӣ ва тафаакури саноативу инновасионӣ дар мавриде сурат мегирад, ки агар талабот ба хизматрасониҳои фарҳангӣ нуфузи хеле бузурги ҷомеаро фаро гирад.

Бояд қайд намуд, ки хонаводаҳо субъектҳои асосии иқтисоди фарҳангӣ, истеъмолгарони хизматрасониҳои фарҳангӣ мебошад. Маҳз талаботи муассири онҳо муассисаҳои соҳаи фарҳангро бо маблағ, сармоя таъмин менамояд. Онҳо бо ин муносибат ҳам дар равандҳои истеъмол ва ҳам дар равандҳои истеҳсоли тақсими хизматрасониҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ иштирок мекунанд. Таҳлили хароҷоти аҳолӣ барои хизматрасониҳои фарҳанг нишон медиҳад, ки ин самт тамоюли пастравӣ мушоҳида мешавад. Чуноне, маълумоти ҷадвали 1. нишон медиҳад, дар мамлакат ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ дар давраи солҳои 2017-2023 аз 10,8 то 23,8 млрд. сомон ива ё беш аз 2,2 маротиба афзудааст. Аммо дар ин давраи таҳлилӣ хизматрасониҳои пулакии соҳаи фарҳанг аз 74,5 то 54,7 млн. сомони ва ё ки 26,5% кам шудааст. Ҳиссаи онҳо низ дар ҳаҷми умумии хизмарасониҳои пулаки соҳаи фарҳанг ба ҳаҷми умумии тамоми хизматрасониҳо аз 0,68 то 0,23 фоиз ва ё 0,45 банди фоиз паст шудааст.

Ҷадвали 1. - Ҳолати хизматрасонии пулакии фарҳангӣ ба аҳолӣ, млн. сомони

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба соли 2017, %
Ҳамаги хизматрасогиҳо и пулакӣ	10884,0	12130,8	12983,6	13205,2	15165,3	20358,8	23840,1	220,3
Аз он ҷумла								
Хизматрасониҳо и фарҳангӣ	74,5	72,4	76,1	56	66,1	68,1	54,7	-26,5
Дар % ба ҳамагӣ	0,68	0,59	0,58	0,42	0,43	0,33	0,23	-0,45

Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Омори солонаи ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. С. 358-359

Тамоюли пастравии хизмарасониҳои пулакии фарҳангиро ҷадвали 1. низ тасдиқ менамоянд, яъне барало ифода меёбад. Аммо, тамоюли мусбӣ дар он ифода меёбад, ки дар соҳаи хизматрасониҳои фарҳангӣ мавқеи бахши ғайридавлатӣ устувор шуда истодааст. Афзоиши ҳаҷми ин навъи хизмарасониҳо асосан аз ҳисоби афзоиши онҳо дар ин бахш суръат гирифтааст.

Ҳамин тавр бахри ташаккул ва тадбиқи самаранокии хизматрасониҳои фарҳангии хосияти инноватсионӣ дошта, ки ба рушди иқтисоди миллӣ таъсири ногузир дорад зарур аст:

- Ташаккули фарҳангӣ инноватсионии идоракунӣ дар ҳамаи бахшу соҳаҳои хоҷагии халқ;
- Коркард ва амалисозии воситаҳои муосири таҳкими хизматрасониҳои фарҳангӣ;
- Истеҳсоли неъматҳои фарҳангии сатҳи баланд, ки арзишҳои милливу таърихиро инъикос мекунанд.

Адабиёт

1. Луховская О. К. Управление развитием культурного потенциала регионов России в современной экономике: монография. Москва: МГУКИ, 2008
2. Мельвиль Е. Х. Правовые и экономические модели деятельности в сфере культуры и творческого предпринимательства / Академия народного хозяйства при Правительстве РФ. Москва: Дело, 2010. 189 с.
3. Мирсаидов, С. А. соҳибкории истеҳсолӣ дар низоми иқтисоди инноватсионӣ / С. А. Мирсаидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 3(42). – P. 408-417. – EDN KJQDFE.
4. Howkins J. (2011). Creative economy: How people make money from ideas. Moscow: Klassika — XXI
5. View the world's largest and longest running city ranking. 500 cities.https://www.innovation-cities.com/
6. Пайн Б.Д. Гилмор Д.Х. Экономика впечатлений: работа — это театр, а каждый бизнес — сцена. М.: Издательский дом Вильямс,2005. [Pine II B.J.Gilmore J.H. (2005).
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с.28.
8. Сарычева П. В. Влияние сферы культуры на социально-экономическое развитие региона // Социально-экономические явления и процессы. 2010. № 6 (022). С. 158 с.161.
9. Мирсаидов, С. А., Рофизода С.Ҳ. Рушди низоми идоракунии корхонаҳои соҳаи фарҳанг дар асоси муносибати маркетингӣ / С. А. Мирсаидов, С. Ҳ. Рофизода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 51-60. – EDN RYLEUP.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Рофизода Саидбек Ҳасан – муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Сино, Муҳамадиев 16/4. Телефон: 93-523-06-66. E-mail: Saidbek. rofizoda@mail.ru.

Информация об авторе:

Рофизода Саидбек Хасан – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе Сино, Мухамадиев 16/4. E-mail: Saidbek. rofizoda@mail.ru Телефон: 93-523-06-66.

Information about the author:

Rofizoda Saidbek Hasan – senior lecturer of the economic theory department in Financial and Economic University of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino, Muhammadiev 16/4. E-mail: saidbek. rofizoda@mail.ru. Phone: 93-523-06-66.

УДК: 336

АМАЛИСОЗИИ ТАДБИРҲОИ ДАР САМТИ ЭНЕРГИЯИ САБЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН РАВОНАГАРДИДА ВА САРМОЯГУЗОРИИ ОНҲО

Хоҷаев Б.Б.

Аннотатсия. *Дар мақола мавқеъ ва нақши соҳаи энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баён гардида, тадбирҳои дар самти энергияи сабз равона гардида ва сармоягузориҳои ҷалбгардидаро баррасӣ менамояд. Инчунин дастовардҳои кишварро дар солҳои соҳибистиқлолӣ, вобаста ба амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки соҳаи энергетика зикр менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, тадбирҳо ва мақсадҳои гузошташудаи созмонҳои байналмилалиро вобаста ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба экосистемаи ҷаҳониро ҷонибдорӣ намуда, тадбирҳои мушаххасро андешида истодааст. Стратегияву барномаҳои қабулгардида ва мақсадҳои гузошташудаи Ҳукумати кишвар гувоҳии рушди босуръати соҳаи энергетикаи кишвар маҳсуб гардида, амалисозии лоиҳаҳои сохтмони неругоҳи "Роғун", барқарорсозии иқтидорҳои бузурги энергетикии кишвар неругоҳҳои "Норак", "Сарбанд" ва "Қайроққум", инчунин сохта ба истифода додани неругоҳҳои муштараки "Сангтуда 1 ва 2" тақвияти гуфтаҳои боло мебошанд.*

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, энергияи сабз, манбаъҳои барқароршавандаи энергия, гидроэнергетика, энергияи офтобӣ, энергияи бодӣ.*

Барои иқтибос: *Хоҷаев Б.Б. Амалисозии тадбирҳои дар самти энергияи сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равонагардида ва сармоягузории онҳо/ Б.Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –* No. 4.2(43). – С. 447-452.

РЕАЛИЗАЦИЯ МЕРОПРИЯТИЙ ПО РАЗВИТИЕ ЗЕЛЁНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ИХ ИНВЕСТИРОВАНИЯ

Ходжаев Б.Б.

Аннотация. *В статье описывается положение и роль энергетического сектора в Республике Таджикистан, рассматриваются меры, направленные на развитие зеленой энергетики, а также обсуждаются привлеченные инвестиции. В нем также освещаются достижения страны за годы независимости, связанные с реализацией приоритетных энергетических проектов. Республика Таджикистан, как полноправный член международного сообщества, поддерживает меры и цели, поставленные международными организациями по снижению негативного воздействия на мировую экосистему и принимает конкретные меры по смягчению последствий. Принятые стратегии, программы и цели, поставленные Правительством страны, являются свидетельством стремительного развития энергетической отрасли в стране, а реализация проектов строительства «Рогунской ГЭС», восстановление крупнейших энергетических потенциалов страны – Нурекской, Сарбандской и Кайраккумской ГЭС, а также строительство и ввод в эксплуатацию совместных электростанций «Сангтуда-1 и-2» – тому подтверждение.*

Ключевые слова: *инвестиции, зеленая энергетика, возобновляемые источники энергии, гидроэнергетика, солнечная энергия, ветроэнергетика.*

IMPLEMENTATION OF MEASURES FOR THE DEVELOPMENT OF GREEN ENERGY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR INVESTMENTS

Khojaev B.B.

Annotation. *The article describes the status and role of the energy sector in the Republic of Tajikistan, examines measures aimed at developing green energy, and discusses the investments attracted. It also highlights the country's achievements over the years of*

independence related to the implementation of priority energy projects. The Republic of Tajikistan, as a full member of the international community, supports the measures and goals set by international organizations to reduce the negative impact on the global ecosystem and takes specific measures to mitigate the consequences. The adopted strategies, programs and goals set by the Government of the country are evidence of the rapid development of the energy industry in the country, and the implementation of the Rogun HPP construction projects, the restoration of the country's largest energy potentials - Nurek, Sarband and Kairakkum HPPs, as well as the construction and commissioning of the Sangtuda-1 and 2 joint power plants are confirmation of this.

Key words: *investments, green energy, renewable energy, hydropower, solar energy, wind energy.*

Гузориши масъала. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як ҷузви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳадафҳо ва барномаҳои созмонҳои байналмилалиро ҷонибдорӣ намуда, ҷиҳати коҳиш додани омилҳои ба экология зараррасон дар ҳамбастагӣ бо давлатҳои ҷаҳон сиёсати энергияи сабзро дар амал татбиқ менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Бинобар он, ки ин соҳа соҳаи афзалиётнок ба ҳисоб меравад, таҳлилҳо ва навовариҳои технологӣ бисёр ба назар мерасанд. Инчунин ҷиҳати аз давлатҳои мутараққӣ дур намондан ва дар амал татбиқ намудани он дарстовардҳои навине, ки ҳамарӯза кашф мегарданд омӯзиш ва таҳлилҳоро тақозо менамояд.

Мақсади мақола – ин пеш аз ҳамма муайян намудани татбиқи энергияи сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раванди амалисозии лоиҳаҳо ва сармоягузориҳои дар ин самт равона гардида, мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт захираҳои бузургро дорост, ки дар минтақа ва ҷаҳон мақоми хасаро сазовор гардидааст.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳаи энергетика ин пеш аз ҳамма муҳаррики пешбарандаи иқтисодиёти тамоми давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Зеро ҷаҳони муосире, ки тамоми он пешравиҳои технологӣ, сатҳу сифати зиндагии мардум ва дигар дастовардҳои назарасро мебинем, дар он накши энергетика мақоми хосро касб намудааст.

Аз ин лиҳоз, пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ташкилёбии давлати соҳибистиқлол, яке аз ҳадафҳои асосии мамлакат, ки дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар қатори 3 ҳадафи стратегии дигар истодааст “Таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ” мебошад [1, С.8].

Савол ба миён меояд, чаро истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ?

Маврид ба зикр аст, ки дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ, Тоҷикистон ҳамчун як узви он ба низоми энергетикии Осиёи Марказӣ пайваст гардида буд ва дар ҳолати норасоии неруи барқ аз ҳамсоя давлатҳо неруи барқи лозимаро интиқол медод. Пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ ин занҷира қатъ гардида, бо сабабҳои кам будани иқтидори энергетикии кишвар ба вазъи иқтисод ва иҷтимоиёти давлат мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард. Чӣ тавре дар ҳисоботҳои оморӣ қайд гардидааст, дар соли 1991 аз хориҷи кишвар 6 941 млн. кВт*соат неруи барқ воридот гардида ба хориҷи кишвар 5 390 млн. кВт*соат неруи барқ содирот карда шудааст [2, С.295].

Инчунин аз лиҳози оне, ки инфрасохтори энергетикии кишвар дар даврони Шӯравӣ сохта ба истифода дода шуда буданд ва тули чанд даҳсолаҳо фаъолият намудани онҳо, таҷҳизотҳо фарсуда гардида талафоти техникии неруи барқ хеле баланд мушоҳида мегардид.

Бо ин мақсад бо дарназардошти имкониятҳои бузурги энергетикӣ, аз ҷумла иқтидори гидроэнергетика ба 527 млрд. кВт*соат, энергияи офтобӣ бо иқлими мусоиди мавҷудияти 280-330 рӯзи офтобӣ 25,16 млрд. кВт*соат, энергияи бодӣ 1 900 МВт ва энергияи биомасса 800 МВт мавқеи хосро касб намудааст [3, С.13].

Ба инобат гирифтани мавқеи ҷойгиршавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 93 фисади масоҳати онро кӯҳсорҳо ташкил

медиҳанд ва ҷойгиршавии он аз 300 то 7495 метр баланд аз сатҳи баҳр, мавҷуд будани зиёда аз 13 ҳазор пиряххо ва 1000 дарёҳо, ки ташаккулёбии зиёда аз 60 фисади манбаҳои обии Осиёи Марказӣ мебошанд, мавқеи энергетикии кишварро дар самти гидроэнергетика устувор мегардонад.

То ин ҷониб иқтидори энергетикии кишвар 6124 МВт баробар гардида, дар соли 2023 21,9 млрд. кВт*соат неруи барқ истеҳсол карда шудааст, ки аз он ба хориҷи кишвар 3,61 млрд. кВт*соат неруи барқ содирот карда шудааст [4].

Дар маҷмуъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 308 адад неругоҳҳои барқи обӣ мавҷуд буда, ки аз он 284 адад неругоҳҳои барқии обии хурд ташкил медиҳад. Инчунин 3 адад неругоҳҳои барқу гармидиҳӣ ва 1 адад неругоҳи барқи офтобӣ мавҷуд аст.

Тибқи стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон сенарияи то соли 2030 ноил гардидан ба чор нишондиҳандаи асосӣ то “10” мебошад, аз ҷумла

- Афзоиши иқтидори энергетикӣ то 10 000 МВт;
- Содироти неруи барқ то 10 000 кВт*соат;
- Бароҳмондани иқтидори энергияи барқароршаванда то 1 000 МВт;
- Коҳишдодани талафоти неруи барқ то сатҳи 10%.

Дар ин ҷода аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои гузоштташуда тадбирҳои мушаххас гузошта шудаанд. Лозим ба ёдоварист, ки дар асоси маблағҳои грантии Бонки Осиёгии Рушд соли 2017 бо ҷалби ширкатҳои байналмилалии машваратӣ нақшаи генералии рушди соҳаи энергетикаи Тоҷикистон таҳия ва омода карда шудааст. Инчунин ҷиҳати мунтазам ноил гардидан ба ҳадафҳои гузоштташуда дар барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоқикистон барои солҳои 2016-2020 ва 2021-2025 тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ гардидаанд.

Бо мақсади бозҳам дақиқ омӯхтан ва татбиқ намудани энергияи сабз, ки дар ҷаҳони муосир мавқеи хоссаро касб намудааст, дар доираи стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, ҳадафҳо муфассалтар баён карда шудаанд.

То ин ҷониб бо роҳандозии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирӣ ва сармоягузориҳои шарикони рушд дар даврои соҳибистиқлоли кишвар неругоҳҳои мазкур сохта ва истифода дода шудаанд:

-Неругоҳи барқи обии “Сангтуда-1” сармоягузории якҷояи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия бо иқтидори истеҳсолии 670 МВт (4 адад гидроагрегат бо иқтидорҳои 165,50 МВт солҳои баистифодадиҳӣ 2008-2009);

-Неругоҳи барқи обии “Сангтуда-2” сармоягузории якҷояи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон бо иқтидори истеҳсолии 220 МВт (2 адад гидроагрегат бо иқтидорҳои 110 МВт соли баистифодадиҳӣ 2011);

-Маркази барқу гармидиҳии “Душанбе-2” аз ҳисоби маблағҳои қарзии Эксимбонки Ҷумҳурии Халқии Чин бо иқтидори истеҳсолии 400 МВт (2 адад турбоагрегат бо иқтидори 50 МВт соли ба истифодадиҳӣ 2012 ва 2 адад турбоагрегат бо иқтидори 150 МВт соли баистифодадиҳӣ 2017).

Чӣ тавре, ки дар санаи 21 декабри соли 2021 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз гардида буд, дар давроні соҳибистиқлолии кишвар 75 фоизи инфрасохтори энергетикии кишвар таҷдид ва азнавсозӣ гардида, иловатан иқтидори энергетикии кишвар 2000 МВт афзоиш ёфтааст. Инчунин зикр гардид, ки 287 неругоҳҳои барқи обии хурду бузург, 1,5 ҳазор километр хатҳои интиқоли барқи баландшиддат ва 50 адад зеристгоҳи баландшиддати барқӣ ба истифода дода шудаанд[5].

Маврид ба зикр аст, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 90 адад лоиҳаи сармоягузории давлатӣ бо маблағи умумии 4,8 млрд. доллари ИМА мавриди амал қарор дошта, аз ин шумора 19 адад лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 1,77 млрд. доллари ИМА ба соҳаи энергетика равона гардидааст. Амалисозии лоиҳаҳои мазкур расидан ба ҳадафҳои гузоштташудаи стратегӣ ва барномаҳои миёнамуҳлати рушдро таъмин менамояд.

Вобаста ба ин дар зайл раванди амалисозии лоиҳаҳо вобаста ба таҷдиду барқарорсозии неругоҳҳои амалкунандаи кишвар пешниҳод мегардад:

-Лоиҳаи "Барқарорсозии НБО-и Норак". "Неругоҳи Норак" солҳои 70-уми асри гузашта сохта ба истифода дода шуда, тули зиёда аз 50 сол мебошад, ки фаъолият намуда истодааст. Тули чанд даҳсола фаъолият намудани неругоҳ, таҷҳизотҳои асосӣ ва ёрирасони онҳо кухнаву фарсуда гардидаанд. Бо дастгирии Ҳукумати кишвар ва маблағгузории созмонҳои байналмилалии молиявӣ солҳои 2015-2016 аз ҷониби ширкатҳои бонуфузи байналмилалӣ, таҳқиқоти "Асоснокгунии техникӣ-иқтисодӣ"-и неругоҳи мазкур гузаронида шуда, арзиши пурраи таҷдиду азнавсозии неругоҳ 700 млн. доллари ИМА арзёбӣ карда шудааст. Барқарорсозии неругоҳ корҳои вобаста ба иваз намудани 9 адад гидроагрегат, иваз ва ё таъмири таҷҳизотҳои механикию барқӣ ва таҷҳизотҳои асосии НБО, таҳвил ва насби 6 адад автотрансформатори якфазаи шиддати 500/220/10 кВ бо иқтидори ҳар яки он 200 МВА, татбиқи корҳо вобаста ба бехатарии садд, таъмиру таҷдиди таҷҳизотҳои гидротехникӣ, барқарорсозии обдароҳо ва таъмири бинои неругоҳро дар бар мегирад.

Бинобар зиёд будани ҳаҷми корҳои барқарорсозӣ ва нокифоя будани маблағҳои ҷалбгардида, лоиҳаи мазкур ба марҳилаи 1 ва марҳилаи 2 (2а ва 2б) ҷудо карда шудааст.

Дар доираи марҳилаи 1-уми лоиҳа аз ҳисоби созишномаҳои қарзиву грантии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созмонҳои байналмилалии молиявӣ маблағи 328,05 млн. доллари ИМА ҷалб карда шуд, ки аз он (маблағҳои грантӣ 58,91 млн. доллари ИМА ва маблағҳои қарзӣ 269,14 млн. доллари ИМА) ташкил медиҳад.

Дар доираи марҳилаи 2-юми лоиҳа аз дар асоси созишномаҳои грантии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ассотсиатсияи байналмилалии рушд маблағи 115 млн. доллари ИМА равона карда шудааст, ки ин маблағҳо нокифоя мебошанд. Тибқи ҳисобҳо маблағи иловагии зиёда аз 190 млн. доллари ИМА лозим мебошад.

То ин ҷониб ду адад гидроагрегати неругоҳ пурра таҷдиду барқарорсозӣ гардида, бо иштироки бевоситаи Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва шарикони рушд санаҳои 24 октябри соли 2022 (гидроагрегати №1) ва 30 августи соли 2024 (гидроагрегати №4) мавриди истифодабарӣ қарор дода шуданд. Айни замон дар дигар қисматҳои неругоҳ, корҳо бо маром идома доранд.

Маврид ба зикр аст, ки амалисозии лоиҳаи мазкур моҳи июни соли 2017 оғоз гардида, то моҳи декабри соли 2032 идома меёбад.

Дар натиҷаи пурра амалисозии лоиҳа иқтидори истеҳсолии неругоҳ аз 3000 МВт лоиҳавӣ ва 3375 МВт расонида мешавад.

-Лоиҳаи "Таҷдиди НБО-и Қайроққум". Неругоҳи "Қайроққум" калонтарин неругоҳи барқи обии дар қисмати шимолии кишвар маҳсуб гардида, тули зиёда аз 60 сол фаъолият намуда истодааст. Давоми ин солҳо фаъолият намудани неругоҳ ва фарсудагардидани таҷҳизотҳои асосии он зарурияти таҷдиди неругоҳ ба миён омад. Таҷдиди неругоҳ ивази 6 адад гидроагрегат, иваз намудани таҷҳизотҳои механикию барқӣ ва таҷдиди сарбанди хокӣ ва бетониро дарбар мегирад. Дар ин доира бо дастгирии Ҳукумати кишвар барои амалисозии лоиҳа аз ҳисоби созишномаҳои грантиву қарзӣ маблағи 202,16 млн. доллари ИМА ҷалб карда шуд, ки аз он маблағҳои грантӣ 40,2 млн. доллари ИМА ва маблағҳои қарзӣ 161,90 млн. доллари ИМА ташкил медиҳад.

То ин ҷониб корҳои таҷдиду барқарорсозӣ дар се адад гидроагрегати неругоҳ пурра ба итмом расонида шуда, бо иштироки бевоситаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва шарикони рушд санаи 7 сентябри соли 2024 мавриди истифода қарор дода шуданд. Корҳо дар се гидроагрегати боқимонда ва таҷҳизотҳои ёрирасони онҳо бо маром идома дошта, тибқи нақша то охири соли 2025 ба истифода дода мешаванд.

Лоиҳаи мазкур моҳи июли соли 2014 оғоз гардида то моҳи декабри соли 2025 идома меёбад, ки дар натиҷаи таҷдиди

неругоҳ иқтидори истеҳсолии он аз 126 МВт лоиҳавӣ ба 174 МВт меафзоянд [6].

-Лоиҳаи “Барқарорсозии НБО-и Сарбанд”. Неругоҳи мазкур бо иқтидори 240 МВт дорои 6 гидроагрегат бо ҷалби маблағҳои грантии Бонки Осиёгии Рушд ба маблағи 157 млн. доллари ИМА мавриди барқарорсозӣ қарор гирифта то инҷониб 5 гидроагрегати неругоҳ бо иштироки бевоситаи Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (гидроагрегати №5 санаи 7 ноябри соли 2018, гидроагрегатҳои №2 ва №6 санаи 22 сентябри соли 2020, гидроагрегати №3 санаи 20 марти соли 2022 ва гидроагрегати №1 санаи 25 апрели соли 2023) ба истифода дода шуданд [7].

Лоиҳаи мазкур моҳи декабри соли 2013 оғоз гардида, анҷоми он моҳи августи соли 2027 ба нақша гирифта шудааст.

Маврид ба қайд аст, ки вобаста ба “Неругоҳи Бойғозӣ” бо иқтидори истеҳсоли 600 МВт, айни замон аз ҷониби мушовирони байналмилалӣ таҳқиқоти “Асосноккунии техникӣ ва иқтисодӣ” рафта истодааст.

Аз маълумотҳои дар боло овардашуда бар меояд, ки тамоми иқтидорҳои энергетикии мавҷудаи кишвар мавриди таҷдид қарор гирифтаанд.

Новобаста ба ин, имрӯз сохмони иншооти аср неругоҳи барқи обии “Роғун” идома дорад. Расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва таъмини соҳаҳои иқтисодию иҷтимоии кишвар бо қувваи барқи доимӣ, яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, бо истифода додани неругоҳи “Роғун” ва иқтидорҳои энергетикии иловагӣ вобастагӣ дорад. Ҷиҳати расидан ба ин ҳадафи созанда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ, фурӯши саҳмияҳо ва сармояи хориҷӣ маблағҳои зиёдеро равона, айни ҳол пайи дарёфти сармоягузориҳои иловагӣ ҷиҳати бунёди ин неругоҳи азими аср талоши худро равона намуда истодааст.

Маврид ба зикр аст, ки сохтмони неругоҳи мазкур аз солҳои 1979 оғоз гардида, бинобар сабабҳои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ сохтмон нопурра боқӣ монд. Бо ибтикорот ва дастгирии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сохтмони неругоҳ аз сари нав соли 2009 оғоз гардида то ин ҷониб идома дорад, ки тахминан 50 фоизи корҳои сохтмонӣ ба итмом расидаанд.

Инчунин бо иштироки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 29 октябри соли 2016 бастани маҷрои дарёи Вахш ба корҳои сохтмони такони ҷиддӣ дод.

Бо бастани маҷрои дарё ба болоравии ҳаҷми захираи об санаи 16 ноябри соли 2018 гидроагрегати №6 ва санаи 9 сентябри соли 2019 гидроагрегати №5 бо иқтидорҳои истеҳсолии 220 МВт ба истифода дода шуданд. То ин ҷониб корҳо дар дастгоҳҳои тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии неругоҳ ва хатҳои баландшиддати интиқоли неруи барқи 500 кВ “Душанбе-Роғун” ба анҷом расонида шуда ба истифода дода шудаанд.

Дар натиҷаи сохтмони пурраи неругоҳи “Роғун” иқтидори энергетикии кишвар зиёда аз 3600 МВТ афзоиш ёфта, ба мақсадҳои стратегии гузошташудаи 10000 МВт расидан имконпазир мегардад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки айни замон бинобар вобастагӣ доштани иқтидори энергетикии кишвар аз гидроэнергетика дар давраҳои камбориш гардидан, мушкилотҳоро ба бор меорад. Дар ин ҷода диверсификатсия намудани манбаҳои истеҳсоли энергетика аҳамияти калидӣ дорад.

Аз ин лиҳоз тибқи стратегия то соли 2030 ташаккул додани манбаҳои барқароршавандаи энергетика ва истифодабарии захираҳои энергияи офтобӣ ва бодӣ дар ҳаҷми 1000 МВт ба нақша гирифта шудааст. Инчунин тибқи Стратегияи рушди иқтисодиёти сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 қабулгардида, истифодаи васеи дигар манбаъҳои барқароршавандаи энергия ҳам, аз ҷумла энергияи офтобӣ ва бодӣ тақвият дода шуда, то соли 2028 се лоиҳа бо иқтидори умумии 260 МВт ба нақша гирифта шудааст. Инчунин то соли 2030 иқтидори мазкур то 800 МВт расонида мешавад.

Айни замон асосноккунии техникӣ ва иқтисодии сохтмони неругоҳи офтобӣ бо иқтидори 200 МВт дар вилояти Суғд омода гардида, аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҷиҳати

амалисозии он вобаста ба ҷалби сармоя бо созмонҳои байналмилалии сармоягузорӣ, музокиротҳо идома доранд.

Новобаста ба оне, ки аз лиҳози энергияи сабз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ мақоми шашумро сазовор гардидааст, тибқи супориши Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон то соли 2030 барои ба миқдори 1000 МВт неруи барқ аз ҳисоби манбаҳои барқароршавандаи энергия (энергияи сабз) тадбирҳои амалӣ андешида шуда, то соли 2032 ҳиссаи истеҳсоли энергияи сабз дар кишвар ба 100 фоиз расонида шавад. Инчунин то соли 2037 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишвари сабз табдил дода шавад дастурҳо дода шудаанд [8].

Бинобар расидан ба мақсадҳо ва ҳадафҳои гузошташудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷонибдори намудани пешниҳодҳои Созмонҳои байналмилалӣ дар самти рушди энергияи сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҷалби сармоя тадбирҳои судманд андешида шуда истодаанд.

Адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.Душанбе-2016. С-8.
2. Омори ҷашнии бахшида ба 25 солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоқиқистон, ки аз ҷониби Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидааст. Душанбе-2016. С-295
3. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. Тисдиқ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 30 сентябри соли 2022, № 482. С-13
4. Сомонаи расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Захираҳои электронӣ https://www.stat.tj/ru/makroekonomicheskie-pokazateli/
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ки санаи 21 декабри соли 2021 ироа гардидааст.
6. Ҳисоботи моҳона оиди раванди татбиқи лоиҳаҳои энергетикии ҶСК “Барқи Тоҷик”
7. Ҳисоботи моҳонаи Муассисаи давлатии “Маркази идораи лоиҳаҳои бахши электроэнергетика”-и назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рафти татбиқи лоиҳаҳои бахши электроэнергетика.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ки санаи 28 декабри соли 2023 ироа гардидааст.

Маълумот дар бораи муаллифон:
Хоҷаев Баҳром Баҳодурович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ. Телефон: (+**992) 909 999 670.** E-mail: bahrom.khojaev98@mail.ru
Информация об авторах:
Ходжаев Бахром Баходурович – Таджикский национальный университет докторант PhD кафедры мировой экономики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки. Телефон: (+**992) 909 999 670.** E-mail**:** bahrom.khojaev98@mail.ru
Information about the authors:
Khojaev Bahrom Bahodurovich - Tajik National University PhD doctoral student at the Department of World Economics. **Address**: 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue. Phone: (+**992) 909 999 670.** E-mail: bahrom.khojaev98@mail.ru

УДК: 336.717.1

ҲИСОББАРОБАРКУНИИ ҒАЙРИНАҚДӢ: АФЗАЛИЯТ ВА РОҲҲОИ ВУСЪАТ БАХШИДАНИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирзоев Ҳ.Ҳ.
Миршарифзода Э.Қ.
Зиёев З.М.

Аннотатсия. *Масъалаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар шароити муосири иқтисодӣ ва пешрафту истифода намудани технологияҳои навин ва ҳушманд дар раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзию молиявӣ, корхонаю муассисоти давлатию хусусӣ бисёр мубрам ва саривақтӣ буда, рушду такомул ва вусъат бахшиданро талаб менамояд. Аз ин хотир, муаллифон дар мақолаи худ масъалаи рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон мавриди таҳқиқ қарор дода, маълум намудаанд, ки дар соли 2023 ҳиссаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар муомилоти пулии давлатҳои Белгия 93%, Фаронса 92%, Канада 90%, Британияи Кабир 89%, Шветсия 89%, Австралия 86%, Нидерландия 85%, ИМА 80%, Олмон 76%, Кореяи Ҷанубӣ 70% ва Ҷумҳурии Тоҷикистон 26%-ро дар соли 2024 ташкил медиҳад ва дар ин замина бобати вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар мамлакат як қатор таклифу пешниҳодҳо манзур намудаанд.*

Калидвожаҳо: *ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, муомилоти пулӣ, ғайринақдӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, пос-терминал, кортҳои пардохтии бонкӣ, замимамобайлҳо, терминал, суратҳисоб, низоми бонкӣ.*

Барои иқтибос: *Мирзоев Ҳ.Ҳ. Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ: афзалият ва роҳҳои вусъат бахшидани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ҳ.Ҳ.Мирзоев, Э.Қ. Миршарифзода, З.М. Зиёев// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 453-460.*

БЕЗНАЛИЧНЫЙ РАСЧЕТ: ПРЕИМУЩЕСТВА И ПУТИ ЕГО РАСШИРЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мирзоев Х.Х.
Миршарифзода Э.К.
Зиёев З.М.

Аннотация. *Проблема безналичных расчетов в современных экономических условиях, разработка и использование новых интеллектуальных технологий в деятельности кредитно-финансовых организаций, государственных и частных предприятий и учреждений является весьма актуальной и своевременной, требующей развития, совершенствования и расширения. Поэтому в своей статье авторы рассмотрели вопрос развития безналичных платежей в Республике Таджикистан и других развитых странах мира и установили, что в 2023 году доля безналичных платежей в денежных оборотах в Бельгии составит 93%, Франции 92%, Канаде 90%, Великобритании 89%, Швеции 89%, Австралии 86%, Нидерландах 85%, США 80%, Германии 76%, Южной Корее 70%, а в Республике Таджикистан 26% в 2024 году. В этом контексте ими был выдвинут ряд предложений и рекомендаций по расширению безналичных платежей в стране.*

Ключевые слова: *безналичные платежи, денежные операции, безналичные, банковские услуги, pos-терминал, банковские платежные карты, мобильные приложения, терминал, счет, банковская система.*

CASHLESS PAYMENT: ADVANTAGES AND WAYS OF ITS EXPANSION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mirzoev H.H.
Mirsharifzoda E.Q.
Ziyoev Z.M.

Abstract. *The problem of non-cash payments in modern economic conditions, the development and use of new intelligent technologies in the activities of credit and financial organizations, public and private enterprises and institutions is very relevant and timely, requiring development, improvement and expansion. Therefore, in their article, the authors considered the issue of development of non-cash payments in the Republic of Tajikistan and other developed countries of the world and found that in 2023 the share of non-cash payments in money turnover in Belgium will be 93%, France 92%, Canada 90%, Great Britain 89%, Sweden 89%, Australia 86%, the Netherlands 85%, the USA 80%, Germany 76%, South Korea 70%, and in the Republic of Tajikistan 26% in 2024. In this context, they put forward a number of proposals and recommendations for the expansion of non-cash payments in the country.*

Key words: *cashless payments, monetary transactions, cashless, banking services, POS terminal, bank payment cards, mobile applications, terminal, account, banking system.*

Гузориши масъала. Дар шароити муосири рушди босуботи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва гузариш ба низоми нави рақамикунонӣ, вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва истифода намудани пулҳои рақамии электронӣ ба рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути тезонидани амалиётҳо байни харидорону фурӯшандагон таъсири мусбат мерасонад. Аз ин нуқтаи назар, бобати вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Бояд зикр кард, ки аҳамияти асосии ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар он аст, ки маблағҳои пулӣ аз як суратҳисоб ба дигар суратҳисоб дар шакли электронӣ интиқол дода мешаванд ва истифодаи пули нақд дар амалиётҳо байни харидору фурӯшанда, истеҳсолкунандагон ва истеъмолгарон, ё умуман дар байни тамоми муносибатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ аз байн меравад. Чунончи аз маълумотҳои расмии оморӣ ба мушоҳида мерасад, солҳои охир дар як қатор кишварҳои ҷаҳон ҳиссаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ба 93% мерасад, ки дар кишвари мо ин нишондод 26%-ро ташкил медиҳад. Бинобар ин, бояд дар самти мазкур вобаста ба имконоти ҷойдошта тадбирҳои мушаххас андешида шаванд.

Мақсади мақола – таҳлил ва арзёбии рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, ҳисса ва афзалиятҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ, ки дар ин самт муваффақ гардидаанд, маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар илми иқтисодӣ мафҳуми нав набуда, тули солҳои зиёд дар мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон мавриди истифода қарор дорад ва байни давлатҳо, ташкилотҳои молиявию қарзӣ, аҳолӣ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ пайваста амалӣ гардида истодааст. Имрӯз, ин шакли ҳисоббаробаркунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёти он дар ҳоли гузариш ба рақамикунонӣ ва инноватсия қарор дорад, вусъати иловагиро талаб менамояд.

Назарияи олимони соҳаи иқтисодӣ доир ба таърихи пайдоиши ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ гуногун аст, вале аслан ин мафҳум ҳанӯз дар асри XVII, аниқтараш соли 1770 дар Бритониё дар шакли векселҳо (васиқаҳо) ва чекҳои коғазӣ ба роҳ монда мешуд [4]. Вале замоне, ки муносибатҳои тиҷоратии байналмилалӣ, такмилёбии низоми бонкии кишварҳо ва шаклҳои хизматрасониҳои бонкию ташкилотҳои қарзӣ, инчунин, истифодаи васеъи шабакаи ҷаҳонии “интернет” аз ҷониби харидорону фурӯшандагон, аҳолӣ ва корхонаю ташкилотҳо ташаккул ёфт, дар ин замина ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ низ бо тарзу усули муосир боз ҳам вусъат пайдо намуда, то имрӯз намудҳои гуногуни барномаҳои компютерию мобилӣ дар бозори барномаҳои молиявӣ пайдо гардидаанд, ки мавриди истифодаи васеи аҳолӣ қарор гирифта, ба рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ як такони дигари ҷиддӣ мебахшад.

Ба андешаи профессор Ш. Раҳимзода дар замони пойдории Иттиҳоди Шуравӣ ва дар ҳайати он будани Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал шаклҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар солҳои 1921-1930 бо истифодаи чеку, вексел, солҳои 1930-1987 талабномаи пулӣ, аккредитив, чек ва пулгузаронии бевосита ва 1987-1992 супоришномаи пулӣ, талабномаи пулӣ, аккредитив, чек, ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯйи нақшаи пешакӣ ва аз эътибор соқит кардани қарзҳои байниҳамдигарӣ истифода мегардиданд [1, с. 113]. Вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди соҳибистиқлолӣ ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ аслан тавассути супоришномаи пулӣ, талабномаи пулӣ ва қисман аккредитив амалӣ карда мешаванд ва он ҳам аз соли 2008 инҷониб. Ҳоло он, ки дар кишварҳои аврупоӣ аз ҳама маъмултарин намудҳои ҳисоббаробаркунӣ супоришномаи пулӣ, талабномаи пулӣ ва чекҳо маҳсуб меёбанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соҳибистиқлолӣ ва дастёбӣ ба мустақилияти пурраи низоми бонкӣ, намудҳои гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ низ ба миён омада, дар ин баробар намудҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ рӯз аз рӯз такмил ёфта истодааст. Солҳои охир ба мушоҳида мерасад, ки истифода барномаҳои мобилӣ дар бозори молиявӣ байни аҳолии кишвар ба таври назаррас вусъат ёфта истодааст, ки ин аллакай аз болоравии маърифати молиявии шаҳрвандон ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, ки талаби замони муосир аст, дарак медиҳад.

Аслан, зери мафҳуми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва ё пардохтҳои ғайринақдӣ пардохтҳоеро фаҳмидан мумкин аст, ки бидуни истифодаи пули нақд бо роҳи интиқоли маблағ аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар (аз харидор ба фурӯшанда) талаботҳои тарафайн иҷро мегарданд. Ба таври дигар гӯем - ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ин амалиёти молиявие мебошад, ки бе истифодаи пули нақд тавассути истифодабарии воситаҳои электронии пардохт, ҳисобҳои бонкӣ ва технологияҳои муосири ҳушманд анҷом дода мешаванд. Ин намуди ҳисоббаробаркунӣ унсури асосии иқтисоди рақамӣ буда, дар солҳои охир дар саросари ҷаҳон ва махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд карда истодааст.

Ба андешаи олими ватанӣ У.С. Ҳикматов Рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳамчун омили инкишофи низоми молиявӣ дар ғанӣ гардонидани буҷети кишвар нақши муҳим дошта, он дорои як қатор афзалиятҳо ба монанди: осонӣ, бехатарӣ, назорату пайгирии хароҷот, интизоми буҷет ва хизматрасониҳои иловагӣ мебошад [6 с. 228-231]. Яъне ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ба истифодабаранда имкон медиҳад, ки ба таври осон ва бидуни ягон мушкилӣ, бехатар ва бе ягон мамоният ва ҳамарӯза (ҳар дақиқа, соат) назорати суратҳисоб ва хароҷотҳои худро роҳандозӣ карда, батанзидарории буҷети худро роҳандозӣ намояд.

Қайд кардан зарур аст, ки ба андешаи мо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон замина ва шароити мусоиди вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ муҳаё буда, танҳо мебояд талоши баланд бардоштани маърифати молиявии шаҳрвандонро дар деҳоти дурдаст ва дар ин замина ба роҳ мондани хариду фурӯш ва адои хизматрасониҳоро дар тамоми нуқтаҳои хариду фурӯш ва хизматрасониҳои давлатию ғайридавлатӣ каме тезонид. Чун рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар мамлакат метавонад иқтисоди миллиро шафоф, сарфакорона ва амнтар намуда, рушди иқтисоди рақамиро тезонад ва дар маҷмуъ ба беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат намояд. [11;12].

Қобили тазаккур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рӯ овардан ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва вусъат бахшидани он нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бузург буда, вобаста ба ин бори аввал қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри *соли 2018, №565* қабул гардида ва сипас аз 22 июни соли 2023, №586 "Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ" Фармони Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба тасвиб расид, ки дар асоси он аз 1 августи соли 2023 пардохти андозҳо, боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари

ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблаҒи суҒуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин қабули маблаҒҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ тариқи Ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад.

Ёдовар гардидан зарур аст, ки вобаста ба амалигардии фармони мазкур имрӯзҳо тамоми ташкилотҳои молиявию қарзии мамлакат пайваста дар самти ташкил намудани инфрасохтори ҳисоббаробаркунии Ғайринақдӣ ва пардохти ҳамагуна хизматрасониҳои давлатӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ ва замимабарномаҳои мобилӣ дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон фаъолиятро ба роҳ монда, ба тамоми аҳолии кишвар корти "фарогир" аз ҷониби КВД БДА "Амонатбонк" ба таври ройгон дастрас гардонида шуда истодааст. Ҳамзамон, бисёре аз ташкилотҳои қарзию молиявии кишвар аллакай барномаҳои мобилии бонкии худро фаъол намуда истодаанд, ки аҳолӣ бидуни мушкилот метавонанд аз онҳо ба таври васеъ дар ҳисоббаробаркунии Ғайринақдӣ истифода намоянд. Барои исботи гуфтаҳои боло динамикаи рушди инфрасохтори пардохтиро дар диаграммаи 1 дида мебароем.

Диаграммаи 1. Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ дар солҳои 2020-2024 (адад)

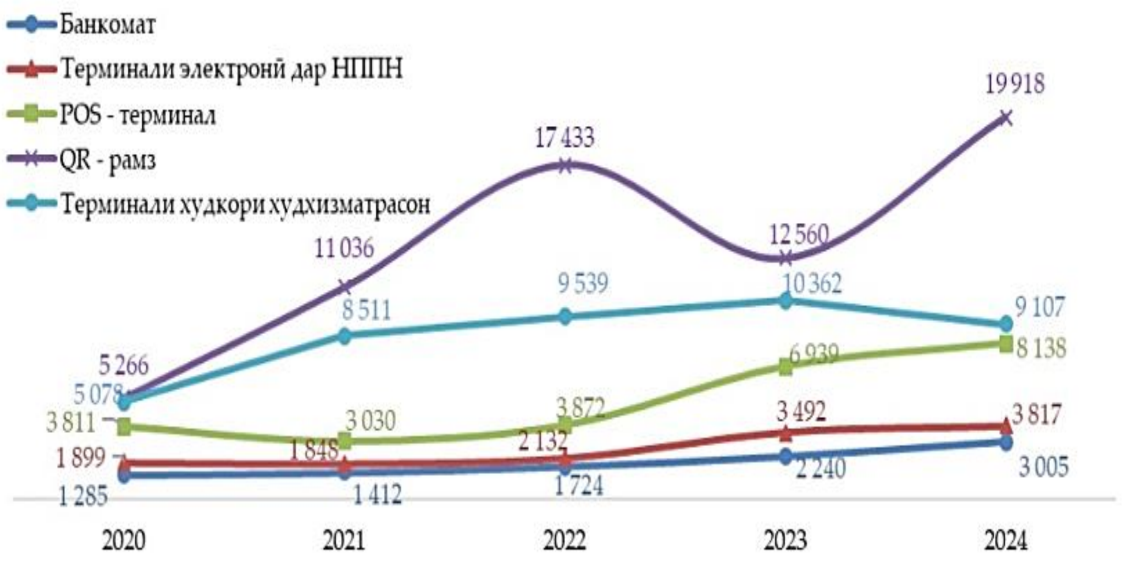

Манбаъ: Рушди бозори кортҳои пардохтии бонкӣ. Сомонаи расмии БМТ. - http://www.nbt.tj.

Мувофиқи рақамҳои дар диаграммаи 1 буда маълум мегардад, ки шумораи банкомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар дар соли 2020 ҳамагӣ 1285 ададро ташкил диҳад, он дар соли 2024 ба 3005 адад расида, нисбат ба соли 2020 ба миқдори 1720 адад (ё 2,3 маротиба) зиёд гардидааст. Шумораи терминали электронӣ дар нуктаҳои пешниҳоди пули нақд (НППН) дар соли 2024 ба 3817 адад расида, дар қиёс ба соли 2020 ба андозаи 1918 адад (ё 2,0 маротиба) афзудааст. Таҳлили POS-терминалҳо нишон дод, ки дар соли 2024 шумораи онҳо ба 8138 адад расида, нисбат ба соли 2020 дар сатҳи 4327 адад (ё 2,1 маротиба) бештар гардидааст. QR-рамз низ солҳои охир ба таври бесобиқа мавриди истифода қарор гирифта, шумораи он аз 5266 адади соли 2020 якбора ба 19918 адад дар соли 2024 расида, 14652 адад (ё 3,7 маротиба) зиёд шудааст. Дар давраи таҳлилӣ терминали худкори худхизматрасон мавриди истифода қарор гирифта, шумораи он агар дар соли 2020 ба 5078 адад баробар буд, дар соли 2024 ба 9107 адад расида, дар маҷмуъ 4029 адад (ё 2,26 баробар) афзоиш ёфтааст.

Аз таҳлили анҷомдодашуда маълум гардид, ки афзоиш дар ҳама намуди хизматрасониҳои инфрасохтори пардохтӣ ба мушоҳида расида, рушди бештар ба истифодаи QR-рамз дар кишвар рост меояд. Ин нишондиҳандаҳо дар амал хуб арзёбӣ гардида, аз рушди инфрасохтор дар солҳои охир ва дар ин замина аз рушди

ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар мамлакат шаҳодат медиҳад. Дар баробари ҳамаи ин, ба андешаи мо ҷиҳати боз ҳам хубтару беҳтар рушд бахшидани инфрасохтор дар мамлакат низоми бонкии кишвар, ташкилоту муассисаҳои давлатию ғайридавлатӣ ва аҳолии мамлакатро зарур аст, ки дилхоҳ амалиёти молиявии худро тариқи ғайринақдӣ дар доираи имконоти мавҷуда дар минтақаҳои кишвар ва дар умум дар сатҳи ҷумҳурӣ вусъат бахшанд.

Дар натиҷаи рушди инфрасохтор дар мамлакат, амалиёт бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ солҳои охир бештар гардида, он ба боло рафтани ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда истодааст.

Диаграммаи 2. Амалиёт бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2024

Манбаъ: Рушди бозори кортҳои пардохтии бонкӣ. Сомонаи расмии БМТ. - http://www.nbt.tj.

Чуноне, ки аз маълумотҳои диаграммаи 2 айён аст ҳиссаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар таркиби пардохти молу хизматрасонӣ сол аз сол тамоили рушдро касб кардааст. Агар ҳиссаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар соли 2020 ҳамагӣ 8%-ро ташкил намояд, он дар соли 2021 ба 10%, соли 2022 ба 12%, дар соли 2023 ба 20% ва дар соли 2024 якбора ба 26% баробар гардидааст, ки нисбат ба солҳои 2020 (18%), 2021 (16%), 2022 (14%) ва 2023 (6%) афзоиш ёфтааст.

Тавре аз таҳлилҳои анҷомдодашуда мушоҳида гардид, рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар кишвар солҳои охир хуб ба мушоҳида расида, тақвият бахшидани он дорои афзалиятҳои гуногун буда ва дар натиҷаи татбиқи пурраи он метавон ба дастовардҳои зерин ноил гардид:

- хароҷотҳои иловагии аҳолӣ кам гардида, пардохтҳои давлатӣ сариваҳт иҷро мегарданд;

- аҳолии кишвар вақти зиёдатӣ талаф накарда, бе ташриф овардан ба бонк ва дигар нуқтаҳои хизматрасонӣ ва аз дилхоҳ макон пардохти ҳар гуна уҳдадориҳоро метавонанд иҷро намоянд;

- муомилоти нақдӣ байни аҳолӣ, давлат ва дигар субъектҳои иқтисодӣ коҳиш ёфта, хароҷотҳои иловагӣ барои бароришн пулҳои фарсудашуда аз байн мераванд;

- дар супоридани андозҳо, боҷҳои давлатӣ, дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва хизматрасониҳои пулакӣ, шаффофият ҷорӣ мегардад;

- ҳисоббаробаркунии электронӣ байни мағозаву дуконҳо, ташкилоту корхонаҳо ва дигар субъектҳои иқтисодӣ бо аҳолӣ оммавӣ гардонида мешаванд;

- ҳолатҳои фассод (коррупсионӣ) коҳиш меёбанд ва ё ба таври пурра аз байн мераванд;

- технологияҳои рақамӣ, барномаҳои рақамӣ ва дар маҷмуъ иктисодиёти рақамӣ дар кишвар рушд намуда, тамоми амалиётҳо ва хизматрасониҳо ба таври рақамӣ ба истифодабарандагон ва аҳолӣ роҳандозӣ мегарданд;

- гардиши пули накд дар байни аҳолӣ ва ташкилоту муассисҳо коҳиш ёфта, фарсудашавии пули миллӣ кам ба назар мерасад;

- кортҳои пардохтии бонкӣ, замимабарномаҳои мобилии бонкӣ, QR-рамзҳо ва терминалҳои электронӣ байни аҳолӣ бештар гардида, дар ин замина маърифати молиявии шаҳрвандон баланд бардошта мешавад, ки боиси рушди амалиёти ғайринакдӣ дар кишвар мегардад.

Боиси тазаккур аст, ки низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва ҳиссаи он дар таркиби пардохтҳои пулии мамлактҳои хориҷӣ имрӯзҳо дар сатҳи максималӣ қарор гирифтааст, ки тибқи раддабандии ҷаҳонӣ ҳамасола тақрибан аз 70 то 93 фоизи ҳисоббаробаркунӣ дар ин кишварҳо ғайринақдӣ анҷом дода мешаванд ва онҳо ба қатори даҳгонаи беҳтарин аз лиҳозӣ амалиёти ғайринақдӣ дохил мегарданд, ба монандӣ: Белгия, Фаронса, Канада, Британияи Кабир, Шветсия, Австралия, Нидерландия, ИМА, Олмон ва Кореяи Ҷанубӣ [2]. Барои маълумоти пурра пайдо намудан дар диаграммаи 3 нишондиҳандаҳои сатҳи ҳисоббаробаркунии ғайринакдиро дар ин кишварҳо дида мебароем.

Диаграммаи 3. Сатҳи нишондиҳандаҳои фоизии ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар кишварҳои хориҷӣ дар соли 2023, (бо %)

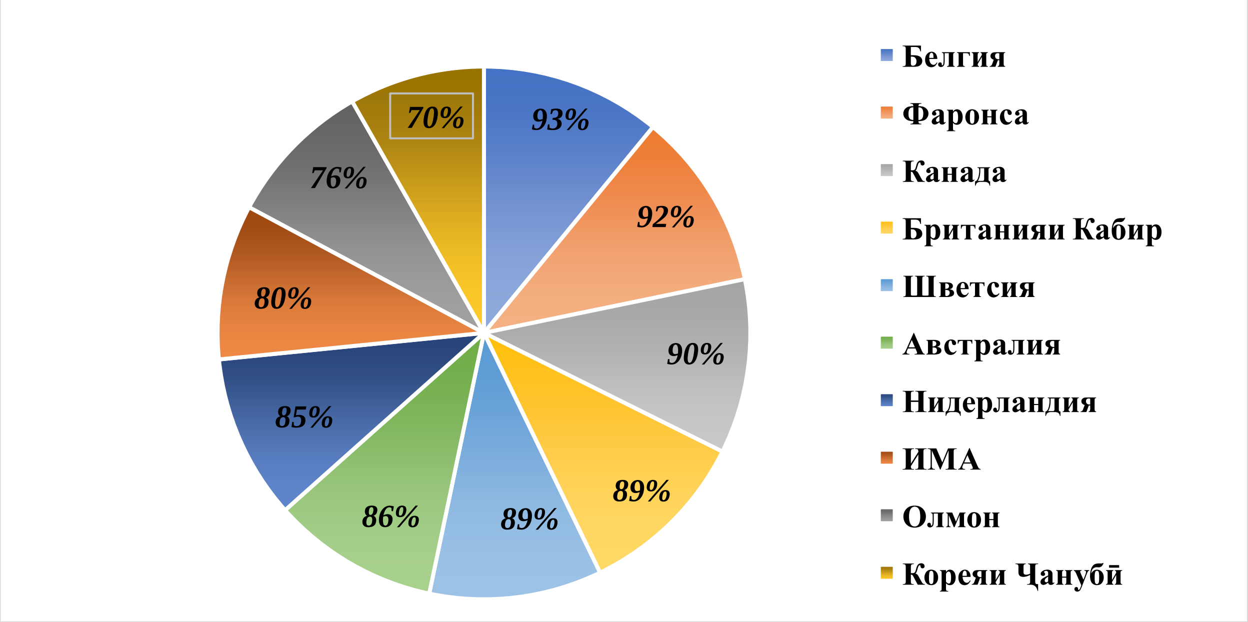

Манбаъ: таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои интернетии https://habr.com/ru/articles/258625/.

Тавре аз диаграммаи 3 мушоҳида мегардад, дар соли 2023 давлати Белгия дар шакли ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ мақоми аввалро дар ҷаҳон касб намудааст, ки 93%-и тамоми хариду фурӯш ва муносибатҳои дигари хизматрасонию тиҷоратӣ дар ин давлат ғайринақдӣ анҷом дода мешавад. Ҷойи дуввумро дар ин радабандӣ Фаронса бо 92% ва мақоми сеюмро бошад, Канада бо 90% касб кардаанд. Тибқи радабандӣ мақоми охирон, яъне даҳумро Кореяи Ҷанубӣ бо 70% ишғол менамояд. Қобили зикр аст, ки ин нишондиҳандаҳо аз рушди иқтисодиёти рақамӣ, истифодаи васеи технологияҳо ва маърифати баланди молиявии аҳолию тараққиёти иқтисодиёти ин кишварҳо шаҳодат медиҳад. Ин нишондиҳанда дар соли 2024 тибқи маълумотҳои расмии оморӣ дар Русия 85,3%, Қазоқистон 85%, Ӯзбекистон 40%-ро ташкил медиҳад [7; 8; 9], ки нисбат ба ҳиссаи ҳисоббаробаркунии

ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар мебошад.

Бо назардошти имконоти мавҷуда ба андешаи мо бобати вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар кишвар андешидани чораҳои зерин саривақтӣ маҳсуб меёбанд, аз ҷумла:

- инфрасохтори молиявию технологӣ дар асоси имконот рушд дода шуда, пешбурди шабакаҳои пардохтӣ ва POS-терминалҳо дар тамоми минтақаҳои дурдаст роҳандозӣ ва сифати хизматрасонии интернет ва дастрасии он бо нархи дастрас ба аҳолӣ роҳандозӣ карда шуда, платформаҳои пардохти амну дастрас барои ҳама имконпазир мебуд;

- афзоиши эътимод ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар асоси имконоти ҷойдошта ҷорӣ гардонида шуда, тақвияти бехатарии транзаксияҳои ғайринақдӣ тавассути истифодаи технологияҳои ҳозиразамон барои ҳифзи маълумот ва бартараф кардани тарсу шубҳаи шаҳрвандон тавассути маъракаҳои иттилоотӣ роҳандозӣ мегардиданд;

- ташвиқ ва ҳавасмандкунии аҳолӣ бо роҳи таъмини имтиёзҳо барои истифодабарандагони ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, ба монанди пешниҳоди тахфифҳо ва бозгардонии маблағ, ҳамзамон, татбиқи барномаҳои таълимӣ барои фаҳмонидани афзалиятҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ байни табақаҳои ҷомеа дар асоси имкониятҳо ба роҳ монда мешуд;

- бо роҳи омӯзиши таҷрибаи кишварҳои дигар, ба монанди Белгия, Фаронса ва Канада, ки дар рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ муваффақ шудаанд, моделҳои мувофиқ бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор мегирифт;

- кор бо бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ ривоҷ дода шуда, истифодаи барномаҳои мобилбанкинг ва эҷод намудани имконоти бештари пардохтӣ тавассути телефонҳои мобилӣ ҷорӣ карда шуда, пешниҳоди қарзҳо бо шартҳои махсус ба соҳибкороне, ки ба рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ мусоидат мекунанд дар асоси имконоти ҷойдошта роҳандозӣ карда мешуд.

Хулоса. Вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо самаранокии молиявиро зиёд мекунад, балки ба рушди иқтисодиёти кишвар низ мусоидат менамояд. Аз ин нуқтаи назар, бояд дар асоси ҳамкорӣ бо муассисаҳои байналмилалӣ ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар ин самт, раванди ҳисоббаробаркунии ғайринақди дар кишвар вусъат дода шавад. Чун вусъат додани ин шакли ҳисоббаробаркунӣ талаб мекунад, ки давлат, бонкҳо, соҳибкорон ва аҳолӣ якҷоя амал намоянд. Дар натиҷа, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба рушди иқтисоди рақамӣ ва шаффофияти молиявӣ мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз: китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. - Душанбе: “Эр-граф”. - 2018. - 516 с.

5. Миршарипов Э.Қ. Аҳамияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар вусъат бахшидани он / Э.Қ. Миршарипов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Масоили рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, молия ва менеҷмент дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ва такмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (14 марти соли 2024). – Рашт, 2024. – С. 98-106.

6. Ҳикматов У.С. Саводнокии молиявӣ: воситаи таълимӣ / У.С. Ҳикматов. – Душанбе: Ирфон. - 2021. - 340 с.

10. Бюллетени омори бонкӣ барои соли 2023. - №12 (341).

11. Вализода, Ш. Ш. Арзёбии самаранокии иқтисодию иҷтимоии рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ / Ш. Ш. Вализода, Б. М. Шарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – No. 9. – P. 116-125. – EDN BIAXEI.

12. Вализода, Ш. Ш. Проблемы и тенденция развития безналичной платежной системы в Республики Таджикистан / Ш. Ш. Вализода, Б. М. Шарипов // Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики : Материалы международной научно-практической конференци, Душанбе, Таджикистан, 10 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 101-110. – EDN GTBBHL.

Маълумот дар бораи муаллифон:
Мирзоев Ҳокимҷон Ҳалимович – ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 907 32 13 21. E-mail: 907321321m@gmail.com
Миршарифзода Эмомалӣ Қурбоналӣ - Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, декани факултети иқтисод ва идора. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. **Телефон:** (+992) 988-536-364. **E-mail:** emomali-95s@mail.ru.
Зиёев Зулфиқор Маҳмадякубович – н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: bahrom_07_09@mail.ru. Телефон: (+992) 908-33-89-72.
Сведения об авторах:
Мирзоев Хокимджон Халимович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры банковского дело. Адрес: 734067, г.Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 907-32-13-21. E-mail: 907321321m@gmail.com
Миршарифзода Эмомали Курбонали - Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе, декан факультета экономики и управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин – 63. **Телефон:** (+992) 988-536-364. **E-mail:** emomali-95s@mail.ru.
Зиёев Зулфикор Махмадякубович – к.э.н., доцент кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Адресс: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. E-mail: bahrom_07_09@mail.ru. Телефон: (+992) 908-33-89-72.
Information about authers:
Mirzoev Hokimjon **Halimovich** - Tajik State University of Finance and Economics, assistant at the department of banking business. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimova street, 64/14. Phone: 907-32-13-21. E-mail: 907321321m@gmail.com
Mirsharifzoda Emomali Qurbonali - Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht region. Dean of the Faculty of Economics and Management. **Adress:** 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin – 63. **Phone:** (+992) 988-536-364. **E-mail:** emomali-95s@mail.ru.
Ziyoev Zulfikor Makhmadyakubovich – PhD, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. E-mail: bahrom_07_09@mail.ru. Телефон: (+992) 908-33-89-72.

УДК:336

СТРАНОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИСЛАМСКИХ ПРИНЦИПОВ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Рахматов С.К.

В статье рассматриваются особенности реализации исламских принципов, формирования финансового сектора.

Прежде всего, автор уточнил требования исламского шариата относительно развития финансовых отношений в разных странах мира. В связи с этим особого внимания заслуживают взгляды автора на положение внедрения исламских принципов в финансовую жизнь отдельных стран.

Несомненно, автор не смог затронуть все нюансы вопроса, поскольку сам по себе вопрос чрезвычайно широк, и в каждой стране, в зависимости от господства той или иной секты (суннитской, шиитской, исламской и т. д.), существуют вопросы которые требуют серьезного внимания, как бы они к этому ни относились. Это означает, что разные мусульманские страны, а также страны, где мусульмане составляют меньшинство, имеют свои особенности применения принципов исламских финансов в жизни.

На основе изучения различных аспектов социально-экономического развития таких стран автор статьи смог объяснить не только суть таких особенностей, но и обосновать некоторые предложения, вытекающие из таких особенностей.

Данная статья будет полезна преподавателям высших, высших профессиональных школ, сотрудникам научно-исследовательских учреждений в области экономики и религии, а также работникам банков и исламских «окон».

Ключевые слова: *исламские финансы, исламские принципы, финансовый сектор, финансовые институты, банк, банковские операции, исламское страхование, исламское налогообложение.*

Для цитирования: *Рахматов С.К. Страновые особенности реализации исламских принципов развития финансового сектора экономики/ С.К. Рахматов // Финансово - экономический вестник. – 2024. – No. 4.2 (43). – С.461-469.*

ХУСУСИЯТҲОИ КИШВАРИИ ТАТБИҚИ ПРИНСИПҲОИ ИСЛОМИИ РУШДИ БАХШИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЕТ

Раҳматов С.К.

Дар мақола хусусиятҳои амалӣ гардонидани принсипҳои исломӣ, ташаккули сектори молиявӣ мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.

Муаллиф пеш аз ҳама талаботи Шариати исломиро нисбати рушди муносибатҳои молиявӣ дар мамолики гуногуни ҷаҳон равшан намудааст. Ин бобат ақидаҳои муаллиф оид ба мавқеи амалӣ гардонидани принсипҳои исломӣ дар ҳаёти молиявии мамлакатҳои ҷудогона ба таваҷҷуҳи махсус эҳтиёҷ дорад.

Бидуни шубҳа, муаллиф ба тамоми нозукиҳои масъала муроҷиат карда наметавонист, зеро худи масъала ниҳоят васеъ мебошад ва дар ҳар як мамлакат вобаста ба ҳукмронии ин ё он мазҳаб (сунъӣ, шиа, исломӣ ва ғайра) ба ҳаллу фаслу масоиле, ки диққати ҷиддиро талаб менамоянд, ҳархел муносибат мекунанд. Ин маънои онро дорад, ки кишварҳои гуногуни мусулмонӣ, инчунин кишварҳое, ки мусулмонон аққалиятро ташкил мекунанд хусусиятҳои ба ҳаёт тадбиқ намудани принсипҳои ташкили молияи исломӣ хусусиятҳои ба худ хос доранд.

Муаллифи мақола дар асоси омӯзиши ҷиҳатҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ-иқтисодии чунин кишварҳо тавонистааст, ки натанҳо моҳияти чунин хусусиятҳоро фаҳмонад, балки баъзе таклифу пешниҳодҳое, ки аз чунин хусусиятҳо ба миён меоянд асоснок намоянд.

Ин мақола барои устодони мактабҳои олӣ, олии касбӣ, кормандони муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии соҳаи иқтисод ва диншиносӣ, инчунин коркунони бонкҳо ва “равзанаҳо”-и исломӣ муфид мебошад.

Калидвожаҳо: *молияи исломӣ, принсипҳои исломӣ, бахши молиявӣ, муассисаҳои молиявӣ, бонк, амалиёти бонкӣ, суғуртаи исломӣ, андозбандии исломӣ.*

COUNTRY-SPECIFIC FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF ISLAMIC PRINCIPLES FOR THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SECTOR OF THE ECONOMY

Rakhmatov S.K.

The article discusses the features of the implementation of Islamic principles and the formation of the financial sector.

First of all, the author clarified the requirements of the Islamic Sharia for the development of financial relations in different countries of the world. In this regard, the author's views on the position of implementation of Islamic principles in the financial life of individual countries need special attention.

Undoubtedly, the author could not address all the nuances of the issue, because the issue itself is extremely broad, and in each country, depending on the rule of this or that sect (Sunni, Shia, Islamic, etc.), there are issues that require serious attention. however they treat it. This means that different Muslim countries, as well as countries where Muslims form a minority, have their own characteristics of applying the principles of Islamic finance to life.

Based on the study of various aspects of the socio-economic development of such countries, the author of the article was able to explain not only the essence of such features, but also to substantiate some proposals arising from such features.

This article will be useful to teachers of higher and higher professional schools, employees of research institutions in fields of economics and religion, as well as employees of banks and Islamic “windows”.

Key words: *Islamic finance, Islamic principles, financial sector, financial institutions, bank, banking operations, Islamic insurance, Islamic taxation.*

Естественно отметить, что в каждой отдельной мусульманской стране развитие финансового сектора на базе исламских принципов все более рассматривается как объективное явление. В зависимости от многочисленных факторов в каждой стране уровни развития и распространения исламских принципов в экономике, и в частности, в финансовой сфере обладают своеобразными особенностями. Кроме того, исламские финансы в последние 15-20 лет получили широкое развитие в целом ряде неисламских стран. В некоторые из них эти принципы стали реализовываться на базе дополнений к банковскому и другим законодательствам, регулирующим воздействие финансового сектора.

Среди мусульманских стран выделяются такие страны, у которых финансовый сектор экономики целиком регулируются законами, основанными на принципах шариата (Иран, Пакистан, Судан). В других мусульманских странах одновременно развиваются финансовые институты, которые в своем функционировании опираются как на принципах шариата, так и на традиционных принципах, отражающих принципов, существующих до настоящего времени.

Имеет место ситуация, когда ведущие банки отдельных мусульманских стран, а также первоклассные транснациональные финансовые институты, не отказываясь от традиционных принципов прибегают к созданию и расширению так называемого «мусульманского окна». Последнее означает, что в таких финансовых учреждениях в пределах такого «окна» применяется исламские принципы функционирования финансового сектора.

Безусловно наднациональные финансово-экономические исламские организации играют ведущую роль в обеспечении позитивного расширения и эффективного функционирования национальных финансовых институтов на базе исламских принципов. К таким институтам прежде всего относится Исламский Банк Развития. Этот банк по решению Организации Исламской Конференции был создан в 1975 году. В начале он был ориентирован на реализацию межгосударственных целей по развитию экономики отдельных мусульманских стран. Внутренние банковские операции в ИБР построены на базе шариатских принципов. Именно этот банк является инициатором создания целого ряда мощных исламских банков, к числу которых относятся Дубай Исламик банк (1975), Файсал Исламик банк (в Судане и в Египте), Бахрейн Исламик банк, Исламская сберегательная корпорация в Малайзии и т.д. Весьма ощутимо воздействие ИБР на развитие исламских финансовых структур в немусульманских странах Европы, Азии и Америки.

Смысл создания самого ИБР заключался в создании международного финансового института для ускорения экономического и социального прогресса мусульманских стран, а также мусульманских общин в немусульманских странах в полном соответствии с принципами шариата.[32] Сам ИБР в широком плане выступает в качестве финансирующего органа как общественного так и частного сектора в мусульманских странах. В качестве сфер инвестирования ИБР выступают инфраструктурные объекты. ИБР также оказывает техническое содействие членам ОМС (Организация мусульманских стран) и оказывает содействие развитию торговли между исламскими странами, в особенности, торговли инвестиционных товаров. Широко известно участие ИБР в распространение знаний об исламских принципах функционирование экономики. В структурном плане ИБР состоит из следующих составных частей:

а) портфель исламских банков;

б) инвестиционный фонд ИБР;

в) инфраструктурный фонд ИБР;

г) исламская корпорация страхования инвестиций и кредитования экспорта;

д) исламская корпорация по развитию частного сектора.

Мусульманские страны обладают определенными потенциалами в развитии исламских финансов, включая исламский банкинг, которые в силу известных обстоятельств широко дифференцируются. Арабские страны Ближнего Востока, а также Иран (до недавнего времени) являются владельцами огромных сумм нефтедолларов. Это является причиной формирования высокого уровня ликвидности исламских банков, действующих в указанной группе стран.

Вместе с тем имеется другая группа Исламских государств, которые не обладают нефтегазовыми ресурсами и которые нуждаются во внешних финансовых вливаниях. Такие государства также являются обладателями большого количества банков действующих на основе исламских принципов. Принципы функционирования таких банков требуют более высокого уровня ликвидности по сравнению с традиционно действующими банками. Такие страны до настоящего времени нуждаются в повышении уровня ликвидности, которая не представляется возможным без привлечения финансовых ресурсов из-за рубежа. Ко второй группе стран относятся Египет, Судан, Бангладеш, Турция, Кыргызстан, Таджикистан, Пакистан, Индонезия, Джибути, Эритрея, Сомали, Йемен и т.д.

Такой разброс в уровнях развития банков и других элементов исламской финансовой системы приводит к существенной дифференциации между ними. Это находить выражения в том, что например, по исламскому банкингу они подразделяются на 3 группы исходя из их системной значимости. В первой группе включаются системно значимые, во второй группе – потенциально системно значимые, в

[32] См. на: Islamic development Bank and its role in financing projects. A paper by Dr. Muhammad Ali at IEP-SAC Annual seminar in Saudi Arabia on 24/11/2000/

третьей группе – минимально значимые исламские банки. Первая группа охватывает стран, где доля исламских банков превышает 15% от всего объема активов банковского сектора. Соответственно во второй группе входят страны, где удельный вес исламских банков составляет от 4 до 14% активов банковского сектора. В третью группу стран входят те, у которых этот показатель не превышает 4 %. Отмеченная дифференциация приведена в нижеследующей таблице.

Классификация некоторых стран по системной значимости исламских банков

Системно значимые исламских банков	Потенциально системно значимые исламские банки	Минимально значимые исламские банки
Иран -100% Судан – 100% Саудовская Аравия – 51% Бруней – 41% Кувейт – 38% Иемен – 27% Катар – 25,1% Малайзия – 21,9% ОАЭ – 17,4% Бангладеш – 17% Джибути – 15%	Бахрейн – 14% Иордания – до 14% Палестина – 10% Пакистан – 9,8% Египет – до 7% Турция – 7,8% Оман – 4,35% Индонезия – 4%	Тунис – 3% Кения – 2,5% Азербайджан – до 2,2% Алжир – до 1% ЮАР – менее 1% США – менее 1% Канада – менее 1% Великобритания – менее 1% Сингапур – менее 1% Казахстан – менее 1% Ливан – менее 1%

Из вышеприведенной классификации можно сделать следующие выводы:

а) в первой группе преобладают нефтепроизводящие страны Ближнего Востока; б) во второй группе стран преобладают азиатские страны с устойчивыми политическими режимами, которые также являются мусульманскими. в) в третьей группе преобладают страны, где основная часть населения являются немусульманским или которые находятся на переходном этапе. К числу таких стран принадлежит и Таджикистан. Первая группа стран отличается высоким уровнем конкурентоспособности исламских финансовых учреждений в структуре финансовой системы. В светских и умеренно-мусульманских странах (вторая группа) системно значимые исламские банки вовлечены в процесс ожесточенной конкуренции. Последняя нередко заканчиваются банкротством банков как исламского, так и традиционного направлений деятельности. В третьей группе стран исламские банки отличаются резкими различиями в своем финансовом статусе.

Эта проблема находит яркое выражение в исламском банкинге в Индонезии. Основная проблема исламского банка в Индонезии заключается в том, что наряду с основным партнером реализация проектов для пополнения денежных ресурсов банков привлекаются ресурсы третьей стороны. А другая их проблема заключается в том, что такие банки сталкиваются с поисками недостающих ресурсов для достижения необходимой ликвидности из-за того, что инструменты обеспечения деривативов ликвидности носят весьма ограниченный характер. Когда имеет место зависимость исламских банков от третьей стороны, предоставляющей денежные ресурсы по высоким тарифам, то это создает проблемы в использовании текущих депозитов и наращивание денежных ресурсов в депозитных фондах. Третья проблема – это отрицательный коэффициент ВВП. Это означает, что страна нуждается в стабильном положительном изменении макроэкономических показателей, пока рынки исламских банков откуда исчерпываются деньги отличаются дороговизной, что создает проблемы для достижения высокого ликвидного буфера. Данная ситуация создает высокие риски, в особенности риск утечки банковских депозитов. Такой риск, в конечном итоге, может привезти к дефолту этих банков.

В Пакистане процентная ставка в полностью упразднена. Здесь прибыли и убытки делятся между банком, пользователем кредита и владельцами

депозитов. Однако полное упразднение процентной ставки (риба) произошло гораздо позднее из-за серьезной подготовки к принятию норм исламских финансов. В самом начале Федеральный Исламский Суд целого ряда исламских продуктов и процессов оценил, как неисламские. Однако Верховный суд Пакистана не признал данное решение Шариатского суда. По этому Шариатскому суду было предоставлено дополнительное время для переоценки своих решений. Этот суд привлек большое количество крупных экспертов из числа известных уламов для установления степени адекватности своих решений. Изменения в шариатских законах были утверждены лишь в 1990 году. При этом были указаны на следующие уроки, вытекающие из экспертных оценок:

а) Нет необходимости в использовании радикальных методов перехода к исламским принципам функционирования финансов. Вместо этого Верховный Суд Пакистана указал на необходимость использования эволюционного подхода, когда стейкхолдеры в полной мере ощущают приемлемость новых методов, вытекающих из шариатских норм.

б) Переход должен носить гибкий характер. Нужно отказаться от силовых методов, которые препятствуют динамичности развития рынков.

в) Перед широким распространением норм исламских финансов необходимо добиться широкого доверия не только среди финансовых институтов, но и среди широкого круга потребителей. Стейкхолдеры должны располагать новейшими знаниями об исламском банкинге перед переходом от процентной ставки к бесплатному банкингу.

г) Для того чтобы знать принципы исламских финансов необходимо понять глубокий смысл таких категорий как процентная ставка, ценность денег по времени, стоимость капитала, экономическую теорию, теорию рисков и т.д.

В финансовую систему Пакистана особое внимание уделяется закату, который занимает одно из ведущих мест среди применяемых налогов. В Пакистане концепция финансовой системы очень близка к общей концепции банковской системы. Последнее предполагает сужение масштабов коммерческой банковской системы, когда предоставление кредитов сопровождается требованием о залогах. В Пакистане широко прибегают к семи разновидностям финансов, которые широко применяются в этой стране. К последним относятся: мушарака, мудараба, салам, истисна, мурабаха, ичара, мусавама.

В последние годы в Пакистане наблюдается создание широкой сети филиалов и отделений банковских и небанковских финансовых учреждений в малых городах и крупных селах. Кстати, менее урбанизированные районы в большей степени тяготеют к использованию исламских финансовых услуг, поскольку уровень религиозности в сельских и недостаточно урбанизированных местностях намного выше, чем в крупных и крупнейших городах Пакистана.

Исламские финансы получили развитие только после исламской революции 1978 года в Иране. С самого начала установления исламского режима было ясно, что национальные финансы, созданные по образцу западных финансовых систем, будут преобразованы в финансы, работающие на базе принципов шариата. В 1983 году был принят Закон «О беспроцентном банковском деле» новым правительством. Процентная ставка этим законом была ликвидирована в масштабе всей страны и объявлена антиисламским.

В Иране переход на беспроцентные кредиты оказался не из легких. Это особенно касается пассивов коммерческих банков. На первый взгляд кажется, что вклады как срочные, так и долгосредние по своим размерам после такого перехода могут оказаться мизерными. Впрочем, некоторые банки в Иране не только не выплачивают проценты, а взымают определенную плату за обслуживание вклада. Тем не менее после исламской революции в Иране через средств массовой информации была проведена масштабная работа по разъяснению смысла перехода к исламским принципам развития финансовой системы. Хотя в Иране депозиты рассматриваются в качестве кредита, предоставляемого физическими и

юридическими лицами банку, тем не менее их объемы, приобрели тенденцию к росту. Такие депозиты в исламских банках были охарактеризованы как «кард-аль-хасана». Такое переименование произошло сразу после принятия Закона «О беспроцентном банковском деле». По сути дела, вклады до востребования, которые называются «кард-аль-хасана» являются формой «аманата», которые передаются банку для сохранения. Основы беспроцентного хранения «аманата» является исламский государственный строй, в основе действия которого лежат нормы шариата. Нельзя сказать, что держатели таких вкладов вовсе не получают деньги. Они получают деньги, когда средства переданы банку для сохранения и используются для реализации тех или иных проектов, финансируемых исламскими банками.

Такие выплаты производятся, когда банк получает свою часть прибыли от участия в реализации проектов, точнее говоря от финансирования проектов. В этом плане средства, получаемые от срочных вкладов являются более устойчивыми чем от вкладов до востребования. Последние чем дольше содержатся в банках, тем больше в случае прибыльности проектов могут принести их владельцам прибыль. Таким образом, прибыль, получаемая банковскими учреждениями, в свою очередь ещё раз делится на две части. По договоренности с владельцами вкладов, то есть пассивов, прибыль делится в соответствующих пропорциях. Вместе с тем в Иране законом обеспечивается полная гарантия для выплаты основного вклада. При возвращении вклада клиенту последний может получать возрастающую сумму по сравнению с суммой основного вклада. Если в результате реализации проекта стороны, ответственные за использование инвестиций получают убытки, то распределение убытков между банками и депозиторами может не происходить. Другими словами, на этом этапе распределения, убытки не делятся.

В то же самое время иранские банки имеют разрешение на оказание различных услуг в целях увеличения численности клиентов. К таким услугам могут относится бонусы и призы в денежной и в натуральной форме, применение скидок на тарифы, использование разного рода приоритетов в использования банковских услуг. Срочные вклады по той причине, что проекты, где их средства используются, являются прибыльными и в основном носят рентабельный характер.

В Иране срочные депозиты делятся на два типа: краткосрочные и долгосрочные. По каждому из этих разновидностей вкладов готовятся контракты. Достигнутый поныне опыт показывает, что в Иране медленно, но последовательным путем растет заинтересованность в увеличение сумм таких вкладов.

В постсоветском пространстве исламские финансы получили развитие намного позже, чем в мусульманских и западных странах. Среди постсоветских стран наиболее видное место, в данном плане, занимает Республика Кыргызстан. Первый указ президента Республики Кыргызстан был подписан 12 июля 2006 под названием «О Пилотном проекте внедрения исламских принципов финансирования в Кыргызской Республике». В этом указе было сказано: «Внедрение в Кыргызской Республике исламских принципов банковского дела и финансирования, наряду с традиционно действующим банковским делом и кредитованием, рассматривается как создание условий развития экономических правоотношений, а также конкурирующих систем финансирования и кредитования».[33] В качестве подзаконного акта правительством Республики Кыргызстан 2 июля 2008 года было принято постановление «О распространении в Киргизской Республике исламского финансирования». Было принято также положение «О реализации исламских принципов финансирования в Киргизской Республике в рамках Пилотного проекта», Национальным Банком КР. В соответствии с вышеотмеченными документами в этой стране были введены изменения в соответствующие законы. К таким изменениям относятся положения о Сукук (ценных бумагах) и Такафул (страхование).

[33] См.: Каримбеков А.М. Исламский банкинг как альтернативный вариант развития банковских услуг в Кыргызстане. // Современный мусульманский мир. 2019 № 4, стр. 4.

Постепенно в Кыргызстане сложился сектор исламской финансовой системы. Целый ряд финансовых компаний перестраивает свою работу на базе названных принципов и функционируют в Бишкеке и во всех областных центрах. В 2013 году была создана Ассоциация развития исламской экономики, финансов и индустрии. Наряду с «ЭкоИсламикБанком» в Кыргызстане действуют многочисленные финансовые институты, работающие на базе принципов шариата. К настоящему времени удельный вес исламского банкинга в банковском секторе республики достигает 1,7%, а в небанковских финансовых структурах - 6%. В Кыргызстане три банка и пять микрофинансовых организаций работают на базе исламских принципов действия финансовой системы. Они широко используют такие инструменты, как мудараба, мушарака, мурабаха. Эти инструменты являются высокорентабельными и служат ориентиром для дальнейшего развития финансовых институтов в Кыргызстане. Под воздействием отмеченных структур развиваются некоторые производства, носящие сугубо мусульманские черты. Речь идет о производствах по пошиву и продаже мусульманской одежды, мусульманские рестораны и кафе, производство халяльного мяса, шоколадов и другой продукции. В экономических вузах страны преподают такие предметы как «Основы исламской экономики», «Исламское банковское дело», «Исламские финансы», «Исламское страхование», «Исламское налогообложение», «Исламский рынок ценных бумаг» и т.д... Сегодня есть все основания для того, чтобы считать, что Кыргызстан все более трансформируется в методический центр исламского финансирования в масштабе Центральной Азии.

В Таджикистане лишь в 2019 г был создан первый исламский банк под названием «Тавхидбанк». Он был организован на базе ОАО «Сохибкорбанк». Следует отметить, что в Таджикистане исламские кредитные учреждения возникли очень поздно, после всех стран Центральной Азии. На наш взгляд, это ничем не оправданное опоздание. В социальном плане предпосылки развития таких банков в Таджикистане намного больше по сравнению с другими странами названного макрорегиона, поскольку уровень религиозности в этой стране выше по сравнению с соседами. Именно, этим объясняется быстрое возрастание численности клиентов первого исламского банка в стране, что видно из нижеследующей таблицы.

Изменение численности клиентов Тавхидбанка (тыс. чел.)

2020	2021	2022
2,54	**14,01**	**31,03**

Из таблицы видно, что в течении двух лет численность клиентов «Тавхидбанка» увеличилось в 12,3 раза. Ни один банк, действующий на базе традиционных принципов не имеет такие очень быстрые темпы увеличения своих клиентов.

В Российской Федерации также исламские финансы получают развитие. Первый исламский банк «Бадр Банк» был создан в 1997 году и сразу же получил лицензию на проведение банковских операций. Этот банк является членом Международной ассоциации исламских банков, Ассоциации национальных финансовых институтов развития в государствах – членах Исламского банка развития. Он признан Исламским банком развития как банк, работающий на основе исламских принципов. Кстати финансовый кризис, поразивший российскую банковскую систему 1998 году, прошел мимо данного банка. При банке действует инвестиционная финансовая компания «Badr finance», которая выполняет такие операции, как дилерство, андеррайтинг ценных бумаг, исламские облигации и т.д... Эта компания ориентирована на создание в РФ такой экономической инфраструктуры, которая

работала бы на базе законов шариата. Этот банк широко использует такие инструменты как мудараба, мушарака, мурабаха, иджара и иктина. В России «Бадр банк» все еще остается главным финансовым институтом, работающим на базе исламских принципов.

Общая особенность формирования и развития финансовых структур вышеприведенных стран, заключается в нехватке ресурсов для расширения масштабов функционирования исламских финансов. Все они страдают из-за недостаточной ликвидности. В то же самое время в целом ряде нефтегазопроизводящих стран имеет место явление гиперликвидности. К таким странам относятся: Саудовская Аравия, Кувейт, Катар, Бахрейн, Объединенные Арабские Эмираты и Оман. Отмеченная выше гиперликвидность объясняется крупномасштабным притоком нефте - и - газо долларов, которые не ориентированы на финансирование инвестиционных проектов внутри названных стран.

В континентальной Европе также в Великобритании исламские финансовые институты имеют более 40 летнюю историю развития. Первый Исламский финансовый дом был открыт в Люксембурге в 1978 году. Затем в Копенгагене был создан Исламский Международный Банк Дании. Даже в далекой Австралии появилась исламская инвестиционная компания. В Женеве была создана международная финансовая группа Дорул Мол аль Ислами.

Ранние исламские финансовые учреждения в неисламском мире представлены в нижеследующей таблице.

Первые исламские финансовые институты в странах Европы

Государства	Названия исламских финансовых учреждений	Год организации
Люксембург	Islamic Banking International Holding	1978
Швейцария	Dar-ul-mal-al-Islami	1981
Дания	Al-Baraka guruhi va Daniya xalgaro Islam banki	1982
Великобритания	Islamic Finance House	1983

Естественно полагать, что эти финансовые учреждения появились в тех странах Западной Европы, где имело место высокий уровень концентрации мусульманского населения. Последнее рассматривало эту необходимость как составную часть совершенствования образа жизни, основанного на правилах Шариата. Кстати, значительную часть работников этих учреждений составляли люди принадлежащие к неисламским религиозным общинам (христиане, буддисты, индуисты).

Огромный интерес к внедрению исламских принципов в деятельности финансовых учреждений проявили известные финансово-банковские группы Запада.

Ведущие европейские банки ABN Amro, Society general, GP Morgan Chase создали специальные подразделения – «исламские окна», которые оказывают услуги мусульманам, проживающим в Европе на базе шариатских принципов. Исламские финансы получают быстрое развитие в Европе, что связано с быстрой исламизацией Европы. Исламизация континента объясняется растущим переходом коренных европейцев в Ислам, внедрением исламских норм поведения в европейский быт, отказ от традиционных ценностей, включением в законодательство пунктов, основанных не только на Римское право и кодекса Наполеона, но и на нормы шариата.

Следует отметить, что среди европейских стран Великобритания занимает ведущее место в развитии исламских финансовых структур. По своим активам соответствующим нормам шариата Соединённое Королевство занимает 7 место в мире (более 20 млрд. долл.). Это объясняется тем, что в Великобритании живет самая многочисленная мусульманская диаспора в немусульманском мире. Двадцать четыре банка Великобритании предоставляют услуги, соответствующие шариатским требованиям (в Швейцарии и Франции по 5 банков, в Люксембурге 4 банка). Три финансовые компании действуют на базе норм шариата (The Islamic Bank of Britain, The European Investment Islamic Bank и The Bank of London and Middle

East). В отличие от многих немусульманских стран правительство Великобритании оказывает мощную поддержку финансовому сектору, действующему на базе шариатских принципов. Проф. Дункан Маккензи отмечает, что «Британское правительство в последние годы активно развивало нормативно-правовые основы сектора, которые позволили исламским финансовым услугам функционировать также, как традиционным». Нужно отметить, что быстрое развитие исламских финансовых структур в Великобритании объясняется не только выдвижением Лондона в качестве мирового финансового центра, но и стремлением правительства добиваться социальной интеграции многочисленного мусульманского населения этой страны в британское общество. Британские власти весьма активно реагируют на бюрократические препоны, которые ставятся в отдельных регионах страны на путях развития исламских финансовых структур.

Тем не менее на путях внедрения исламской финансовой системы имеется ряд проблем:

1. Нехватка специально подготовленных кадров в области исламских финансов. Самостоятельная подготовка персонала в банках и в других финансовых институтах представляется недостаточным. Необходимо организовать их подготовку в арабских странах, а также создать соответствующие отделения в финансово-экономических факультетах страны.

2. Нет определенности в переходе исламских финансовых институтов на единые стандарты бухгалтерской отчетности и нормативно-правовой базы.

3. Недостаточность инвестирования финансовых учреждений, работающих на базе исламских принципов. Есть все основания для участия государства в таком финансировании.

Нужно отметить, что каждая страна обладает своими особенностями, проблемами и трудностями в развитии исламских финансовых структур. Пути преодоления отмеченных выше проблем и трудностей также широко разнятся.

Литература

1. Islamic development Bank and its role in financing projects. A paper by Dr. Muhammad Ali at IEP-SAC Annual seminar in Saudi Arabia on 24/11/2000
2. Avan A. G. Comparison of Islamic and Conventional banking in Pakistan // Proceeding 2nd CBRC, Lahore Pakistan, November 14, 2009
3. Islamic finance: global friends and the UK market 2022. https: // www.thecity.com/media /uooh3ri4/islamic-finance-global-and-the-market.pdf
4. Каримбеков А.М. Исламский банкинг как альтернативный вариант развития банковских услуг в Кыргызстане. // Современный мусульманский мир. 2019 № 4, стр. 4.
5. Орешев А.Б. Исламский банкинг в Европе // Бизнес и дизайн ревю, 2016, т.1 № 3 стр. 8

Информация об авторе:
Рахматов Сорбон Курбонович – соискатель, Таджикский национальный университет Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Раҳматов Сорбон Қурбонович – унчонҷӯ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ.

Information about the author:
Rakhmatov Sorbon Kurbonovich - the applicant, Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue.

УДК: 334.02

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНИ ИНФРАСОХТОРИВУ ИНСТИТУСИОНАЛӢ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Собирзода Ш.С.

Муаллиф дар ин мақола хусусиятҳои таъмини инфрасохториву институсионалӣ идоракунии фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ, яке аз масъалаҳои мубрами руз пешниҳод намудааст. Дар ин маврид арзёбии фаъолияти сармоягузорӣ боиси гузаронидани ислоҳот дар ҳадафҳо, сиёсатҳо, стратегияҳо ва сохторҳои сармоягузорӣ мешавад. Вобаста ба ин таъсиси институтҳову инфрасохтори самараноки сармоягузорӣ, ки дар системаи муносибатҳои сармоягузорӣ масъалаҳои мураккабтарин ва дар айни замон калидӣ мебошад. Таъсиси инфрсохториу инстиутҳои муносибати сармоягузорӣ татбиқи бомуваффақияти лоиҳаи алоҳидаи сармоягузории давлатӣ, минтақавӣ, соҳа ва корхонаҳо ва ҳам дар дар баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорҳоро таъмин менамояд. Инфрасохтори институсионилӣ чузи муҳими инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Бинобар он, мо пеш аз ҳама, ба моҳияти инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ муқарарот ворид менамоем. Инфрасохтору институтҳои рушдёфтаи сармоягузорӣ дар КАС, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҷрибаи ватанӣ тасдиқ мекунанд на танҳо ба ҳамкории байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат намуда амалии воқеии онро имконпазир мегардонад. Дар акси ҳол, бошад ҳаракати сармоягузории гуногун (сармоя,) барои иштирокчиёни муносибат сармоя муаммоҳову хавфу хатар оварданашон мумкин аст. Ба андешаи мо манбаҳои асосии ҷалби захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, лизинг ҳамчун институти судманди сиёсати сармоягузорӣ ва қарзи инвеститсионӣ бо субсидияи фоиз бошад. Барои таъмин намудани захирахои қарзӣ ба иштироккунандагони бозори аграрӣ кооператсияи қарзии дехотро хамчун институти мустакил, ки кооперативхои ноҳиявӣ ва вилоятиро муттахид менамояд, инкишоф додан зарур аст.

Калидвожаҳо: *сармоядори, идоракуни, сармоягузори, субсидия, бонкҳо, корхонаҳои саноати, кишоварзи, фермери, қарзҳо, хавфҳои сармоягузори, комплекси агросаноатӣ, рақобат, моликият, иқтисоди сиёсӣ, инноватсиони, буҷет, имтиёзҳо андоз*.

Барои иқтибос: *Собирзода Ш.С. Хусусиятҳои таъмини инфрасохториву институсионалӣ идоракунии фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ/ Ш.С. Собирзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 470-479.*

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФРАСТРУКТУРНОГО И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ИНВЕСТОРОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ.

Собирзода Ш.С.

В данной статье автор представляет особенности инфраструктурного обеспечения и институционального управления инвестиционной деятельностью в АПК, одной из наиболее актуальных проблем современности. В этом случае оценка инвестиционной деятельности приводит к осуществлению реформ в целях, политике, стратегии и структуре инвестиций. В связи с этим создание эффективных инвестиционных институтов и инфраструктуры является наиболее сложным и одновременно ключевым вопросом в системе инвестиционных отношений. Создание инфраструктуры и институтов инвестиционных отношений обеспечивает успешную реализацию отдельных государственных, региональных, отраслевых и предпринимательских инвестиционных проектов, а также повышение привлекательности инвесторов. Институциональная инфраструктура является важной частью инфраструктуры инвестиционной деятельности. Поэтому, прежде всего, мы обращаемся к сути инфраструктуры инвестиционной деятельности. Развитая инвестиционная инфраструктура и институты КАС, подтверждающие международный и отечественный опыт, не только способствуют сотрудничеству между участниками инвестиционной деятельности, но и делают возможной ее реальную реализацию. В противном случае движение различных инвестиций (капитала,) может вызвать проблемы и риски для участников капитальных отношений. По нашему мнению, основными источниками привлечения финансовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий являются лизинг как выгодный институт инвестиционной политики и

инвестиционные кредиты с субсидированием процентов. Для обеспечения кредитными ресурсами участников аграрного рынка необходимо развивать сельский кредитный кооператив как самостоятельное учреждение, объединяющее районные и областные кооперативы.

Ключевые слова: *капиталист, менеджмент, инвестиции, субсидия, банки, промышленные предприятия, сельское хозяйство, фермер, кредиты, инвестиционные риски, агропромышленный комплекс, конкуренция, собственность, политическая экономия, инновации, бюджет, налоговые льготы.*

FEATURES OF INFRASTRUCTURAL AND INSTITUTIONAL SUPPORT FOR INVESTMENT ACTIVITY MANAGEMENT IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX.

Sobirzoda Sh.S.

The author presents in this article the features of infrastructural and institutional support for investment activity management in the agro-industrial complex, one of the pressing issues of the day. In this case, the assessment of investment activity leads to reforms in the goals, policies, strategies and structures of investment. In this regard, the establishment of effective investment institutions and infrastructure, which are the most complex and at the same time key issues in the system of investment relations, is the most important. The establishment of infrastructure and institutions of investment relations ensures the successful implementation of individual state, regional, sectoral and enterprise investment projects, as well as increasing their attractiveness for investors. Institutional infrastructure is an important part of the infrastructure of investment activity. Therefore, first of all, we will focus on the essence of the infrastructure of investment activity. Developed investment infrastructure and institutions in the CIS, confirmed by world and domestic experience, not only facilitate cooperation between participants in investment activity, but also make its real implementation possible. Otherwise, the movement of various investments (capital,) can bring problems and risks to participants in capital relations. In our opinion, the main sources of attracting financial resources to agricultural enterprises are leasing as a beneficial institution of investment policy and investment loans with interest subsidies. In order to provide credit resources to participants in the agricultural market, it is necessary to develop rural credit cooperatives as an independent institution uniting district and regional cooperatives.

Keywords: *capitalist, management, investment, subsidy, banks, industrial enterprises, agriculture, farmer, loans, investment risks, agro-industrial complex, competition, property, political economy, innovation, budget, tax breaks.*

Гузориши масъала. Фаъолияти системаи мутавозини идоракунии равандҳои сармоягузориро татбиқи бомуваффақияти барномаҳо оид ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ муайян менамояд. Дар ин маврид арзёбии фаъолияти сармоягузорӣ боиси гузаронидани ислоҳот дар ҳадафҳо, сиёсатҳо, стратегияҳо ва сохторҳои сармоягузорӣ мешавад. Вобаста ба ин таъсиси институтҳову инфрасохтори самараноки сармоягузорӣ, ки дар системаи муносибатҳои сармоягузорӣ масъалаҳои мураккабтарин ва дар айни замон калидӣ мебошад. Таъсиси инфрсохториу инстиутҳои муносибати сармоягузорӣ татбиқи бомуваффақияти лоиҳаи алоҳидаи сармоягузории давлатӣ, минтақавӣ, соҳа ва корхонаҳо ва ҳам дар дар баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорҳоро таъмин менамояд. Инфрасохтори институсионилӣ ҷузи муҳими инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. низ дар бар мегирад. Бинобар он, мо пеш аз ҳама, ба моҳияти инфрасохтори фаъолияти сармоягузорӣ муқарарот ворид менамоем.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Бояд гуфт, ки соли 1951 истилохи «инфраструктура» дар лексикони харбии НАТО пайдо шуда буд, ки асосан ин мафҳум маънои таъини объектҳо ва иншоотҳое, ки ба густариши амалиёти ҷангӣ мусоидат менамояд (штабҳо, аэродромҳо, системаҳои иттилоотӣ, анборҳои лавозимоти ҷангӣ, нуқтаҳои нигоҳдорӣ ва ғайра) мавриди истифода қарор мегирифт. Дар миёнаҳои солҳои 50-уми қарни бистум дар адабиёти иқтисодӣ, низ мафҳуми истилоҳи «инфраструктура» пайдо шуд. Ворид шудани ин ин истилоҳ дар адабиёти илмӣ бо ташабусси олим-иқтисодшиноси австриягӣ П.Розенштейн-Родан сурат гирифта буд. П.Розенштейн-Родан инфраструктураро

ҳамчун «мачмуи шартхои умумие, ки инкишофи мусоиди сохибкории хусусиро дар сохахои асосии иктисодиёт таъмин намуда, талаботи тамоми ахолиро конеъ мегардонад»[7, С. 60], муаяйн намудааст. Дар замони П.Розенштейн-Родан роҷеъ ба моҳияти инфрасохтор, мазмун, вазифаҳои он, муқаророти гуногуни истилоҳи «инфраструктура» асарҳои зиёде интишор щуданд. Дар онҳо нақш ва вазифаҳои инфрасохтор, ки дар низоми иҷтимоию иқтисодии ҷамъият ба иҷро мерасиданд, тависифу тасниф ёфта буданд. Оид ба душвор будани дақиқ муайян кардани мафҳуми «инфраструктура», иқтисодшиноси шотландӣ Ҷон Рэй қайд карда буд. Вай онро ба инфрсохтор маҷмӯи хизматҳоро дохил намуда буд, ки барои таъмини рушди муназзими система иҷтимоӣ-иқтисодӣ зарур буданд. Иқтисодшиноси олмонӣ Р.Иохимсен бошад, инфрасохторро ҳамчун маҷмӯи сохторҳо ва шароитҳои моддиву институтсионалӣ ва персоналиро муқарар намудааст, ки ки дар ихтиёри субъектҳои иқтисодӣ қарор дошта дар баробари дигар омилҳо бароидаромад мегирад [4, С. 183-189]. Бо ҷамъбасти ҳамаи гуфтаҳои гуфташуда, инфрасохтори фаъолияти сармоягузориро дар клмплекси агросаноатӣ метавон ҳамчун маҷмӯаи сохторҳои ба ҳам алоқаманди хидматрасонӣ, ки барои ҳалли мушкилоти ба миён омадарон дар фаъолияти сармоягузорӣ мусоида менамояд, баррасӣ кардан мумкин аст.

Мақсади мақола ин муайян намудани хусусиятҳои таъмини инфрасохториву институсионалӣ идоракунии фаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Инфрасохтору институтҳои рушдёфтаи сармоягузорӣ дар КАС, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҷрибаи ватанӣ тасдиқ мекунанд на танҳо ба ҳамкории байни иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат намуда амалии воқеии онро имконпазир мегардонад. Дар акси ҳол, бошад ҳаракати сармоягузории гуногун (сармоя,) барои иштирокчиёни муносибат сармоя муаммоҳову хавфу хатар оварданашон мумкин аст. Доираи институтҳову инфрасохтори сармоягузорӣ дар КАС тибқи таҷрибаи байналмилалӣ бояд аз чунин унсурҳо иборат бошад:

- фондҳои сармоягузорӣ;
- низоми бонкии (аграрии) рушдёфта, аз ҷумла бонкҳои махсуси сармоягузорӣ ба КАС;
- агентиҳои миллии сармоягузорӣ, ки барои пешбурди лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои сармоягузории мустақими хориҷӣ дар соҳаи аграрӣ пешбинӣ шудаанд;
- ширкатҳои сармоягузорӣ;
- клубҳои сармоягузор;
- агентиҳои иттилоотии молиявӣ;
- ширкатҳои суғуртавӣ;
- агентиҳои рейтингӣ;
- мушовирони махсус оид ба банақшагирии молиявӣ, аудит;
- ширкатҳои идоракунанда ва ғ..

Илова бар ин як катор дигар унсурхои инфрасохтори сармоягузорӣмавҷуд мебошанд, ки имкон медиҳад ба фаъолияти сармоягузориро дар комплекси агросаноатӣ нерӯ бахшад. Масалан, мавҷудияту фаъолияти механизмҳои махсус марбут ба тартиби ташкили заминаҳои иттилоотии лоиҳаҳои аз экспертиза гузашта фаъолияти самараноки сармоягузориро дар КАС таъмин менамояд. Илова брар ин институтҳо махсуси баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории лоиҳаҳо низ кафили татбиқи самраноки сармоя мебошанд.

Мутаассифона дар комплекси агросаноатии кишвар ва минтақаҳои он имрӯз механизми мавҷудаи ҷалби сармоя дар сатҳи кофӣ фаъолият намкунанд, ки дар натиҷа имккони таъмини рушди сармоягузориҳои ҳамаҷониба ва саривақт ҳал шавад, ҳамин тариқ имкони ташкили фаъолияти сармоягузории оқилона (оптимизатсия) низ вуҷуд надорад.

Аслан дар замони муосири рушди мамлакат низоми бонкӣ унсури асосии ҷорӣ намудани усулҳо ва меъёрҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Бинобар он метавонад як катор вазифахои иштирокчиёни фаъолияти сармоягузориро дар КАС дар мавриди ташаккули инфрасохтор ба ухда гирад ва босамар иҷро намояд. Маъмул аст, ки низоми бонкии мамлакат дорои захираҳои назаррасро аз ҳисоби ҷалюи захираҳои пулии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ доранд. Тамоюли афзоиши

захираҳои қарзӣ, ки банкхо ба корхонахои агросаноатӣ пешниҳод менамоянд, ҷолиби диккат аст. Дар давраи солҳои 2017-2023 хачми сармояи карзӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз 236,0 то 479.6 миллион сомони ва ё беш аз 2 баробар зиёд шудаст[5, С. 408]. Пас аён аст, ки дар ташаккули инфрасохтори сармоягузории КАС бахши бонкии кишвар накши калидӣ дорад. Аммо, миёнаравҳои молиявие, ки дар сегменти бозори сармоягузорӣ арзи ҳастӣ доранд, на ҳамеша барои рушди шаклҳои гуногуни иқтисодиёти аграрӣ манфиатджор ҳастанд, яъне ба манфиатҳои онҳо мувофиқат намекунанд. Нигаронии бонкҳо ва қарздиҳи ба мизоҷони калон ҳадафи асосии аксарияти бонкҳои тиҷоратӣ мебошад. Бинобар он ҷалби захираҳои сармояи қарзӣ барои корхонаҳои хурду миёна ва барои соҳибкорони инфиродии КАС хеле маҳдуд аст. Бо дар ки ин тамоюлу мушкилот дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Федератсияи Русия инфрасохтори ғайрибонкии миёнаравҳои молиявӣ дар КАС хеле барҷаста фаъолият меамоянд. Ин намуди инрасохтор дар шакли фондҳои қарзии муштарак, шарикии амонатию қарзӣ, кооперативҳои кредитии истеъмолӣ фаъолият мебаранд. Фаъолияти онҳо барои расонидани хизмат субъектҳои иқтисоди деҳот нигаронида шудааст. Бо шумораи зиёди сахмдорон кооперативхои қарзии матлубот ва иттиходияхои сершумори онхо мавчуданд. Дар ин коперативҳо асосан хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои шахсии шаҳрвандон ва корхонаҳои хурди кишоварзӣ шомил мебошанд. Дар кооперативҳои кредитӣ Фонди рушди кооперацияи кредитии деҳот таъсис ёфтаанд, ки фаъолтарин фонди муштарак мебошад. Ин фонд ба кооперативҳои қарзӣ имконият медидад, ки аз он хоҷагиҳои аграрӣ дар мавриди зарурӣ маблаг гиранд ва мутассилии истеҳсолти кишоварзиро таъмин намоянд. Илова бар ин, системаи сезинагии кооперацияи матлуботи қарзӣ низ ташаккул ёфтааст, ки ба инкишофи кооперативхои қарзӣ таъсири мусбат мерасонад. Ин нгавъи кооператив имкон додаст, ки дар махалхои ахолинишини хурд шабакаи худро кушода бо маркази ягонаи ноҳиявӣ идора кард шавад. Онҳо корҳои зеринро ба иҷро мерасхонанд:

- баҳисобгирии муҳосибӣ, иттилоотӣ ва методӣ;
- муттаҳид намудани истеҳсолкунандагон ва коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- зиёд кардани шумораи сахмдорон аз хисоби сохибони китъахои замин (хочагии ёрирасон, хонаводаҳо), аз чумла. нафакахурон, муаллимон, коркунони тиб ва дигар категорияхои ахолии деҳот (Чадвали 1.).

Ҷадвали 1. – Низоми сезинагии кооперативи истеъмолии қарздиҳӣ

Сатҳ, зина	Ташкилоти кооперативӣ
Якум	Кооперативи истеъмолии қарздиҳии кишоварзии маҳаллӣ (локалӣ)
Дуюм	Кооперативи истеъмолии қарздиҳии минтақавӣ , ассоциатсии кооперативҳо, иттифоқи аудиторҳо и маркахи таҳсилотӣ
Сеюм	Маркази молиявии ассоциатсияи минтақавии кооперативи истеъмолии қарздиҳии кишоварзии

Манбаъ: Гардеев А.В. Развивать потребительскую кооперацию и сбыт продукции малыми формами агробизнеса // Экономика сельского хозяйства России. 2008. №2. С. 13-20

Системаи номбршуда хусусияти кушода дошта буда, кооперативхои матлуботи кредитии кишоварзии унсури асосии ва ё дарачаи якуми он мебошанд. Он марзи муаяйн ташкил ва фаъолият намуда мусақиман дар тахти назорати демократии аъзоёни кооператив қарор дорад ва мустакилият ва мухторияти худро нигох медоранд. Дар сатхи минтакавй мушкилоту муаммоҳои ба миён омада, аз тарафи кооператив ва хам аъзоёни алохидаи он хал карда мешаванд. Бо мушкилоту пешниходхои худ кооперативхои қарзии дарачаи якум ба кооперативҳои зинаи дуюм, ки он дар ихтиёран тавассути ташкили сохторхои кооперативи ба монанди кооперативи кредитии минтакави, ассотсиатсияи кооперативхо, иттифоки аудит ва маркази таълим ташкил карда мешаванд, меоянд. Кооперативҳои кредитии минтақавии кишвар сатҳи сеюмро ташкил медиҳанд, ки маркази онҳоро Фонди рушди

кооператсияи қарзии деҳот ва иттифоқи кооперативҳои қарзии деҳот ташкил медиҳад. Онҳо, метавонанд дар ташкилоти «Кредити халқӣ» муттаҳид шаванд. Онҳо чунин вазифаҳоро иҷро менамояд:

- инкишоф додани тавсияхои методй, таълиму тарбия;
- хамкорй бо ташкилотхои гуногун ва шарикони хоричй дар масоили чалб намудани захираҳои сармоягузрӣ барои дастгирии кооперативхои қарзӣ;
- кор карда баромадани самтхои стратегии фаъолияти коопративҳо;, координацияи фаъолияти кооперативхо дар татбики барномаҳои давлатии тараккиёти субъектҳои иқтисоди деҳот ва ғ.

Хамин тариқ, кооператсияи кредитии матлуботи дехот воситахои самарабахш дар самти андӯхти кооперативии пасандоз ва хизматрасонии карзй шароити мусоид фарохам оварда, на танхо талаботи корхонахои хурду миёнаро дар кишоварзӣ, балки ахолиро деҳотро дар ташкили соҳибкориву тиҷорат конеъ мегардонад.

Дар инфраструктураи фаъолияти сармоягузории КАС на танхо истифодаи системаи бонкӣ ва кооперативхои қарзӣ фаъолият мебаранд, инчунин инчунин институти дигари таъсиррасонй — сугурта, низ нақши муҳим дорад. Вай манбаи мухими захирахои сармоягузорӣ ва усули хифзи манфиатхои молу амвол мебошад, ки сармояи ҷисмониро нигоҳ медорад. Таҳлили вазъи кунунии соҳаи суғуртаи мамлакат, инчунин таҷрибаи дохилию хориҷӣ дар ташкили он мулоҳизаҳои зеринро тавлид намуд. Сугурта дар соҳаи кишоварзӣ умуман ва махсусан ихтиёрй буда вай бештар ба муносибатҳои бозорӣ мутобиқат мекунад. Институти суғурта ба истифодаи захираҳои молиявии соҳибкорон халал намерасонад ва имкон медиҳад, ки хусусиятҳои рушди соҳаву минтақаҳо ба назар гирифта шаванд. Айни замон сугуртаи зироатхои кишоварзӣ, хайвонот, тачхизоти махсус, молу мулки гайриманкул ва гайра. тахти назорати Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар аксари кишварҳои ҷаҳон аз хисоби маблагхои бучет ба андозаи 50 фоизи арзиши сугуртаро аз хисоби тарифхои мукаррарнамудаи хукумат кумаки давлатиро дар шакли субсидия ҳамон корхонахои кишоварзӣ, ки шартномахои сугурта бастаанд, мегиранд. Ин дастгирии давлатии суғурта яъне бартарии мусбати суғуртаи зироат дар он аст, ки он имкон медиҳад, ки хоҷагии деҳқонӣ ё корхонаҳои кишоварзӣ зиёни имконпазирро, ки аз арзиши суғурта чандин маротиба зиёд аст, ҷуброн намояд. Илова бар ин шартномаи сугурта, ки баста шуд истехсолкунандаи кишоварзиро водор менамояд, ки хочагидориро софдилона ташкил намояд, тамоми равандҳои технологии парвариши зироатхоро риоя намояд. Дар акси ҳол хочаги метавонад аз хукуки пардохти сугурта махрум шавад. Зеро, аз тарафи комиссияи экспертии сугуртакунанда. майдонхои сугурта ва ходисахои вайрон кардани равандҳои технологии парвариши зироатхоро зери назорати қатъӣ қарор мегирад.

Албатта, дар муносибти суғурта камбудихо хастанд. Масалан, системаи сугурта, ки зери дастгирии давлат сурат мегирад дар як вакт баробари бастани шартнома додани маблаги пурраи сугуртаро талаб мекунад. Ин раванд, чун коида, дар давраи корхои бахории сахрой ба амал меояд ва барои хочагй ин хеле мушкил аст. Чунки аз ҷониби суғуртакунандагон маблағҳои субсидия танҳо дар охири соли тақвимӣ танҳо дар сурати бастани шартномаи суғурта бо дастгирии давлат дода мешаванд.

Бисьёр дигар барномаҳои сугурта мавчуданд, ки хочагихо аз руи онхо шартхои мусоидтари сугуртаро интихоб карда метавонанд, аммо субсидия намегиранд. Суғуртаи хуроки чорво, зироатҳои полизӣ, сабзавот, картошка, боғҳо, токзорҳо, заминҳои буттамева ва ҳайвоноти кишоварзӣ дар ин барномаҳо (баръакси барномаи субсидияшаванда) дохил мешаванд. Молу мулк, хаёт ва саломатии коркунон сугурта низ карда мешавад ва ба сохиби сугурта имконият медихад, ки сугуртаро бо тахфифхои калон таъмин намояд. Фаъолияти суғурта як шохаи махсуси низоми молиявӣ мебошад, ки ба хифзи манфиатхои амволу мулки шахсони хукукиву ҷисмонӣ тавассути ташкили фондхои сугурта равона шудааст. Ҳадафи он пушонидани зарар ба сугурташуда дар холати рух додани ходисахои гайричашмдошти суғуртавӣ

(техники ва дигар ходисахои табии) истифода мешавад.

Фондхои андӯхтшудаи суғурта яке аз манбаъхои устувори сармоягузории дарозмуддат мебошад. Аммо дар фаъолияти ташкилотхои сугуртавии мамлакат хануз бисьёр камбудихо дар самти истифода нашудани захирахо мавчуданд. Илова бар ин фарҳанг ва маданияти сугурта дар мамлакат хеле паст ас, арзиши баланди баъзе намудхои сугурта ва нобоварии аҳолӣ ба ташкилотхои сугуртавии мушохида карда мешавад. Иштирокдорои муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ суғуртаро ҳамчун як институти молиявӣ намедонанд ва бинобар он зарурат манфиатҳои амволии худро бо пардохти ночиз ҳифз карданро то андозае дарк на нмудаанд. Дар амали ташкилотхои сугурта низ барои пушондани талафоти калон имконият надоранд, инчунин захирахои молиявии кифояро барои таъмини тараккиёти инфраструктураи худ, низ надоранд.

Вазифаи бозори молиявӣ, махсусан бозори фондӣ, ки гардиши байнисоҳавии сармояро таъмин менамояд беҳтар кор намекунад. Ба фикри мо, унсури инфрасохтори сармоягузориро махз бозори фонди бояд ташкил диҳад. Зеро, механизми он имкон медихад, ки маблагхои озоди шахрвандон ба дороихои молияви табдил ёбад ҳамин тариқ ба кадри кофии захирахо барои сармоягузорӣ чалб карда шавад. Модоме, ки бозор хеле заиф аст, пас усули ҷойгиркунии маблаґҳои мавҷуда барои дастрасии аксари аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ то хол мушкил аст. Охир. сармоягузории назарраси вакт ва маблаґ ва қобилияти пешгӯии афзоиш ё камшавии талабот ба коғазҳои қиматнокро талаб мекунад. Бинобар он бозори коллективии сармоягузорӣ ба унсури мухимми сармоягузори бояд табдил ёбад, аммо дар ин роҳ имрӯз як мушкили ҳалношуда боқӣ мемонад. Яке аз самтҳои ҳавасмандгардонии аҳолӣ ба истифодаи воситаҳои сармоягузории коллективӣ, албатта, таъмини шаффофияти иттилоотии бозори сармоягузории коллективӣ мебошад, ки он дар вазъияти ногувор қарор дорад..

Шаклхои пардохтхои амортизатсия ба фикри мо, дар мавриди тавсифи институтсионаливу инфраструктураи инвестиционй бояд аз мади назар дур намонад. Зиёд шудани ҳаҷми пардохтхои амортизатия маблаги даромади андозбандишавандаро кам намуда, гардиши сармояи асосиро метезонад, болоравии хавасмандгардониро таъмин менамоядд ва барои сармоягузории нав маблаг чудо менамояд. Манбаи асосии сармоягузориро инфраструктураи тезонидашудаи амортизаци дар мамлакатхои мутараккй нуфузи калон дорад. Ин имкон медихад дар асоси коэффитсиентхои баланди истехлокшавй арзиши фондхои асосй на дар давоми даххо, балки дар давоми якчанд сол зуд аз хисоб бароварда шавад. Амортизатияи тезондашуда ҳам маънои аз андозбандй хакикй бароварданн як кисми фонди рушд ва ҳам имкон медихад, ки сармоягузориҳо барои аз зуд тачхизонидани техникй ва нав кардани истехсолоти асосй сурат бахшад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ истифодаи амортизатсияи тезонидашуда дар ҳолатҳои зерин комилан асоснок аст:

— ба махсулоти истехсолшуда талабот зиёд буда, андаке баланд шудани арзиш ва нархи онхо микдори фуруши онро кам намекунад;

— махсулоти истехсолшаванда бо арзиши баланди истеъмолй фарк мекунад, даромаднокй ва зиёд шудани харочоти истехсолот (аз хисоби зиёд шудани хиссаи амортизационй дар арзиши аслии махсулот) афзоиши мувофики нархро талаб намекунад;

- маҳсулоти истеҳсолшуда дар талабот зуд ҳаракат мекунанд; барои содирот нигаронида мешавад;

- маҳсулоти истеҳсолшуда барои ҷомеа ва умуман кишвар ниҳоят зарур аст, ҷалби сармояи хориҷиро тақозо мекунад;

Аз тачрибаи чахонй бармеояд, ки зарурати истифодаи амортизатияи тезондашуда дар мавриде ба миён меояд, ки агар дар иктисодиёт афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ сурат гирад. Ин ба азнавсозии куллии заминаи техникию технологии истехсолот ва таъғироти сохтории он мусоидат мекунад. Бояд таъкид намуд, ки маҳз дар шароити устувории молиявӣ ва мувозинат механизми тезонидани амортизатсия самаранок мегардад. Масалан, дар шароити болравии сатҳи таваррум,

татбиқи механизми амортизатсияи тезонидашуда ба болоравии иловагии нархҳо дар натиҷаи афзоиши як қатор унсурҳои хароҷот мусоидат менамояд. дар ин маврид сарфаҳое, ки корхона тавассути истифодаи амортизатсияи тезонидашуда мегирад ҳамон қадар давраи истеҳсолот дарозтари раванди он сармояталабтар аст.

Ба мақсади афзун намудани захирахои худии сармоявӣ ва истехсолии субъектхои иқтисоди дар мамлакат, ба фикри мо, зарурати аз нав дида баромадани меёрҳои мавчудаи амортизацияи тезондашуда ба миён меояд. Зарур аст, ки амалияи истифодаи усулхои нави хисобкунии онро такмил дод,. зеро айни замон иқтисодиёти мамлакат ба системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ҳамгиро шуда истодааст. Инраванд тақозо менамояд, ки мӯҳлатҳои баргардонидани сармояи гузошташуда тезонад шавад, то ин ки онро ба меёрҳои кишварҳои пешрафта наздик шаванд, ки ин барои сармоягузорони хориҷӣ шароити баробари сармоягузорӣ фароҳам меорад.

Унсурхои асосии инфраструктураи сармоягузорӣ, ки дар боло мавриди таҳқиқи қарор гирифтанд, дар комплекси агросаноатиии мамлакат дар сатҳи зарурӣ ташкил карда нашудаанд. Дар ташкилотҳои қарзӣ ва бахши бонкӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ бартарӣ дошта, бозори фондӣ, ширкатҳои суғурта ва тарҳи амортизатсия метавон гуфт, ки фаъолияти муассир надоранд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда мешавад, ки "татбиқи бомуваффақияти сенарияи инноватсионии фаъолият ва рушди иқтисоди кишвар аз имконияту тавоноии мақомоти давлатӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои беҳбудӣ ва рушди минбаъдаи он, такмили инфрасохтори институтсионалӣ барои таъмини фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ, дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва рушди муҳити рақамӣ муҳи мебошад"[6, С. 43]. дар натиҷаи рушди ҷанбҳои институсионаливу инфрасохтории фаъолияти инноватсионӣ барои субъектҳои комплекси агросаноатӣ имкониятҳои зерин фароҳам меорад:

- ба коркарди стратегияи (тактикаи) рушди корхонаҳо, ки бо асосноккунии самтҳои фаъолияту хароҷоти сармоягузорӣ, манбаъҳои татбиқи онҳо, натиҷаи молиявӣ - мӯҳлати баргардонидану самаранокии сармоягузориро алоқаманд аст,мусоидат менамояд;

– таҳияи ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи фаъолияти сармоягузори; назорат ва дар мавриди зарурат таҳрир намудани лоиҳа ва ё накшаи сармоягузорӣ[2, С. 52-57].

Дастрасии маҳдуди қарзгирандагони эҳтимолӣ – истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар таъмини ӯҳдадориҳои қарзӣ мушкилоти махсус дар кишвар ва минтақаҳои он мебошад. Махусан стҳи баланди имконияти маҳдуд дар дастрасии ба захираҳои қарзии дарозмуддат бо сабаби нарасидани кафолат, яъне амволи худӣ, ки тибқи талаботи қонунгузории кишвар ба қайд гирифта шудааст, алоқаманд аст. Ин ҳолат пеш аз хама ба захирахои заминҳои кишоварзӣ дахл дорад. Бинобар он яке аз самтҳои афзалиятноки такмили қарздиҳии кишоварзӣ мусоидат намудан ба рушди низоми қарздиҳии ипотекӣ, ва ё институти имотека дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки сифати танзимии раванди бақайдгирии ҳуқуқ ба қитъаҳои замин аз ҷониби аксарияти кулли истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам шаҳрвандон) тибқи қонунгузории кишвар боқӣ мемонад. Аммо, нотакмилии ҳуқуқи ба қайд гирифтани моликият ба қитъаҳои замин ҷалби сармоягузории дарозмуддатро ба соҳа бозмедорад. Сатҳи пасти рушди қарздиҳии ба замин ва ипотека, ки институти муҳим ва инфрасохтори фаъолияти сармоягузории истеҳсолкунандагони кишоварзӣ мебошад, бо як қатор сабабҳо алоқаманд мебошад, аз ҷумла:

- дараҷаи баланди фоизи қарз ва паст будани қобилияти қарзгирии аксари корхонаҳои кишоварзӣ;

- ҳолати ногувор дар амалиёт вобаста ба бақайдгирии ҳуқуқи моликият ба қитъаҳои замин, маҳдудияти захираҳои дарозмуддати молиявии низоми бонкии кишвар.

Бинобар он зарур аст, тадбирҳои зеринро, ки метавонад ҷолибияти сармоягузории ипотекаи заминро барои

корхонаҳои комлекси агросаноатӣ баланд бардорад, андешид ва мавриди татбиқ қарор додо:

- татбиқи механизмҳои дастгирии давлатӣ оид ба рушди низоми қарздиҳии ипотекии замин тавассути субсидияи фоизи қарзҳо;
- истифодаи имтиёзҳои андозӣ барои қарздиҳандагон - сармоягузороне, ки барои рушди қарзҳои ипотека барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ мусоидат менамоянд.

Чорӣ намудани комьёбихои пешрафти илму техника, интенсификацияи истехсолот, ташкили мехнати самаранок омил ва шароити тараккиёти комплекси агросаноатиро муаяйн менамояд. Барои ин кор ва таъмини тараккиёти устувори комплекси агросаноатиро чалби маблагхои калони хам давлат ва хам сармоягузорони хусусӣ тақозо мешавад..

Дар доираи татбики барномахои гуногуни рушди кишоварзӣ ва танзими бозорхои махсулоти кишоварзӣ, ашьёи хом ва озукаворӣ Вазорати кишоварзии Ҷумхурии Тоҷикистон бояд механизмхои таъмини татбики принципхои шарикии давлат ва бахши хусусиро истифода барад. Ин институти ҳамкорӣ ба муттаҳид шудани захираҳои буҷетҳои сатҳи гуногун ва сармояи хусусӣ дар самти фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди комплекси агросаноатӣ ва ҳалли муаммоҳои мубрами фаъолиятҳои алоҳида бахши аграрии иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Бехтарин пешомадхои инкишофи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар комплекси агросаноатй бо ташкилу истифода бурдани фонди сармоягузории комплекси агросаноатй алокаманд аст, ки он бояд барои татбики лоихахои ҷолибтарин сармоягузори истифода шавад. Барои таъмини баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои Фонд ба муайян намудани тартиб ва механизмҳои равона кардани маблағҳои молиявӣ ба дастгирии давлатии лоиҳаҳои сармоягузории дорои аҳамияти минтақавӣ ё байниминтақавӣ диққати махсус дода шавад.

Пайваста ба гуфтаи боло ворид намудани мафҳуми «лоиҳаи сармоягузории комплексӣ» ба миён меояд. Ин институти маҷмаӣ имкон медиҳад, ки бо истифода аз маблағҳои Фонди сармоягузорӣ инфрасохтори ҳамаҷонибаро барои гурӯҳи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки имкон медиҳад сармоягузорони тиҷоратии гуногунро бо ҳам пайвандат ва мушкилоти ба ҳам алоқамандро ҳал намояд. Дар заминаи он имконияти муаян намудани хачми маблагхои фонди сармоягузорӣ барои таъминоти молиявии лоихахое, ки ба инкишофи инфраструктураи кишоварзй нигаронида шудаанд, пайдо мешавад.

Лоиҳаи сармоягузории комплексӣ дар худ таҳияву татбиқи чунин лоихахои ояндадори сармоягузорӣ, ки аз руи хисобхои пешакй самараи баланди ичтимоию иктисодй ва тахияи кофй доранд дар бар мегирад: лоихахо дар самти ташкили комплексхои сермахсул ва бисёрсохаи истехсол ва коркарди пурраи махсулоти зироат ва чорво; лоихахои сармоягузорӣ, ки корхонахоро ба комплекси ягонаи инноватсионии парвариши зироатхои техники ва корхонахои коркарди хуроки омехта ва иловахои биологи муттахид менамоянд. Ба максад мувофик аст, агар барои таъминоти молиявии лоихахо квотаи соҳавӣ ба объектхои КАС мукаррар карда шавад. .

Масъалаи кафолатҳо барои сармоягузорӣ ба истехсолоти кишоварзӣ дар мархалаи муосир ахамияти асосй доранд. Барои як кисми ҳаҷми карзи талабшуда барои харидани тачхизот ва минбаъд ба корхонахои кишоварзӣ додани он бояд кафолатхои давлатй дода шаванд. Инчунин ба ҳайси фондҳои кафолатӣ метавонанд суғуртакунанда баромад намоянд. Ба ширкатҳои лизингӣ низ барои баргардонидани пардохтҳои лизингӣ, кафолати баргардонидани қарзҳои барои маблағгузории лоиҳа пешниҳодшуда муқарар карда шаванд. Ба андешаи мо, маблағҳои буҷетӣ на барои маблағгузории шумораи ками лоиҳаҳои инфиродӣ, балки барои ташаккули фондҳои кафолатӣ, ки имкони ҷалби хеле бештари сармояҳоро мусоидат менамояд, сафарбар гардад.

Бо назардошти гузариш аз маблағгузории бебозгашти буҷетӣ ба қарздиҳӣ дар асоси бозпардохт ва пулакӣ ҳамчун механизми дастгирии давлатии

истеҳсолкунандагони деҳот (тавассути сармоягузории мутамарказ) ба мақсад мувофиқ аст, **[3, С. 59-61].** Дар мавриди истифодаи ин механизм маблаги чудо кардашуда бояд бо нарххои соле, ки онхо бояд баргардонанд, ба давлат баргардонда шаванд. Маблагхои буҷетӣ дар асоси присипи бебозгашт барои маблағгузории барномаҳои тайёр кардани кадрхо, таъминоти молявии тадбирхои асосии ҳивзи табиат, инкишофи хизмати байторй, кимёвӣ ва дигар хизматрасониҳо истифода шавад. Дархости корхонаҳои кишоварзӣ барои гирифтани барномаҳои давлатӣ, ки аз буҷети давлатӣ маблағгузорӣ мешавад, бояд дар асоси ташкили озмун аз рӯи лоиҳаҳо ва барномаҳои дахлдор сурат гирад. Бозгашти маблағҳои давлатӣ бояд аз рӯи ӯҳдадориҳои қабулкунанда таъмин карда шавад. Ин механизм бояд дар шартномае, ки аз натиҷаи бармеояд сабт карда шавад.

Дастгирии сармоягузорӣ ба соҳибкории хурду миёнаи соҳаҳои кишоварзӣ бояд самти афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ дарояндаи наздик бошад. Айни замон маблаги онхо холо 9 фоизи тамоми маблаггузорҳоро ба фондхои асосӣ ташкил медиҳаду халос.

Таъмини нархгузории аз ҷиҳати илмӣ асоснок, сиёсати тағйирпазири қарзӣ, андоз ва амортизатсия, зиёд намудани имкониятҳои лизинг, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва додани имтиёзҳо ба сармоягузорон ҳангоми хусусигардонӣ, дарстгирии мақсадноки молиявӣ ба самтхои афзалиятнок ва дигар намудхои маблаггузорй, тартиб додани накшаҳои индикативии маблаггузории асосй механизмҳои асосие мебошад, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ давлат бояд таваҷҷӯҳи ҷиддӣ диҳад..

Хулоса. Умуман, муносибатҳои дар самти масъалаҳои таъмини инфрасохторӣ ва институтсионалии татбиқи сиёсати сармоягузорӣ бояд ба эътидол овардани иқтидори истеҳсолии кишоварзӣ ва рушди минбаъдаи комплекси агросаноатӣ заминаҳои бунёдӣ фароҳам бояд оранд. Маҳз сармоягузорӣ барои таъмини интенсификацияи истехсолоти кишоварзӣ дар асоси тавссути чорй намудани системам нави мошинҳо ва технологиям пешкадам хачми истехсол ва сифати махсулот, баланд намудани музди мехнати кормандони соҳаро ва ахолии дехот ба дарачаи некуахволии муносибро таъмин менамояд. Вобаста бо хусусияти иқтисодиёти бахши аграрй ташкил кардани Фонди минтакавии идоракунии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатй ба максад мувофик аст. Дар ин инситут бояд вазифахои агентии кафолатӣ ва маркази иттилоотию консалтингиро муттахид гардад. Ба назар мо самтҳои асосии фаъолияти Фонди минтақавии идоракунии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ чунин мебошанд:

- додани кафолат барои карзхое, ки ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои маблаггузории лоиха ва амалиёти лизинги дода мешаванд;

-хизматрасонии иттилоотии таҳлилӣ ва пешгӯӣ барои корхонаҳои КАС, ки бо ин ё он сабаб мустақилона намехоҳанд ё наметавонанд таъминоти кофии иттилоотӣ-таҳлилӣ ва пешгӯии фаъолияти идоракунии онҳоро эҷод ва нигоҳ доранд.

Фонди мазкур имконият дораддар худ кадрҳои баландихтисоси кофӣ ва иқтидори технологиро мутамарказ кунад, ки имконияти нигоҳ доштани сатҳи муосири иттилоотиву таҳлилиро пайдо мекунад. Тадбирҳои зеринро барои танзими самараноки фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ кардан зарур аст:

- ҷуброни қисми муаяни хароҷоти пардохти фоизҳои қарзҳои ипотека аз ҳисоби буҷети давлатӣ, ки кишоварзон барои ба гирифтани ҳуқуқи истифодаи қитъаҳои замин барои истеҳсолоти кишоварзӣ, заминсозӣ ва дигар корҳо оид ба он гирифтаанд;

- тартиби бақайдгирии ҳуқуқи моликият ба заминҳои кишоварзӣ ба низом дароварда шавад;

— дар бораи катъ намудани хукуки моликияти шахсоне, ки ба истехсоли махсулоти еишоварзӣ машгул нестанд ва дар давоми 2 сол аз рузи ба вучуд омадани хукуки моликият китъахои заминро кишт намекунанд, ташаббус нишон намедиханд;

- тартиб ва ташкили инфрасохтори заминсозӣ, аз чумла таъмини додани қитъаҳои замини кишоварзй, ки аз рӯи қарзҳои ипотекӣ ситонда шудаанд ва дар

музоядаи оммавӣ ҳуқуқи моликият ба замин фурӯхта нашудаанд;

- муҳити солими рақобат ва инфрасохтори мукаммали бозори қарздиҳии ипотека, аз ҷумла ба иштирокчиёни хизматрасонӣ ва ёрирасони равандҳои сармоягузорӣ ва ипотекӣ бо назардошти ҳудуди ҳуқуқи моликият фароҳам меоваранд;

– назоратро аз болои харчи маблагхои бучети аз чониби бонкхо пурзур намуда, дар сурати ошкор шудани вайронкунихо онхоро аз имконияти гирифтани онхо махрум созанд;

— ҳукумати чумхурӣ тартиби додани кафолатхои давлатиро барои карз гирифтани эмитентхои когазхои киматноки карзи, ки ба истехсоли махсулоти кишоварзӣ ба карздихии ипотека машгуланд, кабул мекунад.

Ба андешаи мо манбаҳои асосии ҷалби захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, лизинг ҳамчун институти судманди сиёсати сармоягузорӣ ва қарзи инвеститсионӣ бо субсидияи фоиз бошад. Барои таъмин намудани захирахои қарзӣ ба иштироккунандагони бозори аграрӣ кооператсияи қарзии дехотро хамчун институти мустакил, ки кооперативхои ноҳиявӣ ва вилоятиро муттахид менамояд, инкишоф додан зарур аст. Сармоягузорӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетҳои сатҳҳои гуногун низ дигар манбаи муҳими сармоягузорӣ мебошанд. Сармоягузории буҷетӣ метавонад дар шакли дастгирии молиявии лоиҳаҳои сармоягузории самраноктар мебошад, агар дар асоси озмун сурат гирад. Инчунин маблағгузории мутамарказ (қисман ё пурра)- и барномаҳои сармоягузории миллӣ ва минтақавӣ тавассути грантҳо ва субсидияҳо дар самти стратегӣ ва инноватсиони низ муҳим мебошад.

Адабиёт

1. Гардеев А.В. Развивать потребительскую кооперацию и сбыт продукции малыми формами агробизнеса // Экономика сельского хозяйства России. 2008. №2. С. 13-20
2. Губернаторова, Л. В. Повышать инвести- ционную привлекательность сельского хозяйства/ Л. В. Губернаторова // Экономика сельскохозяй- ственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 10. – С. 52–57
3. Золотарева, Е. Л. Инвестиционная политика в воспроизводственном процессе сельского хозяйства/ Е. Л. Золотарева, М. Е. Проняева, Ю. В. Воронцова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2010. – № 3. – С. 59–61.
4. Мирсаидов А.Б. Институциональная инфраструктра и его роль в принятие и реализации управленческих решений органов государственной власти // Вестник ТНУ, №1 – 2024, с.183-189
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, с .408
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 43
7. Rosenstein-Rodan P. Notes in the Theory of the «Big Push». // P. Rosenstein- Rodan// Economic Development of Latin America. New York, 1961. P 60.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирзода Шодмон Сулаймонжон, Ходими калони илми номзади илмҳои иқтисоди дотсенти кафедраи таҳлили иҷтисоди ва аудит Донишгоҳи давлати Бохтар ба номи Носири Хусрав Тел.: (+992) 909-77-77-99.

Информация об авторе: Собирзода Шодмон Сулаймонжон, старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита Бахтарского государственного университета имени Насири Хусрава Тел.: (+992) 909-77-77-99.

Information about the author: Sobirzoda Shodmon Sulaimonjon, Senior Researcher, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Audit, Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav Tel.: (+992) 909-77-77-99.

УДК 657.1

ТАТБИҚИ НИЗОМИ ҲАМГИРОИ БАҲИСОБГИРӢ-ТАҲЛИЛИИ ИДОРАКУНИИ ҶАРАЁНҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КОРХОНАҲОИ НАССОҶӢ

Файзализода М.М.

Аннототсия. *Дар шароити муосири муҳити иқтисодии ноустувор муваффақияти кори корхонаҳои нассоҷӣ на танҳо аз корбурди дурусти воситаҳо ва усулҳои имконпазири идоракунӣ, инчунин аз вазъи дар корхона роҳандозӣ намудани механизми доимамалкунандаи идоракунӣ дар асоси иттилоот, ки асоси татбиқи қарорҳои идоракуниро ташкил медиҳад, вобаста мебошад. Дар мақолаи мазкур татбиқи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ дида баромада шудааст. Инчунин, барои корбурди самаранокӣ низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ модели низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ таҳия карда шудааст. Дар модел зернизоми баҳисобгирии молиявӣ тавассути унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ (ҳуҷҷатноккунӣ, бақайдгирӣ ва ҳисобот) ифода гардидааст.*

Калидвожаҳо: *низоми баҳисобгирӣ-таҳлилӣ, таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ, иттилооти баҳисобгирӣ-таҳлилӣ, қарорҳои идоракунӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи идоракунӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи андоз, таҳлили фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ, таҳлили молиявӣ (ҳисоботи молиявӣ).*

Барои иқтибос: *Файзализода М.М. Татбиқи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ/ М.М. Файзализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 480-489.*

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО-АНАЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В ТЕКСТИЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Файзализода М.М.

Аннотация. *В условиях современного нестабильного экономического окружения успех работы текстильных предприятий зависит не только от правильного использования возможных инструментов и методов управления, но и от состояния внедрения механизма постоянного управления на основе информации, который составляет основу принятия управленческих решений. В данной статье рассматривается применение интегрированной системы бухгалтерского и аналитического управления производственными процессами в текстильных предприятиях. Также для эффективного использования интегрированной системы бухгалтерского и аналитического управления производственными процессами в текстильных предприятиях разработана модель интегрированной системы бухгалтерского и аналитического управления. В этой модели подсистема финансового учета выражается через элементы метода бухгалтерского учета (документирование, регистрация и отчетность).*

Ключевые слова: *система бухгалтерского и аналитического учета, обеспечение бухгалтерского и аналитического управления производственными процессами, информационный учет и анализ, управленческие решения, бухгалтерия и финансовая отчетность, бухгалтерия и управленческая отчетность, бухгалтерия и налоговая отчетность, анализ финансово-хозяйственной деятельности, финансовый анализ (финансовая отчетность).*

IMPLEMENTATION OF AN INTEGRATED ACCOUNTING AND ANALYTICAL MANAGEMENT SYSTEM FOR PRODUCTION PROCESSES IN TEXTILE ENTERPRISES

Abstract. *In the context of the modern unstable economic environment, the success of textile enterprises not only depends on the correct use of feasible management tools and methods, but also on the status of implementing a continuous management mechanism based on information, which serves as the basis for decision-making. This article discusses the implementation of an integrated accounting and analytical management system for production processes in textile enterprises. Additionally, to ensure the effective use of the integrated accounting and analytical management system in textile enterprises, a model of the integrated system of accounting and analytical management has been developed. In this model, the subsystem of financial accounting is represented through the elements of the accounting method (documentation, registration and reporting).*
Keywords: *accounting and analytical system, accounting and analytical support for managing production processes, informational accounting and analysis, management decisions, accounting and financial reporting, accounting and management reporting, accounting and tax reporting, analysis of financial and economic activities, financial analysis (financial statement).*

Гузориши масъала: Дар шароити дигаргуниҳо дар иқтисоди бозорӣ ва шомилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо, яке аз тамоюлҳои асосии ислоҳоти саноати насоҷӣ зарурати таъсиси низоми босамараи таъминоти иттилоотии баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ мебошад. Имрӯз корхонаҳои саноати насоҷӣ бо шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва шароити дигаргуниҳои муҳим фаъолият мекунанд, ки ин дар навбати худ ба ҷараёни истеҳсолот таъсир мерасонад. Ҳадафи стратегии асосии ҳар як корхонаи насоҷӣ баланд бардоштани сатҳи фоиданокӣ мебошад, ки тавассути идоракунии босамараи фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ ба даст меояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт: Имрӯз таҳқиқи фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои нассоҷӣ масъалаи мубрам аст, чунки бозори маҳсулоти саноати нассоҷӣ вобаста ба шароити нави иқтисодӣ хусусиятҳои навро ба худ мегирад. Омӯзиши низомҳои идоракунии як қатор корхонаҳои нассоҷии мамлакат нишон дод, ки яке аз мушкилоти асосӣ дар ташаккули таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолии онҳо низоми амалкунандаи баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслӣ мебошад. Инро баъзе интишороти муҳаққиқони ватании соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ низ тасдиқ мекунанд [10: с.11].

Мақсади мақола: Дар корхонаҳои нассоҷии мамлакат нишондиҳандаҳои молиявӣ асосан бо таъсири талаботи иттилоотии баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз ҳисоб карда мешаванд, ки дар паёмади ин ҳолатҳои дастгирӣ наёфтани қарорҳои идоракунии ҷорӣ бо иттилооти фаврӣ оид ба хароҷот ба миён меоянд. Дар асоси маълумоти баҳисобгирии идоракунӣ чун манбаи иттилоот барои таҳлили босифати хароҷоти истеҳсолӣ маъмурияти корхонаҳо ва коргоҳҳои истеҳсолии нассоҷӣ идоракунии ҷории ҷараёнҳои истеҳсолиро ба ҷо оварда, қарорҳои фаврӣ қабул мекунанд. «Баҳисобгирии идоракунӣ – манбаи иттилоотии асосӣ барои қабули қарорҳо, беҳгардонӣ ва назорат дар корхона мебошад. Низомҳои босамари баҳисобгирии идоракунӣ бо таъмини иттилооти саривақтӣ ва аниқ оид ба намудҳои фаъолият, ки барои ноил шудан ба муваффақият зарур аст, метавонанд арзишнокии назаррасро барои корхонаҳои муосир бунёд кунанд» [1:с.26]. Мавҷуд набудани алоқамандии байни баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ ба мушкилоти ҷиддӣ дар низоми идоракунии корхона меоварад, ки дар мавриди он истифодабарандагони иттилооти дар низоми баҳисобгирии муҳосибии

анъанавӣ ташаккулёфта дар раванди идоракунии харочот иштирок намекунанд. Маҳз аз ин сабаб дар баробари таҳлили молиявӣ бояд ба таҳлили идоракунӣ, ки вазифаҳои таъминоти фаврӣ ва таҳлилиро дар низоми таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии чараёнҳои истеҳсолӣ ичро мекунад, диққати махсус дода шавад.

Дар раванди ташаккули таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ нақши калидиро иттилоот ичро мекунад, зеро он имкон медиҳад, ки вазъ дар тамоми истеҳсолот ва ҳам воҳидҳои сохтории корхона ба таври фаврӣ арзёбӣ карда шавад, самтнокии асосӣ ва таъсири нишондиҳандаҳои чузъӣ ба нишониҳандаҳои ниҳойӣ муайян карда шавад, пояҳо барои арзёбии воқеъбинонаи муҳити берунӣ бунёд карда шаванд. Мусаллам аст, ки имрӯз иттилоот ба яке аз омилҳои асосии истеҳсолот табдил меёбад ва корбурди васеи он бо шарофати ба миён омадани низомҳои нави босамари паҳнкунии он имконпазир мегардад. Воситаҳои муосири иртиботӣ чаҳонро ба фазои иттилоотии ягонаи ҳамбаста табдил додааст, бинобар ин, соҳаи корбурди иттилоот бахши ояндадортарин ва босуръат рушдёбандаи иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки дорои иқтидори рушди иқтисодии дарозмуддат аст.

Таъминоти иттилоотии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ – «ин робитаи иттилоот бо низоми идоракунии корхона ва умуман чараёни идоракунӣ мебошад. Он метавонад на танҳо ба таври умумӣ, инчунин аз рӯи корҳои идоракунии вазифавии алоҳида баррасӣ шуда, тамоми вазифаҳои идоракунӣ, масалан, ояндабинӣ ва банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлилро фаро гирад»[2: с.78-82]. Акнун додугирифти иттилоот оид ба вазъи фаъолияти корхона ба сатҳи болои идоракунӣ ва мубодилаи байниҳамдигарии иттилоот дар байни тамоми воҳидҳои сохтории бо ҳам алоқаманди корхона дар пояи технологияи иртиботии муосир ба чо оварда мешавад.

Бунёди низоми босамари қабули қарорҳои идоракунӣ дар корхонаҳои нассочии Чумҳурии Точикистон таҳия намудани тавсияҳои ба мукаммалсозии таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ равонагардида ва муайян кардани усулҳои нисбатан босамари ташаккули чараёнҳои иттилоотиро барои идоракунии корхонаҳои соҳа талаб менамояд. Бешубҳа, ҳалли масъалаҳои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии низоми идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ дар корхона бояд ҳамачониба бошад ва ба таҳқиқи чиҳатҳои методологӣ ва ташкилии ташакули иттилооти баҳисобгирӣ-таҳлилӣ дар доираи чунин унсурҳои вазифавии ҳамгирои идоракунӣ асос ёбад:

1) низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии баҳисобгирии молиявӣ;

2) низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии баҳисобгирии идоракунӣ;

3) низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии баҳисобгирии андоз.

Ҳамин тавр, низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ ҳамчун низоми иттилоотӣ аз чунин унсур (зернизом)-ҳо иборат аст:

- баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ;
- баҳисобгирӣ ва ҳисоботи идоракунӣ;
- баҳисобгирӣ ва ҳисоботи андоз;
- таҳлили фаъолияти молиявӣ-хочагидорӣ;
- таҳлили молиявӣ (ҳисоботи молиявӣ);
- таҳлили идоракунӣ (ҳисоботи идоракунӣ).

Дар воқеъ, барои таъмини роҳбарияти корхона бо иттилоот бояд ба баҳисобгирии молиявӣ (чун асоси таъмини менечмент бо ахбор оид ба фаъолияти молиявию хочагидорӣ), баҳисобгирии идоракунӣ (барои коркард ва истифодабарии иттилооти иловагии махсус дар бораи чараёнҳои истеҳсолӣ ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот), баҳисобгирии истеҳсолӣ (барои инъикоси чараёнҳои истеҳсолӣ), баҳисобгирии андоз (барои ичрои уҳдадориҳоро дар назди давлат), иттилооти ғайримолиявӣ (оид ба муҳити фаъолияти корхона) мутавачҷеҳ шуд. Вобаста ба ин, чунин модели низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолиро барои корхонаҳои нассочӣ таҳия менамоем (расми 1).

Дар модели низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии

идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ бояд тавозуни байни принсипи ҳамбастагии баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, баҳисобгирии андоз, принсипи истифодаи харчи босамари иттилооти мавчудаи молиявӣ ва ғайримолиявӣ ва ғояҳои алоҳидагии баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ риоя гардад.

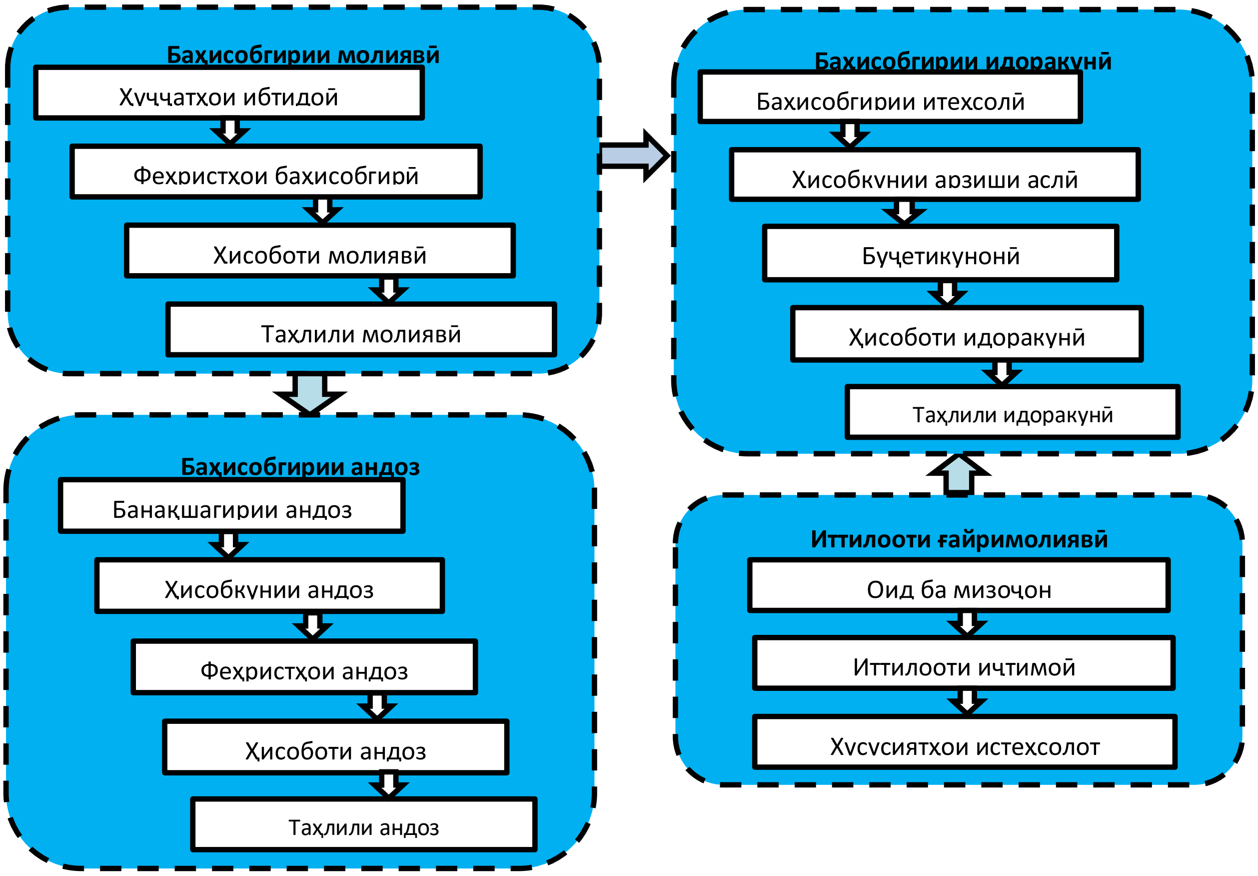

Расми 1. – Модели низоми ҳамгирои таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ дар корхона

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия кардааст

Дар модел зернизоми баҳисобгирии молиявӣ тавассути унсурҳои методи баҳисобгирии муҳосибӣ (ҳуҷҷатноккунӣ, бақайдгирӣ ва ҳисобот) ифода гардидааст. Дар раванди ҳуҷҷатноккунӣ чамъоварии иттилооти молиявии аввалӣ ба ҷо оварда мешавад. Илова бар ин, ба иттилоот бояд талаботи махсус пешниҳод карда шавад, чун фаврият, саҳеҳӣ, чандирӣ. Дар асоси иттилооти ибтидоӣ феҳристҳои баҳисобгирии ҷамъбастӣ ташаккул меёбанд, маҳакҳои банизомдарорӣ ва гурӯҳбандии иттилооти молиявии аввалӣ бо эҳтиёҷоти менеҷерҳои воҳидҳои сохтории корхона марбут мебошанд. Дар марҳилаи ниҳоийи кори зернизоми баҳисобгирии молиявӣ ҳисоботи молиявӣ ташаккул меёбад, ки дар он маълумот ва нишондиҳандаҳои бо ҳам алоқаманди инъикоскунандаи фаъолияти молиявию хоҷагидории корхона ва воҳидҳои сохтории он ба таври ҷамъбастӣ ва гурӯҳбандишуда оварда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодасозии ҳисоботи молиявӣ қатъиян аз ҷониби давлат танзим карда мешавад. Баҳисобгирии молиявӣ дар асоси низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (НБМ), ки дар давраи солҳои 1999-2002 таҳия ва қабул шудаанд, инчунин СБҲМ бурда мешавад. Тартиби омодасозии шаклҳои ҳисоботи молиявии корхонаҳо бо «Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи стандартҳои миллӣ ва байналмилалии ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд» муайян карда мешавад[3]. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии

фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории субъектҳои хоҷагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ (Қарори Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2011, № 41), тавре дар дебочаи он қайд шудааст, барои истифода дар тамоми корхонаҳо, новобаста аз тобеият ва шакли таҳкилӣ-ҳуқуқӣ таъин гардидааст. Бинобар ин, корхонаҳои саноати нассоҷӣ низ санадҳои танзимкунандаи мазкурро ҳангоми пешбурди баҳисобгирии муолиявӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявии худ истифода мебаранд.

Унсури баҳисобгирии молиявӣ дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ аз як ҷониб, барои ба даст овардани ҳадафҳои идоракунии корхона хизмат менамояд, аз ҷониби дигар, иттилооти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ барои ҳадафҳои идоракунии фаврӣ ва стратегии корхона муносиб нест, чунки дар ин маврид он баъзе хосиятҳои сифатии худ, аз ҷумла фаврияти худро гум мекунад.

Фаъолияти зернизоми баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ, чун дар дигар корхонаҳои тиҷоратӣ нисбатан озод аст. Бурдани баҳисобгирии идоракунӣ ва тартиб додани ҳисоботи идоракунӣ дар доираи салоҳияти роҳбарияти корхонаҳо мебошад. Шаклҳои ҳисоботи идоракунӣ, ҳамчунин феҳристҳои баҳисобгирии идоракунӣ аз ҷониби менеҷменти корхона мустақилона дар асоси буҷетҳои пешакӣ тасдиқшуда таҳия карда мешаванд. Дар ин маврид, онҳо дар доираи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ бояд нишондиҳандаҳоеро инъикос кунанд, ки аз як ҷониб, барои ноил гардидан ба ҳадафҳои корхона равона гардида, стратегияи умумии рушдро инъикос кунанд, аз ҷониби дигар – миқдор ва сифати кори иҷрошавандаи ҳар як воҳиди сохтории алоҳида ва ҳаҷми хароҷоти иҷрои корро дар давраи муайян тавсиф диҳанд. Дар баҳисобгирии идоракунӣ тавассути буҷетикунонӣ захираҳои зарурии молиявӣ ва истеҳсолии барои ноил гардидан ба натиҷаҳои фаъолияти корхона зарурӣ муайян карда мешаванд.

Амалкунии унсури баҳисобгирии андоз дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ бахши муҳимтарини таъминоти иттилоотии идоракунии корхона ба ҳисоб меравад, вале он набояд аз таркиби низоми умумии баҳисобгирии ҳамгиро ҷудо карда шавад. Бинобар ин, дар модели таҳиянамудаи мо ба унсури мазкури низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ аҳамияти бештар дода шудааст.

Ҳадафи унсури баҳисобгирии андоз дуруст ҳисоб кардани андозҳо ва ба ҳисоби хазинадории давлатӣ гузаронидани онҳо мебошад. Дар ин маврид, пешбурди баҳисобгирии андоз ва тартиб додани ҳисобот (эъломияҳо)-и андоз аз ҷониби давлат нисбатан қатъӣ танзим карда мешавад. Дар модел мо таъсири баҳисобгирии молиявиро ҳангоми пешбурди баҳисобгирии андоз ва тартиб доани ҳисоботи андоз муқаррар намудаем. Амалкунии унсури баҳисобгирии андоз дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоркунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ бо дараҷаи пасттар ба идоракунии корхона нигарон аст. Аммо эътироф накардани нақши иттилооти андозӣ барои идоракунии корхона ва таъкид накардани аҳамияти он дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ метавонад ба паёмадҳои номатлуб оварад, чунки ҷанбаи андоз ва андозбандӣ дар фаъолияти ҳар як воҳиди сохторӣ ва умуман корхона мавҷуд мебошад.

Бояд гуфт, ки баҳисобгирии идоракунӣ дар тафовут аз дигар намудҳои баҳисобгирӣ (баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии андоз), «метавонад маҷмуи ҳадафҳоеро пайгирӣ кунад, ки дастаи онҳо қатъиян аз талаботи иттилоотии менеҷменти корхона муайян мегардад. Ба ҳадафҳои баҳисобгирии идоракунӣ инҳо мансуб буда метавонанд: идоракунии хароҷот ва таҳлили онҳо; назорати сатҳи хароҷот; қабули қарорҳо; ҳисобкунии арзиши аслии намудҳои алоҳидаи фаъолият, корҳо, амалиёт, аз ҷумла барои баррасии имкони баҷоории алтернативӣ»[4: с.90].

Маълумоти унсури иттилооти ғайримолиявӣ, ба мисли сифати пойгоҳи мизоҷон, мавҷудияти хавфҳои амнияти иқтисодӣ, вазъ ё татбиқи масъулияти иҷтимоӣ, хусусиятҳои истеҳсолот, ки ба баҳисобгирии идоракунӣ таъсир мерасонанд ва дигарҳо, омилҳои аниққунанда буда, ба қабули қарорҳои идоракунӣ таъсири бевосита мерасонанд. Бинобар ин, мо дар модел робитаи онҳоро бо унсури баҳисобгирии идоракунӣ муқаррар кардем. Низоми дуруст роҳандозишудаи ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ ва ҷамъбасткунии иттилоот ба роҳбарияти корхонаҳои нассоҷӣ имкон медиҳад, ки иттилооти зарурии молиявӣ ва ғайримолиявиро саривақт гирифта, барои омодасозии қарорҳои идоракунӣ ба кор барад.

Мувофиқи модели таҳиянамудаи мо, ҳамзамон ва ба таври мувозӣ дар дохили унсурҳои баҳисобгирӣ (баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, баҳисобгирии андоз) коркарди иттилооти таҳлилӣ (таҳлили молиявӣ, таҳлили идоракунӣ, таҳлили андоз), ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ зарур аст, ба амал меояд. Дар асоси маълумоти унсурҳои баҳисобгирӣ ва иттилооти ғайримолиявӣ, феҳристҳои баҳисобгирӣ, ҳисоботи молиявӣ, ҳисоботи идоракунӣ ва ҳисоботи андоз таҳлили иттилооти дахлдор гузаронида шуда, инчунин назорати иттилооти бадастомада ба ҷо оварда мешавад, нишондиҳандаҳои калидии фаъолияти корхона ва ҳам воҳидҳои сохтории он муайян карда мешаванд, саҳми ҳар як воҳиди сохторӣ дар ташаккули натиҷаи ҷамъбастии фаъолияти корхона арзёбӣ карда мешавад. Вобаста ба ин, вазифаҳои асосии унсури таҳлилии низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ тартиб додани накшаи корҳои таҳлилӣ, ташаккули мавод барои гузаронидани таҳлили молиявӣ, идоракунӣ ва андоз (коркарди манбаъҳои иттилоот, санҷиши саҳеҳӣ, коркарди таҳлилӣ ва графикии маълумот), ба ҷо овардани арзёбии пешакии иҷрои накшаҳои истеҳсолӣ, таҳлили сабабҳои тамоилот дар тағйирёбӣ ва сохтори хароҷот, тавсифи рафтори хароҷот ва омилҳои ба онҳо боисшаванда, омода кардани иттилооти ҷамъбастӣ мувофиқи вазифаҳои истеҳсолии гузошташуда барои қабули қарорҳои идоракунӣ мебошанд.

Ҳамин тавр, дар асоси модели таҳиянамудаи мо низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолиро бояд чун низоми таъминоти иттилоотии ҳамафарогире баррасӣ кард, ки намудҳои (унсурҳои) баҳисобгирӣ ва иттилооти берунии ғайримолиявиро ифода мекунад ва чун ҷузъи асосии низоми идоракунии корхона барои ба роҳ мондани идоракунии муносиби фаврӣ ва стратегии ҷараёнҳои истеҳсолӣ хизмат мекунад.

Нуқтаи аввалӣ дар тарҳрезии низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилӣ муайян кардани эҳтиёҷоти иттилоотии идоракунӣ мебошад, ки стратегияи рушди корхонаро пурра инъикос мекунад. Самтнокии ҳадафии низоми мазкур аз самти ҳадафнокии низоми идоракунии корхона вобаста мебошад. Низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ бояд бо низоми идоракунии корхона дар мувофиқа ва ҳамоҳангӣ амал кунад. Бинобар ин, бунёди амалии он ба нишондиҳандаҳои низоми идоракунии корхона асос меёбад. Дар навбати худ, самтнокии ҳадафии низоми идоракунии корхона аз рисолати корхона вобаста буда, тавассути стратегияи он амалӣ карда мешавад. Стратегияи интихобшудаи корхона бояд ба нишондиҳандаҳои калидии фаъолияти корхона, ки чун натиҷаи ҳарчи баландтари имконпазири миқдорӣ ва сифатии ҷараёни идоракунӣ аз рӯи ноилгардии ҳадафи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунӣ баррасӣ мешавад, табдил дода шавад.

Нишондиҳандаҳои калидии фаъолияти низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ тамоми ҷанбаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории корхонаро ба ҳисоб мегиранд ва таҳияи нишондиҳандаҳои калидии баҳоиҳии натиҷанокӣ ва самаранокиро мувофиқи стратегияи идоракунӣ аз рӯи намудҳои алоҳидаи фаъолият дар бар мегиранд. Барои дилхоҳ корхонаи мушаххаси саноати нассоҷӣ метавон низоми нишондиҳандаҳои калидии фаъолияти истеҳсолиро бунёд ва амалҳои таъсиррасонеро интихоб кард, ки

«танзимкунии онҳо самаранокии ҳарчи бештари идоракунии корхонаро таъмин мекунад»[5: с.19].

Пеш аз ҳама бояд нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи натиҷанокии фаъолияти корхона аз рӯи бахшҳои истеҳсолии он муайян карда шаванд. Ин иқтидори истеҳсолӣ ва молиявии корхонаро ифода мекунад ва чун асос барои таҳияи низоми нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи самаранокии фаъолияти корхона, ки истифодабарии захираҳои истеҳсолӣ ва молиявии ба гардиши хоҷагӣ ҷалбгардидаро тавсиф медиҳад, хизмат мекунад. Нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхона паёмади маҷмуи натиҷадиҳандаи амалиёт ва намудҳои гуногуни фаъолият мебошанд. Муҳиммии гурӯҳи мазкури нишондиҳандаҳо аз он бармеояд, ки дар асоси онҳо амалҳои таҳриркунанда барои ноил гардидан ба нишониҳандаҳои калидии ҳадафии низоми идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолии корхона таҳия карда мешаванд. Ба ибораи дигар, онҳо имкон медиҳанд, ки тавассути қарорҳои идоракунӣ оид ба тағйирдиҳии ҳадафноки бузургии муқарраршудаи нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи натиҷанокии фаъолияти корхона ҳадафҳои амалкунии он ба даст оварда шаванд.

Нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи самаранокии фаъолият ба ошкор кардани сабабҳое равона карда мешаванд, ки аз рӯи онҳо нишондиҳадаҳои бадастомадаи амалкунии корхона аз нишондиҳандаҳои калидии ҳадафии муқарраршудаи татбиқи низоми ҳамгирои идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолии корхона тамоилот доранд. Бо мухтавои ҳадафии худ, нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳанда низоми баҳодиҳие мебошанд, ки барои муайян кардани рушди ояндаи ҷараёнҳои истеҳсолии корхона вобаста аз қарорҳои идоракунии имрӯз қабулшаванда имкон медиҳанд.

Дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ марҳилаҳои татбиқи нишондиҳандаҳои калидии фаъолиятро ба таври бузургкардашуда метавон дар чунин намуд ифода кард (расми 2).

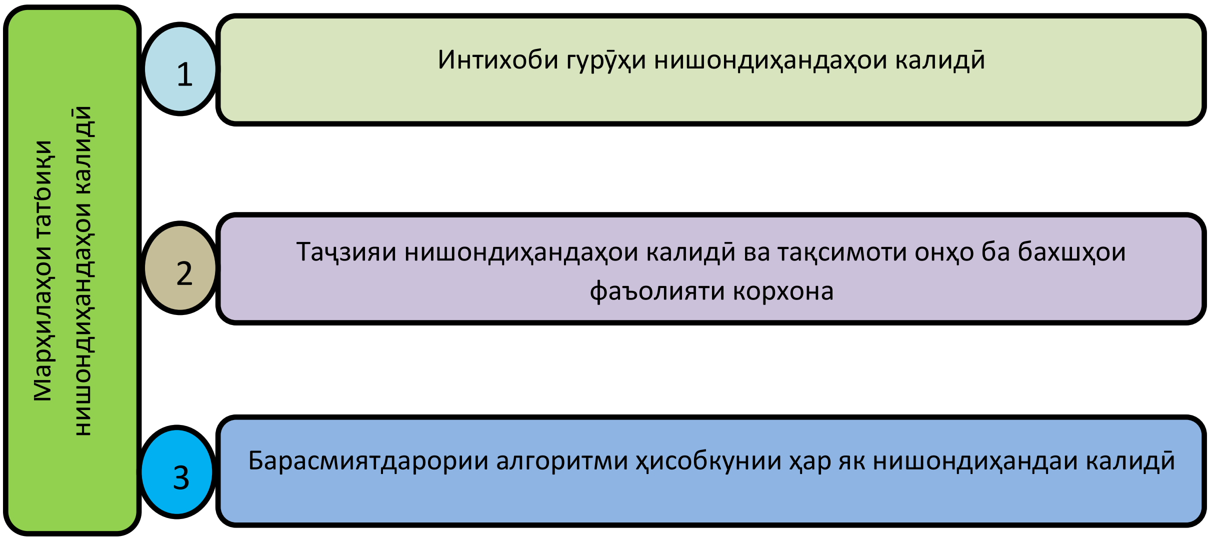

Расми 2. – Марҳилаҳои татбиқи нишондиҳандаҳои калидии фаъолият дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия кардааст

Интихоби гурӯҳи нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳанда барои ҳар як корхонаи саноати нассоҷӣ инфиродӣ буда, аз стратегияи рушди ояндаи он вобаста мебошад. Дар ин маврид тақсимоти нишондиҳандаҳои калидии татбиқи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолии корхона аз рӯи бахшҳои истеҳсолии он аҳамияти муҳим дорад. Дар натиҷаи ин гуна тақсимот барои ҳар як бахши истеҳсолии корхона дастаи муайяни нишондиҳандаҳои калидии

баҳодиҳандаи фаъолият ҷудо карда мешавад, ки ин барои ба дараҷаи муҳим баланд бардоштани фаврият ва чандирии низоми идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ ва тақсимоти аниқи масъулият дар байни мутахассисон ва воҳидҳои сохтории алоҳидаи истеҳсолӣ имкон медиҳад.

Низоми интихобшудаи нишондиҳандаҳои калидӣ бояд қодир бошад, ки мунтазам вобаста аз эҳтиёҷоти идоракунӣ таҷзия ва муттаҳид шавад. Таҷзияи нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи натиҷанокӣ ва самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхонаи нассоҷӣ, ки дар асоси он стратегияи корхона тафриқа шуда, то ба ҳар як иҷрокунанда расонида мешавад, зарурати воқеъбинона мебошад. Низоми идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолии корхонаи нассоҷӣ, ки ба нишондиҳандаҳои калидии алоҳида асос ёфтааст, самаранок нест. Таҷзияи нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи фаъолият имкон медиҳад, ки ҷараёнҳои истеҳсолии корхонаи нассоҷӣ аз рӯи бахшҳои истеҳсолӣ назорат карда шаванд, тамоилоти пайдошуда, ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳои низоми идоракунӣ монеъ мешаванд, ошкор ва сабабҳои онҳо пешгирӣ карда шаванд. Дар натиҷаи ин, нишондиҳандаҳои калидии тасдиқшудаи татбиқи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолии корхонаи нассоҷӣ аз рӯи намудҳои истеҳсолот ва иҷрокунандагони мушаххас таҷзия карда мешаванд.

Нишондиҳандаҳои калидии татбиқи низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ таҳияи қарорҳои идоракуниро вобаста ба дараҷаи ноилгардии онҳо муайян мекунанд. Дар ҳолати мазкур таҳияи қарорҳои идоракунӣ се зинаро дар бар мегирад (расми 3).

Зинаҳои мазкури раванди таҳияи қарорҳои идоракунӣ моҳиятан асоси мухтавои низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолиро барои корхонаҳои нассоҷӣ муайян мекунанд. Мухтавои иттилоотии кифояи низоми ҳамгирои идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ тавассути эҳтиёҷоти иттилоотии қарорҳои идоракунӣ муайян мегардад.

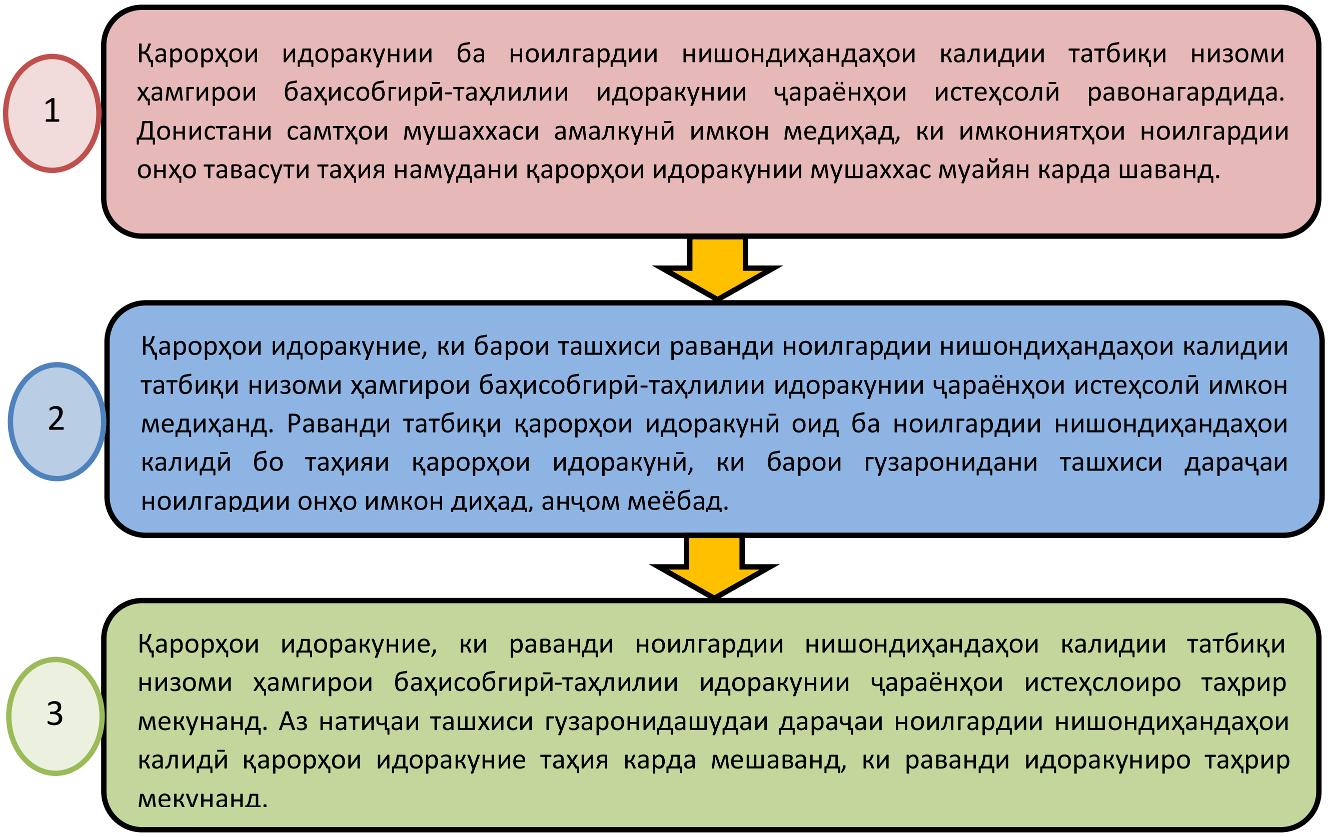

Расми 3. – Зинаҳои таҳияи қарорҳои идоракунӣ дар низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия кардааст

Дар низоми ҳамгирои идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ ташаккули иттилооти ба низом воридшаванда тариқаҳои зиёд дорад, ки ин аз муҳтавои ҳалли масъалаҳои идоракунӣ вобаста мебошад. Аз ҷумла, барои қабули як қарори идоракунӣ иттилооти баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ва идоракунӣ басанда аст, барои қабули қарори идоракунии дигар бошад, иттилооти баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ ва барои қабули қарори идоракунии сеюм – иттилооти ҳамаи унсурҳои низоми ҳамгирои идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ зарур мешавад.

Бояд қайд кард, ки ҳамгирошавии унсурҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз дар низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои нассоҷӣ хосияти ташкилӣ дорад. Вай ба моҳияти методологии низомҳои баҳисобгирӣ-таҳлилии мазкур дахл намекунад, яъне дар он мустақилияти зернизомҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз вайрон намешавад. Дар алоқамандии мазкур арзишнокии баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, таҳлили молиявӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, ҳисоботи идоракунӣ, низоми буҷетикунонӣ, таҳлили идоракунӣ, банақшагирии андоз, баҳисобгирии андоз, таҳлили андоз барои ҳадафҳои идоракунии чараёнҳои истеҳсолии корхона ва умуман фаъолияти молиявӣ-хоҷагидории корхона баланд мегардад. Ба унсурҳои алоҳидаи воридшаванда ҷудо намудани унсурҳои таъминотии низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз имкон медиҳад, ки таъсири санадҳои меъёрии қонунгузорӣ ба ташкили раванди иттилоотии қабули қарорҳои идоракунӣ бартараф карда шавад.

Дар натиҷаи таҳқиқоти худ мо тасдиқ менамоем, ки яке аз самтҳои муҳим ва ояндадори мукаммалсозии низоми идоракунӣ дар корхонаҳои саноати нассоҷӣ таҳия намудани методология ва нишондодҳои амалии низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ мебошад. Муҳиммии равиши ҳамгиро ба ташаккули низоми баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ аз нақши иттилооти баҳисобгирӣ-таҳлилӣ дар идоракунии чараёнҳои истеҳсоли маҳсулоти нассоҷӣ ва иқтидори ҳамгирошавии ин гуна иттилоот бармеояд: иттилоот идоракунӣ, одмаон, чараёнҳо, технологияҳои истеҳсолиро, ки на чун ҷузъҳои алоҳида амалкунанда, балки чун низоми ягона баррасӣ мешаванд, муттаҳид мекунад. Дар натиҷаи алоқамандӣ ва робитаи байниҳамдигарии ҷузҳои алоҳида (дар мисоли мо – низомҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, идоракунӣ ва андоз) дар низом сифати наве ба миён меояд, ки ба ҳеҷ кадом аз ҷузъҳои низом дар алоҳидагӣ хос нест, вале ба тамоми низом хос буда, самари ҳамгироиро пайдо мекунад.

Ҳамин тавр, низоми ҳамгирои баҳисобгирӣ-таҳлилӣ, ки ба хотири идоракунии чараёнҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои саноати нассоҷӣ ташаккул меёбад, барои ба даст овардани ҳадафҳои идоракунӣ (қабули қарорҳои идоракунӣ) чун низоми бутун маҷмуи муайяни унсурҳои низомташкилдиҳандаи бо ҳам алоқамандро, ки бо ҳадафи амалкунии худ – таъмини эҳтиёҷоти иттилоотии низоми идоракунӣ (қабули қарорҳои идоракунӣ) дар сатҳи сифатан баландтар муттаҳид шудаанд, ифода мекунад.

Адабиёт

1. Аткинсон, Э.А., Банкер, Р.Д., Каплан, Р.С., Янг, С.М. Управленческий учет [Текст] / 3-е издание. Пер. с англ. / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер, Р.С. Каплан, С.М. Янг. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. - 880 с., с. 26.
2. Богомолова, И.С. Проблемы информационного обеспечения процесса управления современными предприятиями [Текст] / И.С. Богомолова // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2008. - № 10 (87). – С. 78-82.

3. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалии ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 42. – http://minfin.tj.
4. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ [Матн] / Д.А. Розиев / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – 196 с., с. 90
5. Смелик, Р.Г., Кальницкая, И.В. Совершенствование учетно-аналитического обеспечения управления организацией [Текст] / Р.Г. Смелик, И.В. Кальницкая // Экономический анализ: теория и практика. - 2011. - № 8. - С. 17–27, с. 19.
6. Файзализода, М. М. Моҳияти таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии ҷараёнҳои истеҳсолӣ ва ҷанбаҳои консептуалии ташаккули он / М. М. Файзализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-2(39). – P. 402-410. – EDN PICCOM.
7. Файзализода М.М. Нақши иттилоот дар низоми баҳисобгирии идоракунии корхона [Матн] / Файзализода М.М. // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ” бахшида ба “Солҳои рушди саноат(2024-2026)” Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (01.04.2024) С. 690-692.
8. Файзализода, М. М. Таҳлили вазъи муосири таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилӣ дар корхонаҳои саноати нассоҷӣ / М. М. Файзализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 4-1(33). – P. 239-250. – EDN ORRXBA.
9. Файзализода, М. М. Таъминоти иттилоотӣ-таҳлилии Ҷараёнҳои идоракунии корхона / М. М. Файзализода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – No. 4-2. – P. 29-34. – EDN DNXFNV.
10. Хушвахтзода, Қ.Х., Розиев, Д.А., Бобохонов, М.Ҷ. Таҳқиқи вазъи муосири пешбурди баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев, М.Ҷ. Бобохонов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. - № 5. - С. 5-11;

Маълумот дар бораи муаллиф:
Файзализода Муҳаммадрабби Музафар - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 987-48-98-94. E-mail: fayzalizodam@list.ru

Информация об авторе:
Файзализода Мухаммадрабби Музафар - *ассистент* кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14. *Тел.: 987-48-98-94. E-mail: fayzalizodam@list.ru*

Information about the author:
Fayzalizoda Muhammadrabbi Muzafar - assistant at the Accounting Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str. 64/14. Tel.: 987-48-98-94. E-mail: fayzalizodam@list.ru

УДК:330.3

РАЗВИТИЯ ДЕНЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ

Мукимов К.М.
Зиёев З.М.

Аннотация. *В статье рассматривается вопросы теории и практики инфляционного изменения в условиях перехода к индустриально-инновационной экономики. Автор при этом отмечает, что при проведении денежно-кредитной политики руководители Национального Банка Таджикистана в качестве основной задачи считают решение проблем инфляционного развития. В работе отмечено, что главным инструментом выступает оценки инфляционных процессов в условиях перехода к индустриально-инновационной экономики. В рамках исследовании автором основывает свои позиции на теории и соответствующая ей монетаристская практика в условиях индустриально-инновационной национальной экономики. Таким образом, по результатам исследование автором сделан вывод о необходимости замены монетаристской теории и практики инфляционного продвижения и более современными методами противодействия инфляции в условиях индустриально-инновационной национальной экономики.*

Для цитирования: *Мукимов К.М. Развития денежной политики в современных условиях: актуальные проблемы и направления/ К.М. Мукимов, З.М. Зиёев// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 490-500.*

ИНКИШОФИ СИЁСАТИ ПУЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМ ВА САМТҲО

Муқимов Қ.М.
Зиёев З.М.

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаҳои назария ва амалияи тағйирёбии таваррум дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ баррасӣ карда мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки роҳбарияти Бонки миллии Тоҷикистон зимни пешбурди сиёсати пулию қарзӣ ҳалли мушкилоти рушди таваррумро вазифаи асосии худ медонанд. Дар мақола қайд гардидааст, ки обзори асосӣ ин баҳодии равандҳои таваррум дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ баромад мекунад. Дар доираи тадқиқот муаллиф мавқеъҳои худро ба назария ва амалияи дахлдори монетаристӣ дар шароити иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионӣ асоснок кардааст. Ҳамин тариқ, муаллиф дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот ба хулосае омадааст, ки назария ва амалияи монетаристии пешбурди таваррумро бо усулҳои муосири муқовимат ба таваррум дар шароити иқтисодиёти индустриалӣ-инноватсионии миллӣ иваз кардан лозим аст.*

Калидвожаҳо: *таваррум, давраи гузариш, иқтисоди индустриалӣ-инноватсионӣ, назарияи миқдори пул, қонуни муомилоти пул, иқтисоди воқеӣ, иқтисоди захиравӣ, сиёсати пулӣ, талабот ба мол, раванди таваррум, иқтисоди бозорӣ, сатҳи нархҳо.*

DEVELOPMENT OF MONETARY POLICY IN MODERN CONDITIONS: CURRENT ISSUES AND DIRECTIONS

Muqimov Q.M.
Ziyoev Z.M.

Annotation. *The article examines issues of theory and practice of inflationary changes in the context of the transition to an industrial-innovative economy. The author notes that when conducting monetary policy, the leaders of the National Bank of Tajikistan consider solving the problems of inflationary development as the main task. The work notes that the main tool is the assessment of inflation processes in the context of the transition to an industrial-innovative economy. As part of the study, the author bases her positions on the theory and corresponding monetarist practice in the conditions of an industrial-innovative national economy. Thus, based on the results of the study, the author concluded that it is necessary to replace the monetarist theory and practice of inflationary promotion with more modern methods of counteracting inflation in the conditions of an industrial-innovative national economy.*

Key words: *inflation, transition period, industrial-innovative economy, quantity theory of money, law of money circulation, real economy, reserve economy, monetary policy, commodity demand, inflation process, market economy, price level.*

Постановка проблемы. Инфляции в той или иной степени подвержены экономики практически всех стран мира. Существуют различные точки зрения и научные теории о причинах, условиях и закономерностях этого массового явления, проявляющегося по-разному в разное время в разных странах мира. С этой точки зрения рассмотрения этих проблем в условиях Республики Таджикистан имеет немало важное значение.

Анализ последних исследований и публикаций. В мировой экономической науке достаточно много фундаментальных научных трудов как зарубежных, так и отечественных ученых, посвященных исследованию теории и практики инфляционных процессов. В истории экономической мысли ученым уделялось продвинуться далеко в изучении проблемы и решении инфляционных проблем. Она исследовалась в работах Дж. Э. Долана, Г. Касселя, Дж. М. Кейнса, Г. Клейнера, Д. К. Кэмпбелла, Дж. Р. Кэмпбела, К. Маркса, Д. Рикардо, А. Смита, И. Фишера, М. Фридмена, Р. Хаберлера, Л. Харриса и других. Значительный вклад в изучении вопроса о причинах и характере инфляционного процесса внесли также ученые стран СНГ, в частности российские ученые: Л.И. Абалкин, А.В. Аникин, З.В. Атлас, С.М. Борисов, И.Д. Злобин, А. Илларионов, Л.Н. Красавина, Ф.И. Михалевский, С.М. Никитин, Э. Райхлин, Д.В. Смыслов.

Среды таджикских учёных специальные комплексные исследования по выявлению природа инфляционных процессов и её регулирования в годы суверенитета были посвящены труды академиков: Н.К. Каюмова, Т.Н. Назарова, Р.К. Рахимова, докторов наук, профессоров Т.Р. Ризокулова, Х.У. Умарова, Л.Х. Саидмуродова, А. Абдугафарова, С.Д. Комилова, Г.В. Кошлакова, Шарипова Б.М. и других.

Цель статьи. Раскрыт проблемы теории и практики инфляционного изменения в условиях перехода к индустриально-инновационной экономики.

Изложение основного материала. В условиях развития финансовых отношений поддержание уровня инфляции на стабильном уровне считается одним из приоритетных направлений экономической политики каждой страны. Инфляционная тенденция связана с ростом цен и не связана с ростом издержек производства. Инфляция является результатом макроэкономической нестабильности, при которой совокупный спрос превышает совокупное предложение.

В зависимости от причин возникновения инфляцию разделяют на монетарную и немонетарную. В свою очередь немонетарную инфляцию рассматривают с двух позиций:

1) Инфляция спроса - инфляция на образование, которая влияет на факторы со стороны спроса;

2) Инфляция предложения или инфляция издержек - инфляция, которая содержит образования факторы предложения.

С точки зрения роли денег в экономике, а также причин, порождающих инфляцию, разделяются и научные направления.

Первое направление называют монетаризмом, которое признает за деньгами решающее значение в экономике и в формировании товарного спроса. Например, в предисловии к книге И. Фишера «Покупательная сила денег» П. Самуэльсон заявляет, что для монетаристов соотношение M1 и M2, темпы их возрастания выступают главными составляющими при анализе совокупного спроса, все остальное - «шумы и помехи» [21].

У большинства ученых и политиков, независимо от их научных школ, в сознании глубоко укоренилась монетаристская концепция сущности и причин инфляции. Позиция экономистов состоит в том, что инфляция в основном порождается излишним количеством денег в экономике (количественная теория денег: уровень цен определяется количеством денег в обращении). На самом же деле от количества денег в экономике уровень цен очень мало зависит. А парадокс заключается в том, что монетаризм критикуется, исходя

из теоретических основ монетаризма, из неколичественной теории денег.

Деньги и их количество играют огромную роль в функционировании рыночной экономики, но что особенно важно не в ценообразовании. Значение количества денег по отношению к величине товарных цен к инфляции не столь важно, как это принято считать [12]. Есть объективный экономический закон, прямо противоположный количественной теории денег: не количество денег определяет уровень товарных цен, а, наоборот, уровень товарных цен определяет количество денег, необходимых для обращения товаров. Этот закон денежного обращения для реальной экономики в свое время был сформулирован К. Марксом. Его можно толковать следующим образом: цены не потому высоки или низки, что в обращении находится большее или меньшее количество денег, а, наоборот, в обращении потому находится большее или меньшее количество денег, что цены высоки или низки. Это один из важнейших экономических законов [15]. Маркс также разработал формулу для определения количества денег, необходимого для обращения товаров. Она с успехом используется по сей день. Несмотря на то, что при бумажно-денежном обращении экономические законы часто проявляются в отличной от содержания формы (по сравнению, например, с золотым стандартом), базовые из них мало изменились с XVIII-XIX вв, в том числе и закон денежного обращения. Они действуют практически одинаково как при золотом, так и при бумажно-денежном обращении. При золотом стандарте излишние золотые деньги (золото) выводятся из обращения, оседая в денежных резервах, а при необходимости в дополнительных деньгах они притекают из денежных резервов снова в обращение. То же происходит и при бумажно-денежном обращении. При переполнении сферы обращения фидуциарными (не имеющими собственной, адекватной товарам стоимости, например - бумажными) деньгами, последние будут из нее выходить в целях накопления [20]. То есть денежные резервы будут поглощать избыточные бумажные деньги, и наоборот.

Структуру денежной массы принято делить на:

- активные деньги;

- деньги для сделок (средства, обслуживающие оптовый и розничный товарооборот);

- пассивные деньги (средства, находящиеся в накоплениях, сбережениях, а также в остатках на расчетных счетах банков).

Экономист А.Н. Сухарев делит всю массу денег М на две части: *«... одна часть обслуживает процесс воспроизводства - принимает участие в движении стоимостей в экономике, т.е. выполняет функцию средства обращения (Мобр), а другая часть денег выполняет функцию средства сбережения (Мсб)»*[19]. По мнению автора, здесь указаны не все деньги, которые имеются в экономике. Следует различать количество денег в экономике и количество денег в товарном обращении. Деньги, находящиеся в товарном обращении, это - то же самое, что и «активные деньги». Но кроме «активных денег», т.е. денег в товарном обращении, и «пассивных денег», к которым относятся сбережения, имеется еще довольно много «активных» денег, которые все в сумме и составят количество денег в экономике. Есть деньги и в других сферах, не обслуживающих традиционный товарооборот. Они необходимы для:

а) Рефинансирования (привлечения кредитными организациями межбанковских ссуд или кредитования национального банка);

б) Обслуживания процесса торговли ценными бумагами как на первичном, так и на вторичном рынках (ценные бумаги и производные финансовые инструменты существенно отличаются от традиционных товаров и услуг с точки зрения удовлетворения потребностей, целей и форм движения);

в) Обмена валют на валютном рынке;

г) Купли-продажи страховых продуктов;

д) Игр на деньги и др.

Деньги, не участвующие в товарном обращении, - это, прежде всего, сбережения. В любом обществе деньги воспринимаются и

используются хозяйствующими субъектами не только как средство приобретения товаров, но и как форма богатства [4]. Они являются не столько отложенным спросом, сколько служат для накопления и существуют как самостоятельная форма богатства - отдельно, независимо от товарных рынков. Экономические субъекты предпочитают хранить накопленные сбережения в денежной форме благодаря такому их свойству, как низкие издержки содержания [4;16;17]. Их величина по сравнению с доходом кажется сравнительно небольшой.

В Послании Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28-го декабря 2023 года было сказано: **«…**За период 2023 года общий баланс сбережений населения и юридических лиц в отечественных кредитных организациях увеличился на 32% и достиг 18,6 млрд. сомони…»[1], а доля сбережений к Валовому внутреннему продукту составляет 14,6%. Но дело в том, что расходуемые доходы «приходят и уходят», а сбережения «никуда не уходят», они накапливаются. В результате получается так, что сбережения во много раз превышают величину текущих доходов. В условиях Республики Таджикистан особенно характерны государственные сбережения в виде стабилизационных фондов и золотовалютных резервов, которые на перспективу позволяют стабилизации количество денег и количество товаров.

Довольно большое количество денег постоянно обращается на фондовом рынке. Рыночная капитализация этого рынка в Республике Таджикистан пока еще невелика, но растет. В развитых странах она составляет значительную долю (от 60 до 100% ВВП и более).

В современном обществе все больше развиваются различные формы игр на деньги: легальный и нелегальный игровой бизнес, лотереи, тотализаторы, букмекерские конторы и т.д., где тоже занято какое-то количество денег, не «доходящих» до товарного рынка. То есть все эти деньги активны, но не в реальной экономике [11]. Отсюда следует, что количество денег в экономике во многом определяется величиной экспорта и импорта денег и капитала. Вывоз денег означает рост денежных резервов страны за счет уменьшения их в национальной экономике, в том числе - в реальной ее части. Импорт денег, наоборот, сокращает величину денежных резервов, но за счет этого увеличивается количество денег в стране. Есть, видимо, еще немало денег, выведенных из реальной экономики, вплоть до различных законных и незаконных способов их использования или «сокровищ».

Все эти элементы экономики непосредственно не связаны с товарным обращением, с реальной экономикой. Однако здесь находится в активном или пассивном состоянии значительное количество денег, являющихся своеобразным денежным резервом для реальной экономики. Но и в ней нужно выделить две существенно различающиеся части: - в одной деньги пассивны и выполняют функцию средства сбережения, накопления сокровищ (т. е. одну из пяти известных функций денег) [18]; - в другой деньги активны, но не участвуют в производстве ВВП. Это - «виртуальная экономика».

Роль и назначение денег в виртуальной экономике существенно отличаются от функций денег в реальной экономике. Функции денег были предложены К.Марксом еще в XIX в., однако, виртуальная экономика была недостаточно развита, а отдельных ее элементов тогда еще не было. Теперь применить известные функции денег к виртуальной экономике нельзя. Поэтому представляется целесообразным выделить еще одну функцию. Суть ее состоит в том, что они являются средством спекуляции, «средством производства» прибыли при помощи спекуляций. Виртуальная часть экономики вместе со сбережениями составляют «резервную экономику», так как отсюда реальная экономика черпает для товарного обращения при необходимости дополнительные деньги. Это значит, что экономику можно условно разделить на две крупные части:

- реальную, в которой производится ВВП;

- резервную, в которой не производятся материальные продукты и услуги.

Та часть экономики, в которой находятся сбережения и где деньги выполняют функцию сбережения, является средним звеном между реальной и виртуальной экономиками, служит для них как бы мостом, через который деньги переливаются между этими двумя «крупными» частями. Следует отметить, что закон денежного обращения - это закон только реальной экономики, хотя деньги в равной мере нужны и для реальной, и для резервной экономики.

В настоящее время не существует такого инструментария, с помощью которого можно было бы рассчитать значения количество денег в реальной и резервной экономике. Методологически это легко можно сделать, если бы была известна скорость обращения денег (денежной единицы) в реальной экономике, т.е. там, где создается ВВП. Однако предлагаемые способы расчетов этой величины являются достаточно дискуссионными.

Есть известная формула расчета скорости обращения денег:

$$V = PQ / M,$$

где M - количество денег, необходимое для обращения товаров;

PQ - ВВП или национальный доход;

V - скорость денежного обращения.

Но данная формула вызывает возражение, по крайней мере, по трем причинам:

*1) **M** известна только как фактическая величина. Но для расчета по формуле требуется количество денег, необходимых для обращения товаров;*

*2) поскольку величина **M** неизвестна, постольку определение неизвестного **V** с помощью неизвестного **M** невозможно;*

*3) в знаменателе указывается количество денег для всей экономики, а ВВП производится только в реальной экономике. То есть числитель и знаменатель имеют разные размерности (в числителе - элемент, относящийся только к реальной экономике, а в знаменателе - ко всей экономике), что недопустимо. Вычислить количество необходимых денег можно было бы по формуле закона денежного обращения, но нет пока приемлемого метода расчета скорости обращения денег **V**.*

Чтобы наглядно представить себе механизм и скорость обращения денег, прибегнем к следующим рассуждениям. Скорость обращения денег определяется как число оборотов денег в единицу времени. В основе расчета лежит время одного оборота. Будем считать длительность одного оборота равным промежутку времени от одной сделки до каждой последующей. Для примера возьмем процесс расходования дохода (заработной платы, пенсии и др.), которые субъекты экономики зарабатывая на воспроизводства потребности получают разовые выплаты в месяц. Вычитаем из нее средства, поступающие в сбережения. Оставшаяся часть предназначена для сделок купли и продажи. Учитывая опыт зарубежных стран в рыночной экономике данный процесс на наш взгляд, в условиях формирования рыночных отношений позволяет осуществить в условиях в РТ идеальный вариант, когда скорость оборота денег будет максимальной: зарплата выдается работникам всей страны в равных размерах 30 раз в месяц, т.е. последовательно; получатели зарплаты тратят ее равномерно в течение всего месяца и года в равных размерах (ровно тридцатую часть в день, точнее - каждые сутки). Если считать скорость оборота по месяцам, т.е. время одного оборота брать 1 мес., то получим скорость оборота равную 12 оборотам в год. Но это будет ошибкой. Ведь зарплата расходуется человеком не один раз в месяц, а ежедневно. Величина ежедневных расходов равна одной тридцатой месячной зарплаты (1/30). Оставшаяся часть зарплаты будет временно свободной и постепенно (по 1/30) расходоваться на покупки. Первая 1/30-я доля зарплаты, израсходованная первой 1/30-й группы ее получателей, на следующий день будет получена и израсходована второй 1/30-й группы и т.д. Таким образом, первая 1/30-я зарплаты совершит 30 оборотов в месяц и 360 оборотов в год (30 • 12 = 360). Следующая «порция» зарплаты, равная по размерам первой, будет составлять уже не 1/30-ю а

1/29-ю часть оставшейся зарплаты. И поэтому совершит не 360, а меньше - 348 оборотов в год. Последняя 1/30-я зарплаты, будучи полученной в начале месяца, будет израсходована в конце месяца, а значит, совершит только один оборот в год. В среднем (по расчетам, за 15-й день) скорость оборота заработной платы при названных идеальных условиях составит 180 оборотов в год, а не 10, как предполагалось ранее.

Такой способ подсчета скорости оборота денег можно экстраполировать на другие виды домохозяйств, а также на значительную часть доходов и расходов фирм. Пусть средняя скорость оборота денежной единицы равна не 180, а во много раз меньше - 10. Тогда для реальной экономики в настоящее время необходимо примерно 6 млрд. сомони (60 млрд. сомони / 10 = 6 млрд. сомони). Если число 10 (скорость оборота) ближе к истине, чем 2, то денежная масса должна делиться между реальной и резервной частями экономики в соотношении 6 млрд. и 22 млрд. сомони (28 млрд. сомони - это величина денежной массы).

Сторонники количественной теории денег абстрагируются от наличия и большой регулирующей роли, которую играют денежные резервы. Это уже стало традицией, начиная от Д. Юма, И. Фишера, до М. Фридмана и др. Например, А. Сухарев отмечает, что «Сокровища в условиях золотого стандарта не способны выполнять роли регулятора количества денег в обращении. Наоборот, деньги, оседая в сокровищах, затрудняют ход нормального товарного обращения, создавая дефицит. Из истории известно обратное: деньги оседают в сокровищах потому, что образуется их избыток. Следовательно, сокровища автоматически регулируют количество денег, необходимых для обращения товаров. То же самое происходит и в условиях бумажно-денежного обращения. Излишние деньги поступают не только в сокровища, но и в другие отделы резервной экономики. При необходимости они снова возвращаются в рамки реальной экономики» [20].

Подобного рода абстрагирование помогло также И. Фишеру сконструировать «формулу обмена» [21], которая в его честь названа «формулой Фишера»:

M¥ = PQ.

Также М. Фридман, когда формулировал свое «денежное правило», очевидно, абстрагировался от наличия в экономике такого встроенного в экономику регулятора количества денег в реальной экономике, как денежные резервы в резервной части экономики. Он не посчитал необходимым учитывать и технический прогресс, связанное с ним падение стоимости товаров (которое в условиях свободной конкуренции выливается в тенденцию падения товарных цен), некоторые другие обстоятельства (монополии, «эффектом храповика» и т.д.). Если не брать во внимание этих существенных факторов ценообразования, то следует согласиться с тем, что рост ВВП должен в той же пропорции сопровождаться ростом денежной массы. Но отвлечение от них может также существенно исказить результат. В связи с этим возникает вопрос: как рост денежной массы отразится на экономике и ценах, если он не вполне совпадает с ростом ВВП (например, будет больше или меньше, чем темп роста ВВП, на 1 % или более).

Согласно количественной теории денег каждый процент излишка денег в экономике должен адекватно отразиться на уровне цен, в противном случае начнется инфляционный рост цен. Допустим, рост денежной массы оказался на 1 % больше, чем рост ВВП. Приведет ли это к реальному росту цен не в силу количественной теории денег? Цены могут повести себя тремя возможными способами:

- ***Увеличиться;***
- ***Остаться неизменными;***
- ***Уменьшиться.***

То есть они будут изменяться независимо от количества денег в экономике.

Рассмотрим, какие последствия вызывает увеличение количества денег в динамике уровня товарных цен.

Сторонники монетаризма утверждают, что эффект от денежной эмиссии и монетарных стимулов имеет краткосрочный характер, а в долгосрочном плане эмиссия не

влияет на структурные макроэкономические параметры.

Рассмотрим влияние на цены приростов денег, разных по величине: малый и большой.

Малый прирост денежной массы - в пределах от нескольких до десятков процентов. Большая эмиссия - величина, кратная предыдущей массе денег. Малый прирост, как было доказано, не повлияет сколько-нибудь серьезно на экономику и цены.

В самом деле - можно ли с достаточной уверенностью сказать, куда попадет прирост денежной массы в размере, например, 10%. Поступит ли он в реальную экономику (в производство и товарное обращение)? Превратятся ли эти 10% прироста в дополнительный спрос на традиционные товары и услуги или он пойдет на увеличение денежных резервов экономики? Если иметь в виду психологический закон Кейнса вместе с традиционной (несколько процентов) инфляцией, то станет ясно, что даже без роста производства дополнительная эмиссия в таком незначительном объеме «вольется» в первую очередь в денежный резерв и поэтому влияния не окажет на реальное производство, обращение, цены товаров. То же самое будет происходить при небольшом уменьшении денег в экономике. Точно такой же эффект будет наблюдаться при проведении монетарной политики манипулирования учетной ставкой процента и других операций национального банка. А если еще учесть временной промежуток между выпуском денег и реакцией на него экономики, то именно в кратковременном периоде проявится нейтральность денежной эмиссии.

При расширенном воспроизводстве начнут производить больше товаров, т.е. вырастет предложение. А если осуществляется интенсификация производства и увеличивается производительность труда, то стоимость единицы каждого товара, ощутившего на себе последствия технического прогресса, уменьшается, что закрепляет тенденцию к снижению его цены. Данный фактор активно противодействует общему росту цен. Следовательно, нет основании утверждать, что дополнительная эмиссия в умеренных объемах вызовет расширение инфляции, и тем более постоянно рождает инфляцию.

С точки зрения количественной теории денег в случае, когда денег в экономике становится меньше, чем необходимо, должна происходить дефляция, т.е. устойчивое снижение рыночных цен. Однако пример такого события в действительности найти трудно. А вот противоположных случаев, когда дефицит денег и рост цен идут параллельно друг другу, достаточно. Этот процесс имеет особенности регионального характера. Например в Республике Таджикистан в 2017г. монетизация экономики составляла 19,3%, т.е. оборот товаров на 1 сомони обслуживало 1,93 дирам. Эту ситуацию называют всеобщим дефицитом денег. И, несмотря на их громадную нехватку, инфляция составила 7,3%. В 2023г. прирост денежной массы сдерживался государством, но все же был равен 27,8% в течение года. Инфляция составляла в среднем 3,8%, не догоняя темпы роста денежной массы [24]. В результате монетизация экономики возросла за последнее семь лет с 19,3 до 27,8 %, но остается значительно ниже, чем в развитых странах (70-100%). А инфляция, несмотря на сдерживание денежного предложения НБТ, продолжает колебаться высокими низкими уровнями (2017-7,3%, 2018-3,8%, 2019-7,8%, 2020-9,4%, 2021-8,0% 2022-4,2%, 2023-3,8%)[24], хотя и постепенно снижающимися темпами, в условиях сохраняющегося дефицита денежной массы.

Быстрый рост денежной массы действительно приведет к громадному переизбытку денег, который будет превышать потребности в обращении товаров в реальном секторе экономики. В этом случае бумажные деньги обесценятся в соответствующее количество раз из-за роста рыночных цен. Но установившийся более высокий уровень цен назвать инфляцией нельзя. Вряд ли какое-либо государство сознательно начнет «производить» такое огромное, избыточное количество денег. Ведь инфляция - это не разовый всплеск цен, а длительный, непрерывный процесс обесценивания денег. После такого эксперимента с дополнительной эмиссией

просто установится новый, более высокий, уровень цен. Потом все возвращается под власть экономических законов, как и раньше (т.е. до того, как государство своим субъективным вмешательством в работу рыночного механизма ухудшит положение в экономике). В последующем расчеты будут производиться в соответствии с вновь установившимся уровнем цен: такой рост количества денег и разовый скачок цен не вызовут тенденции непрерывного роста цен. И, если все же возникнет инфляция как постоянный, устойчивый, длительный процесс, то она будет обусловлена не субъективной деятельностью правительства, не дополнительной неумеренной эмиссией, а другими причинами, которые связаны с объективными экономическими законами [14].

Итак, сравнительно небольшой объем дополнительной эмиссии не может влиять на уровень цен, а слишком большой сопровождается скачком цен, что является нежелательным (отрицательным) для экономики. В связи с этим возникает вопрос о том, каков должен быть объем денежной массы для всей экономики. Формула расчета количества денег, необходимых для обращения товаров, предложенная К. Марксом, хорошо известна. Но она пригодна для современных условий лишь при некоторых допущениях:

- если будет найден надежный способ расчета скорости оборота денег;

- только для реальной экономики.

Однако кроме реальной экономики в несколько
раз больше денег необходимо еще и для резервной экономики. М. Фридман предложил формулу расчета ежегодного прироста денежной массы (в рамках количественной теории денег), который позволит избежать инфляции при расширенном воспроизводстве: **М = КРУ**, где **М** - количество денег; **К** - отношение денежного запаса к доходу (в кейнсианской теории это - средняя склонность к сбережениям); **Р** - индекс цен; **У** - национальный доход в неизменных ценах (или его физический объем). Понятно, что функциональная зависимость двух частей уравнения основана на меновой концепции, т.е. в левой части уравнения (М) это - аргумент, а в правой - функция.

Для обеспечения нормального товарного обращения денежную монетарную политику следует направить на достижение соответствия между спросом на деньги и их предложением, что обеспечивало бы стабильность цен. Таким образом, если ВВП (национальный доход) растет, то в целях сохранения равенства между возрастающим предложением товаров и совокупным спросом количество денег тоже должно адекватно увеличиваться. Количество денег зависит от количества товаров с их ценами (аргументом является ВВП или национальный доход, а функцией - количество денег). А в формуле Фридмана, точно так же, как и в формуле обмена (формуле Фишера), наблюдается логическое противоречие: количество денежной массы превращается в аргумент, а ВВП или национальный доход - в функцию; теперь уже ВВП зависит от количества денег. Сначала изменение **У** ведет к необходимости изменения **М**, но затем, наоборот, изменение **М** ведет к изменению **У**. Казалось, бы свидетельствует об отсутствии зависимости между **У** и **М**. Но это не так. Следовательно, если между категориями ВВП и количеством денег есть функциональная зависимость, то нужно выбирать, какой из вариантов правильный: исходный или последующий. Ответ на данный вопрос разделяет сторонников и противников количественной теории денег. По мнению автора, поскольку прирост количества денег зависит от прироста товаров, то и общее количество денег должно зависеть от всего количества товаров с их ценами.

Расчет прироста денежной массы в ответ на рост ВВП также не вполне корректен. Согласно ему при росте ВВП, например, на 3% необходимо дополнительно ввести в обращение около 6% дополнительной денежной массы, чтобы обеспечить нормальный процесс воспроизводства без инфляции. Как было выяснено, такое малое количество денег может не попасть в реальную экономику, а в основном «раствориться» в резервной экономике и никакого влияния даже в кратковременном периоде на экономику в

целом оно оказать не сможет (тем более в долговременном периоде). Значит, последствия дополнительной денежной эмиссии на экономику и цены товаров, по крайней мере, непредсказуемы.

Следовательно, монетарная теория не может служить надежной теоретической основой экономической политики, а монетарная практика в силу этого становится ограниченной. Дальнейший желательный рост денежной массы возможен уже за рамками использования монетарных инструментов - с помощью налогово-бюджетной политики (использование так называемого «эффекта Пигу»). Очень важно и то, что монетарные (да и денежные) власти имеют небольшие возможности перемещать деньги между реальной и резервной экономиками, причем делать это необходимо математически точно, в соответствии с потребностями той и другой части экономики.

На наш взгляд, на современном этапе актуальным остается вопрос о борьбе с инфляцией монетарными методами. Теоретические рассуждения о том, какой уровень учетной ставки может привести к инфляции, переход на новый уровень индустриально-инновационного развития и т.п. никакого влияния на реальную экономику не оказывают. Нет доказательств того, что эти меры действенны, несмотря на наличие множества теоретических разработок. Например, в 2021г. прирост денежного агрегата М2 составил 16,2%, а инфляция - 8,0%. Но уже в 2022г. прирост М2 оказался всего 5,1%, а темп инфляции снизился до 4,2 % [2], т.е. сокращение прироста денежной массы почти в 2 раза на инфляцию не повлияло. По мнению экспертов «…медленный рост денежной массы создает хорошие условия для снижения инфляции в 2023 году». Значит, прирост М2 на 5,1% уменьшит темп инфляции с 4,2 % в 2022г. до 3,8% (т.е. примерно на 0,4%) в 2023г. Получается, что снижение прироста денежной массы в 1,5 раза повлечет за собой снижение темпа инфляции только на 15%. Все это указывает на необходимость дальнейшего исследования данном направлении.

В результате исследования выявлено, что в качестве действующая инструмента воздействия занимает эффективное формирование банковской политики для борьбы с инфляцией. В период подъема цены стремительно повышается вовсе не из-за излишнего количества денег. Наоборот, появляется опасность «перегрева» экономики, и государство проводит реформу, позволяющую сдерживать рост денежной массы и его уменьшение. Но цены государство не сможет сдерживать, и они продолжают расти еще быстрее. Когда количество денег уменьшается, а цены увеличиваются, то причина кроется не в количестве денег, а в чем-то другом. В период кризиса перепроизводства соотношение движения количества денег и цен противоположное: цены падают, а количество денег остается, как минимум, прежним: они ведь из страны никуда не утекают. Но при падении объема ВВП прежнее количество денег становится как бы относительно излишним в реальной экономике. Куда деваются и где находятся эти излишки? Они «скрываются» в резервной экономике, в частности - в сбережениях. Так, до рецессии в США наблюдался дефицит сбережений. Профицит образовался только во время спада деловой активности [9]. Циклическим колебаниям подвержены в основном частные сбережения, но деньги остаются внутри страны. При финансировании убытков крупных фирм за счет средств госбюджета (как, например, во время последнего мирового экономического кризиса) происходит рост денежной массы в реальной экономике. В итоге это сопровождается падением цен. Такая ситуация повторяется вместе с циклическими колебаниями производства на протяжении уже без малого двух столетий. Рост цен во время подъема и падение в ходе кризиса нельзя назвать инфляцией и дефляцией, так как инфляция является непрерывным долговременным процессом, это циклические колебания цен. Благодаря государственному регулированию экономики, в том числе антициклическому регулированию эти колебания становятся менее заметными. Но в периоды глубоких кризисов (таких как кризис 2008г.)

описанная динамика цен становится вполне отчетливой. Здесь опять получается парадокс: денежная масса во время кризиса растет, а цены падают. Отсюда следует логический вывод: либо количественная теория денег неверна, либо экономика «неправильная». Разрешение этого парадокса очевидно: неправильной является количественная теория денег.

Не поддающаяся регулированию инфляция и множество других проблем свидетельствуют о современном состоянии экономической теории. Количественная теория денег, по мнению автора, не может служить надежным фундаментом экономической политики.

Приведенные аргументы по поводу теоретических недостатков количественной теории денег ни в коем случае не должны стать основанием для снижения борьбы государства с инфляцией. Если политика НБТ к инфляции отношения не имеет, а инфляция присутствует, то это значит, что причина ее лежит за рамками монетарной политики государства. Поэтому и воздействовать на инфляционные процессы необходимо на базе совсем других методов и другими инструментами.

Теоретически цены начинают стремиться к росту, когда в экономике возникают механизмы, препятствующие свободному колебанию рыночных цен. При свободной конкуренции цены каждого товара колеблются вверх и вниз от равновесной цены. Средний уровень цен остается более или менее стабильным. Более того, он имеет тенденцию к понижению. Когда какие-либо субъекты стремятся к стабильности цен и имеют реальную возможность удерживать, зафиксировать их хотя бы на отдельные виды товаров, тогда колебания цен на другие товары превращаются в скачкообразный рост. Вместе с этим вынужденно увеличиваются цены и на товары, которые первоначально хотели зафиксировать. Общий уровень цен начинает расти. Сопутствующим условием является «эффект храповика». Реальной властью над прямым сознательным установлением и удержанием цен обладают хозяйственные (капиталистические) монополии и государство [7,14]. Следовательно, основным фактором инфляционного процесса считается монопольное положение.

Таким образом, можно сделать некоторые выводы, касающиеся вопросов соответствия практики ценообразования количественной теории денег:

1. Прирост предложения в действительности не приводит к инфляции, что подтверждает и отечественная, и мировая практика.

2. Подтверждено, что снижение количества денег в экономике (в том числе при наступлении их дефицита) не приводит к дефляции, как это предопределено количественной теорией денег.

3. Достаточно большой (кратный) единовременный прирост денежной массы, безусловно, приводит к скачку цен. Разовое повышение среднего уровня цен инфляцией не является фактором резкое изменение инфляционной ситуации.

Стабилизирующим фактором, который не позволяет ценам в современной реальной экономике беспрепятственно меняться, является «резервная экономика». При объективной необходимости она «поставляет» реальной экономике дополнительные денежные средства в значительной степени независимо от государства. И, наоборот, при опасности избытка денег в реальной экономике они «уходят» с рынка товаров и услуг в резервную экономику. Резервная экономика стала своеобразным независимым регулятором количества денег в реальной экономике. В этой связи субъективная политика монетарных властей, которые в своих действиях опираются только на количественную теорию денег, не приносит и не может принести ожидаемых положительных результатов. Научные проблемы инфляции и дефляции на наш взгляд, основаны на немонетарных факторах, а именно на адаптивные и рациональные ожидания, который формируются в условиях конкуренции в различных сферах экономики.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28-го декабря 2023 года, www.prezident.tj;

2. Финансовой отчетности НБТ, www.nbt.tj;

3. Ризокулов Т.Р. Проблем инфляция в экономике Республики Таджикистан. - Душанбе: «Ирфон», 2006г.

4. Гогохия Д. Деньги и рынок // Вопросы экономики. 2012. № 1.

5. Дмитриева О., Ушаков Д. Инфляция спроса и инфляция издержек: причины формирования и формы распространения // Вопросы экономики. 2011. № 3.

6. Клинов В. Актуальные проблемы экономической политики США // Вопросы экономики. № 5.

7. Красильников О., Красильникова Е. Внегосударственные денежные системы в информационной экономике // Вопросы экономики. 2013. № 5.

8. Лиференко Ю.В. О количестве денег в экономике и товарных ценах: новый взгляд с позиции исторических корней // Финансы и кредит. 2013. № 5.

9. Лиференко Ю.В. Теоретические проблемы причин инфляции // Вестник Тверского государственного университета. Сер. «Экономика и управление». 2013. № 1.

10. Маркс К. К критике политической экономии. М.: Государственное издательство политической литературы. 1975.

11. Сухарев А. Н. Макромеханизм накопления сокровищ: в аспекте количественной теории денег // Вестник Тверского государственного университета. Сер. «Экономика и управление». 2013. № 1.

12. Сухарев А.Н. Механизм влияния цены золота на современную экономическую систему // Финансы и кредит. 2011. № 21.

13. Фишер И. Покупательная сила денег. М.: Дело. 2001.

14. www.stat.tj

15. www.minfin.tj

16. Шарипов, Б. М. Теоретические основы денежно-кредитных механизмов экономического роста / Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/7(213). – С. 158-161. – EDN VMMDCK.

17. Назаров, Д. Т. Финансовые аспекты обеспечения устойчивой динамики экономического роста / Д. Т. Назаров, Ф. С. Холбобоев, Б. М. Шарифзода // Механизм управления государственными финансами в процессе развития инновационной и промышленной устойчивости Республики Таджикистан : Сборник научных трудов. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2024. – С. 179-187. – EDN GOCGZR.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муқимов Қудбуддин Мирзоҷонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Нишонӣ: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14. E-mail: qutbiddin-24@mail.ru, Тел.: (+992) 902644004.

Зиёев Зулфиқор Маҳмадяқубович – н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: bahrom_07_09@mail.ru. Телефон: (+992) 908-33-89-72.

Информация об авторе: Мукимов Кудбуддин Мирзоджонович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой налогов и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14, E-mail:qutbiddin-24@mail.ru, Тел.: (+992) 902644004.

Зиёев Зулфикор Махмадякубович – к.э.н., доцент кафедры финансы и страхования Таджикского национального университета. Адресс: Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Рудаки -17. E-mail: bahrom_07_09@mail.ru. Телефон: (+992) 908-33-89-72.

Information about the author: Muqimov Qudbuddin Mirzodzhonovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14, E-mail:qutbiddin-24@mail.ru, Тел.: (+992) 902644004.

Ziyoev Zulfikor Makhmadyakubovich – PhD, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. -17. E-mail: bahrom_07_09@mail.ru. Телефон: (+992) 908-33-89-72.

УДК: 330.341

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ БИЗНЕСА: РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА

Болтаев Б.Б.

Аннотация. *В представленной работе рассматривается роль искусственного интеллекта (ИИ) как ключевого драйвера инновационного развития предпринимательства в Таджикистане. Актуальность исследования обусловлена возрастающей потребностью малого и среднего бизнеса в инструментах цифровой трансформации для повышения конкурентоспособности и расширения рыночных возможностей. Целью исследования является определение влияния ИИ на интеллектуальную трансформацию бизнеса в Таджикистане и разработка рекомендаций по эффективному внедрению соответствующих технологий.*

В ходе работы выделены следующие задачи: провести теоретический анализ концепции ИИ и его роли в трансформации бизнеса, изучить особенности развития предпринимательства в Таджикистане, рассмотреть передовой международный и региональный опыт применения ИИ и предложить практические рекомендации для таджикских компаний. Объектом исследования выступает процесс цифровой и интеллектуальной трансформации бизнеса, а предметом – место и функции искусственного интеллекта в развитии предпринимательства республики.

Научная новизна заключается в комплексном анализе перспектив применения ИИ с учётом региональных особенностей Таджикистана и выявлении факторов, способствующих формированию инновационной экосистемы. Практическая значимость состоит в возможности использования результатов для выработки государственной политики, а также при создании и реализации стратегий развития бизнеса с участием технологий ИИ. Структура исследования включает введение, четыре основных раздела, заключение, список литературы и приложения, в которых детально проанализированы теоретические основы ИИ, состояние предпринимательской среды Таджикистана, практические примеры использования искусственного интеллекта и рекомендации по преодолению существующих барьеров.

Ключевые слова*: искусственный интеллект, цифровая трансформация, предпринимательство, малый и средний бизнес, инновации, конкурентоспособность, экономическое развитие, автоматизация, аналитика данных, Таджикистан, технологии, цифровая экономика, машинное обучение, нейронные сети, бизнес-модели.*

Для цитирования: *Болтаев Б. Б. Интеллектуальная трансформация бизнеса: роль искусственного интеллекта в развитии предпринимательства Таджикистана// Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 501-509.*

ТАҒЙИРОТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛИИ БИЗНЕС: НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН

Болтаев Б.Б.

Аннтотатсия. *Дар кори пешниҳодшуда нақши зеҳни сунъӣ (ЗС) ҳамчун омили асосии рушди инноватсионии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Муҳимияти тадқиқот ба он вобаста аст, ки талаботи афзояндаи тиҷорати хурд ва миёна ба воситаҳои табдилдиҳии рақамӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва васеъшавии имкониятҳои бозор мебошад. Ҳадафи таҳқиқот муайян кардани таъсири ЗС ба табдили зеҳнии тиҷорат дар Тоҷикистон ва таҳияи тавсияҳо барои татбиқи самараноки технологияҳои дахлдор мебошад.*

Дар рафти кор вазифаҳои зерин муайян карда шуданд: гузаронидани таҳлили назариявии консепсияи ЗС ва нақши он дар табдили соҳибкорӣ, омӯзиши хусусиятҳои рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон, баррасии таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ ва минтақавӣ дар истифодаи ЗС ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ барои ширкатҳои тоҷикӣ. Объекти тадқиқот раванди табдили рақамӣ ва зеҳнии соҳибкорӣ буда, мавзӯъ ҷой ва вазифаҳои зеҳни сунъӣ дар рушди соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ мебошад.

Навоварии илмӣ дар таҳлили ҳамаҷонибаи имкониятҳои истифодаи ЗС бо назардошти хусусиятҳои минтақавии Тоҷикистон ва муайян кардани омилҳое, ки ба ташаккули экосистемаи инноватсионӣ мусоидат мекунанд, мебошад. Аҳамияти амалӣ дар имкони истифодаи натиҷаҳо барои таҳияи сиёсати давлатӣ, инчунин дар таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушди тиҷорат бо технологияҳои ЗС мебошад. Сохтори тадқиқот аз муқаддима, чор қисмҳои асосӣ, хулоса, рӯйхати истинодҳо ва замимаҳое иборат аст, ки дар онҳо асосҳои назариявии ЗС, вазъи муҳити соҳибкорӣ дар Тоҷикистон, мисолҳои амалии истифодаи зеҳни сунъӣ ва тавсияҳо барои бартараф кардани монеаҳои мавҷуда муфассал таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *зеҳни сунъӣ, трансформатсияи рақамӣ, соҳибкорӣ, тиҷорати хурд ва миёна, навоварӣ, рақобатпазирӣ, рушди иқтисодӣ, автоматикунонӣ, таҳлили маълумотхо, Тоҷикистон, технологияҳо, иқтисодиёти рақамӣ, омӯзиши мошинӣ, шабакаҳои нейронӣ, моделҳои тиҷоратӣ.*

INTELLECTUAL TRANSFORMATION OF BUSINESS: THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN TAJIKISTAN

Boltaev B.B.

Abstract. *This study examines the role of artificial intelligence (AI) as a key driver of innovative entrepreneurship development in Tajikistan. The relevance of the research is determined by the growing need of small and medium-sized enterprises for digital transformation tools to enhance competitiveness and expand market opportunities. The aim of the study is to determine the impact of AI on the intellectual transformation of business in Tajikistan and to develop recommendations for the effective implementation of relevant technologies.*

The study addresses the following objectives: conducting a theoretical analysis of the AI concept and its role in business transformation, examining the characteristics of entrepreneurship development in Tajikistan, reviewing advanced international and regional AI applications, and offering practical recommendations for Tajik companies. The object of the research is the process of digital and intellectual business transformation, while the subject is the role and functions of artificial intelligence in the development of entrepreneurship in the republic.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive analysis of AI application prospects, considering Tajikistan's regional characteristics and identifying factors that contribute to the formation of an innovative ecosystem. The practical significance of the research is in its potential use for shaping government policy, as well as for the development and implementation of business strategies involving AI technologies. The study is structured into an introduction, four main sections, a conclusion, a bibliography, and appendices, which provide a detailed analysis of the theoretical foundations of AI, the state of Tajikistan's entrepreneurial environment, practical examples of AI implementation, and recommendations for overcoming existing barriers.

Keywords: *artificial intelligence, digital transformation, entrepreneurship, small and medium-sized businesses, innovation, competitiveness, economic development, automation, data analytics, Tajikistan, technologies, digital economy, machine learning, neural networks, business models.*

Введение. В современных условиях глобальной цифровой трансформации и растущей конкуренции на мировом рынке вопрос внедрения передовых технологий в бизнес-процессы приобретает особую значимость. Искусственный интеллект (ИИ) выступает одним из ключевых драйверов инновационного развития, способствуя повышению эффективности и конкурентоспособности предприятий разных масштабов и отраслей. В Таджикистане, экономика которого ориентирована на развитие предпринимательства и привлечение инвестиций, внедрение ИИ способно обеспечить не только модернизацию бизнеса, но и создание новых рыночных ниш.

В республике наблюдается существенное расширение деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, что сопровождается повышением их роли в формировании ВВП и создании рабочих мест. Однако для достижения устойчивого роста малый и средний бизнес (МСБ) нуждается в эффективных инструментах цифровой трансформации, одним из которых является искусственный интеллект.

Понятие и исторические аспекты развития искусственного интеллекта. Искусственный интеллект – это совокупность методов, алгоритмов и технологических решений, позволяющих информационным системам имитировать когнитивные функции человека, такие как обучение и принятие решений. Термин «Artificial Intelligence» впервые был предложен Дж. Маккарти в 1956 году на знаменитой конференции в Дартмуте [1]. Однако более глубокие научные предпосылки исследования в сфере ИИ можно обнаружить ещё в работах А. Тьюринга, предложившего тест для определения способности машины мыслить. Развитие искусственного интеллекта было обусловлено работами ряда выдающихся ученых, внесших значительный вклад, что впоследствии способствовало его активному развитию в XXI веке [2]:

Алан Тьюринг (1950-е) заложил фундамент вычислительного интеллекта, предложив концепцию машины Тьюринга, а также разработал тест Тьюринга как критерий оценки способности машин к интеллектуальному поведению; Джон Маккарти (1956) ввел термин «искусственный интеллект», обозначив новый научный подход к созданию интеллектуальных систем. Он также разработал язык программирования LISP, который стал основным инструментом для исследования в области ИИ; Марвин Мински (1960-е) внес значительный вклад в развитие теории фреймов и исследование нейронных сетей. Его работы оказали влияние на развитие когнитивной науки и компьютерного моделирования мышления; Фрэнк Розенблатт (1958) создал первую модель нейронной сети – перцептрон, продемонстрировав возможность обучения машин на основе примеров, что стало основой для последующих разработок в области машинного обучения; Эдвард Фейгенбаум (1970-е**)** стал основателем экспертных систем, предложив методы организации знаний и их использования для решения специализированных задач, что привело к практическому применению ИИ в различных областях; Джудия Пёрл (1980-е) разработал вероятностные модели принятия решений, основанные на байесовских сетях, что позволило улучшить качество обработки неопределенных данных и способствовало развитию методов машинного обучения; Джеффри Хинтон (1980–1990-е) сосредоточился на изучении глубинных нейронных сетей и алгоритма обратного распространения ошибки что стало ключевым этапом в развитии глубокого обучения.

История развития ИИ условно делится на несколько этапов [2]:

- *Становление (1950–1960-е гг.):* формулирование первых концепций и методов логического вывода, появление программ для решения простых логических задач;
- *Экспертные системы (1970–1980-е гг.):* распространение экспертных систем в медицине, финансах и промышленности; интенсивное применение правил и баз знаний для решения специализированных задач;

- *Машинное обучение и нейронные сети (1990–2000-е гг.):* развитие статистических методов анализа данных, появление концепций глубокого обучения, расширение возможностей вычислительной техники;

- *Глубокое обучение и большие данные (с 2010-х гг. по настоящее время):* широкое внедрение глубоких нейронных сетей и алгоритмов машинного обучения в различных сферах, формирование «цифровой экономики» как основы для инновационного развития бизнеса.

Классификация методов и технологий искусственного интеллекта. С практической точки зрения ИИ можно подразделить на следующие направления [3]:

- *Машинное обучение (Machine Learning, ML):* статистические методы и алгоритмы, позволяющие компьютерам обучаться на примерах и данных. Основные методы включают обучение с учителем, обучение без учителя и обучение с подкреплением;

- *Глубокое обучение (Deep Learning):* использование многослойных нейронных сетей, позволяющих автоматически выделять признаки из больших массивов данных и решать сложные задачи распознавания образов, аудио- и видеопотоков;

- *Обработка естественного языка (Natural Language Processing, NLP):* технологии анализа и генерации человеческой речи, включая машинный перевод, чат-боты, голосовых помощников;

- *Компьютерное зрение (Computer Vision):* обработка и анализ визуальной информации. Находит применение в системах безопасности, медицине, промышленности, сельском хозяйстве;

- *Робототехника (Robotics):* создание автономных механизмов и интеллектуальных роботов с элементами ИИ;

- *Экспертные системы:* программные комплексы, которые аккумулируют знания экспертов и применяют логику вывода для решения задач в узкоспециализированных областях.

Роль искусственного интеллекта в цифровой экономике. В условиях цифровой экономики ИИ выступает катализатором изменения бизнес-моделей и внедрения инновационных технологий. Его значимость обусловлена рядом факторов [4]:

- *Автоматизация рутины*: избавление сотрудников от однообразных операций и повышение производительности труда;

- *Аналитическая поддержка:* благодаря методам анализа больших данных предприятия получают возможность принимать более точные управленческие решения;

- *Персонализация:* использование поведенческих данных для адаптации продуктов и услуг к индивидуальным потребностям клиентов;

- *Новые форматы взаимодействия:* чат-боты, голосовые помощники и виртуальные агенты упрощают коммуникацию между бизнесом и потребителями;

- *Усиление конкурентоспособности:* компании, внедряющие ИИ, способны быстрее реагировать на изменения на рынке и формировать новые направления деятельности.

Таким образом, искусственный интеллект формирует новый вектор интеллектуальной трансформации бизнеса, который влияет на все уровни функционирования предприятия.

Особенности развития предпринимательства в Таджикистане.

*Экономический контекст и предпринимательская среда***.** Таджикистан – страна, расположенная в Центральной Азии, характеризуется развивающейся экономикой и значительным потенциалом в сфере сельского хозяйства, перерабатывающих отраслей и энергетики [5]. В последние годы правительство республики активно внедряет меры по стимулированию предпринимательской активности и привлечению инвестиций. Однако, несмотря на позитивные тенденции, ряд факторов продолжает ограничивать масштаб инноваций [6]:

- Недостаточная цифровая инфраструктура и доступ к высокоскоростному интернету, особенно в сельских районах;

- Ограниченное финансирование проектов в сфере высоких технологий;
- Низкий уровень цифровых компетенций и отсутствие квалифицированных кадров в области ИИ;
- Проблемы с логистикой и интеграцией в глобальные цепочки поставок.

Согласно данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, малое и среднее предпринимательство формирует значительную часть ВВП и обеспечивает рабочие места для значительного числа населения. Тем не менее, доля высокотехнологичных компаний в общем числе субъектов предпринимательства остаётся невысокой.

Политика государства в области инноваций и внедрения ИИ. В целях ускорения цифровой трансформации и развития инноваций правительство Таджикистана предпринимает следующие шаги [7]:

- *Государственные программы и стратегии:* разработка дорожных карт, направленных на формирование цифровой экосистемы и привлечение инвесторов в высокотехнологичный сектор;
- *Образовательные инициативы:* открытие специализированных курсов и факультетов в университетах по IT-направлению, стимулирование учебных проектов в сфере ИИ;
- *Финансирование стартапов:* создание венчурных фондов и программ субсидирования для поддержки начинающих предпринимателей, ориентированных на ИИ;
- *Международное сотрудничество:* взаимодействие с международными организациями и крупными IT-компаниями для обмена опытом и технологий.

Однако многие инициативы пока находятся на раннем этапе реализации и требуют системной поддержки со стороны государства и бизнеса. В частности, необходима правовая база, регулирующая вопросы защиты данных, интеллектуальной собственности и кибербезопасности при использовании технологий ИИ.

Степень готовности рынка к внедрению искусственного интеллекта. Уровень готовности рынка Таджикистана к внедрению ИИ можно охарактеризовать следующим образом:

- *Инфраструктурная база*: частичный доступ к облачным сервисам и центрам обработки данных; нехватка высокопроизводительных вычислительных ресурсов;
- *Кадровый потенциал:* наличие специалистов с базовыми навыками программирования и аналитики; при этом недостаточно компетенций в области глубокого обучения и применения специализированных фреймворков (TensorFlow, PyTorch и др.);
- *Интерес бизнеса:* предприятия в сферах торговли, логистики и банковского дела проявляют интерес к автоматизации и аналитическим системам; однако высокорисковые инвестиции в ИИ остаются ограниченными.

Таким образом, бизнес-среда в Таджикистане нуждается в комплексной поддержке и обучении, чтобы воспользоваться преимуществами искусственного интеллекта в полной мере.

Практический анализ: примеры и возможности использования ИИ в бизнесе Таджикистана.

Применение ИИ в сельском хозяйстве. Сельское хозяйство является одним из важнейших секторов экономики Таджикистана [8]. Использование технологий ИИ здесь способно повысить урожайность и эффективность агропромышленных предприятий за счёт:

- Применения компьютерного зрения и дронов для мониторинга состояния полей и своевременного обнаружения вредителей и болезней растений;
- Оптимизации систем орошения на основе анализа данных о влажности почвы и погодных условий;
- Прогнозирования урожайности с учётом исторических данных и спутниковой информации.

Ниже приведён перечень возможных применений ИИ в сельском хозяйстве Таджикистана и ожидаемый экономический эффект.

Таблица 1. - Применения ИИ в сельском хозяйстве и ожидаемый эффект

Направление	Технология	Экономический эффект
Мониторинг состояния культур	Дроны с компьютерным зрением	Сокращение потерь урожая на 15–20%
Оптимизация орошения	Анализ больших данных о погоде и влажности	Экономия воды до 30%, увеличение урожайности на 10–15%
Прогнозирование урожайности	Машинное обучение с учётом исторических данных	Снижение рисков, улучшение планирования логистики
Управление цепочкой поставок	Интеллектуальные системы планирования	Уменьшение затрат на транспортировку и хранение до 10%

Автоматизация и аналитические решения для торговли и услуг. В сфере торговли и услуг ИИ помогает улучшить клиентский сервис и повысить эффективность бизнеса. Среди ключевых возможностей можно отметить:

- *Чат-боты* и системы обработки естественного языка, обеспечивающие круглосуточную поддержку клиентов;
- *Рекомендательные системы*, ориентированные на персонализированные предложения товаров и услуг;
- *Анализ больших данных* для прогнозирования спроса, оптимизации ценообразования и управления товарными запасами.

В Таджикистане существует ряд компаний, внедряющих простейшие элементы ИИ, например, чат-боты в мессенджерах для заказа товаров или записи на услуги (салоны красоты, фитнес-центры). Однако широкое применение продвинутых аналитических алгоритмов пока ограничено, главным образом из-за нехватки специалистов и недостаточного уровня цифровизации.

Банковский сектор и финансовые технологии. Финансовые учреждения в Таджикистане внедряют инновационные решения для оптимизации внутренних процессов и улучшения качества обслуживания клиентов [9]:

- *Кредит scoring* на базе машинного обучения, позволяющий более точно оценивать платёжеспособность заёмщиков;
- *Борьба с мошенничеством,* основывающаяся на алгоритмах обнаружения аномалий в транзакциях;
- *Чат-боты и голосовые помощники* для первичной консультации клиентов и уменьшения нагрузки на колл-центры;
- *Аналитические системы* для прогнозирования рисков и ликвидности, что особо важно в условиях экономической нестабильности.

Несмотря на некоторые успехи, всё ещё ограничивающим фактором остаётся опасение финансовых организаций относительно безопасности данных и сложности настройки специализированных решений.

Промышленность и энергоресурсы. Промышленный сектор и электроэнергетика в Таджикистане также могут выиграть от внедрения ИИ-технологий:

- *Оптимизация производственных процессов* посредством предиктивного обслуживания оборудования и анализа данных датчиков в режиме реального времени;
- *Управление энергопотреблением* с помощью интеллектуальных систем, позволяющих сокращать потери и повышать эффективность распределения ресурсов;
- *Контроль качества продукции* и выявление дефектов на ранних стадиях изготовления, что способствует снижению брака и экономии ресурсов.

Интеллектуальное управление энергоресурсами и оптимизация производственной деятельности представляют значительный интерес для

предприятий Республики Таджикистан, ориентированных на расширение экспорта и улучшение качества своей продукции.

Барьеры на пути внедрения искусственного интеллекта. Несмотря на очевидные преимущества применения ИИ в бизнесе, существует ряд препятствий, которые тормозят процесс интеллектуальной трансформации в Таджикистане:

- *Ограниченная инфраструктура.* Недостаточное количество центров обработки данных и относительно низкая пропускная способность сетей ограничивают доступность облачных сервисов. Это усложняет масштабное внедрение решений, требующих больших вычислительных ресурсов;
- *Нехватка квалифицированных кадров.* Специалисты по машинному обучению, глубокому обучению и аналитике данных в Таджикистане пока являются редкостью. Система образования только начинает адаптироваться к новым требованиям рынка [10];
- *Финансовые и экономические риски***.** Высокие начальные затраты на внедрение ИИ-решений, отсутствие гарантированной быстрой окупаемости и общий уровень экономического риска в регионе снижают готовность компаний к инвестициям;
- *Правовые и этические аспекты***.** Нормативно-правовая база в области защиты персональных данных, регулирования «умных» систем и интеллектуальной собственности требует доработки. Кроме того, на фоне невысокого уровня цифровой грамотности населения существует риск неправильного или неэтичного использования ИИ;
- *Низкая осведомлённость предпринимателей***.** Многие представители малого и среднего бизнеса недостаточно информированы о потенциальных выгодах и способах интеграции ИИ. Это приводит к тому, что в большинстве случаев предприниматели выбирают традиционные и менее рискованные способы развития.

Пути решения и рекомендации.

Развитие инфраструктуры и доступа к технологиям:

- Создание локальных центров обработки данных (ЦОД): Государственная поддержка строительства центров, обеспечивающих высокопроизводительные вычислительные мощности для аналитики больших данных;
- Программа развития широкополосного интернета: Ускорение цифровизации сельских регионов для выравнивания возможностей предпринимателей по всей стране;
- Расширение облачных сервисов: Популяризация и субсидирование доступа к облачным платформам, предоставляющим готовые инструменты для машинного обучения и анализа данных.

Подготовка кадров и образовательные инициативы:

- Интеграция курсов по ИИ в ВУЗах: Внедрение учебных программ по машинному обучению, статистике, математическому моделированию;
- Повышение квалификации специалистов: Организация курсов и тренингов для уже работающих программистов, аналитиков, инженеров;
- Стажировки и партнерства: Международный обмен и сотрудничество с IT-компаниями для формирования компетенций мирового уровня.

Финансовые механизмы стимулирования инноваций:

- Гранты и венчурные инвестиции: Создание государственных или частно-государственных фондов, финансирующих проекты по ИИ;
- Налоговые льготы: Снижение налоговой нагрузки для компаний, инвестирующих в инновационные продукты и исследования;
- Гибкие инструменты кредитования: Разработка льготных кредитных программ для МСБ, внедряющих технологии ИИ.

Формирование нормативно-правовой базы:

- Защита интеллектуальной собственности: Упрощение процедур патентования алгоритмов и механизмов ИИ, а также совершенствование законов по авторскому праву;
- Регуляции обработки данных: Создание чёткого правового поля для хранения и использования персональных и коммерческих данных, с учётом норм международного права;
- Этические стандарты: Разработка этических принципов для использования искусственного интеллекта в различных отраслях (банковское дело, медицина, государственное управление и др.).

Повышение информированности и сотрудничества:

- Информационные кампании: Проведение конференций, семинаров, выставок, посвящённых возможностям ИИ в бизнесе;

- Кооперация между вузами и бизнесом: Создание научно-производственных кластеров и технопарков, где предприниматели могут взаимодействовать с учёными и студентами;

- Международное взаимодействие: Активное участие Таджикистана в глобальных проектах и программах, связанных с ИИ, а также поиск партнёрств с ведущими IT-компаниями.

Возможности и риски для развития предпринимательства с использованием ИИ.

Потенциальные выгоды:

- Рост производительности и конкурентоспособности: Автоматизация процессов и интеллектуальный анализ данных снижают себестоимость продукции и услуг, что позволяет компаниям эффективнее конкурировать на внутреннем и внешнем рынках;

- Создание новых рабочих мест: Несмотря на автоматизацию ряда профессий, формируется спрос на новые специальности – дата-сайентист, инженер по машинному обучению, аналитик данных и т.д.;

- Увеличение притока инвестиций: Продвижение инновационных проектов в сфере ИИ привлекает иностранный капитал, способствуя дальнейшему экономическому росту;

- Расширение экспорта: Высокотехнологичные продукты и сервисы могут найти спрос не только внутри страны, но и за её пределами.

Основные риски:

- Технологическое неравенство: Малые предприятия без доступа к современным технологиям и ресурсам могут оказаться в невыгодном положении;

- Уязвимость к киберугрозам: Рост использования цифровых технологий повышает риск утечек данных, кибератак, мошеннических схем;

- Высокая стоимость внедрения: Для многих субъектов МСБ инвестиции в инфраструктуру и обучение персонала могут оказаться непосильными;

- Законодательство: Отсутствие чётких норм регулирования может привести к неправомерному использованию данных и алгоритмов, что повлечёт за собой юридические и репутационные риски.

Эмпирические данные и анализ. Для оценки уровня осведомлённости и готовности таджикских предпринимателей к внедрению ИИ было проведено анкетирование 60 представителей малого и среднего бизнеса в различных отраслях (торговля, услуги, сельское хозяйство, производство).

Рисунок 1. - Уровень готовности и интереса к ИИ среди предпринимателей

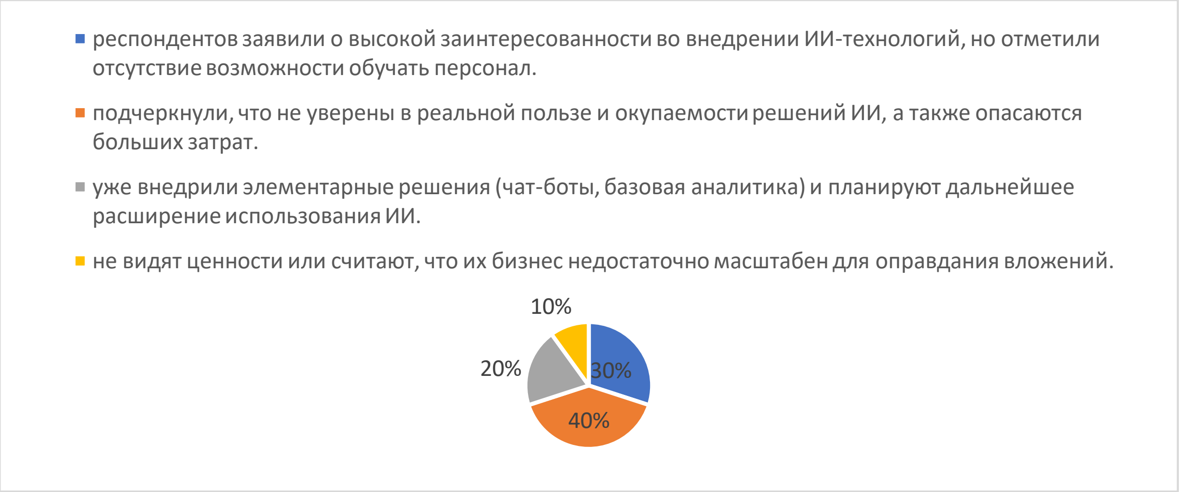

Результаты показывают, что, несмотря на общий интерес к инновациям, препятствием остаются нехватка ресурсов и компетенций, а также сомнения в эффективности внедрения.

Заключение. Проведённое исследование свидетельствует о том, что искусственный интеллект может стать решающим фактором интеллектуальной трансформации бизнеса в Таджикистане. Внедрение ИИ способно повысить конкурентоспособность и обеспечить предпринимателям доступ к новым рыночным возможностям. При этом государственная поддержка и развитие образовательной инфраструктуры являются ключевыми факторами успеха.

Основные выводы исследования:

- *ИИ уже в обозримом будущем может занять ведущие позиции в стратегиях развития таджикских компаний,* так как автоматизация и

данные становятся важнейшим ресурсом для создания добавленной стоимости;

- *Существующие барьеры* (недостаток финансирования, кадров, правовой базы, инфраструктуры) могут быть преодолены при условии совместных усилий государства, бизнеса и образовательных учреждений;

- *Развитие кооперации* между предпринимателями, университетами и международными технологическими компаниями позволяет ускорить процесс внедрения ИИ и повысить уровень компетенций в республике;

- *Образовательные программы*, ориентированные на подготовку специалистов в сфере ИИ, должны стать приоритетом для вузов и государственных институтов.

Рекомендации для дальнейших исследований и практики:

- Детализировать отраслевые особенности применения ИИ (сельское хозяйство, торговля, финансовый сектор, промышленность) с учётом конкретных бизнес-кейсов и финансовых моделей;

- Разработать систему государственных грантов и венчурного финансирования проектов в сфере ИИ для стимулирования инноваций;

- Организовать пилотные проекты в наиболее перспективных отраслях, чтобы накапливать опыт и формировать кейсы успешного внедрения ИИ.

Таким образом, при условии целенаправленной государственной политики, формирования благоприятного инвестиционного климата и развития образовательной системы Таджикистан имеет все шансы превратиться в региональный центр высокотехнологичных решений на базе искусственного интеллекта. Эффективная интеграция ИИ в бизнес-процессы позволит обеспечить устойчивый экономический рост, повысить конкурентоспособность и расширить экспортные возможности республики.

Литература

1. Smith C. Introduction // The History of Artificial Intelligence. - University of Washington, 2006. - 27 p. - P. 4. <https://courses.cs.washington.edu/courses/csep590/06au/projects/hi story-ai.pdf>.

2. Бахтеев Д. В. Предпосылки становления и этапы развития технологии искусственного интеллекта // Genesis: исторические исследования. 2019. С. 93-95.

3. Вешнева И. В. Технологии искусственного интеллекта: классификация, ограничения, перспективы и угрозы // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право. 2023. Т. 29. Вып. 4. С. 429.

4. Т.А. Кузовкова, М.М. Шаравова, Д.А. Катунин. Анализ перспектив развития искусственного интеллекта // Экономика и качество систем связи. 2024. С. 44-45.

5. Какие типы экономик преобладают в Центральной Азии? 2024. Электронный источник: https://tj.sputniknews.ru/20241203/zemledelie-industriya-ekonomika-central-asia-1065354793.html

6. Кадырова М.И. Глобальные тенденции и локальные реалии: цифровое образование в Таджикистане // Вестник Endless Light in Science. Серия гуманитарных наук. 2024. – С. 80–81.

7. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 г.

8. В Душанбе обсуждён вопрос о цифровизации сельскохозяйственной сферы Таджикистана. 2023. Электронный источник: https://khovar.tj/rus/2023/06/v-dushanbe-obsuzhdyon-vopros-o-tsifrovizatsii-selskohozyajstvennoj-sfery-tadzhikistana/

9. Банковский сектор Таджикистана. 2024. Электронный источник: https://fintech-retail.com/2024/02/08/banki-tadjikistana/

10. 80 млрд: ущерб Таджикистана от утечки мозгов, и он будет расти. 2023. Электронный источник: https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20230608/80-mlrd-utsherb-tadzhikistana-ot-utechki-mozgov-i-on-budet-rasti

Сведения об авторе:
Болтаев Бехруз Бахромович – аспирант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:
Болтаев Беҳруз Баҳромович – аспиранти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

About the Author:
Boltaev Behruz Bahromovich – a postgraduate student at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

УДК: 330.567.2

РАФТОРҲОИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА ПАСАНДОЗИИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мамадалиев Ф.С.
Тилабов Ё.Э.

Масъалаи омузиши рафтори истеъмолӣ ва пасандозӣ яке аз мавзӯъҳои муҳим ва мубрами шароити муосир ба ҳисоб меравад, чунки он бевосита бо рушди иқтисодь, суботи иҷтимоӣ ва сатҳи некуаҳволӣ алоқаманд мебошад.

Дар мақола ҷанбаҳои асосии рафтори истеъмолӣ ва пасандозии аҳолӣ дар шароити муосири иқтисодӣ дар асоси арзёбии омилҳои ба онҳо таъсиррасонанда мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Истеъмол ва пасандоз нишондиҳандаҳои асосие мебошанд, ки динамикаи рушди иқтисодӣ, сатҳи зиндагии шаҳрвандон ва устувории низоми молиявиро муайян мекунанд.

Калидвожаҳо: *истеъмолот, пасандоз, рафтори истеъмолӣ, майли миёнаи истеъмолот, майли миёнаи пасандоз, майли ниҳоии истеъмолот, майли ниҳоии пасандоз, даромади дар ихтиёрбуда, хароҷот барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ.*

Барои иқтибос: *Мамадалиев Ф.С. Рафторҳои истеъмолӣ ва пасандозии аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.С. Мамадалиев, Ё.Э. Тилабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 510-517.*

ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ И СБЕРЕГАТЕЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мамадалиев Ф.С.
Тилабов Ё.Э.

Изучение потребительского поведения и сбережений населения является одним из важной и актуальной темы в современных условиях, поскольку оно напрямую связано с экономическим развитием, социальной стабильностью и благополучием общества.

В статье рассматриваются основные аспекты потребительского и сберегательного поведения населения в современных экономических условиях на основе оценки факторов, на них влияющих. Потребление и сбережения являются ключевыми показателями, определяющими динамику экономического роста, уровень жизни граждан и устойчивость финансовой системы.

Ключевые слова: *потребление, сбережения, поведение потребителей, средняя склонность к потреблению, средняя склонность к сбережению, предельная склонность к потреблению, предельная склонность к сбережению, располагаемый доход, расходы на товары и услуги.*

CONSUMER AND SAVINGS BEHAVIOR OF THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mamadaliev F.S.
Tilabov E.E.

The study of consumer behavior and savings of the population is one of the important and relevant topics in modern conditions, since it is directly related to economic development, social stability and well-being of society. The article examines the main aspects of consumer and savings behavior of the population in modern economic conditions based on an assessment of the factors that influence them. Consumption and savings are key

indicators that determine the dynamics of economic growth, the standard of living of citizens and the stability of the financial system.

Keywords: *consumption, savings, consumer behavior, average propensity to consume, average propensity to save, marginal propensity to consume, marginal propensity to save, disposable income, expenditures on goods and services.*

Гузориши масъала. Таҳлили ин мавзӯъ имкон медиҳад, ки роҳҳои ташаккули минбаъдаи раванди пасандоз дар кишвари мо пешгӯӣ карда шаванд ва шаклҳо ва усулҳои оптималии идоракунии он, имконоти истифодаи самараноки пасандозҳои аҳолӣ дар бозори захираҳои сармоягузорӣ, ташаккули чунин омилҳои иҷтимоӣ, ки ба ташаккули самараноки пасандозҳои аҳолӣ мусоидат мекунанд, ошкор карда шаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба мавзӯъи мазкур олимони ватани ва беруни ба монанди: А.Н. Чапаргина, Л.А. Мигранова, В.Б. Тореев, А.В. Ярашева таҳлил ва таҳқиқотҳо бурдаанд.

Мақсади мақола ин таҳлили рафтори истеъмолӣ ва пасандозии аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити муносибатҳои муосири иқтисодӣ рафтори истеъмолӣ дар ташаккули талабот ба молу хизматрасонӣ нақши асосиро мебозад. Рафтори истеъмолӣ як соҳаи муҳимми омӯзиш ба ҳисоб рафта, дар асоси он хоҳиш, ниёз, талабот, ангезаҳо, рафтор ва афзалиятҳои истеъмолкунандагон муайян ва сиёсат дар ин самт қабул гардида, чорабиниҳо андешида мешаванд.

Илми иқтисодӣ истеъмолро яке аз марҳилаҳои раванди такрористеҳсол медонад, ки дар он натиҷаҳои истеҳсолот барои қонеъ гардонидани тамоми талаботи инфиродӣ, коллективӣ ва иҷтимоӣ истифода мешаванд [5, 302].

Рафтори истеъмолӣ равандест, ки дар доираи он одамон қарорҳои худро барои баҳогузорӣ, интихоб, харидорӣ ва истифодаи молу хизматрасонӣ ҷиҳати қонеъ намудани талабот содир менамоянд. Аз ин лиҳоз, рафтори истеъмолӣ зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад (нигаред ба расми 1).

Расми 1. Омилҳои ба рафтори истеъмолӣ таъсиррасонанда

Омилҳои иқтисодӣ	Дараҷаи даромад
	Нархи мол ва хизматрасонӣ
	Майл ба пасандоз
	Дастрасӣ ба қарз
	Суботи иқтисодӣ (таваррум, бекорӣ ва ғ)
Омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ	Табақаи иҷтимоӣ
	Вазъияти оилавӣ
	Тарзи зиндагӣ ва фароғат
	Расму оин
Омилҳои равонӣ	Таълимот ва эътиқоди шахсӣ
	Дарки бренд
Омилҳои иттилоотӣ ва технологӣ	Маркетинг ва таблиғот
	Тавсияҳо ва андешаҳои дигарон
	Дастрасии интернет
	Инноватсия ва технологияҳои нав

Ин омилҳо бевосита ба тағйир ёфтани рафтори истемолӣ таъсир расонида, барои расидан ба мақсади ниҳоии он мусоидат менамояд. Ҳамзамон, онҳо метавонанд бо мурури замон тағйир ёбанд, ки ин дарки рафтори истеъмолиро барои омӯзиш мушкил месозад.

Рафтори истеъмолӣ таърихи тулонӣ дошта, вобаста ба ҷанбаҳои алоҳидаи он намояндагони мактабҳои гуногун нуқтаи назари илмӣ ва амалии худро ифроз намудаанд. Дар маҷмуъ, нуқтаи назари олимонро вобаста ба рафтори истеъмолӣ метавон ба самтҳои зерин ҷудо намуд:

1. Нуқтаи назари иқтисодчиён. Иқтисоддонҳо рафтори истеъмолиро аз нуқтаи назари интихоби оқилона меомӯзанд. Онҳо тахмин мекунанд, ки истеъмолкунандагон кӯшиш мекунанд фоидаи худро аз захираҳои маҳдуд ба ҳадди аксар расонанд ва дар асоси нарх, даромад ва афзалиятҳо қарор қабул кунанд.

2. Нуқтаи назари равоншиносон. Равоншиносон ба ангезаҳои дохилӣ ва омилҳое, ки ба рафтори истеъмолӣ таъсир мерасонанд, таваҷҷуҳ доранд. Онҳо равандҳои равониро, аз қабили дарк, ҳавасмандкунӣ, эътиқод ва эҳсосот меомӯзанд, ки метавонанд ба қарорҳои истеъмолӣ таъсир расонанд.

3. Нуқтаи назари ҷомеашиносон. Ҷомеашиносон таъсири муҳити иҷтимоӣ, фарҳанг ва меъёрҳои иҷтимоиро ба рафтори истеъмолӣ меомӯзанд. Онҳо таъсири мутақобилаи байни одамон ва ҷомеа ва нақши институтҳои иҷтимоиро дар ташаккули қарорҳои истеъмолӣ баррасӣ мекунанд.

4. Нуқтаи назари маркетингшиносон. Маркетингшиносон рафтори истеъмолиро аз нуқтаи назари фурӯши мол ва хизматрасонӣ баҳо медиҳанд. Онҳо меомӯзанд, ки чӣ гуна ширкатҳо метавонанд дониши рафтори истеъмолиро барои таҳияи стратегияҳои муассири маркетингӣ ва қонеъ кардани ниёзҳои муштариён истифода баранд.

Дар мақолаи мазкур мо масъалаи рафтори истеъмолиро аз нуқтаи назари иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор медиҳем. Лозим ба қайд аст, ки истеъмолкунандагон дар иқтисодиёт нақши калидӣ доранд, аз ин рӯ омӯзиш ва таҳлили рафтори истеъмолии онҳо дар асоси мониторинг ва баҳодиҳии таъсири омилҳо, ба монанди даромади пулии дар ихтиёрбуда, хароҷот барои пардохти молу маҳсулот (истеъмол) ва пасандоз барои сиёсати иқтисодӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Ин нишондиҳандаҳои сегона барои муайян намудани сатҳи некуаҳволии иқтисодӣ ва рафтори молиявии аҳолӣ нақши ниҳоят муҳимро иҷро мекунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки мувофиқи тамсилаи мувозинатӣ даромади бадастовардаи хонаводаҳо (Y) ба хароҷоти истеъмолӣ (C) ва пасандоз (S), аз рӯи формулаи зерин тақсим карда мешавад:

$$Y = C + S$$

Аз ин лиҳоз, дар мақолаи мазкур таҳлили нишондиҳандаҳо аз рӯи талаботи баробарии зикргардида анҷом дода мешавад. Тавре ки аз маълумоти омори расмӣ бармеояд, дар соли 2023 даромади пулии дар ихтиёрбудаи аҳолӣ нисбат ба соли 2015 ба андозаи 3,8 маротиба афзоиш ёфта, ба ҳисоби миёна ҳамасола нишондиҳандаи мазкур 37,1 фоиз зиёд шудааст (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Даромади пулии дар ихтиёрбудаи аҳолӣ дар солҳои 2015-2023

	Даромади пулии дар ихтиёрбудаи аҳолӣ, млн сомонӣ	Афзоиши мутлақ, млн сомонӣ	Суръати афзоиш, %
2015	24 272,1	-	-
2019	46 073,3	21 801,2	89,82
2020	63 468,8	39 196,7	161,49
2021	78 163,5	53 891,4	222,03

2022	92 267,7	67 995,6	280,14
2023	117 373,9	93 101,8	383,58

***Сарчашма**: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи Тоҷикистон дар рақамҳо, 2024. – С. 52, 146.*

Дар ин давра афзоиши ҳадди аксар дар соли 2020 дар муқоиса бо соли 2019 ба андозаи 37,8 фоиз ва ҳадди ақали афзоиш дар соли 2022 дар муқоиса бо соли 2021 ба андозаи 18 фоиз мушоҳида карда мешавад.

Лозим ба тазаккур аст, ки сатҳи даромади пулӣ бевосита ба рафтори истеъмолӣ таъсир расонида, метавонад майли истеъмолро бештар гардонад ва майл ба пасандозро коҳиш диҳад. Аз ин лиҳоз, Ҷ.М. Кейнс ба маврид қайд намудааст, ки маҳз даромади ҷорӣ ё мутлақ ба сатҳи истеъмолот таъсир мерасонад [2, 19-36].

Дар давоми солҳои 2015-2023 бо зиёд шудани ҳаҷми даромади пулии дар ихтиёрбудаи аҳолӣ, ҳаҷми хароҷот барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ (истеъмолот) низ тамоили зиёдшавӣ дошта, суръатафзоиши миёнасолонаи он 50,8 фоизро ташкил медиҳад (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Хароҷоти аҳолӣ барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ дар солҳои 2015-2023

	Хароҷот барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ, млн сомонӣ	Афзоиши мутлақ, млн сомонӣ	Суръати афзоиш, %
2015	17 335,2	-	-
2019	41 880,7	24 545,5	141,6
2020	67 217,6	49 882,4	287,8
2021	86 050,0	68 714,8	396,4
2022	102 049,7	84 714,5	488,7
2023	135 088,6	117 753,4	679,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи Тоҷикистон дар рақамҳо, 2024. – С. 52. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (305). – С. 32.

Соли 2023 дар муқоиса бо соли 2015 хароҷот барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ 6,8 маротиба зиёд шуда, нисбат ба даромади аҳолӣ дар ин давра 1,3 маротиба зиёд мебошад.

Ҷой доштани чунин тамоил аз баланд будани майли миёна ба истеъмолот (APC) ва зиёд будани майли ниҳоӣ ба истеъмолот (MPC) дар ҳолати зиёд шудани даромади пулиро нишон медиҳад [4, 48-50].

Майли миёна ба истеъмолот (APC) ин ҳиссаи даромади дар ихтиёрдоштаест, ки хонаводаҳо барои истеъмоли молу хизматрасонӣ сарф мекунанд [3,16]. Майли ниҳоӣ ба истеъмол (MPC) суръатест, ки истеъмоли молу хизматрасонӣ дар посух ба тағйирёбии даромад тағйир меёбад.

Дар сурати баланд будани сатҳи MPC ин маънои онро дорад, ки афзоиши даромад ба андозаи бештар барои истеъмол сарф мешавад, ки ба ақидаи баъзе коршиносон ин ба афзоиши иқтисодиёт мусоидат мекунад. Тавре ки аз таҳлили Хазинаи Авруосиёии Субот ва Рушд бармеояд, дар нимсолаи якуми соли 2023 муҳаррики асосии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон истеъмолот ба ҳисоб меравад [6,3].

Натиҷаи ҳисобҳо нишон медиҳад, ки нишондиҳандаи майли миёна ба истеъмолот дар соли 2023 ба 1,15 баробар аст ва ин маънои онро дорад, ки аҳолӣ дар баробари пурра равона намудани даромади дар ихтиёрдоштааш, инчунин 15,1 фоиз маблағи иловагӣ барои истеъмолот харҷ кардааст, ки нисбат ба соли 2015 ба андозаи 43,7 банди фоизӣ зиёд мебошад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Тамоили АРС ва МРС дар солҳои 2019-2023

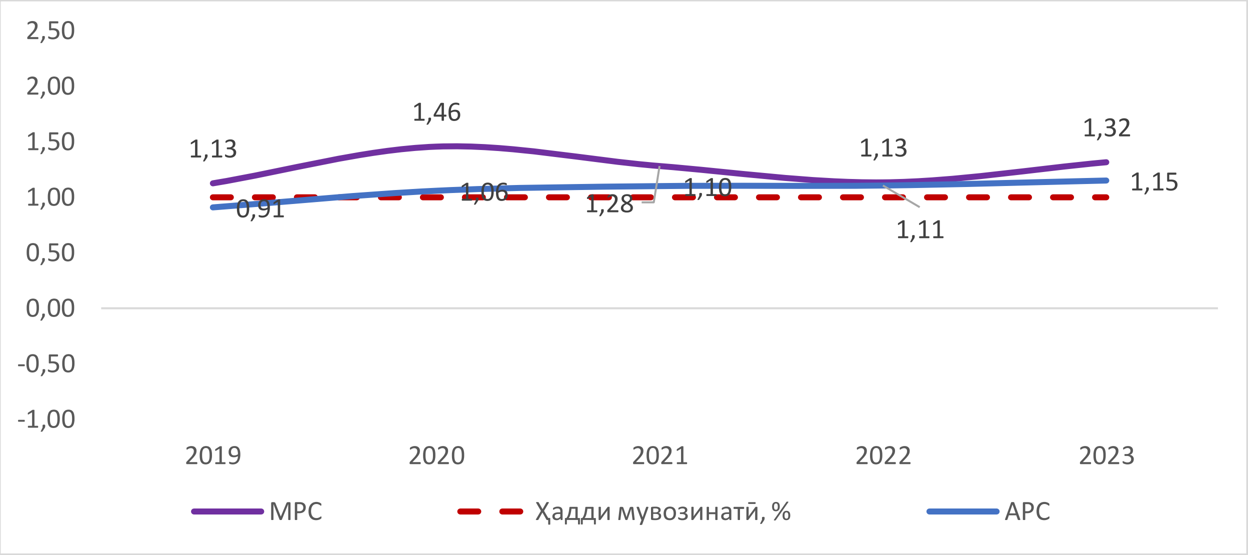

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи Тоҷикистон дар рақамҳо, 2024. – С. 52. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (305). – С. 32.

Ҳадди аққали нишондиҳандаи мазкур ба соли 2015 рост меояд, ки ба 0,71 баробар буд.

Дар соли 2023 нишондиҳандаи МРС ба 1,32 баробар шуда, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи 1 фоиз зиёд шудани даромади пулӣ, истеъмолот ба андозаи 32 фоиз зиёд шудааст. Сатҳи аз ҳама баланди нишондиҳандаи мазкур дар соли 2020 ба назар мерасад, ки ба 1,46 баробар буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи 1 фоиз зиёд шудани даромади аҳолӣ, истеъмолот ба андозаи 46 фоиз зиёд гардидааст.

Ҷой доштани чунин ҳолат, ба ақидаи мо аз ҳисоби қарз, пасандозҳои қаблӣ ё интиқоли маблағҳо таъмин шуда истодааст. Дар ин ҷо метавон консепсияи Ҷ.М.Кейнсро ба хотир овард, ки тибқи он "....тамоми хароҷоти хонаводаро ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст: хароҷоте, ки аз сатҳи даромад вобаста нест ва хароҷоте, ки бевосита аз сатҳи даромад вобаста аст".

Бояд қайд кард, ки тибқи таҷрибаи дигар кишварҳо дар шароити вусъат додани қарздиҳӣ, аҳолӣ тадриҷан аз модели рафтори пасандозгузорӣ даст кашида, ба афзоиш додани истеъмолот мегузарад [1, 47].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон психологияи истеъмол намудан бо сабабҳои гуногун дар байни аҳолӣ зиёд мебошад, ки тасдиқи ин гуфтаҳо дар нишондиҳандаҳои АРС ва МРС дар солҳои таҳлилӣ инъикос ёфтааст.

Тавре ки қаблан изҳор намудем, аҳолӣ як қисми даромадро барои хариди молу маҳсулот, қисми дигарро барои пасандоз нигоҳ медорад. Дар ин ҷо афзалиятҳо, ҳадафҳо ва шароити зиндагӣ ба қарори истеъмолкунанда дар бораи чӣ қадар маблағро барои истеъмолот ва чӣ қадар маблағро барои пасандоз равона кардан таъсир мерасонанд.

Пасандозҳои аҳолӣ зери таъсири омилҳои зиёд ташаккул меёбанд, ки онҳоро ба иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва психологӣ ҷудо кардан мумкин аст (нагаред ба расми 2).

Расми 2. Омилҳои ба рафтори пасандозӣ таъсиррасонанда

Омилҳои иқтисодӣ	Дараҷаи даромад
	Таваррум
	Майл ба истеъмолот
	Меъёрҳои фоизӣ
Омилҳои иҷтимоӣ	Маданияти сарфакорӣ
	Вазъи оилавӣ
	Сатҳи саводнокии молиявӣ
Омилҳои равонӣ	Тарс аз оянда
	Таҷрибаи қаблии мушкилоти молиявӣ
Омилҳои сиёсӣ ва институтсионалӣ	Андозҳо, субсидияҳо ва барномаҳои дастгирии давлатӣ
	Мавҷудияти инфрасохтори молиявӣ

Фаҳмидани ин омилҳо барои таҳияи сиёсати самарабахши иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи пасандозҳои аҳолӣ нигаронида шудааст, муҳим арзёбӣ мегардад.

Пасандоз низ ҳамчун қисми даромади пулии аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили гуногуни тағйирёбиро доро буда, дар муқоиса бо соли 2015 дар солҳои 2022 ва 2023 мутаносибан ба андозаи 58,1 ва 106,3 фоиз афзоиш ёфтааст (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 2. Пасандозҳои аҳолӣ дар солҳои 2015-2023

	Пасандозҳои аҳолӣ, млн сомонӣ	Афзоиши мутлақ, млн сомонӣ	Суръати афзоиш, %
2015	5 111,6	-	-
2019	4 239,3	-872,3	-17,1
2020	5 338,1	226,6	4,4
2021	5 366,9	255,4	5,0
2022	8 081,0	2 969,4	58,1
2023	10 545,5	5 433,9	106,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи Тоҷикистон дар рақамҳо, 2024. – С. 52. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (305). – С. 32. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (293). – С. 31. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (245). – С. 32. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (316). – С. 31. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (329). – С. 32. Бюллетени омори бонкӣ, 12 (341). – С. 34.

Тавре ки ҳисобҳои занҷирӣ нишон медиҳанд, тайи солҳои 2022 ва 2023 тамоили зиёдшавии пасандозҳои аҳолӣ мушоҳида гардида, мутаносибан 50,6 фоиз ва 30,5 фоизро ташкил медиҳад.

Пасандоз низ ба монанди истеъмолот тавассути нишондиҳандаҳои майли миёнаи пасандоз (APS) ва майли ниҳоии пасандоз (MPS) арзёбӣ карда мешавад. Майли миёнаи пасандоз (APS) ин ҳиссаи даромади дар ихтиёрдоштаест, ки хонаводаҳо барои

пасандоз намудан нигоҳ медоранд. Майли ниҳоии пасандоз (MPS) ин тағйирёбии пасандозҳо дар посух ба тағйирёбии даромад мебошад [4, 50-51].

Нишондиҳандаҳои мазкур ба мо имкон медиҳанд муайян намоем, ки кадом ҳисса ва тағйирёбии даромади аҳолӣ ба ҷои хароҷот барои истеъмоли фаврӣ ва кадом ҳисса барои оянда захира (пасандоз) кардан равона карда мешавад. Ҳиссаи бештари APS ва сатҳи баланди MPS нишон медиҳанд, ки аҳолӣ майли пасандоз намуданро доро мебошад ва ин дар навбати худ барои сармоягузорӣ ва устувории низоми бонкӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Тавре ки аз диаграммаи 2 бармеояд, нишондиҳандаи APS қариб ки дар ҳамаи солҳо дар сатҳи ниҳоят паст қарор дорад. Дар солҳои 2022 ва 2023 ин нишондиҳанда ба 0,09 баробар буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин солҳо дар сохтори даромади аҳолӣ ҳиссаи пасандоз ҳамагӣ 9 фоизро ташкил дода, дар муқоиса ба соли 2015 мутаносибан ба андозаи 63,7 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Диаграммаи 2. Тамоили APS ва MPS дар солҳои 2019-2023

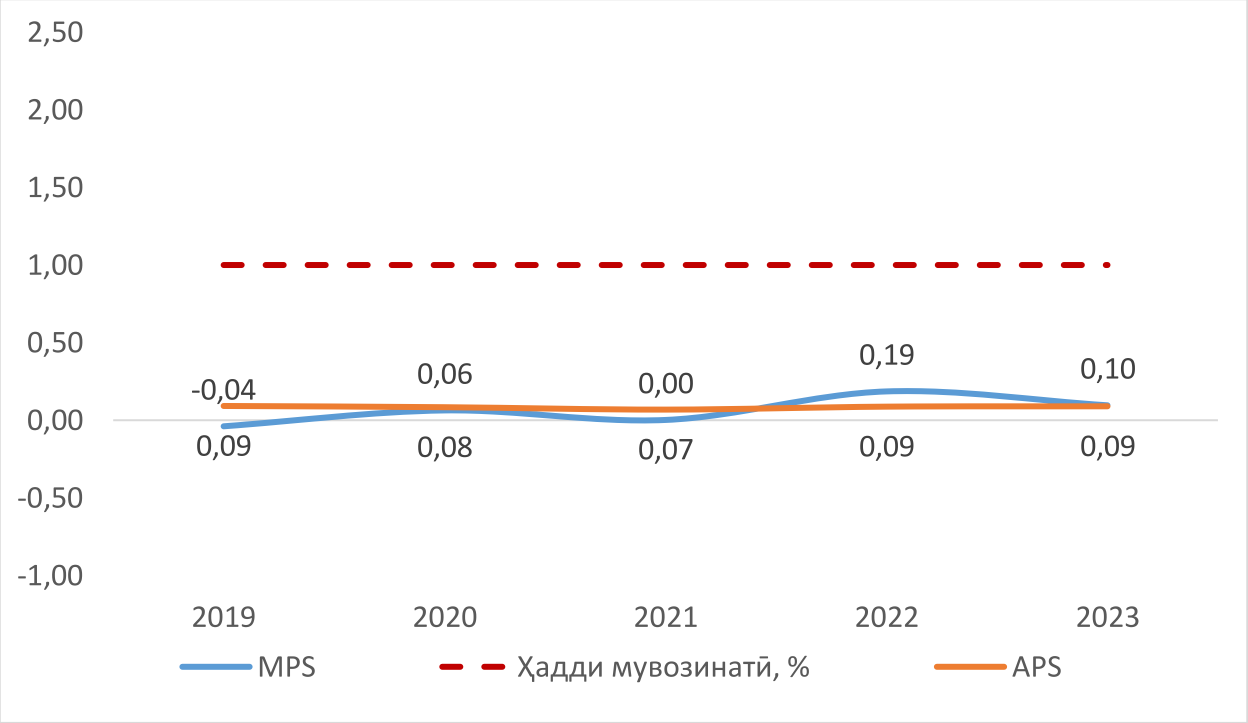

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маводи Тоҷикистон дар рақамҳо, 2024. – С. 52.

Ҳамзамон, MPS дар соли 2023 ба 0,10 баробар буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи зиёд шудани сатҳи даромад ба 1 фоиз пасандозҳои аҳолӣ ба андозаи 10 фоиз зиёд шудаанд. Дар соли 2022 сатҳи баланди MPS ба назар мерасад, ки ба 0,19 баробар аст ва дар ин сол нишондиҳандаи МРС дар муқоиса ба дигар давраҳо нисбатан пасттар буда, аҳолӣ ба пасандоз кардан бештар майл намудааст.

Тавре ки қаблан изҳор намуда будем, рафтори истеъмолӣ ва рафтори пасандозии аҳолӣ зери омилҳои гуногун қарор дорад ва бо истифода аз усулҳои таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ зичии алоқамандии омилҳоро андозагирӣ менамоем.

Мақсади таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ ин омӯзиши таъсири омилҳои гуногун ба рафтори истеъмолии аҳолӣ ва омода намудани тамсилаи эконометрикии он мебошад.

Дар натиҷаи ҳисобҳо чунин модели (тамсилаи) эконометрикӣ ҳосил карда шуд:

$$\mathbf{Y = -14745.5083 + 1.2673X1 + 0.09807X2,}$$

Шарҳи иқтисодии параметрҳои модели мазкур чунин аст: дар натиҷаи афзоиши X1 (даромади дар ихтиёрбудаи аҳолӣ) ба 1 фоиз, Y (истеъмолот) ба ҳисоби

миёна 1,267 фоиз зиёд мегардад. Афзоиши X2 (пасандозҳои аҳолӣ) ба андозаи 1 фоиз боиси ба ҳисоби миёна 0,098 фоиз кам шудани Y (истеъмолот) мегардад.

Дар асоси коэффисиенти максималии β1=0,995 ба хулосае омадем, ки омили X1 (даромади дар ихтиёрбудаи аҳолӣ) ба натиҷаи Y (истеъмолот) таъсири бештар дорад.

Аҳаммияти омории муодила бо истифода аз коэффисиенти детерминатсия ва санҷиши Фишер ($R^2=0.9995^2=0.999$) санҷида шуд. Муайян карда шуд, ки дар вазъияти таҳқиқшаванда 99,9 фоизи тағйирёбии умумии Y (истеъмолот) бо тағйирёбии омили X1 (даромади дар ихтиёрбудаи аҳолӣ) шарҳ дода мешавад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон чунин хулоса баровард, ки дар шароити муносибатҳои муосири иқтисодӣ рафтори истеъмолии мақсаднокро бе баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявӣ тасаввур кардан номумкин аст.

Баланд шудани сатҳи дониш ва малакаҳои молиявӣ метавонад ба одамон дар қабули қарорҳои молиявии огоҳона (истеъмолот ва пасандоз) кумак расонад, ки дар ниҳоят ба сатҳи некуаҳволии молиявӣ ва муваффақияти онҳо дар ҳаёт таъсир мерасонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти муҳиммияти ин масъала Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 қабул карда шуд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки он саводнокии молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Аликперова Н.В. Поведение потребителей: современные реалии и глобальные тренды. Гуманитарные науки. Вестник финансового университета, 4’2019. – С. 47.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. 1936. https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/jifpw3hgvj/118199413.pdf
3. Мокичев С.В., Малаев В.В., Котенкова С.Н., Галлямова Д.Х., Мокичев С.Д. Экономическая теория. Часть II. Макроэкономика. – С. 16.
4. Моцаренко, Н.В. Макроэкономика: учебное пособие / Н.В. Моцаренко, В.С. Антонюк, И.В. Данилова. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2021. – 126 с.
5. Щавель С. А. Общественная миссия социологии. Минск: Беларуская навука; 2010. – С.302.
6. Социально-экономические тенденции первого полугодия 2023 года и среднесрочные перспективы. ЕФСР. – С. 3.
7. Тоҷикистон дар рақамҳо, 2024.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мамадалиев Ф.С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии Бонки миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ 38/1. 446003106. E-maill: farukhruzmamadaliev@gmail.com

Тилабов Ё.Э. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи аудит ва ревизия. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. 935987121. E-maill: etilabov@bk.ru

Сведения об авторах:

Мамадалиев Ф.С. – кандидат экономических наук, директор научно-исследовательского института Национального банка Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 38/1. 446003106. E-maill: farukhruzmamadaliev@gmail.com

Тилабов Ё.Э. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедры аудит и ревизия. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. 935987121. E-maill: etilabov@bk.ru

Information about the authors:

Mamadaliev F.S. – c.e.s, Director of research institute of the National Bank of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 38/1. 446003106. *E-maill: farukhruzmamadaliev@gmail.com*

Tilabov E.E. – candidate of economic sciences, associate professor, head of the audit and revision department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. 935987121. E-maill: etilabov@bk.ru

УДК:336.2

ОМИЛҲОИ АФЗОИШИ ДАРОМАДҲОИ АНДОЗӢ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Амирбекзода С.А.

Дар мақолаи мазкур масоили босуръат гардонидани базаи андозсупорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Муаллиф ба он ақида аст, ки асосҳои андозбандии ҶТ захираҳои дастнорасидаи бузурге доранд, ки он бо роҳи бардоштани сатҳи атвоматикунонӣ, роботикунонӣ ва рақамикунонии иқтисод, инчунин васеъ намудани “майдони” истеҳсолот торафт бештар ҳудудҳои реалӣ пайдо мекунад. Ақидаи босуръат зиёд намудани шумораи андозсупорандагон хусусияти комплексӣ дорад. Он натанҳо боиси тезонидани суръати ММД ва хароҷоти буҷа мегардад, балки барои баланд бардоштани сатҳи тахассуси молистеҳсолкунандагон ва ташаккули сармояи инсонӣ сабаб мешавад.

Дар мақола соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома ва дар асоси патентҳо фаъолият доранд ҳамчун захираҳои минбаъд рушд ёфтани шумораи андозсупорадагоне, ки дар раванди андоз иштироки бевосита доранд ҳамчун неруи муҳими рушди минбаъдаи системаи андоз баҳо дода мешавад. Дар айни замон муаллиф ба он ақида аст, ки ин гурӯҳи соҳибкорон аз тарафи давлат бояд дастгирии ҷиддӣ пайдо кунанд, ки он дар мушаххас намудани афзалиятҳо, додани имтиёзҳои фоизҳои андозӣ инъикоси худро ёбад.

Муаллиф хусусан ба васъат додани миқёси худшуғлварзӣ ҳамчун манбаи ояндадори рушди асосҳои андозбандӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. У бовари том дорад, ки шуғлварзӣ натанҳо аҳамияти бузурги иҷтимоӣ, балки аҳамияти назарраси иқтисодиам дорад. Тамоили устувори худшуғлварзӣ дар сурати ҷой доштани дастгирии устувори давлат қадам ба қадам ба он оварда мерасонад, ки иқтисоди ғайрирасмӣ ба иқтисоди расмӣ табдил меёбад ва худшуғлварзидагон ба ҷузъи муҳим ва объективии асосҳои андозандӣ табдил меёбанд. Муаллиф боварӣ ба он дорад, ки чунин неруи ҳоло мавриди истифода қарор ноёфта ба монанди худшуғлварзӣ дорои чунин неруи андозиест, ки метавонад ба ҳам баробар шудани иқтидори андоз ва хароҷоти буҷаро таъмин карда тавонад.

Калидвожаҳо: *андоз, сиёсати андоз, гаронии андоз, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, молия, иқтисоди миллӣ, соҳибкор, корхонаву ташкилот, буҷаи давлат, даромади буҷа, хароҷоти буҷа, рақамикунонӣ.*

Барои иқтибос: *С.А. Амирбекзода Омилҳои афзоиши даромадҳои андозӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.А. Амирбекзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 518-526.*

ФАКТОРЫ РОСТА НАЛОГОВЫХ ПОСТУПЛЕНИЙ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Амирбекзода С.А.

В данной статье рассматриваются вопросы ускорения налоговой базы в Республике Таджикистан. Автор придерживается мнения, что налоговая база Республики Таджикистан имеет огромные неиспользованные ресурсы, которые все больше будут находить реальные пределы за счет повышения уровня автоматизации, роботизации и цифровизации экономики, а также расширения «сферы» производства. Идея быстрого увеличения количества налогоплательщиков имеет сложный характер. Это приводит не только к ускорению роста ВВП и бюджетных расходов, но и к повышению уровня квалификации производителей и формирования человеческого капитала.

В статье оцениваются индивидуальные предприниматели, действующие на основании сертификатов и патентов, как ресурс дальнейшего развития числа налогоплательщиков, непосредственно участвующих в налоговом процессе, как важная сила дальнейшего развития налоговой системы. В настоящее время автор придерживается мнения, что данная группа предпринимателей должна получить серьезную поддержку со стороны государства, что должно найти отражение в определении приоритетов и предоставлении налоговых процентных льгот.

Особое внимание автор уделил расширению масштабов самозанятости как будущему источнику развития налоговой базы. Он твердо убежден, что занятость имеет не только большое социальное значение, но и важное экономическое значение. Устойчивая тенденция самозанятости при наличии стабильной поддержки государства шаг за шагом приводит к тому, что неформальная экономика превращается в формальную, а самозанятые становятся важной и объективной частью измерительных баз. Автор считает, что такая неиспользованная сила, как самозанятость, обладает такой налоговой силой, которая способна обеспечить выравнивание налогового потенциала и бюджетных расходов.

Ключевые слова: *налог, налоговая политика, налоговое бремя, экономика, общество, финансы, народное хозяйство, предприниматель, предприятие и организация, государственный бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, цифровизация.*

FACTORS OF TAX REVENUE GROWTH AND ECONOMIC GROWTH IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Amirbekzoda S.A.

This article discusses the issues of accelerating the tax base in the Republic of Tajikistan. The author is of the opinion that the tax base of the Republic of Tajikistan has huge untapped resources, which will increasingly find real limits due to increasing levels of automation, robotization and digitalization of the economy, as well as expanding the "sphere" of production. The idea of rapidly increasing the number of taxpayers is complex. This leads not only to accelerated GDP growth and budget expenditures, but also to an increase in the level of qualifications of producers and the formation of human capital.

The article evaluates individual entrepreneurs operating on the basis of certificates and patents as a resource for the further development of the number of taxpayers directly involved in the tax process, as an important force for the further development of the tax system. Currently, the author is of the opinion that this group of entrepreneurs should receive serious support from the state, which should be reflected in the determination of priorities and the provision of tax interest benefits.

The author paid special attention to expanding the scope of self-employment as a future source of development of the tax base. He firmly believes that employment is not only of great social importance, but also of great economic importance. The steady trend of self-employment in the presence of stable state support, step by step, leads to the fact that the informal economy turns into a formal one, and the self-employed become an important and objective part of the measurement base. The author believes that such an untapped power as self-employment has such a tax power that can ensure equalization of tax potential and budget expenditures.

Keywords: *tax, tax policy, tax burden, economy, society, finance, national economy, businessman, enterprise and organization, state budget, budget income, budget expenses, digitization.*

Маблағи умумии даромадҳои андозии давлат аз шумораи мутлақи андозсупорандагон вобастагии калон дорад. Дар мамлакатҳои мутараққӣ, ки бо сатҳи пасти афзоиши табиии аҳолӣ муддатҳои дароз фарқ карда меистанд, имкониятҳои афзоиши андозсупорандагон хеле маҳдуд мебошанд.

Ғайр аз ин, дар мамолики пешқадами ҷаҳон механизми ба қатори андозсупорандагон ворид намудани ҳамаи ашхоси мувофиқи қонун андозсупоранда хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дар ин мамолик он мушкилиҳое, ки ин бобат дар давлатҳои рӯ ба тараққиниҳода ё хусусияти гузаришдошта хос мебошанд, пайдо кардан душвор аст. Дар давлатҳое, ки ба наздикӣ рӯ ба бозор овардаанд ва ё сатҳи рушди иқтисодиашон чандон баланд нест, вазъият комилан дигар аст. Дар чунин кишварҳо ба ғайр аз бахши расмӣ боз бахши ғайрирасмӣ амал мекунад. Ҳар қадар суръати рушди аҳолӣ баландтар бошад, ҳамон қадар ҳиссаи иқтисоди ғайрирасмӣ баландтар мешавад, зеро давлат имкониятҳои техникии ба кор ҷалб кардани мардуми бекор ва ё дар сектори ғайрирасмӣ машғулбударо надорад. Инчунин бояд гуфт, ки дар мамолики мутараққӣ маҷроҳои иттилоотӣ оид ба шуурнокӣ, андозсупорӣ, бекорӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ қувваи корӣ ҳисобшаванда каму беш ба таври комил ба қайд гирифта шудаанд. Дар давлатҳои қафомонда, рӯ ба тараққӣ ва дар давраи гузариш қарордошта, мутаассифона чунин ҳисобу китоб арзи вуҷуд надорад.

Айни замон, ин гурӯҳи давлатҳо нисбати ҷамъоварии андоз бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи буҷаи давлатӣ хеле азият мекашанд. Сабаб дар он мебошад, ки дар гурӯҳи давлатҳои дар боло қайдгардида механизми ҳисобу китоб кардани шумораи ҳақиқӣ ва шумораи иқтидории андозсупорандагон ба таври бояду шояд фаъолият надорад.

Дар Тоҷикистон солҳои охир оид ба рушди иқтисоди ғайрирасмӣ ва ҳиссаи он дар истеҳсоли ММД, инчунин шумораи аҳолии дорои қувваи корӣ, китобҳо, монографияҳои илмӣ ва мақолаҳои зиёде навишта шудаанд, дар шуроҳои илмӣ бошад, ба миқдори зиёд дар ин мавзуъҳо рисолаҳои илмӣ муҳокима ва дифоъ гардидаанд.

Бо вуҷуди ин, масъала то ҳоло ҳалли худро пайдо накардааст ва механизми босуръат васеъ кардани майдони андозсупорӣ ҳаллу фасл нашудааст.

Бояд иброз намуд, ки дар соли 2023 байни даромадҳои андозии давлат ва даромадҳои умумии буҷа фарқият ба 10,4% баробар буд.

Ҳисобу китоби олимони тоҷик Улуғхоҷаева Х.Р., Умаров Х., Шарипов Б., Иброҳимзода И.Р., Каримов Б.И., Халифзода С., Исматов А., Файзуллоев Б., Султон Бахтиёр, Исматов Х., Ҳусейнов У.А. ва дигарон нишон медиҳанд, ки агар ҳамаи андоздиҳандагони иқтидорӣ дар ҷумҳурӣ ба андоздиҳандагони воқеӣ табдил меёфтанд, он гоҳ чунин фарқият натанҳо комилан аз байн мерафт, балки ҳаҷми умумии даромадҳои андозӣ ва ғайриандозии буҷа дар сатҳи 30 то 50% зиёд мегардид. Аз ин ҷо, ду вазифаи муҳим ба пеш меояд:

1. **Комилан ҳисоб намудани имкониятҳои афзоиши шумораи умумии андозсупорандагон.** Барои ин бояд шумораи иқтидории онҳо ҳисобу китоб карда шавад ва дар таркиби он шумораи умумии андозсупорандагон ва шумораи умумии ашхосе, ки бояд андоз супоранд, муайян карда шавад. Ба ғайр аз ин, бояд дар назар дошт, ки шумораи хеле зиёди аҳолии мамлакат имрӯз имконияти муташаккилона шуғл варзиданро надорад ва агар он бо кори муташаккилона дар соҳаи иқтисоди расмӣ истифода бурда мешуд, он гоҳ имконияти нави босуръат боло бурдани шумораи умумии андозсупорандагон амалӣ мегашт;

2. **Амалӣ гардонидани тағйироти дорои хислати сифатӣ дар доираи шумораи умумии андозсупорандагон.** Дар ин маврид сухан дар бораи он меравад, ки зимни равандҳои андозғундорӣ 3 дигаргунии муҳим амалӣ гардад:

а) дар шумораи умумии андозсупорандагон баланд бардоштани ҳиссаи шахсони ҳуқуқӣ нисбат ба шахсони воқеӣ;

б) кам кардани ҳиссаи соҳибкороне, ки дар асоси шаҳодатнома ва патент фаъолият доранд бо роҳи қадам ба қадам гузаронидани

онҳо аз ин намудҳои андозсупорӣ ба намудҳои умумии андозсупорӣ;

в) сохтани шароитҳои мусоид барои истифодаи ташаббус ва хоҳиши ашхосе, ки мехоҳанд дорои шуғл бошанд ва қадам ба қадам ба субъектҳои андозсупоранда табдил додани онҳо.

Равандҳои дар боло зикркардашуда алоқаи байниҳамдигарии мантиқӣ дорад. Мазмуни мантиқии онҳо чунин мебошад:

Чорабиниҳои умумӣ доир ба коста намудани миқёси иқтисоди ғайрирасмӣ дар асоси барномаи умумимиллӣ татбиқ карда мешаванд. Чунин рафтор рангҳои гуногун мегирад. Аввал, худи шуғлварзии берасмият аз тарафи давлат бояд ҳамун объекти дастгирӣ қарор гирад. Ин маънои онро дорад, ки дар асоси тадқиқоти пешакӣ муайян карда шавад, ки чӣ миқдор аҳолии дорои қувваи корӣ барои шуғл варзидан тайёр мебошад. Чунин шуғлварзӣ шаклҳои гуногунро пайдо мекунад: аз шуғлварзии хонагӣ то шуғлварзиҳои ғайри фаъолияти расмӣ ва шуғлварзиҳое, ки ба мардум сарчашмаҳои иловагии даромадро таъмин карда метавонанд (масалан, ҳавасмандгардонии репититорӣ).

Давлат бояд ба ашхосе, ки чунин ташаббус зоҳир мекунанд ёрии амалӣ расонад. Айни замон, ҳамаи ашхоси ба ин равандҳо дахлдошта аз тарафи давлат ба қайд гирифта шавад. Баъдтар дар зинаи минбаъда бояд созмонҳои давлатӣ кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки баъд аз устувор гардонидани фаъолияти худшуғлварзӣ мардуми дахлдошта қадам ба қадам бо шаҳодатномаҳо ва патентҳо таъмин карда шавад, яъне соҳибкории ғайрирасмие, ки бо мадади созмонҳои расмии давлатӣ ва ҷамъиятӣ ташкил мешаванд, ба соҳибкориҳои инфиродии расмӣ табдил ёбанд ва қадами сеюм дар он ифодаи худро хоҳад ёфт, агар соҳибкорони инфиродии шаҳодатномадор ва патентдор фаъолияти истеҳсоли иқтисодии худро рушд дода, аз доираи чунин шаклҳои соҳибкорӣ бароянд ва ба ашхоси ҳуқуқӣ табдил ёбанд.

Мавриди зикр аст, ки чунин чорабиниҳо дар асоси барнома бояд амалӣ гарданд ва аҳолии дар доираи чунин барномаҳо фаъолиятдошта аз тарафи давлат зимни гирифтани қарзҳои хурд ва таъмин намудани онҳо бо технологияҳои хурд дастгирӣ пайдо кунанд. Чунин барнома бояд аз тарафи Вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, молия, инчунин Бонки миллии Тоҷикистон тартиб дода шавад ва аз тарафи Парлумони мамлакат тасдиқ карда шавад, зеро ин ҷо сухан дар бораи чорабиниҳои муназзаме меравад, ки тавассути онҳо шумораи зиёди мардум ба фаъолияти истеҳсолӣ ва иқтисодии миқёси хеле васеъ ва ояндаи пешқадамдошта ҷалб карда мешаванд. Яке аз ҷузъи чунин фаъолияти барномавӣ муҳоҷирони меҳнатие мебошанд, ки дар натиҷаи муносибати якҷтарафаи созмонҳои давлатии хориҷӣ дағалона ба Тоҷикистон фиристонида шудаанд. Бояд зикр кард, ки ин гурӯҳи қувваи корӣ дорои ихтисоси нисбатан баланд ва собиқаи бисёрсола мебошанд. Дар бисёр ҳолатҳо давлат ва бахшҳои хусусиву корпоративӣ метавонанд онҳоро ба бахшҳои амалкунандаи маълум ҳамчун қувваи кории баландихтисос ҷалб намоянд, аммо дар ҳолатҳое, ки бахшии амалкунандаи иқтисод нисбат ба ин гурӯҳҳои муҳоҷирони ба ватан баргашта таваҷҷуҳ зоҳир намекунад (бо сабаби набудани ҷойҳои корӣ), бояд ба онҳо имконияти худшуғлварзӣ дода шавад. Агар чунин кӯмак аз тарафи сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ оғоз ёбад, он гоҳ натиҷаи ниҳоии фаъолияти чунин сохторҳои ғайрирасмӣ, ки бо сабаби маълум буданашон дар асл расмӣ мебошанд, бояд бо васоити зарурӣ таъмин гарданд.

Мувофиқи барнома баъд аз мӯҳлати муайянкардашуда раванди ба сохторҳои расмӣ табдил додани чунин сохторҳои ғайрирасмӣ оғоз ва идома меёфт ва чунин сохторҳо ё дар шаклҳои махсус (шаҳодатнома ва патентдошта) ё дар шаклҳои умумӣ ба шумораи умумии андозсупорандагон зам мегарданд.

Тавре маълум аст, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият доранд, онҳое дохил мешаванд, ки даромади солонаашон то 1 миллион сомонӣ бошад. Чунончӣ маълум аст, ин гурӯҳи соҳибкорон аз як қатор имтиёзҳои хеле ҷиддии давлатӣ бархӯрдор мебошанд ва дар сурати муваффақ шудан ба даромаде, ки аз 1 миллион сомонӣ зиёд бошад, кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки даромади худро кам карда

нишон диҳанд. Чунин гурӯҳи соҳибкорон бояд бо роҳҳои гуногун аз тарафи давлат танзим карда шаванд. Ҳаракати минбаъдаи соҳибкорони шаҳодатномадор дар ду намуд акс меёбад:

1. Замоне, ки онҳо аз доираи соҳибкории соддакардашуда ба доираи умумии андозсупорандагон мегузаранд, аммо дар қатори шахсони воқеӣ мемонанд;
2. Чунин гузариш хусусияти сифатан дигар дорад, яъне онҳо метавонанд аз шахси воқеӣ ба шахси ҳуқуқӣ табдил ёбанд. Хусусан дар ҳолати дуюм бояд онҳо дастгирии давлатро эҳсос кунанд ва ҳар қадар дастгирии давлат асосноктар бошад, ҳамон қадар ҳиссаи ашхосе, ки бо роҳи дуюм аз низоми соддакардашуда (шаҳодатнома) ба тарзи умумии андозсупорӣ мегузаранд, афзоиш хоҳад ёфт.

Суръати афзоиши ҳаҷми андозҳо аз чунин категорияи андозсупорандагон аз таркиби кӯмаки давлат вобастагӣ дорад. Агар давлат пеш аз ҳама ба ин категория андозсупорандагон ташаббуси таъмини васоити моддӣ-техникӣ ва молиявиро амалӣ гардонад, он гоҳ ҳавасмандии андозсупорандагон ба гузариш аз категорияҳои поён ба боло осон мегардад ва самаранокии ин гузариш низ меафзояд.

Дар замони муосир, мутаассифона чунин гузаришҳои хусусияти сифатидошта чандон ба назар намерасанд.

Дар асл имкониятҳои фаровоне ҳатто дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вуҷуд доранд, дар сурати маҳдуд будани имкониятҳои ёрии моддиву техникӣ давлат метавонад тавассути Бонки миллӣ ва КВД БА "Амонатбонк" раванди эмиссияи пул ва эмиссияи қарзро барои дастгирии чунин гурӯҳҳои андозсупорандагон истифода барад.

Гуфтан бамаврид аст, ки мувофиқи тадқиқоти олимони амрикоӣ ва Шӯравӣ чунин кӯшишҳо ҳам дар ИМА, ҳам дар ИҶСШ арзи вуҷуд карда буданд ва онҳо бе натиҷа низ нашуданд. Қарзҳое, ки ба муддати кӯтоҳ аз 6 то 9 моҳ барои худшуғлварзон дода мешаванд, ҳеҷ гоҳ боиси пайдо шудани равандҳои инфлятсионӣ нахоҳанд гардид.

Нерӯи худшуғлварзии Тоҷикистон ба якчанд гурӯҳҳо тақсим мешавад. Хусусияти умумии ҳамаи ин гурӯҳҳо аз он иборат мебошад, ки онҳо мехоҳанд барои ба даст овардани даромади сазовор ба ягон коре машғул шаванд, вале медонанд, ки давлат қобилияти молиявӣ ва техникии онҳоро ба фаъолияти кории муташаккил ҷалб кардан надорад. Дар шароити воқеии Тоҷикистон чунин гурӯҳҳои худшуғлварзӣ арзи вуҷуд намудаанд:

А) заноне, ки бо сабабҳои гуногун мехоҳанд тавассути фаъолияти корӣ даромади мушаххасе дошта бошанд;

Б) ҷавононе, ки баъд аз хатми мактаби миёна ва хизмати ҳарбӣ имконияти ба фаъолияти кории муташаккил ҷалб шуданро надоранд ва хоҳиши кор кардан ва соҳиби даромади сазовор шуданро доранд;

В) қувваи корие, ки бо сабабҳои гуногун доираи фаъолияти муташаккилонаи кориро тарк намудааст ва имконияти ба ин доира баргаштанро надорад;

Г) мардуме, ки аз деҳот бо сабаби набудани кор ба шаҳрҳо барои пайдо кардани шуғли зарурӣ сафар мекунанд, аммо имконияти ба фаъолияти муташаккили меҳнатӣ ҳамроҳ шуданро надоранд;

Д) мардикороне, ки аз муҳоҷироти меҳнатӣ ба ватан фиристонида шудаанд ва дар Тоҷикистон барояшон имконияти фаъолияти муташаккилонаро боз кардан надоранд.

Ду гурӯҳи аввал асосан аз ашхосе иборат мебошанд, ки бо сабабҳои маълум тахассуси корӣ надоранд ва барои иҷро кардани бисёре аз намудҳои корие, ки ихтисос талаб намекунад розӣ ҳастанд. Ба ин гурӯҳ ашхосе низ дохил мешаванд, ки доир ба тахассус шаҳодатнома доранд, аммо мувофиқи он кор пайдо карда наметавонанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки ҳамаи ин гурӯҳҳо бо сабаби набудани корфармоён худашон дорои ташаббуси барои худ сохтани ҷойҳои кориро доранд. Онҳо ба ду тарафи бозори ғайрирасмии меҳнат таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд. Якум, талабот ба фаъолияти меҳнати онҳо, ки дар шакли хизматрасонӣ ва ё молҳои гуногун акси худро пайдо мекунад. Дуюм, васоити молиявие, ки ба онҳо имконияти амалӣ гардонидани чунин шаклҳои фаъолияти ғайрирасмиро медиҳад. Дар ҳошияи чунин гуфтаҳо бояд қайд намуд, ки гурӯҳҳои

номбурдаи ашхосе, ки мехоҳанд ба бозори меҳнат ворид шаванд, метавонанд аз накшаҳои амалӣ гардидаи Граминбанк (Gramenn Bank), ки дар Бангладеш давоми беш аз ду даҳсола фаъолият дорад ва бо ташаббуси Муҳаммад Юнус ташкил шуда буд, истифода баранд. Дар омади гап бояд гуфт, ки баро чунин фаъолият Муҳаммад Юнус ба мукофоти Нобелӣ сазовор дониста шуд. Ҳоло у Сарвазири Бангладеш мебошад.

Дар шароити Тоҷикистон худшуғлварзӣ аҳаммияти бузурги иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорад. Агар созмонҳои давлатӣ ба ин масъала аз назари масъулияти баланд муносибат кунанд, он ба яке аз омилҳои боз ҳам тезонидани суръати афзоиши ММД мегардад. Аммо аз ҳама муҳимаш он аст, ки худшуғлварзӣ дар Тоҷикистон захираи асосии дар давраи миёнамуҳлат хеле васеъ намудани миқёсҳои андозбандӣ мегардад. Андозбандӣ ҳам аз назари вусъати минбаъдаи шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ ояндаи хеле калон пайдо хоҳад кард. Доир ба миқёси захираҳои худшуғлварзӣ рақамҳои зерин шаҳодат медиҳанд. Соли 1991 шумораи қувваи кории дар иқтисод истифоданашуда ба 555000 нафар мерасид. Соли 2000-ум ин нишондиҳанда аз 1,4 млн нафар гузашт, соли 2010-ум он ба 2,25 млн ва соли 2020 ба 3,1 млн, соли 2023 ба 3,3 млн баробар шуд. Дар байни солҳои 1991-2023 шумораи қувваи кории дар иқтисод истифоданашуда қариб 6 маротиба зиёд шуд[34].

Барои муқоиса бояд гуфт, ки соли 1991 аҳолии ба кор машғулбуда қариб ба 2 млн мерасид ва соли 2023 ин нишондиҳанда аз 2,6 млн каме гузашта буд. Соли 2023 шумораи қувваи кории истифоданашуда аз шумораи аҳолии ба кор таъминбуда 1,26 маротиба зиёдтар буд. Ин нишондиҳанда дар бораи неруи хеле бузурги худшуғлварзӣ дар Тоҷикистон шаҳодат медиҳад ва аҳамияти фаъолияти созмонҳои давлатиро нисбат ба васеъ намудани сатҳи худшуғлварзӣ ва муттасил ба сектори муташаккил гузаронидани худшуғлварзон нишон медиҳад. Мувофиқи ҳисобу китоб, ҳамасолаТоҷикистон имкон дорад, ки аз ҳисоби чунин гузариш ҳаҷми умумии андозғундориро то 18-20% зиёд намояд.

Дар Тоҷикистон захираи афзоиши ҳаҷми андозсупорӣ зимни ба ҳисоб гирифтани ашхосе, ки манбаъҳои иловагии даромад дорад, хеле назаррас мебошад. Доир ба мавҷудияти чунин манбаъҳо ҳолатҳои зерин шаҳодат медиҳанд:

А) солҳои дуру дароз бидуни ҳаргуна назорат вуҷуд доштани бозори ғайрирасмии меҳнат дар шаҳрҳои Душанбе, Хуҷанд, Бохтар, Турсунзода, Кӯлоб, Истаравшан. Ҳаррӯз ҳазорон мардикор, ки асосан аз рустоҳои Тоҷикистон дар маконҳои мушаххас ҷамъ мешаванд, қисми асосиаш тариқи гуфтушуниди даҳонӣ ба корҳои гуногун ҷалб карда мешаванд. Чунин корҳо вобаста ба сатҳи тахассус қиммати гуногун доранд, аммо корфармоён аз ҳаргуна андозҳо фориғ мебошанд. Хеле зарур аст, ки ин масъала аз тарафи муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷустуҷӯиҳои илмӣ оид ба ҷиҳатҳои гуногуни чунин тарзи истифодабарии қувваи кории ғайрирасмӣ вусъат дода шаванд;

Б) бо сабаби паст будани сатҳи дониши устодони мактабҳои миёна ва ба маротиб зиёд гардидани қабули донишҷӯён ҳам ба мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам ба мактабҳои олии берун аз кишвар воқеъбуда, институти репититорӣ васеъ доман паҳн кардааст. Аксари мутлақи репититорон нафароне мебошанд, ки дар бахши расмӣ фаъолият доранд ва ҳамчунин андозсупоранда эътироф шудаанд. Даромаде, ки онҳо аз репититорӣ мегиранд ба даромади аз бахши расмӣ бароянда муқоисашаванда мебошад. Баъзеҳо ҳатто даромаде мегиранд, ки нисбат ба даромаде аз муассисаҳои ба таври расмӣ эътирофшуда гирифтаашон баландтар мебошад. Сол аз сол миқёси фаъолияти репититорӣ васеъ шуда истодааст. Давоми ду се соли охир ба фаъолияти қайдгардида боз репититорӣ бо забони русӣ илова гардид, зеро ба русӣ минбаъд ашхосе, ки забони русиро намедонанд мувофиқи қонунгузории Федератсияи Россия роҳ дода намешаванд;

В) ба ғайр ин ду намуди фаъолият боз як намуди ғайрирасмӣ вуҷуд дорад, ки он ҳам сол аз сол бештар вусъат пайдо менамояд. Ин сохтани биноҳои нави

[34] Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024, саҳ. 81

истиқоматӣ бо маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон мебошад. Дар 20 соли охир беш аз 70%-и фонди манзилии мардуми деҳоти Тоҷикистон комилан аз нав бунёд карда шуд. Дар шаҳрҳо бошанд, муҳоҷирони меҳнатӣ гурӯҳи асосии харидорони утоқҳоро дар биноҳои баландошёна ташкил мекунад. Тавре маълум аст, фурӯшандагони манзил дар шаҳрҳо танҳо қуттии онро (коробка) мефурӯшанд. Интерери утоқҳои нави шаҳрӣ тавассути устоҳое бунёд карда мешавад, ки фаъолияташон комилан ғайрирасмӣ мебошад. Ҳисобу китоби тахминии гузаронидашуда нишон медиҳад, ки аз манбаъҳои боло номбаршуда афзоиши маблағи умумии андозҳо 8-10%-ро ташкил хоҳад дод.

Тавре дар боло қайд гардид, Тоҷикистон дорои шумораи зиёди мардуми шуғлнадошта мебошад, ки бо сабабҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Дар солҳои баъд аз истиқлол Тоҷикистон нисбат ба дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ бо суръати баланди афзоиши табиии аҳолӣ фарқ мекард. Масалан, соли 1991-ум афзоиши табиии аҳолӣ ба 1000 нафар ба 33,0, соли 2010 ба 27,3 мерасид. Дар вилояти Хатлон ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ чунин нишондиҳанда дар сатҳи боз ҳам баландтар қарор гирифта буд. Мардуме, ки он замонҳо таваллуд шуда буданд, ин замон талаб менамоянд, ки соҳиби кор шаванд, аммо ҷомеа қобилияти пурра онҳоро бо кор таъмин карданро надорад. Гарчанде афзоиши босуръати шуғли аҳолӣ дар сурати бо кор таъмин намудани мардум бояд сабабгори асосии босуръат афзудани ММД гардад. Аммо омор нишон медиҳад, ки сатҳи шуғлнокии мардум дар бахшии расмии иқтисод ба ҷойи боло рафтан майли ба поён рафтан дорад.[35]

Соли 1991 шумораи аҳолии ба кор машғулбуда нисбат ба аҳолии дар иқтисод истифоданашуда 3,6 маротиба зиёд буд. Соли 2023 бошад, шумораи аҳолии ба кор машғулбуда нисбат ба мардуме, ки ба кор машғул нестанд қариб 21% кам буд.[36]

Рақамҳои овардашуда ба манфиати ҷумҳурӣ ва хусусан ба манфиати молияи давлатӣ мувофиқат намекунанд. Яке аз чунин манфиатҳо нисбатан танг шудани асосҳои андозбандӣ мебошад.

Давлат метавонад тавассути чорабиниҳои мухталиф сатҳи бо кор таъмин намудани мардумро дар асоси нақшаҳо баланд бардорад. Мафҳуми нақшаро дар ин ҷо овардан маънои хеле чуқур дорад. Сухан дар бораи он меравад, ки дар нақша вариантҳои гуногуни бардоштани сатҳи шуурнокии аҳолиро ҷо кардан мумкин аст. Масалан, як маблағи мушаххаси сармоягузорӣ дар ҳолати истифода бурдани якчанд вариантҳо метавонад, ки сатҳҳои гуногуни афзоиши шуғлварзии мардумро таъмин кунад. Ҳанӯз солҳои ҳукмронии Шуравӣ олимони иқтисодшиноси тоҷик ин вариантҳоро ба таври муфассал таҳлил карда буданд.

Тадқиқоти Р.К. Раҳимов, Я.Т. Бронштейн, Х.Умаров, Р.Бобоҷонов ва дигарон нишон доданд, ки вобаста ба рушди ин ё он вариант, ки ба навъҳои гуногуни истеҳсолот алоқамандӣ доранд, фарқияти шуғлнокӣ вобаста ба амалӣ гардонидани чунин вариантҳо аз 8 то 10 маротиба фарқ мекунад.

Хусусан фарқ байни вариантҳои меҳнатталаб, илмталаб, маводталаб ва сармояталаб меравад. Он замон ҳукумати ҷумҳурӣ дар асоси тавсияи олимон як қатор чорабиниҳоеро амалӣ гардонд, ки он боиси тезонидани суръати рушди шуғлнокӣ гардид. Дар аввали солҳои 80-ум дар байни чорабиниҳои оид ба баланд бардоштани шуғлнокӣ афзалият ба соҳаҳои меҳнатталаб дода мешуд. Баъдтар охири солҳои 80-ум Ҳукумати ҶССТ кӯшиш ба харҷ медод, ки дар давраи нави рушд афзалият бештар ба соҳаҳои илму меҳнатталаб дода шавад. Чунин зарурат инъикоси он буд, ки ҳизби онвақтаи коммунист ва ҳукумати ҷумҳурӣ кӯшиш ба харҷ медоданд, то ҳиссаи коркунони баландихтисосро дар шумораи умумии коркунони дар иқтисодбуда, баланд бардоранд.

Бо истифода аз моделҳои регрессионӣ муаллиф ба ҳамин хулоса омадааст, ки ҳатто дар сурати босуръати баланд тараққӣ кардани соҳаҳои сармояталаб онҳо барои дар

[35] Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024, саҳ. 33
[36] Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024, саҳ. 81

сатҳи соҳҳои меҳнатталаб ғанӣ гардонидани буҷаи давлатӣ қодир нахоҳанд шуд. Бидуни шубҳа соҳаҳои меҳнатталаб, ки нисбат ба буҷаи давлатӣ ду маҷрои мустақили андозгузаронӣ доранд, саҳми бештар хоҳанд дошт. Маҷрои якум, андозҳои гуногун аз ҳаҷм ва арзиши маҳсулот ва хизматрасониҳо ва маҷрои дуюм, тавассути андози иҷтимоӣ. Агар соҳаҳои сармояталабро бигирем, он гоҳ маҷрои аввал каму беш фаъолият нишон медиҳад, аммо маҷрои дуюм ба маротибҳо нишондиҳандаи пастро нишон медиҳанд. Ҳоло дар Тоҷикистон соҳаҳои сармояталаб соҳиби афзалияти бештар мебошанд (корхонаҳои истеҳсоли тилло, сурма, ангиштсанг, алюминий, маводи сохтмон, коркарди металл, таъмири мошинҳо ва дастгоҳҳо). Ҳамаи ин соҳаҳо соҳаҳои сармояталаб ва илмталаб мебошанд. Дар давраи ҳозира зарур аст, ки Тоҷикистон бо сатҳи баланди рушди соҳаҳои меҳнатталаб дар байни тамоми давлатҳои пасошуравӣ фарқ карда истад. Бидуни шубҳа, ин соҳаҳо метавонанд боиси рушди босуръати шуғлнокӣ ва боло рафтани сифати сармояи инсонӣ гарданд. Ба ғайр аз ин, соҳаҳои меҳнатталаб ба ҳаҷми нисбатан ками сармоягузорӣ эҳтиёҷ доранд.

Таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намудан ба афзоиши шуғлнокии аҳолӣ маънои онро дорад, ки дар сиёсати иҷтимоию иқтисодии ҳукумати ҷумҳурӣ афзалият бештар ба соҳаҳои меҳнатталаб дода мешавад. Ин бобат, аз назари тайёр намудани чорабиниҳо доир ба афзоиши босуръати андоз ҳам ба рушди соҳаҳои меҳнатталаб дар сектори расмии иқтисод, ҳам ба соҳаҳои ғайрирасмие, ки бояд дар тахти назорати ҳукумат бошанд зоҳир карда ешавад. Албатта ҳаллу фасли ин масъала барои ҳукумати ҷумҳурӣ чандон осон нест. Бинобар ин ниҳодҳои давлатӣ бояд чорабиниҳо оид ба шуғли аҳолӣ ва мувофиқан баланд бардоштани сатҳи андозғундориро ба давраҳо тақсим кунанд. Дар давраи аввал, диқат бояд ба рушди соҳаҳои меҳнатталаб новобаста ба рушди сармояи инсонӣ дода мешавад. Ҳатто соҳаҳое, ки ба қувваи кории ихтисоси паст дошта ё беихтисос эҳтиёҷ доранд бояд босуръат рушд ёбанд. Чунин соҳаҳо барои рушди минбаъдаашон ба механикунониву автоматикунонӣ, роботикунонӣ ва рақамикунонӣ эҳтиёҷ пайдо хоҳанд кард ва дар ин раванд меҳнати беихтисос ё камихтисос оҳиста-оҳиста ба меҳнати баландихтисос табдил хоҳанд ёфт, ки ин маънои ташаккули қувваи коргарие мебошад, ки аз назари хусусиятҳои шахсиаш босуръат рушд меёбад. Худшуғлварзии ғайрирасмӣ низ бояд аз назари манбаи ояндадори афзоиши босуръати андозҳо баҳо гирад. Танҳо чунин муносибат сатҳи давлатии идоракунии намудҳои фаъолияти ғайрирасмиро баланд мебардорад ва имкон медиҳад, ки онҳо қадам ба қадам ба сӯи фаъолияти бахши расмӣ ҳаракат кунанд ва дар ниҳояти кор расмияташон аз тарафи ҷомеа эътироф гардад ва ба манбаи андозсупорӣ табдил ёбанд.

Пурратар ва самараноктар истифода бурдани тамоми манбаъҳои афзоиши андозҳо имконият медиҳанд, ки дар солҳои минбаъда гаронии андоз муттасил паст карда шавад. Дигаргуниҳое, ки дар 10 соли охир дар иқтисоди кишвар ба амал омадаанд (рушди босуръати ММД, маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ ва хизматрасониҳо) боиси он гардидаанд, ки яке аз андозҳои асосии ҷумҳурӣ – андоз аз арзиши иловашуда аз 20% то ба 14% поён оварда шавад. Дар сурати безиён фаъолият доштани корхонаҳою ташкилотҳо ва инчунин бемайлон боло рафтани сатҳи даромаданокиву фоиданокии онҳо чунин имкониятҳо натанҳо пурратар истифода мегарданд, балки баъд аз чанд муддате имконият пайдо мешавад, ки низоми андозҳои ғайримустақим мавқеи худро ба низоми андозҳои мустақим пешниҳод кунад. Чунин дигаргуниҳои куллӣ бидуни шубҳа боиси он хоҳад гардид, ки гаронии андоз ба поён майл хоҳад кард.

Адабиёт

1. Раҷабов Т.С. «Самтҳои асосӣ ва роҳҳои танзими гаронии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон". Автореферат барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи ихтисоси молия – муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, 2024.

2. Давлатов Д.С. “Такмили танзими андозии иқтисоди миллӣ (дар маводҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ)” Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади имлҳои иқтисодӣ мувофиқи ихтисоси молия, муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, 2021
3. Чумабоев Х.К. «Совершенствование механизма использования налоговых лготь в условиях индустриально-аграрной модели развитие экономики» Автореферат докторской диссертации по специальности Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе 2024, стр. 10, 20
4. Ҳусейнов У.С. “Роҳҳои такмили андозбандии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли корхонаҳои хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикисон”. Автореферати дисертатсия барои дарёфти дарааи илмии доктори фалсафа аз рӯйи ихтисоси молия, муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе 2024, саҳ. 25
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. ш.Душанбе, 28.12.2024
7. Солехзода А.М. “Триггерный подход к администрированию налогов в Республике Таджикистан». «Логос», Ставрополь, 2020.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Амирбекзода Сино Амирбек – докторанти ихтисоси 6D050600 – “Иқтисодиёт (идоракунӣ дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ; ташкил истеҳсолот)”, директори Коллеҷи технологии шаҳри Душанбе.

Сведения об авторе:
Амирбекзода Сино Амирбек - докторант по специальности 6D050600 – "Экономика (управление в социально-экономических системах; организация производства)”, директор Технологического колледжа города Душанбе.

Information about the author:
Amirbekzoda Sino Amirbek - doctoral student in the specialty 6D050600 – "Economics (management in socio-economic systems; organization of production)”, Director of the Technological College of the city of Dushanbe.

УДК:336

ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Муқимов Қ.М.
Асадуллозода Х.А.

Дар мақола ҷанбаҳои методологии механизми истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ оварда шудааст. Самтҳои асосии мукаммалгардонии механизми истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ дар корхонаҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ пешниҳод карда шудааст. Илова бар ин, шароитҳо ва омилҳои асосии ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ бо назардошти манфиатҳои давлат ва андозсупорандагон, ки ҳамчун механизми асосии таъмини истеҳсоли ҳарҷӣ бештари истеҳсоли молу маҳсулотҳои ватанӣ ва ҷалби бештари сармояҳо ба сохаҳои иқтисодиёти миллӣ хизмат менамояд. Пешниҳодҳои муаллиф оид ба самтҳои асосии такмили механизми истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ дар минтақаҳои кишвар оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *низоми андозӣ, иқтисодиёти рақамӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ, механизми андозситонӣ, ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ, имтиёзу сабукиҳои андозӣ, сиёсати андозӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, маъмурикунонии андоз, танзими давлатӣ, самаранокии андозбандӣ.*

Барои иқтибос: *Муқимов Қ.М. Ҷанбаҳои методологии механизми истифодаи самаранокии имтиёзҳои андозӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / Қ.М.Муқимов, Х.А. Асадуллозода// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 527-532.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕХАНИЗМ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Мукимов К.М.
Асадуллозода Х.А.

В статье рассматриватеся методологические аспекты механизм эффективность использования налоговых льгот в условиях цифровой экономики. Выделены основные направления совершенствование механизмы эффективности налоговых льгот в предприятий и субъекты предпринимательства. Рассматриваются основные факторы и условий субъектов хозяйствований, учитывающей интересах государства и налогоплательщиков как основной механизм, направленных на производство отечественных продукций и привлечений инвестиций в отраслей национальной экономики. Предложены основные механизмы совершенствования эффективности использования налоговых льгот в регионах страны.

Ключевые слова: *налоговая система, цифровая экономика, субъекты хозяйствований, механизмы налогообложения, налогово-финансовые стимулирования, налоговые льготы, налоговая политика, субъекты предпринимательства, государственная регулирования, эффективность налогообложения.*

METHODOLOGICAL ASPECTS MECHANISM OF THE EFFECTIVENESS OF USING TAX BENEFITS IN THE DIGITAL ECONOMY

Muqimov Q.M.
Asadullozoda Kh.A.

The article examines the methodological aspects of the mechanism for the effectiveness of using tax benefits in the digital economy. The main directions for improving the

mechanisms of efficiency of tax benefits in enterprises and business entities are highlighted. The main factors and conditions of business entities are considered, taking into account the interests of the state and taxpayers as the main mechanism aimed at producing domestic products and attracting investments in sectors of the national economy. The main mechanisms for improving the efficiency of using tax benefits in the regions of the country are proposed.

***Key words:** tax system, digital economy, business entities, tax mechanisms, tax and financial incentives, tax benefits, tax policy, business entities, government regulation, tax efficiency.*

Имтиёзҳои андозӣ ҳамчун унсури муҳими низоми андозӣ ва механизми муҳими дастгирии давлатии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ хизмат менамояд. Илова бар ин, барои рушди устувори молиявии кишвар истифодаи самараноки имтиёзу сабукихои андозию гумрукӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Аксарияти иқтисодичиён ба он ақиданд, ки имтиёзҳои андозӣ-молиявӣ ҳамчун фишанги муҳими дастгирии давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва инкишофи соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ равона карда мешавад. Аз ин хотир, зарурати ҷанбаҳои методологии баҳои истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва нақши он дар баланд бардоштани сатҳу сифати некуаҳволии мардум ба миён меояд.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ ҳамчун механизми муҳими танзими давлатии рушди корхонаю ташкилотҳо ва фаъолияти соҳибкорӣ хизмат менамояд. Истифодаи ин механизм ҳамчун фишанги асосии молиявӣ-иқтисодӣ барои ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявии субъектҳои соҳибкорӣ ва идоракунии низоми андозии мамлакат роҳандозӣ мегардад. Вазифаи дастгириҳои молиявӣ дар ташаккули механизми истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозию гумруки субъектҳои хоҷагидорӣ хеле муҳим арзёбӣ гардида, он бо риояи шарту уҳдадориҳои муайян пешниҳод мегардад.

Ба андешаи баъзе муаллифон баҳои самаранокии истифодаи имтиёзҳои андозӣ ва дар заминаи он ҷалби бештари сармояҳо ба соҳаҳои иқтисодиёти кишвар таъмин гардида, ба фазои макроиқтисодӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Дар ин маврид, Черник Д.Г., қайд менамояд, ки «…имтиёзҳои андозӣ - ин шакли амалигардонӣ, танзимкунии ҳавасмандиҳои молиявӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ба сифати механизми муҳими танзими давлатии муносибатҳои молиявӣ хизмат намуда...» [8, 55], ба таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллии кишвар мусоидат менамояд.

Зимни баҳои ҷанбаҳои методологии истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ зарурати таҳлил ва таҳқиқи натиҷаи онҳо, яъне самара бо сарфаи хароҷотҳо зимнии истифодаи имтиёзҳои андозӣ ба миён меояд. Дар ин маврид «…танзими давлатии низоми андозӣ ба сифати фишанги муҳими татбиқи сиёсати молиявӣ-иқтисодӣ, ки мақсади асосии он ҳалли вазифаҳои стартегии давлат, яъне нигоҳ доштани тавозун ва устувории молиявӣ, бо назардошти манфиатҳои давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ (андозсупорандагон) ба ҳисоб меравад…» [10, 5]. Аз ин лиҳоз, шарти муҳим ҳангоми баҳои истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ин таъмини суботи молиявӣ барои солҳои тӯлонӣ, бо назардошти таҳкими қисмати даромадҳои буҷети давлатӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ баҳои истифодаи самаранокии имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба таври гуногун таҳқиқ ва мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ба андешаи Ҳусейнов, У.С. ва Миров, И.З. «…ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ, аз ҷумла пешниҳоду истифодаи имтиёзҳои андозӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ барои таъмини қисмати даромад ва истеҳсоли ҳарҷӣ зиёди молу маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо мусоидат менамояд…» [7, 56]. Аз хотир, тайи даҳсолаҳои охир услуби баҳои истифодаи самаранокии имтиёзҳои андозӣ ва дар заминаи он рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ таъмин мегардад.

Дар бисёр кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ дар шароити буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба сифати механизми муҳими танзими муносибатҳои молиявӣ хизмат намуда, барои чунин мақсаду ҳадафҳои зерин истифода бурда мешавад:

- ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ ва таъмини такрористеҳсоли молу маҳсулотҳои ватанӣ;

- афзоиш ва ҷалби бештари сармояҳо ба иқтисодиёти минтақаҳои кишвар;

- таҳким ва пурзур намудани пардохтпазирии корхонаю ташкилотҳо, субъектҳои сохибкорӣ ва аҳолӣ.

Пешниҳоду истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ на ҳама вақт натиҷаҳои дурусти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дода, дар бисёр мавридҳо ба коҳиш ёфтани сатҳи пасти даромадҳои буҷети давлатӣ оварда мерасонад. Ба андешаи Черник, Д.Г. «…пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ, ба сифати фишанги мавҷуд будаи иқтисодӣ, бояд ба талаботи бозори молиявӣ ҷавобгӯ буда, ҳангоми нодуруст истифода намудани онҳо ба сатҳи пасти буҷет оварда мерасонад…» [8, 54]. Вай ҳамчун механизми молиявӣ-иқтисодӣ барои татбиқи амалии сиёсати фискалӣ ба рушди инфрасохтори бозорӣ мусоидат намуда, бо ёрии онҳо масъалаҳои иҷтимоӣ-демографӣ, аз қабили: танзими даромади табақаҳои гуногуни аҳолӣ; паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва сиёсати демографӣ пиёда сохта мешавад. Дар бахши муносибатҳои молияи байналхалқӣ ва минтақавӣ имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба сифати фишанги муҳими таъмини фазои сармоягузорӣ ва ҷалби бештари маблағҳои ғайрибуҷетӣ хизмат менамояд.

Услуби баҳои истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар бисёр мавридҳо ба ҳам мувофиқ буда, баҳои нишондиҳандаҳои он имконият медиҳад, ки «…вобастагии байни имтиёзҳои андозӣ ва воридшавии пардохтҳои ҳатмии маблағҳои андозӣ, яъне имконияти таъсири якчанд омилҳо (имтиёзу сабукиҳои андозӣ, такмили қонунгузории бахши мазкур, беҳтаршавии вазъи бозори молиявӣ ва ғайра) ба зиёдшавии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад…» [4, 41].

Дар ин мавридм, таъсири имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба вазъи молияви корхонаю ташкилотҳо ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва вазъи зиндагии аҳолӣ дар минтақаҳои мамлакат мусоидат менамояд.

Сарчашмаи маълумотҳоро оид ба баҳои самараноки имтиёзҳои андозӣ-молиявӣ маълумотҳои оморӣ ва ҳисоботи кумитаи андоз ва зерсохторҳои он ташкил медиҳад. Ба андешаи Ашурова, М.Т. «…сатҳи муносиби воридоти маблағҳои андозӣ ба буҷети кишвар таъмин гардида, самаранокии таъсири чораҳои давлатӣ барои татбиқи амалии сиёсати андозӣ-молиявӣ ба роҳ монда шуда...» [2, 103], зимни дастрас набудани маълумотҳои ҳисоботи андозӣ ё дастрасии ғайриимкони онҳо, баҳои истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ хеле мушкил мебошад.

Ҳангоми баҳои самаранокии имтиёзу сабукиҳои андозӣ аз чунин нишондиҳандаҳои асосӣ, ба мисли:

- низоми андозӣ ва меъёру шаклҳои андозбандӣ дар минтақаҳои кишвар;

- заминаҳои андозбандӣ ва меъёрҳои андозии корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ;

- ҳаҷми маблағҳои имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ;

- маълумотҳо оид ба дасткашии андозсупорандагон аз пешниҳоди ҳисоботҳои имтиёзҳои андозӣ;

- арзиши фондҳои истеҳсолии корхонаю ташкилотҳо дар аввал ва охири соли ҳисоботи молиявӣ;

- фонди музди меҳнати кормандон дар аввал ва охири соли ҳисоботӣ;

- ҳаҷми маблағҳои қарзҳои андозии ба тахирмондаи буҷети сатҳои гуногун;

- ҳаҷми пардохтҳои маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ва низоми маъмурикунонии андоз ва ғайра.

Таҳлили истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ нишон медиҳад, ки имтиёзу сабукиҳои андозӣ асосан характери иҷтимоӣ дошта, ба чунин самтҳо ба мисли:

- дастгирии молиявии корхонаю ташкилотҳо ва фаъолияти соҳибкорӣ;

- паст намудани гаронии андозҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ ва соҳибкори истеҳсолӣ;

- беҳшавии вазъи иҷтимоии аҳолӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ ва ғайра равона карда мешавад.

Аз нигоҳи услубӣ имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба субъектҳои хоҷагидорие пешниҳод мегардад, ки ба фаъолияти истеҳсолӣ, таъмини бозори дохилии кишвар бо молу маҳсулотҳои ватанӣ ва беҳшавии вазъи зиндагонии мардум пешниҳод карда мешаванд. Дар ин раванд, Еременко Е. А. чунин қайд менамояд, ки «…масъалаи мазкур аз нигоҳи принсипи адолатнокӣ ва истифодаи самаранокии шаклҳо ва пешниҳоди ҳаҷми имтиёзҳои андозӣ баҳогузорӣ ва натиҷагирӣ карда мешавад…» [6, 77], ки вобаста ба шаклу меъёрҳои андозбандӣ, бартарияти пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба субъектҳои соҳибкори истеҳсолӣ пешниҳод гардида, ба истеҳсоли молу маҳсулотҳои ватанӣ ва сатҳу сифати некуаҳволии аҳолӣ таъсири калон расонида, бо пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ бо шарту шароитҳои муайян дода мешавад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт танзими истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ механизми муҳими татбиқи амалии сиёсати андозӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як шакли имтиёзу сабукиҳои андозӣ бояд ба мақсадҳои муайян ва ҳадафҳои асосии стратегияи миллии рушди кишвар, инкишофи соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ, рушди илмӣ-таҳқиқотӣ, дастгирии табақаи алоҳидаи аҳолӣ, хайрияҳо ва эҳсонкориҳои шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ ва ғайра пешниҳод карда мешавад. Ин ҷо, имтиёзҳои андозӣ-молиявӣ беҳудуд набуда, барои як давраи муайян бо шарту иҷрои баъзе уҳдадориҳо дода мешаванд. Дар ҳолати дигар, имтиёзҳои андозӣ ҳамчун манбаи иловагии молиякунонии субъектҳои хоҷагидорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешавад.

Таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ нишон медиҳад, онҳо аз чунин шаклҳо, ба мисли: озодкунӣ, батаъхирандозӣ, таҳрими мӯҳлати пардохтҳои қарзҳои андозӣ, таътилҳои андозӣ ва ғайраҳо ҷудо карда мешаванд. Ин шаклҳо, дар навбати худ, бояд аз нигоҳи истифодаи самаранокии ҳавасмандиҳои андозӣ баҳогузорӣ ва натиҷагирӣ гардида, он ба ду қисмат ҷудо карда мешавад:

- баҳои усули ҳавасмандиҳои андозӣ, яъне имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ;

- таъмини самаранокии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар.

Ин ҷо, усулҳои идоракунии истифодаи имтиёзҳои андозӣ, бахусус низоми махсус ва соддакардашудаи андозӣ, батаъхиргузорӣ, таҳримҳо ва таътилҳои андозӣ ва амсоли инҳо барои соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар, ба мисли, рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла рушди парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна муҳим арзёбӣ мегардад.

Истифодаи технологияи пешқадами иттилоотӣ дар низоми андозбандӣ ва истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар ин раванд аз манифат холӣ нест. Ин ҷо, муҳим он аст, ки ҳангоми пешниҳод ва истифодаи имтиёзҳои андозӣ ва дигар ҳавасмандиҳои молиявӣ имкониятҳои сари вақт таъмин намудан ва назорат мақомотҳои давлатӣ таъмин карда шавад. Ба роҳ мондани муносибатҳои нави андозӣ ва аз байн бурдани нуқсону камбудиҳо ҳангоми истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ таъмин гардида, он ба сифати фишанги муҳими баҳои самаранокии низоми андозбандӣ хизмат менамояд.

Ин ҷо сиёсати андозӣ ба сифати механизми ташаккули фаъолияти хоҷагидорӣ ва рушди соҳибкорӣ баромад мекунад. Дар ин раванд, Шералиев Э.Н., Халифазода С., қайд менамояд, ки «...дар шароити иқтисоди бозорӣ, дилхоҳ давлат сиёсати андозии худро ҳамчун фишанги асоси барои танзими муносибатҳои бозорӣ истифода мебарад. Истифодаи имтиёзҳои андозӣ яке аз фишангҳои муҳимми идоракунӣ ва таъмини алоқамандии манфиатҳои умумидавлатӣ ва тиҷоратии соҳибкорон, новобаста аз шакли моликият ва хоҷагидорӣ мебошад...» [9, 34]. Кодекси андоз ҳамчун базаи инистутсионалӣ, тавассути санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии низоми андозбандӣ, истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ, рушди субъектҳои соҳибкорӣ, истеҳсоли молу маҳсулотҳои

ватанӣ ва кору хизматрасониҳо, ташкили корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ ва таъмини чойҳои нави корӣ мусоидат менамояд.

Ҳавасмандиҳои андозӣ, аз ҷумла имтиёзу сабукиҳои андозӣ бо таваҷҷуҳ ба рушди соҳибкорӣ, ташаккули захираҳои молиявӣ ва таҳкими имкониятҳои буҷети давлатӣ равона гардида, ба тақсим ва азнавтақсимкунии як қисмати даромадҳои миллӣ хизмат менамояд. Ба андешаи Лайченкова Н.Н., «...ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ ба сифати фишанги муҳим баромад намуда, тавассути низоми андозбандии субъектҳои соҳибкорӣ амалӣ гардида, барои таҳкими имкониятҳои буҷети давлатӣ ва дигар унсурҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ (иқтисодӣ-истеҳсолӣ, сармоявӣ ва иҷтимоӣ) хизмат менамояд...» [5, 25]. Ин ҷо истифодаи технологияи пешқадами хизматрасониҳои андозӣ ба сифати механизми муҳими таъмини истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ ва идоракунии низоми андозии кишвар истифода бурда мешаван. Чунин тарзи баҳои самаранокии истифодаи имтиёзҳои андозӣ имконият медиҳад, ки сатҳи иқтисоди пинҳонӣ коҳиш дода шуда, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли молу махсулотҳо ва хизматрасониҳо тавассути истифодаи истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ аз ҳисоби як қатор чораҳои давлатӣ амали гардида, ба рушди устувори молиявӣ мусоидат менамояд.

Баланд бардоштани истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар қаламрави кишвар тавассути сиёсати дурусти андозӣ роҳандозӣ карда мешавад. Татбиқи барномаҳои давлатии дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди минтақаҳои мамлакат ва амчоли инҳо боиси баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум, саривақт пардохт намудани маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ва раванди дурусти баҳисобгирии объектҳои андозбандӣ ва баандозбандӣ алоқаманд, самаранокии истифодаи ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ ва кам намудани хароҷотҳои мақомоти андоз дар раванди истифодаи онҳо мегардад.

Ҳамин тавр, имтиёзу сабукиҳои андозӣ ҳамчун механизми муҳими низоми андозбандӣ бояд дар заминае роҳандозӣ бояд карда шавад, ки он тайи солҳои тулонӣ барои суботи молиявӣ ва беҳдошьт вазъи иҷтимоии аҳолӣ хизмат намояд. Дар амали намудани ин мақсаду ҳадафҳо, ҳалли чораҳои зерин аз фоида холӣ нест:

- дар сатҳи давлатӣ механизми ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ, бахусус пешниҳоду истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ карда шавад;
- бо истифода аз технологияи муосир бо сарфаи ками хароҷотҳо назорати истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ, имконияти ҷалби бештари сармояҳо, татбиқи амалии сиёсати андозӣ дар самти истифодаи самараноки онҳо тариқи электронӣ таъмин гардида, робитаи мустақими субъектҳои хоҷагидорӣ бо мақомоти андози кишвар мустаҳкам гардад;
- соддаю оммафаҳм будани низоми андозбандӣ ва истифодаи имтиёзи андозӣ, баҳои дурусти мониторниги раванди иистифодаи онҳо, танзим ва назорати истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ аз ҷониби мақомтҳои дахлдори давлатӣ бояд дуруст ба роҳ монда шавад;
- пешниҳоди бартариятҳои бештари истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба соҳибкорони истеҳсолӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт мамлакат, ба мисли: низоми соддакардашудаи андозбандӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва субъектҳои соҳибкории хурду миёна ва дар заминаи он таъсиси ҷойҳои нави корӣ;
- бо истифода аз технологияи пешқадами итилоотӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ назорати истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ, баланд бардоштани маданияту фарҳанги андозсупории корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ ва дар заминаи баланд бардоштани иқтидори андозӣ ва суботи молияви кишвар.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Шарқи Озод. - 2022. - 670с.
2. Ашурова, М.Т. Масъалаи табиати иқтисодии андозҳо дар ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Т. Ашурова // Паёми ДДТТ. -2022. -№1 (40). –С. 103-107.

3. Колесов, А. С. Об оценке эффективностифинансовой политики // Финансы. 2012. № 11. - С.34 - 42.
4. Кружкова, И. И. Учет и восстановление амортизационной премии // Налоговая политика и практика. - 2010. - № 3. - С. 40-45.
5. Лайченкова Н.Н. Стимулы в налоговом праве: дисс. … канд. юрид. наук. - Саратов, 2007. - 190 с.
6. Еременко Е.А. Специальные налоговые режимы и концепция справедливости налогообложения / Е.А. Еременко // Финансы.- 2015. - № 9. - С. 76-79.
7. Ҳусейнов, У. С., Миров, И. З. Такмили низоми андозбандӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ ва нақши он дар ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ / У. С . Ҳусейнов, И. З. Миров // Идоракунии давлатӣ. – 2021. - №2 (51). – С. 102-109.
8. Черник, Д.Г. Пути реформирования налоговой системы / Д.Г. Черник //Экономика. Налоги. Право. - 2013. - № 1. - С. 54 - 64.
9. Шералиев Э.Н., Халифазода С. Мавқеъ ва аҳамияти имтиёзҳои андозӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Н. Шералиев, С. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. -№1(17). - 2019. - С.36-43.
10. Osnovnye napravlenija nalogovoj politiki Rossijskoj Federacii na 2013 god i na planovyj period 2014 i 2015 godov: Postanovlenie Pravitelstva RF 30 maja 2013 goda [Main directions of tax policy of the Russian Federation for 2013 and the planning period of 2014 and 2015: Government Decree 30 May 2013] Available at: http://consultant.ru/ (accessed 09.09.2013).

Маълумот дар бораи муаллифон:
Муқимов Қудбуддин Мирзоҷонович, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Нишонӣ: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14. E-mail: qutbiddin-24@mail.ru, Тел.: (+992) 902644004.
Асадуллозода Хуршед Асадулло, унвонҷуйи кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Нишонӣ: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14, тел.: (+992) 985041313

Информация об авторах:
Мукимов Кудбуддин Мирзоджонович, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой налога и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14, E-mail:qutbiddin-24@mail.ru, Тел.: (+992) 902644004.
Асадуллозода Хуршед Асадулло, соискатель кафедры налога и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел.: (+992) 985041313

Information about the authors:
Muqimov Qudbuddin Mirzodzhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14, E-mail:qutbiddin-24@mail.ru, Tel.: (+992) 902644004.
Asadullozoda Khurshed Asadullo, applicant for the Department of Tax and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14, Tel.: (+992) 985041313

УДК:336

ДОНИШ ВА САРМОЯГУЗОРӢ БА ОН ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҳусейнзода А.Ф.

Дар ҷомеаи имрӯзаи иқтисодӣ иқтисоди дониш ҳамчун намудани олии иқтисодиёти гузашта маҳсуб ёфта пойдевори рушди иқтисодиёти имрӯза мебошад. Зеро таҷрибаи ҷаҳои собит намудааст, ки аксар кишварҳои аз лиҳоизи иқтисодӣ муваффақ қабл аз он дар иқтисодиёти дониш муваффақ гардидаанд ва сипас ба ин зинаи муваффақиятомез ноил гардидаанд. Аз ҳамин хотир муалли дар мақолаи мазкур ба масъалаҳои муҳимтарини иқтисоди дониш ва сармоягузори ба он аҳамияти ҷиддӣ дода ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Илова бар ин дар мақолаи мазкур нуқтаи назари олимо ва коршиносони соҳаро дар самти иқтисоди дошниш ва дигар ниҳодҳои датбиққунандаи онро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст.

Калидвожаҳо. *Самаранокӣ, иқтисодиёти дониш, заминаи сармоягузориҳо, иқтисодиёти инноватсионӣ, моликияти зеҳнӣ, арзиши умумии иловашуда, механизми таъсиррасон.*

Барои иқтибос: *Ҳусейнзода А.Ф. Дониш ва сармоягузорӣ ба он ҳамчун омили рушди иқтисодиёт дар шароити муосир/ А.Ф. Ҳусейнзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 533-543.*

ЗНАНИЯ И ИНВЕСТИЦИИ В НИХ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Хусейнзода А.Ф.

В современном экономическом обществе экономика знаний рассматривается как высшее усовершенствование экономики прошлого и является основой развития сегодняшней экономики. Потому что опыт доказал, что большинство экономически успешных стран до этого добились успеха в экономике знаний, а затем достигли этого уровня успеха. По этой причине автор в данной статье добился ряда значительных результатов, уделив серьезное внимание важнейшим вопросам экономики знаний и инвестируя в нее. Кроме того, в данной статье рассмотрена точка зрения ученых и специалистов в области экономики знаний и других институтов, ее реализующих, добившихся значительных результатов.

Ключевые слова. *Эффективность, экономика знаний, инвестиционная база, инновационная экономика, интеллектуальная собственность, совокупная добавленная стоимость, механизм воздействия.*

KNOWLEDGE AND INVESTMENT IN IT AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

Khuseynzoda A.F.

In modern economic society, the knowledge economy is considered as the highest improvement of the economy of the past and is the basis for the development of today's economy. Because experience has proven that most economically successful countries have previously achieved success in the knowledge economy, and then reached this level of success. For this reason, the author in this article has achieved a number of significant results, paying serious attention to the most important issues of the knowledge economy and investing in it. In addition, this article considers the point of view of scientists and specialists in the field of knowledge economy and other institutions implementing it, who have achieved significant results.

Keywords. *Efficiency, knowledge economy, investment base, innovative economy, intellectual property, total added value, mechanism of influence.*

Дар сатҳи муносибатҳои ҷамъияти ва самаранок пеш бурдани фаъолияти тамоми соҳаҳои ичтимоию иқтисодӣ иқтисоди дошиш ва дигар тамоюлҳои ба он баробар омили асосии пешрафти онҳо маҳсуб меёбад. Қайд кардан зарур аст, ки тақвияти рушди иқтисоди дониш дар заминаи сармоягузориҳо ва дигар ташаббусҳои ҳукумати кишвар дар ин самт, ҳамчунин институтҳои омодасозии донишмандони ба ин масъала вобаста шарти зарурӣ мебошад. Дар давоми зиёда аз 30 соли соҳибистиқлолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи илм ҳамчун масъалаи меҳварии ҳукумати кишвар аҳамияти аввалиндара дода тшаккул ва рушди онро дар ҳама ҳолат ва шароит афзал мешуморанд. Бо ҳамин хотир барои рушди мутавонзини соҳаи илм ҳамчун механизми иқтисоди дониш дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки «**накшаи индустриалӣ-инноватсионӣ** барои фароҳам овардани заминаҳои рушди иқтисодёти инноватсионии кишвар, пеш аз ҳама дар заминаи ислоҳот, дар соҳаи маориф ва омодасозии мутахассиони муосирро дар соҳаҳои иқтисодиёт пешниҳод менамояд. Ин накша бо ташаккули муносибатҳои инноватсионии ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва ичтимоӣ, таҳкими заминаи институтсионалии рушд, такмили низоми ҳуқуқӣ ва таҳкими ҳифзи ҳуқуқи моликият, аз ҷумла моликияти зеҳнӣ имконпазир аст, ки ба рушди ҳам сармоягузории хусусӣ ва ҳам сармоягузории мустақими хориҷӣ мусоидат мекунад»[5.21] Чуноне, ки дар боби қаблӣ қайд намуда будем, рушди иқтисодиёти инноватсионӣ аз рӯи сатҳи ташаккул ва рушди иқтисоди дониш муайян карда мешавад. Вобаста ба ин, мо шаклҳои ифодаи иқтисоди донишро дар бозори иқтисодии муосир, аз нуктаи назари рушди назарияи иқтисод таҳлил мекунем. Ин ҷанбаи омӯзиши иқтисоди дониш барои таҳқиқоти мо аҳамияти махсус калон дорад, зеро маҳз хусусияти устуворӣ ва дарозмуддатии рушди иқтисодиёт яке аз вазифаҳои ташаккули муносибатҳои намуди нави иқтисодиёт мебошад.

Назарияи экзогении[4] рушди иқтисодиёт, ки ҳукумфармоии он солҳои 1950-1970 дар афкори иқтисодёти ҷаҳон дар худ фаро гирифта буд, рушди муназзами иқтисодиётро ҳангоми таъсири омилҳои беруна: маблағгузорӣ аз сармояи давлатӣ; сафарбаркунии захираҳои истеҳсолӣ дар сатҳи дохилӣ ва муҳоҷирати зиёди қувваи корӣ ифода мекард. Дар назарияи муосири рушди эндогенӣ (дохилӣ), ки дар солҳои 80-ум он ҳамчун муҳаррики ҳамон давра ёфта буд, бештар ба омилҳои «дохилии» афзоиш ва рушд, ки муҳимтарини онҳо сармояи инсонӣ мебошад, яъне дониш ва маҳорате, ки барои қобилияти дар амал татбиқ намудани соҳиби онҳо таҷассум ёфтааст, таваҷҷӯҳи бештар дода мешавад. Чӣ гуна мо метавонем таъсири донишро ба рушди иқтисодӣ дар иқтисодиёти муосир тавсиф кунем?

Дар дигар маврид Олими рус, академик В.Л.Макаров иброз медорад, ки иқтисодиёти ба дониш асосёфтаро метавон тавасути воридот (входа) бо роҳи арзёбии хароҷоти умумӣ, (сармоягузории умумӣ) рушди бахши заминавӣ, ки дар он донишҳои нав коркард ва вусъат дода мешаванд, тавсиф кардан мумкин аст. Ин бахши заминавиро чунин баҳо додан мумкин аст:

а) дар муҳити ичтимоию иқтисодӣ ҳамчун соҳаи истеҳсолот тақвияти доимии донишҳо, танҳо барои кормандони баландихтисоси дорои (таҳсилоти олӣ, таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, таҳияи барномаҳо);

б) ё васеътар, вақте ки он ба таври иловагӣ соҳаҳои таҳсилотро дар ҳама сатҳҳои дигар дар бар мегирад, ба истисноИ маълумоти олӣ, яъне, рафти тайёр кардани талабагон дар мактабҳои ибтидоӣ ва миёна низ ба назар гирифта мешавад[8.19].

Дар марҳала ва ҷараёнҳои амалӣ иқтисоди донишро аз ҷониби баромад (выход) бо арзёбии саҳми арзиши умумии иловашуда ба ММД иловатан тавсиф кардан мумкин аст ва соҳаҳое ки дар он асосан донишҳои нав истифода бурда мешаванд, яъне соҳаҳои иктисодиёт, ки дар он талабот ба дониш зиёд аст. Дар таҷрибаи малӣ дар

сатҳи институсионалӣ якчанд сатҳу дараҷаҳои зиёдшавии иқтисодиёти донишро баррасӣ кардан мумкин аст:

а) аз соҳаҳои ба истилоҳ технологияи баланди дараҷаи олӣ («технологияҳои олӣ») ё технологияҳои пешрафтаи олӣ («пешбар»), аз ҷумла соҳаҳои истеҳсолии баландтехнологӣ (саноати дорусозӣ ва истеҳсоли доруворӣ, истеҳсоли техникаи компютерӣ ва таҷҳизоти идорӣ, истеҳсоли асбобҳои телевизионӣ ва радиошунавонӣ, ва ҷузъҳои электронӣ, асбобсозӣ, саноати ҳавой-кайҳонӣ);

б) бо технологияҳои муосири дараҷаи миёна ва ҳамзамон дар гуруҳҳои зерини саноатӣ ба монандӣ: саноати кимиёӣ бе дорусозӣ; тавли техника ва таҷҳизотҳои ёрирасони умумииқтисодӣ ва таъминоти соҳавӣ, аз он ҷумла молҳои рузғор, маҳслотҳои электротеникӣ, саноати нақлиётсозӣ дар сохт ва шаклҳои гуногун, бунёди роҳи оҳан ва тавлити техникаҳои сабуравӣ бо сузишворӣ ва бидуни он (мотосикл ва дучархаҳо);

в) дуюм дар самти хизматрасониҳо тавасути технологияҳои баландсифат ва баландарзиш: телекомуникатсия дар самти молия ва суғурта, хизматрасонӣ ба соҳибкорон, ба монанди хизматрасонӣ тавасуте техника ва технология, хизматрасонии компютерӣ, таҳқиқӣ маркетингӣ, хизматрасонии машваратӣ ва муҳандисию техникӣ, ба истиснои хизматрасонии ғайриманқул, инчунин соҳаи корҳои илмӣ-татқиқотӣ ва таҷрибавию - констукторӣ (КИТТК), ки он истеҳсолкунандаи арзиши иловашударо дарбар мегирад;

г) сеюм бо тафсири васеъи соҳаҳои алоҳидаи саноат, ки он ба дониш ва технологияи нав талаботи зиёд дорад, ки асоситаринашро соҳаи маориф ва тандурустӣ, бахши фарҳангт ва идоракунӣ (боназардошти соҳаҳои алоҳидаи хизматрасонӣ дар сатҳи иқтисодиёт) ва амсоли инҳо ба инобат гирифта мешаванд.

Мувофиқи вазифаи рушди иқтисоди дониш, инчунин барои омӯзиши равандҳо ва падидаҳои нав бояд низоми нишондиҳандаҳо (шаклҳои ошкоршавии иқтисоди дониш), ки ба самарнок гардонидани соҳаи хизматрасонӣ ва технологияҳои ҳозиразамон ҳамчун механизми таъсиррасон мусоидат намуда дар иқтисодиёти имрӯза ташаккули он шарти зарурӣ ва асосӣ мебошад.

Новобаста аз оне, ки дар сатҳи муносибатҳои илмӣ ба иқтисодиёти дониш таваҷҷӯҳ зиёд гарда ва ҳамзамон дар татбиқ ва рушди он корҳои зиёд ба анҷом расонида шудааст, мо метавонем ҳамчун унсури иловагӣ ба сифати индикатор ё нишондиҳанда СҲИР-ро дар ташаккул ва татбиқи ин масъалоа мисол орем[3]. Меърҳои рушдекӣ, ҳамчун сенария барои рушди ва татбиқи иқтисодиёти дониш дар ин ташкилот пешбинӣ гардидаанд имкон медиҳад, ки кишварҳои узви ин созмон дар ин масъала густариш ёфта ин тамоилро ҳамчун механизми рушдиҳанда истифода намоянд[9.8]. Аз рӯи талабот ба сифати нишондиҳандаҳое, ки ба он метавон такия намуд як қатор нишониҳандаҳоеро метавон муаян намуд, ки рушди бахшҳои иқтисодиётро дар сатҳи оллӣ дар доираи хизматрасониҳои муосири технологӣ ва монанди инҳо метавона таъмин намуд[10.19].

- **ҳаҷми сармоягузорӣ ба бахши дониш** маблағгузорӣ ба ин бахш (аз тарафи муассисаҳои тиҷоратӣ ва хусуӣ), ба монанди хароҷот барои анҷоми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, пешбурди корҳои таҷрибавӣ ва констуркторӣ, ҳамчунин сармоягузорӣ барои татбиқи таъминоти барномавӣ (ТБ) аз ҷумла хароҷот барои корҳои илмӣ-татқиқотӣ ва таҷрибавӣ-констукторӣ, гуфтан мумкин аст, ки дар айни замон хароҷот барои иҷрои таъмини барномавӣ дар кишварҳои аъзои СҲИР ба ҳисоби миёна 4,7% ММД-ро ташкил медиҳад), илова бар ҳамаи зинаҳои маориф, зиёда аз 10%-ро ташкил медиҳад, лекин дар солҳои 90-ум афзоиши солонаи маблаггузорӣ ба соҳаи маориф дар ҳаддӣ 3,4% -ро ташкил намуда ин нишондиҳанда дар таносуб нисбат ба фондҳои асосӣ 2,2% -ро ташкил дода он мутаносибан 1,5 маротиба зиёд гардида он аввали солҳои 2000-ум дар кишварҳои СҲИР ҳамасола ба ҳисоби миёна 2,2% -и ММД барои татбиқи КИТТК ҷудо мегарданд;

- **таҳия ва истеҳсоли таҷҳизоти иттилоотию коммуникатсионӣ (инфокоммуникатсионӣ)**, дар ташаккули маҳсулотҳои барномавӣ ва дараҷаи

сармоягузорӣ ба тавлиди маҳсулотҳои маълумотию комуникатсионӣ маҷмӯан аз он 15% -и сармоягузорӣ ба истеҳсолоти солҳои 1980 то 35% дар соли 2015 афзоиш ёфтааст. Илова бар ин иброз доштан зарур аст, ки сатҳи сармоягузорӣ барои таъмини барномавӣ ба андозаи 25-40%-ро аз ҳисоби маълумотҳои маълумотҳои телекамуникатсионӣ ҷиҳати афзоиши сармоягузорӣ истифода мегарданд;

- афзоиши шумораи кормандоне, ки дар соҳаи илм ва технологияҳои ҳозирасамон ва дорои малакаҳои олӣ кор мекунанд. Қайд кардан зарур аст, ки маҷмӯи кормандони кишварҳои узви СҲИР 25% қуваи кориро дар сатҳи ин созмон ташкил медиҳанд;

- ҳаҷм ва ва ҳиссаи сохтори сармояи венчурӣ[1], ки то ҳол нақши худро ҳамчун манбаи асосии маблағгузории ширкатҳои нави баландтехнологӣ нигоҳ медорад (ҳиссаи он дар аввали солҳои 2020-ум 0,21% ММД дар ИМА ва 0,16% ММД ва 0,16% ММД дар Канада ва Нидерландҳо ташкил дод);

- шарикии сармояи хусусӣ дар маблағгузории КИТТК (саҳми он дар солҳои 2020 чунин зиёд шуд: дар давлатҳои ИА аз 52 то 55 фоиз; дар ИМА –аз 57 то 67 фоиз, гарчанде ки дар солҳои 1960-1970 он аз ҳиссаи маблағгузории давлатӣ тақрибан 1,5 маротиба паст ва пас аз соли 2001 боз коҳиш ёфтан гирифт);

- сохтори харочот барои КИТТК тибқи марҳалаҳои таҳқиқотҳои илмӣ (дар аксари кишварҳо харочот ҷиҳати пешбурди таҳқиқотҳои бунёдӣ нисбат ба солҳои 1980-ум аз рӯи ифодаи мутлақ ба таври нисбӣ зиёд гардида иловатан аз рӯи минтақаҳо дар мисоли мамлакатҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР) ҳиссаи харочот барои КИТТК-и дар соҳаи ҳарбӣ кам гардидааст, ҳоло он ки ҳиссаи харочот барои КИТТК дар соҳаи тандурустӣ афзоиш ёфт он соли 2020 дар ИМА 0,2% ММД-ии онро ташкил дода ин харочот дар соҳаи биотехнология ва технологияҳои инфокоммуникатсионӣ низ шомил мебошанд);

- чараёни донишҳои байнидавлатӣ, ин ҷараён барои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи илм ва инноватсия, ки он тақрибан сеяки нашрияҳои илмӣ дар кишварҳои СҲИР байналмилалиро ташкил медиҳад;

- таҳкими ҳамкорӣ байни ширкатҳо, дар татбиқи амсилаҳои илмӣ ва омавӣ ҳамавақт нақши ташкилотҳо ё инстиутҳои илмӣ ва донишгоҳҳо назаррас мебошад;

- мубодилаи байнидавлатии натиҷаҳои фаъолияти ихтироъкорӣ (масалан, 14% патентҳое (ҳуҷҷате, ки ягон ҳуқуқ ё ваколатро тасдиқ мекунад), ки дар кишварҳои СҲИР гирифта шудаанд, резидентҳои (шаҳрванди як давлат дар мамлакати дигар)) хориҷӣ ва дар як вақт кишварҳои СҲИР тақрибан 15% патентҳои дар хориҷа гирифташударо ба даст овардаанд);

- баланд бардоштани зудамалии олимон ва муҳандисон, дар ин масъала мутахассисони соҳибтаҷриба ва донишманд барои даҳлил ба кишварҳои пешрафта махсусан таҳсил дар ИМА, Англия, Олмон ва дигар кишварҳо сафарбар мегшарданд. Дар ҳамин масъала гуфтан мумкин аст, ки дар кишвари Англия зиёда аз 10% донишҷӯёнро донишҷӯёни хориҷӣ ташкил менамоянд;

- афзоиши ҳаҷми муомилоти молиявӣ, аз ҷумла ҷараёни сармоягузории мустақими хориҷӣ ба сармояи инсонӣ ва умуман ба таҳсилот ҷиҳати баланд бардоштани иқтидорҳои илмӣ ва мутаххасисони сатҳ ва дараҷаи олӣ;

- рушди босуръати технологияҳои комуникатсионӣ, дар ин масъала ташкили махсуси интернети баландсуръат, истифодаи босамари компютерҳои насли нав, ки саҳми бахши инфокоммуникатсионро дар афзоиши ҷойҳои корӣ ва шуғли аҳоли муайян мекунанд (масалан, дар аввали солҳои 2020-ум дар Шветсия компютерҳои фардӣ 80% дар хонаводаҳо, дар Дания 85%, дар ҳамин кишварҳо беш аз 80 фоизи аҳолии калонсол аз Интернет истифода мебаранд, мутаносибан 68 ва 62%, арзиши истифодаи интернет дар онҷо 5 маротиба, аз ҳисоби миёна барои ҳамаи кишварҳои ТҲИР камтар аст);

- афзоиши ҳиссаи соҳаҳои баландтехнологии саноати коркард ва хизматрасониҳои баландтехнологӣ (саҳми арзиши умумии иловагии саноати

баландтехнологӣ ва сатҳи баланду миёна барои ММД, дар ибтидои солҳои 2020-ум, дар Ирландия баландтарин буда, зиёда аз 19%, дар Кореяи Ҷанубӣ 12,6%, дар Германия ва Япония мутаносибан 11,7 ва 10,7 фоизро ташкил дод);

- **хизматрасониҳои бозорӣ бо афзоиши талабот ба дониш** (тақрибан 18% ММД дар кишварҳои сҲИР ва дар якҷоягӣ бо хизматрасониҳои ғайрибозорӣ, барои маориф ва тандурустӣ тақрибан 29% -ро ташкил медиҳад);

- **афзоиши ҳиссаи маҳсулоти баландтехнологӣ ва мубодилаи мол** байни кишварҳо, тавозуни мусбати савдои маҳсулоти баландтехнологӣ барои кишварҳои пешрафта;

- **тезонидани натиҷаҳои патенти** коркардҳои ва ихтирооти нав дар соҳаи технологияи олӣ.

Аз мёрҳои нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда маълум мешавад, ки гузариш ба иқтисодиёти ба дониш асосёфта (иқтисоди дониш), пеш аз ҳама, **бо афзоиши ҳаҷми умумии сармоягузорӣ дар вуруд д шудан ба бахши дониш** алоқаманд аст. Дар айни замон ҳаҷми умумии сармоягузориҳо (ҳаҷми маблаггузорӣ) дар ин соҳа ҳамчун маблағи хароҷот барои КИТТК, маориф ва таъминоти барномавӣ (ТБ) ба ҳисоб гирифта мешавад. Бо вуҷуди ин, бояд иброз дошта, ки ҳангоми ҷамъбасти бевоситаи ин се ҷузъи таркибӣ тавасути усулҳои ҳисобкунии дукарата, аз ҳад зиёд баҳо дода мешавад (хароҷоти ТБ ба хароҷоти КИТТК ва маориф дар ин марҳала дохил карда мешаванд, ки хароҷоти ҳамдигариро руйпуш менамоянд). Дар ин маврид чунин тахмин кардан мумкин аст, ки, як қисми хароҷоти таъминоти барномавиро ҳамчун сармоягузорӣ ҳисобидан мумкин нест, зеро ин масъала ба истеъмолот алоқаманд буда дар он (, харидории ТБ аз ҷониби хоҷагиҳо ва ширкатҳо) ва дар якҷоягӣ бо хароҷоти ТБ барои гузаронидани КИТТК, аз хароҷоти умумии маҳсулоти барномавӣ хориҷ карда мешавад (хароҷоти таъминоти барномавӣ дар соҳаи маориф аз сабаби душвории баҳодиҳии ҳиссаи онҳо ҷудо карда нашудааст).

Ба ин тартиб азнав таҳрир намудани маълумотҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузорӣ барои рушди донишҳои илмӣ ба ҳисоби миёна барои ҳамаи кишварҳои СҲИР дар аввали солҳои 2020 тақрибан 4,7% ММД-ии ин кишварҳоро ташкил намуда (дар якҷоягӣ бо хароҷот барои ҳама намудҳои таҳсил, ғайр аз таҳсилоти олӣ, ки ин хароҷотҳо аз ҳаҷми умумии ММД 10% зиёдтаранд). Чунин нишондиҳанда дар ИМА, Шветсия, Кореяи Ҷанубӣ ва Финландия нишондиҳандаи баландтарин (5,2-6,5% ММД) ва дар Мексика, Юнон ва Португалия (камтар аз 2% ММД) пасттарин буд[3.19].

Новобаста аз оне, ки баҳодиҳии тамоюлҳои иқтисодиёти дониш вобаста ба нишондиҳандаҳои мавҷуда дар Тоҷикистон тахминӣ мебошад, тибқи маълумотҳои пешниҳодшуда аён аст, ки дар ҷумҳурӣ ҳиссаҷудокуниҳо ба ин соҳа дар таркиби ММД нисбат ба кишварҳои СҲИР, ба ҳисоби миёна тақрибан 3 маротиба камтар мебошад. Аз ин ҷо гуфтан мумкин аст, ки сатҳи маблағгузорӣ ва ҳисаҷудокуниҳо ба ин самт дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон нокифоя буда ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намудан муҳим ва зарурӣ мебошад. Новобаста аз нишондиҳандаҳое, ки то ҳол он моро қаноатманд карда наметавонад маблағгузорӣ ба соҳаи илм дар солҳои охир тамоили болоравиро касб касб намуда ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Ҳамчунин сатҳи дастгирӣ ба ин бахш то ҳол аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ ба андозаи 2-3 маротиба пасттар мебошад. Албатта барномаҳои рушди донишҳои иқтисодӣ дар заминаи моликияти зеҳнӣ дар солҳои охир тамоили болоравиро касб намуда ба татбиқи он аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Барои идомаи татбиқи ин масъала Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2014, № 371 тасдиқ шудааст) барои солҳои 2014-2020 қабул гардид, ки аз рӯи санарияҳои дар ин барнома овардашуда аҳамияти ҷиддӣ дода шуд. Дар доираи меъёрҳои стратегияи мазкур ба масъалаҳои эҷодӣ, ихтироъкорӣ, соҳибкорӣ ва дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун шарики баробарҳуқуқ амал намуда, фароҳам овардани шароити иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ, ташкилӣ ва ҳуқуқӣ барои ҳамгироии неруи зеҳнии миллӣ бо

иқтидорҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, муаррифӣ гардидани кишвар ва як қатор масъалаҳои дигари ба ин хос мусоидат намуданд.

Дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди (СМР) Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҷиҳати андешидани тадбирҳо оид ба рушди минбаъдаи низоми моликияти миллии зеҳнӣ дар соҳаи маориф, таълим, инчунин огоҳонидани ҷомеаи шаҳрвандӣ дар бораи нақши моликияти зеҳнӣ, ҳавасмандкунӣ ва ҳифзи дастовардҳои таҳқиқоти илмӣ ва ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, диққати махсус дода тибқи сенарияҳои он ҳукумат ба рушди илм ва моликияти зеҳнӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамояд. (Ҷадвали 1.)

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии мақсадноки СМР-2030, ки ба ғанӣ гардонидани моликияти зеҳнӣ мусоидат мекунанд

Нишондиҳандаҳо	2015	Пешгӯӣ		
		2020	2025	2030
Таъсиси ҷойҳои нави доимии истеҳсолӣ	61 ҳазор	ҳарсола на кам аз 100 ҳазор		
Саҳми шахсони дорои маълумоти касбӣ, дар байни аҳолии ба кор таъмин	26	на кам аз 30	на кам аз 50	на кам аз 60
аз ҷумла дар байни занон	20	на кам аз 24	на кам аз 40	на кам аз 50
Маблағи умумии хароҷот барои илм аз ММД, бо %	0,15	на кам аз 0,8	на кам аз 1,2	на кам аз 1,5
Саҳми одамоне, ки аз шумораи умумии аҳолӣ дар КИТТК кор мекунанд, бо %	0,15	на кам аз 0,3	на кам аз 0,5	на кам аз 0,6-0,65
Индекси рушди сармояи инсонӣ	67,24 (65 ҷой)	на кам аз 60 ҷой	на кам аз 55 ҷой	на кам аз 50 ҷой
Индекси рушди инсонӣ (ИРН)		0,624	0,667	Дар гурӯҳе, ки дараҷаи рушди баланди инсонӣ дорад

Манбаъ. Аз Стратегияи миллии рушди (СМР) Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 72-74 сохта шудааст

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ва мураккаб гардидани равандҳои ҷаҳонӣ ва бамаротиб афзоиш ёфтани техника ва технологияҳои муосир авҷгирии равандҳои моликияти зеҳнӣ ва зеҳни сунъӣ сармогузории ҷиддиро тақозо менамояд. Айни замон яке аз механизмҳои самаранок рифоҷ ёфтани ҷараёнҳои илмӣ, донишҳои зеҳнӣ, зеҳни сунъӣ ва монанди инҳо, ки пурра бо техника ва технологияҳои муосир омезиш ёфтаанд маблағгузории иловагиро тақозо менамояд. Аз таҳлили маълумотҳо бар меояд, ки тамоили болоравии маблағгузорӣ ба соҳаи илм аз рӯи ҳиссаҷудокуниҳои буҷетӣ тамоили болоравӣ дошта нишондиҳандаҳо назаррас мебошанд. Илова бар ин иброз доштан зарур аст, ки масъалаи рушди илм ва инноватсия солҳои охир дар маркази диққати роҳбари кишвар қарор гирифта ба он аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Ҳиссаи маблағгузорӣ ба соҳаи илм ва инноватсия дар 5 соли охир тамоили болоравиро касб намудааст, ки нишондиҳандаҳои онро дар диаграммаи 1 мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 1. Динамикаи хароҷоти буҷети давлат ба соҳаи илм ва инновартсия дар солҳои 2015-2022

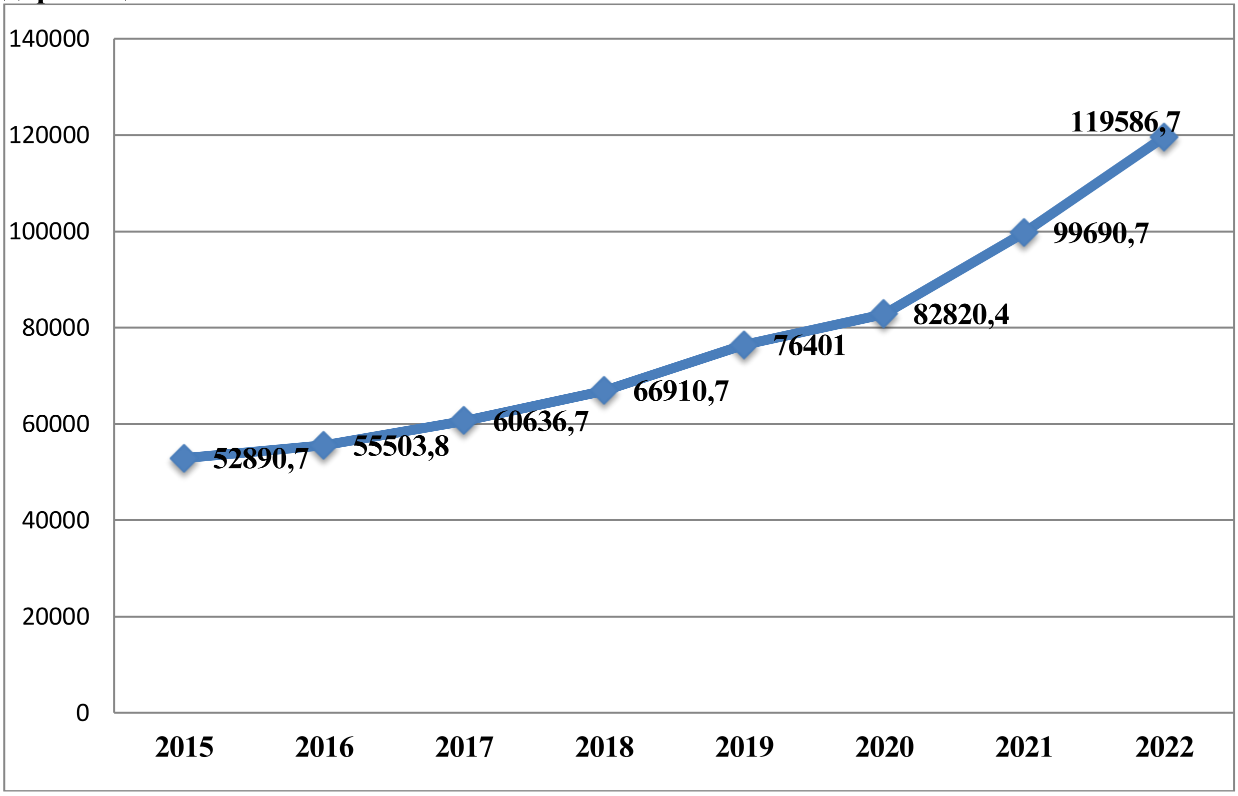

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. Сах 67

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ яке аз механизмҳои асосии рушди илм ва инноватсия ин сармоягузорӣ ба ин самти муҳими тафаккури миллӣ мебошад. Дастгирии молиявии соҳаи илм ва инноватси ва дар амалия зиёд намудани сафи ихтирокорон ва кормандони дар ин самт амалкунанда яке аз бахшҳои муҳими ҷамъиятӣ мебошад. Бо ҳамин мақсад давлат соҳаи илм ва инноватсияро дар баробари дигар соҳаҳои муҳими иқтисодию иҷтимоӣ маблағгузорироа ба ин самт тақвият дода ҳаҷм ва ҳиссаи маблағгузориро ба ин самт афзоиш додааст.

Аз таҳлили маълумоти диаграммаи 1 гуфтан мумкин аст, ки ҳаҷми маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлат ба соҳаи илм ва инноавтсия агар дар соли 2015 52890,7 ҳазор сомниро ташкил намуда бошад ҳамин нишондиҳанда дар соли 2022 119586,7 ҳазор сомонӣ баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба моли таҳлилшаванда ба андозаи 126,2% зиёд кардидааст, ки ин нишондиҳанда дар муддати 7 соли охир назаррас мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳиссаи маблағгузорӣ аз буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 0,3% ММД –ро ташкил медиҳад.

Илова бар ҳамаи ин иброз доштан зарур аст, ки дар даҳсолаи наздик марҳалаҳои технологӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ, маҷмӯан иқтисодиёти ҷаҳонро ба миён овард, ва ҳамин масъала то як андоза суръати рушди иқтисодиёти ҷаҳонро то нимаи асри XXI то як андоза суст намуд. Аз ин хотир зарурияте пеш меояд, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ равандҳои бавуҷудомадаро дурусст дарк намуда механизмҳои дар оянда рушд додани онро дар сатҳи заруӣ муаян намоем. Дар ин масъала иброз доштан зарур аст, ки омили асосии чунин механизми рушд метавонад танҳо сармояи инсонӣ ва ҷузъҳои асосии низомсози онро боназардошти соҳаи маориф ва илм, ҳамчун муҳимтарин шарти баланд бардоштани амнияти миллӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ бошанд» [5.21].

Дар воқеъ, айни замон дар ҷаҳони муосир техника ва технология бо суръати баланд дар ҳоли рушд қарор дошта тамоюлҳои он тамоми ҷаҳонр фаро гирифтаанд. босуръат рушд мекунад. Ташаккули технологияи баландсуръат (БТБ) маҷмӯи корхонаву муассисаҳои ба илм нигаронида мебошад, ки бо истифода аз технологияҳои навин истеҳсолот ба роҳ монда шуда тавасути он тиҷорати душвор содда гардонида шуда хариду фурӯш осон мегардад. Бояд иброз дошт, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ ин технологияҳои бо илм ҳамоҳанг рақобатпазиранд ва ҳиссаи баланди арзиши иловашударо дар бар мегиранд.

Ба маҳсулотҳои баландсифат технология ва коркардҳое, ки сатҳи баланди ихтироъӣ (илмӣ) доранд ва бо патентҳо (далелҳо) ё созишномаҳои махсус ҳифз шудаанд ва ба истеҳсолкунандагон имкон медиҳад, ки аз татбиқ ва фурӯши онҳо фоидаи иловагӣ ба даст овард аб технологияҳои боз ҳам пешрафта даст ёбанд.

Қайд кардан зарур аст, ки чунин фоидаи иловагӣ натиҷаи мавҷудияти натиҷаи зеҳнӣ ва технологӣ мебошад, ки роҳи ба вуҷуд омадани онро аз нуқтаи назари ҷараёнҳои назариявӣ ва равишҳои ба он алоқаманд дида баромадем. Қайд кардан зарур аст, ки дар давлатҳои ИА (Иттиҳоди Аврупо) 25 ширкатҳои дорои технологияҳои навтарин ҳоло тақрибан 137 ҳазор корхонаро дар бар мегирад.

Саҳми кормандоне, ки ба тиҷорати техногояҳои ҳозиразмаон машғулан дар ИА дар соҳаи саноат, 7% ва дар соҳаи хизматрасонӣ 3,5% -ро ташкил медиҳад. Дар он ҷо ҳосилнокии меҳнат назар ба дараҷаи миёнаи соҳаи саноат тақрибан 1,5 баробар зиёд аст. Пешсафони рушди истеҳсолот дар самти технологияи баландсифат дар Олмон (11% аҳолӣ ба кор таъмин) ва Словения (8,9% аҳолӣ бо кор таъмин) ва дар соҳаи хизматрасонии технологияҳои олӣ, Шветсия (4,9% аҳолӣ ба кор таъмин) ва Финландия (4,7% аҳолӣ ба кор таъмин) буда ба ҳисоб мераванд.

Вобаста ба технологияҳои баландсуръати бисёрфунксионалӣ (олӣ) дар аввали солҳои 2000 -ум тамоюли афзоиши кормандоне, ки дар соҳаи ин технологияҳои олӣ кор мекунанд бештар дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо мушоҳида гардидааст. Аз ин ҷо бар меояд, ки хароҷот барои ба вуҷуд овардани донишҳои нав дар масоисли такрористехсолкунии мавҷудаи илмие, ки тавасути эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ ба вуҷуд оварда мешаванд. Дар сатҳи технологияҳои олӣ моддикунонии истеҳсолоти ҷамъиятӣ тамоюли зиёдшавиро касб намуда дар афзоиши мунтазами доништалабӣ ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва афзоиши хароҷотҳои дигар ифода ёфта, барои такрористеҳсолкунии инкишофёфтаи субъектҳо торафт (мутаносибан зиёд кардани хароҷоти соҳаҳои маориф, тандурустӣ, истирохат ва идоракунӣ) зиёд мешаванд. Дар ин масъала як ибораро тавсиф намудан зарур аст, ки онро «доништалабӣ» ном мебаранд онро тавсир намудан зарурӣ мебошад, ки барои ин таҳлил нақши афзояндаи соҳаҳо ва технологияҳои доништалабро дар иқтисодиёт муҳим арзёбӣ менамояд.

Пеш аз ҳама, қайд кардан зарур аст, ки мафҳуми технология ин маҷмӯи усулҳо ва роҳҳое мебошад, ки дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсоли навъи муайяни маҳсулот таҳия ва истифода мешаванд. Дар навбати худ, доништалабӣ яке аз нишондиҳандаҳое мебошад, ки технологияро тавсиф намуда дараҷаи алоқамандии онро бо таҳқиқоти илмӣ ва (ТИК) инъикос менамояд. Бо вуҷуди ин, бояд қайд намуд, ки истилоҳоту мафҳумҳои ба доништалабии технологияҳо, соҳаҳо ва маҳсулот алоқаманд, то ҳол муқаррар карда нашудаанд, онҳо ба як қолаб (стандартизатсия) то ҳол ворид нагаардида усулҳои муайян кардани чунин нишондиҳандаҳо ҳам ба як қолаби муаяни комилан истифодашаванда дароварда нашудаанд.

Доништалаб (дар аксари мавридҳо) технологияе фаҳмида мешавад, ки ҳаҷми таҳқиқоти илмиро аз арзиши миёнаи ин нишондиҳанда ҷиҳати технологияҳо дар соҳаи муайяни иқтисодиёт, масалан: саноати махсулот тайёркунӣ ва саноати кӯҳӣ, кишоварзӣ ё соҳаи хизматрасонро дар бар мегирад.

Бахши иқтисодие, ки дар он технологияҳои доништалаб мавқеи бартар доранд, нақши асосиро мебозанд ва ба соҳаҳои доништалаб мансубанд. Доништалабии соҳа одатан, ҳамчун таносуби

хароҷоти таҳқиқоти илмӣ ба ҳаҷми фурӯш чен карда мешавад. Аксар вакт нишондиҳандаи дигар, таносуби шумораи олимон, муҳандисон ва техникҳо, ки дар саноат кор мекунанд, ба ҳаҷми фуруши маҳсулот истифода мешавад. Ниҳоят, маҳсулоти доништалаб маҳсулоте мебошанд, ки арзиш аслӣ ё арзиши иловагии онҳо ба ҳисоби миёнаи назар ба маҳсулоти ин соҳаи иқтисодиёт баландтар аст. Дар ҳамин замина гуфтан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи ва ҳаҷми кормандони илмӣ дар самти корҳои илмии таҳқиқотӣ гуногун буда шумораи онҳо аз рӯи дараҷа чунин мебошанд. (нигар ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Тағйирёбии шумораи кормандони дар соҳаи соҳаи илм ва технология амалкунанда дар солҳои 2015-2022 (бо нафар)

Номгӯ	Солҳо							Тағйирёбӣ нисбат ба 2015 (+\-)
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи умумӣ	3704	3720	3923	4505	4269	4446	4496	21%
Доктори илм	328	293	325	362	337	322	320	-2,5%
Номзадони илм	748	731	816	839	849	866	913	22,0%
Ҳиссаи кормандони кнвондор дар шумораи умумӣ	29,04%	27,5%	29,0%	26,7%	27,8%	26,8%	27,5%	-1,9%

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. Сах 67

Вобаста ба донишҳои олӣ дар бунёди техника ва технологияҳои ҳозиразамон, ки он маҳаи асосии рушди иқтисодиёт мебошанд, ҳаминро иброз доштан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз оне, ки аз тарафи ҳукумати кишвар шуроҳои илмӣ ба таври афзонда ташкил карда шудаан, ҳамоно нишондиҳандаҳои рушд дар ин масъала назаррас нестанд. Зеро тиқи таҳлилҳои ҷадвали 2. шумораи умуми кормандони дар соҳаи илм ва техника фаъолияткунанда агар дар соли 2015 3704 ҳазор нафарро ташкил намда бошад, ҳамин микдор дар соли 2022 4496 ҳазор нафарро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 21% афзоиш ёфтааст. Аз он ҷумла аз маҷмӯи умумии кормандони дар соҳаи илм фаъолияткунанда дар соли 2015 29,04% ва дар соли 2022 27,5%-и онро кормандони дорои унвони илми дошта ташкил намуда тақрибан 70% дигар кормандони илмиро кормандони беунвониилмӣ ташкил медиҳад. Илова бар ин афзоиши кормандони дорои дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ ва доктори илм низ назаррас нест, ки он мутаносибан -2,5 ва 22%-ро ташкил медиҳад.

Чун қоида, доништалабии маҳсулот ҳамчун таносуби хароҷоти таҳқиқоти илмӣ ва коркарди сифатнокии маҳсулот ба ҳаҷми ҷамъи хароҷотҳои истеҳсолӣ ва фурӯши он фаҳмида мешавад. Дар навбати худ, доништалабии маҳсулот нишондиҳандаест, ки таносуби байни фаъолияти илмӣ - техникӣ ва истеҳсолиро дар шакли хароҷоти молиявӣ барои илм ҳамчун воҳиди маҳсулот инъикос меёбад [2]. Доништалабиро бо таносуби шумораи коргароне, ки ба фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ машғуланд ҳамаи онҳое, ки дар истеҳсолот (дар корхона ё соҳа) фъолият доранд, ифода кардан мумкин аст. Дар таҷрибаи давлатҳои хориҷа чунин нишондиҳанда аз рӯи ҳиссаи хароҷоти КИТТК нисбат ба ҳаҷми фурӯши маҳсулот муайян карда мешавад. Дар баробари пешрафти илму техника бар вазни қиёсии, хароҷоти маҳсули меҳнати зеҳнӣ дар таносуб бо меҳнати ҷисмонӣ ҷои бештарро касб намуда дар муносибат доништалабии маҳсулот яке аз нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазириро ба миён овардааст.

Дар айни замон ба гуруҳи маҳсулоти доништалаб он маҳсулоте дохил мешавад, ки дар истеҳсоли он вазни киёсии хароҷот дар соҳаи илм бо ҳаҷми умумии хароҷот ё фурӯши умумии он, камаш 3,5-4,5 фоизро

ташкил медиҳад. Бояд дар назар дошт, ки аввал таркиби хароҷоти барои КИТТК дар мамлакатҳои гуногун якхела нест; дуюм фоизи ҳадди ақали хароҷот дар кишварҳое, ки барои таснифи маҳсулот ба сифати доништалабӣ истифода мешавад, низ гуногун мебошанд. Аз ин рӯ, нишондиҳандаи баръакс низ муҳим буда натиҷаи **илм** ҳамчун таносуби ҳаҷми фурӯши маҳсулоти нави технологияи олӣ дар бозори доништалабӣ ба хароҷоти КИТТК -и соҳавӣ дар ҳар давр (одатан як сол) фаҳмида мешавад.

Мувофиқан, зери **меъёри самаранокии натиҷаҳои илм** афзоиши фурӯши маҳсулотҳои нисбатан нави (аз нуқтаи назари сифат фарққунанда ва аз насли қаблии маҳсулоти техникӣ бартаридошта) бошанд. Қайд кардан зарур аст, ки доништалабии сифатҳои баланди истеъмолиро дар бозор, нисбат ба афзоиши маҷмӯи маҳсулотҳои доништалабӣдар бозор, донистан мумкин аст, ки он маҳсулоти кӯҳнашудаи қаблан истеҳсолшуда, вале ҳанӯз дар бозор фурӯхта нашудааст дохил мешавад. Аз рӯи сифат беҳтарсозии бозори доништалаб дар он аст, ки он бояд асосан аз ҳисоби фурӯши молҳои дорои сифати баланди истеъмолӣ ва техникию технологӣ мувофиқ бошад. Ҳамчунин аз ҳисоби афзоиши ҳиссаи аҳолӣ ба маҳсулотҳои технологӣ, ки зиёд онро истеъмол мекунад, зиёд карда мешавад.

Ҳоло дар кишварҳои пешрафта доништалаба бо меъёрҳои гуногун баҳогузорӣ гардида дар он саҳми технологияҳои нав ё мукаммалгашта вобаста ба таҷҳизот ва маҳсулотҳои дигаре, ки ҳамчун натиҷаи дониш ё дар шаклҳои нав мебошанд, зиёда аз 40 то 85%-и ММД-ро ташкил медиҳанд. Гуфтан мумкин аст, ки ин кишварҳо беш аз 90%-и иқтидори илмии ҷаҳонӣ мутамарказ гардидаан, ва мутаносибан 80%-и бозори умумии технологияҳои баландро таҳти назорат дошта ҳаҷми молиявии онҳо имрӯз дар ҳаҷми 2,5 то 3 триллион доллар баҳо дода мешавад, ки ин аз бозори ашёи хом ва захираҳои энергетикӣ хеле зиёд аст. Пас вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки дар 15 соли охир, тахминан ҳаҷми бозори маҳсулоти технологияи олӣ ба 4 триллион доллар хоҳад расид [6.112].

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз тамоюли зиёдшавии маблағгузорӣ барои таҳқиқотҳои илмӣ ва коркардҳои ба илм нигаронидашд ба таври чашмрас мушоҳида мегардад. Кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ ва фановарӣ пешрафта кӯшиш менамоянд, ки истеҳсоли маҳсулоти ба илм нигаронидашударо дар сатҳи 3% ММД таъмин намоянд. Дар соли 2020 бахши масъалаҳои ба илм нигаронидашуда ё ҳамчун натиҷаҳои илмӣ дар ММД-ии ИА ба ҳисоби миёна 1,85%, ва дар кишварҳои узви СҲИР -2,26%, ИМА -2,68%, Ҷопон -3,18% -ро ташкил дод. Аз маълумотҳои ҷадвали 3 ҳамчун таҷриба гуфтан мумкин аст, ки дар байни кишварҳои ИА аз рӯи доништалабӣ дар таркиби ММД ба монанди; Шветсия - 4,3%, Финландия -3,5%, Олмон2,5% дар Фаронса 2,2% ва дар Нидерландия1,9%-ро ташкил медиҳад, ки дар ин самт ҳамчун кишварҳои пешсаф маҳсуб меёбанд [2].

Ҷадвали 3. Саҳми таҳқиқот ва коркардҳои илмӣ дар таркиби ММД –ии як қатор кишварҳо ва минтақаҳои аъзои ТҲИР

Кишварҳо ва минтақаҳо	Маблағгузорӣ барои таҳқиқот ва коркарди илмӣ, нисбат ба ММД, %					Саҳмияҳои хусусӣ барои таҳқиқот ва коркарди илмӣ, нисбат ба ММД, %				
	Солҳо					Солҳо				
	2000	2005	2010	2015	2020	2000	2005	2010	2015	2020
ИА (25 кишвар	1,72	1,8	1,83	1,83	1,85	1,06	1,15	1,17	1,17	1,02
Ҷопон	2,69	2,99	3,07	3,12	3,18	1,89	2,12	2,26	2,32	2,38
ИМА	2,51	2,72	2,74	2,67	2,68	1,8	2,04	2	1,87	1,71
ТҲИР	2,09	1,24	1,28	2,26	2,26	1,4	1,56	1,58	1,54	1,54

Манбаъ: Наука России в цифрах: 2021. Стат.сб. М.: ЦИСН, 2021, С.112

Дар навбати худ, фоидаи ба даст оварда аз мубодилаи маҳсулоти илмғунҷоишаш баланд назаррас мебошад. Ҳамин тавр, ҳаҷми ҳарсолаи содирот дар давлати ИМА тақрибан 700 млрд доллар., Олмон 530 млрд доллар ва дар Ҷопон 400 млрд долларро ташкил медиҳанд, ки ин нишондиҳандаҳо маҷмуан натиҷаи дониш ва дараҷаи касбияти кошиносон ва олимони донишманд дар давлатҳои болозикр мебошад.

Дар хулоса иброз доштан зарур аст, ки маълумотҳои омории овардашуда гувоҳи онанд, ки сармоягузорҳо ҷиҳати татбиқ ва рушди дониш ҳамасола дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта ин бевосита ба як қатор натиҷаҳо таъсир мерасонад. Гуфтан мумкин аст, ки нақши асосиро дар ташаккул ва инкишофи иқтисодиёт, ки ба дониш нигаронида шудааст, хусусан доираи истеҳсоли илмғунҷоишаш баланд, доништалаб ва соҳаҳои инноватсионӣ мебозанд.

Рушди иқтисодиёти дониш дар шароити имрӯза амалкардҳои функсионалӣ ва институтсионалиро тақозо намуда барои рушди иқтисодиёт дар муҳити инноватсионӣ як қатор заминаҳои навро метавонад ба миён оварад. Вобаста ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ва муваффақиятҳои илмӣ дар ҳар як давлати пешрафта дар сатҳи масъалаҳои илмӣ омилҳои меҳварӣ низ ҷой доранд, ки онҳоро мо дар параграфи мазкур мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додем ва чунин муан намудем, ки донишҳои бунёдӣ, доништалабӣ ва раванди сармоягузорӣ аз омилҳое мебошанд, ки пешрафти ягон ҷамъиятро бе он тасаввур кардан ғайри имкон мебошад. Бино бар ин рушди илм ҳамчун иқтисоди дониш бо омилҳои инноватсионӣ ва технологияҳои пурсамар алоқаманд буда он барои пешрафти ҷомеа муҳим арзёбӣ мегардад. Масъалаҳои илмӣ ва дар умум иқтисодиёти дониш мунтазам таҷдидшаванда буда, арзиши асосии иловагиро дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ба вуҷуд меоварад.. Аз ин рӯ, яқин аст, ки имрӯз дониш ва сармоягузорӣ ба рушди иқтисодиёт ва рушди муносибатҳои бозории муосир таъсир расонида нақши асосиро дар ташаккули арзиши иловашуда ҳамзамон бо ташаккулёбии иқтисоди дониш тавасути технологияи баланд (олӣ) ва доништалабӣ метавонад мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Ваучер (англисӣ vaucher - «забонхат, кафолат») шаҳодатномаи хаттӣ, расид, ҳуҷҷатест, ки гирифтани мол, тахфиф ба мол ё хизматрасониро тасдиқ мекунад.
2. Концепция первого инновационного форума государств - участников СНГ "Межгосударственное инновационное развитие и инновационное сотрудничество: состояние, проблемы и перспективы", http://www.inion.ru/news/podrob.plip722.txt
3. Макаров В.JI. Экономика знаний: уроки для России. Экономическая наука современной России. Экспресс- выпуск, 2003, №1(11) (а). С. 19.
4. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России. Экономическая наука современной России. Экспресс- выпуск, 2003, № 1(11). http://nauka.reIis.ru/02/0305/tabl.gifW
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, с 21.
6. Наука России в цифрах: 2021. Стат.сб. М.: ЦИСН, 2021, С.112.
7. Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР), (OECD -The organization for cooperation and development) –ташкилоти байналмилалӣ, ки ба таҳияи стандартҳо байналмилалӣ ва тавсияи онҳо барои такмили сиёсати давлатии иҷтимоӣ, иқтисодию эколог ва дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо нигаронида шудааст.
8. Экзогенӣ -равандҳое, ки дар қишри Замин дар натиҷаи таъсири омилҳои беруна - об, ҳаво, ях, барфу борон ва ғ. ба вуҷуд меояд.
9. Science, Technology and Industry Scoreboard 2001. - Towards a knowledge-based economy. OECD, 2001; Knowledge Societies, Information Technology for Sustainable Development. The Third Report of the UN Working Group, 2002. C. 8.
10. Science, Technology and Industry Scoreboard 2001. - Towards a knowledge-based economy. OECD, 2001; Knowledge Societies, Information Technology for Sustainable Development. The Third Report of the UN Working Group, 2002. C. 19.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳусейнзода Ардашер Фарҳодӣ - Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи молия ва фаъолияти бонкӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: (+992) 93-100-73-65. E-mail: husenzoda1998@gmail.ru

Сведения об авторе:

Хусейнзода Ардашер Фарходи - Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры финансов и банковского дела. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, улица Маркази, 25. Телефон: (+992) 93-100-73-65. E-mail: husenzoda1998@gmail.ru

Information about the author: Khuseynzoda Ardasher Farkhodi - Dangara State University, assistant at the Department of Finance and Banking. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, Markazi street, 25. Phone: (+992) 93-100-73-65. E-mail: husenzoda1998@gmail.ru

УДК 339.72

ОМИЛҲОИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶИИ ЧИН

Обидов У.Ф.

Дар мақолаи мазкур сармоягузории мустақими хориҷии Чин мавриди таҳлил қарор гирифта, пеш аз ҳама омилҳои ба сармоягузории хориҷӣ таъсиррасон дида баромада шуданд. Дар ҷараёни таҳлил муайян гардид, ки кадом омилҳо ба сармоягузории хориҷии Чин таъсири бештар мерасонанд ва бо истифода аз таҷрибаи давлатҳои хориҷи Чин тавонист, ки ба яке аз марказ ҷалби сармоягузории хориҷӣ табдил ёбад.

Калидвожаҳо: *сармоягузории мустақим, иқтисодиёт, даромад, бозор, истеъмолкунандагон, иқтидор, самаранокӣ, рушди иқтисодӣ, хароҷот.*

Барои иқтибос: *Обидов У.Ф. Омилҳои рушди сармоягузориҳои мустақими хориҷии чин/У.Ф. Обидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 544-550.*

ФАКТОРЫ РОСТА ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ КИТАЯ

Обидов У.Ф.

В данной статье анализируются прямые иностранные инвестиции Китая и в первую очередь рассматриваются факторы, влияющие на иностранные инвестиции. В процессе анализа выяснилось, какие факторы оказывают наибольшее влияние на иностранные инвестиции Китая, и, используя опыт зарубежных стран, Китаю удалось стать одним из центров привлечения иностранных инвестиций.

Ключевые слова: *прямые инвестиции, экономика, доход, рынок, потребители, потенциал, эффективность, экономический рост, затраты.*

FACTORS OF GROWTH OF CHINA'S FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Obidov U.F.

This article analyzes China's foreign direct investment and primarily examines the factors influencing foreign investment. The analysis revealed which factors have the greatest impact on China's foreign investment, and using the experience of foreign countries, China has managed to become one of the centers for attracting foreign investment.

Keywords*: direct investment, economy, income, market, consumers, potential, efficiency, economic growth, costs.*

Одатан, якчанд гурӯҳи омилҳое мавҷуданд, ки ба қарорҳои сармоягузорӣ таъсир мерасонанд. Инҳо вазъи бозорҳо, таносуби хароҷоти истеҳсолот, маҳдудиятҳои тиҷоратӣ, фазои сармоягузории кишвари қабулкунанда ва сиёсати кишвари сармоягузорро дар бар мегиранд. Менеҷерони олӣ ҳамаи ин омилҳо ва инчунин хатарҳоеро, ки ҳангоми сармоягузорӣ берун аз кишвари аслии тавлид хосанд, таҳлил мекунанд.

Омилҳои бозор. Чин бозори нисбатан калони дохилӣ дорад. Дар баробари ин, сарфи назар аз афзоиши даромади миёна дар кишвар, талаботи пардохтпазирии аҳолии кишвар ба қадри кофӣ боқӣ мемонад.

Диаспораи хитоии бурунмарзӣ (хуацяо) калонтарин дар ҷаҳон ба шумор меравад; аз рӯи арзёбиҳои гуногун, шумораи он аз 30 то 57 миллион нафарро ташкил медиҳад ва дар 150 кишвари дунё паҳн шудааст.

Он истеъмолкунандагоне, ки тавони харидории "маҷмӯи ҷаноби"-и чиниҳои миёна, аз ҷумла маҷмӯи пурраи асбобҳои рӯзгор, баъзе дастгоҳҳои мобилӣ ва ҳатто мошинро доштанд, аллакай онро харидорӣ кардаанд ва танҳо ба такмили ихтисос машғуланд. Аммо ин танҳо ба сокинони шаҳрҳо, ки асосан дар қисмати шарқии кишвар зиндагӣ мекунанд, низ дахл дорад.

Иқтидори бозори дохилӣ ва талаботи самарабахши аҳолии он ҳанӯз он қадар суръат намебахшад, ки мақомот мехоҳанд. Ин таваҷҷуҳи ширкатҳои чиниро ба бозорҳои хориҷӣ афзоиш медиҳад, ки истеъмолкунандагон ҳама вақт барои харидани чизи нав омода мебошанд. Ин талаботро пеш аз ҳама бозорҳои кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи ИМА, Канада, Аврупо ва Осиё қонеъ мекунанд. Бозорҳои тараққиёбандаи Америкаи Лотинӣ низ потенсиали афзоиш доранд, зеро дар он ҷо талаботи асосӣ ба мол ва хизмат ҳануз пурра қонеъ гардонда нашудааст.

Омилҳои хароҷот. Суръати баланди тараққиёти иқтисодиёти Чин бо афзоиши талабот ба ашёи хом ва масолеҳ, зиёд шудани арзиши аслии маҳсулот мушоҳида мешавад. Дастрасӣ ба захираҳо дар дохили кишвар маҳдуд аст, аз ин рӯ ширкатҳои чинӣ фаъолона дар ҷустуҷӯи каналҳо дар дигар минтақаҳои ҷаҳон ҳастанд. Ин ҳам ба захираҳои энергетикӣ, ҳам ба металлҳои сиёҳ ва ранга, ҳам ба чубу тахта, масолеҳи бинокорӣ ва дигар хелҳои ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр дахл дорад. Шарти зарурии баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои чинӣ дастрасӣ ба кадрҳои баландихтисос ва захираҳои инноватсионӣ аз кишварҳои пешрафта мебошад. Сохтори талабот ба захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва инноватсионӣ на ҳама вақт ба сохтори таъминоти дохилии онҳо мувофиқат мекунад.

Ҳавасмандии хеле муҳими фаъолсозии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ чун анъана имкони сармоягузорӣ дар соҳаҳо ва минтақаҳое буд, ки дар онҳо сатҳи нисбатан баланди самаранокии захираҳо ба даст оварда шудаанд (дараҷаи баланди ҳосилнокии меҳнат, ҳосилнокии сармоя, самаранокии моддӣ ва энергетикӣ). Сухан пеш аз хама дар бораи мамлакатҳои Ғарб меравад, ки дар тараққиёти илму техника муваффақиятҳои калон ба даст овардаанд. Дар даҳсолаҳои охир ин омил барои рақобатпазирии ҳар як ширкат аҳамияти ҳалкунанда пайдо кардааст.

Маҳдудиятҳои тиҷоратӣ. Хоҳиши табиии ширкатҳо барои бартараф кардани монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ ангезаи гузаштан ба стратегияи фаъолтари сармоягузорӣ мегардад. Пас аз ворид шудани Чин ба СУТ монеаҳои тарифии мутақобила ва қисман ғайритарифӣ дар тиҷорати хориҷӣ бартараф ё нарм карда шуданд.

Дар баробари ин, маҳдудиятҳои марбут ба афзалиятҳои истеъмолкунандагон боқӣ мемонанд. Нисбатан гӯем, як амрикоии миёна эҳтимол дорад, ки маҳсулотеро бо нишони Made in USA (дар Олмон, дар Ҷопон ва ғ.) харидорӣ кунад, назар ба Made in China. Ва чунин маҳдудиятҳо на танҳо равоншиносӣ, балки натиҷаи тағйироти воқеии иқтисоди ҷаҳонӣ аст, ки дар солҳои охир молҳои Чин бартарии нархҳои худро аз даст медиҳанд. Илова бар ин, сифати онҳо дар маҷмӯъ аз сифати маҳсулоте, ки дар кишварҳое, ки иқтисодҳои бозорӣ баркамол доранд, ҳанӯз ҳам пасттар аст, ки ин аз пурсишҳои вафодории истеъмолкунандагон дар ин кишварҳо шаҳодат медиҳад. Роҳи раҳоӣ аз вазъ торафт бештар баргардонидани иқтидорҳои истеҳсолӣ ба қаламрави ИМА, Иттиҳоди Аврупо ва дигар кишварҳои ғарбӣ (барқароркунӣ) мегардад.

Муҳити сармоягузорӣ. Бо назардошти ҳама чизҳои дигар, фазои сармоягузорӣ барои сармоягузорони хориҷӣ дар кишварҳое, ки иқтисоди бозорӣ баркамол доранд, мусоидтар аст. Ин ба бисёр ҳолатҳо вобаста аст, аз ҷумла: сатҳи баланди рушди иқтисодӣ, суботи сиёсӣ ва иҷтимоӣ, муҳити умуман мусоиди тиҷорат, инфрасохтори пешрафтаи истеҳсолӣ ва ғайра.

Ба гуфтаи A.T. Kearney Index Confidence FDI, дар соли 2016 пешсафони ҷолибияти сармоягузорӣ ИМА, Чин, Канада, Олмон ва Британияи Кабир буданд [8]. Ба феҳристи 15 кишвари ҷолибтарин барои сармоягузории мустақими хориҷӣ ҳамагӣ се кишвари рӯ ба тараққӣ - Чин, Ҳиндустон ва Бразилия шомиланд.

Сиёсати давлатӣ. Дар Чин дар доираи стратегияи «ба берун рафтан» қоидаҳои сармоягузорӣ ба хориҷа ба таври назаррас содда карда шуданд [9]. Агар қаблан бозгашти муҳоҷирон ба ватани таърихии худ ташвиқ мешуд, ҳоло бар ин назар аст, ки муваффақияти стратегияи ҷаҳонии ҳамлаи иқтисодии хориҷии Чин, ки дар баҳори соли 2000 аз ҷониби Ҷян Цземин эълон шуда буд, то андозае ба густариши муҳоҷирати чинӣ вобаста хоҳад буд. Дар солҳои охир

ҳукумати Чин шаҳрвандонро ба сафар ба хориҷа ташвиқ мекунад, аз ҷумла тавассути осон кардани тартиби додани шиносномаҳои хориҷӣ ба онҳо. Дар доираи барномаҳои махсуси давлатӣ донишҷӯёни болаёқат ба беҳтарин донишгоҳҳо/институтҳои ҷаҳон фиристода мешаванд. Дар баробари ин, мақомот ба ватан баргаштани шахсонеро, ки сатҳи таҳсилот ва тахассуси худро дар хориҷа баланд бардоштаанд, ҳавасманд мекунанд [10].

Илова бар ин, як шабакаи томи созмонҳои давлатӣ, ғайридавлатӣ ва ҷамъиятӣ бо хуацяо (хитоиҳои этникӣ, ки берун аз Чин зиндагӣ мекунанд ва аксарияти онҳо шаҳрвандии кишвари қабулкунанда доранд) кор мекунанд. Онҳо барои таҳкими робитаҳои Чин бо диаспораҳои хориҷӣ, ҷалби сармояи Ҳуацао ва мутахассисони баландсифат аз миёни онҳо ба кишвар пешбинӣ шудаанд [11].

Бозингарони асосии Чин дар соҳаи сармоягузории ҷаҳонӣ ба ширкатҳои фаромилӣ (ШФМ) табдил ёфтаанд, ки мавқеъашон сол то сол мустаҳкам мешавад. Дар рейтинги UNCTAD аз 100 калонтарин ШФМ (аз рӯи арзиши дороиҳои хориҷӣ) ғайримолиявӣ аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дар ҳоли гузариш дар соли 2021, 16 ШФМ аз Чин муаррифӣ шудаанд. Теъдоди умумии ШФМ аз “Чини бузург”, аз ҷумла Гонконг (17 ширкат) ва Тайван (8 ширкат) ба 41 адад расид, ки тақрибан нисфи тамоми рӯйхатро ташкил медиҳад. Кадом ШФМ-ҳои Чин дар байни пешвоён ҳастанд?

Маълумоти ҷадвали 3 на танҳо афзоиши миқдори ШФМ-и Чинро дар рейтинг инъикос мекунад, балки дар байни онҳо ширкатҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла соҳаҳои технологӣ бартарӣ доранд. Дар баробари ин, шохиси фаромиллии онҳо (IT) гуногун аст. China Mobile айни замон асосан ба бозори дохилӣ хизмат мерасонад ва ба сармоягузорӣ дар хориҷа камтар тамаркуз мекунад (IT - 3%). Дар бораи PetroChina, ки дар худи Чин ба истихроҷ ва коркарди нафт тамаркуз мекунад (IT - 2,7%) ҳаминро метавон гуфт. Баръакси ин, CNOOC муддати тӯлонӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар ИДМ фаъолият мекунад, ки ин дар сатҳи IT инъикос ёфтааст - он нисбат ба ду ширкати қаблан номбаршуда тақрибан 10 маротиба баландтар аст. Lenovo махсусан дар бозорҳои хориҷӣ фаъол аст. Зиёда аз 50% дороиҳо, фурӯш ва шумораи коргарони он аз шӯъбаҳои хориҷӣ мебошанд. Ба тавсеаи байналмилалии Lenovo дар соли 2004 хариди шӯъбаи компютерҳои фардии IBM кумаки калон расонд [12].

Хусусияти хоси як ширкати сермиллати муосири Чин чӣ гуна аст? Биёед мисоли Haier ва Huawei-ро гирем - ширкатҳои маъруфи дорои афзалиятҳои назарраси рақобатӣ мебошанд.

Ҷадвали 1. ШФМ-и Чин дар рейтинги UNCTAD аз 100 калонтарин ШФМ-и ғайримолиявии кишварҳои рӯ ба инкишоф ва кишварҳои дар давраи гузариш, 2021.

Мавқеи рейтинге	ТНК	Соҳа	Арзиши активҳои хориҷӣ, млрд долл.	Арзиши активҳои умумӣ, млрд долл.	ИТ[1]
3	*China National Offshore Oil Corp (CNOOC)*	Нефтӣ	71.1	182.3	25
7	*China Ocean Shipping Group Company*	Нақлиётӣ	44.8	57.9	50
14	*Legend Holdings Corp*	Компютерӣ	27.0	47.6	45
22	*China National Petroleum Corp.*	Нефт	22.8	641.3	3
23	*China State Construction Engineering Corp*	Сохтмон	22.4	149.7	12
24	*Sinopec*	Химия	21.9	362.9	13

27	*China Minmetals Corp*	Металлургия	19.2	59.0	21
29	*Sinochem*	Химия	18.7	57.9	40
35	*Lenovo*	Компьютер	16.8	27.1	51
57	*China Mobile*	Телекоммуникасия	10.6	211.1	3

IT нишондиҳандаи фаромиллӣ мебошад, ки ҳамчун миёнаи арифметикии ҳиссаи дороиҳои хориҷӣ дар ҳаҷми умумии дороиҳо, ҳиссаи фурӯши хориҷӣ дар арзиши умумии фурӯш ва ҳиссаи кормандони хориҷӣ дар шумораи умумии кормандон ҳисоб карда мешавад. аз ТНК додашуда. Аз [1] тартиб дода шудааст.

Ширкати Haier аз қитъаи Чин, ки соли 1984 таъсис ёфтааст, фаъолияти худро аз ташкили корхонаи муштарак бо ширкати машҳури олмонии Liebherr оғоз кардааст. Вай дар давоми солҳои охир ба ширкати калони тарсмиллӣ табдил ёфт, ки дар 96 хатти намунавӣ 15 ҳазор дона маҳсулот мебарорад. Ба инҳо телевизорҳои LCD, плеерҳои DFD, панелҳои плазма, ноутбукҳо ва телефонҳои мобилӣ, мошинҳои ҷомашӯӣ ва зарфшӯйӣ, кондитсионерҳо, яхдонҳои модификасияи гуногун, аз ҷумла сардкунакҳо, микрояхдонҳо ва дигар асбобҳои рӯзгор дохил мешаванд. Ширкат маҳсулоти худро дар 160 кишвари ҷаҳон мефурӯшад, 42 шӯъбаи фурӯш дар Чин ва 19 шӯъбаи дигар дар кишварҳои дигар дорад. Шумораи умумии идораҳои савдои он 58,8 ҳазор, аз ҷумла 13 ҳазор дар Чин қарор доранд. Дар саросари ҷаҳон тақрибан 80 ҳазор нафар дар Haier кор мекунанд [13].

На ин ки вусъати экспансияи савдои Хайер, балки инкишофи истеҳсолоти байналхалқии он аҳамияти махсус дорад. Вай аввалин корхонаи хориҷии худро дар соли 1996 дар Индонезия, сипас соли 1997 дар Малайзия боз кард. Баъди се сол (соли 2000) дар Каролинаи Ҷанубӣ (ИМА) корхонаи истеҳсоли электроникаи маишӣ ба кор даромад. Имрӯз Haier дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла 11 кишвари Осиё, инчунин дар Африқо, ИМА, Аврупо, Шарқи Наздик ва Миёна тақрибан 30 филиалҳои истеҳсолӣ дорад.

Илова бар ин, ширкат дар ташкили паркҳои саноатӣ фаъолона иштирок мекунад, 12 чунин парк дар Чин ва 4 боз дар дигар кишварҳо, аз ҷумла ИМА дорад. Haier бештар аз 14 ҳазор патентро доро мебошад. Дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияи ҳозиразамон имконият медиҳад, ки таҷҳизоти насли наве, ки ба стандартҳои олии ҷаҳонӣ ҷавоб медиҳад, ба вуҷуд оварад. Дар соли 2016, ширкат ба рушди ҳамкориҳои дарозмуддат бо General Electric тавассути ба даст овардани шӯъбаи GE Appliances оғоз кард [13].

Huawei аллакай яке аз пешвоёни бозори ҷаҳонии технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ маҳсуб мешавад. Маҳсулот ва хидматҳои ширкат дар 170 кишвари ҷаҳон фурӯхта мешаванд. Huawei тақрибан 170 ҳазор нафарро бо кор таъмин мекунад, ки аз онҳо 70 ҳазор нафар, яъне 45% дар соҳаи R&D (КИТТК) кор мекунанд. Корпоратсия дорои 14 идораи минтақавӣ, 16 марказ мебошад

R&D, 28 инноватсия ва 45 маркази таълимӣ дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла Олмон, Шветсия, ИМА, Фаронса, Италия, Русия, Ҳиндустон ва Чин дорад. Филиалҳои хориҷии Huawei (зиёда аз 70) қариб дар тамоми қитъаҳо ҷойгиранд [10]. Дар сегменти истеҳсоли смартфонҳо ва планшетҳо, он аллакай ба пешвоёни эътирофшуда - Apple-и амрикоӣ ва Samsung Кореяи Ҷанубӣ таҳдиди ҷиддӣ дорад.

Тибқи маълумоте, ки Созмони ҷаҳонии моликияти зеҳнӣ (WIPO) дар соли 2016 нашр кардааст, Huawei ду сол паиҳам дар феҳристи ширкатҳое, ки барои гирифтани патентҳои байналмилалӣ дархост пешниҳод кардаанд, пешсаф аст. Ба наздикӣ он ҳамасола тақрибан 4 ҳазор дархости патентиро пешниҳод мекунад, ки аз Qualcomm, Samsung, Sony ва HP пештар аст.

Тааҷҷубовар нест, ки Чин дар рӯйхати пешвоёни ин соҳа сеюм (пас аз ИМА ва Ҷопон) гардид [10].

Huawei фаъолона технологияҳои 5G эҷод мекунад ва озмоишҳои лабораторӣ ва амалии доираи васеи онҳоро мегузаронад. Ширкат аллакай дар ҳамкорӣ бо 20 оператори пешрафтаи ҷаҳонӣ дар Осиё, Аврупо ва Америкаи Шимолӣ як қатор барномаҳои муштараки инноватсиониро роҳандозӣ кардааст ва густариши ҷуғрофиёи лоиҳаҳои шарики байналмилалии худро идома медиҳад.

Дар солҳои охир, ширкатҳои чинӣ сармоягузории худро дар дохили кишвар коҳиш доданд, аммо харидории фирмаҳоро дар дигар кишварҳо ду баробар зиёд карданд [12]. Ҳамин тариқ, дар соли 2021 ба иқтисоди Америко 15,7 миллиард доллар сармоягузорӣ шудааст (30% бештар аз соли 2021). Ҳамзамон, 103 созишномаи ҳамроҳшавӣ ва хариди фаромарзӣ (M&A) ба маблағи 14 миллиард доллар баста шуданд, боқимондаи лоиҳаҳо сармоягузориҳои сабз буданд. Дар соли 2016 афзоиши сармоягузориҳои Чин дар Иёлоти Муттаҳида, ҳаҷми онҳо идома ёфтдоллари ИМА-ро ташкил дода, аз сатҳи соли 2021 3 маротиба зиёдтар аст. Муомилоти M&A (омехташавӣ ва фурубарӣ) ба маблағи зиёда аз 20 миллиард доллар эълон карда шуданд ва лоиҳаҳои бузурги сармоягузории сабз дар Арканзас, Невада ва Калифорния эълон карда шуданд. Дар натиҷа, Иёлоти Муттаҳида бузургтарин қабулкунандаи мустақими сармоягузориҳои мустақим аз Чин гардид [7].

Сохтори сектор< сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар Иёлоти Муттаҳида диверсификатсия мешавад. Ширкатҳои чинӣ аз сармоягузорӣ дар умда ба бахши энержӣ бештар ба сармоягузорӣ ба бахши хидматрасонӣ, саноеъи технологӣ ва тавлиди молҳои истеъмолӣ ҳаракат мекунанд. Дар соли 2021, хадамот 64% ё тақрибан 2/3 ҳаҷми умумии сармоягузориҳои мустақими Чинро дар ИМА ташкил дод [8].

Ҳайати сармоягузорони чинӣ ба таври назаррас тағйир меёбад. Ҳиссаи сармоягузорони хусусӣ дар сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар ИМА имрӯз ба 84% мерасад, ҳол он ки панҷ сол пеш ҳамагӣ 19% буд. Солҳои 2000-2021 Ширкатҳои давлатӣ дар Чин 318 созишнома ба маблағи 20,7 миллиард доллар ва ширкатҳои хусусӣ 882 созишнома ба маблағи 42,5 миллиард доллар бастаанд [9].

Солҳои 2000-2021 шумораи умумии лоиҳаҳои M&A ва Greenfield дар Иёлоти Муттаҳида ба 1,2 ҳазор расид. Арзиши умумии онҳо ба 63,3 миллиард доллар, аз ҷумла 56,3 миллиард сармоягузорӣ ба M&A (дар маҷмӯъ 460 транзаксия) ва 6,9 миллиард (740 муомилот) ба лоиҳаҳои гринфилд расид. Ҳамин тариқ, шакли асосии сармоягузории мустақими Чин дар Иёлоти Муттаҳида якҷояшавӣ ва хариди фаромарзӣ буд. Ҳиссаи онҳо дар соли 2021 ба 89% расид (аз рӯи [6 ҳисоб карда шудааст) ва дар соли 2016 аллакай 96% буд [11].

Таҳлили муқоисавии тақсимоти мустақими сармоягузории Чин дар иёлоти ИМА нишон медиҳад, ки бештари муомилот (350) дар Калифорния ва камтар аз ҳама (26) дар Вирҷиния анҷом дода шудаанд (Ҷадвали 4). Бо вуҷуди ин, аз рӯи арзиши умумии муомилот (сармоягузории M&A ва сармоягузориҳои сабз) иёлатҳои Ню-Йорк (9,5 миллиард доллар), Калифорния (9 миллиард) ва Вирҷиния (8,9 миллиард) дар ҷои аввал мебошанд.

Ҷадвали 2. Сохтори сармоягузориҳои мустақими Чин дар Иёлоти Муттаҳида аз рӯи иёлот, 2000–2021 (аз рӯи арзиши умумии транзаксия гурӯҳбандӣ шудааст)

	Штат	Миқдори амалиёт	Арзиши умумии амалиёт, млрд долл.
	Нью-Йорк	95	9.5
	Калифорния	350	9.0
	Вирджиния	26	9.O
	Техас	103	7.0

	Каролинаи Шимолӣ	57	4.7
	Мичиган	77	3.0

Ҷадвали 3. Сохтори саноатии сармоягузориҳои мустақими Чин дар ИМА, 2000-2021 (аз рӯи арзиши умумии транзаксия гурӯҳбандӣ шудааст)

Соҳа	Миқдори амалиёт	Арзиши умумии амалиёт, млрд долл.
Энергетика	124	13.8
Саноати амволи ғайриманқул ва меҳмонхона	129	11.8
ITT	184	10.8
Хоҷагии қишлоқ ва озуқаворӣ	21	7.4
саноат		
Хизматрасонии молиявӣ ва тиҷоратӣ	69	4.1
Бахши фароғат	38	4.1
Саноати автомобили	122	3.0
Тандурустӣ ва биотехнология	91	2.9
металлургия	33	1.3
Молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ	107	1.0

Сарчашма: [11]

Таваҷҷуҳи бештари сармоягузорони чинӣ ба бахши энергетика (22% аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ барои солҳои 2000-2021), инчунин амволи ғайриманқул (19%) ва бахши технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ITT (17%) буд (Ҷадвали 5)). Онҳо тақрибан 60% тамоми сармоягузориҳои мустақими Чинро дар иқтисоди Амрико ташкил медоданд.

Таваҷҷуҳи афзояндаи тоҷирони чинӣ ба сармоягузорӣ ба ITT аз иқтидори Иёлоти Муттаҳида муайян карда мешавад. Аммо дар ин ҷо омили боздоранда метавонад амалҳои ниҳодҳои давлатии ИМА бошад, ки аллакай баъзе муомилотро дар бахши ITT аз тарси ифшои технологияҳои "дучанд истифода" ва афзоиши ҷосусии саноатӣ аз ҷониби Чин манъ кардаанд.

Дастрасӣ ба технологияҳои навтарин дар кишварҳои пешрафта, бахусус дар Иёлоти Муттаҳида, аз ҷониби менеҷерони ширкатҳои чинӣ яке аз омилҳои асосии ба даст овардани бартариятҳои рақобатӣ арзёбӣ мешавад. Тасодуфан нест, ки бузургҷуссаҳои интернетии Чин Baidu, Alibaba ва Tencent (аксар вақт бо номи BAT) тавсеаи худро дар Иёлоти Муттаҳида тавассути хариди стартапҳо васеъ мекунанд. Самти афзалиятноки сармоягузориҳои онҳо ширкатҳои баландтехнологӣ дар соҳаи алоқаи мобилӣ, замимаҳои бозӣ ва тиҷорати электронӣ мебошанд.

Alibaba, ки ба бозор даромад, дар соли 2019 ба харидани стартапҳо дар Иёлоти Муттаҳида шурӯъ кард. Вай мекӯшад тиҷорати худро дар Амрико густариш диҳад ва мустақиман бо бузургҷуссаҳое чун Amazon ва eBay рақобат кунад. Яке аз муваффақтарин ин ба даст овардани стартапи Kabam ба маблағи 120 миллион доллар буд.

Ҳоло чунин бозиҳои видеоиро танҳо тавассути замимаҳои мобилии Alibaba харидан мумкин аст ва худи Кабам ҳоло беш аз 1 миллиард доллар арзиш дорад [12]. Бузургҷуссаи дигари интернетии Чин, Tecent беш аз 15 карордодро барои харидани стартапҳои амрикоӣ анҷом додааст. Узви дигари "сегона"-и чинӣ то ҳол он қадар

фаъол нест - ширкати Baidu ба ҳисоб меравад.

BAT-ро он стартапҳое мехаранд, ки технологияҳо ё дороиҳои дигар доранд, ки ба сармоягузорони чинӣ имкон медиҳанд, ки тиҷорати худро инкишоф диҳанд. Масалан, холдинги Алибаба ширкати америкоии Tango-ро ба маблағи 250 миллион доллар харида, 200 миллион корбари сабтиномшударо ба даст овард.

Экспансияи фаъолонаи ширкатҳои чинӣ мавқеи онҳоро дар иқтисоди ҷаҳонӣ мустаҳкам мекунад. Ҳамин тавр, агар дар рейтинги Forbes-2000 барои соли 2021 Alibaba ҷои 269-умро ишғол карда бошад, пас аз як сол ба 174-ум баромад. Нишондиҳандаи ду бузургҷуссаи дигари чинӣ низ беҳтар шуд: Tencent аз зинаи 304 ба 201 ва Байду аз 546 ба 349 баромад. Ҳамин тариқ, мавқеъҳои Alibaba ва Tencent дар як сол тақрибан 100 банд ва Baidu - қариб 200 банд беҳтар шуданд [2]. Ин афзоиш ҳам бо афзоиши талабот ба молҳо ва хидматҳои БАТ дар бозори дохилӣ ва ҳам бо афзоиши фурӯши байналмилалӣ ва сармоягузории хориҷӣ алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, корпоратсияҳои чинӣ бозори ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, бозори технологияҳои баландро, ки ҳамчун муҳаррики нави рушди иқтисодӣ дар Чин хидмат мекунанд, фаъолона омӯхта истодаанд. Давлати Чин бидуни таблиғи махсусан нақшаҳои худ ба марҳилаи нави рушди фазои ҷаҳонӣ ворид шуд.

Адабиёт

1. Алпацкая, Е.Г. Инвестиционная деятельность: институциональный аспект / Е.Г. Алпацкая // Вестник Челябинского государственного университета, – 2010. – № 14 (195). – С. 82–89.
2. Анискин, Ю. Инвестиционная активность и экономический рост / Ю. Анискин // Проблемы теории и практики управления. – 2012. – №4. – С. 1519.
3. Антипова, О.М. Правовое регулирование инвестиционной деятельности. Анализ теоретических и практических проблем. / О.М. Антипова. – М.: «Wolters Kluwer», 2010. – 248 с.
4. Базы данных ЮНКТАД, раздел «Прямые иностранные инвестиции» [Электронный ресурс]. – . – Режим доступа: http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx
5. Веселкова, Е.Е. Соотношение международного права и национального законодательства в правовом регулировании иностранных инвестиций / Е.Е. Веселкова // Адвокат. – 2013. – № 1. – С. 37-43.
6. Видяпин, В.И. Государственное регулирование рыночной экономики: учебное пособие для студ. оч. формы обучения / В.И. Видяпин – М.: Путь России, 2012. – 444 с.
7. Любомудров, А.В. Прямые иностранные инвестиции в экономику Китая // Российский внешнеполитический вестник. – 2010. – № 2. – С. 3–7.
8. Министерство коммерции КНР [Электронный ресурс]: [офиц. сайт]. Режим доступа: http://www.mofcom.gov.cn/. – Загл. с экрана.
9. Guo R. Understanding the Chinese economies. Oxford: Academic Press, 2013.
10. Kolstad I., Wiig A. What determines Chinese outward FDI? – Journal of World Business, 2012, Vol. 47, №1.
11. Liu Q. Unemployment and labor force participation in urban China. – China Economic Review, 2012, Vol. 23, №1.
12. Shou Z., Chen J., Zhu W., Yang L. Firm capability and performance in China: The moderating role of guanxi and institutional forces in domestic and foreign contexts. – Journal of Business Research, 2012, №12.
13. Zhang X., Daly K. The determinants of China's outward foreign direct investment. – Emerging Markets Review, 2011, Vol. 12, №4.

Маълумот дар бораи муаллиф: Обидов Умед Фозилҷонович - докторант PhD –и кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии ДМТ. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. М. Назаршоев. х 129. Тел: 908825000. Почти электрнӣ: umed.obidov1998@mail.ru

Сведения об авторе: Обидов Умед Фозилджанович- докторант PhD кафедры мировой экономики ТНУ. Адрес: 734025. Республика Таджикистан. Душанбе, к. М. Назаршоев. х 129. Тел.: 908825000. Электронная почта. umed.obidov1998@mail.ru.

Information about the author: Obidov Umed Fozildzhanovich - PhD candidate at the Department of World Economics of TNU. Address: 734025. The Republic of Tajikistan. Dushanbe, K. M. Nazarshoev. x 129. Phone: 908825000. Email. umed.obidov1998@mail.ru.

УДК:336

НАҚШИ СОҲАИ САЙЁҲИ ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саъдуллоев А.Ҷ.

Анотатсия. *Дар мақолаи мазкур муаллиф маълумотҳо дар бораи нақши соҳаи сайёҳӣ дар иқтисоди миллӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумот оварда шуда, тамоюли устувори баландшавии гардиши сайёҳӣ таҳлил карда шуда, таваҷҷӯҳи давлату ҳукумат ба рушди соҳаи сайёҳӣ нишон дода шуда аст. Ғайр аз ин дар бораи дастовардҳо оиди соҳаи сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, фикру идеяҳои нав, роҳҳои ҳарчи бештар рушд ва тақвият додани ин соҳаи афзалиятноки ҷомеа тадқиқ гардидааст.*

Калидвожаҳо: *сайёҳӣ, саёҳат, нишондод, омор, рушди сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ, омилҳои таъсиррасон, андоз, боҷи гумрукӣ, иқтисодиёт, вазъи иҷтимоӣ.*

Барои иқтибос: *Саъдуллоев А.Ҷ. Нақши соҳаи сайёҳи дар иқтисоди миллӣ ҷумҳурии тоҷикистон / А.Ҷ. Саъдуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 551-556.*

РОЛЬ ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Саъдуллоев А.Дж.

Аннотация. *В данной статье автор предоставляет роль туризма в развитии национальной экономики Республики Таджикистан, анализирует устойчивую тенденцию увеличения турпотока, показывает заинтересованность государства и правительства в развитии туристической отрасли. Кроме того, были обсуждены достижения в сфере туризма и его роль в развитии экономики Республики Таджикистан, изучены новые идеи и пути дальнейшего развития и укрепления этой приоритетной сферы деятельности общества.*

Ключевые слова: *туризм, путешествия, показатель, статистика, развитие туризма, туристические ресурсы, факторы влияния, налог, таможенная пошлина, экономика, социальная ситуация.*

THE ROLE OF TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIK OF TAJIKISTAN

Sadulloev A.J.

Annotation *In this article, the author provides information about the situation and economic and social role of the tourism industry in Tajikistan, analyzes the steady trend of increasing tourist flows, and shows the interest of the state and government in the development of the tourism industry. In addition, achievements in the field of tourism and its role in the development of the economy of the Republic of Tajikistan were discussed, new ideas and ways to further develop and strengthen this priority area of society were explored.*

Key words: *tourism, travel, indicator, statistics, tourism development, tourist resources, influencing factors, tax, customs duty, economy, social situation.*

Сайёҳӣ таъсири бузурге ба чунин бахшҳои калидии иқтисодиёт, аз ҷумла нақлиёт, алоқа, равобити коммуникатсионӣ, сохтмон, хоҷагии қишлоқ, истеҳсоли молҳои ниёзи мардум ва монанди инҳо дошта, ба сифати муҳаррики рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар баромад менамояд.

Нақши сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллӣ пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки қисми зиёди даромадҳо бо асъори хориҷӣ ба даст оварда мешаванд, ки барои устувор нигоҳ

доштани тавозуни пардохти давлат мусоидат мекунад. Мувофиқи маълумотҳо, ба ҳисоби миёна аз ҳар 1 доллари сарфшуда дар соҳаи сайёҳӣ 91 сенти он дар иқтисодиёти ватанӣ мемонад. Ин соҳа метавонад барои таъсис додани ҷойҳои нави кории мустақим ва ғайримустақим, доимӣ ва мавсимӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ҳар як сайёҳ метавонад барои таъсиси то 15 ҷойи корӣ мусоидат намояд [2, с.6].

Ҳиссаи бахши сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳонӣ аз 6% дар соли 2000-ум то 11% дар соли 2018 баланд шудааст 7% содироти ҷаҳонӣ ва 30% хизматрасониҳои ҷаҳонӣ ба соҳаи сайёҳӣ рост омадааст. Рушди бахши сайёҳӣ барои ташкили ҷойҳои кории нави мустақим ва ғайримустақим мусоидат менамояд. Шуғли аҳолӣ дар бахши сайёҳии ҷаҳон 277 миллион ҷойи кориро ташкил дода, то соли 2022 ба 350 миллион нафар мерасад ва мавқеи хосу устувор дорад.

Маълумотҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки ҳар соле дар тамоми ҷаҳон қариб 1 миллиард сафарҳои байналмилалии сайёҳӣ анҷом дода мешаванд. Соли 1950 дар тамоми ҷаҳон сафарҳои байналмилалии сайёҳӣ 25 миллион нафар, соли 2000, ин теъдод ба 698 миллион нафар расида буда аст [1, с.21].

Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки маблағгузорӣ ба рушди сайёҳӣ метавонад онро ба соҳаи даромаднок табдил диҳад. Масалан, Ҳукумати Туркия солҳои 1990 - 2000-ум ба соҳаи туризм беш аз се миллиард доллар сарф намуд. Дар натиҷа, ин мамлакатро ҳар сол аз 15 то 20 миллион сайёҳ дидан мекунад ва даромади соф аз соҳа соле аз 8 то ба 10 миллиард доллар мерасад [5, с.15].

Бояд зикр намуд, ки соҳаи сайёҳӣ дар кишвари маҳбубамон Тоҷикистон бо маром рушд ёфта истодааст. Дар даврони соҳибистиқлолӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи сайёҳӣ бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва мавриди амал қарор дода шудаанд. Аз ҷумла, таҳия ва тасдиқи “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва бори нахуст муқаррар намудани нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020”, “Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барои солҳои 2022-2025” ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ.

Нисбати соҳаи сайёҳӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳусни таваҷҷӯҳи хоссае доранд. Аз ҷумла таъкид намудаанд: «Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррифи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад» [7].

Мувофиқи нишондодҳои оморӣ, дар рӯйхати ҷаҳонии рақобатпазирӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (ФҶИ) дар соли 2017 муаррифӣ гардид, Тоҷикистон аз 136 ҷойи имконпазир мақоми 107-умро касб кард. Бино ба маълумоти Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 холи имконпазир 3,2 хол гирифта, дар давоми ду сол аз 119-ум ба 107-ум ҷой боло рафт. Беҳтарин нишондодро (5,7 хол) Тоҷикистон дар категорияҳои «амният», «тандурустӣ ва беҳдошт» ба даст овард [4, с.1].

Тибқи нишондиҳандаҳои омории бозори соҳаи сайёҳӣ, дар давраи солҳои 2010 то 2020 дар Тоҷикистон тамоюли устувори баландшавии гардиши сайёҳӣ ба назар мерасад (дар соли 2019 зиёда аз 1 миллиону 350 ҳазор нафар шаҳрванди хориҷӣ ба кишвар ташриф овардаанд), ки ба он пеш аз ҳама вазъи мӯътадили сиёсати дохилӣ ва иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат менамояд (нигаред ба ҷадвали 1).

Бино ба иттилои Кумитаи рушди сайёҳии ҷумҳурӣ, дар соли 2018 шумораи сайёҳони ба кишвар воридшуда ба 1 млн 154 ҳазору 478 нафар, дар соли 2019 ба 1 млн 350 ҳазор нафар ва соли 2020 ба 355 ҳазор нафар расид.

Мувофиқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷрои сайёҳӣ бо сабаби пандемияи коронавирус, ки бар асари он алоқаи байналмилалии байни кишварҳо вайрон гардид, дар соли 2020 коҳиш ёфт.

Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи талаботи СУС ба ҳайси сайёҳ арзёбӣ мегарданд.	Нишондиҳандаҳои омории соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 2010-2023										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	160 000 нафар	183 000 нафар	245 000 нафар	207 911 нафар	213 265 нафар	413 834 нафар	344 903 нафар	430922 нафар	1млн 154000 478 нафар	1млн 350 000 нафар	355 000 нафар
	Соли 2022-999,3 ҳазор нафар Январ – сентябри соли 2023 - 802,3 ҳазор нафар										

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои омории соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 2010-2023

Мувофиқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, давоми моҳҳои январ - декабри соли 2022 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1151,9 ҳаз.нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 634,3 ҳазор нафар ё 2,2 баробар зиёд шудааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 999,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 3,4 баробар зиёд шудааст.

Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои ИДМ ворид шудаанд, 1094,1 ҳазор нафар (95,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 950,1 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ ва аз давлатҳои хориҷи дур 57,8 ҳазор нафар (мутаносибан 5,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 49,2 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ.

Дар ин давра шумораи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд, 2649,7 ҳаз. нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1414,4 ҳазор нафар ё 2,1 баробар зиёд мебошад.

Дар моҳҳои январ – марти соли 2023 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 264,0 ҳаз.нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 61,3 ҳазор нафар ё 30,2 фоиз зиёд шудааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 209,0 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 44,5 фоиз зиёд шудааст.

Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои ИДМ ворид шудаанд, 248,7 ҳазор нафар (94,2 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 197,5 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ ва аз давлатҳои хориҷи дур 15,3 ҳазор нафар (мутаносибан 5,8 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 11,5 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ.

Дар ин давра шумораи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд, 812,1 ҳаз. нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 225,4 ҳазор нафар ё 38,4 фоиз зиёд мебошад.

Мувофиқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, давоми нуҳ моҳи соли 2023 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1 миллиону

27,6 ҳаз.нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 156,9 ҳазор нафар ё 18 дар сад афзудааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 802,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 17 дар сад зиёд шудааст.

Дар соли 2023 дар ҷумҳурӣ 240 ширкатҳои сайёҳӣ фаъолият намуда ба сайёҳон хизмат расониданд.

Дар моҳҳои январ - марти соли 2023 дар ҷумҳурӣ 185 меҳмонхона (бо назардошти шахсони воқеӣ), 5 меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 меҳмонхонаи 4 ситорадор, 14 меҳмонхонаи 3 ситорадор, 4 меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 140 меҳмонхонаи бедараҷа фаъолият кардаанд.

Дар давраи ҳисобот 27 адад хостелҳо ва мотелҳо, 52 адад осоишгоҳҳо, 5 адад осоишгоҳҳои кӯдакона ва лагери солимгардонӣ, 7 адад марказҳои муолиҷавӣ ва дармонгоҳҳои солимгардонӣ, 6 адад хонаҳои истироҳатӣ, 1 адад кемпинг ва 3 адад базаҳои сайёҳӣ ва истироҳатӣ фаъолият намуданд.

Шумораи миёнаи кормандони субъектҳои хизматрасонӣ 3815 нафар ва даромад аз пешниҳоди хизматрасонӣ дар ин давра 67315,0 ҳазор сомониро ташкил додааст.

Мавриди зикр аст, ки рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон сол то сол раванди устувор касб карда, нуфузи мамлакат дар ин самт дар арзёбиҳои минтақавию байналмилалӣ зина ба зина боло меравад. Дар партави сиёсати созанда ва бунёдкоронаи Пешвои миллат соҳаи сайёҳӣ пайваста рушд ёфта, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самти муҳими стратегӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шуд ва дар арсаи байналмилалӣ соҳиби обрӯю эътибори хосса гардид.

Узвияти Тоҷикистон ба Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ, пазируфта шудани пойтахти ватанамон – шаҳри Душанбе ба узвияти Федератсияи умумиҷаҳонии шаҳрҳои туристӣ, эълон гардидани шаҳри Душанбе-пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020-2021, ба рӯйхати ЮНЕСКО дохил гардидани мавзеи таърихии “Саразм”, “Боғи миллӣ” ва мероси ғайримоддии фарҳангӣ “Чакан-санъати гулдӯзии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Иди Наврӯз”, “Оши палав”, “Мусиқии Шашмақом” ва “Фалак” далели ин гуфтаҳо буда, симои сайёҳии Тоҷикистон ба ҷаҳониён муаррифӣ гашт.

Бо мақсади пайдо намудани бозорҳои нав намояндагони бахши сайёҳии мамлакат дар калонтарин намоишгоҳҳои сайёҳию тиҷоратӣ ва ҳунармандӣ, ки дар Германия, Британияи Кабир, Малайзия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Фаронса, Кореяи Ҷанубӣ, Арабистони Саудӣ, Аморати Муттаҳидаи Араб, Кувайт, Қатар, Юнон, Испания, Белгия, Туркия, Федератсияи Россия, Қазоқистон, Ӯзбекистон ва дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик баргузор мегарданд, ширкат варзида, захира ва имконияти сайёҳии мамлакатро ба дӯстдорони сайру саёҳати Тоҷикистон таблиғу ташвиқ менамоянд.

Дар замони соҳибистиқлолӣ бо ташаббуси Пешвои миллат дар қатори соҳаҳои дигари иқтисодиву иҷтимоӣ дар соҳаи сайёҳӣ низ ислоҳоти муҳим амалӣ карда шуданд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва дар миқёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аввалин ва камназиранд. Дар ин робита, пеш аз ҳама ҷорӣ гардидани низоми раводиди электронӣ ва низоми содакардашудаи дастрас намудани раводид, инчунин аз байн бурдани бақайдгирии дохилии сайёҳонро метавон ном бурд. Механизми дастрас намудани раводиди электронӣ имконият медиҳад, ки сайёҳон ва шаҳрвандони дигари хориҷӣ бе муроҷиат ба ниҳодҳои консулии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар, тариқи онлайн (www.evisa.tj) раводиди электронӣ дастрас намуда, ба ҷумҳурии мо сафар намоянд. Ҳоло дар Тоҷикистон барои шаҳрвандони зиёда аз 80 кишвар низоми содда карда шудаи раводиди электронӣ ҷорӣ карда шудааст. Тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ соли 2018 низоми раводиди электронии Тоҷикистон ба панҷгонаи низомҳои беҳтарини пешниҳоди раводид ворид гардида, зинаи чорумро сазовор гашт.

Тоҷикистон сарзамини маҳбуб ва ҷолиби диққати дӯстдорони сайру саёҳати ҷаҳониён гашта, бо симои давлати амну осоишта дар замони соҳибистиқлолӣ дар минтақа беҳтарин ва бештарин имкониятро барои рушди сайёҳӣ соҳиб гардид ва дар раддабандиҳои созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ мавқеи намоён касб намуда истодааст. Аз ҷумла, маҷаллаи сайёҳии британии «Wanderlust» Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон эълон кард, шабакаи иҷтимоии «Globe Spots» Тоҷикистонро дар сархати даҳгонаи давлатҳои ҷолиб барои сайёҳони саргузаштӣ ҷой дод. Нашри русии маҷаллаи маъруфи «National Geographic» шоҳроҳи Помири Тоҷикистонро ба 10 роҳи зеботарини дунё шомил намуд, нашрияи «The Independent» пойтахти мамлакат-шаҳри Душанберо ба ҳайси даҳгонаи мавзеъҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона эътироф намуд. Ҳамзамон Тоҷикистон дар раддабандии Ташкилоти байналмилалии «British Backpacker Society» аз рӯи имкониятҳои саёҳати саргузаштӣ ва пиёдагардӣ ба даҳгонаи аввали давлатҳои беҳтарини ҷаҳон шомил шуда, мавқеи 7-умро ишғол намуд. Дар соли 2022 бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози амнияту субот ва эътимоду боварии шаҳрвандон ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар байни 142 кишвари ҷаҳон мақоми аввалро ишғол намуд.

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳошияи Намоишгоҳи байналмилалии сайёҳии «ITB» Берлин — 2018 маросими супоридани ҷоизаи «100 самти беҳтарин пешоҳангони глобалӣ дар ҳифзи фарҳанги миллӣ, анъана ва ҷалби мардумон ба соҳаи сайёҳӣ дар соли 2018» баргузор гардид. Минтақаи баландкӯҳи Бадахшони Тоҷикистон ба ин садгона ворид шуда, дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси ором ҷои аввалро сазовор шуд.

Соли 2019 аз ҷониби Созмони ҳамкории иқтисодӣ шаҳри Душанбе «Пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020-2021» интихоб гардид. «Кохи Наврӯз»-и пойтахти Тоҷикистон ба сифати муъҷизаи муосир муаррифӣ гардида, ба қатори 8 муъҷизаи Созмони Ҳамкории Шанхай пазируфта шуд. Дар соли 2019 расонаҳои хориҷӣ, аз ҷумла, расонаҳои маъруфи давлатии Федератсияи Россия-ТАСС, Ӯзбекистон-«УзА» ва Қирғизистон-«Кабар» доир ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон, табиати нодиру нотакрор, обҳои мусаффо, манзараҳои зебо, маконҳои таърихию фарҳангӣ мавод нашр намуда, Тоҷикистонро кишвари дорои иқтидорҳои бузурги сайёҳӣ дар оинаи бозори байналмилалии сайёҳӣ арзёбӣ намудаанд.

Соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ғолиби ҷоизаи бонуфузи тиҷорат дар ҷаҳон - «The BIZZ Business Excellence Award 2019» гардид. Дар назарсанҷии маҷаллаи байналмилалии бонуфузи «Lonely Planet» миёни 10 минтақаи беҳтарини саёҳат ва сафар Шоҳроҳи Абрешими Осиёи Марказӣ дар мақоми аввал қарор гирифт. Ин назарсанҷиро «Lonely Planet» дар нашрияи солонаи худ вобаста ба 10 кишвари беҳтарини саёҳат, шаҳрҳои беҳтарини сайёҳӣ, минтақаҳои беҳтарин ва арзишҳои беҳтарини саёҳат ва сафар арзёбӣ намудааст.

Маҷаллаи сайёҳии британии “Вандерласт” (“Wanderlust”) дар соли 2020, 7 муъҷизоти зебои табиӣ дар Тоҷикистонро муаррифӣ ва барои боздиди сайёҳон эълон кард, ки инҳо, пиряхи “Федченко”, “Гармчашма”, “Искандаркӯл, кӯли “Сарез”, долони “Вахон”, “Қарокӯл” ва “Чапдара” мебошанд.

Тоҷикистон дар рейтинги Индекси ҷаҳонии сулҳ, ки Пажӯҳишгоҳи иқтисодиёт ва сулҳ (The Institute for Economics and Peace) таҳия намудааст, 12 зина боло рафт. Тоҷикистон дар байни 163 кишвар ҷои 105-умро ишғол намуд.

Мавриди зикр аст, ки ташаббусҳои Пешвои миллат дар масъалаҳои мубрами байналмилалӣ ва сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ аз ҷониби созмонҳои бонуфузи олам эътироф ва пайравӣ гашта истодаанд. Аз ҷумла, иқдоми «Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028» аз ҷониби Маҷмааи Умумии СММ бо ҳаммуаллифии 177 кишвар якдилона қабул гардид.

Инчунин эълон гардидани солҳои 2019-2021 Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар минбарҳои баланди Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ низ дастгирӣ ёфта, дар Анҷумани 23-юми Ассамблеяи генералии СУС дар шаҳри Санкт-Петербург соли 2020 Соли рушди сайёҳии деҳот эълон карда шуд.

Имрӯзҳо Тоҷикистон на фақат давлати мусоид барои сайёҳон, балки барои сармоягузорон низ мебошад. Созмонҳои байналмилалӣ, шарикони рушд ва ташкилоти гуногун барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон мароқ зоҳир намуда, айни ҳол татбиқи якчанд лоиҳаҳои хурду бузург шурӯъ шудааст. Аз ҷумла, дар ҳамкорӣ бо Бонки Осиёии Рушд татбиқи лоиҳаи «Рушди сайёҳӣ» ва Бонки ҷаҳонӣ татбиқи лоиҳаи «Рушди иқтисодиёти деҳот» оғоз гардидаанд, ки барои

рушди самтҳои гуногуни соҳаи сайёҳӣ мусоидат менамоянд.

Таҳлилҳои муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки дар шароити таҳияи маводи сайёҳии миллӣ дар заминаи ёдгориҳои нодири осори фарҳангию таърихӣ ва хусусиятҳои табиию рекреатсионии ҷумҳурӣ ва пешравии самараноки он ба бозори ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ ва омилҳои дигари таъсиррасон ба соҳаи сайёҳӣ, воридшавии бештари сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон таъмин карда мешавад.

Чи тавре қайд карда шуд, рушди соҳаи сайёҳӣ вобаста аст ба рушди соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла соҳаи маъориф, нақлиёт, коммуникатсия, кишоварзӣ, сохтмон, рушди деҳот, ҳунарҳои мардумӣ ва соҳаҳои дигар. Ҳамчунин дар навбати худ сайёҳӣ таъсири бузурги иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дошта, нақши худро дар дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоии мардуми ин ё он кишвар мегузорад. Инчунин сайёҳӣ соҳае мебошад, ки миқдори зиёди ҷойҳои холии кориро ба вуҷуд меорад. Аз ин рӯ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушду равнақи ин соҳа метавонад миқдори зиёди ҷойҳои холии кориро ба вуҷуд оварда, сатҳи муҳоҷирати аҳолиро ба Руссия ва дигар кишварҳо кам намояд ва теъдоди бештари бекоронро бо кори доимӣ таъмин намояд.

Аз ин сабаб, моро зарур аст, ки дар марҳилаи муосир барои бунёд намудан ва таъмиру таҷдиди комплексҳои сайёҳӣ, бунёди меҳмонхонаҳои хурд бо тарҳу ороиши миллӣ дар деҳот ва мавзеҳои сайёҳӣ, бо ба назар гирифтани халал ворид накардан ба хусни табиии минтақаҳои деҳот, кӯҳистон, насб намудани нишонаҳо, номнавиштаҷотҳо дар даромадгоҳи шаҳру ноҳияҳо ва минтақаҳои сайёҳиро ташкил кардан лозим аст.

Дар заминаи лагерҳои даврони шӯравӣ, ба роҳ мондани осоишгоҳҳои кӯдакона ва осоишгоҳҳои оилавӣ ба хотири рушди сайёҳии дохилӣ дар кишвар, он ҳам дар ҳоли мутобиқ намудани нархи хизматрасонии осоишгоҳҳо бо вазъи иқтисодиву иҷтимоии аҳолӣ масъалаи дигари муҳим мебошад. Сохтани ошхонаву ҳаммомҳои замонавӣ, ҷойҳои дастшӯйӣ, ҷойҳои тамошобоби сайёҳӣ дар минтақаҳои мухталифи кишвар, дар нақша ва барномаҳои давлатии миёнамуҳлат ва дарозмӯҳлат ворид намудани корҳои ободонию созандагӣ ва бунёдкорӣ дар ҳама шаҳру деҳоти кишвар, пешниҳоди хизматрасониҳои истироҳативу фароғатӣ, хизматҳои сайёҳӣ дар маконҳои сайру сайёҳатӣ бо нархҳои дастрас, ин ҳама масъалаҳое мебошанд, ки барои кам кардани сатҳи бекорӣ дар кишвар ва бо шуғл фаро гирифтани аҳолии маҳаллӣ зарур ва муҳим мебошанд.

Адабиёт

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. М. 2012.270с.
2. Ашуралиев М.И., Ализода А., Қодирова М.И. Ташкили сайёҳии байналмилалӣ.(Курси мухтасари лексияҳо). Душанбе, 2018.-152с.
3. Ёров Дж.Н. Развитие туристической сферы Республики Таджикистан в условиях рынка. Душанбе: Ирфон, 2007.
4. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Travel tajikistan.tj
5. Масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. (10-уми ноябри соли 2018). Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ.Душанбе.:ДДОТ., 2018.-132с.
6. Модели рушди бахши сайёҳӣ дар Тоҷикистон: таҳлил ва тавсияҳо. Ҳисоботи гуруҳи корӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар бахши сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2013.- 94с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешвои миллат муҳтарам Эмомалии Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018. (манбаи электронӣ) URL:htp://www.prezident.tj

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллоев Асадуллоҳ Ҷаҳфарович- омӯзгори кафедраи таҳлили иқтисоди ва омор ассистент. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимова 64/14.

Сведения об авторе: Саъдуллоев Асадуллох Джахфарович - преподаватель кафедры экономического анализа и статистики, ассистент. Таджикский государственный финансово-экономический университет. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14.

Information about the author: Sadulloev Asadullokh Jahfarovich - lecturer at the Department of Economic Analysis and Statistics, assistant. Tajik State University of Finance and Economics. 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

УДК:336

МЕХАНИЗМИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲО БА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНИ КИШОВАРЗӢ

Маҳмадёров А.У.

Дар мақола масъалаи ҷалби сармояҳо ба истифодаи самараноки захираҳои замин ва рушди соҳаи кишоварзӣ дида баромада шудааст. Таҳлили вазъи заминҳои кишти кишоварзӣ ва самтҳои асосии ҷалби сармояҳо ба вазъи экологии заминҳои обёришаванда ва рушди минтақаҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда щудааст. Механизмҳои асосии ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки захираҳои замин, рушди «иқтисоди сабз», истеҳсоли махсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва беҳдошти муҳити зист оварда шудааст. Инчунин, масъалаи самаранокии идоракунии сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки заминҳои обёришаанда дар шароити минтақаҳои кишоварзӣ, пешниҳодҳои мушаххас оид ба такмили механизмҳои он дар шароити буҳрони озуқаворӣ дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: *комплекси агросаноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, иқтисоди сабз, захираҳои замин, механизми сармоягузориҳо, захираҳои молиявӣ, бехатарии озуқаворӣ, маҳсулоти аз нигоҳи экологи тоза, беҳдошти муҳити зист, самараноки сармоягузориҳо.*

Барои иқтибос: *Маҳмадёров А.У. Механизми ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки захираҳои замини кишоварзӣ / А.У. Маҳмадёров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 557-562.*

МЕХАНИЗМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ

Махмадёров А.У.

В статье рассматривается проблемы привлечения инвестиций в эффективность использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве. Преведены анализ использования земель сельскохозяйственного назначения и предложены основные направления инвестирование в экологические проблемы орошаемых земель в Республики Таджикистан. Выдлены основные механизмы привлечения инвестиций в эффективности использования земельных ресурсов, развитие зелёной экономики, производство экологически чисты продукции и охраны окружающей среды. Также, рассмотрены проблемы эффективность управления инвестиций в использование земельных ресурсов в условиях аграрных регионов, кокнкретные предложены по их совершенствование в условиях продовольсьтвенной кризис.

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, сельское хозяйства, зеленая экономика, земельные ресурсы, механизмы инвестирование, финансовые ресурсы, продовольственной безоппасности, производство экологический чистой продукций, охраны окружающей среды, эффективность инвестиций.*

MECHANISMS FOR ATTRACTING INVESTMENTS IN THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE

Makhmaderov A.U.

The article discusses the problems of attracting investments in the efficiency of land use in agriculture. The analysis of the use of agricultural lands is given and the main directions of investing in environmental problems of irrigated lands in the Republic of Tajikistan are proposed. The main mechanisms for attracting investments in the efficiency of land use, the development of a green economy, the production of environmentally friendly products and environmental protection are highlighted. Also, the problems of effective management of

investments in the use of land resources in the conditions of agrarian regions are considered, and specific suggestions are made for their improvement in the context of the food crisis.

***Keywords**: agro-industrial complex, agriculture, green economy, land resources, investment mechanisms, financial resources, food security, production of environmentally friendly products, environmental protection, investment efficiency.*

Рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи самараноки захираҳои замину об, на танҳо аз ҳисоби истифодаи бошуурона ва эҳтиёткоронаи неруи мавҷудаи заминҳои обёришавандаи кишти кишоварзӣ, балки аз ҳисоби ҷалби бештари сармояҳо барои аз худкунии заминҳои эҳтиёти минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, ҳамчун омили зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ, тавассути механизмҳои идоракунии сармояҳо дар минтақаҳои агросаноатӣ таъмин намудан мумкин аст. Ва дар шакли лозимӣ набудани ҳавасмандиҳои ҷалби сармояҳо ба истифодаи самараноки захираҳои замин дар минтақаҳои мамлакат ва сатҳи пасти истифодаи онҳо, зарурияти роҳҳо ва механизмҳои нави ҷалби сармоягузориҳоро ба истифодаи захираҳои замин ва беҳдошти вазъи экосистемаи минтақавӣ тақозо менамояд.

Таҳлили вазъи кунунии истифодаи захираҳои замин, аз ҷумла заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои баҳои самараноки ҷалби сармояҳо ба истифодаи оқилонаи захираҳои замин дар минтақаҳои кишоварзӣ, коркарди чораҳои маҷмуии вазъи экологӣ ва беҳдошти муҳити зистро муҳим арзёбӣ менамояд. Ба андешаи олими рус Борщекский П.П. «...рушди низоми комплекси агросаноатӣ, қонеъ намудани талаботҳои аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ ва неъматҳои моддии ҷомеъа аз ҷалби сармояҳо ба истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла заминҳои кишти кишоварзӣ вобастагии калон дорад...» [2, 9]. Дар ин маврид, ҷорӣ намудани технологияи пешқадами парвариши зироатҳои кишоварзӣ, ҳифзи захираҳои замин ва ҷори намудани низоми нави заминдорӣ бо назардошти рушди интенсивии соҳаи кишоварзӣ аз манфиат холӣ нест.

Дар назарияи иқтисодӣ механизми ҷалби сармояҳо ба истифодаи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва минтақаҳои агросаноатӣ бо назардошти омилҳои экологӣ-иҷтимоӣ ва демографӣ ба таври кофӣ таҳқиқ нагардида, дар бисёр мавридҳо боиси баҳои пасти истифодаи самараноки заминҳои кишти кишоварзӣ ва рушди истеҳсолоти кишоварзӣ мегардад. Ба андешаи Исайнов, Х.Р., Арабов, Ф.П. «…масъалаи ҷалби сармояҳо дар истифодаи заминҳои кишоварзӣ ва баҳои самаранокии онҳо дар шароити дигаргунсозиҳои муносибатҳои заминдорӣ барои ҳар як шакли хоҷагидорӣ дар бахши мазкур хусусияти хоси худро дошта, он дар интиҳо ба амали намудани фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷараёни хоҷагидорӣ, аз ҷумла ҷалб ва истифодаи самараноки сармояҳо дар бахши истифодаи самараноки захираҳои замин бетаъсир намемонад…» [4, 17]. Аз ин хотир, лозим аст, ки диққати асосӣ ба таҳлил ва баҳои истифодаи самараноки заминҳои обёришаванда бо назардошти хусусиятҳои хосси соҳавӣ ва минтақавӣ, фароҳам овардани шароитҳо барои ҷалби бештари сармояҳо ба истеҳсоли ҳарҷӣ зиёди маҳсулотҳои озуқаворӣ ва рушди устувори минтақаҳои мамлакат дода шавад.

Ҳангоми таҳқиқи баҳои истифодаи самаранокии захираҳои замин ва ҷалби сармояҳо ба рушди минтақаҳои кишоварзӣ аввал мақоми захираҳои заминро дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳобояд муайян карда шавад. Вай ҳамчун омили муҳимми экологии муҳити зист ва воситаи асосии истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ баромад менамояд. Маҳз дар ҳамин маъно арзиши замин ва дигар захираҳои табиӣ барои рушди минтақаҳои агросаноатӣ дуруст баҳогузорӣ гардида, истифодаи самараноки сармояҳо барои рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳои кишвар, дар маҷмӯъ баҳогузорӣ карда мешавад. Таъмини ин мақсадҳо бе ташаккули чораҳои маҷамуии ташкилӣ-хоҷагидорӣ, экологӣ-иқтисодӣ ва маъмурӣ-ҳуқуқӣ, ки ба амалӣ намудани сиёсати давлат дар бахши кишоварзӣ, таъмини ҳуқуқи истифодаи заминҳои кишт, инчунин, самараи баланди зироатҳои кишоварзӣ бо сарфаи ками харҷотҳо, ҳавасмандии нигоҳдорӣ ва

беҳдошти экосистемаи минтақавӣ, дар маҷмуъ, ғайриимкон мебошад. Амалкарди механизм ҷалби сармояҳо бо назардошти чораҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ, экологӣ-иқтисодӣ ва хусусиятҳои хосси минтақавии истифодаи захираҳои замин дар сатҳи соҳавию хоҷагидорӣ бояд роҳандозӣ карда шавад.

Дар рушди низоми заминдорӣ дар минтақаҳои кишвар диққати асосӣ ба рушди интенсивии соҳаи кишоварзӣ ва таъмини аҳолӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ дода шуда, масоили экологӣ, аз қабили нигоҳдорӣ, такрористеҳсол ва ҳифзи захираҳои замин ба мавқеи дуввум гузошта шудааст. Нowобаста аз маблағгузориҳо ба чораҳои маҷмуии муҳофизати захираҳои замин ва ҳифзи муҳити зист, камшавии ҳиссаи маблағгузориҳои буҷетӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ ба назар мерасад. Аз ин хотир, ҳангоми баҳои самаранокии ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи захираҳои замин бояд механизми идоракунии ҷазобияти сармоягузориҳо ба минтақаҳои агросаноатӣ ба назар гирифта шавад.

Ҳалли масъалаҳои мазкур, бе дастгирии давлатии рушди низоми заминдорӣ ва соҳаи кишоварзӣ, тағийрёбии функсияи захираҳои замин дар алоқамандӣ бо мақсад ва принсипҳои рушди устувори минтақаҳои мамлакат ғайримкон буда, давлатро зарур аст, ки механизми ҷалби сармояҳоро дуруст ба роҳ монда, ба бахши ҳифзу такрористеҳсоли заминҳои обёришаванда ва беҳдошти муҳити зист диққати асосӣ диҳад. Ба андешаи Шералиев Э.Н. «…ин вазъ, зарурияти дигаргун намудани сиёсати давлатиро дар башхи ҷалби сармояҳо ба соҳаи кишоварзӣ бо мақсади истеҳсоли маҳсулотҳои даромаднокиашон баланд, истифодаи самаранокии захираҳои замин ва ҷори намудани технологияи нави низоми заминдорӣ дар минтақаҳои кишвар водор месозад...» [7, 243]. Маҳз таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла ба ҳам пайвастани механизми маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва экологӣ-иқтисодӣ, яке аз хусусиятҳои хосси сармоягузорӣ ба истифодаи самараноки захираҳои замин ва соҳаи кишоварзӣ дар шароити минтақа ба ҳисоб меравад.

Дар амалия ду гурӯҳи асосии механизмҳои танзими ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи захираҳои замин ва рушди соҳаи кишоварзӣ, яъне низоми санадҳои меёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунҳои идоракунии механизми ҷалби сармояҳо ва механизми экологӣ-иқтисодии танзими истифодаи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ҷудо карда мешавад. Дар ин раванд, диққати асосӣ бояд ба коркарди услуби нави муайян намудани ҳаққи пардохт барои истифодаи захираҳои замин ва дигар захираҳо дар чорчӯбаи маҳдудиятҳои экологӣ, ки барои минтақаҳои мамлакат муаяйн гардидааст, дода шавад. Ин механизмҳо пеш аз ҳама, ба танзими давлатии истифодаи захираҳои замин ва ҳифзи экосистемаҳои минтақавӣ, такрористеҳсол ва истифодаи самараноки заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ тавассути ҳавасмандии истеҳсоли маҳсулотҳои аз лиҳози экологӣ тоза, ҷорӣ намудани технологияи ҳифзи табиат, сохтори оптималии заминҳои кишти мазкур нигаронида шуда, бояд тавозуни рушди минтақа ва истифодаи захираҳои табиӣ, бахусус, захираҳои замин таъмин гардад. Асоси методологияи мазкурро чораҳои маҷмуие ташкил медиҳад, ки дар онҳо имконияти бештари ҷалби сармояҳо ба такрористеҳсоли захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зист равона гардида, захираҳои замину об дар якҷоягӣ бо рушди истеҳсолот дар минтақаҳои агросаноатӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, механизмҳои танзими ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи самаранокии захираҳои замин тавассути чунин чорабиниҳо амалӣ карда мешавад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

- таъмини истифодаи мақсадноки захираҳои замин ва об дар соҳаи кишоварзӣ, низоми экологӣ ва ҳифзи экосистемаи минтақавӣ ва ғайра;
- истифодаи самараноки нерӯи табиӣ-захиравии минтақа ва таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ;
- коркарди усулҳо ва фишангҳои танзими ҷалби сармояҳо ба истифодаи самараноки захираҳои замин, ҳосилхезии хок ва ҳифзи беҳдошти муҳити зист;
- ҷуброни пурра ва ҳатмии зарари экологӣ ва иқтисодӣ, ки ҳангоми сармоягузориҳо ба экосистемаи минтақавӣ расонида мешавад;
- алоқаи мустаҳками мақомотҳои идоракунии давлатӣ дар ҳамаи сатҳо, хизматрасонии инфрасохторӣ ва

сармоягузорӣ, новобаста аз шаклҳои хоҷагидорӣ ва моликиятдорӣ ба замин ва ғайра.

Барои минтақаҳои Тоҷикистон таҷрибаи ҳам кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ ва ҳам кишварҳои рӯбатараққӣ, ки дар бахши сармоягузорӣ ва баланд бардоштани истифодаи самаранокии захираҳои замин мувофиқ мебошад. Масалан, таҷрибаи баҳои истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зист дар ШМА, Аврупо, Чин, Россия, Қазоқистон, Узбекистон ва дигар кишварҳои собиқ Шуравӣ нишон медиҳад, ки ҳалли масъалаи истифодаи самараноки захираҳои замин ва коркарди механизми ҷалби сармоягузориҳо ба рушди минтақаҳо бе дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва шаклҳои гуногунии хоҷагидорӣ ва моликиятдорӣ ба замин ғайриимкон мебошад.

Тайи даҳсолаҳои охир нақши давлат дар кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ дар ҳалли масъалаҳои экологӣ-иқтисодӣ, интихоби оптималии истифодаи оқилонаи захираҳои замин бо мақсади таъсири камтарин ба муҳити зист хеле афзудааст. Масалан, аксарияти кишварҳо дар доираи қонунгузорӣ маҳдудиятҳоро барои аз гардиши кишоварзӣ баровардани заминҳои корам ҷорӣ намуда, ба ин васила ба истифодабарандагони замин ҳавасмандии беҳтар намудани вазъи экологии заминҳои кишоварзиро таъмин менамоянд. Истифодаи варианти хуб ва илман асосноки таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ дар баҳои ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз манфиат холӣ нест.

Яке аз механизмҳои муҳимми идоракунии давлатии ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи захираҳои замин ин таъмини истеҳсоли маҳсулотҳои аз нигоҳи экологи тоза ва безарар ба ҳисоб меравад, ки дар он риояи меъёрҳои муайяни агроэкологӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти аз озуқавории тозаи ватанӣ, таъмини такрористеҳсоли ҳосилхезии хок ва муҳофизати муҳити зист риоя карда мешавад. Ҳадафи асосии истифодаи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ дар ин маврид ба таъмини рушди интенсификатсияи кишоварзӣ, ҷалби заминҳои минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ ба гардиши кишоварзӣ ва гузаронидани чораҳои маҷмуии ҳифзи табиат мебошад. Ин ҷо, самти асосӣ ин таъмини бехатари экологии истифодаи захираҳои замин ин низоми заминдории органикӣ дар минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад, ки ба консепсияи рушди иқтисодиёти сабз, бо назардошти шароитҳои минтақавӣ ва табиӣ-иқлимӣ мувофиқат менамояд. Илова бар ин, гузариш ба низоми экологии органикӣ ҳавасмандии даромаднокӣ ва шуғли пурраи аҳолиро таъмин намуда, инчунин мувофиқатии рушди иқтисодӣ ва маҳдудиятҳои экологиро роҳандозӣ менамояд.

Маълумотҳо оид ба таъсири низоми заминдории органикӣ ба самаранокии истеҳсоли зироатҳои ғалладонагӣ дар хоҷагиҳои коллективии ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки агар дар хоҷагиҳои қисман чораҳои экологиро гузаронида, ҳосилнокии зироатҳо 4-6 с/га ва хоҷагиҳое, ки ин чораҳоро пурра гузаронидаанд, ҳосилнокӣ ба 10-12 с/га баробар мебошад. Ин гуфтаҳо бо он асоснок карда мешавад, ки ҳангоми истифодаи низоми заминдории органикӣ хароҷоти нуриҳо ба 30-35% ва талафи ҳосилхези хок ба 35-40% кам гардида, ҳосилхезӣ ба 6-8% баланд карда мешавад.

Ҳамин тавр, аз ҳисоби ҷорӣ намудани низоми мазкур, киштгардон ва усули ҳифзи биологии растаниҳо ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ба 10-15 с/га баланд ва самаранокии ҷалби бештари сармоягузориҳо ба масъалаи экологӣ-иқтисодии истифодаи захираҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ таъмин карда мешавад. Бо мақсади таъмини истеҳсоли маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тоза ва рушди иқтисодиёти сабз дар Тоҷикистон зарур аст, ки минтақабандии экологӣ-иқтисодӣ гузаронида шавад. Ва рушди муносибатҳои бозорӣ ва тезутундшавии масъалаҳои экологии захираҳои замин дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати коркарди чораҳои дастаҷамъонаи баҳои экологӣ-иқтисодии самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзиро, бо

назардошти маҳдудиятҳои захираҳои замин ва бадшавии вазъи экологии экосистемаҳои минтақавӣ дар назар дорад.

Ҷадвали 1. - Самаранокии ҷорӣ намудани заминдории органикӣ ба самаранокии экологӣ-иқтисодии дар истеҳсоли ғалладонагиҳо дар хоҷагиҳои коллективии ноҳияи Данғари минтақаи Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Хоҷагиҳои коллективие, ки қисман чораҳои экологиро гузаронидаанд			Хоҷагиҳои коллективие, ки чораҳои экологиро пурра гузаронидаанд		
	«Данғара»	«Насим»	«Навобод»	«Раҳмонҷон»	«Олими Карим-зод»	«Сомонҷон»
Майдони кишт, га	35	42	51	38	55	60
Ҳосилнокӣ с/га	16	18	20	23	25	28
Ҳосили умумӣ, т	560	756	1020	874	1375	1680
Арзиши аслии ҳосили умумӣ, ҳаз. сомонӣ	140,0	189,0	255,0	218,5	343,7	420,0
Ҳароҷотҳои истеҳсолӣ, ҳаз. сомонӣ	124,4	155,0	184,2	154,5	228,4	265,5
Ҳароҷотҳои истеҳсолӣ ба 1 га, ҳаз. сомонӣ	3,5	3,7	3,6	4,1	4,2	4,4
Ҳосилхезии хок, %	2,5	2,3	3,1	4,5	4,8	5,0
Самараи экологӣ-иқтисодӣ, ҳаз. сомонӣ	15,6	34,0	70,8	64,0	115,3	154,5
Самараи экологӣ-иқтисодӣ, аз 1 га, ҳаз. сомонӣ	0,44	0,81	1,4	1,7	2,1	2,5
Даромаднокӣ, %	12,5	21,9	38,4	41,4	50,5	58,1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз руйи ҳисоботҳои солонаи хоҷагиҳои ноҳияи Данғара тайи солҳои 2015-2023.

Яке аз механизми муҳим дар бахши баланд бардоштани самаранокии экологӣ-иқтисодии истифодаи захираҳои замин ва ҷалби сармояҳо ба рушди соҳаи кишоварзӣ ин такмили механизми иқтисодӣ дар низоми заминдорӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи пулакии захираҳои замин - ин механизми асосии танзими самараноки истифодаи захираҳои замин ва унсури муҳими таъмини ҷазобияти сармоягузорӣ ба рушди минтақаҳои кишоварзӣ мебошад. Чунонки натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ҷанбаҳои мавҷудаи баҳои кадастрии арзиши заминҳои кишоварзӣ (маҳз, он базаи асосӣ барои муайян намудани низоми пардохти замин ба ҳисоб меравад) дар сатҳи лозима омилҳои экологӣ-табиӣ, ҳосилхезии иқтисодии хок ва дараҷаи таъсири антропогениро ба агроэкосистема ба назар намегирад. Масалан, меъёри андоз дар шароити кунунӣ дар минтақаҳои кишвар хеле паст буда, тахминан 1-1,5% аз арзиши истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ аз 1 га ташкил медиҳад, ки он ҳавасмандии истифодаи самараноки захираҳои заминро таъмин наменамояд. Дар минтақаи кадастрии Суғд меъёри андоз аз 1 га заминҳои кишт ва дарахтони бисёрсола ба ҳисоби миёна 17,98 сомонӣ (заминҳои обёришаванда - 215,2; заминҳои кӯҳӣ - 12,5); дар минтақаҳои кадастрии Ҳиссор ва Кӯлоб - 16,14; дар Рашт -17,93; дар Вахш - 10,77 ва ВМБК - 7,6

сомонӣ мебошад [5, 13].

Зимни бадшавии ҳолати экологии захираҳои замин ва сатҳи баланди бекурбшавӣ (25-30% солона) дар соҳаи кишоварзии минтақаҳои мамлакат меъёри мавҷудаи андози замин самаранокии истифодабарии заминҳои кишоварзӣ, бахусус, дар минтақаҳои кӯҳӣ таъмин карда натавониста, ҳавасмандии истифодабарандагони заминро барои баланд бардоштани самаранокии экологӣ-иқтисодии истифодаи захираҳои замин ва ҷалби сармояҳо таъмин намекунад. Ба андешаи мо, дар минтақаҳои кадастрӣ зарур аст, ки меъёри андози замин барои заминҳои кишт, дарахтони бисёрсола, алафдаравҳо ва чарогоҳ ба 1-1,5 маротиба зиёд намуда, ин маблағҳои иловагиро ба беҳтар намудани вазъи экологии заминҳои мавҷудаи обёришаванда ва ва азхудкунии минтақаҳои кишвар равона кард.

Ҷорӣ намудани пардохтҳо ва таҳримҳои ҷаримавӣ барои ифлоскунандагони захираҳои замин, мувофиқи принсипи таъмини рушди устувори низоми заминдорӣ, дар ҳолати ифлоскунандагон ҷуброн ва ҳаққи пардохтро дар андозаи зарар мепардозанд, ки он ҷое назорати давлатии ҳифз ва самаранок истифодабарии захираҳои замин ва фазои сармоягузориро беҳтар менамояд. Ва ин пардохтҳо истифодабарандагони заминҳоро водор месозад ифлосшавиро кам намуда, чораҳои муҳофизати табиатро бехтар намоянд. Истифодаи андозҳои экологӣ барои таназзулёбии захираҳои замин низ истифода бурдан мумкин аст, ки он таъсири антропогениро ба агроэкосистемаи минтақавӣ кам ё манъ намуда, ба истифодаи самаранoки заминҳои обёришавандаи соҳаи кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Дар маҷмуъ, чораҳои маҷмуии аз нигоҳи илмӣ асоснoкнамудаи ҷалби сармоягузориҳо ба муҳофизати табиат, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияи нав ва низоми киштгардон имконият медиҳад, ки таъсири антропогенӣ ба муҳити зист паст гардида, устувории экологии агроэкосистмаи минтақавӣ ва самаранокии соҳаи кишоварзӣ таъмин карда шавад. Ҳамаи ин зербинои асосӣ барои рушди устувор, таъмини бехатарии озуқаворӣ, тағийротҳоро ба беҳшавии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ дар деҳот мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Арабов Ф.П. Гулбекова С. Дж. Совершенствование механизм управления инвестициями в экономике Республики Таджикистан: от теории к практике // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет. - Душанбе: -2019. - № 4 (68). - С. 90-99.

2. Борщевский П.П. Методологические основы экономической оценки использования, воспроизводства и сохранения природных ресурсов в продовольственном комплексе / П.П. Борщевский, А.А. Коваленко //Вестник Сумского государственного аграрного университета. Серия «Экономика и менеджмент». Научно-методический журнал. Вып. 1. - 2001. - С. 9-13.

3. Бердиев, Р. Б., Одинаев, С.П. Роль инвестиций в повышении темпов экономического роста и благосостояния населения/ Р.Б Бердиев, С.П. Одинаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. -2017. - № 2/7. - С. 8-11.

4. Исайнов, Х.Р., Арабов, Ф.П. Инвестиции в земельно-водные ресурсы Таджикистана: механизм управления их эколого-экономическим использованием /Х.Р. Исайнов, Ф.П. Арабов. -Душанбе: Типографии ТНУ, 2021. - 192 с.

5. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2021. - С. 12-15.

6. Тагоев Дж. Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан). - Душанбе: «Ирфон», 2009. - С 14.

7. Шералиев Э.Н. Региональные особенности оценки эффективности аридного землепользования в сельском хозяйстве Таджикистана (Теория, методология и практика). Дисс. на соис. учён. степ. д.э.н. - Душанбе. - 2023. - С. 243.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадёров Аббос Умурбоевич - унвонҷӯйи Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146, E-mail: mahmadyrovabbos@gmail.com. Телефлон: (+992) 93- 198- 99-88.

Сведения об авторе: Махмадеров Аббос Умурбоевич - аспирант Таджикского аграрного университета имени Ширишох Шотемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан. г. Душанбе, проспект Рудаки, 146, E-mail: mahmadyrovabbos@gmail.com. Телефлон: (+992) 93- 198- 99-88.

Information about the author: Mahmaderov Abbos Umurbaevich - postgraduate student at the Tajik Agrarian University named after Shirinshoh Shotemur. Address: 146 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734003, Republic of Tajikistan, E-mail: mahmadyrovabbos@gmail.com . Phone number: (+992) 93- 198- 99-88.

УДК: 336.15 (575.3)

МЕХАНИЗМҲОИ АСОСИИ ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

Сабурзода Ф.М.

Аннотатсия. *Дар мақола муаллиф таъсири механизмҳоии асосии танзими молиявиро барои иқтисодиёт дар шароити имрӯза баррасӣ намудааст. Дар асоси таҳлилҳои муаллиф танзими давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклу воситаҳои гуногунро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо давлат ба иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонад, ҳамзамон онро муътадил гардонда рушди устуворро таъмин менамояд. Мавриди зикр аст, ки асосҳои танзими молиявӣ усулҳо ва механизмҳое мебошанд, ки мақомоти давлатӣ, бонки марказӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ барои таъсир расонидан ба иқтисодиёт, ба эътидол овардани бозорҳои молиявӣ, идоракунии ҳаҷми пул ва нигоҳ доштани фаъолияти иқтисодӣ истифода мебаранд.*

Зарурати дахолати давлат ба иқтисодиёт бо мақсади танзими он бо ҳалли масъалаҳои вобаста ба қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа, дастгирии самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёт, такмил ва васеъ намудани иншооти инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *танзими молиявӣ, танзими давлатии иқтисодиёт, рушди усувори иқтисодиёт, захираҳои молиявӣ, буҷети давлатӣ, даромади буҷети давлатӣ, хароҷоти буҷети давлатӣ, қарзи давлатӣ, сармоягузорӣ, механизмҳои танзими молиявӣ.*

Барои иқтибос: *Сабурзода Ф.М. Механизмҳои асосии танзими молиявии иқтисодиёт дар шароити имрӯза/ Ф.М. Сабурзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2 (43). – С. 563-570.*

ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Сабурзода Ф.М.

Аннотация. *В статье автор обсуждает влияние основных механизмов финансового регулирования на экономику в сегодняшних условиях. Согласно анализам автора, государственное финансовое регулирование в Республике Таджикистан включает в себя различные формы и средства, с помощью которых государство воздействует на национальную экономику, одновременно стабилизируя ее и обеспечивая устойчивое развитие. Следует отметить, что основы финансового регулирования-это методы и механизмы, используемые государственными органами, Центральным банком и другими финансовыми учреждениями для воздействия на экономику, стабилизации финансовых рынков, управления денежными потоками и поддержания экономической активности.*

Необходимо вмешательство государства в экономику с целью ее регулирования путем решения вопросов, связанных с удовлетворением потребностей общества, поддержкой приоритетных направлений экономического развития, совершенствованием и расширением объектов производственной и социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: *финансовое регулирование, государственное регулирование экономики, устойчивое экономическое развитие, финансовые ресурсы, государственный бюджет, доходы государственного бюджета, расходы государственного бюджета, государственный долг, инвестиции, механизмы финансового регулирования.*

MAIN MECHANISMS OF FINANCIAL REGULATION OF THE ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

Saburzoda F.M.

Annotation. *In the article, the author discusses the impact of the main mechanisms of financial regulation on the economy in today's conditions. According to the author's analysis, state financial regulation in the Republic of Tajikistan includes various forms and means by which the state influences the national economy, while stabilizing it and ensuring sustainable development. It should be noted that the fundamentals of financial regulation are the methods and mechanisms used by government agencies, the Central Bank and other financial institutions to influence the economy, stabilize financial markets, manage cash flows and maintain economic activity.*

It is necessary for the state to intervene in the economy in order to regulate it by addressing issues related to meeting the needs of society, supporting priority areas of economic development, improving and expanding industrial and social infrastructure facilities.

Keywords: *financial regulation, state regulation of the economy, sustainable economic development, financial resources, state budget, state budget revenues, state budget expenditures, state debt, investments, financial regulation mechanisms.*

Гузориши масъала. Тасодуфӣ нест, ки дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда танзими молиявии давлатӣ дар соҳаи истеҳсолот ва амалияи иқтисодӣ васеъ истифода мешавад. Дар ин ҳошия зикр намудан ба маврид аст, ки усулҳо, воситаҳо ва фишангҳои танзими молиявии давлатӣ то имрӯз пурра таҳқиқ карда нашудаанд, бисёр вазифаҳои ҳалнашуда вобаста ба дахолат ба иқтисодиёти давлат мавҷуданд. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки дар ташаккул ва рушди сохтори иқтисодии ҳар як ҷомеаи муосир танзими молиявии давлатӣ, ки дар доираи сиёсати иқтисодии интихобкардаи давлат амалӣ карда мешавад, нақши ҳалкунанда дорад. Ҳамзамон танзими давлатии молияви дар маҷмӯъ тавасути низоми молиявии мамалкат сурат мегирад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои марбут ба масъалаҳои асосии танзими молиявии рушди иқтисодиёт дар корҳои илмии олимони хориҷӣ аз қабили Леонтьев В.В., Сакс Д.Д., Самуэлсон П., Фридман М. ва дигарон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ҳамзамон доир ба баъзе паҳлуҳои танзими молиявии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза дар корҳои иқтисодшиносони ватанӣ Улуғхоҷаева Х.Р., Ҷонмамадов Ш.Б., Раҳмонов, Ф. С., Асроров И.А., Каримова М.Т., ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола. Пеш аз ҳама омӯзиши механизмҳои асосии иқтисодӣ, аз қабили буҷети давлатӣ, қарзи давлатӣ, сармоягузорӣ, ки ба танзими молиявии иқтисодиёт таъсири хешро мерасонанд.

Муҳтавои асосии мавод. Танзими молиявии иқтисодиёт ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии сиёсати зиддибуҳронии давлат дар шароити муосири кишвар дар суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид мегардад. Буҳронҳои иқтисодии солҳои охир хусусан ё бӯҳроне, ки дар натиҷаи пандемияи COVID-19 ба вуҷуд омада буд, нишон медиҳад, ки то чӣ андоза муҳим будани механизмҳои муассири танзими давлатии молиявӣ барои коҳиш додани оқибатҳои ин бӯҳронҳо муҳим аст [6, с.251]. Ин таъсир дар вазифаҳои ҳамоҳангсозӣ ва ташкилии давлат дар раванди ташаккули асосҳои низоми иқтисоди бозорӣ ва дар муҳайё намудани шароит барои гузаштан ба дигар шакли низоми иқтисодӣ зуҳур меёбад. Ба ин муносибат масъалаҳои муайян кардани ҳадди зарурӣ ва ниҳоии дахолати давлат ба иқтисодиёт дар давраи гузариш, инчунин масъалаҳои такмили механизмҳои танзими давлатии иқтисодиёт аҳамияти махсус пайдо мекунанд Аз ин рӯ, субъекти асосии танзими молиявӣ давлат ба ҳисоб меравад [7, с.80].

Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон шаклҳои гуногуни дахолати давлат ба раванди фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ ва фаъолияти иқтисодии онҳо дар ҳоли ҳозир истифода мешаванд. Аксар иқтисодшиносони муосир аввалин кӯшиши танзими молиявии иқтисодиётро ба давраи ташаккулёбии муносибатҳои бозорӣ дар асрҳои XVII-XVIII нисбат медиҳанд [5,с.26]. Илова бар ин, танзими равандҳои иқтисодӣ вазифаи асосии давлат мебошад, ки бевосита ба сатҳҳои низоми молияи

давлатӣ алоқаманд мебошад. Дар ин ҳолат давлат ҳамчун ниҳоди мушаххаси иқтисоди бозорӣ баромад мекунад. Дар шароити пешрафти илму техникаи муосир имрӯзҳо нақши танзимкунандаи молиявии равандҳои иқтисодӣ то рафт мураккаб шуда, бо вазифаҳои иловагии рушди илм, маориф ва инфрасохтори иттилоотӣ пурра мегардад [3, с.14].

Низоми молияви ин маҷмӯи институтҳо, бозорҳо ва механизмҳое мебошад, ки идоракунии самарабахши гардиши молиявиро таъмин намуда, фаъолияти иқтисодиро дастгирӣ намуда, муомилоти пулро танзим мекунанд. Низоми молиявӣ дар танзими иқтисодиёт, таъмини азнавтақсимкунии самараноки захираҳо, нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушд нақши асосиро мебозад.

Бояд қайд намуд, ки низоми молиявии мамлакат таввассути унсурҳо ё бахшҳои худ аз қабили бонкҳо, бозорҳои саҳомӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, низоми буҷети далатӣ, низоми андоз ва андозбандӣ, қарзи давлатӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ, сиёсати сармоягузорӣ, сиёсати гумрукӣ ва дар маҷмӯъ бозорҳои молиявӣ танзим мекунад. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки низоми молиявӣ барои аз нав тақсим кардани захираҳои молиявӣ дар байни соҳаҳои иқтисодиёт ёрӣ мерасонад. Бозорҳои бонкӣ ва молиявӣ сармояро ба бахшҳои истеҳсолкунанда равона мекунанд, ки ба рушди тиҷорат мусоидат мекунанд.

Мавриди зикр аст, ки танзими давлатии молиявӣ намудҳои гуногунеро дар бар мегирад, ки ба ҳам алоқаманд буда, ба ҳифзи суботи иқтисодӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ ва тақсимоти самараноки захираҳо нигаронида шудаанд. Ҳар як самт вобаста ба шароити кунунии иқтисодӣ ва ҳадафҳои сиёсати давлат истифода мешавад. А. Артемов, А. Брикин ва В. Шумаев қайд кардаанд, давлат бояд танзими молиявии иқтисодиётро бо низоми мукаммали қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба роҳ монад [1,с.4]. Дар баробари ин танзими молиявии давлати маҷмуи воситаҳоро дар бар мегирад, ки давлат бо ёрии онҳо ҷараёни молиявиро идора мекунад, фаъолияти иқтисодиро ҳавасманд мекунад ва ба мақсадҳои иҷтимоию иқтисодӣ ноил мегардад. Дар шароити имрӯза механизмҳои асосии танзими молиявии иқтисодиётро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

Расми 1.Механизмҳои асосии танзими далатии молиявии иқтисодиёт

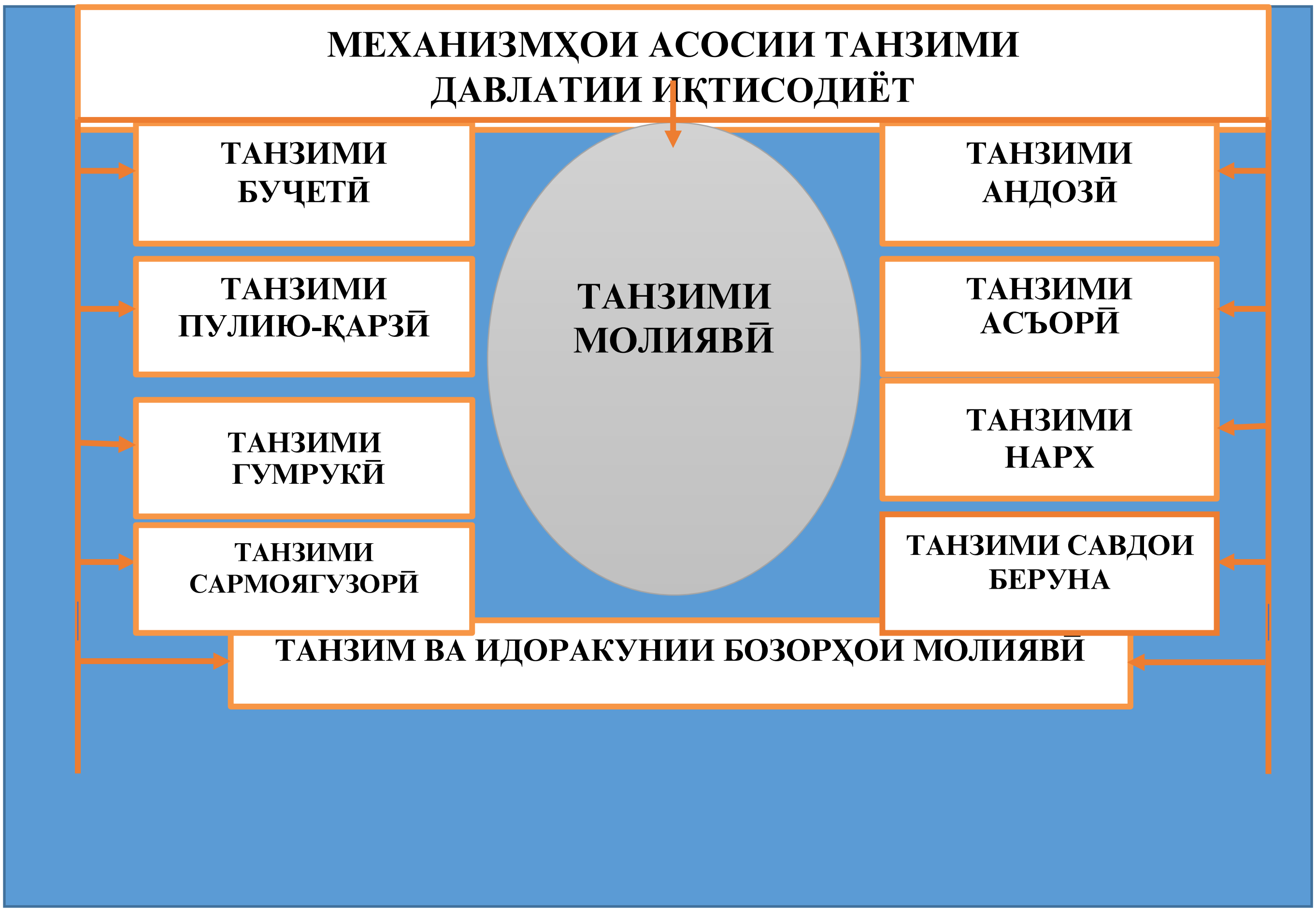

Чуноне, ки маълум гардид, яке аз муҳимтарин механизмҳое, ки давлат танзими иқтисодӣ ва иҷтимоиро бо он амалӣ менамояд, ин буҷети давлатӣ мебошад. Яъне меҳвари асосии низоми молияи давлатии ҳар як кишвар ин буҷети давлатӣ мебошад. Буҷети давлатӣ муҳимтарин воситаи танзими молиявии иқтисодиёти кишвар, таъмини дубора тақсимоти захираҳо ва мусоидат ба устувории низоми иқтисодӣ мебошад. Он ҳуҷҷати асосии молияви буда, даромад ва хароҷоти пешбинишудаи давлатро дар давраи муайян, одатан дар як сол инъикос мекунад ва барои банақшагирӣ ва татбиқи сиёсати молиявии давлати ҳамчун асос хизмат мекунад.

Дар баробари ин, танзими буҷети давлатӣ муҳимтарин омили рушди низоми молиявӣ ва таъмини суботи иқтисодӣ мебошад. Идоракунии самараноки молияи давлатӣ на танҳо ба ноил шудан ба ҳадафҳои макроиқтисодӣ, балки ба нигоҳ доштани эътимоди сармоягузорон, субот дар бозорҳои молиявӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад. Муҳим он аст, ки танзими буҷет бо дарназардошти тағйироти вазъи иқтисодӣ ва омилҳои беруна мутобиқ бошад.

Вобаста ба ин яке аз масъалаҳои муҳим ин танзими даромадҳои буҷети давлатӣ мебошанд. Он муносибатҳои иқтисодии байни давлат бо ташкилотҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва шаҳрвандонро, ки дар раванди пардохтҳои буҷетӣ пайдо мешаванд, инъикос менамоянд. [2, с.456]. Танзими даромадҳои буҷети давлатӣ ин раванди идоракунии манбаъҳо ва ҳаҷми даромадҳо ба буҷети давлатӣ мебошад. Бо ибораи дигар гуфтан ба маврид аст, ки он як унсури муҳими сиёсати фискалӣ мебошад, ки ба суботи иқтисодӣ, рушди низоми молиявӣ ва қобилияти давлат дар иҷрои ӯҳдадориҳои худ таъсир мерасонад. Танзими даромадҳои давлатӣ равандест, ки на танҳо андозбандии муассир, балки ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, мубориза бо саркашӣ аз андоз ва идоракунии устувори қарзҳои давлатиро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки устувории молиявӣ ва рушди тамоми низоми иқтисодиро таъмин намоем.

Бояд қайд кард, ки такмили танзими даромадҳои буҷети давлатӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории низоми молиявии кишвар, инчунин фароҳам овардани шароит барои рушди дарозмуддати иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Идоракунии дурусти даромадҳои буҷети давлатӣ ба суботи иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва рушди дарозмуддати кишвар мусоидат мекунад (ниг. ба ҷадвали №1).

Ҷадвали 1. Динамикаи даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020-2023
(иҷроиши аслӣ бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				2023/2020 маротиба
	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми умумии буҷети давлатӣ	**25064,9**	**30053,8**	**36056,8**	**43903,4**	**1,7**
Даромадҳои ҷорӣ ва грантҳо	18414,9	21508,0	25263,7	28644,6	**1,5**
Воридоти андозҳо	**15366,5**	**19669,5**	**21824,2**	**25769,1**	**1,6**
-андоз аз даромад ва андоз аз фоида	3575,6	4712,7	5906,1	6861,2	**1,9**
-андоз аз даромад	1878,1	2345,2	2856,9	3341,1	**1,7**
-андоз аз фоида	1697,4	2336,6	3049,2	3520,0	**2,0**
-андозҳои иҷтимоӣ	1686,8	2037,2	2001,0	2257,1	**1,3**
-андоз аз molу мулки ғайриманқул ва замин	374,2	456,9	869,5	1015,3	**2,7**
аз ҷумла: андоз аз замин	56,4	69,2	113,9	121,4	**2,1**
андоз аз арзиши иловашуда	6393,1	8215,9	8949,0	10619,6	**1,6**
аксизҳо	621,0	745,2	902,0	1253,7	**2,0**
-дигар даромадҳои берунӣ барои савдо	701,4	907,4	1092,9	1547,5	**2,2**

ва амалиётҳо					
-андозҳои дигари дохилӣ ва пардохтҳо аз молу хизматрасониҳо	331,5	389,5	188,0	220,8	**0,6**
Воридоти ғайриандозӣ	**1895,4**	**1601,2**	**2418,5**	**2333,2**	**1,2**
-воридот аз моликият ва фаъолияти соҳибкорӣ	297,0	313,2	477,9	465,3	**1,5**
-дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет	237,9	310,2	421,1	590,7	**2,4**
-ҷаримаҳо ва мучозотҳо (санксияҳо)	210,7	278,0	304,0	356,0	**1,6**
-воридоти дигари ғайриандозӣ ва пардохтҳои маъмурӣ	459,2	628,1	648,2	728,3	**1,5**
Даромад аз сармоя	690,3	68,4	567,1	192,8	**0,2**
Грантҳо	1150,7	237,2	1020,9	542,2	**0,4**

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб ва ҳисоб карда шудааст: Молия Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ.-Душанбе: АОНПҶТ, 2024с. С. 15-21.

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали боло аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳаҷми даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи таҳлилӣ (2020-2023) зиёд гардидаанд. Масалан, даромади умумии буҷети давлатӣ дар соли 2020 25064,9 млн. сомонӣ буд, ки дар соли 2023 ба 43903,4 млн. сомонӣ расидааст, ки ин 1,7 маротиба зиёд шудааст. Даромадҳои ҷорӣ ва грантҳо бошанд, дар солҳои таҳлилӣ низ мутаносибан аз 18414,9 млн. сомонӣ ба 28644,6 млн. сомонӣ омада расидаанд ва ё 1,5 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Бояд зикр намуд, ки танзими хароҷоти буҷети давлатӣ низ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи муҳими сиёсати фискалӣ буда, ба рушди иқтисодӣ, амнияти иҷтимоӣ ва инфрасохтории кишвар таъсирри хеле назаррас мерасонад. Раванди танзими хароҷоти буҷети давлатӣ дар Тоҷикистон ҷанбаҳои гуногун ва механизмҳои асосиро дар бар мегирад, ки ба таъмини устувории буҷет ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ нигаронида шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими хароҷоти буҷети давлатӣ тавассути механизмҳои гуногун амалӣ карда мешавад, ки ба тақсимоти самараноки маблағҳо ва назорати истифодаи онҳо нигаронида шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки танзими хароҷоти буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон василаи муҳими таъмини суботи иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ мебошад. Сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда, аз қабили захираҳои маҳдуд, вобастагии зиёд аз маблағгузории беруна ва мушкилоти самаранокии хароҷот, дар кишвар барои такмил додани идоракунии молиявӣ фаъолона кор бурда мешавад. Истифодаи механизмҳои қатъии назорат, такмили банақшагирии хароҷот ва ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ метавонад самаранокии танзими буҷетиро ба таври назаррас беҳтар созад. Такмили танзими хароҷоти буҷети давлати ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷети, таъмини суботи ичтимоию иқтисоди, оптимизатсияи хароҷоти давлат нигаронида шудааст.

Баланд бардоштани самаранокии идоракунии хароҷоти давлатӣ муносибати маҷмӯиро тақозо мекунад, ки тадбирҳои дохилӣ ва беруниро дар бар мегирад, ки ба оптимизатсияи хароҷот, кам кардани коррупсия ва такмили назорат нигаронида шудаанд. Такмили танзими хароҷоти буҷети давлати бояд ба истифодаи оқилонаи маблағҳо, баланд бардоштани самаранокии барномаҳо ва лоиҳаҳои давлати, инчунин кам кардани хароҷоти ғайримақсаднок ва хавфҳои коррупсиони равона карда шавад.

Ҳамзамон шаффофият, банақшагирӣ ва назорати хароҷот, инчунин истифодаи усулҳои инноватсионии идоракунӣ ва аудит имкон медиҳад, ки системаи танзими буҷетӣ, ки қобилияти дастгирии самараноки рушди иқтисодӣ ва некуахволии иҷтимоии аҳолӣ дошта бошад, таъсис дода шавад.

Танзими давлатии молияви дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муътадил гардонидан ва рушди иқтисодиёт нақши асосиро мебозад. Он тавассути доираи васеи воситаҳо, аз ҷумла танзими буҷетӣ ва андоз, сиёсати пулию қарзӣ, инчунин тавассути дастгирии соҳаҳои алоҳида ва ҷалби сармояи

хориҷӣ амалӣ карда мешавад. Самаранокии ин воситаҳо аз мувофиқати онҳо бо ҳадафҳои иқтисодии кишвар, инчунин аз қобилияти ҳукумат барои мутобиқ кардани сиёсатҳо дар посух ба чолишҳои дохилӣ ва хориҷӣ вобаста аст.

Дар маҷмӯъ такмили танзими буҷет ҷараёни пай дар пай баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ, мустаҳкам намудани интизоми молиявӣ ва таъмини суботи ичтимоӣ мебошад.

Қобили тазаккур аст, ки дар солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар намудани ҷараёни буҷет ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ тадбирҳои гуногун андешидаистодааст. Дар раванди ин такмилот ҳам механизмҳои дохилии банақшагирӣ ва иҷрои буҷет ва ҳам ҳамкории мутақобила бо институтҳои молиявии байналмилалӣ ҷанбаҳои муҳимро дар бар мегиранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои такмили методологияи банақшагирии буҷет чораҳои заруриро андиешидаистодааст. Ҳадафи асосӣ ин пешниҳоди пешгӯиҳои дақиқ ва вокеии даромад ва хароҷот дар асоси вазъи макроиқтисодӣ ва тамоюлҳои кунунии иқтисодӣ мебошад.

Дар баробари ин яке аз масъалаҳои муҳими такмили танзими буҷетӣ ин такмили низоми андоз мебошад. Танзими низоми андоз дар Тоҷикистон барои дастгирии суботи иқтисодӣ, рушди соҳибкорӣ ва барномаҳои иҷтимоӣ нақши муҳим дорад. Солҳои охир дар кишвар ислоҳот барои такмили низоми андоз, соддагардонии маъмурияти андоз ва баланд бардоштани сатҳи ҷамъоварии андозҳо амалӣ карда мешавад. Солҳои охир дар Тоҷикистон барои ислоҳоти низоми андози худ фаъолона кор бурда мешавад. Яке аз ҳадафҳои муҳим эҷод намудани низоми нисбатан муассири андоз мебошад, ки шаффоф бошад ва ба беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ мусоидат намояд. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар солҳои охир низ ҷиҳати соддагардонии расмиёти сармоягузорони хориҷӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, озодкунӣ аз баъзе андозҳо барои давраи муайян ё дар давраи амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ тадбирҳо андешида шуданд. Ин имкон медиҳад, ки ба тараққиёти соҳаҳои нави иқтисодиёт ҳавасманд гардад. Инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш мекунад, ки системаи электронии андозбандиро ҷорӣ намояд ва ин метавонад самаранокии ҷамъоварии андозҳоро беҳтар кунад. Барои такмили низоми андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани чораҳои заруриро аз қабили - зиёд намудани ҷамъоварии андозҳо тавассути такмили маъмурият ва истифодаи технологияҳои муосир барои назорати даромадҳои андоз ва тавсеаи манбаи андоз ва кам кардани вобастагӣ аз даромадҳо аз сарчашмаҳои беруна, аз қабили кӯмакҳои байналмилалӣ ва қарзҳо зарур аст.

Такмили танзими буҷетӣ дар Тоҷикистон бархӯрди ҳамаҷониба, аз ҷумла ҳам такмил додани таҷрибаи дохилии буҷетӣ ва ҳам ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалиро тақозо мекунад. Ҳадафи як қатор ислоҳот баланд бардоштани шаффофият, такмили банақшагирӣ, пурзӯр кардани назорат аз болои хароҷот ва афзоиши даромадҳои андоз мебошад. Ҳамаи ин тадбирҳо ба таъсиси низоми устувори молиявӣ ва мусоидат ба рушди иқтисодии кишвар мусоидат мекунанд.

Танзими давлатии молияви дар таъмини устувории иқтисодиёти миллӣ, таъмини тақсими одилонаи захираҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди устувор нақши асосиро мебозад. Он муҳимтарин унсури низоми молиявии кишвар буда, доираи васеи тадбирҳоро дар бар мегирад, ки ба идоракунии гардиши молиявӣ, даромад ва хароҷоти давлат, инчунин ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд. Яке аз вазифаҳои асосии танзими молиявии давлатӣ нигоҳ доштани суботи макроиқтисодӣ мебошад. Ин тавассути идоракунии самараноки буҷети давлатӣ, назорати таваррум, танзими қурби асъор ва фоизҳо ба даст меояд. Истифодаи дурусти сиёсати фискалӣ ва пулию қарзӣ кӯмак мекунад, ки бӯҳронҳои иқтисодӣ пешгирӣ карда шавад, тамоюлоти молиявӣ ба ҳадди ақал расонида шавад ва иқтисодиёт дар давраи таназзул ё гармшавии бозор ба эътидол оварда шавад. Давлат рушди иқтисодиро тавассути танзими молиявӣ, аз ҷумла тавассути сиёсати андоз, хароҷоти

давлатӣ, субсидияҳо ва грантҳо ҳавасманд мекунад.

Масалан, дар замони бӯҳрон давлат метавонад хароҷоти худро барои лоиҳаҳои инфрасохторӣ афзоиш диҳад, ки боиси таъсиси ҷойҳои корӣ ва ҳавасмандии фаъолияти иқтисодӣ мегардад. Инчунин, имтиёзҳои андоз ва дастгирии сармоягузории хусусӣ ба рушди соҳибкории хурду миёна мусоидат намуда, дар навбати худ иқтисодро таҳким мебахшад. Қисми муҳими танзими молиявӣ назорат аз болои сатҳи қарзи давлатӣ мебошад. Қарзи аз ҳад зиёд метавонад ба бӯҳрони молиявӣ оварда расонад, аз ин рӯ ҳукуматҳо мекӯшанд, ки тавозуни оптималии байни қарзгирӣ ва қобилияти пардохтро нигоҳ доранд.

Дар баробари ин шакли дигари танзим ин танзими сармоягузорӣ ба шумор рафта як воситаи муҳими танзими иқтисод аст, зеро он ба фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоя, ҳавасмандгардонии афзоиши ҳосилнокӣ, такмили инфрасохтор ва мусоидат ба таъсиси ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад. Дар шароити муосир, бахусус дар кишварҳои дорои иқтисоди рӯ ба тараққӣ, ба мисли Тоҷикистон, танзими самараноки сармоягузорӣ аҳамияти хеле хоса дорад. Пеш аз ҳама танзими сармоягузорӣ ба фароҳам овардани шароити ҷолиб барои сармоягузорони хориҷӣ нигаронида шудааст. Ин махсусан барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ муҳим аст, ки бозори сармояи маҳаллӣ метавонад суст инкишоф ёбад. Танзими сармоягузорӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, кам кардани монеаҳо дар пешбурди соҳибкорӣ ва соддагардонидашудаи бақайдгирӣ ва иҷозадиҳӣ ба ҷалби сармоя ва технологияи зарурӣ мусоидат мекунад, ки ба рушди иқтисод ва баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар мусоидат мекунад. Танзими муассир инчунин ба рушди бозори дохилии сармоя мусоидат намуда, барои соҳибкорони маҳаллӣ имконият фароҳам меорад. Ин омили муҳими ташаккули соҳибкории рақобатпазир, беҳбуди хизматрасонии молиявӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории хурду миёна мебошад. Ҳамзамон ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ (кишоварзӣ, саноат, энергетика, нақлиёту коммуникатсия ва ғайра) барои кишвар аҳамияти калон дорад. Қоидаҳои хуб тарҳрезишудаи сармоягузорӣ метавонад иҷрои лоиҳаҳои бузурги инфрасохторро суръат бахшад, ки дар навбати худ самаранокии дигар бахшҳои иқтисодиётро беҳтар мекунад. Танзими сармоягузорӣ ба рушди устувори иқтисодӣ тавассути фароҳам овардани муҳити устувор ва пешбинишаванда барои тиҷорат мусоидат мекунад. Сармоягузориҳои ҷалбшуда ба навсозии истеҳсолот, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва баланд бардоштани самаранокӣ мусоидат мекунанд. Кишварҳое, ки фазои сармоягузории худро фаъолона танзим мекунанд, метавонанд ба иқтисоди байналмилалӣ ба осонӣ ворид шаванд. Сармоягузориҳо иқтидори содиротиро ҳавасманд намуда, муносибатҳоро бо кишварҳои хориҷӣ ва ширкатҳои байналмилалӣ беҳтар намуда, ба рушди минбаъдаи савдои хориҷӣ ва рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Муҳимтарин ҷанбаи танзими сармоягузорӣ мавҷудияти заминаи возеҳ ва устувори қонунгузорӣ мебошад, ки ҳифзи ҳуқуқҳои сармоягузорон, пешгӯии муҳити соҳибкорӣ ва кам кардани хатарҳоро таъмин менамояд. Пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва дигар имтиёзҳо барои сармоягузорон имкон медиҳад, ки барои сармоягузорӣ дар соҳаҳои алоҳида ё минтақаҳо шароити ҷолиб фароҳам биёрад.

Танзими сармоягузорӣ на танҳо воситаи муҳими ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, балки унсури зарурии стратегияи давлатӣ мебошад, ки ба ҷалби сармоя, рушди соҳаҳои нави саноат ва беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудааст. Сармоягузории хориҷӣ метавонанд бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарак ва корхонаҳое, ки пурра ба сармояҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, ҷойҳои нави кориро таъмин кунанд, маҳсулот истеҳсол намоянд, ба буҷет андоз супоранд ва бо ҳамин воридшавии даромадҳои пулии лозимаро ба буҷет таъмин намоянд [5, с.77]. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ барои захираҳо ва сармоя танзими самараноки сармоягузорӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди миллӣ, бахусус барои кишварҳои бозаргонии рушдёбанда табдил меёбад.

Вобаста ба ин нақши танзими давлатии молиявӣ инчунин назорати фаъолияти

муассисаҳои молиявӣ, аз қабили бонкҳо, ширкатҳои суғурта ва фондҳои нафақаро дар бар мегирад. Ҷорӣ намудани қоидаҳо ва стандартҳо, аз қабили талаботи сармоя, назорати пардохтпазирӣ ва муқовимат ба қаллобии молиявӣ, ба таҳкими эътимод ба низоми молиявӣ ва пешгирии бӯҳрони молиявӣ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, танзими давлатии молиявӣ муҳимтарин воситаи таъмини суботи иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ ва рушди иқтисодӣ мебошад. Он барои мутобиқ кардани иқтисодиёти кишвар ба чолишҳои берунӣ ва дохилӣ, дастгирии некӯаҳволии шаҳрвандон ва фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, низоми молиявӣ воситаи ҷудонашавандаи рушди устувори иқтисодӣ, мувозинати талаботу пешниҳод ва нигоҳ доштани суботи иқтисодии кишвар мебошад. Маҳз, ба воситаи захираҳои молиявии давлат молиякунонии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт амалӣ гардида, фондҳои эҳтиётӣ ва захиравӣ барои мақсадҳои муайян ташкил карда мешаванд ва ҳамзамон ин захираҳои молиявӣ барои рушди иқтисоди миллии мамлакат ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии мардум дар натиҷаи амалӣ намудани ҳадафҳои стратегӣ равона мегарданд [8, с.348]. Дар ин ҳошия бояд зикр намуд, ки шаклҳо ва фишангҳои асосии молиявӣ метавонанд таъсири мусбати худро барои рушди устувори иқтисоди миллӣ расонанд. Дар маҷмӯъ танзими молиявии давлатӣ ҳамчун унсури асосии низоми молиявӣ маҷмӯи механизмҳоеро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо давлат ба иқтисодиёт бо мақсади ноил шудан ба суботи макроиқтисодӣ, беҳтар намудани некӯаҳволии иҷтимоӣ ва тақсимоти оптималии захираҳо таъсир мерасонад. Ҳамзамон танзими давлатии молияви воситаи муҳимтарини идоракунии иқтисодиёт буда, мувозинати байни хароҷоти давлат, даромадҳои андоз ва муомилоти пулро таъмин менамояд. Ин ба мо имкон медиҳад, ки рушди устувори иқтисодиро таъмин кунем, кафолатҳои иҷтимоиро нигоҳ дорем ва хатарҳои иқтисодиро кам кунем.

Адабиёт

1. Артемов А. Модернизация государственного управления экономикой / А. Артемов, А. Брыкин, В. Шумаев // Экономист. - 2008. -№2. -С.3-14.
2. Г.Б. Поляк. Финансы: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям, специальности «Финансы и кредит» / Г.Б. Поляк, О.И. Пилипенко, Н.Д. Эриашвили [и др.]; под редакцией Г.Б. Поляка. – 4-е изд. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. С– 735.
3. Иброҳимзода И.Р., Сабурзода Ф.М. Асосҳои назариявии танзими молиявии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2022. - №3. С.14-20.
4. Икромов Ф.Н., Сабурзода Ф.М. Танзими давлатии фаъолияти сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 10-1. С. 76-80.
5. Николаева Т.И. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования / Т.И. Николаева, Н.Р. Егорова. -Екатеринбург: УГЭУ, 1998. - С.26.
6. Сабурзода Ф.М. Нақши буҷети давлатӣ дар танзими молиявии иқтисодиёт / Сабурзода Ф.М. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. -Душанбе, 2024. -№4/1(54). -С.250-257
7. Сабурзода Ф.М. Ҳолати муосири танзими молиявии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2022. - №11. С.80-87.
8. Сабурзода Ф.М. Шакл ва усулҳои танзими молиявии иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ / Сабурзода Ф.М. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. -Душанбе, 2023. -№4/2(50). -С.347-353.

Маълумот дар бори муаллиф: Сабурзода Фаридуни Мирзоали – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи молия ва суғуртаи факултети молиявию иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 909-33-03-34. Почтаи электронӣ: faridunimirzoali14@gmail.com

Сведения об авторе: Сабурзода Фаридуни Мирзоали – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры финансов и страхования финансово-экономического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 909-33-03-34. Электронная почта: faridunimirzoali14@gmail.com

Information about the author: Saburzoda Fariduni Mirzoali – Tajik National University, assistant at the department of finance and insurance of the faculty of finance and economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Phone: (+992) 909-33-03-34. Email address: faridunimirzoali14@gmail.com

УДК:330.341

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ДРАЙВЕРЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО РОСТА В ТАДЖИКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ

Болтаев Б.Б.

Аннотация. *В данной научной публикации рассматриваются ключевые аспекты цифровизации и применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в сфере предпринимательства Республики Таджикистан. Целью исследования является выявление основных драйверов роста, факторов эффективности и рисков, связанных с цифровой трансформацией. В работе проанализированы теоретические подходы к пониманию цифровой экономики, проведён обзор современной практики внедрения ИИ в предпринимательскую деятельность, а также оценено текущее состояние и перспективы развития данных направлений на территории Таджикистана.*

Научная новизна работы заключается в комплексной оценке уровня цифровизации и потенциала ИИ в контексте социально-экономической специфики региона. Особое внимание уделено анализу нормативно-правовых условий, инвестиционной привлекательности и кадровых ресурсов. Результаты исследования могут быть полезны органам государственной власти, предпринимателям и исследователям, занимающимся вопросами развития цифровой инфраструктуры, формирования инновационной среды и повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова*: цифровизация, искусственный интеллект, предпринимательство, Таджикистан, экономический рост, инновации, национальная стратегия, конкурентоспособность.*

Для цитирования: *Болтаев Б. Б. Цифровизация и ИИ как драйверы предпринимательского роста в Таджикистане: перспективы и вызовы//Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2(43). – С. 571-579.*

РАҚАМИКУНОНӢ ВА ЗЕҲНИ СУНЪӢ ҲАМЧУН МУҲАРРИКИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ИМКОНИЯТҲО ВА МУШКИЛОТ

Болтаев Б.Б.

Аннотасия. *Дар ин мақолаи илмӣ ҷанбаҳои асосии рақамисозӣ ва истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ (ЗС) дар соҳаи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Ҳадафи таҳқиқот муайян кардани муҳаррикҳои асосии рушд, омилҳои самаранокӣ ва хатарҳое мебошад, ки бо табдили рақамӣ алоқамананд. Дар ин кор равишҳои назариявӣ ба фаҳмиши иқтисоди рақамӣ таҳлил шуда, таҷрибаи муосири татбиқи ЗС дар фаъолияти соҳибкорӣ баррасӣ гардидааст, инчунин вазъи кунунӣ ва имконияти рушди ин самтҳо дар ҳудуди Тоҷикистон арзёбӣ шудааст.*

Нововарии илмии ин таҳқиқот дар арзёбии ҳамаҷонибаи сатҳи рақамисозӣ ва иқтидори ЗС дар заминаи хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии минтақа мебошад. Ба таҳлили шароити меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ва захираҳои кадрӣ таваҷҷуҳи хос дода шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои мақомоти давлатӣ, соҳибкорон ва муҳаққиқоне, ки бо масъалаҳои рушди инфрасохтори рақамӣ, ташаккули муҳити инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ машғуланд, муфид бошанд.

Калидвожаҳо: *рақамисозӣ, зеҳни сунъӣ, соҳибкорӣ, Тоҷикистон, рушди иқтисодӣ, инноватсия, стратегияи миллӣ, рақобатпазирӣ.*

DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS DRIVERS OF ENTREPRENEURIAL GROWTH IN TAJIKISTAN: PROSPECTS AND CHALLENGES

Boltaev B.B.

Annotation. *This scientific publication examines key aspects of digitalization and application of artificial intelligence (AI) technologies in the sphere of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. The purpose of the study is to identify the main growth drivers, efficiency factors and risks associated with digital transformation. The paper analyzes theoretical approaches to the understanding of digital economy, reviews the current practice of AI implementation in entrepreneurial activity, and assesses the current state and prospects for the development of these areas in Tajikistan.*

The scientific novelty of the work consists in a comprehensive assessment of the level of digitalization and the potential of AI in the context of socio-economic specifics of the region. Special attention is paid to the analysis of regulatory and legal conditions, investment attractiveness and human resources. The results of the study can be useful for public authorities, entrepreneurs and researchers dealing with the development of digital infrastructure, formation of innovation environment and increasing the competitiveness of the national economy.

Keywords: *digitalization, artificial intelligence, entrepreneurship, Tajikistan, economic growth, innovation, national strategy, competitiveness.*

Введение. Развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта в последние годы становится одним из главных факторов, влияющих на трансформацию мировой экономики. Цифровизация затрагивает все сектора хозяйства, позволяя компаниям повышать эффективность, улучшать коммуникации и сокращать издержки. Одновременно с этим технологии ИИ становятся мощным инструментом, способствующим автоматизации бизнес-процессов, совершенствованию сервисов и внедрению новых бизнес-моделей. В условиях глобальной цифровой перестройки особую актуальность приобретает изучение локальных особенностей внедрения инноваций в развивающихся странах, включая Республику Таджикистан.

Таджикистан, имея уникальные географические и социально-экономические условия, стоит перед необходимостью ускоренного внедрения инновационных технологий для повышения конкурентоспособности национальной экономики. В стране ведётся работа по созданию правовой базы в сфере цифровизации и ИИ, осуществляется поддержка предпринимательских инициатив. Однако остаются нерешёнными вопросы недостаточной инфраструктуры, низкой доступности широкополосного интернета в ряде регионов, нехватки высококвалифицированных специалистов и ограниченности финансовых ресурсов. В этой связи важно комплексно проанализировать текущее состояние цифровой экономики Таджикистана, оценить перспективы развития ИИ и определить ключевые вызовы, влияющие на предпринимательскую деятельность.

Анализ исследований и публикаций. Цифровизация и искусственный интеллект остаются в центре внимания мирового научного сообщества. Исследования (Э. Брайнджолфссон, Э. Маккафи, К. Шваб и др.) показывают, что цифровая экономика формирует новые бизнес-модели, развивает инфраструктуру и снижает цифровое неравенство.

Интеграция ИИ в экономику изучается такими учёными, как Р. Митчелл, С. Рассел, Й. Бенгио и Дж. Хинтон. Они отмечают, что ИИ повышает конкурентоспособность бизнеса, автоматизирует процессы и ускоряет адаптацию к рынку.

Российские исследователи (Т. Лапин, А. Кузнецов и др.) подчеркивают значимость цифровых платформ, господдержки и развития кадровых компетенций.

В Таджикистане (Кадырова М. И., Исмоилов Ш. М. Турдибеков Б. А., Ганиев Р. Г. и др.) научные работы посвящены цифровой инфраструктуре, госуслугам, ИКТ в образовании и экономике, а также их влиянию на развитие страны.

Цель настоящей научной публикации. Предоставить обширный анализ влияния цифровизации и искусственного интеллекта на развитие предпринимательства в Таджикистане, а также разработать ряд практических рекомендаций по реализации инновационных проектов. Для достижения цели в работе рассматриваются теоретические аспекты цифровизации и ИИ, анализируются глобальные тенденции и проводятся сравнительные исследования практики внедрения цифровых решений. Внимание уделено также вопросам адаптации мирового опыта к условиям Таджикистана.

Задачи исследования:

- Определить понятие и сущность цифровизации, её роль в современной экономике;
- Исследовать влияние ИИ на бизнес-процессы и конкурентоспособность предпринимательских структур;
- Проанализировать текущее состояние цифровой инфраструктуры в Таджикистане, включая доступ к интернету, уровень цифровой грамотности и степень информатизации;
- Оценить нормативно-правовую базу и программу государственной поддержки развития цифровых технологий;
- Выявить основные проблемы и барьеры цифровой трансформации в Таджикистане;
- Разработать рекомендации и перспективные направления развития ИИ и цифровых решений в сфере предпринимательства.

Теоретические основы и обзор литературы.

Понятие цифровизации. Цифровизация в широком смысле понимается как процесс интеграции современных цифровых технологий во все аспекты функционирования экономики и общества [1]. Ключевыми элементами цифровизации выступают большие данные, облачные вычисления, интернет вещей, блокчейн-технологии и другие инновационные решения. Главными целями цифровой трансформации являются повышение эффективности бизнеса, улучшение качества государственного управления и формирование новой цифровой среды, способствующей росту инноваций.

В научной литературе подчёркивается важность перехода к постиндустриальному обществу, в котором информация и знания приобретают доминирующее значение [2]. Экономика, основанная на данных и аналитике, меняет подходы к ведению предпринимательской деятельности и управлению организациями. Цифровизация также порождает новые формы занятости и новые форматы межфирменных взаимодействий.

Искусственный интеллект и его роль в предпринимательстве. Искусственный интеллект представляет собой совокупность технологий и методов, позволяющих компьютерным системам имитировать и дополнять когнитивные функции человека. К числу таких технологий относятся машинное обучение, нейронные сети, обработка естественного языка, компьютерное зрение и т. д. [3]. В контексте предпринимательства ИИ способен повысить конкурентоспособность предприятий за счёт автоматизации рутинных процессов, оптимизации логистики, персонализации маркетинга и разработки инновационных продуктов.

ИИ оказывает серьёзное влияние на трансформацию бизнес-моделей. Если ранее предприниматели ориентировались в первую очередь на производственные факторы и ресурсы, то в эпоху ИИ акцент смещается на анализ данных, разработку интеллектуальных систем и управление знаниями. Кроме того, ИИ способствует возникновению новых рынков и видов деятельности, связанных с разработкой специализированных приложений и сервисов для различных отраслей — от здравоохранения и образования до сельского хозяйства и энергетики.

*Цифровая экономика в развивающихся странах***.** Особое внимание в литературе уделяется роли цифровизации в развивающихся странах. Исследователи указывают, что при правильном подходе внедрение современных технологий может позволить странам с переходной экономикой «перепрыгнуть» через некоторые стадии

индустриального развития [4]. Однако в большинстве случаев скорость цифровой трансформации ограничивается уровнем инфраструктурной готовности, наличием кадров и структурой национальных институтов.

Таджикистан, как и многие другие страны Центральной Азии, испытывает потребность в инвестициях в сектор информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), развитии телекоммуникационной инфраструктуры и повышении цифровой грамотности населения. В то же время открываются широкие возможности для реализации передовых ИИ-проектов с учётом региональных особенностей, что при условии государственной поддержки и участия частного бизнеса может стать мощным двигателем роста.

Методология исследования. В данной работе использовались следующие методы научного исследования и анализа данных:

- **Контент-анализ**. Изучены официальные документы (государственные программы, стратегии развития ИКТ, законодательные акты), отчёты международных организаций (ООН, Всемирный банк), а также научные публикации по проблематике цифровой экономики;

- **Сравнительный анализ**. Проведено сопоставление показателей цифровизации Таджикистана с другими странами региона (Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан), а также с глобальными лидерами в сфере ИИ (США, Китай, страны ЕС);

- **Экспертное интервью**. Проведены опросы экспертов в области ИКТ и предпринимательства в Таджикистане. Цель — выявить реальные барьеры и перспективы цифровой трансформации;

- **Статистический анализ**. Использованы данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерства промышленности и новых технологий, а также отчёты международных исследовательских агентств. Анализ позволил оценить динамику роста предпринимательского сектора, уровень проникновения интернета и другие статистические показатели;

- **SWOT-анализ**. Применён для выявления сильных и слабых сторон развития ИИ и цифровизации, а также возможностей и угроз для предпринимательской деятельности в Таджикистане.

Цифровая инфраструктура и цифровизация в Таджикистане.

Текущее состояние ИКТ-инфраструктуры. Развитие информационно-коммуникационной инфраструктуры является базовой предпосылкой цифровой трансформации. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, доля населения, имеющего доступ к широкополосному интернету, растёт, но остаётся ниже среднемировых показателей. Основная проблема — низкая скорость интернета и недостаточное покрытие отдалённых регионов, что затрудняет возможности развития цифровых сервисов для предпринимателей [5].

Современный рынок мобильной связи в Таджикистане представлен несколькими операторами, активно внедряющими технологии 3G и 4G. Однако по уровню доступности сетей пятого поколения (5G) республика пока существенно отстаёт от развитых стран. Несмотря на предпринимаемые шаги по развитию оптоволоконных сетей, качество и надёжность соединения, особенно в сельской местности, требуют дальнейших инвестиций.

Государственная политика по цифровизации. Государственные органы Таджикистана предпринимают усилия по созданию благоприятной нормативно-правовой среды для развития цифровой экономики. В частности, принята Стратегия развития информационно-коммуникационных технологий, направленная на расширение доступа к широкополосному интернету, совершенствование электронного документооборота и развитие электронных услуг для граждан и бизнеса [6].

Создаются технопарки и инновационные кластеры, призванные стать площадкой для новых стартапов. Наряду с этим реализуются образовательные

инициативы, в рамках которых студенты и молодые предприниматели могут получить знания и навыки в области программирования и анализа данных. Однако остаётся ряд нерешённых вопросов, связанных с финансированием инновационных проектов, доступностью банковских кредитов на развитие высокотехнологичных компаний и дефицитом кадров.

Основные показатели цифровизации. Ниже приводится обобщающая таблица, в которой отражены ключевые показатели цифровой инфраструктуры и динамика их изменения за последние годы.

Таблица 1. - Основные показатели цифровизации в Таджикистане

Показатель	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.
Уровень интернет-проникновения, % населения	35,0	40,5	45,0	50,0
Средняя скорость широкополосного доступа	21,1 Мбит/с	14,6 Мбит/с	10,4 Мбит/с	9,5 Мбит/с
Количество мобильных пользователей, млн чел.	3.18	3.7	4.2	8,3
Доля инвестиций в ИКТ, % ВВП (прогноз)	1,2	1,3	1,5	1,7

Источник: составлено автором на основе:

Количество интернет-пользователей в Таджикистан. 2023. Электронный источник: https://tj.sputniknews.ru/20230728/kolichestvo-internet-polzovateli-tadjikistan-1058492279.html?ysclid=m7gekb0tfq205614801

В Таджикистане более 8 миллионов пользователей мобильной связи. 2023. Электронный источник: https://khovar.tj/rus/2023/07/v-tadzhikistane-bolee-8-millionov-polzovatelej-mobilnoj-svyazi/

Скорость интернета в Таджикистане. 2023. Электронный источник: https://vecherka.tj/archives/59966

Из таблицы следует, что динамика проникновения интернета и мобильной связи в стране положительна, однако по сравнению с лидерами цифровой трансформации (где уровень проникновения достигает 80–90%) наблюдается значительный разрыв. Для преодоления этого разрыва требуются финансовые вложения, а также комплексные меры по повышению цифровой грамотности населения.

Роль искусственного интеллекта в развитии предпринимательства.

Основные направления применения ИИ. В Таджикистане, как и в большинстве стран, наиболее перспективными направлениями внедрения ИИ в бизнесе являются [7]:

- *Аналитика данных и прогнозирование.* Предприятия могут использовать модели машинного обучения для прогнозирования спроса, оптимизации цепочек поставок и оценки финансовых рисков;

- *Персонализация и маркетинг.* ИИ-системы позволяют сегментировать клиентов, анализировать поведение пользователей и предлагать индивидуализированные продукты и услуги;

- *Автоматизация процессов.* Роботизированные системы и программные решения снижают издержки за счёт замены ручного труда на интеллектуальные алгоритмы. Это особенно актуально для логистики, бухгалтерии и управления складскими запасами;

- *Обслуживание клиентов.* Чат-боты и голосовые помощники с элементами ИИ способны обрабатывать запросы клиентов круглосуточно, предоставляя качественную поддержку;

- *Агропромышленный комплекс.* Применение компьютерного зрения и анализа данных для повышения

урожайности, мониторинга состояния посевов и оптимизации использования ресурсов.

ИИ в сфере финансовых услуг. Отдельного внимания заслуживает внедрение искусственного интеллекта в финансовом секторе Таджикистана. Некоторые банки и микрофинансовые организации уже применяют скоринговые модели на базе машинного обучения для оценки кредитоспособности клиентов [8]. Это позволяет упростить процесс выдачи кредитов, снизить уровень невозвратов и сделать финансовые услуги более доступными для малого и среднего предпринимательства.

Ряд финтех-стартапов разрабатывают мобильные приложения, интегрирующиеся с системами онлайн-платежей и переводов. Такие приложения предлагают пользователям анализ затрат, персонализированные рекомендации по управлению финансами и другие полезные функции. Потенциал ИИ в этой сфере огромен, учитывая растущую потребность в современных банковских сервисах.

Потенциальные выгоды и барьеры. Преимущества внедрения ИИ в экономику Таджикистана могут быть значительными:

- Увеличение производительности труда за счёт автоматизации;
- Расширение доступа к новым рынкам и инвестициям в инновационные проекты;
- Повышение конкурентоспособности малого и среднего бизнеса;
- Улучшение качества услуг в здравоохранении, образовании и других социальных сферах.

Однако существуют и препятствия. Ключевым барьером остаётся недостаток квалифицированных специалистов, способных создавать и внедрять алгоритмы ИИ [9]. Кроме того, низкий уровень цифровой грамотности населения, ограниченные каналы финансирования и недоверие к новым технологиям тормозят процесс цифровизации.

Перспективы развития и основные вызовы.

Государственное регулирование и стимулирование инноваций. Для эффективного развития ИИ и цифровых технологий в Таджикистане необходим комплексный подход, предполагающий усовершенствование правовой базы, разработку стандартов, норм и регламентов по работе с большими данными, а также создание механизмов защиты интеллектуальной собственности. Государство может стимулировать инновации путём предоставления налоговых льгот, грантов и субсидий на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР).

Вместе с тем важно формировать культуру предпринимательства, ориентированного на инновации. В современных условиях стартап-экосистема не может развиваться без тесного взаимодействия с университетами, научными центрами и зарубежными партнёрами. Создание региональных центров компетенций по цифровым технологиям и ИИ обеспечит приток кадров и повысит международную конкурентоспособность.

Вопросы кибербезопасности. С расширением цифровой инфраструктуры и ростом количества ИИ-систем неизбежно возрастает риск кибератак и утечек данных [10]. В связи с этим одной из ключевых задач является создание надёжной системы кибербезопасности. Предпринимателям, внедряющим ИИ, требуется понимать основные угрозы и иметь ресурсы для защиты своих баз данных и информационных систем. Государственным органам необходимо разрабатывать соответствующую правовую и техническую базу, способствующую предотвращению киберпреступлений.

Этические аспекты. ИИ поднимает также ряд этических вопросов: дискриминация на основе алгоритмов, конфиденциальность личных данных, прозрачность и ответственность разработчиков. В Таджикистане, как и во многих других странах, необходимы правовые механизмы, определяющие границы использования ИИ с учётом принципов социальной ответственности. Внедрение этических кодексов и стандартов должно стать важной составляющей

образовательных программ и бизнес-практики [11].

Анализ сильных и слабых сторон (SWOT-анализ).

Для комплексной оценки перспектив цифровизации и внедрения ИИ в предпринимательскую среду Таджикистана целесообразно провести SWOT-анализ, отражающий сильные и слабые стороны, а также возможности и угрозы.

Таблица 2. - SWOT-анализ цифровизации и ИИ в Таджикистане

Сильные стороны	Слабые стороны
- Политическая поддержка цифровизации на государственном уровне; - Молодое население с потенциалом быстрого освоения ИКТ; - Природные ресурсы и сельскохозяйственный сектор, нуждающиеся в инновациях (потенциал для агротеха).	- Низкий уровень развития ИКТ-инфраструктуры в регионах; - Недостаток квалифицированных кадров в сфере ИИ; - Ограниченные финансовые ресурсы и слабая венчурная экосистема.
Возможности	**Угрозы**
- Привлечение иностранных инвестиций и партнёрство с ведущими ИТ-компаниями; - Развитие экспортных услуг в области программного обеспечения; - Создание центров компетенций, совместных научных проектов.	- Усиление «цифрового неравенства» между столицей и отдалёнными районами; - Риски кибербезопасности и утечки данных; - Невысокая скорость модернизации законодательства, не успевающая за технологическими изменениями.

Исходя из SWOT-анализа, для ускорения цифровой трансформации Таджикистана необходимо реализовывать стратегию комплексного развития инфраструктуры, образования и законодательства, опираясь на государственную поддержку, межрегиональное сотрудничество и развитие предпринимательских инициатив.

Ниже представлена диаграмма, демонстрирующая прогноз роста внедрения ИИ-технологий в предпринимательскую деятельность на ближайшие годы (по результатам экспертных оценок и анализа текущих тенденций).

Рисунок 1. - Диаграмма прогнозируемого роста внедрения ИИ

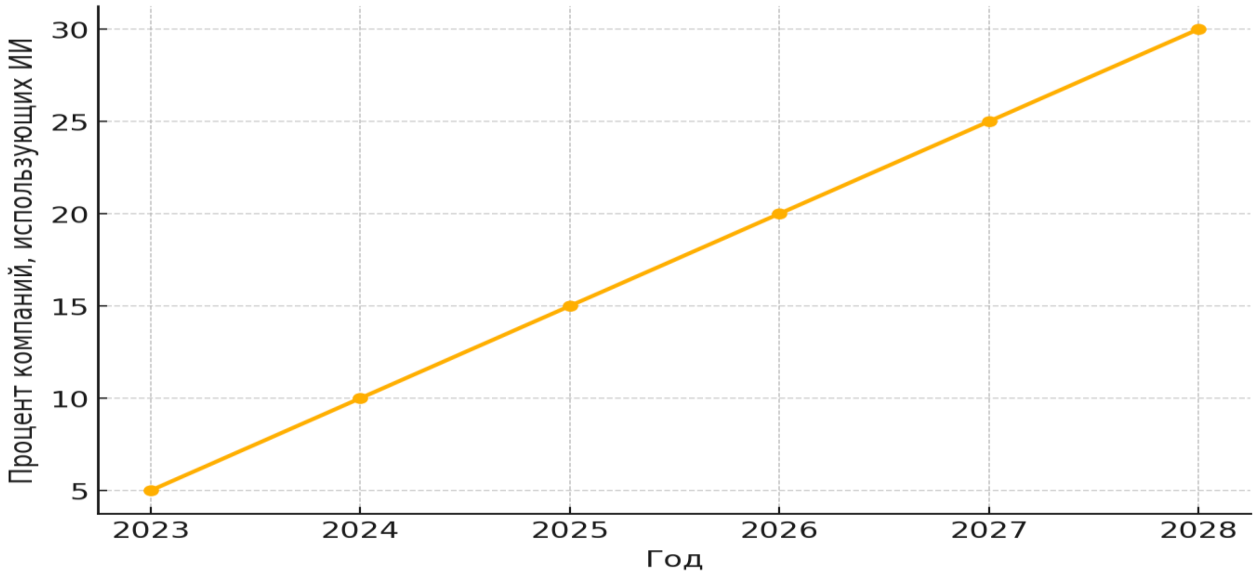

Источник: прогнозы автора, основанные на опросах предпринимателей.

Согласно прогнозу, к 2028 году до 25–30% предпринимательских структур могут использовать различные инструменты искусственного интеллекта, включая системы аналитики и автоматизации. Однако данный процесс будет во многом зависеть от развития образования, инфраструктуры и правовой базы.

Рекомендации для развития цифровизации и ИИ.

1. Усиление образовательных программ.

- Создание профильных кафедр и лабораторий по искусственному интеллекту в ведущих университетах страны;
- Внедрение дисциплин по анализу данных, машинному обучению и программированию в школьную и вузовскую программу;
- Программы переподготовки и повышения квалификации для уже работающих специалистов.

2. Стимулирование инновационной среды.

- Создание и поддержка технологических парков, бизнес-инкубаторов и акселераторов, специализирующихся на цифровых технологиях;
- Предоставление льготных условий налогообложения для стартапов, работающих в сфере ИИ и высоких технологий;
- Сотрудничество с зарубежными университетами и исследовательскими центрами для проведения совместных проектов.

3. Развитие инфраструктуры.

- Ускоренное развёртывание современных телекоммуникационных сетей (4G/5G) во всех регионах;
- Модернизация информационных систем государственных органов с целью повышения эффективности электронного правительства;
- Создание центров обработки данных (ЦОД) для хранения и анализа больших объёмов информации.

4. Нормативно-правовое обеспечение.

- Принятие законов и подзаконных актов, регулирующих работу с большими данными, защиту персональных данных и интеллектуальную собственность;
- Разработка стандартов и требований в области кибербезопасности для организаций, использующих ИИ;
- Создание прозрачных механизмов сертификации ИИ-технологий.

5. Государственно-частное партнёрство.

- Организация совместных проектов между государственными структурами и частными компаниями по апробации и внедрению ИИ-решений;
- Использование механизмов государственно-частного партнёрства (ГЧП) для финансирования инфраструктурных проектов;
- Проведение отраслевых конкурсов и грантовых программ для молодых учёных и разработчиков ИИ.

Заключение. Цифровизация и искусственный интеллект представляют собой мощные инструменты, способные ускорить экономический рост и повысить конкурентоспособность предпринимательского сектора в Таджикистане. Однако реализация этого потенциала связана с преодолением целого ряда барьеров: ограниченности инфраструктуры, недостатка кадров, несовершенства нормативно-правовой базы и невысокого уровня цифровой грамотности. Важно при этом учитывать особенности социально-экономического развития республики, её географические условия и культурные факторы.

Развитие ИИ в Таджикистане открывает перед предпринимательским сообществом широкие возможности для инноваций в агропромышленном комплексе, финансовых услугах, образовании и здравоохранении. Чтобы воспользоваться этими возможностями, государству необходимо продолжать совершенствовать политику в сфере ИКТ, а бизнес — активно инвестировать в новые технологии и сотрудничать с научными учреждениями.

Таким образом, успех цифровой трансформации зависит от скоординированных усилий всех стейкхолдеров: государственных структур, частного сектора, научного сообщества и гражданского общества. При условии сбалансированного и комплексного подхода к развитию цифровых технологий и ИИ, Таджикистан имеет все шансы в перспективе стать региональным центром инноваций и достичь нового уровня экономического роста.

Литература

1. Henriette E. et al. Digital Transformation Challenges //MCIS. - 2016. - С. 33. с. 1319.

2. Соболевская А.А., Попов А.К. Постиндустриальная революция в сфере труда. М., 2009.

3. Забежайло М.И., Борисов В.В. Об интерпретациях понятия «искусственный интеллект» //Речевые технологии/Speech Technologies. 2022. С. 8-9.

4. Akamatsu K. A Theory of unbalanced growth in the world economy. Weltwirtschaftliches Archiv: Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel. Tübingen, Mohr, 1961, no. 86, pp. 196-217.

5. Проблемы интернета в Таджикистане. 2024. Электронный источник: https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20240910/dorogie-gigabaiti-stoit-li-tadzhikistantsam-ozhidat-snizheniya-stoimosti-interneta?ysclid=m83f220zcn563322326

6. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 г.

7. Второй разум: как развивается искусственный интеллект и что его ждёт в будущем. 2023. Электронный источник: https://practicum.yandex.ru/blog/chto-takoe-iskusstvennyi-intellekt/

8. Лидеры e-commerce и их секреты успеха. Кто ведет Таджикистан в цифровое будущее? 2024. Электронный источник: https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20241221/lideri-e-commerce-i-ih-sekreti-uspeha-kto-vedet-tadzhikistan-v-tsifrovoe-budutshee

9. 80 млрд: ущерб Таджикистана от утечки мозгов, и он будет расти. 2023. Электронный источник: https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20230608/80-mlrd-utsherb-tadzhikistana-ot-utechki-mozgov-i-on-budet-rasti

10. Обеспечение кибербезопасности важно при переходе на электронное правительство. 2024. Электронный истчоник: https://khovar.tj/rus/2024/09/obespechenie-kiberbezopasnosti-vazhno-pri-perehode-na-elektronnoe-pravitelstvo/

11. Наумов В.Б., Тытюк Е.В. Правовые проблемы машинного обучения // Образование и право. 2020. №6. С. 219-231.

Сведения об авторе:

Болтаев Бехруз Бахромович – аспирант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Болтаев Беҳруз Баҳромович – аспиранти Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

About the Author:

Boltaev Behruz Bahromovich – a postgraduate student at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: (+992)93-821-08-88. E-mail: behruzboltaev@mail.ru

УДК:336

ТАМОЮЛИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирсаидов А.Б.
Қаҳҳорӣ М.А.

Дар мақола тамоюли сармоягузорӣ ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ, ки ҷузъи муҳим дар системаи сармоягузорӣ ба маориф ва рушди инсон мебошад, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Асоснок карда шудааст, ки муҳимияти сармоязуорӣ дар бахши таҳсилоти томактабӣ барои рушди кӯдак солҳои муҳимтарин шаш соли аввали ҳаёти ӯ мебошанд, зеро маҳз дар ин давра сармоягузорӣ самараи хеле баланд медиҳад. Зимни таҳлил муайян карда шудааст, ки дар замони муосир дар мамлакат лоиҳаҳои намунавии сохтмони муассисаҳои томакатабӣ мутобиқи санадҳои меъёрӣ суръат гирифта истода биноҳо манзараи замонавӣ ва бо технологияҳо ва таҷҳизоти замонавӣ таҷҳизонида шуда истодааст. Таъкид шудааст, ки фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабии амалкунанда ҳарчанд қисман ба талаботи истеъмолкунандагон ҷавобгӯ мебошанд, аммо барои аҳолӣ сармоягузории ҷолиб мебошанд. Инчунин нақши субъектҳои бахши хусусӣ, ки ба ғайр аз фаъолияти хайриявӣ ва сарпарастӣ барои таъмини рушди муассисаҳои таҳсилотӣ иштироки фаъол доранд, муайян карда шудааст. Тамоюли иштироки субъектҳои бахши хусусӣ дар доираи созишномаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ барои таҳия ва татбиқи лоиҳои сармоягузорӣ барои таъмини рушди муассисаҳои таҳсилотӣ, низ муайян карда роҳҳои таҳкими минбаъдаи раванди сохтмони муассисаи таҳсилоти томактабӣ дар доираи шакли корпоративии ҳамкорӣ, ки самараи баланди иҷтимоиву иқтисодӣ меорад, пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *маориф, соҳаи таҳсилоти томактабӣ, сармоягузорӣ, сармоягузории иҷтимоӣ, сармоягузорӣ ба рушди инсон, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ҳамкории корпортавӣ, ҷамъяити саҳомӣ.*

Барои иқтибос: Мирсаидов А.Б. *Тамоюли сармоягузорӣ дар таҳсилоти томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Б.Мирсаидов, М.А. Қаҳҳорӣ// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 580-589.*

ТЕНДЕНЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВЛОЖЕНИЙ В ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мирсаидов А.Б.
Каххори М.А.

В статье рассматривается тенденция инвестиций в дошкольное образование, которое является важной частью системы инвестиций в системы образование и развитие человека. Обосновано, что важность инвестирования в дошкольное образование – это самые важные годы для развития ребенка, поскольку первые шесть лет его жизни – самые важные годы его жизни, именно в этот период инвестиции дают очень высокий результат. В ходе анализа определено, что в современное время в стране ускоряются темпы реализации образцовых проектов строительства дошкольных учреждений в соответствии с нормативными

документами, здания оснащаются современными технологиями и оборудованием. Подчеркивается, что деятельность существующих дошкольных образовательных учреждений частично удовлетворяет потребности потребителей, но является инвестиционной привлекательной для населения. Также определена роль субъектов частного сектора, которые помимо благотворительности и спонсорства активно участвуют в развитии образовательных учреждений. Выявлено тенденция активизации участие субъектов частного сектора в рамках соглашений о партнерстве между государством и частным сектором для разработки и реализации инвестиционных проектов, обеспечивающих развитие образовательных учреждений, а также определения путей дальнейшего усиления процесса построения дошкольного образовательного учреждения в рамках корпоративной формы сотрудничества, что приносит высокие социально-экономические результаты.

Ключевые слова: образование, дошкольное образование, инвестиции, социальные инвестиции, инвестиции в развитие человеческого потенциала, государственно-частное партнерство, корпоративное сотрудничество, акционерное общество.

INVESTMENT TRENDS IN PRESCHOOL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mirsaidov A.B.
Kakhhori M.A.

The article examines the trend of investment in preschool education, which is an important part of the system of investment in education and human development. It has been justified that the importance of investing in preschool education is the most important years for a child's development, since the first six years of his life are the most important years of his life, because it is during this period that the investment gives a very high result. During the analysis, it was determined that in modern times in the country, exemplary projects for the construction of preschool institutions in accordance with the normative documents are being accelerated, the buildings are equipped with modern technologies and equipment. It has been emphasized that the activities of existing pre-school education institutions partially meet the needs of consumers, but they are an attractive investment for the population. Also, the role of private sector entities, which, in addition to charity and sponsoring, actively participate in the development of educational institutions, has been determined. The tendency of private sector entities to participate in the framework of partnership agreements between the state and the private sector for the development and implementation of investment projects to ensure the development of educational institutions, as well as identifying ways to further strengthen the process of building a preschool educational institution within the corporate form of cooperation, which brings high social and economic results done.

Key words: *education, preschool education, investment, social investment, investment in human development, state-private partnership, corporate cooperation, joint-stock company.*

Гузориши масъала. Дар суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эммалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш қайд карда шудааст, ки “бо дарназардошти он ки зинаи таҳсилоти томактабӣ барои ташаккули қобилияти зеҳнии кӯдакон марҳалаи хеле муҳим ба ҳисоб меравад, мо ба бунёди муассисаҳои томактабӣ эътибори аввалиндараҷа ва доимӣ дода истодаем. Шумораи ин муассисаҳо соли ҷорӣ ба 720 расида, дар онҳо зиёда аз 105 ҳазор нафар кӯдакон ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд. Аз ин шумора 169 муассиса ва 33 ҳазор кӯдакон танҳо ба шаҳри Душанбе рост меоянд. Вале ин ҳанӯз хеле кам мебошад, зеро фарогирии кӯдакон дар миқёси кишвар ҳамагӣ 22 фоизро ташкил медиҳад” [1]. Бинобар он ба маъсулони мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро супориш дода шуд буд, ки дар масъалаи бунёди муассисаҳои томактабӣ масъулияти бештар зоҳир намоянд.

Мақсади мақола. Баррасӣ ва арзёбии тамоюли сармоягузорӣ ба таҳсилоти томактабии мамлакат ва дар ин асос муайян намудани роҳҳои мақсадноки маблағгузорӣ дар рушди минбаъдаи таҳсилоти томактабӣ.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои сармоягузорӣ ба соҳаи таҳсилот, хусусиятҳои ҷолибияти онҳо дар шароит дигаргуншавии иқтисодиёт дар асарҳои олимони хориҷӣ: Ю.О. Андинова, О.В. Денисова, Г.П. Журавлева, П.Д. Кошев ва дигарон, ҳамчунин олимони ватанӣ С.Ҷ. Комилов, Н.Қ. Қаюмов, Ҳ.Н. Фақеров, З.Р. Шарифов мавриди омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, масъалаи сармоягузорӣ ба таҳсилоти томактабӣ ҳамчун зинаи аввали рушди нерӯи инсонӣ таҳқиқоти минбаъдаро талаб менамояд.

Муҳтавои асосии мавод. Сармоягузорӣ ба ин самти таҳсилот, яъне таҳсилоти томактабӣ ҷузъи муҳими дар системаи сармоягузорӣ ба маориф ва рушди инсон мебошад. Муҳимияти сармоягузорӣ дар бахши таҳсилоти томактабӣ дар натиҷаҳои таҳқиқоти барандаи Ҷоизаи Нобел дар бахши иқтисод Ҷек Ҳекман барало намоён аст. [7.40.] Ӯ собит кардааст, ки барои рушди кӯдак солҳои муҳимтарин, шаш соли аввали ҳаёти ӯ мебошанд. Маҳз дар ин давра сармоягузорӣ самараи хеле баланд медиҳад ва волидайни кудаконро зарура аст, ки дар давраи то шаш солагии кӯдак харҷи маблағи худро барои таҳсили онҳо дареғ надоранд.

Ин татқиқоти бунёдии Ҷек Ҳекман назари ҷомеаро ба таҳсилоти томактабӣ тағйир дод. Ба ин самт нигоҳи нав - ҳамчун сармоягузорӣ унсури хароҷот, ташаккул ёфт. Рақамҳое, ки аз таҳқиқот дар ИМА ва Британияи Кабир дар давраҳои мухталиф аён аст, таъсири барномаҳои таълимии барвақтро то 40 сол пайгирӣ мекунанд.

Дар кишварҳои хориҷӣ мутобиқи тадқиқотҳо сармоягузории барвақтии кӯдакон натиҷанокии хеле баланд додааст. Дахолат дар давраи ибтидои ҳаётӣ барои ҳавасмандкунии таҳсилот таъсирбахш буда ва метавонанд аз ҳисоби сарчашмаҳои беруна ғанӣ шаванд. Исбот шудааст, ки дахолат, ки ба эҳтиёҷоти кӯдак мувофиқ аст, аз ҷиҳати омӯзиш ва ҳавасмандӣ самраи дарозмуддат дорад. Тавре ки Ҷеймс Ҳекман собит кардааст, сармоягузорӣ ба рушди барвақтии кудак назар ба сармоягузорӣ дар синну соли калон боздиҳии бештар меорад.

Сармоягузорӣ муаяйниро тақозо менамояд, яъне бояд аз рӯи меёри тахфифи (дисконти) иҷтимоӣ арзёбӣ гардад.[6.30.] Аммо, дар соҳаи таҳсилот ояндаро пешгӯи кардан душвор аст. Аксари муаллифон мушкилоту ҷолишҳои замони муоссирро баррасӣ намуда ба онҳо посух меҷуянд. Пайваста бо суръат гирифтани рушду татбиқи технологияҳои иттилоотӣ, ки ба таъғйирёбии механизмҳои эҷоди молҳо ва хизматрасониҳо мусоидат менамояд, таъсири он ба системаи тайёр намудани кадрҳо, ҳанӯз равшан нест. То андозае муаяйн нест, ки кадом касбҳо ба равандҳои безбозгашти технологияи рақамӣ осебпазиранд ва кадом малакаҳои навро омӯхтан лозим аст. Пас номуайянӣ дар мавриди омода шудан ба оянда эҳсос мешавад. Аз ин лиҳоз тавсияҳову пешниҳодоти муаллифон хосият ва сифати хеле умумӣ доранд.

Аввалан, ба ташаккулу рушди малакаҳои умумии маърифатӣ, ки дар тамоми фанҳо татбиқ мешаванд (масалан, мулоҳиза, тафаккури интиқодӣ) нигарони карда мешавад. Дуюм, ин таҷрибаву малакаҳои иҷтимоӣ-рафторӣ (қобилияти муошират бо одамон, малакаҳои

муошират) мебошанд, ки онҳоро метавон "маҳоратҳои нарм"-и классикӣ номид.

Сеюм, сифатҳои муайяни шахсӣ ба мисли истодагарӣ, суботкорӣ, ки равоншиносон бар вақт исбот карданд, ки ин арзишҳо барои ноил шудан ба муваффақиятҳо аҳамият доранд.

Дар айни замон бархе муаллифон диққати асосии худро ба се сатҳи таҳсилот равона карда ба синни барвақти томактабӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Бо дарки он, ки сармоягузорӣ ба рушди барвақт назар ба сармоягузорӣ дар синну соли калон самараи бештар меорад, аммо онҳо дар бораи аҳамияти ғизои дуруст, нигоҳубини тиббӣ ва назорати саломатии кӯдакони хурдсол бештар ҳарф мезананд. Далелу мислоҳое, ки онҳо меовардаанд, барои кишварҳои Африқо бештар мувоффиқ аст.

Дар Тоҷикистон муаммоҳои фавти кӯдакон ҳаллу фасл гашта, сатҳи таъминнокии маънавиву моддӣ баланд гашта истодаанд. Вазифаи ба ҳадди баланд расонидани амалигардии иқтидори ҳар як кӯдак (бо сабаби тамоюлҳои манфии демографӣ) хеле мубрам мебошад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ сатҳу сифати навро касб карда истодааст. Он на танҳо сохтмони муассисаҳо ва инфрасохтори онро фаро мегирад, балки самтҳои мусоидат ба амалигардии иқтидори кӯдак ва эҷоди системаи ҳавасманкунии болоравии завқи кӯдакон ба донишандӯзиро низ дар бар мегирад. Аммо, чуноне, ки дар Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш қайд шудааст, барои рушди таҳсилоти томактабӣ маблағҳои нокифоя гузошта мешаванд. Ба назари мо ин вазъ се сабаб дорад.

Якум, сармоягузорӣ дар ин бахш набояд лоиҳаҳои кӯтоҳмуддати инфиродӣ, балки кори мунтазам тахти назорати монторинг доимӣ бошанд;

Дуюм, ин сармоягузориҳо дар бахши таҳсилоти томактабӣ, ки сифати маҷмааӣ доранд бояд вазоратҳову мақомотҳои гуногун хал кунанд;

Сеюм, ба зуд баргардонидани сармоягузориҳоро ба ин соҳа интизор шудан мумкин нест, зеро натиҷа дар шакли даромад ба иқтисодиётро бояд на камаш аз 20 сол лозим аст.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Давлат муассисаҳои томактабиро аз ҷиҳати моддӣ ва молиявӣ дастгирӣ карда, дастрасии хизматрасонӣ, таълиму тарбияи томактабиро барои оилаҳои камбизоат таъмин менамояд. Фаъолияти муассисаҳои томактабӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ менамояд, танзим мегардад”[37]. Инчунин ваколатҳои дастгирии молиявӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ вогузор карда мешаванд. Аммо, махдудиятхои маблағҳои буҷет водор менамояд, дар доираи амалӣ гардидани маблағгузориҳои асосӣ дар доираи барномаҳои азнавсозии шаҳр, деҳот шабакаҳои муассисахои таълимии томактабӣ инкишоф ёбанд.

Айни замон дар мамлакат пайваста бо афзоиши таваллуд дар навбатҳо дар муассисаҳои таълимии томактабӣ меафзояд. Имрӯз дар мамлакат ба ҳисоби миёна таъминоти кӯдакон бо муассисаҳои таълимии томактабӣ тақрибан 22,1 фоизро ташкил медиҳад[38]. Дар охири соли 2022 дар мамлакат шумораи умумии аҳолӣ 10078,4 ҳазор нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 дар сатҳи 15,3% афзудааст. Дар ин давраи таҳлилӣ (солҳои 2017-2022) фақат синни то 4 солаи он аз 1107,3 то 1263,7 ҳазор нафар ва ё 14,1 фоиз расидааст. Ҳиссаи аҳолии синни то 4 сола дар шумораи умумии аҳолӣ дар соли 2022 бузургии 12,5 фоизро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2017 қариб тағйир наёфтааст. (расми 1.)

---

[37] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»- АМОҶТ, с. 2013, № 7, мод. 532; с.2014, №3 , мод.156; №7,қ.2, мод.422; с.2016, №3, мод.148,№7, мод.624

[38] Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш https://president.tj/event/speeches/47089 (санаи мурочиат 20.09.2024)

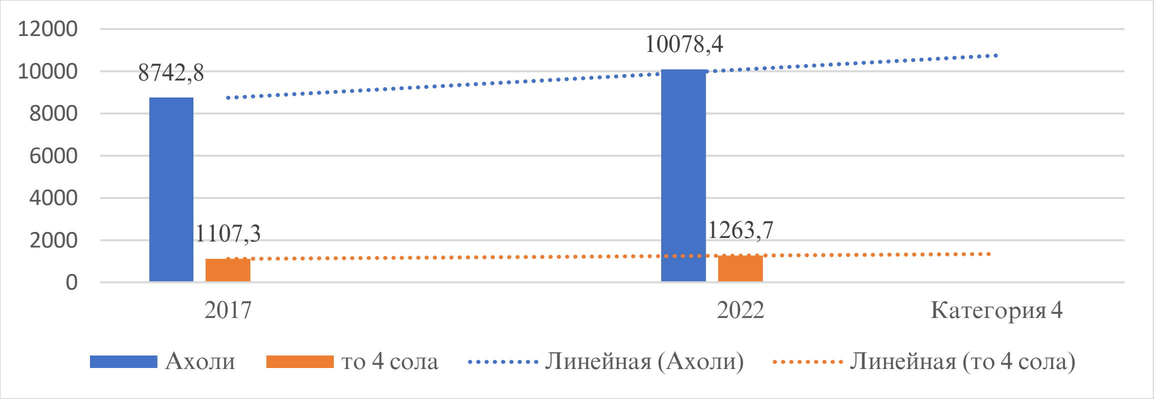

(Манба: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017, с.29; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, с.29)

Расми 1. Динамикаи аҳолӣ ва ҷузъи синни томактабии он

Аҳолии синни томактабӣ тамоюли устувори афзоишро дорад, бинобар он шомил намудани онҳо ва ё таъмини фарогири онҳо ба муассисаҳои таҳсилотии томактабӣ сармоягузории азимро тақозо менамояд. Бинобар он баланд намудани сатҳи ҷолибият ба сармоягузорӣ дар ин бахш, ки пеш аз ҳама иштироки субъектҳои бахши хусусиро ҳавасманд менамояд, вазифаи муҳими давраи нави рушди мамлакат мебошад.

Дар замони муосир лоиҳаҳои намунавии сохтмони муассисаҳои томакатабӣ мутобиқи санадҳои меъёрӣ суръат гирифта истода биноҳо манзараи замонавӣ ва бо технологияҳо ва таҷҳизоти замонавӣ таҷҳизонида шуда истодааст. Аммо, фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабии амалкунанда ҳарчанд қисман ба талаботи истеъмолкунандагон ҷавобгӯ мебошанд, ки барои аҳолӣ сармоягузории ҷолиб мебошанд. Дар соли 2022 дар ҷумҳурӣ 10 муассисаи томактабӣ, ба истифода дода шуд. Мушкилоти мавҷуда дар ин самт, ба таври зарурӣ иҷро нагардидани қарори хукумат “Дар бораи Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар ҶТ барои солҳои 2020-2025“ мебошад. Дар доираи амалигардонии ин Барнома ҳар сол бояд 100 муассисаи томактабӣ (кӯдакистону боғчаҳо) ва дар се сол 300 муассисаи томактабӣ сохта ба истифода дода мешуд. Аммо, дар ними мӯҳлати амалишавии Барнома аз 68 шаҳру ноҳия дар 24 шаҳру ноҳия муассисаи томактабӣ сохта шудааст, ки иҷрои Барнома дар маҷмӯъ, ба ҳисоби миёна 15,6 %-ро ташкил додааст. Бояд қайд намуд, ки мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030, фарогирии кӯдакони синни аз 3 то 6-сола дар муассисаҳои томактабӣ бояд дар сатҳи 40% қарор гирад. Мушкилоти асосӣ - ин маблағгузории нокофӣ аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ва аз ҷониби субъектҳои бахши хусусӣ мебошад. Айни ҳол маблағгузории давлатӣ ба таҳсилоти томактабӣ ҳамагӣ 6% аз буҷети умумӣ ба соҳаи маориф ва 0,34% - и Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-ро ташкил медиҳад. [4.26.] Тибқи натиҷаҳои пешбинишаванда аз амалишавии Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 пешравии самтҳои зерини соҳаи таҳсилоти томактабӣ “то соли 2021 бо 30 фоиз боло шудани фарогирии кӯдакон ба таҳсилоти томактабӣ ва то соли 2025 бо 33 фоиз боло рафтани фарогирии кӯдакон ба таҳсилоти томактабӣ”.[4.13.] пешбинӣ шудааст. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳад, ки рафти иҷрои Баронома қаноатбахш нестанд, алакай се сол гузаштааст, ки 50 фоизи маҷмӯи сармояҳои пешбинишуда иҷро нашудаанд.Чуноне, ки аз маълумоти ҷадвали 1 аён аст, дар солҳои 2020-2025 бояд 600 муассисаи томактабӣ сохта шавад. Ба ин мақсад дар мамлакат мутобиқи Барнома ҳаҷми маблағгузори дар сатҳи 1,3 млрд сомони бояд аз худ карда шавад. Дар ин ҳаҷми сармоягузорӣ ҳиссаи буҷети ҷумҳуриявӣ 6,1%, буҷети маҳаллӣ – 30,1%, грантҳо – 14,2% ва бахши хусусӣ – 49,6 фоизро ташкил додааст.

Ҷадвали 1. Сохтмони муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар доираи татбиқи Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Ҳамагӣ

Шумораи муассисаҳои томактабӣ (ба ҳисоби миёна барои 150 ҷой)	100	100	100	100	100	100	600
Хароҷот барои як муассисаи томактабӣ (ба ҳисоби миёна, ҳазор сомонӣ)	2000	2000	2200	2200	2300	2300	-
Маблағузории умумӣ, ҳазор сомонӣ	200000	200000	220000	220000	230000	230000	1300000
Аз он ҷумла аз манбаҳои маблағгузории зерин (ҳазор сомонӣ							
- буҷети ҷумҳуриявӣ	8000	10000	13200	15400	16100	16100	78800
- буҷети маҳаллӣ	58000	60000	63800	66000	71300	71300	390400
- грантҳо	30000	30000	30800	30800	32200	32200	186000
- бахши хусусӣ	104000	100000	112200	107800	110400	110400	644800

Манбаъ: **Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, с.26**

Мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳад, ки маблағгузории дар ин соҳа аслан аз ҳисоби буҷет ва грантҳо сурат гирифта истодааст, аммо нақши бахши хусусӣ дар ин соҳа ҳоло назаррас намебошад. Иҷрои Барнома аслан дар шаҳрҳо сурат гирифта истодааст. Ин ҳолат водор менамояд, ки доир ба коркарду такмили механизмҳои баландбардории ҷолибияти бахши хусусӣ дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ тадбирҳо андешида шавад.

Дар мамлакт татбиқи чандин лоиҳаҳои сармоягузории хориҷӣ ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ, низ идома ёфта истодааст. Масалан, Хазинаи кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (ЮНИСЕФ) барои фаъолияти фарогир оид ба таълими томактабӣ лоиҳа ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар кардани омодагӣ ба мактаб дар ҳаҷми 65485, ҳазор долл ҷудо намудааст, ки азхудкунии он давраи солҳои 2023- 2028-ро дар бар мегирад. Дар лоиҳа таълими пешазсинфӣ тавассути пешниҳоди таҳсилоти муосир ба хонандагон нигаронида шудааст. Бонки байналмилалии Таҷдид ва Рушд /Ассотсиатсияи байналмилалии рушд барои татбиқи Лоиҳаи “Инкишофи барвақтии кӯдакон барои густариши сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон дар ҳаҷми 73000 ҳазор долл. маблағгузорӣ менамояд, ки давраи солҳои 2020 - 2026 –ро фаро мегирад. Лоиҳа унвони “Рушди барвақтии кӯдак”-ро дорад, ки барои таъмини дастрасӣ ба муассисаҳои томактабӣ ва баланд бардоштани сифати таҳсилоти томактабӣ, татбиқи чорабиниҳо оид ба солимгардонии кӯдакон ва паст кардани сатҳи фавти кӯдакони навзод дар 14 шаҳру ноҳияи ҷумҳурӣ сафарбар карда мешавад. (ниг. Ҷадвали 2.)

Ҷадвали 2. Лоиҳаҳои сармоягузории хориҷи ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ

Агентии татбиққунанда	**Номи лоиҳа**	**Мӯҳлат**		**Ҳадафҳои лоиҳа**	**Маблағи лоиҳа (долл. ИМА)**	**Сарчашмаи маблағгузорӣ (донор)**
		Оғоз –	**Охир –**			
Хазинаи кӯдакони Созмони Милали	Тақвияти маҳорат ва малакаҳои духтарон ва	2020	2025	Иқтидори институтсионалии миллӣ барои ҷалби фаъолонаи кӯдакон ва	14,741,269	Иттиҳоди Аврупо

Муттаҳид (ЮНИСЕФ)	писарони наврас барои гузариш аз мактаб ба кор дар Тоҷикистон ва дастгирии миллӣ барои муттаасилии омӯзиш тавассути омодагӣ ба таҳсилоти миллӣ ва Нақшаи вокуниш ба COVID-19			ҷавонон дар рушди салоҳиятҳои онҳо тавассути фароҳам овардани имкониятҳои таҳсилот дар асоси салоҳиятҳо тавассути чораҳои дастгирии рушди роҳнамоии касбии фарогир, ки бо омӯзиши салоҳиятнокӣ дар шакли расмӣ ва ғайрирасмӣ пурра карда мешавад, тақвият дода мешавад. Танзимоти расмии таҳсил дар марказҳои интихобшуда.		
Гурӯҳи татбиқи Лоиҳаи "Инкишофи барвақтии кӯдакон барои густариши сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон"	Рушди барвақтии кӯдак	2020	2026	Дастрасӣ ба муассисаҳои томактабӣ ва баланд бардоштани сифати таҳсилоти томактабӣ, татбиқи чорабиниҳо оид ба солимгардонии кӯдакон ва паст кардани сатҳи фавти кӯдакони навзод дар 14 шаҳру ноҳияи ҷумҳурӣ	73,000,000	Бонки байналмилалии Таҷдид ва Рушд / Ассотсиатсияи байналмилалии рушд
Хазинаи кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (ЮНИСЕФ)	USAID/Тоҷикистон Фаъолияти фарогир оид ба таълими томактабӣ	2023	2028	Лоиҳа ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар кардани омодагӣ ба мактаб/Натиҷаҳои таълими пешазсинфӣ тавассути пешниҳоди таҳсилоти муосир, фарогир, ба хонандагон нигаронидашуда, ба забони тоҷикӣ мувофиқи кӯдакон, бо фарогирии ҳамаи кӯдакон, аз ҷумла духтарон, кӯдакони дорои маҳдудият ва/ё аз мактаббачагон кумак ба. хонаҳое, ки	5,485,995	USAID

				забони аввалашон аз забони таълим фарқ мекунад.		
«Маркази идораи лоиҳаи «Рушди чорводорӣ ва чарогоҳҳо»	Лоиҳаи «Дастгирии ғизои мактабӣ»	2021	2024	Саҳм гузоштан дар беҳтар намудани озуқаи мактаббачагон, устувории таъминоти мактабҳо бо маҳсулоти ғизоӣ ва шароити санитарию гигиенӣ	1,300,00 0	Федератсия и Россия

Манба: Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар мавриди сармоягузорӣ дар ин самти таҳсилот ҳаматарафа омӯхтани таҷрибаи хориҷии лоиҳакашӣ, сохтан ва истифода бурдани биноҳои муассисахои томактабӣ, дар асоси васеъ инкишоф додани корҳои тадқиқоти илмӣ ва лоиҳакашии таҷрибавӣ имконпазир аст. Масалан бинои боғчаи бачагона дар шаҳри Даляни Хитой Бино аз 9 синфхонаи дорои хоб, ҳамом, ошхона, инчунин синфхонаи компютерӣ, синфхонаи фаннӣ, китобхона, толор, хонаҳо барои муаллимон, утоқи гуногунчабҳа, утоқҳои рақсу мусиқӣ, клуби театрӣ, лексия иборат аст. Дар назди бино майдончаҳои бозӣ, ки роҳҳои велосипедронӣ доранд, сохта шудаанд. Таъсиси биноҳои иловагӣ барои синфҳои кӯдакон дар ин лоиҳа маблағгузории муштарак бо ҷалби маблағҳои буҷетӣ ва сармоягузорон пешбинӣ карда мешвад. Баргардонидани лоиҳа тавассути татбиқи комплекси хизматрасонии пулакӣ ба роҳ монда шудааст.

Дар Иёлоти Мутаҳидаи Амрико тамоюли омезиш ва ё интегратсияи системаи таҳсилот ба як маҷмӯа - кӯдакистон, мактаби ибтидоӣ ва мактаби миёна ба ҳукми анъана даромадааст. Ва дар ин самт ба меъмории дурахшони геометрӣ таваҷҷӯҳ дода мешавад, ки фикрҳои андешаҳоро дар бораи эҷоду рушд, таҳким мебахшад. Мутахассисону масъулони соҳаи маориф ба таҳрезии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ таваҷҷӯҳи ғайриоддие медиҳанд, ки таваҷҷӯҳи кӯдакро ҷалб мекунанд: маслан биноҳои мавзӯӣ, шакли роҳи оҳан, майдончаи кайҳонӣ, боғи меваҷот ва ғ..

Дар Шветсия бошад нақшаи ғайриоддӣ аз ҷониби таҳиякунандагони лоиҳаҳои сармоягузорӣ якҷоя бо педагогҳо таҳия шудааст, ки метавонад вазифаҳои асосии барои қабули қарорҳоро доир ба таъсиси як ташкилоти муосир, ки ба талаботи муосир барои рушди кӯдакон ҷавобгӯ аст, мусоидат намояд. Талаботҳо чунин самтҳоро дар бар мегирад

- ба шахс ва ё кӯдак наздик будани шакли меъмории муассисаи бачагона. Ин аз ҷониби муайян намудани микёс ва геометрияи биноҳо дар маҷмӯъ ба даст оварда мешавад. Маводҳои дуруст интихобшуда қодиранд эҳсосоту завқи кӯдакро балан бардорад;

- лоиҳа ҳам дар дохил ва ҳам дар берун бояд аз тафсилот, ки маълумоти мусбӣ ва маърифатиро ба дарки кӯдак равона мекунанд, иборат бошад;

- ба таркиби биноҳои кӯдакистон таваҷӯҳ дода мешавад: бояд бо утоқҳои махсус барои рушди кӯдакон, толорҳои проексионӣ, утоқҳои иловагӣ барои кормандон ва ҳавзи шиноварӣ таъмин бошад.

Чи тавре, ки дар боло ишора шуд тибқи Барнома қариб 50 фоизи сармоягузорӣ ба бахши хусусӣ ва 30 ба буҷети маҳаллӣ рост меояд. Ба назари мо барои баланд бардоштани ҷолибияти бахши хусусӣ истифодаи механизми сармоягузорӣ истифодаи механизми ҳамкории давлату бахши хусусӣ самараи бештар меорад. Амали ин механизм дар доираи моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», ки “ба ҳамаи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусии соҳаҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва бахши хусусӣ мувофиқи созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ амалӣ карда мешаванд, татбиқ гардида [3.] сурат мегирад. Дар замони муосир субъектҳои бахши хусусӣ ба ғайр аз фаъолияти хайриявӣ ва сарпарастӣ барои таъмини рушди муассисаҳои таҳсилотӣ иштироки фаъол доранд. Субъектҳои бахши хусусӣ дар доираи

созишномаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ (ШДБХ) барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои таъмини рушди муассисаҳои таҳсилотӣ, масалан, сармоягузориҳои молиявӣ ба фондҳои тараққиёт ва дигар фондҳо, ки барои инкишофи муассисаи таълимӣ пешбинӣ шудааст, иштироки фаъол намуда истодаанд. Шаклҳои ШДБХ, ки ба ҷалби сармояи корхонаҳои хусусӣ нигаронида шудааст чунин аст:

- таъсиси ташкилоти тиҷоратӣ (давлат ва ширкати хусусӣ);
- таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (давлат ва ширкати хусусӣ);
- бастани созишномаи ҳамкорӣ ва ё шарикии (товарещества) оддӣ

(давлат ва ширкати хусусӣ);

- созишнома дар бораи ҳамкорӣ /протокол дар бораи нияту тахминҳо;

- бунёди фонди "Сармояи мақсаднок" – ташкилоти ғайритиҷоратӣ ва ғ.

Барои сохтмони муассисаи таҳсилоти томактабӣ дар доираи шакли корпоративии ҳамкорӣ тасис додани ҷамияти саҳҳомӣ бо иштироки давлату бахши хусусӣ ба мақсад мувоффиқ аст. Шакли ташкилию ҳуқуқии муассиса як корхонаи саҳомӣ мебошад, ки сармояи оинномавии он ба шумораи муайяни саҳмдоро тақсим карда мешавад ва 49%-и он ба корхонаи бахши хусусӣ таълуқ дошта саҳмияи назоратӣ ба ихтиёри мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатӣ қарор мегирад. Яъне ба шакли ҶСК тааллуқ дорад. Саҳмдорон аз рӯи арзиши саҳмияҳои худ хавфро ба ӯҳда мегиранд.

Асосҳои интихоби ташкилоти саҳҳомӣ ҳамчун шакли ташкилию ҳуқуқӣ барои татбиқи лоиҳа бояд чунин бошад:

- барои саҳмдорон, қарздории кредитӣ ҳам ба шахсони воқеӣ ва ҳам барои худи ташкилот ҳамчун шахси ҳуқуқӣ ба миён меояд, бинобар он аз ин рӯ, кредиторон даъвои худро танҳо ба ташкилоти саҳомӣ равона мекунад, на ба саҳмиядорон;

- дар шакли ҳуқуқиву ташкилӣ тахассусгардии вазифаи соҳибӣ ва ва идоракунии ташкилот сурат мегирад, ки устувории фаъолияти ташкилот таъмин мегардад;

- саҳмдорон ҳуқуқ доранд, ки саҳмияҳои худро бидуни розигии саҳмдорони дигар бегона кунанд;

- саҳмдорон дар ҷаласаҳои умумӣ ва дар идоракунии ташкилоти саҳомӣ ширкат варзида дар ҳалли масъалаҳое, ки ба фаъолияти ташкилот муассиса таъсир мерасонанд, иштирок менамоянд.

Сармояи оинномавии ташкилоти саҳомии «Боғчаи бачагона» аз рӯи арзиши номиналии саҳмдорон таъсис дода мешавад, ки он амволи ҳадди ақали ташкилотро бояд ташкил диҳад. Сармояи оинномавӣ ҳангоми бақайдгирии ташкилотӣ саҳомӣ ба 100% ташкил карда шуда, чунин тақсим мешавад, ки дар расми 2. оварда шудааст.

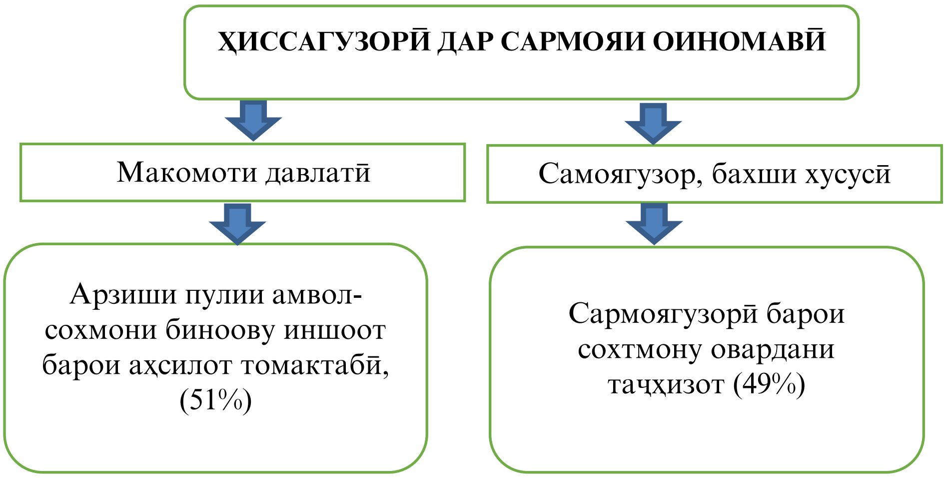

Расми 2. - Саҳмияҳои сармояи оинномавӣ дар ташаккули ташкилоти саҳомии "Боғчаи кӯдакон"

Як қатор хусусиятҳоро, ки барои ташкили сиёсати молиявии ташкилоти саҳомии "Боғчаи кӯдакон" таъсири назаррас мерасонанд, қайд намоем:

- имконияти якҷоя кардани ҳадафи асосии фаъолият бо шаклҳои пулакии фароҳам овардани хизматрасониҳои иловагӣ;

- татбиқи ғояҳои сиёсати ташкилоти ғайритиҷоратӣ дар фаъолияти таҳсилотӣ: ба оптимизатсия кардани хароҷот, ки имкони ба аҳоли расонидани хизматрасонӣ ройгонро низ мусоидат менамояд;

- таркиби маҳдуди манбаъҳо ва ҳаҷми ҷалби захираҳои молиявии фаъолияти ташкилот;

- вобастагии фаъолияти иқтисодиву молиявии ташкилот ба манбаъҳои берунии (маблағҳои муассисон, стейкхолдерон, субсидияи буҷаҳои сатҳҳои гуногун), инчунин иҷрои вазифаи фармонии иҷтимоӣ;

- сабукиҳои аз имтиёзҳои қонунгузории амалкунанда.

Шакли фаъолияти саҳомӣ имкон медиҳад сармоягузории гуногун ҷалб шавад, ва ҳатто ҷалби сармояи шахсоне, ки худи онҳо наметавонанд бо ягон сабаб ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд сурат мегирад.

Адабиёт:

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои млллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш https://president.tj/event/speeches/47089 (санаи муроҷиат 20.09.2024)
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»- АМОҶТ, с. 2013, № 7, мод. 532; с.2014, №3 , мод.156; №7,қ.2, мод.422; с.2016, №3, мод.148,№7, мод.624
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ»,- АМОҶТс. 2012, №12, қ.1, м.1001
4. Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, с.26
5. Барномаи таҳсилоти томактабӣ иҷро намешавадғ https://asiaplustj.info/ru/node/313873 https://asiaplustj.info/ru/node/313873
6. Мирсаидов А.Б. К вопросу определения социальной ставки дисконта для оценки государственных социальных инвестиций// Экономика Таджикистан № 4, 2024, с 22-34, ISSN 2075-9584
7. Экономическая отдача от дошкольного образования детей из неблагополучных семей: уроки программы «Хайскоуп Перри» // Финансы и бизнес. — 2010. № 3. — С. 39-51
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017, с.29
9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023, с.29
10. Schultz, T. W. Investment in Human Capital [Text] / T.W. Schultz // The American Economic Review. 1961. Vol. 51. Pp. 1–17.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Мирсаидов Аврор Бобоевич –доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ, суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Айни 44, телефон (+992) 904446012, e-mail: chirad-58@mail.ru

Қаххорӣ маҳбуба Абдуллоҷонзода –унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ, суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Айни 44, телефон (+992) 928450004 e-mail: mkachcharova@mail.ru

Сведения об авторах:

Мирсаидов Аврор Бобоевич - доктор экономических наук, профессор, заместитель директора Института экономики и демографии НАН РТ, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 44, телефон (+992) 904446012, e-mail: chirad-58@mail.ru

Каххори Махбуба Абдуллоджонзода - аспирант Института экономики и демографии НАН РТ, адрес: 734024, Республика Таджикистан, ш. г. Душанбе, ул. Айни, 44, тел. (+992) 928450004 e-mail: mkachcharova@mail.ru

Authors information:

Mirsaidov Avror Boboevich - Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Institute of Economics and Demography of NAS RT, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini St., 44, phone (+992) 904446012, e-mail: chirad-58@mail.ru

Kahhori Mahbuba Abdullojonzoda - postgraduate student of the Institute of Economics and Demography of NAS RT, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street, 44, tel. (+992) 928450004 e-mail: mkachcharova@mail.ru

УДК 332.1:338.2

К ВОПРОСУ УПРАВЛЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ

Саидова Ш.Н.

Аннотация. *В статье обосновывается необходимость управления энергетической безопасностью, определены принципы управления энергетической безопасностью, сформулированы цель управления энергетической безопасностью и задачи для ее достижения. Предложена классификация методов управления, выявлены ограничения, влияющие на эффективность управления энергетической безопасностью, которые имеют различную природу и интенсивность проявления. Обоснованы рекомендации по повышению эффективности управления энергетической безопасностью.*

Ключевые слова: *энергетическая безопасность; методы управления; Центральная Азия; риски; угрозы; изменение климата; международное сотрудничество; энергетическая дипломатия; возобновляемые источники энергии.*

Для цитирования: *Саидова Ш.Н.* К вопросу управления энергетической безопасностью / Ш. Н. Саидова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2.(43) – С. *590-597.*

ДАР БОРАИ МАСОИЛИ ИДОРАКУНИИ АМНИЯТИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Саидова Ш.Н.

Аннотатсия. *Дар мақола зарурати идоракунии амнияти энергетикӣ асоснок карда мешавад, принсипҳои идоракунии амнияти энергетикӣ муайян гардида, ҳадафи идоракунӣ ва вазифаҳои асосии он барои расидан ба ин ҳадаф ташхис дода шудаанд. Таснифотҳои усулҳои идоракунӣ пешниҳод гардида, маҳдудиятҳое, ки ба самаранокии идоракунии амнияти энергетикӣ таъсир мерасонанд ва табиати гуногун ва дараҷаҳои мухталифи таъсиррасонӣ доранд, муайян шудаанд. Пешниҳодҳо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии идоракунии амнияти энергетикӣ асоснок карда шудаанд.*

Калидвожаҳо: *амнияти энергетикӣ; усулҳои идоракунӣ; Осиёи Марказӣ; хатарҳо; таҳдидҳо; тағйирёбии иқлим; ҳамкориҳои байналмилалӣ; дипломатияи энергетикӣ; манбаъҳои барқароршавандаи энергия.*

ON THE ISSUE OF ENERGY SECURITY MANAGEMENT

Saidova Sh.N.

Abstract. *This article substantiates the necessity of managing energy security, outlines the principles of energy security management, and formulates its objective and key tasks to achieve it. A classification of management methods is proposed, and the limitations affecting the effectiveness of energy security management—varying in nature and intensity—are identified. Recommendations are justified to enhance the efficiency of energy security management.*

Keywords: *energy security; management methods; Central Asia; risks; threats; climate change; international cooperation; energy diplomacy; renewable energy sources.*

Постановка проблемы. В условиях глобального роста энергопотребления, ограниченности природных ресурсов, усиления климатических изменений и нестабильной геополитической обстановки управление энергетической безопасностью приобретает особую значимость. Традиционные подходы и методологии, ранее применявшиеся в данной сфере, уже не соответствуют современным вызовам и требуют пересмотра. Особенно остро проблема управления энергетической безопасностью стоит для стран Центральной Азии, где наблюдается высокая зависимость от ископаемого топлива, недостаточный уровень освоения возобновляемых источников энергии, ограниченность внутренних финансовых ресурсов и слабая региональная координация в области энергетики и водопользования. Кроме того, управление энергетической безопасностью осложняется воздействием киберугроз, природных катастроф и политических конфликтов, что требует комплексного, системного и гибкого подхода. На этом фоне возникает необходимость в разработке и внедрении эффективных методов управления, интеграции климатических рисков в энергетическую политику, привлечении международного опыта и инвестиций, а также усилении межгосударственного сотрудничества, способного обеспечить устойчивое и безопасное развитие энергетического сектора региона.

Проблема энергетической безопасности получила глубокое освещение в научных исследованиях, проводимых учеными различных стран мира. Значительный вклад в развитие данной проблематики внесли такие исследователи, как А.Б. Ловинс [6, с.40], Д.В. Соломин [2, с.57], А.Т. Багиров [1, с.87], Д. Хельм [4, с.178], Д.И. Стерн [5, с.40] рассматривающие энергобезопасность в

контексте устойчивого развития, международной кооперации и трансформации энергетических рынков. Их работы охватывают широкий спектр аспектов проблемы энергетической безопасности, включая технические и технологические, экономические, экологические, социальные и геополитические. В современных условиях, характеризующихся ростом энергопотребления, ограниченностью ресурсов и усилением риска климатических изменений, проблема ЭБ приобретает новое звучание, требуя развития и в некоторой степени даже пересмотра концепции и методологических подходов, в том числе использование методов управления.

Анализ последних исследований: Современные научные исследования подчеркивают возрастающее значение комплексного подхода к обеспечению энергетической безопасности в Центральной Азии. В работе В. Дарк и другие [3, с.10745] раскрывается роль международных акторов, таких как Китай и ООН, в развитии устойчивой энергетики региона, с акцентом на ВИЭ и институциональное взаимодействие. Доклад ОБСЕ [7, с.35] дополняет анализ, раскрывая проблемы изношенной инфраструктуры, сезонных дефицитов энергии, энергообеспечения отдалённых районов и необходимость региональной кооперации. Оба источника подчеркивают важность интеграции ВИЭ, модернизации сетей и развития децентрализованных энергосистем, что подтверждает актуальность предложенного в статье направления по разработке эффективных методов управления энергетической безопасностью.

Целью данной статьи является обоснование необходимости управления энергетической безопасностью в современных условиях и предложить систематизированный комплекс методов и принципов её обеспечения с учётом международного опыта и региональной специфики стран Центральной Азии.

Изложение основного материала. Теория управления энергетической безопасностью базируется на стратегическом и риск-ориентированном подходах. К основным элементам теории управления энергетической безопасностью могут быть отнесены:

- Анализ и прогнозирование рисков в энергетическом секторе и связанных с ним секторах экономики (например, водохозяйственная система).
- Разработка стратегий и программ по обеспечению энергетической безопасности.
- Систематический мониторинг состояния энергетической инфраструктуры.
- Координация действий между всеми заинтересованными сторонами (например, производители и потребители энергоносителей, водопользователи и т.д.).

К основным принципам управления энергетической безопасностью можно отнести следующие:

– *Комплексность*: охват всех элементов энергетического комплекса, включая добычу (производство), переработку, транспорт и потребление энергетических ресурсов.

– *Системность*, что предполагает интеграцию энергетической безопасности в общую систему национальной безопасности.

– *Гибкость,* предусматривающую с способность и возможность адаптироваться к изменяющимся условиям и новым угрозам.

– *Сбалансированность*: учет экономических, экологических и социальных интересов.

– *Прозрачность:* доступность информации о деятельности всех структурных элементов энергетического комплекса для заинтересованных сторон.

– *Интеграция и энергетическая дипломатия:* сотрудничество на международном уровне и взаимодействие между государством, частным сектором и международными организациями.

– *Гибкость*: способность адаптироваться к изменяющимся внутренним и внешним условиям.

– *Превентивность*: предупреждение рисков и угроз энергетической безопасности.

В соответствии с особой социальной значимостью доступа к энергоносителям, целью управления энергетической безопасностью на наш взгляд является *обеспечение гарантированного доступа к экологически чистым энергоносителям на основе устойчивого функционирования энергетического комплекса, предусматривающего минимизацию рисков и угроз, связанных с производством, транспортом, хранением и использованием энергетических ресурсов.*

Поставленная цель управления энергетической безопасностью достигается успешным решением следующих задач:

- обеспечение бесперебойного энергоснабжения всех отраслей экономики и населения;
- снижение зависимости от импорта энергоресурсов;
- поддержание конкурентоспособности энергетического комплекса, включая эффективное использование производственных

мощностей, качество производимых энергоносителей;

- развитие возобновляемых источников энергии и реализация политики энергосбережения;
- защита объектов энергетической инфраструктуры от природных катаклизмов и киберугроз;
- минимизация экологического воздействия энергетической отрасли на окружающую среду;
- эффективная кадровая политика.

Изменение климата требует пересмотра традиционных подходов к управлению энергетической безопасностью и направлено на обеспечение энергоснабжения, снижение зависимости от внешних источников и учет экологических вызовов. Эффективное управление энергетической безопасностью позволяет минимизировать риски дефицита энергоресурсов, поддерживать экономическую стабильность и возможности устойчивого развития.

Исследование показывает, что управление энергетической безопасностью — это сложный процесс, включающий разработку стратегий, внедрение превентивных мер и координацию деятельности производителей и потребителей энергетических ресурсов, и субъектов, осуществляющих их транспортировку и преобразование. Автором настоящего исследования на основании изучения международного опыта и мнений экспертов предпринята попытка систематизировать существующие в международной практике методы управления энергетической безопасностью.

Методы управления энергетической безопасностью можно разделить на несколько категорий в зависимости от их направленности:

- **Институциональные методы,** к основным задачам которых можно отнести:

– разработка и реализация законов, регулирующих все сферы энергетики (добыча, транспортировка, использование и охрана энергетической инфраструктуры);

– формирование государственной политики в области энергетики, включая разработку стратегий и планов долгосрочного развития энергетического сектора;

– создание эффективной структуры государственных и регулирующих органов;

– разработка национальной стратегии энергетической безопасности для минимизации рисков, связанных с энергетическими угрозами;

– определение приоритетов и долгосрочных целей в энергетическом секторе;

– регулирование и контроль на основе создания нормативно-правовой базы для регулирования энергетических рынков;

– надзор за соблюдением стандартов безопасности и устойчивости;

– мониторинг и анализ рисков, предусматривающих оценку внутренних и внешних угроз (геополитические конфликты, технологические аварии, природные катастрофы);

– анализ уязвимости энергетической инфраструктуры;

– разработка планов и организация мер на чрезвычайные аварийные ситуации;

– координация и сотрудничество направленные на взаимодействие между государственными органами, частным сектором и международными партнерами;

– межведомственное и международное сотрудничество для координации действий в области энергетической безопасности.

- **Экономические методы** направлены на**:**

– субсидирование стратегически важных подсистем энергетического комплекса;

– регулирование тарифов на электрическую энергию, имеющей социальную значимость, для обеспечения ее доступности и стабильности цен

– введение налоговых льгот для стимулирования инвестиций в энергетическую инфраструктуру;

– развитие механизмов государственно-частного партнерства.

- **Административные методы** управления энергетической безопасностью включают:

– лицензирование и сертификацию энергетических компаний;

– введение ограничений (квот) и нормативов по использованию энергетических ресурсов;

– определение стандартов энергоэффективности для промышленных предприятий и жилищно-коммунального хозяйства;

– контроль за выполнением требований безопасности.

- **Технологические методы** направлены на**:**

– внедрение инновационных технологий с целью повышения эффективности производства, преобразования и использования энергоресурсов;

– развитие и модернизация энергетической инфраструктуры, включая цифровизацию энергетических систем;

– использование систем мониторинга и раннего предупреждения.

- **Энергетическая дипломатия**, предусматривает установление международных соглашений и договоренностей для регулирования совместного использования ресурсов, например таких, как вода и энергия. Примером могут быть соглашения по управлению трансграничными водными ресурсами в Центральной Азии.

- **Информационно-аналитические методы** включают:

– анализ рисков и прогнозирование угроз;

– обеспечение информационной прозрачности и обмена данными между ключевыми участниками;

– разработка образовательных программ и повышение квалификации кадров.

- **Методы управления рисками реализации угроз:**

– идентификация и оценка потенциальных угроз;

– разработка стратегий минимизации последствий кризисных ситуаций;

– создание резервов ресурсов и диверсификация их поставок.

Следует отметить, что использование соответствующих методов управления энергетической безопасностью предполагает наличие соответствующих структурных компонентов.

Например, *институциональные методы управления энергетической безопасностью* предусматривают создание и функционирование государственных органов - Министерств и ведомств, определяющих энергетическую политику, регулирующих органов - агентства по контролю за энергетическими рынками, службы надзора за энергетической инфраструктурой, международных организаций, государственных и частных энергетических компаний, ПЭС, производителей и дистрибьюторов энергии, финансовых организаций - инвестиционные институты и консорциумы, научно-исследовательских институтов и образовательных учреждений - экспертные центры, аналитические агентства, университеты, занимающиеся подготовкой и повышением квалификации кадров для энергетического сектора. В современных условиях следует отметить особый статус международных организаций, координирующих действия стран в рамках единой политики. Последнее весьма актуально на наш взгляд в Центральной Азии. Страны этого региона для сохранения устойчивого развития должны придерживаться единых принципов в управлении энергетической и связанной с ней водной безопасностью. Заслуживает в этом плане опыт управления энергетической безопасностью ЕС, где функционирует Агентство по сотрудничеству регуляторов энергетики (ACER).

Таким образом, институциональное управление энергетической безопасностью страны — это сложный многоуровневый процесс, направленный на обеспечение надежности, устойчивости и независимости энергетического сектора. Оно предполагает активное взаимодействие государственных и частных структур, эффективное использование правовых, экономических и управленческих механизмов, а также готовность к оперативному реагированию на новые вызовы и угрозы.

К экономическим методам управления энергетической безопасностью может быть отнесены тарифная и инвестиционная политики. Регулирование тарифов на электрическую энергию, являясь инструментом экономического регулирования, направлено на обеспечение доступности электроэнергии и поддержку инвестиций в энергетическую инфраструктуру. Инвестиционная политика направлена на привлечение капитала в развитие энергетической инфраструктуры и внедрение инновационных технологий.

Государственное регулирование деятельности естественных монополий, которое относится к институциональным и экономическим методам, предусматривает контроль за деятельностью компаний, занимающихся транспортировкой и распределением энергии, чтобы предотвратить злоупотребления. Государственная политика в области энергетики, являясь выражением комплексного подхода, объединяющего институциональные, стратегические и экономические методы, направлена на обеспечение баланса между энергетической независимостью, экологической устойчивостью и экономической эффективностью.

В зависимости от геополитических условий, уровня экономического развития и наличия ресурсной базы можно выделить несколько инструментов и механизмов управления энергетической безопасностью, которые получили распространение в международной практике. Основными из них являются:

• *Диверсификация источников энергии*, предусматривающая вовлечение в хозяйственный оборот различных видов энергетических ресурсов (нефть, газ, уголь, атомная энергия, ВИЭ). Примером могут быть страны ЕС, которые, как было отмечено выше, проводят активную политику диверсификации поставок газа, включая импорт СПГ и развитие альтернативных трубопроводов. Заслуживают внимания и меры, предпринимаемые странами Центральной и Юго-восточной Азии, Ближнего Востока по развитию программ освоения солнечной энергии.

• *Инвестирование в энергетическую инфраструктуру*, предусматривающие финансирование проектов модернизации и развития электрических сетей, хранилищ и линий электропередачи и трубопроводов.

• *Стимулирование энергоэффективности*. Эти методы включают разработку и введение в практику стандартов энергоэффективности для промышленности, строительства зданий, транспорта и других сфер экономики.

• *Создание стратегических резервов*. Эти методы, направленны на формирование запасов нефти, газа, воды и других ресурсов для использования в кризисные периоды.

• *Развитие возобновляемых источников энергии (ВИЭ)*, которое направлено на развитие солнечной, ветровой и гидроэнергетики.

Как и на любой управленческий процесс, на эффективность управления энергетической безопасностью могут оказывать различные ограничения. Эти ограничения имеют различную природу и интенсивность проявления их в определенной мере зависит от того на каком иерархическом уровне осуществляется управление. Наиболее значимые ограничения представлены на рисунке 1.

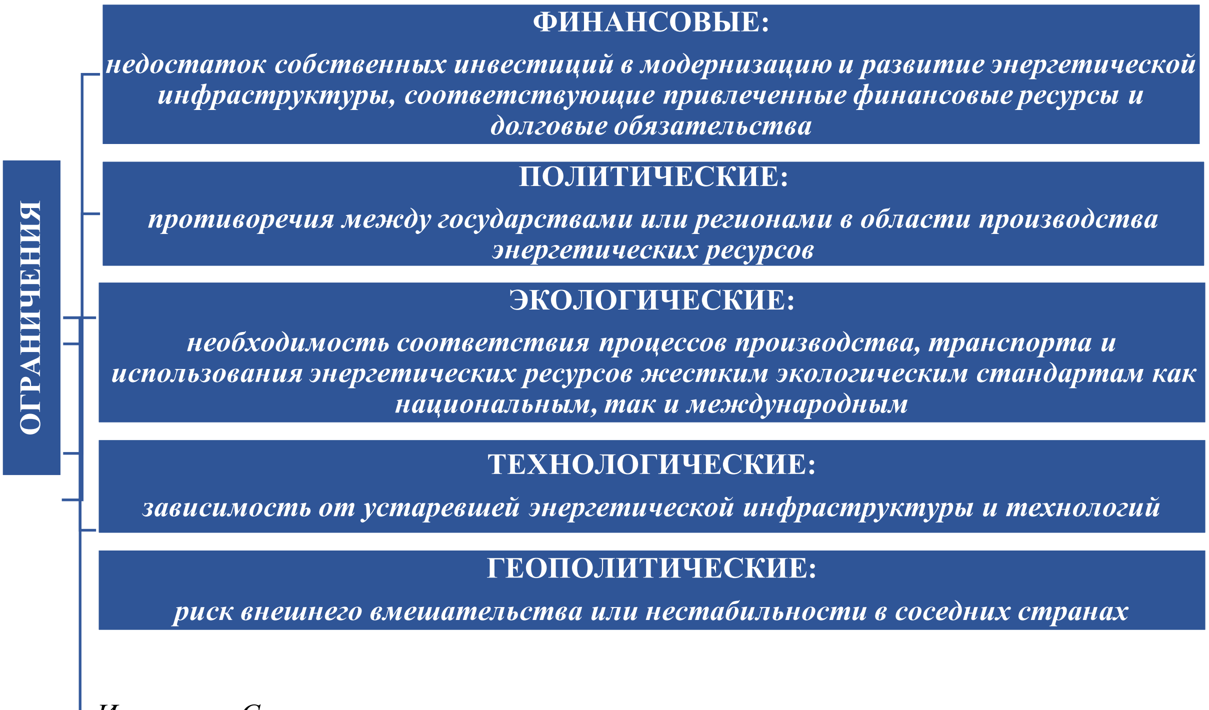

Источник: Составлено автором

Рисунок 1. - Ограничения, влияющие на эффективность управления энергетической безопасностью

Глобализация энергетических рынков, выраженная подверженность энергетической безопасности политическим, климатическим и финансовым рискам и другие факторы, отмеченные в предыдущей главе, предопределили прямое и косвенное участие международных организаций в управлении энергетической безопасностью интеграционных формирований, отдельных континентов, сообществ производителей энергетических ресурсов, что иллюстрируется рисунком 2.

Эффективность мер по обеспечению энергетической безопасности, инициируемых правительствами отдельных стран, зависит от их приверженности перечисленным выше основным принципам, минимизации ограничений, а также активного участия в инициативах международных организаций. Именно это позволяет обеспечить устойчивое энергетическое развитие в условиях современных вызовов.

В международной практике уже накоплен некоторый опыт управления энергетической безопасностью. Например, в ЕС реализованы меры по созданию внутреннего энергетического рынка, что обеспечивает диверсификацию поставок энергоносителей. Инвестиции в освоение ВИЭ осуществляются через специальные программы, такие как Horizon

Europe. Что касается США, значительные инвестиции в создание стратегических резервов энергоносителей и соответствующую инфраструктуру делают страну независимой от внешних шоков.

Источник: Составлено автором

Рисунок 2 - Прямое и косвенное участие международных организаций в управлении энергетической безопасностью

Однако несмотря на развитую энергетическую инфраструктуру и инновации, обеспечивающие энергетическую безопасность, экологические аспекты управления часто уступают экономическим. Опыт КНР по управлению энергетической безопасностью свидетельствует о его направленности на освоение ВИЭ и реализацию программ повышения энергоэффективности и энергосбережения. Однако в этой стране слабыми аспектами управления энергетической безопасности остаются выраженная зависимость экономики от угля и высокая степень загрязнения окружающей среды выбросами продуктов его сгорания, что ограничивает рост индекса энергетической безопасности.

Особая роль энергетической безопасности в обеспечении устойчивого развития как на глобальном уровне, так и в масштабах отдельных стран и регионов, способствовала формированию ряда международных организаций, деятельность которых ориентирована на комплексное изучение актуальных энергетических проблем. Их исследования охватывают такие ключевые направления, как доступность энергетических ресурсов, риски для энергетической и экологической безопасности в условиях изменения климата, снижение углеродного следа, а также расширение использования возобновляемых источников энергии. Все эти аспекты направлены на достижение целей устойчивого и экологически ориентированного развития энергетического сектора.

В настоящее время существует множество международных энергетических институтов и организаций, которые играют ключевую роль в управлении и координации энергетических политик и обеспечении устойчивости мировых энергетических рынков. Анализ их деятельности позволил выделить следующие ключевые направления их специализации и деятельности:

– ***Глобальная координация и сотрудничество.*** Международные энергетические организации играют ключевую роль в координации усилий между государствами, международными корпорациями и другими заинтересованными сторонами. Это сотрудничество играет важную роль в решении ключевых глобальных вызовов, включая обеспечение стабильного и устойчивого

энергоснабжения, продвижение экологически чистых источников энергии, а также снижение риска возникновения энергетических противоречий и конфликтов.

– ***Обеспечение энергетической безопасности.*** Ряд международных организаций, включая Международное энергетическое агентство (МЭА) и Организацию стран – экспортёров нефти (ОПЕК), активно участвуют в стабилизации глобальных энергетических рынков. Их деятельность направлена на снижение зависимости от внешних поставок энергии, обеспечение надёжности энергоснабжения и минимизацию рисков сбоев в энергетических цепочках как на национальном, так и на международном уровнях.

– ***Содействие устойчивому развитию энергетического сектора.*** Организации, такие как IRENA и UN-Energy, активно продвигают политику использования возобновляемых источников энергии, повышение энергоэффективности и сокращение выбросов углерода, что способствует устойчивому доступу к экологически чистым энергоносителям и продвижения к целям к зеленой энергетике, обеспечения энергетической безопасности.

– ***Научные исследования и инновации.*** Многие институты и форумы, например, ERI или GERC, занимаются научными исследованиями и разработками в области новых технологий и решений, направленных на повышение энергоэффективности и снижение экологических рисков.

– ***Региональная специализация и разнообразие подходов.*** Организации, такие как ЕСЭП и Азиатский форум энергетической безопасности, подчеркивают важность регионального подхода, отражающего уникальные потребности в энергоносителях и вызовы в различных частях мира, включая геополитические особенности, доступ к ресурсам и уровень технологического развития.

– ***Роль в управлении конфликтами.*** Организации, такие как Энергетическая Хартия или Форум стран-экспортеров газа, предоставляют платформу для урегулирования споров и снижения напряженности между странами, особенно в условиях конкурентной борьбы за энергоресурсы.

– ***Энергетическая дипломатия и интеграция рынков.*** Эти институты способствуют развитию энергетической дипломатии, интеграции национальных и региональных энергетических рынков, что ведет к укреплению взаимной зависимости в области доступа к энергетическим ресурсам, поиска взаимовыгодных политических и экономических инструментов снижения рисков экономических и политических кризисов.

Вовлекая в свои научные исследования научных экспертов из различных стран, эти международные структуры, как правило, рассматривают энергетическую безопасность через призму стабилизации энергетических рынков, содействия устойчивому энергетическому развитию, эффективного международного сотрудничества, развития технологий, мониторинга и аналитики, регулирования и стандартизации.

Таким образом, международные энергетические организации объединяет стремление к созданию устойчивой, безопасной и предсказуемой глобальной энергетической системы. Они служат платформами для сотрудничества, решения конфликтов и поиска сбалансированных решений в области энергоснабжения, экологии и технологий.

Выводы и рекомендации. Результаты выполненного анализа позволили обобщить имеющиеся недостатки существующих методов управления энергетической безопасностью региона ЦА, основными из которых являются:

- ➢ низкий уровень региональной координации, что выражается отсутствием согласованных действий между странами региона;
- ➢ выраженная зависимость от ископаемых ресурсов органического топлива, в том числе импортируемого;
- ➢ ограниченное освоение возобновляемых источников энергии;
- ➢ недостаток инвестиций, финансирование развития и модернизации энергетической инфраструктуры осуществляется в основном за счет внешних кредитных ресурсов, что повышает ее уязвимость;
- ➢ политическая нестабильность, обусловленная негативным влиянием внутренних и внешних конфликтов на поставки энергетических и водных ресурсов.

На основании выполненного анализа можно сделать следующие рекомендации по повышению эффективности управления энергетической и водной безопасностью в странах ЦА:

- ▪ Развивать ВИЭ и стимулировать инвестиции в энергоэффективные технологии.
- ▪ Создать региональные институты для координации энергетической и водной политики стран региона.
- ▪ Повысить эффективность управления таким аспектом энергетической безопасности, как интеграция климатических рисков в

энергетические и водные стратегии всех стран региона.

- Использовать эффективные практики управления энергетической безопасностью на основе привлечения инвестиций в инновационное развитие энергетических и водохозяйственных систем, включая международные гранты и финансовые ресурсы частных инвесторов.
- Активно использовать эффективные инженерные методы управления энергетической безопасностью, предусматривающие инновационные технологии производства, хранения и транспортировки энергии и модернизации электрических сетей.
- Укрепление регионального сотрудничества через многосторонние соглашения.
- Создание единых стандартов и нормативов для энергетического сектора на региональном уровне.
- Проведение регулярного мониторинга и оценки рисков для адаптации национальных и региональных стратегий.
- Интеграцию ученых региона на проведении междисциплинарных научных исследований, направленных на обеспечение водной и энергетической безопасности, разработке и продвижению политики устойчивого социально-экономического развития всех стран региона на основе эффективного использования водных и энергетических ресурсов региона.
- В системе подготовки кадров для энергетического сектора обеспечить реализацию образовательных программ устойчивого энергетического развития.

Таким образом, методы управления энергетической безопасностью требуют адаптации их с одной стороны к условиям конкретной страны, а с другой должны предусматривать их координацию межгосударственными структурами. При этом следует отметить, что эффективность методов управления повышается благодаря институциональной поддержке. Центральная Азия, как регион с высоким потенциалом, может добиться значительного прогресса за счет укрепления региональной координации, внедрения ВИЭ и интеграции климатических рисков в энергетическую политику.

Литература

1. Багиров, А. Т. Глобальная энергетическая безопасность: новые вызовы и перспективы для российско-американского энергетического сотрудничества / А. Т. Багиров // Вестник МГИМО Университета. — 2010. — № 4. — С. 85–90.
2. Соломин, Д. В. Энергетическая безопасность России: проблемы и пути их решения / Д. В. Соломин // Наука и образование сегодня. — 2016. — № 4 (5). — С. 55–58.
3. Darke, W., Karatayev, M., Lisiakiewicz, R. Sustainable energy security for Central Asia: Exploring the role of China and the United Nations // Energy Reports. — 2022. — Vol. 8. — P. 10741–10750. — DOI: 10.1016/j.egyr.2022.08.213.
4. Helm, D. Energy Policy: Security of Supply, Sustainability, and Competition / D. Helm // Energy Policy. — 2002. — Vol. 30, No. 3. — P. 173–184.
5. Stern, D. I. Energy and Economic Growth / D. I. Stern // Encyclopedia of Energy. — 2004. — Vol. 2. — P. 35–51. — Elsevier.
6. Lovins, A. B. Reinventing Fire: Bold Business Solutions for the New Energy Era / A. B. Lovins. — Chelsea Green Publishing, 2011.
7. Walinga, I., Aminjonov, F. Advancing energy security in Central Asia / I. Walinga, F. Aminjonov ; OSCE Secretariat. [Электронный ресурс]— Vienna: Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 2022. — 44 с. Режим доступа: https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/513787_0.pdf?utm_source=chatgpt.com

Сведение об авторе: Саидова Шахло Нуруллоевна - докторант PhD кафедры экономика и управление производством Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проеспект академиков Раджабовы, 10. Телефон: (+992) 909-29-92-63. E-mail: saidova.sharlotta@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Шаҳло Нуруллоевна - докторанти PhD-и кафедраи иқтисодиёт ва идоракунӣ дар истеҳсолоти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. Суроға: 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони академик Раҷабовҳо, 10. Телефон: (+992) 909-29-92-63. E-mail: saidova.sharlotta@gmail.com

Author Information: Saidova Shahlo Nurulloevna – PhD candidate at the Department of economics and production management Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi. Address: 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Academicians Rajabov Avenue, 10. Phone: (+992) 909-29-92-63. E-mail: saidova.sharlotta@gmail.com

УДК 339.137.2(575.3)

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В РАЗВИТИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Комилова К.

Аннотация: *В условиях усиления конкуренции и цифровой трансформации финансового сектора коммерческие банки сталкиваются с необходимостью пересмотра своих маркетинговых стратегий для укрепления конкурентоспособности. В данной статье рассматривается роль маркетинговых стратегий в развитии коммерческих банков, анализируются современные вызовы, такие как цифровизация, изменение поведения клиентов и усиление конкуренции со стороны финтех-компаний. Особое внимание уделяется перспективам использования инновационных подходов, включая персонализацию услуг, управление клиентским опытом и применение больших данных. Автором предложены рекомендации по совершенствованию маркетинговых стратегий для повышения конкурентоспособности коммерческих банков в современных условиях.*

Ключевые слова: *маркетинговые стратегии, коммерческие банки, конкурентоспособность, цифровая трансформация, финтех, персонализация услуг, управление клиентским опытом, большие данные, финансовый сектор.*

Для цитирования: *Комилова К. Роль маркетинговых стратегий в развитии конкурентоспособности коммерческих банков: современные вызовы и перспективы /К. Комилова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2 (43). – С. 598-608.*

НАҚШИ СТРАТЕГИЯҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР РУШДИ РАКОБАТПАЗИРИИ БОНКҲОИ ТИҶОРӢ: БАРХУРДҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ ЗАМОНАВӢ

Комилова К.

Аннотасия: *Дар шароити афзояндаи рақобат ва трансформатсияи рақамии бахши молиявӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ба зарурати таҷдиди назар кардани стратегияҳои маркетингии худ барои таҳкими рақобатпазирӣ дучор меоянд. Ин мақола нақши стратегияҳои маркетингро дар рушди бонкҳои тиҷоратӣ баррасӣ мекунад, мушкилоти муосирро ба монанди рақамисозӣ, тағир додани рафтори муштариён ва афзоиши рақобати ширкатҳои финтех таҳлил мекунад. Диққати махсус ба дурнамои истифодаи равишҳои инноватсионӣ, аз ҷумла фардикунонии хидматҳо, идоракунии таҷрибаи муштариён ва истифодаи маълумоти калон дода мешавад. Дар асоси таҳлилҳо ҷиҳати такмил додани стратегияҳои маркетингӣ ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити муосир тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд.*

Калидвожаҳо: *стратегияҳои маркетинг, бонкҳои тиҷоратӣ, рақобатпазирӣ, трансформатсияи рақамӣ, финтех, фардикунонии хидматҳо, идоракунии таҷрибаи муштариён, маълумоти калон, бахши молиявӣ.*

THE ROLE OF MARKETING STRATEGIES IN DEVELOPING COMPETITIVENESS OF COMMERCIAL BANKS: MODERN CHALLENGES AND PROSPECTS

Komilova K.

Abstract: *In the context of increasing competition and digital transformation of the financial sector, commercial banks are faced with the need to revise their marketing strategies to strengthen competitiveness. This article examines the role of marketing strategies in the development of commercial banks, analyzes modern challenges such as*

digitalization, changing customer behavior and increasing competition from fintech companies. Particular attention is paid to the prospects for using innovative approaches, including personalization of services, customer experience management and the use of big data. The author offers recommendations for improving marketing strategies to increase the competitiveness of commercial banks in modern conditions.
***Keywords**: marketing strategies, commercial banks, competitiveness, digital transformation, fintech, personalization of services, customer experience management, big data, financial sector.*

Банковский сектор Таджикистана и его субъекты в современных условиях находится на новом этапе своего развития, когда во-первых, должны быть преодолены имеющиеся проблемы, включая н**изкий уровень финансовой грамотности населения** Таджикистана, особенно в сельских районах, наличие низкого уровня доверяя к банковской системе, в**ысокая доля наличных расчетов** , что ограничивает развитие безналичных платежей и цифровых банковских услуг, подверженность сильному влиянию внешних факторов, таких как колебания курсов валют, инфляции и зависимость от денежных переводов мигрантов, усиление **конкуренции со стороны небанковских финансовых учреждений и фин-тех компаний, технологическое отставание, н**едостаток инвестиций в современные технологии и IT-инфраструктуру, рост **киберугроз, ограниченный доступ к кредитованию м**алого и среднего бизнеса из-за высоких процентных ставок и т.д., а во-вторых, использовать современные перспективы связанные с внедрением цифровых технологий, которое остается на низком уровне, ограничивая спрос на банковские услуги. [1]

В этом контексте использование современных маркетинговых стратегий в коммерческих банках является крайне актуальной, так как их эффективное использование позволят успешно конкурировать на рынке банковских продуктов и услуг. Отечественным коммерческим банкам в современных условиях требуется использовать в своей деятельности механизмы и инструменты стратегического маркетинга, нацеленные на долгосрочное обспечение конкурентоспособности банка на рынке банковских услуг.

Понятие «стратегический маркетинг» изучается в работах классиков как Ф. Котлера, Ж. Ж. Ламбена, М.Портера и других. Анализу конкурентоспособности и разработке маркетинговых стратегий посвящены работы экономистов ближнего зарубежья , включая И.Л. Авдееву, Н.Ю. Власову, Т.А. Головину, Н.В. Лужнову и других. Среди отечественных экономистов эту проблематику исследовали Бойматов А.А., Факеров Х.Н., Аминов И., Авезов А.Х., Иброхимзода И. Р., Шарифзода Б.М., Исмоилов А.А. К. Талибов, Х. Абдурахмон и другие.

Обзор литературы позволяет определить маркетинговую стратегию как долгосрочный план реализации совокупности разносторонних мероприятий коммерческого банка, основной целью которого является достижение устойчивых конкурентных преимуществ. В этом контексте, мы согласны с ием, что “маркетинговая стратегия является одним из важнейших элементов общей системы стратегии развития предприятия, который определяет главное направление всей его производственной и сбытовой деятельности, поскольку задает ориентир в виде потребности клиентов и покупателей”. [2]

Маркетинговая стратегия включает четыре последовательных этапов ее разработки и реализации на практике. Так, на первом этапе проводят анализ текущей ситуации на рынке банковских продуктов и услуг, изучается положение банка, ее преимущества и недостатки, конкуренты, целевая аудитория, каналы продвижения, ассортимент. На втором этапе, на основе проведенного анализа, принимаются решения о выработки приоритетов развития банка, его позиционировании, целях, задачах и ресурсах. На третьем этапе происходит реализация разработанной маркетинговой

стратегии, и на четвертом этапе осуществляется мониторринг ее реализации и корректировка с учетом новых вызовов и перспектив. [3, с.190]

Целями в маркетинговой стратегии являются расширение клиентской базы, состава, качества и объемов предоставляемых услуг; формирование и стимулирование спроса на банковские продукты и услуги; разработка эффективных маркетинговых стратегий по завоеванию рынков; увеличение чистой прибыли банка. [4; с.342]

Исходя из поставленных целей, основными задачами маркетинговой стратегии банка являются:

– обеспечение высокой надежности деятельности банка, его ликвидности, в том числе снижение репутационного риска;

– осуществление успешной деятельности банка в условиях конкуренции на рынке банковских услуг;

– максимальное удовлетворение потребностей клиентов в предоставляемых банком услугах. [5; с.420]

Исходя из поставленных целей, коммерческими банками в своей деятельности используются различные как традиционные, так и инновационные маркетинговые стратегии. (Таблица 1)

Таблица 1- Перечень традиционных маркетинговых стратегий коммерческих банков и их области применения

ТРАДИЦИОННЫЕ МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ	ОБЛАСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ	Интерпретация
Стратегия роста	– при продаже имеющихся банковских продуктов и услуг на существующих рынках; –при продаже новых банковских продуктов и услуг на существующих рынках; – при продаже имеющихся банковских продуктов и услуг на новых рынках; – при продаже новых банковских продуктов и услуг на новых рынках	Эта стратегия направлена на расширение деятельности банка как за счет увеличения ассортимента продуктов, так и за счет выхода на новые рынки. Она подходит для банков, которые стремятся к увеличению доли рынка и развитию бизнеса. Например, банк может начать предлагать новые кредитные продукты на уже освоенных рынках или выйти с существующими продуктами в новые регионы.
Стратегия конкуренции	– Лидерство по тарифам; – Выстраивание клиентских цепочек; –Эксклюзивное обслуживание значимой банковской клиентуры; –Расширение каналов распространение информации и предоставления банковских	Эта стратегия фокусируется на усилении конкурентных преимуществ банка. Она включает как ценовую конкуренцию (снижение тарифов), так и

	продуктов и услуг; –Доминирование по издержкам (расходы, тарифы) –Использование просчетов банков-конкурентов	улучшение качества обслуживания (эксклюзивное обслуживание, расширение каналов). Например, банк может предложить более низкие процентные ставки по кредитам или улучшить сервис для VIP-клиентов, чтобы выделиться среди конкурентов.
Стратегия лидерства	– Решение проблем внутренней коммуникации; – Улучшение качества организации работ с клиентами; –Создание клиентоориентированной организации.	Эта стратегия направлена на внутренние улучшения, которые повышают эффективность работы банка и удовлетворенность клиентов. Она предполагает оптимизацию процессов, улучшение коммуникации между отделами и фокус на потребностях клиентов. Например, банк может внедрить CRM-систему для лучшего управления клиентскими отношениями.
Стратегия приоритетов	– По банковским продуктам и услугам и расширению их ассортимента; – По рыночной нише; –По имеющимся клиентам; –По внешней коммерческой среде.	Эта стратегия предполагает расстановку приоритетов в деятельности банка. Она может включать фокус на определенных продуктах (например, кредиты или депозиты), нишевых рынках (например, малый бизнес или сельские регионы) или существующих клиентах (например, программы лояльности). Также она учитывает внешние факторы, такие как изменения в законодательстве или

		экономической ситуации.

Источник: Составлено автором с использованием [5; с.420]

Анализ таблицы 1 систематизирует традиционные маркетинговые стратегии, которые могут быть использованы коммерческими банками для повышения своей конкурентоспособности. Каждая стратегия имеет свои области применения, что позволяет банкам выбирать наиболее подходящие подходы в зависимости от их целей и текущей ситуации на рынке. Так, стратегия роста подходит для банков, которые хотят расширять свою деятельность; стратегия конкуренции актуальна для банков, стремящихся укрепить свои позиции на рынке; стратегия лидерства направлена на внутренние улучшения и повышение качества обслуживания. Стратегия приоритетов помогает банкам сосредоточиться на ключевых направлениях развития. Нужно отметить, что вышеперечисленные стратегии могут использоваться как по отдельности, так и в комбинации, в зависимости от потребностей банка и рыночных условий. Соответственно, данная таблица предоставляет полезный инструмент для анализа и выбора маркетинговых стратегий, которые помогут банкам адаптироваться к современным условиям и повысить свою конкурентоспособность.

В современных условиях успешные коммерческие банки начали применять и инновационные маркетинговые стратегии. (Таблица 2)

Таблица 2.- Перечень инновационных маркетинговых стратегий применяемых успешными коммерческими банками в развитых странах мира

ВИДЫ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ	**ОПИСАНИЕ**	**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ПРИМЕРЫ БАНКОВ-ПИОНЕРОВ**
Цифровая трансформация	Разработка мобильных приложений и онлайн-платформ для управления финансами.	Цифровая трансформация позволяет банкам предоставлять клиентам удобные инструменты для управления финансами через мобильные приложения и онлайн-платформы. Это повышает доступность услуг и удовлетворенность клиентов. Chase Bank (США)
Использование больших данных	Анализ данных для персонализации предложений.	Большие данные помогают банкам анализировать поведение клиентов и предлагать персонализированные продукты и услуги, что повышает лояльность и вовлеченность. HSBC
Цифровая реклама	Таргетированная реклама в социальных сетях.	Цифровая реклама позволяет банкам эффективно привлекать новых клиентов через социальные сети, используя точное таргетирование на основе интересов и поведения. Capital One (США)
Персонализация услуг	Индивидуальные предложения на основе анализа поведения клиентов.	ерсонализация услуг помогает банкам предлагать клиентам именно те продукты, которые им нужны, что повышает удовлетворенность и удерживает клиентов. Barclays (Великобритания)

ВИДЫ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ	ОПИСАНИЕ	ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ПРИМЕРЫ БАНКОВ-ПИОНЕРОВ
Управление клиентским опытом	Создание "бесшовного" опыта взаимодействия с клиентами.	Управление клиентским опытом направлено на создание удобного и последовательного взаимодействия клиента с банком через все каналы (онлайн, оффлайн, мобильные приложения). DBS Bank (Сингапур)
Зеленые финансы	Финансирование экологически устойчивых проектов.	Зеленые финансы помогают банкам привлекать клиентов, заинтересованных в экологически устойчивых инвестициях, и укреплять свою репутацию как социально ответственной организации. BNP Paribas (Франция)
Корпоративная социальная ответственность	Участие в социальных и экологических инициативах.	КСО помогает банкам укреплять свой имидж и привлекать клиентов, которые ценят социальную и экологическую ответственность. Triodos Bank (Нидерланды)
Финтех-партнерства	Сотрудничество с финтех-компаниями для разработки инновационных продуктов.	Финтех-партнерства позволяют банкам быстрее внедрять инновации и предлагать клиентам современные продукты и услуги. Goldman Sachs (США)
Цифровые кошельки	Внедрение цифровых кошельков и систем мгновенных платежей.	Цифровые кошельки упрощают процесс оплаты и переводов, что повышает удобство для клиентов и стимулирует использование безналичных платежей. JPMorgan Chase (США)
Чат-боты и AI	Использование виртуальных помощников для обслуживания клиентов.	Чат-боты и AI помогают банкам автоматизировать обслуживание клиентов, снижая затраты и улучшая качество обслуживания в режиме 7/24/365. Bank of America (США)
Мультиканальное обслуживание	Единый опыт взаимодействия через все каналы.	Мультиканальное обслуживание обеспечивает клиентам возможность взаимодействовать с банком через любой удобный канал (онлайн, мобильное приложение, отделение) без потери качества. Santander (Испания)
Программы лояльности	Бонусы, кэшбэк и вознаграждения за использование продуктов.	Программы лояльности стимулируют клиентов чаще использовать продукты банка, повышая их вовлеченность и лояльность. American Express (США)

ВИДЫ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ	ОПИСАНИЕ	ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ПРИМЕРЫ БАНКОВ-ПИОНЕРОВ
Кобрендинговые карты	Совместные карты с популярными брендами.	Кобрендинговые карты помогают банкам привлекать новых клиентов через партнерство с известными брендами. Citi Bank (США)
Финансовая грамотность	Образовательные программы и вебинары для клиентов.	Финансовая грамотность помогает клиентам лучше понимать финансовые продукты, что повышает их доверие к банку. Wells Fargo (США)
Консультации и обучение	Индивидуальные консультации по инвестициям.	Консультации и обучение помогают клиентам принимать более обоснованные финансовые решения, что укрепляет их доверие к банку. UBS (Швейцария)
Геймификация	Использование игровых элементов для вовлечения клиентов.	Геймификация делает взаимодействие с банком более увлекательным, что повышает вовлеченность клиентов. BBVA (Испания)
Биометрическая аутентификация	Сканирование отпечатков пальцев и распознавание лиц.	Биометрическая аутентификация повышает безопасность и удобство доступа к банковским услугам. Standard Chartered
Блокчейн и кибербезопасность	Инвестиции в технологии блокчейн и кибербезопасность.	Блокчейн и кибербезопасность помогают банкам защищать данные клиентов и повышать доверие к своим услугам. JPMorgan Chase (США)
Глобализация	Расширение на международные рынки.	Расширение на международные рынки HSBC
Локализация	Адаптация продуктов под местные рынки.	Локализация помогает банкам лучше удовлетворять потребности клиентов на конкретных рынках, учитывая их культурные и экономические особенности. Citibank (США)

Источник: разработано автором с использованием информации из официальных сайтов иностранных банков, в частности: Chase Bank: Chase Mobile Banking; **HSBC:** HSBC Data Analytics; **Capital One:** Capital One Marketing; **Barclays:** Barclays Personalised Banking; **DBS Bank:** DBS Customer Experience;**BNP Paribas:** BNP Paribas Green Finance; **Triodos Bank:** Triodos Bank Sustainability; **Goldman Sachs:** Goldman Sachs Fintech; **JPMorgan Chase:** Chase Pay; **Bank of America:** Bank of America Erica; **Santander:** Santander Multichannel; **American Express:** Amex Rewards; **Citi Bank:** Citi Co-Brand Cards; **Wells Fargo:** Wells Fargo Financial Education; **UBS:** UBS Wealth Management; **BBVA:** BBVA Gamification; **Standard Chartered:** Standard Chartered Biometrics; **JPMorgan Chase:** JPMorgan Quorum; **HSBC:** HSBC Global Banking;**Citibank:** Citibank Localization.

Так, анализ таблицы 2 показывает, что в современных условиях успешные коммерческие банки активно используют инновационные маркетинговые стратегии, чтобы оставаться конкурентоспособными, привлекать новых клиентов и удерживать существующих. Важно отметить, что они используются в сочетании с традиционными маркетинговыми стратегиями. Так, вышеперечисленные маркетинговые стратегии могут быть адаптированы для банковской системы Таджикистана и ее субъектов в лице коммерческих банков с учетом местных условий и потребностей клиентов. Так, каждый ее элемент, с точки зрения его маркетинговой составляющей, позволит повысить конкурентоспособность банков Таджикистана в современных условиях. В частности:

1. Цифровая трансформация - улучшать доступность услуг через цифровые каналы (мобильные приложения, онлайн-банкинг) делает банк более привлекательным для клиентов, особенно для молодежи и технологически продвинутых пользователей. Так, удобное мобильное приложение может стать ключевым фактором при выборе банка.

2. Использование больших данных - позволяет банкам предлагать персонализированные продукты и услуги, что повышает удовлетворенность клиентов и их лояльность. Например, предложение индивидуального кредита на основе анализа расходов клиента.

3. Цифровая и таргетированная реклама в социальных сетях и поисковых системах помогает привлекать новых клиентов и повышать узнаваемость бренда. Например реклама кредитных карт в Instagram с учетом интересов пользователя.

4. Персонализация услуг - позволяет предлагать банковские продукты, которые соответствуют индивидуальным потребностям клиента, увеличивает вероятность их использования. Например, индивидуальные инвестиционные портфели или кредитные предложения.

5. Управление клиентским опытом - позволяет создать положительный опыт взаимодействия банков и клиентов на всех этапах взаимодействия, от первого контакта до послепродажного обслуживания, что повышает лояльность клиентов и увеличивает клиентскую базу. Так, их применение позволяет формированию единых стандартов обслуживания во всех отделениях и онлайн-каналах.

6. Зеленые финансы - предлагающее экологически ориентированные банковские продукты, например, "зеленые" кредиты, для клиентов, которые заботятся об окружающей среде. Например кредиты на установку солнечных панелей, биогенераторов и т.д.

7. Корпоративная социальная ответственность (КСО - укрепляет репутацию банка за счет участия в социальных и экологических инициативах и привлекает клиентов, которые ценят этичность. Например: финансирование образовательных программ или проектов по защите окружающей среды.

8. Финтех-партнерство позволяет банкам предлагать инновационные услуги, что делает их более конкурентоспособными. Пример: Внедрение P2P-платежей через партнерство с финтех-стартапом.

9. Цифровые кошельки - привлекают клиентов, которые ценят скорость и простоту платежей. Пример: Мгновенные переводы через мобильное приложение.

10. Чат-боты и AI , как виртуальные помощники улучшают обслуживание клиентов, что повышает их удовлетворенность и лояльность. Пример: Чат-бот, который помогает клиентам управлять счетами и получать консультации.

11. Мультиканальное обслуживание - дает возможность взаимодействия с банком через различные каналы (онлайн, мобильное приложение, отделения) делает услуги более доступными. Пример: Единый аккаунт для всех каналов обслуживания.

12. Программы лояльности, включая применение бонусов и вознаграждений за пользования услугами банков - стимулируют клиентов чаще использовать услуги конкретного банка. Пример: Кэшбэк за покупки по карте.

13. Кобрендинговые карты - позволяет совместным картам с популярными брендами привлекают новых клиентов и увеличивают использование карт. Пример: Кобрендинговая карта с

авиакомпанией, которая предлагает мили за покупки.

14. Финансовая грамотность - повышает доверие клиентов к банку и способствуют увеличению использования услуг. Пример: Вебинары по управлению личными финансами.

15. Консультации и обучение- помогают клиентам лучше понимать продукты банка, что увеличивает их использование и безопасность сторон. Пример: Консультации по инвестициям для частных клиентов.

16. Геймификация - позволяет через игровые элементы наладить тесное взаимодействие банка вовлеченность клиентов. Пример: Игры в мобильном приложении, которые поощряют сбережения.

17. Биометрическая аутентификация - позволяют повысить безопасность и обеспечить удобство услуг банков для клиентов. Пример: вход в приложение по отпечатку пальца или сканирования сетчатки глаза.

18. Блокчейн и кибербезопасность- повышают доверие клиентов к банку. Пример: Использование блокчейна для безопасных переводов.

19. Глобализация как стратегия выхода и расширения на международных рынках позволяет банку привлекать новых клиентов и увеличивать доходы.

20. Локализация- позволяет банковские продукты адаптировать под местные рынки делая их более привлекательными для различных клиентов из разных ниш. Пример: Локализованные кредитные предложения с учетом местных условий. [6;7;8;9;10]

Обобщая можно прийти к выводу, что все перечисленные направления стратегического маркетинга обеспечивают долгосрочное как привлечение, удержание и удовлетворение клиентов, так и увеличение эффективности банковской деятельности за счет эффекта «масштаба» и диверсификации их деятельности.

При этом, некоторые из этих направлений, например, блокчейн или кибербезопасность, также являются частью технологической или операционной стратегии банка.

Для современных коммерческих банков Таджикистана важно использовать комплексный подход к реализации стратегического маркетинга, сочетая цифровые технологии, персонализацию, социальную ответственность и разнообразие инноваций. Только в данном контексте возможно оставаться конкурентоспособным в условиях быстро меняющегося финансового ландшафта.

Учитывая глобальные тренды в банковской сфере, а также вызовы, с которыми сталкиваются коммерческие банки страны рекомендуем в контексте совершенствования корпоративных маркетинговых стратегий в приоритетном порядке применение:

- в контексте цифровизации и внедрения инновационных технологий:

- **р**азвитие мобильных банковских приложений и онлайн-платформ для удобства клиентов;
- внедрение технологий искусственного интеллекта (AI) и машинного обучения для анализа данных и персонализации предложений.
- использование блокчейна для повышения прозрачности и безопасности транзакций.

- в контексте усиления клиентоориентированности банков:

- проведение регулярных опросов и исследований для понимания потребностей клиентов.
- разработка персонализированных продуктов и услуг (например, индивидуальные кредитные условия, программы лояльности).
- улучшение качества обслуживания через обучение персонала и внедрение CRM-систем.

- в контексте развитие ESG-стратегии, включая экологическую, социальную и управленческая ответственность:

- внедрение "зеленых" финансовых продуктов (например, кредиты на экологические проекты).
- поддержка социальных инициатив, таких как финансирование малого и

среднего бизнеса, особенно в сельских районах.

- повышение прозрачности и этичности в управлении банком.

- в контексте укрепление бренда и репутации:

- активное использование социальных сетей и digital-маркетинга для продвижения бренда.
- участие в общественных мероприятиях и спонсорство социально значимых проектов.
- формирование положительного имиджа через PR-кампании и отзывы клиентов.

- в контексте расширения продуктовой линейки банковских продуктов:

-разработку новых продуктов, таких как исламские банковские услуги (халяль-финансирование), которые могут привлечь религиозно ориентированных клиентов.

- внедрение услуг для мигрантов (переводы, сберегательные счета, кредиты).
- создание пакетных предложений для разных категорий клиентов (молодежь, пенсионеры, предприниматели).

- в контексте налаживания тесного партнерства и кооперации с финтех-компаниями

- разработка инновационных решений и создания экосистемы услуг (например, интеграция с торговыми платформами, сервисами доставки и т.д.).

- в контексте обеспечении безопасности и доверии при использовании банковских продуктов, особенно для цифровых решений, включая:

- усиление мер по кибербезопасности и защите данных клиентов.
- прозрачность в условиях продуктов и услуг.
- быстрое реагирование на жалобы и запросы клиентов.

Таким образом, в современных условиях отечественные коммерческие банки должны активно использовать как традиционные, так и инновационные маркетинговые стратегии чтобы оставаться конкурентоспособными, привлекать новых и удерживать существующих клиентов.

Литература

1. Ганиев Р. Г. Организационно-экономические аспекты оказания банковских услуг населению в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан), диссертация, Душанбе 2016г., https://www.dissercat.com/content/organizatsionno -ekonomicheskie-aspekty-okazaniya-bankovskikh-uslug-naseleniyu-v-usloviyakh
2. Коновалова, С. Н. Роль маркетинговой стратегии в укреплении конкурентоспособности предприятия / С. Н. Коновалова // Управление социально-экономическим развитием производственных систем: цели и задачи нового цикла в экономике возможностей : Сборник материалов Международной научно-практической конференции, Курский государственный университет, 28 ноября 2024 года. – Курск: Курский государственный университет, 2024. – С. 372-377. – EDN OYKJKK.
3. Авдеева И.Л. Методология стратегического управления изменениями в контексте современных вызовов и возможностей экономики// Среднерусский вестник общественных наук. 2022. Т. 17. № 1. С. 186-200.
4. Данченок Л.А., Денисова Е.С. Маркетинговые инструменты формирования лояльности потребителей банковских услуг в современных условиях/Маркетинг услуг.–2009.–246 с.
5. БондаренкоТ.Н., Скоробогатова А.А. Роль маркетинговых стратегий в организации работы коммерческого банка с клиентами//Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований, № 3,2015, с. 419-423
6. Жиганов, В. П. Анализ подходов к формированию маркетинговой стратегии / В. П. Жиганов // Сборник статей VII Международной научно-практической конференции. В 2 ч.,

Пенза, 30 мая 2024 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2024. – С. 82-85. – EDN KSQKRA.
7. Рахимов Ш.М. Цифровые технологии и их влияние на развитие экономики //Экономика Таджикистана, № 4, 2023, с. 9-13
8. Экономическая политика. Маркетинговые стратегии зарубежных коммерческих банков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.chelt.ru/2008/2-08/figurov208.html
9. Шайхелисламова, З. А. Концептуальный анализ ключевых аспектов развития стратегического маркетинга в цифровой экономике / З. А. Шайхелисламова // Россия - Евразия - мир: интеграция - развитие - перспектива : Материалы XIV Евразийского экономического форума молодежи. В 4-х томах, Екатеринбург, 22–26 апреля 2024 года. – Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2024. – С. 82-85. – EDN IVADOB.
10. Комилова, К. Н. Самтҳои афзалиятноки такмили истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / К. Н. Комилова, Б. М. Шарифзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 85-91. – EDN ZKJQAI.

Сведение об авторе:
Комилова Камила Наврузовна – соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, тел: 98-503-33-33

Маълумот дар бораи муаллиф:
Комилова Камила Наврузовна - унвонҷӯи Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, тел: 98-503-33-33

Information about the author:
Komilova Kamila Navruzovna – the applicant of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

УДК: 33.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Каримова И.И.

Аннотация*. В статье рассматривается вопрос устойчивого развития малого и среднего предпринимательства (МСП) в Республике Таджикистан. Проведённый анализ рассматривает МСП как ключевой элемент национальной экономики, анализирует институциональные, финансовые и технологические барьеры. Однако, успешные примеры подтверждают, что устойчивое развитие возможно даже при ограниченных ресурсах, при условии наличия грамотной государственной политики, международной поддержки и партнёрств между различными секторами. Таким образом, преодоление системных проблем МСП требует комплексного подхода, включающего институциональные реформы, стимулирование цифровизации и инновационной активности, финансовую и образовательную поддержку, а также развитие инфраструктуры и экологических стандартов.*

Ключевые слова: *устойчивое развитие, цифровизация, государственная поддержка, зелёная экономика, экономическая политика, человеческий капитал, предпринимательство, технологии, инновации.*

Для цитирования: *Каримова И.И. Устойчивое развитие малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан: современные вызовы и перспективы/ И.И. Каримова // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2 (43). – С. 609-614.*

РУШДИ УСТУВОРИСОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ДАЪВАТҲО ВА ДУРНОМАИ МУОСИР

Каримова И.И.

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаи рушди устувори соҳибкории хурду миёна (КХМ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Таҳлили гузаронидашуда корхонаҳои хурду миёнаро ҳамчун унсури асосии иқтисодиёти миллӣ баррасӣ намуда, монеаҳои институтсионалӣ, молиявӣ ва технологиро таҳлил мекунанд. Бо вуҷуди ин, мисолҳои муваффақ тасдиқ мекунанд, ки рушди устувор ҳатто бо захираҳои маҳдуд имконпазир аст, ба шарте ки сиёсати босалоҳияти ҳукумат, дастгирии байналмилалӣ ва шарикӣ байни бахшҳои гуногун вуҷуд дошта бошад. Ҳамин тариқ, рафъи мушкилоти системавии корхонаҳои хурду миёна муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла ислоҳоти институтсионалӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти рақамӣ ва инноватсионӣ, дастгирии молиявӣ ва таълимӣ, инчунин рушди инфрасохтор ва стандартҳои экологиро талаб мекунад.*

Калидвожаҳо: *устуворӣ, рақамикунонӣ, дастгирии давлатӣ, иқтисоди сабз, сиёсати иқтисодӣ, рушди инсонӣ, соҳибкорӣ, инноватсия.*

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: MODERN CHALLENGES AND PROSPECTS

Karimova I.I.

Annotation. *The article considers the issue of sustainable development of small and medium-sized enterprises (SMEs) in the Republic of Tajikistan. The conducted analysis considers SMEs as a key element of the national economy, analyzes institutional, financial and technological barriers. However, successful examples confirm that sustainable development is possible even with limited resources, subject to competent public policy, international support and partnerships between different sectors. Thus, overcoming systemic problems of SMEs requires an integrated approach, including institutional reforms, stimulation of digitalization and innovative activity, financial and educational support, as well as development of infrastructure and environmental standards.*

Key words: *sustainable development, digitalization, government support, green economy, economic policy, human capital, entrepreneurship, technology, innovation.*

В данном контексте значительную роль играют малые и средние предприятия (далее МСП), выступающие важнейшим элементом экономической системы большинства государств, включая Республику Таджикистан.

МСП вносят существенный вклад в создание рабочих мест, развитие региональных экономик, внедрение инноваций и формирование предпринимательской культуры. Тем не менее, несмотря на их значимость, субъекты малого и среднего бизнеса сталкиваются с целым рядом ограничений, особенно в странах с развивающейся экономикой. Основными среди них являются ограниченный доступ к финансовым ресурсам, недостаточная институциональная поддержка, а также низкий уровень технологического развития, что в совокупности препятствует реализации потенциала устойчивого развития МСП.

В Таджикистане, как и в других странах региона, вопросы устойчивого развития МСП становятся всё более значимыми в свете реализации Целей устойчивого развития (далее ЦУР), определённых Организацией Объединённых Наций. [9.58с.]

Малые и средние предприятия представляют собой субъекты хозяйствования, отличающиеся ограниченными масштабами деятельности, численностью персонала и объемами выручки. Однако конкретные параметры, определяющие принадлежность к категории МСП, варьируются в зависимости от национального законодательства

Цель настоящего исследования. Для обеспечения устойчивого развития МСП необходимо интегрировать данные аспекты в стратегическое планирование и повседневную деятельность предприятий вне зависимости от их отраслевой принадлежности и масштабов функционирования.

Роль МСП в экономике обусловлена их высокой адаптивностью к изменениям рыночной конъюнктуры, способностью к внедрению инноваций и гибкостью в управлении. Особенно важную функцию они выполняют в обеспечении занятости населения, включая сельские и отдалённые территории, а также в стимулировании развития местных рынков и производственных кластеров.

Актуальность темы определяется устойчивое развитие МСП сопровождается рядом структурных, институциональных и рыночных ограничений. Несмотря на универсальность большинства проблем, в странах с переходной экономикой, включая Таджикистан, данные вызовы проявляются с особой остротой и требуют системного подхода к их преодолению.

МСП как фактор устойчивого экономического роста. Малые и средние предприятия играют важнейшую роль в обеспечении устойчивого экономического роста, способствуя структурной трансформации экономики и её адаптивности. Их способность оперативно реагировать на изменения рыночной среды, внедрять инновационные решения и генерировать предпринимательскую активность на местах делает их неотъемлемым элементом устойчивой экономической системы.

В Республике Таджикистан к категории малых предприятий относятся юридические лица, среднесписочная численность работников которых не превышает 30 человек, за исключением производителей сельскохозяйственной продукции, для которых данный лимит составляет 50 человек. К средним предприятиям причисляются юридические лица с численностью работников от 30 до 100 человек включительно, при этом для сельскохозяйственных производителей соответствующий диапазон определен от 50 до 200 человек. [5.48с.]

Другим значимым подходом является теория заинтересованных сторон (stakeholder theory), согласно которой предприятие должно учитывать интересы не только владельцев капитала, но и работников, потребителей, поставщиков, местных сообществ и государственных институтов.

Данный подход особенно релевантен в случае МСП, поскольку они, как правило, тесно связаны с локальными социально-экономическими структурами.

Кроме универсальных моделей, в научной литературе представлены адаптированные концепции устойчивого развития, ориентированные на специфику малого и среднего бизнеса. В рамках таких моделей акцент делается на доступности ресурсов, уровне институциональной поддержки, способности к инновациям и адаптивности к быстро изменяющимся внешним условиям.

Таким образом, теоретическая база устойчивого развития МСП представляет собой синтез универсальных подходов и специфических элементов, учитывающих особенности функционирования малых и средних предприятий. Это обеспечивает методологическую основу для прикладных исследований и разработки эффективных политик в данной сфере.

Статистический анализ развития МСП на глобальном и региональном уровнях. В глобальном масштабе малые и средние предприятия составляют около 90% всех экономических субъектов. В странах Европейского союза МСП генерируют порядка 56% добавленной стоимости и обеспечивают около 67% общей занятости, что подчёркивает их стратегическую роль в устойчивом развитии экономик с высоким уровнем зрелости. [2.95с.]

В развивающихся странах доля МСП может быть даже выше, в частности, в силу широкой распространённости неформального сектора. На пространстве СНГ прослеживаются различные динамики участия МСП в экономике:

- В Казахстане, по данным Комитета по статистике, на долю МСП в 2022 году приходилось около 36,5%. валового внутреннего продукта и более 45% занятости; [10.58с.]
- В Российской Федерации в 2023 году МСП обеспечили около 20,5% ВВП и порядка 24% рабочей силы;
- В Узбекистане в 2021 году данный сектор формировал 51,2% ВВП и обеспечивал занятость более 75% трудоспособного населения. [9.58с.]

Приведённые данные свидетельствуют о высоком потенциале МСП в странах СНГ, однако его реализация требует комплексного подхода. К числу приоритетных направлений относятся упрощение административных процедур, расширение доступа к финансовым ресурсам, развитие инфраструктуры поддержки предпринимательства и повышение институциональной прозрачности.

Недостаточное развитие микрофинансовых институтов и специализированных фондов поддержки также препятствует доступу малого бизнеса к необходимым финансовым инструментам, особенно в регионах с низкой банковской плотностью.

Ограниченный доступ к финансовым ресурсам Одним из наиболее существенных барьеров для устойчивого функционирования МСП является ограниченный доступ к финансовым источникам. Согласно данным Азиатского банка развития (ADB), свыше 70% малых предприятий в Таджикистане сталкиваются с трудностями при получении банковского кредитования. [11.78с.]

К числу основных причин относятся:

- высокие процентные ставки;
- недостаточное обеспечение по займам;
- отсутствие кредитной истории у большинства предпринимателей.

Кроме того, банковский сектор преимущественно ориентирован на обслуживание крупных корпоративных клиентов, что ограничивает возможности МСП в привлечении инвестиций, финансировании инновационной деятельности и расширении бизнеса.

Недостаточный уровень цифровизации и инновационной активности.

Цифровая трансформация представляет собой важнейший фактор устойчивого развития, однако в секторе малого и среднего предпринимательства Таджикистана её уровень остаётся крайне низким. Согласно

отчёту Всемирного банка за 2023 год, лишь 18% малых предприятий в стране применяют цифровые инструменты управления, такие как ERP-системы, CRM-платформы и технологии онлайн-торговли. [12.95с.]

Низкий уровень цифровизации существенно ограничивает конкурентоспособность таджикских МСП как на внутреннем, так и на внешнем рынке.

Инновационная активность также остаётся невысокой. В условиях слабой кооперации между научными учреждениями и бизнес-сообществом предприниматели редко внедряют современные технологические решения, что затрудняет модернизацию производств, развитие новых продуктов и переход к экологически ориентированным моделям хозяйствования.

Административные и налоговые ограничения

Несмотря на предпринимаемые государством шаги по улучшению деловой среды, административные барьеры по-прежнему представляют собой значительное препятствие для устойчивого развития МСП. Процедуры регистрации бизнеса, получения разрешительной документации и выполнения отчётных обязательств остаются трудоёмкими, затратными по времени и нередко сопровождаются высокой степенью неопределённости.

Налоговая система, несмотря на наличие упрощённых режимов, воспринимается предпринимателями как нестабильная и обременительная. Согласно опросу Международной финансовой корпорации (IFC), 46% представителей МСП считают налоговую нагрузку чрезмерной. [6.37с.]

Отсутствие фискальных стимулов для бизнесов, реализующих принципы устойчивого развития - в частности, экологическую и социальную ответственность - ограничивает их мотивацию к внедрению соответствующих практик.

Отсутствие экологической повестки в стратегии МСП. Экологическая составляющая устойчивого развития остаётся недостаточно представленной в стратегии большинства малых и средних предприятий Таджикистана. Среди основных причин можно выделить:

- Низкий уровень осведомлённости предпринимателей о принципах экологического менеджмента;
- Отсутствие обязательных стандартов и механизмов сертификации в области экологии;
- Недостаток экономических и институциональных стимулов для внедрения «зелёных» технологий.

Такая ситуация препятствует интеграции МСП в глобальные производственно-сбытовые цепочки, где соблюдение принципов экологической устойчивости становится всё более важным требованием со стороны партнёров и потребителей.

Конкретные проблемы развития МСП в Таджикистане: эмпирические данные. Результаты аналитических исследований международных организаций указывают на комплексный характер проблем, с которыми сталкиваются малые и средние предприятия в Таджикистане. В частности, в докладе Программы развития ООН (ПРООН, 2022) выделяются следующие ключевые ограничения: [10.78с.]

- Недостаточно развитая инфраструктура (включая энергоснабжение, доступ к скоростному интернету и транспортные коммуникации);
- Гендерное неравенство в предпринимательстве - менее 17% зарегистрированных предприятий возглавляются женщинами;
- Ограниченный доступ к бизнес-образованию, консультационным услугам и наставничеству, особенно в сельских и отдалённых регионах.

Согласно исследованию Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР, 2023), лишь 12% таджикских МСП имеют сформулированную долгосрочную стратегию развития, что свидетельствует о низком уровне стратегического планирования и ограниченной способности к устойчивому росту. [13.78с.]

Таким образом, преодоление системных проблем МСП требует комплексного подхода, включающего

институциональные реформы, стимулирование цифровизации и инновационной активности, финансовую и образовательную поддержку, а также развитие инфраструктуры и экологических стандартов.

Проведённый анализ количественных данных и кейсов устойчивых практик демонстрирует, что, несмотря на существующие институциональные и инфраструктурные ограничения, сектор МСП в Таджикистане постепенно осваивает устойчивые модели ведения бизнеса. Успешные примеры подтверждают, что устойчивое развитие возможно даже при ограниченных ресурсах, при условии наличия грамотной государственной политики, международной поддержки и партнёрств между различными секторами.

Ключевыми условиями являются:

- институциональное укрепление;
- расширение доступа к знаниям и технологиям;
- финансовая поддержка и цифровизация;
- популяризация устойчивых бизнес-моделей среди предпринимателей.

Заключение и рекомендации. Успешные примеры подтверждают, что устойчивое развитие возможно даже при ограниченных ресурсах, при условии наличия грамотной государственной политики, международной поддержки и партнёрств между различными секторами. Результаты исследования позволяют выделить ряд концептуальных и практических положений.

Практические рекомендации

- Упростить административные процедуры регистрации, налогообложения и отчётности для МСП, особенно на уровне регионов;
- Усилить институциональную поддержку через создание специализированных акселераторов и центров устойчивого предпринимательства;
-
- Развивать механизмы микрофинансирования и инвестиционного субсидирования, особенно в сферах «зелёной» экономики, агропереработки и ремесленного производства;
- Продвигать цифровизацию и обеспечить доступ к современным технологическим решениям, включая обучение и техническое сопровождение.
- Активно осваивать принципы устойчивого ведения бизнеса, включая рациональное использование ресурсов, минимизацию отходов и экологическое производство;
- Повышать уровень финансовой и цифровой грамотности, включая навыки планирования, управления рисками и внедрения инноваций;
- Внедрять системы мониторинга и оценки ключевых социально-экологических показателей, что повысит прозрачность и привлекательность для партнёров и инвесторов.
- Осуществлять оценку проектов МСП с учётом не только финансовых, но и устойчивых (ESG) критериев;
- Поддерживать инвестициями образовательные программы, бизнес-акселераторы и кластеры устойчивых инициатив, направленные на долгосрочное развитие.

Таким образом, для дальнейшего исследования и преодоление проблем МСП требует **:**

- Проведение комплексного анализа потенциала внедрения «зелёных» технологий в секторе МСП Таджикистана;
- Разработка интегрального индекса устойчивости МСП, основанного на показателях ESG;
- Исследование влияния процессов цифровизации на устойчивость МСП, особенно в сельских и отдалённых районах.

Литература

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Итоги развития предпринимательства в Республике Таджикистан за 2022 год. - Душанбе, 2023.
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Итоги экономического и социального развития за 2022 год [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://stat.ww.tj
3. Бланк И. А. Управление устойчивым развитием предприятия. - Киев: Ника-Центр, 2018. - 384 с.
4. Портер М. Конкуренция. - М.: Альпина Паблишер, 2017. - 720 с.
5. Sachs, J. D. The Age of Sustainable Development. - New York: Columbia University Press, 2015. - 544 p.
6. Islamova D., Tadjibaeva M. Green Economy and Sustainable Business in Central Asia // Central Asia Business Journal. - 2021. - Vol. 13.
7. Халилов Ш.Х. Особенности развития малого бизнеса в странах Центральной Азии. - Душанбе: Ирфон, 2020. - 140 с.
8. Сборник научных трудов «Экономика и предпринимательство». - 2022. - №6 (140).
9. Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Программа поддержки малого и среднего предпринимательства 2021-2025 гг. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://medt.tj

11. Asian Development Bank. Sustainable SME Finance for Inclusive Growth in Central Asia [Электронный ресурс]. - 2022. - Режим доступа: https://www.adb.org
12. GIZ Tajikistan. Inclusive and Sustainable Economic Development [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.giz.de/en/worldwide/347.html
13. World Bank. Doing Business in Tajikistan [Электронный ресурс]. - 2022. - Режим доступа: https://www.worldbank.org

Сведения об авторе: Каримова Иноят Исмоиловна - Институт Экономики и торговли ТГУК, к.э.н., доцент кафедры экономика и предпринимательство. Адрес: Таджикистан, проспект Исмоил Сомони - 169, E-mail: Inoyat-78@mail.ru Телефон: 927752488.

Маълумот аз муаллиф: Каримова Иноят Исмоиловна - Донишкадаи Иқтисод ва савдои ДДТТ, н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ.Суроға: Тоҷикистон, хиёбони Исмоили Сомонӣ 169, E-mail: Inoyat-78@mail.ru Телефон: 927752488.

Information about the author: Karimova Inoyat Ismoilovna - Institute of Economics and Trade TSUC, Ph.D., associate professor of economics and entrepreneurship. Address: Tajikistan, 169 Ismoil Somoni Avenue, E-mail: Inoyat-78@mail.ru Phone: 927752488.

УДК: 336.717

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ КРЕДИТНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ТАДЖИКИСТАНА НА БАЗЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Кодирзода Д.Б.
Махмудов Ф.И.

В статье рассматриваются отличительные особенности предоставления банковских продуктов кредитными учреждениями Таджикистана с использованием инновационных технологий. Рассмотрена необходимость перехода на новые формы предоставления кредитных продуктов, обоснованы направления преобразования и получаемые выгоды от новых методов и способов предоставления кредитных ресурсов. Проведен анализ преимуществ инновационного банка по сравнению с классическим и произведены расчеты экономической полезности наиболее популярных банковских продуктов. При этом проведены расчеты и представлены в соответствующих таблицах данные по потребительскому кредитному и карточному продуктам, а также по денежным транзакциям. На основе такого сравнения выделены выгоды, получаемые как банковскими структурами, так и их клиентами с помощью инновационных технологий.

Ключевые слова: *банковский продукт, инновационные технологии, кредитные ресурсы, экономическая полезность, инновационный банк, денежные транзакции, потребительский кредит, искусственный интеллект, блокчейн, банковские операции.*

Для цитирования: *Кодирзода Д.Б. Особенности предоставления банковских продуктов кредитными учреждениями Таджикистана на базе инновационных технологий/ Д.Б.Кодирзода, Ф.И. Махмудов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2.(43) – С. 615-624.*

ХУСУСИЯТҲОИ ПЕШНИҲОДИ МАҲСУЛОТИ БОНКӢ АЗ ҶОНИБИ МУАССИСАҲОИ ҚАРЗИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСОСИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ

Қодирзода Д.Б.
Маҳмудов Ф.И.

Дар мақола хусусиятҳои фарққунандаи пешниҳоди маҳсулоти бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии Тоҷикистон бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ муҳокима карда мешаванд. Зарурати гузаштан ба шаклҳои нави пешниҳоди қарзҳо баррасӣ шуда, самтҳои такмилдиҳӣ ва афзалиятҳо аз истифодаи усулҳо ва шаклҳои нави расонидани захираҳои қарзӣ асоснок карда шудааст. Бартариҳои бонки инноватсионӣ нисбат ба классикӣ таҳлил гардида, самаранокии иқтисодии истифодаи маҳсулотҳои маъмули бонкӣ ҳисоб карда шудааст. Ҳамзамон ҳисобҳо ва маълумот дар бораи маҳсулоти қарзӣ ва кортҳои истеъмолӣ, инчунин амалиётҳои нақдӣ, дар ҷадвалҳои дахлдор пешниҳод карда шуданд. Дар асоси ин муқоиса, манфиатҳои сохторҳои бонкӣ ва муштариёни онҳо бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ ба дастоварда, ҷудо карда шудааст.

Калидвожаҳо: *маҳсулоти бонкӣ, технологияҳои инноватсионӣ, захираҳои қарзӣ, самаранокии иқтисодӣ, бонки онноватсионӣ, амалиётҳои пулӣ, қарзи истеъмолӣ, зеҳни сунъӣ, блокчейн, амалиётҳои бонкӣ.*

FEATURES OF PROVIDING BANKING PRODUCTS BY CREDIT INSTITUTIONS OF TAJIKISTAN BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Kodirzoda D.B.
Mahmudov F.I.

The article discusses the distinctive features of the provision of banking products by credit institutions of Tajikistan using innovative technologies. The need to switch to new forms of providing credit products is considered, the directions of transformation and the benefits from new methods and methods of providing credit resources are justified. The advantages of the innovative bank were analyzed compared to the classic and calculated the economic utility of the most popular banking products. At the same time, calculations were carried out and data on consumer credit and card products, as well as on cash transactions, were presented in the relevant tables. Based on this comparison, the benefits obtained by both banking structures and their customers using innovative technologies are highlighted.

Key words: *banking product, innovative technologies, credit resources, economic utility, innovation bank, money transactions, consumer loan, artificial intelligence, blockchain, banking operations.*

Постановка проблемы. Современный этап развития мировой экономики и национальных хозяйств невозможно представить без использования инновационных технологий и искусственного интеллекта. Особенно в банковской сфере эти инструменты инновационных методов предоставления банковских продуктов играют важную роль в процессе оказания услуг и повышают эффективность функционирования кредитных учреждений. Внедрение инновационных банковских продуктов будет способствовать созданию значительных конкурентных преимуществ. На сегодняшний день такие инновации в основном включают в себя использование новых технологий, таких как автоматизация процессов, искусственный интеллект, блокчейн и т.д. Разработка, внедрение и использование таких продуктов в деятельности банка позволяют устранить человеческий фактор, повысить качество обслуживания клиентов, а также сократить время обработки операций.

Таким образом, предоставление банковских продуктов кредитными учреждениями Таджикистана с использованием инновационных технологий выступают актуальной проблемой для исследования и определяют своевременность изучения данной темы.

Анализ последних исследований и публикаций показывают, что проблемы использования инновационных технологий в банковской сфере были объектом исследования представителей современных отечественных и зарубежных экономических школ, а также отдельных ученых.

Вопросы предоставления банковских продуктов на основе инновационных технологий были рассмотрены в работах таких российских ученых, как: А. Барковский, М. Березовская, В. Герасименко, С. Долгов, Л.Красавина, Э. Кочетов, П. Линючев, И. Мартынов, В. Мельянцев, П.Семикова, О. Смородинов, В.Угрына, И. Хоминич и др.

Среди отечественных экономистов отдельным аспектам банковской деятельности и внедрения инновационных технологий в процесс предоставления кредитных продуктов посвящены труды А.Н. Ашурова, Х.У.Умарова, З.А. Рахимова, Ш.М. Рахимова, Л.Х. Саидмурадова, Б.М.Шарипова, З.С. Султонова, У.С. Хикматова, М.М. Киличевой, Д.О.Гадоева и др.

Вышеназванные исследования раскрывают важные аспекты этой проблематики, однако, остаются неясными отдельные детали её разработанности с учетом современных вызовов и внедрения цифровых технологий.

Цель статьи – проанализировать особенности предоставления банковских продуктов кредитными учреждениями Таджикистана на базе инновационных технологий и рассчитать экономическую эффективность предоставления отдельных банковских продуктов инновационными банками по сравнению с традиционными банками.

Изложение основного материала. Исследования показывают, что в последние годы в банковской сфере Республики Таджикистан происходят коренные изменения в процессе предоставления банковских продуктов и осуществлении банковских операций. Однако, задачи, поставленные перед национальной экономикой Президентом Республики Таджикистан и Правительством страны по цифровизации социально-экономических процессов требуют коренных преобразований деятельности и кредитных учреждений. Как было отмечено в Послании Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан в декабре 2024 года «В следующие 5 лет для продвижения цифровой экономики необходимо уделять первостепенное внимание следующим направлениям:

Первое, оперативное совершенствование правовых основ и

принятие необходимых документов в направлении перехода на цифровую экономику.

Второе, развивать цифровую инфраструктуру до сетей 5G, развития центра разработки данных, создания совершенной национальной платформы данных.

Третье, полная цифровизация государственных услуг и создание единой платформы государственных услуг.

Четвертое, развитие человеческого капитала путем изучения и квалификации кадров по информационным технологиям внутри и за пределами страны, повышение уровня культуры использования цифровых технологий.

Пятое, широкое использование искусственного интеллекта в ходе предложения услуг и системы государственной регистрации.

Шестое, принятие мер в направлении обеспечения кибербезопасности информационных платформ.

Седьмое, формирование цифрового предпринимательства и развитие электронной торговли.

С этой целью министерствам экономического развития и торговли, юстиции, финансов, Агентству инноваций и цифровых технологий, Национальному банку, Службе связи, Таможенной службе, Налоговому комитету, другим министерствам и ведомствам необходимо обеспечить создание правовых и организационных основ, государственное регулирование, финансирование цифровых экономических структур, а также наладить отношения участников цифрового предпринимательства и электронной торговли.

Реализация этих мер в банковской сфере предполагает широкого использования возможностей искусственного интеллекта при оказании банковских услуг, а также разработки мер по обеспечению безопасности кредитных ресурсов банковских учреждений и средств их клиентов.

«Мониторинг функционирования банковского сектора Республики Таджикистан свидетельствует о внедрении прогрессивных форм и методов предоставления банковских услуг. Однако, в банковском секторе до сих пор не решены отдельные вопросы развития институциональной среды и инфраструктурного обеспечения предоставления банковского продукта. Поэтому определение перспектив развития коммерческих банков Таджикистана должно основываться на использовании инноваций и нововведений, направленных на диверсификацию предоставляемых услуг, повышении эффективности производственной деятельности и снижении издержек. Хотя банковская инновационная деятельность на данном этапе опирается на последние разработки, направленные на эффективное внутреннее функционирование и взаимодействие с клиентами, однако пока еще полностью не решены вопросы цифровизации банковских процедур. Коммерческая успешность банка в значительной степени зависит от эффективных внешних взаимодействий, представляющих собой как инновационные инструменты для внутренней работы, так и готовые продукты. При этом в инновационном процессе происходят экономические взаимоотношения между разработчиками, ресурсными владельцами и реальными или потенциальными потребителями» [2, с. 206].

В Таджикистане наблюдаются благоприятные условия для цифровой трансформации в банковской сфере. Каждый год число клиентов, предпочитающих дистанционные каналы обслуживания, растет. Однако уровень внедрения дистанционного банковского обслуживания пока еще не достиг распространенности интернета, что указывает на значительный потенциал для будущего роста.

Банковская сфера является одной из наиболее активно цифровизирующихся отраслей экономики. Этому способствуют следующие предпосылки:

- **конкуренция**. В условиях растущей конкуренции банки вынуждены искать новые способы повышения эффективности и снижения издержек. Цифровые технологии позволяют им оптимизировать бизнес-процессы, автоматизировать операции и

предоставлять клиентам более удобные и персонализированные услуги;

- изменения в поведении клиентов. Современные клиенты все чаще предпочитают пользоваться цифровыми каналами обслуживания. Цифровые технологии позволяют банкам предоставлять клиентам доступ к своим продуктам и услугам в любое время и в любом месте;

- новые возможности. Цифровые технологии открывают перед банками новые возможности для развития бизнеса. Таким направлением является возможность использования искусственного интеллекта для мониторинга кредитного рынка, обоснования управленческих решений, а также обновление ассортимента и качественных характеристик банковских продуктов.

Цифровизация банковской сферы приносит банкам следующие преимущества:

- повышение эффективности. Цифровые технологии позволяют банкам оптимизировать бизнес-процессы, автоматизировать операции и сократить издержки. Это приводит к повышению эффективности работы банков и снижению их затрат;

- повышение качества обслуживания клиентов. Цифровые технологии позволяют банкам предоставлять клиентам более удобные и персонализированные услуги. Это способствует повышению удовлетворенности клиентов и их лояльности к банку;

- расширение возможностей для развития бизнеса. Цифровые технологии открывают перед банками новые возможности для развития бизнеса.

Следовательно, инновационный процесс представляет собой совокупность мероприятий по разработке, внедрению и использованию банковских продуктов, услуг или операций, а также технологий, позволяющих удовлетворить возникающие потребности клиентской базы кредитных учреждений, обеспечивающих экономическую выгоду. Использование банками новых форм и методов работы с клиентами позволяет устранить влияние субъективного фактора, анализировать большой банк информации о финансовом состоянии заемщика и принять оптимальное решение по утверждению или отказу в выдаче кредита.

Для этого рассмотрим отдельные расчеты, которые произведены для определения экономической выгоды от внедрения инновационных технологий.

Нами проведен сравнительный анализ преимуществ инновационного банка по сравнению с классическим и произведен расчет экономической полезности наиболее популярных банковских продуктов. При этом нами проведены расчеты и представлены в соответствующих таблицах данные по потребительскому кредитному и карточному продуктам, а также по денежным транзакциям. Расчеты по сравнительному анализу операций классических и инновационных банков приведены в табл. 1.

Таблица 1. – Сравнительный анализ операций классических и инновационных банков*.

Параметры	Классический банк	Инновационный банк	Экономическая полезность
Скорость выдачи кредита	1-3 рабочих дней (сбор документов, рассмотрение заявки)	Мгновенное одобрение (в течение минут или нескольких часов)	Экономия времени клиента, повышение конкурентоспособности банка.
Необходимость посещения офиса	Обязательно для подачи заявки, предоставления документов	Полностью онлайн (заявка через мобильное приложение или сайт)	Снижение затрат на содержание отделений и персонала.
Документы для оформления	Требуется множество бумажных документов	Минимум документов, использование электронных подписей	Сокращение операционных расходов, повышение удобства для клиентов.

Кредитная история	Проверяется вручную, возможны задержки	Автоматическая проверка через интеграцию с кредитными бюро	Снижение времени обработки заявки, повышение точности оценки.
Ставки и комиссии	Часто выше из-за более высоких операционных расходов	Часто ниже благодаря автоматизации и снижению затрат	Привлечение большего числа клиентов за счет выгодных условий.
Трудозатраты персонала	Каждый сотрудник вручную обрабатывает заявки	Полностью автоматизированный процесс через алгоритмы	Снижение затрат на заработную плату сотрудников.
Доступность сервиса	Ограничена рабочими часами отделения	24/7, включая праздники	Увеличение числа клиентов за счет доступности.
Прозрачность условий	Возможно неполное раскрытие информации в процессе консультации	Полностью прозрачные условия и калькуляторы кредитов	Повышение доверия клиентов и снижение вероятности конфликтных ситуаций.
Экологичность	Используются бумажные договоры и заявления	Электронные договоры и процесс безбумажного оформления	Снижение углеродного следа, соответствие ESG-стандартам.
Интеграция с другими сервисами	Ограничена	Интеграция с маркетплейсами, цифровыми кошельками и т.д.	Увеличение удобства для клиентов и создание экосистемы вокруг банковского продукта.

Источник: Составлена на основе расчетов автора.

В таблице приведены основные параметры, сравнительный анализ операций классических и инновационных банков, а также экономическая полезность, получаемая при использовании новых технологий.

В свою очередь сравнительная таблица преимуществ инновационного банка от классического по предоставлению карточного продукта имеет следующий вид (см.: табл. 2).

Таблица 2. – Сравнительный анализ операций по карточному продукту классических и инновационных банков*.

Параметры	Классический банк	Инновационный банк	Экономическая полезность
Скорость выдачи карт	2–7 дней (доставка или личное посещение отделения)	Мгновенная виртуальная карта, физическая карта в 1–2 дня	Экономия времени клиента и повышение лояльности к банку.
Необходимость посещения офиса	Обязательно для подписания документов	Полностью онлайн через мобильное приложение или сайт	Сокращение операционных расходов (аренда, персонал).
Затраты на производство карты	Традиционные пластиковые карты требуют значительных затрат	Возможность выпуска только виртуальных карт	Снижение затрат на производство пластиковых карт.
Затраты на доставку	Курьерская доставка или почта	Минимальные затраты, если карта виртуальная	Экономия средств на логистике.
Поддержка клиента	Требует личного обращения в отделение или звонка	Чат-боты, круглосуточная поддержка в	Снижение нагрузки на отделения, повышение качества и скорости

		приложении	обслуживания.
Экологичность	Использование пластика и бумаги	Безбумажные операции, виртуальные карты	Снижение углеродного следа, соответствие ESG-стандартам.
Технологическая интеграция	Ограниченная (не всегда поддержи-ваются NFC, Apple Pay и др.)	Полная интеграция с NFC, Apple Pay, Google Pay	Увеличение удобства для клиентов и соответствие современным технологиям.
Стоимость для клиента	Возможны скрытые комиссии	Прозрачные условия, часто без комиссий	Привлечение большего числа клиентов за счет прозрачности и низкой стоимости.

**** Источник: Составлена на основе расчетов автора.***

Данные таблицы свидетельствуют о том, что по всем параметрам операций по карточному продукту инновационные банки имеют определенные преимущества по сравнению с классическими кредитными учреждениями. Особый экономический эффект получается за счет снижения трудовых затрат банковский предприятий и сокращения затрат времени клиентской базой этих учреждений.

Проведенные нами расчеты по сравнительным преимуществам инновационного банка от классического по денежным транзакциям позволили определить экономическую полезность этих новшеств (см.: табл. 3).

Таблица 3. – Сравнительный анализ операций по денежным транзакциям классических и инновационных банков*.

Параметры	Классический банк	Инновационный банк	Экономическая полезность
Скорость перевода	1–2 рабочих дня (особенно для международных переводов)	Мгновенные переводы (на карту или счет)	Экономия времени клиентов, повышение удобства и оперативности.
Необходимость посещения офиса	Личное присутствие в отделении для отправки или получения	Полностью онлайн через приложение или сайт	Снижение затрат на содержание отделений и персонал, повышение удобства для клиента.
Комиссия за перевод	Высокая (особенно на международные переводы)	Низкая благодаря автоматизации	Привлечение клиентов за счет конкурентных тарифов.
Трудозатраты персонала	Требует работы сотрудника (10–20 минут на одну операцию)	Процесс полностью автоматизирован	Сокращение затрат на заработную плату сотрудников и снижение нагрузки на персонал.
Поддержка клиента	Через отделение или колл-центр	Онлайн-чат, круглосуточная поддержка	Экономия времени клиента, снижение затрат на традиционные каналы поддержки.
Доступность сервиса	Ограничена рабочими часами отделения/офиса	24/7, включая выходные и праздники	Увеличение вовлеченности клиентов и повышение их лояльности.
Прозрачность	Возможны скрытые комиссии, сложные условия	Полностью прозрачные тарифы и условия	Повышение доверия клиента, снижение риска конфликтных ситуаций.
Экологичность	Используются бумажные квитанции	Электронные квитанции	Снижение углеродного следа, соответствие ESG-стандартам.
Интеграция с картами и	Ограниченная	Поддержка переводов на карты и	Увеличение удобства и охват большего числа

кошельками		электронные кошельки	клиентов.

**** Источник: Составлена на основе расчетов автора.***

Сравнительный анализ операций по денежным транзакциям классических и инновационных банков позволяет определить такие направления получаемой экономической выгоды, как экономия времени клиентов, повышение удобства и оперативности, снижение затрат на содержание отделений и персонал, повышение удобства для клиента, привлечение клиентов за счет конкурентных тарифов, а также сокращение затрат на заработную плату сотрудников и снижение нагрузки на персонал.

Для денежной оценки получаемого экономического эффекта ниже нами приведены практические расчеты получаемой экономической полезности от предоставления потребительского кредита классическим и инновационным способами (см.: табл. 4).

Таблица 4. - Практический расчет экономической полезности от предоставления потребительского кредита классическим и инновационным способом*.

Классический потребительский кредит			**Инновационный потребительский кредит**		
	банк	**клиент**		**банк**	**клиент**
Действие / Процесс	**время (мин.)**		**Действие / Процесс**	**время (мин.)**	
Посещения банка	30	60	Онлайн консультация	20	20
Заявление на кредит	20	60	Онлайн заявление на кредит	5	5
Подготовка документов	60	60	Подготовка / отправка документов в электронном виде	30	10
Подписание договора	5	20	Подписание документов (курьер)	30	20
Выдача кредита	10	10	Выдача кредита на расчетный счет	0	1
Ежемесячное погашение кредита (посещение min 24 месяца)	120	960	Погашение кредита посредством ИТТ и МБ	0	120
Всего:	**245**	**1170**	**Всего:**	**85**	**176**
Расходы	**сомони**		**Расходы**	**сомони**	
Бумага распечатка	8.39	-	Бумага распечатка	3.51	
ЗП	139.20	-	ЗП	20.83	
За дорогу	0	675	За дорогу	8.52	25
Итого расходы	**147.59**	**675,0**	**Итого расходы**	**32.87**	**25**

**** Источник: Составлена на основе расчетов автора.***

Данные таблицы 4 свидетельствуют о том, что от предоставления инновационного потребительского кредита большую выгоду получают клиенты банков. Так, например, если при предоставлении классического потребительского кредита затраты банка составляли 147,59 сомони, то расходы клиентов составляли 675,0 сомони. При предоставлении инновационного потребительского кредита эти расходы соответственно составляли для банка 28,89 сомони, а для клиента 0 сомони, что свидетельствуют о большой выгоде клиентской базы кредитных учреждений. Кроме всего, клиенты банков имеют большую выгоду в виде экономии своего времени, так как отпадает необходимость личного посещения банка и ожидания их приема сотрудниками кредитного учреждения.

Далее нами рассмотрены основные операции, осуществляемые банковскими работниками для предоставления карточного продукта. Для денежной оценки

получаемого экономического эффекта нами приведены практические расчеты экономической полезности от предоставления карточного продукта, которые на каждом этапе показывают получаемую выгоду, как банковскими учреждениями, так и отдельными их клиентами (см.: табл. 5).

Таблица 5. - Практический расчет экономической полезности от предоставления карточного продукта классическим и инновационным способом*.

Классический карточный продукт			Инновационный карточный продукт		
	банк	клиент		банк	клиент
Действие / Процесс	**время (мин.)**		**Действие / Процесс**	**время (мин.)**	
Посещения банка	30	60	Онлайн консультация	10	10
Заявление для оформления карты	20	60	Онлайн завявление для оформления карты	5	5
Подготовка документов	30	60	Подготовка/отправка документов в элект.виде	30	10
Подписание договора	5	20	Подписание документов (курьер)	30	20
Выдача карты	5	60	Выдача карты (курьер)	1	1
Всего:	**90**	**260**	**Всего:**	**76**	**46**
Расходы	**сомони**		**Расходы**	**сомони**	
Бумага распечатка	1.95		Бумага распечатка	1.95	
Стоимость карты (корти милли)	5		Стоимость виртуальной карты (за процессинг)	1	
ЗП	51.14		ЗП	17.42	
Транспортные расходы	0	30	Транспортные расходы	8.52	0
Итого расходы	**58.09**	**50,0**	**Итого расходы**	**28.89**	**0**

**** Источник: Составлена на основе расчетов автора.***

Данные таблицы 5 свидетельствуют о том, что от предоставления инновационного карточного продукта большую выгоду получают клиенты банков. Так, например, если при предоставлении классического карточного продукта затраты банка составляли 58,09 сомони, то расходы клиентов составляли 50,0 сомони. При предоставлении инновационного потребительского кредита эти расходы соответственно составляли 28,89 сомони для банка, а для клиента 0 сомони, что свидетельствуют о большой выгоде клиентов кредитных учреждений. При этом расходы банковского учреждения сокращается на 50,3 процентных пункта. При этом основная выгода клиентов банка заключается в сокращении времени от непосещения банка, который составляет основную часть (при получении классического карточного продукта составляет 60 минут, в то время как при инновационном продукте всего 10 минут). Такую же ситуацию можно наблюдать и при заполнении заявления для оформления карты, который намного сокращает время оказания услуги клиентам.

Предоставление транзакций является важней операцией коммерческих учреждений Республики Таджикистан. Поэтому нами особый акцент сделан на рассмотрении получаемой экономической выгоды от предоставления транзакций. Расчет основывается, как на учете экономии времени, так и на денежной оценке получаемого экономического эффекта. Для денежной оценки получаемого экономического эффекта от предоставления транзакций нами далее приведены практические расчеты его экономической полезности (см.: табл. 6).

Таблица 6. - Практический расчет экономической полезности*.

Классическая транзакция	Инновационная транзакция

	банк	клиент		банк	клиент
Действие / Процесс	**время (мин.)**		**Действие / Процесс**	**время (мин.)**	
Посещения банка (+очередь)	10	40	Посещения банка (+очередь)	0	0
Заявление	5	5	Заявление	0	0
Подписание бумаг	1	1	Подписание бумаг	0	0
Выдача денежных средств	3	3	Перевод денежных средств расчетный счет	0	
Всего:	**19**	**49**	**Всего:**	**0**	**0**
Расходы	**сомони**		**Расходы**	**сомони**	
Бумага распечатка	0.39	-	Бумага распечатка	0	
ЗП	10.80	-	ЗП	0	
За дорогу	0	20	За дорогу	0	0
Итого расходы	**11.19**	**20**	**Итого расходы**	**0**	**0**

Источник: Составлена на основе расчетов автора.

Следовательно, как показывает анализ, внедрение и использование инновационных продуктов может положительно повлиять на финансовые показатели банков и месте с тем оптимизировать бизнес-процессы. С нашей точки зрения детальное рассмотрение проведенного анализа выглядит следующим образом:

1. Если исходить из практического расчета экономической полезности от внедрения инновационных продуктов экономия от трех операций, которая может варьироваться от 20 до 50 млн. сомони в зависимости от объема, позволяет банку инвестировать в инновации за счет освободившихся денежных средств. Это не только снижает себестоимость, но и позволяет создавать новые сервисы, тем самым повышая конкурентоспособность банковских учреждений на финансовом рынке.

2. Снижение расходов на аренду (на примере 50 офисов x 5000 сомони в месяц) показывает, что сокращение инфраструктуры банка может положительно отразиться на его финансовое состояние. Это означает, что чем меньше банк открывает офисов, тем меньше затрачивает на их содержание. В условиях роста использования онлайн-сервисов и мобильных приложений, исчезает потребность физического посещения клиентами офисов банка.

3. Использование инновационных карточных продуктов путем предоставления выгодных процентных ставок, акций и различных программ лояльности при использовании мобильных приложений и виртуальных карт помогает банку увеличить клиентскую базу. Вместе с тем, банк приобретает эффективный способ привлечения клиентов для проведения дополнительных операций, таких как денежные переводы и платежи, что, в свою очередь, также может способствовать возрастанию доходности.

4. Некоторые клиенты, которые активно используют мобильный банкинг, чаще хранят свои временно неиспользуемые средства на счетах. Такие средства могут послужить банку в качестве беспроцентных средств для кредитования и других операций, что дополнительно повышает его финансовую устойчивость.

Таким образом, по нашему мнению, к числу основных препятствий для цифровизации банковских услуг в Республике Таджикистан следует отнести консервативный подход и недостаточное осознание важности цифровых технологий. Кроме того, недостаток высококвалифицированных кадров в банковской сфере и значительные затраты на цифровые технологии обуславливают замедление процессов цифровой трансформации. Преодоление сдерживающих факторов в интересах цифровизации банковского сектора может

быть обеспечено следующим комплексом мер [1, с. 416]:

1. Повышение реакции на изменения. Банки должны оперативно реагировать на изменяющиеся требования клиентов, обеспечивая при этом качество своих услуг.

2. Повышение безопасности. Особое внимание следует уделять повышению уровня безопасности в банковском секторе, чтобы обеспечить защиту клиентской информации.

3. Подбор квалифицированных специалистов. Необходимость в высококвалифицированных кадрах требует непрерывного развития персонала и формирования у них соответствующих компетенций.

4. Упрощение интерфейса. Для повышения удобства при использовании приложений и интернет-банкинга важно стремиться к упрощению интерфейса.

5. Повышение финансовой грамотности. Развитие программ по повышению финансовой грамотности населения обеспечит более эффективное взаимодействие клиентов с цифровыми финансовыми инструментами.

Учет и устранение выделенных факторов, сдерживающих процесс цифровизации экономики Таджикистана может обеспечить благоприятные условия для развития банковского сектора страны, снизить транзакционные издержки предоставления банковских продуктов, а также повышают уровень доверия населения к кредитным учреждениям. Все это в итоге приводит к увеличению количества предоставляемых кредитов, создает дополнительный объем совокупного спроса и содействует повышению общественного благосостояния.

Литература

2. Махмудов, Ф.И. Направления развития коммерческих банков Таджикистана на основе использования инноваций / Ф.И. Махмудов // Вестник ТНУ. – 2024. - № 4. – Ч. 1. – С. 204-212.

3. Послание Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12. 2024 года. – Душанбе: 2024. – 25 с.

Сведения об авторах: Кодирзода Диловар Бахридин - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 986001881. E-mail: dilovark@mail.ru;

Махмудов Файзидин Изатулоевич - соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Телефон: (+992) 902901111. E-mail: fayz@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қодирзода Диловар Баҳридин - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 986001881. E-mail: dilovark@mail.ru;

Маҳмудов Файзидин Изатуллоевич – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Телефон: (+992) 902901111. E-mail: fayz@mail.ru.

Information about the authors: Kodirzoda Dilovar Bahridin - Tajik National University, doktor of economic sciences, Professor of the Department of economic theory. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 986001881. E-mail: dilovark@mail.ru;

Mahmudov Fayzidin Izatuloevich – aspirant of the «The Tajik state university of finance and economics». Phone: (+992) 902901111. E-mail: fayz@mail.ru.

УДК: 336.011.

МУКАММАЛГАРДОНИИ ИСТИФОДАБАРИИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Раҳмонов Ҷ.Р.
Шарипов Н.Х.

***Анотатсия**: Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии истифодабарии маркетинги рақамӣ дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ мавриди таҳқиқ ва баҳодиҳи қарор дода шуда аст. Муаллифон бо истифода аз факту далелҳои илмӣ исбот кардаанд, ки яке аз шаклҳои ҷорӣ намудани инноватсия дар бонкҳои тиҷорати ин истифодаи самараноки маркетиги рақамӣ маҳсуб меёбанд. Дар мақола масъалаҳои муҳим аз қабилӣ воситаҳои иртиботии маркетинги рақамӣ, рақамикунонии равандҳои тиҷоратии бонк, бартариятҳои технологияи рақамиро дар фаъолияти маркетингии бонкҳои тиҷоратӣ, истифодаи бомуваффақияти маркетинги рақамӣ ҳамчун унсури инноватсионӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шуда аст.*

***Калидвожаҳо:** маркетинги рақамӣ, инноватсия бонкӣ, самаранокии бонкҳо, бонкҳои тиҷоратӣ,хизматрасониҳои бонкӣ, технологияи рақамӣ, интернетбонк.*

***Барои иқтибос:** Раҳмонов Ҷ.Р. Мукаммалгардонии истифодабарии маркетинги рақамӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / Ҷ.Р. Раҳмонов, Н.Х. Шарипов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 625-630.*

УЛУЧШЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Рахмонов Дж.Р.
Шарипов Н.Х.

***Аннотация**: В статье рассматриваются и оцениваются теоретические аспекты использования цифрового маркетинга в деятельности коммерческих банков. Используя научные факты и доказательства, авторы доказали, что одним из способов внедрения инноваций в коммерческих банках является эффективное использование цифрового маркетинга. В статье рассматриваются такие важные вопросы, как инструменты цифровой маркетинговой коммуникации, цифровизация банковских бизнес-процессов, преимущества цифровых технологий в маркетинговой деятельности коммерческих банков, а также успешное использование цифрового маркетинга как инновационного элемента в коммерческих банках.*

***Ключевые слова:** цифровой маркетинг, банковские инновации, эффективность банка, коммерческие банки, банковские услуги, цифровые технологии, интернет-банкинг.*

IMPROVING THE USE OF DIGITAL MARKETING IN COMMERCIAL BANKS

Rahmonov J.R
Sharipov N.X

***Annotation:** The article examines and evaluates the theoretical aspects of using digital marketing in the activities of commercial banks. Using scientific facts and evidence, the authors proved that one of the ways to introduce innovations in commercial banks is the effective use of digital marketing. The article examines such important issues as digital marketing communication tools, digitalization of banking business processes, the advantages of digital technologies in the marketing activities of commercial banks, as well as the successful use of digital marketing as an innovative element in commercial banks.*

***Keywords:** digital marketing, banking innovations, bank efficiency, commercial banks, banking services, digital technologies, Internet banking.*

Рушди босуботи хизматрасониҳои бонкиро пеш аз ҳама ба роҳ мондани низоми дурусти бонкдорӣ, ташкил менамояд. Ташкили дурусти низоми бонкдорӣ аз сиёсати хуби маркетингии рақамии бонкҳо вобастагии калон дорад. Аз ин лиҳоз, маркетингро аксар бонкҳо бо мақсади омӯзиши талабот ва эҳтиёҷоти мизоҷон, мавқеи бонк дар бозор, рақибон ва сиёсати маркетингии худ васеъ истифода мебаранд.

Ҳалли ин мушкилот омӯзиши равишҳои илмии қонуниятҳои рафтори бозори молиявии миллиро тақозо менамояд, ки дар ин асос муайян намудани дурнамои нигоҳ доштани афзалиятҳои рақобатпазирии бонкҳо муайян карда мешаванд. Даҳсолаи охир бо тағйироти куллӣ дар технологияҳои

маркетингӣ афзалият дорад. Тибқи малумоти Freely, 76% мутахассисони соҳаи маркетинг чунин меҳисобанд, ки дар ду соли охир дар фаъолияти маркетингӣ нисбат ба панҷоҳ соли қаблӣ бештар тағйирот ба вуқуъ пайвастааст [1,с.112].

Имрӯз дар ҷомеаи муосир истилоҳот ба мисли «иқтисоди рақамӣ», «Интернет-бонкинг» васеъ истифода мешаванд. Ин далели воридшавии амиқи технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти инсонро тасдиқ мекунад. Пайваста ба ин хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои рақами сифати навро касб намуда истодааст, ки мо нуктаҳои дастрасии хизматрасониҳои бонкиро дар минтақаҳо мавриди таҳлил қарор додем (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1: Тақсимоти нуқтаҳои дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯйи минтақаҳо ба 100 ҳаз. нафар аҳолӣ

	ш. Душанбе	ШНТҶ	в. Хатлон	в. Суғд	в. ВМБК
Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	26,4	14,4	13,6	18,4	22,9
POS-терминалҳо	240	15,1	25,15	10,89	76,46
Терминалҳои электронӣ дар пешниҳоди пулӣ нақд	37,9	17,4	16,81	21,28	42,33
Банкомат	50,84	10,26	13,67	13,25	15,12
Филиалҳо	6,2	2,6	3,3	4	9

Манбаъ: аз рӯи маълумоти БМТ аз тарафи муаллиф ҳисоб карда шудаанд. (То 31.07.2022)

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 чунин бармеояд, ки ба истисинои шаҳри Душанбе дастрасии хизматрасониҳои маҷмӯии бонкӣ дар дигар минтақаҳо ба таври кифоят рушд наёфтаанд. Аз ҷумла ШНТҶ ба 100 ҳаз. аҳолӣ POS-терминалҳо 15,1 адад, вилояти Хатлон 25,15 адад, вилояти Суғд 10,89 адад рост меояд. Ҳамин тавр POS-терминал яке воситаҳои муҳим дар фазои рақами ба ҳисоб меравад, ки шумораи онҳо дар минтақаҳои мамлакат бо мақсади расонидани хизматрасониҳои бонкӣ ва қонеъ намудани муштариён кам мебошад. Агар ба гузашта назар андозем, таърихи низомҳои пардохтӣ ва хизматрасониҳои молиявии рақамиро дар тӯли 20-30 соли охир мушоҳида намоем - аз ҷорӣ намудани фаъоли банкоматҳо, кортҳои бонкӣ то пешниҳоди миқдори зиёди хизматрасониҳо аз фосилаи дур ва дар ҳар сурат вақт, бо гузариш ба хизмати 24/7 ба назар мерасанд.

Трансформатсияи рақамӣ шарти асосии кори самаранок дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Дар ин шароит модели сифр нави тиҷорат ба вуҷуд меояд, равишҳои анъанавии ҳалли масъалаҳои васеъ намудани базаи мизоҷон ба куллӣ аз нав дида баромада шуда, сифат ва суръати хизматрасонӣ беҳтар мегардад.

Бартариятҳои технологияи рақамиро дар фаъолияти маркетингии бонкҳои тиҷоратӣ ба чунин қисматҳо метавон ҷудо кард:

1. Рақамигардии равандҳои тиҷоратии бонк - истифодаи моделҳои графикии равандҳои тиҷорат, ки бо иҷрои воқеии равандҳои тиҷорат дар низомҳои иттилоотӣ зич муттаҳид шуда, (тағйирот бо таъхири ҳадди ақали вақт сурат мегирад), инчунин мавҷудияти ҳуҷҷати электронӣ, низоми ченкунӣ ва ба қайд гирифтани миқдори зиёди иттилоот.

2. Маҳсулот (хизматрасонӣ) ва нуқтаҳои фурӯш ба худхизматрасонии муштариён нигаронида шудаанд ва дар шакли рақамӣ пешниҳод карда мешаванд. Бонки рақамӣ хизматҳои бонкии фосилавӣ (интернет-банкинг ва ҳама хизматҳои ба он алоқаманд),
замимаҳои мобилӣ, эквайринги интернет, хизматрасонии байнибонкӣ ва роҳандозии босуръати маҳсулоти (хизматрасонии) навро барои фурӯш дар бар мегирад.

3. Кормандони соҳибтахассус – мавҷудияти дастаҳои рақамии шахсӣ, ки фарогири тиҷорат, IT ва маркетинг, дастаҳои пайвастаи функсионалии фаъолият. Фарҳанги корпоративии бонк ба тиҷорати рақамӣ ва инноватсия нигаронида шудааст.

4. Сохтори низомии ташакклуёфтаи бонк –ҳамаи низомҳои иттилоотии бонк бо ҳам зич муттаҳид шуда, як платформаи ягонаро ташкил мекунанд.

Рақамикунонии равандҳои тиҷоратии бонк имконият медиҳад, ки

захираҳо барои кушодани офисҳои анъанавӣ сарфа карда шуда, хароҷоти нигоҳдории шабакаи бонкомат ва суғуртаи он, инчунин хароҷоти инкассатсия кам карда шуда, сарфаи назарраси вақт барои хизматрасониҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷорӣ карда шавад (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2: Муқоисаи сарфаи вақт барои таҳия ва коркарди як адад пардохти бонкӣ дар бонки анъанавӣ ва рақамӣ

Номгӯи амалиётҳо	Дар бонкҳои анъанавӣ	Дар бонкҳои рақамӣ
Тартиб додани ҳуҷҷати пардохт	4 дақиқа	4 дақиқа
Санҷиши ҳуҷҷати пардохт	2 дақиқа	1 дақиқа
Чоп кардани ҳуҷҷати пардохт	2 дақиқа	-
Рафтан ба бонк	30 дақиқа	-
Хизматрасонии бонкӣ тавассути хазина (дар ҳолати набудани навбат)	15 дақиқа	-
Аз бонк ба офис рафтан	30 дақиқа	-
Ҳамагӣ	**1 соату 23 дақиқа**	**5 дақиқа**

Таҳлили ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки хароҷоти вақт барои таҳия ва гузаронидани як пардохти бонкӣ дар бонки анъанавӣ ва рақамӣ хеле фарқ мекунад. Агар дар бонки анъанавӣ хароҷоти вақт барои таҳия ва гузаронидани як пардохти бонкӣ 1 соату 23 дақ. ташкил диҳад, пас, ин гуна ҳароҷот дар бонки рақамӣ ҳамагӣ 5 дақ. Ташкил медиҳад, ё ки ба 17 маротиба камтар.

То соли 2025 талаботи истифодабарандагон ба хизматрасониҳои рақамӣ мумкин аст ба 60% афзоиш ёбад. Дар маърӯзаи “Designinga Sustainable Digital Bank IBM” зикр гардидааст, ки инфрасохтори бонки рақамӣ барои муносибатҳои тарафайн дар вақти воқеӣ муносиб гардонида шуда, фарҳанги дохилии он суръати баланди тағйиротҳои технологияи рақамиро дар назар дорад. IBM бонки рақамиро аз рӯи чор самт баррасӣ мекунад [5, с.86].

Ин боиси ҳам баланд гардидани ҳосилнокии меҳнати кормандони бонк ва ҳам сарфаи вақти музоҷонро тахмин намуда, боиси зиед шудани дастрасии хизматрасониҳои маҳсулотҳои бонкӣ ҳам аз ҷиҳати паст шудани нарх ва таъмини хизматрасонии шабонарузӣ бе ташриф ба бонк мегардад. Дар мавриди қайд аст, ки як қатор бонкҳои тиҷоратии ватанӣ, аз қабили ҶСК “Бонки Эсхата”, ҶСП “Спитамен Бонк”, ҶСП “Алиф Бонк” ва ҶСК “Ориёнбонк” платформаи рақамии пардохтҳои бонкӣ ба роҳ монда шудааст. Маҳз чунин равиш барои дигар бонкҳоитиҷоратӣ, бахусус дар фаъолияти маркетингӣ, ки ба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар оянда асос ёфтааст, афзалияти рушд ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ пешбурди нуфуз ва афзоиши фурӯш бо истифода аз усулҳои гуногун мебошанд. Консепсияи асосии маркетинги рақамӣ истифодаи равиши ба мизоҷон нигаронидашуда мебошад.

Маркетинги рақамӣ дар фазои худ воситаҳои алоқавӣ-коммуникатсионии зиёде дорад. Вазифаи асосии маркетолог пайдо кардани каналҳое мебошад, ки ба имконияти иртиботи боэътимоди дучониба ва фоидаи беҳтарини сармоягузориро барои бонк ба роҳ монад.

Воситаҳои иртиботии маркетингии рақамӣ, ки ба фаъолияти мизоҷон нигаронидашуда аст, дар ҷадвали 3 номбар гардидаанд.

Ҷадвали 3: Воситаҳои иртиботии маркетинги рақамӣ

Номгӯи воситаҳо алоқавӣ	Моҳияти воситаҳо алоқавӣ
Медиа-реклама	- намуди реклама, ки ба дарки визуалӣ ба ҷониби аудитория нигаронида шудааст (плакатҳо, варақаҳо, моделҳои маҳсулот дар Интернет).
Маркетинги почтаи электронӣ	- ба даст овардани мизоҷон тавассути истифодаи низомҳои автоматии паҳнкунии мактуб ба почтаи электронӣ.
Маркетинги ҷустуҷӯӣ	- амалҳое, ки ба афзоиши иштирокчиёни вебсайтҳо аз ҷониби шунавандагони мақсадноки он бо ёрии низомҳои ҷустуҷӯ нигаронида шудаанд. Он афзоиши иштирокро ба вебсайти бонк ва фурӯши маҳсулоти бонкиро тавассути ҷойгир кардани реклама дар низомҳои ҷустуҷӯии маъмултарин дар бар мегирад.
Шабакаҳои иҷтимоӣ (SMM)	- ҷалби корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ ба вебсайти бонк; вазифаҳо: ташкили аудиторияи эътимоднок; гузаронидани маъракаҳои рекламавии дақиқе, ки танҳо ба аудиторияи мақсаднок нигаронида шудаанд.
Онлайнӣ Public Relations	- ба васоити ахбори омма ва ширкатҳои калон паҳн кардани варақаҳои матбуотӣ (ин навъҳои электронии рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо, конфронсҳои виртуалӣ, каталогҳои интерактивӣ ва ғайра мебошанд.)
Инфографика	- тарзи графикии пешниҳоди иттилоот, ки мақсади он зуд ва аниқ пешниҳод намудани иттилооти мураккаб аст, шакли тарроҳии иттилоотӣ, ки матн, рақамҳо, расмҳо ва шаклҳои геометриро муттаҳид месозад; Он барои ба корбар дар бораи падида дар шакли визуалӣ ва фаҳмо нақл кардан пешбинӣ шудааст.

Эзоҳ: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти соҳавӣ.

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки воситаҳои коммуникатсионии маркетинги рақамие, ки дар ҷаҳон истифода мегарданд, зиед шуда меистад. Дар ин ҷода, олимон ва коршиносони соҳаи маркетинги рақамӣ қайд мекунанд, ки модели маркетинги “Performance marketing” барои бахши бонкӣ мувофиқ аст. Performance-based marketing – ин навъи маркетинге, ки ба натиҷа нигаронидашуда шудааст [2, С. 14]. Муҳим он аст, ки истифодаи ин технологияҳои муосири маркетингӣ бояд ба ҳадафҳо ва стратегияи умумии рушди бонки тиҷоратӣ мувофиқ гардонида бошад. Бонкҳои тиҷоратии муваффақ кӯшиш мекунанд, ки усулҳои маркетингӣ ба ҳадафҳо ва стратегияҳои бонк тавассути мафҳумҳои зерин мувофиқат ва татбиқ карда шаванд:

1. Мутобиқшавӣ бо стратегияи тиҷорат: Технологияҳои маркетингӣ бояд ба дастгирии ҳадафҳо ва афзалиятҳои бонк равона карда шаванд. Масалан, агар бонк диққати худро ба ҷалби мизоҷони ҷавон равона кунад, кӯшишҳои маркетинги он метавонад ба каналҳои рақамӣ ва эҷоди замимаҳои инноватсионии мобилӣ тамаркуз кунад;

2. Мутобиқшавӣ ба аудитория: Технологияҳои маркетингӣ бояд барои қонеъ гардонидани талабот ва афзалиятҳои аудиторияи мақсадноки бонк равона карда шаванд. Масалан, агар аудиторияи мақсаднок истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ бартарӣ дошта бошад, бонк бояд дар ин каналҳо бо мундариҷа ва таблиғоти мувофиқ ҳузур дошта бошад;

3. Истифодаи маҳзани калони маълумот барои қабули қарорҳо: Технологияи маркетинг ба бонкҳо имкон медиҳад, ки маълумотро дар бораи муштариёни худ ва дар маҷмӯъ бозор ҷамъоварӣ ва таҳлил кунанд. Ин маълумот барои тавлиди фаҳмишҳое истифода мешавад, ки дар қабули қарорҳои огоҳона дар бораи маркетинг ва стратегияи маҳсулот кумак мекунанд;

4. Ҳамгироӣ ба равандҳои тиҷоратӣ: Технологияҳои маркетингӣ бояд ба равандҳои тиҷоратии бонк тавре ворид карда шаванд, ки истифодаи самараноки захираҳо ва ҳамоҳангӣ байни соҳаҳои гуногуни функсионалӣ, аз қабили маркетинг, фурӯш,

хизматрасонӣ ба мизоҷон ва ғ. таъмин намоянд.

5. Таваҷҷуҳ ва нигаронӣ ба натиҷаҳоӣ ниҳоӣ: Бонкҳо бояд натиҷаҳои кӯшишҳои маркетингии худро тавассути таваҷҷуҳ ва нигаронӣ ба натиҷаҳоӣ ниҳоӣ фаъолият, ба монанди доштани базаи муштариён, қаноатмандии муштариён ва ғайра пайгирӣ ва чен кунанд. Ин ба бонкҳо имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти маркетингии худро арзёбӣ кунанд ва дар ҳолати зарурӣ ислоҳот ворид намоянд.

Дар маҷмӯъ, истифодаи бомуваффақияти маркетинги рақамӣ ҳамчун унсури инноватсионӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ аз ҳамгироии онҳо ба стратегияи умумии бонк, нигаронии онҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ, инчунин, имконияти мутобиқ шудан ба талаботи зудтағйиребандаи бозорӣ ва ниёзҳои муштариён вобаста аст.

Пайдоиши шабакаҳои мобилии баландсуръати 5G суръати интиқоли маълумотро якчанд маротиба зиёд карда, дар натиҷа, имкониятҳои истифодаи маркетинги мобилиро ба таври назаррас васеъ мекунанд. Дар робита ба ин, муассисаҳои бонкӣ бояд усулҳои гуногуни
ба даст овардани маълумоти гуногунро истифода баранд. Ҷанбаи муҳим дар ин масъала татбиқи усулҳои навтарини таҳқиқоти маркетингӣ ҳамчун асоси ҷамъоварии маълумот дар бораи муштариёни эҳтимолӣ ва мавҷуда мебошад, аммо таҳқиқоти мо нишон медиҳад, ки усулҳои маркетингии таҳлили фаъолияти муштариён дар бонкҳои тиҷоратии қобилияти рақбатпазирии онҳоро костакунанда, ба таври кофӣ истифода намешаванд.

Ин боиси баланд шудани рақобатпазирии бонкҳои тиҷоратӣ шуда метавонад, ки имкониятҳои муосири истифодаи стратегияҳои маркетингӣ ва технологияҳои рақамиро дар фаъолити худ роҳандозӣ мекунанд:

1.Рақамикунонии равандҳои тиҷоратии бонк. Истифодаи моделҳои рақамии равандҳои бизнесҳои бонкӣ.

2. Маҳсулот ва хизматрасониҳо ва роҳҳои фурӯши онҳо ба худхизматрасониҳои муштариён нигаронида шудаанд бо истифода аз технологияҳои рақамӣ. Хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ тавассути интернет ва каналҳои дигари муосири хизматрасонии алоқаманд, барномаҳои мобилӣ, эквайринги интернетӣ ва ғайраро дар бар мегирад;

3. Дастрасии рақамии тиҷоратӣ ва маркетингӣ, ки имконияти функсионалӣ барои мизоҷон ва кормандони бонкҳо доимӣ ва осон мегардад ва ғайра.

Дар як қатор бонкҳои тиҷоратии ватанӣ, ба монанди ҶСК "Бонки Эсхата", ҶСП "Бонки Спитамен", ҶСК "Бонки Алиф" чунин майдони рақамӣ барои пардохти бонкӣ амал мекунад. Ин равиш барои бонкҳои диари тиҷоратӣ хусусан, дар фаъолияти маркетингӣ дар асоси ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ дар оянда самти афзалиятноки рушд мебошад. Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ на фақат пешбурди бренд, балки афзоиши фурӯш тавассути усулҳои гуногун ва ноил гардидан ба дараҷаи баланди натиҷаҳои молиявӣ, ки арзиши саҳмияҳои бонкҳоро таъмин месозад, мебошад. Бояд қайд кард, ки консепсияи бунёдии маркетинги рақамӣ барои татбиқи равиши ба мизоҷ нигаронидашуда замина мегузорад. Маркетинги рақамӣ дар худ усулу воситаҳои муосири зиёдро дорад. Вазифаи асосии фурӯшанда пайдо кардани роҳҳое мебошад, ки имкон медиҳанд, то алоқаи боэътимоди дуҷониба ва бозгашти беҳтарини сармоягузорӣ барои бонкро таъсис дода бошанд.

Барои ноил шудан ба самаранокии маркетинги рақамӣ, ҳамчун технологияи нави маркетинг, бонкҳо бояд ба хавфе омода бошанд, ки ба баъзе низоъ қодир бошанд. Зеро, ба истифодаи технологияҳои SMM бодиққат муносибат бояд кард, зеро хатогии хурдтарин метавонад ба талафоти назарраси симо ва аз даст додани қисми зиёди сегменти мақсаднок, инчунин, ба сармоягузорӣ барои баркарор кардани симо оварда расонад.

Маркетинги рақамӣ имкон медиҳад, ки ҳама гуна маълумот дар бораи муштарӣ дар ширкатҳои минбаъдаи таблиғотӣ (ремаркетинг, истисно кардани намоиши реклама ба мизоҷони ҷорӣ ва ғайра) истифода шавад ва инчунин, дар бораи самаранокии ҳар як манбаи трафик қарор

қабул кунад. Вазифа дар низоми CRM-и бонк ҳал карда мешавад. Customer Relationship Management системаи кор бо мизоҷони бонк мебошад, ки ба сохтани конвейер барои ҷалби мизоҷони нав ва нигоҳ доштани муносибатҳо бо мизоҷони мавҷуда равона шудааст. Дар робита ба ин, маркетинги рақамӣ бояд ба технологияҳои муосири доимо афзоянда ва зудтағйирёбанда асос ёбад.

Бояд қайд кард, ки татбиқи технологияи маркетинги рақамӣ дар соҳаи бонкӣ ба шаклҳои инноватсионии пешбурди хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулот мусоидат мекунад. Дар натиҷа, бонкҳои тиҷоратӣ дар бозори молиявӣ мавқеи устувор пайдо мекунанд. Дар маҷмӯъ, бахши бонкӣ ба рушди моделҳои амалиётӣ нигаронида шудааст, зеро бо мурури замон шумораи афзояндаи муштариён дарк мекунанд, ки барои ба даст овардани маҳсулот ва хизматрасонии гуногуни бонкӣ ба филиали бонк рафтан шарт нест ва шахс метавонад дастовардҳои рақамиро истифода барад. Ҳамчунин беш аз 40% аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шабакаи глобалӣ дастрасӣ доранд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани навовариҳои рақамии молиявӣ ба бахши бонкии иқтисодиёт барои ташкили фазои умумӣ, ки тиҷорати бонкӣ ва муҳити рақамиро муттаҳид мекунад, саривақтӣ аст.

Дар маҷмӯъ, аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар шароити нав стратегия истифодаи технологияҳои муосири маркетингӣ дар бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон рақамисозии технологияҳо ва алоқаи маркетингиро ҳамчун ҷузъи муҳим дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва риояи алгоритми таъмини ҳамоҳангсозӣ дар бозори хизматрасонии бонкӣ ҳисобида мешавад.

Адабиёт

1. И.Ю. Семенчукова., Д.Б. Рудниций. Маркетинг в банке (конспект лекций для студентов экономических специальностей). Витебс, 2011.
2. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я. 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – С. 35.Шевченко Д. А. Маркетинг образования в России. – М.: ЮнитииДана, 2017. – С. 221.
3. Мейерсон М. Основы интернеттмаркетинга: Все, что нужно знать, чтобы открыть свой магазин в интернете. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – С. 54.
4. Николаева Т. П. Банковский маркетинг // Учеб. метод. комплекс / Т. П. Николаева. – М.: Издат. центр ЕАОИ, 2013. – С.112 (224 с.)
5. Сергеенкова А. А. Современные технологии обеспечения конкурентоспособности многопрофильного коммерческого банка на рынке финансовых услуг // Автореф. дис. … канд. экон. наук: 08.00.10 / А. А. Сергеенкова. – Ростов-на-Дону, 2007. – С.14
6. Цединов О.А., Бадма-Горяева Э.О. Развитие банковского маркетинга в условиях цифровой трансформации // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 2-1. – С. 170-177.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҳмонов Ҷалолиддин Равшанқулович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Тел: +992919007722, E-mail: jaloliddin78@inbox.ru

Шарипов Назрулло Хисравович-муаллими калони кафедраи молия ва қарзи факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.735360-шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16. Тел:985575784

Информация об авторе: Рахмонов Джалолиддин Равшанкулович — кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17, Тел.: +992919007722, E-mail: jaloliddin78@inbox.ru

Шарипов Назрулло Хисравович- старщий приподаватель кафедры финансов и кредита финансово-экономического факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.735360-г.Куляб,ул.С.Сафарова,16.Тел: 985575784

Author information: Rakhmonov Jaloliddin Ravshankulovich - candidate of economic sciences, associate professor of the department of economics of enterprises and entrepreneurship of the Tajik National University. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street 17, Tel.: +992919007722, E-mail: jaloliddin78@inbox.ru

Sharipov Nazrullo- senior Lecturer of the Department of Finance and Credit of the Faculty of Finance and Economics of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.

УДК: 336

КОНСЕПСИЯҲОИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БАХШИ ДАВЛАТӢ

Фируза Ш.

Дар мақола консепсияҳои муосири идоракунии хизматрасониҳои бахши давлатӣ мавърди омӯзиш қарор гирифта зарурати истифодаи онҳо дар марҳалаи нави рушди мамлакат, ки низоми бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ вобаста аз тағйиротҳо сифатии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва талаботҳои давлати иҷтимоӣ, дар табодул қарор дорад, асоснок карда шудааст. Муаллиф ба мафҳуми "давлати иҷтимоӣ", ки мазмуну вазифаҳои он дар заминаҳои консептуаливу бунёдии идоракунии бахши хизматрасониҳои давлатӣ қарор мегирад, муқаррарот ворид намуда, руӣ кор омадани вазифаҳои давлатро дар таъмини шароит барои пойдори мувозинати ҷамъиятӣ ва озодии шахс, паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва инкишофи синфи миёна, дар риштаи таҳлил гирифтааст.Чандин пешниҳодотро дар бобати мукаммалгардонии механизмҳои татбиқи сифатҳои давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон вобаста ба шароити воқеии рушди иқтисодиву иҷтимоии он асоснок намудааст.

Калимаҳои калидӣ. *давлати иҷтимоӣ, сиёсти иҷтимоӣ, хизматрасниҳои иҷтимоӣ, буҷети давлатӣ, вазифаҳои давлати иҷтимоӣ, сифати инноватсионии хизматрасониҳои давлатӣ, иқтисдиёти бахши давлатӣ ва ғ.*

Барои иқтибос: *Фируза Ш. Консепсияҳои муосири идоракунии хизматрасониҳои бахши давлатӣ/ Фируза Ш. // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 631-637.*

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА УСЛУГ

Фируза Ш.

В статье рассматриваются современные концепции управления государственного сектора услуг и обосновывается необходимость их использования на новом этапе развития страны, когда система государственного сектора в сфере услуг претерпевает трансформацию в связи с изменением качества социально-экономической жизни и требованиями социального государства. Автор внес уточнение в понятие «социальное государство», содержание задач которого базируется на концептуальных и фундаментальных основах управления сферой государственных услуг, проанализировал реализацию задач государства по обеспечению условий стабильности, социального равновесия и индивидуальной свободы, сокращению бедности и развитию среднего класса. Обосновал ряд предложений по совершенствованию механизмов реализации качеств социального государства в Таджикистане в зависимости от реальных условий его экономического и социального развития.

Ключевые слова. *социальное государство, социальная политика, социальные услуги, государственный бюджет, задачи социального государства, инновационное качество государственных услуг, экономика государственного сектора и т. д.*

MODERN CONCEPTS OF PUBLIC SECTOR SERVICES MANAGEMENT

Firuza Sh.

The article studies modern concepts of public sector services management and substantiates the need for their use at a new stage of the country's development, when the public sector system in the field of services is undergoing transformation due to changes in the quality of socio-economic life and the requirements of the social state. The author introduced regulations into the concept of "social state", the content of whose tasks is based on the conceptual and fundamental foundations of the management of the public service sector, and analyzed the implementation of state tasks in ensuring conditions for the stability of social balance and individual freedom, reducing poverty and developing the middle class. He substantiated several proposals for improving the mechanisms for

implementing the qualities of the social state in Tajikistan in relation to the real conditions of its economic and social development.

***Key words**: social state, social policy, social services, state budget, tasks of the social state, innovative quality of public services, public sector economics, etc.*

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 масъалаи таъмини фаъолнокиву самаранокии идоракунии давлатии ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мамлакат дар пояи ҳамоҳангсозии оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими давлатӣ ҷойгоҳи марказиро ишғол менамояд. Дар ин Стратегия "иҷрои фаъолияти мақсаднок ва муназзам оид ба такмилдиҳии равандҳои маъмурӣ, тезонидани қабули қарорҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо, бахусус дар самти ҳамкорӣ бо сармоягузорон, танзим ва назорат, пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ"[3], дар радифи самтҳои афзалиятноки такмилдиҳии низоми идоракунии давлатӣ қарор гирифтааст.

Дар давраи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои устувори идоракунии давлатӣ дар тамоми соҳаҳи фаъолият бунёд шудаанд. Дигаргуниҳои маъмурие, ки дар ин давра гузаронида шуданд, ба ташаккулу рушди низоми фаъолияти институтҳои гуногуни ҳокимият ва бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ мусоидат намуд. Ҳадафи ниҳоии ин дигаргуниҳои институтсионалӣ дар таъмини фаъолияти самраноки системаи идоракуни давлатии ва институтҳои он, ки қобилияти босурати ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро доранду баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳолӣ мусоидат менамоянд, нигаронида шудааст.

Дар марҳалаи нави рушди мамлакат низоми бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ вобаста аз тағйиротҳо сифатии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва талаботҳои давлати иҷтимоӣ, коркарди асосҳои консептуалиро дар заминаи муносибатҳои муосир нисбат ба фаъолияти давлати иҷтимоӣ тақозо менамояд. Сиёсати давлати иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ба таъмини зинадагии шоиста барои мардум ва ҳар як шаҳрванди мамлакат тавссути ташкили фаъолияти самараноки ҳама институтҳои ҳокимияти давлатӣ самтгирӣ дорад. Бинобар он бори дигар ба мафҳуми "давлати иҷтимоӣ".. ки мазмуну вазифаҳои он дар заминаҳои консептуаливу бунёдии идоракунии бахши хизматрасониҳои давлатӣ қарор мгирад, муқаррарот ворид менамоем. Истилоҳи "давлати иҷтимоӣ" дар миёнаи асри XIX дар адабиётҳои илмии ҷомеашиносӣ пайдо шуда буд, ки дар асоси шаклгирии ин мафҳуми фалсафаи бузурги олмонӣ қарор гирифта буд. Иқтисодчии олмонӣ Лоренс фон Штейн, ки яке аз асосгузорони назарияи давлати иҷтимоӣ маҳсуб мешавад, ба вазифаҳои давлат таъмини шароит барои пойдори мувозинати ҷамъиятӣ ва озодии шахс, паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва инкишофи синфи миёна, дохил намудааст [2].

Коркарди асосҳои фундаменталии давлати иҷтимоӣ дар асарҳои олими намоёни олмонӣ А. Вагнер инъикос ёфтаанд. Мувофиқи назарияи Вагнер, давлати иҷтимоӣ ин натиҷаи табаддулоти давлати буржуазӣ ба давлати некуаҳволии оммавӣ мебошад [8]. Аммо, дар адабиёти илми муосир оид ба мафҳуми "давлати иҷтимоӣ" (аз калимаи олмонӣ Sozialstaat) маънидодкунии зарурӣ мавҷуд нест. Ба ибораи дигар тасаввуроти ба система гирифташудаи доир ба моҳияти давлати иҷтимоиии муосир ва таҳаввули ухдадориҳои иҷтимоии давлат ташаккул наёфтаанд. Бинобар он масъалаи коркарди нишондодҳо, ки тибқи онҳо ин давлатро ба категорияи иҷтимоӣ ворид намудан ҳанӯз боқӣ мемонад. Маҳдуд будани нишондодҳои мушахасс, ки фаъолияти иҷтимоии давлат ва сифатҳои иҷтимоигардии онро арзёбӣ менамояд, дар роҳи мукаммалгардонии механизмҳои идоракунии хизматрасониҳои иҷтимоии ва вазифаҳои иҷтимои давлат монеъ эҷод менамояд. Муаммо дар он аст, ки масъалаи арзёбии самаранокии иқтисодии давлати иҷтимоӣ дар майдони баҳс қарор дорад. Масалан, гурӯҳи муаллифон (В.Е. Бодюл, Р. Дарендорф, Ҷ. Стиглитс) гумон доранд, ки дар давлати иҷтимоӣ истифодаи ғайрисамараноки захираҳои зиёд тавссути сафарбарии онҳо ба соҳаи иҷтимоиёт суръат

мегирад ва ҳамин тариқ рафтори туфайлихурӣ ва тайёрхурии аҳолиро зиёд мекунад. Гурӯҳи дигар бошад, (Н. Гритсенко, Д. Риттер) баръакс самаранокии иқтисодиву ичтимоии давлати иҷтимоиро, ки тавассути рушди инсон ва сармояи инсонӣ сураът мегирад, таъкид менамоянд. Гурӯҳи пажӯҳишгарон (К. Ватрин, Г. Вилгеродот, Х. Ламперт, Н. Волгин, М. Дмитриев, Е. Жилтсов, Ю. Одегов, А. Котляр, Б. Ракитский ва дигарон) масъалаҳои мубрамми давлати иҷтимоиро дар доираи иқтисодиёти бозории сами иҷтимоӣдошта ва рушди шарикиии иҷтимоӣ дар бахши соҳибкории иқтисодиёт мавриди таҳлил қарор додаанд. [7]

Новобаста аз ақидаҳову муносибатҳои гуногуни нисбат ба тавзеҳи давлати иҷтимоӣ умумияти бунёдӣ дар тасвирҳо вуҷуд дорад, ки тибқи он давлати иҷтимоӣ - ин шакли махсуси давлати муосири мутаммаддин буда, дар маҷмӯи фаъолияти он таъмини сатҳи баланди ҳимояи иҷтимоии аъзоёни ҷамъият ҷойгоҳи марказиро ишғол менамояд. Ин масъала мустақиман дар маркази фаъолияти институтҳои ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ, ки ба истеҳсолу пешниҳоди маҳсулоти иҷтимоӣ сару кор доранд, ҷой мегирад..

Пайваста бо инкишофи консепсияи давлати иҷтимоӣ дар Конститутсияҳои як қатор мамлакатҳои Аврупо мафҳуми "давлати иҷтимоӣ" ворид қаарда шуд. Чунончи ибораи "давлати иҷтимоӣ" дар Қонуни асосии ҶФО (ФРГ) дар соли 1949, Конститутсияи Фаронса дар соли 1958, Конститутсияи Испания соли 1978, Руминия – 1991, Словения – 1991, Украина – 1996, Колумбия – 1991, Перу – 1993, Эквадор – 1998, Венесуэла – 1999 ва як қатор дигар мамлакатҳо дарҷ ёфтааст. Дар моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ қайд шудааст, ки "Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, шароитҳоро барои ҳаёти арзанда ва инкишофи озодонаи ҳар як фард фароҳам меоварад" [5]. Вобаста бо муқарароти коститусионӣ ҳукумати мамлакат тадбирҳоро доир ба дарёфти механизмҳои татбиқи амалии сифатҳои иқтисодиёти конститутсионӣ ва нерӯ бахшидани нақши институтҳои ҳокимияти давлатӣ дар таъмини тақсимоти боадолатонаи даромадҳо, баланд бардоштани ухдадориҳои иҷтимоӣ ва дастгирии камбизоатон, амалигардонии пешравии иқтисодӣ ва ҷамъиятии ҳама аъзоёни ҷамъият аз рӯи принсипи "тараққиёти яке шарт ва оқибати тараққиёти дигаре" амалӣ шуда истодааст [6].

Дар мамлакат чараёни пойдоршавии давлати иҷтимоӣ босураът идома дорад ва пайваста ба ин дар майдони илми ватанӣ таҳқиқотро низ фаро гирифтааст. Дар майдони илм ақидаҳо ва консепсияҳои гуногун ташаккул ёфта истодааст. Дар сатҳи меъёрӣ принсипҳои конститутсионӣ ва ҳуқуқӣ ҷорӣ рӯи кор омадаанд ва дар сатҳи эпирики бошад таҷрибаи аслии фаъолияти институтҳои ҳокимияти давлатӣ дар самти ҳалли муаммоҳои иҷтимоии ҷамъият ғанӣ гашта истодааст. Новобаста аз ин омӯзиши адабиёти илмии кишварҳои ба тамаддун расида ва истифодаи таҷрибаи онҳо дар мамлакат аз манфиат дур намебошад Масалан, аз тарафи аксарияти пажӯҳишгарон мафҳуми "давлати иҷтимоӣ"-ро бо мафҳуми "давлати саховатманд" (welfarestate) ҳаммаъно менамоянд. Тасаввуроти иқтисодии давлати иҷтимоиро консепсияи Ҷ. Кейнс [4] муаяйн намудааст. Вай зарурати дахолати фаъоли давлатро ба ҳаёти хоҷагидории ҷамъият асоснок карда буд ва минбаъд пайравони ӯ ба консепсияи давлати саховатманд таваҷӯҳи дода ба зарурати тараққиёти иқтисодиёти омехта, ки хоси рушди иқтисодиёти муосири аст, таъкид намуданд. Дар доираи ин консепсия давлат нақши миёнарав, нерӯи "болосинфӣ" –ро дорад, ки фаъолияти он ба ҷорӣ намудани принсипи тақсимоти боадолат ва таъмини зиндагии шоистаи аҳволии, қонеъгардонии манфиатҳои ҳама қишрҳои ҷомеа ва бартараф намудани нобаробарӣ дар ҷомеаъ равона карда шудааст. Дигаргуншавии куллии ҷамъият, пеш аз ҳама дар самти тақсимоти моликият, захираҳо, даромадҳо, инкишофи институтҳои ҳуқуқи моликият дар маркази ҳадафҳои чунин намуди давлат қарор мегирад. Таъмини рушди иқтисодӣ воситаи асосии таъмини ҳама аъзоёни ҷамъият бо неъматҳои моддӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Айни замон консепсияи давлати иҷтимоӣ дар чорчӯбаи назарияи давлати саховатманд инкишоф ёфта истодааст, ки вай аз назария иқтисодчии шведӣ, дорандаи мукофоти Нобел Карл Гуннар Мюрдал (1898-1987) ғизо мегирад. Карл Гуннар Мюрдал дар китоби худ “Берун аз ҳудудҳои давлати саховатманд” ("За пределами государства благоденствия") маънои назарияи саховатмандии ҷамъиятиро ӯ чунин шарҳ медиҳад: “оромона, бе табаддулот, амалан бидуни табаддулот дар давлати капиталистӣ амалигардонии сиёсати оммавии мувофиқашуда бо назардошти самаранокӣ, ки оҳиста иқтисодиёти мамлакатро мувофиқи манифатҳои аксарияти шаҳрвандон оварда мерасонад”. Дар маркази таваҷӯҳи ин олим иштироки мустақими давлат дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият, ки ҳадафи нигоҳдории мувозинат ва рушди мӯътадили ҳаёти иҷтмоиву иқтисодиро бавоситаи инкишофи бахши давлатии хизматрасонӣ, банақшагирӣ дар иқтисодиёт ва танзимкунӣ, ки ҳадафи давлати саховатманд мебошад, қарор гирифтааст. Сифатҳои хоси давлати саховатманд ба монанди тараққиёти иқтисодиёти омехта, ғайримарказонидашудани ҳокимияти сиёсӣ ва дар ҷамъият мавҷуд набудани зиддияти идеологӣ, ки натиҷаи мӯътадилгардонии зиддиятҳои манфиатҳо дар ҷамъият ва ё натиҷаи қонеъгардонии манфиатҳои ҳама табақаҳои иҷтимоӣ мебошад, дар асаои ҷомеашиноси амрикоӣ Даниел Белл “Итмоми идеологӣ” (“Конец идеологии") таҷассум ёфтаанд.

Аммо рушди ғайрихаттӣ ва такрорёбии бӯҳрони иқтисодиву молиявии ибтидои асри 21 водор намуд, ки аксарияти ҳолатҳои назарияи давлати саховатмандро бознигарӣ шаванд ва дар натиҷа ин консепсия бархе хислати худро дигаргун намуд. Инкишофи назарияи мазкур дар таҳқиқотҳои дар доираи иқтисодиёти бахши ҷамъиятӣ ва давлатии иқтисодиёт суръат гирифта масъалаҳои таъмини адолати тақсимотӣ, рушди неъматҳои ҷамъиятӣ ва ғ. ба назар мерасад. Аксаран чунин сифатҳои хоси давлати иҷтимоиро низоми суғуртакунии иҷтимоӣ, пардохтҳои иҷтимоии буҷетӣ, низомҳои давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва шуғл, таъминоти дастрасии маориф, тандурустӣ ва инкишофи фарҳангӣ, ҳифзи иҷтимоии категорияҳои аҳолии ниёзманд, мӯътадилгардонии нобаробарии иҷтимоӣ дар ҷамъият, таъсисдиҳии шароитҳои мувофиқи азнавтақсимкунии неъматҳо, пешниҳод намудани хизматҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо.дар маркази татқиқотҳои илмӣ қарор гирифтаннд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини инкишофи бахши давлатии хизматрасонӣ ҳамчун яке аз ҷузҳои муҳими амалигардонии сифатҳои давлати иҷтимоӣ тадбирҳо ва кӯшишҳо ба харҷ дода шуда истодааст. Мувофиқи маълумоти ҷадвали 1. пайваста бо афзоиши ҳаҷми буҷети давлатӣ афзоиши ҳаҷми маблағгузории соҳаи неъматҳои аҳамияти иҷтимоӣ дошта, ки сармоягузорӣ ва фазои мусоидро барои рушди инсон ва сармяи инсонӣ созгор менамояд, тамоюли рушди устувор дорад. Дар соли 2023 ҳаҷми ҳама хароҷотҳои буҷеди давлатӣ ба 43 млрд. сомонӣ баробар шуд, ҳол он ки дар соли 2000-ум ин нишондиҳанда ба 291,3 млн. сомонӣ баробар буд.

Ҷадвали 1. Динамикаи маблағгузории буҷетӣ ба соҳаҳои хизматрасониҳои аҳамияти иҷтимоӣ дошта (млн. сомонӣ)

Солҳо	**Ҳамагӣ хароҷотҳои буҷети давлатӣ**	**Аз он ҷумла :**			**Бо ифодаи фоиз нисбат ба ММД,%**
		маориф	***тандурустӣ***	***чорабиниҳои фарҳангӣ-оммавӣ ва солимгардонӣ***	
2000	291,3	38,2	18,5	9,2	5,6

2005	1402,7	253,1	82,4	41,8	5,2
2010	7272,3	1019,5	367,2	298,5	6,8
2015	16277,4	2539,3	1037,2	574,3	8,5
2020	24812,5	4311,4	2583,1	987,1	9,5
2023	43034,8	7108,5	3277,4	1471,7	9,0

Ҳисоб карда шудааст аз: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024, С 371-399

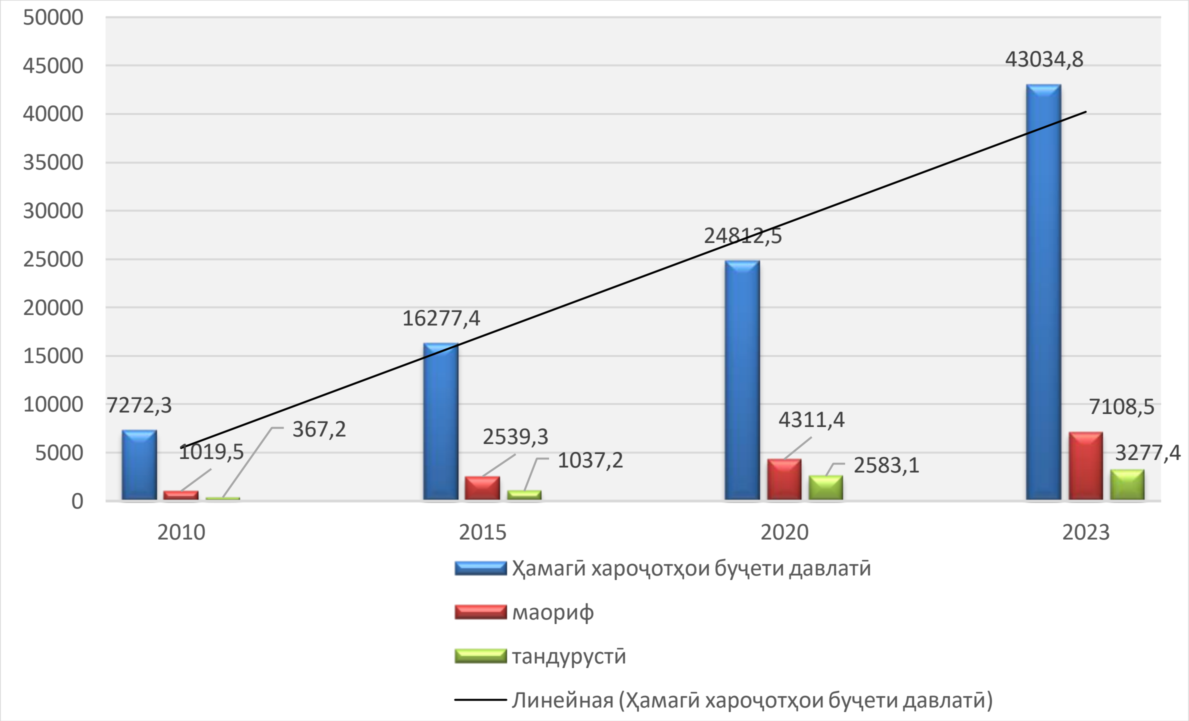

Расми 1. Маблағгузории буҷетӣ ба соҳаҳои маориф ва тандурустӣ (млн. сомонӣ)

Афзоиш дар ин давра (нисбат ба соли 2000-ум) зиёда аз 147 маротибаро ташкил дод. Мувофиқан дар давраи таҳлилшаванда маблағгузории давлатӣ ба соҳаи маориф аз 38,2 млн. сомонӣ то 7,1 млрд. сомонӣ афзоиш ёфта, дар соҳаи тандурустӣ аз 18,5 млн. сомонӣ то 3,2 млрд. сомонӣ, дар соҳаи чорабиниҳои фарҳангию оммавӣ ва солимгардонӣ бошад аз 9,2 млн. сомонӣ то 1,4 млрд. сомонӣ афзоиш ёфт. (Расми 1) Хизматрасониҳои давлатӣ дар ин самтҳо шароитҳои мусоидро барои рушди иқтисодии ҷумҳурӣ ва афзун намудани ҳаҷми неъматҳои иқтисодӣ тавссути рушди сармояи инсонӣ, ки захира ва омили асосии рушди иқтисодии муосиро муаян менамояд, таъмин карда мешавад.

Таъмини самаранокии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва зиндагии шостаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва мувофиқан, дар амал рӯи кор омадани сифатҳои иқтисодиёти бозории таъиноти иҷтимоӣ дошта, мукаммалгардии механизмҳо, шаклҳои ва усулҳои дахолату танзими давлатии иқтисодиётро дар назар дорад. Мутобиқати оқилонаи ҷиҳатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди ҷомеа шартҳои ибтидоӣ таъмин дарозмуддати тараққиёти мамлакат ва такмили принсипҳо ва шаклҳои ҳамзистии бозор ва давлатро дар чорчӯбаи бахши ҷамъиятӣ мутобиқат мекунонанд. Инкишофи иқтисодиёти бахши ҷамъиятӣ дар мамлакат дар навбати аввал аз хислати инноватсионии рафтори иқтисодии бахши давлатӣ ҳамчун яке аз унсурҳои фаъоли бозорӣ ва иқтисодиёти омехта вобастагӣ дорад. Зеро маҳз фаъолияти бахши давлатии иқтисодиёт дорои самараи баланди мултипликативӣ буда, хизматҳои давлатӣ, ки онҳо пешниҳод менамоянд ба сифати мултипликаторҳо бароммад мекунанд. Дар натиҷаи аз тарафи давлат пешниҳод шудани хизматҳои гуногун сифати инноватсионӣ дошта амалҳои фоиданок ба миён меоянд, ки

ба тағйиротҳои сифатӣ ва тағйирёбии мусбати ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият мусоида менамояд. Дар ҷараёни хизматрасониҳои давлатӣ ва амалигардии мақсадҳои онҳо самараи синергетикиву мултипликативии он дар тамоми соҳҳои иқтисоди миллӣ зуҳур менемояд. Мантиқан фаъолияти мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ таъсири ғайримустақимро ба истеҳсоли маҳсулот, танзими бавосита ва таъсиси муҳит ва шароит барои ташкили фаъолияти иқтисодиро дар назар дорад. Мувофиқан, натиҷаи пешниҳод намудани хизматҳои давлатӣ дороиҳои ғайримоддӣ ва ё неъматҳо баромад мекунанд, ки онҳо шароитҳоро барои офаридани неъматҳои моддӣ фароҳам меоваранд.

Аз ҷиҳати амалӣ, хизмати давлатӣ бо худ ҳамагуна амалҳои институти ҳокимиятро ифода мекунад, ки онҳо бояд нисбат ба аъзоёни ҷамъият ва субъектони иқтисодиёт мутобиқи қонун амалӣ намоянд. Ба хизматҳои давлатӣ фаъолияти мақомотҳои давлатӣ дохил мешаванд, ки бо додани шаҳодатномаҳо ва ҷубронпулиҳо, бақайдгирӣ ба сифати бекорӣ, бақайдгирии амволи ғайриманқул, пешниҳод намудани субсидияҳо, маълумотномаҳо, иттилоот, машваратҳо, дида баромадани мурочиатҳо, пешниҳод намудани ахборот ва ғайраҳо алоқаманд мебошанд. Лекин бо назардошти навгонии мафҳуми “хизмати давлатӣ” то ҳол намудҳои хизматҳои давлатии расман эътирофшуда новобаста ба он, ки аз тарафи экспертон пешниҳод намудани таснифоти гуногун, мавҷуд намебошад. Олими рус Тихомиров Ю.А., хизматҳои давлатиро ба оммавӣ ва маъмурӣ ҷудо мекунад[39]. Хизматҳое, ки барои беҳтаргардонии шароитҳои беруна равона карда шудаанд, Тихомиров Ю.А. ба хизматҳои давлатии оммавӣ дохил мекунад, ки онҳо хислати маҷбурӣ низ дошта мтавонанд, зеро “шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро уҳдадор менамоянд, ки доир ба сабабҳои муайян бо мақомотҳои давлатӣ алоқаманд шаванд, то ки оқибатҳои ногуворро роҳ надиҳанд”. Категорияи хизматҳое, ки ба дигар институтҳо ва ё мақомотҳои давлатӣ равона карда шудаанд, хизматҳои давлатии маъмурӣ меноманд. Ба сифати мисол мумкин аст тайёркунии ҳуҷҷатҳоро барои мақомотҳои давлатӣ, мувофиқакунӣ, намояндагӣ мисол овард. Ба ҷиҳатҳои фарққунандагии хизматҳои давлатии маъмурӣ дохил мешаванд: пешниҳоди хизматҳои инфиродӣ, муроҷиатаи истеъмолкунандагон ба мақомотҳои давлатӣ, пешниҳод намудани хизматҳои бевосита дар мақомотҳои давлатӣ, амалигардонии хизматҳои вобаста ба сабабҳои объективии (иҷтимоӣ-иқтисодии)) имконнопазирии гузаронидани онҳо ба ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни гузаронидани ислоҳоти доимии бахши давлатии хизматрасонӣ фаъолона инкишоф меёбад, ки ба тағйиротҳои принсипиалӣ дар сохтори мақомотҳои давлатӣ оварда расонида онҳо дар шароти рушди технологияи рақамӣ сифати инноватсионӣ гирифта истодааст. Тақсимоти вазифаҳои пешниҳод намудани хизматҳои давлатӣ байни институтҳои ҳокимият дақиқ муайян карда шуда, механизмҳои танзими муносибатҳои иқтисодӣ ва принсипҳои коркард ва қабули қарорҳои идоракунӣ ва ғайраҳо такмил ёфта истодаанд. Лекин бо баробари ҳамаи ин чораҳо, сифати хизматрасонии давлатӣ, махсусан дар самтҳои ҳаётан муҳим, такмил мехоҳад. Бинобар ҳамин дарёфти шаклҳои муосири ташкилӣ-иқтисодии идоракунии ташаккулёбии бахши хизматрасонии давлатӣ мувофиқи васеъшавии интихоби истеъмолии аҳолӣ ба мадди аввал гузашта ба муҳимтарин масъалаи рӯз табдил ёфтааст.

Бахши хизматрасонии давлатӣ дар ҷумҳурӣ бояд ба яке аз нишондодҳои асосии муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва тараққиёти иқтисодиёти омехта мубаддал шавад. Ҳамин тавр, дар марҳилаи ҳозира масъалаи зарурӣ ин ба итмом расонидани коркарди феҳристи пурраи хизматҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. Зеро фаъолияти дурусти бахши хизматрасонии давлатӣ ва таркиби қаноатбахши иқтисодии он кафили тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва заминаи истеҳсолоти васеи неъматҳо дар асоси тағйиротҳои ҳолати сифатии объектҳо ва иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ ва ё предметҳои он ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. См: Stein L. Gegenwart und Zukunft der Rechts-und Staatswissenschaftbei Deutschlands. Stuttg., 1876;
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 , с.40
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег (General Theory of Employment, Interest and Money), 1936.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020, с.3.
5. Мирсаидов А.Б, Фируза Шарифи Государственные услуги: экономическое содержание, типология//Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 с.189-197.
6. Мирсаидов А.Б. Основные тенденции развитие социального сектора и параметри становление социального государства в Республики Таджикистан// Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 (53) с.262-269
7. См: Гончаров П.К. Социальное государство: сущность, мировой опыт, российская модель. – Социально-гуманитарные знания (М.), 2000, № 2
8. Тихомиров, Ю.А. Правовые аспекты административной реформы [Текст]/Ю.А.Тихомиров // Законодательство и экономика. – 2009. – № 4. – С.27-37.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Фируза Шарифӣ - номзади илмҳои иқтисодӣ, докторанти Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав.

Информация об авторт:

Фируза Шарифи - кандидат экономических наук, доктарант Бохтарского государственного университета им. Н. Хусрава

Information about the author:

Firuza Sharifi - candidate of economic sciences, phd student at the N. Khusrav Bokhtar state university,

УДК 657

МАСЪАЛАҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВИИ ХОҶАГИИ ХОНАВОДА

Бобомуродов Б.Э.

Аннотатсия: *Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, муайян намудани захираҳои молиявии хонаводаҳо ва тафриқабандии онҳо аз рӯйи гурӯҳҳои аҳолӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Махсусан самаранок ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибии захираҳои молиявии хоҷагии хонаводаҳо дар шароити номуайянии иқтисодӣ масъалаи рӯзмарра аст. Дар таҳқиқоти мазкур даромаду хароҷоти хонавода гуруҳбандӣ карда шуда, роҳу усулҳои баҳисобгирии муҳосибии захираҳои молиявии хоҷагии хонаводаҳо пешниҳод гардидааст.*

Калидвожаҳо: *баҳисобгирии муҳосибӣ, хоҷагии хонавода, тавозун, дороӣ, уҳдадорӣ, даромад, хароҷот, пасандоз, захираҳои молиявӣ.*

Барои иқтибос: *Бобомуродов Б.Э. Масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии захираҳои молиявии хоҷагии хонавода / Б.Э. Бобомуродов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 638-649.*

ВОПРОСЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ДОМАШНИХ ХОЗАЙСТВ

Бобомуродов Б.Э.

Аннотация: *В современных условиях, когда требования к уровню финансовой грамотности хозяйствующих субъектов весьма высоки, определение финансовых ресурсов домохозяйств и их дифференциация по группам населения имеет большое значение. Особенно эффективный бухгалтерский учет финансовых ресурсов домохозяйств становится актуальной проблемой в период экономической нестабильности. В данном исследовании классифицируются доходы и расходы домохозяйств, а также представлены методы и приемы учета финансовых ресурсов домохозяйств.*

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, домашнее хозяйство, баланс, активы, обязательства, доходы, расходы, сбережения, финансовые ресурсы.*

ACCOUNTING ISSUES OF FINANCIAL RESOURCES OF HOUSEHOLDS

Bobomurodov B.E.

Annotation: *In modern conditions, when the requirements for the level of financial literacy of business entities are very high, the definition of financial resources of households and their differentiation by population groups is of great importance. Particularly effective accounting of financial resources of households becomes a pressing issue during periods of economic instability. This study classifies household income and expenses, and presents methods and techniques for accounting for household financial resources.*

Keywords: *accounting, household, balance sheet, assets, liabilities, income, expenses, savings, financial resources.*

Гузориши масъала. Ҳадафи ниҳоии фаъолияти дилхоҳ низоми иқтисодӣ ин қонеъ гардонидани талаботи моддии одамон мебошад. Хоҷагиҳои хонаводаҳо дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ нақши басо муҳимро иҷро карда, дар як вақт объекти омӯзиши улуми гуногун, қарор мегиранд. Хоҷагиҳои хонавода ба мисли дигар зинаҳои низоми молиявӣ дар раванди ташаккул ва истифодабарии ҳам фондҳои худии захираҳои молиявӣ ва ҳам фондҳои давлат (тавассути андозҳо, пардохтҳо, ҷаримаҳо, фоизҳо, боҷ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ), корхонаҳо (бо роҳи фурӯши захираҳои мухталифи дар ихтиёри хоҷагии хонавода буда), низоми бонкӣ ва ташкилотҳои хурди молиявӣ (тавассути қарзҳо ва пасандозҳо) иштирок мекунанд. Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, муайян намудани захираҳои молиявии хонаводаҳо ва тафриқабандии онҳо аз рӯйи гурӯҳҳои аҳолӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Махсусан самаранок ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибии

захираҳои молиявии хоҷагии хонаводаҳо дар шароити номуайянии иқтисодӣ масъалаи рӯзмарра аст. Дар таҳқиқоти мазкур даромаду хароҷоти хонавода гуруҳбандӣ карда шуда, роҳу усулҳои баҳисобгирии муҳосибии захираҳои молиявии хоҷагии хонаводаҳо пешниҳод гардидааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқот бахшида ба масъалаҳои захираҳои молиявии хоҷагии хонавода дар осори олимони бонуфузи иқтисодон аз қабили Барфиев К.Х., низомов С.Ф., Қодирзода Д.Б., Оймаҳмадов Г.Н., Султонов З.С., Умаров Ҳ.У., Хайрзода Ш.Қ. Осипова Т.Ю., Покудов А. В., Пятенко С. В., Савенок В. С. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Оид ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии захираҳои молиявии хоҷагии хонавода бошад, таҳқиқот ангуштшумор мебошад ва ин масъала таҳқиқотҳои минбаъдаро талаб менамояд.

Мақсади мақола. Омӯзиши масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии захираҳои молиявии хоҷагии хонавода ва пешниҳоди усулҳои самараноки баҳисобгирии ин захираҳо дар шароити номуайянии иқтисодӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, якҷоя бо мушкилоти тезутундшудаи коҳиши сатҳи даромади воқеии дар ихтиёри шаҳрвандонбуда дар пасманзари бӯҳрони тӯлонии молиявию иқтисодӣ, муайян намудани захираҳои молиявии хонаводаҳо ва тафриқабандии онҳо аз рӯйи гурӯҳҳои аҳолӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар зимни ин, дараҷаи омӯзиши соҳаи молияи хонаводаҳо дар назарияи илмӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад.

Тафриқабандии даромадҳои хоҷагиҳои хонавода фарқият дар сатҳи даромадҳои пулии қишрҳо ва гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро мефаҳмонад. Дар ифодаи миқдорӣ фарқияти мазкур бо нишодиҳандаҳое интишор мегардад, ки дараҷаи нобаробарии тақсимоти даромадҳоро инъикос менамояд. Фарқиятҳо дар даромад ба оқибати нобаробар тақсимшавии неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ оварда, дар мавҷудияти нобаробарии иқтисодӣ нақши муайянеро иҷро мекунад.

Мутахассисон барои арзёбии тафриқаи даромадҳо нишондиҳандаҳои гуногунро истифода мебаранд. Натиҷаҳои онро аксар вақт бо ёрии каҷхаттаи Лоренс ва коэффитсиенти Ҷини, ки дар асоси он ҳисоб карда мешавад, инъикос мекунанд. инчунин, нишондиҳандае, ки ба таври аёнӣ нобаробариро дар даромад ифода мекунад, нишондиҳандаи ба истилоҳ “даҳфоиза” (детсиля) мебошад.

Гуфтан мумкин аст, ки ба нобаробарии сатҳи тақсимоти даромадҳои хоҷагиҳои хонавода омилҳое ба мисли хусусиятҳои шахсии сардорон ва аъзоёни коргари хонавода (қобилиятҳои шахсӣ, сатҳи таҳсилот, ангезаи кор), шароити меҳнат (доштани моликият, дастрасӣ ба таҳсилот, макони зиндагӣ) ва омилҳои тасодуфии дигар таъсир мерасонанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки нобаробарӣ дар даромад дар ҷомеаи кушод аз як насл ба насли дигар, аз як давра ба давраи дигар, тағйир ёфта метавонад, аммо дар робита ба даромад аз моликияти насли қаблӣ хеле муҳим мебошад. [4,125] Ба ақидаи мутахассисон ҷаҳонишавии молиявӣ ва пешрафти техникӣ ба афзоиши тафриқаи даромадҳо дар кишвар таъсир мерасонад. [3]

Тафриқаи баланди даромадҳои хонаводаҳо барангезандаи ташаннуҷҳои иҷтимоӣ буда, сарфи ғайрисамараноки захираҳо боис мегардад. [6] Дар айни замон, мувофиқи таҳқиқоти соҳа тафриқаи муътадили даромадҳо ба иқтисодиёт таъсири матлуб мерасонад.

Бояд гуфт, ки коэффитсиенти Ҷини нишондиҳандаи он аст, ки то чӣ андоза тақсимоти даромадҳо ё хароҷот барои истеъмол дар байни хонаводаҳои кишвар дар иқтисодиёт аз баробарии мутлақ дар тақсимот фарқ мекунад. Каҷхаттаи Лоренс фоизи умумии маҷмӯи даромадеро нишон медиҳад, ки нисбат ба шумораи умумии гирандагон, аз хонаводаҳои камбизоаттарин сар карда, ба даст омадааст. Индекси Ҷини майдони байни каҷхаттаи Лоренс ва хати фарзии баробарии мутлақро нишон медиҳад. Шохиси Ҷини мазкур ҳамчун фоиз аз майдони калонтарини тахти каҷхатта чен карда мешавад. Ҳамин тавр, агар шохиси Ҷини ба сифр баробар бошад, пас вай баёнгари баробарии комил аст, агар ба 1 баробар бошад, пас нобаробарии мутлақро ифода мекунад. [4,126]

Дар айни замон, соҳаи донишҳои илмӣ дар ин самт аз ҳисоби инкишофи пойгоҳи эмпирикӣ оид ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибии молияи шахсӣ рушд ёфта истодааст ва дар нашрияҳои маъруфи илмӣ аз ҷониби иштирокчиёни касбии бозори коғазҳои қиматнок ва сармояи қарзӣ, яъне аз ҷониби брокерҳо, тоҷироне, ки фондҳои сармоягузорро роҳбарӣ мекунанд, аудиторҳо ва ғайра маводҳо мунташир мешаванд. Рушди афкори илмӣ дар ин самт дар доираи мактабҳои анъанавии илмӣ ниҳоят суст ҷараён дорад.

Дар натиҷаи таҳлилҳои илмие, ки аз тарафи мо анҷом дода шуданд, мо ба хусусиятҳои зерини назария ва амалияи муайян кардани захираҳои молиявӣ, даромадҳо, хароҷотҳо, амвол ва уҳдадориҳо дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода воқиф гардидем. Тақсимоти амволи хонавода ба дороиҳо (амволе, ки даромад меоранд) ва уҳдадориҳо (амволе, ки хароҷотро дар назар доранд), ки аз ҷониби А. Покудов пешниҳод гардидааст, хеле баҳснок ба назар мерасад. [8, 38] Зимни чунин равиш пасандози бонкӣ дороии хонавода ва автомобил – уҳдадорие махсуб мешавад, ки барои нигоҳдориаш хароҷотро талаб мекунад. Дар айни ҳол норӯшан аст, ки амволи оиларо, ки даромаднокиашро ба талафот ё баръакс бадал мекунад, инчунин, амволеро, ки дар як вақт даромад меорад ва хароҷотро низ дар пай дорад (масалан, агар хонавода автомошинаашро бо шарти ба зиммаи худ гирифтани хароҷоти нигоҳдории он ба шахси дигар ба иҷора диҳад), чӣ тавр ҳисоб кардан даркор аст.

Барои аз таркиби амволи хонавода ҷудо кардани дороиҳои он В. Савенок меъёри пардохтпазириро ворид кардаат. Ӯ ба дороиҳо тамоми он чизеро, ки фурӯхтан ё иваз кардан мумкин аст, шомил намуда, онҳоро сармоягузорӣ номидааст ва ба уҳдадориҳо – тамоми он чизеро, ки хоҷагии хонавода бояд онро баргардонад (вомҳо, кредитҳо), дохил кардааст. [10,29] Ин равиш на барои ташаккули мустақими захираҳо, балки бештар ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои идораи молиявии онҳо, муносибтар аст. Аз ин ҷост, ки дороиҳо ба воқеӣ ва дигар намуд ҷудо гардида, зарурати ченкунии мунтазами меъёри даромаднокии дороиҳо ва арзиши уҳдадориҳо дар намуди фоизи солона ба миён меояд.

Сармояи хоҷагии хонавода ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадориҳои он арзёбӣ мегардад, ки бешубҳа, формулаи содагардидаи ҳисобкунии сармояи худии гардони ширкат маҳсуб меёбад. [13,20] Ҳамин тавр, комилан ивазшавии афзорҳои идораи молиявӣ равшан ба назар мерасад.

Мутахассисони дигар низ ин равишро дастгирӣ карда, бар замми ин, боз муайянкунӣ ва сабткунии ҳиссаи дороиҳоро дар арзиши умумии онҳо пешниҳод кардаанд. [9, 31] Як қатор олимони дигар, умуман шакли сабткунии даромадҳо ва хароҷоти хоҷагии хонаводаро канор гузошта, тамоми диққати худро ба раванди идоракунии воситаҳо ва амволи оила, алалхусус, ба ҷараёни тақсимоти оқилонаи даромади хонавода дар байни истеъмол ва пасандозу сармоягузорӣ равона кардаанд. Чунончӣ, Г. Эрдман [14] принсипи асосии тақсимоти даромадҳоро чунин баён кардааст: пеш аз он, ки ягон хароҷоти сифати истеъмолидоштаро анҷом диҳанд, хонаводаҳо бояд ҳиссаи муайяни даромади бадастомадаро пасандоз ва сармоягузорӣ кунанд. Чунин равиш аз ҳама оқилонатар ба назар мерасад, зеро аз як тараф, вай доимӣ будани ташаккули пасандозҳоро бо сармоягузории минбаъдаи онҳо таъмин менамояд ва аз тарафи дигар, пешбурди даромадҳо ва хароҷоти ҷории хонаводаҳоро инкор намекунад.

Ҳамзамон, усулҳои содаи идоракунии буҷети хонавода вуҷуд доранд. Масалан, усули маъмули ба истилоҳ “чор лифофа”, ки моҳияташ дар тақсими маҷмӯи даромадҳои пулии хонавода бо тарҳи хароҷот барои пардохтҳои ҳатмӣ (пули хона, пардохтҳои қарзӣ, суғурта, пули боғчаи кӯдакон ва ғ.) ба чор лифофа зоҳир мегардад. Пули ҳар як лифофа барои пӯшонидани хароҷотои якҳафтаинаи хонавода таъин шудаанд. Чунин равиш имкон медиҳад, ки маблағҳои пулии хонаводаро ба як моҳ басо оқилона тақсим намоем. Зимнан пешбурди муфассали даромадҳо ва хароҷоти оила ҳатмӣ не, балки бо ихтиёри аъзоёни он сурат мегирад. Чунин метод барои хоҷагии хонаводае, ки таркиби сода дорад, бисёр самаранок аст ва агар хонавода аз аъзоёни сершумор таркиб ёфта бошад, мушкилии тақсимоти оқилонаи

воситаҳои як лифофа ба хароҷоти тамоми истифодабарандагони он ба миён меояд.

Ҳамин тавр, чуноне ки мебинем, масъалаи набудани равиши ягонаи универсалӣ ба мухтаво ва шакли ташаккули даромадҳо, хароҷотҳо, амвол ва ухдадории хоҷагии хонавода асосан бо сабаби дуруст муайян нагардидани ҳадафу вазифаҳои асосии чунин идоракунӣ ба вуҷуд меоянд. Маҳз ҳадаф ва вазифаҳо таснифоти объектҳо ва ба низомдарории ҳисобҳоро муайян мекунанд. [4,128]

Мо молияи шахсии хонаводаҳоро, ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои пулии як ё якчанд фарде, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд ва буҷети якҷоя доранд, бо дигар субъектҳои хоҷагидори иқтисод ва ҳуқуқ тавсиф мекунем, ки дар ҷараёни он фондҳои умумиоилавии маблағҳо ташаккул меёбанд, тақсимот, азнавтақсимкунӣ ва истифодаи инфиродӣ ё оилавии онҳо сурат мегирад. [4,11] Аз ин ҷо, *захираҳои молиявии хоҷагии хонавода* ин воситаҳои пулии худӣ, ҷалбкардашуда ва қарзии аҳолӣ, мебошад,ки барои ташаккул ва истифодабарии фондҳо бо мақсади таъмини талаботи ҳаётан муҳим истифода мегардад. [4,14] Ба андешаи мо, вазифаҳои идоракунии молияи шахсии хонаводаҳо асосан, аз ниёз ва эҳтиёҷи аъзоёни оила ба унсурҳои зерин бармеояд:

- Сабткунӣ ва мувофиқсозии манбаи воридот ва самти истифодаи маблағҳои пулии хоҷагии хонавода ҳам аз рӯйи маблағ ва ҳам тибқи мухлат;
- Муносибгардонии таносуби даромадҳои хонавода бо хароҷоти он ҷиҳати қонеъсозии талаботи аъзоёнаш дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ (шахсӣ ва умумихонаводагӣ), бо назардошти қоидаи рушди бештари талаботи инсон нисбат ба имкониятҳои қонеъгардонии онҳо (яъне, хароҷоти оила ҳамеша нисбат ба даромадҳои он тезтар меафзоянд);
- Ҷудо кардани маблағҳо аз буҷети оила барои хароҷоти ғайриистеъмолӣ – барои пасандоз ва сармоягузорӣ;
- Имкониятҳои идоракунии тағйирёбандаи ӯҳдадориҳои қарзии оилавӣ, дороиҳо ва ӯҳдадориҳои он (суғуртавӣ, сармоягузорӣ, нафақавӣ ва дигар намудҳои ҷомадонҳо);
- Бунёди болиштаки амнияти молиявии оила ҳамчун як сохтори дороиҳои пардохтпазириашон баланд, ки таъиноти асосии онҳо таъмин намудани аъзоёни хоҷагии хонавода бо воситаҳои рӯзгузаронӣ дар мавриди пайдоиши хароҷоти ғайричашмдошт ва ҷуброн намудани талафоти муваққатии манбаи асосии даромад ба мухлати аз се то шаш моҳ (масалан, дар ҳолати корношоям шудани коргари асосии оила) мебошад.

Бар замми ин, ташаккули молияи шахсии хонаводаҳо бояд ба талаботи қобили таҳлил ва мулоҳиза будан, сода будани назорат ва танзими объекти идоракунӣ ҷавобгӯ бошад.

Мо пешниҳод мекунем, ки банақшагирии маблағҳои буҷети хонаводаҳо ва раванди тақсимоти онҳоро ба самтҳои хароҷот ва истифодбарандагон аз ҳам ҷудо намоем. Барои банақшагирии маблағҳои буҷети хонавода истифода бурдани феҳристи даромадҳо ва хароҷоти оила ва дар баъзе ҳолатҳо, феҳристи амвол (дороиҳо), ухдадориҳо ва манбаъҳои ғайрифаъол (манбаъҳои воридшавии даромад) ба мақсад мувофиқтар аст. [4,128]

Тақсимоти даромадҳоро бо тарзи механикӣ, бо роҳи ҷудо кардани маблағҳо мустақиман ба лифофаҳое, ки самти мақсадноки харҷкунӣ доранд, ба роҳ мондан дуруст аст. Теъдоди лифофаҳо вобаста ба шумораи ҳафтаҳо дар давраи банақшагирӣ муайян мегрдад, вале набояд аз 10 самт зиёд буда, бояд бо унвони лифофаҳо мувофиқат кунанд. (расми 1) [4,129].

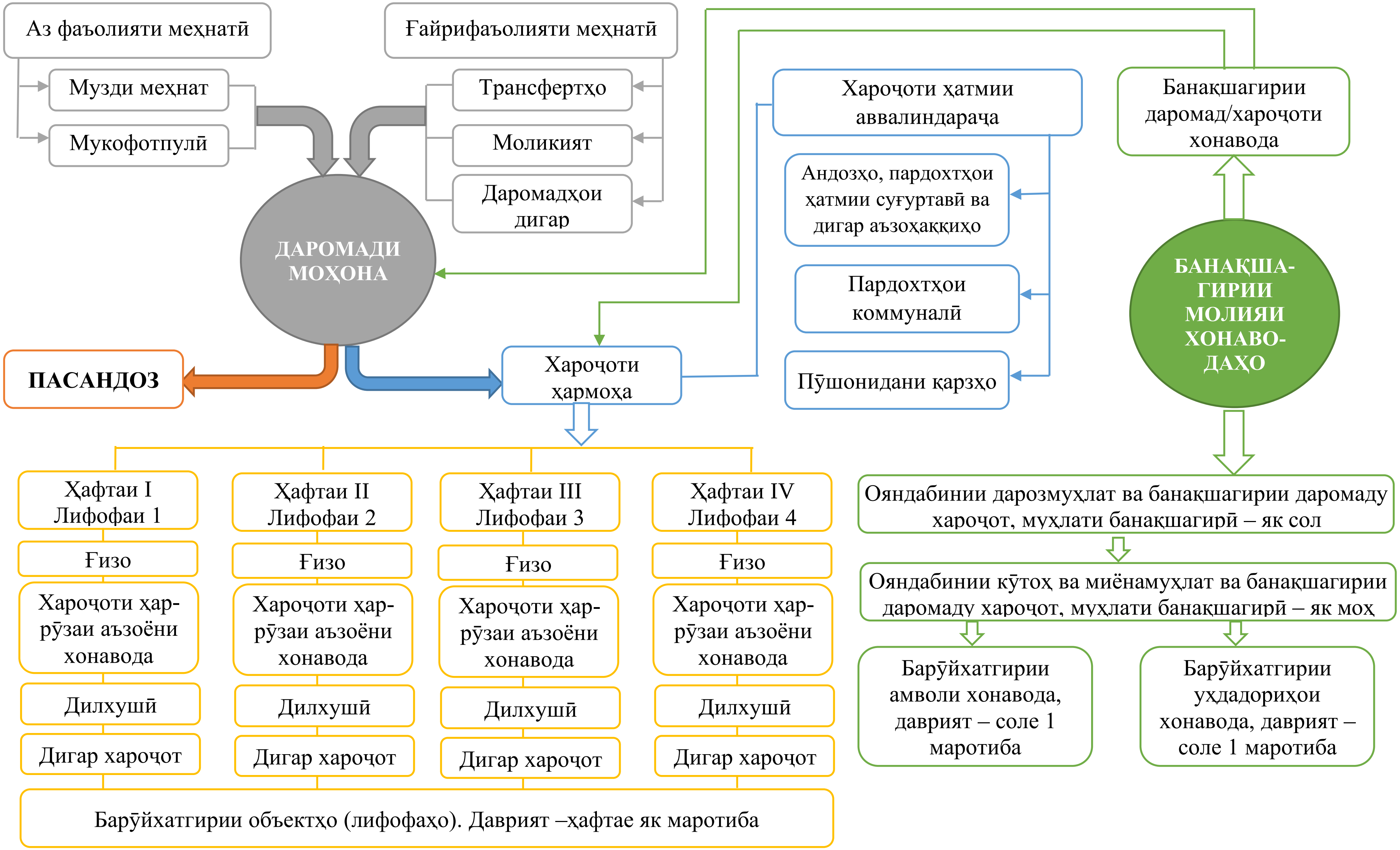

Расми 1 -Стратегияи банақшагирии даромадҳо ва хароҷоти хонавода

Ғояи сарфаи маблағҳо ва банақшагирии буҷети хоҷагиҳои хонавода таваҷҷуҳи муҳаққиқони бисёреро ба худ ҷалб кардааст. Баъзеҳо муҳосиботи хонаводаҳоро ба роҳ мондани мешаванд, дигарон бошанд, пешниҳод мекунанд, ки ҳар як харҷ ботафсил ва дирам ба дирам нависта шавад. Ҳамаи ин чораҳо аз хоҷагиҳои хонавода, бахусус аз сардорони онҳо интизому вақти холии зиёдеро талаб мекунад. Бояд гуфт, ки дар тамоми китобҳои молия қоидаеро талқин мекунанд, ки бояд харҷ камтар аз дахл бошад. Ҳатто дар ин мазмун шайх Саъдии бузургвор низ панде дорад: [11, 88]

Бар аҳволи он мард бояд гирист,
Ки дахлаш бувад шонздаху харҷ бист.

Маҳз хароҷоти барзиёд ва бисёр вақт нодаркор ҳамаи андӯхтаро ба коми худ кашида имкон намедиҳанд, ки буҷети хоҷагии хонавода ташаккул ёбад. Дар ин ҷо якчанд омил нуҳуфтааст:

- Нигоҳ доштани нуфузи худ дар ҷомеа (харидории ашёи қимат ҷиҳати зоҳир кардани шукуҳу шаҳомати худ дар чашми аҳли маҳалла. Одамон чунин меҳисобанд, ки онҳо ба ин харҷҳо сазоворанд, аммо аслан чунин рафтор на нишон додани вазъи молиявӣ, балки қабри пасандозҳои худро кандан аст.
- Умед бастан ба оянда. Бисёриҳо тахмин мекунанд, ки онҳо ба ҳамин наздикиҳо нисбат ба имрӯз бисёртар пул кор мекунанд ва тибқи мақоли "Бача дар сафар, номаш Музаффар" амал мекунанду мурғи шикорнашударо пар мекананд.

Кафили вазъияти боэътимоду босуботи оянда ин ба нақшагирии буҷети хоҷагии хонавода мебошад, ки марбут ба ин масъала Осипова Т.Ю низ ибрози ақида намудааст. [7] Бинобар ин, усули дар расми боло овардашудаи "чор лифофа" ҳам дар самти баланд бардоштани маърифати молиявии хоҷагиҳои хонавода ва ҳам дар самти ба нақша гирифтани харҷу дахл, сарфаи оқилона ва тақсимоти муносибтарини маблағҳо кумак мекунад. Моҳияти ин усул дар он зоҳир мегардад, ки якчанд амал оид ба даромади хоҷагиҳои хонавода пай дар пай бо тартиби зерин сурат бигирад:

1. Муайян кардани даромади хоҷагии хонавода. Бисёр вақт даромад аз вазъияти беруна вобастагӣ дошта, тағйирёбии онро ба самти зиёд ё камшавӣ дар назар дорад. Масалан, агар музди меҳнату даромади хоҷагиҳои хонавода дар давоми моҳ тағйир ёбад, пас бояд бузургии миёнаи онро ба назар гирифт.
2. Ҳатман як миқдори муайяни даромадро, фарз мекунем, ки дар ҳаҷми 10 дар сади онро пасандоз кардан. Барои ин аз ҳама хубтар мешуд, агар хоҷагиҳои хонавода суратҳисоби амонатӣ мекушоданду ҳармоҳа ин маблағро ба он мегузоштанд. Агар даромад муътадил бошад, суратҳисоб низ якмаром меафзояд, агар номуътадил бошад, пас ҳамон 10%-ро барои ин кор ҷудо кардан оқилона мебуд.
3. Муайян кардани андозаи хароҷоти доимӣ, яъне хароҷоте, ки ҳар моҳ ҷой доранд ва мо онҳоро ба хароҷоти ҳатмӣ ҷудо кардем.
4. Муайян кардани маблағи хароҷот барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ.
5. Тақсим кардани маблағи боқимонда ба чор ҳафта. Ин маблағро дар давоми моҳ барои эҳтиёҷоти боқимонда харҷ кардан лозим. Нуктаи муҳим дар ин ҷо ин аст, ки бояд барои аз чорчӯбаи муқарраршуда набаромадани хароҷот кӯшиш кардан лозим.

Аммо ба мисли ҳамаи методҳо, ин усул низ ҷанбаҳои маҳдудкунанда дорад. Масалан, агар хароҷоти ғайричашмдошт пайдо шаванд, агар аъзои хоҷагии хонавода кори доимиашро аз даст диҳад, ягон нафарашон бемор шавад, меҳмонӣ барои ширкат дар тӯю маърака рафтан даркор шавад ва ба мисли ин дигар хароҷоти ногаҳонӣ ба вуҷуд ояд, ба ҷуз аз қатъ кардани усул ва истифодаи маблағи ҳамаи лифофаҳо дигар роҳи ҳал нест.

Барои оқилона идора кардани маҷроҳои пулии оила бояд банақшагирии (ояндабинии) даромадҳо ва хароҷоти оила, ҳадди ақал барои як моҳ пешакӣ, дурусттараш барои аз шаш то 12 моҳи оянда, бо назардошти усули барои хоҷагии хонавода мақбули иҷрои пасандозҳо, ба роҳ

монда шавад. Усулҳои зерини пасандозкунӣ имконпазир мебошанд:

Пасандози сифрӣ, вақте ки тамоми даромади ҷорӣ харҷ карда мешавад;

Пасандози бақиявӣ, вақте ки маблағи салдои мусбӣ байни даромадҳо ва хароҷоти оила пасандоз мегардад;

Пасандози пешакӣ, вақте ки аз даромадҳои ба дастомада маблағи пасандозшавандаи пул гирифта мешавад (андозаи он ё ба таври маблағи собит муайян мегардад ё ба таври ҳисса аз даромадҳои оянда ифода меёбад).

Бо чунин усул иртибот байни банақшагирии маблағҳои буҷети хонавода ва тақсимоти воқеии пул дар оила мувофиқи маблағҳои даромаду хароҷот таъмин гардида, барои ташаккули саривақтии захираҳои пулӣ ҷиҳати пӯшонидани салдои манфӣ дар давраҳои оянда шароит фароҳам меояд.

Барои осонтар кардани банақшагирии молияи шахсӣ метавон аз барномаҳои махсуси компютерии банақшагирӣ тавассути ҷадвалҳои электронии Excel, GoogleDocs ва амсоли онҳо истифода бурд. Дар айни ҳол, бояд дар назар дошт, ки чунин банақшагирӣ ба онҳое дуруст мегирад, ки як манбаи даромад доранд. Мавҷудияти манбаъҳои иловагии даромад чунин банақшагириро мураккабтар гардонида, сохтани низоми худии банақшагириро тақозо мекунад, ки барои истифодабарандагони аз ҷадвалҳои электронӣ бебахра ва малакаи зарурииро надошта, амалан ғайриимкон аст. Яъне, танҳо маълумотро сари вақт ба ҷадвал дохил кардан ва ҳосили маблағро баровардан кофӣ нест. Зарур аст, ки низоми банақшагирии аз тарафи истифодабаранда интихобгардида имконияти таҳлили маълумоти дохилшударо дошта бошад, то ки иттилооти андӯхташуда сари вақт таҳлили худро ёбанд.

Дар ҳоли ҳозир, ҷорисозии принсипҳои банақшагирӣ дар амалияи хоҷагиҳои хонавода дар ду самт татбиқ мешавад: якум, назарияи содагардидаи банақшагирӣ ҷиҳати идоракунӣ ва банақшагирии молияи шахсӣ ташаккул меёбад; дуюм, барномасозии компютерӣ хеле бошиддат рушд карда, аз як тараф, барои банақшагирии автоматикии даромаду хароҷоти хонаводаҳо (барномаҳо оид ба банақшагирии воситаҳои буҷети оилавӣ), аз тарафи дигар, ҷиҳати арзёбӣ ва ҳисобкунии самаранокии маблағгузорӣ ба афзорҳои алоҳидаи молиявӣ (ҳисобкунакҳои қарзӣ, нафақавӣ, ипотекӣ) ба роҳ монда мешавад.

Инкишофи назариявии равиши пешниҳодгардида нисбат ба низоми банақшагирӣ дар хоҷагиҳои хонавода дар оянда як системаи ягона ва чандири ҳисобҳо ва объектҳои банақшагириро дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода ба вуҷуд меорад, ки бо афзорҳои собити барӯйхатгирии ҳисобҳо ва объектҳо зич алоқаманд буда, таъминоти бисёр босифати барномавии раванди автоматикӣ доранд.

Ҳамин тавр, дар бораи захираҳои молиявӣ ҳамчун ифодаи арзишии иқтидори молиявии зуҳуроти хоҷагидор сухан ронда, ҳаминро дарк намудан лозим аст, ки танҳо захираҳои молиявӣ бо фаҳмиши маъмулии онҳо ба ҳисобкуниҳо шомил намешаванд. Балки, инчунин, баҳои арзишии захираҳои моддӣ, қарздории дебиторӣ ва ҳамзамон дороиҳои ғайригардонро низ ба ҳисоб мегиранд. Яъне, ҳамаи дороиҳое, ки дар фаъолияти хоҷагидорӣ иштирок мекунанд, восита ё захираи иқтидори молиявии хонаводаҳо ҳисоб карда мешаванд. Дар натиҷа, меъёри асосӣ ин имконияти бо пул ифода кардани арзиши захираҳо, инчунин иштироки ин дороиҳо дар фаъолияти хоҷагидории субъект маҳсуб меёбад. Далелеро ба назар гирифтан зарур аст, ки захираҳои молиявӣ дар намуди маблағҳои пулӣ ва баробарвазни онҳо омили ягонае нестанд, ки натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидориро ташаккул медиҳанд.

Ба андешаи мо, агар мо усули таҳлили муқоисавиро истифода бурда, хоҷагиҳои хонаводаро ҳамчун созмони тиҷоратӣ тасаввур намоем, чунин равиш имкон медиҳад, ки таркиб ва сохтори захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонаводаро аниқ муайян намоем. Ҷиҳати ин мақсад таҷрибаи муҳаққиқони хориҷиро истифода бурдан мувофиқ аст, ки хоҷагии хонаводаро ҳамчун корхонаи тиҷоратӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. [2] Дар таҷрибаи ватанӣ дар айни замон ин равиш аз мадди назари муҳаққиқон дур мондааст.

Зимнан, ин ақидаи барои андешаҳои иқтисодии олами Ғарб нав нест. Ҳанӯз Гэри

Беккер дар осори илмии худ қайд карда буд, ки рафтори инсонӣ бо рафтори дигар иштирокчиёни иқтисод монанд аст, чунки ба ҳадди ниҳоикунии (максимизатсияи) натиҷа нигаронида шудааст. [1] Оре, хоҷагии хонавода кӯшиш мекунад, ки самаранокии иқтисодии фаъолияти худро таъмин намояд, ки ин дурустии андешаи моро оид ба истифодаи равиши мазкур собит месозад. Бар замми ин, молияи хонаводаҳо бо созмони тиҷоратӣ шабоҳати хеле наздик доранд. Чунончӣ, аксари муҳаққиқони соҳа роҳҳои ташаккули ҳисоботи молиявиро барои хонаводаҳо ҷустуҷӯ мекунанд, яъне тавозунро, ҳисобот оид ба даромад ва хароҷотро, инчунин, ҳисоботро оид ба ҳаракати маблағҳои пулӣ суроғ менамоянд, ки ин худ гувоҳи шабоҳати хонавода бо созмони тиҷоратист. Дар натиҷа, барои хоҷагии хонавода мураттаб сохтани ҳисоботи молиявии зарурӣ имкон медиҳад, ки бе ягон мушкилӣ бузургии захираҳои молиявии онро муайян намоем.

Барои сохтани тавозун дороиҳо, уҳдадориҳо ва сарвати хоҷагии хонаводаро ҷудо менамоянд (ҷадвали 1). Дар айни ҳол ҷудокунӣ аз рӯйи моддаҳоро дар намуди зерин тасвир кардан мумкин аст:

Ҷадвали 1.- Таркиб ва сохтори тавозуни хоҷагии хонавода

Дороиҳо	**Уҳдадориҳо**
Дороиҳои воқеӣ	***1. Сарват***
1. Дороиҳои моддӣ	Сармояи ибтидоӣ
Амволи манқул ва ғайриманқул	Воридоти ройгон
Захираҳои моддӣ	Пасандозҳои андӯхта (Фоида)
2. Дороиҳои молиявӣ	***2. Уҳдадориҳо***
Маблағҳои пулӣ	Қарздориҳо
Маблағгузориҳои молиявӣ	Дигар вомҳо
Дороиҳои ғайримоддӣ	
3. Сармояи инсонӣ	

Ҳарчанд таснифоти манзуршудаи дороиҳо ва уҳдадориҳо дар маҷмӯъ фаҳмоянд, боз ҳам шарҳи муфассалтареро мехоҳанд, зеро хусусиятҳои хоҷагии хонавода дар баъзе маврид бисёр нодир мебошанд. Чунончӣ, дороиҳои воқеӣ дар мавриди мазкур ҳамон бузургии дороиҳоеро мефаҳмонанд, ки дар қисмати якум ва дуюми дороии тавозун нишон дода мешаванд. Аммо гурӯҳбандӣ дар дохил аз қоидаҳои банақшагирӣ фарқ мекунанд, ки дар он дороиҳо ба гардону ғайригардон тақсим мешаванд, чунки меъёри асосӣ даврае мебошад, ки дар давоми он дороӣ дар раванди истеҳсолот иштирок мекунад. Ин чиз муҳим аст, ки на ҳамаи хонаводаҳо фаъолияти истеҳсолиро дар намуди хоҷагии шахсии ёрирасон ё дигар фаъолияти соҳибкорӣ ба роҳ мемонанд ва агар фарз кунем, ки ҳамин гуна фаъолиятро иҷро мекунанд, боз ҳам бо итминони комил гуфта наметавонем, ки ин ё он дороӣ дар ҷойи дигаре ба ғайр аз ин истифода намешавад. Масалан, мошинаи ҷомашӯиро дар фаъолияти утоқи ҷомашӯии хусусӣ истифода бурдан ва дар вақтҳои фориғ аз ин кор, барои эҳтиёҷоти худӣ низ ба кор бурдан мумкин аст.

Таснифоти манзургардида аз принсипи дигаре бармеояд, ки онро ҳамчун вақте фаҳмонидан мумкин аст, ки дар давоми он дороӣ метавонад ба маблағи пулӣ шакл бадал кунад. Дороиҳои физикӣ (ғайримолиявӣ), ки аз амволи манқул ва ғайриманқул, инчунин захираҳои моддии пардохтпазириашон паст иборат мебошанд, барои ба пул мубаддал гардидан муддати дуру дарозро тақозо мекунанд. Дороиҳои молиявӣ аз маблағҳои пулии нақдӣ (ҳам бо пулӣ миллӣ ва ҳам бо асъори хориҷӣ), маблағҳо дар суратҳисобҳои ҷорӣ, амонатҳо, инчунин маблағгузориҳои молиявӣ иборат буда, метавонанд, ки дар як муддати нисбатан кӯтоҳ ба пул мубаддал гарданд.

Дороиҳои ғайримоддӣ диққати махсусро талаб мекунанд. Банақшагирии анъанавии молиявӣ ин намуди дороиҳоро, яъне патентҳо, тамғаҳои тиҷоратӣ ва амсоли онро ба назар намегирад, чунки онҳоро ҳисоб кардан ва баҳогузорӣ намудан хеле

мушкил аст. Аммо барои хоҷагии хонавода таъсири сармояи инсонӣ аҳамияти ҳалкунанда дошта метавонад. Сармояи инсонӣ ҳамчун дороиҳо метавонад, ки бузургии калони даромадҳои хоҷагии хонаводаро тавлид кунад. Хоҷагиҳои хонавода аз ҳам бо шумораи аъзоён ва ҷинси онҳо фарқ мекунанд. Худи аъзоёни хоҷагии хонавода мумкин аст, ки сатҳи гуногуни таҳсилот, таҷрибаи кор, маҷмӯи мухталифи қобилиятҳои муфид ва вазъи тандурустӣ дошта бошанд. Якчанд тарзи ҳисоб кардани сармояи инсонӣ вуҷуд дорад, аммо ҳисобкунии босаводонаи ин намуди дороиҳо дар доираи банақшагирии молиявии хоҷагии хонавода хеле мушкил аст. Бинобар ин, муҳаққиқон ин масъаларо дар осори худ сарфи назар намудаанд.

Дар муқобили дороиҳо, уҳдадориҳои хоҷагии хонавода аз сарватҳо ва уҳдадориҳо иборат мебошанд. Уҳдадориҳо – ин бузургии қарзи асосии хоҷагии хонавода аз рӯйи қарзҳо ва вомҳои аллакай ҷалбгардида мебошанд. Сарватҳо дар ин маврид ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадориҳо ҳисоб карда шуда, моҳиятан ба сармояи худӣ дар созмони тиҷоратӣ ҳаммаъност.

Аммо сарвати хоҷагии хонавода сохтори дохилии комилан дигар дорад, зеро ба пуррагӣ ба худи хоҷагии хонавода тааллуқ дошта, моликони беруниро надорад. Фарқияти байни даромадҳо ва хароҷоти ҷорӣ – пасандозҳо мебошанд, ки ба сарвати хоҷагии хонавода зам мегарданд. Ҳамин тавр, сарват гуфта, натиҷаи раванди пасандозкуниро дар ҳар як лаҳза фаҳмидан мумкин аст. Дар ин маврид, бандаки “молиявӣ”-ро ба ин сарват часпонидан шарт нест, чунки аз рӯйи таркиби худ сарвати хоҷагии хонавода метавонад, ки ҳам дороиҳои молиявӣ ва ҳам дороиҳои физикӣ дошта бошад.

Дар ин ҷо инчунин, воридоти ройгон аз дигар субъектҳои иқтисод низ вуҷуд дошта метавонанд. Бисёр вақт дигар хоҷагии хонавода дар чунин нақш баромад мекунад, масалан, ёрдами ройгони падару модар ба фарзандони мустақили худ. Аз дигар сӯ, ба ин гурӯҳ кумакпулиҳои давлатиро низ мансуб кардан мумкин аст, ки ҳам дар намуди пул ва ҳам дар намуди натуралӣ ҷудо мегарданд. Масалан, идрорпулиҳои таҳсилотӣ ё дорувориҳои ба шахсони имтиёзнок ҷудошаванда. Як қисми ин кумакпулиҳоро дар доираи ҳисобот оид ба даромаду хароҷот, агар мустақиман бо ҷуброни зарар аз рӯйи иҷрои фаъолияти иқтисодии хоҷагии хонавода марбут бошанд, ба ҳисоб гирифтан мумкин аст. Аммо дар мавридҳои дигар ин захираҳоро ҳамчун воридоти ройгон ба ҳисоб гирем, дурусттар мешавад.

Ба ҳамин монанд дигар шаклҳои ҳисоботро сохтан мумкин аст. Ҳисобот оид ба даромад ва хароҷот шабеҳи ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ дар созмони тиҷоратӣ буда, дар бораи даромадҳои хоҷагии хонавода ва хароҷоти он, инчунин, бузургии маҷмӯӣ, ки онро шартан натиҷаи молиявӣ номидан мумкин аст, иттилоъ медиҳад. Аммо дар мавридҳои боқимонда ин ҳисобот аз ҳисоботи корхонаи тиҷоратӣ фарқ мекунад, чунки гурӯҳбандии дохилии даромадҳо ва хароҷот тафовут дорад. Дар доираи даромадҳои хоҷагии хонавода метавон даромадҳои берунӣ (музди маош, ёрии иҷтимоӣ аз тарафи давлат, даромад аз истифодаи дороиҳои молиявии хоҷагии хонавода) ва даромадҳои дохилиро ҷудо кард, ки бо фаъолияти хоҷагидории иқтисодӣ (пешбурди хоҷагии шахсии ёрирасон, иҷрои фаъолияти соҳибкорӣ) марбутанд. Хароҷотро дар навбати худ метавон чунин ҷудо кард:

- Хароҷоте, ки бо қонеъгардонии талаботи аъзоёни хоҷагии хонавода марбут аст;
- Хароҷоте, ки бо фаъолияти дохилии истеҳсолӣ марбут аст;
- Хароҷоте, ки бо хизматрасонии сармояи қарзӣ марбут аст;

Аммо, мо бояд дарк намоем, ки чунин тақсимоти хароҷот бағоят шартӣ мебошад, чунки бисёр муайян кардан мушкил аст, ки кадом хароҷот ба кадом гурӯҳ мансуб мешавад (Мисоли дар боло зикршудаи мошинаи ҷомашӯиро ба хотир меорем).

Ҳисобот дар бораи ҳаракати маблағҳои хоҷагии хонавода амалан аз рӯйи сохтори худ бо ҳисоботи корхонаи тиҷоратӣ як хел аст. Дар ин ҷо, агар хоҷагии хонавода дорои хоҷагии шахсии ёрирасон бошад ё ба фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ ва молиявӣ машғул бошад, пас фаъолияти

амалиётиро низ ҷудо намудан мумкин аст. Аз тарафи дигар, барои муайянкунии бузургии захираҳои молиявии хоҷагии хонавода ин ҳисобот истифода намешавад.

Ҳамин тавр, ҳисоботи молиявии ташаккулёфтаи хоҷагии хонавода барои арзёбии комили захираҳои молиявии он имконият фароҳам меорад. Бузургии арзишии захираҳои молиявӣ аз тамоми амволи хоҷагии хонавода иборат аст, ки дар шакли пул ифода ёфтаанд. Дар ин маврид оид ба мансубияти амволи манқул ва ғайриманқул ба захираи молиявӣ савол ба миён намеояд. Гузашта аз ин, даромадҳои хоҷагии хонавода ба таркиби бузургии арзишии захираҳои молиявӣ шомил карда намешаванд, зеро меъёри арзёбии самаранокии захираҳои молиявӣ маҳсуб мешаванд, ҳарчанд барои ин мақсад дар қиёс бо даромад фоидаи ниҳоиро истифода бурдан дурусттар аст.

Ҳамзамон, оид ба нақши уҳдадориҳои хоҷагии хонавода дар доираи таҳқиқи захираҳои молиявӣ алоҳида сухан кардан бамаврид мебуд. Аз як сӯ, уҳдадориҳои мавҷудаи хоҷагии хонавода бояд бузургии захираҳои молиявии онро кам кунанд, чунки уҳдадориҳо бори гарон буда, як қисми амволро банд намуда, барои пурра ва ҳаматарафа истифода бурдани захираҳо имкон намедиҳанд. Аз сӯйи дигар, уҳдадориҳо танҳо сарчашмае барои васеътар кардани фаъолияти хоҷагидории хоҷагии хонавода мебошанд, ки натиҷааш – истифодаи оқилонаи захираҳои қарзӣ барои гирифтани манфиатҳои калонтаре имкон медиҳад.

Дар ин ҷо бояд дарк намуд, ки дар доираи захираҳои молиявӣ ҳадафи фаъолияти иҷрошаванда хеле муҳим аст. Аслан, ҳадаф воситаҳоро, яъне, бузургии захираҳоро муайян мекунад. Агар ҳадафи хоҷагии хонавода истифодаи захираҳои қарзиро дар назар дошта бошад, пас уҳдадориҳо омили маҳдудкунанда буда наметавонанд. Аммо ин ҷанба вобаста ба шароит тағйир меёбад. Масалан, агар ҳадафи муҳаққиқ – озод кардани захираҳои қарзӣ берун аз марзи субъекти хоҷагидор бошад, пас уҳдадориҳо аз ҳисобкунии бузургии захираи молиявӣ хориҷ карда мешаванд. Яъне вобаста ба муҳаққиқ ва аҳдофе, ки ӯ пайгирӣ мекунад, ин ҷанба дигаргун мешавад.

Ба таҷрибаи қаблан тавсифшудаи муайян кардани захираҳои молиявии хонаводаҳо, ки муаллифони дигар пешниҳод кардаанд, руҷӯъ карда, фарқиятҳои назаррасро дар фаҳмиши ин масъала метавон қайд кард. Сабаби ин набудани тавсифи хоҷагии хонавода ҳамчун иштирокчии комилҳуқуқи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Таҷрибаи муаллифони қаблан пешниҳодшуда аз принсипи истеъмол бармеояд, яъне барои муаллифон пеш аз ҳама муҳим аст, ки хоҷагии хонавода ба субъектҳои дигар чӣ медиҳад. Дар ин ҳолат, пеш аз ҳама, дар бораи потенсиали сармоягузорӣ, қарзӣ, истеъмолӣ ва андозӣ сухан меравад. Яъне ба истилоҳ якдигарро ивазкунии мафҳумҳо сурат мегирад. Захираи молиявӣ хусусияти тамоман дигаргун дорад, ҳарчанд албатта, он ҳамаи унсурҳои дар боло номбаршударо дар бар мегирад.

Усули таҳлили муқоисавии хоҷагии хонавода бо созмони тиҷоратӣ имкон медиҳад, ки дарки захираҳои молиявии хоҷагии хонавода ба таври назаррас дуруст карда шавад ва инчунин захираҳои пинҳон барои омӯзиши минбаъдаи ин масъала ошкор карда шаванд.

Нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ шурӯъ аз соли 1990 ба андозаи даромади якрӯзаи на камтар аз 1 доллари ИМА дар сатҳи ҷаҳонӣ қабулгардида, дар соли 2005 ба андозаи 1,25 ва дар соли 2018 ба андозаи 1,90 доллари ИМА аз рӯи баробарии қобилияти харидорӣ дар як рӯз боло бурда шуд. Албатта ин нишондиҳанда пурра тамоми паҳлуҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро вобаста ба гуногун будани сатҳи рушд дар миёни кишварҳои дунё фаро гирифта наметавонад. Аз ин рӯ Бонки Ҷаҳонӣ барои кишварҳои дорои даромади сатҳи миёна ду ва зиёда нишондиҳандаҳои сатҳи камбизоатиро (3,2 ва 5,5 дол. ИМА) муқаррар кардааст. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо ба камбизоатии мутлақ ё камбизоатии бо роҳи монетарӣ андозашаванда мансуб буда, дар асл бошад, камбизоатӣ ба мисли дилхоҳ раванди иҷтимоию иқтисодӣ бисёрченака аст. Ҳамаи равишҳои монетарӣ барои муайян намудани сатҳи камбизоатӣ дар беҳтарин маврид танҳо

тасаввуроти ғайримустақимро дар бораи некуаҳволии аҳолӣ медиҳанд, бинобар сабаб, дар солҳои мухталиф аз тарафи олимону муҳаққиқони сатҳи гуногун воқеӣ будани ин нишондиҳанда тахти шубҳа қарор гирифтааст. Чунки чорчӯбаи пулии камбизоатӣ нишондиҳандаҳои зиёди дигари он – сатҳи истеъмоли асосӣ, норасоии имкониятҳо, камбизоатии бисёрченака, дастрасӣ ба хизматрасонии коммуналӣ, тандурустӣ, таҳсилот ва амсоли онро фаро гирифта наметавонад. Бинобар ин, зимни муайян кардани камбизоатӣ, маъмулан онро ба ду намуд – камбизоатии мутлақ ва камбизоатии нисбӣ ҷудо мекунанд. Сарфи назар аз тафовути байни ин назариёт, ҳар кадоме аз онҳо ин ё он ҷанбаи некуаҳволии аҳолиро ба назар гирифта, иддао мекунад, ки маҳз ҳамон ҷанба барои муайян кардани сатҳи камбизоатӣ ҳалкунанда мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сабабҳои ба ҳамагон маълуми ҷанги таҳмилӣ ва оқибатҳои фалокатбори он, сатҳи камбизоатӣ дар қиёс бо кишварҳои фазои пасошӯравӣ яке аз баландтаринҳо буд. Хушбахтона баъд аз ворид шудан ба марҳилаи рушди устувор, марҳила ба марҳила, зина ба зина ин нишондиҳанда поён рафта, бо эътирофи ниҳодҳои байналхалқӣ, аз ҷумла, Бонки ҷаҳонӣ, танҳо дар давоми солҳои 2003-2009, аз 72 дар сад то ба сатҳи 47 дар сади аҳолӣ коҳиш ёфт. Ҳамин тамоюли мусбӣ дар солҳои минбаъда низ нигоҳ дошта шуда, дар соли 2024, ин нишондиҳанда то ба андозаи 21% поин бурда шуд. Бояд қайд кард, ки вобаста ба мавсимӣ будани даромади хонаводаҳои кишвар, ки бо кишоварзӣ марбут аст, сатҳи камбизоатӣ низ пасту баланд шудан мегирад.

Дар СМР-2030 барои амалисозии яке аз се вазифаи асосӣ: - ноил шудан ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои сегменти миёна бо даромади миёнаи муқоисашаванда анҷом додани тадбирҳои зерин ба нақша гирифта шудааст:

- нигоҳ доштани суръати устувори рушди иқтисодӣ ҳамасола дар сатҳи 7-8%;
- 3 маротиба ва аз ин зиёд афзоиш додани ММД-и кишвар;
- 2,5 маротиба афзоиш додани сатҳи нишондиҳандаи ММД ба ҳар нафар аҳолӣ;
- зиёда аз 2 маротиба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва аз байн бурдани фақри шадид; [12,11]

Хулоса, бо истифода аз усулҳои методологии баҳисобгирии муҳосибӣ молияи хоҷагиҳои хонаводаро тафриқабандӣ намуда, стратегияи банақшагирии даромадҳо ва хароҷоти хонаводаро пешниҳод намудем. Стратегияи мазкур дар заминаи усули машҳури идоракунии буҷети хонавода – усули чор лифофа таҳия гардида, дар ҳолати истифода бурдани он, ҳатман пасандоз гардидани як қисми муайяни даромади хоҷагиҳои хонаводаҳо кафолат дода мешавад.

Адабиёт

1. Becker G.S. The Economic Approach to Human Behavior // Chicago: The University of Chicago Press. 1976. 320 p. – P.5.
2. Guiso L., Sodini P. Household Finance: An Emerging Field // Handbook of the Economics of Fi-nance. 2013. pp. 1397–1532. ; Samphanttharak K., Townsend R.M. House-hold as Corporate Firm: An Analysis of Household Fi-nance Using Integrated Household Survey and Corpo-rate Financial Accounting // N.Y.: Cambridge University Press. 2009. 199 p.
3. World Economic Outlook October 2007: Globalization and Inequality. — International Monetary Fund, 2007.
4. Бобомуродов, Б. Э. Захираҳои молиявии хонаводаҳо ҳамчун омили рушди устувор / Б. Э. Бобомуродов./ – Душанбе : Образовательное учреждение "Таджикский государственный финансово-экономический университет", 2022. – 167 р. – EDN YTZZWK.
5. Греков И. Е., Садков В. Г. О необходимости оценки среднего уровня благосостояния с учётом неравномерности распределения населения по доходам // Известия ОрелГТУ. Серия «Экономика, управление, право». - 2005. - № 2. - С. 35-46.
6. Ефимова Е. Г. Экономическая теория. — М.: Изд-во МГИУ, 2007. — 198 с. — ISBN 978-5-2760-1011-3.

7. Осипова Т.Ю. Система финансового планирования в домашних хозяйствах // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – №359. – С. 151–155 (0,25 п.л.)
8. Покудов А. В. Личные финансы-2. Секреты управления и индивидуальный финансовый план. М.: ЭКСМО, 2007. –С37-39.
9. Пятенко С. В., Сапрыкина Т. Ю. Как управлять личными деньгами. Не думая – не разбогатеешь. СПб: Питер, 2008. – С.31.
10. Савенок В. С. Личные финансы. Самоучитель. СПб: Питер, 2008. –С.29.
11. Саъдӣ Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе: "Адиб", 2015. –С.88
12. Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. http://mmk.tj/–С.11-12.
13. Шерназаров А.Ш. ва дигарон. Назарияи ҳисобгирии бухгалтерӣ.-Душанбе, 2003.-С.18-23.
14. Эрдман Г. В. Инвестируй и богатей. М.: FullFreedom, 2010.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Бобомуродов Бобомурод Элмуродович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Нахимов 64/14 Телефон: 91-941-62-26. E-mail: Bobomurod2007-73@mail.ru.

Сведения об авторе:
Бобомуродов Бобомурод Элмуродович-Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент заведующей кафедрой бухгалтерского учета. Адрес: 734064, Республика Таджикистан, город Душанбе, Нахимов 64/14 Телефон: 91-941-62-26. E-mail: Bobomurod2007-73@mail.ru.

Information about the author:
Bobomurodov Bobomurod Elmurodovich -Tajik State University of Finance and Economics, PhD in Economics, Associate Professor at the head of the Accounting Department. Address: 734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov 64/14 Phone: 91-941-62-26. E-mail: Bobomurod2007-73@mail.ru .

УДК: 336.77.067

ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ҚАРЗИ БОНКӢ БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР МИСОЛИ КВД БА ҶТ «АМОНАТБОНК»

Икромӣ Ф.Н.
Маҳмудов С.М.

Аннотатсия. *Таҳлил ва арзёбии қарзи бонкӣ ба рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар КВД БА ҶТ «Амонатбонк» аҳамияти калон дорад, зеро қарзи бонкӣ барои рушди соҳибкорӣ як воситаи муҳими маблағгузорӣ мебошад. КВД БА ҶТ «Амонатбонк» ҳамчун муассисаи молиявӣ, ки барои соҳибкорони хурду миёна қарзҳои имтиёзнок пешниҳод мекунад, нақши муҳим дар рушди иқтисодиёт ва афзоиши рақобатпазирии тиҷоратӣ дорад. Муаллифон қайд мекунанд, ки масоили қарзи бонкӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ барои рушди беҳтари инфрасохтори соҳибкорӣ, истеҳсолот ва содирот дар мамлакат мусоидат мекунад. Ба таври куллӣ, таҳлили қарзҳо ва шароити қарзгирӣ метавонад равишҳои беҳтарини қарздиҳӣ ва сиёсатҳои иқтисодии давлатро барои дастгирии соҳибкорони хурду миёна муайян созад.*

Калидвожаҳо: *таҳлил, арзёбӣ, бонк, қарз, маблағгузорӣ, меъёр, меъёри қарз, қарзи бонкӣ, сармояи бонк, қарзи батаъхирафтода, соҳибкор, соҳибкории хурду миёна.*

Барои иқтибос: *Икромӣ Ф.Н. Таҳлил ва арзёбии қарзи бонкӣ ба рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар мисоли КВД БА ҶТ «Амонатбонк» / Ф.Н. Икромӣ, С.М. Маҳмудов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –No. 4.2(43). – С. 650-658.*

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА БАНКОВСКОГО КРЕДИТА НА РАЗВИТИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ПРИМЕРЕ ГУП СБ РТ «АМОНАТБАНК»

Икроми Ф.Н.
Махмудов С.М.

Аннотация. *Анализ и оценка банковского кредитования имеет большое значение для развития малого и среднего бизнеса в ГУП СБ РТ «Амонатбонк», так как банковское кредитование является важным инструментом финансирования развития бизнеса. ГУП СБ РТ «Амонатбонк» Республики Таджикистан, как финансовое учреждение, предоставляющее льготные кредиты субъектам малого и среднего бизнеса, играет важную роль в развитии экономики и повышении конкурентоспособности бизнеса. Авторы отмечают, что вопросы банковского кредитования способствуют предпринимательской деятельности для лучшего развития деловой инфраструктуры, производства и экспорта в стране. В целом анализ кредитов и условий заимствования может помочь определить наилучшую практику кредитования и государственную экономическую политику для поддержки малого и среднего бизнеса.*

Ключевые слова: *анализ, оценка, банк, кредит, финансирование, ставка, процентная ставка по кредиту, банковский кредит, капитал банка, просроченный кредит, предприниматель, малый и средний бизнес.*

ANALYSIS AND EVALUATION OF A BANK LOAN FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP ACTIVITIES USING THE EXAMPLE OF AMONATBANK

Ikromi F.N.
Mahmudov S.M.

Annotation. *Analysis and evaluation of bank lending is of great importance for the development of small and medium-sized businesses in Amonatbonk, since bank lending is an important tool for financing business development. Amonatbonk of the Republic of Tajikistan, as a financial institution providing preferential loans to small and medium-sized businesses, plays an important role in the development of the economy and increasing the competitiveness of businesses. The authors note that issues of bank lending contribute to entrepreneurial activity for the better development of business infrastructure, production and export in the country. In general, the analysis of loans and borrowing conditions can help determine the best lending practices and state economic policy to support small and medium businesses.*

Keywords: *analysis, assessment, bank, loan, financing, rate, interest rate on the loan, bank loan, bank capital, overdue loan, entrepreneur, small and medium-sized businesses.*

Гузориши масъала. Низоми муосири қарздиҳӣ дар Тоҷикистон яке аз шаклҳои субот ва рушди иқтисодии кишвар мебошад. Қисми низоми қарзӣ бозори қарздиҳии бонкӣ мебошад ва дар амалия, собит гардидааст, ки фаъолияти субъектони иқтисодӣ, аз ҷумла савдо, саноат, сохтмон ва ғайра бидуни сармояи бонкӣ роҳандозӣ намегардад [15]. Таҳлили динамикаи ин бозор дар солҳои охир ба мо имкон медиҳад, ки онро қисмати фаъолтарини бозори молиявии Тоҷикистон номид.

Низоми бонкӣ – унсури асосии иқтисодиёти бозорӣ буда[13], қарздиҳии бонкӣ яке аз усулҳои асосии маблағгузории соҳибкорӣ барои корхонаҳои хурду миёна мебошад. Қарздиҳии фаъол аз ҷониби бонкҳо ба соҳаи воқеии иқтисодиёт, соҳибкории хурду миёна ва аҳолӣ рушди минбаъдаи тақозои қобили харид ва афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро (ММД, даромади миллӣ, даромади буҷет) таъмин менамояд[6].

Таҳлил ва арзёбии қарзи бонкӣ ба рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна (минбаъд СХМ) дар КВД БА ҶТ «Амонатбонк» аҳамияти калон дорад, зеро қарзи бонкӣ барои рушди соҳибкорӣ як воситаи муҳими маблағгузорӣ мебошад. КВД «Амонатбонк» ҳамчун муассисаи молиявӣ, ки барои соҳибкорони хурду миёна қарзҳои имтиёзнок пешниҳод мекунад, нақши муҳим дар рушди иқтисодиёт ва афзоиши рақобатпазирии тиҷоратӣ дорад. Бонк бо пешниҳоди шароити қулай барои қарзгирӣ ва бо низоми фоизии муфид барои соҳибкорон, имконияти рушд ва васеъ кардани фаъолияти корхонаҳоро фароҳам меорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Арзёбии таъсири қарзи бонкӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки дарк шавад, ки оё қарзҳо барои рушди инфрасохтори соҳибкорӣ, истеҳсолот ва содирот мусоидат мекунанд ё не. Ба таври куллӣ, таҳлили қарзҳо ва шароити қарзгирӣ метавонад равишҳои беҳтарини қарздиҳӣ ва сиёсатҳои иқтисодии давлатро барои дастгирии соҳибкорони хурду миёна муайян созад. Муҳим мебошад, ки бонк ба талабот ва эҳтиёҷоти қишрҳои гуногуни соҳибкорон ҷавобгӯ бошад, то натиҷаҳои мусбати иқтисодӣ ба даст оварда шаванд. Таҷрибат давлатҳои хориҷа низ собит намуд, ки қарзҳои бонкӣ дар баланд бардоштани маҳсулнокии корхонаҳои хурду миёна ва рушди устувори иқтисод кӯмак мерасонанд. Арзёбии таъсири ин қарзҳо барои таҳияи стратегиҳои иқтисодӣ ва таъмини суботи молиявии кишвар муҳим мебошад.

Мақсади мақола – ин пеш ҳама таҳлил ва арзёбии нишондиҳандаҳои асосии қарзи бонкӣ ба фаъолияти соҳибкории хурду миёна мебошад. Масъалаи мазкур тавасути механизми пешниҳоди қарзҳои бонкии КВД БА ҶТ «Амонатбонк» баррасӣ мегардад.

Муҳтавои асосии мавод. Дастгирии рушди соҳибкории хурду миёна яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи бонкҳо ва махсусан бонкҳои давлатӣ, ки КВД БА ҶТ “Амонатбонк” аз ҷумлаи онҳост, бояд бошад. Бинобар ин, мо тасмим гирфтем, ки дар доираи параграфи мазкури кори илмиамон вазъи қарздиҳиро аз ҷониби КВД БА ҶТ “Амонатбонк” маҳз ба СХМ таҳлил намоем.

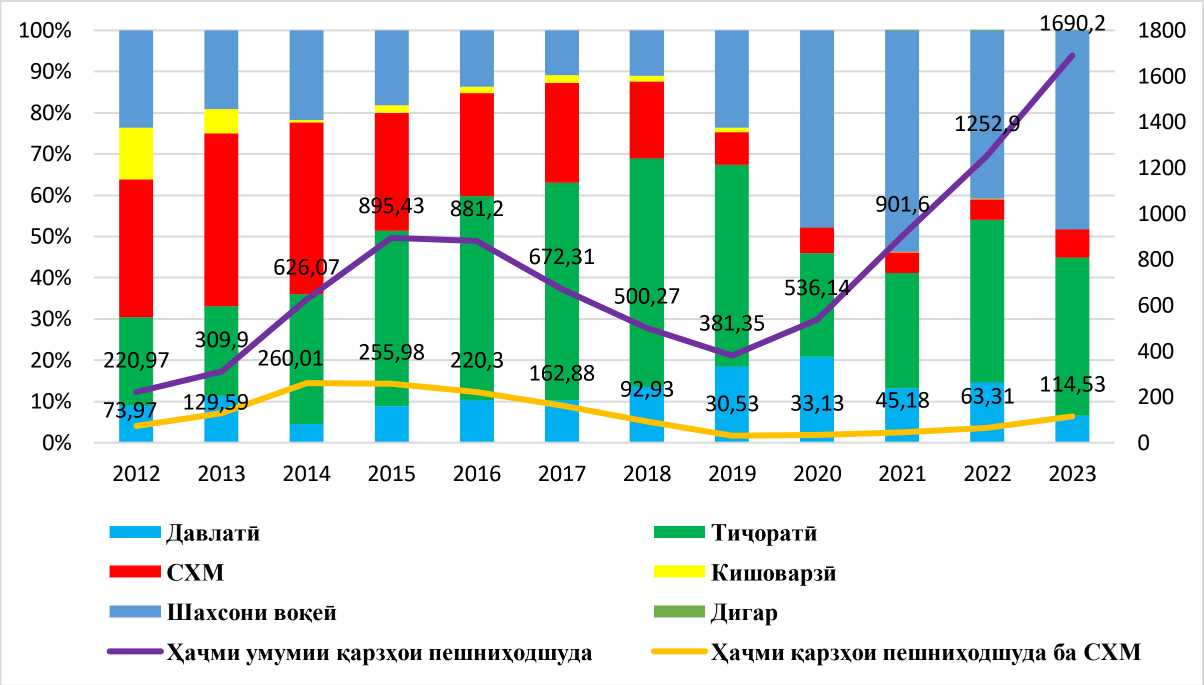

Расми 1. Динамикаи ҳаҷми қарзҳои умумӣ ва қарзҳои ба СХМ додашудаи КВД БА ҶТ «Амонатбонк» (бо млн. сомонӣ); ҳиссаи қарзҳои ба СХМ пешниҳодгардида дар солҳои 2012-2023 (бо %)*

***Сарчашма:** Ҳисоботҳои солонаи КВД БА ҶТ «Амонатбонк»

Дар тайи дувоздаҳ соли охир ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодгардидаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” ба зиёда аз 7,6 маротиба афзуд. Пас аз ихтисор шудани ҳаҷми қарздиҳӣ аз соли 2015, чор соли охир тамоюли назарраси афзоиши он ба қайд гирифта мешавад. Умуман, суръатафзоии миёнасолонаи қарзҳои пешниҳодгардида ба 18,48% баробар буда, аз нишондиҳандаи шабеҳи қарзҳои умумии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 2 маротиба зиёд аст.

Тамоюли зайл дар қарзгузории СХМ аз ҷониби КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дида мешавад – аз соли 2012 то инҷониб ҳаҷми қарз ба СХМ 54,83% зиёд гардид. Хусусан, аз соли 2014 то соли 2020 ихтисоршавии мунтаззами қарзҳо ба СХМ ба қайд гирифта мешавад, ки инро пеш аз ҳама метавон бо ихтисоршавии умумии шумораи корхонаҳои хурду миёна дар мамлакат вобаста кард. Аммо тули 4 соли охир бошад ҳаҷми қарзҳои пешниҳодшаванда ба ин намуди соҳибкорӣ мунтазам афзуда истодаанд ва афзоиши назаррас дар соли 2023 ба чашм мерасад. Ҳиссаи қарзҳо ба СХМ ба таври муносиб динамикаи манфӣ доранд – агар дар соли 2012 онҳо сеяки қарзҳои умумии пешниҳодшударо ташкил медоданд, ҳоло бошад ҳиссаи онҳо танҳо ба 6,8% баробар аст. Аз соли 2013 то 2023 ихтисоршавии мунтаззами ҳиссаи онҳо дар қарзҳои умумӣ ба назар мерасад. Дар муқоиса бо динамикаи ҳиссаи қарзҳои ба СХМ додашуда аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои КВД БА ҶТ “Амонатбонк” ба таври назаррас кам мебошанд.

Дар ҳаҷми умумии қарзҳои ба СХМ пешниҳодгардида аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” ба 0,8 банди фоизӣ аз соли 2012 ихтисор шудааст. Ҳамин тавр ба КВД БА ҶТ “Амонатбонк” 2,14% қарзҳои пешниҳодгардида аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СХМ рост меояд, ки ин нишондиҳандаи ночиз аст.

Расми 2. Динамикаи ҳиссаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дар пешниҳоди қарзҳо (бо %)*

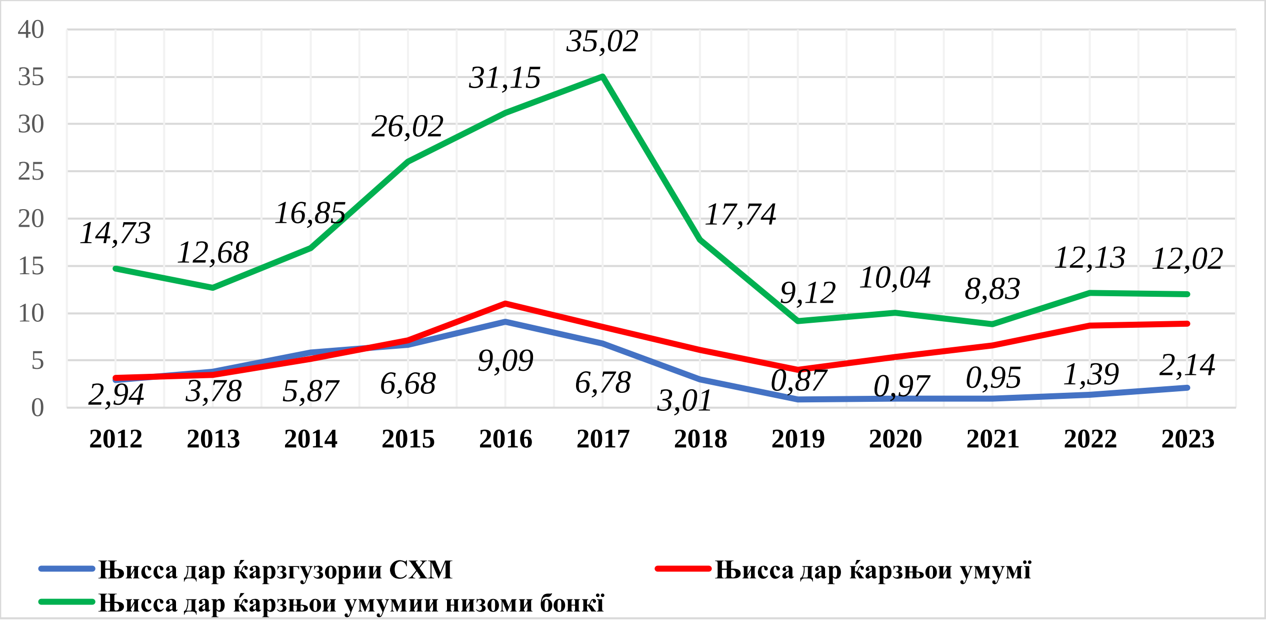

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи КВД БА ҶТ «Амонатбонк»

Қобили зикр аст, ки дар ин давра ҳиссаи қарзҳо ба шахсони воқеӣ дар сандуқи қарзии КВД БА ҶТ “Амонатбонк” ба таври назаррас афзудааст – аз 23,64% то ба 48,23%. Инчунин, афзоиш дар қарзҳои тиҷоратӣ ба қайд гирифта мешавад – ба 17 банди фоизӣ. Ҷолиби диққат аст, ки ҳиссаи қарзҳои кишоварзӣ назаррас кам шуданд – ба 12,44 банди фоизӣ ва ҳаҷми ин қарзҳо бошад аз соли 2012 зиёда аз 33 маротиба ихтисор гардид.

Дар баробари ин қайд намудан лозим аст, ки ҳиссаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дар қарзҳои умумии аз ҷониби низоми бонкии мамлакат пешниҳодгардида дар давраи таҳлилшаванда ба 2,7 банди фоизӣ низ ихтисор шудааст. Аз ҳама нишондиҳандаи баландтарин дар соли 2017 ба қайд гирифта шудааст, ки зиёда аз сеяки қарзҳои умумии пешниҳодгардидаро аз ҷониби низоми бонкӣ дар ҷумҳурӣ ташкил медод. Ҳамин тавр, дар тӯли дувоздаҳ сол нишондиҳандаи миёнавазни ҳиссаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дар қарзҳои умумии пешниҳодгардидаи низоми бонкии кишвар ба 17,2% баробар аст.

Дар ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодгардида аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, нишондиҳандаҳои ҳиссаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дар давраи таҳлилшаванда тамоюли баръакс нишон дода истодаанд – ҳиссаи бонк ба 5,75 банди фоизӣ зиёд гардид. Нишондиҳандаи миёнавазни ҳиссаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дар қарзҳои умумии пешниҳодгардидаи ташкилотҳои қарзии молиявии мамлакат ба 6,51% баробар аст ва аз ҳама нишондиҳандаи баланд дар соли 2016 ба қайд гирифта шудааст – 11,01%.

Расми 3. Динамикаи фоидаи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” аз қарзгузорӣ (бо млн. сомонӣ) ва ҳиссаи ин дар фоидаи умумӣ (бо %)*

***Сарчашма:** Ҳисоботҳои солонаи КВД БА ҶТ «Амонатбонк»

Таҳлили динамикаи фоида аз қарзгузорӣ ба СХМ аз ҷониби КВД БА ҶТ «Амонатбонк» нишон медиҳад, ки ҳаҷми он дар давоми дувоздаҳ сол ба 5,6% зиёд гардидааст. Яъне дар муқоиса бо афзоиши ҳаҷми қарзҳо ба СХМ ба 54,83%, дар давраҳои охир даромаднокӣ аз қарзҳои пешниҳодшуда паст шуда истодааст. Ин метавонад ба афзоиши ҳиссаи қарзҳои батаъхирафтода ё кам шудани меъёри фоизии қарз вобаста бошад. Ҳиссаи фоида аз қарзгузорӣ ба СХМ дар фоидаи умумӣ бошад, ба 35,78 банди фоизӣ ихтисор гардидааст.

Таҳқиқотҳои мо қарзҳои батаъхирафтодаи СХМ-ро низ дар бар мегирад, чунки рушди онҳо ва аз меъёрҳои муайян зиёд шуданашон натанҳо ба худи бонк, балки ба вазъи иҷтимоию иқтисодӣ дар тамоми мамлакат таъсири манфӣ мерасонад[11]. Дар ин ҷода динамикаи мусбӣ ба назар мерасад, ки пеш аз ҳама бо ихтисоршавии умумии қарзҳо ба СХМ вобаста аст. Ҳаҷми ин намуди қарзҳои батаъхирафтода дар дувоздаҳ сол бо пули миллӣ ба 22,3 ва бо асъори хориҷӣ бошад ба 3,9 маротиба кам гардид. Нишондиҳандаи аз ҳама зиёд ҳам бо пули миллӣ ва ба ҳам бо асъори хориҷӣ дар соли 2018 ба қайд гирифта шудааст.

Барои саҳеҳияти таҳлил, мо қарзҳои батаъхирафтодаро аз рӯи мӯҳлат ба чор гурӯҳ: то 1 моҳ, аз 1 то 3 моҳ, аз 3 то 6 моҳ ва зиёда аз 6 моҳ ҷудо намудаем. Чунин гурӯҳбандӣ нишон дод, ки ҳиссаи зиёди қарзҳо ба зиёда аз 6 моҳ ба таъхир афтодаанд, яъне беэътимод мебошанд. Сабаби зиёд гардидани қарзҳои батаъхирафтода ва хусусан беътимод дар 2017-2018 ин муфлисшавӣ ва аз даст додани қобилияти пардохтпазирии шумораи назарраси СХМ пас аз соли 2016 мебошад. Пас аз соли 2018 ихтисоршавии якуякбораи қарзҳои батаъхирафтодаро ба қайд гирифтан мумкин аст, ки бо дар умум кам шудани қарздиҳӣ ба СХМ вобаста аст. Ҳиссаи қарзҳои батаъхирафтодаи беътимод (зиёда аз ним сол) дар ҳаҷми умумии қарзҳои батаъхирафтодаи СХМ дар даҳ соли охир бо пули миллӣ 85,7% ва бо асъори хориҷӣ 93,2%-ро ташкил дод. Ба ҳисоби миёна дар як сол ҳиссаи ин намуди қарзи батаъхирафтода бо пули миллӣ 78,8% ва бо асъори хориҷӣ 83,3%-ро ташкил дод.

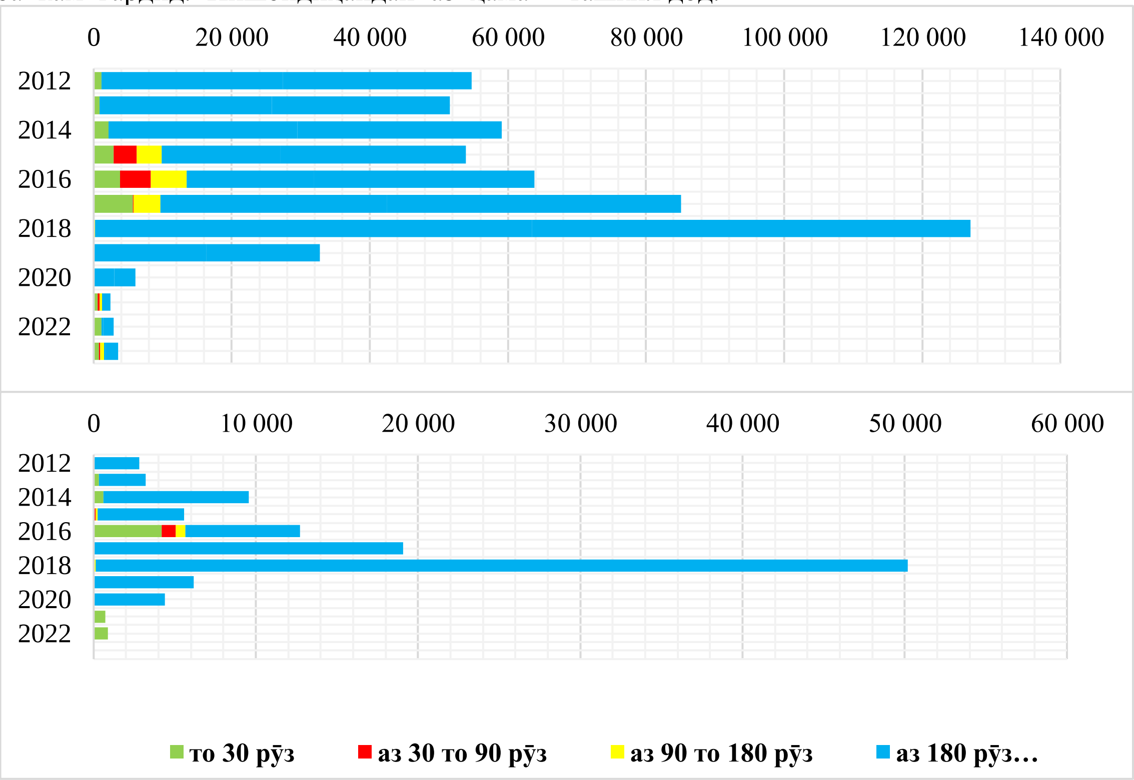

Расми 4. Ҳаҷми қарзҳои батаъхирафтодаи СХМ дар КВД БА ҶТ “Амонатбонк” бо пули миллӣ (дар боло) ва асъори хориҷӣ (дар поён) (бо ҳаз. сомонӣ)*

***Сарчашма:** Ҳисоботҳои солонаи КВД БА ҶТ «Амонатбонк»

Ҳиссаи қарзҳои батаъхирафтодаи СХМ дар қарзҳои батаъхирафтодаи умумии КВД БА ҶТ “Амонатбонк” дар давраи таҳлилшаванда бо пули миллӣ ба 71,91 банди фоизӣ ва бо асъори хориҷӣ бошад ба 76,47 банди фоизӣ ихтисор гардидааст.

Акнун маҳсулотҳои қарзиеро, ки аз ҷониби КВД БА ҶТ “Амонатбонк” айни замон пешниҳод карда мешаванд ва ба СХМ алоқамандӣ доранд, таҳлил карда мебароем.

Ҷадвали 1. – Маҳсулотҳои қарзии КВД БА ҶТ “Амонатбонк” вобаста ба соҳибкории хурд барои шахсони воқеӣ

Номи маҳсулоти қарзӣ	Маблағи қарз	Мӯҳлати қарз	Ҳадафҳои қарздиҳӣ	Меъёри фоиз бо:	
				пули миллӣ	асъори хориҷӣ
Қарзҳо барои рушди саёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ	то 500 ҳаз. сомонӣ	то 36 моҳ	барои рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ	18%	10%
Қарзҳои гумрукӣ	то 1 млн. сомонӣ	то 1 моҳ	барои пардохтҳои гумрукӣ, роҳ ва дигар пардохтҳои ба ин баробар	24%	-
Қарзҳо барои сохтмон	то 500 ҳаз. сомонӣ	аз 12 то 36 моҳ	барои рушди соҳаи сохтмон ва нақлиёт	24%	10%
Қарзҳо ба соҳаи тиҷорат ва хизматрасонӣ	то 1 млн. сомонӣ	то 48 моҳ	барои тиҷорат ва дигар намуди фаъолият	24%	10%
“Занҳои муваффақ”	аз 2 ҳаз. то 250 ҳаз. сомонӣ	то 48 моҳ	рушди соҳибкории хурду миёна	20%	10%

***Сарчашма:** Сомонаи расмии КВД БА ҶТ «Амонатбонк»: https://www.amonatbonk.tj/ru/

Пеш аз ҳама қайд намудан зарур аст, ки махсус барои СХМ ягон маҳсулоти қарзӣ дар бонк пешниҳод нагардидааст [7]. Дар умум маҳсулотҳои дар боло оварда шуда бо ин шакли соҳибкорӣ алоқамандӣ дошта метавонанд. Барои шахсони воқеӣ, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, қарз то ҳаҷми 1 млн. сомонӣ ва ба мӯҳлати то 4 сол вобаста аз намуди қарз пешиҳод карда мешавад. Меъёри пасттарини фоизи қарз бо пули миллӣ 18% ва бо асъори хориҷӣ 10%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2. – Маҳсулотҳои қарзии КВД БА ҶТ “Амонатбонк” вобаста ба соҳибкории хурд барои шахсони ҳуқуқӣ

Номи маҳсулоти қарзӣ	Маблағи қарз	Мӯҳлати қарз	Ҳадафҳои қарздиҳӣ	Меъёри фоиз бо:	
				пули миллӣ	асъори хориҷӣ
Овердрафт	то 50% гардиши маблағҳои пули суратҳисоб дар се моҳи охир	то 24 моҳ	-	22% 21%*	10% 9%*
Қарзҳои гумрукӣ	вобаста ба пешниҳоди ҳисобнома аз ҷониби хадамоти гумрук	то 1 моҳ	-	24% 23%*	10% 9%*

Қарз ба соҳаи кишоварзӣ (хоҷагии қишлоқ)	-	то 60 моҳ	-	21%-23% 20%-22%*	10% 9%
Қарзи саноатӣ	-	то 60 моҳ	-	21% 20%*	10% 9%*
Сохтмон ва нақлиёт	-	то 36 моҳ	-	24% 23%*	10% 9%*
Савдо ва хизматрасонӣ	-	то 36 моҳ	-	24% 23%*	10% 9%*
Қарзҳои аз ҳисоби маблағҳои Бонки миллии фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Узбекистон	аз 50 ҳаз. доллари ИМА то 1,5 млн. доллари ИМА	аз 12 то 36 моҳ	ворид намудани дастгоҳу таҷҳизот ва молу маҳсулотҳо аз Ҷумҳурии Узбекистон	-	4,5%-5,5%

***Сарчашма:** Сомонаи расмии КВД БА ҶТ «Амонатбонк»: https://www.amonatbonk.tj/ru/

Барои шахсони ҳуқуқӣ бошад, ҳаҷми қарз бемаҳдуд ва ба мӯҳлати то 5 сол аз ҷониби бонк пешниҳод карда мешавад. Меъёри пасттарини фоизи қарз бо пули миллӣ 21% (20% барои муштариёни такрории боэътимод) ва 10% (9% барои муштариёни такрории боэътимод)-ро ташкил медиҳад. Инчунин, меъёри фоизи қарзе, ки аз ҳисоби маблағҳои Бонки миллии фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Узбекистон ба соҳибкорони ватанӣ пешниҳод мегарданд, 4,5% барои то 1 сол ва 5,5% барои аз 1 то 3 солро ташкил медиҳад.

Чӣ тавре аз ҷадвалҳои дар боло омада бармеояд, КВД БА ҶТ "Амонатбонк" маҳсулоти махсуси қарзӣ барои СХМ ватанӣ айни замон надорад. Инчунин, ба андешаи мо, меъёрҳои фоизи қарз барои рушди СХМ баланд мебошанд.

Барои амиқтар омӯхтани механизми қарзгузории СХМ мо Низомномаи қарзии КВД БА ҶТ "Амонатбонк"-ро дида мебароем. Пеш аз ҳама қобили зикр аст, ки дар он дар бобати соҳибкории хурду миёна ягон банди махсус оварда нашудааст. Инчунин, ҳудуди қарз барои соҳибкорони инфиродии дорои патент, шаҳодатномаи соҳибкорӣ ва барои шахсони ҳуқуқӣ бо гарав вобаста ба ҳолати молиявии мизоҷ то 20%-и сармояи танзимшавандаи бонк муқаррар карда шудааст.

Яке аз талаботҳо барои қарзҳое, ки ҷиҳати амалӣ намудани тиҷорати муайян (зиёд намудани воситаҳои гардон ва воситаҳои асосӣ) дархост пешниҳод мегардад[5], ин ҳатман будани бақайдгирии фаъолияти тиҷоратӣ (патент, шаҳодатнома, иҷозатнома ва ғайра) мебошад. Ғайр аз ин соибкорони инфиродӣ бояд як қатор ҳуҷҷатҳоро барои дарёфти қарз пешниҳод намоянд, аз ҷумла:

- ариза (дархост) барои гирифтани қарз;
- ариза-пурсишнома аз рӯи намунаи замимагардида (замимаи №1), ки мувофиқи он қарзгир маълумотҳои асосиро дар бораи худ нишон медиҳад;
- нусхаи шиносномаи қарзгир бо қайди РМА;
- нусхаи шиносномаи ҳамсари қарзгир бо қайди РМА дар ҳолати маблағи дархостшаванда аз 50 000 сомонӣ зиёд бошад;
- 1 дона сурати рангаи қарзгиранда ба андозаи 3 x 4 (барои пешниҳоди қарзҳои зиёда аз 50 000 сомонӣ ва ё ҳамарзиш бо асъори хориҷӣ);
- маълумотнома аз ҷойи истиқомати доимии қарзгир (агар дар суроғаи дар шиноснома нишододашуда истиқомат намояд, талаб кардани маълумотнома зарур намебошад);
- нусхаи шаҳодатнома ё патент дар бораи бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ба сифати соҳибкори инфиродӣ (агар маблағи дархосшуда ба мақсади қонеъ намудани талаботи истеъмолӣ бошад, ҳатмӣ нест);
- шаҳодатномаи техникӣ ва ё дигар ҳуҷҷатҳое, ки асоснокии молу мулки ба сифати гарав пешниҳодшавандаро тасдиқ менамоянд (агар қарз таҳти гарави молу мулк дархост шавад);
- иҷозатнома барои амалӣ намудани фаъолияти дахлдор (барои фаъолиятҳои истеҳсолӣ ва ё хизматрасонӣ);
- маълумотнома дар бораи музди меҳнати моҳона барои 4 моҳи охир ва ё дигар ҳуҷҷатҳое, ки даромади иловагии қарзгирандаро тасдиқ менамояд (дар ҳолати ба ҳисоб гирифтани даромади иловагӣ дар ҳисоботҳои фоида ва зарари тиҷорати мизоҷ, талаб карда мешавад);

- дигар ҳуҷҷатҳое, ки бонк дархости онҳоро зарур мешуморад.

Барои пешниҳоди қарз ба шахсони ҳуқуқӣ бошад, ки инчунин мувофиқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд ба ҳайси соҳибкори хурд эътироф гарданд, ҳуҷҷатҳои зерин талаб карда мешавад:

- мактуб (дархост) барои гирифтани қарз;
- ариза-пурсишнома аз рӯи намунаи замимагардида (замимаи №1), ки мувофиқи он қарзгиранда маълумотҳои асосиро дар бораи худ нишон медиҳад;
- нусхаи шиносномаи муассис (муассисон) – и ташкилот;
- нусхаи шиносномаи роҳбар ва сармуҳосиби ташкилот бо маълумотнома аз ҷойи истиқомати доимии онҳо;
- 1 дона сурати рангаи роҳбар ва сармуҳосиби корхона (андозаи 3х4);
- оиннома бо мухри шахси ҳуқуқӣ ва бо имзои роҳбари он тасдиқшуда;
- нусхаи шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ;
- иқтибос аз феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ (амалкунанда);
- тавозуни (баланс) муҳосибии ташкилот бо тасдиқи мақомоти андоз;
- рақами ягонаи мушаххаси андозсупорандаи шахси ҳуқуқӣ;
- маълумотнома аз мақомоти андоз дар хусуси мавҷуд набудани қарзи андозӣ;
- нақшаи корӣ ва ё лоиҳаи тиҷоратии қарзгиранда (бизнес план);
- варақа бо намунаи имзои шахсоне, ки ҳуқуқи имзои аввал ва агар пешбинӣ шуда бошад имзои дуюм;
- иҷозатнома барои амалӣ намудани фаъолияти дахлдор (барои баъзе намудҳои фаъолият);
- суратҷаласаи муассисон ё саҳмдорони ташкилот дар хусуси гирифтани қарз ва ба сифати гарав гузоштани молу мулки корхона;
- нусхаи шаҳодатномаи техникӣ ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки асоснокии молу мулки ба сифати гарав пешниҳодшавандаро тасдиқ менамоянд;
- дигар ҳуҷҷатҳое, ки бонк дархости онҳоро аз қарзгиранда зарур мешуморад (қарордодҳо, шартномаҳо, тавсияҳо ва ғайра).

Инчунин, ба андешаи мо, ба сифати кафолати иловагии қарз, бонк метавонад аз қарзгирандагон суғуртаи молу мулк ва масъулиятро, дар ҳолати мавҷудияти онҳо, талаб намояд. Талаб намудани маълумот дар бораи сохтори сармоя, яъне маълумот дар бораи ҳиссаи саҳмияҳо ва ҳиссаи саҳомони ширкат низ бамаврид аст.

Чӣ тавре аз боло бармеояд, КВД БА ҶТ “Амонатбонк” барои пешниҳоди қарз ба соҳибкории хурд ягон монеаи иловагӣ намегузорад. Вале дар баробари ин низ соҳибкории хурдро ба категорияи алоҳида ҷудо нанамуда, ба он имтиёзҳои иловагӣ пешниҳод намудан ба маврид мебошад.

Адабиёт

1. Алексеева, Д. Г. Банковское кредитование : учебник для вузов / Д. Г. Алексеева, С. В. Пыхтин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 132 с.
2. Банки и банковские операции : учебник и практикум для вузов / В. В. Иванов [и др.] ; под редакцией Б. И. Соколова. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 189 с.
3. Банки и банковское дело : учебник и практикум для вузов / под редакцией В. А. Боровковой. – 7-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 606 с.
4. Банковский менеджмент : учебник / Я.Ю. Радюкова, О.Н. Чернышова, А.Ю. Федорова [и др.]. – Москва : ИНФРА-М, 2024. – 379 с.
5. Икромӣ, Ф.Н. Нақши бонки миллии Тоҷикистон дар амалигардонии сиёсати асъорӣ ва бозори он / Ф. Н. Икромӣ // Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Ммаҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2024. – С. 230-238.
6. Икромов Ф.Н. Таҳлили вазъи қарзҳои бонкӣ ва чараёни идоракунии хавфҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Н. Икромов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. - 2022. - № 4-1 (43). - С. 85-95.
7. Икромов, Н. Қ. Нақши қарзҳои бонкӣ дар раванди саноатикунонии рушди иқтисодиёти миллӣ / Н. Қ. Икромов, Ф. Н. Икромов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-1(43). – P. 179-187.
8. Икромов, Н.К. Основные направления и перспективы развития банковской системы республики Таджикистан / Н. К. Икромов // Russian Economic Bulletin. – 2019. – Т. 2, № 6. – С. 127-131.

9. Икромов, Ф.Н. Масоили солимгардонии вазъи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Икромов, Н. Қ. Икромов, П. Содиқзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимой-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 5. – P. 43-49.

10. Икромов, Ф.Н. Механизм регулирования антикризисных мер банков в Республике Таджикистан / Ф. Н. Икромов, Н. К. Икромов // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства : Сборник научных трудов / Под общей редакцией З.О. Адамановой. – Симферополь : Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2022. – С. 227-231.

11. Махмадов О.С., Шарипов Б.М. Методика оценки кредитоспособности заемщика в современных условиях /О.С. Махмадов, Б.М. Шарипов // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2018. - №3 (99). – С. 72-82

12. Сомонаи расмии КВД Бонки Амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк»: https://www.amonatbonk.tj/ru/

13. Хайрзода Ш.К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. – 2020. - №2 (22). – С. 7-13

14. Ҳисоботҳои солонаи КВД БА ҶТ «Амонатбонк» дар солҳои 2012-2023.

15. Шарифзода Н.Ш., Ғаюров Ғ.Ҳ., Раҳимзода Ш.М. Ҳолати муосири захираҳои ҷалбшуда ва нақши онҳо дар ташаккули захираҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ш. Шарифзода, Ғ.Ҳ. Ғаюров, Ш.М. Раҳимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимой-иқтисодӣ ва ҷамъият. - 2022. - №4. – С. 26-33

Маълумот дар бораи муаллифон:
Икромӣ Фазлиддин Нуриддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи молия ва суғурта. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** (+992) 981-07-67-67. **E-mail:** fazliddin-91-91@mail.ru
Маҳмудов Сафаралӣ Мирзоевич – унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **Тел.:** (+992) 987-36-60-60.
Сведения об авторах:
Икром Фазлиддин Нуриддин – Таджикский национальный университет, доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 981-07-67-67. **E-mail:** fazliddin-91-91@mail.ru
Махмудов Сафарали Мирзоевич – соискатель кафедры экономики бизнеса и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. **Тел.:** (+992) 987-36-60-60.
Information about the authors:
Ikromi Fazliddin Nuriddin - Tajik National University, Associate Professor, Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Tel.:** (+ 992) 981-07-67-67. **E-mail:** fazliddin-91-91@mail.ru
Mahmudov Safarali Mirzoevich is an applicant for the Department of Business Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. **Tel.:** (+ 992) 987-36-60-60.

УДК 336+336.7 (075.8)

БАЪЗЕ МУШКИЛОТҲОИ ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРИҲО ДАР САМТИ БЕҲДОШТИ ЗАМИН ВА ОБЁРИКУНОНИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ

Комилов Н.Б

Анотатсия. *Дар мақола муҳимияти сармоягӯзори дар самти истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ, нақш ва идоракунии ҷараёнҳои сармоягузориро дар самти беҳдошти замин ва обёрикунонӣ, мушкилоти идоракунии ҷараёнҳои сармоягузориро дар самти беҳдошти замин, тадбиқи лоиҳаҳои сармоягӯзори дар бахши аграрӣ кишвар, тадбиқи лоиҳаҳои сармоягӯзорӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ хусусан истифодаи замин мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.*

Дар маҷмӯъ нуктаҳои муҳимтарини сармоягӯзориҳо дар самти истифодаи захираҳои замин ва механизми амалигардонидани лоиҳаҳои сармоягӯзорӣ дар соҳаи беҳдошти замин ва обёрикунонӣ илман асоснок кардашуда, мушкилотҳои соҳа аз ҷониби муҳаққиқ дарёфт кардашуд ва барои беҳтарсозии фазои сармоягӯзорӣ дар самти замиҳои кишоварзӣ тавсияҳои мушахас кардааст.

Калидвожаҳо: *истифодаи замин, захираҳои замин, сармоягӯзори истифодаи замин, сармоягузории соҳаи кишоварзӣ, рушдуи босуботи иқтисодӣ, ҷалби сармоягӯзорӣ, амалигардонии лоиҳаҳои сармоягӯзорӣ.*

Барои иқтибос: *Комилов, Н. Б. Баъзе мушкилотҳои идоракунии раванди сармоягузориҳо дар самти беҳдошти замин ва обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ / Н. Б. Комилов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –No. 4.2(43). – С. 659-664.*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМ ПРОЦЕССОМ В МЕЛИОРАТИВНОМ ОРОШЕНИИ И ОРОШЕНИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ

Комилов Н.Б

Аннотация. *В статье анализируется значение инвестиций в рациональное использование земель сельскохозяйственного назначения, роль и управление инвестиционными потоками в мелиорацию и орошение земель, проблемы управления инвестиционными потоками в мелиорацию земель, реализация инвестиционных проектов в аграрном секторе страны, а также реализация инвестиционных проектов в развитие сельского хозяйства, особенно землепользования.*

В целом, научно обоснованы важнейшие моменты инвестиций в использование земельных ресурсов и механизм реализации инвестиционных проектов в сфере мелиорации и орошения земель, исследователем выявлены проблемы отрасли, даны конкретные рекомендации по улучшению инвестиционного климата в сфере сельскохозяйственных земель.

Ключевые слова: *землепользование, земельные ресурсы, инвестиции в землепользование, инвестиции в сельское хозяйство, устойчивое экономическое развитие, привлечение инвестиций, реализация инвестиционных проектов.*

SOME PROBLEMS OF INVESTMENT PROCESS MANAGEMENT IN RECLAMATION IRRIGATION AND IRRIGATION OF AGRICULTURAL LANDS

Komilov N.B.

Anonotation. *The article analyzes the importance of investments in the rational use of agricultural land, the role and management of investment flows in land reclamation and irrigation, problems of managing investment flows in land reclamation, the implementation of investment projects in the country's agricultural sector, as well as the implementation of investment projects in the development of agriculture, especially land use.*

In general, the most important aspects of investments in the use of land resources and the mechanism for implementing investment projects in the field of land reclamation and irrigation are scientifically substantiated, the researcher identified the problems of the industry, and gave specific recommendations for improving the investment climate in the field of agricultural land.

Key words*: land use, land resources, investments in land use, investments in agriculture, sustainable economic development, attracting investments, implementing investment projects.*

Гузориши масъала. Амалигардонии стратегияи рушди устувори сектори агарарии кишвар, ҷорӣ намудани комлекси тадбирҳои мелиоративӣ ва таҷдиду таъмири системаи обёрикунони заминҳо, баландбардории самаранокии захираҳои

заминҳои кишоварзиро бидуни сармоягузорӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар ин радиф, мавриди зикр аст, ки яке аз самтҳои асосии равнақи сармоягузориҳо дар самти беҳдошти замин ва обёрикунонӣ махсуб меёбанд. Хусусан, нақши сармоягузориҳо дар рушди устувори муносибатҳои заминдорӣ ва заминистифодабарӣ ва мушкилотҳои он мавриди зикр аст. Маълум аст, ки мақсади ҳамагуна фаъолияти сармоямоягузорӣ ин ба даст овардани ягон намуди самара (фоида ё самараи иҷтимоӣ-экологӣ) мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқот аз ҷониби Акимова Т.А., Хаскин В.В., Тағоев Ҷ.Ҳ., Трушин Ю.В., Шпак А. Ва дигарон гузаронида шудаанд.

Мақсади мақола омӯзиши баъзе мушкилотҳои идоракунии раванди сармоягузориҳо дар самти беҳдошти замин ва обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Самара аз ин сармоягузориҳо бояд миёна бошаду бо хароҷоти минималӣ ба даст оварда шавад, зеро ин тақозои иқтисоди бозорӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузорӣ чӣ дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва чӣ мавриди қабули қарорҳои мустақим оид ба онҳо на танҳо дар дараҷаи корхонаву ташкилотҳо, компанияву фондҳои сармоягузорӣ, балки дар сатҳи давлат ва сохторҳои ҳудудии идоракунии он мавриди таҳлилу омӯзишҳои ҳамаҷониба қарор дода мешаванд. Яъне, фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳама дараҷаҳои номбурда бояд ончунон коркард ва амалӣ гардонида шаванд, ки натиҷаҳои онҳо ба сиёсати сармоягузории давлат мувофиқат намуда, ҳамзамон самаранокии нақшаҳо стратегии давлатро дар бахши сармоягузорӣ таъмин карда тавонанд. Мавриди омӯзишу таҳлилу натиҷагирии мо корхонаҳои аграрӣ қарор гирифтаанд. Яъне, мо нақш ва идоракунии ҷараёнҳои сармоягузориро дар мисоли корхонаҳо ва хоҷагиҳои кишоварзӣ дида баромада, мушкилоту камбудиҳои дар ин самт ҷойдоштаро ошкор намуда, таъсири ин гузоришҳоро ба самаранокии низоми заминдорию заминистифодабарӣ баррасӣ қарор медиҳем. Чунин иқдом, албатта ба худ сабабҳоро доро мебошад.

Аксари муҳаққиқони ин мавзӯъ сабаби нокомии фаъолияти сармоягузории корхонаҳои соҳаи аграриро дар сифати пасти идоракунии ҷараёнҳои сармоягузорӣ медонанд. Иқтисоддони ватанӣ Тағоев Ҷ.Ҳ-иброз медорад,ки "идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ ҳам дар доираи амалигардонии чорабиниҳои давлатӣ (сармоягузориҳо ва молиягузориҳои давлатӣ) ва ҳам дар доираи худи корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳи нисбатан паст қарор доранд. Аз ин рӯ, дар бештари ҳолатҳо сармояҳои гузоштташуда ғайримақсаднок ва ғайрисамаранок истифода бурда мешаванд" [6,С.151-157]. Аз ҷони дигар олимони рус Акимова Т.А., Хаскин бар он зараанд,ки «... яке аз сабаби асосии ин раванд таҷдиди сохтории табиатғунҷоишӣ, ки дар натиҷаи он қисмати зиёди сармояҳо ба соҳаҳои коркардаи ашёҳои хоми саноатӣ равона карда мешаван»[1]

Мушкилоти идоракунии ҷараёнҳои сармоягузориро дар соҳаи беҳдошти замин ва обёрикунони метавон чунин арзёбӣ намуд:

1) Набудани барномаҳои комплексии рушди босуботи фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Яъне, сараввал объекту иншоотҳои хусусияти инфрасохтори истеҳсолӣ доштаи соҳаро гурӯҳбандӣ кардан лозим аст. Баъдан, муайян кардан лозим аст, ки ин объектҳои номбурда ҳар сол то чанд фоиз аз ҳисоби маблағгузориҳои буҷаи давлатӣ тавассути вазорати кишоварзӣ, вазорати мелиоратсия ва захираҳои обӣ ва дигар мақомоти ба кишоварзӣ алоқаманд, азнавбарқароркунӣ, васеъкунӣ ва таҷдид карда мешаванд. Ҳамчунин муқаррар кардан лозим аст, ки объектҳои хусусияти инфрасохтори истеҳсолӣ дошта дар дараҷаи вилоятҳо ва ноҳияҳо чӣ гуна сармоягузорӣ карда мешавад. Хуласи калом муқаррар кардан лозим аст, ки кадом намуди объектҳои хусусияти инфрасохтори истеҳсолӣ доштаи кишоварзӣ аз ҷониби кӣ ва дар кадом андозаҳо аз кадом ҳисоб нигоҳдорӣ шуда, амалкарди мӯътадили фаъолияташон таъмин мегардад.

2) Набудани як механизми мукаммалу шаффоф, ки истифодаи мақсаднок,

самаранок ва ҳамаҷониба шаффофи маблағҳои аз ҷониби буҷаи давлат ва буҷаҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ ҷудошударо барои истифодаи самаранок ва ҳифзи захираҳои замин таъмин карда тавонад. Яъне чунин як механизмро кор карда баромадан лозим меояд.

3) Иштироки начандон фаъолона ва мустақими давлат дар фаъолияти сармоягузории соҳаи кишоварзӣ.

4) Камҳавсалагӣ ва бемасъулиятии роҳбарони корхонаҳои давлатӣ ва корхонаҳои коллективии кишоварзӣ. Яъне, ҳамон хусусияти таъинотии роҳбари корхонаи давлатӣ аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ва ҳукумати маҳаллӣ роҳбарони ин корхонаҳоро то андозае дилхунуку сархунук мегардонад. Бо ибораи дигар, ташаббус ва соҳибкори воқеӣ буданро дар замири онҳо ҳамин ба кор мондану аз кор гирифтанҳо маҳв месозад.

5) Кам будани мутахассисони баландихтисос дар бахши шинохти инвестисияҳо ва кор бо лоиҳаҳои аз ҷониби инвесторҳои хориҷӣ молиякунонишаванда, ҳимояи манфиатҳои молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ мавриди амалигардонии инвеститсияҳои хориҷӣ, баҳодиҳии паҳлӯҳои мусбӣ ва манфии ин ва ё он намуди сарчашмаҳои молиякунонии инвеститсияҳо, ки аз ҷониби инвесторҳои хориҷӣ сармоягузорӣ мешаванд.

6) Вазъи молиявии аксари корхонаҳои кишоварзӣ имкон намедиҳад, ки маблағи заруриро барои фаъолияти сармоягузорӣ ҷудо намоянд. Ҳатто дар бештари ҳолатҳо яке аз сарчашмаҳои доимии ҷамъшавии маблағҳои пулӣ барои молиякунонии сармоягузориҳо- фонди истеҳлокӣ низ барои харидкунии фондҳои гардони корхонаҳо истифода бурда мешавад.

7) Қисмати зиёди корхонаҳои кишоварзиро хоҷагии деҳқонӣ ташкил медиҳанд, ки барои ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ харидкунии техникаи зарурӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ғайрисамаранок мебошад. Аз ин рӯ, дар ин самт низ идоракунию танзими фаъолияти сармоягузорӣ мушкилиҳои худро дорад.

8) Мушкилоти аз ҳама асосӣ он аст, ки ҷомеа имрӯз намехоҳад, аниқтараш фаҳмидан намехоҳад, ки кишоварзӣ имрӯзҳо бо заминҳои аҳамияти кишоварзӣ доштааш, бо шароити табиӣ барои истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ мувофиқаш ба соҳаи аввалиндараҷаи иқтисодиёти ҳар як давлати дунё табдил ёфтааст. Замоне расидааст, ки ба кишоварзӣ, рушди босуботи он ва КАС аз дигар равзана баҳо диҳем. Яъне, худро ба шаҳрҳо задану вазъи бе ин ҳам мушкили аҳолии шаҳру шаҳрдориро мушкилтар кардан лозим нест, балки бо дастгирии ҳукумати ҶТ тавассути барномаҳо ва лоиҳаҳои аз ҷониби вазоратҳои он коркардшуда бояд ба обод гардонидани тамоми марзи кишварамон бо роҳи бунёди деҳаҳо ва ҷамоатҳои нав оғоз намоем. Ва дар ин ҷода бунёди корхонаҳои агросаноатӣ нақши муҳимро мебозанд, зеро дар ҳолати босубот фаъолият кардани онҳо аҳолӣ соҳиби ҷои кори доимӣ гардида, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди саноатии он афзоиш ёфта, бехатарии озуқавории аҳолии кишвар таъмин мегардад. Албатта, чунин як рушди босуботи иқтисодиёти корхонаҳои КАС, пеш аз ҳама фаъолияти сармоягузории босубот ва идоракунии самараноки ҷараёнҳои сармоягузориро тақозо мекунад.

Тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти заминдорӣ агар аз як тараф барои обёрикунонии он мусоидат кунад ва аз тарафи дигар барои ҳосилнокии баланди заминҳо таъсири калон дорад. Мавриди зикр аст, ки аз ҳисоби маблағгузории давлатӣ барои амалисозии барномаҳои бахши аграрии кишвар хусусан дар самти обёрикунонии заминҳо 18,7 млн. сом. ва ҷиҳати харидории техникаи кишоварзӣ тариқи лизинг - 15 млн. сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки имрӯз дар ҷумҳурӣ бо дастгирии ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ва сармоягузорони мутақим ба маблағи умумии 209,9 млн. доллари ИМА 9 лоиҳа дар бахши аграрӣ дар ҳолати тадбиқшавӣ мебошанд. [2,С.182-189].

Қобили қайд аст, ки дар назарияи илмӣ ва таҷрибаи амалӣ маблағгузориҳои асосӣ ё худ инвеститсияҳо ба капитали асосӣ ин гузориши маблағҳои молию пулии дарозмуддате мебошанд, ки барои харидкунӣ, азнавбарқароркунӣ, таҷдид, васеъкунӣ ва сохтмони фондҳои асосии

корхонаҳо равона карда мешаванд. Яъне, **сармояи асосӣ** сарчашмаи молиякунонии сохтмонҳои капиталӣ дар ин ва ё он соҳаи иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд. Дар навбати худ сохтмони капиталӣ яке аз шаклҳои асосии такрористеҳсоли фондҳои асосии корхонаву ташкилотҳои кишоварзи ба шумор меравад, ки бидуни мавҷудияти онҳо комёб шудан ба истифодаи самараноки захираҳои замини кишоварзи дар ин ва ё он минтақаи кишоварзӣ ғайриимкон аст.

Бо мақсади рушди беҳдошти замин ва обёрии он инчунин самаранокии замин ва ҳифзи аҳолии деҳот аз ҳаргуна офатҳои табиӣ, хусусан, обхезӣ, ки ба заминҳои таъйиноти кишоварзӣ ҳисороти зиёд меоварад, дар кишвар айни замон 4-лоиҳаҳои сармоягузорӣ мавриди татбиқи амал қарор гирифта шуда аст. (ниг.ба ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. - Татбиқи лоиҳаҳои сармоягӯзорӣ дар самти дасгирии беҳдошти замин ва обёрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо млн долар)

Номгӯи лоиҳаҳо	Сармоягузорон ва шарикони рушд	Маблағи умумии лоиҳа
Таъминоти шуғли аҳолӣ барои устувории хоҷагии қишлоқ ва идоракунии захираҳои обӣ (марҳилаи 2.)	Барномаи глобалии хоҷагии қишлоқ ва амнияти озуқаворӣ, Ассотсиатсияи Байналмиллалии Рушд	57,90 млн
Таъмини устувории ҳавзаи дарёи Панҷ ба тағйирёбии иқлим	Бонки Осиёгии Рушд ва Ҳукумати ҶТ	13,59 млн
Соҳилмустаҳкамкунӣ, сохтмони садҳо ва дандонасадҳои соҳилмуҳофизатӣ дар дарёи Панҷ ва сойи Чубекча дар ноҳияи М.С. А. Ҳамадонӣ	Маркази имдод ва корҳои башардӯстонаи Подшоҳ Салмон Шоҳигарии Арабистони Саудӣ	6,354 млн
Лоиҳаи идоракунии захираҳои об дар ҳавзаи дарёи Панҷ	Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки Осиёгии Рушд ва гранти Фонди коҳиши камбизоатии Ҷопон	31,61млн

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Лоиҳаи таъминоти шуғли аҳолӣ барои устувории хоҷагии қишлоқ ва идоракунии захираҳои обӣ (марҳилаи 2) дар ноҳияҳои вилояти Хатлон, аз ҷумла Ёвон, Ҷ.Балхӣ, Хуросон, Кушониён, А.Ҷомӣ, Дӯстӣ, Восеъ, М.С.А. Ҳамадонӣ, Панҷ, Н.Хусрав, Ҷайҳун, Вахш, Қабодиён, Данғара, Шаҳритус ва дар се ноҳияи тобеи марказ Ҳисор, Ваҳдат ва Рӯдакӣ амалӣ шуда истодааст. Саҳми барномаи глобалии хоҷагии қишлоқ ва амнияти озуқаворӣ (ФАО) дар лоиҳа 60,78% ва гранти Ассотсиатсияи Байналмиллалии Рушд 39,21% лоиҳаро ташкил медиҳад.

Бо мақсади соҳилмустаҳкамкунии дарёи Панҷ ва ҳифзи заминҳои кишоварзӣ, инчунин, барқарорсозии инфрасохтори ситемаи обёрикунони аз ҷониби Агентии беҳдошти замин ва обёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи лоиҳаи "Таъмини устувориии ҳавзаи дарёи Панҷ ба тағйирёбии иқлим" амалӣ шуда истодааст. Макони амалишавии лоиҳаи мазкур ноҳияҳои наздимарзии Панҷ, Кӯлоб, Восеъ, Дарвоз, Ишкошм, Роштқалъ, Ванҷ ва Рӯшон ба ҳисоб рафта, амалишавии он аз соли 2014 оғоз гардида, соли 2019 ба анҷом мерасад. Сармоягузорӣ асосии лоиҳаи зикргардида Бонки Осиёгии Рушд (95,65%) ба ҳисоб рафта, маблағро ҳамчун грант пардохт мекунад. Ҳиссаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар ин лоиҳа 4,35%- ро ташкил медиҳад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оварда шудааст: "хавфи баланди офатҳои табиӣ ва осебпазирӣ ба оқибатҳои тағйирёбии иқлим, ки барои рушди устувор таҳдидҳоро ба вуҷуд меоранд"[5]. Аз ин рӯ, барои ҳалли ин мушкилотҳои мавҷуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷояги бо шарикони рушд татбиқи лоиҳаи сармоягузории "Соҳилмустаҳкамкунӣ,

сохтмони садҳо ва дандонасадҳои соҳилмуҳофизатӣ дар дарёи Панҷ ва сойи Чубек дар ноҳияи М.С.А.Ҳамадонии вилояти Хатлон”-ро ба роҳ монда аст. Амалишавии лоиҳаи мазкур дар ноҳияҳои Панҷ ва М.С.А. Ҳамадонӣ сурат гирифта, соли 2017 оғоз ва соли 2018 ба итмом мерасад.

Ҳамзамон бо саъю кӯшишҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ мақсади ба низом даровардани кадастри замин, рушди чорводорӣ ва чарогоҳҳо ва сохибкорӣ, шуғли аҳолӣ, идоракунии захираҳои обӣ, идоракунии экологии заминҳо дар сектори аграрӣ ҷумҳурӣ лоиҳаҳои сармоягузорӣ тадбиқ шуда истодаанд, ки муҳимтарини онҳоро ба мақсади муайян намудани нақши онҳо дар танзим ва самаранокии муносибатҳои заминдорию заминистифодабарӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаи Кӯлоб мавриди баррасӣ қарор медиҳем. (ниг. ба ҷадв 2)

Ҷадвали 2. - Тадбиқи лоиҳаҳои сармоягӯзорӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ хусусан истифодаи замин ва (бо млн. доллар)

Р/Т	Номгӯи лоиҳаҳо	Оғози лоиҳа	Анҷоми лоиҳа	Шарикони рушд ва сармоягузорон	Маблағи умумии лоиҳа
1	Бақайдгирӣ ва системаи кадастри замин бахри тараққиёти устувори соҳаи кишоварзӣ	2005	2016	Гранти Бонки ҷаҳонӣ ва Ҳукумати ҶТ.	20,53
2	Рушди чорводорӣ ва чарогоҳҳо	2012	2017	ФБРКО(ФАО) ва Ҳукумати ҶТ	15,55
3	Рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ	2015	2020	Гранти АБР	14,16
4	Лоиҳаи таъмини шуғли аҳолӣ барои устувории хоҷагии қишлоқ ва идоракунии захираҳои обӣ (марҳилаи якум)	2013	2018	Гранти ФАО ва гранти Бонки Умумиҷаҳонӣ	45,9млн доллар
5	Идоракунии экологии замин ва беҳдошти воситаҳои зиндагӣ дар деҳот	2013	2018	Бонки умумиҷаҳонӣ	16,87 млн доллар

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Татбиқи лоиҳаи «Бақайдгирӣ ва системаи кадастри замин бахри тараққиёти устувори соҳаи кишоварзӣ» барои аз нав ташкилдиҳии ташкилотҳои кишоварзӣ ва дар заминаи онҳо таъсис додани хоҷагиҳои деҳқонии оилавӣ ва инфиродӣ мусоидати комил мекунад. Мақсади асосии татбиқи лоиҳаи мазкур ин баркарорсозии шабакаҳои обёрии дохили хоҷагӣ ва мусоидати Асотсиатсияҳои истифодабарандагони об, ба тариқи озмоишӣ шурӯъ намудани корҳои бақайдгирии қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ, хоҷагиҳои ёрирасон ва дигар молу мулки ғайриманқул дар шаҳру ноҳияҳои пилотӣ, мебошад. Мавриди зикри аст, ки лоиҳаи мазкур аз бахшҳои алоҳида иборат аст ва ҳар як бахши он бахри тараққиёти соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи дурусти замин равона карда шудааст, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: [4,С.235-239].

-бахши азнавташкилдиҳии ташкилотҳои кишоварзӣ ва бақайдгирии замин;

-бахши иттилоотӣ дар ташкилотҳои кишоварзӣ ва барқарорсозии шабакаҳои обёрии заминҳои дохили хоҷагӣ;

-бахши идораи лоиҳа;

-бахши дастгирии сиёсат.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ яке аз роҳҳои баромадан аз ин вазъияти ҳалталаб ин иштироки бевоситаи давлат дар фаъолияти сармоягузорӣ дар самти беҳдошти замин ва обёрикунонӣ ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи давлатҳои дорои сектори аграрии тараққикарда нишон медиҳад, ки давлат ба роҳҳои гуногун метавонад дар фаъолияти сармоягузории корхонаю ташкилотҳои соҳаи иштирок намояд. Якчанд нуктаҳои таҷрибаи самараноки мамолики рушдкардаро дар ин бахш мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1.Давлат аз ҳисоби як қисми маблағҳои буҷавӣ ва маблағҳо аз фондҳои гуногун, ки ҳамасола ба тариқи бебозгашт ба соҳаи кишоварзӣ равона месозад, метавонад дар ҳама ноҳияҳои кишоварзии ҷумҳурӣ корхонаҳои махсусгардонидашуда, яъне стансияҳои моддӣ – техникӣ (СМТ) ташкил диҳад.

2. Бо роҳи ташкили Стансияи Модди Техникӣ давлат метавонад дар 5-10 сол Баъзаи Моддӣ Техникӣ соҳаи кишоварзиро нав кунад, талаботи хоҷагиҳои навташкилро ба техника ва технологияи навтарин таъмин намояд.

3. Ба воситаи ташкили Стансияи Модди Техникӣ давлат пеши роҳи ғайримақсаднок истифодашавии маблағҳои аз буҷаи давлат ҷудошударо гирифта, тавассути Вазорати кишоварзӣ бевосита дар соҳаи кишоварзӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мешавад.

4.Ба воситаи ташкили чунин сармоягузориҳо давлат барои дар амал татбиқ намудани сиёсати аграрии пешгирифтааш дар тамоми ноҳияҳои кишоварзии ҷумҳурӣ заминаҳои иқтисодию иҷтимоиро фароҳам меоварад.

5. Зимни ташкили чунин Стансияи Модди Техникӣ дар ҳар як ноҳияи ҷумҳурӣ садҳо ҷойҳои кории доимӣ пайдо мегарданд.

6. Мутахассисони соҳа таҷрибаи амалии фаъолияти Стансияи Модди Техникӣ -ро таҳлил намуда, ба хулосае омаданд, ки самаранокии истифодаи техникаи кишоварзӣ дар Стансияи Модди Техникӣ нисбати дигар шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар кишоварзӣ 25% баланд аст.

7. Дар базаи чунин корхонаҳо Вазорати кишоварзӣ метавонад хизматрасониҳои агрономӣ, байторӣ, зоотехникӣ, инжинерӣ, иқтисодию муҳосибӣ (барои супоридани андозҳо, хуҷҷатгузорӣ, кафолат, тайёр кардани бизнес- нақшаҳо, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, омӯзиши компютер ва равандҳои ҳокимияти электронӣ)-ро ба тариқи пулакӣ ба роҳ монад. Дар натиҷа норасоии кадрҳо дар соҳаи кишоварзӣ, махсусан дар хоҷагиҳои деҳқонӣ кам шуда, дастрасии онҳо аз хизматрасониҳои номбурда таъмин мегардад.

8. Ҳал шудани мушкилоти бо техника таъмин намудани хоҷагиҳои кишоварзӣ, ба онҳо имкон медиҳад, ки масъалаи норасоии фондҳои гардони худро аз ҳисоби қарзҳои кӯтоҳмуддати бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳои қарзӣ бартараф намоянд.

Ҳамин тариқ, баъди тадқиқ ва таҳлили сармоягузориҳо бахри рушди беҳдошти замин ва обёрикунонӣ дар соҳаи кишоварзӣ маълум гардид, ки дар ҳоли ҳозир 9 лоиҳаи инвеститсионӣ ба маблағи умумии 940 миллион сомонӣ дар самти беҳтару ҳосилхез кардани заминҳои обёришаванда ва барқарорсозии иншооти обрасонӣ, обёрии заминҳо амалӣ шуда истодааст.

Адабиёт

1. Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экология. Человек - Экономика - Биота - Среда: Учебник для вузов. /2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2000. 566.
2. Комилов Н.Б. Тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти заминҳои кишоварзии минтақаи Кӯлоб:мушкилот ва дурнамо //Маҷалаи илмии Маркази тадқиқот сатрастегии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз»–Душабе-2018. №2(61). -С.182-189.
3. Ҳисоботи сараёсати сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон дар соли ҳисоботии 2018.
4. Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030-88с.
5. Тағоев Ҷ.Ҳ.. Аграрный сектор РТ: приоритеты, инвестирования и ожидаемые результаты в рамках госпрограмм// Вестник нац. ун-та – Душанбе: «Сино», 2016.-№2/10(219). -С.151-157.
6. Трушин Ю.В. Повышать роль кредитных организаций в развитии инвестиционных процессов в сфере АПК // Деньги и кредит. - N 6. М.: 2006. -230с
7. Шпак А. Роль инвестиционной деятельности в развитии сельского хозяйства. //Российский журнал.- 1998.-№12. М.: 138 с.

Маълумот дар бораи муаллиф: Комилов Низомуддин Бегаҳмад - номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 918579290, email : nizomiddin.komilov@mail.ru

Информация об авторе: Комилов Низомуддин Бегахмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел: 918579290, электронная почта: nizomiddin.komilov@mail.ru

Author information: Komilov Nizomiddin Begahmadovih - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel: 918579290, e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

УДК:336

ТАҲИЯИ МОДЕЛҲОИ МАКРОИҚТИСОДӢ БО НАЗАРДОШТИ ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Ғафуров П.Ҷ.

Аннотатсия. *Мақолаи мазкур ба таҳлили имкониятҳои гуногуни таҳияи модели макроиқтисодӣ дар заминаи хусусиятҳои иқтисодиёти Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф моделҳои маъмули иқтисодӣ, аз ҷумла моделҳои макроэконометрӣ, мувозинати умумии ҳисобгардида (CGE), авторегрессияи векторӣ (VAR) ва тавозуни байнисоҳавӣ (IO)-ро мавриди муқоиса қарор дода, афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои ҳар як равишро таҳлил намудааст. Бо дарназардошти шароити имрӯза, татбиқи чунин моделҳо зарур ва муҳим арзёбӣ мегардад, зеро онҳо барои дурнамосозии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва дастгирии таҳлили сиёсати иқтисодӣ воситаи боэътимод мебошанд.*

Калимавожаҳо. *Моделсозии макроиқтисодӣ, моделҳои иқтисодӣ, CGE, моделҳои эконометрӣ, авторегрессияи векторӣ (VAR), тавозуни байнисоҳавӣ (IO).*

Барои иқтибос: *Ғафуров П.Ҷ. Таҳияи моделҳои макроиқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти Тоҷикистон / П.Ҷ. Ғафуров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 665-671.*

РАЗРАБОТКА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ С УЧЕТОМ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Ғафуров П.Ҷ.

Аннотация. *Статья посвящена анализу различных возможностей построения макроэкономической модели с учётом особенностей экономики Таджикистана. Автор рассматривает распространённые типы экономических моделей, включая макроэконометрические модели, модели общего равновесия (CGE), векторные авторегрессии (VAR) и межотраслевые балансовые модели (IO), проводя сравнительный анализ их преимуществ и ограничений. С учётом современных условий применение таких моделей рассматривается как актуальное и целесообразное, поскольку они служат надёжным инструментом для прогнозирования макроэкономических показателей и поддержки анализа экономической политики.*

Ключевые слова. *Макроэкономическое моделирование, экономические модели, CGE, эконометрические модели, векторная авторегрессия (VAR), межотраслевой баланс (IO).*

DEVELOPMENT OF MACROECONOMIC MODELS TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIFICS OF TAJIKISTAN'S ECONOMY

Gafurov P.J.

Abstract. *This article analyzes various possibilities for constructing a macroeconomic model adapted to the specific characteristics of Tajikistan's economy. The author compares commonly used economic models, including macroeconometric models, computable general equilibrium (CGE) models, vector autoregression (VAR) models, and input-output (IO) models, and evaluates the strengths and limitations of each approach. Given the current economic context, the application of such models is considered essential and timely, as they provide a reliable tool for forecasting macroeconomic indicators and supporting economic policy analysis.*

Keywords. *Macroeconomic modeling, economic models, CGE, econometric models, vector autoregression (VAR), input-output (IO).*

Гузориши масъала. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти Тоҷикистон зарурати таҳияи модели мукаммали макроиқтисодӣ ба миён омадааст. Бо назардошти рӯйхати тасдиқшудаи нишондиҳандаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодӣ, Ҳукумати кишвар бояд дурнамои онҳоро бо истифода аз модели мувофиқ таҳия намояд. Маҳдудият дар

мавҷудияти модели мутобиқ ба хусусиятҳои иқтисодиёти миллӣ метавонад ба он оварда расонад, ки дурнамои рушди нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таҳлили самараноки сиёсати иқтисодӣ ба таври кофӣ амалӣ нагардад. Бо дарназардошти омилҳои зикршуда, зарурати таҳияи модели нави макроиқтисодӣ, ки бояд хусусиятҳои сохтори иқтисодиёти Тоҷикистонро пурра инъикос кунад, пеш меояд. Ин модел бояд алоқамандиҳои мураккаби макроиқтисодии кишварро дар шароити иқтисоди бозаргонӣ дар назар дошта, барои дурнамои боэътимоди нишондиҳандаҳо ва таҳлили таъсири чораҳои сиёсати молиявию пулӣ заминаи илмӣ фароҳам орад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти илмӣ оид ба моделсозии макроиқтисодӣ чанд равиши асосӣ фарқ карда мешавад. Аввалан, моделҳои макроэконометрӣ ва дуюм, моделҳои CGE аз маъмултарин усулҳои моделиронӣ ба шумор мераванд. Моделҳои макроэконометрӣ маҷмӯи муодилаҳоро дар бар мегиранд, ки дар асоси назарияҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла модели IS-LM дар давраи кӯтоҳмуддат, модели AD-AS дар давраи миёнамуддат ва функсияи истеҳсолӣ дар давраи дарозмуддат, бо истифода аз маълумоти эмперикӣ таҳия ва баҳогузорӣ мешаванд. Ин гуна моделҳо қобилияти мутобиқшавии баланд дошта, сохтори худро метавонанд вобаста ба талаботи таҳлилӣ тағйир диҳанд. Моделҳои CGE бошад, бар пояи назарияҳои микроиқтисодӣ, аз ҷумла принсипҳои интихоби истеъмолкунанда ва ҳадди аксаркунонии фоидаи корхонаҳо, таҳия мешаванд. Дар чунин моделҳо фарз карда мешавад, ки истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон дар шароити бозорӣ интихоби оптималӣ мекунанд ва ҳама бозорҳо дар ҳолати мувозинати умумӣ қарор мегиранд [4]. Моделҳои CGE сохтори хеле чандирӣ дошта, метавонанд статикӣ ё динамикӣ бошанд ва сатҳи тафсири онҳо аз чанд бахши умумӣ то садҳо бахшу агенти иқтисодӣ фарқ кунад. Афзалияти асосии моделҳои CGE дар он аст, ки онҳо имкон медиҳанд таъсири ҳамаҷонибаи тағйироти сиёсати иқтисодӣ ё зарбаҳои беруниро ба тамоми бахшҳо ва бозорҳо тарҳрезӣ намоянд. Вале барои таҳияи модели CGE барои Тоҷикистон як қатор мушкилоти амалӣ мавҷуданд. Пеш аз ҳама, зарурати дастрас будани матритсаи мукаммали ҳисобҳои иҷтимоиву иқтисодӣ (SAM) ё ҷадвали муфассали байнисоҳавӣ мебошад, ки ҷараёнҳои хароҷоту даромади ҳамаи бахшҳои иқтисодиро дар бар гирад. Тайёр намудани чунин базаи маълумот кори заҳматталаб буда, маълумоти омории дастрас барои солҳои охир шояд пурра ва боэътимод набошад. Сониян, модели CGE дониши баланди техникӣ ва вақти зиёдро барои калибронӣ (танзими параметрҳо) ва санҷиши фарзияҳо талаб мекунад. Хатогии ночиз дар муайянсозии ягон параметр метавонад ба натиҷаҳои ниҳоии модел таъсири ҷиддӣ расонад. Илова бар ин, натиҷаҳои модели CGE аксар вақт ҳассос ба фарзияҳои назариявии худ мебошанд (ба мисли пурра рақобатпазир будани бозорҳо ва мутобиқшавии пурраи нархҳо), ки дар воқеияти дар иқтисодиёт на ҳама вақт иҷро мешаванд. Аз ин рӯ, барои дурнамои макроиқтисодӣ дар доираи як мақомоти давлатӣ бо истифода аз модели CGE шояд камтар мувофиқ бошад, зеро он асосан барои таҳлили сенарияҳои сиёсати иқтисодӣ истифода мегардад ва татбиқи он ҳам аз нигоҳи захираҳо ва ҳам аз нигоҳи фаҳмондадиҳии натиҷаҳо мушкилтар мебошад. Илова бар равишҳои мазкур, дар таҳқиқотҳои иқтисодӣ инчунин моделҳои авторегрессияи векторӣ (VAR) мавриди истифода қарор доранд. Модели VAR як низоми муодилаҳост, ки дар ҳар кадоме тағйирёбандаи эндогении худ ба воситаи қимати эмперикӣ ва дигар тағйирёбандаҳои эндогенӣ тавсиф мешавад. Моделҳои VAR одатан бо шумори нисбатан ками нишондиҳандаҳо (масалан, камтар аз даҳ адад) таҳия мешаванд ва параметрҳои онҳо пурра дар асоси маълумоти эмперикӣ баҳогузорӣ мегарданд. Афзалияти ин равиш соддагии нисбии он ва талаботи ками маълумот аст. Барои таҳияи он танҳо қаторҳои вақтии чанд нишондиҳандаи асосӣ кофӣ мебошад. Бо ёрии VAR метавон робитаҳои кӯтоҳмуддати байни нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро ба таври миқдорӣ санҷид ва таъсири омилҳои гуногуни берунаро ба ин нишондиҳандаҳо

баҳогузорӣ кард. Вале модели VAR инчунин маҳдудиятҳои ҷиддии худро дорад. Азбаски дар он ягон сохтори иқтисодии пешакӣ муайяншуда вуҷуд надорад, натиҷаҳояшро танҳо аз нигоҳи оморӣ шарҳ додан мумкин буда, барои шарҳи амиқи иқтисодӣ камтар имконият медиҳад. Ин модел танҳо робитаҳои гузаштаву ҳозираи байни нишондиҳандаҳоро инъикос мекунад ва агар шароити иқтисодӣ ё режими сиёсати давлатӣ дар оянда тағйир ёбад, модели VAR наметавонад таъсири онро боэътимод дурнамо диҳад. Инчунин, бо модели VAR наметавон ба осонӣ нишондиҳандаҳои зиёди бахширо дурнамо кард - одатан шумори тағйирёбандаҳо дар он маҳдуд буда (масалан, то 6-8 адад), бинобар ин барои ба даст овардани тафсили баланди ҳамаи бахшҳо (монанди ҳаҷми истеҳсолоти тамоми соҳаҳо) мувофиқ нест. Ҷиҳати дигаре, ки дар адабиётҳо қайд мегарданд, зарурати пайваст намудани моделҳои секторӣ бо моделҳои макроиқтисодӣ мебошад. Дар ин замина, моделҳои балансии байнисоҳавӣ (Input-Output) аҳамияти махсус доранд. Модели байнисоҳавӣ ҷадвали мутавозини байни бахшҳои иқтисодиётро асос қарор медиҳад, ки дар он барои ҳар як соҳа ҳаҷми маҳсулоти тавлидшаванда ва тақсимоти он ҳамчун воридот ба соҳаҳои дигар нишон дода шудааст. Масалан, бо модели IO метавон ҳисоб кард, ки афзоиши истеҳсоли маҳсулоти пахта чӣ гуна ба соҳаҳои саноати сабук, нақлиёт, савдои хориҷӣ ва ғайра таъсир мерасонад (тавассути занҷири талаботи байнисоҳавӣ). Афзалияти модели IO дар он аст, ки он тасвири муфассали сохтори иқтисоди миллиро медиҳад ва барои таҳлили лоиҳаҳои инвеститсионӣ ё таъсири рушди як соҳа воситаи муфид ба ҳисоб меравад. Хусусан ҳангоми арзёбии таъсири иқтисодии лоиҳаҳои калон (мисол, сохтмони нерӯгоҳи барқӣ ё як корхонаи нави саноатӣ) модели IO нишон медиҳад, ки чӣ гуна ҷойҳои кори нав таъсис меёбанд, ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ ва даромади аҳолӣ зиёд мегардад ва ғайра. Бо вуҷуди ин, модели IO хислати статикӣ дошта, муносибатҳои байнисоҳаиро бо коэффитсиентҳои доимӣ муайян мекунад ва тавоноии дуранамои он дар ҳолати тағйирёбии шароити бозорӣ маҳдуд мебошад.

Дар солҳои охир, барои бартараф намудани камбудиҳои ҳар як равиши ҷудогона, методологияи муттаҳидсозии моделҳо рушд кардааст. Аз ҷумла, моделҳои муттаҳидаи иқтисодӣ, ки ҷузъҳои модели макроэконометриро бо модели байнисоҳавӣ якҷо мекунанд, бештар мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтаанд. Ин гуна моделҳои комплексӣ кӯшиш мекунанд, ки бартариҳои ҳар ду равиш - ҳам тафсили баланди бахшии модели IO ва ҳам динамикаву чандирии модели эконометриро - дар як қолаб ҷамъ намоянд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки моделҳои муттаҳида (бо номи econometric input-output models ё IOE) динамикӣ ва ғайрихаттӣ буда, алоқаҳои байни тағйирёбандаҳои макроиқтисодиро дар заминаи сохтори байнисоҳавӣ ба таври дақиқ инъикос мекунанд. Барои мисол, дар Иёлоти Муттаҳида ва бархе кишварҳои Аврупоӣ солҳост, ки системаҳои моделҳои муттаҳида (масалан, модели INFORUM) барои дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва таҳлили сенарияҳои сиёсати давлатӣ истифода мешаванд ва натиҷаҳои назаррас медиҳанд. Дар маҷмӯъ, таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки интихоби навъи модели макроиқтисодӣ бояд бо дарназардошти шароити мушаххаси ҳар як иқтисод сурат гирад - аз сатҳи дастрасии маълумоти оморӣ то ҳадафҳои таҳлиливу сиёсати иқтисодӣ, модели интихобмешуда бояд мутобиқ ва муассир бошад.

Мақсади мақола. Мақсади асосии ин мақола муайян намудани имконоти гуногуни моделсозии макроиқтисодӣ барои Тоҷикистон ва интихоб кардани модели мувофиқ мебошад. Дар доираи таҳқиқот вариантҳои асосии модели макроиқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти кишвар ва маҳдудиятҳои мавҷудаи маълумот баррасӣ ва баҳогузорӣ мешаванд. Ин тадқиқот бо такя ба таҷрибаи байналмилалӣ ва таҳлили афзалияту камбудии ҳар як навъи модел, асосноккунии интихоби онро пешниҳод мекунад, то ки он ба шароити иқтисоди миллии Тоҷикистон мувофиқтарин бошад.

Муҳтавои асосии мавод. Бо дарназардошти таҳлилҳои боло, барои иқтисодиёти Тоҷикистон панҷ имконияти асосии интихоби модели макроиқтисодӣ

дида мешавад. Дар зер ҳар яки ин вариантҳо бо тавсифи мухтасари моҳият, афзалиятҳо ва камбудиҳои онҳо пешниҳод мегардад. Бо мақсади ҷамъбаст ва муқоисаи равишҳои баррасишуда, ҷадвали зер пешниҳод мегардад, ки хусусиятҳо, афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои ҳар як моделро мухтасар нишон медиҳад (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Муқоиса намудани моделҳои макроиқтисодӣ

Намуди модел	**Хусусиятҳои асосӣ**	**Афзалиятҳо**	**Маҳдудиятҳо**
Макроэконометрӣ	Муодилаҳои оморӣ бо такя ба маълумоти эмперикӣ, асосан дар сатҳи агрегатӣ	Пешгӯии муфид, чандир, истифодаи маълумоти мавҷуда	Талаб ба маълумоти сифатнок, устувории робитаҳо
CGE (Мувозинати умумии ҳисобгардида)	Модели мувозинати бозор дар асоси принсипҳои микроиқтисодӣ	Моделсозии алоқамандиҳои мукаммал байни бахшҳои иқтисодиёт, сенарияҳои сиёсати иқтисодӣ	Мушкилоти маълумот, мураккабӣ, фарзияҳои назариявӣ
VAR (Авторегрессияи векторӣ)	Модели оморӣ дар асоси қаторҳои вақтӣ байни нишондиҳандаҳо	Сода, талаботи ками маълумот, барои кӯтоҳмуддат	Натиҷаҳо камшарх, барои дарозмуддат каммуносиб
IO (Тавозуни байнисоҳавӣ)	Тафсири ҷараёнҳои байни соҳаҳо	Тафсири муфассали бахшҳо, баҳогузории таъсири сохторӣ	Статикӣ, коэффитсиентҳои доимӣ
Муттаҳида (Интегралӣ)	Ҳамгироии моделҳои макроэконометрӣ ва байнисоҳавӣ	Афзалиятҳои ҳарду равиш	Мураккабтар, ниёз ба захира ва ҳамоҳангсозӣ

1. **Модели макроэконометрӣ.** Ин модел бар асоси муодилаҳои иқтисодие сохта мешавад, ки муносибатҳои байни нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодиро (масалан, истеъмол, сармоягузорӣ, ММД, таваррум ва ғайра) тавсиф мекунанд. Афзалияти модели макроэконометрӣ дар он аст, ки барои сохтани он метавон аз маълумоти мавҷудаи омории Тоҷикистон (қаторҳои вақтӣ) истифода бурд ва робитаҳои эмперикии байни тағйирёбандаҳо барои дурнамо ба кор бурда мешаванд. Ин модел имкон медиҳад таъсири сиёсати иқтисодӣ (масалан, тағйири хароҷоти буҷа ё тағйири меъёри фоизӣ) ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тавассути механизмҳои оморӣ баҳогузорӣ шавад. Илова бар ин, модели эконометриро метавон нисбатан зуд ташаккул дод ва бо ворид кардани маълумоти нави оморӣ доимо такмил бахшид. Камбудии асосии модели макроэконометрӣ вобастагии он ба сифати маълумоти оморӣ ва устувории робитаҳои гузаштаи иқтисодӣ мебошад. Агар сифати маълумоти оморӣ нокифоя ё сохтори иқтисодиёт дар давраи оянда ба таври назаррас тағйир ёбад, дақиқии пешгӯии чунин модел коҳиш меёбад. Инчунин, моделҳои хеле калонҳаҷми эконометрӣ идора ва таҷдиди онҳоро мушкил мегардонад, ҳарчанд барои иқтисодиёти нисбатан хурди Тоҷикистон метавон модели иқтисодии андозаи миёнаро татбиқ кард.

2. **Модели мувозинати умумии ҳисобгардида (CGE).** Модели CGE иқтисодиётро ҳамчун як системаи мукаммали бозорҳои ба ҳам алоқаманд тавсиф мекунад. Дар ин модел ҳар як бахши иқтисод (хонаводҳо, корхонаҳо, давлат, бахши хориҷӣ) тасмимҳои худро ба таври оптималӣ мегирад ва нархҳову ҳаҷми истеҳсолоту истеъмол тавассути механизми бозорӣ (талабу пешниҳод) муайян мегардад. Афзалияти муҳими модели CGE дар он аст,

ки он тавозуни умумии тамоми иқтисодиётро нигоҳ дошта, манбаъҳои маҳдуди иқтисодиро (меҳнат, сармоя, замин ва ғ.) байни бахшҳо ба таври оптималӣ тақсим мекунад. Бо ин модел метавон сенарияҳои гуногуни сиёсати иқтисодӣ (масалан, ҷорӣ намудани андози нав, тағйири нархи энергия ё тағйири ҳаҷми даромади беруна)-ро санҷида, таъсири онҳоро ба маҷмӯи нишондиҳандаҳо - аз афзоиши ММД то сатҳи нархҳо ва сохтори истеҳсолоту савдои хориҷӣ - баҳогузорӣ кард. Вале барои таҳияи модели CGE дар Тоҷикистон як қатор мушкилот мавҷуданд. Пеш аз ҳама, зарур аст, ки ҷадвали муфассали ҳисобҳои миллӣ ё матритсаи ҳисобҳои иҷтимоию иқтисодӣ (Social Accounting Matrix) таҳия гардад, ки тамоми ҷараёнҳои даромаду хароҷоти байни бахшҳоро дар бар гирад. Коркарди чунин базаи маълумот вақти зиёд ва захираҳои назаррас металабад, дар ҳоле ки маълумоти омории дастрас метавонад ҳама ҷузъиётро фаро нагирад. Сипас, таҳия ва калибронӣ кардани модели CGE дониши баланди техникӣ ва кӯшиши зиёд талаб мекунад. Натиҷаҳои ин модел ба интихоби параметрҳои вурудӣ хеле ҳассосанд, бинобар ин барои эътимоднокии он тамоми фарзияҳои асосӣ бояд бодиққат санҷида шаванд. Илова бар ин, модели CGE як системаи комилан назариявӣ буда, дурустии он дар шароити воқеии иқтисодиёт бояд тасдиқ гардад - масалан, фарзияи рақобати комил дар ҳамаи бозорҳо ва қобилияти озоди мутобиқшавии нархҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон чандон воқеъбинона нест. Аз ин лиҳоз, барои вазифаҳои пешгӯии даврии макроиқтисодӣ дар доираи ҳукумат, модели CGE камтар мутобиқ ба назар мерасад, зеро татбиқи он ҳам аз лиҳози маълумот ва ҳам аз лиҳози тавонмандиҳои институтсионалӣ душвор буда, натиҷаҳои он барои оммаи васеи қарорқабулкунон душворфаҳм метавонанд буд.

3. **Модели авторегрессияи векторӣ (VAR).** Ин равиш ба тоифаи моделҳои холиси оморӣ мансуб аст. Дар модели VAR одатан танҳо чанд нишондиҳандаи асосӣ (ба мисли ММД, таваррум, қурби асъор, содирот ва ғайра) интихоб шуда, робитаҳои байни онҳо комилан аз рӯи тартиби динамикии вақтӣ муайян мегарданд. Бартарии асосии модели VAR сода будани он ва талаботи ками маълумот мебошад: барои таҳияи он фақат қаторҳои вақтии чанд нишондиҳандаи интихобшуда кофӣ аст. Бо ёрии модели VAR метавон пешгӯиҳои кӯтоҳмуддати нисбатан дақиқ барои нишондиҳандаҳои агрегатӣ ба даст овард ва инчунин таъсири як зарбаи беруниро ба дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ арзёбӣ кард. Вале модели VAR маҳдудиятҳои ҷиддии худро дорад. Азбаски дар он ягон сохтори пешакии иқтисодӣ пешбинӣ нашудааст, натиҷаҳои он танҳо аз нигоҳи оморӣ шарҳ дода мешаванд ва барои шарҳи амиқи иқтисодӣ асоси кофӣ надоранд. Ин модел танҳо робитаҳои гузашта ва ҳозираи байни нишондиҳандаҳоро инъикос мекунад, бинобар ин дар ҳолати ба вуҷуд омадани шароити нав ё ҷорӣ гардидани сиёсати нави иқтисодӣ, эътимоднокии пешгӯии он коҳиш меёбад (чунки дар гузашта чунин ҳолат сабт нашудааст). Ғайр аз ин, модели VAR наметавонад тафсили баланди сохтори иқтисодиро таъмин намояд - одатан шумори тағйирёбандаҳо дар он маҳдуд (масалан, то 6-8 адад) мебошад, аз ин рӯ барои пешгӯии ҳама соҳаҳо ва нишондиҳандаҳои пурра кофӣ нест.

4. **Модели байнисоҳавӣ (IO).** Ин модел ҷадвали байнисоҳавии иқтисодиётро асос қарор медиҳад, ки дар он барои ҳар як соҳа ҳаҷми маҳсулоти тавлидшуда ва тақсимоти он ҳамчун воридот ба соҳаҳои дигар нишон дода шудааст. Масалан, бо модели IO мумкин аст ҳисоб кард, ки афзоиши истеҳсоли пахта чӣ гуна ба соҳаҳои саноати сабук, нақлиёт, савдо ва дигар бахшҳо таъсир мерасонад (тавассути занҷираи таҳвили байнисоҳавӣ). Афзалияти модели IO дар он аст, ки он тасвири муфассали сохтори иқтисоди миллиро медиҳад ва барои таҳлили самараи иқтисодии лоиҳаҳои калон ё тағйироти сохторӣ воситаи муфид мебошад. Хусусан ҳангоми арзёбии таъсири иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузории бузург, модели IO метавонад нишон диҳад, ки чанд ҷойи корӣ таъсис мешавад, ҳаҷми маҳсулоти ватанӣ ва даромади миллӣ чӣ қадар афзоиш меёбад ва ғ. Модели IO метавонад барои пешгӯии кӯтоҳмуддати баъзе нишондиҳандаҳои бахшӣ низ истифода гардад, ба шарте ки талаботи ниҳоӣ (масалан, ҳаҷми сармоягузории давлатӣ, хароҷоти истеъмолӣ

ва ғ.) пешбинӣ шуда бошад. Камбудии аслии модели байнисоҳавӣ статикӣ ва хаттӣ будани он мебошад. Коэффитсиентҳои технология (сарфаи миёнаи воридот барои тавлиди як воҳиди маҳсулоти соҳа) дар ҷадвали IO одатан собит фарз мешаванд ва таъсири тағйирёбии нархҳо ё рафтори адаптивии корхонаҳо ба инобат гирифта намешавад. Яъне ин модел тахмин мекунад, ки сохтори байнисоҳаии иқтисодиёт дар оянда тағйир намеёбад, дар ҳоле ки дар воқеият корхонаҳо метавонанд технологияи худро беҳтар кунанд ё манбаъҳои алтернативиро истифода намоянд. Аз ин рӯ, модели IO асосан барои таҳлили кӯтоҳмуддат ва дар шароити бетағйир мондани ислоҳоти сохторӣ мувофиқ аст. Барои ба назар гирифтани динамикаи рушди иқтисодӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбанда, модели IO одатан бо унсурҳои дигари моделсозӣ (масалан, блокҳои макроэконометрӣ ё оптимизатсионӣ) пурра карда мешавад.

5. **Модели муттаҳидаи макроиқтисодӣ (макроэконометрӣ–байнисоҳавӣ).** Ин варианти моделсозӣ кӯшиши якҷоя намудани бартариҳои равишҳои дар боло зикршударо дар бар мегирад. Дар модели муттаҳида, аз як тараф, як модели макроэконометрии кӯтоҳмуддату дарозмуддат таҳия мешавад, ки алоқаҳои асосии макроиқтисодиро (масалан, тавозуни талаботу пешниҳод дар бозори мол, пул ва меҳнат, механизми нарх ва даромад) тавсиф мекунад, аз тарафи дигар, матритсаи байнисоҳавӣ ба ин модел ҳамгиро карда мешавад, то ин ки натиҷаҳои модел дар сатҳи бахшҳо низ ҳосил шаванд. Ба таври содда, модели муттаҳида дорои «ду қабат» аст - қабати макроиқтисодӣ ва қабати байнисоҳавӣ, ки байни ҳам мутақобилан пайванд доранд. Натиҷаҳои модел ҳам нишондиҳандаҳои агрегатии макроиқтисодӣ (монанди ҳаҷми ММД, суръати таваррум, тавозуни пардохтҳо ва ғайра) ва ҳам нишондиҳандаҳои соҳавӣ (маҳсулоти саноатӣ, ҳаҷми истеҳсолоти бахши кишоварзӣ, сохтмон, хадамот ва ҳатто истеҳсоли молҳои муҳим)-ро дар бар мегиранд. Тавре қаблан зикр шуд, модели муттаҳида аз лиҳози коркарди техникӣ нисбат ба модели холиси CGE маълумоти камтар талаб мекунад, зеро он бештар ба маълумоти воқеии мавҷуда такя мекунад, на ба фарзияҳои назариявӣ. Ҳамзамон, ин модел нисбат ба модели оддии эконометрӣ имкониятҳои бештар фароҳам меорад, зеро тафсили соҳавиро таъмин намуда, механизмҳои бозгашти алоқаро байни бахшҳо ва нишондиҳандаҳои агрегатӣ ба назар мегирад. Масалан, афзоиши сармоягузорӣ дар як соҳа тавассути қабати макроэконометрӣ метавонад боиси зиёд шудани даромади миллӣ гардад, ки он дар навбати худ тавассути матритсаи IO талаботи бештари мавод ва хизматҳоро дар тамоми бахшҳо ба вуҷуд меорад - чунин таъсирҳои мутақобил дар модели муттаҳида пурра инъикос меёбанд. Камбудии модели муттаҳида мураккабии нисбатан баландтари он мебошад: барои таҳияи он ҷалби ҳамзамони таҷрибаи мутахассисони эконометрика ва коршиносони тавозуни байнисоҳавӣ зарур аст. Инчунин, барои таъмини дақиқии он бояд ҳам маълумоти қатори вақтӣ ва ҳам ҷадвали байнисоҳавӣ дар давраҳои муайян нав карда шаванд. Бо вуҷуди ин, таҳлили умумии вариантҳо нишон медиҳад, ки барои Тоҷикистон модели муттаҳидаи макроиқтисодӣ мувофиқтарин воситаи моделсозӣ мебошад, зеро он ҳам ба хусусиятҳои иқтисодиёти кишвар мутобиқ аст ва ҳам талаботи мавҷудаи таҳлиливу пешгӯиро ба таври кофӣ бароварда месозад.

Хулоса. Дар ҷамъбасти таҳқиқоти анҷомдодашуда метавон натиҷагирӣ намуд, ки барои иқтисодиёти Тоҷикистон татбиқи модели муттаҳидаи макроиқтисодӣ мақсаднок ва афзалиятнок мебошад. Таҳлилҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки ҳар як варианти алоҳидаи моделсозӣ ҳам ҷиҳатҳои мусбат ва ҳам ҷиҳатҳои манфии худро дорад. Модели макроэконометрӣ барои пешгӯии кӯтоҳмуддат ва истифодаи самараноки маълумоти қаторҳои вақтӣ муносиб аст, аммо тавони фарогирии пурраи сохтори иқтисодиётро надорад. Модели CGE асосҳои пурқуввати назариявӣ дорад, вале бо сабаби маҳдудияти додаҳо ва мураккабии татбиқ барои шароити Тоҷикистон каммутобиқат мебошад. Модели VAR як воситаи муфид барои фаҳмидани робитаҳои кӯтоҳмуддати байни нишондиҳандаҳо буда, аммо ҳамчун модели ягона барои пешгӯии миёнаву

дарозмуддат нокифоя аст. Модели байнисоҳавӣ бошад, танҳо бурриши статикӣ аз иқтисодиёт дода, барои пешгӯии динамикӣ имконият намедиҳад. Дар баробари ин, модели муттаҳидаи пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки ҷиҳатҳои мусбии ҳамаи ин равишҳо дар як қолаб истифода шаванд. Ин модели интегралӣ ба таҳлилгарон имкон медиҳад, ки ҳамзамон рушди куллии иқтисодиёт ва вазъи ҳар як соҳаи ҷудогонаро пешгӯӣ ва таҳлил намоянд. Бо татбиқи чунин модел, метавон нишондодҳои асосии иҷтимоию иқтисодии тасдиқнамудаи Ҳукумати кишварро бо дақиқии бештар ва асоснокии илмӣ пешбинӣ кард. Тавре дар таҳқиқот таъкид гардид, модели муттаҳида барои шароити кишвари рӯ ба рушде чун Тоҷикистон ҳамчун интихоби оптималӣ тавсия мегардад. Ин модел нисбат ба CGE ба маълумоти камтар такя мекунад ва ҳамзамон нисбат ба модели оддии эконометрӣ сохтори ҳамаҷонибатар дорад, ки барои тарҳрезӣ, мониторинг ва арзёбии сиёсатҳои иқтисодӣ ниҳоят муҳим мебошад. Хулоса, барои Тоҷикистон таҳияи модели муттаҳидаи макроиқтисодӣ, ки ба хусусиятҳои миллии иқтисодӣ мутобиқ шудааст, имконпазир ва муассир мебошад. Иҷрои ин вазифа қадами муҳиме дар рушди иқтидори таҳлилии кишвар хоҳад буд. Татбиқи чунин модел ба ҳукумат имкон медиҳад, ки сиёсати иқтисодиро дар асоси сенарияҳои мукаммалтар ба нақша гирифта, ба тағйироти эҳтимолии муҳити беруна сари вақт вокуниш нишон диҳад ва ба ҳадафҳои рушди устувор ноил гардад.

Адабиёт

1. Almon, C. (1991). “The INFORUM Approach to Interindustry Modeling.” *Economic Systems Research, 3*(1), 1–7.
2. Arora, V. (2013). *An Evaluation of Macroeconomic Models for Use at EIA*. U.S. Energy Information Administration Working Paper.
3. Miller, R. E., & Blair, P. D. (2009). *Input-Output Analysis: Foundations and Extensions* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Shoven, J. B., & Whalley, J. (1992). *Applying General Equilibrium*. Cambridge University Press.
5. Sims, C. A. (1980). “Macroeconomics and Reality.” *Econometrica, 48*(1), 1–48.
6. Гафуров П.Дж. (2024). Теоретические аспекты модели CGE при анализе влияния налоговой политики на экономический рост. Экономика Таджикистана. Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистана , 2024. №2. стр. 46-53.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғафуров Парвиз Ҷурахонович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисоди рақамӣ ва логистикаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Наҳимов 64/14. E-mail: pg.1981@mail.ru.

Сведения об авторе: Гафуров Парвиз Джурахонович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой цифровой экономики и логистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ул. Нахимова 64/14. E-mail: pg.1981@mail.ru.

Author Information: Gafurov Parviz Jurakhonovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Digital Economy and Logistics at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, 64/14 Nakhimov Street. E-mail: pg.1981@mail.ru.

УДК: 556.5.06.674

ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ НИЗОМИ МИЛЛИИ ИННОВАТСИОНИ БА РУШДИ БОНКҲО НИГАРОНИДАШУДА

Комилов Н.Б.
Шарипов Н.Х.

***Анотатсия**: Дар мақолаи таҳқиқшаванда масъалаҳои муҳими ташаккул ва такмилдиҳии низоми миллии инноватсионӣ дар бахши бонкӣ мавриди баҳодиҳи қарор дода шуда аст. Муаллиф бештар ба муҳимтарин паҳлуҳои сохтори ташкилии танзими давлатии ҷараёнҳои инноватсионии бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақсаднок инкишоф додани фаъолияти инноватсионӣ дар бонкҳо, хусусияти технологияи инноватсионӣ дар бонкҳо, такмили идоракунии ҷараёнҳои инноватсионӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати танзим ва дастгирии фаъолияти инноватсионии бонкҳо таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Дар интиҳо вобаста ба мақолаи таҳқиқшуда муаллифон хулосаҳои худро пешниҳод намудаанд.*

***Калидвожаҳо**: инноватсия бонкӣ, такмилдиҳии низоми бонкӣ, сиёсати инноватсионӣ, ҷараёни инноватсионӣ, технологияи инноватсионӣ, фаъолияти бонкҳо.*

***Барои иқтибос:** Комилов Н.Б. Ташаккул ва такмили низоми миллии инноватсиони ба рушди бонкҳо нигаронидашуда / Н.Б. Комилов, Н.Х. Шарипов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 672-677.*

ФОРМИРОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВ

Комилов Н.Б.
Шарипов Н.Х.

***Аннотация**: В рецензируемой статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с формированием и совершенствованием национальной инновационной системы в банковской сфере. Особое внимание автор уделил важнейшим аспектам организационной структуры государственного регулирования инновационных процессов в коммерческих банках Республики Таджикистан, целенаправленному развитию инновационной деятельности в банках, сущности инновационных технологий в банках, совершенствованию управления инновационными процессами в банковской системе Республики Таджикистан, политике регулирования и поддержки инновационной деятельности банков. В заключение авторы представили свои выводы, основанные на исследованной статье.*

***Ключевые слова**: банковские инновации, совершенствование банковской системы, инновационная политика, инновационный процесс, инновационные технологии, банковская деятельность.*

FORMATION AND IMPROVEMENT OF THE NATIONAL INNOVATIVE SYSTEM OF BANK DEVELOPMENT

Komilov N.B.
Sharipov N.X

***Annotation**: The article under review examines current issues related to the formation and improvement of the national innovation system in the banking sector. The author paid special attention to the most important aspects of the organizational structure of state regulation of innovation processes in commercial banks of the Republic of Tajikistan, targeted development of innovation activities in banks, the essence of innovation technologies in banks, improvement of management of innovation processes in the banking system of the Republic of Tajikistan, policy of regulation and support of innovation activities of banks. In conclusion, the authors presented their findings based on the article under study.*

***Keywords**: banking innovations, improvement of the banking system, innovation policy, innovation process, innovation technologies, banking activities.*

Ташаккули низоми миллии инноватсионӣ, ки таъмин намудани фаъолияти инноватсиониро дар миқёси давлат талаб мекунад, рушди иқтидори кадрии соҳаи илмию техникӣ, баҳодиҳии фаъолнокии инноватсионии бонкҳои мамлакат, таъминоти молиявии фаъолияти инноватсионӣ дар кишварро пешбинӣ мекунад. Аз сабаби он ки соҳаи инноватсионӣ дар Тоҷикистон акнун ташкил шуда истодааст, ҳоло омодасозии кадрҳои илмию техникӣ аҳамияти махсус пайдо кардаанд.

Вобаста ба ин, рушди минбаъдаи такмили омодасозии кадрҳои илмӣ тавассути аспирантура, докторантура ва институтҳои унвонҷӯӣ зарур аст. Инчунин зарурати ташкилу тайёр кардани менеҷерони фаъолияти инноватсионӣ, ташкили таълим ва такмили ихтисоси ҳайати шахсӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионии ва рушди инфрасохтори пурзӯр мегардад. Тоҷикистон аз захираҳои табиӣ бой буда, сармояи назарраси инсонӣ низ дорад. Вазъияти баамаломада дар назди мамлакат як қатор мушкилиҳоеро пеш мегузорад, ки дар байни онҳо мушкилии ба таври самаранок истифодабарии сармояи инсонӣ дар мадди аввал гузошта мешавад. Сифату миқёс, инчунин маҳсулнокии истифодаи захираҳои табиӣ бо сармояи инсонӣ муайян карда мешавад.

Дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардидааст, ки дар давраи мазкур «... низоми муосири босуръат афзоишёбандаи муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифат ва инноватсионии молиявӣ ба истеъмолкунандагон мебошад...» ташаккул ва тараққӣ дода шавад [4, с. 70].

Пешбинӣ гардидани тағйиротҳои инноватсионии сохторӣ дар фаъолияти низомҳои идоракунӣ аз он ҷумла дар муассисаҳои молиявӣ, махсусан бонкҳо ба он нигаронида шудааст, ки ҳадафи асосии стратегияи миллии рушд ба даст оварда шавад. Маҳз таъминоти молиявӣ имкон медиҳад, ки тағйиротҳои сохторию ниҳодии тамоили инноватсионидошта дар фаъолияти низомҳои идоракунии ҳамаи дараҷаҳо микро-, мезо- ва макроиқтисодиёт татбиқ ва амалӣ карда шаванд. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки бонкҳо ҳамчун ташкилотҳои сармоягузор дар таъмини рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисоди миллӣ нақши назаррасро доранд ва дар навбати худ бояд роҳу усулҳои инноватсионии хизматрасонии бонкиро дарёфт намоянд.

Ҳатто агар муҳити инноватсионӣ фароҳам оварда шавад ҳам, бонкҳо на ҳама вақт метавонанд аз ин имконияти бадастомада оқилона истифода намоянд. Зеро, барои аксари роҳбарон ва кормандони бонкҳо норасоии донишу малакаҳои нав хос аст. Аз ин рӯ, мушкили татбиқи сармоягузориҳои воқеӣ дар якҷоягӣ бо сармояи инсонӣ ба вуҷуд меояд.

Барои мақсаднок инкишоф додани фаъолияти инноватсионӣ давлат нақши муайянкунандаро мебозад. Танзими давлатии фаъолияти навоварӣ– ҳамчун воситаи муҳими рушди иқтисодиёт, ҳамчун омили асосии таъмини рақобатпазирии дарозмуҳлати миллӣ ва баландбардории устувори некӯаҳволии аҳолӣ, арзёбӣ карда мешавад. Айни замон ҷумҳурии моро низ лозим аст, ки ба тақвиятбахшии роҳи инноватсионии инкишофи иқтисодиёт диққат диҳад. Ин роҳ ё раванд дар навбати худ ташаккули нерӯи хуби илмӣ-техникӣ, васеъсозии равандҳои интиқоли донишҳои навро аз илм то ба истеҳсолот, ташкили инфрасохтори миллии инноватсионӣ ва шароитҳои зарурии ибтидоиро барои суръатбахшии равандҳои инноватсионӣ талаб менамояд.

Дар баробари ташаккули заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва танзими фаъолияту ҷараёнҳои инноватсионӣ, инчунин тавассути дастгирии давлатӣ бояд унсурҳои механизми институтсионалӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва мотиватсионии рушди инновастионии соҳаҳо, аз он ҷумла низоми бонкӣ ташкил дода шаванд. Бинобар ин, нақшаи сохтории ташкили танзими давлатии ҷараёнҳои инноватсионии

бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо чунин тарз шаклбандӣ намудан мумкин аст (Расми 1).

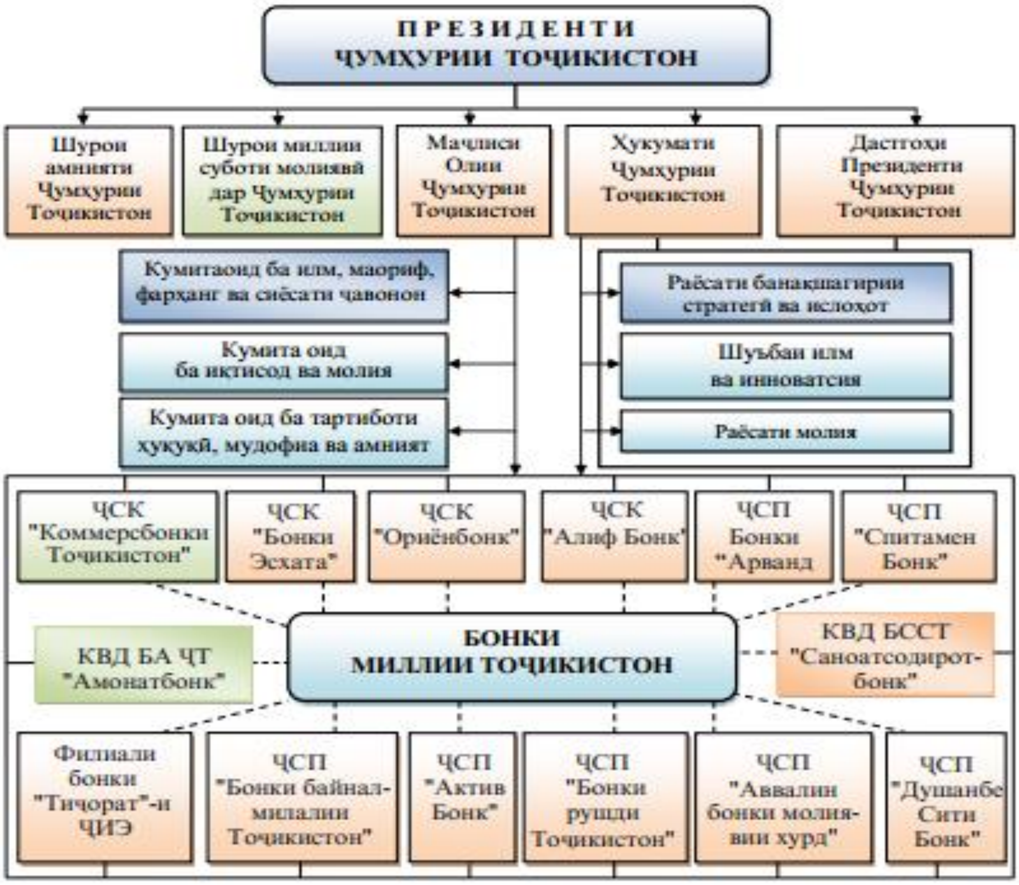

Расми 1. Сохтори ташкилии танзими давлатии ҷараёнҳои инноватсионии бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз сохтори нишондодашудаи танзими давлатии ҷараёнҳои инноватсионӣ маълум мегардад, ки гузориши мақсадҳои стратегии рушди инноватсионӣ аз тарафи Президенти ҶТ бо ҷалб ва мувофиқаи мумайизон (экспертҳо) ва сохторҳои масъули Ҳукумати ҶТ, Маҷлиси Олӣ, Шурои миллии суботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шурои амнияти ҶТ амалӣ гардонда мешавад. Ҷӣ хеле ки, дар расми 1 оварда шудааст, ҳамаи субъетҳои идора ва танзими давлатӣ дар доираи ваколатҳои худашон бояд рушди инноватсионии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз он ҷумла бонкҳоро суръат бахшанд. Бинобар ин, метавон хулоса кард, ки танҳо муайянкунии вазифаю уҳдадориҳо ва ваколатҳои ҳар як субъекти ҷараёнҳои инноватсионӣ метавонад, ки маҳдудияту монеаҳо дар ин самт бартараф карда шуда, ба таври оқилона раванди ҳавасмандгардонӣ ва ташвиқи амалигардонии фаъолияти инноватсионии субъектони хоҷагидорӣ, аз он ҷумла субъектони низоми бонкӣ ба роҳ монда шаванд.

Барои дуруст ва самаранок ташкил намудани танзими фаъолияти инноватсионии бонкҳо омӯзиш, таҳлил ва истифодабарии ҷанбаҳои мусбии таҷрибаи хориҷӣ дар ин самт нақши муҳим ва назаррас дорад. Таҷрибаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки яке аз ҳадафҳои афзалиятноки давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ин таъмини рушди иқтисодии дарозмуддат мебошад. Зимнан истеҳсоли маҳсулоти зиёд бо сифати баланд ва таъмини сатҳи баланди накуаҳволии мардум дар назар аст. Рушди иқтисодӣ бо баландшавии самаранокии истеҳсолот, коҳиши бекорӣ, мӯътадилии нарх ва молия, васеъшавии алоқаҳои байналхалқӣ ва дигар равандҳои

мусбии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамроҳӣ карда мешавад.

Дар самти инноватсияи бонкӣ онҳо хусусияти технологии худро тавассути рушди пешрафтаи технологӣ исбот мекунанд. Солҳои охирташкилотҳои қарзӣ барои фосилавӣ гузаронидани амалиёти бонкӣ азтехнологияҳои пешқадам ва инноватсия ба таври васеъ истифодамебаранд[2,с.204].

Албатта, намунаи инноватсияҳои муваффақ дар ин самт ҷорӣ намудани интернет-банкинг мебошад. Виртуализатсияи инноватсияҳои бонкӣ боиси тағирёбии тасаввуроти анъанавӣ нисбати фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва ё умуман ташкилоти қарзӣ мегардад[3].

Дар айни замон, моҳияти стратегияи инноватсионӣ боиси таҳия ва татбиқи барномаҳо бахри ташаккул додани пешсафони милли-инноватсионӣ ва технологӣ дар заминаи бонкҳои азим, холдингҳо, истеҳсолоти баланди технологӣ мегарданд, ки ба рушди болоравии саноатию иқтисодӣ мусоидат мекунад. Барои ин дар сатҳи давлатӣ маблағгузории афзалиятноки онҳо, кӯмакҳо ва менеҷменти замонавӣ, қарзҳои имтиёзнок барои соҳибкорони инноватсионӣ ва ихтироъоти
ояндадор, ҷорӣ намудани низоми пардохтҳои батаъғйир гузошташаванда, имтиёзҳои андозӣ ва ғайра бояд таъмин карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати танзим ва дастгирииии фаъолияти инноватсионии баъзе давлатҳои аъзои ИДМ, ба монанди Россия, Белоруссия, Украина ва Казоқистон бештар ба ташкил ва рушди кластерҳои инноватсионӣ нигаронида шудаанд ва ба он комёб ҳам гардидаанд. Давлатҳои Осиёи Миёна бошанд – Тоҷикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Узбекистон, акнун ба ташаккули заминаҳо ва шароитҳои ҳавасмандгардонии рушди чунин инфрасохторҳои инноватсионӣ машғул шуда истодаанд [5, с. 465].

То имрӯз дар давлатҳои Осиёи Миёна низ баъзе пешравиҳо дар самти танзими давлатии фаъолияти иннноватсионӣ ва рушди инфрасохторҳои он ба назар мерасанд. Дар низоми идоракунии давлатии онҳо сохтору мақомотҳои махсусе ташкил карда шудаанд, ки танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ ба масъулияти онҳо вогузор карда шудаанд:

1. Дар Тоҷикистон – Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. Дар Узбекистон – Ҷонишини сарвазир, Раиси Комитети давлатӣ оид ба инвеститсия, Роҳбари Комплекс оид ба масоили инвеститсия, тараққиёти инноватсионӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти МОИ ва минтақаҳои хурди саноатӣ; Вазорати рушди инноватсионии Ҷумҳурии Узбекистон;
3. Дар Қирғизистон – Хадамоти давлатии моликияти зеҳнӣ ва инноватсияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон;
4. Дар Туркменистон – Кабинети Вазирони Туркменистон;

Таҳлили фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ зоҳир сохт, ки барои ташкили идоракунии ҷараёнҳои инноватсионӣ ва ҳалли масоили татбиқи инновастияҳо ҳамоҳангсозии байни зерсохторҳои воҳидҳои идоракунии
онҳо мушоҳида намегардад. То имрӯз кор дар самти таҳқиқи бозори соҳа, талаботҳои муштариён, ҷустуҷӯ ва дарёфти сарчашмаҳои нави сармоягузории фаъолияти инновастионӣ гузаронида намешавад ё ин ки дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад.

Расми 2. Такмили идоракунии ҷараёнҳои инноватсионӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бинобар ин, ба фикри мо вақти он расидааст, ки вариантҳои зерини такмили идоракунии ҷараёнҳои инноватсионии дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ татбиқ карда шаванд (Расми2):

- воҳидҳои мустақил, ки бевосита ба роҳбарияти дараҷаи болоии бонкҳои тиҷоратӣ тобеъ мебошад (воҳидҳои сохтории нав бо ҳайати кормандони доимӣ);

- воҳидҳои муваққатӣ (гуруҳ, команда), ки аз ҳисоби мутахассисони хадамотҳои гуногуни бонкҳои тиҷоратӣ ташкил дода шуда, нчунин бо ҳамкорӣ бо дигар шуъбаҳои бонк дар самти таҳия ва татбиқи инноватсияҳои бонкӣ давра ба давра корро пеш мебаранд.

Ҳамин тариқ, қайд кардан зарур аст, ки барои инкишофи фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ давлатҳоро лозим аст, ки имкониятҳои (нерӯи) илмӣ-техникии худро ғанӣ гардонда танзими ин намудҳои фаъолиятро бо коркарди сиёсати мувофиқ дар тамоми соҳаҳо, аз он ҷумла дар соҳаи бонкӣ низ дуруст ба роҳ монанд.

Адабиёт

1. Бархатов И.В. Особенности инновационных банковских услуг // Вестник ЧелГУ. - 2011. -№32.
2. Бабаджанов Д.П. Некоторые аспекты денежно-кредитной политики / Д.П. Бабаджанов //Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах: Информ. справочник. - М., 2011. – С.465-500
3. [Электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru /article/n/ osobennostiinnovatsionnyh - bankovskihuslug (дата обращения: 16.10.2023).
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – С.70
5. Экономика развития: стратегия развития. - 2001. -№1. – С.204 (С.201-207.)

Маълумот дар бораи муаллифон: Комилов Низомуддин Бегаҳмад -номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 918579290, email : nizomiddin.komilov@mail.ru

Шарипов Назрулло Хисравович-муаллими калони кафедраи молия ва қарзи факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.735360-шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16. Тел:985575784

Информация об авторе: Комилов Низомуддин Бегахмадович, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел: 918579290, электронная почта: nizomiddin.komilov@mail.ru

Шарипов Назрулло Хисравович- старщий приподаватель кафедры финансов и кредита финансово-экономического факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.735360-г.Куляб,ул.С.Сафарова,16.Тел: 985575784

Author information: Komilov Nizomiddin Begahmadovih, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Credit, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel: 918579290, e-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

Sharipov Nazrullo- senior Lecturer of the Department of Finance and Credit of the Faculty of Finance and Economics of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.

УДК:656.1

ҶАНБАҲОИ АФЗОРИИ СТРАТЕГИЯИ ҶОРӢ НАМУДАНИ ИННОВАТСИЯ ДАР НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ

Шомуродов А.М.

Аннотатсия. *Дар мақола ҷанбаҳои афзории стратегияи ҷорӣ намудани инноватсия дар нақлиёти автомобилӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд.*

Дар баробари ин монеаҳое, ки раванди дигаргунсозиро дар соҳаи ташкилӣ душвор мегардонанд, зарурати вокуниши фаврии иштирокчиёни равандҳои инноватсионӣ дар таҳия ва татбиқи инноватсияҳо дар соҳаҳои технологӣ ва идоракунӣ ба вуҷуд меоранд нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо:*срамоягузорӣ, инноватсия,афзоиши иқтидори инноватсионӣ, стратегияи рушди инноватсионӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ.*

Барои иқтибос: *Шомуродов, А. М. Ҷанбаҳои афзории стратегияи ҷорӣ намудани инноватсия дар нақлиёти автомобилӣ / А. М. Шомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –No. 4.2(43). – С. 678-685.*

ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫЙ АСПЕКТ СТАРТАЕГИИ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ НА АВТОМОБИЛЬНОМ ТРАНСПОРТЕ

Шомуродов А.М.

Аннотация. *В статье приведены результаты исследования анализа и оценки инструментального аспекта стратегии внедрения инновации на автомобильном траспорте. Выявлены и показаны сдерживающиеся факторы инновационного развития, которые затрудняют организацию внедрения инноваций, показаны реакции исследователей инновационных процессов на разработки и реализации инноваций в области технологии и управления.*

Ключевые слова: *инвестирование, инноватсия, развития инноватсионной ёмкости,стратегия инновационного развития, мировой опыт.*

INSTRUMENTAL ASPECT OF THE STARTAEGY OF INNOVATION IMPLEMENTATION IN MOTOR TRANSPORT

Shomurodov A.M.

Annotation. *The article presents the results of the study of the analysis and assessment of the instrumental aspect of the strategy of innovation implementation in motor transport. The restraining factors of innovative development that complicate the organization of innovation implementation are identified and shown, the reactions of researchers of innovative processes to the development and implementation of innovations in the field of technology and management are shown.*

Key words: *investment, innovation, development of innovation capacity, strategy of innovative development, world experience.*

Гузориши масъала. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ зарурияти кор карда баромадани ҷанбаи афзории стратегияи муосири тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқро, ки афзоиши устувори иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи наклиёти автомобилиро таъмин менамояд, пешбинӣ мекунад. Дар ин сурат, пеш аз хама, вазифаҳои аввалиндараҷаеро қайд кардан лозим аст, ки ҳалли онҳо метавонанд иқтисодиёти кишварро мустаҳкам созанд. Чунин вазифаҳо аз афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ба наклиёти автомобилӣ, ташкили системаи самараноки наклиёт, фароҳам овардани инфрасохтори самараноки наклиёти автомобилӣ, фароҳам овардани заминаҳои афзоиши иқтидори инноватсионии соҳаи наклиёт, баланд бардоштани самаранокии идоракунии сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди афзояндаи соҳибкорӣ, махсусан дар соҳаи ҳамлу нақли бор ва мусофирон, рақобатпазирии хизматрасонии наклиётӣ дар бозорҳои хориҷӣ ва дохилиро дар бар мегиранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои олимон аз қабили Агаев С.Д., Гойхер О.Л., Голов Р.С., Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А., Рауфи А.,

Розенберг Дж.М., Ходжаев П.Д. ва дигарон дар самти мазкур ҷолиби диққат аст.

Мақсади мақола – омӯзиши ҷанбаҳои афзории стратегияи ҷорӣ намудани инноватсия дар нақлиёти автомобилӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки раванди интеграция яке аз омилҳои асосие мебошад, ки ба тараққиёти иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонад. Бояд тазаккур дод, ки ворид шудан ба иқтисоди ҷаҳонӣ кушодагии нисбии бозорҳои дохилӣ ва хориҷиро пешакӣ муайян мекунад, ки барои афзоиши рақобат дар мубориза барои бозорҳои нақлиёт шароит фароҳам меорад. Ин бештар дар бозори технологияҳои баланд (ҳамлу нақли ҳавоӣ) зоҳир мешавад. Дар асоси ин, бояд тахмин кард, ки асоси таъмини афзоиши рақобатпазирии соҳаи нақлиёти автомобилӣ роҳи инноватсионии рушд мебошад. Ин вазифа дар шароити муосири ҳамгироии иқтисодӣ, ки дар бозори миллӣ ва илм тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар рушди инноватсионии нақлиёти автомобилиро ба назар нагирифтан имконнопазир аст, хеле тезу тунд мегардад. Бояд гуфт, ки гузариш ба роҳи инноватсионии рушд ҳалли маҷмӯи пурраи вазифаҳои ба ҳам алоқамандро муайян мекунад, ки натиҷаҳои онҳо ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии нақлиёт ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти кишвар мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, мушкилоти ҷорӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ бо шумораи зиёди омилҳои муҳимтарини объективӣ ва субъективӣ алоқаманд аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки омили муҳимтарине, ки татбиқи бомуваффақияти технологияҳои инноватсионӣ аз он вобастагӣ дорад, имкониятҳои зарурии ташкилии иқтисодиёт мебошад. Ва аз ин шарти зарурие бармеояд, ки бояд рушди афзалиятноки ташкилии субъектҳои равандҳои инноватсионӣ, ҳамчун муайян кардани имкониятҳои инноватсия, аз ҷумла, мавҷудияти нерӯи зарурии илмию техникӣ, ки ба талаботи рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ ҷавобгӯ бошад, таъмин карда шавад.

Метавон гуфт, ки имкониятҳои корхона бо мақсади татбиқи фаъолияти инноватсионӣ бо рушди ташкилии он вобаста ба ҳолати кунунӣ, ки ба ҳолати оянда мегузарад, муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, рушди ташкилии корхона як намуди фаъолиятест, ки ба таъмини сатҳи зарурии ташкили омодагии корхонаи нақлиёти автомобилӣ ба навоварӣ нигаронида шудааст. Ҳамин тариқ, ҳолати ташкилии корхонаи автомобилӣ аз рӯи самтҳо ва ҳаҷми имконпазири навоварӣ муайян карда мешавад. Масалан, дар як шароит потенциали мавҷудаи ташкилии корхонаи автомобилӣ имкон медиҳад, ки баъзе равандҳои X нав ҷорӣ карда шаванд, корхонаи дигар бошад, танҳо Y равандҳои навро ҷорӣ карда метавонад, ки дар ин ҷо X ≫Y мебошад.

Ҳамин тариқ, бо баррасии марҳилаҳои кунунии рушди нақлиёти автомобилӣ бояд қайд кард, ки он бо мавҷудияти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва минтақавӣ, суръати тези иттилоотикунонии ҷомеа, ки ба тавсеаи имкониятҳои ташкилии корхонаи автомобилӣ мусоидат мекунад, бо сабаби омилҳои зерин: ҳамроҳӣ мекунад:

-истифодаи аутсорсинг барои пайваст кардани корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ба равандҳои инноватсионии омодагии бештар дошта;

-истифодаи равандҳои ҳамгироӣ тавассути иштироки корхонаҳои автомобилӣ дар шаклҳои гуногуни ҳамкории байналмилалӣ (пул, консорсиум ва ғ.);

-истифодаи имкониятҳои ҷорӣ намудани технологияҳои интернетӣ;

-истифодаи имкониятҳои ташкилотҳои тиҷоратии байналмилалӣ (СУС, баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, ва ғ.), сармоягузории ҷиддӣ, ки боиси танг шудани имкониятҳои рушди иқтисодии корхона, сарфи назар аз он, ки аз куҷо маблағгузории рушди инноватсионии ба амал меояд, амалӣ мегардад,

Дар баробари ин монеаҳое, ки раванди дигаргунсозиро дар соҳаи ташкилӣ душвор мегардонанд, зарурати вокуниши фаврии иштирокчиёни равандҳои инноватсионӣ дар таҳия ва татбиқи инноватсияҳо дар соҳаҳои технологӣ ва идоракунӣ ба вуҷуд меоранд. Агар ба таври дигар гӯем, вобастагии зичи марҳалаҳои таҳлили самтҳои муосири тараққиёти

наклиёти автомобилии мамлакат нишон медиҳад. ки омили манфии ба вучуд овардани нерӯи ташкилии ҳозиразамони корхонаҳои наклиёти автомобилии ватанӣ нокифоя истифода бурдани тамоми имкониятҳое мебошад, ки ҳамгироӣ дар натиҷаи нокифоя будани дараҷаи тайёрии ташкилӣ ба қабул ва ҷорӣ намудани навоварӣ таъмин карда метавонад.

Дар баробари ин, омили асосие, ки монеаи ба амал овардани тағйироти дахлдори ташкилию сохторӣ дар ҳар як корхонаи мушаххаси автомобилӣ мебошад, мавҷудияти рушди ташкилӣ бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ мебошад, ки дар навбати худ аҳамият ва зарурияти ба даст

овардани ба хамдигар мутобиқшудаи якчояи давраҳои навоварӣ ва тараққиёти ташкилии корхонаҳои наклиёти автомобилиро дар назар дорад.

Ҳамаи ин имконият медихад, ки мутаносибии замон ва истифодаи захираҳои зарурӣ ба даст оварда шаванд. Аммо баъзе муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки риоя накардани ин қоида метавонад дар давраи рушди инноватсионӣ барои корхона оқибатҳои манфӣ дошта бошад.

Таҳлили вазъи фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби олимон кишвар гузаронидашуда собит намуданд, ки мушкилоти истифодаи инноватися вобаста ба рушди нокифояи ташкилӣ ва дараҷаи пасти ҷолибияти сармоягузории минтақаҳо, соҳаҳо ва корхонаҳои муайян ҳастанд.

Ҳамин тариқ, тадқиқоте, ки дар доираи мақолаи мазкур анҷом дода шудааст, зарурати ҳалли масъалаи эҷоди механизми ташаккули иқтидори инноватсионии корхонаҳо аз ба назар гирифтан ва таҳқиқи бисёр омилҳои муҳити беруна ва дохилии ташкилӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, техникӣ, иҷтимоӣ ва ғайра алоқаманд аст. Дар баробари гуфтаҳои боло дараҷаи баланди номуайянии натиҷаҳои рушди инноватсионӣ, шаклҳои тағйирёбандаи моликият ва тағйироти эҳтимолии ҳолати муҳити беруниро ба назар гирифтан лозим аст. Ҳамаи ин ба таҳия ва қабули қарорҳои нави идоракунӣ мусоидат мекунад, ки қодир ба эҷод, ҳифз ва рушди наклиёти автомобилиро дар шароити зуд тағйирёбандаи қоидаҳои тиҷорат таъмин мекунанд. Аз ин рӯ, омили зудтағйирёбандаи хусусияти инноватсиониро вобаста ба навовариҳои техникӣ, технологӣ, иттилоотӣ, иқтисодӣ ва идоракунӣ бояд ба назар гирифт, ки дар навбати худ иқтидори дахлдори ташкилиро талаб мекунанд.

Гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ, ки сатҳи оптималии сармоягузориро барои татбиқи фаъолияти инноватсионии корхонаҳои наклиёти автомобилӣ муайян мекунад, аҳамияти бештар дорад.

Аз ин рӯ, барои таъмини рушди устувори корхонаҳои наклиёти автомобилӣ зарур аст, ки онҳо дорои иқтидори зарурии рушд ва рушди инноватсионӣ бошанд.

Барои муайян кардани иқтидори матлуби тараққиёти корхонаҳои наклиёти автомобилӣ тавсия дода мешавад, ки аз нишондиҳандаҳои фоиданок кашондани бор ва бурдани мусофирон истифода шаванд.

Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқот муайян кардааст, ки шарти муҳими татбиқи инноватсия ба назар гирифтани нерӯи рушди корхона мебошад. Барои ин тавсия дода мешавад, ки таносуби зерини рушди индикаторҳо дар шакли нобаробарии зерин истифода шаванд:

$$\mathbf{T_{с} < T_{в} < T_{п} < T_{рп} < T_{ит}}, \qquad (1)$$

ки: $T_с$ суръати афзоиши хароҷоти наклиёт; $T_В$ - суръати афзоиши даромад аз истифодаи таркибҳои харакаткунандаи наклиёти автомобилӣ; $T_п$ - суръати афзоиши фоида; $T_{гр}$ - суръати афзоиши фоидае, ки дар раванди истеҳсолот ва ҳамлу нақл аз нав сармоягузорӣ мешавад; $T_{ит}$ - суръати афзоиши технологияҳои инноватсионӣ.

Дар асоси нобаробариҳои боло потенсиали тараққиёти корхонаҳои наклиёти автомобилӣ мазмуни зерини иқтисодӣ пайдо мекунад:

-нобаробарии (Тс < Тв) нишон медиҳад, ки агар суръати афзоиши даромад аз суръати афзоиши хароҷоти наклиёт камтар бошад, он гоҳ ба хулосае омадан мумкин аст, ки имкониятҳои иқтисодии корхона зиёд шуда, мувофиқан шароити фаъолияти онро бештар мекунад. Зиёда аз ин, захираҳои корхона самараноктар истифода бурда мешаванд. Дар ин сурат фоидаи маблағгузориҳое, ки ба рушди

инноватсионии корхонаҳо гузошта шудаанд, меафзоянд;

-нобаробарии (Тв < Тп) нишон медиҳад, ки дар ин ҳолат фоида нисбат ба даромад бо суръати тезтар меафзояд, ки ин нисбатан кам шудани хароҷоти истеҳсол ва тақсимоти хизматрасониҳои нақлиётиро нишон медиҳад. Яке аз омилҳои асосии ин ҳодиса ноил шудан ба истифодаи оптималии технологияи боркашонӣ ва такмил додани раванди кори наклиёт мебошад.

Ҳамин тавр, агар захираҳои мавҷудаи корхона самаранок истифода бурда, тараққиёти устувори онро таъмин кунанд, дар он сурат чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки афзоиши фоида назар ба афзоиши ҳаҷми кори наклиёт ва кам шудани арзиши аслии боркашонӣ бо суръати нисбатан баландтар аст. Аз ин рӯ, шарти муҳими рушди корхонаи нақлиёти автомобилӣ ва афзоиши рақобатпазирии ҳамлу нақл ин таъмини суръати афзоиши фоида мебошад, ки имкон медиҳад, даромад аз ҳисоби ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ аз нав сармоягузорӣ карда шавад ва дар ниҳоят афзоиши ҳаҷми истеҳсолот фоиданокии кашондани борҳои хоҷагии халқ ва мусофирон боло раванд. Аз ин рӯ, як корхонаи фаъоли инноватсионӣ барои рушди устувор бояд ҳатман сармоягузории дубораро аз фоидае, ки дар рушди инноватсионии корхона ба даст меорад, зиёд кунад.

Ҳамин тариқ, дар шароити гузариши иқтисодиёт ба муносибатҳои бозорӣ фаъолияти корхона бештар аз татбиқи сиёсати сармоягузории давлат вобаста аст, ки он ба фароҳам овардани шароит барои таъмини рушди устувори иқтисодии кишвар нигаронида шудааст. Барои ин ҳамаи омилҳое, ки афзоиши иқтисодиёти мамлакатро муайян мекунанд, ба якчанд гурӯҳ таксим мешаванд.

Ба гурӯҳи якуми омилҳо захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ, инчунин сармоягузорӣ дохил мешаванд. Гуруҳи дуюуми омилҳо сохтори иқтисодиёти кишварро ташкил дода, имкониятҳои мавҷудаи гурӯҳи якумро истифода бурда, самти истифодаи окилонаи онҳоро муайян мекунанд. Дар ҳар ду ҳолат, имкониятҳои истеҳсолӣ бо омилҳо ба монанди талабот, пешниҳод ва тақсимот маҳдуд мешаванд.

Ба ибораи дигар, афзоиши потенциали истеҳсолӣ ба дараҷаи афзоиши ҳаҷми умумии хароҷот, ки дараҷаи зарурии шуғли меҳнатиро таъмин мекунад, инчунин ба истифодаи оқилонаи захираҳои иловагии ба сатҳи максималӣ зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти нақлиёти автомобилӣ вобаста аст.

Дар асоси таҳлили дар боло овардашуда метавон гуфт, ки ба гурӯҳи якуми омилҳо он захираҳое дохил мешаванд, ки аз ҷониби давлат идора карда мешаванд.

Дар адабиёти илмӣ проблемаҳои истеҳсол ва такмил додани технологияҳои нави интиқол ва интиқоли ба талабот ҷавобгӯ буда, хусусияти шароити бозори нақлиётро ба назар гирифта метавонанд, муфассалтар баррасӣ карда мешаванд. Дар ин ҳолат, бояд чунин хусусиятҳои техникаи муосири нақлиёти автомобилӣ ва технологияҳои боркашонии нақлиётӣ ба назар гирифта шаванд, ба монанди[1]:

- қобилияти ҷорӣ намудани техникаи муосири нақлиёти автомобилӣ, аз ҷумла таркиби ҳаракаткунанда, ки дар тамоми давраи бозордошт ба ҳама талабот ҷавобгӯ бошад;

-баланд бардоштани аҳамияти сармояи венчурӣ барои истеҳсоли маҳсулот ва технологияи муосири раванди ҳамлу нақл;

- ноил шудан ба ҳамгироии мутақобилаи судманди илм, истеҳсолот ва бозор бо мақсади ноил шудан ба нақши бештари фаъолияти соҳибкорӣ ва ғ..

Дар асоси гуфтаҳои боло, бояд қайд кард, ки баъзе хусусиятҳои такрористеҳсоли чунин захираи мураккаби сармоягузорӣ, ба монанди технологияи нави нақлиёт вуҷуд доранд, ки бо омилҳои зерин муайян карда мешаванд:

-хусусиятҳои технология ҳамчун захира;

- дараҷаи хозираи тараққиёти иқтисодиёт ва заминаи технологии он;

- маҷмӯи мавҷудаи самтҳои асосӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва илмию техникии тараққиёти нақлиёти автомобилӣ ва ғайра.

Маълум аст, ки дар шароити рушди интенсивӣ ва афзоиши нақши сармоягузорӣ, нақши сиёсати инноватсионии давлат низ

меафзояд ва ислоҳоти сохтори гузаронидашуда тағйироти дахлдорро дар сохтори истеҳсолот дар нақлиёти автомобилӣ пешакӣ муайян мекунад.

Аз ин рӯ, самти асосии стратегия бояд таҳияи усулҳои самараноки сармоягузорӣ бошад, ки ба таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ равона карда шаванд. Дар ин сурат ба тағйироти сохтори дахлдор мувофиқи стратегияи кабулшудаи тараққиёт ноил шудан мумкин аст.

Маълум аст, ки дар асарҳои муаллифони хориҷӣ ва ватанӣ масъалаҳои ташаккул ва рушди бозори сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди бозоргонии тағйирёбанда, таҳқиқ карда шуданд, аз ҷумла:

- масъалаҳои таъмини молиявӣ;
- таҳияи механизмҳои арзёбии иқтисодии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар наклиёти автомобилӣ;
- муайян намудани манбаъҳои асосии сармоягузорӣ барои рушди инноватсионии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ;
- муайян намудани самтҳои кам кардани хавфҳои имконпазири сармоягузории татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ;
- беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он;
- ташкили сохтори дахлдори идоракунии сармоягузории молиявӣ;
- тахияи усулхои танзими давлатии фаъолияти сармоягузории нақлиёти автомобилӣ;
- робитаи сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар нақлиёти автомобилӣ.

Дар ҳамаи равандҳо чизи асосӣ маблағгузорӣ мебошад. Луғати истилоҳотии Ҷ.Розенберг сармоягузориро ҳамчун «истифодаи пул барои ба даст овардани даромади бештар, ба даст овардани даромад ё ба даст овардани даромади сармоя ё ҳарду» таъриф мекунад.

Шарҳи каме фарқкунандаи истилоҳи инвеститсия (ё сармоягузорӣ) аз ҷониби К.Р.Макконнелл ва Л.С.Брю - ҳамчун сармоягузориҳои иловагӣ дар раванди фаъолияти иқтисодии корхонаҳо дода шаудааст. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки тафсири муосири истилоҳи «сармоягузорӣ» сармоягузории маблағро ба дороиҳои воқеӣ, аз ҷумла: воситаҳои нақлиёт, мошину таҷҳизот ё сохтмони бинои нав барои корхона дар назар дорад, ки ин фарқияти асосиро аз сармояи молиявӣ муайян мекунад, муомилае, ки пул ба қоғазҳои қиматнок иваз карда мешавад.

Бояд хотиррасон кард, ки муаллифони мазкур ҳангоми таҳлили консепсияи сармоягузорӣ ду самти асосии сармоягузориро ҷудо мекунанд:

1) сармоягузорӣ ба ашёҳо ва технология, таҷҳизот, мошинҳо, таҷҳизоти ҳисоббарорӣ, биноҳо барои мақсадҳои истеҳсолӣ (асосӣ сармоя);

2) маблағгузорӣ барои таъмини захираи ашёи хом, ки дар раванди истеҳсолот истифода мешаванд (захираҳо).

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир истеҳсолот ба илми иқтисод талабот мегузорад, ки таҷдиди назар кардани бисёр мушкилотро тақозо мекунад, ки онҳо бояд захираҳои оптималиро пайдо кунанд, ки ба ноил шудан ба рушди иқтисодӣ дар асоси рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ дар ҳама сатҳҳо имконпазир гардад. Чунин самтҳои истифодаи захираҳои сармоягузорӣ ҳамчун омили ҳавасмандгардонии дигаргунсозии илмию техникии нақлиёти автомобилӣ ба баланд бардоштани фоиданокӣ ва самаранокии тадбирҳое, ки ҷиҳати такмил додани сиёсати сармоягузорӣ дар соҳаи нақлиёт таҳия ва амалӣ мешаванд, мусоидат мекунанд, ки барои ба амал баровардани тадбирҳои аз ҷиҳати илмӣ-техникӣ нав кардани парки таркиби ҳаракаткунанда имконият медиҳад, ки омили афзоиши иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобати иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он ба вуҷуд ояд.

Бояд гуфт, ки муҳаққиқони сиёсати сармоягузорӣ онро ба ду модел тақсим мекунанд: «сахт» ва нарм».

Мақсади модели якум бо таъсис ва рушди чунин бахшҳои иқтисодиёт, ки ба бахшҳои афзалиятнок дохил карда мешаванд, алоқаманд аст. Онҳо дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

- корхонаҳои соҳаҳои афзалиятноки саноат ба маблағгузории давлат (субсидия ва қарзҳои буҷетӣ) асос ёфтаанд;

- субсидияи ғайримустақими рушди соҳаҳои афзалиятноки саноат бо зерини раванди сармоягузориро фаро мегирад:
роҳи танзими қурби асъор, тағйир додани нархи ашёи хом, энергия, инчунин тарифҳои молу хизматҳои субъектҳои инҳисорҳои табиӣ.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки модели мазкур мавҷудияти самти протексионистиро дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо мақсади ба даст овардани шароити мусоидтар барои истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ дар назар дорад.

Модели дуюм барои ташкили чорабиниҳое пешбинӣ шудааст, ки рақобатпазирии истеҳсолкунандагони миллиро таъмин мекунанд ва самтҳои
- расидан ба сатҳи зарурии рақобатпазирии нақлиёти автомобилии ватанӣ;

-таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки барои баланд бардоштани сатҳи даромаднокии нақлиёт имкон медиҳанд.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, истифодаи ҳарду варианти моделҳо вобаста ба вазъи кунунии иқтисодӣ, яъне, дар муҳимтарин самтҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт чун қоида шакли сахти сиёсати инвестиционӣ ва дар соҳаҳои муҳимтарин шакли нарм татбиқ карда мешавад.

Аз ин бар меояд, ки дар сатҳи макро объектҳои сиёсати сармоягузорӣ асосан соҳаҳо мебошанд, дар сатҳи микро онҳо асосан лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки самти афзалиятноки сармоягузорӣ ба лоиҳаҳо оид ба беҳтар намудани инфрасохтори мавҷудаи роҳҳои автомобилгарди нақлиёти автомобилӣ ва технологияҳои инноватсионии нақлиётӣ мебошанд.

Маълум аст, ки сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои беҳтар намудани инфрасохтори роҳҳои автомобилгарди нақлиёти автомобилӣ, яъне, ба даст овардани самараи мусбӣ мусоидат мекунад. Ҳам сармоягузорон ва ҳам истеҳсолкунандагон аз беҳтар шудани шароити корӣ аз ҳисоби беҳтар шудани комплекси инфрасохтории зерини иқтисодиёт баҳра мебаранд:

- нақлиётӣ;
- иттилоотӣ;
-таълимӣ ва илмию техникӣ;
- иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ.

Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар шароити муосир муайян намудани ҷойҳои имконпазир дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои ба истеҳсолкунандаи миллӣ ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ мебошад. Дар ин ҳолат иҷрои ҳадафҳои асосии зеринро таъмин кардан лозим аст:

-муҳайё намудани шароит барои иқтисодиёти миллӣ барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир, ки ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ аст;

- фароҳам овардани шароити мусоид барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти баландтехнологӣ ва хизматрасониҳои касбӣ.

Аз ин рӯ, марҳилаи навбатии татбиқи стратегияи инноватсионӣ раванди интихоби оқилонатарин модели инноватсионӣ дар сатҳи корхона бо назардошти шароити мушаххаси иқтисодӣ мебошад. Дар баробари ин, стратегия бояд ҳамеша ба натиҷаҳои арзёбии ҳамаи шаклҳои фаъолияти инноватсионӣ, ки дар навовариҳои навъҳои гуногун зоҳир мегардад, асос ёбад. Бояд гуфт, ки татбиқи амалии ин стратегия метавонад душвориҳои муайянеро ба бор орад. Аз ин рӯ, фаъолиятҳое, ки ба ҷорӣ намудани инноватсия нигаронида шудаанд, объекти идоракунии инноватсия мебошанд. Маълум аст, ки доираи идоракунии инноватсия тамоми соҳаҳои кори ташкилотро дар бар мегирад, дар ҳоле ки он қисми ҷудонашавандаи ҳама гуна зерсистемаи функсионалӣ ё истеҳсолӣ (нақлиёт) мебошад. Ва ҳадафҳои асосии созмон инҳоянд:

- таъмини ҳамлу нақли рақобатпазир мутобиқи талаботи бозор;

- муҳайё намудани шароит барои ноил шудан ба самаранокии неруи мавҷудаи илмию истеҳсолии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ;

- ба бозорҳои хориҷӣ ҷорӣ намудани хизматрасонии нақлиётӣ (таҳдид намудани фаъолияти ғайри иқтисодии хориҷии ташкилотҳои нақлиётӣ);

- ба даст овардани хусусиятҳои зарурии экологии сифат (таъмини бехатарии экологии ҳамлу нақли автомобилӣ).

Бояд гуфт, ки таъиноти ҳадафи аввал такмил додани маҳсулоти истеҳсолшуда (корҳои нақлиётӣ) ва технология (технологияи ҳамлу нақл), рушди автомобилҳои муосири рақобатпазир ва технологияҳои нақлиётӣ мебошад.

Ва ҳадафи дуюм аз он иборат аст, ки равандҳои истеҳсолӣ, нақлиётӣ, хизматрасонӣ, ташкилӣ ва идоракунӣ дар асоси сохторҳои нисбатан самараноки функсионалӣ ва истеҳсолӣ, зиёд кардани даромад аз истифодаи кадрҳои касбӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, моддӣ, фароҳам овардани шароити муосир заминаи истехсолӣ, техникӣ ва муҳандисӣ таъмин намояд. Ҳадафи сеюм ба эҷоди таҳаввулоти илмию техникӣ нигаронида шудааст, ки ба таъмини сатҳи баланди рақобатпазирии хизматрасонӣ дар бозори ҷаҳонӣ ҳангоми қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон мусоидат мекунад. Мақсади чорум, таъмин намудани технологияҳое мебошанд, ки ба сатҳи зарурии муҳити табиӣ ва шароити мувофиқи кор ноил мегарданд.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло инчунин зарурати баррасии мушаххас, тафриқа ва тафсири мафҳумҳои «сармоягузории инноватсионӣ», «сармоягузорӣ ба инноватсия»-ро муайян мекунанд. Сармоягузории инноватсионӣ шаклҳои нави инноватсионии сармоягузорӣ мебошад.

Таҳлили адабиёти илмии дахлдор нишон медиҳад, ки маблағҳое, ки барои такрористеҳсоли захираҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ карда мешаванд ё ба раванди такрористеҳсол дар шакли инноватсия ҷалб карда мешаванд (таҷҳизот, технология, кадрҳои нави дорои тахассуси нав, захираҳои иттилоотӣ, захираҳои зеҳнӣ ва ғ.), яъне дар навоварӣ сармоягузорӣ карда мешаванд.

Дар ин ҷо бояд мафҳуми сармоягузорӣ ба инноватсия махсус қайд карда шавад, ки он ҳамчун сармоягузорӣ ба натиҷаи расмии тадқиқоти бунёдӣ, амалӣ, конструкторӣ ё таҷрибавӣ дар ҳама гуна соҳаи фаъолият барои баланд бардоштани самаранокии он истифода бурда мешаванд.

Аз ин рӯ, сармоягузориҳо омили асосие мебошанд, ки фароҳам овардани дастгирии захиравии фаъолияти инноватсионӣ ва рушди инноватсионии нақлиёти автомобилиро муайян мекунанд. Камчинии сармоягузориҳо боиси суст ё бозистодани раванди тавлид ва татбиқи инноватсия мегардад.

Адабиёт

1. Агаев С.Д. Финансирование инновации: источники, риски, интересы // ЭКО: Экономика и организация промышленного производства.-М., 2012.=№5.-С.4-5.;
2. Гойхер О.Л. Повышение эффективности управления институтами в структуре инновационной политики региона //Региональная экономиика:теория и прктика.-М.,2012.-№1.-С.24-29; И.Бортник.10 лет развития малого инновационного предпринимательства в России// Инновации.-М.,2004, №1.-С.2-3.
3. Голов Р.С. Инновационно-синергетическое развитие промышленных организаций: теория и методология. –М.: Дашков и К°, 2011.-419 с.; Сычева Н.В. Сущность и механизм инвестирования инновационного процесса // Сибирская финансовая академия.-М, 2012.-№1.-С.150-155.
4. Грачева М.В., Кулагин А.С.,Симаранов С.Ю. Инноваци-онное предпринимательство, его риски и обеспечене безопасности // Инновации.-М.: 2001.-№8,9-10; 2002.-№1,2,3,5-С.2-5.
5. Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А. Развитие промышленного производства в регионах Республики Таджикистан//Вестник Педагогического университета Республики Таджикистан им.С.Айни.-Душанбе, 2013.-№5 (54);
6. Дубинина А.В. Особенности развития инновационной экономики в регионах России// Региональная экономика: теория и практика.-М.: 2013.-№15.-С.31-38; Голиченко О.Г.Основные факторы развития национальной инновационной системы // Рос.акад.наук, ЦЭМИ.М.:Наука,2011.-633 с.;

7. Ефимычев Ю.И., Трофимов О.В. Инновационный путь развития предприятий в конкурентных условиях // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского.-2008,-№1.-С.151-154.

8. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управления знаниями / Серия «Научная мысль». Под общ.ред. Б.З.Мильнера.-М.: Инфра-М. -2013.-С 149;

9. Инновационные методы управления промышленными предприятиями и организациями на основе международных стандартов / Под ред В.В.Окрепилова.Ч.1.-СПб, Легаси, 2009;

10. Каюмова Ф.А. региональная стратегия инновационо-ориентированного развития промышленных предприятий. Диссертация.на соискание к.э.н по спец. 8.00.05.Душанбе, НУТ, 2015. – 165 с.;

11. Клейнер Г.Б., Качалов Р.М., Нагрудная Н.Б. Формирование стратегии функционирования инновационно-промышленных кластеров. -М.:ЦЭМИ РАН, 2007.-С.232;

12. Ковалев В.В.Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций.Анализ отчетности. М.: Фнансы и статистика, 2008.-С 354;

13. Одиинаев Ш.Т., Раджабов Ш.Х., Музаффаров Б.С.Инвестиционная привлекатеьность регионов:особенности и пути достижения // Вестник Таджикского национальього университета.Серия экономические науки.-Душанбе, 2013.-№2/5 (117).-С.256-258;

14. Рауфи А. Конкурентная экономика./под общ.ред. д.э.н., проф. Бобоева О. – Душанбе, Дониш, 2014. – С 444-454 (Инновационная деятельность в системе конкурентной экономики)

15. Розенберг Дж.М. Инвестиции: Терминологический словарь. М.: ИНФРА-М, 1997.-С.400.

16. Саралидзе А. Эффективная инвстиционная политика: определяющий фактор межрегиональной инновационной интеграции // Проблемы теории и практики управления. М., 2013.-№7.-С 81-88;

17. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями /Пер.с англ. –М.: Экономика, 1989.-271 с.;

18. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта: состояние, проблемы и перспективы. -Душанбе , Ирфон,-2016.-353 с.;

19. Четыркин Е.М. Финансовый анализ производственных инвестиций.-М.: Дело, 1998.-С.234.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Шомуродов Абдуллохон Маҳмадмуродович - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.
Информация об автора:
Шомуродов Абдуллохон Махмадмуродович – соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14.
Information about the author:
Shomurodov Abdullokhon Mahmadmurodovitch - applicant at the Tajik State University of Finance and Economics.Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14.

УДК: 339

ҲАМКОРИҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО МАМЛАКАТҲОИ АЪЗОИ СҲШ: ИМКОНИЯҲО ВА ДУРНАМО

Иброҳимзода А.М.

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай таҳлил гардидааст. Таҳлили вазъи кунунии ҷалби сармоягузориҳо аз мамлакатҳои аъзои СҲШ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Қайд мегардад, ки ҳамкории сармоягузории Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ пеш аз ҳама як ҷузъи муҳими рушди иқтисоди кишвар буда, имкони ҷалби сармояи хориҷӣ, беҳбуди инфрасохтор, рушди бахшҳои асосӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Дар асоси таҳлили ҳамаҷониба муайян гардид, ҷалби бештари сармоягузориҳо дар рушди иқтисоди Тоҷикистон нақши асосиро мебозад ва ҳамчун муҳаррики асосии рушд ва навсозӣ хизмат мекунад. Муайян гардид, ки ҳамкории сармоягузории Тоҷикистон ва кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ) дорои иқтидори назаррас буда, барои ҷумҳурӣ метавонад имкониятҳои васеъи рушди устувори иқтисодӣ, навсозии инфрасохтор ва баланд бардоштани рақобатпазириро дар сатҳи минтақавӣ фароҳам орад. Иштироки фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои иқтисодии СҲШ барои ҷалби сармоя ба бахшҳои афзалиятнок барои кишвар имкониятҳои нав фароҳам меорад, ки дурнамои хеле хуб ва назаррас дорад.*

Калидвожаҳо: *сармогузориҳо, сармоягузориҳои мустақим, сармоягузории портфели, Созмони Ҳамкории Шанхай, рушди устувори иқисодӣ.*

Барои иқтибос: *Иброҳимзода А.М. Ҷанбаҳои афзории стратегияи ҷорӣ намудани инноватсия дар нақлиёти автомобилӣ / А. М. Иброҳимзода// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. –No. 4.2 (43). – С. 686-692.*

ИНВЕСТИЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ГОСУДАРСТВАМИ-ЧЛЕНАМИ ШОС: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Иброхимзода А.М.

Аннотация. *В статье анализируется инвестиционное сотрудничество Республики Таджикистан со странами-членами Шанхайской организации сотрудничества. Проведен анализ текущей состояний по привлечению инвестиций из стран-членов ШОС в экономику Республики Таджикистан. Отмечено, что инвестиционное сотрудничество Таджикистана со странами ШОС является, прежде всего, важной составляющей экономического развития страны, предоставляя возможность привлечения иностранных инвестиций, улучшения инфраструктуры, развития ключевых отраслей, создания новых рабочих мест. На основе комплексного анализа было выявлено, что привлечение дополнительных инвестиций играет ключевую роль в развитии экономики Таджикистана и служит основным двигателем роста и модернизации. Определено, что инвестиционное сотрудничество Таджикистана со странами Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) имеет значительный потенциал и может предоставить республике широкие возможности для устойчивого экономического развития, модернизации инфраструктуры, повышения конкурентоспособности на региональном уровне. Активное участие Республики Таджикистан в реализации экономических стратегий и программ ШОС по привлечению инвестиций в приоритетные отрасли создает для страны новые возможности, имеющие очень хорошие и значительные перспективы.*

Ключевые слова: *инвестиции, прямые инвестиции, портфельные инвестиции, Шанхайская организация сотрудничества, устойчивое экономическое развитие.*

INVESTMENT COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE SCO MEMBER STATES: POSSIBILITIES AND PROSPECTS

Ibrohimzoda A.M.

Abstract. *The article analyzes the investment cooperation of the Republic of Tajikistan with the member countries of the Shanghai Cooperation Organization. The analysis of the current state of attracting investments from the SCO member countries to the economy of the Republic of Tajikistan is carried out. It is noted that investment cooperation of Tajikistan with the SCO countries is, first of all, an important component of the country's economic development, providing an opportunity to attract foreign investment, improve infrastructure, develop key industries, and create new jobs. Based on a comprehensive analysis, it was revealed that attracting additional investment plays a key role in the development of the economy of Tajikistan and serves as the main engine of growth and modernization. It is determined that investment cooperation of Tajikistan with the countries of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) has significant potential and can provide the republic with broad opportunities for sustainable economic development, modernization of infrastructure, and increased competitiveness at the regional level. The active participation of the Republic of Tajikistan in the implementation of economic strategies and programs of the SCO to attract investments in priority sectors creates new opportunities for the country that have very good and significant prospects.*

Key words: *investments, direct investments, portfolio investments, Shanghai Cooperation Organization, sustainable economic development.*

Гузориши масъала. Созмони Ҳамкории Шанхай пеш аз ҳама як созмони муҳими байналмилалӣ аст, ки дар мустаҳкам намудани алоқаҳои иқтисодӣ ва ичтимоӣ аъзоёни худ нақши хеле калон мебозад. Барои Тоҷикистон, ки дар маркази Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, ҳамкорӣ бо дигар кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай, бахусус дар заминаи сармоягузорӣ, як вазифаи муҳими стратегӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин дар шароити номуяйянии иқтисоди ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо кишварҳои СҲШ барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва таъмини рушди устувори кишвар зарур аст. Ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ василаи муҳими рушди босуръати иқтисодӣ ва ҳалли мушкилоти кунунии ичтимоиву иқтисодӣ мебошад. Аммо барои истифодаи босамари ин иқтидор равишҳои возеҳи стратегӣ зарур аст, ки ба беҳбуди фазои сармоягузорӣ, ҳалли мушкилоти инфрасохторӣ, рушди соҳаҳои энергетика ва нақлиёт, инчунин фароҳам овардани шароит барои фаъолияти бехатару устувори сармоягузорони байналмилалӣ дар кишвар нигаронида шудаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Масъалаҳои марбут ба ҳамкориҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони Ҳамкории Шанхай (СҲШ) дар корҳои иқтисодшиносони ватанӣ ба монанди М.Н, Худоиев, Л.Х. Саидмуродзода, Д.О. Қандиёрова, А.А. Солеҳзода, Р.М. Мирбобоев, Б.У. Шукуров, М.Т., Каримова, М.С. Содиков ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади мақола. Таҳқиқ ва таҳлили ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамлакатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай мебошад.

Муҳатавои асосии мавод. Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СҲШ) яке аз муҳимтарин созмонҳои минтақавӣ буда, дар муносибатҳои байналмилалӣ, амният, иқтисод ва сиёсат нақши хеле муҳим дорад. Дар шароити бесуботии сиёсии ҷаҳон ва чолишҳои иқтисодӣ, аз қабили таҳримҳо, ҷангҳои тиҷоратӣ ва бӯҳронҳо, СҲШ ба як платформаи муҳими таҳкими эътимоди мутақобила ва ҳамкории кишварҳои узв табдил меёбад. Ҳамзамон Созмони Ҳамкории Шанхай бо дигар созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла (СММ, АСЕАН, БРИКС) фаъолона ҳамкорӣ мекунад ва ба роҳандозии шарикӣ бо як қатор кишварҳои дигар машғул аст. Ин ба таҳкими мавқеъҳои кишварҳои узви Созмони Ҳамкории Шанхай дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Солҳои охир СҲШ фаъолона тавсеа ёфта, кишварҳои навро ба ҳайси узви комилҳуқуқ ё нозир қабул мекунад, ки ин ба таҳкими минбаъдаи нуфузи он мусоидат мекунад. Инчунин ба ҳамкории амиқтари

байниминтақавӣ имкон медиҳад ва ба ҳамгироӣ дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз, аҳамияти СҲШ дар қобилияти вокуниш ба чолишҳои муосир, аз қабили бесуботии сиёсӣ, таҳдидҳои амниятӣ, мушкилоти иқтисодӣ ва зарурати ҳамкориҳои минтақавӣ хеле калон мебошад.

Чуноне, ки профессор Каримова М.Т., қайд менамояд «…Тоҷикистон ба ҳамкориҳо дар чаҳорчӯби Созмони ҳамкории Шанхай аҳамияти хоса дода, онро яке аз муҳимтарин созмонҳои минтақавӣ медонад. Дар доираи СҲШ ҷиҳати ҳалли масъалаҳои минтақавӣ, ташкили ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди дигар самтҳои ҳамкорӣ, ки тадриҷан тамоми соҳаҳои муносибатҳои давлатҳои аъзои Созмонро фаро мегиранд, корҳои зиёде анҷом дода шуданд» [1. с.167].

Маврид ба зикр аст, ки дар айни замон ин созмони бонуфуз зиёда аз 10 кишварро муттаҳид менамояд. Тавре, аз маълумотҳои омори бар меояд ҳиссаи ин созмон дар ММД-и ҷаҳонӣ тақрибан ¼ баробар ва дар савдои байналмилалӣ аз 15% зиёд аст. Мамлакатҳои аъзои СҲШ муносибатҳои дарозмуддати неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкориро дар соҳаҳои ба манфиати тарафайн мувофиқи принсипҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ инкишоф медиҳанд.

Яке аз самтҳои муҳими ҳамкори байни мамлакатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай ин сармоягузори ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамкориҳои худро дар ин самт бо ин созмон ба роҳ мондааст. Вобаста ба ин яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ, ки дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 муайян шудааст, ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ мебошад. Бе фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии кишвар амалан ғайриимкон ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар, пеш аз ҳама аз кишварҳои шарик, як масъалаи муҳими фаъолияти иқтисодии кишвар мебошад. Бояд қайд кард, ки ҳамкории сармоягузории Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ пеш аз ҳама як ҷузъи муҳими рушди иқтисоди кишвар буда, имкони ҷалби сармояи хориҷӣ, беҳбуди инфрасохтор, рушди бахшҳои асосӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад.

Дар баробари ин чуноне, ки мутахассисон қайд менамоянд «…кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай шарикони боэътимоди кишвар буда, таҳкими равобити иқтисодӣ ва сармоягузорӣ бо кишварҳои узви ин созмон шарти зарурии рушди минбаъдаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд мегардад» [2. с.68].

Ба андешаи мо сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди Тоҷикистон нақши асосиро мебозад ва ҳамчун муҳаррики асосии рушд ва навсозӣ хизмат мекунад. Сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ воридшавии захираҳои молиявӣ ва технологияҳои пешрафтаро таъмин мекунанд, ки барои рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт заруранд. Ҳамзамон лоиҳаҳои сармоягузорӣ, махсусан дар соҳаи истеҳсолот боиси таъсиси ҷойҳои нави корӣ мегардад, ки ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва афзоиши даромади аҳолӣ мусоидат мекунад. Бо вуҷуди ин сармоягузорӣ ба инфрасохтори нақлиёт, энергетика ва иҷтимоӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолӣ муҳим аст. Ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда ба зиёд шудани ҳаҷм ва диверсификатсияи сохтори содирот мусоидат мекунад, ки ин ба беҳтар шудани мувозинати савдои кишвар мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, фаъолияти сармоягузорӣ самти муҳими стратегӣ барои таъмини рушди устувор ва дарозмуддати иқтисодии Тоҷикистон мебошад.

Ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СҲШ) чанд самти асосиро дар бар мегирад, ки бахшҳои мухталифи иқтисодро фаро мегиранд. Ин ҳамкорӣ фаъолона инкишоф ёфта, лоиҳаҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаро дар бар мегирад. Таваҷҷуҳи асосӣ дар доираи СҲШ ба рушди мубодилаи тиҷоратию иқтисодӣ равона карда шудааст. Тоҷикистон бо кишварҳои Чин, Қазоқистон, Русия ва дигар аъзои ин созмон фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Тайи солҳои охир гардиши мутақобила, бахусус дар бахшҳои кишоварзӣ, нассоҷӣ, энергетикӣ ва сохтмон афзоиш ёфтааст. Дар

баробари ин бояд қайд кард, ки таҳлили фазои сармоягузорӣ дар Тоҷикистон арзёбии ҳамаҷонибаи омилҳое мебошад, ки ба ҷолибияти кишвар барои сармоягузорони дохилӣ ва хориҷӣ таъсир мерасонанд. Он арзёбии заминаи қонунгузорӣ, тадбирҳои дастгирии давлатӣ, бартарӣ ва нуқсонҳои сармоягузорӣ, инчунин хатарҳои гуногунро дар бар мегирад. Давлат барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ тавассути такмили қонунгузорӣ, пешниҳоди имтиёзҳо ва рушди инфрасохтор талош мекунад.

Дар ин ҳошия бояд қайд кард, ки 4 июли соли 2023 дар саммити навбатии СҲШ бо ташаббуси Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Стратегияи рушди иқтисодии Созмон то соли 2030 ва як сол пас дар саммити Остона Нақшаи чорабиниҳо ҷиҳати татбиқи он қабул шуд. Ҳуҷҷати мазкур фарогири тамоми соҳаҳои иқтисодӣ бо тамаркуз ба «рушди сабз» мебошад. Оғози татбиқи он ба ҳамкориҳои воқеии амалӣ бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаи СҲШ такон мебахшад.

Ҳаҷми сармоягузории кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай ба иқтисоди Тоҷикистон рӯ ба афзоиш аст, аммо вобаста ба сол ва навъи тарҳҳо рақамҳои мушаххас метавонанд фарқ кунанд. (ниг.ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. **Маълумот дар бораи воридоти сармоягузориҳо аз мамлакатҳои аъзои созмони ҳамкории Шанхай дар соли 2023**

ҳаз. долл

МАМЛАКАТҲОИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ		**аз он ҷумла:**			
	Ҳамагӣ	**Вазни қиёсӣ**	**сармоя-гузориҳои мустақим**	**сармоягузо-риҳои ҷомадонӣ**	**сармоягузо-риҳои дигар**
ҲАМАГӢ - САРМОЯГУЗОРӢ	**2 783 975,2**	**100,0**	**284 076,9**	**122,6**	**2 499 775,7**
Федеретсияи Руссия	876 667,0	31,5	41 455,5	-	835 211,5
Ҷумҳурии Халқии Хитой	450 796,9	16,2	143 507,0	-	307 290,0
Ҷумҳурии Исломии Эрон	22 382,3	0,8	489,8	-	21 892,5
Ҳиндустон	18 586,7	0,7	-	-	18 586,7
Покистон	4 496,3	0,2	451,1	-	4 045,2
Қазоқистон	211 589,2	7,6	12 081,6	-	199 507,6
Қирғизстон	15 671,2	0,6	2 492,4	-	13 178,8
Узбекистон	6 743,2	0,2	4,9	-	6 738,3
Беларусия	2 106,6	0,1	-	-	2 106,6

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон –Душанбе, 2024. - С. 446-447; Маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон.

Чуноне, ки аз маълумотҳои ҷадвали 1 бар меояд сармоягузориҳо дар маҷмӯъ дар соли 2023, 2783975,2 ҳазор сомониро ташкил додаанд, ки аз инҳо сармоягузориҳои мустақим дар соли таҳлилӣ 284076,9 ҳазор сомонӣ, сармоягузориҳои ҷомадонӣ 122,6 ҳазор сомонӣ ва сармоягузориҳои дигар бошанд 2499775,7 ҳазор сомониро ташкил додаанд. Қайд намудан зарур аст, ки аз воридоти сармоягузориҳое дар байни мамлакатҳои аъзои СҲШ дар соли 2023 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидааст ҳиссаи зиёдаш тибқи маълумотҳои ҷадвал ба Федеретсияи Руссия рост меоянд. Масалан дар маҷмӯъ аз Федератсияи Руссия дар соли 2023, 876 667,0 ҳазор сомони сармоягузори гардидааст, ки 41 455,5 ҳазор сомониаш сармоягузориҳои мустақим ва 835 211,5 ҳазор сомониаш ба дигар сармоягузориҳо рост меоянд. Ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистону Руссия дар доираи узвияти Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СҲШ) як ҷузъи муҳими равобити дуҷонибаи иқтисодии ду кишвар ба шумор меравад. Русия ба таври анъанавӣ дар иқтисоди Тоҷикистон мавқеи

калидиро ишғол намуда, дар бахшҳои мухталиф сармоягузорӣ ва дастгирии назаррас дорад. Вобаста ба Руссия дар навсозии инфрасохтори энергетикии Тоҷикистон, аз ҷумла дар соҳаи гидроэнергетика фаъолона иштирок мекунад. Тоҷикистон захираҳои бузурги об дорад ва ширкатҳои русӣ дар сохтмон ва таҷдиди нерӯгоҳҳои барқи обӣ (НБО) ширкат мекунанд.

Дар умум Федератсияи Русия яке аз сармоягузорони бузургтарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Солҳои охир афзоиши равобити иқтисодии Русияву Тоҷикистон, аз ҷумла тавассути ҳамкориҳо дар чаҳорчӯби СҲШ мушоҳида мешавад, ки ба афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Дурнамои ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистону Руссия хеле хуб аст. Аз ин рӯ ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистон бо Руссия дар чаҳорчӯби СҲШ доираи васеъро (аз энергетика то кишоварзӣ ва молия) -ро дар бар мегирад. Ба андешаи мо, Федератсияи Руссия ҳамчун узви СҲШ яке аз шарикони калидии Тоҷикистон боқӣ мемонад, ки сармоягузориҳои назаррасро пешниҳод мекунад ва рушди иқтисодии кишварро дастгирӣ мекунад. Дар оянда ин ҳамкориҳо инкишоф ёфта, дар таҳкими суботи иқтисодӣ ва шарикии стратегии кишварҳо нақши муҳим мебозад. Яке аз муассис ё таъсидиҳандаи ин созмон ин Ҷумҳурии Халқии Хитой ба шумор меравад. Сармоягузории Ҷумҳурии Халқии Хитой ҳамчун узви СҲШ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли таҳлилии 2023 зиёда аз 450 796,9 ҳазор сомониро ташкил дод, ки аз инҳо 143 507,0 сармоягузориҳои мустақим ва 307 290,0
дигар сармоягузориҳоро ташкил додааст.

Ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ҳамчун узви СҲШ ҷузъи муҳими равобити дуҷониба буда, босуръат рушд мекунанд, ки ба он узвияти ҳарду кишвар дар Созмони ҳамкориҳои Шанхай мусоидат мекунад. Созмони ҳамкориҳои Шанхай ҳамчун платформаи муҳими минтақавӣ амал намуда, барои муколама, таҳкими боварӣ ва татбиқи ташаббусҳои муштараки иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Вобаста ба ин Ҷумҳурии Халқии Хитой яке аз бузургтарин сармоягузорони иқтисоди Тоҷикистон ба шумор меравад. Сармоягузории Ҷумҳурии Халқии Хитой ба бахшҳои гуногуни иқтисоди Тоҷикистон аз ҷумла энергетика, инфраструктураи нақлиёт, саноати маъдан, саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва ѓайраҳо равона карда шудааст. Ҳамкориҳои сармоягузорӣ ба рушди савдои Тоҷикистону Чин зич алоқаманданд. Ҷумҳурии Халқии Хитой яке аз шарикони асосии тиҷоратии Тоҷикистон низ ба шумор меравад. Дар баробари сармоягузориҳои мустақим Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Тоҷикистон бо шартҳои имтиёзнок барои иҷрои тарҳҳои мухталиф қарзу грантҳо низ медиҳад.

Бо дарназардошти ҳамкориҳои стратегии Тоҷикистону Чин ва нақши фаъоли ҳарду кишвар дар СҲШ, ҳамкориҳои сармоягузорӣ барои рушди минбаъда иқтидори назаррас дорад. Аз ин нуқтаи назар гуфтан ҷоиз аст, ки дар оянда сармоягузориҳои Чин ба бахшҳои нави ояндадори иқтисоди Тоҷикистон равона мегарданд, ки ба рушди устувори он мусоидат менамоянд. Ҳамин тариқ, СҲШ дар рушди ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистону Чин нақши муҳими калиди бозида, шароити мусоид ва замина барои татбиқи лоиҳаҳои муштарак, ки ба рушди иқтисодӣ ва ҳамгироии минтақавӣ мусоидат мекунад, фароҳам меорад.

Ҷумҳурии Исломии Эрон низ ҳамчун узви Созмони Ҳамкории Шанхай ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 дар ҳаҷми 22 382,3 ҳазор сомонӣ сармоягузори намудааст, ки 489,8 ҳазор сомониаш ба сармоягузориҳои мустақим ва 21 892,5 ҳазор сомониаш ба дигар сармоягузориҳо таалуқ доранд. Ҳамин тариқ маълумотҳои ҷадвали № 1 инъикосгари он мебошанд, ки дар маҷмӯъ ҳамкориҳои сармоягузории Тоҷикистон ва кишварҳои СҲШ дар ҳоли рушд қарор доранд (ниг ба диаграммаи №1).

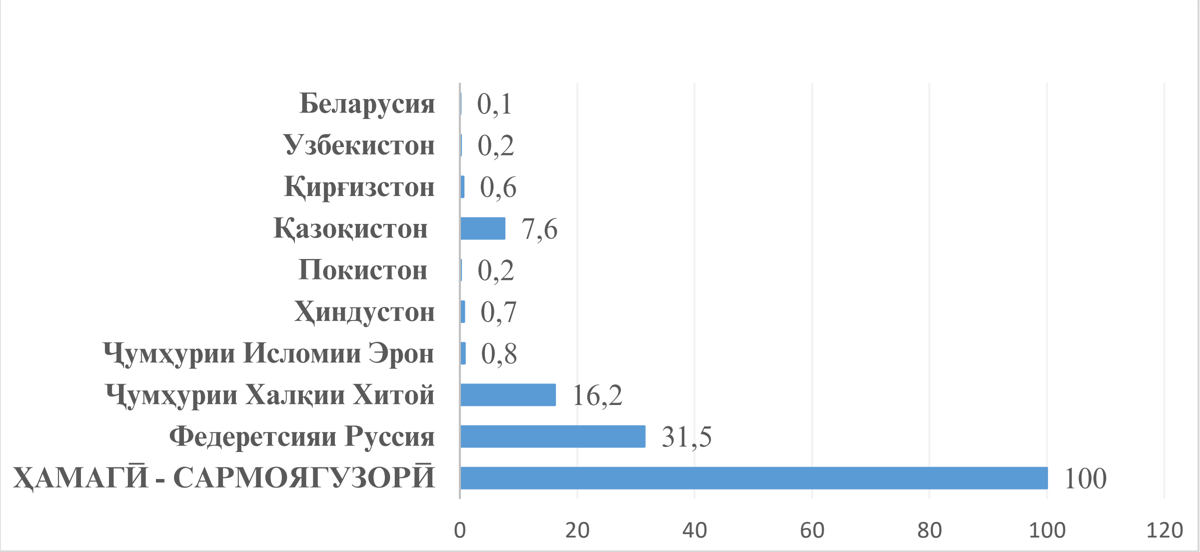

Диаграммаи №1. Воридоти сармоягузориҳо аз мамлакатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай дар соли 2023

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон –Душанбе, 2024. - С. 446-447; Маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон.

Тавре, ки аз диаграмми № 1 мушоҳида мешавад дар байни мамлакатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай, ҳиссаи аз ҳама зиёди сармоягузорие, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ворид гардидааст ба Федератсияи Руссия (31,5%) рост меояд. Ҳамин тавр ба Ҷумҳурии Халқии Хитой (16,2 %); Ҷумҳурии Исломии Эрон (0,8%); Ҳиндустон (0,7%); Покистон (0,2%); Қазоқистон (7,6%); Қирѓизстон (0,6%); Узбекистон (0,2%) ва Беларусия (0,1 %) рост меояд.

Ҳамкории сармоягузории Тоҷикистон ва кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ) дорои иқтидори назаррас буда, барои ҷумҳурӣ барои рушди устувори иқтисодӣ, навсозии инфрасохтор ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар сатҳи минтақавӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки СҲШ на танҳо ҳамчун платформаи сиёсӣ ва амниятӣ, балки ҳамчун воситаи муассири ҳавасмандгардонии ҳамкории иқтисодӣ, аз ҷумла ҷалби сармоя ба бахшҳои асосии иқтисоди Тоҷикистон амал мекунад.

Кишварҳои СҲШ, бахусус Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Федератсияи Русия, иқтидори қавии иқтисодӣ доранд ва метавонанд ҳамчун сармоягузори асосӣ баромад карда, на танҳо захираҳои молиявӣ, балки технологияҳои пешрафтаро низ таъмин намоянд.

Такмили минбаъдаи заминаи қонунгузорӣ, коҳиши монеаҳои маъмурӣ, ва баланд бардоштани шаффофияти фазои соҳибкорӣ ба ҷалби бештари сармоягузориҳо аз кишварҳои СҲШ мусоидат мекунад. Иштироки фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои иқтисодии СҲШ барои ҷалби сармоя ба бахшҳои афзалиятнок барои кишвар имкониятҳои нав фароҳам меорад. Истифодаи фаъолона ва мақсадноки имкониятҳои аз ҷониби СҲШ фароҳам овардашуда ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ҳадафҳои иқтисодии худро пурра амалӣ намуда, шукуфоии дарозмуддатро таъмин намояд.

Ҳамин тариқ ҳамкориҳои сармоягузории Ҷумҳӯрии Тоҷикистон ва кишварҳои аъзои СҲШ як ҷузъи калидии рушди иқтисодии кишвар ба шумор меравад. Ҳамкории мутақобила ба рушди иқтисоди Тоҷикистон ва беҳтар шудани мавқеъаш дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Каримова М. Перспективы экономического сотрудничества Таджикистана со странами ШОС//Центральная Азия и Кавказ, Том 15, Выпуск 1 – 2012, - С.159-168.
2. Содиков М.С. Развитие инвестиционного сотрудничества РТ со странами ШОС [Текст] / М.С. Содиков // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 2. – С. 68-76.
3. Данаева М.Х. Шанхайская организация сотрудничества в системе международных экономических отношений. [Текст], М. Данаева, // Вестник Таджикского Национального Университета. № 3(15), 2018. – С.51-56.
4. Данаева, М. Х. ШОС в системе международных экономических отношений / М. Х. Данаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 6. – С. 127-130.
5. Чжоу Цзюнь Шанхайская организация сотрудничества: история создания//Terra Linguistica, №.3 (227), 2015, С.67-70.
6. Алиев М.А. Экономические институты шос// Региональные проблемы преобразования экономики, №. 2 (40), 2014, С. 19-24.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иброҳимзода А.М., - унвонҷӯи кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **E.mail:** amirjon.90@list.ru
Сведения об авторе: Иброхимзода А.М., - соискател кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734067, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Электронная почта: amirjon.90@list.ru
About the author: Ibrohimzoda A.M., - applicant of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: amirjon.90@list.ru.

УДК:336

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ СУҒУРТА

Аҳроров С.Ҳ.

Дар таҳқиқоти мазкур таҳлили масъалаҳои назариявии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. *Тибқи нуқтаи назари муҳаққиқон дар шароити муосир, соҳаи суғурта на танҳо як воситаи барои идоракунии хатар ва ба таъмини амният табдил ёфтааст, балки бо назар ба таҳаввулоти технологӣ, иқтисодии ва иҷтимоии ҷаҳони муосир, он ба як соҳаи мураккаб ва динамикӣ табдил ёфтааст.*

Таҳлили назариявии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта дар шароити муосир нишон медиҳад, ки бо вуҷуди кӯшишҳои зиёд барои рушди бозор, ба он ҳанӯз якчанд мушкилот, аз қабили дастрасии кам а технологии рақамии муосир, камбуди рақобат, сатҳи пасти саводнокии молиявии аҳолӣ, номутаносибии маълумот ва мушкилоти дарк кардани аҳамияти суғурта мавҷуд аст. Аз ин рӯ, татбиқи технологияҳои нав ва такмили маърифати ҷамъиятӣ, инчунин сиёсати дуруст, метавонанд ба беҳбудии бозори суғурта ва самарабахшии он кӯмак расонанд.

Калидвожаҳо: *технологияи рақамӣ, суғурта, ташкилотҳои суғуртавӣ, бозори суғурта, хизматрасониҳои суғуртавӣ, азнавсуғуртакунӣ, суғуртакунӣ, ҳодисаҳои суғуртавӣ, суғуртаи рақамӣ, суғуртаи хатарҳои киберӣ,объекти суғурта, суғурташаванда.*

Барои иқтибос: *Аҳроров С.Ҳ. Асосҳои назариявии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта / С.Ҳ. Аҳроров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 693-698.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ

Ахроров С.Х.

В данной работе рассматривается анализ теоретических вопросов, связанных с использованием цифровых технологий в страховой отрасли в современных условиях. По мнению исследователей, в современных условиях страховая отрасль стала не только инструментом управления рисками и обеспечения безопасности, но и, учитывая технологические, экономические и социальные изменения современного мира, превратилась в сложную и динамичную отрасль.

Теоретический анализ использования цифровых технологий в страховой отрасли в современных условиях показывает, что, несмотря на значительные усилия по развитию рынка, он по-прежнему сталкивается с рядом проблем, таких как ограниченный доступ к современным цифровым технологиям, отсутствие конкуренции, низкий уровень финансовой грамотности населения, асимметрия информации, трудности в понимании важности страхования. Таким образом, внедрение новых технологий и повышение осведомленности общественности, а также правильная политика могут способствовать улучшению рынка страхования и его эффективности.

Ключевые слова: *цифровые технологии, страхование, страховые организации, страховой рынок, страховые услуги, перестрахование, страхование, страховые случаи, цифровое страхование, страхование киберрисков, объект страхования, страхователь.*

THEORETICAL BASIS OF THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGY IN THE INSURANCE SECTOR

Ahrorov S.H.

This study comprehensively considers the analysis of theoretical and practical issues of the ins This study analyzes the theoretical issues of the use of digital technology in the insurance industry in modern conditions. According to the researchers' point of view, in modern conditions, the insurance industry has become not only a tool for risk management and ensuring security, but also, given the technological, economic and social developments of the modern world, it has become a complex and dynamic industry.

Theoretical analysis of the use of digital technology in the insurance industry in modern conditions shows that, despite great efforts to develop the market, it still faces several problems, such as low access to modern digital technologies, lack of competition, low level of financial literacy of the population, information asymmetry, and difficulties in understanding the importance of insurance. Therefore, the implementation of new technologies and improving

public awareness, as well as the right policy, can help improve the insurance market and its efficiency.
Keywords: *digital technology, insurance, insurance organizations, insurance market, insurance services, reinsurance, insurance, insurance events, digital insurance, cyber risk insurance, insurance object, insured.*

Гузориши масъала. Яке аз мақсадҳои асосӣ дар шароити муосир ин баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолӣ буда, дар ин асос боло бурдани як қатор нишондиҳандаҳои молиявии кишвар аз қабили ҳиссаи пасандозҳои бонкҳо, қарзҳои бонкӣ, суғурат ва ғайра ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, боло бурдани ҳиссаи суғурта дар байни дигар хизматрасониҳои молиявии кишвар афзалияти баланд дошта, он дар рушди иқтисодиёти миллӣ равона менамояд. Ба он масъалаҳои асосии иқтисоди миллӣ, ки дар оянда барои пешрафти иқтисодиёт нақши назаррас дорад, таваҷҷуҳи ҳукумат низ беандоза шуда истодааст. Пеш аз ҳама барои бартараф намудани мушкилоти аввалиндараҷа дар иқтисодиёт ин муайян ва ҳал намудани мушкилотҳои соҳаҳои алоҳида мебошад. Яке аз ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисоди миллӣ ин суғурта ба ҳисоб рафта, он ҳамчун механизми бисёрҷанбаи муҳофизат аз хатарҳо мебошад. Бинобар ин, ҳангоми банақшагирии рушди иқтисодиёт ба назар гирифтани мушкилотҳои соҳаи суғурта ва роҳҳои бартараф намудани он афзалиятҳои рушди малакатро боз ҳам зиёдтар мегардонад.

Аз рӯи аҳлилҳо муайян ва хулоса намудан мумкин аст, ки аҳамияти суғурта ҳамчун низоми махсусе, ки барои ҳифзи манфиатҳои молу мулк ва ҳолати иҷтимоии субъектон баромад менамояд, хеле афзудааст. Бинобар ин, пайдо намудани роҳҳои бартараф намудани он зарур буда, дар акси ҳол ба пешравии назаррас ноил гаштанашон ғайриимкон мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Рақамикунонии суғурта ва маъалаҳои татбиқи он яке аз масъалаи мубрами муосир ба ҳисоб меравад, ки он бо роҳи таҳқиқи назариявӣ аз тарафи олимони соҳа ҳал карда шуда, роҳҳои бартараф намудани онро ба таври гуногун дар таҳқиқотҳои гуногун пешниҳод шудааст.

Ҳамаи ин ро ба инобат гирифта иқтисодшиносони ватанию хориҷӣ доир ба суғурта ва таъмини рушди он корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ гузаронида, рушди суғурта ва рақамикунонии онро яке аз омили асосии пешбарандаи иқтисоди миллӣ медонанд. Бинобар ин олимони машҳури соҳаи иқтисод Шаропов. Н., Абрамова, Т.Г., Цыганов А.А., Брызгалов Д.В., Прусова В.И., Адамчук, Н. Г., Брызгалов Д. В., Грызенкова Ю. В., Цыганов А. А. суғуртаро ҳамчун омили муҳимтарини рушди тамоми соҳа аз он ҷумла рушди иқтисодиёт меҳисобанд.

Дар доираи ин масъала таҳқиқотчиёни зиёди ватанию хориҷӣ корҳои таҳқиқотӣ гузаронидаанд, аммо ин натавонистааст, ки ҳалли масъаларо пурра инъикос намояд. Бо сабаби пешрафти иқтисодиёт ҷараёнҳои нав пайдо мегардад, ки он талаб мекунад то роҳҳои нави рушди соҳаи суғурта ва ҳалли проблеммаҳои он пайдо карда шавад.

Мақсади мақола. Суғурта ҳамчун маҷмӯи захираҳои молиявӣ дар рушди иқтисодиёт нақши назаррас дошта, аз ҷумла дар соҳаҳои афзалиятноки он саҳмгузор мебошад. Дар баробари ин якчанд омилҳои таъсиррасоне мавҷуданд, ки дар раванди суғурта ва рақамикунонии он монеа эҷод менамоянд.

Дар ҳақиқат, агар мушкилотҳои дар сатҳи суғуртабуда ҳал карда шуда, рушди он ба қадри кофӣ таъмин карда шавад, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки мушкилотҳои рақамикунонии суғурта низ дар навбати худ бартараф мегардад. Чунки, суғурта ҳамчун ячейкаи иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб рафта, он манбаъи молиявии иқтисодиёти миллиро ташкил медиҳад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити муосири иқтисодӣ механизмҳое махсусе заруранд, ки барои муҳофизати фаъолияти молиявию иқтисодӣ аз хатарҳои зиёди таҳдидкунанда хизмат намоянд. Яке аз ҷузъи ҷудонашавандаи ин механизм суғурта ба ҳисоб рафта, он ҳамчун механизми бисёрҷанбаи муҳофизат аз хатарҳо мебошад. Бинобар ин, зарур аст, ки суғурта дар баробари дигар бахшҳои иқтисодиёт раванди ҷаҳонишавиро аз сар гузаронида, дар шароити имрӯза афзоиш ёбад. Чунки, зарурияти суғурта дар коҳиш додани хавфҳои молиявӣ ва иқтисодӣ ба таври объективӣ хос буда, тавассути ташаккули фазои суғуртавӣ монеаҳои қонунӣ ва иқтисодӣ ба қадри зарурӣ рафъ карда шавад. Барои ин, зарур аст, ки шароити ягонаи ҳуқуқӣ ва заминаи ягонаи қонунгузории фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар бозори молиявӣ фароҳам оварда шавад.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи 13–уми Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин таъкид намуда буданд: «Соҳаи суғурта яке аз амалҳои муҳимтарини бахши молиявии иқтисоди кишвар ҳисобида мешавад, ки дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ метавонад ба ҳалли масъалаҳои шадиди иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат кунанд. Ғайр аз он, бахши суғурта дар ташаккул ва рушди бозорҳои сармоя нақши муҳим мебозад, зеро ин бахш яке аз харидорони асосии коғазҳои қиматноки давлатӣ ва корпоративӣ буда, дар эҷоди маблағҳои озод ва сармоягузории онҳо ба бахшҳои дигари иқтисод кумак мерасонад»[4].

Фаъолияти суғуртавӣ монанди дигар соҳаҳои муҳими хоҷагидорӣ барои баланд бардоштани сатҳи рушди соҳибкорӣ ва рушди махсуси низоми молиявӣ дар шароити бозор аз ҳисоби захираҳои иловагии молиявӣ саҳми калон дошта, рушди бозори суғуртаро аз ин нуқтаи назар ҳамчун моҳияти иқтисодӣ фаҳмидан зарур аст [7].

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” фаъолияти суғуртавӣ чунин маънидод карда мешавад: “фаъолияти суғуртавӣ- фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) оид ба бастан ва иҷрои шартномаҳои суғурта (азнавсуғуртакунӣ), ки дар асоси иҷозатномаи мақоми назорати суғуртавӣ тибқи талаботи қонунгузории ҷумҳурии тоҷикистон амалӣ мегардад[5].

Дар ҳақиқат, рушди фаъолияти суғуртавӣ ба монанди дигар котегорияи иқтисодӣ дар раванди истеҳсолоту хизматрасонӣ ҳамчун инструменти ёрирасон ва ҳифзкунанда аз хавфу таҳдидҳо баромад намуда, ба пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ таъсиррасон мебошад.

Тавре ки Эльгайтарова Н. Т. дар яке аз таҳқиқотҳои худ арз менамояд: Суғурта як ҷузъи муҳими иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ мебошад. Дигаргуниҳои сифатӣ дар низоми иҷтимоию иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ проблемаи инкишофи ҳаматарафаи суғуртаро актуалӣ гардонданд[10].

Аз рӯи мушоҳидаҳо муайян намудан мумкин аст, ки аҳамияти суғурта дар давраи охир ҳамчун низоми махсусе, ки барои ҳифзи манфиатҳои молу мулк ва ҳолати иҷтимоии субъектон баромад менамояд, хеле афзудааст.

Аз ин рӯ, суғурта ба тамоми субъектон (ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ) имкон медиҳад, ки хавфҳои таҳдидкунандаро дар самти ҳаёт, моликияти шахсӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ё дигар паҳлуҳои зиндагии худро кам намуда, устуворона фаъолият намоянд.

Суғурта ҳамчун механизми ҳифзи иҷтимоии дар давраи ҷамъияти ибтидоӣ ба миён омада, мунтазам ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ мусоидат мекард. Мафҳуми мазкур аз калимаи «страх»-и русӣ бармеояд ва ба тоҷикӣ маънои «тарс», «бим»-ро дорад. Соҳибони амвол байни ҳам ба муносибатҳои муайяни истеҳсолӣ ворид гардида, меҳаросиданд, ки амволашон эҳтимолияти нобудшавӣ ё дар натиҷаи офатҳои табиӣ, сӯхтор, ғорат ва дигар хатарҳои ҳаёти иқтисодӣ хавфи аз даст рафтанро дорад[9].

Мақсади асосии суғурта ин таъмини ҳимояи манфиатҳои молумулкии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми рух додани ҳодисаҳои суғуртавӣ буда, дар асоси талаботҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии ҷомеа муайян карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки сарчашмаи пайдоиши суғурта талаботи ҷомеа ба ҳисоб рафта, он барои ҳимояи манфиатҳои табақаҳои гуногун ҷомеа аз хавфҳои номуайян хизмат менамояд. Ҳамчунин, мақсади суғурта ва ё хизматрасониҳои суғуртавӣ на танҳо барои кам ва бартараф кардани хавфҳо, балки, барои рушди иқтисодиёт, ҳимояи манфиатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ, рушди низоми молиявӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Чи тавре ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ” қайд гардидааст: суғуртакунӣ - муносибатҳо оид ба ҳимояи манфиатҳои қонунии молумулкии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми рух додани ҳодисаҳои суғуртавии муайян аз ҳисоби фондҳои пулии аз мукофотҳои суғуртавии (ҳаққи суғуртавии) пардохтшуда, инчунин маблағҳои дигари ташкилотҳои суғуртавӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ ташаккул ёфтаанд[5].

Мавриди қайд аст, ки асосҳои ҳуқуқию иқтисодӣ ва ташкилии фаъолияти суғурта тибқи қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда шуда, дар натиҷа ба роҳ мондани фаъолияти суғуртавӣ он ҳимояи манфиатҳои молумулкии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳангоми рух додани ҳодисаҳои суғуртавӣ таъмин менамояд.

Бинобар ин, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар шароити муосир дар танзими фаъолияти суғурта нақшгузор буда, ба ҳалли мушкилоти мураккаб ва фароҳам овардани имкониятҳо барои рушди суғурта мусоидат мекунад.

Чӣ тавре ки маълум аст, бозори суғурта қисми ҷудонашавандаи бозори молия ба шумор рафта, монанд ба дигар бозорҳо дар зери таъсири талабот, пешниҳод ва рақобат ташаккул меёбад. Хусусияти бозори суғурта, ки аз дигар бозорҳо онро фарқ мекунанд, дар он зоҳир мегардад, ки объекти хариду фурӯши ин бозор маҳсулоти суғуртавӣ ба ҳисоб меравaнд. Қоидаи асосии сиёсати иҷтимоии давлат чунин мебошад, ки ҳимояи базавии иҷтимоӣ барои ҳамаи аъзоёни ҷомеа якхела буда, аз тарафи давлат таъмин карда мешавад ва барномаҳои иҷтимоии суғуртавӣ низ аз ҳисоби ҳаққи аъзогии корфармо ва ҷудо намудан аз маоши аҳолии коркунанда, инчунин қисман аз ҳисоби сарчашмаҳои буҷавӣ маблағгузорӣ карда мешавад[1].

Дар ҳақиқат, бозори суғуртавӣ яке аз қисматҳои асосии бозори молиявӣ ба ҳисоб рафта, дар он дар баробари дигар қисматҳои бозори молиявӣ хизматрасониҳои суғуртавӣ низ ҷои намоёнро ишғол менамоянд.

Дар шароити имрӯза рушд додани хизматрасонии суғуртавӣ яке аз масъалаҳои асосии соҳаи суғурта ба ҳисоб рафта, рақамикунонӣ метавонад дар ин самт нақши назаррасе худро гузорад. Чунки, технологияҳои рақамӣ дар суғурта имкон медиҳанд, ки хизматрасонии суғуртавӣ новобаста аз маҳали ҷойгиршавии муштарӣ расонида шуда, раванди онро тезонад. Рақамикунонӣ моделҳои анъанавии суғуртаро тағйир дода, имкониятҳои навро барои рушди он фароҳам меорад ва самаранокии ширкатҳои суғуртаро афзоиш медиҳад. Бо вуҷуди ин, раванди рақамӣ бо як қатор масъалаҳои назариявӣ алоқаманд аст, ки таҳлил ва фаҳмиши амикро талаб мекунанд.

Яке аз самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти рақамӣ ин суғуртаи рақамӣ ҳамчун роҳи қонеъ гардонидани суғуртакунандагон – истеъмолкунандагони ҳифзи суғурта мебошад. Хизматҳои суғурта, ки қаблан, масалан, суғуртаи тиҷорати электронӣ, суғуртаи хатарҳои киберӣ ва ғайра номида мешуданд, на ҳамчун маҳсулоти мустақил, балки ҳамчун илова ба суғуртаи молу мулк баррасӣ шуданд[9].

Пеш аз ҳама зарур аст, ки истилоҳи рақамикунонӣ дар суғуртаро мавриди таҳлили амиқ ва омӯзиш қарор дод. Яъне, муайян намудани мафҳум ва моҳияти рақамикунонии суғурта ин худ ҳалли як паҳлӯи масъала ба ҳисоб меравад. Ин мафҳум, яъне рақамикунонии суғурта бо он асоснок карда мешавад, ки раванди анъанавии муносибати байни иштирокчиёни суғурта тағйир ёфта, он бештар тавассути онлайн ба роҳ монда мешавад. Раванди хизматрасонии онлайнӣ тавассути технологияи рақамӣ сурат гирифта, ба осон шудани кори иштирокчиёни бозори суғурта, яъне, ҳам суғуртакунандагон ва ҳам суғурташавандагон оварда мерасонад.

Бинобар ин, таҳқиқи масъалаҳои назариявии рақамикунонии суғурта ва фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ дар шароити муосир зарур ва саривақтӣ буда, он ҷанбаҳои васеъро доир ба навовариҳои технологӣ ва мушкилотҳои он дар бар мегирад. Рақамикунонии соҳаи суғурта дар баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои суғуратвӣ ва рақобатпазир гардидани ширкатҳои суғуртавӣ дар байни дигар ширкатҳои молиявӣ асос гардида, самаранокии фаъолияти онҳоро таъмин менамояд. Инчунин, ин раванд барои баланд бардоштани даромаднокӣ ва расонидани хизматҳои нави инноватсионӣ имконият фароҳам меорад.

Ҷанбаҳои назариявии татбиқи бомуваффақияти рақамисозии соҳаи суғурта аз таҳлили масъалаҳои он вобаста буда, баррасии онҳо ҳангоми таҳлили фъолияти суғурта зарур мегардад.

Дар ин равиши кор хизматрасониҳои суғуртавӣ ба таври фосилавӣ ба роҳ монда шуда, бисёре аз масъалаҳои марбут ба баҳсҳо дар соҳаи муҳофизат аз хатарҳои зарар акнун метавонанд онлайн ҳал карда шаванд. Инчуин, ширкатҳои суғуртавӣ бешар кӯшиш менамоянд, ки ба татбиқи фаъоли зеҳни сунъӣ дар рафти фаъолият ва хизматрасонии худ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд.

Чи тавре ки В.И. Прусова қайд намудааст: “Суғуртаи рақамӣ як роҳи қонеъ кардани ниёзҳои анъанавӣ ё мушаххас (бо роҳи рақамисозӣ тавлидшуда) барои ҳифзи суғурта тавассути технологияҳои рақамӣ мебошад"[6].

Ҳарчанд, ки суғурта дар давраҳои аз саргузаронидаи худ ҳамчун як соҳаи мустакили фаъолияти иктисодии давлат баромад намудааст ва чандин ислоҳоти илмию техникиро паси сар карда, ба давраи нави муосир, яъне рақамикунонии фаъолият омада расид. Ин давраи нав ба он имкон медиҳад, ки сатҳу сифати хизматрасониашро дар байни муштариёнаш ташаккул дода, раванди хизматрасониро осон гардонад. Хусусияти асосии рақамикунонии суғурта дар он таҷассум меёбад, ки ба воситаи технология хизматрасонӣ ба таври фосилавӣ байни ширкати суғуртавӣ ва мизоҷ ба роҳ монда шуда, ҳавасманди мизоҷонро дар ин самт зиёд намудан мумкин аст.

"Суғуртаи рақамӣ" як роҳи қонеъ кардани ниёзҳои анъанавӣ ё мушаххас (бо роҳи рақамисозӣ тавлидшуда) барои ҳифзи суғурта тавассути технологияҳои рақамӣ мебошад[6].

Дар ҳақиқат, рақамикунонии суғурта ё ин ки суғуртаи рақамӣ ин як шакли қонеъ намудани талаботи суғурташавандагон ва расонидани хизматрасонии суғуртавӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба ҳисоб меравад. Агар ба шакли дигар маънидод карда шавад, зери мафҳуми суғуртаи рақамӣ як усули татбиқи хизматрасонии суғуртавӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ фаҳмида мешавад.

Ширкатҳои суғуртавӣ технологияҳои инноватсиониро фаъолона татбиқ намуда, ҳузури худро дар бозорҳои байналмилалӣ васеъ менамоянд[1].

Зарурати инкишофи рақамикунонии хизматрасониҳо ва ё истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди хизматрасонӣ дар аксари давлатҳои ҷаҳон дар давраи пандемия ба вуҷуд омад. Чунки, ширкатҳои хизматрасонӣ ё хизматрасонандагон маҷбур буданд, ки ба таври фосилавӣ ба мизоҷон хизматрасонанд ва дар навбати худ мизоҷон низ маҷбур буданд, ки аз хизматрасониҳо ба тариқи фосилавӣ истифода намоянд. дар хона бимонанд ва мушкилот бояд фосилаи дур ҳал карда шаванд, ба таври назаррас инкишоф ёфт. Дар ин миён, пандемия ҳамчун омиле баромад намуд, ки зарурати рақамикунонӣ ва технологияи иттилоотиро дар раванди хизматрасониҳо муайян намуд.

Дар баробари дигар намуди хизматрасониҳо хизматрасонии суғуртавӣ низ дар ин давра такмил ва рушд ёфтанд, яъне, зарурияте ба вуҷуд омад, ки бояд ширкатҳои суғуртавӣ хизматрасониҳои худро тариқи фосилавӣ ба роҳ монанд. Нақши суғурта ва хизматрасониҳои он тариқи фосилавӣ дар муносибатҳои молиявӣ калон буда, он ҳамчун низоми ҳифзи манфиатҳои амволии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ баромад мекунад.

Барои ин истифода намудани технологияҳои рақамӣ дар рафти фаъолият зарур аст, ки ба инҳо асосан намудҳои муосири технологияи зерин лозим мегардад: зеҳни сунъӣ, технологияҳои квантӣ, маълумоти калон, техникаи роботӣ, технологияҳои алоқаи бесим; технологияҳои виртуалӣ ва ғайра.

Таҳлилгарони иқтисодӣ Брызгалов Д. В., Грызенкова Ю. В., Цыганов А. А. рақамикунонии бозори суғуртаро баррасӣ намуда, ба хулосае омаданд, ки он аз самтҳои асосии зерин иборатанд:

- интернкунонӣ, яъне истифодаи интернет бо истифода аз технологияҳои нави истеҳсолӣ, алоқаи бесим, захираҳои абрӣ;
- фардикунонӣ, яъне имконият ва ниёзи бозор барои таҳияи пешниҳодҳои инфиродӣ оид ба ҳифзи суғуртаи манфиатҳои амволӣ дар асоси ҳаҷми зиёди маълумот дар бораи суғурташаванда ва объекти суғурта;
- рақамикунонӣ, яъне истифодаи технологияҳои рақамӣ барои ҳамаи ҷузъҳои равандҳои бизнес дар ташкилотҳои суғурта[3].

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки пайдоиш ва истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи суғурта бевосита ба тағйирёбии талаботи аҳолӣ нисбт ба суғурта, осон гардидани раванди хизматрасонии суғуртавӣ, рушди бозори суғурта ва дигар самтҳои вобастаи хизматрасонии суғуртавӣ боис мегардад.

Бинобар ин, таҳқиқи назариявии суғурта, бозори суғурта, хизматрсонии суғуртавӣ ва рақамикунонии суғурта метавонад муаммоҳои дар ин самт ҷойдоштаро пайдо намуда, дар бартараф намудани онҳо асос гардад ва роҳҳои нави хизматрасониҳои суғуртавиро асосонок намояд. Инчунин, ин раванд дар амалӣ гаштан ва ба дар амал татбиқ намудани мақсадҳои муайянро барои рушд додани соҳаи мазкур, аз қабили татбиқи рақамикунонии суғурта боис мегардад.

Адабиёт

1. Абрамова, Т.Г. Особенности развития страхового рынка в России: дисс. на соис. уч. ст. к.э.н. //Т.Г.Абрамова. – Москва, 2003. – 143 с.
2. Адамчук, Н. Г. Мировой страховой рынок на пути к глобализации / Н. Г. Адамчук. – М.: МГИМО-Университет, 2017. – 591 с.
3. Брызгалов Д. В., Грызенкова Ю. В., Цыганов А. А. Перспективы цифровизации страхового дела в России //Финансовый журнал. – 2020. – Т. 12. – №. 3.
4. Выступление Президента Республики Таджикистан на 13-м заседании Консультативного совета по улучшению инвестиционного климата при Президенте Республики Таджикистан по вопросу улучшения инвестиционного и предпринимательского климата в секторе страхования // http://www.orieninsurance.tj/ru/news/?ELEMENT_ID=175
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ" № 1487аз 2.01.2018. С.1.

6. Прусова В.И. Цифровизация страхования. ФГБОУ ВО «Московский автомобильно-дорожный государственный технический (МАДИ)», Москва

7. Ҳусайнов М.С. Махсусияти ташаккулёбии бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. дис. ... номз. илм. иқт: 08.00.10 /М.С. Ҳусайнов. - М.: Душанбе, 2021. – 167 с.

8. Цыганов А.А., Брызгалов Д.В. Цифровизация страхового рынка: задачи, проблемы и перспективы // Экономика. Налоги. Право. 2018. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-strahovogo-rynka-zadachi-problemy-iperspektivy.

9. Шаропов, Н. Фаъолияти суғурта: дастури таълимӣ/ Н. Шаропов. – Душанбе, 2009. - 302с.

10.Эльгайтарова Н. Т. Роль страхования в национальнй экономике. Научные известия. 21. 2020. Стр.7.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Аҳроров Саидюсуф Ҳукматуллоевич*** *– Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D – и кафедраи фаъолияти гумрукӣ.* ***Суроға:*** *734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ, 17.* ***Тел.:*** *+992909598689.*

Сведения об авторе: *Ахроров Саидюсуф Хукматуллоевич – Таджикский национальный университет, докторант (Ph.D) кафедры таможенной деятельности. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: +992909598689.*

Information about the author: ***Ahrorov Saidyusuf hukmatulloevich*** *- Tajik National University, doctoral student (Ph.D) of the Department of Customs Activities.* ***Address:*** *734025. 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan.* ***Tel.:*** *+992909598689.*

УДК: 336.71

РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ОНҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипов Н.Г.

Аннотатсия. *Дар мақола роҳҳои мукаммалгардонии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мӯътадил рушд намуда истодааст. Рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар, махсусан дар ҷалби маблағҳои озоди шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва хизматрасонии интиқоли маблағҳо ривоҷ меёбад. Дороиҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ босуръати баланд афзуда, манбаи захиравии онҳо, ҳудуди гузаронидани амалиётҳои бонкӣ ва ҷорӣ намудани маҳсулоти нави бонкӣ васеъ шуда истодааст. Аз мустаҳкамшавии бахши бонкӣ тамоюли беҳтар шудани сифати портфелҳои қарзӣ низ шаҳодат медиҳад.*

Калидвожаҳо: *бонкҳои тиҷоратӣ, хавфҳои бонкӣ, портфели қарзӣ, иқтидори молиявӣ, ташкилотҳои қарзӣ, амалиётҳои бонкӣ маҳсулоти бонкӣ, рақобати бонкӣ.*

Барои иқтибос: *Шарипов Н.Г. Роҳҳои мукаммалгардонии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Г. Шарипов// Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 699-704.*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ПОВЫШЕНИЯ ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шарипов Н.Г.

Аннотация. *В статье рассматриваются пути совершенствования деятельности коммерческих банков Республики Таджикистан и повышения их конкурентоспособности. Было подчеркнуто, что банковский сектор в Республике Таджикистан развивается умеренно. На рынке банковских услуг страны развивается конкуренция, особенно в сфере привлечения свободных денежных средств физических и юридических лиц и услуг по переводу денег. Активы и капитал кредитных организаций быстро растут, расширяются их резервы, сфера проведения банковских операций и внедрения новых банковских продуктов. Об укреплении банковского сектора свидетельствует и тенденция улучшения качества кредитных портфелей.*

Ключевые слова: *коммерческие банки, банковские риски, кредитный портфель, финансовая емкость, кредитные организации, банковские операции, банковские продукты, банковская конкуренция.*

WAYS TO IMPROVE THE ACTIVITIES OF COMMERCIAL BANKS AND INCREASE THEIR COMPETITIVENESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sharipov N.G.

Abstract. *The article considers the ways to improve the activities of commercial banks in the Republic of Tajikistan and increase their competitiveness. It was emphasized that the banking sector in the Republic of Tajikistan is developing moderately. Competition is developing in the country's banking services market, especially in the area of attracting free funds of individuals and legal entities and money transfer services. Assets and capital of credit institutions are growing rapidly, their reserves are expanding, the scope of banking operations and the introduction of new banking products. The strengthening of the banking sector is also evidenced by the trend of improving the quality of loan portfolios.*

Key words: *commercial banks, banking risks, loan portfolio, financial capacity, credit institutions, banking operations, banking products, banking competition.*

Гузориши масъала. Рушди бонкҳои тиҷоратӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон самти афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, таҳқиқи амиқи роҳҳои мукаммалгардонии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дарёфти имкониятҳои баландбардории рақобатпазирии онҳо ҷиҳати фароҳам овардани муҳити созгори амалкардаи босамари онҳо муҳим дониста мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи шароиту имкониятҳои такмили фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар осори илмии иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ ба чашм мерасад. Таҳлилу омӯзиши масъалаи мазкур дар таҳқиқоти илмии олимони ватанӣ: Ҳикматов

У.С., Ҷӯраев Б.М., Ашуров Ғ.Д., инчунин иқтисодчиёни хориҷӣ: Гаврилко П.П., Козлов Е.Н., Новокшонов Д.А. ва дигарон дида мешавад.

Мақсади мақола аз дақиққунӣ ва ошкорнамоии роҳҳои такмилдиҳии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо иборат мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити кунунӣ, алалхусус иқтисоди рақамӣ ҷиҳати иҷрои амалиётҳои ҳисоббаробаркунӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ нақши марказӣ доранд. Дар баробари шиддат гирифтани рақобат байни субъектҳои иқтисодӣ фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бояд пайваста такмил дода шавад. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки танҳо мавқеи устувори рақобатпазирӣ доштани бонкҳои тиҷоратӣ метавонад фаъолияти онҳоро барои иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ манфиатнок гардонад. Вобаста ба ин, такмили мунтазами фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дар ҳама гуна шароит мавқеи устувор доштани онҳо амри зарурӣ мебошад.

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ воситаи татбиқ ва дар як вақт нишондиҳандаи тағйиротҳои иқтисодии дар мамлакат амалишаванда ба шумор меравад. Муассисаҳои қарзӣ дар низоми иқтисодӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Онҳо ҳисоббаробаркуниҳоро ташкил карда, маблағҳои пулиро аз нав тақсим намуда, воситаҳои пардохтро ташкил менамоянд ва хизматрасонии иттилоотӣ – машваратиро ба роҳ мемонанд. Бонкҳо дар табдилдиҳии пасандозҳои аҳолӣ, корхонаҳо ва давлат ба сарчашмаи сармоягузорӣ ҳамчун миёнарав баромад карда, дар баробари ин, ҷараёни такрористеҳсолро таъмин менамоянд [1, с. 119].

Бонкҳо маблағҳоро ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва лизингӣ равона карда, дар ҷараёни инноватсионӣ иштирок намуда, даромадҳои субъектҳои иқтисодиро ташкил менамоянд ва амалисозандаи сиёсати пулӣ-қарзии давлат мебошанд. Дар баробари ин, онҳо ҷиҳати таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд гардидани сатҳу сифати зиндагии мардум мусоидат менамоянд. Ҳамчунин, бонкҳои кишварро зарур аст, ки дар навбати худ бо аҳолӣ дар ҳамкори зич қарор дошта, ба аҳолӣ қарзҳо пешниҳод намуда, маблағҳои пулии анҳоро ҳамчун депозит қабул намоянд. Роҷеъ ба зарурати баланд бардоштани сатҳи даромаднокии аҳолӣ қайд карда мешавад, ки баланд бардоштани неруи молиявии аҳолӣ аз тариқи васеъ намудани имкониятҳои даромадгирии онҳо муҳим аст [8, с.185].

Давоми даҳсолаҳои охир дар соҳаи бонкии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷараёни барқароршавӣ ва ташкили муносибатҳои иқтисодӣ идома дорад. Дар ибтидои асри XXI бонкҳои тиҷоратии ҷумҳурӣ рақобатро барои соҳиб шудан ба мизоҷон аввал дар пойтахти кишвар ва баъдтар дар маҳаллҳо оғоз намуданд. Муносибати субъектҳои бозори бонкӣ ба масъалаи рақобатнокӣ куллан тағйир меёбад. Агар чанд сол пеш менеҷерони бонкҳо ба масъалаи рақобат он қадар аҳамият намедоданд, пас дар шароити имрӯза зарурат ва аҳамияти онро менеҷерони тамоми бонкҳои ҷумҳурӣ дарк намуда, дар ин масъала корҳои муайянеро ба роҳ мондаанд [3, с.110].

Рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои бонкӣ дар васеъ намудани таҷрибаи банақшагирии стратегии бонкҳо, тезонидани сиёсати бозории бонкҳо, баланд шудани сифати хизматрасониҳо ва маҳсулоти бонкӣ ва ғайра ифода меёбад. Дар шароити имрӯза рақобат дар соҳаи бонкӣ ба яке аз масъалаҳои маркази илми иқтисодии ватанӣ ва таҷрибаи бонкӣ табдил ёфтааст [2, с.54].

Ба андешаи мо, бомуваффақона амал намудани рақобати бонкӣ зарурати омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи он, таҳлили таъсири мусбӣ ва ё манфии рақобати бонкиро ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамояд.

Омӯзиши муносибатҳои рақобатнокӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо барои истифодаи амалӣ дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ муҳим аст. Таҳқиқи тамоюлҳои рушди рақобат дар соҳаи бонкдорӣ ҳамчунин барои Бонки милии Тоҷикистон - барои боваколат танзим намудани тамоми қисмҳои бозори бонкӣ, ба сармоягузорон - барои муайян кардани бонки хело рақобатпазир бо мақсади ба онҷо ворид намудани маблағҳои худ ва бевосита барои мизоҷони бонк, зарур мебошад.

Рақобати бонкӣ - ин ҷараёни мубориза байни бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар муассисаҳои қарзӣ аст, ки онҳо кӯшиш менамоянд мавқеи худро дар бозори қарзӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ ҳарчӣ бештар мустаҳкам кунанд. Макони татбиқи рақобати бонкӣ бозори бонкӣ ба шумор меравад [6, с.8].

Хусусиятҳои асосии рақобати бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ инҳо ба шумор мераванд:

- рақобат дар бозори бонкӣ паз аз рақобат дар соҳаи саноат пайдо шудааст, вале аз рӯи шаклҳои гуногун ва суръати баланди афзоиши худ фарқ мекунад;
- ба сифати рақибони бонкҳои тиҷоратӣ на фақат дигар бонкҳо, балки муассисаҳои қарзӣ-молиявии ғайрибонкӣ, инчунин як

қатор ташкилотҳои ғайримолиявӣ низ баромад менамоянд;

- фазои рақобат бозорҳои гуногуни бонкиро фаро гирифтааст, ки дар яке аз онҳо бонкҳо ба сифати фурӯшанда ва дар дигаре ба сифати харидор баромад менамоянд;
- рақобати дохилисоҳавии бонкӣ хусусияти гурӯҳӣ дорад, ки он аз ба гурӯҳҳо тақсим намудани маҳсулоти бонкӣ вобаста мебошад;

Мусаллам аст, ки бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мӯътадил рушд намуда истодааст. Рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар ривоҷ меёбад, махсусан дар чунин қисмҳои бозор: ҷалби маблағҳои озоди шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва хизматрасонии интиқоли маблағҳо [10, с.95].

Дороиҳо ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ босуръати баланд афзуда, манбаи захиравии онҳо, ҳудуди гузаронидани амалиётҳои бонкӣ ва ҷорӣ намудани маҳсулоти нави бонкӣ васеъ шуда истодааст. Аз мустаҳкамшавии бахши бонкӣ тамоюли беҳтар шудани сифати портфелҳои қарзӣ низ шаҳодат медиҳад. Дар баробари ин тамоюли афзоиши устувори маблағҳои қарзӣ ва пасандозҳо ба назар мерасад, ки он аз афзоиши боварии аҳолӣ ва корхонаву муассисаҳо ба низоми бонкӣ дарак дода, нишонаи асосии такмилёбии низоми бонкии ҷумҳурӣ ба шумор меравад [4, с.213].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи рақобати бонкӣ паст буда, сабаби он кам будани шумораи бонкҳои хориҷӣ дар ҷумҳурӣ мебошад. Зеро бонкҳои хориҷӣ метавонанд ба вилоят технологияҳои пешқадами бонкӣ ворид намуда, хизматрасониҳои муосири бонкиро ба роҳ монанд. Номгӯйи хизматрасониҳое, ки бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мизоҷони худ пешкаш мекунанд аз сатҳи хизматрасониҳои бонкии мамлакатҳои мутараққӣ 6-8 маротиба пасттар мебошад. Барои таъмини рушди босуръати муносибатҳои рақобатнок дар бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намудани вазифаҳои зерин зарур аст.

- ҷалби сармояи хориҷӣ ба бахши бонкӣ, ки метавонад рақобати солимро дар байни бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ тезонад ва ба зиёд шудани захираҳои бонкӣ, беҳтар шудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ мусоидат намояд;
- зиёд намудани талабот оиди масъалаи муайян кардани сатҳи хавф аз ҷониби бонкҳо ҳангоми қарздиҳӣ ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёт;
- пурзӯр намудани назорат ба фаъолияти муассисаҳои қарзӣ оиди идоракунии активҳо ва пассивҳои худ, таъмини ликвиднокии бонкҳо, паст намудани хавфҳои бонкӣ, пешниҳоди ҳисоботҳо;
- ташкили шароити мусоид барои дар оянда зиёд намудани ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳибкории хурд ва миёна, инчунин ба ноҳияҳои алоҳидаи кӯҳӣ;
- содда кардани тартиби гирифтани қарз барои мизоҷони бонкҳо ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ бо мақсади васеъ намудани имкониятҳои дастрасии мизоҷон ба захираҳои қарзӣ [7, с.714].

Дар шароити имрӯза яке аз омилҳои асосии фаъолияти босамари бонкӣ сиёсати мунтазам ҷорӣ намудани навовариҳо мебошад. Чунин мавқеъ пайдо намудани навовариҳои бонкӣ аз як қатор заминаҳо сарчашма мегирад, аз ҷумла, аз вазъи имрӯзаи иқтисодиёт.

Аввалан, муносибати байни бонк ва мизоҷон дар асоси принсипи шарикӣ ба роҳ монда шудааст. Ин маънои онро дорад, ки бонк доимо на танҳо дар бораи нигоҳ доштани сармояи мизоҷони худ, балки оиди зиёд намудани он низ фикр мекунад. Ҳамчунин бонк ба мизоҷони худ навъҳои нави хизматрасониро пешниҳод намуда, ба васеъ гардидани фаъолияти молиявӣ - хоҷагидории онҳо, кам кардани хароҷот, ривоҷи соҳибкорӣ ва афзоиши даромаднокии мизоҷони худ мусоидат менамояд.

Сабаби дуюми пайдоиши навъҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ рақобати байни бонкҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад. Барои дар шароити бозор фаъолият намуда тавонистан, бонк бояд намудҳои гуногни амалиётҳои бонкиро ба роҳ монда, дар ҳама соҳаҳои фаъолияти бонкӣ навовариҳои аз ҳама охиринро ҷорӣ намояд.

Сабаби сеюми аҳамияти бештар пайдо намудани навовариҳои бонкӣ дар шароити имрӯза инкишофи технологияи гаронбаҳои бонкӣ мебошад. Маҳз прогресси илмӣ-техникӣ, ки имрӯз дар тамоми ҷаҳон ба сифати омили муҳимтарини инкишофи иқтисодиёт эътироф гардидааст, дар ташкили технология нав барои соҳаи бонк саҳми арзанда дорад.

Тамоми амалиётҳои бонкҳои тиҷоратиро шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст, ки дар расми 1 пешниҳод гардидаанд:

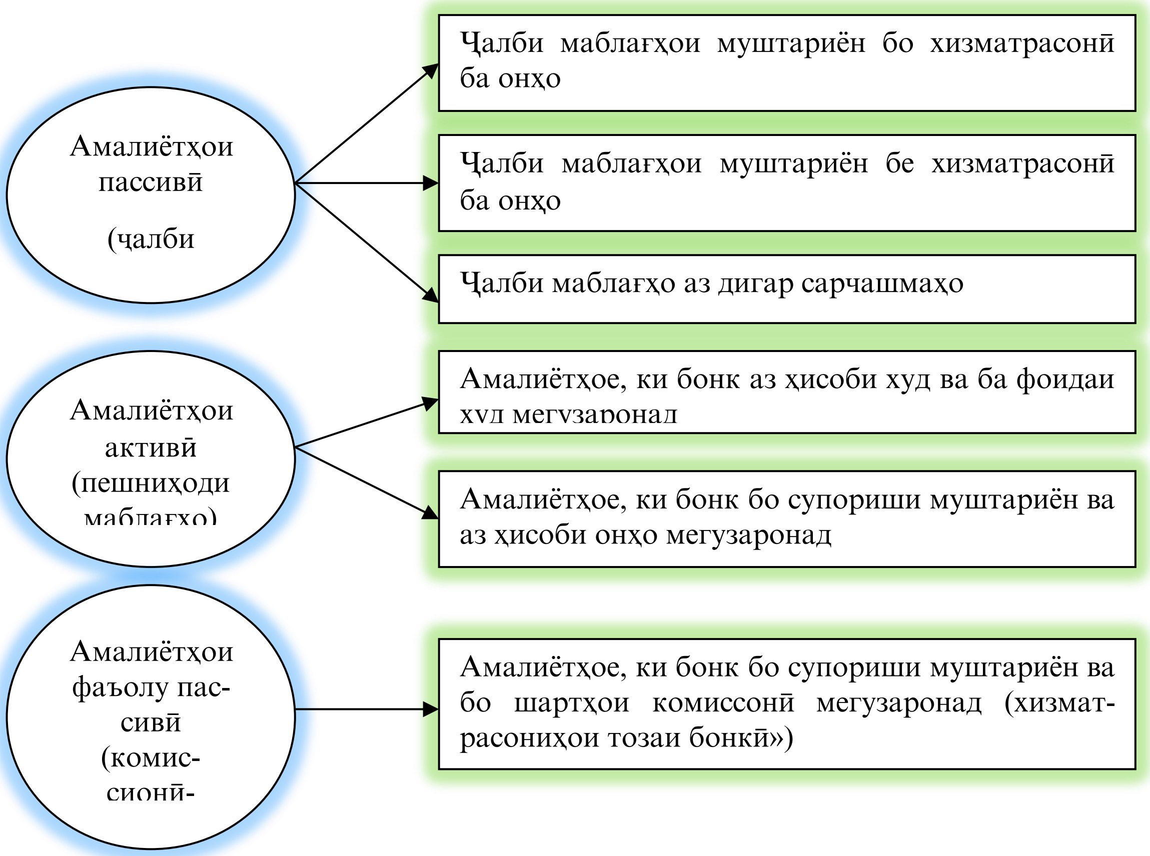

Расми 1. – Таснифи амалиётҳои бонкӣ тиҷоратӣ.
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 8.

Дар робита ба ин, метавон қайд намуд, ки маблағҳои пулӣ дар ҷамъият метавонанд бе иштироки бонкҳо низ ҷо ба ҷо гузошта шаванд, яъне корхонаҳо байни худ додугирифт намоянд. Аммо дар ин ҳолат хатари бар нагаштани ин маблағҳои пулӣ зиёд мешавад, зеро имкон дорад корхонаи карздиҳанда аз пардохтпазирии корхонаи карзгиранда хабар надошта бошад. Агар маблағҳои муваққатан озоди як ё якчанд корхона бо воситаи бонк ба қарз дода шавад, бонк, пеш аз ҳама, фаъолияти молиявии корхонаи қарзгирандаро ҳаматарафа меомӯзад, баъд масъалаи додани қарзро ҳал менамояд [2, с.55].

Воқеан, як қисми, даромади бонкҳои тиҷоратӣ ба ташкил кардани захираҳо барои рӯйпӯшкунии хавфҳои воқеӣ равона карда мешаванд. Бонки тиҷоратӣ бояд на танҳо кифоятии андозаи даромадашро барои рӯйпӯш кардани хароҷотҳояш таъмин намояд, балки мунтазамияти воридшавии онро низ бояд таъмин намояд. Яъне даромадгирии бонкҳои тиҷоратӣ дар мувофиқа бо хароҷотҳои бонкӣ бояд ба муҳлатҳои муайян тақсим карда шаванд. Дар ин гуна бaнақшагирӣ устувории сарчашмаи даромадҳои бонки тиҷоратӣ нақши муқимро мебозад.

Маҷмӯи даромадҳои бонки тиҷоратӣ дар як давраи муайяни ҳисоботӣ даромади умумӣ номида мешавад. Дар таркиби даромади умумӣ гурӯҳҳои алоҳидаи даромадҳоро аз ҳам фарқ мекунанд (Ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Гуруҳбандии даромадҳои бонкҳои тиҷоратӣ.

1.	Даромадҳои амалиётӣ:
1.1.	Даромадҳои фоизӣ
1.2.	Даромадҳои комиссионӣ
1.3.	Даромад аз амалиёт дар бозорҳои молиявӣ
1.4.	Дигар даромадҳои амалиётӣ
2.	Даромад аз фаъолияти иловагии ташкилоти қарзӣ
3.	Дигар даромадҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 8.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, ба мақсад мувофиқ аст, ки нақш ва мавқеи қарздиҳии анъанавии бонкӣ дар иқтисоди рақамӣ аз ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои асосии қарзии мизоҷон ва саҳм гузоштан дар иқтисодиёти миллӣ тавассути пешниҳоди маҳсулоти нави бонкӣ баррасӣ карда шавад.

Хусусияти марҳалаи кунунии рушди низоми бонкӣ дар доираи иқтисоди рақамӣ, ин амалӣ гардидани омилҳои дар боло зикргардидаи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ махсуб меёбанд.

Инчунин, бояд қайд намуд, ки навоварӣ дар фаъолияти бонкӣ дар баробари истифодаи техникаву технологияи нав, инчунин ҷорӣ намудани шаклҳои нави соҳибкорӣ усулҳои нави кор дар бозор, маҳсулот ва хизматрасониҳои нав, истифодаи воситаҳои молиявиро дар бар мегирад.

Ба навовариҳои бонкӣ техникаву технологияи сатҳаш баланд, хизматрасониҳои сифаташон аз пештара баландтар дохил мешаванд. Навовариҳои бонкӣ омили муҳими фаъолияти мӯътадили бонкҳо ва таъмини болоравии иқтисодии онҳо ба шумор меравад. Инноватсияи бонкӣ - ин натиҷаи ниҳои фаъолияти бонкӣ аст, ки дар шакли маҳсулоти нави бонкӣ ё амалиёти бонкӣ фурӯхта мешавад. Маҳсулоти бонкӣ – номгӯи амалиётҳои наву пешқадами бонкӣ ва молиявӣ барои ҳалли ин ё он талаботи мизоҷон аст, ки ҳамчун навоварӣ дар кори бонкӣ истифода шуда, имкон медиҳад мушкилоти мушаххаси мизоҷ ҳал карда шавад [3, с.111].

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ таъмини рақобатпазирии низоми бонкӣ масъалаи муҳим ба шумор меравад. Яке аз омилҳои муҳимтарини фаъолияти бо муваффақонаи бонкӣ сиёсати навоваронаи доимӣ мебошад. Чунин хулосабарорӣ аз вазъи муосири иқтисодиёти мамлакат сарчашма мегирад:

- аввалан, муносибати бонкҳо бо мизоҷон дар асоси принсипҳои шарикӣ асос ёфтааст;
- сабаби дуюми пайдоиши намудҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ рақобат байни муассисаҳои қарзӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ мебошад;
- сабаби сеюм рушди технологияи нави бонкии геронбаҳо аст.

Аз нигоҳи мо, навоварӣ дар бизнеси бонкӣ на танҳо маводҳои таҳияшудаи техникӣ ва ё технологӣ, инчунин татбиқи шаклҳои нави бизнес, усулҳои нави кор дар бозор, молҳо ва хизматрасониҳои нав, воситаҳои нави молиявиро низ дар бар мегирад.

Омӯзиши адабиёти мухталифи иқтисодӣ ба мо имкон дод амалиётҳои мушаххасеро, ки ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодаи самараноки имкониятҳои рушди инноватсионӣ амалӣ намоянд, муайян кунем, аз ҷумла:

- дар байни рақибон фарқ кардан: фаҳмидани тарафҳои пурзури худ бо назардошти табиати тағйирёбандаи соҳаи молия дар қисматҳои гуногуни ҷаҳон ба бонкҳои тиҷоратӣ имкон медиҳад стратегияи мувофиқро интихоб кунанд;
- инкишофи тахассус барои ба даст овардани афзалият: иштирокчиёни нави бозор, ки метавонанд талаботи аввалиндараҷаи қишрҳои истеъмолкунандагонро қонеъ гардонанд, ба ҷорӣ намудани инноватсия рӯ меоранд, то ки мизоҷонро бештар ба худ ҷалб кунанд. Бонкҳо бояд диққати асосиро барои мустаҳкам намудани имкониятҳои ҳалкунандаи худ равона созанд, то ки бо навоварон рақобат карда тавонанд.
- бонк бояд ҳамгироии ҷаҳонии имкониятҳои худро таъмин карда тавонад. Ба корхонаи пешрафтаи майли ҳамгиродошта табдил додани бонкҳо имкон фароҳам меорад, ки онҳо ҳар лаҳза аз имкониятҳои нави дурнамои худ истифода баранд [5, с.517].

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули системаи инноватсияи бонкӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Ин чораёнҳо хосияти номуташаккил доранд. Барои дар шароити рушди хосияти инноватсионидошта ба сатҳи баланд расидан, бояд дар асоси баҳодиҳии таҷрибаи бонкҳои пешқадами хориҷӣ ва пешгӯии рушди инноватсионии онҳо, самтҳои афзалиятноки рушди техника ва технологияи бонкӣ, менеҷмент муайян карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки мушкилоти таҳияи назария ва амалияи баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои бонкӣ бинобар зиёд шудани номуайянӣ ва номуайянии падидаҳо ва равандҳо аз бонкҳо на маҷмӯи фаъолиятҳои якдафъаина, балки фаъолияти мақсаднок ва мунтазами идоракунии хавфҳоро талаб мекунанд. Аммо тағйироти пуршиддат дар бахши бонкӣ як қатор масъалаҳоро ба миён овардааст, аз ҷумла, тафсири норавшани хавфҳои бонкӣ, набудани равиши ягонаи таснифот, асоснокии принсипҳои ташкили раванди қарздиҳӣ, инкишофи усулҳои арзёбии хатар ва ғайраҳо. Бо афзоиши гардиши иқтисоди ҷаҳонӣ, зиёд шудани шумораи бонкҳои калон тамоюли афзоиши ҳодисаҳои хавфнок ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ба бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки омӯзиши мазмун, сабабҳо ва роҳҳои бартараф кардани хавфҳои бонкиро муҳимтарин вазифаи худ шуморида, бо истифодаи технологияи рақамӣ сатҳу сифати хизматрасониҳои бонкиро беҳтар

намуда, рақобатпазирии худро дар бозори молиявӣ таъмин намоянд.

Ҳамин тавр, дар интиҳо бояд зикр намуд, ки сиёсати идоракунии хавфҳои бонкӣ ҳамчун омили баланд бардоштани рақобатпазирии он як қисми стратегияи умумии бонк буда, аз таҳияи низоми тадбирҳо, чорабиниҳо оид ба безарар гардонидани оқибатҳои манфии молиявии хавфҳои бонкии вобаста ба татбиқи ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ иборат мебошад. Дар робита ба ин, ба андешаи мо, истифодаи самараноки технологияи инноватсионӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ нақши муассир дошта метавонад.

Адабиёт

1.Ашуров Ғ.Д. Фаъолияти бонкӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Империал. - 2018. – 452 с.

2.Гаврилко П.П., Лалакулич М.Ю. Глобальные информационно-коммуникационные технологии в банковской деятельности // Формирование рыночных отношений. - 2017. - №12 (199). - С. 52-56.

3.Козлов Е.Н. Информационные технологии в банковской сфере: тенденции развития//Форум молодых ученых,2017.-№2(6).-С. 109-113.

4.Ҷӯраев Б.М. Фаъолияти бонкӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: "Ирфон". - 2014. – 428 с.

5.Мажигова Е.М. Инструменты повышения функциональной роли банковской системы в современном воспроизводстве // Экономика и предпринимательство. - 2017. - №11(88). - С. 513-518.

6.Мизинцева М.Ф. Управление знаниями - инструмент реализации цифровой экономики // Научно-техническая информация. - 2018. - №3. - С. 1-10.

7.Новокшонов Д.А. Влияние современных информационные технологии на электронные платежные системы банков // Экономика и предпринимательство. -2017. - №12-1(89-1). - С. 713-715.

8.Саидов Р.Н. Арзёбии хароҷоти истеъмолии хоҷагиҳои хонаводагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Р.Н. Саидов / Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 1 (35). С. 174-186.

9.Саидов Р.Н. Оценка жизнеспособности источников формирования доходов населения в Республике Таджикистан // Р.Н. Саидов / Финансово-экономический вестник. 2020. № 4 (24). С. 122-129.

10.Ҳикматов, У.С., Сайфуллозода С. Аҳамияти назариявии мафҳуми амалиётҳои асъорӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ / Маводи конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт». - Душанбе. - 2020. - С. 93-98.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Некрӯз Гадомадович, унвонҷӯи кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. И. Сомонӣ. Тел.: (+992) 949-11-11-11. E.mail; Sharipov.n1111@gmail.com

Информация об автора: Шарипов Некруз Гадомадович, соискатель кафедры финансов и страхования Национальный университет Таджикистана 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, у. И.Сомони. Тел.: (+992) 949-11-11-11. E.mail; Sharipov.n1111@gmail.com

Information about the author: Sharipov Nekruz Gadomadovich, applicant of the Department of Finance and InsuranceTajik National University 734025, Tajikistan, Dushanbe highway, I.Somoni street. Tel.: (+992) 949-11-11-11. E.mail; Sharipov.n1111@gmail.com

УДК 654.07: 331.101

ТАҶДИДИ СОХТОРИИ КОРПОРАТИВИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИНДУСТРИАЛИЮ ИННОВАТСИОНӢ

Фаррухзода С.

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаҳои назариви ва методологии таҷдиди сохтории корпоративии корхонаҳои саноатӣ татҳқиқ шудааст. Дар асоси таҳлили назарияҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ зарурати анҷом додани таҷдиди сохтории корпоративӣ асоснок карда шуда, дар ин замина мубрамияти он исбот карда шудааст. Дар баробари ин мақсад ва стратегияҳои таҷдиди сохтории корпоративии корхонаҳои саноатӣ дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ исбот карда шудааст. Исбот шудааст, ки таҷдиди сохтории корпоративӣ омили муҳими баланд бардоштани самаранокӣ, рақобатпазирӣ ва рушди устувори корхонаҳо мебошад.*

Калидвожаҳо: *корхона, саноат, таҷдиди сохторӣ, таҷдиди сохтории корпоративӣ, рушди устувор, стратегия.*

Барои иқтибос: *Фаррухзода С. Таҷдиди сохтории корпоративии корхонаҳои саноатӣ дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ/ С. Фаррухзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4.2(43). – С. 705-713.*

КОРПОРАТИВНАЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Фаррухзода С.

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и методологические вопросы корпоративной реструктуризации промышленных предприятий. На основе анализа теорий зарубежных и отечественных ученых обоснована необходимость корпоративной реструктуризации и доказана ее актуальность в данном контексте. При этом обоснованы цели и стратегии корпоративной реструктуризации промышленных предприятий в контексте индустриально-инновационного развития. Доказано, что корпоративная реструктуризация является важным фактором повышения эффективности, конкурентоспособности и устойчивого развития предприятий.*

Ключевые слова: *предприятие, промышленность, реструктуризация, корпоративная реструктуризация, устойчивое развитие, стратегия.*

CORPORATE RESTRUCTURING OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF INDUSTRIAL-INNOVATIVE DEVELOPMENT

Farrukhzoda S.

Abstract. *The article examines theoretical and methodological issues of corporate restructuring of industrial enterprises. Based on the analysis of theories of foreign and domestic scientists, the need for corporate restructuring is substantiated and its relevance in this context is proven. At the same time, the goals and strategies of corporate restructuring of industrial enterprises in the context of industrial-innovative development are substantiated. It is proven that corporate restructuring is an important factor in increasing the efficiency, competitiveness and sustainable development of enterprises.*

Keywords: *enterprise, industry, restructuring, corporate restructuring, sustainable development, strategy.*

Гузориши масъала. Саноатикунонии босуръат ва рушди индустриалию инноватсионии итисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки корхонаҳои саноатӣ бояд сохтори оқилона ва мақсаднок дошта бошанд. Дар ин замина таҷдиди сохтории онҳо амри воқеӣ гашта, истифодаи равиши инноватсионӣ метавонад барои анҷом додани таҷдиди сохторӣ ба сифати равиши бунёдӣ баромад кунад. Дар баробари

ин таҷдиди сохтории корхонаҳои саноатӣ метавонад барои баланд бардоштани рақобатпазири корхона мусоидат намуда, дар ташаккули бартарияти рақобатии устувор замина гузорад. Вобаста ба ин дарки асосҳои назариявию методологии таҷдиди сохторӣ метавонад барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии корхона замина гузорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва таълифот. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таҷдиди сохтории корпоративӣ дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ ба таври васеъ таҳқиқ шудааст. Ба инҳо Туркина О.В., Барсков А.Н., Сытенко Д.Д., Выпряжкин Б.С., Выпряжкина И.Б., Герасина Ю.А., Лютова И.И. ва ғайра дохил мешаванд. Дар илми ватанӣ бошад ба масъалаҳои назариявӣ ва методологии таҷдиди сохтори олимони зерин ба монанди Комилов С.Ҷ., Низомова Т.Д., Файзуллоев М.Қ., Қодирзода Д.Б., Қодиров Ф.А. ва ғайраҳо таваҷҷуҳ кардаанд.

Мақсади мақола – асосноккунии назариявӣ ва баррасии стратегияҳои таҷдиди сохтории корхонаҳои саноатӣ дар шароити рушди индустриалию инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мухтавои асосии мақола. Дар шароити муосир таҷдиди сохторӣ ҳамчун тағйирот дар модели бизнес, сохтори ташкилию идоракунии корхона ва ё равандҳои алоҳидаи он фаҳмида мешавад. Дар баробари ин таҷдиди сохторӣ метавонад тағйирот дар қувваи корӣ, азнавташкилдиҳии корхона, ҷорӣ кардани равандҳои нав ва истифодаи усулҳои муосири ташкил ва идоракунии захираҳои корхонаро дар бар гирад. Айни замон чунин тадбир ба монанди ребрендинг низ метавонад аз ҷумлаи унсурҳои таҷдиди сохторӣ эътироф карда шавад.

Раванди амалисозии таҷдиди сохтории корхонаҳои саноатӣ пеш аз ҳама аз ҷониби роҳбарияти корхона ташаббус карда мешавад. Яъне, роҳбарияти корхона аксар вақт кушиш менамояд, ки устуворӣ ва самаранокии фаъолияти корхонаро нигоҳ дошта, рушди стартегии онро таъмин намояд. Аз ин рӯ, тавассути анҷом додани таҷдиди сохторӣ ноил шуда ба ҳадафҳои мазкур имконпазир мегардад. Дар баробари роҳбарият кормандон низ метавонанд ба сифати ташаббускори таҷдиди сохтории корхона баромад кунанд. Яъне, кормандон метавонанд ҳам ба сифати ташаббускор ва ҳам ба сифати иштирокчии раванди таҷдиди сохторӣ баромад кунанд. Роҳбарият ва кормандон ҳамчун ташаббускори дохилӣ баромад мекунанд.

Ба ақидаи Лютова И.И. мақсади асосии таҷдиди сохтории корпоративӣ ин таъмини фаъолияти устувори ширкат дар шароити мураккабшавии муносибатҳои иқтисодӣ ва шадид гаштани рақобат мебошад. Аз ин рӯ, ширкат бо мақсади нигоҳ доштани фаъолияти муназзами худ ва таъмини рушди устувори он бояд ҷараён ва унсурҳоро таҷдид намояд. Дар ин ҷо сухан дар бораи таҷдиди сохтории корпоративии сармоя, қарз, дороиҳо ва унсурҳои алоҳидаи фаъолияти ширкат меравад. [8, 335]

Дар баробари ташаббускорони дохилӣ ҳамчунин ҷонибҳои манфиатдор ва унсурҳои муҳити берунии корхонаҳои саноатӣ низ метавонанд ба оғози раванди таҷдиди сохторӣ замина гузоранд. Барои мисол, ҷонибҳои манфиатдор ё сармоягузорон метавонад зарурати таҷдиди сохториро баррасӣ намуда, сабаб ва омилҳои онро муайян созанд. Дар ин ҷо ҳамчунин сарчашмаҳои молиявии таҷдиди сохторӣ ва чорабиниҳои иттилоотӣ низ мушаххас карда мешаванд.

Анҷом додани таҷдиди сохторӣ метавонанд ба сабабҳои гуногун алоқаманд ва вобаста бошад. Дар ин ҷо мо метавонем тағйирёбӣ ва ҳассоияти вазъи бозорро ба сифати омили асосӣ номбар намуда, дар баробари ин омилҳои дигарро низ таҳқиқ намоем. Ҳолати динамикии бозор аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷаҳони тиҷорат ҳамеша тағйир меёбад ва корхонаҳоро маҷбур месозад, ки ба ин тағйиротҳо мутобиқ шаванд. Зеро мутобиқат ба тағйирот шарти асосии таъмин ва нигаҳдории рақобатпазирии корхонаҳо ба ҳсиоб меравад. Муҳити динамикии бозор ба сифати омили берунӣ тавсиф дода шуда, нисбат ба омилҳои дохилӣ, ки бештар идорашаванда мебошанд, таъсири калон дорад.

Ю.А. Герасина бошад дар таҳқиқоти худ исбот намудааст, ки таҷдиди сохтории корпоративӣ на танҳо муҳити дохилӣ, балки муҳити берунии корхонаро фаро гирифта, бо

мақсади ҷалби захираҳо ва баланд бардоштани иқтисоди инвеститсионии корхона амалӣ карда мешавад. Ба ақидаи муаллиф таҷдиди сохтории корпоративӣ дар сатҳи микро, мезо ва макро гузаронида шуда, соҳибмулкон, кредиторон, давлат ва коллективи меҳнатӣ ба сифати субъектони он баромад мекунанд. [1,4]

Такмили сиёсати истеҳсолӣ ва ҷорӣ кардани инноватсияҳо низ метавонад ба сифати омили таҷдиди сохтории корхонаҳо баромад кунад. Барои мисол намунаҳои кор ва истеҳсолот, ки хусусияти динамикӣ доранд, метавонанд боиси анҷом додани тағйиротҳои сохторӣ гардиданд. Дар амалия татбиқи равандҳо ва сохторҳои нав дар корхонаҳои саноатӣ метавонад таҷдиди сохтории пурраро тақозо намуда, зарурати мутобиқати ҳар ҷӣ зуддтари онро тақозо кунанд.

Марҳилаи муосири рушд бо фароҳам омадани имкониятҳои нави бозорӣ тавсиф дода мешавад. Яъне, технология ва стандартҳои нав барои ширкатҳо имконият ва фурсатҳои ҷолибро фароҳам месозанд. Аз ин рӯ, корхонаҳои саноатӣ бо мақсади истифодаи имкониятҳои нави бозорӣ бояд таҷдиди сохтории зарурриро анҷом диҳанд. Дар ин самт метавон аз чунин имкониятҳо ба монанди ташаккули бозорҳои нав, талаботи нав ва ё бренди нав номбар намуд. Вобаста ба ин таҷдиди сохтории корхонаҳои саноатӣ метавонад онҳоро ба мавқеи сифатан нав ва беҳтар баровварда, ҷиҳати истифодаи имкониятҳои бозор мутобиқ созад. Барои мисол, истеҳсоли маҳсулоти нав ва ё пешниҳоди хизматарсонӣ метавонад ба рушди устувори корхона таъсири мусбат равонад.

Хусусияти хоси марҳилаи муосир ҳамчунин зуд тағйир ёфтани майлу рағбат ва талаботи истеъмолкунандагон мебошад, ки тавассути бозор муайян карда мешавад. Дар ин самт низ корхонаҳо метавонанд барои қонеъ кардани ниёзҳои тағйирёбандаи муштариёни худ таҷдиди сохториро амалӣ кунанд. Дар амалия ин чунин маъно дорад, ки корхона барои қонеъ кардани талаботи муштариёни худ бояд маҳсулоти нав истеҳсол кунад, хидматҳои нав пешниҳод кунад, идоракунии амалиётҳоро тағйир диҳад, шуъбаҳои нав таъсис диҳад, кормандони навро ба кор қабул кунад, ки ҳамаи ин ба таҷдиди сохтории он вобастагӣ дорад.

Дар баробари омилҳои мусбат, ҳамчунин як қатор омилҳои дигар ба монанди самаранокии паст, фаъолияти ғайриқаноатбахш, афзоиши хароҷоти умумӣ, кам шудани даромад, мушкилоти иртиботӣ, роҳбарии заифи корпоративӣ ва ғайра ба таҷдид сохторӣ боис гарданд. Дар ин замина роҳбарияти корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки бо мақсади таъмини фаъолияти устувори корхона таҷдиди сохтории онро анҷом диҳад.

Дар таҳқиқоти Низомова Т.Д., ки ба масъалаҳои таҷдиди сохтории корхонаҳо бахшида шудааст, таъкид мешавад, ки зимни анҷом додани таҷдиди сохтори бояд марҳилаҳои муайян риоя карда шуда, аз равишҳои методии муайян истифода карда шавад. Дар баробари ин барои таҷдиди сохтории корхонаҳо интихоби стратегия ва таъминоти кадрӣ нақши муҳим дошта, анҷом додани таҷдиди сохтории корхонаҳо ҳамчун омили асосии таъмини рушди устувори онҳо ҳисобида мешавад. [9,17]

Ба андешаи мо зимни анҷом додани таҷдиди сохторӣ бояд ба масъалаи соддагардонии равандҳо ва арзёбии сохтори мавҷуда таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Яъне, қабл аз оғози таҷдиди сохторӣ бояд сохтори ташкилии амалкунанда арзёбӣ карда шавад. Дар ин ҷо тадбири мазкур метавонад ба муайян кардани мушкилот ва осон кардани ҳалли онҳо мусоидат намояд. Бояд қайд намуд, ки нақшаи таҷдиди сохторӣ метавонад ба омилҳои гуногун, аз қабили маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва таъминоти кадрӣ вобаста бошад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи нақшаи таҷдиди сохторӣ бояд ба муайянкунии ҳадафҳо, воситаҳои идоракунии лоиҳа, баҳодиҳии хароҷот ва ташкили буҷет, ташкили гуруҳи лоиҳа, таъини роҳбари лоиҳа ва ташаккули иртиботи заруриӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад.

Самаранокӣ ва натиҷабахшии таҷдиди сохтории корхонаҳои саноатӣ на танҳо аз омилҳои дохилӣ, балки аз иштироки ҷонибҳои манфиатдор низ вобастагӣ дорад. Дар ин ҷо иштироки васеи ҷонибҳои манфиатдор метавонад барои эҷоди

дастгирии фаъолияти дорои хатари баланд муҳим бошад. Ҳамчунин стратегияи хуб метавонад татбиқи амалии таҷдиди сохториро дар қисматҳои хурдтари фаъолият таъмин намояд.

Комилов С.Ҷ. ва Файзуллоев М.Қ. дар таҳқиқотҳои анҷомдодаи худ ба таҷдиди сохтории инноватсионӣ таваҷҷуҳ карда, пешниҳод менамоянд, ки бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона ва таъмини фаъолияти устувори он бояд фаъолнокии инноватсионӣ баланд бардошта шавад. Дар баробари ин пешниҳод менамоянд, ки бояд на танҳо фаъолияти истеҳсолӣ, балки тамоми ҷанбаҳои фаъолияти корхона бояд ба таҷдиди сохтории инноватсионӣ фаро гирифта шавад. Дар ин самт ҳамчунин ба истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ ва ноу-хау низ таъкид карда мешавад. [5,6,7,10]

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон медиҳад, ки таҷдиди сохторӣ як навъ амалиёти корпоративӣ буда, ҳадафи он ба таври назаррас ва бунёдӣ тағйир додани сохтори корхона бо мақсади пешгирии хавфҳои молиявӣ, беҳтар кардани вазъи тиҷоратӣ ва таъмини рақобатпазирии он мебошад. Дар амалия вақте ки корхонаҳи саноатӣ дар пардохти қарзи худ душворӣ мекашанд ё ба мушкилоти дигари тиҷоратию иқтисодӣ рӯ ба рӯ мегарданд, зарурати таҷдиди сохторӣ ба миён меояд. Дар барори ин корхонаҳои саноатӣ сохтори худро ҳангоми омодагӣ ба фурӯш, ба даст овардани дигар ташкилот, якҷояшавӣ, тағйир додани ҳадафҳои умумӣ ё интиқоли моликият тағйир диҳанд. Пас аз таҷдиди сохторӣ амалиётҳои тиҷоратии ширкат муваффақтар ва вазъи молиявии он беҳтар мешавад.

Дар амалия вақте ки ширкат сохтори дохилии худро тағир медиҳад, амалиёт, равандҳо, шӯъбаҳо ё сохтори моликияти он метавонад тағйир ёбад. Мушовирони молиявӣ ва ҳуқуқӣ аксар вақт барои гуфтушунид дар бораи нақшаҳои таҷдиди сохторӣ даъват карда мешаванд. Натиҷаҳои таҷдиди сохторӣ метавонад тағйиротро ба расмиятҳо, системаҳои компютерӣ, шабакаҳо, макони ҷойгиршавӣ ва масъалаҳои ҳуқуқӣ дар бар гирад. Азбаски баъзе мавқеъҳои корӣ пас аз таҷдиди сохтор метавонанд ба ҳам мувофиқат кунанд, баъзе ҷойҳои корӣ метавонанд барҳам дода шуда, кормандон ихтисор карда шаванд.

Дар шароити муосир ширкатҳо сохтори худро барои беҳтар кардани ҷанбаҳои молиявӣ ё амалиётии тиҷорати худ, одатан ҳангоми дучор шудан бо бӯҳрони молиявӣ, тағйир медиҳанд. Дар ин мавридҳо таҷдиди сохторӣ метавонад ҳамчун як раванди мураккаб баррасӣ карда шавад, зеро сохтори дохилӣ ва берунии корхонаи саноатӣ такмил дода шуда, ҷойҳои корӣ дар аксари ҳолат ихтисор карда мешаванд. Пас аз мутобиқ шудан ба муҳити нав, корхона метавонад дар ҳолати беҳтаре барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ тавассути баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот фаъолият кунад.

Ба ақидаи Қодиров Д.Б. таҷдиди сохторӣ шарти асосии мутобиқсозии корхонаҳои саноатӣ ба муҳити бозорӣ буда, дар ин замина фаъолияти корхона ба талаботи бозор мувофиқ карда мешавад. Бояд таъкид намоем, ки дар таҳқиқоти муаллиф исбот шудааст, ки таҷдиди сохтори имконият медиҳад, ки корхонаҳои саноатӣ фаъолияти инноватсионии худро тавассути таҷдиди сохторӣ тақвият бахшида, дар ин замина рақобатпазирии худро баланд бардоранд. [2,41]

Аммо, бояд таъкид намоем, ки на ҳама равандҳои таҷдиди сохторӣ хуб анҷом меёбанд ва ҳатто барои барҳам хурдани корхона замина гузорад. Яъне, бизнес метавонад сохтори худро бо роҳҳои гуногун тағир диҳад. Намудҳои гуногуни таҷдиди сохтор аз таҷдиди сохтори ҳуқуқӣ, таҷдиди сохтори корпоративӣ, таҷдиди сохтори хароҷот, ҷудошавӣ, таҷдиди сохтор барои азнавташкилдиҳӣ ва якҷояшавӣ иборатанд. Яъне, корхонаҳо метавонанд мувофиқи салоҳдиди худ, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ ва кам кардани хароҷот ҳар вақт таҷдиди сохториро анҷом диҳанд.

Дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ самти муҳими таҷдиди сохторӣ ин таҷдиди сохтории корпоративӣ мебошад. Таҷдиди сохтории корпоративӣ ин раванди тағйир додани сохтори ташкилию идоракунии корхона барои баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии он мебошад. Таҷдиди сохтори корпоративӣ

метавонад тағйирот дар сохтори идоракунӣ, кам кардани қувваи корӣ, азнавтақсимкунии масъулиятҳо, технологияи истифодашуда ва равандҳои амалиётиро дар бар гирад.

Ҳадафи асосии таҷдиди сохтори корпоративӣ баланд бардоштани самаранокӣ, кам кардани хароҷот ва тақвияти тамаркуз ба фаъолияти асосӣ мебошад. Таҷдиди сохтори корпоративӣ метавонад натиҷаи тағйирот дар муҳити рақобат, аз қабили бозор, технология ё қонунгузорӣ бошад. Дар баробари ин таҷдиди сохтории корпоративӣ метавонад бо мақсадҳои зерин амалӣ карда шавад:

- **Такмили фаъолияти корхонаҳои саноатӣ**. Таҷдид стратегияи муҳим барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона буда, такмили сохторҳои маъмурию функсионалӣ ва аз нав тақсим кардани захираҳоро дар бар мегирад. Тавассути таҷдиди сохторӣ корхонаҳо метавонанд мушкилоти маъмурӣ ва равандҳои бесамарро бартараф намуда, ба суръатбахшии қабули қарорҳо ва соддагардонии расмиёт шароит фароҳам созанд.

- **Коҳиш додани хароҷот**. Таҷдиди сохтории корпоративӣ воситаи муассири кам кардани хароҷот буда, тавассути баррасӣ ва таҳлили расмиёти ҷорӣ таҷдиди сохторӣ имкон медиҳад, ки камбудиҳо ва исрофкориҳо бартараф карда шаванд. Таҷдиди сохторӣ аз арзёбии дақиқи сохторҳои идоракунӣ оғоз гардида, тадбирҳое роҳандозӣ мешаванд, ки боиси кам шудани хароҷоти амалиётӣ мегардад. Илова бар ин, таҷдиди сохторӣ ба рушди занҷираҳои таъминот ва соддагардонии расмиёт мусоидат намуда, тағйирот дар стратегияҳои харид ва гуфтушунид бо таъминкунандагон низ метавонад боиси коҳиши хароҷот гардад.

- **Баланд бардоштани самаранокии амалиёт.** Таҷдиди сохтори корпоративӣ стратегияи асосии баланд бардоштани самаранокии амалиёт ва ноил шудан ба беҳбудии назаррас мебошад. Тавассути раванди таҷдиди сохторӣ сохторҳо ва равандҳои идоракунии кунунии корхонаҳо бо мақсади муайян кардани заъфҳо ва имкониятҳо арзёбӣ карда мешаванд. Таҷдиди сохтор инчунин ба соддагардонии расмиёт ва таҳияи системаҳои корӣ, ки ба ҳадафҳои стратегии корхонаҳои саноатӣ мувофиқат мекунанд, тамаркуз мекунад. Раванд имкон медиҳад, ки занҷираҳои таъминот беҳтар карда шуда, ҷараёни суръатбахшии иттилоот ва ҳамкории мукаммали байни тимҳои салҳиятдор мусоидат кунанд.

- **Идоракунии тағйироти ташкилотӣ**. Таҷдиди сохтори корпоративӣ дар идоракунии тағйироти ташкилотӣ нақши ҳалкунанда дорад. Вақте ки ширкатҳо давраи тағйиротро аз сар мегузаронанд, дар натиҷаи таҳаввулоти бозор ё стратегияҳои нав як чаҳорчӯбаи сохториро барои идоракунии самаранок фароҳам меорад. Тавассути таҷдиди сохторӣ сохторҳои идоракуниро метавон содда ва навсозӣ карда, ба тағйироти стратегӣ мувофиқат карда, муқовимат ба тағйиротро коҳиш дод. Таҷдиди сохторӣ инчунин рушди малакаҳои роҳбариро афзоиш медиҳад.

Дар адабиёти соҳавӣ таҷдиди сохтории корпоративӣ ҳамчун таҷдиди сохтори уҳдадориҳои корхона маълум буда, таҷдиди бомуваффақияти корпоративӣ аксар вақт ба сифати тадбири рушди стратегии корхона баромад мекунад. Яъне, барномаи таҷдиди сохторӣ вобаста ба мундариҷаи барнома ба тамоми самт ва ҷабҳаи фаъолияти корхона таъсир расонида, аксар вақт барои эҳёи дигарбоари корхона ҳамина мегузорад. Таҷдиди сохтории корпоративӣ ҳамчунин ба захираҳои меҳнатии корхона ни низ таъсир расонида, ҳангоми бозсозии сохторӣ самтҳои бесамар барҳам дода шуда, барои кам кардани хароҷот ва ҳатто ихтисори кормандон муосидат мекунад. Дар баробари ин омӯзиш ва ҷойивазкунии кормандон низ метавонад як қисми барномаи таҷдиди сохтории корхона бошад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарони корхонаҳои саноатӣ метавонанд аз стратегияҳои гуногун истифода карда, самаранокии корхонаҳоро баланд бардоранд. Дар ин самт метавон стратегияҳои зеринро пешниҳод кард:

- **Таҷдиди сохтории дороиҳои корхона.** Таҷдиди сохтории дороиҳо унсури калидии стратегияҳои таҷдиди сохтори корпоративӣ буда, ба истифодаи самараноки дороиҳои мавҷуда, баланд бардоштани арзиш ва нишондиҳандаҳои молиявии корхона равона карда шудааст. Ин раванд

арзёбии ҳамаҷонибаи дороиҳои корхона, аз ҷумла амвол, таҷҳизот ва захираҳои молиявиро бо мақсади муайян кардани имкониятҳои аз нав ташкил кардани онҳо, дар бар мегирад. Яке аз ҳадафҳои асосии таҷдиди сохтории дороиҳо тақсимоти захираҳо тавассути ихтиёрдории дороиҳои ғайриасосӣ ё зараровар мебошад.

Зимни таҷдиди дороиҳо дороиҳои нолозим ба монанди биноҳои зиёдатӣ ё таҷҳизоти истифоданашуда метавонанд фурӯхта шуда, маблағи он ба лоиҳаҳои нави стратегӣ ё таҳияи технологияҳои нав равона карда шаванд. Ғайр аз он, таҷдиди сохтори дороиҳо ба корхонаҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки сохтори сармоягузории худро инкишоф дода, идораи хавфҳои марбут ба дороиҳои бесамарро ба роҳ монанд. Таҷдиди сохторӣ инчунин метавонад стратегияҳои аз нав тақсим кардани дороиҳо, барои баланд бардоштани стратегияҳои рушд ва тавсеа, аз қабили сармоягузории дороиҳо дар таҳияи хатҳои нави маҳсулотӣ ё васеъсозии доираи фаъолияти бозориро дар бар гирад. Тавассути ин раванд, ширкатҳо метавонанд дороиҳои худро оқилона истифода карда, рақобатпазирии худро таҳким бахшанд.

- **Такмили сохтори ташкилӣ.** Дар амалия ҳадафи бунёдии таҷдиди сохтори ташкилии корхона ин баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он мебошад. Ин ҷанбаи муҳими таҷдиди сохторӣ тарҳрезии сохтори маъмурӣ ва функсионалии корхонаро дар бар гирифта, ба баланд бардоштани самаранокии ҳамоҳангсозии байни фаъолияти шуъбаҳо мусоидат мекунад. Раванди мазкур аз арзёбии сохтори ҷорӣ ва таҳлили тақсимоти масъулият ва ваколатҳо оғоз мешавад. Тавассути ин стратегия мушкилоти мавҷуда аз қабили такроршавии вазифаҳо, набудани салоҳият дар соҳаи муайян ё хатҳои норавшани иртибот муайян карда мешаванд. Дар асоси таҳлили сохтор барои кам кардани бюрократизм, аниқ муайян кардани саҳм ва масъулият, ба тартиб даровардани занҷираи қабули қарор чораандешӣ карда мешавад. Таҳияи сохтори нав ба мувозинати нақшҳои гуногуни идоракунӣ, баланд бардоштани қобилияти дастаҳо барои кор дар ҳамкорӣ ва ҳамоҳангӣ мусоидат мекунад.

- **Идоракунии тағйироти ташкилӣ.** Қисми муҳими стратегияҳои таҷдиди сохтории корпоративӣ ин тамаркузи таваҷҷуҳ ба низоми қабули қарор мебошад. Қадами аввал дар ин ҷо ин муайян кардани дидгоҳи равшан барои тағйирот ва равшан кардани ҳадафҳои корхона ба ҳамаи аъзоёни он мебошад. Бо муайян кардани он, ки чӣ бояд тағир дода шавад ва чаро, роҳбарон метавонанд ба кормандон дар фаҳмидани сабабҳои аслии ислоҳот ва натиҷаҳои интизоршаванда маълумоти зарурӣ пешниҳод кунанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҷалби кормандон ба тағйироти сохторӣ як ҷузъи муҳим буда, он ба таҳкими эътимод ва ташвиқи ҳамкории мусбӣ кӯмак мекунад. Идоракунии тағйирот инчунин таҳияи стратегияҳои муассири иртиботро дар бар гирифта, ташкили шабакаҳои кушоди иртиботӣ ва пешниҳоди мунтазами навсозиҳо метавонад ба ҳама кӯмак расонанд.

- **Таҷдиди сохтори равандҳои амалиётӣ**: Таҷдиди равандҳои амалиётӣ ҷузъи калидии стратегияҳои таҷдиди сохтор мебошад, ки тавассути он ширкатҳо кӯшиш мекунанд, ки самаранокии фаъолияти худро беҳтар созанд, рақобатпазирии худро баланд бардоранд ва тиҷоратро самаранок анҷом диҳанд. Раванд аз нав тарҳрезии тамоми ҷанбаҳои равандҳои амалиётро дар бар мегирад, аз ворид кардани тағирот ба ҷараёнҳои мавҷудаи корӣ то қабули технологияҳо ва усулҳои нав. Қадамҳои аввалин дар азнавсозии равандҳои амалиётӣ. Ин таҳлили қадамҳои мурофиавӣ, муайян кардани заъфҳо ва муайян кардани камбудиҳоеро дар бар мегирад, ки ба самаранокии амалиёт таъсир мерасонанд. Бо истифода аз асбобҳо ба монанди харитасозии равандҳо ва ченкунии самаранокӣ, ширкат метавонад дар бораи беҳтар шудани ҳар як равандҳои амалиётии он фаҳмиши равшан пайдо кунад. Дар асоси натиҷаҳо, равандҳо барои беҳтар кардани ҷараёни кор ва кам кардани партовҳо аз нав тарҳрезӣ карда мешаванд. Ин содда кардани қадамҳо, рафъи фаъолиятҳои нолозим ва татбиқи таҷрибаҳои беҳтаринро барои таъмини самараноктар ва самараноктар иҷро кардани равандҳо дар бар мегирад. Масалан, таҷдиди сохтор метавонад

ҷорӣ намудани технологияҳои автоматикунониро барои суръат бахшидан ба равандҳои дастӣ ё таҳияи занҷири таъминот барои кам кардани хароҷоти марбут ба инвентаризатсия дар бар гирад. Идоракунии тағирот ҳангоми таҷдиди сохтор низ ҷузъи асосии стратегия мебошад. Ин таъмин намудани омӯзиш ва дастгирии кормандонро талаб мекунад, то онҳо тавонанд ба тағйироти нав мутобиқ шаванд ва инчунин таҳияи стратегияҳои муассири иртиботот.

- **Стратегияи беҳтар кардани вазъи молиявӣ.** Ҳадафи бунёдии таҷдиди сохтории корпоративӣ ба ҳисоб рафта, тартиби истифодаи самараноки захираҳои молиявиро барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва таъмини рушди устувор муайян мекунад. Ин ҷанбаи таҷдиди сохтории корхонаҳо маҷмӯи тартибу усулҳоеро дар бар мегирад, ки ба рушди тиҷорат, кам кардани хароҷот ва афзоиши даромад нигаронида шудаанд. Зимни татбиқи стратегияи мазкур қадами аввал баҳодиҳии вазъи молиявии корхона мебошад, ки таҳлили ҳисоботи молиявӣ, баррасии хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда, арзёбии равандҳои идоракунии пули нақд ва муайян кардани манбаъҳои даромадро дар бар мегирад. Тавассути таҳлилу арзёбӣ самтҳои таҷдид муайян карда шуда, дар ин асос стратегияҳо даходор пешниҳод карда мешаванд.

- **Таҷдиди сохтории қарз**. Таҷдиди сохтории қарз як раванди молиявӣ мебошад, ки ҳадафи он тағйир додани шартҳои қарзи ҷории корхона барои баланд бардоштани қобилияти он ҷиҳати иҷрои ӯҳдадориҳои молиявии худ ва пешгирӣ аз муфлисшавӣ мебошад. Раванди мазкур гуфтушунид бо кредиторонро барои аз нав таҳия кардани ҷадвали баргардонидани қарз, кам кардани фоизҳо ва ё ҳатто соқит кардани як қисми қарзро дар бар мегирад. Таҷдиди сохторӣ метавонад инчунин додани саҳмияҳои нав ба кредиторонро бар ивази кам кардани қисми қарз пешбинӣ кунад. Ҳадафи таҷдиди сохтории қарз дар он аст, ки пардохтпазирии корхонаро таъмин кунад, гардиши пулии онро беҳтар карда, ба он имкон диҳад, ки ба фаъолияти худ муттамарказ шавад. Ин раванд як қадами муҳими стратегӣ барои нигоҳ доштани муттасилии фаъолият ва устувории дарозмуддати корхона мебошад.

- **Якҷояшавӣ ва муттаҳидшавӣ.** Қисми асосии стратегияҳои таҷдиди сохтории корпоративӣ ин якҷояшавӣ ва ё муттаҳидшавӣ мебошад, ки зимни он ду ва ё зиёда корхонаҳо бо мақсади беҳбуд бахшидан ба вазъи молиявӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии худ муттаҳид карда мешаванд. Дар баробари ин ба даст овардани манфиати зиёд, аз қабили баланд бардоштани самаранокии амалиётҳо, афзоиши ҳиссаи бозор ва васеъ кардани пойгоҳи муштариён аз ҷумлаи ҳадафҳои стратегияи мазкур мебошад. Дар амалия тавассути якҷояшавӣ корхонаҳои муттаҳидшуда метавонанд ба иқтисодиёти миқёс ноил гардида, дониш ва технологияро мубодила кунанд ва имкониятҳои молиявии худро баланд бардоранд. Илова бар ин, якҷояшавӣ ба диверсификатсияи маҳсулот ва хидматҳо мусоидат карда, ба ширкатҳо дар мутобиқ шудан ба тағирот ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар муҳити динамикии бозор мусоидат мекунад.

Бояд қайд намуд, ки стратегияҳои дар боло овардашударо ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар пайвастагӣ истифода кардан мумкин аст. Интихоб ва истифодаи стратегия аз мақсади таҷдиди сохторӣ ва вазъи корхонаи таҷдидшавандаи вобаста мебошад. таҳқиқот нишон медиҳад, ки таҷдиди сохтории корпоративӣ дорои бартариҳои зиёд буда, қобилияти корхонаро барои пешбурди фаъолият ва ноил шудан ба ҳадафҳояш афзоиш медиҳад. Дар баробари ин баланд бардоштани самаранокӣ, ҳосилнокии меҳнат, коҳиш додани хароҷот, беҳтар кардани устувории молиявӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ аз ҷумлаи афзалиятҳои таҷдиди сохтории корпоративӣ мебошанд.

Дар таҳқиқоти қабли низ мо исбот намуда будем, ки таҷдиди сохтории корхонаҳо ба захираҳои инвеститсионӣ эҳтиёҷ дошта, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳои хориҷӣ метавонанд нақши калон дошта бошанд. Дар баробари ин таҷдиди сохторӣ тақозо менамояд, ки бояд реинҷиринги бизнесғамалиётҳои анҷом дода шуда, дар баробари ин усулҳои муосири ташкил ва

идоракунии истеҳсолот ҷорӣ карда шавад. [3,4]

Хулоса. Ба андешаи мо анҷом додани тақдиди сохтории корпоративӣ аз зрзёбии вазъи воқеии корхона оғоз гардида, таҳияи нақшаи таҷдиди сохтор, иҷрои он, мониторингу арзёбии иҷроиш ва идоракунии тағирот аз ҷумлаи марҳилаҳои минбаъдаи таҷдиди сохтории корхонаҳо мебошанд. Дар ин самт роҳбарони корхона ва гурӯҳи кории таҷдиди сохторӣ бояд ба муқовимат ба тағйирот, хароҷоти татбиқ, хатарҳои молиявӣ, мушкилоти амалиётӣ, идоракунии тағйироти ташкилӣ ва таъминоти кадрӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд.

Дар шароити муосир зимни таҷдиди сохтории корхона бояд ба дабдилдиҳии рақамӣ, азнавсозии сохтори захираҳои инсонӣ, идоракунии оқилонаи азнавбақайдгирӣ, диверсификатсияи манбаъҳои даромад аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намояд. Дар баробари ин истифодаи зеҳни сунъӣ ва таҳлили додаҳои калон метавонанд ба қабули қарорҳои самараноки таҷдиди сохторӣ ва коҳиши хатарҳо мусоидат намоянд.

Адабиёт

1. Герасина, Ю. А. Экономические предпосылки корпоративной реструктуризации / Ю. А. Герасина // Экономические системы. – 2012. – № 2. – С. 2-5.

2. Кадыров, Д. Б. Экономическая природа и проблемы реструктуризации предприятий промышленности в условиях рынка / Д. Б. Кадыров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2012. – № 2/8-2(100). – С. 40-44

3. Кодиров, Ф. А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности / Ф. А. Кодиров, С. Фаррухзода, С. М. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 15-18.

4. Кодиров, Ф. А. Реструктуризация промышленных предприятий Республики Таджикистан на основе привлечения иностранных инвестиций / Ф. А. Кодиров, С. Фаррухзода // Экономика Таджикистана. – 2018. – № 4. – С. 46-50.

5. Комилов, С. Д. Основы формирования рынка «ноу-хау» в условиях инновационного развития: методологические аспекты / С. Д. Комилов // Проблемы современной экономики. – 2020. – № 1(73). – С. 26-30.

6. Комилов, С. Д. Особенности цифровизации экономики в условиях инновационного развития промышленности / С. Д. Комилов // Проблемы перехода к цифровой экономики в Республике Таджикистан: текущее состояния и перспективы : Материалы республиканской научно-практической конференции, Душанбе, 30 октября – 07 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 11-16.

7. Комилов, С. Д. Управление развитием инновационных процессов на промышленных предприятиях / С. Д. Комилов, М. К. Файзуллоев, Д. Р. Рахмонов. – Душанбе : Типография ТНУ, 2020. – 246 с. – ISBN 978-99975-52-29-7.

8. Лютова, И. И. Теории корпоративной реструктуризации / И. И. Лютова // Леденцовские чтения. Бизнес. Наука. Образование : Материалы III Международной научно-практической конференции, Вологда, 28–29 марта 2013 года. Том Часть 2. – Вологда: Негосударственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Вологодский институт бизнеса, 2013. – С. 334-337.

9. Низамова, Т. Д. Методические подходы к определению экономической эффективности реструктуризации промышленных предприятий / Т. Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-1(152). – С. 15-23.

10. Файзуллоев, М. К. Совершенствование механизмов управления инновационными процессами на промышленных предприятиях Республики Таджикистан / М. К. Файзуллоев // Современные материалы, техника и технология : Материалы 3-й Международной научно-

практической конференции, Курск, 27 декабря 2013 года / Ответственный редактор Горохов А.А.. Том 1. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2013. – С. 339-343.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Фаррухзода Сарбозҷон - сардори идораи кормандони КВД БА "Амонатбонк" Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 105. Телефон: 934444416.
Информация об авторе:
Фаррухзода Сарбозджон – начальник управления персоналом ГУП СБ «Амонатбонк». Адрес: 734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 105. Телефон: 934444416.
Information about the author:
Farrukhzoda Sarbozdzhon – Head of the Human Resources Department of the State Unitary Enterprise SB "Amonatbank". Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 105. Telephone: 934444416.

УДК: 330.322

ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ (ПРОМЫШЛЕННОСТИ)

Каримов Д.Х.

Аннотация. *В статье рассматриваются ключевые особенности разработки инвестиционных проектов на предприятиях реального сектора экономики, в частности — промышленности. Акцент сделан на специфике инвестиционного планирования в условиях высокой капиталоемкости, технологической сложности и долгосрочного характера проектов. Раскрываются этапы подготовки инвестиционного проекта, включая анализ внешней среды, оценку рисков, обоснование экономической эффективности и выбор источников финансирования. Отдельное внимание уделено институциональным и организационным барьерам, влияющим на реализацию инвестиций в промышленности. Предложены рекомендации по повышению эффективности инвестиционного процесса на промышленных предприятиях с учётом современных экономических условий и государственной поддержки.*

Ключевые слова*: инвестиция, проекты, экономика, промышленность, реальный сектор, предприятия.*

Для цитирования: *Каримов Д.Х. Особенности разработки инвестиционных проектов на предприятиях реального сектора экономики (промышленности)/Д.Х. Каримов // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4.2 (43). – С. 714-720.*

ХУСУСИЯТҲОИ ТАҲИЯИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ БАХШИ ВОҚЕИИ ИҚТИСОД (САНОАТ)

Каримов Д.Х.

Аннотатсия. *Дар мақола хусусиятҳои асосии рушди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт, аз ҷумла, саноат баррасӣ карда мешаванд. Таваҷҷӯҳ ба хусусиятҳои банақшагирии сармоягузорӣ дар шароити сармояи баланд, мураккабии технологӣ ва хусусияти дарозмуддати лоиҳаҳо дода мешавад. Марҳилаҳои омодасозии лоиҳаи сармоягузорӣ, аз ҷумла таҳлили муҳити беруна, баҳодиҳии хавфҳо, асосноккунии самаранокии иқтисодӣ ва интихоби манбаъҳои маблағгузорӣ ошкор карда мешаванд. Ба монеаҳои институтсионалӣ ва ташкилие, ки ба татбиқи сармоягузориҳо дар саноат таъсир мерасонанд, диққати махсус дода мешавад. Тавсияҳо барои баланд бардоштани самаранокии раванди сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ бо назардошти шароити муосири иқтисодӣ ва дастгирии давлат пешниҳод карда мешаванд.*

Калидвожаҳо*: сармоягузорӣ, лоиҳаҳо, иқтисод, саноат, бахши воқеӣ, корхонаҳо.*

FEATURES OF DEVELOPING INVESTMENT PROJECTS AT ENTERPRISES OF THE REAL SECTOR OF THE ECONOMY (INDUSTRY)

Karimov D.Kh.

Abstract. *The article discusses the key features of developing investment projects at enterprises of the real sector of the economy, in particular, industry. The emphasis is on the specifics of investment planning in the context of high capital intensity, technological complexity and long-term nature of projects. The stages of preparation of an investment project are disclosed, including analysis of the external environment, risk assessment, justification of economic efficiency and selection of funding sources. Special attention is paid to institutional and organizational barriers affecting the implementation of investments in industry. Recommendations are proposed to improve the efficiency of the investment process at industrial enterprises, taking into account modern economic conditions and government support.*

Keywords. *Investment, projects, economy, industry, real sector, enterprises.*

Постановка проблемы. В современных условиях, когда в республике реализуется курса ускоренной индустриализации активизируется инвестиционной деятельности в промышленном секторе экономики республики, направленную на обеспечение устойчивое функционирование его предприятий в конкурентной среде. Как отмечено в Послание Лидера наций, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики (28.12.2024) «в рамках стратегической цели по ускоренной индустриализации страны за 5 последних лет объем промышленной продукции республики с 27 миллиардов сомони достиг 53-х миллиардов сомони, что почти в 2 раза больше. В этот период в стране создано более 2040 промышленных предприятий и 74 тысячи рабочих мест. Только в 2024 году создано 740 новых производственных цехов и предприятий, благодаря чему в целом организовано около 20 тысяч рабочих мест. Среднегодовые темпы развития сферы в этот период были обеспечены на уровне 15 процентов, что с учетом имеющихся возможностей и мощностей еще недостаточно для достижения ускоренной индустриализации страны. Напомню, что необходимо обеспечивать темпы развития сферы ежегодно не менее чем на 20 процентов». [1]

Анализ последних исследований и публикаций. Как видно, наблюдается устойчивая тенденция постоянного вложения средств (капитала) в развитие и техническое совершенствование действующих и создание новых предприятий. Усиливается тенденции формирование необходимых устойчивой финансовых ресурсов и резервов для финансирование различных инвестиционных проектов.

Как известно, инвестирование дает импульс для активизации хозяйственно-производственной деятельности предприятии, начиная с процесса образование уставного фонда до процессов реконструкции (модернизации) и диверсификации его деятельности. [2]

Несмотря на что в настоящее время в республике реализуется инновационное-индустриальная сценария развития, однако, уровень инвестиционной активности многих промышленных предприятий остается достаточно низким. В многих промышленных предприятий, инвестиционная деятельность ограничивается в основном для формированием необходимых оборотных средств и простым воспроизводством выбывающих основных производственных фондов. Наблюдается очень низкий уровень замена или модернизация технико-технологических процессов, внедрение современной техники нового поколения. Из-за нехватки финансовых ресурсов инвестирование, реализации инвестиционных проектов осуществляется только в материальной сфере. Вложение инвестиции в финансовые активы, такие как в выпуск или приобретение ценных бумаг (акций, облигаций) наблюдается только в единичных случаях. Даная ситуация говорит о ненормальные функционирования промышленных предприятий в рыночной экономической системы.

Целью статьи является вчявление и анализ специфических аспектов разработки инвестиционных проектов на предприятиях промышленного сектора, а также формулировка практических рекомендаций по повышению эффективности инвестиционного планирования и реализации проектов в условиях современной экономической среды.

Изложение основного материала. Управление проектами является ответственным процессом, которое охватывает все аспекты инвестиционных отношений и инвестиционной деятельности, которые в конечном счете, определяет тенденции развития предприятий. В связи с

этим в процессе разработки и реализации инвестиционных проектов и формировании капитальных источников, бюджетов требуется необходимости соблюдения ряда общеметодологических принципов. В первую очередь, имеется ввиду их стратегическую направленность, сбалансированность, системность, комплексность, альтернативность, адекватность и оптимальность. Кроме того, сочетание инвестирование в две сферы: материальную и финансовую. Реализации инвестиционных проектов в материально-техническую сферу, который называется капитальные вложения имеют целю расширение, замены и модернизации основного капитала (основных производственных фондов), воспроизводства оборотных фондов, укрепление кадровое потенциала промышленных предприятий, осуществление научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ. Что касается инвестиции в финансовую сферу (портфельные инвестиции), то она направленно для приобретения ценных бумаг, которые призван диверсификации инвестиционного портфеля, рационализации структуры капитала промышленного предприятия.

Реализации инвестиционные проекты в материальной сфере (как капитальные вложения) способствует объемному изменениям или увеличение как материально-технической мощности, так увеличение объема финансовых ресурсов в финансовых сферах промышленного предприятия. Портфельные инвестиции направленно на финансовую сферу, что вызывает необходимости поддержат в центре внимания при планировании инвестиционного процесса и разработка инвестиционных проектов. Потому, что существует высокий уровень изменчивости конъюнктуре фондового рынка портфельные инвестиции, что могут привести вред производственной деятельности предприятий, тем самим оказать влияние на устойчивые финансовые функционирования. При разработки инвестиционных проектов следует руководится на следующие задачи организации инвестиционной деятельности промышленного предприятия: (см.рис. 1.):

- выбор основных направлений и объектов инвестирования;
- обоснование плана капитальных вложений;
- оценка стоимости капитала предприятия;
- оптимизация портфельных инвестиций.

Рис. 1. - Основные задачи организации инвестиционной деятельности промышленного предприятия

Инвестиционные решений, а также инвестиционных проектов, которые принимается в промышленном предприятии имеет множество альтернатив. Реализации инвестиционных проектов оказывает влияние на все стороны деятельности предприятий, прежде всего на уровень использования всех производственных, инвестиционных ресурсов производства. Можно привести в качестве примера возможные варианты задачи инвестиционной деятельности, которые возникает при списании оборудование или станки по условиям физического износа на промышленном предприятии.

Первый вариант – не стоит предпринимать меры, т.е. предполагается

что в данный момент существующий конъюнктура рынка можно обойтись без нового станка.

Второй вариант – арендовать оборудование;

Третий - купить новая оборудования.

Хотя все возможные варианты инвестиционного решения можно ограничивается в рамках указанными альтернативами, однако в реальной деятельности можно столкнутся на ряд проблем, связанные со существованием различные уровни стоимости и цени оборудование, производительности и сроку службы оборудование, станков, а также можно ожидать различные способы и условия аренды оборудование. Даже при простом варианте или условий не стоит «ничего не предпринимать» существует подварианты, например, возникает необходимости расчет потери, связанные с списание конкретных оборудований от использование или эксплуатации. В свою очередь, в зависимости от вариантов стратегии деятельности промышленного предприятия размер потери могут быть также разными.

Как выше отметили любой вариант инвестиционного решения могут оказать влияние на уровень использования других ресурсов. Не только оказывает влияние на финансовых ресурсах предприятий, размеры которых определяет варианты принятия инвестиционных решения, но и оказывает влияние на потребность в персоналах, рабочих кадрах предприятия (например, при рассмотрении вариантов аренды станка с обслуживающим персоналом и без него), а также на уровень потребность в материальных ресурсах при разных параметрах и производительности оборудование.

Все эти процессы и системные отношений и связи говорит о о том, что выбор объектов инвестиции, направлений инвестиционной деятельности (инвестиционные проекты для расширение основной, оборотный капитал, кадры, научные разработки, ценные бумаги и т.д. является сложным. Они не простой даже на промышленных предприятиях государственного сектора, где изменчивости конъюнктурой рынка можно нейтрализовать путем реализации политика неопротекционазима государства. Что же касается предприятий частного сектора, то для него возникает вопрос поддержание стабильности инвестиционной деятельности, выбора более эффективные и рациональные инвестиционные альтернативы, определяющие будущая финансовая устойчивость промышленного предприятия.

Фундаментальная звено инвестиционной деятельности промышленных предприятий является капитальное вложение, разработки и реализации инвестиционных проектов в создание и расширение основных фондов. При разработке данного проекта (капитальных вложений) можно выделит два типа инвестиционного проекта и планирования: изолированное (отдельное) и синхронное (совместное).

При первом типе (изолированное) проектирование инвестиций различные варианты инвестиционных решений принимается без фиксации или установления их количественной взаимосвязи с решениями в других сферах деятельности (финансовой и производственной) промышленных предприятия. Например, инвестиционную программу предприятия составляет из ряда альтернативных объектов инвестирования, отличающийся по показателям затрат и доходов. Но они не

должно превышать общий объем инвестиций от установленной величины.

При втором типе проектирование инвестиции - совместном проектирование помимо самих инвестиционных альтернатив еще и учитывается их взаимосвязи с такими сферами деятельности промышленных предприятия как производственной и финансовой. В данном случае в вариантах инвестиционного проектирование предприятия переменными выступает объекты инвестирования, объемы финансирования, производственная мощность предприятия и тд. Выбор инвестиционной проектирование направленно на увязывание с производственными условиями предприятий, ее финансирования.

Из сказанного видно, что изолированное проектирование инвестиций в общем случае выступает как одну из частных задач инвестиционной деятельности, которые решается в процессе их смешанного проектирование или планирования. Другим словом выступает как разработка вариантов проекта капитальных вложений, что основывается на альтернативных стратегиях деятельности предприятия, учитывающих все условия его деятельности.

Инвестиционных проектов составляющий капитальных вложений на промышленном предприятии является многогранный процесс и обладает сбалансированный по всем параметрам документ, который отражает все необходимые для его практического воплощения изменения как в программе производства предприятия, так и в ее финансовом и ресурсном обеспечении.

Финансового состояния, структуры капитала и возможности мобилизации инвестиционных ресурсов, которые является источников финансирования, определяет уровень реальность выполнения инвестиционных проектов. Определение их становится возможным в процессе определения стоимости капитала предприятия. Именно, оценки стоимости капитала предоставляет возможности определение минимальной нормы дисконта (нормы прибыли предприятия), который лежит в основе расчетов эффективности разрабатываемых инвестиционных проектов и принимаемых инвестиционных решений в целом.

Формирование оптимального портфеля инвестиции, который является важной инвестиционной задачей предприятия, происходит на основе учета финансовых отношений и деятельность предприятия с заемщиками и кредиторами, который часто опосредуется через рынок ценных бумаг. При формирование оптимального портфеля инвестиции учитывается размещение ценные бумаги в портфеле предприятия исходя из соотношения между доходностью и риском вложений в разные фондовые инструменты, а также размеры портфеля.

Выбор вариантов развития промышленных предприятия осуществляется на основе детального анализа и оценки сравнительной эффективности, приоритетных направлений или стратегий деятельности промышленного предприятия.

На данном этапе разработки инвестиционного проекта или плана капитальных вложений можно выбрать несколько вариантов из всего многообразия инвестиционных возможностей развития промышленного предприятия. Например, при разработке инвестиционных проектов промышленного предприятия наряду с обновлением существующего материально-технической базы производства могут одновременно предусматриваться другие направления его развития, в частности:

- увеличение производственной мощности цеха;
- внедрение новых технологических процессов;
- создание специализированных мощностей в порядке диверсификации производства и тд.

Второй этап. В рамках выбранных вариантов развития промышленных предприятия устанавливаются цели их реализации инвестиционных проектов, которые в общем случае могут быть разными: экономическими, техническими, экологическими и социальными. Например, минимальная себестоимость производимой продукции принимается в качестве критерия

при обновлении станков, при реконструкции цеха - минимальные экологические потери, при расширении мастерской по ремонту станков - улучшение условий труда.

Если реализация инвестиционных проектов, реализуемых для обеспечение развитие предприятий предусматривает достижение нескольких целей, то все они должны быть соответствующим образом скоординированы (упорядочены). В данном случае целесообразно построение «дерева целей». Экономические критерии является основным при формировании целей инвестиционных проектов на негосударственных промышленных предприятиях, поскольку именно они и определяют условия устойчивого и конкурентоспособного их функционирования.

Третьей этап - поиск возможных альтернатив (взаимоисключающих способов или «проектов») решения инвестиционных проблем. Здесь, в зависимости от важности решений проблемы могут быть простыми и комплексными. Простые альтернативы решения инвестиционной проблемы, не оказывают существенное влияния на решение других инвестиционных задач предприятия, поскольку они ограничивается в рамках заданных условий. Например, при решении проблемы замены физически изношенных оборудований на новые выбирается различные варианты инвестиционных затрат на приобретение новых технических средств с разными параметрами рабочих органов, сроками службы и эксплуатационной надежностью, определяющий в пределах установленного размера средств.

Что касается комплексные альтернативы затрагивают многие стороны деятельности промышленных предприятия, что оказывает влияние на решение ряда смежных инвестиционных проблем. К таким альтернативам можно отнести различные варианты развития производственной мощности отдельного цеха, охватывающие не только разные способы обновление основных средств, реконструкцию, но и разные варианты, охватывающие процесс обеспечения материальными, трудовыми и финансовыми ресурсами.

Существование комплексных альтернатив обусловливает необходимости организации синхронного проектирование или планирования инвестиций: многоступенчатого интегрированного подхода к разработке инвестиционных проектов, планов капитальных вложений, обеспечения их увязки со всеми другими проектами предприятия, прежде всего с производственной программой и графиками использования ресурсов.

Четвертый этап. На основе анализа выбранных альтернатив составляет прогноз основных параметров инвестиционных проектов. Это обусловлена тем, что реализация инвестиционных проектов ожидается в будущем, поэтому информация об условиях их реализации может быть получена только на основе прогнозных оценок. Жизненный цикл, динамика затрат на создание объектов, динамика прибылей (эффектов) от функционирования этих объектов является основными объектами прогнозирования в инвестиционных проектах.

На пятом этапе проводится оценка эффективности альтернатив и принятие инвестиционных решений. Оценка эффективности базируется на выбор критерия оценки, методы расчета эффективности инвестиционных проектов, оценку риска инвестиции. В результате чего формируется или выбирается наиболее оптимальное или допустимые (наилучших) инвестиционные решений, инвестиционных проектов, что служат для принятия окончательного принятие инвестиционных решений. Следует отметит, что можно использовать и не экономические критерии оценки инвестиционных проектов.

В заключение отметим, что обрабатывающий и перерабатывающая промышленность является как системообразующая сфера национальной экономики страны, который формирует, прежде всего рынок потребительских товаров и товаров производственного назначение, продовольственных и пищевых товаров тем самим обеспечивает продовольственную и экономическую безопасность. Современный достигнутый уровень конкурентоспособности

предприятий обрабатывающие промышленности в рамках реализации политики импортазамещение и перспективы ее развития в республики оказывают прямое воздействие на уровень жизни населения, уровень цен товаров потребительской корзины, условия и качество воспроизводства рабочей силы в экономике страны.

В новом этапе развития экономики страны реализации курса ускоренная индустриализации актуализирует вопрос оптимизации инвестиций в отраслях промышленности. Это требует методического обеспечения разработки и реализации инвестиционных проектов, совершенствования инвестиционной политики и привлечения инвестиций в исследуемой отрасли. Как известно максимизация прибила, капитала к определенному временному периоду является основной задачей любого типа инвестора. Для решения данной задачи существует трудности, особенно в условиях нестабильности и неопределенности инвестиционная деятельность, который существует в рамках несовершенного рынка. Инвестиционные проекты в промышленности характеризуются крупными инвестиционными затратами. Кроме того, наблюдается растянутостью во времени отдачи инвестиций, что вызывает построения модели дискретных инвестиций.

Литература

1. Послание Лидера наций, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики (28.12.2024) https://president.tj/event/missives/49237
2. Дегтярева И.В., Биргулиева Г.Ф. Прямые иностранные инвестиции как основа модернизации экономики России в современных условиях: пути привлечения, проблемы и перспективы // Креативная экономика. - 2013. - № 10 (82). - с. 44-50. - http://www.creativeconomy.ru/articles/30097/.
3. Buckley and Casson. The Economic Theory of the Multinational Enterprise. London. 1985.350 p.
4. Denison E. F. Trends in American Economic Growth, 1929-1982. Washington: Brookings Institution, 1985.8 6.Determinants of Investment Behaviour. Washington. 2000. P. 179-213.
5. Dunning J. H. Multinational enterprises and the global economy. London. 1992.450 p.
6. Dunning J. H. Foreign Direct Investments and Governments: Catalysts for economic restructuring. London. 1996. 321 p.
7. FDI Confidence Index. Volume 4. Chicago: A.T. Kearney. 2001. February.
8. Fisher P. Enterprise survey evaluation and conclusions for the strategic orientations and launch of an international consultancy agency. Moscow. 1996. 339 p.
9. Harrod R. An Essay in Dynamic Theory // Econ. J. 1939. Vol. 49. Mar.
10. Porter M. The Competitive advantage of nations. London. 1990. 421 p.
11. The Global Competitiveness Report 2001-2002. New York, Oxford University Press, 2002.
12. World Economic Outlook 2003. IMF. Washington, 2004.

Сведение об авторе:

Каримов Дилшоджон Хайруллоевич – доктарант 3-го курса Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Каримов Дилшоҷон Хайруллоевич - доктаранти курси 3-юми Институти иқтисод ва демографияи академияи Миллии илмҳои Тоҷикистон.

Information about the author:

Karimov Dilshodjon Khairulloevich - 3rd–year doctoral student at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Абдуалимзода Ҳ.А. МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МОЛИЯВӢ ДАР АСОСИ ТАШАККУЛИ СУБОТИ МОЛИЯВӢ.......... 5

Саидмуродзода Л.Х., Содиксода П. СУЩНОСТЬ И МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ В СИСТЕМЕ МИРОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ.......... 14

Солехзода А.А., Акдодова Н.Н. РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СФЕРЫ ТУРИЗМА В СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.......... 26

Мирзоҷонзода Н.М., Қодирзода Ш.А. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ СОҲАҲОИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ШАҲРИ ДУШАНБЕ.......... 33

Ғоибназарзода С.М. ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ МУҲОҶИРАТ ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР.......... 44

Содиков Р.Х., Ахмедов Х.А. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА РИСКАМИ ПРИ УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ВНЕШНИМ ДОЛГОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.......... 53

Давлатзода Б.Р., Хушвахтзода Д.С. НИШОНДИҲАНДАҲОИ ТАШАККУЛЁБӢ, ХУСУСИЯТ ВА ИМКОНИЯТҲОИ БАТАНЗИМДАРОВАРИИ ТАВАРРУМ ҲАМЧУН ФИШАНГИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.......... 67

Убайдов Ф.С. СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ТРАНЗИТНОЙ ЭКОНОМИКИ.......... 74

Убайдуллоев Ф.К., Шамсов С.Ш. АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ ХУРДУ МИЁНА.......... 83

Бегматов А.А., Абдулхайров Ф.М. ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВИИ БОНКҲО ДАР ШАРОИТИ БЕСУБОТИ МОЛИЯВИИ ҶАҲОНӢ.......... 93

Ахмедов Д.Ҳ., Аҳлиддини Ф. МУКАМАЛГАРДОНИИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КАС.......... 104

Сулаймонзода Ш.Ф. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ: КОНЦЕПЦИИ И КЛЮЧЕВЫЕ ПРИНЦИПЫ.......... 110

Убайдуллозода Ф.У. ДАСГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.......... 127

Ғоибназарзода С.М., Худойбердиев Ҷ.М. МУҲОҶИРАТИ ОЛИМОНУ МУТАХАССИСОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ КИШВАР.......... 136

Низамитдинов А.И. СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АЛГОРИТМОВ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ.......... 143

Сафаров Б.Г. РАВАНДҲОИ МУОСИРИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВИИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ.......... 150

Ходжаев П.Д., Сулаймонзода Ш.Ф. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.......... 157

Саидаҳмадов Ф.Б., Сафаров А.А. ҶОЙГИРКУНИИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ ДАР СОХТОРҲОИ КОРПОРАТИВӢ.......... 171

Попов Н.А., Якубова К.Г. РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ ГОРНЫХ РЕГИОНОВ: НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.......... 178

Хусейнова Д.К. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИИ СТРАХОВОГО И БАНКОВСКОГО БИЗНЕСА В ТАДЖИКИСТАНЕ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.......... 189

Якубзода М.С. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ТАЪСИРИ МУЗДИ МЕҲНАТ БА РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.......... 196

Оев А.Д. МЕТОДИКАИ АУДИТИ АМАЛИЁТИ ҚАРЗӢ ДАР БОНКҲО.......... 204

Ғуломова Х.А. САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ САБЗ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.......... 212

Иброҳими Ҳ.Ҳ. БАЪЗЕ МАСЪЛАҲОИ НАЗАРИЯВИ ТАШАКУЛЁБИИ СИЁСАТИ ПУЛИВУ ҚАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР.......... 216

Тошматов М.Н., Арбобов С.С. НИШОНДИҲАНДАҲОИ БАҲОДИҲӢ БА САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ БИЗНЕС – ИНКУБАТОР........ 223
Азизова Н.Х. НИЗОМИ МУОСИРИ ТАҲСИЛОТ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИДОРИ ИНСОНӢ ВА ТАДБИҚИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ........ 228
Қурбонова Г.Н. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАРКЕТИНГИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР........ 236
Ашурзода Ш.М. ТАҲЛИЛИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗИЮ ГУМРУКӢ БА СОҲАИ ПАРРАНДАПАРВАРӢ ВА МЕТОДИКАИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲО........ 243
Одинаев С.П., Ғаюров Ғ.Ҳ. РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФОСИЛАВӢ ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН........ 254
Ҳабибуллозода Ш.М., Ятимов А.Ҷ. МУШКИЛОТИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ ИЛМӢ-ТЕХНИКИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН........ 261
Тохтаров И.Х. МУШКИЛОТИ ҚАРЗДИҲИИ ИМТИЁЗНОКИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО........ 272
Ҷӯразода К.К. СИНТЕЗИ МАФҲУМИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ БО МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ........ 279
Носиров С.Н. ХИЗМАТРАСОНИИ САЙЁҲӢ ХАМЧУН ОМИЛХОИ АСОСИИ ЗИЁД ШУДАНИ ТАВАҶУҲ БА БОЗОРИ САЙЁҲӢ........ 287
Бобозода К.О., Шомуродов А.М. ШАКЛҲОИ ХУРД ВА МИЁНАИ СОҲИБКОРӢ ШАРОИТИ МУСОИД БАРОИ ИСТИФОДАИ СУДМАНДИ НАВОВАРИҲО........ 294
Соҳибназарзода Ғ.Х., Файзуллоев Т.Т. ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ БА СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.... 303
Одиназода К.С., Раҳмонов Ф.М. ТАБДИЛИ РАҚАМИИ ИҚТИСОДИЁТ: МАФҲУМҲОИ АСОСӢ ВА МАРҲИЛАҲО........ 309
Раҳмонзода Д.Р. ТАКМИЛИ БОЗОРҲОИ НАЗДИСАРҲАДӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ РУШДИ ИДОРАКУНИ МАРКЕТИНГИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ........ 317
Умаров А.Ш. АРЗЁБИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ СОҲАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН........ 328
Машокиров Ш.У. ОБЩЕСТВЕННОЕ СОГЛАСИЕ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ........ 340
Икромӣ Ф.Н., Лолахонов А.Э. РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ДАВРАҲОИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ РАҚАМИКУНОНИИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҚАРНИ XX ВА XXI........ 351
Эмомов М.Н. МОНЕАҲОИ РУШДИ МИНТАҚА ВА РОҲҲОИ БАРТАРАФ НАМУДАНИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН........ 360
Тағоев М.Р. АҲАМИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗДИҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА АРЗЁБИИ ТАРКИБИ ГРАНТИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР........ 368
Давлатзода М.Х. ФАКТОРЫ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ПРОЗРАЧНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ........ 377
Ҳусайнов М.Н., Обидов У.Ф., Давлатов Н.А. НАВОВАРИҲО ДАР БИЗНЕСИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН........ 386
Маҷидзода Ш.Х. АСОСҲОИ МЕТОДИИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР ТАШКИЛОТҲО........ 393
Бобоева Н.К. РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В РАЗВИТИЕ МЕСТНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ........ 401
Тағоев Б.Д., Сайдализода С.А. ҶАНБАҲОИ ИЛМИИ ФАРЗИЯИ «ИҚТИСОДИ САБЗ» ДАР ШАРОИТИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ........ 407
Ҷураев Ш.Н. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОККИИ ИМТИЁЗҲОИ ГУМРУКӢ ДАР РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ........ 414
Бигова Ф.О. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ........ 421
Файзуллоев К.Ҷ. ХУСУСИЯТҲОИ НИЗОМИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ........ 428
Рофизода С.Ҳ. ЗАРУРИЯТИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР........ 442
Хоҷаев Б.Б. АМАЛИСОЗИИ ТАДБИРҲОИ ДАР САМТИ ЭНЕРГИЯИ САБЗ ДАР ҶУМҲУРИИ 447

ТОҶИКИСТОН РАВОНАГАРДИДА ВА САРМОЯГУЗОРИИ ОНҲО..

Мирзоев Ҳ.Ҳ., Миршарифзода Э.Қ., Зиёев З.М. ҲИСОББАРОБАРКУНИИ ҒАЙРИНАҚДӢ: АФЗАЛИЯТ ВА РОҲҲОИ ВУСЪАТ БАХШИДАНИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.. 453

Рахматов С.К. СТРАНОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИСЛАМСКИХ ПРИНЦИПОВ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ.. 461

Собирзода Ш.С. ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНИ ИНФРАСОХТОРИВУ ИНСТИТУСИОНАЛӢ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ................ 470

Файзализода М.М. ТАТБИҚИ НИЗОМИ ҲАМГИРОИ БАҲИСОБГИРӢ-ТАҲЛИЛИИ ИДОРАКУНИИ ҶАРАЁНҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КОРХОНАҲОИ НАССОҶӢ................................ 480

Мукимов К.М., Зиёев З.М. РАЗВИТИЯ ДЕНЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ.. 490

Болтаев Б.Б. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ БИЗНЕСА: РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА................................ 501

Мамадалиев Ф.С., Тилабов Ё.Э. РАФТОРҲОИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА ПАСАНДОЗИИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.. 510

Амирбекзода С.А. ОМИЛҲОИ АФЗОИШИ ДАРОМАДҲОИ АНДОЗӢ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.. 518

Муқимов Қ.М., Асадуллозода Х.А. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ.......................... 527

Ҳусейнзода А.Ф. ДОНИШ ВА САРМОЯГУЗОРӢ БА ОН ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.. 533

Обидов У.Ф. ОМИЛҲОИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶИИ ЧИН............ 544

Саъдуллоев А.Ҷ. НАҚШИ СОҲАИ САЙЁҲИ ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.. 551

Маҳмадёров А.У. МЕХАНИЗМИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲО БА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНИ КИШОВАРЗӢ.. 557

Сабурзода Ф.М. МЕХАНИЗМҲОИ АСОСИИ ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА.. 563

Болтаев Б.Б. ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ДРАЙВЕРЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО РОСТА В ТАДЖИКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ.. 571

Мирсаидов А.Б., Қаххорӣ М.А. ТАМОЮЛИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.. 580

Саидова Ш.Н. К ВОПРОСУ УПРАВЛЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ……………... 590

Комилова К. РОЛЬ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В РАЗВИТИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.. 598

Каримова И.И. УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ......................... 609

Кодирзода Д.Б., Махмудов Ф.И. ОСОБЕННОСТИ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ КРЕДИТНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ТАДЖИКИСТАНА НА БАЗЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.. 615

Раҳмонов Ҷ.Р., Шарипов Н.Х. МУКАММАЛГАРДОНИИ ИСТИФОДАБАРИИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ.. 625

Фируза Ш. КОНСЕПСИЯҲОИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БАХШИ ДАВЛАТӢ.. 631

Бобомуродов Б.Э. МАСЪАЛАҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВИИ ХОҶАГИИ ХОНАВОДА.. 638

Икромӣ Ф.Н., Маҳмудов С.М. ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ҚАРЗИ БОНКӢ БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР МИСОЛИ КВД БА ҶТ «АМОНАТБОНК»................................ 650

Комилов Н.Б. БАЪЗЕ МУШКИЛОТҲОИ ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРИҲО ДАР САМТИ БЕҲДОШТИ ЗАМИН ВА ОБЁРИКУНОНИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ............................ 659

Ғафуров П.Ҷ. ТАҲИЯИ МОДЕЛҲОИ МАКРОИҚТИСОДӢ БО НАЗАРДОШТИ ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН.. 665

Комилов Н.Б., Шарипов Н.Х. ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ НИЗОМИ МИЛЛИИ 672

ИННОВАТСИОНИ БА РУШДИ БОНКҲО НИГАРОНИДАШУДА..

Шомуродов А.М. ҶАНБАҲОИ АФЗОРИИ СТРАТЕГИЯИ ҶОРӢ НАМУДАНИ ИННОВАТСИЯ ДАР НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ... 678

Иброҳимзода А.М. ҲАМКОРИҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО МАМЛАКАТҲОИ АЪЗОИ СҲШ: ИМКОНИЯҲО ВА ДУРНАМО.. 686

Ахроров С.Ҳ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ СУҒУРТА.. 693

Шарипов Н.Г. РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ОНҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН................ 699

Фаррухзода С. ТАҶДИДИ СОХТОРИИ КОРПОРАТИВИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИНДУСТРИАЛИЮ ИННОВАТСИОНӢ.. 705

Каримов Д.Х. ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ (ПРОМЫШЛЕННОСТИ)……… 720

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли чопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.
4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитураи Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитураи Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сархат аз гӯшаи чапи варақ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.
5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.
6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯъ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.
7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)
8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои чоркунҷа, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯй кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.
9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.
10. Мақолаҳои илмии пешниҳодшаванда бояд хулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони чопи мақола дошта бошанд.
11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукаммал ва дар шакли ниҳоӣ пешниҳод гардад.
12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.
13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.
2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).
3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».
4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.
5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.
6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).
7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.
8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.
9. Использованные в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.
10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.
11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.
12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.
13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Фарайдунов О.
Муҳаррирон: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Ҷ.М.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Фарайдунов О.
Редакторы: Хамроев М.И., Худойбердиев Дж.М.
ТГФЭУ, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Faraidunov O.
Editors: Hamroev M.I., Khudoyberdiev J.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ҷ. Худойбердиев
Ба чоп супорида шуд 30.12.2024.
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 44 ч. ч.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев
Сдано в набор 30.12.2024.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 44 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev
Signed to print on 30/12/2024
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 44 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE